

**NOBEL MÜKAFATI
LAUREATLARI**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli
nümayəndələrinin əsərlərinin
Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında”
2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

CON
STEYNBEK

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Con Steynbek. Seçilmiş əsərləri.

Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 888 səh.

ISBN 978-9952-32-128-9

Tərcüməçilər:

**ÜLFƏT KÜRÇAYLI
MÜŞFİQ BABAYEV**

Ön sözün müəllifi:

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

Redaktor:

SALAM SARVAN

Korrektorlar:

**AQŞİN MƏSİMOV
YEGANƏ MEHDİYEVƏ
ELSEVƏR MURADOV**

Mətn: Bakı Slavyan Universitetinin
nəşriyyatı

© "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

DAHİLİK MƏRTƏBƏSİNDƏN VİDA NƏĞMƏSİ

Dünya ədəbiyyatına dəyərli töhfələr verən, adı fəxr-lə çəkilən ABŞ yazıçıları Mark Tven, Teodor Drayzer, Cek London, Uilyam Folkner, Ernest Heminqueyin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunduğundan oxucular və tədqiqatçılar onları yaxşı tanıyırlar. Bu ədiblərdən ikisi – U.Folkner və E.Heminquey Nobel mükafatı laureatlarıdır. Təəssüf ki, ABŞ-ın başqa Nobel mükafatı laureatları Lyuis Sinkler, Yucin O’Nil, Perl Bak və Con Steynbek barədə indiyə qədər azərbaycanlı oxucuların məlumatı az olub. Bu kitabla oxucular XX əsr ABŞ ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri, Nobel mükafatı laureatı Con Steynbekin yaradıcılığı ilə də tanış olmaq imkanı qazanmışlar. Hələ uşaqlıqdan bədii ədəbiyyata böyük maraq göstərən Con Steynbek 1919-cu ildə ABŞ-ın məşhur Stenford universitetinə daxil olsa da, ədəbiyyata maraq universiteti tərk etməsinə gətirib çıxarmışdı. Conun ixtisasca müəllimə olan anası Oliviya Hamilton oğlu haqqında deyirdi: “O ya dahi, ya da avara olacaq”.

Anasının fikri müsbət mənada özünü doğrultdu: Con Steynbek iradəsi, istedadı, inadkar çalışqanlığı və zəhməti sayəsində dahilik mərtəbəsinə yüksəldi.

Con Steynbek Amerika və dünya ədəbiyyatına bir çox dillərə tərcümə edilmiş iki möhtəşəm əsər – “Qəzəb salxımları” (1939) və “Həyəcanlarımızın qışı” (1961) romanlarını bəxş etmişdir. O, Nobel mükafatına “Həyəcanlarımızın qışı” romanına görə layiq görülüb, həmçinin

İsveç Akademiyasının qərarında yazıçının “Qəzəb salxımları” və “Çarli ilə səyahət” əsərləri də yüksək qiymətləndirilib.

Bundan başqa, yazıçının “Qızıl piyalə” (1929), “Gözəgörünməz Allaha doğru” (1931), “Lacivərd örüş” (1933), “Tortilla Flət” (1935), “Siçanlar və insanlar haqqında” (1937), “Tükənməz vadi” (1938), “Mirvari” (1945), “Azmış avtobus” (1947) kimi povest və romanları da dünya oxucuları tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb.

Yazıçının yaradıcılığının birinci mərhələsini təşkil edən “Qəzəb salxımları” romanında xalqın taleyi və “orta amerikalı” kimi problemlər gündəmə gətirilir.

“Həyəcanlarımızın qışı” romanında isə yazıçı bütöv-lükdə Amerika nəsrinə üçün səciyyəvi olan mühit və şəxsiyyət problemini, “Amerika həyat tərzini” məsələsini qələmə alır. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, Con Steynbekin bu əsərləri Amerika reallıqlarını əks etdirən, dağıdıcı təsir gücünə malik bir ibrət güzgüsüdür. Yazıçının “Qəzəb salxımları” əsəri ABŞ-da kənd təsərrüfatında islahatların zəruriliyini ortaya qoymuş, çoxlarını bu barədə düşünməyə vadar etmişdir. Bu romanda yazıçı iş tapmaq ümidiylə bir yerdən başqa yerə köç edən, aclıq, səfələt və işsizlikdən əziyyət çəkən insanların iztirablı taleyini, faciəsini ürək ağrısı ilə qələmə alaraq onları bəşəri fəlakət kimi təsvir etmişdir. Şübhəsiz, buna görə də XX əsrin realist roman ənənələrinin 30-cu illərdəki ən mühüm əsərləri sırasında Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanı xüsusi yer tutur. Bu, o dövr idi ki, iqtisadi böhran dünyanı çulğamışdı. İctimai-siyasi düşüncədə də, mədəniyyətdə də tənəzzül hökm sürürdü. Cəmiyyətin ədəbiyyata marağı sürətlə azalmış, mühitdə ədəbi bir laqeydlik yer almışdı. Görkəmli Amerika yazıçısı V.Houels həmin illəri xatırlayaraq təəssüflə yazırdı ki, Amerikada ədəbiyyatla məşğul olmaq ciddi iş sayılmırdı. Heç kimi maraqlandırmırdı ki, bu iş faydalıdır, yoxsa yox. “Biz ədəbiyyatçılar özümüzü elə göstərirdik ki, guya, biz də nəyəsə lazırıq, fəqət nə böyükklərin, nə də uşaqların bizə ehtiya-

cı yox idi... Yəqin, buna görədir ki, Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanı o zaman yazılsa da, yalnız 1939-cu ildə işıq üzü gördü, həm də kitabın ikinci işlənmiş variantı. Kitabın ikinci variantını bitirəndə yazıçı xüsusi vurğulayırdı ki, bu kitabı başqa kitablar kimi yazmayıb, həyatda necə varsa eləcə, bəzək-düzəksiz yazıb.

Con Steynbekin həyat həqiqətlərinə sədaqəti, “orta amerikalının” faciəli taleyini çıpaqlığı ilə açıb göstərməsi kapitalizmin dayaqları olan bankirləri, sindikatları, sahibkar elitanı qəzəbləndirmişdi. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında hadisə olan əsərin yayılmasına qadağa qoyulmuşdu. Bununla belə, “Qəzəb salxımları” öz işini görürdü. Əldən-ələ gəzən əsər xalq arasında üzüm salxımları tək tədricən yetişir, qəzəbin necə ətə, şirəyə, zəhərə döndüyünü əks etdirirdi.

“Həyəcanlarımızın qışı” isə bütövlükdə Amerikaya, onun faciələrinə, orta amerikalının həyat tərzinə, onun yaşamaq uğrunda aramsız və amansız mübarizəsinə həsr olunmuş sosial-fəlsəfi romandır.

Fəlsəfi-psixoloji tutumuna görə XX əsr Amerika romanının mükəmməl nümunəsi olan “Həyəcanlarımızın qışı” insan, zaman, cəmiyyət və dünya haqqında yazıçının fəlsəfi düşüncələrinin nəticəsidir. Bu problemlər, ümumiyyətlə, Con Steynbek yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Bunu yazıçının 1962-ci ildə Nobel mükafatı təqdimatı mərasimindəki tarixi nitqindən də görmək olur:

“Böyük günahlarımızı və dərdlərimizi açıb göstərmək yazıçının borcudur. Yazıçı bunun üçün məsuliyyət daşıyır. Bundan başqa, yazıçıya insan gücünü, onun qəlbinin və ruhunun böyüklüyünü – puç olmuş arzu və ümidlərini, cəsarət, mərhəmət və sevgi uğrunda fədakarlığını göstərmək və vəsf etmək haqqı verilmişdir”.

Con Steynbek yaradıcılığında Şərqlə fəlsəfəsi və sufilik əsas yerlərdən birini tutur. Bu, səbəbsiz deyildir. Riçard Astro qeyd edir ki, Con Steynbek hələ 1930-cu illərdə, “Lacivərd örüş” hekayələrini yazdığı vaxtlarda Şərqlə və Asiya dinləri ilə ciddi şəkildə maraqlanmağa başlamışdı.

Bu isə qədim yunanların “Günəş Şərqdən doğur” və ya “İşıq Şərqdən gəlir” kəlamının doğruluğuna dəlalət edir. Deməli, bu işıq Con Steynbekin də qəlbini nurlandırmış, ona dünya şöhrəti gətirən “Həyəcanlarımızın qışı” və “Qəzəb salxımları” kimi möhtəşəm əsərlərini yazmaqda yardımçı olmuşdur.

Con Steynbekin bu romanlarını Azərbaycan ədiblərindən İsmayıl Şıxlı, Anar, Elçin və başqalarının əsərləri ilə müqayisə etdikdə nə qədər oxşar süjet və paralellərin üzə çıxdığının şahidi olur.

Con Steynbek ABŞ və dünya ədəbiyyatı tarixinə iki zirvəyə bənzəyən “Qəzəb salxımları” və “Həyəcanlarımızın qışı” romanları ilə daxil olmuşdur. Bu iki əsər təkcə Steynbek yaradıcılığının deyil, ümumiyyətlə, ABŞ nəsrinin nadir incilərindəndir. Tədqiqatçılar deyirlər ki, Con Steynbek XX əsrin 60-cı illərinə qədər yazdığı əsərlərin heç birində “Qəzəb salxımları” səviyyəsinə qalxa bilməmişdir. Lakin yazıçı 1961-ci ildə çap etdirdiyi “Həyəcanlarımızın qışı” əsəri ilə o vaxta qədər çata bilmədiyi zirvəyə yüksəldi. Bu zirvə dünyanın hər tərəfindən göründü və cəmiyyəti bir il sonra Nobel mükafatına layiq görüldü.

“Həyəcanlarımızın qışı” romanı yazıçının Amerika və dünya ədəbiyyatında son sözü, vida nəğməsi idi.

Qəzənfər Paşayev

QƏZƏB SALXIMLARI

(roman)

QƏZƏB SALXIMLARI

I fəsil

Kərpic rəngli çölləri və Oklaxomanın boz rəngli çöllərinin bir hissəsini son yağışlar təzəcə islatmışdı və bu, istidən qovrulmuş torpağın yumşalması üçün çox az idi. Kotanlar torpağın nəminə işləmədən iz salıb keçmişdi. Yağışdan sonra qarğıdalı sürətlə boy atmış, yol kənarlarındakı ot və kolluqlar göyərmiş – boz və tünd-qırmızı çöllər yaşıllıqlar içində görünməz olmuşdu. Mayın sonunda səma açıldı və bütün yazboyu göyün dərinliklərini topa-topa bürüyən buludlar yavaş-yavaş seyrəldi. Qızmar günəş boy atan qarğıdalını gündən-günə qızdırırdı və budur, yaşıllıqlar kənarında artıq qəhvəyi zolaq görünməyə başlayır. Buludlar qısa müddətə toplaşır, çəkilir, sonra isə bilmərrə yox olurdu. Yaşıl kollar günəşdən qorunaraq tündləşir və artıq yeni sahələri zəbt eləməirdi. Torpağın üzündə nazik qaysaq yaranmışdı və göylər allandıqca yer də rəngdən-rəngə düşürdü: qızılı çöllər tünd-çəhrayı rəngə bürünür, boz çöllər ağaranacan yanırıdı.

Keçən ilki yağışların yuduğu kiçik qanovlarda torpaq quruyub dən-dən olmuşdu. Orada qaçısan sünbülqıranlar və qanşqalar kiçik qum qalaqlarını aşağı sürüşdürürdülər. Günəş hər gün yandırır-yaxırdı və cavan qarğıdalının yarpaqları elə də möhkəm və düz deyildi: əvvəlcə onlar ortadan azca əyildi, sonra damarcıqlar gücdən düşdü və yarpaqlar yerə sallandı. İyun gəldi və günəş daha qəddarcasına yandıрмаğa başladı. Qarğıdalı yarpaqlarının kənarlarındakı qəhvəyi zolaq genişlənərək orta damarcığa yaxınlaşırdı. Kol-kos büzükür, budaqlar başını torpağa əyirdi. Hava şəffaf, səma bomboz idi və torpaq da gündən-günə bozarırdı.

Təkərlər və at dırnaqları yolları eşərək qurumuş lill qazmağını toza çevirmişdi. Bu yollardan keçən hər bir şey onu arxasınca göyə sovururdu: piyada qurşağacan narın toz içində gedir, furqon onu kiçik çəpər hündürlüyünə qaldırır, avtomobilin arxasınca isə toz dumana çevrilirdi. Yerə yatanacan toz uzun müddət havada qalırdı.

İyunun sonuna yaxın Texasdan və Meksika körfəzindən buludlar – tufan gətirən ağır buludlar axışırdı. Çöldəki insanlar onlara baxaraq havanı dərindən iyləyir, barmağını yaş edib göyə tutur, küləyin olub-olmadığını yoxlayırdılar. Atlar da həyəcana gələrək bir yerdə durmurdular. Tufan buludları yeri yağışla naxışladılar və burada durmayaraq tezcə başqa ölkələrə üz tutdular. Onlardan sonra səma yenə solğun idi, günəş əvvəlkiyə yandırdı. Yerə düşən yağış damcıları tozda xırda çuxurlar açmış, qarğıdalı yarpaqlarını bir qədər yumuşdular, vəssalam.

Buludun arxasınca xəff külək baş qaldırdı; o, buludu şimala qovur və soluxmuş qarğıdalını yüngülcə titrədirdi. Bir gün keçdi və külək möhkəmləndi, o coşmadan sabit əsirdi. Yoldakı toz havaya qalxdı, yol kənarlarında bitən kollara, çölə sarı üz tutdu. İndi külək bərk və qəfil əsir, qarğıdalı ləklərinin qaysaqlanmış üzünü ovxalamağa çalışırdı. Göy yavaş-yavaş qaraldı, külək isə durmadan yeri eşərək tozu göyə sovurub özüylə aparırdı. Külək güclənirdi. Qurumuş torpaq onun qarşısında duruş gətirmədi, tüstüyəbənzər boz toz əlçim-əlçim qalxaraq çölləri bürüdü. Qarğıdalı quru xışiltıyla üstünə şığıyan küləyi qamçılıyırdı. Toz üstüsü artıq yerə yatmır, yuxarı, qaralmış səmaya yüksəlirdi.

Külək güclənirdi, o, daşların altından keçir, samanı, yarpaqları, ovuc-ovuc torpağı arxasınca aparır və bununla, çöllərdən keçərək getdiyi yolu cızırdı. Hava və səma qaraldı, günəş qırmızı parıltıya qərq oldu, tozdan boğaz qaşınırdı. Gecə boyu külək qüvvətləndi; o, qarğıdalının kökləri arasından ustalıqla keçirdi və qarğıdalı zəifləmiş yarpaqlarıyla külək onu torpaqdan qoparanacan müdafiə olunurdu və bu zaman gövdə taqətsiz halda yana yığılaraq təpəsiylə küləyin səmtini göstərirdi.

Dan yeri ağaran zaman gəldi, amma səhər açılmadı. Boz səmada günəş – zəif, ala-torana bənzhəyən işıq saçan tutqun qırmızı dairə göründü; axşamçağı ala-toranlıq yenə də qaranlığa qarışdı. Qaranlıqda yuxılmış qarğıdalının üstündə külək viyıldayır və ağlayırdı.

İnsanlar evlərində oturdular, çıxarkən isə onlar burunlarını yayıqla bağlayır və gözlərini tozdan qorumaq üçün eynək taxırdılar.

Yenə qaranlıq, xəlvət gecə düşdü, çünki ulduzlar dumanı yara bilmirdi. Toz havaya qarışmış, onunla canbır olmuşdu, eynən toz və hava emulsiyası. Evlər möhkəm-möhkəm bağlanmış, qapı və pəncərələrdəki yarıqlara əsgilər tıxanmışdı, lakin toz gizlicə içəri keçir, stul və masaların, qab-qacağın üzərini çox zərif qatla örtürdü. İnsanlar onu çırpıb çiyinlərindən atırdılar. Güclə sezilən toz zolaqları sovrulub qapı kəndərlərinə dolurdu.

Gecəyarısı külək susdu və sakitlik düşdü. Canına toz hopmuş hava, səsləri dumanın da bacarmadığı kimi susdurmuşdu. Yataqlarında uzanmış insanlar küləyin yatdığıni eşitdilər. Onun fiti uzaqda donan anda onlar oyandılar. Onlar uzanmışdılar və gərginliklə sükuta qulaq asırdılar. Budur, xoruzlar banlayır, lakin onların səsləri boğuc gəlir və insanlar “bircə səhər tez açılardı” düşünərək yataqlarında çevrildilər. Onlar bilirdilər ki, belə toz gec yatacaq. Sübhçağı toz havada eynilə duman kimi dayanmışdı, günəş isə təzə qan kimi al-qırmızı idi. Bu gün və o biri gün göy bütövlüklə yerə toz səpirdi. Torpaq yumşaq, hamar toz qatına bürünmüşdü. Toz qarğıdalının üzərinə çökür, çəpər dirəklərini, məftilləri örtürdü; o, damlara yatır, ot və ağacları bürüyürdü.

İnsanlar evlərdən çıxır və ovuclarıyla burunlarını tutaraq yandırıcı isti havanı ciyərlərinə çəkirdilər. Uşaqlar da evlərdən çıxdılar, lakin onlar yağışdan sonra etdikləri kimi çıxışı bəyət boyu qaçışmadılar. Kişilər çəpərlərin yanında dayanıb sürətlə bürünkən və toz qatı arasından yalnız bəzi yaşıl yerlərinin göründüyü məhv olmuş qarğıdalıya baxırdılar. Onlar susur və çəpərlərdən uzaqlaşmırdılar.

Qadınlar da evlərdən çıxdılar və ərləriylə yanaşı durub – “kişilər buna dözməyə güc tapacaqlarmı” – deyə özlərinə sual etdilər. Qadınlar ərlərinin üzünə xəlvəti nəzər salırdılar – eybi yox, qoy qarğıdalı əldən getsin, tək başqa, əsas şey qorunsun. Uşaqlar yaxında dayanıb toz üzərində yalın ayaqlarıyla naxışlar cızırdılar və onlar da hissiyyatlarıyla kişilərin və qadınların dözüb-dözməyəcəklərini öyrənmək istəyirdilər. Uşaqlar kişi və qadınların üzlərinə baxır və tozu ehtiyatla yalın ayaqlarıyla cızırdılar. Atlar suya yaxınlaşır və başlarını yellədənək suyun üzündəki ərpi dağıdırdılar. Və budur, kişilərin üzündəki çaşqınlıq ifadəsi silinir, yerini acığa, hiddətə və inada verir. Onda qadınlar hər şeyin ötdüyünü, bu dəfə kişilərin dözəcəklərini anladılar. Və onlar soruşdular ki, indi bəs nə edək? Kişilər də cavab verdilər ki, bilmirik. Lakin bu, qorxulu deyildi, qadınlar anladılar ki, bu, qorxulu deyil və uşaqlar da bunun qorxulu olmadığını başa düşdülər. Qadınlar və uşaqlar əmin idilər: dözülməz dərd yoxdur, tək bu, kişiləri sındırmasın. Qadınlar evdəki işlərinə qayıtdılar, uşaqlar oynamaqla məşğul oldular, amma oyun o saat alınmadı. Günortaya yaxın günəş artıq elə də qırmızı deyildi. O, toz örtmüş torpağı бүrküyə qərq edirdi. Kişilər artırmalarda əyləşdilər; kimi əlində çubuq hərlədir, kimi xırda daş atıb-tuturdu. Onlar danışırdılar... götür-qoy edir... düşündülər.

II fəsil

Yol qırağında kiçik bir barın yanında nəhəng qırmızı yük maşını dayanmışdı. Şaquli mühərrik bacası boğuc səslə finxırır və demək olar ki, gözlə seçilməyən boz-mavi tüstü yuxarıya yayılırdı. Yük maşınının təzə qırmızı rəngi parıldayırdı, üstündə isə iri hərflərlə yazılmışdı: “Oklaxoma-Siti nəqliyyat şirkəti”. Altındakı yan-yana təkərləri təzə idi, geniş arxa qapısının siyirməsində dikinə dayanmış mis qıfıl var idi. Bardan sakit rəqs musiqisi gəlirdi; radionun səsini lap az qoymuşdular, yəqin, ona heç kim qulaq asmırdı.

Girişin yuxarısındakı dairəvi yanqda kiçik sərinkeş səssiz fırlanırdı və milçəklər qapının, pəncərələrin qabağında metal tora çırpılaraq həyəcanla vızıldayırdılar. Barda yalnız bir müsafir var idi – yük maşınının sürücüsü. O, oturaçaqda əyləşib piştaxtaya söykənmişdi və qəhvə fincanının üstündən darıxan arıq ofisiyant qadına baxırdı. Onların arasında yol barlarında hər addımbaşı aparılan boş, mənasız söhbət gedirdi.

– Mən onu üç ay qabaq, əməliyyatdan sonra görmüşəm. Nəyinsə kəsmişdilər. Amma yadımda deyil ki, nəyini.

Qadın:

– Mən özüm onu keçən həftə görmüşəm. Sağlam idi, heç yerindən şikayət eləməirdi. İçib dəmləşməsə, pis oğlan deyil.

Milçəklər elə hey vızıltıyla özlərini qapı toruna toxuyurdular. Elektrik qəhvədanı buğlandı, ofisiyant qadın baxmadan əlini arxaya aparıb onu söndürdü.

Şosedə yolçu göründü. Yük maşınını görüb yavaş-yavaş ona yaxınlaşdı, əlini parıldayan qapıya sürtdü və yan şüşəyə yapışdırılmış kağıza baxdı: “Sənişin götürmək qadağandır”. O, yoluna davam etmək istədi, amma fikrindən döndü və yük maşınının bardan uzaq olan ayaq yerinə oturdu. Bu adama otuz yaşdan çox vermək olmazdı. Gözləri tünd-qonur, gözağı sarımtıl, enlisifət idi, ağzının hər iki kənarında dərin qırıqlar iz salmışdı. Dişləri qabağa çıxırdı, amma görünmürdü, çünki dodaqlarını bağlı saxlayırdı; əlləri kobudlaşmış, dirmaqları balıqqulağı kimi qalın və sərt idi. Baş və şəhadət barmağının arasında və ovcunun ətli yerində döyənək gözə çarpırdı.

Adamın əyin-başı elə də bahalı olmasa da, təzə idi. Boz papağının dimdiyi hələ əyilməyə macal tapmamışdı, üstündəki düyməciyi də hələ öz yerində idi. Papağı formasını dəyişməmiş, baş geyimi eyni zamanda həm çanta, həm dəsmal, həm də burun yaylığı xidmətində bulunarkən baş verdiyi kimi sallanmırdı. Ucuz, qaba materialdan olan boz kostyumunu o qədlər təzə idi ki, şalvarının

ütüsü hələ dururdu. Pencəyi əyninə çox gen, şalvarı isə boyuna görə qısa idi. Qol yeri lazım olandan aşağıda olsa da, qolunun ətəyi biləklərinə çatmırdı, pencəyin yaxası qabağa çıxırdı. Ayağında hərbi stildə, dabanı sürtülməsin deyə altına mıxlar və xırda nalabənzər dəmir lövhəciklər vurulmuş təzə qəhvəyi çəkmə var idi. Adam yük maşınının ayaq yerinə oturdu, papağını çıxartdı, onunla üzünü sildi, yenə başına qoydu, günlüyünü aşağı çəkdi və bununla papağın məhvinin bünövrəsini qoydu. Sonra o əyilib çəkmələrinin bağını boşaltdı və onlar eləcə düşünlənməmiş qaldı. Dizel-mühərrikin onun başı üzərindəki bacasından bir-birinin ardınca sürətlə mavi tüstünün yüngül topaları sıçrayıb çıxırdı.

Barda musiqi susdu, reproduktordan kişi səsi gəldi, lakin ofisiyent qadın radionu söndürmədi, çünki o, bu dəyişiklikdən xəbər belə tutmadı. Onun barmaqları qulağı ardında sızanaq hiss etmişdi. Qadın ona piştaxtanın yuxarısından asılmış güzgüdə baxmaq istəyirdi, amma elə ki sürücü heç nə duymasın və buna görə özünü elə göstərirdi ki, guya, saçını düzəldir. Sürücü dedi:

– Bu günlərdə Şounda camaat rəqs etməyə yığışib. Deyirlər, kimisə öldürüblər. Bir şey eşitməmişən?

– Yox, – deyə qadın cavab verdi və qulağının dalındakı sızanağı ehtiyatla barmaqladı.

Yük maşınının ayaq yerində oturmuş adam qalxdı və kapotun üstündən bara baxdı. Sonra yenə oturdu və pencəyinin cibindən tütün kisəsi və kağız çıxartdı. Eşməni aram-aram, böyük ustalıqla bürmələdi, oyan-buyanını nəzərdən keçirdi, barmaqlarıyla düzəltdi, yandırdı və yanan kibriti ayağı altına, külə dürtdü. Günortaya az qalırdı, gün yavaş-yavaş yük maşınının kölgəsini itirirdi.

Barda sürücü qəhvənin hesabını ödədi və qalığı – iki beşsentlik dəmir pulu avtomata soxdu. Hərlənən silindrlər lazım olan kombinasiyanı vermədilər.

– Bunları elə düzəldiblər ki, heç vaxt uda bilməzsən, – dedi o, qadına.

O cavab verdi:

– Amma birinin bəxti gətirdi, böyük pul qopartdı. Lap indilərdə, bir üç saat qabaq. Üç dollar səksən sent. Nə vaxt qayıdacaqsan?

Sürücü kandarda ayaq saxladı.

– Bir həftəyə, ya da ki bir on gündən sonra, – cavab verdi. – Talsuya gedirəm, orada da yubanırsan həmişə.

Qadın hirsələ dedi:

– Milçəkləri dolduracaqsan. Ya get, ya qapını bağla.

– Yaxşı, hələlik, – dedi sürücü və çıxdı.

Qapı arxasınca çırpıldı. O, günün altında dayanıb saqqızın kağızını açdı – tosqun, enlikürək idi, qarın buraxmışdı. Sifəti qırmızı idi, mavi gözləri güclü işıqda qıyılmaqdan ensizləşmişdi. Əynində xaki rəngli şalvar, ayağında hündür, bağlı çəkmələr var idi. Saqqızı ağzına apararaq ucadan dedi:

– Ağıllı ol, elə et ki, səndən şikayət eşitməyim.

Qadın üzü güzgüyə tərəf dayanmışdı. Donquldanıb nə işə cavab verdi. Sürücü ağzını böyük açaraq saqqızı asta çeynəyirdi. Sonra qırmızı yük maşınına tərəf getdi, yolda dişləri ilə saqqızı əzdi və dilinin altına apardı.

Piyada ayağa qalxdı və kabinənin pəncərəsindən sürücüyə baxdı.

– Məni götürməzsən, cənab?

Sürücü çaparaq bara nəzər saldı:

– Yoxsa şüşədəki yazını görmürsən?

– Necə görmürəm, görürəm. Hər halda, ləyaqətli adam elə ləyaqətlidir, varlı bir əclaf onu bu cür kağızla sürməyə məcbur etsə belə.

Sürücü cavabı götür-qoy edərək tələsmədən maşına keçdi. Rədd etsən, demək, həm biabır olursan, həm də etiraf edirsən ki, səni belə kağızla getməyə məcbur edir və yoldaşdan məhrum edirlər yolda. Yox, əgər səmişini götürsən, demək, özünü ləyaqətli adamlar cərgəsinə qoşursan, həm də, eyni zamanda, hər əclafa səninlə istədiyi kimi rəftar etməyə yol vermirsən. İlişdiyini hiss edirdi, amma yol tapa bilmirdi. Lakin ləyaqətli olmağı çox istəyirdi. O, yenə bara nəzər yetirdi.

– Bax o döngəyəcən birtəhər ayaq yerində yerləş, – dedi.

Kişi aşağı cumdu və qapı dəstəyindən yapışdı. Sürücü maşını işə saldı, mühərrik uğuldadı və nəhəng yük maşını yerindən tərpəndi – birinci sürət, ikinci, üçüncü, maşın nəriltilmələrlə dördüncü sürətə keçdi. Yol ayaq yerinə dürtülmüş adamın gözləri qarşısından başgicəlləndirici sürətlə keçərək tutqun ləkəyə çevrilirdi. Birinci döngə bardan bir mil məsafədə idi və onu keçən yük maşını sürəti azaltdı. Adam qalxdı, qapını açıb kabinəyə keçdi. Sürücü ağzındakını çeynəyə-çeynəyə gözünü qıyaraq ona baxdı, sanki, onun fikir və təəssüratları çənəsi vasitəsilə lazımı qaydaya düşür və yalnız bundan sonra beyninə daxil olurdu. Onun baxışı əvvəlcə təzə papaqda dayandı, sonra təzə kostyumda və nəhayət, sərnisinin təzə çəkmələrinə yönəlirdi. Kişi yerini rahatladı, papağını çıxarıb onunla nəmlənmiş alnını və çənəsin sildi.

– Sağ ol, dostum, – dedi o. – Ayaqlarım heç sözümə baxmır.

– Təzə çəkmələr, – dedi sürücü. Onun baxışındakı hiyləgərlik, biclik səsinə də var idi. – Belə çəkmələrdə, özü də bu istidə yola çıxmaq olarmı?!

Kişi üstü toz ilə örtülmüş öz sarı çəkmələrinə baxdı.

– Başqası yox idi, – dedi. – Nəyin varsa, onu geyirsən. Sürücü diqqətlə yola baxdı və sürəti bir qədər artırdı.

– Uzaq gedirsən?

– Hə. Uzaqlıqdan qorxmuram, təkəcə bu çıxışlarım sözümə baxmır.

Sürücü sorğu-sualı elə yağdırırdı ki, sanki, ehtiyatla istintaq aparırdı. Elə bil, tor atır, tələ qururdu.

– İş axtarırsan?

– Yox, kişinin sahəsi var burada. İcarəyə götürüb. Biz artıq çoxdan bu yerlərdəyik.

Sürücü yol kənarındakı çöllərə, tozun yığıb gətirdiyi qarğıdalıya mənalı-mənalı baxdı. Bəzi yerlərdə toz altından xırda daşlar görünürdü. Sürücü öz-özülə danışmış kimi dedi:

– Deməli, oturub elə öz sahəsində? Tozu da eyninə almır, traktorları da?

– Bilmirəm. Axır vaxtlar evdən kağız almamışam, – deyə səmişin cavab verdi.

– Deməli, çoxdan yazmırlar, – dedi sürücü. Kabinəyə arı girdi və vızılıyla qabaq şüşəyə çırpılmağa başladı. Sürücü əlini uzadıb arını ehtiyatla kabinənin pəncərəsinə itələdi və külək onu çəkib apardı.

– İcarədarların indi işi yaşıdır, – dedi. – Bircə traktorla birdən on ailəni yerindən qovurlar. Bu traktorlar daha nə etməyiblər! Sahəni şumlayırlar, icarədəra isə bir təpik. Səninki, görəsən, necə dözüb? – Sürücünün dili və çənəsi yenə saqqıza girişərək onu çeynəyib o üzə-bu üzə çevirməyə başladı. Ağzını hər dəfə açanda dodaqları arasında saqqızı ora-bura qovan dili görünürdü.

– Çoxdandır ki, evdən heç nə gəlmir. Mən yazmağı sevmirəm, atam da bu işdə usta deyil. – Səmişin dərhal əlavə etdi. – Amma yazmağı bacarınıq, təkəli həvəs olaydı.

– İşləmişən bir yerdə? – Yenə həmin oğrun, hiyləgər və sanki, etinasız ton. Sürücü zəmilərə, bürküdən titrəyən havaya baxdı və saqqızı, mane olmasın deyə, ordu-na soxub pəncərədən tūpürdü.

– Bəs necə, əlbəttə, işləmişəm, – deyə cavab verdi çəmişin.

– Elə belə də fikirləşirdim. Əllərindən o saat bilinir – qabar içindədir. Balta, ya elə külüng, gürz. Mən belə şeyləri həmişə tuturam. Özümü öyməsəm, olmaz.

Səmişin zənlə ona baxdı. Yük maşınının təkərləri yek-nəsəq şiriltiylə şütüyürdü şosedə.

– Yenə bir şey öyrənmək istəyirsən? Özüm danışaram. Boş yerə niyə baş sındırasan?

– Boşla görüm. Budur – hirsələndin. Sənin işlərinə burun soxmuram.

– Özüm hər şeyi danışacağam. Gizlətməli bir şey yoxdur.

– Əşi, bəsdir, hirsələnmə. Mən hər şeyə fikir verməyi sevirəm. Onda vaxt tez ötür.

– Mən sənə hər şeyi danışacağam. Soyadım Couddur. Tom Coud. Atam da Tom Couddur. – Gözləri sürücüyə tutqun baxışla baxırdı.

– Burax hirslənməyi. Elə-belə danışiram.

– Mən də elə-belə deyirəm, – söylədi Coud. – Mən sakit yaşayıram və boş yerə heç kimin xətrinə dəymirəm. – O susdu və qurumuş çöllərə, uzaqda qızmar havanın arxasından görünən bürküdən taqətsiz düşmüş ağaclara baxdı. Sonra yan cibindən kisəni, kağızı çıxarıb eşmə bürmələdi və əllərini dizləri arasına saldı ki, külək tütünü aparmasın.

Sürücü çənəsini aram-aram, fikirli-fikirli tərpedirdi, lap inək kimi. O susaraq gözləyirdi ki, bayaqkı söhbətin təsiri ötüb-keçsin və pərtlik havası ortadan çəkilən kimi dedi:

– Kim günlərlə sükan arxasında oturmayıbsa, bunun nə olduğunu bilməz. Xozeyinlər bizə yoldan adam götürməyə icazə vermirlər. Qovulmaq istəmirsənsə, haydı, yort lənətlənmiş kimi tək-tənha bu başdan o başa. Mən isə sənənlə, bir də gördüm ki, ilişdim.

– Qiymətləndirirəm, – dedi Coud.

– Bəzi sürücülər daha nə etmirlər?.. Biri, məsələn, şeir qoşurdu ki, vaxt tez ötsün. – O, gizlincə Couda baxdı ki, görsün, belə qeyri-adi xəbər onu maraqlandıracaq mı. Coud düz qarşısına, təpələrin xəttini təkrar edərək yumşaq, dalğalı xətlə uzaqlara gedən ağ yola baxaraq susurdu. Hələ də cavab almayan sürücü söhbətinə davam etdi: – Onun bir şeri yadımdadır. Orada belə idi: guya, o və iki tanışi dünyanı gəzir, əyyaşlıq edir, dava-dalaş salırlar. Eh, heyf, hamısını danışa bilmirəm! O, orada elə uzun sözlər toqquşdurmuşdu ki, şeytan da baş açmaz. Ancaq bir yeri yadımdadır: “Holland gördük fırrı sirr, heç bir çantaya girmir”. Fır – çıxıntıdır. O, mənə lüğətdə özü göstərmişdi. Bir dəqiqə də öz lüğətindən ayrılmırdı. Qəlyanaltıya gəlirdi, özü üçün qəhvə ilə piroq sifariş edirdi, amma gözünü lüğətdən çəkmirdi. – Sürücü susdu. Tək danışmaq, özü də belə uzun-uzadı – ləzzət eləmədi. Onun bic baxışları yenə sərnəşində dayandı. Coud sakitcə oturmuşdu.

Sürücünün kefi pozuldu və o, Coudu söhbətə tutmaq üçün növbəti dəfə cəhd elədi. – Belə söz oynadan eşitmişdin?

– Eşitmişəm – keşişi, – dedi Coud.

– Keşiş başqa məsələdir, onunla artıq-əskik danışmayacaqsan. Ümumiyyətlə, belə danışan olanda acığım tutur, amma o, əhlikef adam idi. Hamı bilirdi ki, o, bunu gülüş üçün edir, yoxsa, “görün mən necə aliməm” deyib öyünmək üçün yox. – Sürücü sakitləşdi. İndi o, ən azı, bilirdi ki, ona qulaq asırlar. O, maşını elə sərt döndərdi ki, şinlər zingildədi. – Deyirəm ki, – deyə davam etdi o, – bəzi uşaqlar, Allah bilir, neyləyirlər. Nə edəsən?! Sükan arxasında bitib otursan, yoldan başqa heç nə görmürsən – ağlın çasa, xəbər tutmazsan. Sürücülər barədə çərənleyirlər ki, guya, onlar elə ancaq tıxırlar – bir bardan sürürlər o biri bara və basışdırırlar.

– Düzdür. Gündüz də, gecə də bardadırlar, – dedi Coud.

– Əlbəttə, hərdən maşını saxlayırıq, ancaq yeməyə görə yox. Nadir hallarda yemək istəyirik. Sürürsən, sürürsən, nəhayət, bezirsən. Yalnız barların yanında dayanmaq olar, saxladın, gərək bir şey sifariş verəsən. Ofisiant qadınla bir-iki kəlmə mirt vurursan, bir fincan qəhvə, bir tikə piroq götürürsən. Bir az istirahət edirsən. – O, saqqızı dilliy-lə düzəldərək asta-asta çeynəyirdi.

– İşiniz çətinidir, – Coud biganəliklə dedi.

Sürücü səmşinin sözlərində kinayə duyub cəld ona baxdı.

– Hə, asan deyil, – hirsle dedi o. – Baxırsan, nə var ki: öz səkkiz, on, lap on dörd saatını sükan arxasında oturursan – qurtardı getdi. Yol isə ürəyini çəkir. Fikirləşirsən, başını necə qatasan? Biri oxuyur, biri fit çalır. Şirkət radio-qəbuledici qoymağa icazə vermir. Bəziləri özləriylə bir şüşə götürürlər, amma belələrininki uzun çəkmir. – O, özündənrazi tonla əlavə etdi. – Mən yolda heç vaxt içmirəm.

– Lap elə içmirsən? – soruşdu Coud.

– Yox. Gərək mən də bir adam olam. Qiyabi kurslara daxil olmaq istəyirəm. Mexanikanı öyrənəcəyəm. Bu, çətin deyil. Çətin deyil dərslər. Mən ciddi düşünürəm bu barədə. O zaman yük maşınına əlvəda deyərəm. Qoy başqaları sürsün.

Coud yan cibindən viski şüşəsi çıxartdı.

– Yəni doğrudan, istəmirsən? – O, elə bil, sürücünü qıcıqlandırır.

– Yox, cəhənnəm olsun! Əlimi də vurmaram. İkisindən biri: ya içmək, ya oxumaq.

Coud viskini açdı, bir-birinin ardınca cəld iki qurtum içdi, yenə ağzını dəmir başlıqla bağladı və cibinə qoydu. Kabinəyə tünd, ətirli viski qoxusu yayıldı.

– Nə isə narahatsan, elə bil, – dedi Coud. – Səni sıxan nədir? Qız tapmısan?

– Başqa necə ola bilər? İş bunda deyil, adam olmaq lazımdır. Mən öz beynimi çoxdan məşq elətdirirəm.

Görünür, viski Coudun dilini açmışdı. O, bir eşmə də düzəldib çəkdi.

– Daha yoluma az qalıb, – dedi o.

Sürücü tələsik söylədi:

– Mənə içmək lazım deyil. Mən məşq edirəm, özüm-də müşahidəçiliyi inkişaf etdirirəm. İki il qabaq xüsusi kurs keçmişəm. – O, sağ əlilə sükan çarxını hamarladı. – Tutaq ki, qarşıdan piyada gəlir. Mən ona baxıb hər şeyi yadda saxlamağa çalışıram – o, necə geyinib, ayaqqabıları necəydi, başında nə var, yerişini hafizəmə həkk edirəm. Bəzən isə boyunu da, üzündə çapığı varmı, yoxmu, bir də gördün fikrimdə çəkisini hesablayıram. Niyə ki alınır. Sanki, bu insanı qarşıda görürsən. Fikirləşirəm ki, bəlkə, daktiloskopiyanı öyrənirəm? Belə kurs da var. Bəzən özünə mat qalırsan, nə qədər şeyi yadda saxlamaq olar!

Coud cəld viskidən qurtuldu. O, axırına çıxdığı eşməni ağzına aparıb son qullab vurdu və yanan ucunu qaba barmaqlarıyla söndürdü. Sonra kötüyü əzdi, qolunu pəncərədən uzatdı və külək tütünü onun ovcundan üfürdü. Yoğun şinlər şosedə sürüşərək şirilti səsi çıxarırdı.

Coudun yola zillənmiş sakit, tünd gözlərində kinayəli ifadə yarandı. Sürücü susaraq öz səmşininə narahatlıqla baxdı. Nəhayət, Coudun uzun üst dodağı tərpendi, dişləri göründü və səssiz gülüşdən çiyinləri titrədi.

– Dostum, bu işə çox can qoymusan?

Sürücü düz qarşısına baxaraq oturmuşdu.

– Can qoymuşam? Nəyə? Nədən danışırsan?

Coud dodaqlarını bərk-bərk sıxdı, sonra onları lap it kimi ortadan qıraqlanacan iki dəfəyə yaladı. Onun səsinə sərtlik əmələ gəldi.

– Özün yaxşı bilirən. Sən mənə də başdan-ayağa süzürdün. Elə bilirən, görmədim?

Sürücü başını çevirmədən sükan çarxını sıxdı, onun əlləri ağardı, əzələlər dəri altında köpdü.

Coud davam edirdi:

– Sən axı mənim haradan gəldiyimi bilirən.

Sürücü susurdu.

– Bilirən axı? – Coud təkrar etdi.

– Hə. Bilirəm... Daha doğrusu, təxmin edirəm. Ancaq bunun mənə dəxli yoxdur. Mən qarışmıram. Mənə nə? – O, tez danışırdı. – Mən başqalarının işinə burun soxmuram. – Və birdən ehtiyatla susdu. Ağarmış əlləri sükan çarxını hələ də sıxırdı.

Kabinənin pəncərəsindən içəri cırcırma girdi. O, kontrol cihazları qutusunun üstünə qondu və öz dirsəklə, yayvarı qıçlarıyla qanadlarını təmizləməyə başladı. Coud qolunu uzadıb barmaqlarıyla həşəratın möhkəm, qafa tasına oxşar başını əzdi və onu pəncərədən küləyə atdı. O, eyni səssiz gülüşlə indicə əzilmiş cırcırma tutan barmaqlarını sürtüşdürdü.

– Səhv edirsiniz, cənab. Mən heç nəyi gizlətməyəcəyəm. Hə, Mak-Alesterdə yatmışam. Dörd il sərəsər. Palatanı da mənə orada çıxmaq qabağı verildilər. Qoy hamı bilsin, mənə fərq eləməz. Bax indi evə, atamın yanına gedirəm, çünki yalansız iş tapmazsan, mən isə yalan danışmayacağam.

Sürücü dedi:

– Bunun mənə dəxli yoxdur. Mən özgülərin işinə bur-numu soxmuram.

– Sən soxmursan? – dedi Coud. – Əşşi, sənin burnun səkkiz mil qabağa uzanıb. Sən öz burnunla mənə lap qoyun kələmi iyləyən kimi iylədin.

Sürücü tutuldu.

– Nahaq belə danışırsan... – ürəksiz dedi.

Coud güldü.

– Sən pis oğlan deyilsən – mənə götürdün. Hə, yat-mışam türmədə. Sonra nə? Ora necə düşdüyümü bilmək istəyirsən?

– Bunun mənə dəxli yoxdur.

– Sənə heç nəyin dəxli yoxdur. Sən, deyəsən, doğrudan da, öz arabanı ora-bura sürürsən və başqa heç nədən başın çıxmır. Yoxlamaya çıxmaq isə başqa şeydir. Di yaxşı. Kənd yolunu görürsən?

– Görürəm.

– Mən orada düşəcəyəm. Sən, yəqin, maraqdan partlayırsan, çox istəyirsən biləsən ki, nə üstə tutulmuşam. Sənə əzab verməyəcəyəm. – Mühərrikin uğultusu azaldı, şinlərin fişiltisi yavaş-yavaş səngiməyə başladı. Coud şüşəni çıxartdı və bir az içdi. Yük maşını şoseylə kəşişən kənd yolunda dayandı. Coud düşüb kabinənin pəncərəsi önündə ayaq saxladı. Mühərrik bacası güclə görünən göyümtül tüstünü tənbel-tənbel buraxırdı. Coud sürücüyə tərəf əyildi və çox tez, – adam öldürmə, – dedi. – Bu da sənə üçün bir uzun söz. Sadə desək, bir özündən deyəni öldürmüşəm. Yeddi il aldım. Dörd ilə başımı qurtardım. Çünki orada özümü necə aparmağı bilirdim.

Sürücü gözləri ilə Coudun üzünü başdan-ayağa süzərək onu yaddaşına həkk etməyə çalışdı.

– Mən səndən bu barədə heç nə soruşmamışam, – dedi.

– Bunun mənə dəxli yoxdur.

– Bu haqda buradan Teksolayacan bütün barlara car çəkə bilərsən. – Coud gülümsündü. – Yaxşı, dostum, əlvida. Sən pis oğlan deyilsən. Amma yadda saxla, kim türmədə olubsa, o, sənə hara əydiyini uzaqdan duyur.

Sən ağzını açan kimi iş bitdi, hər şey aydın oldu. – Coud ovcunu yüngülcə dəmir qapıya vurub dedi. – Sağ ol ki, mindirdin. Əlvida. – O çevrildi və kənd yoluna çıxdı.

Sürücü onun arxasınca bir qədər sükutla baxdı, sonra qışqırdı:

– Salamət qal!

Coud arxaya baxmadan əlini yellədi. Mühərrik zanıladı, ötürücü sürtüb səs saldı və nəhəng qırmızı yük maşını yerindən tərpəndi.

III fəsil

Beton şose boyu qurumuş sıx ot zolağı uzanırdı, xırda çıxalar boynunu yerə əymişdi – vələmir yaxınlıqda qaçısan ilk iti gözləyirdi ki, bığcıqları ilə onun tükələrinə ilişsin, tülküquyruğu – öz toxumlarını onun saçına çırpmaq üçün ilk atın, yonca – yununda onun ellərini aparsın deyə ilk qoyunun həsrətindəydi. Yatmış həyat onun yelpikləni b dörd bir yana daşınacağını gözləyirdi və hər bir dən bu səyahət üçün öz xüsusi qurğusu ilə silahlanmışdı: əyilmiş süngüyəbənzər kiçik çıxaları ilə, çətiri, xırda nizəsi, yaxud tikancıqları ilə – və bütün bunlar heyvanları, ya da küləyi, kişi şalvarının balağında kiçik büküyü, qadın tumanının ətəyini gözləyirdi – hövsələylə gözləyirdi, ancaq sayıqlıqla, dinc, sakit, lakin tam hərəkətə hazır şəkildə gözləyirdi.

Günəşin şüası otları qızdırırdı, kölgədə isə xırda çıxalar arasında həşəratlar – qarışqalar və onları pusan, kiçik armadillərə oxşayan təlaşlı mirmelionlar, qırxaçaqlar, durmadan havaya sıçrayaraq sarımtıl qanadçıqlarıyla bərq vuran çala çırcıramalar vumuxurdular. Yolun kənanında isə başını sağa-sola çevirərək tısbağa öz kömbə çanağını otun üstündə sürüyürdü. O, ağır çanağı daşıyaraq sarımtıl dirnaqlı sərt pəncələrini otun üstünə aramla qoyur, daha doğrusu, ota keçirirdi. Arpa dənələri onun bədənində sürüşür, yonca xovcuqları üstünə düşüb yerə diyirlənirdi. Tısbağanın donqar dodağı azca açılı idi, gözləri qöv-

si qaşları altından nüfuzuedici, gülünc baxışlarla yola baxırdı. Keçdiyi yerdə əzilmiş otlar qalırdı, qarşısındakı qum qalağı ona tərəni andırırdı. O dayanıb başını qaldırdı, gözünü qıyıb yuxarı, sonra aşağı baxdı və yoluna davam etdi. Sümüklü qabaq pəncələrini növbə ilə uzatdı, lakin dərhal da yığışdırdı. Arxa pəncələri işə düşdü və çanağı yuxarı dartınıb otdan çınqillığa keçdi. Qalaq hündür olduqca tısbağanın hərəkətləri də cəldləşirdi. Arxa pəncələri sürüşüb qaçır, uzun boynu pulcuqlu kəlləsiylə sonacan uzanırdı. Çanaq yavaş-yavaş qalağı aşıb qarşısındakı beton yolun dörd düym hündürlüyündəki qırağına çatdı. Arxa pəncələri, sanki, bədənəndən asılı olmayaraq müstəqil hərəkət edərək onu yuxarı qaldırdı. Boynu dikəldi və tısbağa şosenin hamar üzünü gördü. Sonra qabaq pəncələrini yolun qırağına qoyub dartındı və çanaq yavaş-yavaş yuxarı qalxdı. Tısbağa rahatlanırdı. Kürən qarışqa çanağın içinə girib incə dərinə qıdıqladı, tısbağanın qıçları və başı dərhal yox oldu, pulcuqlu quyruğu yana, çanağın içinə getdi. Kürən qarışqa pəncə ilə qarının arasında sıxılıb qalmışdı. Qabaq pəncəyə sürüşən vələmir sünbülü də çanağın altında qaldı. Tısbağa uzun müddət hərəkətsiz durdu, sonra uzun boynu yuxarıdan göründü, məzəli qoca gözləri ətrafa baxındı və qıçları ilə quyruğu da bayıra çıxdı. Arxa qıçları hərəkətə gəlib fildəki kimi dartındılar, çanaq yuxarı qalxdı və qabaq qıçlar havada qaldı. Lakin arxa qıçlar çanağı yuxarı qaldırmaqda idi, ağırlıq mərkəzi yerini dəyişdi, bədənənin qabaq hissəsi aşağı sürüşdü, caynaqlar betonun üstünü cırmaqladılar və tısbağa şoseyə çıxdı. Qabaq pəncələrinə dolaşmış vələmir sünbülü isə elə orada ilişib qaldı.

İndi getmək asanlaşdı və qıçların dördü də işə başladı: çanaq oyan-buyana ləngər vuraraq irəliləyirdi. Şosedə sükanı arxasında yaşlı qadın oturmuş maşın göründü. O, tısbağanı gördü və maşını cəld sağa döndərdi. Şinlər zingildəyib toz buludu qaldırdı. İki təkər biranlıq yerdən ayrıldı və dərhal qayıtdı yerinə. Maşın yoluna davam etdi, amma əvvəlkindən çox-çox asta. Başını və qıçlarını

gizlətməmiş tısbağa tələsməyə başladı, çünki qızmış beton onu od kimi yandırır.

Bir-iki dəqiqə keçməmiş qabaqda çox da böyük olmayan yük maşını görüldü, yaxınlaşanda sürücü tısbağanı gördü və maşını düz ona tərəf döndərdi. Qabaq təkər çanağın kənarından keçib tısbağanı çırtılı ilə sümük fişka kimi yuxarı tulladı və o, dəmir pultək hərlənib şoseyə düşdü. Yük maşını yenə yolun sağına keçdi. Tısbağa uzun müddət nə başını, nə də ayaqlarını bayıra çıxarmayaraq kürəyi üstə qaldı. Nəhayət, qıçları havaya uzanıb dayaq axtardı. Qabaq ayağı kvars parçasına dəydi və tısbağa asta-asta kürəyiyuxarı çevrildi. Vələmir sünbül pəncələrindən qopdu və ondan üç şişuclu dən düşdü.

Qalaqla indi üzünə düşən tısbağa qarnının qalxanıyla çınqılın üstünü torpaqladı. Tısbağa kəndə aparən yola çıxdı və yumşaq toz qatı üzərində dalğavari iz buraxaraq yanını basa-basa getdi. Güllünc, qoca gözləri düz qabağa baxırdı, donqar üst dodağı yanaçılı idi. Sarımtıl caynaqlı pəncələri toz içində azca açılmışdı.

IV fəsil

Yük maşınının yerindən tərpənərək sürət götürüb şoseylə getdiyini eşidən Coud rezin şinlərin səsinə fikir vermədən ayaq saxlayıb onun ardınca baxdı. Maşın gözdən itdi, Coud isə hələ də dayanıb uzaqlara, bürküdən titrəyən göyümtül havaya baxırdı. Sonra, sanki düşüncə içərisində cibindən viski şişəsini çıxartdı, metal başlığını açıb ehmalca başına çəkdi və tam həzz almaq üçün dilini ora soxub dodaqlarını yaladı. Sonra xatırlamağa çalışdı: “Holland gördük, fırı sirr...”, lakin arxasını gətirə bilmədi. Onda o, arxası şoseyə çevrildi və çölün içindən keçib kəndə uzanan yola baxdı. Günün istisi bir az artmışdı, küləyin tərpətmədiyi külün üzü hamar idi. Yol, kənarlarıncan toz basmış çarx izləriylə kəsik-kəsik idi, Coud bir neçə addım atdı və onun çəkmələri ucundan qalxan yüngül, unabənzər toz bir andaca səpələnərək onları sarıdan boza çevirdi.

O əyilib bağları açdı və ayaqqabısının əvvəlcə sağ, ardınca isə sol tayını çıxartdı. Sonra tərli ayaqlarını isti toza qoyub-götürərək və toz şırnağını barmaqları arasından buraxaraq qurumuş dərisi dartılanacan pəncələrini hərəkət etdirib yumşaltdı. Pencəyini çıxartdı, ayaqqabılarını ona bükdü və qoltuğuna soxdu. Və nəhayət, qarşısında toz qaldıraraq yoluna davam elədi. Toz dumanı, arxasınca ayaq izlərinə çökürdü.

Yol nəfəsotu çubuqlarıyla çəpərlənmişdi, arasından iki sıra tikanlı məftil keçirdi. Çubuqlar pis yonulmuş, əyri idi. Budaqların lazımı hündürlükdə olduğu yerlərdə tikanlı məftil onların üzərindən keçirdi; başqa hallarda isə məftil qırığıyla bağlanmışdı. Çəpərin arxasında qarğıdalılar küləkdən, quraqlıqdan, istidən böyrü üstə düşmüşdü, yarpaqların gövdədən ayrılan çıxıntılarına ağzınacan toz dolmuşdu.

Coud yol ilə gedirdi, qalxan toz isə onun izini örtməkdə idi. O, qabaqda öz yöndəmsiz ayaqlarını asta-asta, sanki, sıçrayışla hərəkət etdirən tısbağanın kömbə çanağını gördü, dayanıb tısbağaya baxdı və onu kölgəsiylə ördü. Tısbağanın başı, qıçları dərhal yox oldu, qısa, yoğun quyruğu yana, çanağın altına getdi. Coud onu götürdü və qarnıyuxarı çevirdi. Onun kürəyi boz, külrəngində, alt qalxancığı isə ağımtıl-sarı, təmiz və hamar idi. Coud qoltuğundakı bükülünü rahatladı və barmağını qalxancığa sürtdü, sonra bir az bərk sıxdı. Alt qalxancığı üstdəkindən yumşaq idi. Pullu baş çölə çıxdı, tısbağa yuxarı, Coudun barmağına baxmaq istəyirdi, qıçları titrəyərək dartınırdı. O, əlacsızlıqla vurnuxaraq Coudun əlini islatdı. Coud onu qarnı üstə çevirdi və ayaqqabıları ilə bir yerdə pencəyə bükdü. O, tısbağanın orada oyan-buyana vurnuxaraq təpik atdığı hiss edirdi. Addımlarını yeyinlədərək yumşaq tozu dabanlarıyla basa-basa getdi.

Qabaqda düz yolun kənarındakı arıq söyüd yerə adda-budda kölgə salmışdı. Onun ütük budaqları yola uzanırdı, üç-beşyarpaqlı baş budağı tük tökən toyuğa oxşayırdı. Coud tamam su içindəydi. Göy köynəyinin

kürəyi və qoltuqları tərdən qaralmışdı. O, papağı alına sıxdı və günlüyü ortadan əyib karton içliyini sındırdı, beləliklə öz baş geyiminin təzəliyinə son qoydu. Ayaqları onu söyüdünl kölgəsinə get-gedə daha yeyin aparırdı. O bilir-di ki, gün zenitə qalxdığı üçün orada yarpağın olmasa da, gövdənin kölgəsi mütləq olacaq. Qızmar şüalar onun peysərini yandırırdı, başında azca küy var idi. Ağac kiçik çökəklikdə olduğu üçün Coud onun dibini görmürdü və nəmlik burada düz yerlərə nisbətən çox qalırdı. O, gündən gizlənmək üçün daha tez getməyə başladı və artıq enişlə aşağı düşürdü ki, birdən gövdənin geniş kölgəsinin boş olmadığını görüb addımlarını yavaşıttdı. Yerdə kürəyini söyüdə söykəmiş adam oturmuşdu. Dizlərini qatlayıb bir-birinin üstündə çarpazlamışdı və yalın sol ayağı, az qala, başı səviyyəsinə çatırdı. Adam fitlə fokstrod melodiyası çalır və Coudun addımlarını eşitmirdi. Göyde yellənən daban aram-aram taktı tuturdu. Fokstrodun tempi rəqs üçün aşağı idi. Adam fitini saxlayaraq bulanıq, yoğun səslə oxumağa başladı.

Hə, ser, odur xilaskarım,
Xilaskarım mənim İsa,
Hə – İsadır xilaskarım!
Qoy rədd olsun cəhənnəm,
Tanrı şərəfinə oxu,
Hə – İsadır xilaskarım!

Adam Coudun addımlarını yalnız o, təkamseyrək yarpaqlardan yerə göz-göz düşən kölgəliyə ayaq basanda eşitdi; oxumağını saxlayıb qarırıldı. Onun uzun, tarım dərilili başı kərəvizə oxşayan əzələli və damarlı boynunda bitmişdi. İri domba gözlərinin ətrafında xəstə qırmızılıq var idi. Tutqun, panltılı üzündə həyat əlaməti görünmürdü, kök dodaqları gülünc, yaxud hissiyyatlı idi. İti burnunun dərisi elə tanrı idi ki, sümüyün üstündə ağ ləkə görünürdü. Nə yanaqlarında, nə də hətta tutqun, hündür alnında bircə tər damcısı yox idi. Alnı əndazəsiz böyük idi, gicgahlarında nazik, mavi damarlar uzanırdı. Gözləri sifətini tən yarıya bölmüşdü. Cod, ağ saçları lopa-lopa yayılmışdı

– görünür, o, bütün barmaqlarının köməyli onları arxa-ya yönəltdi. Əynində şalvar-kombinezon və göy köynək var idi. Mis düymələri olan gödəkçəsi və başdan-ayağa ləkə içində, təpəsi piroq kimi girdə, qəhvəyi şlyapası yanında yerə atılmışdı. Tozdan bozarmış parusinin çəkmələri çıxarılıb elə ora tozlanmışdı.

O, Couda xeyli baxdı. Gün işığı onun gözlərinin dərinliyinə çökərək bəbəklərində qızılı qığılcımlar yaradırdı. Başını qaldıranda boynundakı əzələlər daha da qabardı.

Coud sakitcə seyrək kölgəlikdə dayanmışdı. O, papağını çıxartdı, onunla tərini sildi və bükülü pencəyiylə bir yerdə yerə tulladı. Ağaca söykənib oturmuş adam ayaqlarını uzatdı və barmaqlarını quma soxdu.

Coud dedi:

– Ahh! Yaman istidir.

Adam ona sual dolu baxışla baxırdı.

– Bu, qoca Tomun oğlu Tom Coud olmasın!

– Hə, – dedi Coud. – O özüdür. Evə gedirəm.

– Sən məni, görürəm, tanıyırsan? – O, gülümsəyərək at dişlərini göstərdi. – Əşi, haradan tanıyasan axı! Kilsə dualarında elə qızların hörüyünü dartmağı bilirdin. Bir də görürdün, qulaq asmaq əvəzinə qızcıqazın hörüyünü yolursan. Əlbəttə, unutmusan; mənim isə hər şey yadımdadır. Sənin də, o qızın da yaxşıca dərslərini verməli oldum. İkinizi də qanovda suya çəkdim. Hələ çırpınır, pişik kimi çığırırdınız da!

Coud ona yuxarıdan xeyli baxdı və birdən güldü.

– Sən vaizmişən! Əlbəttə, bizim vaizimiz. Bilirsən, bir az əvvəl mən səni xatırlayırdım.

– Keçmiş vaiz, – ağac altında oturmuş adam ciddi dedi. – Cənab Cim Keysi. “Yanmaz” sektasından. Olub, olub – Allahın şərəfinə ulamışam. Və səhvini etiraf edən günahkarları, bir şey oldu, birbaş qanova – öləncən döyürsən, bir də gördün, yarı batdı. İndi həminki deyiləm. – O köks ötürdü. – İndi mən adicə Cim Keysiyəm. Əvvəlki şəfqət yoxdur məndə. Günah fikirlər baş qaldırır. Günah, amma fikrimcə, ağıllı.

Coud dedi:

– Oradan-buradan düşünməyə başlasan, günah fikirlərə də gedib çıxacaqsan. Mən səni unutmamışam. Sən bizim üçün yaxşı dualar təşkil edirdin. Yadımdadır, bir dəfə bütün duanı məhkum kimi əlləri üstə dik durub gəzərək, ulaya-ulaya oxudun. Ən çox anamın ürəyinə yatırdın. Nənəm isə deyirdi ki, səndən tamam şəfqət yağır. – Coud əlini bükülüyə saldı, pencəyin cibini tapdı və oradan şüşəni çıxartdı. Tısağa bir qıçını çölə çıxartdı, lakin Coud onu əvvəlki yerinə dürtüdü və pencəyi möhkəm büküdü. Sonra metal başlığı açıb, şüşəni keşşə uzatdı. – İçmək istəyirsən?

Keysi şüşəni götürdü, qaşlarını çatıb baxmağa başladı.

– Mən daha keşşilik etmirəm. Camaat dəyişib, xeyirxahlıq gedib. Ən pisi isə odur ki, məndə də bir şey qalmayıb. Əlbəttə, olur ki, həvəsə gəlib adamları ibadətə çağırırsan. Yaxud, məclisə çağıranda dua oxuyursan. Xahiş edir insanlar – rədd etmək istəmirsən. Amma buna indi ürəyimi vermərəm.

Coud yenə üzünü papağıyla sildi.

– Yəni belə möminsən ki, viskiyə yaxın durmursan? – soruşdu o.

Keysi şüşəyə baxdı, sanki, ilk dəfə idi ki, görürdü. Sonra dodaqlarını şüşənin ağzına yapışdırdı və üç böyük qurtum içdi.

– Yaxşı viskidir, – dedi o.

– Gəl bir olmasın, – dedi Coud. – Zavodda çəkiblər. Qiyməti bir dollardı.

Keysi bir qurtum da içib şüşəni verdi.

– Hə, ser! – dedi o. – Belə-belə işlər.

Coud şüşəni ondan aldı, nəzakət xətrinə şüşənin ağzını köynəyinin qoluyla silmədi və başına çəkdi. Sonra salığı oturdu, şüşəni bükülmüş pencəyin üstünə qoydu, yerdən budaq götürüb tozda düşüncələrini çəkməyə başladı, yarpaqları kənara çəkib ovcuyla tozu hamarladı və orada kvadratlar, dairələr cızdı.

– Səni çoxdan görməmişəm, – dedi o.

– Məni çoxdandır heç kim görmür, – cavab verdi keşiş.

– Çıxıb getdim, indi çox vaxt tək oturub düşünürəm. Şəf-qətimi itirməmişəm, amma bir az dəyişmişəm. Ürəyimə şübhələr düşüb.

O, özünü dikəltdi. Onun sümüklü əli kombinezonun cibinə getdi, bir az eşələndi, lap dələ kimi, qara, hər yanı dişlənmiş tütün parçasını çıxartdı. Üstündəki toz-torpağı diqqətlə təmizlədi, bir tikə dişləyib qopartdı və orduna soxdu. Coud budağı yelləməklə istəmədiyini bildirdi. Pencəyə bükülmüş tısağa yenə də vurnuxdu. Keysi bükülüyə baxdı:

– Nədir orada – toyuqdur? Boğular birdən.

Coud pencəyi sıx bükdü.

– Tısağadır, – dedi. – Yoldan götürmüşəm. Böyükdür, buldozerə oxşayır. Kiçik qardaşıma aparmaq istəyirəm. Uşaqların tısağalardan xoşu gəlir.

Keşiş başını aramla endirib razılaşdı.

– Hamı gec-tez tısağa saxlayır. Amma tısağanı yanında saxlaya bilməzsən. Axtarıb, axtarıb bir gün yer tapıb çıxacaq azadlığa, izi-tozu da qalmayacaq. Mən də beləyəm. Allahın sözünü deyərdim, qurtarıb gedərdi – başladım istədiyim kimi fırlatmağa, budur, qalmadı heç nə. Bir də görürsən vəcdə gəlirəm, amma dua eləməyə söz tapmıram. Mənim vəzifəm insanlara yol göstərməkdir, amma hara aparmağı heç özüm də bilmirəm.

– Sən onları ora-bura apar, – dedi Coud. – Suvarma kanalı gördün, itələ ora. Arxanca getməsələr, de ki, cəhənnəm odunda yanacaqsınız. Nəyinə lazımdır yol axtarmaq? Apar arxanca onları, qurtarsın getsin.

Ağacın gövdəsinin kölgəsi genişlənmişdi. Coud yüngüllük hissiylə o yana çəkildi və yenə tozu hamarladı ki, düşüncələrini cızsın. Yolda pırpıztüklü qoyun iti göründü. Başını sallayıb qaçırdı, bayıra çıxartdığı dilindən su damcılayırdı. Quyuğunu qısmışdı, bərkdən ləhləyirdi. Coud fit çaldı, amma it başını bir az da sallayıb işinin dalınca götürüldü.

– Harasa qaçır, – tutulan kimi olmuş Coud izah etdi.
– Yəqin, evinə.

Keşiş heç nə ilə fikirlərindən ayırmaq mümkün deyildi.

– Harasa qaçır, – deyə təkrar etdi o. – Düzdür. Harayasa qaçır. Mən isə özüm haqda bunu deyə bilmərəm. Olurdu, insanlar dua zamanı o hala düşürdülər ki, tullanırlar, cürbəcür səslə danışırlar, çıxıb Allaha şükürlər yağdırırlar və yerə sərilirdilər. Məcbur olurdum, onları özlərinə gətirmək üçün qanovda xaç çəkirdim. İbadətdən sonra bilirsən nə edirdim? Hansısa bir qız uşağını yumşaq otluğa aparıb uzanırdım onunla. Və hər gün bu cür. Sonra başlayırsan peşmançılıq keçirməyə, dua edirsən, ancaq, xeyri olmur. Xalqı ibadətə yığaram, ruhumuz coşur və hər şey təkrar olunur. Axırda fikirləşdim ki, bəsdir bu qədər. Allahın yanında ikiüzlülük edirəm, vəssalam. Özüm bunu istəmirəm, amma bu cür alınır.

Coud gülümsədi, uzun dişlərinin arasından dilini çıxartdı və dodaqlarını yaladı.

– Bu cür dualar ən xoş bir şeydir. Bunlardan sonra qız uşaqları üzüyola olurlar, – dedi o. – Mən öz təcrübəmdən bilirəm.

Keysi həyəcanla qabağa əyildi.

– Bax görürsən! – ucadan dedi o. – Mən özüm bunu anladım və fikrə getdim. – O, sözlərinin taktına uyğun sümüklü əlini aramla yuxarı-aşağı yelləyirdi. – Belə fikirlər gəldi ağılıma: Allah mənə şəfqət verib, möminlərimdən də elə şəfqət yağır ki, insanlar çıxıb çapırlar. Keçək məbədinə: deyirlər, kim qadınla gəzib-dolaşırsa, onu şeytan azdırıb. Axı qadında da şəfqət nə qədər çox olarsa, bir o qədər həvəslə səninlə yumşaq otluğa gedəcək. Lənət şeytana! Bağışla, ağızından çıxdı. Əgər onun ruhu coşubsa və şəfqəti aşırırsa, şeytan ona necə təsir edə bilər? Məncə, şeytan ona heç bir yandan yaxınlaşa bilməz! Əslində isə, başqa cür alınır. – Gözləri həyəcandan parıldayırdı. Dodaqlarını yığıb tüpürdü. Tüpürçək qumda diyirlənərək həbəoxşar yumru şeyə çevrildi. Keşiş əlini uzadıb baxışlarını ovcuna zillədi, sanki, bu, onun oxudu-

ğu kitab idi. – Belə çıxır, – o, astadan davam etdi. – Belə çıxır ki, əlimdə insan qəlbləri var, mən cavabdehəm onlara və bunun məsuliyyətini hiss edirəm, amma hər ibadətdən sonra bilə-bilə qadınla yatıram, – o, çaşqınlıqla Couda baxdı. Onun gözləri kömək diləyirdi.

Coud böyük səylə qumda qadın əndamı – döşü, budu, yanı çəkdi.

– Mən heç vaxt vaiz olmamışam, – dedi o, – ona görə əlimə keçəni buraxmamışam. Və bu haqda cürbəcür şeylər fikirləşib özümü yormamışam: əlimə qız düşdü – şükür Tanrıya.

– Elə məsələ də ondadır ki, sən vaiz deyilsən, – deyə Keysi dediyində dururdu. – Sənin üçün qadın elə qadındır. Mənim üçün isə müqəddəs qabdır. Mən onların ruhunu xilas edirdim. Mən onlara cavabdeh idim. Bəs axırda nə olurdu? Onların ruhu coşur, mən isə onları yumşaq otluğa çəkirəm.

– Onda mən də vaiz olsaydım, pis olmazdı, – dedi Coud. O, cibindən tütün, kağız çıxarıb eşmə qayırdı. Sonra çəkib tüstü içindən Keysiyə çəpəki baxdı. – Çoxdandır ki, qadın görmürəm. Gərək əvəzini çıxam.

– Özümü o yerə çətdirmişəm ki, yuxum qaçıb. Gedirsən ibadət məclisinə, and içirsən: özümü saxlayacağam! Allah görür, bu gün özümü saxlayacağam! Amma sən saydığını say!..

– Sən evlənənlisən, – dedi Coud. – Bizdə bir vaiz yaşayırdı arvadıyla. İeçovalar. Yuxarıda yatırdılar. Camaat ibadət etməyə bizim tövləyə yığışırı. Biz – uşaqlar onun hər ibadətdən sonra arvadın başına gətirdiklərinə gecələr qulaq asırıdık.

– Yaxşı ki, sən bunu mənə danışdın, – deyə Keysi sevindi. – Qorxurdum ki, tək özüməm belə. Axırda dözməyərək hər şeyi atıb getdim. O vaxtdan ancaq bu haqda düşünürəm. – O, dizlərini çənəsinin altına dayadı və ayaq barmaqları arasındakı kiri qurdalamağa başladı. – Öz-özümdən soruşuram: “Nə zülmüdür çəkirsən? Şəhvətmi dinclik vermir sənə? Yox, məsələ şəhvətdə deyil,

ondadır ki, bu günahdır”. Bəs bu, necə olur? Möminlik aşıb-
daşır, sanki, günaha heç yer yoxdur, ancaq beyində bir
fikir var: tək şalvanı çıxarasan. – O, iki barmağıyla ağır-
ağır ovcunu döyəcləyir, sanki, sözləri ora, bir-birinin yanı-
na düzürdü. – Öz-özümə deyirəm: “Bəlkə, burada heç bir
günah yoxdur? Bəlkə, bütün insanlar belədir? Bəlkə, boş
yerə özümüzü qamçılıyıb şeytani qovuruq?” Bizdə var
idi belə bacılar. Bir parça məftili götürüb var gücləri ilə
özlərini döyürdülər. Fikirləşdim ki, bəlkə, bundan həzz
alırılar; bəlkə, mənə də özümə zülm etmək xoşdur? Mən
onda ağacın altında uzanmışdım, düşünüb-düşünüb yuxu-
ya getmişəm. Oyanıb baxdım ki, gecədir, ətraf qaranlıqdır.
Haradasa, yaxında koyot ulayır. Və birdən, ağzımdan bil-
mirəm necə çıxdı: “Cəhənnəm olsun! – dedim. – Dünyada
qəbahət də yoxdur, fəzilət də. İnsanlar nə edirlərsə, yal-
nız o var. Birini o birindən ayırmaq olmaz. Onların bəzi
işləri yaxşıdır, bəziləri pis, vəssalam, yerdə qalanını müha-
kimə etməyə heç kəsin haqqı yoxdur”, – Keysi susdu və
gözünü sözlərini düzdüyü ovcundan qaldırdı.

Coud keşişə istehzayla qulaq asırdı, amma baxışı iti
və diqqətli idi.

– Nə iyrenc adamsan, – dedi o. – Gör ağlına nə gəlib.

Keysi yenə danışmağa başladı, səsində ağır və çaş-
qınlıq var idi.

– Mən özümdən soruşuram: “Şəfqət nədir, ruhun
coşması?” Və cavab verirəm: “Bu, məhəbbətdir. Mən
insanları elə sevirəm ki, bəzən ürəyim qan ağlayır”. Yenə
soruşuram: “Bəs İsanı məgər sevmirsən?” Düşünürəm,
düşünürəm... “Yox, mən beləsini tanımıram. Onun haq-
qında müxtəlif hekayətlər çox eşitmişəm, amma yalnız
insanları sevirəm. Ürəyim atlanır bu məhəbbətdən; istə-
yirəm ki, xoşbəxt olsunlar; buna görə də öyrədirəm onla-
rı: deyirəm, bəlkə, bununla onların həyatı yaxşılaşar”.
Sonra isə... Çox uzatdım. Sən, bəlkə, təəccüblənirsən ki,
dindar hərzə-hərzə danışır. Burada elə bir şey yoxdur.
Hamı belə danışır və bu sözlərdə mən pis bir şey gör-
mürəm. Yaxşı. Mən sənə bir şey də demək istəyirəm –

düzdür, dindarın bunu deməsi qəbahətdir – demək, mən daha ibadət edə bilmirəm.

– Nə barədə?

Keysi ona cəsarətsiz baxdı.

– Əgər sənə nə isə başqa cür görünsə, sən allah, incimə, yaxşı?

– Mənim ancaq başımı piyləyəndə inciyirəm, – dedi Coud. – Yaxşı, nə məsələdi o?

– Mən Allah barəsində də, İsa haqqında da düşünmüşəm: “Niyə biz hər şeyi Allahın və İsanın üstünə yırıq? Bəlkə, elə insanları sevən bizik? Bəlkə, Allah elə insan qəlbidir ki, var? Bəlkə, elə bütün insanlar küll halında böyük bir ürəyi təşkil edirlər və insanda bunun bir hissəciyini tapmaq olar?” Uzun müddət oturub fikirləşdim və birdən hər şeyi anladım. Bütün qəlbimlə anladım və bu, daxilimdə elə o cür də qaldı.

Coud donub-qalmışdı, sanki, o, çılpaq həqiqəti keşişin gözündə oxumaq gücündə deyildi.

– Əşi, belə fikirlərlə sən heç bir kilsədə duruş gətirə bilməzsən, – dedi o. – Bu cür fikirlərə görə səni qovurlar bizim yerlərdən. İnsanlara nə lazımdır: hoptanıb-düşmək, zarımaq. Bu, onlar üçün ən böyük həzdir. Arvadlarımız cürbəcür səslər çıxarmağa başlasalar, öhdəsindən gəlmək olmaz.

Keysi ona fikirli-fikirli baxırdı.

– Səndən bir şey soruşmaq istəyirəm, – dedi o. – Bu, mənə rahatlıq vermir.

– Di soruş. Hərdənbir söhbət etməyi xoşlayıram.

– Belə... – vaiz yavaş-yavaş başladı. – Səni mən xaça çəkmişəm. O gün mənə vəhy gəlmişdi. Allahın şərəfinə gözəl sözlər deyirdim. Yəqin, sənin heç nə yadında deyil, bunun hayında deyildin – qızın hörüyünü dartırdın.

– Yox, yadımdadır, – deyə cavab verdi Coud. – Bu, Süzi Litl idi. Bir ildən sonra o, barmağımı burub əzmişdi.

– Bəlkə... Bu xaça çəkmənin sənə xeyri oldu? Bundan sonra yaxşı oldun, ya yox?

Coud fikirləşdi və dedi:

– Y-yox, mən hətta heç nə hiss etmədim.

– Yaxşı, bəlkə, bu, sənə ziyan gətirib? Əməlli fikirləş. Coud şüşəni çıxarıb bir az içdi.

– Mən heç nə hiss etməmişdim – nə xeyir, nə ziyan. Şən idim, vəssalam. – O, şüşəni keşişə uzatdı.

Keysi köks ötürdü, şüşəni ağızına apardı. Sonra şüşənin dibində qalmış viskiyə baxdı və lap kiçik qurtum etdi.

– Bu, yaxşıdır, – dedi o. – Yoxsa həmişə fikirləşirdim ki, bəlkə, kiməsə ziyan etmişəm.

Coud pencəyinə baxdı və gördü ki, tısağa azadlığa çıxıb və bayaq onu götürəndə getdiyi istiqamətdə ayaqlarını sürüyür. Coud onu bir qədər izlədi, sonra yavaşca qalxdı, yerdən qaldırdı və yenə pencəyinə büküdü.

– Uşaqlara heç bir hədiyyə almamışam. Heç olmasa, bu tısağanı aparım.

– Amma gülməlidir, – dedi vaiz. – Sən yaxınlaşan zaman mən elə qoca Tom Coudu xatırlayırdım. Fikirləşirdim ki, bəlkə, ona baş çəkim? Kafir idi qoca Tom. Onun vəziyyəti necədir?

– Bilmirəm. Dörd ildir ki, evdə olmamışam.

– Bəs o, sənə məktub yazmayıb?

Coud tutuldu.

– Atam bu işdə usta deyil və ümumiyyətlə, bununla məşğul olmağı sevmir. Soyadını cıza bilər, karandaşın ucunu yaş eləyər. Məktub isə yazmır. O, həmişə deyirdi ki, mənə bir şey lazımdırsa, dillə deyərəm, lazım deyilsə – demək, heç karandaşa əl vurmağa dəyməz.

– Bu qədər vaxtı veyllənmişən? – soruşdu Keysi.

Coud ona şübhəli nəzər saldı.

– Sən məgər heç nə bilmirsən? Mənim haqqımda bütün qəzetlər yazırdı.

– Heç nə bilmirəm. Nə olub ki? – Keşiş qıçını-qıçının üstünə aşırıdı və kürəyini söyüdə söykəyib bir az aşağı oturdu. Günortadan keçir və gün qızarmağa doğru gedirdi.

Coud ürəkəçliqliyiylə dedi.

– Elə birbaşa deyim, məsələyə nöqtə qoymaq üçün. Amma əsl vaiz olsaydın, danışmağa çəkinərdim ki,

mənim üçün dua etmək fikrinə düşməyəsen. – O, qalan viskini də içib şüşəni bir tərəfə atdı və şüşə toz üzərində asanlıqla sürüşdü. – Mən Mak-Alesterdə dörd il yatmışam.

Keysi kəskin hərəkətlə ona tərəf çevrildi və qaşlarını elə çatdı ki, hündür alını bir az da uca gördü.

– Bu haqda danışmağa həvəsin yoxdur? Nə etdiyini soruşmayacağam.

– Lazım gəlsə, yenə edərəm həmin şeyi, – dedi Coud. – Biriylə dalaşıb öldürdüm. Hər şey rəqslər zamanı baş verdi, biz içmişdik. O, məni bıçaqladı, mən isə bel götürüb onu öldürdüm. Başını yardım.

Keysinin qaşları öz əvvəlki vəziyyətini aldı.

– Demək, sənin üçün utanmalı bir şey yoxdur?

– Yoxdur, – dedi Coud. – Yeddi il aldım, çünki birinci o, mənə bıçaq çəkmişdi. Dörd ildən sonra buraxdılar – şərti.

– Demək, doğmaların bütün bu dörd ili sənə yazmayıblar?

– Yox, yazıblar! İnişil anam açıqca göndərmişdi, bu Miladda isə – nənəm. Kamerada qəhqəhədən qulaq batırdı! Şəkilli açıqca. Şəkildə zər içində yolka, guya, üstündə qar var. Hələ bir şeir də vardı:

Milad gəldi bizə, bax,

Uşaqların keyfi çağ.

Şaxta baba da gəlib.

Hədiyyələr gətirib.

Yəqin, nənəm orada yazılanları görməyib. Küçədən alıb, özü də çalışıb ki, bəzakli olsun. Uşaqlar kamerada gülməkdən ölürdülər. O vaxtdan adımlı “bəbə” qoydular. Nənəm isə gülmək üçün göndərməmişdi. Görüb bəzaklidir, lap yaxşı, daha oxumaq nəyinə gərək?.. Həmin mən tutulan il o, eynəyini itirib. Bəlkə, heç indiyəcən də tapmayıb.

– Bəs orada, Mak-Alesterdə sizinlə necə rəftar edirdilər? – soruşdu Keysi.

– Pis deyildi. Saatla yedirdir, təmiz geyindirirdilər, yuyunmağa da yer var idi. Gileylənmək günah olardı. Bircə, qadinsız çətin idi. – O, birdən gülməyə başladı. –

Bir igidi də bu cür şərti buraxmışdılar. Heç bir ay keçməmiş nə isə törətdi və yenə də yanımıza düşdü. Kimsə ondan qaydanı nə üçün pozduğunu soruşdu. O isə belə dedi: “Əşi, nə bilim! Kişinin evində heç bir rahatlıq yoxdur. Nə işıq, nə duş. Oxumağa da şey qəhətdir. Yemək dadsızdır”. Deyir, ona görə qayıtdım ki, buranın, necə olsa, rahatlığı var və saatla yedirdirlər. Azadlıqda, deyir, özünü naqolay hiss edirsən, sabahını düşünməli olursan. Odur ki, bir maşın qaçırdım və yenə tükməyə düşdüm. – Coud cibindən tütünü çıxartdı, papiros kağızı kitabçasına üfürüb bir səhifəni ayırdı və eşmə qayırdı. – Elə düz eləyib, – dedi o. – Dünən, harada gecələyəcəyimi fikirləşəndə canımı lap qorxu aldı. Öz koykam və kameramızdakı bir ağıldankəm yadıma düşdü – görəsən, indi nə edir... Mən orada orkestrdə çalırdım. Yaxşı orkestr idi. Çoxları deyirdi ki, biz radioda çıxış etməliyik. Bu gün isə oyananda bilmirdim qalxım, ya hələ tezdür? Uzanıb “qalx” əmrini gözləyirdim.

Keysi köks ötürdü.

– Taxta-şalban kəsməyə belə öyrəşmək olur. Mişar xırıltısını eşitmirsən, amma yenə, elə bil, nəşə çatmır.

Tozlu-sarı işıqda torpaq qızılı rəngə çalırdı. Sanki, qarğıdalı da qızıldan idi. Göydən qaranquş dəstəsi, yəqin ki, yaxınlıqdakı hansısa çaylağa doğru uçdu. Tısbığa qaçmağa daha bir cəhd etdi. Coud papağın günlüyünü ortadan əydi. İndi günlüyün ucu qartal dimdiyini xatırladırdı.

– Tərpənmək vaxtıdır, – dedi o. – Gündə getmək o qədər də xoş deyil, amma indi elə də isti vurmur.

Keysi dikəldi.

– Yüz ildir qoca Toma dəymirəm, – dedi o. – Çoxdan onu görmək istəyirəm. Mən axı dua etmək üçün sizə çox gedib-gəlmişəm. Heç vaxt pul götürməmişdim, ancaq yedirib-ıçırıldılar.

– Getdik, – dedi Coud. – Atam sevinəcək. O, həmişə deyirdi ki, bundan mömin olmaz! – Coud yerdən pənçəyini götürdü və çəkmələri, tısbığanı hər yandan yaxşı-yaxşı bürmələdi.

Keysi parusin çəkmələrini yaxına çəkdi və ağ ayaqlarını onların içinə soxdu.

– Mən sənin kimi ürəkli deyiləm, – dedi o. – Tozda görməzsən, ayağına tikanlı məftildən, şüşədən batar. Ayağın kəsilməsindən də pis şey yoxdur.

Onlar kölgədən tələsmədən çıxdılar, günə çatan kimi çayı keçməyə tələsən iki üzgüçü kimi irəli atıldılar. Bir neçə yeyin addımdan sonra düşüncəyə dalmış kimi sürəti azaldıb asta getdilər. Qarğıdalı gövdələri çəp, boz kölgələr salırdı, havada isinmiş tozun ağır istisi dayanmışdı. Qarğıdalı zəmisindən sonra tünd-yaşıl pambıq kolları gəlirdi. Tünd-yaşıl yarpaqların əhatəsində təzəcə boy verən üstü toz basmış xırda qozalar. Pambıq cücartiləri bir boyda deyildi: suyun çox qaldığı çökək yerlərdə kollar sıx, hündür yerlərdə isə seyrək idi. Kollar günəşlə mübarizə apararaq həyatlarını qoruyurdular. Üfüq sarıqırmızı dumana bürünüb görünməz olurdu. Tozlu yol qabaqda dalğalı xətt kimi görünürdü. Sahilboyu düzülmüş söyüdlər çayın arxasınca qərbə, şimali-qərb tərəfdə isə seyrək kollarla tərəf baş alıb gedirdi, sonra becərilməmiş zəmilər gəlirdi. Yanmış toz qoxusu qalxırdı və hava o qədər quru idi ki, burundakı selik bərkiyir, gözlər isə sulanırdı.

Keysi dedi:

– Bax qarğıdalı toz tutana qədər yaxşı qalxırdı. Yaxşı məhsul götürə bilərdik.

– Hər il belə olur, – dedi Coud. – Ağlım kəsəndən, hər il məhsul gözləmişik, amma onu görməmişik. Babam deyirdi ki, torpaq ancaq beş il, canında əlaq çürüntüsü qalana qədər yaxşı bəhər verir.

Yol bir dərədən enərək o birinə qalxdı.

Keysi dedi:

– Buradan qoca Tomun evinəcən bir mil olmaz. Zənnimcə, iki yoxuş qalır, üçüncüdən sonra isə eviniz gəlir.

– Düzdür, – dedi Coud. – Əgər onu, bir vaxt atamın oğurladığı kimi oğurlamayıblarsa.

– Ev oğurlayıb?

– Hə. Onu buradan milyarımlıq məsafədən sürüyüb gətirmişik. Xozeyinləri başqa yerə köçüblər. Babam, atam və qardaşım Noy evi bütöv daşıyıb gətirmək istəyiblər, baş tutmayıb. Ancaq yarisını ələ keçiriblər. Ona görə evin bir yanı belə əcaibdir. Onu mişarlayıb iki hissəyə ayıraraq, yarisını on iki at və iki qatıra bağlayıb bizim sahəmizə dartıb gətiriblər. O biri yarisını da gətirib birincinin böyrünə yerləşdirmək üçün qayıdıblar, amma Uink Menli onları qabaqlayıb, öz adamlarıyla gəlib yerdə qalanını cırıpşdırıb. Təzə-təzə atamla babam qəzəb içində idilər, sonra bir gün Uinklə vurublar və gülməkdən uğunublar. Uink deyir, onun evi həvəsə düşüb, sizinkini də gətirin, cütləşdirək, bəlkə, törəmə alarsınız. Uink içəndə aləm olur. Ondan sonra atamla babam onunla dostlaşıb. İmkan düşən kimi vururlar bir yerdə.

– Tom yaxşı kişidir, – deyə Keysi təsdiq etdi. Onlar ayaqlarıyla toz qaldıraraq enişi keçdilər, yoxuşda addımları yavaşdı. Keysi köynəyinin qoluy ilə alını sildi və yenə şlyapasını qoydu. – Hə, Tom yaxşı kişidir, – təkrar etdi o. – Kafirdir, amma yaxşı kişidir. Yadımdadır, dua vaxtı azca cuşa gələn kimi, az qala, tavanacan hoppanırdı. Qoca Tomun tutması tutanda gərək gözdə-qulaqda olasan, yoxsa təpiyi altında qalarsan. Lap burdaqdakı aygır kimi olur.

Onlar daha bir yoxuş keçdilər və bundan o yana yol aşağı, çaylağın bir vaxt su şırnaqlarının ona tökülərək kənarlarında zolaqlar açdığı girintili-çixıntılı məcrasına doğru endi. Keçid daşlardan qurulmuşdu. Yalın ayaqlarını ehtiyatla basaraq Coud çaylağı keçdi.

– Atam nədir ki! – dedi o. – Sən Con dayını görədin, onu Poulkgildə xaça çəkəndə. Hoppanıb oyan-buyana çapırdı. Pianino hündürlüyündə kolun üstündən atlanıb keçdi. Qayıdıb bir də hoppanıdı və it aya ulayan kimi uladı. Özünü bu ətrafda ən yaxşı tullanan sayan atam bunu gördükdə ondan da hündür kol seçib sınıq şüşəylə yaralanmış donuz kimi vəhşi səs çıxararaq yüyürüb hoppanıdı və sağ ayağı burxuldu. Duadan əsər-ələmət qalmadı.

Vaiz dua etmək istədi ki, ayağı sağalsın, atam dedi ki, yox, cəhənnəm olsun, həkim gəlsin! Həkim yox idi, haradansa gəlmiş bir dişçi tapdılar, o da atamın sümüyünü dartıb yerinə saldı. Vaiz isə əl çəkmədi ki, çəkmədi, dua edib pulunu aldı.

Çaylağın o biri tərəfi azca yoxuş idi. İndi, artıq günəş qərbə meyilləndikcə isti çəkilməyə başlamışdı, havanın hələ də bürkülü olmasına baxmayaraq, günəş şüalarının təsiri azalmışdı. Yol kənarında hələ də məftillə hörülmüş çubuq çəpərlər uzanırdı. Sağda çəpər tarlanı iki hissəyə ayırırdı, lakin pambıq kolları o yanda da, bu yanda da quru, tünd-yaşıl, toz içində idi.

Coud çəpəri göstərdi:

– Bu, bizimkidir. Əslində, burada çəpərə ehtiyac yoxdur. Amma məftilimiz var idi və atam buranı çəpərləmək həvəsinə düşdü. Deyir, heç olmasa, bilərəm ki, bura mənimdir. Bizdə məftil-zad yox idi, amma bir gün Con dayı gecə vaxtı düz altı yumaq gətirdi və atamla donuza dəyişdi. Allah bilir, haradan əlinə keçib bu məftil.

Onlar yoxuşda addımlarını yavaşıtıdılar, yumşaq, dərin tozda ayaqlarını sürüyür və torpağın bərkliyini hiss edirdilər. Coudun baxışları düşüncəli olmuşdu. Nəyisə xatırlayaraq içində gülürdü.

– Gülməli adamdır dayım, – dedi o. – Elə bu donuz məsələsinin özü, – və gülüb susdu.

Keysi hövsələsini güclə basaraq gözləyirdi. Amma söhbətin dalısı gəlmədi. Keysi Couda fikrini cəmləşdirmək üçün kifayət qədər vaxt verdi və nəhayət, dözməyib əsəbi halda dedi:

– Yaxşı, sənin dayınla bu donuzun axırı necə oldu axı?

– Hə? Hə! O, dərhal donuzu kəsdi və anama dedi ki, sobanı yandırın. Sonra əti fallayıb, tavaya atdı və oda qoydu, qabırğaları və arxa budu isə sobaya basdı. Parça ətləri yedi, o vaxtacan qabırğalar bişdi; qabırğaları yedi – arxa bud qızardı. Budun üstünə düşdü: tikə-tikə qoparıb ağzına basdı. Biz, uşaqlar onun yanından aralanmırıq, deyirik, indi bizə də verər; atama bir tikə də vermədi.

Nəhayət, elə toxluq elədi ki, ürəyi bulandı; neyləsin – sərilib yatdı. Bu vaxt biz atamla budun axırına çıxdıq. Səhər Con dayı durub o biri budu da qoydu sobaya. Atam dedi ki, Con, olmaya bütün cəmdəyi yeməyə hazırlaşır-san? O isə cavabında dedi ki, hazırlaşırım, Tom, amma qorxuram, mən onun axırına çıxanacan iyyə. Bir az özünə götür, iki yumaq məftili isə mənə qaytar. Atam axmaq deyildi. Fikirləşdi ki, qoy yeyib partlasın. Con dayı getməliydi, donuzun isə ancaq yarısı yeyilmişdi. Atam dedi ki, bir duzlayaydın onu. Amma Con dayı eləydi ki, ürəyindən donuz əti keçdi, gərək qabağına bütöv donuzu qoyasan; yedi, doydusa, daha gözünlün ucuyla da baxmaz. Çıxıb getdi, yerdə nə qalmışdusa, atam duzladi.

Keysi dedi:

– Əgər indi də vaiz olsaydım, dərhal bundan nəticə çıxarar və sənə vəz oxuyardım. Ancaq daha heç kəs məndən bunu eşitməyəcək. Necə fikirləşirsən, o, nə üçün belə etdi?

– Bilmirəm, – deyə Coud cavab verdi. – Ölürdü donuz əti üçün. İndi yadıma düşdü, özümün də həvəsim gəldi. Dörd il ərzində yalnız dörd tikə donuz qızartması yemişəm – hər Miladda birini.

Keysi ibarəli ahənglə dedi:

– Bəlkə, Tom, yolunu azmış oğlu üçün Əhdi-cədid-dəki kimi, bəslənmiş bir dana kəsdii?

Coud həqarətlə güldü:

– Sən atamı tanımırsan. O, toyuq kəsəndə toyuqdan çox öz səsi gəlir. Belə şey gözləmə ondan. Donuzu həmişə Milad üçün qoruyur, donuz da ki sentyabrda hansısa bir xəstəlikdən ölür, yemək olmur. Amma Con dayının kefinə donuz əti düşdümü, xatircəm olun, doyunca yeyəcək.

Onlar tərənin şiş ucuna qalxdılar və aşağıda Coudların fermasını gördülər. Tom Coud ayaq saxladı.

– Nə isə baş verib, elə bil, – dedi o. – Bir evə bax. Açmadı məni heç. Heç kəs gözə dəymir.

Onlar dayanıb aşağı, kiçik ev qalağına baxırdılar.

V fəsil

Torpaq sahibləri öz ərazilərinə gəlir, lakin çox vaxt öz yerlərinə ortaqlarını göndəriridilər. Ortaqlar bağlı maşın-larda təşrif buyururdular. Onlar bir çimdik torpağı barmaq-larıyla ovxalayır, bəzən isə torpağa burğu yeridərək nümunə götürürdülər. Gündən od tutub yanan kiçik bağ-çalarında oturmuş icarədarlar çöldəki maşınları həyəcan-la izləyirdilər. Sonra ortağ fermanın həyətinə daxil olur və avtomobildən düşmədən kabinənin pəncərəsindən söhbətini edirdi. İcarədarlar bir-iki dəqiqə maşının yanında dayanır, sonra sallağı oturur və yerdən çubuq götürüb tozda cızma-qara edirdilər.

Açıq qapılardan qadınlar, onların arxasından isə uşaqlar boylanırdılar. Sarıbaş uşaqlar gözlərini iri açaraq yalın ayaqlarını bir-birinə sürtüb barmaqlarını tərpedirdilər. Arvad-uşaq maritlayıb ortaqlarla danışan kişilərə baxırdılar. Onların səsi çıxmırdı.

Sahibkarlar və onların müvəkilləri cürbəcür idi; bəziləri həlim danışırıdılar, çünki gördükləri iş onlar üçün ağır idi; o birilər hirsələnirdilər, çünki rəhmsiz olmaq onlar üçün çətin idi; üçüncülər soyuq davranırdılar, çünki onlar artıq çoxdan başa düşmüşdülər: sahibkar özünü soyuqqanlı aparmalıdır, əks təqdirdə, o əsl sahibkar deyil. Və onların hamısı, hər birinin ayrılıqda qüvvəsini üstələyən gücə tabe idi. Bəziləri onları bura gəlməyə məcbur edən riyaziyyata nifrət edir, digərləri ondan qorxurdular; elələri də var idi ki, bu riyaziyyat qarşısında baş əyirdilər, çünki ona arxalanaraq düşünməmək, özündə hər bir hissi boğmaq olurdu. Əgər torpağın sahibi bank, yaxud trest idisə, ortağ deyirdi: banka, trestə filan-filan şeylər lazımdır; bank, trest təkid edir, tələb edir... – Sanki, bank və ya trest düşünmək, hiss etmək bacarığına malik olan hansısa div, onları öz tələsinə salmış əjdaha idi. Müvəkillər bankların və trestlərin etdiklərinə cavabdeh deyildilər – onlar yalnız insan, qul idilər, bank isə həm maşın, həm də hökmdar idi. Bəzi müvəkillər hətta belə soyuqqanlı və qüvvətli

hökmdarların qulu olmalarından fəxarət duyurdular. Müvəkillər məşinlərində oturub insanlara izah edirdilər: Axı siz bilirsiniz, torpaq gücdən düşüb. Görün neçə ildir, burada vurnuxursunuz, heç saymaq da olmur.

Çömbəlib oturmuş icarədarlar: “Hə, bilirik, hə...” – deyərək başlarını yelləyir, tozu naxışlayırdılar. Heç olmasa, çölü toz basmasaydı, torpaq sovrulmasaydı, onda yenə dözmək olardı.

Müvəkillər dediklərindən dönmürdülər: “Siz axı bilirsiniz, torpaq ildən-ilə gücdən düşür. Bilirsiniz axı, pambıq onu nə günə qoyur – məhv edir onu, canından bütün şirəsini çıxarı”.

İcarədarlar başlarını əyərək razılaşırdılar: onlar bilirlər, onlar hər şeyi bilirlər. Amma əgər təkrar əkin həyata keçirilsəydi, torpaq yenidən şirələnərdi.

Elədir, ancaq indi artıq gecdir. Və müvəkillər əjdahanın özündən də güclü olan fındıqları və haqq-hesabları anlatmağa başlayırdılar. İcarədarlar, bəlkə də, torpaqda duruş gətirər, qazancı yalnız qamına və vergi xərcərinə çatsa belə.

Hə, düzdür. Lakin əgər il məhsuldar keçməsə, o, bankdan borc götürməli olacaq.

Banka, yaxud trestə isə başqa şey lazımdır, axı onlar hava ilə nəfəs almır, ət yemirlər. Onlar gəlirlə nəfəs alırlar; onlar kapitalın faizləri ilə qidalanırlar. Bunları verməsən, onlar ölür, necə ki hava ilə qıdamızı kəssələr, biz də sizinlə ölərik. Kədərli, amma nə etmək olar. Başqa çarə yoxdur.

Çömbəlib oturmuş insanlar gözlərini qaldıraraq məsələnin nə yerdə olduğunu anlamağa çalışırdılar. “Bizə vaxt verin. Bəlkə, gələn il məhsuldar oldu. Məgər pambığın necə olacağını indidən bilmək olar? Bəs müharibələr? Məgər indidən pambığın hansı qiymətə olacağını deməmi olar? Axı ondan partlayıcı maddələr düzəldilir. Pal-paltar da. Müharibələr başlasa, pambığın qiyməti qalxacaq. Bu elə gələn il ola bilər”. Onlar öz həmsöhbətlərinə sual dolu nəzərlə baxırdılar.

Buna ümid bəsləmək olmaz. Bank – əjdaha daim gəlir əldə etməlidir. Əjdaha gözləyə bilməz. O ölər. Yox, vergi ödəmələrini gecikdirmək olmaz. Əgər əjdaha bir dəqiqə belə inkişafından qalsa, ölər. O inkişaf etməyə bilməz.

Hamar barmaqlar kabinənin pəncərə şüşəsini döyəcəlməyə başlayır, qaba barmaqlar qumu eşələyən çubuqları daha möhkəm sıxırdılar. Gündən qızmış daxmaların qapılarındakı qadınlar köks ötürərək ayaqlarını götürüb-qoyurdular və aşağıda olan daban indi o biri dabanı sür-türdü, barmaqlar isə əvvəlki kimi tərpanirdilər. İtlər maşına yaxınlaşır, onu iyləyir və dörd təkərin hamısını bir-bir isladırıdılar. Toyuqlar qanadlarını açıb isinmiş toz üstə uzanmışdılar ki, quru toz dərilərinəcən işləsin. Damda təknedəki bulanıq lehmə başındakı donuzlar isə key-key xortuldayırdılar.

Sallağı oturmuş insanlar gözlərini yenə aşağı dikirdilər. Bizdən nə istəyirsiniz? Bizim məhsul payımızı azaltmaq olmaz axı, onsuz da, aclıq keçiririk. Uşaqlar heç vaxt doyunca yemirlər. Əynimizə keçirməyə bir şeyimiz yoxdur – cır-cındırda gəzirik. Qonşularımızın da üst-başı bu gündə olmasaydı, dua məclislərində görünməyə utanardıq.

Və nəhayət, müvəkkillər hər şeyi açıb-tökürdülər. İcarə artıq özünü doğrultmur. Bir traktorçu on iki-on dörd fermer ailəsini əvəz edə bilir. Onun haqqını ver və bütün məhsulu özün götür. Biz belə etməyə məcburuq. Biz bunu həvəslə etmirik. Amma əjdaha kefsizləyib. Nəse pis cərdə düşüb.

Axı siz pambıqla torpağı məhv edərsiniz.

Biz bunu bilirik. Nə qədər ki torpaq məhv olmayıb, biz bir neçə dəfə məhsul götürəcəyik. Sonra onu satacağıq. Şərq ştatlarında çox adam tapılar ki, burada sahə götürmək istəsin.

İcarədarlar gözlərini qaldırırdılar. Mənim babam bu torpağa birinci gəlib, o, hindularla vuruşub, qovub onları buradan. Atam isə burada doğulub, o da vuruşub – alaqla və ilanlarla. Sonra, məhsul olmayan il o, bir qədər borca girməli oldu. Və biz də burada doğulduq. Bax bu

evdə bizim uşaqlarımız da doğulub. Atam bankdan borc götürdü. Onda torpaq banka keçdi, amma biz qaldıq və az da olsa, məhsuldan bir hissə alırdıq.

Bu, bizə yaxşı bəllidir – biz hər şeyi bilirik. Amma bizlik bir şey yoxdur, hər şeyi bank edir. Bank axı insan deyil. Və əlli min akr torpağı olan sahibkar da insan deyil. O əjdahadır.

“Düzdür!” – deyirdi icarədarlar. Amma torpaq axı bizimdir. Onu biz diriltmişik. Biz onun üstündə doğulmuşuq, bizi burada öldürürdülər, biz burada ölürdük. Torpaq yoxsullaşsa da, o, hələ bizimdir. O, ona görə bizimdir ki, biz onun üstündə doğulmuşuq, biz onu becərmişik, biz burada ölürdük. Elə bu, bizə torpağa mülkiyyətçilik hüququ verir, yoxsa hansısa rəqəmlərlə doldurulmuş kağızlar yox.

Heyf, amma nə etmək olar. Bizlik bir iş yoxdur. Bütün bunları edən odur – əjdaha; o axı bankdır, insan deyil.

Bəs axı bankda insanlar oturublar.

Bax bu yerdə siz haqlı deyilsiniz, qətiyyəən, haqlı deyilsiniz. Bank – nə isə başqa şeydir. Olur ki, insanlar ayrı-ayrılıqda bankın etdiklərindən narazıdırlar və bununla belə bank öz işini görür. İnanın mənə, bank nə isə, insanlardan daha böyük bir şeydir. Bank – əjdahadır. Onu insanlar yaratmışlar, lakin onlar onu idarə edə bilmirlər.

İcarədarlar qeyzlənirdilər: babam hindularla, atam ilanlarla vuruşub bu torpaq üstündə. Bəlkə, biz də bankları öldürməliyik – onlar hindulardan və ilanlardan pisdir-lər!.. Bəlkə, biz də atamız və babamız kimi bu torpaq uğrunda vuruşmalıyıq?

Bu cür sözlərdən sonra müvəkkillər hiddətlənməli olurdu. Siz buradan getməli olacaqsınız.

– Yox, axı torpaq bizimdir, – qışqırırdı icarədarlar. Biz...

– Yox. Torpağın sahibi – bankdır, əjdaha. Siz getməli olacaqsınız.

– Biz tufənglərlə çıxacağıq, necə ki babamız hinduların qarşısına çıxıb. Onda necə?

– Nə etmək olar, əvvəlcə şerif, sonra qoşunlar. Əgər burada qalsanız, siz özgə torpağını tutmaqda ittiham edi-

ləcəksiniz, əgər atəş açsanız, qətlidir. Bank – əjdahadır, insan deyil, lakin o, istədiyi hər şeyi insanlara məcburi elətdirə bilər.

– Bəs gedəsi olsaq, hara üz tutaq? Necə gedək? Bizim pulumuz yoxdur.

“Çox təəssüf, ancaq nə etmək olar, – deyirdi müvəkkillər. – Bank – əlli min akr torpağın sahibi bunda günahkar deyil. Siz, sizə məxsus olmayan torpaqda oturubsunuz. Başqa ştata gedin, bəlkə, payızda pambıq yığımına düzəldiniz. Bəlkə, müavinətə yazıldınız. Niyə, məsələn, Kaliforniyaya getməyəsiz? Orada iş həmişə var, ora soyuqlar düşmür. Əşi, Kaliforniyada əlini uzat və dər portağalları. Orada bütün ili məhsul yığılır. Bax niyə ora getməyəsiz?” – Maşınlar yerindən tərpənirdi və müvəkkillər çıxıb gedirdilər.

İcarədarlar yenə sallağı əyləşib çubuqla tozu eşir, götür-qoy edir, düşünürdülər. Onların üzləri gündən yanıb-qaralmış, gözləri soluxmuşdu. Qadınlar ehtiyatla artırımdan düşüb ərlərinin yanına gedirdilər, qadınların arxasında oğrun-oğrun addımlayan uşaqlar isə bərayi-ehiyat aradan çıxmağa hazır vəziyyətdə olurdular. Yaşca bir qədər böyük oğlanlar atalarının yanında çömbəlib otururdular – belə hörmətli çıxır, özünü yaşlı kişi kimi hiss edirsən. Bir qədər gözləyib qadınlar soruşurdular: “O, niyə gəlmişdi?”

Kişilər gözlərini qaldırırdılar, onların gözlərində kədər var idi.

– Buradan getməli olacağıq. İdarəçi traktordur. Lap fabrikdəki kimi.

– Bəs biz haraya gedəcəyik? – soruşurdu qadınlar.

– Bilmirik. Bilmirik.

Və qadınlar uşaqları qabaqlarına qatıb cəld və sakitcə evə sarı gedirdilər. Onlar bilirdilər ki, kişi belə incik, çəşqın olanda hirsini həтта ona əziz olan adamların da üstünə tökə bilər. Onlar kişiləri tək buraxıb gedirdilər – qoy düşünsünlər, qoy öz fikirlərini tozda çəksünlər.

Bir az sonra icarədar öz ətrafına nəzər salır – hələ on il əvvəl qoyulmuş qaz boğazına oxşayan və başında

naxışlı dəliyi olan uzun nasosa, yüzlərlə toyuğun canını tapşırdığı kötüyə, talvann altındaki kotana və çatıdan asılmış təknəyə baxırdı.

Evdə isə uşaqlar qadınların başına yığışdırdılar: “Ana, biz nə edəcəyik? İndi hara gedəcəyik?”

Qadınlar cavab verirdilər: “Hələ heç nə bilmirik. Gedin oynayın. Amma atanıza yaxın durmayın. Yoxsa döyər sizi”. Və qadınlar yenə öz işlərinə davam edirdilər, lakin bu zaman tozda çömbəlib oturaraq həyəcanla düşüncədən çıxan ərlərindən gözlərini çəkmirdilər.

Traktorlar yollarla irəliləyir və burulub tarlalara baş alırdılar – nəhəng tırtıllı traktorlar həşərat kimi sürünürdülər, elə təpşirmək həvəsləri də həşəratlarınkı kimiydi. Traktorlar tarlalarda sürünərək tırtıllarıyla yeri əziz və diskərlərlə torpağın iri laylarını alt-üst edirdilər. Dizel traktorları dayanır, mühərrik isə fıncırmağına davam edirdi; onlar yerlərindən tərənəkən bağırtı qoparırdı və bu, tədricən yeknəsəq uğultuya çevrilirdi. Kütburun nəhəngləri toz basırdı, onlar tarlanın bir başından o biri başınacan heç yerə dönmədən çəpərləri dağıdaraq həyətlərin ortasıyla keçir, yağanlara baş vurub yollarından dönmürdülər. Haradan keçirlərsə, elə orada onlar üçün yol var. Qarşılarına çıxan təpələr, torpaqdakı təkər yerləri, qanov, çəpər, evlər onlar üçün xırda şeylərdi.

Dəmir oturacaqda əyləşmiş adamın görkəmi insan görkəmindən uzaq idi: əlcəklər, eynək, ağız-burununu tozdan qoruyan rezin maska – o, bu nəhəngin əlavəsinə, robota oxşayırdı. Silindrlərin bağırtısı ətrafı bürüyərək havaya və yerə yayılırdı, onlar cavabında uğuldayır və onun kimi titrəyirdilər. Traktorçu öz maşınına hökm etmək iqtidarında deyildi – o, sahələrin ortasıyla düz gedir, dönərək yenə dümdüz geri qayıdırdı. Rıçaqa yüngülce toxunuş traktoru yolundan döndərə bilirdi, lakin traktorçunun əli bu hərəkəti edə bilmirdi, çünki traktoru yarıdan, onu bura göndərən əjdaha traktorçunun əlini, bəynini, əzələlərini də idarə edirdi; o, traktorçunu ağızlıqla, göz sipərciyi ilə bəzəmiş, sipərciklə ağılını dumanlandır-

miş, ağızlıqla nitqini kəsmiş, şüurunu söndürmüş, etiraz sözlərini qapamışdı. O, torpağı əslində olduğu kimi görmür, onun ətrini ciyərlərinə çəkə bilmirdi; onun ayağı bu torpağa dəymirdi, o, torpağın hərərətini, gücünü hiss etmirdi. O, dəmir oturacaqda oturmuşdu, ayaqları dəmir pedalların üstündə idi. O, bu məxluqa nə təskinlik verə, nə döyə, nə söyə, nə də əyləyə bilirdi. O, bu torpağı tanımır, ona sahiblik etmirdi. Torpağa inanmır, ondan mərhəmət diləmədi. Səpilmiş toxumlar cücərməyəndə halı pozulmurdu. Cücərtilər quraqlıqdan, yaxud arasıkəsilməyən yağışlardan məhv olduqda traktorçu bunu elə traktorun özünə duyduğu biganəliklə qarşılayırdı.

Onun bu torpağa sevgisi banklarınkindən artıq deyildi. O, traktora, onun şumladığı sahələrə, gücünə, silindrlərinin bağırtısına məftun ola bilirdi, lakin bu traktor onun deyildi. Traktorun arxasınca parıldayan disklər gedirdi, onlar iti kənarlarıyla torpağı doğrayırdılar – sanki, şum deyil, cərrahiyyədir. Qaldırılmış torpaq layı sağa düşürdü, disklərin ikinci sırası isə onu kəsib sola yırırdı; təzə kəsilmiş torpaq layının sürtüb hamarladığı ülgüclər bərq vururdu. Disklərdən sonra isə dırmaqlar gəlirdi, onlar dəmir dişləri ilə torpaq topalarını parçalayır, yeri darayır, düzləyirdilər. Dırmağın ardınca poladəridən zavodda döyülüb hazırlanmış on iki dəmir “cinsiyyət orqanı” mexanizmlərin iradəsiylə torpaqla məhəbbətsiz, ehtirassız əlaqəyə girmişlər. Dəmir oturacaqda əyləşmiş traktorçu onun iradəsindən asılı olmayaraq salınmış dümdüz şırımlarla öyünürdü, ona əziz olmayan, öz gəsinin traktoruyla öyünürdü, ona tabe olmayan qüvvəylə öyünürdü. Yetmişməhsul yığılandıqdan sonra isə heç kəs isti torpaq parçalarını ovxalayıb barmaqları arasından buraxmırdı. Bu toxumlara heç kəsin əli dəymirdi, heç kim cücərtiləri həyəcanla gözləmədi. İnsanlar özlərinin yetişdirmədiklərini yeyirdilər, onlarla çörək arasındakı bağlılıq itmişdi.

Günorta vaxtı traktorçu fermer daxmasının yanında dayanıb yeməyini çıxarırdı: yağlı kağıza bükülmüş sendviç – ağ çörəyin içində turşuya qoyulmuş xiyar, pendir,

kolbasa və maşın detallı kimi basmaqəlib hazırlanmış bir parça piroq. O, bunları ləzzətlə yemirdi. Hələ qovulmamış icarədarlar isə ona baxmaq üçün yaxınlaşıp, onun eynəyi, rezin maskanı çıxarmasını, gözlərinin yanında ağ halqaların, ağız-burnu ətrafında isə böyük ağ dairənin əmələ gəlməsini seyr edirdilər. Tüstü borusu fıxırıb dururdu, çünki yanacaq qəpik-quruşa idi – mühərriki söndürüb hər dəfə dizeli qızdırmağa nə hacət? Hər şeylə maraqlanan, üst-başı cır-cındır, ovuclarında kökə tutmuş uşaqlar bir az kənarıda toplaşırdılar. Onlar ac gözləriylə traktorçunun kağızı açıb sendviç çıxarmasına baxır, aclıqdan həssaslaşmış xırda burunlarıyla xiyar, pendir, kolbasa iyini qoxulayırdılar. Onlar traktorçuyla danışmır, gözləriylə onun yeməyi ağzına apardığı əlini izləyirdilər. Onlar onun necə çeynədiyinə baxmırdılar, çünki gözlərini sendviç tutan əldən çəkə bilmirdilər. Bir qədər sonra isə öz sahəsini tərk etmək istəməyən icarədar da bura yaxınlaşaraq, traktorun kölgəsində çömbəlib otururdu.

– Sən Xo Devisin oğlu deyilsən?

– Elədir ki var, – cavab verirdi traktorçu.

– Bəs bu işə niyə getdin – özününkülərə qarşı.

– Günə üç dollar verirlər. Bir parça çörəyə görə yaltaqlanmaqdan və ac-yalavac yaşamaqdan bezdim. Arvadım, uşaqlarım var. Bir şey yeməliyik, ya yox? Günə üç dollardır, iş də daimidir.

– Bunların hamısı düzdür, – deyirdi icarədar. – Amma sən üç dollarına görə on beş-iyirmi ailə tamamilə ac oturub. Az qala, yüz adam yerindən olub, yollarda ehtiyac içindədirlər. Bütün bunlar sən o üç dollarına görədir. Məgər bu, düzgündürmü?

Onda traktorçu cavab verirdi:

– Bu, mənim işim deyil. Mənim işim öz balalarım haqda düşünməkdir. Gündəlik üç dollar, iş də daimi. İndi başqa zamandır, bunu artıq anlamalısan. Əgər sən iki, beş, on min akrın və traktorun yoxdursa, bu dünyadan əlini üz. Bu vəziyyətimizdə heç torpaq haqda düşünməyə dəyməz. Bir kəsə deyə bilərsən ki, “ford” buraxmaq,

yaxud telefon şirkətinə başçılıq etmək olmaz?! Torpaq məsələsi də elə o cürdür. Heç nə edə bilməzsən. Yaxşısı budur, günə üç dollara iş tap bir yerdə. Başqa çarəmiz yoxdur.

İcarədar düşüncə içərisində deyirdi:

– Çox qəribədir! İnsanın kiçik bir sahəsi var və o, bu yerlə canbirdir, onları ayıra bilməzsən bir-birindən. Əgər sən öz sahəni dolaşıb zəhmət çəkirsənsə, məhsul pis olanda qəmlənir, vaxtında yağış yağanda sevinirsənsə, demək, sən öz torpağınla bir tam təşkil edirsən və sənə güc gəlir, çünki torpağın var. Qoy uğur səndən qaçsın, onsuz da, güclüsən. Bu, həmişə belə olur.

Və icarədar ucadan düşünməyə davam edirdi:

– Amma əgər sahə böyükdürsə, gözlərin heç vaxt onu görməyibsə, torpağı əlində sıxmamısan, ayağın ona dəyməyibsə, onda sən yox, o, sənənin sahibindir. Nə özün, nə də fikirlərin azad deyil. Torpaq isə güclüdür, o, sənənin böyüyüdür. İnsan isə kiçikləşir. Torpağı böyükdür, özü isə kiçik, yalnız qulluq edir ona. Bu, daima belədir.

Traktorçu son tikəsini çeynəyir və qabığı kənara atırdı.

– Zaman dəyişib, bunu başa düşməlisən. Belə fikirlərlə uşaqların qarnını doyura bilməzsən. Gündə üç dollar qazan, ailəni dolandır. Özgə uşaqlarının dərdinə qalmaq sənənin işin deyil. Burada dediklərini eşitsələr, üç dollardan da əlin çıxar. Yalnız gündə üç dollar barədə fikirləşmək lazımdır, başqa heç nə, yoxsa, sahibkarlar onu sənə verməzlər.

– Sənənin üç dollarına görə, az qala, yüz adam yollarda inləyir. Hara çıxıb gedək?

– Yaxşı yada saldın. Yubanmadan çıxıb gedin. Nahardan sonra sizin həyəti şumlamağa başlayacağam.

– Səhər artıq quyunu dağıtmısan.

– Bilirəm. Şumu düz aparmaq lazımdır. Naharımı edib, həyəti şumlayacağam. Şum düz olmalıdır. Bir də bu məsələ... Madam ki qoca Co Devisi tanıyırsan, onda qoy sənə deyim: əgər icarədar hələ də çıxmayıbsa, bu haqda xüsusi tapşırıqım var... Hər şey ola bilər... Özün bilirsən:

evə lap çox yaxınlaşırsan, traktorla ona bir balaca dəyir-sən... Buna görə əlavə iki-üç dollar verirlər. Mənim kiçik oğlumun hələ ömründə ayaqqabısı olmayıb.

– Mən bu evi öz əllərimlə tikmişəm. Üstünü örtmək üçün köhnə mismarları əyib düzəltmişəm. Məftillə burub çatıları bərkətməmişəm. Ev mənimdir. Mən özüm tikmişəm onu. Bircə toxun ona, görərsən. Pəncərə qarşısında tufənglə dayanacağam. Bircə yaxın gəl, səni dovşan kimi vura-ram.

– Bu, mənlilik deyil. Məndən heç nə asılı deyil. Tapşırığı yerinə yetirməsəm – qovarlar işdən. Sən isə... tutaq ki, məni öldürdün. Səni asarlar, dar ağacından asıldığıın müddətdə isə başqa traktorçu gəlib yıxacaq evini. Sən lazım olanı öldürməyə hazırlaşmırsan.

– Düz deyirsən, – söyləyirdi icarədar. – Bəs belə tapşırığı kim verib? Ona da əlim çatar... Bax onu öldürmək lazımdır.

– Yenə səhv edirsən. O özü bu əmri bankdan alıb. Bank ona deyib: “Hamını köçür, yoxsa işdən bayıra atı-larsan”.

– Demək, bankın direktoru... Ya da rəhbərliyi. Tufəngi doldurub banka gedəcəyəm.

Traktorçu deyirdi:

– Birisi mənə danışırdı ki bank sərəncamı şərqdən alıb. Sərəncam belə olub. “Torpaqdan gəlir götürməyə çalışın, yoxsa sizi güllələyərək”.

– Bəs bunun axır haradadır? Onda gülləni kimə atmaq? Acından gəbərməmiş, məni bu günə salan adamı öldürəcəyəm.

– Bilmirəm. Bəlkə, güllə atmalı adam heç yoxdur? Bəlkə, heç insanların günahı deyil bu? Bəlkə, elə düz deyir-sən ki, torpaq özü onları idarə edir. Axır ki, mən sənə xəbərdarlıq etdim.

– Fikirləşmək lazımdır, – deyirdi icarədar. – Nə edəcəyimizi hamımız fikirləşməliyik. Buna son qoymağın bir üsulu olmalıdır axı. Bu nə ildırımdır, nə zəlzələ. Kim deyir ki, işlər pisdir? İnsanlar. Demək, bunu dəyişmək olar.

İcarədar artırmaya sarı gedirdi, traktorçu isə mühərriki işə salır və yoluna davam edirdi. Traktorun arxasınca şırımlar uzanırdı, dəmir dişlər torpağı darayırdı, toxum-səpənin “cinsiyyət orqanları” ora toxum salırdılar. Traktor həyətə girirdi və tapdanmış bərk torpaq becərilmiş zəmiyə çevrilirdi. Traktor dönürdü. Şumlanmamış zolaq on futacan daralırdı. O, yenə geri dönürdü. Dəmir böyrüylə evin küncünə toxunurdu, divarı aşırırdı, evi bünövrəsindən qoparırdı və o, əzilmiş cücü kimi böyrü üstə aşırırdı. Traktorçunun gözündə eynək var idi, rezin maska onun ağzını və burnunu örtürdü. Traktor düz gedirdi, yer-göy onun gurultusundan titrəyirdi. İcarədar əlində tufəng, onun ardınca baxırdı. Yanında arvadı, arxalarında isə cıncırını çıxarmayan uşaqları dayanmışdı. Hamısı traktora sarı baxırdılar.

VI fəsil

Vaiz Keysi və Tom təpənin üstündə dayanıb aşağı, Coudların fermasına baxırdılar. Suvanmamış kiçik evcik bir küncündən dağıdılmış və bünövrədən itələnmişdi; o, böyrü üstə yıxılmışdı və kor pəncərələriylə göyə – üfüqdən çox-çox yuxarı baxırdı. Çəpər uçurulmuşdu və pambıq kolları düz həyətin içində göyərirdi. Kolların sırası evə çatmış, pəyəni əhatələmişdi. Ayaqyolu da yan üstə idi, pambıq onun da qabağına çatmışdı. Uşaqların yalın ayaqlarıyla, at dirnaqlarıyla, furqonun enli çarxlarıyla tapdanmış həyət şumlanmış, əkilmişdi və indi burada toz basmış tünd-yaşıl pambıq kolları boy atırdı. Coud qurumuş novdanın yanındakı qollu-budaqlı söyüdə, quyu nasosunun beton bünövrəsinə uzun-uzadı baxdı...

– İlahi! – dedi o, nəhayət, – burada nə baş verib? Sanki, insan nəfəsi görməyib bu yer.

O, cəld üzüaşağı addımladı, Keysi də onun dalınca getdi O, pəyəyə baxdı – boş idi ora, yalnız döşəmə saman qalmışdı yerdə; qatır burdağına baxdı. Bu zaman yerdə nə isə xışıldadı – siçanlar sivişib saman altına soxul-

dular. Coud qapı ağzında, ləvazimat üçün qayırılmış yer-də dayandı və orada yalnız sınıq gavaşın, küncə atılmış qatışıq məftil topası, otçevirən maşının dəmir çarxını, siçanların yırtıb-dağıtdığı boyunduruq, üzəri yağlı çirkabla örtülmüş maşın yağı üçün yastı dəmir qab və mıxdan asılmış cırıq kombinezon gördü.

– Heç nə qalmayıb, – dedi Coud. – Amma yaxşı ləvazimatımız var idi. Heç nə qalmayıb.

Keysi dedi:

– Mən hələ də vaiz olsaydım, bu qərara gələrdim ki, siz Tanrının qəzəbinə gəlmisiniz. İndi isə heç bilmirəm nə fikirləşim. Çoxdandır burada olmuram. Heç nə eşitməmişəm.

Onlar şumlanıb əkilmiş torpaqla – artıq qoza tutmuş pambıq kollarının arası ilə quyuya sarı getdilər.

– Biz buranı heç vaxt əkməmişik, – dedi Coud. – Həyətdə ləkimiz olmayıb. İndi atla tərənsən, hər şey təpik altında qalar.

Onlar köhnə, qurumuş quyunun yanında dayandılar. Onun altında, adətən, belə yerlərdə bitən ot yox idi, quyunun özü də quruyub çat vermişdi. Bir vaxtlar suçəkəni saxlayan boltlar sallanırdı, yivləri paslanmış, qaykalar boşaldılmışdı. Coud quyuya boylandı, tüpürüb qulaq asdı. Bir ovuc torpaq atıb yenə qulaq verdi.

– Yaxşı quyuyu idi, – dedi, – İndi suyu yoxdur. – Görünür, o, evə girmək istəmirdi. Quyunun başında dayanıb ovuc-ovuc torpaq atırdı. – Bəlkə, ölüb hamısı? – dedi o. – Belə şey olsaydı, eşidərdim. Necə olsa, eşidərdim.

– Bəlkə, evə məktub qoyublar, ya nə isə başqa şey? Onlar səni gözləyirdilər?

– Bilmirəm, – deyə Coud cavab verdi. – Çətlin. Özüm, çıxmağıma bir neçə gün qalmış bildim ki, buraxacaqlar məni.

– Gedək evə baxaq. Gör necə əyilib. Elə bil, kimsə çevirib onu. – Onlar yavaş-yavaş çökmüş evə sarı getdilər. Artırmanın sol tərəfdən örtüyünü saxlayan iki dirək əyilmişdi və örtüyün bir tərəfi yerə dəyirdi. Evin küncü

sınımışdı. Parçalanmış taxtaların arasından yan otağı görmək olurdu. Giriş qapısı içəri açılı qalmışdı, qabağında, dəri petlədən amanabənd sallanmış kiçik qapı bayıra açılmışdı.

Coud artırmanın aşağı pilləsinə – on iki düymün on ikiyə olan yoğun tirə qalxdı.

– Pillə yerindədir, – dedi o. – Gediblər, ya da anam ölüb. – O, əlini alçaq qapıya uzatdı. – Anam burada olsaydı, belə sallanmazdı. Başqa şeyi demirəm, amma bu, anamın həmişə yadında olardı – güdərdi ki, bura həmişə bağlı olsun. – Baxışı həlimləşdi. – Ceykobslarda donuz körpəni parçalayandan sonra qorxmuşdu. Milli Ceykobs nə üçünsə pəyəyə gedib. Qayıdanda görüb ki, donuz körpənin axırına çıxıb. Milli onda boylu idi; nə günə düşmüşdü – özündə deyildi. O vaxtdan başı çönüb. Bu, anamın yadından çıxmırdı, ayağını çölə atmamış qapını cəftələyirdi. Heç vaxt unutmurdu. Hə... ya çıxıb gediblər... ya da ölüblər. – O, yıxılmış artırmaya qalxdı və mətbəxə boylandı. Orada bütün pəncərə şüşələri sınımışdı, yerə daşlar tökülmüşdü, divar və döşəmə əyilmişdi, hər yerdə nazik toz layı var idi. Coud sınımış şüşələri və daşları göstərib dedi: – Bunu uşaqlar edib. İyirmi mil qaçıb gələrlər, tək pəncərəyə daş tolazlasınlar. Özüm də belə olmuşam. Uşaqlar həmişə kimsəsiz evi iyləyib taparlar. Adamlar evdən çıxan kimi haradansa pırtlayıb çıxırlar.

Mətbəx boş idi, sobanı aparmışdılar, havaçəkənin girdə deşiyinə çöldən işıq düşürdü. Əlüzyuyanın yuxarısındakı rəfdə burğac və dəstəksiz sınıq çəngəl var idi. Coud ayağını ehtiyatla basaraq otağa girdi, onun ağırlığı altında döşəmə taxtaları cırıldadı. Yerdə, divar dibində Filadelfiya qəzeti “Lezer”in səhifələri saralmış, küncləri əyilmiş köhnə sayı var idi. Coud yataq otağına baxdı: bomboşdu – nə çarpayı var idi, nə də stullar. Divarda hindu qızın rəngli illüstrasiyası vardı. Üstündə imza: “Al qanad”. Bir küncdə çarpayının dəmir altlığı dururdu, o birində – burnuyuxarı durmuş, dabanı deşik, düyməli hündür qadın çəkəsi atılmışdı. Coud onu qaldırıb oyan-buyanına baxdı.

– Bu, yadımdadır, – dedi o. – Anam neçə il geyib bunları. Onun sevimli çəkmələri idi... Tamam yırtılıb. Hə, aydındır – gediblər, hər şeyi də özləri ilə aparıblar.

Gün batırdı və indi onun şüaları düz pəncərəyə düşür və sınımış şüşədə bərq vururdu. Coud çevrilib otaqdan artırmaya çıxdı, oturub yalın ayaqlarını tirə qoydu. Axşam günəşi tarları işıqlandırır, pambıq kollarıdan və qoca söyüddən yerə kölgələr düşürdü.

Keysi Coudun yanında oturdu.

– Doğrudanmı, onlar sənə heç nə yazmayıblar? – soruşdu o.

– Yox. Dedim axı, yazmaq həvəskarı deyillər. Atam bacarı, amma xoşlamır. Onun üçün məktubdan səfeh şey yoxdur, çimçəşirdi ondan. Preyskurantdan qiymətləri köçürər, məktub isə – dünya qopsa da, yazmaz.

Onlar oturub uzağa, zəmiyə baxırdılar. Coud pəncərəni yanına qoydu. Azad olmuş əlləriylə eşmə bürmələdi, hamarladı onu; yandırdı, dərin bir qullab vurdu və tüstünü burnundan buraxdı.

– Nə isə baş verib, – dedi o. – Amma nə, anlamıram. Nə isə pis bir şey olduğunu hiss edirəm. Ev böyrü üstə qalıb, hamı çıxıb gedib.

Keysi dedi:

– Bax, o yandakı arxda mən sizi xaça çəkmişəm. Pis uşaq deyildin, amma tərs idin. Yapışmışdın qızın hörüklərindən buldoq kimi. Biz sizi xaç suyuna çəkmək istəyirik, sən isə hörükdən yapışib buraxmırsan. Tom deyir: “Başını suya bas”. Mən səni suya itələyirəm, sən isə ovuclarını sıxıb köpük buraxırsan. Pis uşaq deyildin, amma nadinc idin. Belə şuluqlardan isə böyüyəndə çox vaxt yaxşı, igid adamlar olur.

Anıq, boz pişik oğrun-oğrun pəyədən çıxdı, pambıq kollarının arasından keçib evə yaxınlaşdı. O, səssiz-səmirsiz tullarıb artırmaya qalxdı və onlara yaxınlaşdı. Sonra yanlarından keçib bir az arxada, aralarında oturdu və ucu titrəyən quyruğunu qaldırdı. Pişik oturub uzağa, onların da baxdığı yerə baxırdı.

Coud üzünü ona çevirdi.

– Bir bax! Sən demə, qalan var burada. – O, qolunu uzatdı, amma pişik sıçrayıb kənarda oturdu, yumşaq pəncəsini qaldırıb yalamağa başladı. Coud ona təəccüblə baxırdı. – İndi bildim burada nə baş verib! – deyə birdən qışqırdı. – Bu pişik məni ayıldı.

– Bəla gəlib, özü də bir yox, – dedi Keysi.

– Hə! Bu yalnız bizim fermada olmayıb. Niyə pişik qonşulara – Rensgilə getməyib? Və niyə evin üzlüyünü qoparmayıblar? Üç-dörd aydır ki, ev boş qalıb, amma hər şey yerindədir. Pəyə yaxşı taxtalardan düzəlib, evin kərkisi də pis deyil, pəncərə çərçivələrinə toxunulmayıb – heç kimin gözü tutmayıb. Belə olmur. Bax bayaqdan bu haqda baş sındırırdım, məsələnin nə yerdə olduğunu heç cür anlaya bilmirdim.

– Yaxşı, nə gəlir ağlına? – Keysi əyilib çəkmələrini çıxartdı və uzun, yalın barmaqlarını tərپətdi.

– Dəqiq bilmirəm. Belə görünür ki, burada qonşulardan da heç kəs qalmayıb. Yoxsa taxtalar yerində olmazdı. Yadımdadır, bir dəfə Milad vaxtı Albert Rens bütün evdəkiləri, uşaqları, itləri götürüb əmisi oğluga qonaq getmişdi. Qonşular isə elə biliblər ki Albert ya icarədarlara görə, ya da hansısa qadının əl çəkməməsi üzündən heç kimə demədən həmişəlik aradan çıxıb. Bir həftədən sonra geri qayıdıb görür ki, ev yaxşıca süpürülüb: nə soba var, nə çarpayılar, nə də pəncərə çərçivələri, hətta üzlüyü də cənub tərəfdən qoparıblar, otağın içi həyətdən görünür – səkkizfutluq yırtıq var. O, evə yaxınlaşır, Müli Qreyvs isə bu vaxt qapıları və quyru suçəkəni həyətdən daşıyıb çıxarırmış. Albert sonra neçə həftə qonşulara gedib, öz şeylərini yığmaqla məşğul oldu.

Keysi ləzzətlə dabanlarını qaşırırdı.

– Heç kim də bir söz demədi? Elə hər şeyi çıxarıb verdilər?

– Əlbəttə, verdilər. Heç kim oğurluq fikriylə etməmişdi. Elə biliblər ki, həmişəlik gedib, kimə nə lazım olub, götürüb. Üstündə hindu naxışlanmış məxmər divan

balışından başqa hər şeyini aldı. Albert onu babamdan tələb etdi. Dedi ki, onun üstündə hindu qanı olduğu üçün xoşuna gəlir. Gərək düzünü deyəsən, balışı babam götürmüşdü, amma hinduya görə yox. Xoşuna gəlmişdi, vəsalam. Hər yerə daşıyırdı özüylə, harada otursaydı, altına basırdı. Axır ki, qayıtmadı Albertə. Deyirdi ki, əgər o, balışsız qala bilmirsə, qoy gəlsin, amma tufənglə, güllələ vurub başını dağidacağam, əgər balışım üçün biza soxulsa. Axır ki, Albert təslim olub balışı babama bağışladı. Babamın isə buna görə başına hava gəldi. Başladı toyuq tükü yığmağa. Tük döşək düzəltmək fikrinə düşmüşdü. Amma bundan heç nə çıxmadı. Nəticədə evimizin altında porsuq peyda oldu. Atam onu taxta ilə vurub öldürdü, anam isə qoxu getsin deyə tüklərini yandırdı. Yoxsa evdə oturmaq olmurdu. – Coud güldü. – Babam əjdaha qocadır. Yastığın üstündə oturub deyirdi ki, Albert gələ bilir-sə, qoy gəlsin. Sökərim bu qanmazı.

Pişik yenə də asta-asta onlara tərəf gəldi. Quyuğunu qaldırıb oturdu, bığları titrəyirdi. Günəş üfüqdən təzəcə boylanırdı, tozlu hava qızılı-qırmızı rəngə çalırdı. Pişik boz pəncəsini uzadıb ehtiyatla Coudun bükülüsünə toxundu. Coud çevrilib baxdı.

– Eh! Tısbəğə tamam çıxıb yadımdan. Daha onu saxlamağa dəyməz.

O açıb tısbəğanı evin altına buraxdı. Lakin tısbəğə dərhal oradan çıxdı və yenə də ağır-ağır yerdən götürülərkən istiqamətləndiyi tərəfə, cənub-qərbə getdi. Pişik tullandı və pəncəsiylə tısbəğanın bayıra uzanmış başına vurdu, dirnaqlarıyla onun ayaqlarını cırmaqladı. Pul-pul baş içəri çəkildi, yoğun quyruq yana, çanağın altına yığıldı və pişik gözləməkdən yorularaq çıxıb gedəndən sonra tısbəğə yenə də cənub-qərbə tərəf yoluna davam etdi.

Tom Coud və vaiz tısbəğanın qıçlarını geniş açıb toz içində ağır kömbə çanağını sürüyərək get-gedə uzaqlaşmasına baxırdılar. Pişik bir müddət oğrun-oğrun onun ardınca getdi, amma sonra belini qabardaraq əsnədi və ehmallıca artırmada oturanların yanına gəldi.

– Hara getdi, görəsən! – dedi Coud. – Ömrüm boyu bu tısağalardan o qədər görmüşəm ki. Elə həmişə harasa sürünürlər. Həmişə harasa getməlidirlər.

Boz pişik yenə də bir qədər arxada onların arasında oturdu. Gözləri yumulurdu. Kürəyindəki dərisi birə dişləməsindən boynuna qaçdı və yavaş-yavaş geri çəkildi. Pişik pəncəsini qaldırdı, iylədi, dırmaqlarını açdı, sonra gizlətdi və çəhrayı diliylə ovcunu yaladı. Qırmızı günəş üfəqə toxundu və yayıldı, səma onun üstündə işıqlandı, sanki, cana gəlirdi. Coud büküləndən təzə sarı çəkmələrini çıxartdı və geyməzdən qabaq ayaqqabıların altındakı tozu çırpdı.

Zəminin üstündən uzaqlara baxan vaiz dedi:

– Kimsə gəlir, bax. Odur, sağ tərəfdə, ləklərlə.

Coud başını Keysi göstərdiyi tərəfə çevirdi.

– Hə, gəlir kimsə, – dedi o. – Elə toz qaldırır ki, seçmək olmur. Görəsən, bu, kim ola? – Onlar yaxınlaşan adama baxırdılar, onun qaldırdığı toz qürub edən günəşin şüaları altında, sanki, qırmızı idi. – Kişidir, – dedi Coud. Adam bir qədər də yaxınlaşdı və pəyənin yanına çatanda Coud dedi: – Mən onu tanıyıram. Sən də tanıyırsan. Müli Qreyvsdir bu. – O çığırdı: – Ey, Müli! Salam!

Kişi çığırtıdan qorxub dayandı, lakin sonra bir az da yeyin addımladı. Arıq, ortaboylu idi. Cəld və sərt hərəkət edirdi. Əlində torba tutmuşdu. Göy şalvarının dizləri və arxası tamam köpmüşdü, köhnə qara pəncəyi ləkə içində idi, qolları yırtıq, dirsəkləri sürtülüb-deşilmişdi. Qara şlyapası da ləkəylə doluydu, üstündəki lentinin isə bir tərəfi sallanırdı. Mülinin üzündə bircə qırıq da yox idi, amma ərköyün uşaq kimi hirsliydi. Nazik dodaqları kip sıxılmışdı, xırda gözləri tutqun, yaxud əsəbi baxırdı.

– Müli yadıncadır? – deyə Coud astaca vaizdən soruşdu.

– Kimsiniz? – yaxınlaşan adam onlardan xəbər aldı. Coud susurdu. Müli yaxına gəlirdi və yalnız bundan sonra onların üzünü seçdi. – Lənətə gələsən! – çığırdı o. – Bu ki Tommi Couddur! Nə vaxt çıxmısan, Tommi?

– Bu gün üçüncü gündür, – cavab verdi Coud. – Az yol deyildi, piyada gəlmişəm. Bu da gördüklərim. Bəs bizimkilər haradadır, Müli? Ev niyə yıxılıb, həyəətə niyə pambıq əkiblər?

– Yeri gəlmişkən, mən sənə görə gəlmişəm bura, – dedi Müli. – Qoca Tom səndən çox narahatdır. Onlar çıxan zaman mən mətbəxlərində oturmuşdum. Toma dedim ki, buradan heç yerə tərpənən deyiləm. O isə dedi ki, Tomdan çox nigaranam. Birdən gələr, evdə isə heç kəs yoxdur. Nə fikirləşər? Dedim ki, yaz ona. Tom dedi ki, bəlkə də, yazdım. Bəlkə də, özümü topladım. Sən isə, qalası olsan, hər ehtimala qarşı, bax, gör gəlməyib ki Tom. Dedim ki, mən qalacağam. Qiyamətə qədər mənə buradan heç kəs çıxara bilməz. Biz Qreyvsləri yerlərindən qovan adam tapılmaz. Hələlik, görürsən ki, qovmayıblar.

Coud hövsələsiz halda onun sözünü kəsdi:

– Bəs bizimkilər haradadırlar? Özün haqda sonra danışarsan. Mənimkilər hara itiblər?

– Banklar burada hər yeri traktorla şumlamağa başlayanda onlar da qərara gəldilər ki, təslim olmasınlar. Babanız tüfənglə çıxıb atmağa başladı, güllə traktorun farasına dəydi, traktor isə dayanmırdı. Traktorçu Uill Filini o öldürmək istəmirdi. Uill özü də bilirdi ki, qorxuladı bir şey yoxdur – düz evə san sürdü və evi tərpətdi! Elə bil ki, it siçovulu çırpdı! Bütün bunlar Tomun ürəyini alt-üst elədi. O vaxtdan özünə gələ bilmir.

– Onlar hara getdilər? – Coud hiddətlə dedi.

– Danışırım axı. Üç dəfə əmin Conun furqonunu bura sürmüşük. Sobanı, quyu suçəkənini, çarpayıları çıxara bildik. Bütün bunları görəydin bircə! Çarpayıları yükləmişik furqona, uşaqlar, baban, nənən qabaq tərəfdə yanını basdı. Qardaşın Noy isə oturub çəkir, bortdan aşağı tüpürür, sanki, bunun ona dəxli yoxdur. – Coud ağzını açmışdı ki, Müli cəld davam etdi: – Onlar Con əmigdədirlər.

– Congildə? Orada neyləyirlər? Müli, fikrin yayınmasın, birdəqiqəlik döz, heç olmasa. Cavab ver, sonra nə istəyirsən, danış. Neyləyirlər onlar orada?

– Pambıq tayalayırlar – hamısı, kiçikdən böyüyə kimi. Pul yığırlar, qərbə getmək istəyirlər. Maşın alıb gedəcəklər, harada ki bir az yüngüldür yaşamaq. Bura çox pisdir. Hər akrdan əlli sent – bu qədər verir, hələ iş üçün yalvarmalısan da.

– Hələ oradadırlar, getməyiblər?

– Yox, – deyə cavab verdi. – Məncə, yox. Bir dörd gün qabaq Noyu dovşan ovunda görmüşəm, deyirdi ki, iki həftəyə yığışacaqlar, ondan tez yox. Conu da xəbərdar ediblər ki, çıxsın. Get Congilə, buradan cəmi səkkiz mildir. Hamısı oradadır, sünbülqıranlar yuvaya yığışan kimi yığışblar onun evinə.

– Yaxşı, – dedi Coud. – İndi döşə istədiyini. Heç dəyişməmişən, Müli. Bir şey danışmaq istəyirsən, əsas məsələni qoyub, gedib çıxırsan dağa-daşa.

Müli hirsələ dedi:

– Sən özün də heç bir gilə dəyişməmişən. Beyninə bir şey girdisə, eləməlisən, daha söz-zad kar eləməz.

– Müli, sən bizim vaizi tanıdın, cənab Keysini?

– Bəs necə, əlbəttə. Mən ona, sadəcə, baxmamışdım. Keysi qalxdı və onlar bir-birinin əlini sıxdılar.

– Səni görməyimə şadam, – dedi Müli. – Çoxdandır görsənmişən buralarda.

– Hə, çoxdandır. Mən bir az fikirləşmək üçün buradan getdim, – cavab verdi Keysi. – Yaxşı, burada nə baş verir? Camaatı niyə qovurlar torpaqdan?

Müli dodaqlarını elə bərk sıxmışdı ki, qabağa çıxan yuxarı dodağı dimdik kimi altdakını örtmüşdü. O, qaşlarını çatıb dedi:

– Murdarlar! İt uşaqları! Mən yerimdən tərpənməyəcəyəm. Mənimlə belə asan bacarmaq olmaz. Qovurlar – təzədən qayıdaram, yox əgər öldürmək istəsələr, mən o dünyaya yoldaşsız getməyəcəyəm. – O, gödəkçəsinin cibini əliylə döyəclədi. – Buradan heç yerə getməyəcəyəm. Atam əlli il əvvəl gəlib bura. Heç yerə getməyəcəyəm.

Coud dedi:

– Yaxşı, camaatı yerlərindən qovmaq kimə lazım olub?

– Biz burada çox söz eşitmişik. Sən axı bilirsən, axır illər necə idi. Toz hər yeri elə basırdı ki, məhsul ələ gəlmirdi. Hamının baqqala borcu var idi. Özün bilirsən. Onda böyüklərimiz başladılar ki, icarədarlar xərcimizi ödəmir. Onların payı bizi qazancdan məhrum edir. Torpağı kiçik sahələrə bölməsək, sərf etmir. Və traktorlarla buradan bütün icarədarları qovdular. Hamını, məndən başqa. Mən isə dünya dağıla, getməyəm. Tommi, sən mənə tanıyırsan. Sən mənə uşaqlıqdan tanıyırsan.

– Düz sözə nə deyəsən, – dedi Coud, – uşaqlıqdan tanıyıram səni.

– Belə, mən axı axmaq deyiləm. Billirəm, buranın torpağı yaxşı deyil. Və yaxşı olmayıb da heç vaxt, ancaq heyvan otarmağa yararır. Becərməyə dəyməzdi. Pambığın altında isə o, tamam ölüb. Əgər mənə buradan qovmasaydılar, bəlkə, çoxdan gedib çıxmışdım Kaliforniyaya – özümçün istədiyim qədər üzümdən, portağaldan yeyirdim. Amma bu it uşaqları səni öz sahəndən qovurlarsa... Heç vaxt getməyəcəyəm, nə istəyirlərsə, eləsinlər!

– Düzdür, – dedi Coud. – Anlamıram, atam belə tez necə yola gəlib? Və niyə babam heç kimi öldürməyib – bunu da anlamıram. Babam qoymazdı onu hərləsinlər. Anam da qorxan deyil. Bir dəfə anamın alverçini diri toyuqla vurduğunu görmüşəm. Nə var, nə var, onunla söz güleşdirmişdi. Bir əlində balta, o birində toyuq – çıxıb kişinin başını üzün. Alverçini baltalamaq istəyib, amma hansı əlində nə olduğunu çaşdırıb və toyuqla vurub. Həmin toyuğu, axır ki, yeyə bilmədik. Qıçlarından başqa heç nəyi qalmamışdı. Babam buna baxıb gülməkdən ölürdü. Necə olub ki, o saat yola gəliblər?

– Bilirsən, bir nəfər bura gəlib bizi dilə tutmağa başladı, elə yağlı danışdı ki: “Məndən görməyin, mənlik bir iş yoxdur”. Soruşdum ki, bəs kimdən görək? Deyin, onu gedim yerində gəbərdim. – “Hər şeyi edən torpaq – heyvandarlıq şirkəti “Şouni” dir. Mən əmri həyata keçirirəm”. – “Kimdir axı bu Şouni?” – “Belə adam yoxdur. Bu şirkətdir”. Daha boğaza yığmışdı bizi. Belə çıxdı ki, cavab-

deh yoxdur. Bəziləri boş-boşuna özündən çıxıb günahkar axtarmaqdan yoruldu və yığışb getdilər. Mən isə sakit ola bilmirəm. Dediyimdə durmuşam və buradan heç yerə gedən deyiləm.

Günəşin iri qırmızı parçası üfün üstündə ayaq saxladı, sonra aşağı süzüldü və yox oldu, göy həmin yerdə parıldı, bir tikə bulud indicə günəşin olduğu yerdə qanlı əsgitək asıldı. Səmanın şərq hissəsi şəffaf dumana büründü, şərqdən yerə qaranlıq çökdü. Şəffaf duman içərisindən səyriyərk ilk ulduz parıldayırdı. Boz pişik oğrun-oğrun pəyəyə yaxınlaşdı və kölgə kimi açıq qarıya şığıdı.

Coud dedi:

– Bu gün səkkiz mil qət etmək çətin olar. Qıçlarım od kimi yanır. Bəlkə, sizə gedək. Sənin fərmana kimi bir miltən çox olmaz.

– Mənası yoxdur. – Müli Qreyvs çaşqın görünürdü. – Bizimkilərin hamısı Kaliforniyaya gediblər – uşaqlar da, arvadım da, onun qardaşı da. Yeməyə bir şey yox idi. Onlar mənim qədər hirsli deyildilər. Yığışb getdilər. Burada yeməyə heç nə yoxdur.

Vaiz narahatlıqla yerində vurnuxdu.

– Gərək sən də gedəydin. Ailəni parçalamaq olmaz.

– Bacarmıram, – dedi Müli Qreyvs. – Sanki, nə isə məni tutub saxlayır.

– Eh! Amma mən yaman acmışam, – dedi Coud. – Dörd il saatla yemişəm. İndi qarnım vay gedir. Müli, sən nə yeyəcəksən? Bəs indi necə yemək tapırsan?

Müli utana-utana dedi:

– Təzə-təzə qurbağa, dələ yeyirdim. Neyləyəsen... İndi isə məftil silələri çaylaq kənarındaki kolluqlara səpələmişəm. Hərdən dovşan düşür, hərdən kəklik. Olur ki, yenotdan, skunsdan da tuturam. – O əyilib torbasını qaldırdı və üzəşığı çevirdi. İki evdovşanı yumşaq, tüklü yumaq kimi şappılıyla artırmaya düşdü.

– Ay səni! – dedi Coud. – Beş ildir ki, təzə vurulmuş şey yemirəm.

Keysi dovşanın birini qaldırdı.

– Bizimlə bölüşərsən, Müli Qreyvs? – soruşdu o.

Müli pərt halda ayağının birini götürüb, o birini qoydu.

– Seçməkdən keçib. – O, öz yöndəmsiz cavabından utanıb susdu. – Mən başqa şey demək istəyirdim. Tamam başqa. Mən... – onun dili dolaşdı, – mən belə düşünürəm: əgər yeməyə bir şey varındırsa, yanındakı isə acdırsa... daha onda seçməkdən keçib. Tutaq ki, öz dovşanlarımı götürüb gedirəm və onları tək yeyirəm... Başa düşürsən?

– Başa düşürəm, – dedi Keysi. – Bunu başa düşürəm, Tom. Müli hiss edir. Hiss edir, amma ifadə edə bilmir, elə mən də ifadə edə bilmirəm.

Tom əlini əlinə sürtdü.

– Kimdə bıçaq var? İndi biz bu heyvancıqları kəsib doğrayırıq. Mütləq doğrayırıq.

Müli əlini şalvarının cibinə saldı və buynuzdəstəli qatlama bıçaq çıxartdı. Tom Coud onu alıb açdı və tiyə-sini iylədi. O, bir neçə dəfə tiyəni torpağa sancdı, yenə iylədi, şalvarına sürtdü və baş barmağıyla yoxladı.

Müli dal cibindən bir şüşə çıxarıb artırmaya qoydu.

– Suya çox güc verməyin, – dedi o. – Daha yoxdur, quyunu isə burada doldurublar.

Tom dovşanı götürdü.

– Biriniz pəyəyə gedin, orada məftil olmalıdır. Sınıq taxtalardan ocaq qalayanıq. – O, ölü heyvanın oyan-buyanına baxdı. – Dovşanı soymaq çox asandır. – O, beldəki dərinə tutub dartdı, onu çərtədi, yanğa barmaqlarını soxdu və aşağı çəkdi. Dəri corab kimi çıxdı – quyruqdan boyuna, qıçlardan pəncələrə kimi. Coud bıçağı yenə götürüb dovşanın başını və pəncələrini kəsdi. Sonra dərinə yerə qoydu, dovşanın qarnını kəsib içəlatını dərinin üstünə boşaltdı və hamısını götürüb pambıq kollarına sarı atdı. Kiçik bədənin əzələləri çılpaq qaldı. Coud qıçların dördünü də kəsib ayırdı və ətli beli uzununa yarıdı. O artıq ikinci dovşana girişmişdi ki, Keysi məftil sarğısıyla artırmaya yaxınlaşdı. – İndi ocaq qalamaq lazımdır, payaları da sancın, – dedi Coud. – Of, yaman iştaha gəlib mənə! – O, ikinci dovşanı da soyub təmizlədi, doğradı və ət parçala-

rını məftilə keçirdi. Müli və Keysi evin çökmüş küncündən bir neçə taxta çıxarıb tonqal qaladılar və hər iki tərəfdən yerə bir-bir paya sancdılar.

Müli Couda yaxınlaşdı:

– Gör çibanı-zadı yoxdur ki, – dedi o. – Çibanı olsa, yeyən deyiləm. – O, cibindən parça torba çıxartdı və onu artırmaya qoydu.

Coud dedi:

– Tərtəmidir. Müli, duz da götürmüsən! Eşələ ciblə-rini, bəlkə, orada boşqab da, çadır da tapıla? – O, ovcuna duz səpdi və yan-yana məftilə taxılmış ət parçalarını duz-ladı.

Alov dil-dil göyə qalxır, kölgələri evin divarına salır-dı, quru taxtalar çatıldaıyır, partlayırdı. Səma tündləşmiş-di, ulduzlar parlaq yanırdı. Boz pişik pəyədən çıxdı və miyoldayaraq tonqala sarı qaçdı, amma ora çatmamış bir-dən yana, birbaşa kolluğa atılmış içalata tərəf döndü. O, uzun dovşan bağırsaqlarını yerdən çəkərək yeməyə baş-ladı.

Keysi tonqalın yanında oturub oda çır-çırpı atır, uzun taxtaların başı yandıqca onları dərinə dürtürdü. Yarasalar tonqalın işığında sürətlə sağa-sola şığıyırdılar. Pişik ton-qala yaxınlaşdı və ağzını yalayaraq oturdu bir yanda, sonra yanağını və bığlarını təmizləməyə başladı.

Coud ət tikələrindən keçirilmiş məftili iki əliylə götü-rüb tonqala yaxınlaşdı.

– Hə, Müli, bir başından tut, dola payalara. Bax belə. İndi gəl, dartıb tarım edək. Taxtalar yanıb qurtarıncə göz-ləməliyik, amma hövsələm çatmır. – O, məftili tarım çək-di, sonra yerdən çubuq götürüb ət tikələrini düz odun üstünə itələdi. Od onları yaladı, tikələr bərkidi və parılda-mağa başladı. Coud tonqal başında oturdu və əti çubuq-la çevirdi ki, bişib məftilə yapışmasın. – İndi yaxşıca otura-nıq, – dedi o. – Mülinin hər şeyi var, dovşan əti də, duzu da, suyu da. Heyif ki, cibindən bir bardaq qarğıdalı sıyığı çıxmadı. Daha mənə heç nə lazım olmazdı.

Tonqalın o biri başında oturmuş Müli dedi:

– Siz, yəqin, fikirləşirsiniz ki, başıma hava gəlib, düşü-nürsünüz ki, belə yaşamaq olmaz?

– Bu, nə deməkdir? Çaxmısan! – dedi Coud. – Bütün başına hava gələnlər sənə oxşasaydılar, yaxşı olardı.

Müli sözüne davam elədi:

– Amma qəribədir! “Buradan get” gözlərini eşidəndə, elə bil, mənə nəşə oldu. Əvvəlcə fikirləşdim ki, gedim əli-mə keçəni öldürüm. Sonra bizimkilərin hamısı qərbə yol-landılar. Orada-burada avaralanmağa başladım. Uzağa getmirdim. Buralarda hərlənirdim. Harada gəldi, yatırdım. Bu gün burada gecələmək istəyirdim. Elə onun üçün bura gəlmişəm. Orada-burada hərlənərək öz-özümə deyirdim: “Camaatın varına-yoxuna baxmaq lazımdır ki, qayıdan zaman hər şey qaydasında olsun”. Özüm də bilirəm ki, aldadıram özümü. Heç nəyi qorumaq lazım deyil. Heç kim bura qayıtmayacaq. Mən isə veyllənirəm burada, lap qəbiristanlıqdakı kabus kimi.

– Öyrəşdiyin yerdən ayrılmaq çətindir, – dedi Keysi. – Öz düşüncələrinə də öyrəşirsən, heç cür onlardan yaxa qurtara bilmirsən. Mən daha vaiz deyiləm, amma bir də görürəm ki, dua oxuyuram.

Coud məftildəki ət tikələrini çevirdi. Onların suyu axırdı, damcıların düşdüyü yerdə od alovlanırdı. Ətin hamar üzü tündləşib yığılmağa başlayırdı.

– İyləyin, – dedi Coud. – Yox, bir iyləyin, nə gözəl ətri var!

Müli sözüne davam edirdi:

– Lap qəbiristanlıqdakı kabus kimi. Xatirə dolu bütün yerləri dolaşmışam. Məsələn, bizim sahədən o yana dərə-də kolluq var. Mən qızla ilk dəfə orada olmuşam. Maral kimi qızmışdım, qurcalanır, fısıldayırdım keçə kimi. Ora getdim, uzandım yerə – sanki, yenə o cür oldu. Pəyənin yanında bir yer var, orada atamı öküz vurub öldürüb. O yerdə atamın qanı var. Yəqin, indiyəcən qalır. Biz yuyub təmizləməmişik. Ora getdim və atamın qanı hopan torpağa əlimi qoydum. – Birdən dili dolaşdı. – Elə bilərsiniz havalanmışam?

Coud elə ət tikələrini çevirirdi, baxışı dərin, dalğın idi. Keysi dizlərini çənəsi altına çəkib oda baxırdı. Qarnını doymuş pişik insanlardan on beş addım aralı quyruğunu səliqəylə qabaq pəncələri üzərinə qoyub oturmuşdu. İri bir bayquş tonqal üzərindən çıxırtıyla uçub keçdi və od aşağıdan onun ağ lələklərini və pərvaz etməsini işıqlandırdı.

– Yox, – dedi Keysi. – Həyatın narahat keçir, amma sən havalanmısan.

Mülinin xırda, tarım dərili üzü, sanki, daşlaşmışdı.

– Mən atamın qanının indiyəcən qaldığı torpağa əlimi qoydum. Gördüm ki, sanki, yanımdadır, sinəsindəki dəliyi də gördüm, titrədiyini hiss etdim, sonra yıxılıb əl-ayağını uzatdı. Ağrıdan gözləri dumanlanmışdı, sonra sakitləşdi, gözləri aydın oldu... və göyə dikildi. Mən hələ lap balaca idim, oturmuşdum yanında, ağlamırdım, qışqırmırdım, susub oturmuşdum. – O, başını əsdirdi. Coud ət tikələrini asta-asta çevirirdi. – Sonra bizim Conun doğulduğu otağa girdim. Çarpayı yox idi, otaq isə elə əvvəlki kimi idi. Hə, bu yaddaşdan silinməyən yerlərdə baş verənlərlə heç nə edə bilməzsən, bunlar elə orada qalacaq. Burada bizim Co doğulub. Ağzını açıb, hava udub, sonra elə çıxıb ki, bir mildən eşidilib. Nənəm isə yanında durub onu oxşayır: “Ay göyçəyim mənim!” Nəvəsinə elə sevinmişdi ki, bir gündə üç fincan sındırmışdı.

Coud yüngülcə öskürdü.

– Yaxşı, başlayaq yeməyə.

– Qoy yaxşı qızarsın, rəngi tündləşsin, – hirslə dedi Müli. – Söhbət etmək istəyirəm. Çoxdandır ki, heç kimlə danışmıram. Başım xarab olub, qoy elə olsun, qurtardı getdi. Gecələr qəbiristan kabusu kimi fermadan fermaya veyllənirəm. Piterlərə, onlardan Ceykobslara, Renslərə, Coudlara. Qara evlərdir, siçovul yuvaları kimi, amma vaxt var idi qonaq gədirdik, rəqs edirdik. Dualar, səs-küy olurdu Tanrı şərəfinə, toy edirdilər – və hər şey burada, həmin bu evlərdə baş verirdi. Ətrafıma baxıram və istəyirəm ki,

şəhərə gedib kimi lazımdır, vurub öldürüm. İnsanları qovublar buradan, torpağı traktorlarla şumlayıblar, bəs bundan nə qazanacaqlar? Nə götürəcəklər ki, öz “minimal gəlir”lərini saxlasınlar? Onlar atamın qanı tökülmüş torpağı alacaqlar. Burada Co doğulub, mən də burada gecə kolların dibində keçi kimi fisıldamışam. Daha nə götürəcəklər? Torpaq heydən düşüb. Artıq neçə ildir məhsulumuz pisdır. Bu kontorlardakı əclafar isə götürüb öz “minimal gəlir”lərinə görə camaatı iki yerə parçaladırlar. İnsan yaşadığı yerlə canbir olur. Nə vaxt ki var-yoxun yüklənmiş maşında acqarına yollara düşürsən, onda sən əməlli-başlı insan deyilsən. Ölüsən. Səni bu alçaqlar öldürüblər. – Müli susdu, lakin onun nazik dodaqları hələ də tərpnəirdi, sinəsi ağır-ağır qalxıb-enirdi. O oturub oddan işıqlanan əllərinə baxırdı. – Mən... mən artıq çoxdandır heç kəslə danışmamışam, – sakit, üz istəyən səslə dedi o. – Qəbiristan kabusu kimi elə hey veylənmişəm.

Keysi uzun taxtaları tonqala itələdi, od onları ağuşuna aldı və yenə məftildən asılmış ətə tərəf şahə qalxdı. Evin divarları gecənin sərinindən soyuyaraq bərkədən cırlıdayırdı. Keysi sakitcə dedi:

– Yerlərindən olmuş insanları görmək lazımdır. Hiss edirəm ki, onları görməliyəm. Onlara kömək lazımdır – vəz yox, kömək. Yer üzündə yaşamaq mümkün deyilsə, onda nə Tanrı səltənəti? İnsan qəlbinə ümitsizlik, kədər hakimdirsə, daha nə Tanrı? Onlara kömək lazımdır. Onlar yaşamaladırlar, çünki ölmək olmaz hələ onlara.

Coud çıxırdı:

– Əşi, bu, nədir belə! Gəlin yeyək, yoxsa quruyub siçan boyda olacaqlar. Bir baxın, iyləyin, görün nə gözəl ətri var! – O, yerindən sıçrayıb ət tikələrini oddan uzağa çəkdi. Sonra Mülinin bıçağını götürdü, tikənin birini kəsib məftildən çıxartdı. – Bu, vaizindir, – dedi o.

– Dedim axı, mən daha vaiz deyiləm.

– Yaxşı, vaizin yox, adicə insanın. – Coud bir parça da kəsdi. – Bu isə Mülinindir, əgər dərdədən iştahası hələ küsməyibsə. Dovşan əti. Daş kimidir. – O oturdu, dovşan

ətini uzun dişlərinə çəkdi, böyük bir tikə qoparıb çeynəməyə başladı. – Ah! Nə xırıltıdır! – və acgözlüklə bir tikə də qopartdı.

Müli öz tikəsinə baxaraq oturmuşdu.

– Bəlkə, danışmamalıydım belə? – dedi o. – Bəlkə, bunu ürəyində saxlamaq yaxşıdır?

Ağzı ətlə dolu Keysi Müliyə nəzər saldı. Boynundakı əzələlər gərilmişdi.

– Yox, danışmalıydın, – dedi o. – Hərdən insan danışdıqca dərdi azalır. Bəzən insan kimisə öldürmək fikrinə düşür, danışır, hirsini tökür və hər şey bununla bitir. Sən düz elədin. Heç kimi öldürmək lazım deyil. Özünü ələ al. – Və o, yenə də dovşan ətini ağzına apardı. Coud sümüyü oda atıb yerindən sıçradı və məftildən bir parça da çıxartdı. Müli öz tikəsinə yeməyə başladı, asta çeynəyirdi, xırda, narahat gözləri isə gah Couda, gah vaizə baxırdı. Coud vəhşicəsinə, heyvan kimi yeyirdi, ağzının kənarları yağdan parıldıyırdı. Müli ona xeyli, az qala, qorxa-qorxa baxdı. Sonra tikəni tutan əlini sallayıb dedi:

– Tommi.

Coud çeynəməyinə davam edərək başını qaldırdı.

– Hı? – deyə ağzı dolu halda sual etdi.

– Mən öldürməkdən danışanda hirsələnmişəm ki? Mənə qulaq asmaq sənə toxunmur ki?

– Yox, – dedi Tom. – Toxunmur. Olan olub, keçən keçib.

– Sən günahkar deyilsən, bunu hamımız bilirdik – dedi Müli. – Qoca Ternbull hədəylə deyirdi ki, türmədən sonra səndən qisas alacaq. “Oğlumu öldürüb, – deyirdi, – mən bunu ona bağışlamayacağam”. Amma sonra qonşular onu sakitləşdirib özünə gətirdilər.

– Biz sərxoş idik, – Coud sakitcə dedi. – Axşam qonaqlığında vurmuşduq. Heç bilmirəm nədən başladı hər şey. Birdən hiss etdim ki, məni bıçaqla vurdular və ayıldım. Gördüm Herb yenə vurmaq istəyir. Orada, məktəbin yanında, divarın dibində bel var idi. Mən onu qarıb Herbin başına vurdum. Aramızda heç bir haqq-hesab

olmayıb. Yaxşı oğlan idi. Hələ uşaqlıqdan bacım Rozanın yanında hərlənirdi. Bu Herbdən hətta xoşum gəlirdi.

– Qocaya elə belə söylədik. Axır, birtəhər sakitləşdi. Mənə kimsə danışdı ki, guya, o, Xetfildlə ana tərəfdən qohumdur, bax elə o, özündən çıxıb. Bilmirəm bu, düzdür, ya yox. Onlar yarım il qabaq ailəliklə Kaliforniyaya getdilər.

Coud qalan tikələri də məftildən çıxarıb payladı və yenə tonqal başında oturdu. İndi o daha əvvəlki kimi tez-tez yemir, əti yaxşıca çeynəyir və köynəyinin qoluyla dodağındakı yağı silirdi. Onun yanbağlı, tünd gözləri isə öləziyən tonqala baxırdı.

– Hamı qərbə gedir, – dedi o. – Mənim isə dilimdən kağız alıblar, gərək əməl edim. Mənə başqa ştata getmək olmaz.

– Kağız? – soruşdu Müli. – Hə, mən eşitmişəm. Bəs onunla necə buraxırlar?

– Mən vaxtından qabaq çıxmışam. Üç il qabaq. Bəzi şərtlər qoyurlar, onlara əməl olunmalıdır, pozdun – yenə basacaqlar. Vaxtaşırı gedib dəyməliyəm.

– Orada sizinlə necə rəftar edirdilər? Arvadımın əmisi oğlu Mak-Alesterdə olub, bax onu orada göz açmağa qoymayıblar.

– Pis rəftar eləmişlər, – dedi Coud. – O biri türmələrdəki kimi. Amma tullanıb-düşsən, yerində oturdular, bu, düzdür. Yox, gözətçi ilişməsə, türmədə yaşamaq olar. Yoxsa işin yaşıdır. Mən pis yaşamırdım. Özümü sakit aparırdım. Yazmaq öyrəndim, özü də qəşəng. Quş şəklində çəkə bilirəm. Kişi görsə, bir dəfədən necə quş çəkirəm, yəqin, hirsələnər, ya da dəli olar. Belə fokusları sevmir. Heç adicə yazanda xoşuna gəlmir. Yəqin, qorxur. Yəqin, öyrəşib: qələm, mürəkkəb varsa – demək, pul çıxacaqlar.

– Heç döymürdülər?

– Yox, mən özümü dinc aparırdım. Əlbəttə, dörd il günbəgün bu zülmü çəkmək, kimi istəyirsən, dəli edər. Əgər yada salanda utanası iş tutmusansa – otur, tövbə et. Mən isə – vallah! – Herb Ternbull əgər üstümə bıçaqla gəlsəydi, belə yenə ilişdirərdim ona.

– Sənin yerində hər kəs belə edərdi, – dedi Müli.

Vaiz gözünü tonqaldan çəkmirdi və zülmət düşdükcə onun hündür alını lap ağ görünürdü, İşıq zolaqları onun damarlı boynunda rəqs edirdi. O, dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu və barmaqlarını şıqqıldadırdı.

Coud sür-sümüyü oda atdı, barmaqlarını yalayıb şalvarına sürtdü. Qalxıb artırmadan su şüşəsini götürdü və oturmamışdan qabaq şüşəni vaizə ötürdü. Sonra yenə danışmağa başladı:

– Mənə ən çox əzab verən o idi ki, bütün bunlarda heç bir məna yoxdur. İnaəyi ildırım vuranda, ya çölü su basanda burada elə bir hikmət axtarmazsan. Bələdir gəlib, daha nə edəsən?.. Amma səni dörd il qapalı yerdə saxlamağın bir mənası olmalıdır. İnsan gərək hər şeyə öz ağıllıqla çıxsın. Hə, məni türməyə basıb dörd il saxlayıb, yedirdiblər. Guya, bu, məni ya düzəltməlidir ki, ikinci dəfə cinayətə getməyim, ya da qorxutmalıdır ki, daha belə şeyə ürək etməyim... – O susdu. – Amma əgər Herb, ya bir başqası yenə üstümə gəlsə, mən həmin şeyi yenə təkrar edəərəm. Onda ki sərxoş olam. Bax bu mənasız şey haqda baş sındırıram.

Müli qeyd etdi:

– Hakim dedi ki, sən ona görə belə yüngül qurtardın ki, Herb də təqsirkar idi.

Coud sözünə davam etdi:

– Mak-Alesterdə biri ömürlük yatırdı. Gecə-gündüz öyrənirdi. Keşikçinin katibi işləyirdi, yazışma aparırdı və sair. Kəllə idi, qanunlardan baş çıxarırdı. Mən onunla bir dəfə bütün bunlar haqda söhbət etdim – savadlı adam idi, çoxlu kitab oxumuşdu. Bax o, mənə dedi ki, bu məsələdə kitab kömək eləməz. Mən, – deyir, – türmələr haqda hər şeyi oxumuşam, əvvəlkilər haqda da, indikilər haqda da və indi daha az anlayıram. Burada, – deyir, – bir qarışıqlıqdır ki, şeytan özü də baş çıxarmaz və bununla heç nə edə bilmirlər; hər hansı dəyişiklik etməyə isə heç kimin dərrakəsi çatmır. Məbadə, – deyir, – kitab oxuyasan: əvvəla, bir az da dolaşığa düşəcəksən, hökumətə hörmətin azalacaq.

– Mən, onsuz da, ona hörmət eləmirəm, – dedi Mülli.
– Biz ancaq bir hökumət tanıyıraq – onlar da bizi sıxışdırır və öz “minimal gəlirləri” üçün çalışırlar. Amma mən bir şeyi başa düşə bilmirdim: bu Uill Fili traktora oturmağa necə razı olub, hələ bundan sonra da burada işləmək istəyir, o torpaqda ki atası şumlayırdı. Bu, mənə rahatlıq vermirdi. Əgər özgə yerdən kimisə göndərsəydilər, başqa məsələ, axı Uill buralıdır. Nəhayət, qərara gəldim ki, gedim özündən soruşum. Onu od götürdü. “Mənim iki uşağım var, – deyir. – Arvadım, qayınanam. Onların qarını doyurmaliyam”. Hirsli başına vurmuşdu. “Mən, ilk növbədə, onları fikirləşirəm, – deyir. – Başqaları isə özü haqqında qoy özləri düşünsünlər”. Düzü, utandığından çığır-bağır salmışdı.

Cim Keysi sönmək istəyən tonqala baxırdı, gözləri iri açılmışdı, boynunun damarları gərilmışdi. Birdən o qışqırdı:

– İndi bilirəm. Bir balaca düşüncəm varsa, demək, hər şeyi başa düşdüm. Ayıldım! – O sıçrayıb qalxdı və başını hərlədərək obaş-bubaşa getməyə başladı. – Mənim bir çadırım vardı. Bir beş yüzəcən adam axşamlar yığışdı. Bu, çoxdan olub, o vaxtlar siz məni hələ tanımırdınız. – O, sözüne ara verib onlara baxdı. – Yadıңызdadır? Mən dualarıma görə heç vaxt pul almırdım, çöldə, pəyədə, harada dua eləsəm də.

– Heç vaxt, düz sözə nə deyəsən, – dedi Mülli. – Bizimkilər buna elə öyrəşmişdilər ki, başqa vaizlər cərgələrin qabağından şlyapa ilə keçəndə hirsələnirdilər. Düz sözdür, düzdür.

– Yemək təklif edəndə imtina eləməirdim, – Keysi davam etdi. – Şalvar versələr, götürürdüm, özümünkünün cındırı çıxanda, ya bir cüt köhnə çəkmə – mənimkilərin altı söküləndə. Çadırdı isə başqa cür idi. Hərdən on beş, ya lap iyirmi dollar yığırdım. Amma bu, mənə sevinc gətirmirdi. Yığmaqdan əl çəkdim və elə bil ki, yüngülləşdim. İndi hər şeyi bilirəm. Amma bunu sözlə başa sala bilmirəm. Düzü, heç çalışmayacağam da... Amma mənə

elə gəlir ki, indi vaiz öz yerini tapacaq. Bəlkə, mən yenə də vəz edə bildim. İnsanlar tənha, torpaqsız, evsiz yollarda zülm çəkirlər. Daldalanacaq yerləri yoxdursa, əvəzində onlara nəşə vermək lazımdır. Bəlkə... – O dayanıb tonqala baxdı. Boynundakı damarlar bir az da qabarmışdı, odun işığı qırmızı qığılcım kimi gözlərində rəqs edirdi. Keysi dayanıb tonqala baxırdı, baxışında bir gözlənti var idi, sanki, nəyə isə qulaq verirdi, həmişə narahat və hərəkətdə olan əlləri isə yavaş-yavaş ciblərinə tərəf uzanırdı. Yarasalar öləziyən tonqalın işığında hərlənirdilər və uzaqda, çöldə gecəquşunun hiçqırtılı gurultusu eşidilirdi.

Tom tələsmədən əlini cibinə apardı, kisə çıxartdı və gözünü kömürdən çəkmədən eşmə bürmələməyə başladı. O, vaizin sözlərinə heç bir cavab vermədi, sanki, hesab edirdi ki, bu, Keysinin şəxsi işidir və buna qarışmaq olmaz. O dedi:

– Gecələr koykada uzanıb fikirləşirsən: görəsən, evə qayıdanda hər şey necə olacaq? Bəlkə, babam, nənəm o vaxtacan ölərlər. Bəlkə, evdə yenə uşaq doğuldu. Bəlkə, atamın xasiyyəti yumşalacaq. Anam da özünə istirahət verəcək, evin işləri Rozaya keçəcək. Mən bilirdim ki, dəyişiklik olmalıdır... Yaxşı, gəlin yataq, sabah isə azca işıqlaşan kimi Con əmigi ilə gedərik. Bəs sən, Keysi, nə edəcəksən?

Vaiz hələ də oduna baxaraq dayanmışdı. O, aramla dedi:

– Səninlə gedəcəyəm. Sənikilər yola düşəndə isə onlarla gedəcəyəm. Kim yolda olsa, onlarla olacağam.

– Böyük lütf göstərsən, – dedi Coud. – Anamın sənə böyük hörməti var idi. Deyirdi: belə vaizə inanmaq olar. Roza onda hələ lap balaca idi. – O, Müliyə tərəf çevrildi. – Bəs sən necə? Bizimlə gedəcəksən? – Müli onların gəldikləri yola baxırdı. – Gedəcəksən, Müli? – deyə Coud təkrar etdi.

– Hə? Yox. Mənim gedəsi yerim yoxdur. Görürsən, orada işıq atlanıb-düşür? Bu sahənin böyüyüdür, deyəsən, gəlir. Demək, tonqalımızı görüb.

Tom həmin tərəfə baxdı. İşıq yol ilə yuxarı sürünürdü.

– Biz kimə mane oluruq ki? – dedi o. – Oturduq bir az, vəssalam. Pis bir şey eləməmişik.

Müli kinayə ilə dedi:

– Çətin ki belə olal Bura gəlibsə, demək, işlər yaxşı deyil. Özgə torpaqlarına girmisən. Burada heç kimə olmaz qalmaq. Artıq iki aydır ki, dalımca düşüblər. Məsələ belədir: görsək, maşındır, gedək pambıq kollarının arasında uzanaq. Çox uzağa getmək lazım deyil. Çox axtarsınlar! Qoy hər ləki ələk-vələk etsinlər. Sən uzan, başını qaldırma.

– Sənə nə olub, Müli? – Coud təəccüb etdi. – Əvvəl-lər gizlənpaç oynamağı sevməzdin. Tündxasiyyətdin.

Müli yaxınlaşan işıqdan gözünü çəkmirdi.

– Hə, – dedi o. – Qurd kimi acıqlı idim. İndi isə dələ kimi acıqlıyam. Əgər sən ov ovlayırsansa, deməli, ovçu-san – ovçular isə güclüdürlər. Ona bata bilməzsən. Amma sənin özünü ovlamaq istəyirlərsə, bu, başqa məsələdir. Sən artıq həmin ki, əvvəlki deyilsən. Səndə güc də yoxdur. Acıq, bəlkə də, var, güc isə yoxdur. Mənim dalımca çoxdan düşüblər. Mən indiyə qədər ov olmuşam. Təsədüf gətirsə, bəlkə də, qaranlıqda kimisə güllələyəyəm, yoxsa əlini qaldırıb düz atmayasan, belə şey daha olmur. Özümüzdü əldatmağa dəyməz. Belə...

– Nə edək, get gizlən, – dedi Coud. – Biz isə Keysiy-lə bir-iki kəlmə danışacağıq bu əclafı.

İşiq zolağı artıq yaxın idi, o, göyə şığıdı, itdi və yenə göyə qalxdı. Hər üçü dayanıb ona baxırdılar.

Müli dedi:

– Səni axtaranda bir şey haqqında da düşünürsən – təhlükə haqqında. Özün ovçuluq edəndə ağılına da gəlmir bu, heç nədən qorxmursan. Sən axı özün deyirdin: bir günah işlətdin – qurtardı getdi, öz müddətini axıracan Mak-Alesterdə keçirəcəksən.

– Düzdür, – razılaşdı Coud. – Mənə belə demişdilər. Amma əgər burada yorğunluğunu çıxartmaq üçün dayansan, torpaqda uzanıb gecələsən – günahımı işlətmisə olursan? Burada pis bir şey yoxdur. Bu içib dava-dalaş salmaqla eyni şey deyil.

Müli güldü:

– Bax görəsən. Otur burada, maşını gözlə. Bəlkə, bu, Uill Filidir, o, indi şerifin adamıdır. O, səndən soruşacaq ki, bura niyə gəlmisən? Uill həmişə axmağın biri olub; deyəcəksən: “Sənə nə var?” O hırlənib anqıracaq ki, sürüş buradan, yoxsa həbs edərəm səni. Sən isə hər Filiyə sənə əmr verməyə və qorxudan üstünə çıxırmağa yol verməyəcəksən. O artıq ilişib, birtəhər vəziyyətdən çıxmalıdır, sən də qarmağa keçmisən və sənin də geri çəkilməyinin mənası yoxdur... Eh, kolların arasında gizlənmək daha asandır, qoy axtarsın. Həm də darıxdırıcı deyil, çünki onlar tapa bilməyib hırlənirlər, sən isə özünçün uzanıb gülürsən onlara. Uillə, ya başqa bir böyükə danışmağa cəhd elə bircə, sənə göstərlər! Tutub qaytarlar Mak-Alesterə, təzədən bir üçillik.

– Vallah, düz deyirsən, – dedi Coud. – Düz sözə nə demək olar? Heç onların çaldığı ilə oynamaq istəməzdim. Gedib çırpardım bu Uilli.

– O, tufənglədir, – dedi Müli, – atacaq – şerifin adamına olar. Deməli, ya o, səni öldürəcək, ya da sən onu, əgər tufəngi ala bilsən. Gedək, Tommi. Sən bu cür fikirləş: mən gizlənirəm, axmaq yerində onlar qalırlar. Burada məsələ, işi necə qurmaqdadır. – İşığın parlaq zolağı indi düz göyə dikilmişdi, yolda mühərrikin aramsız uğultusu eşidildi. – Gedək, Tommi. Uzağa getmək lazım deyil, on dörd-on beş lək o yana. Oradan hər şey görünəcək.

Tom qalxdı.

– Düz deyirsən, höcət eləməyim. Bundan kar aşmaz.

– Getdik. Bax bura. – Müli evi keçib döndü və onları zəmiyə sarı əlli addım apardı. – Daha bəsdir, – dedi o. – İndi uzanın. Əgər işığı bura tutsalar, başınızı əyin, vəssalam. Biz hələ güləcəyik onlara. – Üçü də uzanıb torpağa dirsəkləndilər. Birdən Müli sıçrayıb evə tərəf götürüldü, bir neçə dəqiqədən sonra qayıdıb pencəyi və çəkməni ləkə tulladı. – Yoxsa, əvəz çıxmaq üçün götürərlər – dedi.

İşiq zolaqları köndələnə düşdü və düz evin üstündə dayandı.

Coud soruşdu:

– Bəlkə, onlar cib fənəri ilə axtarmağa başladılar? Ax, bir dəyəmək olaydı!

Müli hırıldadı:

– Heç vaxt. Dedim axı, acıqlı olmuşam. Uill bir dəfə girişmək istədi, ona arxadan elə ilişdirdim ki, ikiqat əyildi. Sonra hamıya danışmış ki, üstünə beşi birdən düşüb.

Maşın evə yaxınlaşdı, üstündəki projektor yandı.

– Başınızı aşağı əyin, – dedi Müli. Soyucq ağ işıq zolağı başları üzərindən keçib zəmidə gəzişməyə başladı. Onlar evin yanında nə baş verdiyini görmürdülər, lakin səslərini, maşın qapısının çırpılmasını eşidirdilər. – İşığa çıxmağa qorxurlar, – Müli pıçıldadı. – Mən bir-iki dəfə faralara atmışam. İndi Uill artıq ağıllanıb. Bu gün tək gəlməyib. – Onlar döşəmə taxtalarının səsinə eşitdilər, sonra evdə işıq gördülər – Güllə atım? – pıçıldadı Müli. – Görməyəcəklər haradan atılır. Çayıb qalacaqlar.

– At, – dedi Coud.

– Lazım deyil, – pıçıldadı Keysi. – Bundan nə çıxacaq? Axmaq fikirdir. Hər şeyin bir mənası olmalıdır.

Evin qabağından ayaqqabı altının xışiltısı eşidildi.

– Tonqalı söndürürlər, – pıçıldadı Müli. – Üstünə toz tökürlər. – Maşının qapısı örtüldü, faralar yenə yolu işıqlandırdı. – Başınızı aşağı əyin! – dedi Müli. Onlar aşağı əyildilər, projektorun işığı başları üzərində dayandı, zəmiyə tuşlandı, sonra maşın yerindən tərpənilib təpəyə qalxdı və gözdən itdi.

Müli ləklərin yanında oturdu.

– Uill axırda həmişə belə edir. Mən artıq buna öyrəşmişəm. Ona isə elə gəlir ki, çox biddir.

Keysi dedi:

– Bəlkə, evdə kimsə qalıb? Çıxarıq, tutarlar bizi.

– Hər şey ola bilər. Siz burada gözləyin. Mən onların cikinə bələdəm.

Müli ayağını ehtiyatla basaraq, evə tərəf getdi, yalnız yüngülcə torpağın xışiltısı eşidilirdi. Coudla vaiz diqqətlə qulaq verirdilər, ancaq Müli artıq uzaqda idi. Bir neçə

dəqiqədən sonra o, artırmadan qışqırdı.

– Heç kim yoxdur, mən elə belə də bilirdim, – qürurla söylədi Müli, – Uilli çaşdırıb qoymuşam, bir-iki dəfə güllə atmışam faralara. Daha ağillanıblar. Haradan bilsinlər ki, burada kim gizlənib? Tuta bilməzlər məni. Evin yanında heç vaxt yatmıram. İstəyirsiniz, göstərim gecə harada yatmaq olar? Heç kim sizə ilişməsin.

– Göstər, – dedi Coud. – Daha neyləyək, getdik. Ağlıma da gəlməzdi ki, öz fermamda gizlənəcəyəm.

Müli zəmiyə çıxdı, Coudla vaiz də onun dalınca düşdülər. Düz pambıq kollarının içiyə hərəkət edirdilər.

– Sən hələ gör neçə dəfə gizlənməli olacaqsan, – dedi Müli. Onlar bir-birinin arxasıya gedirdilər. Bir azdan dərin bir oyuğa çatdılar, dabanları ilə üzüasağı sürüşə-sürüşə asanlıqla çökəyə çatdılar.

– Bilirəm hara aparırsan, – qışqırdı Coud. – Mağaraya?

– Düzdür. Haradan bildin?

– Onu özüm qazmışam, – dedi Coud. – Qardaşım Noyla bir yerdə. Deyirdik ki, qızıl axtarırıq, əslində isə, bütün uşaqlar kimi sadəcə, mağara qazırdıq. – Oyuğun dərinliyi onlara artıq boy vermirdi. – Haradasa buralardadır, – dedi Coud. – Yadımdadır, buralardadır.

Müli dedi:

– Mən onu kol-kosla örtmüşəm ki, heç kim tapmasın.

– Oyuğun dibi düz idi, ayaqları artıq quma dəyirdi.

Coud tərtəmiz qumun üstündə oturdu.

– Mən orada yatmayacağam. Burada uzanacağam.

– O, pencəyi büküb başının altına qoydu.

Müli kol-kosu aralayıb mağarasına girdi.

– Mənə isə bura yaxşıdır, – dedi o. – Heç olmasa, bilirsən ki, bura girən olmaz.

Cim Keysi Coudun yanında qumluğa oturdu.

– Uzan yat, – dedi Coud. – Bir az işıqlaşan kimi düzələri yola, Con əmigilə.

– Yatmaq istəmirəm, – Keysi cavab verdi. – Başımda yüz cür fikir var. – O, qıçlarını yığıb dizlərini qucaqladı. Sonra başını qaldırıb gözlərini parlaq ulduzlara dikdi.

Coud əsnəyib qolunu başının altına atdı. Onlar danışmırdılar və yavaş-yavaş torpağın, yuvaların, kolları həyatı öz axanına düşdü: sünbülqıranlar fısıldayır, dövşanlar ehtiyatla yaşıllığa yaxınlaşır, siçanlar torpaq yığınları arasında vurnuxur, vəhşi quşlar isə göy üzündə səssizcə süzürdülər.

VII fəsil

Şəhərlərdə, şəhər kənarlarında, zəmilərin ortasında, bomboş çöllərdə – hər yerdə köhnə maşın parkları, avtomobil qalaqları, neon reklamı qarajlar var. Köhnəlmiş yaxşı maşınlar... Nəqliyyatın ucuz növü... 27-ci ilin “Ford”u, mühərriki qaydasındadır. Sınaqdan çıxmış maşınlardır, keyfiyyəti təmin olunur. Radiosu pulsuzdur. Maşınlar, üstəlik, bir də yüz qallon benzin. Gəlib özünüz yoxlayın. İşlənmiş maşınlar. Xərcsiz-filansız.

Kiçik bir sahə və içində masa, stul, göy kontor kitabına güclə yer tapılan kontor. Künclərinə rəngbərəng səncaqlar keçirilmiş blanklar, yanında təmiz, işlənməmiş bir top səliqəli kağız. Qələm, baxın ki, həmişə mürəkkəbi olsun, onu yaxşı saxlayın. Saziş baş tutmadı, ancaq ona görə ki, qələm yazmadı.

– Bax o it uşaqları heç nə almayacaqlar. Belələrinə hər qarajda rast gəlmək olar. Səhərdən axşamacan ora-bura baxırlar. Bunlara maşın lazım deyil; vaxtını alacaqlar, vəsalam. Onlara bax – yanlarında uşaqlar olan yox. Onları oturtmaşına. İki yüzdən başla, yavaş-yavaş aşağı düşərsən. Belə baxanda, yüz iyirmi beş verərlər. Qoy minib sürsünlər. Qoy bax, o təkərlər üstündəki primusu yoxlasınlar. Sıxışdır onları. Vaxtımızı aparırlar.

Müdirlər qollarını çırmalayıblar. Satıcılar tərtəmiz, soyuqqanlıdırlar, xırda gözləri diqqətlə baxır. Onlar insan zəifliyinin biliciləridir.

O qadının üzünə bax. Əgər qadının xoşuna gəlsə, ərini yola gətirmək asandır. “Kadillak”dan başla. Sonra bax, o 26-cı ilin “byüik”ini soxuşdurarsan. “Byüik”dən başla-

san, axırda onlar özləri üçün “ford” istəyəcəklər. Cəld ol, cəld tərən, tələsmək lazımdır – həmişə belə olmayaca ki. Onlara, bax, o “neş”i göstər, mən isə o vaxta 25-ci ilin “dodju”nun təkərini yamayım. Hazır olanda çağıraram.

Maşın sizə sürmək üçün lazımdır, elə deyilmi? Bər-bəzək dalınca qaçmırsınız. Düzdür, üzlüyü sürtülüb, amma bunun təkərlərin hərəkətə gəlməsinə dəxli yoxdur.

Maşın sıraları burun-buruna dayanıb, kapotlar pas atıb, təkərlər buraxıb. Hamısı sıx, iç-içə dayanıblar.

Baxmaq istəyirsiniz? Əşi, zəhmət nədir, bu saat çıxardaram onu.

Qoy özlərini borclu saysınlar. Qoy vaxtını alsınlar. Qoyma bunu unutsunlar. Alıcıların əksəriyyəti nəzakətli insanlardır. Onlar adamları əziyyətə salmaq istəmirlər. Sən isə onları məcbur et ki, səni əziyyətə salsınlar. Sonra sıxışdırarsan onları.

“T” modeli maşınlarının sıraları hündür, yastıburun, sükanı cırıltıyla hərələnir, əyləc üzlükləri sürtülmüşdür. “Byüik”lər, “neş”lər, “de-soto”lar...

Bəli, ser, 22-ci ilin “dodju”dur. Dodjun buraxdığı ən yaxşı modeldir. Əbədidir. Aşağı kompressiyalıdır. Yüksək kompressiya ilə əvvəl-əvvəl tutub saxlamaq olmur, amma axırda mühərrik sıradan çıxır. “Plimut”lar, “roknis”lər, “star”lar...

İlahi, haradan gəlib çıxıb bura bu Nuh əyyamından qalmış “apperson”? Bəs “çalmers”, “çandler”, bunlar neçə ildir buraxılıdır. Biz maşın yox, köhnə-kürüş satırıq. Ah, bu təkərlər üstündəki primusdan çox olaydı! İyirmi beş-otuz dollardan baha heç nə istəmirəm. Əlliye-yetmiş beşə gedər onlar. Bu da pis deyil. Guya, bahalı maşından çox qazanacağam? Təkərli primuslardan çox olsun. Onlar məndə çox qalmazlar. Nə olur-olsun, təkəli iki yüz əlli dollardan baha olmasın. Cim, o qocanı bir saxla. Onun qandığı şey yoxdur. Gör “apperson”u soxuşdura bilərsən? Bəs haradadır bu “apperson”? Satılıb? Əgər biz bu təkərli primuslardan çox tapmasaq, ticarəti tullasaq yaxşıdır.

Bayraqlar – qırmızı və ağ, ağ və göy bayraqlar yol

kənarlarında dalğalanır. İşlənmiş maşınlar. İşlənmiş yaxşı maşınlar.

Taxta meydançada günün əsas avtomobili qoyulub. Onu satıb-eləməyin. Bu, insanları cəlb etmək üçündür. O qiymətə satsaq, ondan heç nə qazanmırıq. Deyin ki, satılıb. Maşını verməmişdən qabaq akkumulyatoru çıxart. İri boşunu qoy əvəzinə. Qoy cəhənnəm olsunlar! Onların qəpik-quruşları müqabilində bu da çoxdur. Tez ol, cəld, tələs! Tələsmək lazımdır – həmişə belə olmayacaq ki. Bu təkərli primuslardan çox tapmaq lazımdır, onda bir ildən sonra əsl iş qurarıq, sonra isə birbaşa istirahətə.

– Ey, Cim, bu “şevrolet”in arxa körpüsü bir səs çıxarı ki, elə bil, sınıq şüşə var orada. Ora bir az yonqar at. Sürət qutusuna da. Bu əjdaha otuz beş dollara getməlidir. Bunda hərifləyiblər məni. Mən on verirdim, bu fırıldaq isə axırda onu on beşə itələdi mənə, üstəlik, bütün alətləri də gizlətdi, it uşağı. Ah, bir beş yüz bu təkərli primusdan olaydı! Həmişə belə olmayacaq ki. Hələ on min mil getmək olar, dollar yarım da düş.

Hasar boyu paslı dəmir qalaqları, həyətin axırında yağa batmış lazımsız maşın hissələri, mühərrik blokları yerdə zığ vurur. Silindrlərin arasından ot göyərir. Əyləc hissələri, mühərrik sobaları üst-üstə yığılıb, ilan topasına oxşayır. Hər yerdə yağ, benzin.

– Gör orada salamat şam yoxdur ki? Ah! Bir əlli dənə qoşqu tapılaydı, yüzdən baha olmamaq şərtilə, ondan qazanmaq olardı. O nə hay-küy salıb orada? Bizim işimiz maşın satmaqdır, evəcən itələmək isə onun işidir. Qoy özü itələsin. Özü itələsin. Gözəl dedim! Lap yumoristik jurnallıqdır. Deyirsən bu, qarmağa keçməz? Qov onda onu buradan. Nə istədiyini bilməyənlərlə əlləşməyə vaxt yoxdur. “Qrexem”in sağ qabaq təkərini çıxart. Yamaqlı tərəfini içəri qoy. Bax belə, indi əla oldu. Protektoru da hələ sürtülüb getməyib.

Bəs necə! Hələ əlli min mil gedər. Yağını kəsməyin. Xudahafiz. Sağ-salamat. Özünüzə maşın seçirsiniz? Nə istəyərdiniz? Uyğun bir şey tapdınız? Bir az içmək pis

olmazdı. Bu məsələyə necə baxırsınız? Gəlin gedək, arvadınız işə hələlik “la-sall”a baxsın. Diyircəkləri köhnəlib. Yaman çox yağ yeyir. 24-cü ilin “linkoln”unu təklif edə bilərəm. Maşın buna deyərlər! Ömürlükdür. Onu düzəldib yük maşınına çevirərsiniz.

Günəşin istisi paslı metalları qızdırır. Ətraf yağ içindədir. İnsanlar çaşqın halda maşın axtarışındadırlar.

– Ayaqlarını sil. Bu maşına söykənmə, çirklidir. Bəs hansını seçim? Bunun qiyməti neçədir? Gözün uşaqlarda olsun. Maraqlıdır, bunun üçün nə qədər istəyirlər? İndi soruşarıq. Suala görə pul ödəmirsən. Soruşmaq olar? Yetmiş beşdən bir sent də artıq mümkün deyil – bundan çox verə bilmərəm, yoxsa Kaliforniyaya gedib çata bilmərik.

Bircə, yüz bu cür təkərli primus tapılaydı! İşləsin, işləməsin – fərq eləməz.

Yan-yana yığılmış köhnə, sürtülmüş təkərlər; qırmızı, boz kameralar kolbasa kimi sallanır.

Təkərlər üçün yamaq? Radiatoru təmizləmək üçün yuyucu toz? Kondesator? Bu həbi benzin çəninə atın və hər qallondan əlavə on mil götürün. Bizim spirtli laku sınaqdan keçirin – cəmi əlli sentdir, maşınınız təptəzə görünəcək. Silgəclər, havavuran qayıışı, aralıqlar? Bəlkə, klapan dəyişilməlidir? Porşeni təzələyin. Bir sent nədir axı sizin üçün!

Yaxşı, Co. Sən bir az da bunlarla ol, sonra gətir yanıma. Mən onları rahlayaram, mən onlara torba tikərəm, mən onların canını alaram. Gətir yanıma! Amma əsl müştəri olsunlar. Mən əməlli-başlı işlə məşğul olmaq istəyirəm.

Əyləşin, ser, lütfən. Tapmısınız vallah, sözüm yoxdur. Bəli, ser. Cəmi səksən dollardır, yaman tapmısınız.

– Əllidən çox verə bilmərəm. Mənə orada əlli dedilər.

– Əlli? Əlli! Çəşib deyəsən! Mən özüm ona yetmiş səkkiz dollar əlli sent vermişəm. Co! Sən bizi lüt eləmək istəyirsən? Bu axmağı qovmalı olacağam. Bəlkə, altmışa razılaşaq? Qulaq asın, mister, vaxt qiymətlidir. Mən iş adamıyam, fırıldaqçı yox. Bəlkə, onun əvəzinə dəyişəsi nəyinizsə var?

– Bir cüt qatır var.

– Bir cüt qatır? Co, sən eşitdin? O, əvəzində bir cüt qatır təklif edir. Siz məgər bilmirsiniz ki, biz indi maşın əsərində yaşayırıq? Qatırlar indi yalnız yapışqan işinə gedir.

– İri, yaxşı qatırlardır – biri beş, o biri yeddiillikdir. Yaxşı, gedək, başqa yerə baxaq.

– Başqa yerə baxaq? Məşğul adamların yanına gəlirlər, vaxtlarını alırlar və heç nə almadan gedirlər! Co, sən hələ kimə baş qoşduğunu anlamamısan? Bu ki fırıldaqın biridir!

– Mən fırıldaqçı deyiləm. Mənə maşın lazımdır. Biz Kalifomiyaya gedirik. Mənə maşın lazımdır.

– Yaxşı, olsun! Mən ləyaqətsizsin biriyəm. Co mənə əsgə sayır. Deyir, əynimizdəki axırıncı köynəyimizi də verib acıdan ölək. Gələn onda belə edək: Sizin qatırların hərəsinə beş dollar verib itlərimi yemləməyə alıram.

– Yox, axı niyə itlər üçün.

– Bəlkə, yeddi, ya on dollara? Yaxşı! İyirmi dollara götürürəm qatırları. Araba da üstündə, elə-belə, hə! Nağd əlli verirsiniz, qalanının yerinə veksəl qoyub ayda on dollarla borcu ödəyirsiniz.

– Siz axı səksən deyirsiniz?

– Məgər siz heç vaxt əlavə xərcin və sığortanın mövcud olduğunu eşitməmişiniz? Bu, qiyməti artırır. Dörd-beş aya siz bütün məbləği ödəyirsiniz. Bura qol çəkin. Biz hər şeyi yerinə qoyarıq.

– Vallah, heç bilmirəm...

– Qulaq asın. Mən əynimdəki axırıncı köynəyimi verməyə hazırım, siz isə vaxtımı bu qədər alırsınız. Bu qədər vaxta üç müştərinə buraxardım. Lap hirsələndim. Hə, bura qol çəkin. Belə, ser. Co, benzin tök. Bu centlimənə benzin verək.

Hə, Co, əldən düşdük! Bu təkərli primusa nə qədər vermişdik? Otuz, ya otuz beş? Əgər mən bu qatırları qoşqusuyla yetmiş beş dollara itələməsəm, bir qəpikdir qiymətim! Hələ əlli nağd və qırx dollarlıq veksəl. Əlbəttə, insanların hamısı vicdanlı deyil, amma hərdən onların nə yollasa borc altından çıxdıqlarına mat qalırsan. Birisi, mən

əlimi üzüb borcu xərclərin siyahısına daxil etdikdən iki il sonra yüz dollar ödəmişdi. Nədən istəyirsən, mərc gəlirəm – bu, bütün pulu ödəyəcək. Bir beş yüz də belə təkərli primus tapa bilsəydim! Ora bax, Co. Maraqlandır onları, sonra isə yanıma gətir. Bunlardan iyirmi dollar alarsan. Afərin, çalışırsan.

Bayraqlar günün istisindən əsgiyə dönüblər. Bu günün yaraşığı 23-cü ilin “ford”u – “pikap”, hər şeyi qaydasındadır.

– Əlli dollara nə istəyirsiniz – “zefir”?

At tükü çəngə-çəngə çıxıb oturacaqlardan, böyürləri əzilib, köpüb. Buferlər bir boltdan sallanıb. Radiatorunda balaca rəngli lampası, xırda faraaltı işıqları və arxada üç stop-siqnalı olan gözəl “ford”. Susıçradanlarında və sürət keçiricisi dəstəyində firmanın böyük damğası var. Ehtiyat təkərinin üzlüyündə al-qırmızı rənglə çəkilmiş qəşəng qız var, altında “Kora” yazılıb. Toz basmış qabaq şüşəsinə gün düşüb.

– Bu da işdir! Yeməyə vaxt yoxdur. Co, oğlanı sendviç üçün göndər.

Əldən düşmüş mühərriklərin qırıq-qırıq uğultusu gəlir.

– Bax avamın biri tamahını “kraisler”ə salıb. Öyrən gör pulu var, ya yox. Bu fermerlərin arasında elə görməmişləri olur ki, Allah göstərməsin. Maraqlandır onları, Co, sonra da dart yanıma. Afərin sənə.

Hə, maşın bizdən alınıb. Zəmanət? Biz bunun avtomobil olduğuna zəmanət vermişik, amma böyrünə dayə qoşmağa söz verməmişik. Qulaq asın, siz maşın almısınız, indi isə hay-küy qaldırırsınız. Borcu ödəyəcəksiniz, ya ödəməyəcəksiniz, mənim üçün fərq etməz. Sizin veksel banka göndərilib. Pulu o çıxacaq. Biz özümüzə də veksel saxlamırıq. Deməli, belə! Bircə çığır-bağır salın – dərhal polis çağırırıq. Elə şey ola bilməz, biz təkərləri dəyişməmişik. Co, bunu qov buradan. Maşın alıb, indi bəyənmir. Yaxşı, mən də bir parça ət alıb, yarısını yeyib, qalanını qaytarmaq istəsəm, necə olar? Biz işgüzar adamlarıq,

filantrop deyilik. Heç dəxli var, Co? Ora bax, ora bax! Kötükdür, elə bil. Qaç onun yanına. Qoy 36-cı ilin “pontiaq”ına baxsın.

Dördkünc, dəyirmi, paslı, bel şəkilli, til-til, hündür tintin burnu olan müxtəlif maşınlar. İndi ucuz maşınlar çoxdur. İçi yumşaq üzlüklü Nuh əyyamından qalmış nəhəngi asanlıqla yük maşınına çevirmək olar. İkitəkərli paslı kiçik qoşqu vaqonları gün altında sönük parıldayırlar. Vaxtı ötmüş maşınlar. Yaxşı köhnə maşınlar. Sınaqdan çıxıblar, tam qaydasındadırlar. Mühərriki yaxşı işləyir. Yağ axıtmır.

Bir baxın, maşını nə hala salıb!

“Kadillak”lar, “la-sal”lar, “byink”lər, “plimut”lar, “pakkard”lar, “şevrolet”lər, “ford”lar, “pontiak”lar. Sıra-sıra faralar gündüz işığında bərq vurur. Yaxşı köhnə maşınlar.

Cəlb elə onlan, Co. Ah, min belə təkərli primus tapaydım! Sən müştərinə hazırla, qalanını mənə öhdəmə burax.

Kaliforniyaya gedirsiniz? Bu elə əsl sizin malınızdır. Üzdən bir az köhnə görünür, amma rahat min kilometr gedər.

Sıxıqdır, bir-birinə dirəniblər. Yaxşı köhnə maşınlar. Qəpik-quruşa. Mühərrik tam qaydasındadır.

VIII fəsil

Göy ulduzların ətrafında bozarmışdı və solğunbənzil ay şəffaf və sısqa görünürdü. Tom Coud və vaiz tırtıllı traktorların pambıq zəmilərində açdığı yolla yeyin gedirdilər.

Səmadan havanın bir azdan işıqlanacağı bilinirdi, – qərbdə o, üfüqə qatışırdı, şərqdə o, yerdən güclə sezilən xətlə ayrılırdı. Coud və vaiz dinməz gedir, addımlarından qalxan tozu ciyərlərinə çəkirdilər.

– Sən yolu yaxşı tanıyırsan? – soruşdu Cim Keysi. – Yoxsa hava işıqlaşacaq və məlum olacaq ki, başqa yerə gəlib çıxmışdır. – Pambıq zəmiləri oyanan təbiətlə birgə

ayılırdı: quşlar yemək axtararaq oyan-buyana uçuşurdular, səksəkəli dovşanlar torpaq tərəciklərini aşaraq aradan çıxırdılar. Tozdan küt çıxan addım səsləri və yolçuların ayağı altında quru torpaq qalaqlarının xırıltısı sübhün sirli xışıltısına qarışırdı.

Tom dedi:

– Mən Con əmigilə gözübağlı gedərəm. Əsas odur ki, yol haqda fikirləşməyəsən. Elə get özünçün. Mən axı burada doğulmuşam. Uşaqılıqda buralarda çox qaçmışam. Bax ağacı görürsən? Atam o ağacdan ölü koyot asmışdı. Xeyli asıla qaldı, bütün tükü töküldü, axırı, yerə düşdü. Quruyub taxtaya dönmüşdü. Ah, anam bir şey bişirsəydi, yaxşı olardı. Qarnım quruldayır.

– Mənim də, – dedi Keysi. – Tənbəki çeynəmək istəyirsən? Kömək eləyir, aclığı o qədər hiss eləmirsən. Nahaq belə tezdən çıxdıq. İşıqda getmək daha asandır. – O susdu və çeynəmək üçün olan tənbəkidən dişlədi. – Yaman bərk yatmışdım, heç qalxmaq istəməirdim.

– Bu dəli Müli oyatdı məni, – dedi Tom. – Oyadıb, özü də deyir: “Əlvida, Tom. Mən gedirəm. Vaxtdır”. Deyir: “Siz də hazırlaşın, elə edin ki, hava işıqlaşanda burada olmayasınız”. Bu cür yaşamaqdan sünbülqıran kimi qorxaq olub. Elə bil, hindular düşüb dalıyca. Səncə, havalanıb?

– Allah bilir. Gördün, dünən maşın işığa necə gəldi? Gördün evi necə çeviriblər? Burada pis işlər baş verir. Əlbəttə, Müli bir balaca havalanıb. Çaqqal kimi gizlənəsən həmişə – istər-istəməz dəli olarsan. O, hələ görərsən, kimisə öldürəcək, üstünə it qısırdacaqlar. Mən əvvəldən bunu görürəm. Get-gedə bundan da pis olacaq. Deyirsən bizimlə getmək istəmədi?

– Hə, – dedi Coud. – Məncə, o, insanlardan qorxur. Qəribədir, hələ nə əcəb, bizə yaxınlaşdı. İşıqlaşanda Con əmigidə olacağıq.

Onlar bir müddət danışmadan getdilər və gecikmiş bayquşlar onların başı üzərindən uçaraq gündüzün işığından qorunmaq üçün pəyələrin damları altında, oyuqlarda,

sistemlərdəki yuvalarına qayıdırdılar. Səma şərqdə ağarmışdı, ala-toranlıqda artıq pambıq kollarını və boz torpağı seçmək olurdu.

– Başa düşmürəm, onlar orada, Con əmigidə necə yerləşiblər. Onun cəmi bir otağı var, artırma mətbəxi ilə, bir də kiçik pəyəsi. Orada, yəqin, indi tərənəməyə yer olmaz.

Vaiz dedi:

– Con axı ailəli deyil? Məncə, o, tək yaşayırdı. Onu yaxşı xatırlamıram.

– Tək-tənhadır, – dedi Coud. – Başdanxarabın biridir, Müli kimi... Ondan da betər. Bir yerdə qərar tutmur: gah Şouniyə gedib dəmləşir, gah aradan çıxıb iyirmi mil uzaqlıqdakı bir dul qadınla gedir, gah da birdən fənər işığında öz sahəsində torpaqda eşələnməyə başlayır. Dəli kimidir. Heç kim inanmazdı ki, belə çox yaşayacaq. Belə tənhalər çox yaşamır axı. Yaşda atamdan böyükdür. İldən-ilə bir az da möhkəm, tündxasiyyət olur. Babamdan da tündməzacdır.

– Bax artıq işıqlaşır, – dedi vaiz. – Elə bil, göydən gümüş axır. Məgər Conun heç vaxt ailəsi olmayıb?

– Elə məsələ də ondadır ki, olub; gör təslək adamı nə günə qoyur. Bunu bizə atam danışdı. Bir cavan qızla evləndi. Dörd ay yaşayıb onunla, qadın uşağa qalib. Bir gün gecə vaxtı harasındansa ağrı tutub. Cona yalvarıb ki, həkim gətirsin. O isə halını pozmadan deyib ki, sənə qarındır ağrıyan. Yəqin, toxluq eləmişən. Dərman at. Basıb yemisen, indi də şikayət edirsən. Səhərisi qadın artıq sayıqlayırmış, günorta saat dördə isə keçinib.

– Qadına nə olmuşdu ki? – soruşdu Keysi. – Zəhər lənmişdi?

– Yox, içində nə isə partlayıb. Hansısa... appendiks, deyəsən. Con əmi, əslində, ürəyiaçıq insandır, bu günahı heç cür özünə bağışlaya bilmirdi. Uzun zaman heç kimlə kəlmə kəsmədi. Ora-bura gedir, ətrafındakıları görmür, ürəyində dua oxuyurdu. İki il özünə gəlmədi. O vaxtdan tamam dəyişdi. Dəli-cinli oldu. Hamını girinc eləmişdi.

Uşaqlardan biri xəstələnən kimi – birində qurd olurdu, ya sancılanırdı – o saat dartıb həkim gətirirdi. Axır atam bezib ona dedi ki, bir də belə şey etməsin, uşaqların axı həmişə qamı ağrıyır. Con əmi hesab edirdi ki, arvadı onun günahı üzündən ölüb. Aləm qocadır. Öz günahını yumaq üçün gah uşaqlara hədiyyə gətirirdi, gah da kiminsə artırmasına bir kisə un atıb gedirdi. Demək olar ki, nəyi var-dısa, payladı, amma yenə sakit olmadı. Bir də görürdün, gecə vaxtı tək-tənha elə hey gəzişir. Amma işgüzdür. Torpağa yaxşı qulluq eləyir.

– Yazıq, – dedi Keysi. – Tək-tənhadır. Arvadının ölmündən sonra kilsədə tez-tez olurdu?

– Yox. O, insanlardan qaçırdı. Tək olmaq istəyirdi. Uşaqlar isə ölürdülər onun üçün. Bəzən bizə gecə gəlirdi, biz isə səhər duran kimi bilirdik ki, o, bizdə olub, çünki hər birimizin çarpayısına saqqız soxurdu. Biz ona allah kimi baxırdıq.

Vaiz başını sallayıb yolla sakitcə gedirdi. Açılan səhərin ilk şəfəqlərində onun alını, sanki, nur saçdı, ayaqlarının hərəkəti ilə bir yellənən əlləri isə gah işığa düşür, gah qaranlığa çəkilirdi.

Tom Coud da, sanki, etdiyi açıq söhbətdən utanaraq susdu. O, bir qədər sürətlə getməyə başladı, vaiz də addımlarını yeyinlətdi. İndi onlar artıq qarşılardakı yolu boz toranlıqda görürdülər. Pambıq kolları sırasından yavaş-yavaş qıvrılaraq ilan çıxdı. Tom ona baxaraq dayandı.

– Bunlar sünbülqıran ovlayır. Qoy sürünsün özüyçün.

Onlar ilanının yanından ötüb yollarına davam etdilər. Şərqdə səma azca işıqlandı və az qala, dərhal bunun ardınca yer üzərinə zəif sübh işığı yayıldı. Pambıq kolları yaşllaşdı və yer qonur rəngə büründü. Hər ikisinin üzündəki boz çalar itdi. Coudun üzü işıqda tündləşdi.

– Yaxşı vaxtdır, – dedi o. – Hərdən uşaqlıqda tezdən durub sübhçağı tək-tənha gəzirdim.

Yolda itlər bir qancığın başına toplaşmışdı. Beş köpək – it tayfasında hökm sürən azadlıq nəticəsində cinsi məlum olmayan qoyun iti, kolli və başqa törəmələr dişinin

rəğbətini qazanmaq üçün oyan-buyanına keçirdilər. Hər köpək qancığı nəzakətlə iyləyir, sonra pambıq kollarına tərəf gedib arxa qıçını qaldıraraq oranı sulayır və yenə geri qayıdırdı. Coudla vaiz onlara baxmaq üçün ayaq saxladılar və Coud birdən ürəkdən gülərək:

– Məzəniz olsun! – dedi. – Məzəniz olsun!

Köpəklər bir yerə yığışdılar, boyunlarındakı tükləri qabardı, onlar yerlərindən tərpənməyərək mırıldanır, birbirini gözləyirdilər. Nəhayət, köpəklərdən biri qancığı ram etməyə başladı, o birilər isə baş vermiş fakt qarşısında geri çəkilərək hadisəni maraqla seyr etməyə məşğul oldular. Ağızlarından su axırdı. Coudla vaiz yollarına davam etdilər.

– Nə məzəli idi! – təkrar etdi Coud. – Məncə, bu diri-başlıq edən bizim Boy idi. Mən isə elə bilirdim o, çoxdan ölüb! Boy! Boy! – O, yenə güldü. – Məni də belə vaxtda çağırıydılar, eşitməzdim. Uill Filylə bağlı bir hadisə yadıma düşdü – o zaman o, hələ utancaq, cəsətsiz uşaq idi. Bir dəfə ona tapşırıdılar ki, inəyi Qreyvslərin öküzünün yanına aparsın. Onların isə evində Elsidən başqa kimsə yox imiş. Elsidə utanmaq-zad yox idi. Uill ağzına su alıb qızarıb durub. Elsi ona deyib: “Bilirəm niyə gəlmisən. Öküz arxa həyətdə pəyədədir”. İnəyi ora sürüblər, özləri isə hasara dırmaşib baxıblar. Uill bir günə düşüb ki, gəl görəsən. Elsi soruşub: “Nə oldu sənə?”. Guya, özünün dünya vecinə deyilmiş. Uillin gözü dumanlanıb “Ah, kaş ki, mən də belə!” Elsi isə ona deyib: “Burada çətin nə var? İnak ki sənindir”.

Göy şərqdə al rəngə boyandı, quşlar ucadan cıkkıldəyərək yerdə tullanıb-düşdülər.

– Ora bax, – dedi Coud. – Çəni görürsən? Bu, Con əminin sahəsidir. Fıfıra hələ görünmür, çən isə oradadır. Görürsən, qaralır? – O, addımlarını yeyinlətdi. – Görəsən, hamı evdədir?

Təpənin üstündən su çəni boy verirdi. Coud dizinə cən qalxan toz içində cəld yeriyirdi.

– Anam oradadırmı?..

Onlar artıq çənin dayaqlarını, yeşiyə oxşayan balaca, miskin, suvaqsız evi və əyilmiş alçaq pəyəni gördüdlər. Tənəkə bacadan tüstü çıxırdı. Həyət əşyalarla dolu idi: bir yerə yığılmış mebel, fırıranın cihazı və pərləri, çarpayılar, masalar, stullar.

– Onlar getməyə hazırlaşırlar! – deyə çıxırdı Coud.

Həyətin ortasında üstü hündür qəribə bir yük maşını dayanmışdı: qabaq tərəfi minik maşınına oxşayırdı, orta tərəfinin üstü çıxarılmışdı, kuzovu isə yük yeri kimi düzəldilmişdi. Tom və vaiz yaxına gəldikdə taqqıltı eşitdilər, günəşin parlaq çevrəsi üfünün üstünə qalxanda və şüaları maşının üstünə düşdükdə isə onlar əlində çəkc tutmuş adam gördülər. Gün evin pəncərələrini işıqlandırdı. Boşalmış divarlar nəzərə çarpdı. İki kürən toyuq işıqda alov rəngi aldı.

– Səsini çıxarma, – dedi Coud. – Xəbərsiz yaxınlaşaq. – Və o qədər tez yeridi ki, toz qurşağacan qalxdı.

Onlar pambıq kollarına çatdılar. Həyətdə girdilər; həyətdə torpaq tapdanıb bərkimişdi, yalnız bəzi yerlərdə ot çıxmışdı. Coud, sanki, nədənsə qorxaraq addımını yavaşıtıdı. Bunu görən vaiz də asta yeridi. Sonra Coud yavaş-yavaş irəli getdi və çaşqın vəziyyətdə maşına tərəf buruldu. Bu altısilindrlı minik maşını “qudzon” idi. Üstünü, görünür, yeyə ilə kəsib iki yerə ayırmışdılar. Qoca Tom Coud yuxarıda dayanıb bortun üst lövhələrini mıxlayırdı. O, tük basmış üzünü aşağı əyib işləyirdi, dodaqları arasından mıxlar çıxmışdı. Mıxı götürüb dayadı və çəkc guppultu ilə onu lövhəyə yeritdi. Evdən sobanın üstündəki dəmirin cingiltisi gəldi, uşaq ağılamağı eşidildi. Coud yaxınlaşıb maşına söykəndi. Atası ona baxdı, sanki, görmürdü. Sonra bir mıx da vurdu lövhəyə. Göyərçin dəstəsi çənin üstündən uçub qalxaraq ətrafını dolandı, sonra yenidən əvvəlki yerlərinə qayıdıb ayaqlarını basabasa çənin lap kənarına yaxınlaşıb aşağı boylandılar; abi, ağ, boz rəngdə olan göyərçinlərin qanaqları əlvan idi.

Coud bortun aşağı tamasından tutdu. O, yük maşınında yaşlanmış, çalbaş insana baxırdı. Coud sakitcə dedi:

– Ata...

– Nədir? – deyə qoca Tom mıxları ağzından çıxarmadan bığaltı qımıldandı. Başında çirkli qara şlyapa, göy köynək və düyməsiz jilet var idi; şalvarı başlığı misdən olan enli kəmərlə sıxılmışdı – dəri də, metal da fasiləsiz taxılmaqdan sürtülüb parıldayırdı; ayaqqabısı partlayıb formasız hala düşmüş, altı daim palçıq və tozda geyilməkdən qopub sallanmışdı. Köynəyin qolları dərinə sıxaraq güclü əzələləri bürüzə verirdi. Qarnı tarım, budları anıq, qıçlan isə qısa, möhkəm və güclü idi. Çallaşmış üzü aşağı getdikcə daralırdı, qabağa çıxan çənəsinin üstündəki tüklər hələ ağarmamışdı və bu, ona daha sanballı görkəm verirdi. Qoca Tomun almacıq sümükləri kötük qəlyanı kimi tünd, qəhvə çöküntüsü kimi qonur gözlərinin kənarları qırış içində idi. Nəyə isə baxanda qoca Tom boyunu qabağa uzadırdı, çünki bu nə vaxtsa iti qəhvəyi gözlər zəifləməyə başlamışdı. Uzun mıxları sıxan dodaqları nazik və qırmızı idi.

O, mıxı vurmaq üçün çəkici qaldırdı və bortun üstündən Toma baxdı, ona mane olunduğu üçün acıqlı, narazı baxdı. Və birdən çənəsi bir qədər də qabağa uzandı, gözləri Toma zilləndi – və qoca handan-hana gözüylə gördüyünü dərk etdi. Çəkil tutan sağ əli aşağı endi, sol əli ağzından mıxları çıxartdı. Və o, sanki, təkzibolunmaz faktı özünə xəbər vermiş kimi təəccüblə dedi:

– Bu, bizim Tommidir... – Və təkrar etdi. – Bu, bizim Tommidir, evə qayıdıb. – Alt çənəsi açıla qaldı, gözlərində qorxu əmələ gəldi. – Sən qaçmamısan? Gizlənmirsən ki? – O, gərginliklə gözləyirdi cavabı.

– Yox, – dedi Tommi. – Dilimdən kağız alıb buraxdılar məni. Sənədlərim özümdədir. – O, bortun aşağı lövhəsindən tutdu və yuxarı baxdı. Qoca Tom çəkici yavaş-yavaş yerə qoydu və mıxları cibinə soxdu. O, qıçını bortdan aşırırdı və çevikliklə aşağı tullandı, lakin oğluna yaxınlaşanda özünü itirdi.

– Tommi, – dedi o, – biz Kaliforniyaya gedirik. Amma biz sənə məktub yazmağa hazırlaşırıdıq. – Və sanki, özünə

inanmayaraq əlavə etdi. – Sən qayıtmısan! İndi bizimlə gedəcəksən! – Evdən qəhvədən qapağının cingiltisi gəldi. Qoca Tom çiyini üstədən boylandı. – Onlara sürpriz edək! – dedi o və gözləri sevinclə parıldıadı. – Anan gecəgündüz səni görməyəcəyini fikirləşib dərd çəkir. Gözləri dalğın olub, sanki, evdə cənazə var. Kaliforniyaya da əvvəlcə getmək istəmirdi: “Onda, – deyir, – mən onu daha görməyəcəyəm”. – Evdən yenə dəmir danqılıtsı eşidildi. – Onlara sürpriz edək! – təkrar etdi Tom. – Heç nə olmamış kimi girək, elə bil, bizimlə olmusan həmişə. Görək anan nə deyəcək! – Nəhayət, o, oğluna toxundu, amma ürəksiz toxundu çiyinə və dərhal da əlini çəkdi. O, Cim Keysiyə baxdı.

Tom dedi:

- Ata, vaiz yadındadır? Biz onunla birlikdə gəlmişik.
  - O da türmədən gəlib?
  - Yox, yolda rastlaşmışıq. O, burada çoxdan olmayıb.
- Tom hörmətlə əlini vaizə uzatdı.
- Sizi bizim yerlərdə görməyə şadam, ser.

Keysi dedi:

- Özüm də buna sevinirəm. Oğlunuzun evə qayıtmağında iştirak etməyimə şadam. Çox şadam.
- Evə? – dedi ata.
- Doğmaların yanına, – deyə Keysi cəld özünü düzəltdi. – Biz köhnə yerdə gecələmişik.

Ata çənəsini dikəltdi və yola baxdı. Sonra üzünü Toma tutdu.

- Yaxşı. Necə edək? – həyəcanla danışmağa başladı.
- Bəlkə, belə? Girib deyim ki, iki nəfər gəlib, xahiş edirlər, onları yedirəsiniz. Ya da tək girəsən; o, səni görənəcən susub dayanasan. Necə yaxşı olar? – Sevincdən üzü gülürdü.

– Birdən qorxudarıq, – dedi Tom. – Onu qorxutmaq lazım deyil.

İki qoyun iti qaça-qaça sakitcə həyəətə girdi, amma tanımadıqları adamların olduğunu hiss edən kimi geri çəkildilər, yavaş-yavaş, ehtiyatla quyruqlarını yelləyərək

diqqətlə baxmağa başladılar ki görsünlər, bu yadlardan nə gözləmək olar. Biri boynunu uzadaraq oğrun-oğrun Toma yaxınlaşdı və burun pərələri ilə havanı bərkdən içinə çəkərək hər an qaçmağa hazır vəziyyətdə onun ayaqlarını iylədi. Sonra kənara çəkilib Toma baxa-baxa gözləməyə başladı. O biri daha qorxaq idi. O, özünü o yerə qoymadan məşğul olmalı bir şey axtarırmış kimi ətrafa baxdı, həyətdə gəzişən kürən fərəni gördü və cumdu üstünə. Qaqqıltı səsi həyəti başına götürdü, ətrafa kürən tüklər yayıldı və fərə qısa qanadlarını çırpı-çırpı götürdü. Qoyun iti qürurla adamlara baxdı və özündənrazi halda quyruğunu yerə döyəcəyərək tozun üstündə gərnəşdi.

– Di gedək, – dedi ata, – gedək. Qoy anan sənə baxsın. Mən də ona baxım. Gedək. İndi yeməyə çağıracaq. Bayaq eşitdim tavaya atdığı qaxacın şappıltısını.

O, yumşaq toza ayaq basaraq evə sarı getdi. Evin artırması yox idi – bir-iki pillə və dərhal qapı; qapının ağzında didilib doğram-doğram olmuş kötük var idi. Evin taxta üzlüyü tozdan quruyub kövrəkləşmişdi. Havadan yanan söyüd budaqlarının iyi gəlirdi, qapıya yaxınlaşanda isə hər üç kişi qızarmış ət, fətir və qəhvədəndə pıçqıldayan tünd qəhvə ətri hiss etdilər. Ata kandarda durub öz enli kürəkləri ilə yolu bağladı. O dedi:

– Ana, burada iki nəfər yoldan ötən soruşur ki, yeməyə bir şey olmaz?

Tom anasının uşaqlıqdan öyrəşdiyi sakit, təmkinli səsinə eşitdi.

– Qoy gəlsinlər, – dedi o. – Yemək çoxdur. De, əllərini yusunlar. Fətirlər hazırdır. İndi əti də götürəcəyəm. – Tavadan piy cızıltısı gəldi.

Ata mətbəxə keçdi və Tom qapının o yanından anasına baxdı. O, bişmiş ət tikələrini tavadan götürürdü. Soba açıq idi və oradan içində koppuş fətirlər olan böyük tava görünürdü. Ana həyətdə baxdı, lakin gün Tomu arxadan işıqlandırdığı üçün o yalnız qara bir fiqur və çölün işığını gördü. O, mehribanlıqla dedi:

– Keçin. Yaxşı ki, bu gün çörəyi çox bişirmişəm.

Tom dayanıb mətbəxə baxırdı. Anası doğmaqdan və iş-gücdən kökəlib ağırlaşmışdı, amma tosqun deyildi. O, onun nə vaxtsa yeri boz, güllü-güllü olmuş enli paltarını gördü, lakin indi güllərin rəngi solub açıq ləkələrə çevrilmişdi. Paltar topuğuna çatırdı və o, möhkəm, yalın ayaqlarını döşəməyə yüngül basırdı. Ağaran saçlarını boynunun ardında dəstələmişdi. Dirsəyəcən çırmalanmış möhkəm qolları çillənmişdi, biləkləri gonbul qız uşaqlarıninkı kimi balaca və toppuş idi. O, gündən işıqlanmış həyatə baxırdı. Üzündə həlimlikdən çox sakitlik, xeyirxahlıq ifadəsi var idi. Qara gözləri, sanki, insanın çəkkə biləcəyi bütün dərdi, qəmi görmüş və əzabı, ağrını pillə-pillə adlayaraq sakitliyə, əminliyə çatmışdı. O, ailədəki vəziyyətini qaçılmaz bir şey kimi hiss edir, anlayır və qəbul edirdi: o, bu ailənin heç kimin güclə ala bilməyəcəyi istinadgahı, dayağı idi. Və qoca Tom, uşaqlar qorxu və dərdi yalnız ana hiss edən vaxt hiss etdikləri üçün o, dərd və qorxuya ürəyində yer vermirdi. Şad bir hadisədə onlar onun sevinməsinə gözlədikləri üçün o hətta başqa vaxt gülə bilmədiyinə, bir bəhanəylə indi gülməyə öyrəşmişdi. Lakin sakitlik sevincdən daha yaxşıdır. Bu daha etibarlıdır. Və onun ailədəki yüksək, eyni zamanda, adi vəziyyəti onu ləyaqətli və təmiz, gözəlqəbli edirdi. Onun bütün yaraları sağaldan əlləri inamlı və möhkəm olmuşdu, bütün münaqişələri yatırdan o, hökmlərində ilahə kimi soyuq-qanlı və dəqiq idi. O bilirdi ki, yüngülcə yıxılsa, ailəsi bunu özü üçün ağır zərbə kimi qəbul edəcək; azca ümidsizliyə qapılsa, ailə yıxılar, ailə həyat əzmini itirər.

Ana işığa qərq olmuş həyatə, qaramtil kişi fiquruna baxırdı. Onun yanında dayanmış ata həyəcədən titrəyirdi.

– Keçin! – ucadan dedi o. – Keçin, mister! – Və Tom çaşqın halda içəri ayaq basdı. O, başını sobadan qaldırıb xoş sifətlə ona sarı baxdı. Birdən qolunu yanına salladı və çəngəl tıqqıltıyla taxta döşəməyə düşdü. Qara gözlərinin bəbəkləri genişləndi. Ağır nəfəs almağa başladı, gözlərini qapadı.

– İlahi, şükür, – dedi o. – Şükür, ilahi. – Birdən gözlərində həyəcan göründü. – Tommi, səni axtarırlar? Sən qaçmamısan?

–Yox, ana. Dilimdən kağız alıblar. Sənədlərim özümdədir.

Ana yalın ayaqlarını yüngül və səssiz basaraq ona yaxınlaşdı, gözlərində heyrət var idi. Kiçik əlləri onun çiyinə – möhkəm, əzələli çiyinə toxundu. Sonra kor kimi barmaqlarını onun yanağına toxundurdu. Sevinci ilə dərdi bir-birinə qarışdı. Tom alt dodağını bərkdən dişlədi. Ananın heyrətli gözləri onun dişləri arasından süzülüb çənəsinə axan qan damlasını gördü. Ana hər şeyi anladı və təmkini yenə özünə qayıtdı. Əlini onun üzündən çəkdi. Köksü hıçqıncıdan titrədi.

– Biz isə... – çığırıldı o. – Biz isə, az qala, sənsiz gedəcəkdik! Elə fikirləşirdik ki, bizi necə tapacaqsan? – O, yerdən çəngəli götürdü tavanı qarışdırıb, bir üzü yanmış donuz əti tikəsini qaldırdı. Sonra pıçqıldayan qəhvədanı sobanın kənarına çəkdi.

Qoca Tom gülərək dedi:

– Ana, kələk gəldik sənə? Elə belə də fikirləşmişdik. Balta dəymiş qoyun kimi durub baxacaqsan. Heyif ki, baba görmədi. Elə bil, alınına çəkilmişdi. Eh, baba gülməkdən gücə düşərdi, ombası sərpərdi yenə. Bir dəfə başına gəlib, El aeroplana güllə atanda. Bilirsən, Tommi, bir dəfə buradan uzunluğu, az qala, bir milə çatan yekə aeroplan uçurdu. El tufəngi qapıb bir güllə atdı. Baba qışqırmağa başladı: “Körpə quşa atma, gözlə, böyük bir quş keçəndə atarsan!” Gülməkdən o qədər əyilib-qalxdı ki, ombası sərpədi.

Ana astadan güldü və qalaylanmış boşqabları rəfdən götürdü.

Tom soruşdu:

– Baba haradadır? Mən o qoca şeytani hələ görməmişəm.

Ana boşqabları masaya düzdü və hərəsinin yanına fincan qoydu. Astadan dedi:

– Nənə ilə pəyədə yatıblar. Gecə tez-tez durmalı olurlar. Ayaqları uşaqlara dolaşır.

Atası söhbətə qoşuldu:

– Baba əvvəllər hər gecə hay-küy salırdı. Qaranlıqda Uinfildə ilişirdi, o başlayırdı çığırmağa, baba hirsindən şalvarını batırırdı və bir az da acıqlı olurdu; bir də görürdün, o yandan o birilərin də səsi gəlir – evdə qulaq batırdı. – O, gülə-gülə danışırdı. – Hə, günümüz şən keçirdi. Bir dəfə gecə hamı çığırışıb söyüşməyə başladı. El isə – o, indi daha söz üçün cibə girmir – dedi: “Baba, səndən yaxşı pirat çıxardı”. Baba tamam qızışıb qaçdı tufəng dalıyca. Həmin gecəni El çöldə yatmalı oldu. İndi isə qocaları həyətdə yerləşdirmişik.

Ana dedi:

– İndi lazım olanda çıxıb həyətdə gedirlər. Ata, onlara de ki, Tommi qayıdıb. Tommi babasını çox istəyirdi.

– Bu saat, – dedi ata. – Bayaقدan ağılıma gəlməyib! – O, mətbəxdən çıxdı, əllərini yelləməyə yelləməyə həyətdən keçdi. Tom onun ardınca xeyli baxdı və birdən anasının səsinə eşitdi. O, qəhvə süzürdü. Toma baxmırdı.

– Tommi, – qorxa-qorxa, ürəksiz söylədi ana.

– Hə? – ananın cəsarətsizliyi Toma da sirayət edir və onda səbəbini bilmədiyi utancaqlıq yaradırdı. Hər biri o birisinin utandığını bilir və bundan daha da tutulurdular.

– Tommi, səndən soruşmaq istəyirdim... Səni qəzəb boğmur ki?

– Qəzəb, ana?

– Qəzəb beynini dumanlandırmayıb ki? Bəlkə, sən indi hər şeyə nifrət edirsən? Bəlkə, türmədə səni o həddə çatdırıblar ki, tamam dəyişmişən?

Tom anasına əyri-əyri, zənlə baxdı, sanki, gözləri “o bütün bunları haradan bilir” soruşurdu.

– Y-yox, – dedi o. – Bəlkə, ilk vaxtlar bir az. Mən axı başqaları kimi qürurlu deyiləm. Məndən belə şey gözləmə. Ana, niyə soruşursan ki?

İndi ana ona ağzı azca açılmış halda qulaq asır, heç bir sözünü ötürməməyə çalışırdı; o, gözlərini onun üzünə

zilləyərk hər şeyi sonunacan öyrənmək istəyirdi. Ana sözlərin həmişə ört-basdır etdiyi cavabı axtarırdı. O, utana-utana, qırıq-qırıq sözə başladı:

– Mən Boy Floydı tanıyırdım. Anasını da tanıyırdım. Yaxşı adam idilər. Boy Floyd dəcəl idi, amma bunda pis bir şey yoxdur. – O, biranlıq susdu, sonra sözlər bir-birinin dalınca gəldi. – Bəlkə, hamıda belə olmur, amma onların başına gələnləri mən bilirəm. O, nə isə bir günah işlətmışdi, buna görə onu döyüblər, tutub döyüblər, onda kin baş qaldırıb. Sonra o, artıq qəzəbindən yenə nə isə edib və onu yenə də döyüblər. O yerə gətiriblər ki, dəli olmaq dərəcəsinə çatıb. Ona güllə atıblar, heyvana atan kimi, o da atıb. Koyot kimi üstünə itləri buraxıblar, o isə dişlərini qıcayıb gəmirişib onlarla. Ağılını tamam itirib. Uşaq deyildi, böyük də demək olmazdı ona, canavar idi, əsl canavar. Onu tanıyanlar xətrinə dəymirdilər. Onlara qarşı nifrəti yox idi. Nəhayət, itləri uşağın üstünə qısqırdıb öldürdülər. Qəzetlərdə, Allah bilir, nə yazıblar, amma mən, əslində, necə olduğunu unutmamışam. – O susaraq qurumuş dodaqlarını diliylə islatdı. Gözləri Toma baxaraq əzab dolu nigarançılıqla soruşurdu: – mən bilmək istəyirəm, Tommi. Səni döyüblər? Səni də alçaldıblar?

Tomun şişman dodaqları bərk sıxılmışdı. O, öz böyük, güclü əllərinə baxdı.

– Yox, – dedi o. – Mən belələrimdən deyiləm. – O, nəzərlərini sınımış, balıqçulağı kimi möhkəm dırnaqları olan barmaqlarından ayırmadan susdu. – Mən türmədə sakit yaşayırdım, çalışırdım ki, elə bir şey olmasın. Məndə kin-küdurət yoxdur.

Ana köks ötürüb asta səslə dedi:

– Şükür, ilahi!

Tom cəld ona baxdı.

– Ana, mən evimizi nə günə qoyduqlarını görəndə...

Ana ona lap yaxınlaşdı və həyəcanla danışmağa başladı:

– Tommi! Təkbaşına vuruşmaq olmaz. İt kimi öldürərlər səni. Mən, Tommi, bütün vaxtı düşünüb götür-qoy

eləmişəm. Deyirlər, bizim kimi yerindən qovulmuş yüz min adam var. Əgər hamımız qəzəblənsəydik, Tommi və qəzəbimizi göstərsəydik... bizə heç nə edə bilməzdilər... – O susdu.

Tom göz qapaqlarını yavaş-yavaş aşağı endirdi və indi onun gözləri kirpikləri arasından azca işarırdı.

– Bu cür düşünən çoxdur? – soruşdu o.

– Bilmirəm. Adamlar indi key kimi olublar. Elə bil, yuxudadırlar.

Həyətin o başından cırıltılı qoca səsi gəldi:

–Şü-kür, ilahi! Şü-kür, ilahi!

Tom o yana baxdı və güldü.

– Odur, nənəm də xəbər tutdu. Ana, – dedi o, – səni əvvəllər bu cür görməmişəm.

Ana qaşqabaqlı oldu, gözləri soyuq baxdı.

– Əvvəllər evimin necə dağıldığını da heç görməmişdim, – dedi o. – Bütün ailəmin yola atıldığını görməmişdim. Heç vaxt axırını əsgiyəcən hər şeyi satmalı olmamışdım... Budur, gəldilər. – O, sobaya yaxınlaşdı və qalın fətirləri tavadan götürüb, iki qalaylanmış boşqaba yığıdı. Sonra yağı unla qarışdırıb xörək şirəsi düzəltdi və əlləri ağardı. Tom biranlıq anasına baxdı, sonra qarıya yaxınlaşdı.

Həyətdə dörd nəfər göründü. Qabaqda burxulmuş sol çiqi tərəfə əylə-əylə arıq, necə gəldi geyinmiş, qocalmış baba gedirdi. Şalvarını gedə-gedə düymələyirdi və onun kövrək barmaqları heç cür düymələri nizamlaya bilmirdi, çünki yuxarıdakı düyməni ikinci ilgəyə keçirmiş və hər şeyi tamam qarışdırmışdı. Əynində cındırı çıxmış qara şalvar və düymələri başdan-ayağa açıq yırtıq göy köynək var idi, onun altından isə toxunma boz köynək çıxmışdı. Yuxarı düymələri açıq toxunma köynəyinin altından isə tüklü ağ sinəsi görünürdü. Baba şalvarını düyməyə bilmədi və keçdi toxunma köynəyinin düymələrinə, sonra onu da yarımçıq qoyub qəhvəyi çiyinbağını dartışdırmağa başladı. Onun arıq üzündə bir yerdə qərar tutmayan dəcəl uşağınkına oxşayan xırda qonur gözləri görünürdü.

Gülər üzündən deyingənlik, tərslik, dəcəllik yağırdı. Baba cavanlığından davakar, sözgüləşdirən, şit zarafat vurğunu olub və qocalsa da, dəyişməz qalıb. Hirsli, zülmkar və uşaq kimi hövsələsiz idi, üstəlik, kefindən qalan deyildi. Əlinə spirtli içki keçsə, həddən artıq içir, yeməyə bir şey olanda çox yeyir və əngə verməyi sevirdi.

Babanın arxasınca elə əri kimi bədxasiyyət olan və bunun hesabına qoca yaşlarına çata bilməmiş nənə yanını basa-basa gəlirdi. Nənə öz müstəqilliyini fanatik çılgınlıqla müdafiə edir və azğınlıqda, yonulmazlıqda babadan geri qalmırdı. Bir dəfə ibadətdən sonra hələ yaxşı özünə gəlməyən və müxtəlif səslərlə danışan nənə qoşalüləni doldurub ərinə tuşlamış və güllə onun yumşaq yerinin bir tərəfini təmiz aparmışdı. Bu, qocaya elə ləzzət verib ki, qarışqaya zülm edən uşaq kimi nənəyə göz verib-ışıq verməyən baba dəcəlliyini yerə qoyub. Enli paltarını dizinəcən yığışdırmış nənə gedə-gedə ciyiltli səsiylə öz əvəzsiz sözlərini təkrarlayırdı:

– Şükür sənə, ilahi!

Babayla nənə həyətdə taytıya-taytıya ötüşürdülər. Onlar bütün ömürlərini bir-biriylə davada keçirmişdilər və bu davanı sevirdilər, onsuz yaşaya bilməzdilər.

Onların arxasınca tələsmədən ata və Noy gəlirdi. Hündürboy, üzündəki dalğın, eyni zamanda, sakit ifadəylə nə isə qəribə görünən Noy ailənin ilkiydi. Noy heç vaxt özündən çıxmazdı. O, özündən çıxan insanlara təəccüblə – sağlam adamın dəliyə baxdığı təəccüblə və çaşqınlıq hissiylə baxırdı. Noyun hərəkətləri əndazəsində idi, nadir hallarda danışardı və o qədər asta ki onu çox vaxt korazehin bilirdilər. Lakin o, axmaq deyildi, sadəcə, qəribəlikləri var idi. O, qürurun nə olduğunu bilmirdi, qadınlara meyillənmirdi. O işləyirdi, yatırırdı və birdəfəlik qəbul etdiyi işin və yuxunun əvəzlənməsi onu təmin edirdi. Noy ailəsini sevirdi, lakin öz məhəbbətini heç zaman bürüzə vermirdi. Kənardan məsələnin nə yerdə olduğunu söyləmək çətin idi, lakin o ya başının forması, ya gövdəsi, ya qıçları, bəlkə də, beyniylə nəyisə qaydasında

olmayan insan təsiri bağışlayırdı. Lakin müəyyən bir nöqsan tutmaq çətin idi. Atası böyük oğlunun nə üçün hamı kimi olmadığını bilirdi, amma bu haqda danışmağa utanırdı. Çünki Noy dünyaya gəldiyi həmin gecə atası körpəylə, bu bədbəxt, çığır-bağır salan məxluqla tək qalarkən qorxudan dəli kimi olmuşdu. Atanın əlləri, onun möhkəm barmaqları körpəni ana bətnindən kəlbətin kimi çıxarmış və onu əzmişdi. Gec gəlmiş mamaça qarı görüb ki, körpənin başı formasız, boynunu uzanmış, bədəni isə zədələnmişdir. O, körpənin boynunu düzəltmiş və bədəninəni əlləriylə, sanki, yenidən yapmışdı. Ata bu hadisəni unutmamışdı və bu haqda danışmağa utanırdı. O, Noyla o biri uşaqlara nisbətən yumşaq davranırdı. Böyük oğlunun enli sifəti, aralı gözləri, ensiz çənəsi ataya körpənin eybəcər hala düşmüş başını xatırladırdı. Noy ondan tələb olunan hər şeyi edirdi: o oxuyurdu, yazırdı, sayırdı, işi ağilla görürdü, lakin bütün bunlar həvəssiz edilirdi; insanların, adətən, cəhd göstərüb əldə etdiklərinə o, tamamilə biganəydi. O, sanki, hansısa qəribə, sükunətə düşmüş evdə yaşayır və oradan sakit baxışlarla dünyaya baxırdı.

Dördü də həyətlə gedirdi və baba qışqırırdı:

– O, haradadır? Haradadır o, lənətə gələsiniz! – Və barmaqlarıyla yenə şalvarındakı düymələri əlləşdirməyə başladı, sonra çəşqinliqlə əllərini cibinə apardı. Və bu zaman o, qarının ağzında durmuş Tomu gördü. Qoca dayandı, arxasınca gələnləri də saxladı. Xırda gözlərinə, sanki, işiq gəldi. – Budur, baxın, – dedi o. – Məhbub! Coudlar heç vaxt türmələrdə yatmayıblar. – Düşüncəsi rabitəsiz olmuşdu. – Nə ixtiyarla onu türməyə basmışdılar! Mən də onun yerində olsaydım, belə edərdim. Nə ixtiyarı var it uşaqlarının! – Və o saat mətləbi dəyişdi: – Ternbull, qoca kaftar, döşünə döyürdü ki, çıxan kimi güllələyəcəyəm. Deyirdi ki, belə şeyə dözmərəm, qanım götürməz. Mən isə dedim ona çatdırınsınlar ki, Coudlara ilişməsin. Mənim qanım onunkundan da təmizdir. Hədələyib dedim ki, bircə, tufənglə görünməni, onu dalına boşaldaram, yadımdan heç vaxt çıxmaz! Axmaq, qorxusundan o dünyanı gördü.

Babanın sözlərinə qulaq asmayan nənə ciyiltli səsiylə uzada-uzada deyirdi.

– Şü-kür sənə, xudaya!

Baba qapıya yaxınlaşıb Tomun sinəsini şappıldatdı, gözləri sevgi və qürurla alışdı.

– Hə, necədir, Tommi?

– Belə, – dedi Tom. – Sən necəsən?

– Cavanlara güc gələrəm, – dedi o. Yenə başqa söhbətə keçdi. – Mən həmişə demişəm – Coudu türmədə saxlamaq olmaz! Hələ onda deyirdim: “Tommi qaçacaq, öküz kimi hasarı dağıdıb çıxacaq! Görürsən, çıxdın aradan! Yol ver, yemək istəyirəm. – O sürtüşüb qapıdan keçdi, masa arxasına oturdu, boşqabını donuz ətiylə və iki böyük fətirlə doldurdu, üstünə qatı xörək şirəsi tökdü və o birilər mətbəxə keçməyə macal tapmamış ağzını doldurub yeməyə başladı.

Tommi ona məhəbbətlə baxır və qımışırdı.

– İgidsən, vallah! – dedi o. Baba isə ağzına o qədər yemək dürtmüşdü ki, bir söz deyə bilmədi, lakin onun xırda yırtıcı gözləri gülümsədi və o, qeyzlə başını yellədi.

Nənə qürur hissiylə dedi:

– İkinci belə gopçu, quldur tapılmaz! Kirpiyilə od götürür, şükür Allaha. Gör nə gəlib ağına – yük maşını sürmək, – acıqla əlavə etdi. – Amma baş tutmaz!

Babanın az qaldı nəfəsi tutula, çeynənməmiş fətir tikəsini düz qucağına tüpürdü və heysiz öskürdü.

Nənə gülümsəyərək Toma baxdı.

– Nə pintidir! – dedi.

Noy ayağını kandarın taxtasına qoydu, onun bir-birindən çox aralı gözləri, sanki, Tomdan o yana baxırdı. Üzü sakit idi. Tom dedi.

– Necəsən, Noy?

– Yaxşı, – cavab verdi Noy. – Sən necəsən? – Vəssalam. Lakin Toma bunu eşitmək xoş idi.

Anası milçəkləri xörək şirəsinin üstündən qovdu.

– Masada hamıya yer çatmaz, – dedi. – Boşqablarınızı götürüb harada gəldi oturun. Ya həyətdə, ya da burada.

Və birdən Tomun yadına Keysi düşdü.

– Bəs vaiz haradadır? Elə indicə buradaydı. Hara itdi? Atası dedi:

– Mən gördüm, o, harasa getdi.

Nənənin ciyiltili səsi eşidildi:

– Vaiz? Sən vaiz gətirmisən? Onu bura çağır. Qoy dua oxusun. – O, barmağıyla babanı göstərdi. – Hövsələsi çatmadı, artıq yeyir. Vaizi bura gətirin.

Tom qapıdan çıxdı.

– Ey Cim! Cim Keysi! – qışqırdı və həyəətə düşdü.

– Hə, Keysi! Buradaymışsan. – Vaiz çənin altından çıxdı, yerə oturdu, sonra qalxdı və evə yaxınlaşdı. Tom soruşdu: – Gizlənirsən yoxsa?

– Yox. Özgənin ailə məsələlərinə qarışmaq istəmədim. Elə oturub fikirləşirdim.

– Gedək bizimlə yeyək, – dedi Tom. – Nənəm istəyir ki, dua oxuyasan.

– Mən axı daha vaiz deyiləm, – dedi Keysi.

– Boşla, gedək. Dua oxu. Səndən bir şey getməyəcək, o isə dua etməyi sevir. – Onlar birlikdə mətbəxə getdilər.

Ana sakitcə dedi:

– Xoş gəlmisiniz.

Atası da dedi:

– Xoş gəlmisən, əyləş, nahar edək.

– Dua, – deyə nənə tələb edirdi. – Qoy əvvəlcə dua oxusun.

Baba gözlərini tərs-tərs Keysiyə zillədi və nəhayət, onu tanıdı.

– Hə, bunu deyirsiniz? – dedi o. – Bunun eybi yox. Hələ onda, birinci dəfə görün kimi xoşuma gəlmişdi... – Baba ədəbsizcəsinə göz vurdu və nənə elə bildi ki, o, nə isə nalayiq bir söz dedi, çıxırdı onun üstünə:

– Kəs səsini, tərbiyəsiz! Qoca keç!

Həyəcanlanmış Keysi barmaqlarıyla başını qaşdı.

– Sizə deməliyəm ki, mən artıq vaiz deyiləm. Əgər burada – sadə, xeyirxah insanlar arasında bulunmaqdan

xoş olmağım kifayət edirsə... Əgər bu bəs edirsə, onda dua edərəm, əlimdən gəldiyi kimi. Amma mən indi daha vaiz deyiləm.

– Dua et, – dedi nənə. – Və Kaliforniyaya gedəcəyimiz barədə söz deməyi unutma.

Vaiz, sonra isə o birilər başlarını aşağı dikdilər. Ana başını aşağı əydi və əllərini dizləri üstə çarpaz qoydu. Nənə elə çox əyildi ki, az qaldı burnu sousa girsin. Dıvar dibində dayanmış Tom başını azca aşağı əydi, baba isə cıradıcı və şən gözləriylə vaizi görmək üçün yana çevrildi. Vaizin üzü mömin deyil, fikirli idi və sözlərində yalvarış yox, düşünmə sezilirdi.

– Mən daim düşünürdüm, – deyə başladı o. – Mən təpələr arasında dolaşaraq düşünürdüm, lap İsa kimi, nə zaman ki o, bütün qayğı və dərdlərindən baş açmaq üçün səhraya çəkilməmişdi.

– Şü-kür sənə, xudaya! – dedi nənə və vaiz ona təəccüblə nəzər saldı.

– Qayğı və dərd İsayə o qədər güc gəlmişdi ki, o, bundan sonra nə edəcəyini kəsdirə bilmirdi. Və onun ürəyində şübhə yarandı: nəyə lazım! Öz-özümü mübarizə apararaq baş sındırmağa nə ehtiyac? Yorulmuşdu, çox yorulmuş və ruhdan düşmüşdü. Bir az da keçsəydi, qərara gələcəkdi ki, cəhənnəm olsun hər şey! Və bu zaman o, səhraya çəkildi.

– A-rnin! – deyə nənə ciyildədi. O, illərlə öz “amin” kəlməsini dualardakı fasilələrə yerləşdirirdi və artıq neçə il idi ki, tanrı kəlamı eşitmirdi, bundan vəcdə gəlmirdi.

– Mən özümü İsayə tay etmək istəmirəm, – deyə vaiz sözüünə davam edirdi. – Amma mən də onun kimi yorulmuş, fikirlərimdə onun kimi dolaşmış, onun kimi nə çadır, nə də ki başqa bir şey götürməyərək səhraya üz tutmuşam. Gecələr yerə uzanıb ulduzlara baxıram; səhər oturub günəşin çıxmasını seyr edirəm; gündüz təpədən aşağıdakı quru torpağı görürəm; axşam günəşi yola salıram. Bəzən əvvəlki kimi dua etməyə başlayıram. Amma kimə üz tutduğumu və kimin üçün dua etdiyimi bilmirəm.

Ətrafımda təpələr var və mən onların arası ilə dolaşır, onlarla bir oluram. Biz birik. Və bu, müqəddəs birlikdir.

– Alliluyya, – dedi nənə və dala-qabağa yırgalanaraq özündə dua şəvqü yaratmağa çalışdı.

– Və mən fikrə getdim, lakin fikirlərim əvvəlki kimi yox, daha dərin oldu. Düşündüm ki, hamımız bir ailə kimi yaşayanda bizdə müqəddəslik var idi və bütün insanlıq bir olanda müqəddəs idi. Fəqət bir murdar insan dişinə daha böyük tikə keçirərək özünü o birilərdən qoruya-qoruya qaçdıqda bu müqəddəslik bizi tərək etdi. Bax elə həmin insan bizim müqəddəsliyimizi məhv etmişdir. Lakin birimiz o birimizə deyil, hamımız bir yerdə, bir qoş-quda çalışanda yaxşı idi, onda müqəddəslik var idi. Bu fikrə gəlib baxdım ki, özüm də bilmirəm müqəddəslik nədir. – O susdu, amma ona qulaq asanlar başlarını qaldırmır, əmrə tabe itlər kimi “amin” kəlməsini gözləyirdilər. – Mən indi əvvəlki duaları oxuya bilmirəm. Sizin süfrənizin müqəddəsliyinə sevinirəm. Vəssalam. – Əyilmiş başlar qalxmadı. Vaiz ətrafına baxındı.

– Mənə görə naharınız soyuyar, – dedi o; sonra yadına düşdü; – Amin. – Və başlar qalxdı.

– A-min, – deyə nənə uzatdı və dişsiz qoca damağı ilə sousa batırılmış fətiri çeynəyərək yeməyə başladı. Tom tez yeyirdi, atası iri tikələr dişləyib çeynəyirdi. Hər şey yeyilib qurtarana qədər mətbəxə sükut hakim kəsilmişdi. Yalnız dişə çəkilən yeməyin xırıltısı və isti qəhvə hortultusu eşidilirdi. Ana gözünü vaizdən çəkmirdi, onun baxışları sınaıyıcı, dərin, anlaşıqlı idi. O, vaizə elə baxırdı ki, sanki, bu, insan deyil, səsi haradansa, yerin altından gələn ruhdur.

Yeməyi bitirən kişilər boşqablarını masaya qoydular və qəhvələrini içib qurtardılar. Sonra ata, vaiz, Noy, baba və Tom həyəətə çıxdılar, qalaqlanmış mebelin, taxta çarpayıların, fırfıra qurğusunun, köhnə kotanın yanından ötüb yük maşınına tərəf getdilər. Onlar maşının yanında dayandılar. Şam taxtalarından olan təzə borta əl vurub yoxladılar.

Tom kapotu açıb böyük, yağ içində olan mühərriki gözdən keçirməyə başladı. Atası ona yaxınlaşdı.

– Biz bunu alanda El hər şeyi yoxladı. Dedi ki, qaydasındadır.

– El nə qanır ki? Küçükdür o.

– El keçən il bir şirkətdə işləyirdi. Yük maşını sürürdü. Onlardan az-maz başı çıxır. İndi ona yaxınlaşmaq olmur, adamı saymır. Mühərrik yığmaq onun üçün xırda şeydir.

Tom soruşdu:

– İndi o, haradadır?

– Harada? – dedi ata. – Avaralanır. Mart pişiyi kimi yolunu azıb. On altı yaşa çatdı, özünü çəkməyə başladı. O, indi özü özünün ağasıdır. Başında ancaq qızlardır, bir də maşın. Bir həftədir ki, evdə gecələmir.

Baba barmaqlarıyla yaxasında qurdalana-qurdalana, nəhayət ki, göy köynəyinin düymələrini toxunma köynəyin ilgəklərinə keçirə bildi. Barmaqlar düzgün alınmadığını hiss edirdilər, lakin daha çox da dərinə getmədilər. Əli aşağı gedərək mürəkkəb şalvardüymələmə işinə bir cəhd də etdi.

– Mən ondan da pis idim, – sevinclə dedi baba. – Lap pis. Mən ürəkli idim! Yadımdadır, Sallisoda ibadətə toplaşmışdılar, mən isə onda Eldən böyük idim. El kiçik idi, mən isə ondan böyük idim. Getdik ibadətə. Orada beş yüz adam yığışmışdı, xirtləyəcəm qız var idi...

– Baba, elə indi də əvvəlki kimi ürəklisən, – dedi Tom.

– Çalışıram. Amma əvvəlkinə çata bilmərəm. Bax görürsünüz, Kaliforniyaya gedim, portağal yeyəcəyəm. Üzüm də. Heç vaxt üzümdən doyunca yeməmişəm. Tənəkdən bütöv bir salxım qoparıb əzişdirəcəyəm, şirəsi aləmə sıçrayacaq.

Tom soruşdu:

– Bəs Con əmi haradadır? Roza haradadır? Ruf, Uinfild haradadırlar? Onlar barədə heç kəs bir kəlmə də demədi.

Ata dedi:

– Onları heç soruşan da olmayıb. Con bəzi şeylər satmaq üçün Sallisoya gedib – nasos, alətlər, toyuqlar – fer-

madan nə götürə bilməmişsə. Rufa Uinfildi də özüylə apardı. Hələ hava işıqlanmamış gediblər.

– Necə olub ki, onlarla rastlaşmamışam? – dedi Tom.

– Sən axı şose ilə gəlmisən, onlar isə kəsə, Kaulinq-tondan keçib-gediblər. Roza və Konni onun ata-anası-gildədir. Eh! Sən axı Rozanın Konni Riversə ərə getdiyini bilmirsən! Konni yadındadır? Yaxşı oğlandır. Roza artıq üç-dörd aydan sonra doğmalıdır. Gündən-günə şişir. Çiçəklənir.

– Belə de! – dedi Tom. – Mən buradaykən Roza hələ balaca qız idi. İndi isə doğmağa hazırlaşır. Hə-ə, evdə yaşamasan, dörd ildə gör nələr ola bilər. Ata, bəs haçan çıxmaq fikrindəsən?

– Şeyləri satmaq lazımdır. Fikirləşmişdim ki, El qayıdər, hər şeyi yığar maşına, şəhərə satmağa aparar; bu gün, ya da sabah çıxarıq. Pulumuz azdır bir az, burada biri deyirdi ki, Kaliforniyayacan düz iki min mil olar. Nə qədər tez çıxsaq, o qədər yaxşıdır. Pul qalmır əldə. Səndə bir şey var?

– İki dollar. Bəs sən haradan tapmısan?

– Fermada nə var idisə, hamısını satdıq, – dedi ata, – sonra isə hamımız bir yerdə getdik pambığın dibini beləməyə. Hətta baba da belləyirdi.

– Belləyirdim, – deyə baba təsdiq etdi.

– Hesabladıq – iki yüz dollar çıxdı. Yetmiş beşi maşına getdi. Maşının üstünü biz Ellə ayırdıq, şeyləri yükləməyə yer düzəlttik. El klapanları sürtməyə hazırlayırdı, amma Allah bilir, harada veyllənir, heç cür işdən yapışa bilmir. Getməyimizə yüz əlli dollar qalacaq. Təkarlər çox köhnədir, bunlarla uzağa getmək olmaz. İki ehtiyat təkəri götürmüşük, amma onlar da işlənmişdir. Odur ki yolda bəzi şeylər almağa məcburuq.

Günorta günəşinin şüaları adamı yandırır. Yük maşından yerə tünd kölgə zolaqları düşürdü; ondan isinmiş yağ, müşəmbə və rəng qoxusu gəlirdi. Toyuqlar həyətdən çəkilib bürküdən təsərrüfat əşyaları saxlanılan kiçik tikilidə gizləndilər. Düz çəpərin dibindəki azacıq kölgədə

uzanan donuzlar ağır nəfəs alır və arada yazıq-yazıq xortuldayırdılar. Hər iki it suyu axan tozlu dilini bayıra çıxararaq yük maşınının altındakı qırmızımtıl tozun üstünə sərələnmişdilər. Ata şlyapanı gözünün üstünə basdı və çömbəlib oturdu. O, görünür, düşünmək və müşahidə etmək üçün rahat olan bu vəziyyətdə Toma tənqidi nəzər saldı, onun təzə, amma artıq əzilmiş papağına, kostyumuna, təzə çəkmələrinə baxdı.

– Bunlara özün xərc çəkmisən? – soruşdu o. – Bu libasda əziyyət çəkərsən.

– Bunu mənə verdilər, – dedi Tom. – Çıxmaq qabağı. – O, papağını çıxarıb qürurla baxdı, sonra onunla alnını sildi, başına çəpəki qoydu, günlüyündən aşağı dartdı.

– Yaxşı çəkmə veriblər, – deyə ata qeyd etdi:

– Hə, – deyə Coud razılaşdı. – Çəkmələr yaxşıdır, amma belə istidə bunlarla uzaq getmək olmaz. – O çömbəlib atasının yanında oturdu.

Noy aramla dedi:

– Bəlkə, bortları quraşdıraq, onda yükləməyə də başlayarıq; yükləyək, bəlkə, El gələr, onda...

– Mən maşın sürə bilirəm, əgər çətinlik bundadırsa, – dedi Tom. – Mak-Alesterdə yük maşını sürmüşəm.

– Çox gözəl, – dedi ata və nəzərlərini yola san çevirdi. – Səhv etmirəmsə, bu, odur, əclaf, gəlir evə. Ayaqlarını güclə atır.

Tomla vaiz o tərəfə boylandılar və uşaq xasiyyətli El ona baxdıqlarını duyaraq çiyinlərini dikəltədi və banlamağa hazırlaşan xoruz kimi qürurlu yerləşə həyəətə daxil oldu. O, onlara lap yaxınlaşdı və yalnız bu zaman Tomu tanıdı. Elin sifətindəki lovğalıq dərhal yox oldu, gözləri sevinc və məhəbbətlə parıldadı, dəliqanlılığından əsər-əlamət qalmadı. Nə hündürdaban uzunboğaz çəkmələri görünsün deyə balaqları səkkiz düym enində çırmalanmış cod şalvar – kombinezonu, nə başlıqları misdən olan üç düym qalınlığındakı kəməri, nə də həтта göy köynəyinin qollarındakı qırmızı rezinlər və saymazyana yan qoyulmuş, ətrafi enli şlyapası onu qardaşına tay edə bilməzdi, çünki

onun qardaşı adam öldürmüşdü, bunu isə yaddan çıxarmaq olmaz. El bilirdi ki, o özünü belə yaşadlarında həsəd yaradır, yalnız ona görə ki, qardaşı adam öldürüb. Bir dəfə o, Sallisoda eşidib: “Bu, El Couddur. Onun qardaşı birini bellə o dünyalıq edib”.

Və indi sakitcə qardaşına yaxınlaşan El gördü ki, gözlədiyinin əksinə, o heç də lovğa deyil. El buludlu tünd gözlərdə və arıq, qırılmış üzdə məhbuslardan əsl hissələrini gizli saxlamağa, nə etiraz, nə də itaətkarlıq bürzə verməməyə öyrəşmiş türmə sakitliyi gördü. Və El dərhal dəyişdi. Özü də bilmədən qardaşı kimi oldu – qəşəng üzünü ciddiləşdi, çiyinləri yüngülcə əyildi. O, Tomun qabaqlar necə olduğunu unutmuşdu.

Tom dedi:

– Salam, El! Əcəb uzanmısan –igidsən! Tanımazdım səni. – Əlini Tomun əl verəcəyi hal üçün hazır tutmuş El utancaqlıqla gülümsədi. Tom ona əl uzatdı, Elin də əli ona sarı uzandı. Və hər ikisi bir-birini bəyəndi.

– Deyirlər, dəhşət maşın sürürsən?

El o saat hiss etdi ki, öyünməklə qardaşını razı salmaq olmaz və cavab verdi:

– Yox əşi, elə də yox.

Ata dedi:

– Elə veyllənirsən. Tinin də düzdür. Sallisoya satmağa bir-iki şey aparmaq lazımdır.

El qardaşına baxdı.

– Gedək? – deyə bacardığca saymazıyana soruşdu.

– Yox, gedə bilmərəm, – cavab verdi Tom. – Burada kömək lazımdır. Hələ bir yerdə olacağıq... yolda.

El var gücüylə dilini saxlamağa çalışırdı:

– Sən... sən qaçmısan?... Türmədən?

– Yox, – deyə Tom cavab verdi. – Dilimdən kağız alıblar.

– Hə... – Elin səsində yüngülcə xəyal qırıqlığı hiss olundu.

IX fəsil

İcarədarlar kiçik komalarında öz şey-şüylərini, atalarının, babalarının olan-qalanını yığışdırırdılar. Qərbə səyahətə hazırlaşaraq öz müxəlləfatlarını saf-çürük edirdilər. Kişilər heç bir təəssüf hissi keçirmədən hərəkət edirdilər – axı keçmiş həyatları bütünlüklə hədərlə olmuşdü; qadınlar isə bilirdilər ki, keçmiş hələ onların yadına tez-tez düşəcək. Kişilər pəyələri, anbarları töküüb-yığırdılar.

– Budur, kotan, dırmıq – müharibə vaxtı necə xardal əkməyimiz yadındadır? Yadındadır, biri gəlib bizi hey dilə tuturdu ki, kauçuk kolu – qvayyula yetişdirək? Deyirdi, varlanacaqsınız. Bir o alətləri bura ver – necə olsa, bir-iki dollara gedər. Kotan on səkkiz dollara başa gəlmişdi, üstəgəl daşınması – preyskurantla “Sirs Roubak”ın qiymətilə almışdıq.

Qoşqu ləvazimatı, ikitəkərli arabalar, toxumsəpənlər, kərkilər. Onları bura ver. Hamısını bir yerə yığ, furqona yüklə. Şəhərə apararsan. Neçə versələr, sat. Atlan və furqonu da satarsan. Daha lazım olmayacaq.

Yaxşı kotan üçün on beş sent – bu, azdır. Toxumsəpəni otuz səkkiz dollara almışdım. İki dollar azdır. Bir də geri daşımayacağıq ki... Yaxşı, götür hər şeyi, üstündə mənim qəzəbimi də. Nasosu və yəhər-qayışı götür. Yüyəni, boyunduruğu, yan qayışı götür. Alınbağını – qırmızı şüşə muncuqları götür. Axta kəhər üçün alınmışdı. Yadındadır, necə şahə qalxırdı?

Həyətdə kəm-köhnə qalaqlanıb.

– Əl kotanı indi pula getməz. Dəmir-dümmür kimi gedər, ən çoxu əlli sent verərlər. İndi hər yerdə diskli kotanlar və traktorlardır.

– Yaxşı, nə var, götürüb aparın, beş dollara. Aldığınız təkə bu kəm-köhnə deyil, həm də kəm-köhnəyə dönmüş həyatımızdır. Hələ bu, azdır, üstündə mənim qəzəbimi də götürürsünüz. Siz uşaqlarınızın ayağı altındaki torpağı doğrayacaq kotanı, sizi xilas edə biləcək silahı və azadlığı alırsınız. Yox, dörd yox, beş dollar. Bütün bunları

geri daşımayacağıam ki. Yaxşı, dördə götürün. Lakin unutmayın ki, uşaqlarınızın ayaqları altındakı torpağı kəsəcək şeyi alırsınız. Bunun necə baş verdiyini hiss etməyəcəksiniz. Hiss etməyə macalınız olmayacaq. Dördə götürün. Bəs atlara və furqona necə? Görün nə qiyamətdir! İkisi də eyni rəngdə kəhər atlardır, ayaqlarını da bir atırlar. Yan qayışlar çəkildikdə arxa çıqlar və sağrıqlar gərilir, düz addımlayır, bir an belə bir-birindən geri qalmırlar. Səhərlər, günəşin altında isə qızıl kimi parıldayırlar. Çəpərdən boylanır, iyləyir, qulaqlarını şəkəyir, qulaq asır, sahibini gözləyirlər, yalları qarqaradır! Mənim bir qızım var. Onların saçını hörməyi xoşlayır. Höür, hələ bir qırmızı lent də bağlayır. Bundan həzz alır. İndi isə hər şey bitdi. Sizə qızımla, bax, o kəhər haqda maraqlı əhvalat danışardım. Çox gülməlidir. Sol axtanın səkkiz yaşı var, sağdakının on, amma birlikdə nə gözəl işləyirdilər, lap əkizlər kimi. İndi dişlərinə baxın. Bir-cəciyi də korlanmayıb. Sinələri genişdir. Dımaqları bir bərabərdə, tərtemiz. Neçə? On dollar? Cütünə?... Hələ araba da üstündə?.. İlahi, ondansa onları güllələyəyəm, itlərə yem olarlar. Eh, götürün! Tez götürüb apanın, mister! Onların alnında xırda hörüklər düzəldən, başından lentini açıb onların hörüklərinə bant bağlayan qızcığazı da üstündə istəyirsiniz; arxaya çəkilib başını yana əyər, baxar, həzz alardı, sonra üzünü yumşaq, ilıq burun pəralərinə sürtərdi. Siz qızmar günəş altındakı uzun zəhmət dolu illəri, heç bir sözlə ifadə edilməyən dərdi alırsınız. Lakin bir şeyi unutmayın, cənab. Siz bu kəm-köhnənin, bu gözəllərin – kəhər atlarının əvəzində mükafat alacaqsınız; bu mükafat sizin evinizdə cücərəcək və bir vaxt bar verəcək bir ovuc qəzəbdir. Biz sizin xilaskarınız ola bilərdik, lakin siz bizi kəsib atdınız; gün gələcək, sizin də həyatınızı kəsəcəklər, biz isə olmayacağıq və köməyinizə heç kəs gəlməyəcək.

Və icarədarlar əlləri ciblərində, şlyapaları gözləri üstündə evlərinə qaçırdılar. Bəziləri eşitdiklərinə dözmək üçün bir pinta¹ viski alıb tələsik başlarına çəkirdilər.

¹ *Pinta* – İngiltərədə, ABŞ-da 0,56 litrə bərabər ölçü vahidi

Lakin içəndən sonra onlar nə gülür, nə də əl-ayaq açıb oynayırdılar. Onlar oxumur, gitaranın simlərini dinqıldatmırdılar. Onlar əlləri ciblərində, başlarını qaldırmadan öz fermalarında ayaqlarıyla qırmızı tozu eşələyirdilər.

Bəlkə, yeni, varlı ölkədə – meyvələr bitən Kaliforniyada təzə həyata başlayacağım.

Biz həyatımızı yenidən qura bilərikmi? Yalnız uşaq həyatına başlayır. Bəs biz sənirlə... Bizim üçün hər şey arxadadır. Biranlıq özündən çıxmalar, keçmişlə bağlı mın cür hadisə – bu, bizik. Çöllər, kərpici çöllər – bu, bizik; aramsız yağışlar, toz, quraqlıq – bizik bu. Biz həyata daha yenidən başlaya bilmərik. Kəm-köhnəmizlə bir yerdə alverçiyə satdığımız qəzəbimiz bizimlə qalacaq, bizdən ayrılmayacaq. Xozeyinlərin bizi buradan necə qovduqları da bizimlə qalacaq; traktorun evimizi təkəsi üstə çevirməsi də bizimlə qalacaq, ölənə qədlər. Kaliforniyaya, yaxud başqa harasa – biz parad təbilçiləri incikliyimizi, qəzəbimizi özümüzə aparacağıq. Və gün gələcək ki, bütün səbri daşanlar ordusu bir yolda birləşəcəklər. Onlar bir yerdə addımlayacaqlar və onların gəlişi qorxulu olacaq.

İcarədarlar kərpici tozda ayaqlarını sürüyərək evə qayıdırdılar.

Satıla bilən hər şey – soba və çarpayılar, masa və stullar, kiçik künc bufetləri, ləyən və çənlər satıldıqdan sonra belə hələ də çoxlu şey-şüy qalırdı və qadınlar oturub bunları bir-bir gözdən keçirir, geriyə, keçmişə boylanırdılar. Şəkillər, kiçik güzgü, vaza...

– Sən gözəl bilirsən, nəyi götürə bilərik, nəyi yox. Biz çöllərdə dayanacağıq, – pal-paltar yumağa qab, yorğandöşək, vedrələr və brezent lazım olacaq: ondan çətir düzəldərik. Budur, neft qabı. Bilirsən nəyə gərək olar? Ondən soba düzəldərik. Paltar? Nə var, götür. Tüfəng? Onsuz əlsiz kimisən. Nə çəkmə, nə paltar, nə yemək, nə də ki hətta ümidimiz qalmayanda, hər necə olsa, tüfəng yanımızda olacaq. Yadındadır, baba danışırdı ki o, bu yerlərə gələrkən yanında ancaq istiot, duz və tüfəng olub, başqa heç nə. Bu gedər. Su şüşəsi də götür. Hə, daha

kifayətdir, deyəsən. Qoşqu ağzınacan dolub. Uşaqlar qoşquda gedər, nənəni döşəyin üstə oturdarıq. Alətlər – bel, yeyə, qayka açarı, kəlbətin. Bir də balta. Bu balta qırx ildir qulluğumuzdadır. Ağzı, görürsən, necə kütləşib? Kəndiri unutma. Yerdə qalanını? At belə... ya da yandır.

Uşaqlar yaxınlaşırdılar.

Əgər Meri cındır parça gəlinciyini götürsə, mən də öz hindu yayımı götürəcəyəm. Onsuz necə qalaram! Taxtayı da götürürəm – o, uzundur, başıma çatır. Birdən lazım olar? Çoxdandır məndədir, bir ay olar, ya da bir ildir. Onsuz nə edərəm? Görəsən, Kaliforniya necədir?

Qadınlar məhv edilməyə məhkum şeylərin arasında oturub bir-bir onları gözdən keçirir, keçmişini xatırlayırdılar. Budur, kitab. Atanıdır. Ata sevirdi kitabları. “Piliqrinin səyahəti”. Bunu tez-tez oxuyardı. Üstündəki yazını da. Bu da atanın qəlyanıdır – tütün iyi hələ də gəlir. Bu isə şəkildir – mələk. Birinci üç doğuşda elə ona baxırdım, nə isə, kömək etmədi. Necə bilirsən, bu balaca çini iti götürüm? Sedi xala bunu Sent-Luisdəki sərgidən gətirib. Görürsən? Elə belə də yazılıb. Yox, dəyməz. Qardaşımın məktubudur, ölümündən bir gün qabaq yazıb. Şlyapa – köhnə dəbdədir, lələkli, heç vaxt işlətməmişəm. Yox, hara dürtəcəyəm?..

Həyatımızı əlimizdən alarkən necə yaşayacağıq? Keçmişimizi itirdikdən sonra özümüzü necə tanıyacağıq? Yox. Tulla. Yandır.

Onlar oturub bu şeylərə baxır və onları damğa kimi yaddaşlarına həkk etməyə çalışırdılar. Evinin kandarından o yandakı torpağı tanımaya-tanımaya necə yaşayasan? Ya da gecəyarısı oyanırsan, bilirsən ki – bilirsən ki, yoxdur söyüdlər. Məgər söyüdsüz yaşaya bilərsən? Yox, bacarmazsan. Bu söyüd – sənsən. Sənə o yerdə aman verməyən ağrı – əzablı, dözülməz ağrı – o, sənsən.

Yenə uşaqlar... Əgər Sem hindu oxatanını və uzun taxtasını götürsə, mənə də iki şeyi götürmək olar. Onda mən pərqu balışımı götürəcəyəm. O, mənim balışımdır.

Və birdən narahatlıq keçirirdilər. Tez tərpanmək

lazımdır. Gözləmək olmaz. Daha olmaz gözləmək. Və onlar olan-qalanını həyətin ortasına yığıb yandırırıdılar. Dayanıb oda baxır, sonra əsəbi cəldliklə şeyləri maşına yığmağa başlayır və çıxıb gedir, toz içində yox olurdular. Yüklənmiş maşınların qaldırdığı toz havada uzun müddət qalırdı.

X fəsil

Ağzınacan ağır müxəlləfatla, alətlərlə, çarpayılarla, yorğan-döşəklə – satıla bilən bütün daşınan əmlakla doldurulmuş yük maşını gedəndən sonra Tom fermanın sahəsini gəzməyə başladı. O, pəyədə ayaq saxladı, boşalmış axura, ləvazimat qoyulan guşəyə baxdı, qalan zirzibili ayağıyla eşələdi, otçalanın sınımış dişliyini bir kənara tulladı. O, xatirə dolu bütün yerləri, qaranquş yuvaları olan qızılı sahil yamacını, donuz damının yanındakı söyüdü dolaşdı. İki donuz xortultuyla çəpərin arxasından ona tərəf gəldilər; donuzlar qara, günəşdən taqətsiz düşmüş, qayğısız idilər. Gəzintisi burada bitdi və o, evə qayıdıb artırma taxtasının üstündə, kölgənin təzəcə düşdüyü yerdə oturdu. Ana mətbəxdə vedrənin içində uşaq paltar yuyurdu; sabun köpüyü çilli əllərindən süzülərək dirsəklərindən axırdı. Tom oturan kimi ana qamətini düzəldərək çəpəki onun üzünə, o nəzərlərini günəşdən alışan həyə-tə çevirdikdə isə peysərinə baxdı. Sonra yenə paltar yumaqla məşğul oldu.

O dedi:

– Tom, elə bilirəm, Kaliforniyada o qədər də pis olmaz.

O çevrilib anaya baxdı.

– Kim deyir ki, orada pis olacaq?

– Heç kim. Amma yaxşı-yaman çoxdur bu işlərdə.

Burada vərəqələr paylayırdılar. Daha nə yazılmayıb orada – iş yeri də kifayət qədərdir, məvacib də yüksəkdir və bütün bu qəbildən olan şeylər! Sonra qəzetdə orada

üzüm, portağal və ərik yığımına nə qədər adam tələb olduğu haqda yazılmışdı. Belə baxanda, ərik yığmaq xoşagələn işdir. Yeməyə qoymasalar belə, bir-iki çürüyünü çırpışdırmaq olar. Ağacın altında, kölgədə işləmək də pis olmaz. Çox cəlbədidir, hətta qorxursan. Mən inanmıram. Qorxuram, əslində, tamam başqa cür ola.

Tom dedi:

– Çox yüksəkdə uçmasan, yıxılmazsan.

– Düzdür, düzdür. Əhdi-cədidəndir, deyilmi?

– Deyəsən, oradandır, – dedi Tom. – Mən “Barbara Vortun qələbəsi” kitabını oxuyan kimi müqəddəs kitab başımdan çıxdı.

Ana astadan güldü və yenə paltar yumağa başladı. Sonra şalvarları, köynəkləri sıxdı və qolunda əzələləri ip kimi dartıldı.

– Ata baban da əvvəllər bir şey olan kimi Əhdi-cədidə yada salardı. Hər şeyi qatıb-qarışdırardı. Elə keçərdi doktor Maylsın almanaxına. O, bizə onu başdan-ayağa ucadan oxumuşdu. Orada yuxusuzluqdan və bel ağrılarından əziyyət çəkənlərin çoxlu məktubları verilib. Baba bir az da üstünə qoyaraq danışır, bizə ağıl verirdi: “Bu rəvayət Əhdi-cədidəndir”. Atanla əmin ona gülmür, o isə əsəbiləşirdi. – O, odun qalağına oxşayan sıxılmış paltarları masanın üstünə qoydu. – Tom! Deyirlər, iki min mil məsafə getməliyik. Axı bu çox uzaqdır? Mən xəritədə görmüşəm: rəngli açıqlamalardakı kimi hündür dağlardır və biz oralardan keçib-getməliyik. Görəsən, yola nə qədər vaxt lazımdır? Necə fikirləşirsən, Tommi?

– Bilmirəm, – deyə cavab verdi o. – İki həftə, bəxtimiz gətirsə, lap on gün. Qulaq as, ana, sən nahaq narahat olursan. Mən sənə adamların türmədə necə yaşadığından danışım. O haqda ki azadlığa çıxanda gərək düşünməyəsən. Başına hava gələr. Bu günü, sabahı, şənbədəki beysbolu düşünmək lazımdır. Bax elə belə yaşamalısan. Türmədəki bütün müddətsizlər belə yaşayır. Təzə gələnlər başlarını qapıya çırpırlar. Hamı qalan günlərini sayır. Nəyinə lazımdır bu? Gününü keçirt özünçün.

– Hə, o cür yaxşıdır, – dedi ana, vedrəyə isti su tökdü, çirkli paltarları ora atdı və sabunlu suda onları çəngələməyə başladı. – O cür yaxşıdır. Amma necə olsa, istəyirsən düşünəsən ki, Kaliforniyada yaxşı olacaq. Soyuq deyilən şey yoxdur. Hər yer meyvəlikdir. İnsanlar sərbəst, ağappaq evlərdə, portağal ağacları arasında yaşayırlar. Bəlkə, elə biz də – əlbəttə, əgər hamı iş tapsa, hamının maaşı olsa – bəlkə, biz də ağ evdə yerləşib yaşadıq. Uşaqlar elə ağacdan portağal dərərlər. Onları saxlamaq olmaz – ağlayıb öldürərlər özlərini.

Tom onun pal-paltarla əlləşdiyinə baxır, gözləri gülürdü.

– Sən, görürəm, artıq bu şeyləri fikirləşəndə yüngüllük tapırsan. Mən Kaliforniyadan bir nəfər tanıyırdım. Danışığı da başqa cür idi, bizimki kimi yox. Ona qulaq asanda o saat bilirdin ki, buralı deyil. Hə, bax o danışırdı ki, indi ora çoxlu adam gəlib, hamı iş axtarır. Deyirdi, meyvə yığanlar düşərgələrdə yaşayırlar, çirkablıqdır, yemək məsələsi də pisdir. Az pul verirlər, iş tapmaq çətindir.

Ananın üzü dəyişdi.

– Elə deyil, – dedi o. – Atada sənə bir vərəqə var, orada yazılıb ki, işçiyə ehtiyac var. İş olmasaydı, bu boyda həngaməni başlaydılarmı? Belə vərəqələrin qiyməti böyükdür. Kimə lazımdır nağıl danışmaq, üstəlik öz yalanı üçün pul xərcləmək.

Tom başını yellədi.

– Billirəm, ana. Bütün bunların nə üçün edildiyini izah etmək çətindir. Bəlkə də... – O, həyətin günəşdən isinən qızılı torpağına baxdı.

– Nə?

– Bəlkə də, sən deyən kimi, hər şey yaxşı olacaq. Bəs baba hara getdi? Vaiz haradadır?

Ana bir qucaq paltarla kandarda dayandı. Tom çəkilib ona yol verdi.

– Vaiz çıxıb hərəlməyə. Baba yatıb evdə. O, hərdən günortalar yatmaq üçün otaqlara girir. – O, həyətdə çıxdı və rəngi solmuş göy kombinezonları, göy köynəkləri, uzun boz toxunma köynəkləri zivədən asmağa başladı.

Tom arxasında ayaq səsləri eşidib çevrildi. Qapıda səhərki kimi barmaqlarıyla şalvarının düymələrini əlləşdirən baba dayanmışdı.

– Səs eşidirəm burada, – dedi o. – İt uşaqları, yatmağa qoymazlar qocanı. Körpənin ki qədərdir ağılınız, başa düşmürsünüz ki, qocaya sakitlik lazımdır. – Şalvarının iki düyməsini açmağa müvəffəq olan barmaqlarını içəri yeridərək həzzlə qasığını qasıdı. Əlləri islanmış ana ona yaxınlaşdı; ovucları isti sudan və sabundan yumşalmış, qırıqlanmışdı.

– Elə bilirəm, yatmısan. Gəl düymələyim. – Baba müqavimət göstərsə də, ana onu saxlayaraq sviterini, şalvarını və köynəyini düymələdi. – Yoxsa ora-burası açıq gəzirsən, – dedi o və kənara çəkildi.

Baba hirs ilə deyindi:

– Gör... gör iş nə yerdədir – şalvarımı düymələyirlər. Rahat buraxın məni, özüm bağlaya bilərəm.

Ana zarafatla dedi:

– Kaliforniyada bu görkəmdə gəzməyə icazə verməyəcəklər.

– İcazə verməyəcəklər? Hı! Mən onlara göstərəm! Hələ məni öyrədəcəklər! Ona qalsa, istəsəm, lap şalvarsız gəzərəm.

Ana dedi:

– Ağzına gələni danışırısan! Hər il bir az da gəlir üstünə. Pis söz eşitmək istəyirsən?

Qoca tükli çənəsini qabağa uzadıb bic, acıqlı və şən gözlərini anaya zillədi.

– Deməli belə, – dedi o, – tezliklə yola çıxınc. Üzüm orada lap yol kənarında bitir. Bilirsiniz nə edəcəyəm? Bir ləyən yığıb hoppanıb oturacağam üstündə, bir az da qurcalanacağam ki, şirə şalvarıma hopsun.

Tom güldü.

– Beləsi lap iki yüz il yaşayar, bunun qabağını almaq mümkün deyil, – dedi o. – Demək, baba, yola çıxınc?

Qoca yeşiyi çəkib ağır-ağır üstündə oturdu.

– Hə, ser, – dedi o. – Çoxdan getməliydik. Qardaşım qırx il qabaq yollanıb ora. O vaxtdan xəbər yoxdur

ondan. İt balası, bicin biriydi. Heç kim onu sevmirdi. Koltumu da götürüb, aradan çıxıb. Onu, ya da uşaqlarını, əgər Kaliforniyada oğul-uşaq sahibi olubsa, görsəm, öz koltumu istəyəcəyəm. Mən bu hərifi yaxşı tanıyıram: əgər uşaqları olubsa da, yəqin, onun yanında yox, özgə yuvalarında yaşayırlar. Bəli! Kaliforniyaya getmək yaxşıdır. Mən orada cavanlaşacağam. Çatan kimi gedəcəyəm meyvə yığımına.

Ana başı ilə işarə etdi.

– Elə bilmə, baba zarafat eləyir, – dedi o. – O yalnız son üç aydır ki, işləmir, qıçı burxulandan bəri.

– Düzdür, – baba təsdiq etdi.

Tom həyəətə baxdı.

– Budur, vaiz də pəyənin o yanında haradansa gəir.

Ana dedi:

– Bu gün səhərki duaya qulaq asmaq təzə idi mənim üçün. Bu heç dua da deyildi. O, sadəcə, danışır, nəql edirdi, amma dua kimi alındı.

– O, qəribədir, – dedi Tom. – Danışdıqları da qəribədir. Sanki, özüylə danışır. Özünü naza qoymaq, sünilik yoxdur onda.

– Sən bir onun gözlərinə bax, – dedi ana. – Sanki, onu təzəcə xaça çəkiblər. Adamın ürəyini dəlidir. Bəs yerışı: başını aşağı dikib yerə baxır. Sanki, insanı indicə xaç suyuna çəkiblər. – Keysi evə yaxınlaşdığı üçün o susdu.

– Bu istidə gəzə-gəzə başına gün vuracaq, – dedi Tom.

Keysi cavab verdi:

– Hə... Bəlkə də, vurdu. – Sonra birdən hamıya – anaya, babaya, Toma müraciətlə dedi: – Mən də qərbə getməliyəm. Mütləq ora getməliyəm. Bəlkə, aparasınız məni özünüzlə? – Və tutularaq susdu.

Ana gözləyici nəzərlərlə Toma baxdı, çünki birinci olaraq o – kişi danışmalıydı, lakin Tom vaizə heç nə demədi. Ana Toma öz hüququndan istifadə etmək üçün kifayət qədər vaxt verdi, sonra dedi.

– Bu, bizim üçün böyük şərəfdir. Əlbəttə, indi heç nə deyə bilmərəm. Ata dedi ki, bu gün axşam yığılıb hər

şeyi götür-göy edəcək və getmək gününü müəyyən edəcəklər. Yaxşısı budur, gəlin gözləyək. Con, ata, Noy, Tom, El, Konni – qərarı onlar verəcəklər. Bir azdan qayıdacaq onlar. Amma yer olsa, bu, bizə şərəfdir.

Vaiz köks ötürdü.

– Mən, onsuz da, gedəcəyəm, – dedi o. – Buranı nə günə qoyublar? Mən gəzib baxdım – evlər bomboş, torpaq baxımsız... Hər yer kimsəsizdir. Mən daha burada qalmaram. Mən də hamı gedən yerə gedəcəyəm. Zəmilərdə işləyəcəyəm, bəlkə, sakitləşdim.

– Bəs vəz oxumayacaqsan? – soruşdu Tom.

– Oxumayacağam.

– Xaç suyuna da çəkməyəcəksən? – ana soruşdu.

– Xaç suyuna da çəkməyəcəyəm. Mən zəmilərdə, yaşıl zəmilərdə işləyəcəyəm, həmişə insanlarla olacağam. Daha onları öyrətməyəcəyəm. Ondansa, özüm öyrənərəm. Onların necə sevdiklərini öyrənərəm, onların sözlərinə, addımlarına, söhbətlərinə, mahnılarına qulaq verərəm. Uşaqların qarğıdalı sıyığını marçıldatmalarına, əravadın gecələr vurnuxmalarına baxaram. İnsanlarla bir yerdə yeyəcəyəm, onlardan öyrənəcəyəm. – Gözləri nəmlənmişdi, parıldayırdı. – Özüm də otluqda, mənimlə olmaq istəyənlə kef edəcəyəm və bunu gizlətməyəcəyəm. Söyüş də söyəcək, and da içəcəyəm və insanların oxuduqları mahnılara qulaq asacağam. İndi anlayıram ki, bütün bunlar müqəddəsdir və indi bunların hamısı mənimlə olacaq.

Ana dedi:

– Amin.

Vaiz sakitcə qapının havaçəkən yerində oturdu.

– Bilmirəm, tənha adam daha neyləməlidir.

Tom nəzakətlə öskürdü.

– Adam daha vəz etməmək qərarına gəlibsə... – deyərək sözbə başladı.

– Yo-x! Sadəcə, boşboğazam, – dedi Keysi. – Bunu boynuma almalıyam. Lakin daha vəz etməyəcəyəm. Vəz etmək – nəyisə insanların beyninə yeritməkdir. Mən isə

gözləyirəm görüm onların özləri mənim suallarına nə cavab verəcəklər. Belə də vəz olar?

– Bilmirəm, – dedi Tom. – Burada səsin də əhəmiyyəti var, vəzdə demək istədiyinin də. Vəz yaxşı şeydir, amma ondan sonra insanlar səni öldürmək istəməsələr. Keçən ilki Miladda bizə, Mak-Alesterə xilas ordusundan gəlmişdilər. Düz üç saat kometdə çaldılar, biz isə oturub qulaq asırdıq. Bizimlə mülayim rəftar edirdilər. Amma bacarırsan, qalx get, hamını oturdardılar biradamlıq kameralara. Bu da sənə vəz! Əli-qolu bağlı olan və bu vəz üçün onları yaxşıca xurd-xəşil edə bilməyən insanların könlünü almışlar. Bu nə vaizlikdir? Amma bax, burada kometdə çalmağ fikrinə düşməyəsən.

Ana oda çör-çöp atdı.

– İndi yeməyə bir şey verərəm, amma kasadlıqdır.

Baba öz yeşiyini həyəət çıxartdı, üstündə oturub divara söykəndi, Tomla vaiz divarın yanında oturdular. Evin kölgəsi həyəət tərəf düşürdü.

Yük maşını tozlu yolla “öskürə-öskürə”, səs salaraq günün axırında gəlib çıxdı; platformada qalın toz qatı vardı, kapotu da toz basmışdı, faralara isə, sanki, qırmızı un çəkilmişdi. Maşın fermaya yaxınlaşanda gün batırdı və onun şüaları yeri qan kimi qızartmışdı. El qürurlu, ciddi və işgüzar görkəmdə sükan arxasında oturmuşdu, ata və Con əmi isə dəstə başçılarına layiq fəxri yerlərdə – sürücünün yanında əyləşmişdilər. Yerdə qalanlar – kirlə, dünyadan bixəbər on iki yaşlı Ruf və onyaşlı Uinfild platformada bortdan yapışib gedirdilər. Onların gözləri yorğun olsa da, sevinclə parıldayırdı, dodaq və barmaqları şəhərdə atalarına yalvarıb aldırıdıqları biyan nabatlarından qara və yapışqanlı idi. Əynində kisə parçadan çəhrayı, dizdən aşağı paltar olan Ruf özünü xanım kimi hörmətlə aparırdı. Uinfild isə oğlan uşaqlarının bumufırtıqlı gəzən, pəyə arxasında uzun müddət itərək nə isə edən və tapdığı papiros kötüyünü ləzzətlə sümürən vaxtından hələ də ayrılmamışdı. Və Ruf, cinsinin onun üzərinə qoyduğu məsuliyyəti tam aydınlığı ilə dərk edərək inkişafda olan

döşlərindən fəxarət duyduğu halda, Uinfilid hələ də axmaq küçüklərə oxşayan balaca bir dəcəl idi. Onların yanında yüngülcə maşının bortuna söykənərək Roza Sarona dayanmışdı. O, maşın atıb-tutmasını deyərək, barmaqları üstünə qalxaraq ağırlığı dizləri və budları üstünə salırdı. Roza Sarona hamilə idi, ona görə də ehtiyatla davranırdı. Onun hörülmüş külrəngli saçları başı ətrafında tac kimi dururdu.

Hələ cəmi bir neçə ay əvvəl həssaslıq və xumarlıq tökülən girdə yumşaq üzündə artıq hamiləliyin möhürü iz salmışdı: özündənrazi təbəssüm və arxayın, qürurlu baxış; dolu bədəni də, dik, yumşaq döşü və qarını, əvvəllər, sanki, istək doğuran tərpnəşləriylə şapalaq və tumarə həvəsləndirən sağrı və budları da – bütün əndamı təmkin və ləyaqət əks etdirirdi. Roza Saronanın hər düşündüyü, hər hərəkəti daxilə, körpəsinə yönəlmişdi. İndi o, barmaqları üstünə qalxaraq, körpənin qayğısına qalırdı. Bütün dünya onun üçün ana bətni idi və o, nəslı artırmaq və analıq istilahları ilə düşünürdü. Toppuş, odlı-alovlu qızıcığazı özünə arvad eləmiş ondoqquz yaşlı əri Konni onda baş verən dəyişikliyə hələ də qorxu və heyratla baxırdı, çünki daha nə yataqda pişik boğuşmaları, nə dişləmə, cırmaqlamalar, nə gizli gülüşlər, nə də sondakı göz yaşları yox idi. O, öz qarşısında ona cəsarətsizliklə deyil, utancaqlılıqla gülümsəyən təmkinli, qayğıkeş və müdrik bir məxluq görürdü. Konni Roza Sarona ilə fəxr edir və ondan bir az qorxurdu. O, azacıq imkan düşən kimi onun bədənini əl vurur, yanaşı duraraq buduna, çiyinə toxunurdu və bu, onda, bəlkə də, artıq yox olmağa başlayan yaxınlıq hissini saxlayırdı. Artıq sərt sifət cizgiləri olan Konnidə Texas qanı axırdı və onun mavi gözləri gah hədə ilə, gah nəvazişlə, gah da qorxa-qorxa baxırdı. O, yaxşı, vicdanlı işçi idi və gələcəkdə yaxşı ər ola bilərdi. O içirdi, amma lap çox yox; lazım gəldikdə yumruqlarını işə salır, amma özü heç kimə satışmırdı. Adam arasında özünü sakit aparırdı, bununla belə, varlığı hiss olunurdu və onunla hesablaşırdılar.

Con əmi əlli yaşında olmasaydı və o biri kişilər kimi ailə başçısı vəzifəsini daşımayaşaydı, sürücünün yanındakı fəxri yerdən xoşluqla imtina edərdi. O, bu yeri məmnuniyyətlə Roza Saronaya verərdi. Lakin bu istisna edilirdi, çünki Roza Saronaya qadın idi, üstəlik, cavan. Və Con əmi narahat idi, məhzun gözləri ora-bura baxınırdı, güclü, ariq bədəndə gərginlik hiss olunurdu. Tənhalıq divar kimi onu insanlardan, adi insani ehtiyaclardan ayırırdı. Az yeyirdi, içmirdi, dul kişi həyatı sürürdü. Lakin yerinə yetməmiş istəkləri özünü göstərir, daxildə yığışır və nəhayət, bayıra vururdu. Onda o, azğınlıqla yeməyin üstünə atılır və ürəyi bulanacaq basışdırırdı; ya o qədər viski içirdi ki, qırmızı, sulanan gözləri olan heydən düşmüş iflicə dönürdü; ya Sallisoda hansısa bir fahişəyə qoşulurdu. Onun haqqında danışdırdılar ki, guya, bir dəfə o gedib Şouniyə çatıb, üç fahişəni eyni vaxtda bir yatağa uzadıb və bir saat ərzində bu hissiz bədənlərlə məşğul olub. Amma doyandan sonra Con əmi kədərli, pərt və əvvəlki kimi tənha dolaşmış. O, adamlardan gizlənib və öz günahını, heç olmasa, hədiyyələrlə yumağa çalışıb. Gizlincə evlərə girib və uşaqların yastığı altına saqqız dürtüb. Camaat üçün odun doğrayıb və əvəzində pul almayıb. Nəyi olubsa – yəhər, at, bir cüt təzə çəkmə – hamısını paylayıb. Həmin günlər onunla danışmaq mümkün olmayıb, çünki hamıdan qaçıb, istər-istəməz kiminləsə rastlaşanda isə özünə qapılıb və hamıya xoflu baxıb. Arvadının ölümü və ardınca uzun ayların qapalı həyatı onda öz izlərini buraxıb: vicdan əzabı və xəcalət hissi Con əmiyə əziyyət verirdi və onun tənhalığını heç nə dəyişə bilmirdi.

Amma bəzi şeylərlə o, necə olsa, barışmalı olurdu. Heç olmasa, onunla ki, o, digər kişilərlə bərabər ailənin başçısı sayılırdı, ailəni isə idarə etmək lazımdır; və budur, indi sürücünün yanında, fəxri yerdə oturmaq tələb olunur.

Tozlu yolla evə qayıtmış hər üç kişi qaşqabaqlı oturmuşdu. Sükana tərəf əyilmiş El gah yola, gah cihaz lövhəsinə baxır, ampemetrin şübhəli titrəyən oxunu, yanacaq miqdarı göstəricisini və kontrol lampasını nəza-

rətdə saxlayırdı. O, fikrən maşının xatalı yerlərini, işləyərkən bəzi şübhəli cəhətlərini müəyyən edirdi. Cırıltılara qulaq verirdi – bəlkə, arxa mostda yağ çatmır; klapanların işləməsinə qulaq verirdi. O, əlini sürət keçiricisi dəstəyinin üstündə saxlayaraq ovcuyla şesternyaların işləməsini hiss edir, pedalı basaraq əyləcləri yoxlayırdı. El başqa vaxt, bəlkə də, mart pişiyi kimi avaralanırdı, indi isə o, özündə maşına, onun işləməsinə, vəziyyətinə görə böyük məsuliyyət hiss edirdi. Nə isə sıradan çıxsa, bu, onun təqsiri olacaq, ona bir söz deməsələr də, hamı, ilk növbədə isə, El özü biləcək ki, odur günahkar. O, maşını yoxlayır, müşahidə edir, hər səsə qulaq verirdi. Üzündə məsuliyyət dolu ciddilik var idi. Hamı onun maşına məsuliyyətinə hörmət edirdi. Hətta ailə başçısı – ata belə əlinə qayca açarı alaraq onun göstərişlərinə əməl edirdi.

Onlar evə yorğun qayıdırdılar. Ruf və Uinfild küçədəki səs-küydən, insan axınından, biyan nabatı üçün atalarına yalvarmaqdan yorulmuşdular; Con əminin gizlincə onların ciblərinə dürtdüyü saqqıza sevinməkdən bezmişdilər.

Qabaq oturacaqda əyləşmiş kişilər də yorğun, acıqlı və bikef idilər, çünki fermanın bütün daşınan əmlakı – atlar, furqon, müxəlləfat və ev əşyaları üçün yalnız on səkkiz dollar ala bilməmişdilər. On səkkiz dollar. Onlar alıcıyla dilləşmiş, mübahisə etmişdilər, lakin onun birdən alverə marağı itdikdə və bildirəndə ki, heç bir qiymətə heç nə istəmir, səsləri qısılmışdı. Onlar özlərini məğlub hiss etmiş, geri çəkilməmiş və əvvəl təklif ediləndən iki dollar az almışdılar. Və indi onlar yorğun və ürkmüş halda idilər, çünki heç cür anlamadıqları gerçəkliliklə rastlaşmışdılar və bu gerçəklik məğlub etmişdi onları. Onlar bilirdilər ki, qoşqu və furqonun qiyməti qat-qat bahadır. Onlar bilirdilər ki, dəlil bunu qat-qat bahasına satacaq, lakin bunu necə etməyin yolu tapmaca idi onlar üçün. Ticarətin sirləri onların anladığı şey deyildi.

Gah yola, gah da cihaz lövhəsinə baxan El dedi:

– Bu fırıldaqçı bura adamı deyil. Bizim kimi danışmır. Geyimi də başqa cürdür.

Ata izah etdi:

– Mən dəmir məmulatı dükənində bəzi tanışlarla rastlaşmışam. Deyirlər, belələrindən bura çox gəlib, biz köçməmiş pula gedən nəyimiz varsa, alırlar. Yaxşı qazanırlar. Nə edəsən? Gərək Tommi də gedəydi. Bəlkə, o, baha sata bilərdi.

Con dedi:

– Bu, heç bir şey almaq da istəməirdi axı. Geri daşımayacaqdıq ki?

– Mənə bunu da başa salıblar, – dedi ata. – Deyirlər ki, onlar həmişə belə edirlər. Qorxudurlar bizi. Biz, sadəcə, bilmirdik onlarla necə danışmaq lazımdır. Eh, ana dilxor olacaq. Hirsənəcək, qanı qaralacaq.

El dedi:

– Ata, nə vaxt qalxmaq fikrindəsən?

– Bilmirəm. Axşam danışarıq, məsləhətləşərik. Yaxşı ki, Tom qayıdıb. Mən elə sevinirəm ki... Tom yaxşı oğlandır.

El dedi:

– Ata, burada biri danışdı ki, Tom dilindən kağız verib. Və guya, buna görə o, bu ştatdan çıxma bilməz. Birdən çıxsə, ilişsə, ona üç il verəcəklər.

Ata tutuldu:

– Elə belə dedilər? Belə deyirlərsə, yəqin, bilirlər. Bəlkə, çərənlayirlər boş-boş?

– Kim baş açar, – cavab verdi El. – Onlar öz aralarında danışdılar, mən bildirmədim ki, qardeşimdir. Yanlarında dayanıb qulaq asırdım.

Ata dedi:

– Görəsən, doğrudan, belədir? Tomsuz necə gedərik? Onun özündən soruşmaq lazımdır. Onsuz da, iş başımızdan aşır – bircə dalımızca düşməkləri qalmışdı! Yəni həqiqətən, belədir? Gərək bu haqda açıq danışaq.

Con əmi dedi:

– Tom nə edəcəyini özü bilir.

Onlar susdular. Yük maşını gurultuyla yolla gədirdi. Mühərrik taqıldayır, rəvan işləmir, əyləclər cingildəyirdi.

Təkərlər, sanki, taxtadandı, cırıldayırdı, radiatorun qapağındakı dəlikdən buxarın nazik şırnağı fışqırırdı. Yük maşını arxasınca qırmızı toz sütunu qaldırırdı. Gün yalnız yarıyadək üfük xəttini keçərkən o, son yoxuşu arxada qoydu və qürubla birlikdə evə gəlib çatdı. Əyləclər zingildədi və bu səs Elin beyninə taxıldı: lənətə gəlsin bu sürtünmə!

Ruf və Uinfild çıxırtyla maşının bortlarına dırmaşib yerə hoppandılar. Onlar qışqırırdı:

– O, haradadır? Haradadır Tom? – Və birdən onlar qardaşlarını görüb çaşqın dayandılar, sonra astaca yaxınlaşdılar və ürkək nəzərlərini ona dikdilər.

Və o deyəndə ki:

– Salam, uşaqlar. İşləriniz necədir? – Sakitcə cavab verdilər:

– Salam. Pis deyil. – Və bir kənarında durub, adam öldürüb türmədə yatmış böyük qardaşlarına oğrun-oğrun baxmağa başladılar. Hində türmə düzəltmələri və kimin məhbus olması üstündə dalaşib mübahisə etmələri yadlarına düşdü. Konni Rivers eninə qoyulmuş lövhəni yük maşınının arxasından götürüb hoppandı, sonra Roza Saronaya da düşməyə kömək etdi və qız onun yardımını təkəbbürlə qəbul etdi, dodaqlarının kənarlarını məzəli büzərək, mətləbi duyan, özündənrazı təbəssümüylə gülümsündü.

Tom dedi:

– Bu ki Rozadır! Mən bilmirdim ki, sən onlarla gələcəksən.

– Biz piyada gəldik, – cavab verdi o. – Yük maşını çatdı bizə, mindirib gətirdilər. – Sonra əlavə etdi: – Bu da Konnidir, mənim ərim. – Bunu deyərkən o, valehedici idi.

Tom və Konni salamlaşdılar – bir-birinə göz yetirərək, bir-birinə diqqətlə baxaraq və bu yoxlamadan razı qaldılar. Tom dedi:

– Görürəm, vaxtı boş keçirməyibsən.

Qız öz qarnına baxdı.

– Sən heç nə görmürsən, tezdır hələ.

– Anam dedi mənə. Haçandır bəs vaxtı?

– Hələ çox var! Qışa ancaq...

Tom güldü.

– Demək, portağallıqda doğacaqsan? Portağal ağac-
ları arasındakı dümağ evcikdə?

Roza Sarona hər iki əliylə qarnına toxundu.

– Sən heç nə görmürsən, – dedi o, məğrurluqla
gülümsündü və evə getdi. İsti axşam idi, qərb tərəfdə
göy hələ də tamam qaralmamışdı. Və çağırış gözləmə-
yərk bütün ailə yük maşınının yanında toplaşdı – ailə
iclası, ailə şurası öz sessiyasını açıq elan etdi.

Axşamın işığında qırmızı yer gözə şəffaf görünürdü,
adama elə gəlirdi ki, o genişləniib, uzanıb və hər bir daş,
dirək, tikili gündüz gözlə görünməyən dərinlik, möh-
kəmlik tapıb; hər şey daha aydın sezilməyə başlayıb.
Dirək, sanki, yerdən, arxasında uzanan qarğıdalı tarla-
rından sərbəst, öz-özlüyündə dayanmışdı. Və hər qarğı-
dalı çıxışı o birilərə qarışmayaraq tək durmuşdu. Möh-
kəm gövdəli söyüd də o biri ağaclardan əlahiddə, ayrı-
lıqda dayanmışdı. Yer, sanki, axşamın toranını işıqlandı-
rırdı. Boz, suvanmamış evin qərb divarı ay çevrəsi kimi
parıldayırdı. Boz, toz basmış yük maşını qaranlıqda ste-
reoskopun uzaq perspektivi kimi canlanırdı.

Axşam insanları da dəyişmişdi, onlardan səs-səmir
gəlmirdi. Sanki, təbiətin düşüncəsiz həyatına qarışmışdı-
lar. Onlar beyinlərində yüngülcə iz buraxan impulslara
tabe olurdular. Gözləri diqqətlə və sakit baxırdı, axşamın
toranında bu gözlər də şəffaf görünürdü – tozlu üzləriylə
müqayisədə şəffaf və aydın.

Ailə ən mühüm yerdə – yük maşınının yanında
toplaşmışdı. Ev cansız idi, tarlalar cansız idi, yük maşı-
nında isə onlar nə isə canlı bir şey hiss edirdilər; o, onlar
üçün həyatın özünün rəmzi idi. Radiatorunun əzilmiş,
cızılmış qabığı ilə, köhnəlmiş, yağlı toz basmış mühərri-
ki, çarx topunun qalpaqsız yerinə çırpılmış qırmızı tozu
ilə Nuh əyyamından qalmış “qudzon” – bu bortları
hündür, yöndəmsiz, yarıpiyada, yarıyük maşını onlar üçün
yeni ev, bütün ailənin yığışdığı yer idi.

Ata yük maşını dolandı, onun hər yanını nəzərdən keçirtdi, sonra sallağı oturdu və toz basmış torpaqdan çubuq götürdü. Sağ ayağının pəncəsi yerə tam dirənmişdi, bir qədər kənara çəkdiyi sol ayağı yerə barmaqlarıyla toxunurdu, odur ki bir dizi o birindən yuxarıda idi. Sol əli sol dizinin üstündə idi, sağ dirsəyi hündür dayanan sağ dizinə söykənmiş, ovcu ilə çənəsini tutmuşdu. Ata bu vəziyyətdə oturub yük maşınına baxırdı. Con əmi ona yaxınlaşdı və o da çömbəlib oturdu. Atanın və Con əminin baxışları düşüncəli idi. Baba evdən çıxıb gördü onları, taytıya-taytıya yük maşınına sarı gəldi və ayaq yerində oturdu – onlarla üzbəüz. Bu, ailənin özəyi idi. Tom, Konni və Noy asta-asta bu dəstəyə yaxınlaşdılar, sallağı oturdular və indi onların hamısı, mərkəz baba olmaqla yarım dairə şəklində oturmuşdular. Sonra qapıda ana və nənə göründü, onların arxasınca isə ehtiyatla yeriyərək Roza Sarona da gəldi. Onlar kişilərin arxasında yer aldılar, əllərini bellərinə qoyub durdular. Uşaqlar isə – Ruf və Uinfilid qadınlardan bir qədər o yanda atlanıb-düşürdülər; uşaqlar yalın ayaqlarıyla qırmızı tozu ovxalayır, lakin onların səsləri eşidilmirdi. Yalnız vaiz çatmırdı. O, nəzakətlə evin arxasına çəkilmişdi. O, yaxşı vaiz idi, öz camaatını yaxşı tanıyırdı.

Axşam toranı yavaş-yavaş yumşalırdı; ilk dəqiqələr yük maşınının yanında çömbəlib oturmuş və ayaq üstə olan ailə üzvləri susurdular. Sonra məxsusi kiməsə deyil, hamıya birdən müraciət edərək ata öz hesabatına başladı.

– Bizi yaxşıca soyub buraxdılar. Alverçi bilirdi ki, biz gözləyə bilmərik. Cəmisi on səkkiz dollar əldə edə bildik.

Ana narahatlıqla yerində vurnuxdu, lakin susdu.

Böyük oğul, Noy soruşdu:

– Demək, cəmi pulumuz nə qədərdir?

Ata burnunun altında nəsə danışaraq toz üzərində haqq-hesab cızmağa başladı.

– Yüz əlli dörd, – dedi o. – Amma El deyir ki, şinləri dəyişmək lazımdır. Deyir, bunlarla uzağa getmək olmaz.

El ailə məsləhətləşməsində ilk dəfə idi ki, iştirak edirdi.

Bu çağacan o, qadınlarla bir yerdə arxada dayanırdı. O da öz qərarını hörmətlə bəyan etdi:

– Maşın köhnədir. Mən almamış ona başdan-ayağa baxmışam. Sahibi məni söhbətlə azdırırdı, mən isə ona qulaq asmırdım. Barmaqlarımı differensiala saldım – toz-zad yoxdur. Sürət qutusunu açdım – o da elə. Sürəti dəyişmə qutusunu yoxladım, təkərləri yoxladım, görüm səkkiz yazmır ki. Kuzovun altına girdim – rama salamatdır. Qəzaya düşməyib, deyəsən. Akkumulyatorun birində gözümə çat dəydi – dedim ki, bütövlüklə dəyişinlər. Şinlər birqəpiklik deyil, amma ölçüsü asan tapılındır. Beləsinəni həmişə əldə etmək olar. Elə də sürəti yoxdur, amma yağ axıtmır. Mən ona görə “bunu alın” dedim ki, işlək maşındır. Bu köhnə “qudzon”lardan kefin istəyən qədər satılır, hər şeyi ucuzdur. Həmin pula bir az böyük və yaraşlıqlısını da almaq olardı, amma onların hissələri bahadır, özü də həmişə tapmaq olmur. Məncə, belə düzgündür. – Sonuncu ifadə onun ailəyə sadıqlığını ifadə etməli idi. O susaraq başqalarının nə deyəcəyini gözləməyə başladı.

Baba indi ailənin yalnız nominal başçısı idi, hakimiyyət artıq onun əlindən çıxmışdı. Babanın tutduğu mövqə şərəfli idi və adətdən irəli gəlirdi. Lakin birinci söz demək ixtiyarı, axmaq bir şey gəvəzələyə biləcəyindən asılı olmayaraq, hələ də onun əlində idi. Ona görə sallağı oturmuş kişilər və arxada durmuş qadınlar babanın nə deyəcəyini gözləyirdilər.

– Düzdür, El, – deyə o başladı. – Mən elə sənə kimi bir kiçük idim, quyruğumu dik tutub gəzirdim, amma işdən heç vaxt yayınmırdım. Sən igidsən, El! – Yekun ifadə xeyir-dua kimi səsləndi və El həzdən azca qızardı.

Ata dedi:

– Elə bilirəm ki, hər şey düzdür. Bu, at olsaydı, biz Eldən heç nə soruşmazdıq. Amma maşından elə tək onun başı çıxır.

Tom dedi:

– Mənim də az-maz anlayışım var. Mak-Alesterdə yük maşını sürməli olmuşam. El düz edib. Hər şeyi necə

lazımdır. – Elin tamam qızarması üçün bu tərif kifayət edirdi. Tom davam edirdi: – Bir məsələ də var... Vaiz... bizimlə getməyə icazə istəyir. – O susdu. Onun sözləri eşidilmişdi, lakin ailə susaraq qulaq asırdı. – O, pis adam deyil, – əlavə etdi Tom. – Biz onu çoxdan tanıyıyıq. Hər-dən çox danışıq, amma gic bir söz çıxmaz ağzından, – Tom bu məsələnin həllini ailənin öhdəsinə buraxdı.

Get-gedə qaranlıq düşürdü. Ana dəstədən ayrılıb evə getdi və bir dəqiqədən sonra oradan soba qapısının cingiltisi eşidildi. Sonra o, yenə də düşüncələrə qapılmış dəstənin yanına qayıtdı.

Baba dedi:

– Bunu müxtəlif cür həll etmək olar. Deyirlər, guya, vaizlər bədbəxtlik gətirir.

Tom dedi:

– O artıq vaiz deyil.

Baba əlini yellədi:

– Kim vaiz olubsa, o elə vaiz də qalacaq. Bundan qaçmaq olmaz. Bəziləri yanlarında vaiz saxlamağı şərəf bilirlər. Kim öldü – o dəfn edəcək. Toydur – xüsusən tələsik keçirilməlidir – yenə onsuz keçmir. Uşaq doğuldu, xaça çəkilməlidir – budur, vaiz əlinin altındadır. Mən həmişə demişəm: vaizdən vaizə fərq var. Onları bir-birindən seçməlisən. Bu, mənim xoşuma gəlir. O, sadədir.

Ata çubuğu toza soxdu və onu barmaqları arasında hərləyib tozda dəşik açdı.

– Burada məsələ onda deyil ki, yaxşı adamdır o, yoxsa pis; uğur gətirəcək, yoxsa bədbəxtlik. Hər şeyi götür-qoy etməliyik. Xoşagələn məsələ deyil, amma nə edəsən. İndi baxarıq. Babayla nənə – iki nəfər. Mən, Con və ana – beş nəfər. Noy, Tommi və El – səkkiz. Roza və Konni – on. Ruf və Uinfild – on iki. Bir də itlər – onları tulla-mayacağın ki burada. Yaxşı itlərdir, güllələməyə əl qalxmaz, adam da yoxdur, verəsən. Cəmi on dörd.

– Bu olan-qalan toyuqları və iki donuzu saymasaq – əlavə etdi Noy.

Ata dedi:

– Donuzları istəyirəm duzlayım, yol üçün. Qaxacı çəlləklərdə apararıq. Amma bilmirəm hara yerləşdirəcəyik onları. Artıq adamı da yedizdirə biləcəyikmi? – O, başını çevirmədən soruşdu, – Necə fikirləşirsən, ana, bacarııq?

Ana boğazını antladı:

– İş onda deyil – bacarııq, yoxsa yox. İstəyib-istəməməyimizdədir? – sərt dedi o. – Bacarmağa qalsa, heç nə bacarmayacağıq. Əgər ancaq buna ümid etsək, heç Kaliforniyaya da çata bilmərik. Amma nəyi istəsək, onu edə bilərik. Və əgər ona qalsa, ailələrimiz bu yerlərdə çoxdan yaşayır və hələ eşitməmişəm ki Coudlardan, yaxud Xezliltərdən kimsə insan xahiş edəndə bir tikə çörəkdən, sığınacaqdan, ya da onu harasa çatdırmaqdan imtina etsin. Hər cür Coud olub, amma belə xəsisinə hələ rast gəlinməyib.

Ata soruşdu:

– Bəs birdən yer çatmadı? – O, anaya baxdı, başını yana çevirdi və öz sözlərindən utandı.

– Yer, onsuz da, azdır, – cavab verdi ana. – Ancaq altı nəfərə yer var, biz isə on ikl nəfərik. Bir adam çox olsun, bir adam az – eyni şey deyil? Məgər sağlam, güclü kişi yük ola bilər? Gələn dəfə də yenə yüz dollardan artıq pulumuz və iki donuzumuz olarsa və biz “insanı yedirib-içirə bilərikmi” düşünsək... – O, sözünü tamamlamadı və ata inciyib üzünü yana çevirdi.

Nənə dedi:

– Vaizlə yaxşı olacaq. O, bu gün səhər yaxşı dua oxudu.

Ata gah ona, gah buna baxaraq üzlərdə ikitirəlik nişanəsi axtarırdı və nəhayət, dedi:

– Çağır onu, Tommi. Əgər daha bizimlə gedirsə, onun yeri buradır.

Tom qalxdı və vaizi səsləmək üçün evə sarı getdi:

– Keysi! Ey, Keysi!

Evin arxasından asta səs gəldi. Tom ora getdi və vaizi gördü: o, divara söykənib oturmuşdu və aydın səmada səyriyən axşam ulduzuna baxırdı.

– Sən məni çağırırdın? – soruşdu Keysi.

– Hə. Biz qərara gəldik: əgər bizimlə yollanırsansa, onda ora gedək, bizə kömək edərsən hər şeyi ölçüb-biçməkdə.

Keysi yerdən qalxdı. O, ailə məsləhətləşməsinin nə olduğunu bilirdi; o bilirdi ki, onu ailəyə qəbul ediblər. Və onun tutduğu mövqə yüksək idi: belə ki, Con əmi bir az o yana çəkilərək özünü atanın arasında ona yer verdi. Keysi üzünü yük maşınının ayaq yerinə çömbələn baba-ya çevirib sallağı oturdu.

Ana yenə evə getdi. Fənərin dəmir layının cıncıltısı eşidildi və qaranlıq mətbəxdə sarımtıl işıq yandı. O, böyük tavanın qapağını qaldırdı və evdən bişmiş ət və çuğundur ətri yayıldı. Hamı ananın nə vaxt qaranlıq həyə-tə çıxacağını gözləyirdi. Çünki ailə müşavirəsində onun sözü çox şeyi həll edirdi.

Ata dedi:

– Fikirləşmək lazımdır, haçan çıxacaq. Nə qədər tez çıxsaq, bir o qədər yaxşıdır. Donuzları kəsmək, duzlamaq və yığışmaq qalır. Bütün bunları nə qədər tez etsək, o qədər yaxşıdır.

Noy onu dəstəklədi:

– Əgər işə necə lazımdır girişsək, sabaha hər şey hazır olar. Birisi gün də düzələrik yola.

Con əmi onlara etiraz etdi:

– Gündüz, istidə ət soyumaz. Kəsmək üçün yaxşı vaxt deyil. İsti ət sonra necə olacaq?

– Gəlin bu gün kəsək. Səhərəcən, necə olsa, bir az soyuyar. Şam edərik, sonra da kəsərik. Duz var?

Ana dedi:

– Hə. Duz çoxdur. İki dənə yaxşı çəllək də var.

– Onda elə də edərik, – dedi Tom.

Baba qalxmağa çalışaraq yerində qurcalandı.

– Hava qaralır, – dedi o. – Adam acıyır. Bax Kaliforniyaya çatan kimi daraşacağam üzümə və bütün günüm əlimdə salxım gəzəcəyəm: bir şey oldu – ağızıma atacağam, vallah! – o ayağa durdu, o biri kişilər də qalxdılar.

Ruf və Uinfild tozun içində cin kimi atılıb-düşürdülər. Ruf səsini qısaq Uinfildə pıçıldadı:

– Donuzları kəsirik və düz Kaliforniyaya. Donuzları kəsirik və Kaliforniyaya – hamısını birdən.

Uinfild əməlli-başlı sərsəmlədi. Barmağını boğazına qoyub üzünü qorxulu hala saldı və yüngülcə çıxıraraq fır-fıra kimi fırlandı.

– Budur qoca donuz. Bax! Qoca donuz budur, Ruf! Gör nə qədər qan var! – O valaylayıb yerə sərilədi və əl-ayağını titrətməyə başladı.

Lakin Ruf ondan böyük idi və o hiss edirdi ki, bu günlər nə isə qeyri-adi bir şey baş verir.

– Kaliforniyaya! – deyərək təkrar etdi o. Onun həyatında hələ belə əlamətdar hadisələr olmamışdı.

Böyüklər qatı qaranlıqdan keçib işıq yanan mətbəxə getdilər və ana onların qabağına qalaylanmış boşqablarda bişmiş ət və çuğundur qoydu. Amma özü yeməyə başlamamış sobaya böyük girdə ləyən qoydu və od yerində isti ocaq qaladı. Sonra bir neçə vedrə su gətirdi, ləyəni ağzınacan doldurdu və yan-yörəsinə daha bir neçə dolu vedrə qoydu. Mətbəxi buxar götürdü. Hamısı tələsik yeyib qapıdan çıxdılar ki, su qaynayanacan orada otursunlar. Onlar qaranlığa, fənərdən yerə düşən və üzərində babanın formasız kölgəsinin hərəkət etdiyi dördkünc işığa baxırdılar. Noy cidd-cəhdlə dişlərini saman çöprüylə qurdalayır. Ana və Roza Sarona boşqabları yuyur və onları qalaq-qalaq masa üzərinə qoyurdular.

Və birdən hamı əmr almış kimi işə başladı. Ata qalxıb ikinci fənəri yandırdı. Noy mətbəxdəki yeşikdən əyr bığağı çıxartdı və onu kiçik, sürtülmüş qart daşında itilədi. Sonra bıçağı və daşları qapı ağzındakı kötüyün üstünə qoydu. Ata iki qalın taxta gətirdi, balta ilə uclarını yontub şiş etdi və ortasından möhkəm iplə bağladı.

O deyirdi:

– Qarmaqları nahaq satdıq; biri də qalmayıb.

Sobanın üstündəki su quruldayır, buxar qalxırdı.

Noy soruşdu:

– Necə eləyək? Suyu ora aparaq, ya donuzları bura gətirək?

– Donuzları bura, – cavab verdi ata. – Donuz qaynar su deyil, dağılmaz, yanmazsan. Su qaynadı?

– İndi pıqhapıq qaynayacaq, – cavab verdi ana.

– Yaxşı, Noy, Tom, El, gedək ağıla. Mən fənəri tutaram. Onları orada kəsib bura daşıyarıq.

Noy bıçağı götürdü, El baltanı, dördü də ağıla sarı getdi; atanın əlində tutaraq yolu işıqlandırdığı fənər onların ayaqları altına sarı işıq zolaqları salırdı. Ruf və Uinfild tullana-tullana onların arxasınca qaçdılar. Pəyəyə keçərkən ata çəpərin üstünə əyildi və fənəri qaldırdı. Oyadılmış cavan donuzlar xortuldayaraq vurnuxmağa başladılar. Con əmi və vaiz kömək etmək üçün yaxınlaşdılar.

– Yaxşı, – dedi ata. – Vurun. Daşıyarıq evin yanına, qanlarını orada axıdıb, yuyarıq – Noy və Tom ayaqlarını aşırıb çəpərdən keçdilər. Onlar öz işlərini cəld və məharətlə gördülər. Tom baltanın küpü ilə hərəsinə bir dəfə vurdu, Noy isə yıxılmış donuzların üzərinə əyilərək şah damarlarını tapdı və öz əyri bıçağıyla onu yırtaraq qanı çölə axıtdı. Sonra son qüvvəsiylə zingildəyən donuzları çəpərdən aşırıdılar. Vaiz və Con əmi donuzun birini, Tom və Noy o birisini ayaqlarından yapışib sürüdülər. Ata fənərlə onların dalınca gedirdi və qara qan hopan tozda ağıldan başlayan iki zolaq uzandı.

Donuzları sürüyüb evin yanına gətirəndən sonra Noy dal ayaqlardakı vətərləri bıçaqla ayırdı və qarmaqları keçirtdi: donuz cəmdəklərini dam örtüyünün altından çıxan tirlərdən asdılar. Sonra kişilər qaynar su gətirib qara donuz cəmdəklərinin üzərinə tökdülər. Noy onları çərtdi və içəlatı çəkib birbaşa yerə tökdü. Ata cəmdəyi əməlli-başlı yüngülləşdirmək üçün daha iki qarmaq yondu, Tom və ana isə bu zaman qaşov və bıçağın küt yanı ilə tükləri təmizləyirdilər. El vedrə gətirdi, içəlatı ora yığıdı və evdən uzaq bir yerə tullamağa getdi; iki pişik ucadan miyovuldayaraq onun arxasınca qaçdı, itlər də pişiklərə mırıldanıb götürüldülər oraya.

Ata qapı ağzında oturub fənərin işığında donuz cəmdəklərinə baxırdı. Tükün hamısını təmizlədilər və indi qan asta-asta yerdəki qara gölməçəyə axırdı. Ata qalxdı, asılmış cəmdəklərə yaxınlaşdı, onları əliylə yoxladı və yenə kandarda oturdu. Baba və nənə pəyəyə yatmağa yollandılar, şamı yanan fənəri baba aparırdı. O birilər sakitcə evin yanında oturmuşdular: Konni, El və Tom divara söykənərək düz tozun içində, Con əmi yeşiyin üstündə, ata kandarda. Yalnız ana və Roza Sarona yenə də mətbəxdə yır-yığış edirdilər. Ruf və Uinfildin başları aşağı əyilirdi, ancaq yuxuya güc gəlməyə çalışırdılar. Onlar qaranlıqda yuxulu-yuxulu bir-birini acılayırdılar. Noy və vaiz yanaşı, üzü evə sarı sallığı oturmuşdular. Ata şlyapasını çıxartdı, barmaqlarını sağına apardı və narahatlıqla başını qaşdı.

– Sabah səhər tezdən əti duzlayırıq, sonra çarpayılardan başqa hər şeyi yükləyərək maşına, birisi gün isə tər-pənərik. Uzaqbaşı bir-ikisaatlıq işdir – inamsız dedi o.

Tom onun sözünü kəsdi:

– Bütün günü boş-boş veyllənəcəyik ki, görəsən, nə edək. – O birilər narahatlıqla tər-pəşdilər. – Yır-yığışı səhər-cən bitirib, çıxıb gedərdik. – Ata əlini dizinə sürtdü. Və hamını həyəcan bürüdü.

Noy dedi:

– Bəlkə, indi duzlasaq, ətə bir şey olmaz? Parça-parça doğrayaq, belə daha tez soyuyar.

Gərginliyə dözməyən Con əmi sözünü kəsə dedi.

– Bəs nəyi gözləyirik? Bircə hər şeyi qurtaraydıq. Gediriksə, gedək.

O birilər dəstəklədilər onu.

– Doğrudan, çıxıb gedəydik! Yolda yuxumuzu alarıq. – Onlar artıq yerlərində otura bilmirdilər.

Ata dedi:

– Deyirlər, oracan iki min mildir! Getmək lazımdır. Noy, gəl cəmdəkləri doğrayaq, sonra da şeyləri maşına yükləyərək.

Ana qapı arxasından boylandı.

– Bəs birdən nəyə yadımdan çıxdı, qaranlıqda görmək olmur.

– İşıqlaşanda yoxlayarıq, hər şeyi götürmüşük, ya yox, – dedi Noy. Onlar bir neçə dəqiqə sakitcə oturaraq fikirləşdilər. Sonra Noy qalxdı və bıçağı sürtülmüş kiçik qart daşında itiləməyə başladı. – Ana, – dedi o, – masanın üstünü yığışdır. – Sonra donuz cəmdəyinə yaxınlaşdı, bıçağı beldən aşağı çəkdi və əti qabırğalardan ayırmağa başladı.

Ata cəld kandan qalxdı.

– Yığışmaq lazımdır, – dedi o. – Gedək, uşaqlar.

İndi, artıq getmək vaxtı təyin olunan zaman qaçaqcaq başlandı. Noy donuz ətinin şaqqalarını mətbəxə apardı və duzlamaq üçün dördkunc-dördkunc doğramağa başladı, ana isə hər tikəyə duz çəkir və tikələrin bir-birinə toxunmamasına çalışaraq, çəlləyə yığırdı. O, ətləri lap kərpic kimi yığır, aralarına isə duz səpirdi. Noy bud və qıçları kəsib doğrayana qədər ana sobanın odunu öləzilməyə qoymurdu. Noy qabırğa, bel sümüyü və ayaqlardan əti kəsib ayırandan sonra isə ana sümükləri sobaya soxdu ki, bir azdan yeyiləsi olsun.

Həyətdə və pəyədə fənərdən düşən işıq ləkəsi hərəkət edirdi – kişilər götürülməsinə qərar verdikləri hər şeyi toplayıb maşının yanına yığırdılar. Roza Sarona pal-paltarın hamısını gətirdi: kombinezonlar, qalın altlıqlı ayaq-qabılar, uzunboğaz rezin çəkmələr, nimdaş bayram kostyumları, sviterlər, xəzboyunlu gödəkcələr. O, bunların hamısını taxta yeşiyə yığıdı, üstünə çıxdı və ayaqlarıyla əzdi. Sonra evdən paltar və şalları, qara pambıq corabları və uşaq paltarlarını – kiçik kombinezonları və ucuz çit paltarları – gətirdi və yeşiyə yığıb yenə əzdi.

Tom pəyəyə girib götürüləsi alətləri – əl mişarı, qayka açarlarını, çəkici və mıx dəsti olan yeşiyi, kəlbətin, yeyə və törpünü yığıdı.

Roza Sarona böyük brezent parçası gətirib maşının arxasında yerə sərdi. Qucağındakı üç ikiadamlıq və bir ensiz döşəklə qapıdan güclə keçən Roza bunları brezentə

yığıdı, sonra bir qucaq yırtıq adyal gətirdi və onları döşəklərin üstünə atdı.

Ana və Noy hələ də mətbəxdə əlləşirdilər; sobadan bişmiş xırda donuz sümüklərinin iyi gəlirdi. Bu saatacan oyaq qalmış uşaqları yuxu aparırdı. Uinfild düz qapı ağzında, tozda büzüşüb uzanmışdı, donuz cəmdəyinin doğranmasına tamaşa edən Ruf isə elə oturduğu yeşiyin üstündə yuxuya getmişdi. Başı divara söykənmişdi, yüngül və rahat nəfəs alırdı, ağzı azca açıla qalmışdı.

Tom əlində fənər, vaizlə bir yerdə mətbəxə daxil oldu.

– Bəh, bəhl Nə dadlı iy gəlirl – dedi o. – Sümüklərin çırtılısını eşidirsən?

Ana donuz tikələrini çəlləyə düzür, üstünə və aralarına duz səpir və hər sıranı əliylə basırdı. O, Toma baxdı, xəlif gülümsündü, amma baxışı ciddi və yorğun idi.

– Səhər nuş edərik bunları. Dadlıdır! – dedi o.

Vaiz ona yaxınlaşdı.

– Ver mən duzlayım, – dedi o. – Sənin başqa işlərin çoxdur.

Ana işdən ayrıldı, inamsız baxdı ona, sanki, o nə isə əcaib bir təklif etmişdi. Əlləri duz içində idi, təzə ətin şirəsindən qızarmışdı.

– Bu, qadın işidir, – nəhayət, o cavab verdi.

– İş elə işdir, – dedi vaiz. – Özü də çoxdur iş, bunu arvad və kişi işinə ayırmaq nəyə lazım?.. Sənin başqa işlərin var. Ver, mən duzlayım.

Ana zənlə baxdı ona, sonra qalaylanmış ləyənə vedrədən su tökdü və əllərini yudu. Vaiz donuz tikəsi götürüb duzladı. Ana ona göz qoyurdu. Vaiz tikələri çəlləyə elə onun elədiyi kimi düzürdü. Lakin ana yalnız vaiz bir sıra düzüb, səliqəylə duzlayıb, ovcuyla üstədən basandan sonra razı qaldı. O, şişmiş, duzdan yumşalmış əllərini quruladı.

Tom soruşdu:

– Ana, bəs buradan nəyi aparacağıq?

Ana mətbəxə cəld göz gəzdirdi.

– Vedrələri, – dedi o, – bütün qab-qacağı: boşqabları, fincanları, bıçaq, qaşığı, çəngəlləri. Hamısını yığ yeşiyə və çıxart buradan. Bir də böyük tava, manqal və qəhvədən gedəcək. Soba soyuyanda oradan toru çıxararsan. Tonqalda onun üstündə bişirmək rahatdır. Ləyəni götürsəydik, yaxşı olardı, amma yəqin, soxmağa yer olmayacaq. Vedrədə paltar yumalı olacağam. Xırda-mırda şeyləri götürməyə dəyməz. Böyük qazanda hər şeyi bişirmək olar, küpəcik isə bizi görməz. Qabların hamısını götür. Onlar iç-içə yığılır. – O, mətbəxə bir də nəzər saldı. – Tom, sən bunların hamısını yığ, yerdə qalananın çarəsini mən qılamam. Bir də istiotqabını, duzu, muskat cevizini, sürtkəci götürməliyik. Bunu axırda götürəcəyəm. – O, fənəri götürdü və yorğun addımlarla yataq otağına getdi, yalın ayaqları döşəməyə səssiz dəyirdi.

Vaiz dedi:

– Əldən düşüb o.

– Qadının əldən düşməsi çətin deyil, – dedi Tom.

– Təbiətləri belədir, duaya gəldikləriylə dağılışmaları bir olur.

– Yox, bu, həmin şey deyil. O, doğrudan da, yorulub, sanki, xəstələnib yorğunluqdan.

Ayağını kantara basmağa təzəcə macal tapmış ana onun sözlərini eşidirdi. Və onun üzündəki əzələlər, sanki, dartıldı, qırıqlar itdi, baxışı zabitəli, çiyinləri şax oldu. O, çılpaq divarları nəzərdən keçirdi. Otaqdakı şeylərdən ancaq bir-iki kəm-köhnə qalmışdı. Hələ günorta yerdə olan döşəklər otaqdan çıxarılmışdı. Komod satılmışdı. Otağın ortasında sınıq daraq, boş talk qutusu, küncdə toz qalmışdı. Ana fənəri yerə qoydu. O, əlini stulu əvəz eləyən yeşiklərdən birinə uzatdı və oradan köhnə, kirli, küncü çətin qutunu götürdü. Yeşiyin üstə oturub qutunu açdı. Orada məktublar, qəzetlərdən kəsilmiş parçalar, fotosəkillər, bir cüt sırğa, xırda möhürlü qızıl üzük, saçdan hörülmüş, qızıl haşiyəli saat zənciri var idi. O, bir yığın məktuba toxundu – barmaqlarının uclarıyla toxundu – və Tomun məhkəmə prosesinin yazısı olan qəzet

hissələrini nəzərdən keçirdi. Qutunu uzun müddət dizləri üstündə saxladı, barmaqlarıyla məktubları bir-bir çevirdi və yenə bir yerə yığdı. O, alt dodağını dişləri arasında sıxaraq oturub düşüncələrə, xatirələrə dalmışdı. Və nəhayət, cəsarət etdi: üzüyü, zənciri, sırğalan qutudan çıxartdı, əlini lap dibə soxdu və oradan qızıl qol düyməsini götürdü. Bir məktubun zərfini çıxartdı, bütün bu xırdaxuruşu ora tökdü, zərfini yan bükdü və cibinə qoydu. Sonra ehtiyat və nəvazişlə qutunu bağladı və barmaqlarıyla hamarladı. Dodaqları azca açıldı. O qalxdı, fənəri götürdü və mətbəxə qayıtdı. Sobanın qapağını qaldırdı və qutunu ehtiyatla közün üstünə qoydu. Karton istidən dərhal qaraldı. Od onu diliylə yaladı. Ana əlini qapaqla bir yerdə aşağı saldı. Sobada, sanki, kimsə uzun bir ah çəkdi, alov hərarətlə qutunu çənginə aldı.

Qaranlıq həyətdə ata və El fənər işığında şeyləri yükləyirdilər; alətləri ən alta, amma elə ki qəzadə-zadə o saat götürmək olsun. Onların üstünə paltarlar olan yeşiyi və mətbəx ləvazimatıyla dolu kisəni qoydular; bıçaq, çəngəl və boşqabları ayrıca yeşikdə qoydular. Böyük vedrəni arxaya bağladılar. Aşağı sıranı bacardıqca eyni bərabərdə yığdılar və yeşiklərin arasındakı yerlərə bürmələnməmiş adyalları dürtdülər. Üstdən döşəkləri qoydular və bütün yükü brezentlə örtüb tanı çəkildilər. El kənarlardan bir-birindən iki fut aralı deşiklər açdı və brezentə kəndirlərlə bortun orta lövhələrinə bağladı.

– Əgər yağış yağsa, – dedi o, – bunu yuxarı lövhəyə bağlayırıq, qoy hamı içəri yığılsın, orada islanmazlar. Kabinədə yağış bizi tutmaz.

Ata əlini bir-birinə şappıldatdı.

– Bax bu, yaxşı düşünülüb!

– Bir gözlə, – dedi El, – bir uzun şüvül tapan kimi onu brezentə dayayacağam. Bir növ, çadır alınacaq, onda isti vurmaz heç kimi.

Və ata təkrar etdi:

– Yaxşı düşünülüb! Bəs bu, əvvəl niyə ağlına gəlməmişdi?

– Vaxt yox idi, – dedi El.

– Vaxt yox idi? Bəs avaralanmağa var idi vaxt? Allah bilir, El, axır iki həftəni harada itmişdin!

– Neyləyəсэн, səfər qabağı həmişə belə olur, – deyər El cavab verdi. Sonra isə həlim səslə soruşdu: – Ata, sən getməyimizə sevinirsən?

– Hə? Belə, sevinirəm... Hər halda... Burada çətinlik içində yaşayırdıq. Orada hər şey başqa cür olacaq, iş xirt-dəyəcən, gözəl yerlər, hər yer yaşıllıq, ağappaq evlər, hara baxsan, portağal ağaclarıdır.

– Nədir, orada hər yerdə portağal bitir?

– Bəlkə də, hər yerdə yox, amma, necə olsa, çoxdur.

Səhərin işığında səma boza çaldı. Yır-yığış sona çatdı: donuz ətiylə dolu çəlləklər hazır idi, toyuqlar olan səbəti lap yuxarıya qoymaq qalırdı. Ana sobanı açdı və hələ üstündə çoxlu ət olan qızarmış, kövrək sümükləri çıxartdı. Hələ tam oyanmamış Ruf sürünüb yeşiyin üstündən yerə düşdü və yenə də möhkəm yuxuya getdi. Böyüklər büzüşüb qarı ağzında durmuşdular və dadlı donuz sümüklərini sümürürdülər.

– Baba ilə nənəni oyatmaq vaxtıdır, – dedi Tom. – Hava işıqlaşır.

Ana dedi:

– Onları oyatmağa ürəyim gəlmir, gedənə yaxın oya-darıq. Qoy yatsınlar. Rufa Uinfild də yuxularını almayıblar.

– Yolda yatarlar, – dedi ata. – Yuxarıda, yəqin, yaxşıdır, rahatdır.

İtlər birdən evə sarı qaçdılar və dayanıb qulaqlarını şəkildilər. Sonra bərkdən hürərək qaranlıqda itdilər.

– Nə olub? – təəccübləndi ata. Uzaqdan itləri sakitləşdirən səs gəlirdi. İtlər hürməklərində idi, amma bir qədər alçaqdan. Addım səsləri yaxınlaşırdı və onlar evə yaxınlaşan adamı gördülər. Bu, şlyapasını gözünün üstünə basmış Müli Qreyvs idi.

– Sabahınız xeyir, – dedi o.

– Hə, Müli! – Ata əlində donuz sümüyü, salamladı gələnə. – Keç, Müli, donuz ətindən ye.

– Yox, – dedi Müli. – Yemək istəmirəm.

– Boşla, Müli, nədir ki bu! – Ata mətbəxə keçdi və qayıdıb ona bir neçə qabırğa uzatdı.

– Mən buna görə gəlməmişəm, – dedi Müli. – Keçirdim buradan, yadıma düşdü ki, köçürsünüz, dedim, gedib sağollaşım.

– Bir azdan qalxırıq, – dedi ata. – Bir saat gec gəlsəydin, görməyəcəkdin bizi. Görürsən, hər şeyi yığmışıq.

– Hər şeyi yığmısınız. – Müli yük maşınına baxdı. – Hərdən mən də gedib özümüzküləri axtarmaq istəyirəm.

Ana soruşdu:

– Onlar sənə Kaliforniyadan yazıblar?

– Yox, – deyə cavab verdi o. – Heç nə yazmayıblar. Düzdür, yoxlamamışam. Gərək bir gün gedim poçta.

Ata dedi:

– El, babayla nənəni oyat, gəlib yesinlər. Bir azdan çıxmalıyıq. – Və El pəyəyə sarı gedərkən ata Müliyə müraciət etdi: – Hə, Müli, bizimlə getmək istəyirsən? Sənin xətrinə sıxlaşırıq.

Müli qabırğadakı ətdən dişləyib çeynəməyə başladı.

– Bəzən özümə də elə gəlir ki, getmək pis olmaz. Amma yox, çətin, – dedi o. – Mən özümü tanıyıram: axırıncı dəqiqə qaçıb çıxacağam aradan.

Noy dedi:

– Müli Qreyvs, o yerə çatdıracaqsan ki, çöldə, bir yerdə öləcəksən.

– Özüm də bilirəm. Bu haqda fikirləşmişəm. Bəzən təklikdən cana doyuram, bəzən pis keçmir, bəzən isə lap yaxşı olur. Məsələn bunda deyil. Əgər bizimkilərdən kiminləsə rastlaşsanız – mən elə bunun üçün gəlmişəm – əgər onları Kaliforniyada görsəniz, deyin ki, yaxşı yaşayıram. Deyərsiniz ki, burada pis keçinmirəm. Vəziyyətimi bilməsələr, yaxşıdır. Deyin ki, pul toplayan kimi gələcək.

Ana soruşdu:

– Doğrudan, gedəcəksən?

– Yox, – deyə Müli sakitcə cavab verdi. – Yox, getməyəcəyəm. Bacarmıram. Daha buradan heç yerə getmə-

yəcəyəm. Əvvəl olsaydı – gedərdim. İndi isə – yox. Mən çox düşünüb-daşınmışam, çox şeyi anlamışam. İndi daha heç yerə getməyəm.

Həyat işıqlaşdı. Fənərlərin işığı zəifləyirdi. El qıçını güclə çəkən babanın əlindən tutub gəlirdi.

– Heç yatmaq fikri yox imiş, – dedi El. – Pəyənin arxasında tapdım onu – tək-tənha oturmuşdu. Nə isə olub ona.

Babanın gözlərindəki qəzəbli parıltı yoxa çıxmışdı.

– Heç bir şey olmayıb mənə, – dedi o. – Getməyəcəyəm, vəssalam.

– Getməyəcəksən? – deyə soruşdu ata. – Necə yəni “getməyəcəyəm?” Hər şeyi yığmışıq, hər şey hazırdır. Getmək lazımdır. Burada qalmaq olmaz.

– Kim deyir ki, siz getməyin? – dedi baba. – Gedin. Mən isə getməyəcəyəm sizinlə. Az qala, bütün gecəni düşünmüşəm. Mən buralıyam, bütün ömrüm burada keçib. Tüpürüm belə üzümə də, portağala da, qoy lap zığ vursun orada. Heç yerə getməyəcəyəm. Bura elə də yaxşı deyil, amma mən buralıyam. Siz gedin, mən isə qalırım. Elə yaşadığım yerdə də yaşayacağam.

Onlar babanın başına yığışdılar. Ata dedi:

– Belə olmaz, baba. Tezliklə buraları traktorla başdan-ayağa şumlayacaqlar. Kim sənə baxacaq? Necə yaşayacaqsan: qeydinə kim qalacaq? Ölərsən axı acından.

Baba çığırdı:

– Cəhənnəm olun hamınız. Qoca olsam da, başımı saxlaya bilərəm. Budur, Müli; dolanır ki. Mən də elə yaşayacağam. Dedim getməyəcəm, bitdi, getdi. Nənəni özünüzlə aparın, məndən isə əl çəkin və bu haqda daha kifayətdir.

Ata çaşqın halda dedi:

– Qulaq as, baba! Bir dəqiqə qulaq as!

– Heç nəyə qulaq asmaq istəmirəm! Sözümlü dedim.

Tom atanın çiyinə toxundu.

– Ata, evə keçək. Sənə söz deyəcəyəm. – Və evə sarı gedərkən qışqırdı: – Ana, bir dəqiqə bura gəl!

Mətbəxdə fənər yanırdı, masanın üstündə donuz sümükləri ilə dolu boşqab var idi. Tom dedi:

– Qulaq asın! Bilirəm, babanın gedib-getməmək qərarı verməyə tam haqqı çatır, amma onu tək qoymaq olmaz axı.

– Əlbəttə, olmaz, – dedi ata.

– Onda belə. Əl-qolunu sarıyıb güc işlətsək, qorxuram, xətər yetirərik. Qəzəblənib üz-gözünü pis günə qoyar. Onunla mübahisə etməyə dəyməz. İçirtsək yaxşıdır onu, onda hər şey yoluna düşər. Viski var?

– Yox, – dedi ata. – Bir damcı da yoxdur. Conda da yoxdur. O içməyən vaxt bir şey saxlamır evdə.

Ana dedi:

– Tom, məndə Uinfildin qulaqları ağrıyan vaxtdan yarım şüşə yuxu dərmanı qalıb. Necə bilirsən, təsir edər? Uinfildi o saat yuxu aparırdı.

– Nə edək, bəlkə də, təsir etdi, – dedi Tom. – Gətir bura. Hər halda, yoxlamaq lazımdır.

– Mən onu zibilliyə atmışam, – dedi ana. O, fənəri götürüb çıxdı və bir azdan yarıyaçan hansısa tündrəngli maye doldurulmuş şüşəylə qayıtdı.

Tom dərmanı götürdü və onun dadına baxdı.

– Pis deyil, – dedi o. – Onun üçün bir fincan tünd-qara qəhvə süz. Yaxşı, neçə çay qaşığı tökək? Yox, iki yemək qaşığı yaxşıdır, xatircəmlik üçün.

Ana sobanı açdı, qəhvədanı közə yaxın qoydu, içinə su tökdü və qəhvə səpdi.

– Bankada verəsi olacağın, – dedi o. – Fincanların hamısını yığmışıq.

Tomla ata həyəətə çıxdılar.

– İxtiyarım var istədiyimi etməyə? Donuz qabırğalarını kim yeyib burada? – baba özündən çıxmışdı.

– Biz yemişik, – Tom cavab verdi. – Ana indi sənə qəhvə süzər, yemək də verər.

Baba mətbəxə keçdi, qəhvə içdi və bir tikə donuz əti yedi. Hamı sakitcə həyətdə durmuşdu və açıq qapıdan babaya baxırdı. Hamı onun əsnəyib ləngər vurmasını,

sonra əllərinin masaya düşməsinə və başını qoyub yatdığına gördü.

– O elə, onsuz da, yorğun idi, – dedi Tom. – Vaxtından qabaq dəyməyin ona.

İndi hər şey hazır idi. Hələ tam ayılmamış, key halda olan nənə soruşurdu:

– Neyləyirsiniz burada? Belə tezdən nə var qalxmışınız? – Lakin o geyinmişdi və özünü sakit aparırdı. Uifildi və Rufu oyatdılar; onlar susub oturmuşdular və hələ də mürgüləyirdilər. Sübh şəfəqi sürətlə ətrafa yayılırdı. Və gedənə yaxın birdən vurnuxma bitdi. Onlar həyətin ortasında dayanmışdılar, heç kəs birinci addımı atmaq istəmirdi. İndi, yola çıxmaq vaxtı çatan zaman xof onları babadan az basmamışdı. Onlar yavaş-yavaş pəyənin divarlarını seçməyə başlayır, artıq yerə sarı ləkələr salmayan fənərin öləziyən işığını görürdülər. Səmanın qərb tərəfindən ulduzlar bir-birinin ardınca sönürdü. Onlar isə hələ də, lap lunatiklər kimi donub yerlərindən tərpənə bilmirdilər və gözləri yaxındakıları sezməyərək uzaqlara tuşlanmışdı, onlar dan yerinin ağarmasının bütün genişliyini, ucsuz-bucaqsız çölləri, üfüqəcən uzanan yeri görürdülər.

Yalnız Müli Qreyvs narahat halda var-gəl edir, yük maşınının bort taxtaları arasından içəri boylanır, arxaya bağlanmış ehtiyat balonlarına yumruq vururdu. Müli Toma yaxınlaşdı.

– Ştatin sərhədini keçəcəksən? – soruşdu o. – Verdinin sözə xilaf çıxacaqsan?

Tom düşüncədən ayıldı.

– Ay səni. Bir azdan gün çıxacaq, – ucadan dedi o. – Getmək lazımdır. – O birilər də özlərinə gəlib yük maşınına tərəf yollandılar.

– Gedək, – dedi Tom, – babanı gətirək.

Ata, Con əmi, Tom və El mətbəxə girib alınını masaya dağılmış qəhvənin yanında çarpazladığı əllərinə dayayıb yatmış babanı gördülər. Onlar onun qollarından yapışıb ayağa qaldırdılar, o isə sərxoş kimi xırıltılı səslə deyib söyüş söyürdü. Həyətdə babanı qaldırıb apardılar.

Tom və El yük maşınına çıxdılar və qocanın qoltuğu altından tutub ehmalca yuxarı qaldırdılar. El brezent örtüyün bir başını açdı və onlar bununla babanın üstünü örtüdülər, brezentin altına yeşik də qoydular ki o, brezentin ağırlığını hiss etməsin.

– Mütləq dirək qoyacağam, – dedi El. – Elə bu gün axşam, ilk dayanacaqda.

Baba oyanmaq istəməyərək deyiniirdi və onu yerə uzadan kimi möhkəm yuxuya getdi.

Ata dedi:

– Ana, sən və nənə Elin yanında otursunuz. Sonra yerləri dəyişərik, indi isə siz oturun.

Onlar kabinəyə qalxdılar, yerdə qalanlar isə – Konni və Roza Sarona, ata və Con əmi, Uinfild və Ruf, Tom və vaiz – yuxarı dırmaşdılar. Noy aşağıda dayanıb onların hündür yük üstə necə yerləşdiklərinə baxdı.

El yük maşınının hər tərəfini dolanaraq altına, resorlara göz gəzdirdi.

– Ay səni! – dedi o. – Resorlar lap yatıb. Yaxşı ki, çivləri soxmuşam.

Noy soruşdu:

– Ata, bəs itlər?

– Onları tamam unutmuşam, – dedi ata. O, bərkdən fit çaldı, lakin səsə yalnız bir it qaçıb gəldi. Noy onu tutub yük maşınına qoydu və it hündürlükdən qorxaraq yerində quruyub qaldı. – O biri ikisini atıb getməli olacağıq, – dedi ata. – Müli, bəlkə, sən onlara baxasan? Acından ölməsinlər.

– Yaxşı, – dedi Müli. – İtlərdən imtina etmərəm. Yaxşı! Götürərəm onları.

– Toyuqları da götür – dedi ata.

El sükan arxasında əyləşdi, starterin düyməsini basdı, mühərrik bir neçə dövrə vurdu, lakin işə düşmədi... Bir də... Və budur, altı silindrin hayqırtısı eşidildi, arxadan göy tüstü qalxdı.

– Sağ ol, Müli! – qışqırdı El.

O birilər də birlikdə qışqırdılar:

– Əlvida, Müli!

El əl əyləcini buraxdı və birinci sürəti işə saldı. Yük maşını yerindən dəbərdi və ağır-ağır həyətlə irəlilədi. İkinci sürət. Onlar alçaq yoxuşu aramla qalxdılar və qırmızı toz maşına yatdı.

– Vay-vay, əcəb toza batdıq, – dedi El. – Bu, sizin üçün sürətli yol deyil.

Ana arxaya baxmaq istədi, lakin yükün hündürlüyündən heç nə görə bilmədi. O dikəltdi özünü və baxışlarını uzaqlara gedən kənd yoluna çevirdi. Gözlərində ağır yorğunluq var idi.

Yuxarıda oturanlara arxaya baxmağa heç nə mane olmurdu. Onlar evi, pəyəni və hələ də bacadan uzanan seyrək tüstünü, pəncərələrin qırmızı günəş şüalarından necə parıldadığını görürdülər. Həyətin ortasında təkə dayanıb onların arxasınca baxan Mülini görürdülər. Sonra işə bunların hamısı təpənin arxasında itdi. Və yük maşını tozun və yolun içindən yavaş-yavaş keçərək qərbə üz tutdu.

XI fəsil

Tarlalardakı daxmalar boşalıb qalmışdı, daxmalar boşalıblarsa, tarlalar da boş qalıb. Yalnız traktorlar üçün damlar boş deyildi və kələ-kötür dəmirdən olan bu damlar günün altında gümüşü bərq vururdular; orada benzin və yağ iyi gəlirdi, orada kotan diskləri parıldayırdı. Traktorların faraları var idi, çünki traktorlar üçün nə gündüz var, nə gecə, disklər qaranlıqda torpağı kəsir, gündüzlər də gün altında parıldayaraq doğrayırlar torpağı. At tarladan axura qayıdan zaman orada həyat davam edir, oradan nəfəs gəlir, ora istidir, atın ayaqları altında küləş xışıldayır, dişləri arasında quru ot xırçıldayır; o, qulaqlarını şəkəlyir, baxır. Axura həyat qayıdır, oradan onun istisi gəlir. Traktorun mühərriki işini bitirdikdə işə traktor, qayırdığı metal kimi cansız olur. İstilik meyitdəki kimi onu da tərək edir. Çotur dəmir qapıları bağlanır və traktorçu

şəhərə, evinə gedir, bəzən oradan iyirmi mil uzağa və o, həftələrlə, aylarla qayıtmaya bilər, çünki traktor cansızdır. Bu, sadə və rahatdır. O qədər sadədir ki, zəhmətin möcüzəsi yoxa çıxır; o qədər rahatdır ki, torpağın ömrü daha möcüzə kimi görünür; möcüzə olmayanda isə torpağa yaxınlıq hissi, doğma münasibət də olmur. Və traktorçu ona orada bir şey anlamayan və heç nəyi yaxın bilməyən yad kimi etinasız yanaşır. Belə ki, selitra və fosfatlar hələ bütöv torpaq demək deyil; pambıq saçağının uzunluğu da hələ torpağın hamısı demək deyil. İnsan karbon, duzlar, su və kalsiumdan ibarət deyil. Bunların hamısı var onda, lakin o, nə isə daha böyük, çox-çox böyük bir şeydir və torpaq da – onun kimyəvi tərkibindən dəfələrlə mühümdür. İnsan, orqanizmini təşkil edən kimyəvi maddələrdən qat-qat üstün olan kimi, ayağını torpağa basan, kotanın ağzını daşa vurub sındırmamaq üçün yönəldən, qayalıq yerdə onu azca dikəldən, səhər naharını etmək üçün ləkdə oturan insan da tərkibindəki kimyəvi maddələrdən daha mühüm olan torpağı tanıyır. Lakin cansız traktor özgə, sevmədiyi torpaqda sürən kəs yalnız kimyanı anlayır; o nə bu torpağa, nə də özünə hörmət bəsləyir. Çotur qapılar bağlandığı zaman o, evə gedir, lakin torpaq və ev – onun üçün müxtəlif anlayışlardır.

Boş evlərin qapılan taybatay açıq idi, küləkdə hənçəmələri cınlıydı.

Oğlan uşaqları yaxınlıqdakı kiçik şəhərlərdən pəncərələri daşılmaq, zibillikləri eşələyib dəfinə tapmaq eşqiyilə dəstə-dəstə axışıb bura gəlirdilər. Budur, bax, ağzı sınıq bıçaq. Yaxşı şeydir. Bu nə üfunətdir – yəqin, haradasa ölü siçovul var. Gör Ulayti divara nə yazıb. Məktəb ayaqyolunda da həmin şeyi yazmışdı, müəllim isə onu məcbur etdi ki, yuyub silsin.

Camaat gündüz vaxtı çıxıb getmişdi. Axşam düşdü, pişiklər tarlalardan döndülər və miyovuldayaraq artırıma atıldılar. Lakin heç kəs orada onları qarşılamadı. Onlar oğrun-oğrun açıq qarıdan keçib bərkədən miyovuldayaraq, boşalmış otaqlarda gəzməyə başladılar. Sonra pişik-

lər zəmiyə qaçdılar və o vaxtdan çölpışiyi olub siçan, sünbülqıran ovlayıb, günortalar isə xəndəklərdə yatmağa başladılar. Gecə gəldi və əvvəllər qapıya düşən işıqdan o yana soxula bilməyən yarasalar evlərə girdilər və boşalmış otaqlarda dövrə vurmağa başladılar, bir neçə gündən sonra isə onlar artıq gündüzü keçirmək üçün daha qaranlıq olan künc-bucağa girir, qanadlarını yığib çatılardan baş-ayaq sallanırdılar, boşalmış evlər murdarlanıb üfunət qoxuyurdu.

Siçanlar da boşalmış evlərə doluşmuş və künc-bucağı, yeşiklərin arxasını, mətbəx şkaflarını toxum anbarlarına çevirmişdilər. Gəlinciklər onların arxasınca siçan ovuna gəldilər, qəhvəyi bayquşlar da ulayaraq gah pəncərələrdən içəri soxulur, gah çölə uçurdular.

Torpağa xəlif yağış çiləndi. Pılləkənin qabağında əvvəllər bitməyən otlar göyərmişdi, onlar artırmadakı dəliklərdən də boy göstərirdilər. Evlər bomboş idi, boşalmış ev isə sürətlə məhv olur. Paslı mıxlardan üzlük çat verirdi. Döşəməni qalın toz basmışdı, hər tərəfdə yalnız pişiklərin, gəlinciklərin və siçanların izləri görünürdü.

Bir gün külək bir parça kirəmiti tərpadib yerə çırpdı. Başqa gün külək həmin deşikdən keçib üç parça da qopartdı, sonra on kirəmit yerə düşdü. Günortanın isti günəşi damın yırtığından boylanır, döşəməyə aydın işıq ləkəsi salırdı. Vəhşiləmiş pişiklər həyətdə gəlir, lakin artıq artırma qarşısında miyovuldanırdılar. Onlar biranlıq ayın üzünü örtən bulud kölgələri kimi oğrun-oğrun otaqlara, siçan ovuna gedirdilər. Və gecələr külək zəmilərdə cövlan edən zaman evlərin qapıları tappıldayır və şüşəsi sınıq pəncərələrdən cırıq pərdələr yellənirdi.

XII fəsil

66 №-li federal yol, köçkünlərin hərəkət etdiyi əsas trasdır. 66 – xəritədə Missisipidən Beykersfildəcən xəlifcə qıvrılarak bütun ölkəni əhatələyən betonlaşdırılmış uzun sosedir; o, qırmızı və boz çöllərdən keçir, dağlara dımanır,

suayırıcıyla kəsişir, aşağı, sərt, çoxrəngli səhraya yuvarlanır, oradan yenidən dağlara san qalxır və nəhayət, axar-baxarlı Kaliforniya vadilərinə çıxır.

66 – bu, qaçqınların yoludur, o kəslərin ki tozdan və yoxsullaşmış torpaqdan, traktorların gurultusundan və öz miskinliyindən, səhranın yavaş-yavaş şimala hücumundan, Texasdan əsən dağdıçı küləklərdən, torpağın bərkətini nəinki artırmayan, üstəlik, onun son qüvvəsini oğurlayan sel sularından xilas olmağa çalışırlar. İnsanlar bütün bunlardan qaçırırlar və 66 №-li magistrala onları böyükdəki şoselərin şaxələri, zəmilərdə təkər izlərinin kəsib doğradığı ensiz kənd yolları çıxarırlar. 66 – bu, əsas trasdır; bu, qaçqınların yoludur.

Klarksvill, Ozark, Van-Büren, Fort-Smit – bütün bunlar 66 №-li şosedədir və Arkanzas burada qurtarırlar. Yollar Oklaxoma-Sitiyə aparır – 66 Tolsdan, 270 Mak-Alesterdən. 81 cənubdan, Uicito-Folsdan və şimaldan – Eniddən gəlir. Edmond, Mak-Laud, Persell. 66 Oklaxoma-Sitidən çıxır. El-Reno və Klipton qərb tərəfdə qalır. Xaydro, Elk-Siti, Teksola; və burada Oklaxoma qurtarırlar. 66 Texas çıxıntısı ilə kəsişir. Şemrok və Mak-Lin, Konuey və sarı Amarilo, Uildorado, Veqa və Boyz – və Texas burada qurtarırlar. Tukemkeri və Santa-Rosa və sonra Santa-Fedən aşağı, Nyu-Meksiko dağ silsiləsindən Albukerkəcən. Sonra bir az da o yana, Rio-Qrande və Los-Lunas dərələrinə san və 66 ilə yenə də qərbə – Qallopa tərəf və Nyu-Meksiko sərhədi buradan keçir.

Sonra dağlar gəlir. Xolbruk, Uinslou və Fleqstaff uca Arizona dağlarının arasındadır. Sonra qıvrılan təpələri olan yayla görünür. Aş-fork, Klnqmen və yenə də dağlardan ayrılan qayalı qol, ora ki suyu başqa yerlərdən gətirir və satırlar. Sonra günəşin qurutduğu diş-diş Arizona dağlarının ardınca sahilləri yaşıl qamışlığa bürünən Kolorado və burada Arizona qurtarırlar. Kaliforniya lap yaxındadır, çayın o tərəfində və ilk Kaliforniya şəhəri çox gözəldir. Bu, Nidlsdir, o, sahilin lap kənarında yerləşmişdir. Lakin çay bu yerlərdə, sanki, qəribdir. Nidlsdən

yuxarı, sonra günəşin yaxdığı dağ silsiləsilə baş alıb gedir və burada səhra başlanır. 66 havanın bürküdən titrədiyi, uzaqlarda uca qara qayaları karıxdıran dəhşətli səhradan şütüyür. Lakin budur, Barstou, ondan o yana isə elə həmin səhradır; və nəhayət, irəlidə yenidən dağlar ucalır, gözəl dağlar və 66 onların arasında dolaşır. Sonra birdən dar keçid gəlir və aşağıda – gözəl bir vadi, aşağıda bağlar, üzümlüklər, kiçik kotteclər, uzaqda isə şəhər. İlahi! Çatdıq! Nəhayət ki!

Qaçqınlar hər tərəfdən 66 №-li şoseyə axışırdılar, maşınlar ya tək, ya da bütöv karvanla gədirdilər. Onlar səhər ertədən gecəyarısındanək yolla asta-asta hərəkət edir, sonra su yaxınlığında dayanırdılar. Nuh əyyamından qalma incəlməmiş radiatorlardan buğ qalxır, əyləc dirsəkləri titrəyir. Və yük maşınlarının, həddən artıq yüklənmiş minik maşınlarının sükani arxasında oturmuş insanlar narahatlıq keçirirdilər. Nə qədər qalıb axı şəhərə? Birdən o birinə çatanacan o dünyanı görürsən. Birdən nə isə xarab oldu... Neyləmək olar, xarab olsa, burada dayanırıq, Cim isə şəhərə gedər, lazımi hissəni tapıb, qayıdar geri... Bəs ərzaq nə qədər qalıb?

Mühərrikə qulaq ver. Təkərlərə qulaq ver. Qulağınla da, əlinlə də sükani dönməsinə diqqət kəsil; ovcunla sürət qutusunun dəstəyini hiss et; ayağının altındakı taxtalara fikir ver. Bütün beş hissənlə bu təkərli primusun taq-qılıtısına qulaq ver, çünki dəyişən ton, ritmin pozulması ... yolda əlavə həftə demək olardı. Tıqqıltını eşidirsən? Bu, klapanlardır. Bu, qorxulu deyil. Qoy lap qiyamətədek tıqqıldasınlar – qorxulu deyil. Amma bax bu küt səs – onu eşitmirsən, onu daha çox hiss edirsən. Yəni, doğrudanmı, harasa yağ çatmır? Yoxsa diyircəkli çarx əriyib? İlahi, bu, diyircəkli çarx olsa, nə edəcəyik? Elə puldur, gedir.

Tərs kimi radiatorun suyu lap pıçqıldayır. Özü də hələ yoxuşda deyilik. İndi baxırıq. Eh, zibil! Havavuranın qayıışı partlayıb! Götür ipi, birtəhər sarı. Bəsdır – uclarını mən düşünləyərəm. İndi yavaş-yavaş, şəhərə çatanacan lap asta sür. İp çox dözməz.

Bircə bu tabut dağılmayırdı yolda, çatdırırdı bizi Kaliforniyaya, portağalları bitdiyi yerə. Təki çataydıq ora.

Bəs təkərlər – protektor tamam keçəlləşib. Daş çıxarmayırdı qabağımıza, bir yüz mil də sıxmaq olardı. Əlavə yüz mil, ya boşalmış kamera – hansı yaxşıdır? Əlbəttə, əlavə yüz mil. Bilmirəm, vallah, bunu hələ bilmək olmaz. Xərcimiz çıxır. Bəlkə, təkəri bir azca boşaldaq? Manjet eləsək, necə olar? Bir beş yüz mil də sıxarıq. Getdik; partlayanda partlayacaq.

Təkər alsaydıq, yaxşı olardı, amma baha deyirlər, hətta köhnəsini də. Başdan-ayağa süzülür səni. Billirlər ki, qarşılardakı yubana bilməz. Billirlər ki, gözləyə bilməz. Və qiymət qalxır kəllə-çarxa.

– İstəmirsiniz, özünüz bilərsiz. Mən burada canıma qulluq eləmirəm, təkər satıram. Bağışlayasınız bir şeyim yoxdur. Sizin işlərinizin mənə dəxli yoxdur. Öz qayğılarımı başımdan aşır.

– O biri şəhərəcən uzaqdır?

– Mən dünən elə bu cür səmişinlərlə qırx iki maşın saymışam. Haradan gəlib çıxmısınız? Hara gedirsiniz axı?

– Kaliforniya böyük ştatdır.

– Düşündüyün qədər də böyük deyil. Bütöv Amerika belə elə də böyük deyil. Heç böyük deyil. Mənə, sənə, mənim kimilərə, sənə kimilərə, varlılara, kasıblara, fındıcaqçıya, vicdanlı adama – hamıya birlikdə bir ölkədə darlıqdır. Acla toxa yer azlıq edir bir yerdə. Geri qayıtsan, yaxşıdır.

– Azad ölkədə yaşayırıq. İnsan istədiyi yerə gedə bilər.

– Yalnız sən belə hesab edirsən. Kaliforniya sərhədinə dəki patrullar haqda eşitməsən? Los-Ancelesin polisləri bax bu cür avaraları saxlayıb, geri qayıtanlar. Deyirlər, mülk ala bilməyənlər bizə lazım deyil. Soruşurlar: sürücü vəsiqən var? Göstər görüm. Cırıb atmışam. Sürücü vəsiqəsi olmadan giriş qabağandır.

– Biz azad ölkədə yaşayırıq.

– Get onu axtar – azadlığı. Biri mənə deyirdi ki, cibində pul nə qədərdirsə, azadlığın da o qədərdir.

– Kaliforniyada yaxşı pul verirlər. Bax bu kağızda elə belə yazılıb.

– Gopçular! Oradan qaçırlar – belələrini mən özüm görmüşəm. Başınızı piyləyiblər. Nə deyirsən, təkəri götürürsən, ya yox?

– Götürməli olacağam, amma yaman baha oturacaq. Lap az pul qalıb.

– Mən xeyriyyəçiliklə məşğul olmuram. Götür.

– Nə etmək olar, götürüm. Gəl baxaq... Yoxla onu. Ay əclaf, bəs deyirdin, yaxşı təkərdir! Belə təkər olar, aşızəndir bu!

– Yalan demə! Hə-əl.. Necə olub fikir verməmişəm?

– Sən, əclaf, hər şeyə yaxşı fikir vermişən. Yırtıq təkər üçün dörd dollar! Əngini əzəsən buna görə!

– Sən bir az sakit ol, sakit ol! Dedim axı, görməmişəm. Yaxşı, üç əlli.

– Bunu yeyərsən! Birtəhər çatarıq şəhərə.

– Nə deyirsən, belə təkərlə çatarıq?

– Çatmalıyıq. Ondansa, diskın üstündə gedərəm, tək bir sentim də bu əclafa qismət olmasın.

– Bəs nə bilmişdin, kommersiya ilə niyə məşğul olur? Elə düz deyir, canına qulluq eləməkçün yox. Kommersiya elə bu cür olur. Nə demək olar ona? Belə istəyir... Yoldakı yazını görürsən? “Səyahətçilərə xidmət. Çərşənbələr səhər süfrəsi açırıq. Kolmado oteli”. Hə-ə, bizlik deyil! Bu xidmət səyahətçilər üçündür! Birisi danışırdı ki, cürbəcür işbazların yığınağına gəlib və hamısına belə bir misal çəkib: mən, deyir onda hələ kiçik oğlan uşağı idim. Atam bir gün inəyi çıxarıb dedi ki, apar onu öküzün yanına, buna xidmət göstərsin. Mən də apardım. Elə o vaxtdan xidmət sözü eşidən kimi fikirləşirəm – görəsən, kim kimə xidmət göstərəcək?.. Alverçilərin bir məqsədi var: fırıldaq və kəf gəlmək, amma bu iş onlarda başqa cür adlanır. Elə məsələ də bundadır. Təkəri oğurlasan – sən oğrusan, o isə sənın dörd dollarını oğurlamaq istəyirdi – və buna icazə var. Bu, kommersiyadır.

– Denni su istəyir.

- Dözər. Burada su nə gəzir?
- Qulaq as... Səs haradan gəlir – arxa mostdan?
- Allah bilir.
- Rama qəribə səslər çıxarır.

– Lənətə gəlmiş amortizasiyadır. Dayanmaq olmaz. Eşidirsən – ciyildəyir? Yaxşı bir yer tapıb rahatlanırıq, onda yoxlayaram. Amma axı ərzaq qurtanır, pul qurtanır. Bəs birdən benzin almağa qalmadı pul, onda necə?

- Denni su istəyir. Uşaq yanır susuzluqdan.
- Səs eşidirsən. Prokladkadır bu.

– Lənətə gəlsin! Partladı! Kamera, təkər – hər şey zibilə döndül Düzəltmək lazımdır. Kameranı tullama – manjet üçün yarayar. Doğrayarıq onu, qoyarıq zəif yerlərin üstünə.

Maşınlar yolun kənarında dayanırdılar – kapotları açıq, təmir gedir, kameralara yamaq vurulur. Maşınlar 66 №-li yolla lap yaralı heyvan kimi taqətsiz, xınlıtyla nəfəs alaraq sürünürdülər. Mühərrik qızıb, əyləc zəifləyib, bütün hissələr laxlayır, gurultu salır.

- Denni su istəyir.

Qaçqınlar 66 №-li yola çıxırdılar. Beton şose günün altında güzgü kimi parıldayırdı, hava isə Bürküdən əsirdi və adama elə gəlirdi ki, yolun o başında su var.

- Denni su istəyir.

Uşaq dözməli olacaq. Ona istidir. Bir azdan yanacaq stansiyası gəlir. Orada yeməlxana var.

Yolda iki yüz əlli min insan var. Əlli min köhnə, yaralı, radiatorundan buxar çıxan maşın. Hamısı dağılıb, yiyəsi tərəfindən atılıb. Bəs onlara nə olub? Bax bu maşında gedən insanların başına nə gəlib? Piyada düzəliblər yola? Onlar haradadırlar? Belə mətanət haradan yaranır? Bu dəhşətli dərəcədə böyük inam haradan yaranır?

Onda qulaq asın: bu hadisə inandırıcı görünməyə bilər, lakin onda bircə kəlmə belə yalan yoxdur, bir az gülməli və eyni zamanda, çox maraqlı hadisədir. On iki adamdan ibarət olan bir ailəni torpaqlarından qovurlar. Maşınları yox imiş. Köhnə-kürüşdən qoşqu qayırib var-

yoxlarını yığırlar ona. Sonra bu həcəməti sürüyüb gətirirlər 66 №-li şoseyə və başlayırlar gözləməyə. Bir azdan minik maşını onları yedəyinə götürür. Beş nəfər maşında, yeddisi isə qoşquda gedirlər, it də olur qoşquda. Göz açmağa macal tapmamış yetişirlər Kaliforniyaya. Minik maşınının yiyəsi onları həm daşıyır, həm də yedirirmiş. Və bütün bunlar həqiqətdir. Lakin insanlarda – özükimilərinə qarşı qeyrət və inam haradan yaranır? Dünyada az şey belə inam yarada bilər.

İnsanlar arxada qoyduqları dəhşətdən qaçırlar və həyat onlarla qəribə davranır – bəzən qəddarcasına, bəzən isə o qədər yaxşı ki ümid çırağı yenidən alışır ürəklərdə və daha heç zaman sönmür.

XIII fəsil

Nuh əyyamından qalmış tıxılı-təpili “qudzon” cırlıdaya-cırlıdaya, “öskürə-öskürə” Salliso yaxınlığındakı federal yola çatdı və yaxıcı günəş altında qərbə döndü. Lakin beton şosedə El sürəti artırdı, çünki zəifləmiş resorların indi heç nədən qorxusu yox idi.

Sallisodan Qouracan iyirmi bir mildir, “qudzon” isə saatda otuz beş gedirdi. Qourdan Uomerə on üç, Uomerədən Çekotaya on dörd mildir; sonra Henriettayacan uzun yol var – otuz dörd mil, lakin Henrietta əsl şəhərdir. Oradan Kasla on doqquz mildir, gün isə lap yuxarıda idi və hava qırmızı, günəşdən qızmış torpağın üzərində bürküdən səyriyirdi.

El yük maşınına diqqət kəsilərək sürür, nəzərlərini tez-tez yoldan cihazlar şitinə çevirərək, bütün varlığı ilə onun hərəkətini izləyirdi. O, maşınla bir tam olmuşdu, onun qulağı küt tıqqılıtları, ciyiltini, öskürtünü, cingiltini – sıradan çıxmaq təhlükəsi olan hər şeyi alırdı. El maşının ürəyi olmuşdu.

Onun yanında oturmuş nənə yuxuda yazıq-yazıq sızıldayaraq yatmışdı, sonra birdən gözlərini açdı, qabağa, yola baxdı və yenə yuxuya getdi. Nənənin yanında

isə ana oturmuşdu və onun qatlayıb kabinənin pəncərəsindən çıxardığı qolunun üstü sərt günəşdən qırmızımtıl rəng alırdı. Ana da irəli baxırdı, lakin gözləri dumanlı idi və onlar nə yolu, nə zəmiləri, nə yanacaq stansiyalarını, nə kiçik yol barlarını görürdülər. Ana “qudzon”un yanından ötən heç nəyə baxmırdı.

El yırtıq oturaqda qurcalandı və sükan çarxının üstündəki barmaqlarını boşaltdı. Nəfəsini ötürdü.

– Yaman taqqıldayır, hə, elə bilirəm, keçinərik – yolda qoymaz. Amma belə yüklə yoxuş qalxası olsa, heç bilmirəm necə olacaq. Ana, bilmirsən, dəərə-təpə olacaq?

Ana asta-asta ona tərəf çevrildi və baxışları canlandı bu an.

– Məncə, olmalıdır, – deyə cavab verdi o. – Dəqiq bilmirəm, amma elə bil, deyirdilər ki, təpələr də var, dağlar da. Hündür dağlar.

Nənə dərindən zarıladı yuxuda.

El dedi:

– Elə birinci yoxuşda diyircəklə çarxlaq pərçimlənəcək. Bir-iki şeyi tullamalıyıq. Bəlkə, bu vaizi götürməsaydik, yaxşı olardı?

– Onu götürməyimizə hələ çox sevinəcəksən, – dedi ana. – Bu vaiz bizə kömək olacaq. – O, yenə baxışlarını parıltılı yola çevirdi.

El bir əliylə sükanı idarə edirdi, o biri əli titrəyən sürət ötürücüsünün dəstəyi üzərində idi. O, nə isə demək istədi, amma ürək eləməyib dodaqlarını tərpətdi. Sonra dedi:

– Ana... – Maşının hərəkət ləngəri ilə xəfif yırğalana-raq ana üzünü ona çevirdi. – Ana, bəs sən qorxmursan? Səndə təzə yerə getməyin vahiməsi yoxdur?

Ananın baxışları düşüncəli və həlim oldu.

– Bir az qorxuram, – deyə cavab verdi o. – Amma bu heç qorxu da deyil. Mən gözləyirəm. Bu dərddən silkinib nədənsə başlamalı olanda – mən hər şeyi edəcəyəm.

– Bəs heç gəlirmi ağlına: gələcəyik ora, görəsən, hər şey necə olacaq? Bəlkə, düşündükiərimizdən qat-qat pis oldu?

– Yox, – tez cavab verdi ana. – Belə olmaz. Mən belə düşünməməliyəm. Buna güc çatmaz – güya, bir yox, eyni zamanda bir neçə həyat yaşayırsan. Cavanlıqda sənə elə gəlir ki, min həyata gücün çatar, əslində isə, tək Allah birini tamam-kamal əta edər. Buna gücüm çatmaz. Sən cavansan, sən irəli bax, mən isə... İndi mənim gözlərim önündə yalnız yoldur. Bir də fikirləşirəm, görəsən, tez acı-yacaqlar, haçan yemək istəyəcəklər? – Onun sifəti, sanki, daşlaşdı. – Daha əlimdən heç nə gəlmir. Daha heç nə bacarmıram. Başlasam fikirləşməyə, bunun sizə xeyri olmaz. Mən öz işimi gördüyüm üçün siz də hamınız dözüb durursunuz.

Nənə bərkdən əsnədi, gözlərini açdı və karıxmış halda oyan-buyana baxdı.

– Düşmək istəyirəm, ilahi pərvərdigar, – dedi o.

– İndi kolluğa yaxınlaşacağıq, – dedi El. – Odur, görünür.

– Kolluq nədir. Deyirəm, düşmək istəyirəm, – o, zarımağa başladı. – Düşmək istəyirəm, düşmək.

El sürəti artırdı və xırda bir kola yaxın sürüb maşını qəfil əylədi. Ana qapını açdı, köməksiz halda vurnuxan qarıya maşından düşməyə kömək etdi və onu kolun arxasına apardı. Nənə çömbəlib oturarkən ana yanında durub onu tutdu ki, yıxılmasın.

Yuxarıdakılar tərpəşdilər. Gündən başlarını soxmağa yer tapmadıqlarından sifətləri yanmış, qızarmışdı. Tom, Keysi, Noy və Con əmi çətinliklə yerə düşdülər. Ruf və Uinfild borddan aşıb kolluğa cumdular. Konni Roza Saronanı ehtiyatla götürüb düşürdü maşından. Baba oyandı və başını brezəntdən çıxartdı, sərxoş gözləri sulanmışdı, baxışı hələ də heç nə ifadə etmirdi. Oyan-buyana baxır, yan-yörəsindəkiləri tanıya bilmirdi.

Tom onu səslədi:

– Baba, düşmək istəyirsən?

Qoca baxışlarını biganəliklə onun üzündə saxladı.

– Yox, – dedi o. Bu gözlərdə biranlıq qəzəb qığılcımı parladı. – Dedim getməyəcəyəm. Qalacağam Müli kimi.

– Və onun yenə baş verənlərə marağı itdi. Ana nənəyə yoldakı daş-kəsəkdən keçməyə kömək etdi və onu yük maşınının yanına gətirdi.

– Tom, – dedi ana, – brezentin altında, lap dalda sümüklər olan tava var. Onu götür. Bir tikə yemək lazımdır. – Tom tavanı götürdü və növbə ilə hamıya uzatdı. Ailə yol kənarında durub sümüklərdəki qızarmış ətləri gəmirməyə başladı.

– Yaxşı ki, heç olmasa, bunu götürdük özümüzlə, – dedi ata. – Qıçları quruyub, addım ata bilmirəm. Bəs su hanı?

– Məgər sizdə deyil, orada? – soruşdu ana. – Bir bardaq ağzınacan dolu götürmüşəm.

Ata aşağı tamasanın üstünə qalxıb brezentin altına göz gəzdirdi.

– Yoxdur burada. Deyəsən, yaddan çıxarmışıq.

Dərhal hamını yanğı tutdu. Uinfild zandı:

– İçmək istəyirəm. Mən su istəyirəm.

Kişilər dodaqlarını yaladılar, birdən hiss etdilər ki, onlar da susayıblar. Hamının halı dəyişdi.

El birtəhər həyəcanı yatırmaq üçün dedi:

– Elə birinci stansiyada su tapırıq. Yeri gəlmişkən, yanacaq da doldurmalıyıq.

Yuxarının sərnəşinləri bortlardan öz yerlərinə qalxdılar; ana nənəyə kömək etdi kabinəyə qalxmağa, özü də yanında oturdu. El mühərriki işə saldı və maşın yerindən tərpendi.

Kasıdan Padenəcən iyirmi beş mildir, gün isə artıq qərbə əyilirdi. Radiatorun tıxacı titrəməyə başlayır, onun altından buxar fışqırıb çıxırdı. Padenə bir neçə mil qalmış iki benzin çəni olan yanacaq stansiyasında dayandılar; çəpər qarşısında uzun şlanqlı su kəməri var idi. El yük maşınını ora çəkdi. Kolonkaların arxasında üzü, qolları gündən qızarmış gonbul bir kişi stuldan qalxdı və onlara sanı gəldi. Əynində velvet şalvar, qısaqol köynək, onun da üstədən aşırma çiyinbağı var idi; başına gündən qorunmaq üçün gülmüşü rəngli karton şlem qoymuşdu. Bur-

nunda, gözlərinin altında tər puçurlanmışdı və boynundakı qırıqlardan süzülürdü. O, hökmlə gəlirdi və yük məşinini ciddi nəzərlərlə süzürdü.

– Bir şey almaq istəyirsiniz? Benzin, maşın hissəsi?

El artıq kabinədən çıxmışdı və barmaqlarının uclarıyla radiatorun tıxacını açır, buxardan yanmasın deyə tez-tez əlini çəkirdi.

– Biz benzin götürəcəyik, mister.

– Ödəməyə bir şeyiniz var?

– Bəs necə. Yoxsa elə bilirsiniz dilənirik?

Gonbul o saat yumşaldı.

– Onda hər şey qaydasındadır. Su götürün, – və izah etməyə tələsdi: – İndi buradan o qədər adam keçir ki, cürbəcür; saxlayırlar burada, su götürürlər, ayaqyolunu çirkəndirib, üstəlik, nəşə oğurlayırlar, amma heç nə almırlar. Nəşə almağa pulları yoxdur. Yalvarıb-yaxarırlar ki, heç olmasa, bir qallon benzin verim, yerdən tərپənsinlər.

Əsəbiləşmiş Tom tullandı aşağı və gonbula yaxınlaşdı.

– Biz havayı heç nə istəmirik, – hirsələ dedi o. – Nədir, cibimizi öyrənirsən? Sənə yalvarmağa hazırlaşmırıq.

– Əşi, yox, elə demirəm, – gonbul əl-ayağa düşdü. Köynəyi tərdən nəmləndi. – Tökün su, əgər ayaqyolu lazım olsa, odur, oradadır.

Uinfild şlanqdan yapışdı, bir neçə qurtum içdi, sonra üzünü, başını şırnağa tutdu və tamam islanıb kənara atıldı.

–Lap ilıqdır, – dedi o.

– Ölkəmizdə nə baş verir, anlamıram, – gonbul sözü-nə davam etdi. Artıq şikayətlənmək üçün təzə mövzu tapmış və Coudlardan əl çəkmişdi. – Hər gün əlli-altmış maşın keçir, camaat qərbə üz tutub, uşaqlarıyla, bütün müxəlləfatlarıyla gedirlər. Hara gedirlər, görəsən? Neyləyəcəklər orada?

– Onlar da elə biz getdiyimiz yerə gedirlər, – dedi Tom. – Təzə yerlərə. Haradasa yaşamalırıq, ya yox? Və-salam.

– Baş açmıram ölkədəki işlərdən, heç nə baş açmıram. Bax mən birtəhər dolanmağa çalışıram. Elə bilirsən, burada böyük maşınlar dayanır? Gözlə, boğularsan! Onlar o yana, şəhərə, bir tək şirkətə məxsus olan sarı yanacaq stansiyalarına gedirlər. Yaxşı maşınların mənimki kimi komaların yanında işi olmaz, nələrinə lazım... Bura, daha çox, lüt adamlar gəlir.

El tıxacı fırlatdı, buxar onu bir az yuxarı qaldırdı, radiatora yüngülcə gurultu eşidildi. Əldən düşmüş it lap maşının bortuna sarı süründü, suya baxaraq zingildədi. Con əmi ayağını aşağı tamasaya qoydu, onun boynundan yapışmış düşürdü. İt keyimiş qıçları ilə bir neçə ürəksiz addım atdı, sonra su kranına qaçdı və gölməçədən içməyə başladı. Şose ilə göz qamaşdırıcı gün altında maşınlar bərq vuraraq yel kimi şütüyürdü, qaldırdıqları isti külək yanacaq stansiyasına çatırdı. El radiatora su tökdü.

– Olmasın varlı müştəri! – gonbul sözü ilə davam edirdi. – Buna da şükür. Amma o biri gələnlər ya dil töküblə yalvarırlar yanacaq üçün, ya da dəyiş-düyüş edirlər. İstəyirsiniz, göstərim nə qədər zirzibil yığılıb? Hamısını benzinə və yağa dəyişmişəm. Çarpayılar, uşaq kolyaskaları, qazanlar, tavalər. Bir ailə gəlincik verib bir qallon benzin əvəzinə. Nəyimə lazımdır bunlar, köşk açib kəm-köhnə alveri etməyəcəyəm ki? Birisi ayaqqabılarını çıxarırdı bir qallon benzin üçün. İstəsəm, hələ başqa şeyə də razı olarlardı, amma mən... – O, anaya baxıb sözünü yanımtıq kəsdi.

Cim Keysi saçına su çəkdi, damlalar alından süzüldü, damarlı boynu, köynəyi yaş oldu. O yaxınlaşdı Tomun böyründə durdu.

– İnsanlar günahkar deyil, – dedi o. – Sənin özünə xoş gələrdi çarpayını benzinə dəyişmək?

– Bilirəm ki, günahkar deyillər. Kiminlə danışırsan, görürsən ki, özxoşuna tərkləməyib yerini. Amma nə baş verir axı ölkəmizdə? Mən bunu soruşuram. Nə baş verir? İndi özünü öldürsən də, dolanmaq olmur. Torpaq da yedirtmir insanları. Sizdən soruşuram, nə baş verir? Heç nə anlamıram. Kimdən soruşsan, o da heç nə başa

düşmür. Deyirəm, biri ayaqqabılarını çıxarmağa hazır idi, təki bir yüz mil də getsin. Heç nə anlamıram! – O, öz gümüşü papağını çıxartdı və əliylə alnını sildi. Tom da papağını çıxartdı və onunla alnını sildi, sonra su kəmərinə yaxınlaşdı, papağı islatdı, sıxdı və yenə başına qoydu. Ana əlini tamasaların arasına soxub qalaylı fincanı çıxartdı və nənəylə baba üçün su gətirməyə getdi. O, aşağı tamasaya qalxdı və fincanı əvvəlcə babaya uzatdı, lakin o yalnız dodağını islədib başını yellədi – daha içmədi. Qoca gözləri anaya dəhşətli çaşqınlıqla baxırdı və dərhal tanımadı onu.

El mühərriki işə saldı və daldalı sürüb benzini çəninin yanında saxladı.

– Tök. Yeddi qallona yaxın tutur, – dedi El. – Altı bəs edər, yoxsa şappıltı salacaq.

Gonbul rezin şlanqı çənin ağzına keçirtdi.

– Hə, ser, – dedi o. – Bilmirəm ölkəmiz hara yuvarlanır. İşsizlik, bu müavinətlər...

Keysi dedi:

– Mən çox yerdə olmuşam. Hamı bu sualı verir. Hara yuvarlanırıq? Mənə görə isə heç yerə. Harasa üz tutmuşuq. Dayana bilmirik. İnsanlar bu haqda yaxşıca düşünsə, nə olar? Nə qədər insan yerindən olub. Harasa getməli olurlar. İnsanlar yaxşı həyat axtaranda həmişə belə olur. Bir yerdə oturmaqla isə heç nəyə nail ola bilməzsən. İnsanlar daha yaxşı həyata can atır, axtarırlar onu – və tapacaqlar da. Haqsızlıq çox şey edə bilər. Ona tuş gələn insan – qızğındır, öz haqqı yolunda döyüşməyə hazır olur. Mən çox yerdə olmuşam, belə sözləri çox eşitmişəm.

Gonbul benzini buraxırdı və sayğacdakı ox hərəkət edərək verilmiş qallonların sayını göstərirdi.

– Axır, hara yuvarlanırıq? Bax bunu bilmək istəyirəm.

Tom qeyzlə onun sözünü kəsdi:

– Heç vaxt da bilməyəcəksən. Keysi bayaqdan anladır, sən isə elə dediyini deyirsən. Mən beləsinə çox görmüşəm. Siz heç nə bilmək istəmirsiniz. Elə əzbərlədiyiniz mahnını çalırırsınız. “Hara gedirik?” Sən heç bilmək də

istəmirsən. İnsanlar yerindən olub, harasa gedirlər. Neçəsi orada-burada ölür. Bəlkə, elə sən də öldün tezliklə, dünyadan fərlil-başlı heç nə anlamadan. Belələri çox çıxıb qarşıma. Heç nə bilmək istəmirsiniz. “Hara yuvarlanırıq?” – deyə layla deyirsiniz özünü. – O, köhnə, pas atmış benzın çəninə, əvvəlki mıxlardan qalan deşikləri sarı rəngin altından çıxan, köhnəlib çürümüş taxtalardan vurulub qayırmış daxmaya baxdı – o sarı rəngə ki özünə əl qataraq şəhərdəki sarı yanacaq stansiyalarına oxşamağa çalışırdı. Rəng nə bu deşikləri, nə çatları gizlədə bilirdi, komanı təzədən rəngləməyə isə dəyməzdi. Ört-basdır baş tutmamışdı və xozeyin bunu yaxşı bilirdi. Komanın açıq qapısından Tom içində yağ olan tənəkə qab – cəmi iki ədəd, köhnəmiş konfetlər, vaxtı keçib tutqunlaşmış şüşə qənd və siqaret qutuları olan lotok gördü. O, sınıq stul və milçəyə görə taxılmış ortası deşik, paslı tor gördü. Və cıncıl döşənməli olan balaca çirkli həyət, arxada isə günün altında quruyan, əldən gedən qarğıdalı zəmiləri. Komanın qabağında – köhnəlib üz çəkilmiş təkər qalağı. Və o yalnız indi gonbulun ucuz, yuyulmaqdan əsgiyə dönmüş şalvarına, onun ucuz köynəyinə və karton papağına baxdı. O dedi: – Mən sizin xətrinizə dəymək istəməirdim, mister. İstidəndir hər şey. Sizin də təsərrüfatınız zəngin deyil. Bir azdan sizi də çölə atacaqlar. Lakin sizi traktorlar yox, şəhərdəki həmin yaraşlıq san stansiyalar qovacaqlar. İnsanlar tərkd edirlər yerlərini, – tutulmuş halda əlavə etdi o. – Və siz də buradan tezliklə onların arxasınca gedəcəksiniz.

Nasosu aşağı-yuxarı yelləyən əlin hərəkəti get-gedə avazıdı və nəhayət, dayandı. Gonbul narahatlıqla baxdı Toma.

– Haradan bilirsən? – çaşqınlıqla soruşdu o. – Bizim artıq bu haqda danışdığımızı, olan-qalanımızı yığıdırıb qərbə getmək istəməyimizi haradan bilirsən?

Keysi ona cavab verdi.

– Hamı belə edir, – dedi o. – Mən bütün qüvvəmi şeytanla mübarizəyə vermişəm, çünki ən qorxulu düşməni şeytanda görürdüm. İndi isə ölkəmizi daha güclü düşmən

əlinə keçirib və onu tikə-tikə doğramayınca geri çəkilməyəcək. Görmüsən kərtənkələ qurbanından necə zəif yapışıq? Amma yapışdı, qurtardı – iki para edirsən, o isə aralamır ağzını. Başını kəsirsən – hələ də saxlayır ağzındakını. İskənəni işə salmalı olursan: qafasını aralayırısan – onda buraxır. Yapışdığı zaman ərzində isə zəhər damla-damla yaradan qana keçir. – O susdu və çəpəki Toma baxdı.

Gonbul karıxmış görkəmlə gözünü harasa uzaqlara dikdi. Əli nasosu yavaş-yavaş yellədi.

– Hara yuvarlanırıq, beynimə heç batmır, – yavaşca dedi o.

Konni və Roza Sarena su kəmərinin kranı yanında dayanmışdılar və xısın-xısın danışdılar. Konni qalaylı fincanı yaxaladı və su doldurmamışdan qabaq barmağını şırnağa tutub yoxladı. Roza Sarena şoseylə şütüyən maşınlara baxırdı. Konni fincanı ona uzatdı.

– İliq olsa da, yenə də sudur, – dedi o.

Roza ona baxdı və qəribə gülümsündü. Roza Sarena boylu olandan bəri hər hərəkətinə sirr hopmuşdu – hər ikisi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən üstüörtülülük, mübhəmlilik. Roza Sarena özünə çox qiymət verirdi və hər xırda şey üçün diqqət istəyirdi. O, hər addımbaşı Konniyə lazımsız buyruqlar edirdi və hər ikisi gözəl bilirdi ki, bunlarsız da keçinmək olar. Konni də Roza Saronadan razı idi və hələ də onun hamiləliyindən məst olurdu. O, qızın bütün sirlərindən ağah idi və bu, onu qürrələndirirdi. Roza bic-bic gülümsəyərkən o da ona həmin təbəssümlə cavab verirdi və onlar gizlicə pıçıladaşırdılar. Onların öz dünyası var idi və onlar bu dünyanın ortasında idilər, daha doğrusu – mərkəz Roza Sarena idi, Konni isə kiçik orbit boyu onun başına dolanırdı. Bütün danışmaları sirlə dolu idi.

Roza Sarena gözünü şosedən çəkdi.

– İçmək istəmirəm, – işvəylə dedi o, – amma bəlkə, içsəm yaxşıdır?

Və Konni başı ilə təsdiq bildirdi – o, bunun nə demək olduğunu anladı. Roza Sarena ondan fincanı aldı, ağzını yaxaladı, tüpürdü və ilıqhal sudan içdi.

– Yenə istəyirsən? – soruşdu o.

– Yarım fincan. – Konni fincanı ancaq yarıyaqan doldurub ona uzatdı. Gümüşü rəngli, alçaq linkoln “zefir”i şoseylə güllə kimi keçdi. Roza Sarona yan-yörəsinə baxdı və o biri ailə üzvlərinin uzaqda, maşının yanında dayandıqlarına əmin olub dedi: – Yaxşı olardı, bizim də belə maşınımız olaydı?

– Bəlkə... sonra. – Onların hər ikisi nəyə işarə edildiyini anladılar. – Əgər Kaliforniyada yaxşı qazansaq, maşın alarıq. Lakin bunlar, – o, uzaqda artıq güclə görünən “zefir”i göstərdi, – bunlar bir ev qiymətinədir. Mən isə, necə olsa, evi seçərdim.

– Mən isə ev də, bu cür maşın da istəyərdim, – dedi Roza. – Amma ev, əlbəttə, daha vacibdir axı... – hər ikisi söhbətin nədən getdiyini başa düşdü. Bununla belə, onlar heç cür bu hamiləliyə öyrəşə bilmirdilər.

– Özünü necə hiss edirsən – babat? – soruşdu Konni.

– Yorulmuşam. Bu istidə çətindir yol getmək.

– Nə etmək olar? Yoxsa Kaliforniyaya gedib çıxma bilərəm.

– Bilirəm, – dedi o.

İt iyləyə-iyləyə yük maşınından aralanıb yenə kranın aşağısındakı gölməçəyə qaçdı və bulanıq sudan içməyə başladı. Sonra bir kənara çəkildi, burnunu yerə qısdı, qulaqlarını salladı. O, yol kənarındakı tozlu otluğu iyləyirdi, lap şoseyə çatdıqda başını qaldırdı. Roza Sarona bərkdən çıxırdı. İri bir maşın təkərlərilə vijıldayaraq yel kimi keçdi. İt geri sıçrayaraq, hürməyə macal tapmamış təkərlərin altına düşdü. Maşının arxa şüşəsində boylanan üzlər göründü. Maşın sürəti azaldı, sonra əvvəlki sürətini yığdı və əlüstü yox oldu uzaqda. İt isə qıçlarını zəif titrədərkək tökülmiş içalatıyla şosenin ortasında qan içində sərilmişdi.

Gözləri bərəlməmiş Roza Sarona ona baxırdı.

– Mənə ziyan etməz ki bu? – dedi o. – Necə billirsən, bir şey olmaz ki?

Konni qucaqladı onu.

– Gəl otur, – dedi o, – heç nə olmaz sənə.

– Mən qışqırdım və hiss elədim ki, elə bil, nə isə orada qırıldı.

– Gəl otur. Bir şey olmaz sənə. Qorxma. – O, Rozanı can verən itdən uzaqlaşdırıb maşına gətirdi və ayaq yerində oturtdu.

Tom və Con əmi şoseyə çıxdılar. Eybəcər hala düşmüş bədən azca tərپəşirdi. Tom itin dal ayaqlarından tutdu və xəndəyə sarı sürüdü. Con əmi çaşqın halda idi, sanki, bu, onun ucbatından baş vermişdi.

– Onu sarımalıyam, – dedi o.

Ata itə baxdı və üzünü çevirdi.

– Yolumuza davam edək, – dedi o. – Onsuz da, yedirə bilməyəcəkdik onu. Bəlkə də, yaxşılığadır bu.

Gonbul yük maşınının arxasında göründü.

– Ay yazıq, – dedi o. – Avtostradada it ömrü qısaadır. Məndə bir ildə üçü vurulub. Daha saxlamıram. – Və əlavə elədi: – Narahat olmayın. Mən onu sürüyüb çöldə basdıraram.

Ana maşının ayaq yerində oturub qorxudan hələ də əsən Roza Saronaya yaxınlaşdı.

– Nə olub, Roza? – soruşdu o. – Halın pisdir?

– Mən hər şeyi gördüm. Çox qorxdum.

– Mən necə qışqırdığımı eşitdim, – dedi ana. – Daha indi sakit ol.

– Səncə, pis olmaz mənə?

– Yox, – dedi ana. – Əgər ərköyünlük edib, nazlanıb, özünlə məşğul olmaqdan əl çəkməsən, onda pis olar. İndi isə qalx, nənəni gətirib oturmaq. Uşağını fikirləşməkdən də əl çək. O özü qayğısına qalar.

– Nənə haradadır ki? – soruşdu Roza Saronaya.

– Bilmirəm. Buralardadır. Bəlkə də, özünü kənara verib.

Roza Saronaya ayaqyoluya sarı getdi və bir azdan nənədən tutaraq qayıtdı.

– Mürgüləyirdi orada, – dedi Roza.

Nənə gülümsəyirdi:

– Ora əladır. Unitaz var, yuxarıdan da su axır. – Və əlavə etdi: – Çox xoşuma gəldi. Yatırdım orada, heyif ki, oyatdılar.

– Belə yerlərdə yatmaq olmaz, – dedi Roza Sarena və nənəyə kabinəyə dırmaşmağa kömək etdi. Bundan xoş-hal olan nənə oturacağa yayxandı.

– Olar-olmaz, bilmirəm, amma rahat idi, – deyə cavab verdi.

Tom dedi:

– Getdik. Yolumuz uzundur.

Ata bərkdən fit çaldı.

– İndi də uşaqlar ilişib haradasa. – İki barmağını ağzına soxub bir də fit çaldı.

Və uşaqlar səsə o saat gəlib çıxdılar. Onlar zəmidən qaçıb gəlirdilər – Ruf qabaqda, arxasınca isə Uinfild.

– Yumurtalar! – deyə Ruf çıxırdı. – Yumurta tapmışam. Qabıqları lap yumşaqdır! – O qaçıb maşının yanına gəldi. Uinfild ondan geri qalmırdı.

– Baxın! – Kirli ovcunda bir neçə kövrək, açıq-boz rəngli yumurta var idi. Və ovcunu uzadan zaman Rufun gözünə yolun kənarında qalmış ölü it dəydi.

– Oy! – bərkdən içini çəkdi və Uinfildlə asta-asta cəmdəyə yaxınlaşıb baxmağa başladılar. Ata onları çağırdı:

– Cəld olun, yoxsa sizensiz gedərik.

Onlar sakitcə çevrilib maşına sarı gəldilər. Ruf bir daha sarı yumurtalara baxıb, tulladı onları və qardaşının dalınca dırmaşıb bortdan yük maşınına çıxdı.

– Gözləri hələ açıqdır, – pıçıldadı Ruf.

Amma Uinfild özünü göstərmək qərarına gəldi. O, ürəklə dedi:

– Bütün bağırsaqları tökülüb bayıra... – bir az susdu. – Bütün bağırsaqları – bayıra... – və birdən cəld qamı üstə çevrilib düz bortun dibində uzandı. Ürəyi bulanmışdı. O, başını qaldırdı, gözləri yaş idi, burnu axırdı. – Donuzları kəsəndə, tamam başqa cür olur, – izah etdi o.

El açıq kapotun qabağında durub yağın mühərrikdə səviyyəsini yoxlayırdı. O, kabinədən bir qallon tutumu

olan dəmir qabı götürüb karterə yağ əlavə etdi və yenə səviyyəni ölçdü.

Tom ona yaxınlaşdı.

– İstəyirsən, indi mən sürüm?

– Yorulmamışam, – cavab verdi El.

– Bütün gecəni gözünü yummamısan. Mən, heç olmasa, səhər yatdım bir az. Dırmaş yuxarı, mən sürərəm.

– Yaxşı, – deyər El könülsüz razılaşdı. – Amma yağa nəzər yetir. Bir də bərk sürmə. Qısa qapanma olar. Ampermetrə də bax hərdən. Sıfır göstərsə, demək, qapanma var. Bərk sürmə, Tom. Çox yüklənmişik axı.

Tom güldü.

– Yaxşı, yaxşı, – dedi o. – Rahat yata bilərsən.

Yuxarının səmişləri öz yerlərini tutdular. Ana yenə də nənənin yanında kabinetdə yerləşdi. Tom sükan arxasına keçib mühərriki işə saldı.

– Hə-ə, – dedi o, tam sürət yığdı və şoseyə çıxdı.

Mühərrik rəvan uğuldayırdı, Tomun üzünə düşən gün qərbə əyilirdi. Nənə yatmışdı, hətta ana da başını sinəsinə əyib mürgüləyirdi. Tom gözünə düşən gündən qorunmaq üçün papağını bir az aşağı çəkdi.

Padəndən Mikerəcən – on üç mildir; Mikerdən Xara – on dörd, sonra böyük şəhər – Oklaxoma-Siti gəlir. Tom maşını şəhərin mərkəziylə sürürdü. Ana oyandı və keçdikləri küçələrə baxmağa başladı. Yuxarıda oturanlar da dükanlara, hündür evlərə, işgüzar kvartalların binalarına diqqət kəsilmişdilər. Sonra evlər də, dükanlar da kiçildilər. Köhnə avtomobil yığını olan həyətlər, sucuqsatan çəlyanaltıxanalar, şəhərkənarı dansınqlar göründü.

Ruf və Uinfild bütün bunlara baxaraq heyrətlənirdilər – nə böyük şəhərdir, nə qəribədir burada hər şey; küçələrdə nə qədər gözəl geyinmiş insanlar var! Onlar bir-birinə bir kəlmə belə demədən qorxu içində oturmuşdular. Sonra doyunca danışacaqlar, indi isə sussalar yaxşıdır. Mərkəzdə də, şəhər kənarında da neft buruqları var idi. Neft buruqları qara idi, neft, benzin qoxusu gəlirdi. Lakin Ruf və Uinfild vəcdə gəlib çıxırmır, susurdular.

Hər şey o qədər nəhəng və qeyri-adi idi ki, vahimələndirdilər.

Küçələrin birində Roza Sarona açıqrəngli kostyum geymiş adam gördü. Ağ çəkmələri və qaba həsir şlyapası var idi. Roza Sarona Konnini dümsükləyib gözüylə o adamı göstərdi və onlar öz aralarında əvvəlcə astadan, sonra isə get-gedə ucadan gülməyə başladılar. Gülməklərini saxlaya bilməyərək ağızlarını əlləriylə tuturdular. Bu, onlara o qədər xoş gəldi ki, yenə gülmək üçün başqa adam axtarmağa başladılar. Ruf və Uinfild də onlara baxıb hırıldamağa başladılar, lakin tezcə dayandılar, çünki gülməkləri gəlmirdi. Konni və Roza Sarona isə qızarmış və gülməklərini saxlamaqdan təntimişdilər. Sonda bir-birinə baxmaq kifayət idi ki, gülməkdən uğunsunlar.

Şəhər ətrafı geniş sahəni tuturdu. Tom maşın və piyada axını arasında ehtiyatla sürürdü və nəhayət, günəşin yavaş-yavaş əyildiyi möhtəşəm qərb yoluna – 66 №-li şoseyə çıxdı. Ön şüşə toz içində idi. Tom papağını bir az da aşağı əydi və indi o, yola baxmaq üçün başını qaldırmalı olurdu. Gün düz gözlərinə düşsə də, nənə yatmışdı: gicgahlarında göy damarcıqlar görünürdü, yanaqlarını bürüyən damarcıqlar şərab kimi qırmızı idi, üzündəki qəhvəyi qocalıq ləkələri isə tündləşmişdi.

Tom dedi:

– Elə bu yolu tutub axıracan gedəcəyik.

Ana xeyli susdu, nəhayət:

– Bəlkə, nə qədər ki gün batmayıb, dayanacaq üçün yer tapaq, – dedi. – Ət, çörək bişirmək lazımdır. Bu, xeyli vaxt aparacaq.

– Neynək, olsun, – razılaşdı Tom. – Bizi qovan yoxdur. Bir az bədənimiz də açılar.

Oklaxoma-Sitidən Beteniyəcən on dörd mildir.

Tom dedi:

– Doğrudan, gün batanacan yer tapmalıyıq. El çətir düzəltməyə hazırlaşırı. Yoxsa yuxarıdakılar istidən bişərlər.

Ana yenə mürgülədi. Lakin Tomun sözlərini eşidib başını qaldırdı.

– Şam yeməyi hazırlamaq lazımdır. – Və əlavə etdi: – Tom, atan deyirdi ki, sənə o biri ştata getmək olmaz...

Tom xeyli vaxt cavab vermədi.

– Hə? Nə olsun ki?

– Mən qorxuram. Belə çıxır ki, qaçmısan sən. Bircə səni tutmaydılar.

Tom qürub edən günəşin şüalarının qabağını kəsmək üçün əlini gözünə qaldırdı.

– Sən narahat olma, ana, – dedi o. – Mənim kimilərdən bayırda çoxdur, türməyə düşənlər isə bundan da artıqdır. Əgər orada, qərbdə cərimələnsəm, onda Vaşinqtondan şəklimi və əl izlərimi tələb edəcəklər. Məni təzədən türməyə göndərəcəklər. Yox, əgər bir günah işləməsəm, itirib-axtaran olmayacaq məni.

– Necə olsa, mən qorxuram. Bir də gördün, nə isə, məlum olur ki – qanuna ziddir bu. Bəlkə, bir çox bilmədiyimiz şeylər Kaliforniyada cinayət sayılır? Tutaq ki, nə isə etmək istəyirsən, fikirləşirsən – burada pis bir şey yoxdur, Kaliforniyada isə bu, cinayətdir.

– Onda dilimdən kağız verib-verməməyimin heç fərqi yoxdur, – dedi Tom. – Düzdür, mənim kimilərin bəxti daha az gətirir. Amma sən burax narahatlığı. Onsuz da, qayğı içindəyik, birini də yaratmayaq.

– Necə narahat olmayım axı, – dedi ana. – Keçdin sərhəddi – bu da sənin üçün cinayət.

– Hər şey Sallisoda boş-boş vaxt keçirib acından ölməkdən yaxşıdır, – dedi Tom. – Gəlin, gecələməyə yer axtaraq.

Onlar Betenini bu başdan-o başa keçdilər. Şəhər kənarında, o yerdə ki çınqıllıq altından drenaj boru keçirdi, köhnə minik maşını dayanmışdı, onun yanında isə brezentindən çıxarılmış bacadan buğ yayılan kiçik çadır qurulmuşdu. Tom çadırı göstərdi.

– Bax kimsə köçünü ora salıb. Pis yer deyil, elə bil ki.

O, sürəti azaldıb maşını əylədi. Minik maşınının kopotu açıq idi, onun yiyəsi – yaşlı bir adam mühərriki nəzərdən keçirirdi. Başında ətrafı geniş, ucuz həsir şlyapa,

əyində göy köynək, xal-xal qara jilet var idi; yağlanmış, codlaşmış şalvan qaxaca dönmüşdü. Yanaqlarındakı dərin qırıqlar almacıq sümüklərini və çənəsini bir az da qabanıq göstərirdi. O, Coudların yük maşınına baxdı. Baxışları qayğılı, acıqlı idi.

Tom kabinədən boylandı.

– Burada gecə qalmaq qadağan deyil ki?

O, bu anacan yalnız yük maşınına görə. İndi baxışları Toma yönəldi.

– Bilmirəm, – dedi o. – Biz dayanmışıq, çünki maşın getmir.

– Bəs su var burada?

Kişi irəlində, yolda görünən yanacaq stansiyasını göstərdi.

– Su oradadır. Bir vedrə doldurmağa icazə verərlər.

Tom tərəddüd içərisində idi.

– Biz də burada qalsaq, necə olar?

Kişi ona təəccüblə baxdı.

– Mən buranın böyüyü deyiləm, – dedi o. – Biz ancaq ona görə dayanmışıq ki, bu qoca yabı dirənib burada.

Bu, Toma kifayət etmədi.

– Siz, necə olsa, artıq buradasınız, biz isə indicə gəlmişik. Qonşu istəyib-istəməmək sizin haqqınızdır.

Həlim danışıq dərhal bəhrəsini verdi. Kişinin arıq sifəti təbəssümlə şölələndi.

– Nə var ki burada? Maşını, bax, bura çəkin. Məmnun olarıq. – Və o, ucadan səslədi: – Seyri! Gələn var. Çıx salamlaş. Seyri xəstələnib bir az, – əlavə etdi o. Brezent çadırın ətəyi qalxdı və oradan çöp kimi arıq qadın çıxdı. Quru yarpaq kimi büzüşmüş üzündə dərin, gizli qorxu yuva salmış bir cüt qara göz işarırdı. Titrətmə içində dayanmışdı. Çadırdan tutan əli quru ağaca oxşayırdı.

O çox alçaq, qeyri-adi yumşaq və ahəngdar səslə diləndi:

– Onlara de ki, biz çox şadıq. De, xoş gəliblər.

Tom öz “qudzon”unu yoldan çıxarıb minik maşınının yanında saxladı. Sərnişinlər noxud kimi yuxarıdan yerə

töküldülər: Ruf və Uinfild cır səsləriylə çıxıraraq tələsik yerə hoppandılar – keyimiş qıçları gizildəyirdi. Ana o saat işə başladı. Maşının arxasından asılmış böyük vedrəni açıb hələ də çıxırışan uşaqlara yaxınlaşdı.

– Gedin su dalınca – bax, ora. Nəzakətlə xahiş edin: “Bir vedrə su götürmək olar?” – təşəkkür etməyi də unutmayın. Qayıdanda ikiniz tutun, amma elə edin ki, dağılmasın. Yolda çör-çöp, budaq görsəniz, yığıb gətirin.

Uşaqlar ayaqlarını tappıldadaraq yanacaq stansiyasına sarı yollandılar.

Çadırın yanındakılar sıxılıb danışmırdılar, söhbət alınmırdı. Birinci ata başladı.

– Siz, yəqin, Oklaxomadan deyilsiniz?

Maşının yanında dayanmış El nömrəyə baxdı.

– Kanzas, – dedi o.

Arıq kişi aydınlaşdırdı:

– Biz Halen ətrafındayıq. Ayvi Uilson.

– Biz isə Coudlarıq, – dedi ata. – Salliso yaxınlığında yaşayırdıq.

– Lap yaxşı, tanış olduq, böyük şərəfdir bizim üçün, – dedi Ayvi Uilson, – Seyri, bunlar Coudlardır.

– Mən okloxomalı olmadığınızı o saat duydum. Tələffüzünüz bir az başqa cürdür, – xətrinizə dəyməsin, elə-belə deyirəm.

– Hərə bir cür danışır, – dedi Ayvi. – Arkanzaslılar özlərinə məxsus, oklaxomalılar başqa cür. Massaçusetsdən bir qadınla rastlaşmışdıq, o lap qəribə danışdı. Güclə anladıq onu.

Noy, Con əmi və vaiz maşını boşaltmağa başladılar. Onlar babanı düşürüb yerə oturdular. O, beli bükülüb oturub bir nöqtəyə zilləmişdi gözlərini.

– Nə olub, baba, kefsizləmişən? – soruşdu Noy.

– Lap kefsizləmişəm, – deyə baba güclə eşidiləcək səsle cavab verdi. – Taqətim qalmayıb.

Seyri Uilson asta-asta, ehtiyatla ona yaxınlaşdı.

– Bəlkə, çadıra keçəsiniz? – soruşdu o. – Döşəkdə uzanıb yorğunluğuzu alardınız.

Baba həlim səs eşidib başını qaldırdı.

– Gedək, – deyirdi qadın. – Siz istirahət etməlisiniz. Sizi apararıq ora.

Baba qəfildən ağlamağa başladı. Çənəsi, dodaqları titrəyir, hıçqırtıyla göz yaşı axıdırdı. Ana ona sarı atılıb çiyinlərini qucaqladı. Enli kürəyini gərərək ona qalxmağa kömək etdi və babanı, az qala, qaldırıb çadıra apardı.

Con əmi dedi:

– Görünür, doğrudan, xəstələnib. Əvvəllər onda belə şey olmayıb. Ömründə babanın göz yaşı axıtmasını görməmişəm. – O, yük maşınına dırmaşdı və oradan döşəyi yerə atdı.

Ana çadırdan çıxıb Keysiyə yaxınlaşdı.

– Sən xəstəyə qulluq etmişən, – dedi o. – Baba xəstələnib. Get bir bax ona.

Keysi cəld çadıra tərəf addımladı və ətləkləri qaldırıb içəri keçdi. Yerə üstünə səliqəylə yorğan örtülmüş ikiadamlıq döşək salınmışdı, kiçik dəmir sobada zəif od yanırdı. Bundan başqa, içəridə bir vedrə su, ərzaq dolu taxta yeşik, bir də masanı əvəz edən başqa bir yeşik var idi – vəssalam.

Seyri Uilson üstündə babanın uzandığı döşəyin yanında dizi üstə durmuşdu. Babanın gözləri geniş açılaraq yuxarı baxırdı, yanaqları qızarmışdı. O, ağır nəfəs alırdı.

Keysi onun arıq əlindən tutdu.

– Yorulmusan, baba? – deyə soruşdu o.

Bərəlmis gözlər səsə sarı çevrildi və danışanı tapmadı. Keysi babanın nəbzini yoxladı, əlini onun qolundan çəkdi və ovcuyla alnına toxundu. Qocanın bədəni tabe olmur, mübarizə aparırdı – qıçları narahatlıqla hərəkət edir, əlləri yorğanı eşələyirdi. Dodaqları arasından aydın olmayan kəlmələr çıxır, bəyaz saqqalı altında dərisi ləkələnirdi.

Seyri Uilson Keysidən astaca soruşdu.

– Bilirsən, ona nə olub?

Keysi Seyri Uilsonun qırışmış üzünə, yanan gözlərinə baxdı.

- Bəs sən?
- Bilirəm, deyəsən.
- Nə olub? – soruşdu Keysi.
- Bəlkə, səhv edirəm mən. Nahaq danışmaq istəmirəm.

Keysi baxışlarını qocanın səyriyən qırmızı sifətinə çevirdi.

- Səncə... qan sızmasıdır?
- Hə, – dedi Seyri. – Mən artıq belə şey görmüşəm. Üç dəfə.

Çadırın divarları arxasında iş gedirdi – odun doğranılırdı, qab-qasıq səsi gəlirdi. Ana brezenti qaldırıb içəri baxdı.

- Nənə gəlmək istəyir. Olar?

Vaiz dedi:

- Buraxmasaq, israr edəcək.
- Necədir, babatdır? – soruşdu ana.

Keysi asta-asta başını yırğaladı. Ana baxışlarını babanın titrəyib əyilən tünd-qırmızı üzünə çevirdi. O, çadırın ətəyini buraxdı və o yandan ananın səsi gəldi.

- Halı yaxşıdır, nənə. Uzanıb istirahət edir.

Nənə deyilməyə başladı:

– Onsuz da, dəyəcəyəm ona. O, bicin biridir. Düz söz deməz heç vaxt – və cəld çadıra soxuldu. Döşəyin yanında dayandı və aşağı, babaya baxdı. – Nə olub sənə? – Baba yenə gözləriylə səsi axtardı və dodaqları titrəyib dartındı. – O hirslənir, – dedi nənə. – Özünü bicliyə qoyub. Bu gün səhər getmək istəmirdi, aradan çıxmağa hazırlaşırıdı. Sonra isə birdən ombası tutdu, – ikrahla əlavə etdi nənə. – O, hirslidir. Əvvəllər də olurdu belə – qaş-qabaq tökülür, heç kəslə danışmırdı.

Keysi həlimliklə dedi:

- O hirslənmir, nənə. O xəstələnib.
- Hə! – O, yenə aşağı, babaya baxdı. – Ağır xəstədir?
- Çox ağır, nənə.

Nənə bir an nə edəcəyini bilmədi. Sonra tez dedi:

- Bəs niyə dua etmirsən? Sən vaizsən, yoxsa yox?

Keysinin möhkəm barmaqları babanın əlinə tərəf uzandı və qocanın biləyindən yapışdı.

– Mən demişdim, nənə. Mən artıq vaiz deyiləm.

– Dəxli yoxdur, dua et, – əmr etdi nənə. – Sən bütün duaları əzbər bilirsən.

– Bacarmıram, – dedi Keysi. – Mən bilmirəm nə haqda dua edim, kimə dua edim.

Nənə gözləriylə baxınıb baxışlarını Seyridə saxladı.

– Dua etmək istəmir! – dedi nənə. – Mən sizə deməmişəm, bizim Ruf lap kiçik olanda necə dua edirdi? “Gözlərimi möhkəm-möhkəm bağladım, qəlbimdəkini mən Tanrıya yolladım. Bir parça ət çatıdadır, oğru köpək qapıdadır. Amin”. Bax belə dua edirdi o.

Kimsə günün qabağını kəsib brezentə kölgə salaraq çadınn yanından keçdi.

Qocanın bədəni hər əzələsiylə dartınaraq mübarizə aparırdı. Birdən baba qıvrıldı, sanki, zərbə yedi. Sonra sakitləşdi və nəfəsi kəsildi. Keysi qocanın üzünə dikildi və gördü ki, tünd qızırtı onu bürüyür. Seyri vaizin çiyinə toxundu. Qadın pıçıldadı:

– Dilini! Dilini!

Keysi başıyla işarə edib dedi:

– Elə dur ki, nənə görməsin.

Keysi babanın sıxılmış çənəsini araladı və barmaqlarını boğazına soxub dilini tutmağa çalışdı. Və o, bunu edən zaman qocanın boğazından xırıltı çıxdı və baba qıncı-qıncı nəfəs alaraq havanı udmağa başladı. Keysi yerdən çubuq götürüb onunla dili sıxaraq qocanın kəsik-kəsik, xırıltılı nəfəsinə qulaq asdı.

Nənə çadırdə toyuq kimi özünü ora-bura vururdu.

– Dua et! – deyib dururdu. – Dua et! Sənə deyirlər, dua et! – Seyri onu saxlamağa çalışırdı. – Dua et, şeytan! – çığırıdı nənə.

Keysi nənəyə baxdı. Babanın xırıltılı nəfəsi get-gedə daha ucadan, daha fasiləli çıxırdı.

– Ey göydəki müqəddəs atamız, qoy sənənin adın aləmə yayılsın...

– Başımızın üstündən əskik olmayasan, ilahi! – deyərək nənə ardını gətirdi.

– ...Qoy sənin hökmrənliğin bərqərar olsun, göylərdə hakim olduğun kimi... yerdə də hakimi-mütləq olasan.

– Amin.

Babanın açılı ağızından uzun, titrək xırıltı çıxdı, sanki, qoca ciyərlərindəki bütün havanı bayıra verdi.

– Ey dinimiz, bərəkətimiz... bizə yağış gətirdin... və yağışla bizim... – Nəfəs eşidilməz oldu. Keysi babanın gözlərinə baxdı – onlar aydın, dərin və qərəzsiz, müdrik idilər.

– Alliluya! – qışqırdı nənə. – Ardını oxu.

– Amin, – dedi Keysi.

Nənə susdu. Çadırın bayırına da sakitlik çökdü. Şosedən maşın keçdi. Keysi döşək önündə diz üstə dayanmışdı. Çadırın yanına toplaşmış insanlar gərgin sükut içərisində səslərə – ölüm müjdəçilərinə qulaq kəsilmişdilər. Seyri, nənənin əlindən tutub onu çölə çıxartdı və nənə başını dik tutaraq ləyaqət dolu görkəmlə yeridi. O, özünü bütün ailəyə göstərmək üçün belə gedirdi; o, bütün ailə görsün deyərək başını şax tuturdu. Seyri onu yerə atılmış döşəyin yanına gətirdi və oturmağa kömək etdi. Nənə düz qabağa baxaraq, qürurla oturmuşdu, çünki o bilirdi ki, indi hamının nəzərləri ona yönəlmişdir. Çadırdan heç bir səs gəlmirdi. Və nəhayət, Keysi çadırın ətəklərini qaldıraraq bayıra çıxdı.

Ata ondan sakitcə soruşdu:

– Nə olmuşdu ona?

– Qansızma, – dedi Keysi. – Qansızma və o saat getdi.

Həyat çadır ətrafında yenə öz axarına qayıtdı. Günəş üfük xəttinə toxundu və çevrəsi yastılandı. Şosədə isə üstübağlı qırmızı yük maşınlarının karvanı göründü. Onların səmindən yer lərzəyə gəlir, boruları fırxırlaraq göy tüstü buraxırdı. Hər maşınının sükanı arxasında sürücü oturmuşdu, onu əvəz edən isə maşının damı altından asılmış yatacaqda yuxulayırdı. Yük maşınları dayanmadan gedirdilər. Onlar gecəli-gündüzlü gurultu salır, yeri titrədirdilər.

Ailə üzvləri bir-birinə sığınmışdılar. Ata yerə çömbəldi, Con əmi də oturdu onun yanında. Ata indi ailənin başçısı olmuşdu. Ana onun arxasında dayanmışdı. Noy, Tom və El də çömbəlib oturdular, vaiz isə yerə verdi özünü, sonra uzanıb dirsəkləndi. Konni və Roza Sarona yaxınlıqda gəzişirdilər. Əllərində vedrə qayıdan Ruf və Uinfild dərhal duydular nəyinsə baş verdiyini, addımlarını yavaştdılar və vedrəni yerə qoyub sakitcə anaya yaxınlaşdılar.

Nənə qürurla, soyuqqanlı görkəmlə oturmuşdu, lakin ailə bir yerdə toplaşdıqda və nəzərlər onun üstündən çəkildikdə o uzanıb üzünü əliylə örtüdü. Günəş çəkilib getdi, toranlıq düşdü, insanların çöhrəsi açıq rəng aldı, gözlərində isə qürub səmasının parıltıları göründü. Axşam işığı bacardıqca çox saxlamağa çalışır, onu hər yerdə gəzirdilər.

Ata dedi:

– Bu, mister Uilsonun çadırında baş verdi.

Con əmi başı ilə onun sözlərini təsdiq etdi.

– Hə, o, öz çadırını bizim öhdəməzə vermişdi.

– Dərdə yanan, yaxşı adamlardır, – sakitcə dedi ata.

Uilson öz xarab olmuş maşınının yanında dayanmışdı, Seyri isə nənənin yanında, döşəkdən aralı oturmuşdu.

Ata mister Uilsonu səslədi. O, yavaş-yavaş onlara yaxınlaşıb çömbəldi, Seyri də gəlib ərinin yanında dayandı. Ata dedi:

– Bizim minnətdarlığımızı qəbul edin.

– Sizə yardım edə bilməyimizdən şərəf duyuruq, – dedi Uilson.

– Biz sizə borcluyuq, – dedi ata.

– Ölüm yanında borc nədir, – dedi Uilson. Və Seyri təkrar etdi:

– Borc nədir.

El dedi:

– Mən sizin maşını düzəldərəm... Tomla təmir edərik. – El bütün ailənin çiyinə düşən borcu ödəyə biləcəyindən qürurlanırdı.

– Biz yardımdan imtina etmərik. – deyərək Uilson bu cür ödənişlə razılaşırdı.

Ata dedi:

– Nə edəcəyimizi düşünməliyik. Qanun belədir: vəfat edən barədə hökumətə məlumat verilməlidir, onlar isə tabut üçün qırx dollar alacaq, əks təqdirdə dilənçi kimi dəfn edəcəklər.

Con əmi də müdaxilə etdi:

– Bizim ailədə dilənçi olmayıb.

Tom dedi:

– Bəlkə, hələ bundan da pis oldu. Torpaqdan da əvvəllər qovmazdılar bizi.

– Pis bir şey etmirdik, – dedi ata. – Heç bir günahımız yoxdur. Pulsuz heç nə götürmürdük, kiminsə mərhəmətindən sui-istifadə etmirdik. Tom bəlaya düşəndə başımızı dik tuturduq. Onun yerində olsaydı, hər kəs belə edərdi.

– Yaxşı, bəs nə edək? – deyə Con əmi soruşdu.

– Əgər qanunla iş görsək, nəşi götürəcəklər. Cəmi yüz əlli dollarımız var. Qırxı dəfnə gedəcək və onda biz Kaliforniyaya gedib çıxa bilməyəcəyik. Ya da onu dilənçi kimi dəfn edəcəklər. – Kişilər əndişə içərisində vurmuxdular və baxışlarını get-gedə qaralan yerə dikdilər.

Ata boğuq səslə dedi:

– Baba atasını özü basdırıb, hər şeyi qayda-qanunla edib, özü torpaq atıb. O vaxtlar ata oğlunun qazdığı qəbərə uzana, oğul isə atanı dəfn edə bilirdi.

– İndi başqadır qanunlar, – dedi Con əmi.

– Hərdən qanuna riayət etmək çətin olur, – dedi ata. – Xüsusən, hər şeyin düzgün olmasını istəyirsənsə. Belə hadisələr azmı olub? Floyd vəhşi heyvan kimi qaçıb gizlənən zaman bizə onu ələ verməyi əmr etmişdilər, amma heç kim onu satmadı. Bəzən qanundan yan keçməli olursan. Odur ki deyirəm: mənim öz atamı dəfn etməyə ixtiyarım var. Kim bir söz demək istəyir?

Vaiz dirsəyi üstə qalxdı.

– Qanun dəyişir, – dedi o, – insanların ehtiyacları isə əvvəlki kimi qalır. O şeyi ki etməlisən, onu etməyə sənə ixtiyarın çatır.

Ata Con əmiyə sarı çevrildi.

– Con, buna sənin də ixtiyarın çatır. Nə deyirsən?

– Heç nə demirəm, – deyə Con əmi cavab verdi. –

Amma elə çıxır ki, guya, biz hər şeyi gizləncə etmək istəyirik. Baba sağlığında sözünü açıq deyərdi.

Ata tutularaq dedi:

– Onun kimi etmək bizə yaramaz. Nə qədər ki pulumuz var, Kaliforniyaya çatmalıyıq.

Tom dilləndi:

– Bir də görürsən, haranısa qazanda ölü çıxır, hay-küy qaldırırlar ki, adam öldürülüb. Bizim böyüklərimizi ölümlər dirilərdən daha çox maraqlandırır. Gəlib onun kim olduğunu, necə öldüyünü sorğu-sual etməyə başlayırlar. Mən nə demək istəyirəm: gəlin şüşəyə kağız yazıb qoyaq və onunla bir yerdə basdıraq. Orada hər şey – onun kimliyi, necə öldüyü, niyə burada basdırıldığı – yazılacaq.

Ata dedi:

– Düzdür. Amma bir az qəşəng yazmaq lazımdır. Əgər adını yazsaq, baba da özünü çox tənha hiss etməz, yoxsa basdırırıq, kişi qalır torpağın altında tək. Daha kimin sözü var? – Hamı susurdu.

Ata çöndü anaya sarı:

– Sən qaydaya salarsan onu?

– Qaydaya salaram, – dedi ana. – Bəs yeməyi kim hazırlayacaq?

Seyri Uilson dedi:

– Mən hazırlayaram. Siz gedin. Biz sizin böyük qızınızla hər şeyi edərik.

– Çox sağ olun, – dedi ana. – Noy, çəlləyi aç, əti çıxart oradan; bax, yaxşı tikələr olsun. Hələ yaxşı duz götürməyib, amma yemək olar.

– Bizdə yarım kisə kartof var, – dedi Seyri.

Ana yaxınlaşdı ataya:

– İki əlli sentlik ver mənə.

Ata cibini əlləşdirib iki gümüş pul uzatdı ona. Ana ləyəni tapıb içinə su tökdü və çadıra getdi. Ora qaranlıq idi. Seyri onun dalyıca çadıra girdi, şam yandırdı, onu

yeşiyə soxdu və ananı tək qoyub çıxdı. Ana meyitə baxdı, ürəyi sıxıldı. Önlüyünün kənarını cırıb babanın çənəsini bağladı. Qıçlarını düzəltdi, əllərini sinəsində çarpazladı. Sonra gözlərini bağladı, hərəsinin üstünə bir gümüş pul qoydu, köynəyini düymələdi və üzünü yudu.

Seyri çadıra boylandı:

– Bəlkə, kömək lazımdır?

Ana başını yavaş-yavaş qaldırdı.

– Keçin içəri, – dedi o. – Gəlin, söhbət edək.

– Böyük qızınız əladır, – dedi Seyri. – O qədər kartof təmizlədi ki... Deyin, nə etmək lazımdır?

– Mən onu yumaq istəyirdim, – dedi ana, – dəyişək isə yoxdur. Yorğanız murdarlanıb. Ölmüş ruhu qovmaq olmur. Bizdə it anam öldüyü döşəyi iyləyib elə əsmişdi, elə mırıldamışdı ki... Bu, hələ ölümündən iki il sonra olmuşdu.

– Biz kömək edə bildiyimiz üçün qürurlanıraq. İnsanları kömək etməyə vicdanları çağırır.

Ana başını tərətədi:

– Düzdür. – O, tük basmış, çənəsi sarınmış, şam işığında gözləri üstündə işaran gümüş pullar olan sifətə xeyli baxdı. – Heç özünə oxşamır. Onu başdan-ayağa bürümək lazımdır.

– Sizin nənə özünü yaxşı tutmuşdu.

– O axı lap qocadır, – dedi ana. – bəlkə, heç nə baş verdiyini yaxşı anlamır da və bu tezliklə anlamayacaq da. Və bir də ümitsizliyə qapılmağa qürurumuz yol vermir. Atam deyərdi: “Ümitsizliyə hər kəs qapıla bilər. Özünü ələ almağı bacarmaq üçünsə, gərək insan olasan”. Biz özümüzü ələ alırıq. – Ana babanın qıçlarını və çiyinlərini səliqəylə bürüdü. Sonra yorğanın bir başını çəkib onun üzünü örtüdü. Seyri ona bir neçə iri ingilis sancağı verdi və ana bunları yorğanın hər tərəfinə keçirərək, bu uzun bükülünü pərçimlədi. Və nəhayət, ayağa qalxdı. – Dəfn pis keçməyəcək, – dedi o. – Vaiz var yanıımızda, babanı qəbrəcən o ötürəcək, ailə də bir yerdədir. – Onun başı fırlandı, lakin Seyri onu yığılmağa qoymadı. – Yuxumu

almamışam... – pərt halda dedi ana. – Eybi yox, keçib gedər. Yola çıxanacan çox əlləşməli olduq.

– Havaya çıxacaq, – dedi Seyri.

– Hə, mən nə lazım idisə, hər şey etdim.

Seyri şamı üfördü və onlar çadırdan çıxdılar.

Kiçik çuxurun dibində ocaq qalanmışdı. Tom payaları yerə çaxıb məftildən iki qazança asmışdı, su pıqqarıq qaynayır, buxar qapaqların altından sıyrılıb çıxırdı. Roza Sarona oddan bir az aralı, əlində çömçə dizi üstə dayanmışdı. Ananı görcək qalxıb ona yaxınlaşdı.

– Ana, – dedi o, – səndən bir şey soruşmaq istəyirəm.

– Yenə qorxmusan? – dedi ana. – Doqquz ay dərd-siz keçirə bilməyəcəksən.

– Bu, ona xətər yetirməz ki?

Ana dedi:

– Belə bir məsəl var: dərd içində doğulan xoşbəxt olar. Elədir, missis Uilson?

– Hə, belə deyirlər, – dedi Seyri. – Mən başqasını da bilirəm: bayramda doğulanın ömrü ahu-zarla keçər.

– Qorxudan, elə bil, içimdə nəsə sıçradı, – dedi Roza Sarona.

– Bizdə heç kim şadlığından tullanıb-düşmür, – dedi ana. – Ondansa, gözün qazançalarda olsun.

Kişilər ocaqdan düşən dairəvi işığın kənarına yığışmışdılar. Yalnız bel və külünləri var idi. Ata səkkiz fut uzununa, üç eninə ölçmüşdü. Növbə ilə işləyirdilər. Ata külünglə yeri çapır, Con əmi isə bellə torpağı kənara tullaırdı. Külüngü El, belı Tom götürürdü. Sonra külüngdən Noy, beldən Konni yapışırdı. Aramsız iş gedirdi və qəbir get-gedə dərinləşirdi. Çiyinə boy verən düzbucaqlı çalada durmuş Tom soruşdu:

– Ata, yenə qazaq, ya bəsdir?

– Yox, iki fut da qazmalıyıq. Sən çıx, Tom. Sən kağız yazmalısan.

Tom çaladan çıxdı, onun yerini Noy tutdu. Tom ocaq başında oturmuş anaya yaxınlaşdı.

– Ana, mürəkkəb, kağız olar bizdə?

Ana asta-asta başını yellədi.

– Y-yox. Belə şeylər götürməmişik. – Ana Seyriyə nəzər saldı. Balaca qadın cəld çadıra sarı üz tutdu. İncil və karandaş qırığıyla qayıtdı.

– Budur. Burada təzə səhifə var. Yaz, sonra qopart səhifəni. – O, İncili və karandaşı Toma uzatdı.

Tom ocağın yanında oturdu. Gözünü qıyaraq fikrini cəmləşdirdi və nəhayət, ağ vərəqədə iri hərflərlə yazdı: “Burada Uilyam Ceyms Coud dəfn edilmişdir. O, qoca yaşlarında qansızmadan ölmüşdür. Onu heç kim öldürməyib. İflic olub və ölüb”.

– Ana, qulaq as. – Və o, yazdığına asta-asta ona oxudu.

– Yaxşıdır, rəvan yazmısan, – dedi ana. – Əhdi-ətiqdən dini bir şey də tapaydın. İncili vərəqlə bir.

– Qısa olmalıdır, – dedi Tom. – Demək olar, yer qalmadı.

Seyri dedi:

– “İlahi, onun ruhuna rahatlıq gətir” yazsaq, necə olar?

– Yox, – dedi Tom. – Elə çıxır ki, guya, onu asıblar. İndi bir şey seçərəm. – O, səhifələri çevirir və dodaqlarını tərpedərək ürəyində oxuyurdu. – Bax, bu yaxşıdır, həm də qısaadır: “Fəqət Lon ona dedi: yox, hökmdarım!”

– Bunda nə məna var? – soruşdu ana. – Yazırıqsa, elə şey yazsaq ki, mənası olsun.

Seyri dedi:

– Ardına bax, psalomlara. Oradan seçmək asandır.

Tom səhifələri çevirdi və bir neçə psaloma göz gəzdirdi.

– Budur, – dedi o. – Həm gözəldir, həm ilahi. Daha bundan da ilahisi çətin ola: “O kəsin ki qanunsuz işləri və günahları əfv edilib, müqəddəsdir”. Hə, necədir?

– Bax bu, yaxşıdır, – dedi ana. – Elə bunu yaz.

Tom şəri səliqəylə kağıza köçürdü. Ana meyvə konservinin şüşə qabını yaxalayıb sildi və Tom qapağını bərk-bərk bağladı.

– Bəlkə, mən yox, vaiz yazmalıydı? – deyə soruşdu.

Ana cavab verdi:

– Yox, vaiz qohum deyil bizə, – və içində kağız olan qabı götürüb qaranlıq çadıra getdi. Bir neçə sancağı açıb qabı soyuq, arıq əllərin altına soxdu və yorğanı yenə sancaqladı. Sonra yenə ocağın yanına qayıtdı.

Kişilər ayaqlarını silərək, qazdıqları qəbirdən aralandılar.

– Hazırdır, – dedi ata. Və hamısı – ata, Con əmi, Noy və El – çadıra keçdilər, uzun, hər yeri sancaqlanmış bükülünü çıxarıb qəbrə sarı apardılar. Ata aşağı hoppanı, cənazəni aldı və onu ehmalca yerə düşürdü. Con əmi əlini ona uzatdı və çıxmağa kömək etdi. Ata soruşdu:

– Bəs nəyə nə olsun?

– Mən onun dalınca gedərəm, – deyə cavab verdi ana. O, döşəyə yaxınlaşdı və bir müddət sakitcə qarıya baxdı. Sonra qəbrin yanına qayıtdı.

– Yatıb, – dedi ana. – Bəlkə, nəyə inciyəcək məndən, amma mən onu oymayacağam. Ona dinclik lazımdır.

Ata soruşdu:

– Bəs vaiz haradadır? Dua oxunmalıdır.

Tom cavab verdi:

– Yolla gedəndə gördüm, daha dua etmək istəmir.

– Dua etmək istəmir?

– Hə, – dedi Tom, – o daha vaizlik etmir. Deyir, əslində vaiz olmaya-olmaya insanları araya qoyub, özümü vaiz göstərmək nəyə lazım?..

Astaca onlara yaxınlaşan Keysi Tomun sözlərini eşirdi.

– Heç yerə qaçmamışam, – dedi o. – Mən köməkdən imtina etmərəm, amma sizi aldatmayacağam.

Ata soruşdu:

– Bəlkə, necə olsa, bir-iki kəlmə deyəsən? Ailəmizdə heç kəs duasız dəfn edilməyib.

– Deyərəm, – deyə razılaşdı vaiz.

Konni Roza Saronanı qəbrin yanına gətirdi. O, könülsüz gəldi.

– Olmaz, – deyirdi Konni. – Yaxşı çıxmaz. Bu, uzun çəkməyəcək.

Ocağın ziyası qəbri əhatə etmiş insanların üzərinə düşür, onların üzünü, gözlərini işıqlandırır, qara paltarlarında səyriyirdi. Kişilər papaqlarını çıxarıb dayanmışdılar. İşıq ləkələri ora-bura qaçırdı.

Keysi dedi:

– Çox danışmayacağam. – O, başını aşağı dikdi, o birilər də onun kimi etdilər. Keysi sözünə təmkinlə başladı: – Burada yatan qoca öz ömrünü yaşadı və bitirdi ömrünü. Mən bilmirəm o, necə adam idi – yaxşı, ya pis – lakin əsas bu deyil. Əsas odur ki, canlı insan idi. İndi isə o ölüb və bu da əsasdır. Mən bir dəfə bir şeir eşitmişəm. Orada deyilirdi: “Canlı olan hər şey – müqəddəsdir”. Mən bu haqda düşündüm, düşündüm və anladım: bunun mənası ilk baxışda görünəndən dərinidir. Mən bu qoca üçün dua etməyəcəyəm. Ölənə yaxşıdır. O, öz işini görməlidir. Lakin o, bunu necə etməyi düşünməli olmayacaqdır. Bizim də hamımızın öz işimiz vardır, lakin qarşımızdakı yollar çoxdur və biz bilmirik ki, hansını seçək. Və mən dua etməli olsaydım, o kəslər üçün dua edərdim ki, hansı yolu seçəcəklərini bilmirlər. Babanın yolu düz o yanadır. İndi isə onun üstünü torpaqla örtün və qoy o, öz işini görsün. – Vaiz başını qaldırdı.

Ata “amin” dedi.

O birilər də bir yerdə “amin” dedilər.

Ata bu zaman beli alıb torpaq götürdü və bunu ehmalca qaranlıq çalaya tulladı. O, beli Con əmiyə ötürdü və o, bir qədər də artıq torpaq tulladı. Bel əldən-ələ keçdi. Bütün kişilər öz borclarını verib, vəzifələrini yerinə yetirdikdən sonra ata qəbrin kənarındaki torpaq qalağını dayanmadan kürəyib çalaya atdı. Qadınlar oradan aralanıb yemək hazırlamaq üçün ocağa yaxınlaşdılar. Rufa Uinfild qəbrin yanında ovsunlanmış kimi dayanmışdılar.

Ruf təntənəylə dedi:

– Baba indi torpağın altında uzanıb.

Uinfild qorxu içərisində ona baxdı, sonra ocağa sarı qaçıb bir kənardə oturdu və için-için ağladı.

Ata qəbri yarıyacan doldurub dayandı, ağır-ağır nəfəsini dərdi, qalan torpağı isə Con əmi atdı. Qəbir artıq hündürləşən zaman onun qolundan tutdu.

– Qulaq as, – dedi Tom. – Belə olsa, o saat taparlar. Gərək gözə girməsin. Yerlə bərabər et, üstündən də ot atarıq. Nə edək, başqa cür olmaz.

Ata dedi:

– Mən heç bunu düşünmədim. Amma axı üstü hündür olmalıdır.

– Başqa çarəmiz yoxdur, – dedi Tom. – Yoxsa qazıb çıxaracaq, bizi də qanunu pozmaqda günahlandıracaqlar. Onda bilirsən başıma nə oyun açarlar?

– Düzdür, – dedi ata. – Unutmuşam. – Condan beli aldı və qəbrin üstünü düzlədi. – Qış gəldi, çökəcək, – dedi o.

– Başqa çarə yoxdur, – deyə Tom təkrar etdi. – Qışacan biz uzaqda olacağıq. Tapdala yaxşı-yaxşı, üstünü də basdırmaq lazımdır.

Ətlə kartof hazırlıq olandan sonra hər iki ailə şam etmək üçün ocaq başına yığışdı. Hamı oturub sakitcə oda baxırdı. Uilson ətdən dişləyib razılıqla dedi:

– Yaxşı ətdir.

Ata izah etdi:

– İki donuzumuz vardı. Çox fikirləşdik – qərara gəldik ki, kəsək. Pula getmirdi. Yolda özümüzə gələrik, ana çörək bişirər, ləzzət verər onda: təzə yerlər görürsən, gedirsən, oyan-buyana baxırsan, maşında isə iki çəllək donuz əti varındır. Nə qədər vaxtdır yoldasınız?

Uilson dili ilə dişləri arasında qalmış əti çıxarıb uddu.

– Bizimki gətirmədi, – dedi o. – Üçüncü həftədir ki yollardayıq.

– İlahi pərvərdigar! Biz isə düşünürük bir on günə Kaliforniyaya çataq, bəlkə də, daha tez.

El onun sözünü kəsdi:

– Yox, ata, buna ümid etmə. Belə yüklə, bəlkə, heç gedib çata bilmədik. Xüsusən yol dağlıq olsa.

Araya sükut çökdü. Onlar başlarını aşağı dikib oturmuşdular və ocağın şöləsi onların yalnız saçını və alnını işıqlandırırdı. Ocağın işığı üzərində yay ulduzları aydınlıqla bərq vurur, hava ayazıyordu. Ocaqdan kənarında döşəkdə uzanmış nənə için-için zarıdı, sanki, kiçik zingildədi. Hamı o yana baxdı.

Ana dedi:

– Roza, ağıllı qızım, get nənənin yanında uzan. Onu tək qoymaq olmaz. O, indi anlayıb hər şeyi.

Roza Sarona döşəyə yaxınlaşdı, nənənin yanında uzandı. Onların aydın olmayan pıçiltısı eşidilməyə başladı.

Noy dedi:

– Qəribədir bir az – baba ölüb, amma elə bil, heç nə baş verməyib. Heç dərdi də hiss etmirəm.

– Hər şey birdir, – dedi Keysi. – Torpaq sizindir, baba da onun bölünməz bir hissəsidir.

El dedi:

– Heyif babadan. Yadınızdadır, Kaliforniyadan danışırdı, deyirdi üzümü başımda əzəcəyəm, şirəsi saqqalımdan süzüləcək...

Keysi dedi:

– O, bunu elə-belə deyirdi, zarafat edirdi. Sizin babanız bu gün ölməyib. O, yerindən olan gündən ölüb.

– Sən bunu dəqiq bilirsən? – deyə ata ucadan dedi.

– Yox, elə demədim. Nəfəsi gedib-gəlirdi, amma artıq yaşamırdı, – deyə Keysi davam etdi. – Baba ilə torpağınız bir can idi, o özü də anlayırdı bunu.

Con əmi soruşdu:

– Bəs sən bilirdin ki, o ölür?

– Hə, – dedi Keysi. – Bilirdim.

Con vaizə baxır və gözlərini get-gedə dəhşət bürüyürdü.

– Və heç kimə heç nə demədin?

– Niyə deməliydim ki? – soruşdu Keysi.

– Biz... biz bir şey edərdik.

– Nə?

– Bilmirəm, amma...

– Yox, – dedi Keysi, – heç nə edə bilməzdiniz. Sizin yolunuz müəyyən idi. Baba isə bu yolu sizinlə bölüşmürdü. O heç əziyyət də çəkmirdi. Bəlkə, səhər, ilk dəqiqələrdə bir az çətin oldu ona. Baba torpaqdan ayrılmadı. O, torpağı ata bilmirdi.

Con əmi dərindən köks ötürdü.

Uilson dedi:

– Biz isə qardaşım Uilli atmalı olduq. – Hamı ona sarı çevrildi. – Fəmalanımız yanaşı idi. O, məndən böyükdür. Heç birimizin heç vaxt maşını olmayıb. Hər şeyimizi satdıq, Uill maşın aldı, bir oğlan uşağı tapdıq ki, ona sürməyi öyrətsin. Yola çıxacağımız ərəfədə Uillə Minni xala məşq etmək fikrinə düşdülər. Sürdükləri yerdə qabaqlarına çala çıxır. Uill çıxıb arxa sürətə keçirir və maşını düz çəpərə çıxır. Bir də çıxıb qaza basır – düşür qanova. Hər şey çıxır əlindən. Daha satılası bir şeyi yox idi, maşının isə xəşilli çıxmışdı. Amma yaxşı ki, özündən başqa heç kimdə günah görmədi. O qədər hirsəndi ki, daha bizimlə getmək istəmədi. Biz gedən zaman ağzından çıxanı dedi.

– Bəs indi nə edəcək o?

– Bilmirəm. Hirsindən gic olmuşdu. Bizim isə cibimizdə cəmi səksən beş dollar var idi. Oturub gözləseydik, bu da əldən çıxacaqdı. Odur ki düzəldik yola. Amma yaman çox xərcimiz çıxdı. Elə yüz mil getmişdik ki, arxa mostda diş dağıldı. Təmir otuz dollara başa gəldi. Sonra təkər lazım oldu, şam çatladı, indi isə Seyri xəstələnib. Ongünlüyə dayanmalı olduq. Lənətə gəlmiş maşın getmir, pul isə get-gedə azalır. Heç bilmirəm, Kaliforniyaya nə vaxt çatacağıq. Təmir etmək lazımdır. Mənim isə bu maşınlardan başım çıxmır.

El işgüzarcasına maraqlandı:

– Nə olub ki ona?

– Nə bilim, getmir, vəssalam. Bir-iki dövr edir, öskürür, sönür. Sonra tullanır və yenə yerə mıxlanır.

– Demək, yerdən qalxır və o saat sönür?

– Elə o cür. Qaz verirəm, yenə bir şey çıxmır. Get-gedə lap korlanır, indi daha heç nə edə bilmirəm.

El təkəbbürlü, ciddi oturmuşdu.

– Yəqin, onun benzin borusu tutulub. Mən onu nasosla açaram.

Ata da oğluyla öyünürdü.

– Elin bu işdən başı çıxır, – dedi o.

– Kömək etsəniz, “sağ ol” deyərəm. Çox sağ olun. Yoxsa, təmir edə bilməyəndə özümü lap uşaq yerində hiss edirəm. Kaliforniyaya çatanda özümə yaxşı bir maşın alacağam. Bəlkə, o daha xarab olmaya.

Ata dedi:

– Ora çatanda... Yaman çətindir ora çatmaq.

– Eybi yox, tək çatmaq, – dedi Uilson, – Mən vərəqələri görmüşəm, orada hər şey yazılıb: meyvə yığımına nə qədər adam lazım olduğu barədə də, qazanc barədə də. Siz bir fikirləşin: meyvəni kölgədə, ağac altında yığacağıq – heç olmasa, dadlı bir şey atarsan ağzına. Bu nemətlərdən orada o qədlərdir ki, köpənəcən ye, söz deyən olmaz. Yaxşı pul versələr, bəlkə, kiçik bir yer alıb özümüz xozeyin olduq, başqa yerdən isə əlavə qazandıq. Nədən istəyirsiniz mərc gəlirəm, heç iki il keçməmiş öz torpağımız olacaq.

Ata dedi:

– Biz o vərəqələri görmüşük. Hətta biri yanımdadır. – O, pul kisəsini çıxartdı və oradan iki qatlanmış sarı vərəqəni götürdü. Orada yağlı hərflərlə çap edilmişdi: “Kaliforniyada noxud yığımına işçilər tələb olunur. İl boyu yaxşı əməkhaqqı verilir. 800 adam tələb olunur”.

Uilson vərəqəyə təəccüblə baxdı.

– Hə, hə! Mən eynilə bu cürəsini görmüşəm. Necə bilirsiniz... bəlkə, səkkiz yüz adam artıq yığılıb?

Ata dedi:

– Bu axı bütün Kaliforniyaya aid deyil, yalnız bir yer üçündür. Kaliforniya böyüklüyünə görə ikinci ştatdır. Tutaq ki, səkkiz yüz adam yığıldı. Bəs başqa yerlər? Mən meyvə yığımına, hara oldu, gedərəm. Özünüz deyirsiniz ki, kölgədə, ağacın altında işləyəcəyik. Bu cür iş uşaqların da xoşuna gəlir.

El birdən qalxıb Uilsonların maşınına yaxınlaşdı.

– Səhərəcən düzəldib çatdırı bilməzsən, – dedi Uilson.

– Bilirəm. Səhər tezdən başlayacağam.

Tom kiçik qardaşına zənlə baxdı.

– Mən də bu barədə fikirləşmişəm, – dedi.

Noy soruşdu:

– Siz nə haqda danışırsınız?

Tom və El susaraq kimin birinci başlayacağını gözləyirdilər.

– Sən de, – nəhayət, dilləndi El.

– Bilmirəm, bəlkə, bundan heç nə çıxmadı, bəlkə, El tamam başqa şey haqda fikirləşir. Amma məsələ belədir. Bizim yükümüz artıqdır, mister və missis Uilson isə minik maşınında gedirlər. Əgər bizdən kimsə o biri maşına keçsə, o maşındakı yüngül şeylərdən isə bu birinə qoysaq, resorlanımız salamat qalar və yoxuşun qorxusu olmaz. Hər ikimiz – mən də, El də maşını idarə edə bilirik; demək, bizim kiçik maşını sürəcəyik. Bir yerdə bizə daha yaxşı olar.

Uilson cəld yerdən qalxdı.

– Əlbəttə, əlbəttə. Bu, bizim üçün böyük şərəfdir. Elə bu cür edərik. Seyri, eşidirsən?

– Neynək, çox yaxşı, – dedi Seyri. – Sizə yük olmarıq?

– Əşi, boşlayın, – dedi ata. – “Yük” nədir? Bu, bizə kömək olar.

Uilson qaşını çatdı və yenə ocağın yanında oturdu.

– Heç bilmirəm nə edim.

– Nə oldu? Dəyişdi fikriniz?

– Seyri düz deyir... Axı məndə cəmi otuz dollardır.

Ana dedi:

– Bizə çətinlik düşməz. Bir-birimizə kömək edib, birtəhər çatarıq Kaliforniyaya. Seyri Uilson mənə baba sarıdan yardım etdi... – Və o susdu. Nə demək istədiyi aydın idi.

El dedi:

– Sizin maşına altı nəfər rahat yerləşər. Sükanda mən olaram, Roza, Konni və nənə də ora otururlar. Çox da ağır olmayan iri şeyləri yük maşınına qoyarıq. Yolda yerlərimizi dəyişərik. – Bu müşkülə əlac tapıldığına görə o sevinir, bərkədən danışdı.

O birilər çaşqınlıqla gülümsəyir, gözlərini qaldırmırdılar. Ata barmaqlarının uclarıyla tozu hamarladı. O dedi:

– Bizim ana ağ evcik barədə düşünür, portağal ağacları arasında olan. Təqvimdə görüb belə mənzərəni.

Seyri dedi:

– Yenə xəstələnsəm, bizi gözləməyin, özünüz tək gedin. Sizə yük olmaq istəmirik.

Ana zənlə Seyriyə baxdı və sanki, onun qayğılı gözlərini, ağırdan üzülüb uzanmış üzünü yalnız indi gördü. Ana dedi:

– Eybi yox, gedib çatarsınız, biz sizə kömək edərik. Siz axı özünüz demişdiniz ki, köməkdən imtina etmək olmaz...

Seyri odun işığında öz qırışmış əllərinə baxdı.

– Yatmaq lazımdır. – O qalxdı.

– Bəs baba... elə bil, onun ölümündən tam bir il keçib, – dedi ana.

Bərkdən əsnəyərək hərə yatmağa yorğun-yorğun bir tərəfə getdi. Ana boşqabları yaxaladı və yağını un kəsəsiylə sildi. Ocaq söndü, ulduzlar, sanki, bir qədər aşağı endi. İndi kiçik maşınlar az-az keçirdi şosedən, yük maşınlarının isə elə hey gurultusu eşidilirdi. Yol kənarında dayanmış hər iki maşın ulduzların işığında güclə görünürdü. Yanacaq stansiyasının yanında gecə üçün bağlanmış it ulayır. İnsanlar sakitcə yatmışdılar və çölsiçanları qorxusuz halda döşəklərin yanında vurnuxurdular. Bircə Seyri Uilson yatmamışdı. O, göyə baxır və ağırya mətinliklə sinə gərirdi.

XIV fəsil

Qərb narahatlıq içindədir – yaxında hansısa dəyişikliklər gözlənilir. Qərb ştatları narahatdır – atlar tufan qabağı olan kimi. İri mülkiyyətçilər qarşdakı dəyişiklikləri hiss edərək və bunların mənasını anlamayaraq təşviş keçirir. İri mülkiyyətçilər onların diqqət dairəsinə yaxın olana zərbə vururlar: hökumətin genişləndirilmiş tərkibinə,

fəhlə hərəkətində get-gedə artan həmrəyliyə; yeni vergilərə, yeni iqtisadi planlara, bütün bunların səbəb yox, nəticə olduğunu anlamayaraq zərbə vururlar. Səbəbə yox, nəticəyə. Səbəblər çox dərinədir və bunlarda mürəkkəb bir şey yoxdur. Səbəblər – milyon həddə yüksəlmiş mənəvi aclıqdır, xoşbəxtlik, sabahkı günə əminlik istəyidir; milyon həddə çatmış əzələ və beyinin inkişaf, fəaliyyət və quruculuq həvəsidir. İnsanın başlıca, məlum vəzifəsi – işləmək, qurub-yaratmaqdır və yalnız öz xeyri üçün yox – insan elə buna deyilir. Divar tikmək, ev, bənd tikmək və öz insan “mən”inin bir zərrəsini bu divara, bu evə, bu bəndə qoymaq və bunlardan da – bu divardan, bu evdən, bu bənddən – nə isə götürmək, əzələləri ağır işlə möhkəmləndirmək, çertyojda görünən aydın xətt və formalarla tanış olmaq üçündür insan. Çünki insan bütün orqanik aləmdə yeganə məxluqdur ki, təbiətin yaratdıqlarının həddlərini aşaraq öz düşüncələrinin pillələri ilə qalxır, əldə etdiklərini arxada buraxaraq irəli can atır. İnsan haqqında bunu demək lazımdır: Nəzəriyyələr dəyişdikdə, yaxud iflasa uğradıqda, məktəblər, fəlsəfi təlimlər, milli, dini, iqtisadi mülahizələr yarandıqda, sonra isə puç olduqda insan bədrəyə-bədrəyə olsa da, irəli can atır, qabağa gedir və bəzən səhv edir, ağır zərbələr alır. Bir addım irəli atan zaman o geriləyə bilər, fəqət yalnız yarım addımlıq – tam bir addım geri o heç zaman atmayacaq. İnsan haqqında bax bunu demək lazımdır; və bunu anlamaq, anlamaq gərəkdir. Düşmənlərindən insanla dolu bazarlara bombalar düşdükdə, əsirləri donuz kimi kəsib-doğrayanda, şikəst edilmiş bədənələr qan hopmuş toza sərilədikdə bunu anlamaq lazımdır.

Qərb ştatları narahatdır – hansısa dəyişikliklər gözlənilir. Texas və Oklahoma, Kanzas və Arkanzas, Nyu-Meksiko, Arizona, Kaliforniya. Ailələr öz torpaqlarını tərk edir. Ata bankdan borc götürüb, bank isə indi onun torpağını ələ keçirmək istəyir. Torpaq şirkəti – başqa sözlə bank, əgər torpağın sahibi odursa – istəyir ki, bu torpaqda ica-

rədarlar yox, traktorlar xozeyinlik etsinlər. Məgər traktor pis şeydir? Məgər torpaqda uzun şırımlar açan qüvvədə pis bir şey var? Əgər bu traktor bizimki olsaydı, onda yaxşı olardı – amma mənə yox, bizə. Əgər bizim traktorlar uzun şırımları bizim torpağımızda açsaydılar, onda yaxşı olardı. Mənim torpağımda yox, bizim torpağımızda. Bu torpaq bizimki olan zaman onu sevdiyimiz kimi, bu traktor da sevərdik. Lakin traktor eyni vaxtda iki iş görür: o, torpağı şumlayır və bu torpaqdan bizi çıxarıb atır. Bu cür traktorla tankın arasında fərq böyük deyil. O da, bu da qarşısında qorxuya, dərdə düşən insanları qovur. Bu yerdə düşünməyə dəyər.

Bir fermeri, bir ailəni torpaqdan qovdular. Budur, onun dağılıb-tökülən maşını şoseylə cırıldaya-cırıldaya qərbə sürünür. Mən torpağımı itirdim, traktor torpağıma sahib oldu. Mən təkəm, nə edəcəyimi bilmirəm. Gecə isə bu ailə yol kənarındakı qanovun yanında dayanır, onun yerləşdiyi yerə başqa maşın da gəlir və artıq bir yox, iki çadır var. İki kişi söhbət etmək üçün yerə çömbəlirlər, qadınlar və uşaqlar isə durub qulaq asırlar. Siz, dəyişikliklərə nifrət edənlər, inqilabdan qorxanlar, baxın: insan həyatlarının kəsişdiyi nöqtə budur. Bu iki kişini ayırın; onları bir-birinə nifrət etməyə, qorxmağa, inanmamağa məcbur edin. Axı sizin canınıza qorxu salan şey buradan başlanır. O, burada rüşeym halındadır. Zira “mən torpağımdan məhrum olmuşam” düsturuna düzəliş edilir; xana bölünür və bu bölgüdən sizin nifrət etdiyiniz şey yaranır: “Biz torpağımızdan məhrum olmuşuq”. Bax təhlükə burada gizlənilir; belə ki, iki nəfər artıq bir nəfər kimi tənha deyil. Bu ilk “biz”dən daha təhlükəli bir şey yaranır: “Məndə bir az çörək var”, üstəgəl “məndə heç yoxdur”. Və əgər cəmdə “bizim bir az çörəyimiz var” alınrsa, deməli, hər şey öz yerini alır və hərəkət istiqamətlənir. İndi sadə bir toplama etmək qalır: bu torpaq da, bu traktor da – bizimkidir. Kiçik tonqalın yanında sallağı oturmuş iki kişi, qazançada ət, donuq baxışlarla susub durmuş qadınlar; onların arxasında anlamadıqları söhbətlərə

maraqla qulaq asan uşaqlar. Gecə düşür. Uşaq soyuqlayıb. Götür o yorğanı. Yun yorğandır. Anamdan qalıb. Götür, at uşağın üstünə. Bax bunu bombalamaq lazımdır. “Mən”dən “biz”ə keçid bax burada başlayır.

Əgər siz, həyati nemət sahibləri, bunu anlaya bilsəydiniz, üzdə qalmağı bacarardınız. Əgər siz səbəbləri nəticələrdən ayırmağı bacarsaydınız, əgər anlaya bilsəydiniz ki Peyn, Marks, Cefferson, Lenin səbəb yox, nəticə idilər, salamat qalmağı bacarardınız. Amma siz bunu başa düşmürsünüz. Çünki mülkiyyətçiliyiniz sizdəki “mən”i buxovlayır və onu həmişəlik “biz”dən ayırır.

Qərb ştatları təşvişdədir – hansı təbəddülatsa gözlənilir. Ehtiyac ideyanı, ideya hərəkəti doğurur. Yarım milyon insan yollardadır; bir milyon da təşviş içindədir, hər an yerindən qalxmağa hazırdır; daha on milyon yalnız narahatlıq əlamətlərini bürüzə verir.

Traktorlar isə boşalmış torpaqlarda şınıcı şınıma calayırlar.

XV fəsil

66 №-li şose boyunca yol barları düzülüb: “El və Suzi”, “Karlildə səhər naharı edin”, “Co və Minni”, “Uillin qəlyanaltıxanası”. Nazik taxtalardan mıxlanıb düzəldilmiş daxmalar. Girişdə iki benzın çəni, qabağında dəmir tor olan qapı, ayaq qoymaq üçün taxtası olan uzun piştaxta, kətillər. Qapının qarşısında şüşələrinin arasından dünyanın var-dövlətini – bir ovuc beşsentlik sikkəni göstərən – üç zolaq çıxarsa, uduşlu sayılır – üç avtomat vardır. Bunların yanında isə beş sentə çalan pətefon, fətir kimi qalaqlanmış, istənilən an disk üzərində sürüşməyə və “Ti-pi-ti-pi-tin”, “Sən – gündən qaralmış”, Binq Krosbinin mahnılarını, Benni Qudmenin cazını səsləndirməyə hazır olan vallar qoyulub. Piştaxtanın sağ başında, şüşə qalpağın altında öskürək konfetləri, “Rədd olsun yuxuluq” və “Başını qaldır” adlı kofein həblər, nabat, siqaretlər, ülgüclər, aspirin, qazlı içki üçün “Bromo”, “Alka” dənəcikləri. Divarlarda plakatlar: dikdöş, tutqunbənzil,

nərmənazik, sarışın qızlar ağ çimərlik kostyumunda əllərində koka-kola gülümsəyirlər: budur, coca-colanın cazibədar təsiri. Uzun piştaxta – üstündə duzqabılar, istiotqabılar, içində xardal olan kiçik bankalar və kağız salfetlər. Piştaxtanın o yanında pivə kranları, divarın lap yanında isə buğ içində, parıldayan, qəhvənin səviyyəsini göstərən şüşə gözləri olan qəhvədanlar. Məftil qalpaqlar altıda tortlar, dörd-dörd qoyulmuş portağallar və bəzəklə düzülmüş kreker və kornfleks qutuları...

Parıldayan böyük hərflərlə yazılmış plakatlar: “Sənin Anan Bu Cür Piroqlar Bişirirdi”, “Borc Aranı Vurur”, “Gəlin Dost Qalaq”, “Qadınlara Çəkmək Qadağan Deyil, Amma Qoy Kötükləri Hara Gəldi Soxmasınlar”, “Burada Nahar Edin”, “Arvadınızı Biş-düşlə Çətinə Salmayın”, “BİZDƏ DAHA YAXŞIDIR”.

Piştaxtanın sol başında üstündə pörtlädilmiş ət, kartof, qızardılmış ət, rostbif, boz bujenina olan manqal var. Və bütün bu ağız sulandıran nemətlər tikələrə kəsiləcəyi anı gözləyir.

Piştaxta arxasında təravətini itirmiş Minni, yaxud Suzi, yaxud Mey – saçı burum-burum, tərlü üzündə pudra və rumyan qatı – sifariş qəbul edərək astadan, yumşaq danışır; bütün bunları aşpaza tovuzquşununku kimi cırıltılı səsiylə təkrar edir. Əsgini hərləyə-hərləyə piştaxtanı silir, böyük parıldayan qəhvədanları təmizləyir. Aşpazın adı Co, Karl, yaxud Eldir. Ona ağ kitel və önlükdə istidir, ağ qalpağı altıda alından tər süzülür. O, qaşqabaqlıdır, az danışır, hər yeni müsafirə ötəri nəzər yetirir. Fırın qəliblərini silir, kotletləri ora şappıldadır. Meyin sifarişlərini ağızucu təkrar edir, qəlibləri qaşır, əsgiyə təmizləyir. Qaraqabaq və azdanışandır.

Mey – müsafirlərlə canlı əlaqə – gülümsəyir, içində isə zəncir gəmirir və acığı güclə saxlayır. Gülümsəyir, baxışları isə sizdən yan keçir, əgər bu, yük maşını sürücüsü yox, sizsinizsə. Hər şey elə sürücülərə hesablanıb. Yük maşınları dayanan yerdə müştəri də olur. Sürücüləri aldatmaq çətindir, onlar başadüşən tayfadır. Onlar etibarlı

müştərilərdir. Onlar tükü-tükdən seçirlər. Onlara ağız dəymiş qəhvə verə bilməzsən – bir də gəlməzlər. Onlara necə lazımdır, xidmət etməlisən, onda yenə gələrlər. Mey sürücülərə həqiqi təbəssüm bəxş edir. O, kürəyini azca əyərək saçını arxadan qaydaya salır, bu zaman qollarını elə qaldırır ki, paltarı sinəsində tarıma çəkilir, göz vurur, bütün görkəmiylə şən dəqiqələr, şən söhbət, şən zarafatlar vəd edir. El heç zaman müsəfirlərlə söhbətə girişmir. Əlaqə ondan keçmir. Bəzən o, hansı lətifənisə eşidərkən gülümsəyir, lakin onun güldüyünü heç kəs görməyib. Bəzən o, Meyin səsində işivəli notlar eşidərkən ona baxır və dərhal qəlibi kürəkçiklə qaşımğa və donmuş yağlı sous qabının ətrafındakı novçaya yığmağa başlayır. O, cızıldayan kotleti götürür, yarı bölünmüş bulkalara tavaya düzür, qızdırır, qızardır onları. Soğan halqalarını tavadan qazır, kotletin üstünə çırpır və kürəkçiklə əzir; sonra kotletin üstünə yarım bulkanı qoyur, o biri yarısını ərimiş yağa və istiotlu sousa batırır. Bulkanı tutaraq kürəkçiklə yastı kotleti çevirir, yağa batırılmış bulka hissəsi ilə üstünü örtür və sendviçi kiçik boşqaba qoyur. Sendviçin yanında həftəbecər və iki qara zeytun olmalıdır. El boşqabı atıcı disk kimi piştaxta üzərində fırlayıb sürüşdürür. Sonra yenə qəlib qaşımğa başlayır və qaşqabaqla pörtlədilmiş ət olan manqala göz yetirir.

Maşınlar 66 №-li şosedən yel kimi ötürlər. Üstündə nömrələri. Massaçusetsdə, Tennessidə, Rod-Aylenddə, Nyu-Yorkda, Vermontda, Ohayoda verilib. Qərbə tərəf gedirlər. Gözəl, zərif maşınlar saatda altmış mil sürətlə şütüürlər.

– Bir bax – “ford”. Elə bil, təkərli tabutdur.

– İlahi! Sən bir sürətə bax!

– Bu isə “la-sall”dır, görürsən? Mən “la-sall”ı seçirəm.

Çox şey istəmirəm. O, məni təmin edir.

– Belə iştah, açmınsansa, onda “kadillak”ın nəyini bəyənmirsən? Bir az ondan böyük, bir az da sürətlidir.

– Mən isə “zefir”i seçərdim. Qiyməti elə də yüksək deyil, əvəzində dəbdəbəli, cəliddir. “Zefir” gəlsin.

– Gülsəniz də, gülməsəniz də öz işinizdir, ser, mən “byunk-pyuik”in tərəfindəyəm. Allah hər kəsə belə maşın nəsib edəydi.

– Ağılına gələni deyirsən! “Byunk” “zefir”dən ucuz deyil, heç bir məziyyəti yoxdur. Zəifdir.

– Qoy elə olsun! Bircə bu ford maşınlarını görməyəydim. Sevmirəm bu Henri Fordu. Zəhləm gedir ondar. Qardaşım onun zavodunda işləyirdi. Bir eşidəydin onun dediklərini.

– Hə, amma “zefir” maşın deyil, əjdahadır.

Böyük maşınlar keçir şosedən. İstidən üzülmüş, taqətsiz qadınlar – kiçik planetlər və onları heç vaxt tərk etməyən cıdırdaşları: kremlər, losyonlar, içində qara, çəhrayı, qırmızı, ağ, yaşıl, gümüşü rənglər olan kiçik flakonlar. Bunların vasitəsilə saç, göz, dodaq, dırnaq, qaş, kirpik və göz qapaqları rəngini dəyişir. Həblər, otlar, toz dərmanlar – bunlar isə mədənin fəaliyyətini yaxşılaşdırır. Dərman, iynə, həb, səpgi tozu, maye, sürtkü yağlarıyla dolu çanta – bunlarla cinsi əlaqənin bütün risk, qoxu və mümkün nəticələri aradan qaldırılır. Paltarla dolu çamadan da öz yerində. Adam lap ağılını itirər!

Göz kənarlarında yorğun qırışlar, ağız qırağının narazı büzükləri; kiçik qamaklara oxşayan lifçikdə ağır-ağır salanmış döşlər, rezinlə dartılmış qarın və budlar. Dodaqlar istidən yanaqlı qalıb, süzgün gözlərə nə günəş, nə külək, nə yer xoş gəlmir, onlardan yeməyə, yorğunluq hissinə ikrah və tək-tək insanı gözəlləşdirsə də, hamını qocaldan zamana nifrət yağır.

Onların yanında açıqrəngli kostyum və panamalarda yekəqarın kişilər; tərtemiz, çəhrayı kişilərin gözləri çaşqın, narahat, həyəcanlıdır. Onlar ona görə narahatdırlar ki, düsturlar düz gəlmir, aldadırlar; onlar dinclik istəyirlər, lakin hiss edirlər ki o, dünyanı tərk edir. Onların pencəklərinin yaxasında təşkilatların, klubların nişanları var – o yerlərin ki ora getmək və elə özləri kimi narahat insancıqlar kütləsinə qarışaraq özünü inandırmaq olar ki, kommersiya ayınlərlə bəzədilmiş oğurluq

deyil, nəcib məşğuliyyətdir; inandırmaq olar ki, kommersantlar onların axmaqlıqlarının saysız-hesabsız sübutuna baxmayaraq, ağıllı məxluqlardır; onlar genişürəkli və səxavətli dirlər, işi ağılla aparmaq prinsipinə zidd olsa belə; onların həyatı – dəyərlı həyatdır, miskin, yorucu mövcudıyyət deyil; və inandırmaq olar ki, qorxunun nə olduğunu unudacaqları zaman yaxındadır.

Və bu ər-arvad da Kalifornıyaya gedır; onlar “Beverlı Uılıtşır” otelının hollunda oturacaq, onlarda həsəd hissi yaradan insanlara, dağlara baxacaqlar – başqa heç nəyə, məhz dağlara! – və hündür ağaclara; kişi – elə həmin narahat baxışlarla, “qadın – gün dərisini yandıracaq” düşüncəsiylə baxacaq. Onlar Sakit okeana baxacaqlar və mən min dollara mərc gələrəm ki, kişi deyəcək: “Budur okean? Heç mən düşündüyüm qədər də böyük deyil”. Qadın isə çimərlikdəki gənc, tarım bədənələrə paxıllıqla göz gəzdırəcək. Onlar Kalifornıyaya yalnız ona görə gedirlər ki, evə qayıdıb desinlər: “Trokaderoda qonşu masada bizimlə birisi oturmuşdu. Nə idbar qadın idi! Ancaq zövqlə geyinir”.

Kişi isə deyəcək: “Mən orada hörmətli iş adamları ilə danışıbmışam. Hamısı hesab edir ki, nə qədər ki biz bu Ağ evdəki subyektdən yaxamızı qurtarmamışıq, heç nəyə ümid edə bilmərik”. Yaxud: “Mən hər şeydən xəbəri olan bir nəfərdən eşitmişəm: o qadında sifilis var. Uomerlərdə filmə çəkilib. Deyirlər, ucdantutma hamıyla yatıb, tək rolları alsın. Təəccüblənəsi bir şey yoxdur, sifilisdır, buna bilə-bilə gedib”. Lakin, bununla belə, həyəcanlı gözləri rahatlıq, qabağa uzanan dodaqları isə sevinc nə olduğunu bilmir.

– İçmək istəyirəm. Soyuq bir şey tapsaydıq, yaxşı olardı.

– Odur, qabaqda nə isə görünür. Saxlayacaq?

– Səncə, ora təmiz olar?

– Əgər bu biyabanda təmizlikdən, ümumiyyətlə, danışmaq olarsa.

– Yaxşı. Bir şüşə sodalı götürərik, – öldürməz bizi, yəqin.

Əyləc səs çıxarır və maşın dayanır. Gonbul qayğılı baxışlarla arvadına çıxmağa kömək edir.

Bara daxil olarkən Mey əvvəlcə onlara, sonra yana baxır, El biranlıq gözünü fırından çəkir. Mey hər şeyi əvvəlcədən bilir. Bunlar beş sentə bir şüşə sodalı alacaq, sonra isə deyinəcəklər ki, ilıqdır. Arvad beş dənə kağız salfet işlədəcək və hamısını yerə tullayacaq. Kişi boğazını arıtlayacaq və Meyə təpinəcək. Arvad yan-yörəsini iyləməyə başlayacaq, sanki, harasa iylənmiş ət düşüb qalıb, sonra onlar çıxıb gedəcək və ömürlərinin axırına qədər hamıya deyəcəklər ki, qərb camaatı kobuddur. El ilə təkliddə qalan Mey isə onların ünvanına bir-iki yaxşı söz deyəcəklər. Məsələn: zibil.

Sürücülər isə tamam başqa adamlardır!

– Odur, böyük yük maşını gəlir. Dayansaydı, yaxşı olardı. Bayaqqı zibil çıxardı yadımdan. Bilirsən, El, Albu-kerkdəki həmin böyük oteldə işləyərkən, yadımdadır – necə oğurluq edirdi bu sürücülər! Gözdən qoyduğun yoxa çıxırdı. Özü də, maşın bahalıdırsa, lap pis olurdu; hər şeyi aparırdılar: dəsmal, gümmüş, sabunqabı. Anlamıram, bunlar nələrinə gərəkdi?

El qaşqabaq içində: “Bəs sənə, bu cür maşınlar haradandır onlarda? Yoxsa maşınla doğulublar? Bax sən, məsələn, heç vaxt varlanmayacaqsan”, – dedi.

İçində sürücü və onun növbəlisi olan böyük yük maşını.

– Bəlkə, saxlayaqsan? Hərəyə bir fincan qəhvə içək. Mən bu daxmanı tanıyıram.

– Bəs vaxt məsələsi necədir?

– Vaxtımız nə qədər desən, var.

– Yaxşı, sür ora. Qız kefirmizi açar. Qəhvələri də yaxşı olur.

Yük maşını dayandı. İçindən əyinlərində bridc, qısa gödəkçə, bağlı hündür çəkmə və günlüyü parıldayan furajkada iki sürücü çıxdı. Tor qarı taqqıldadı.

– Salam, Mey!

– Doğrudanmı, sənsən, Biq Bill? Səni nə vaxt keçiriblər bu marşruta?

– Bir həftə əvvəl.

İkinci sürücü patefona beş sent atır, menbranın fırlanan disk üzərinə əyilməsinə baxır. Binq Krosbinin yağlı səsi eşidilir: “Günəşdən dərin qızılı rəngə çalır, ox kimi qəlbimə saplanmısan, başımın ağrısısan, lakin səninlə yaxşıdır...” Biq Bill isə Meyin qulağına oxuyur: “Sən qarının ağrısısan, amma qancıq deyilsən...”

Mey gülür.

– Yanındakı kimdir, Bill? O, bu marşrutla ilk dəfə gəlir.

İkinci sürücü avtomata beş sent atır, dörd jeton udur, onları yerinə qoyur. Piştaxtaya yaxınlaşır.

– Nə istəyirsiniz?

– Hərəyə bir fincan qəhvə ver. Tortlar hansındandır?

– Bananlı, ananaslı, şokoladlı və alma tortu.

– Alma tortundan ver. Dayan... bəs bu koppuş nə ilədir?

Mey tortu qaldırıb iyləyir.

– Bananlıdır.

– Bir parça kəs; böyük olsun.

İkinci sürücü Meyə deyir: iki parça.

– Oldu – iki parça. Təzə lətifələr eşitmişən, Bill?

– Eşitmişəm. Danışaram indi.

– Qadın var, ehtiyatlı ol.

– Heç nə olmaz, boş şeydir. Oğlan gecikir məktəbə. Müəlliməsi ondan soruşur: “Niyə gecikmişən?” O isə: “İnəyi aparmışdım öküzün yanına”. Müəlliməsi yenidən soruşur: “Bu işi atan özü görə bilməzdimi?” Şagird deyir: “Əlbəttə, edə bilərdi, amma necə olsa, öküz ondan yaxşıdır”.

Mey ciyiltili, qulaqbatıncı səslə uğunub gedir. El lövhə üzərində səliqəylə soğan doğrayır, onlara baxır, gülümşəyir, sonra yenə baxışlarını aşağı endirir.

– Bax, sürücülər qiyamətdirlər! İndi hərəsi Meyə iyirmi beş sent verəcək. On beş sent tort və qəhvəyə, on sent çaypulu. Başqa söz-söhbət də olmur.

Kətilərdə yanaşı oturublar, qəhvə fincanlarında qaşıqlar görünür. Vaxt hiss etmədən ötüşür. El isə qəlbi qaşır, onlara qulaq asır, amma söhbətə girmir. Binq Skorbi-

nin səsi kəsilir. Disk dayanır və val yerinə enir. Bənövşəyi işıq keçir. Patefonun mexanizmini hərəkətə gətirən, Krosbini oxumağa, orkestri isə onu müşayiət etməyə məcbur edən beşsentlik mədaxil yeşiyinə düşür. Beşsentlik başqa sikkələrdən fərqli olaraq əsl iş görmüş, maşında lazım olan reaksiya yaratmışdı.

Qəhvədənən buğ çıxır. Soyuducunun kompressoru yüngülcə uğuldamağa başlayır, sonra kəsir. Küncdəki havavuran asta-asta oyan-buyana hərlənir, otağa ılıq meh yayır. 66 №-li şosedə maşınlar güllə kimi gedirlər.

– Bu yaxınlarda Massaçusetsdən bir maşın dayanmışdı bizdə, – dedi Mey.

Biq Bill oturub fincanı üstədən elə tutmuşdu ki, qaşığı onun baş və şəhadət barmaqlarının arasından çıxmışdı. O, bərkdən sovuraraq qəhvəni soyutmağa çalışırdı.

– Sən indi altmış altıncı yolla gedəydin. Xirtləyəcən maşın var. Hamısı da qərbə üz tutub. Heç vaxt bu cür basınq olmayıb. Hərdən elə gözəl çıxır ki qabağına, gözünü ayıra bilmirsən.

– Biz bu gün qəza görmüşük, – dedi yoldaşı. – İri “kadillak” idi; yəqin, xüsusi sifarişlə düzəldilib. Qiyamət şeydi. Yastı, açıq-sarı rəngdə. Çırpıldı yük maşınına. Radiator əzilib içəri girmişdi. Sükan sürücüyə yapışmışdı, azı saatda doxsan gedirdi, qarmağa keçmiş qurbağa kimi çırpınırdı. Qəşəng maşın idi, şəkil kimi! İndi get lap havayı götür. Tək gedirdi, sürücüsüz.

El baxışlarını fırından çəkir.

– Bəs yük maşını necə oldu?

– Düzü, bu heç yük maşını da deyildi. Üstü kəsilmiş araba. Qab-qacaq, yorğan-döşək, uşaq, toyuq-cücəylə dolu idi. İndi belələri çoxdur, hamısı qərbə gedir. “Kadillak” yanımızdan ötüb-keçdi – maşın isə qabaqdan çıxdı. O çəkdi kənara. Buradan isə yük maşını bütün sürətiylə gəlib vurdu onu. Sərxoş idi, nə idi? Yorğan-döşək, toyuq, uşaq – hərə bir yana düşdü. Bir oğlan uşağı öldü. Xəşillı çıxmışdı. Sürdük yanlarına. Maşını sürən kişi donub durmuşdu, cansız uşağa baxırdı. Bir kəlmə də eşidə bilmədik ondan.

Lal kimi susurdu. Gör qərbə nə qədər adam gedir. Bütöv ailələr. Heç vaxt belə şey görməmişəm. Gündən-günə də çoxalırlar. Bilinmir haradan gəlirlər.

– “Haradan gəlirlər” yox, hara gedirlər? – dedi Mey.
– Bəzən burulub bizə də gəlirlər, benzin üçün. Amma benzindən savayı nadir halda nə isə alırlar. Eşitdiyimə görə, oğurluq da edirlər. Amma biz hər şeyə göz qoyuruq. Hələ ki bir şey yoxa çıxmayıb.

Tortu ağzına dürtmüş Biq Bill tor çəkilməmiş pəncərəyə baxdı.

– Nəyin var kəndirlə. Budur, gəlirlər.

1925-ci ilin “Neş”i şosedən kənara döndü. Arxa oturmaq kisələrlə, tavalarla dolu idi, bu yandakı yükün üstündə başları maşının damına dəyən iki oğlan uşağı oturmuşdu. Dama döşək və bükülü çadır qoyulmuşdu; çadırın şüvülləri maşının ayaqyerinə sarınmışdı. Maşın benzin çəninin yanında dayandı. İçəridən asta-asta uzun, anqisifətli, qarasaç kişi çıxdı. Hər iki uşaq yükədən sürüşüb yerə hoppandı.

Mey piştaxtanın yanından keçib qapı ağzında dayandı. Kişi boz yun şalvar, tərdən kürəyi, qoltuqları qaralmış göy köynək geymişdi. Uşaqların əynində yalnız cıdın çıxmış, yamaqlı kombinezon var idi. Qırıq, açıqrəngli saçları biz-biz durmuşdu, üz-gözləri kirli idi. Onlar düz su kranının altındakı çirkli gölməçəyə sarı qaçıb yalın ayaqları ilə palçığı eşləməyə başladılar.

Kişi soruşdu:

– Su tökməyə icazə verərsiniz, mem?

Mey dilxorluqla üzünü turşutdu.

– Tökün, – dedi və çiyini üstədən astaca əlavə etdi: – Mən baxaram şlanqa. – Mey onun radiatorun qapağını yavaş-yavaş açmasına və sonra ora rezin şlanq keçirməsinə baxırdı.

Maşında oturmuş sarısaç qadın kişiye dedi:

– Soruş, bəlkə, burada verdilər.

Kişi şlanqı radiatorun qapağını yenə bağladı. Uşaqlar şlanqı atalarından aldılar, dik tutub acgözlüklə su

içdilər. Kişi öz tündrəngli, kirli şlyapasını çıxartdı və qəribə bir mütiliklə qapı torunun qarşısında dayandı.

– Sizdən çörək almaq olarmı, mem?

Mey cavab verdi:

– Bura ərzaq dükanı deyil. Bizdə çörək sendviçə işlənir.

– Bilirəm, mem. – Onun mütiliyində bir təkid var idi.

– Bizə çörək lazımdır, dükanlara qədər isə, deyirlər hələ çox var.

– Satsam, özüm əliboş qalacağam. – Meyin cavabı qətiyyətsiz səslənirdi.

– Biz acıq, – dedi kişi.

– Onda sendviç alın. Bizdə yaxşı sendviçlər var, kotletlə.

– Biz almağa şad olardıq, mem. Amma imkanımız yoxdur. On sentlə dolanmalıyıq. – Və tutulmuş halda əlavə etdi: – Pulumuz lap qurtarhaqurtardadır.

Mey dedi:

– On sentə sizə nə çörək verim? Bizdə on beşdən ucuz yoxdur.

El donquldandı:

– Qurtar, Mey. Onlara çörək ver.

– Özümüz keçinə bilməyəcəyik. Bir də haçan gətirəcəklər?

– Keçinərik, eybi yox, – dedi El və qaşqabaq içində kartof salatını qaşığıla qarışdırmağa başladı.

Mey kök çiyinlərini yığıb gözünü sürücülərə zillədi; yəni: bunlarla nə edəsən!

Mey qapını açdı və kişi tər iyiyə birgə içəri keçdi. Uşaqlar onun arxasınca sivişib girdilər və düz konfet olan yerə yaxınlaşıb marıtlamağa başladılar. Lakin onların baxışından nə hərislik, nə ümid, nə də hətta bu dadlı şeylərdən yemək istəyi deyil, təəccüb yağdı: sən demə, dünyada belə möcüzələr var! Onlar bir boyda idilər və bir-birinə oxşayırdılar. Biri kirli qıçını baş barmağıyla qaşıyaraq durmuşdu. O biri onun qulağına nə isə pıçıldayırdı və birdən hər ikisi sıxılmış ovuclarını göy, dar şalvarlarının ciblərinə soxdular.

Mey siyirtməni açıb oradan mumlu kağıza bükülü uzun kərpic çörək götürdü.

– Budur, onbeşsentlik.

Kişi şlyapasını arxaya itələdi və yenə həmin mütiliklə dedi.

– Bəs, olmaz ki... Bəlkə, siz on sentlik kəsəsiniz?

El deyindi:

– Qurtar, Mey! Ver hamısını.

Kişi Elə sarı çöndü.

– Yox, biz ancaq onsentlik istəyirik. Hər şeyi dəqiq hesablamaq məcburiyyətindəyik, mister, yoxsa Kaliforniyaya gedib çıxa bilmərik.

Mey itaətkarcasına dedi:

– Hamısını götürün on sentə.

– Niyə sizə ziyan dəysin, mem?

– Götürün. El icazə verirsə, demək, götürün. – O, mumlu kağıza bükülü çərəyi piştaxtanın üstüylə qabağa çəkdi. Kişi dal cibindən dəri kisə çıxartdı, bağını boşaldıb ağzını açdı. Kisənin içi gümüş xırda pul və kağızlarla dolu idi.

– Belə qənaətcilliyimiz, bəlkə, sizə qərribə gələr, – deyər üzrxahlıqla dedi o. – Amma qabaqda hələ min mil var, heç bilmirəm, çata biləcəyikmi? – O, şəhadət barmağıyla kisənin içini eşələdi, onsentliyi tapıb çıxartdı. Pulu piştaxtanın üstünə qoyarkən gördü ki, təsadüfən bir sent də çıxarıb. Senti yenə kisəyə soxmaq istədi, lakin bu an baxışları konfet olan piştaxta qarşısında donub qalmış uşaqlara sataşdı. Yavaş-yavaş onlara yaxınlaşdı. Uzun zol-zol nabatları göstərdi. – Bunların hərəsi bir sentdir, mem?

Mey şüşənin arasından baxdı.

– Hansılar?

– Bax bu zol-zollar.

Uşaqlar Meyə baxıb nəfəslərini qısdılar; ağzlarını açıb dayanmışdılar, çıpraq kürəkləri yavaş-yavaş dikəlirdi.

– Bunlar?... Yox... cütü bir sentdir.

– Onda mənə iki dənə verin, mem. – Kişi mis pulu ehtiyatla piştaxtanın üstünə qoydu. Uşaqlar yüngülcə nəfəslərini dərdilər. Mey iki uzun nabat çıxartdı.

– Alın, – dedi kişi.

Uşaqlar qorxa-qorxa konfeti aldılar, hərəsi birini götürdü və baxmadan əllərini aşağı saldılar. Sonra bir-birinə baxıb çaşqınlıqla gülümsədilər.

– Təşəkkür edirəm, mem. – Kişi çörəyi götürüb qapıdan çıxdı. Uşaqlar da, hərəsi bərk-bərk tutduqları zol-zol nabatı qıçına sıxaraq gərgin yerişlə onun dalıyla getdilər. Onlar qabaq oturacaqdan hündür yükün üstünə dələ kimi hoppanıb, boğçaların arasında gizləndilər.

Kişi maşına oturub onu hərəkətə gətirdi; dağlıb-tökülən “neş” fınxıraq və mavi yağ tüstüsü püskürə-püskürə şoseyə çıxıb yenə qərbə tərəf getdi.

Sürücülər, Mey və El onun ardınca baxırdılar.

Və birdən Biç Bill sərt çevrildi.

– Belə nabatların qiyməti bir sent deyil, – dedi o.

– Sənə nə var? – deyə Mey kobud cavab verdi.

– Onların hərəsi beş sentədir, – deyə Bill sözüne davam etdi.

– Yaxşı, getdik, – dedi ikinci sürücü. – Gecikirik. – İki də əlini cibinə saldı. Bill piştaxtaya pul atdı; ikinci sürücü bunu görüb yenə əlini cibinə apardı və pulunu yanaşı qoydu. Onlar dabanları üstə çönüb qapıya sarı getdilər.

– Salamət qalın, – dedi Bill.

Mey onları saxladı:

– Dayanın. Bəs qalıq?

– Cəhənnəm ol! – dedi Bill və qapı arxalarıca çırpıldı.

Mey onların böyük yük maşınına minməklərinə, maşının ağır-ağır yerdən tərpənməsinə, sonra nəyə çəkərək adi reys sürətinə keçməsinə baxırdı.

– El... – deyə o, astadan səsləndi.

El gözünü mumlu kağıza bükməmişdən qabaq kürək-cə ilə döyəclədiyi kotletdən qaldırdı.

– Nə var?

– Bax, – o, fincanların yanındakı iki yarım-dollarlıq pulu göstərdi. El piştaxtaya yaxınlaşıb pullara baxdı və yenə qayıtdı yerinə.

– Sürücülər, – deyə hörmətlə dedi Mey, – bu, sənin üçün bayaqkı zibil deyil!

Milçəklər dəmir tora dəyib vızılıyla kənara uçurdular. Kompresor yenə uğuldadı və kəsdi. 66 №-li şosedən bir-birinin ardınca maşınlar – yük maşınları, gözəl minik maşınları və təkərli primuslar keçirdi. Onlar barın yanından vıyılıyla ötürdülər. Mey boşqabları yığıb üzərindəki tort qırıntılarını vedrəyə atdı. Sonra yaş əsgi götürüb piştaxtanın üstünü sildi. Gözləri isə sinəsində həyat çağlayan şoseyə dikilmişdi.

El əllərini önlüyünə sildi. Fırının yuxarısında divara sancılmış kağızlara baxdı. Orada üç cərgə hansısa qeydlər var idi. El ən uzun cərgəni hesabladı. Sonra piştaxtadan keçib kassaya yaxınlaşdı, “O-O” registrini basdı və siyirtmədən bir ovuc xırda pul götürdü.

– Neyləyirsən orada? – soruşdu Mey.

– Üçüncü tezliklə pul ödəməlidir, – cavab verdi El. O, üçüncü avtomata yaxınlaşdı və bir-birinin ardınca ora bir neçə beşsentlik atdı. Beşinci dəfədə gözcükdə üç zolaq peyda oldu və fincana əsas uduş tökülməyə başladı. El pulları ovucladı, piştaxtaya qayıdıb onları kassaya qoydu və siyirtməni bağladı. Sonra mətbəxə keçdi və kağızdakı ən uzun cərgəni qaraladı. – Ən çox üçüncüyə yaxınlaşırlar, – dedi El. – Bəlkə, yerlərini dəyişək? – O, tavanın qapağını qaldırdı və asta-asta oda qoyulmuş pörtlədilmiş əti qarşıdırmağa başladı.

– Onlar neyləyəcəklər axı Kaliforniyada? – dedi Mey.

– Kim?

– Bax elə indicə gələnlər.

– Allah bilir, – cavab verdi El.

– Bəlkə, orada iş tapdılar?

– Mən haradan bilim?

Mey şoseyə baxdı.

– Qoşqulu yük maşını. Dayanacaq, ya yox? Saxlasaydı, yaxşı olardı. – Və nəhəng yük maşını ağır-ağır şosedən çıxıb bara yaxınlaşanda Mey əsgisini qarapı piştaxtanı başdan-ayağa sildi. O, parıldayan qəhvədanı da

təmizləməyi unutmadı və hərarətini artırdı. El qabağına bir-iki xırda şalğam qoyub təmizləməyə başladı. Bara eyni forma geymiş iki sürücü daxil oldu və Meyin kefi o saat düzəldi.

– Hə, bacıcığaz!

– Mənim qardaşım yoxdur. – cavab verdi Mey. Onlar güldülər, Mey də onlara qoşulub güldü. – Nə gətirim sizə, cavan oğlanlar?

– Qəhvə ver. Bəs nə tortu var?

– Ananas, banan, şokolad və alma tortları.

– Alma tortu ver. Ya da yox, dayan. Bəs bu koppuş nədir?

– Ananas tortu.

– Yaxşı, kəs bir parça.

Maşınlar qəzəblə uğuldayaraq 66 №-li şosedən yel kimi ötürdülər.

XVI fəsil

Coudlar və Uilsonlar qərbə bir ailə kimi gedirdilər. El-Reno və Bridcport, Klinton, Elk-Siti, Seyr və Teksola. Buradan sərhəd keçirdi və Oklaxoma arxada qalırdı. Bu gün də o biri günlərdəki kimi hər iki maşın Texas, Şemrok və Ellenrid, Qrum və Yarnelldən keçərək daha uzaqlara gedib çıxır. Axşama yaxın Amarilyonu adladılar – bütün gün yola sərf olundu və qaranlıqda bir yer tapıb dayandılar. Hamı yorulmuşdu, toz içində idilər, gündən sustalmışdılar.

Toranlıq düşən kimi El hansı çəpərdənsə taxta sındırıb yük maşınında brezent üçün dirək düzəltdi. Bu axşam şam eləməyə ancaq səhər yeməyindən qalmış boyat, soyuq fətirləri var idi. Onlar elə soyunmadan döşəklərə yığılıb yatsılar. Uilsonlar heç çadırlarını da açmadılar.

Bu gedişlə Coudlar və Uilsonlar daşqınlardan sonra istidən qaysaqlanmış boz təpələrlə Texas çıxıntısından keçirdilər. Onlar Oklaxomadan qaçıb canlarını qurtararaq Texasa düşmüşdülər. Tısbağalar qumla sürünür, gün yeri

yandırıb-yaxırdı, axşamçağı hava bir qədər sərinləsə də, torpağın özündən bürkü qalxırdı.

Bu qaçış iki gün çəkdi və üçüncü gün yol qalib gəldi – hər iki ailə ona öyrəşməyə başladı. Şose onların evi, hərəkət isə özlərini ifadə edən vasitə olmuşdu. Yavaş-yavaş bu yeni həyatın vərdisləri yaranırdı. Əvvəlcə Ruf və Uinfild, sonra El, sonra Konni və Roza Saronə və nəhayət, böyüklər öyrəncəli oldular. Keçdikləri yerlərdə torpaq donmuş dalğalar kimi qalxıb-enirdi. Uildorado, Veqa, Boysi, Qlenrio. Texas burada qurtarırdı. Nyu-Meksiko və dağlar. Dağlar irəlidə göylərə ucalıb durmuşdu. Hər iki maşının təkərləri cınıldayır, mühərriklər qızır, radiatorlardan buxar qalxırdı. Onlar Pekos-Riverə çatdılar və Santa-Ros yaxınlığında onu keçdilər. İyirmi mil də getdilər.

El Coud minik maşınını sürürdü, yanında anası, onun da böyründə Roza Saronə oturmuşdu. Qabaqda yük maşını sürünürdü. Qızmış hava torpaq üzərində dalğalanır, ilğim dağları titrədir. El belini əyib oturmuş, sükanı əlində sərbəst tutmuşdu; boz şlyapasını yan qoymuşdu və bir gözü, demək olar ki, görünmürdü; hərdən başını sola çevirib yola tüpürürdü.

Yanında oturmuş ana hər üsulla yorğunluğa sinə gərməyə çalışırdı. O, əllərini dizləri üstündə çarpazlayaraq arxaya yayxanmışdı. Bədəni və başı maşının hərəkətiylə birgə ləngər vururdu. Gözlərini qıyıb dağlara baxırdı. Roza Saronə titrəyişlərə müqavimət göstərərək sağ dirsəyini pəncərə çərçivəsinə qoymuş, ayaqlarını isə döşəməyə dirəmişdi. Onun girdə sifətində gərginlik hiss olunurdu, başı isə qəfil dartınırdı, çünki boynunun əzələləri də gərilmişdi. O çalışırdı elə otursun ki, bədəni möhkəm qab kimi dölü təkənlərdən qoruya bilsin. O, anasına baxdı.

– Ana...

Ananın baxışları canlandı və o, Roza Saronəyə diqqət kəsildi. Qızının gərgin, yorğun sifətini süzdü və gülümsədi.

– Ana, – təkrar etdi Roza Saronə, – biz ora çatdıqda siz hamınız meyvə yığımına gedib, orada yaşayacaqsınız? Ana azca kinəylə gülümsündü.

– Biz hələ çatmamışıq ora, – dedi o, – kim bilir, nə olacaq orada. Yaşayırıq – görürük.

– Konni ilə daha fermada yaşamaq istəmirik, – dedi Roza Sarona. – Biz artıq hər şeyi qət etmişik.

Ananın üzündə narahatlıq görünürdü.

– Məgər bizimlə... ailədə qalmaq istəmirsiniz? – soruşdu ana.

– Konniylə hər şeyi danışmışıq. Ana, biz şəhərdə yaşamaq istəyirik! – Roza Sarona həyəcanla danışdı. – Konni özünə emalatxanada, ya da fabrikdə iş axtarıb tapar. Evdə isə oxuyub, hansısa bir kurs keçəcək, məsələn, radio, öyrəndikdən sonra isə, bəlkə, öz emalatxanasını açdı. Biz kinoya gedəcəyik. Konni deyir mənim doğmaq vaxtım çatanda həkim çağıracaq; deyir vəziyyətə baxır; bəlkə, lap səni xəstəxanaya qoyduq. Və bizim öz kiçik, çox da baha olmayan maşınımız olacaq. Oxuyub qurtarandan sonra isə... bilirsən, o artıq “Məhəbbət macəraları” jurnalından blank kəsib, proqrama yazılacaq, çünki bu, pulsuz göndərilir. Orada elə belə yazılıb. Özüm görmüşəm. Əgər bütün radio kursunu keçsən, səni hətta bir yerə düzəldirlər. Yaxşı, təmiz iş verirlər, artıq qabaqda nəyəsə ümid etmək də olar. Və biz şəhərdə yaşayacağıq, tez-tez kinoya gedəcəyik, mən isə... mən isə elektrik ütüsü və uşaq üçün təzə-təzə şeylər alacağam. Konni deyir – hər şeyi təzə, ağap-paq alırıq... Sən preyskurantlarda görmüsən hansı körpə şeyləri var? Bəlkə, ilk vaxtlar, Konni evdə oxuyana qədər bizə çətin oldu, amma... amma mən azad olandan sonra, bəlkə, o da oxuyub qurtardı və biz özümüzə mənzil tapdıq... lap kiçik. Bizə elə bir şey lazım deyil; tək körpəyə yaxşı olsun... – Onun üzü həyəcandan isindi. – Bir də bilirsən nə fikirləşmişəm? Bəlkə... bəlkə, hamımıza şəhərdə yerləşmək yaxşı olardı? Konni öz emalatxanasını açar... El isə onun yanında işləyər.

Ana onun pörtmüş üzündən gözünü çəkirdi. O, bu xəyal qəsrinin böyüməsini izləyirdi.

– Biz sizi buraxmaq istəməzdik, – dedi ana. – Ailəni parçalamaq yaxşı deyil.

El hirsə dedi:

– Mən Konniyə işləməliyəm? Bəlkə, o, mənim əlimin altında işləsin? Axmaq. Elə bilir, ondan başqa heç kim axşamlar oxuya bilməz.

Ana birdən anladı ki, bunların hamısı arzulardır. O, yenə baxışlarını yola çevirdi və yerini rahatladı, lakin istehzal təbəssüm gözlərindən getmədi.

– Nənə özünü necə hiss edir bu gün? – dedi ana.

El sükandan bərk yapışdı. Mühərrikdən səslər gəlirdi. O, sürəti bir qədər artırdı, səslər daha da çoxaldı. O, işəsalmanın yerini dəyişib daha gec rejimə qoydu və qulaq verdi, sonra yenə qazı artırdı və yenə qulaq verdi. Tıqqıltı metal cıncılıtısına keçdi. El siqnal verdi və şosenin kənarına çəkdi maşını. Yük maşını qabaqda dayandı və dönmədən asta-asta geri getdi. Onların yanından qərbə tərəf üç maşın ötdü və hər biri siqnal verdi, axıncının sürücüsü isə pəncərədən boylanıb qışqırdı:

– Bir gör harada saxlayırsan.

Tom yük maşını lap yaxınlaşdırdı, çıxıb minik maşınına sarı getdi. Yük maşınının yuxarısında oturanlar aşağı, onlara baxırdılar. El yenə işəsalmanın yerini dəyişdi və sərbəst işləyən mühərrikə qulaq verdi. Tom soruşdu:

– Yaxşı, nə olub orada?

El qaz verdi.

– Qulaq as, – cıncıltı daha da gücləndi.

Tom qulaq asdı.

– Tezə qoy. – O, kapotu açdı və içəri baxdı. – İndi qaz ver. – O, yenə qulaq asdı, sonra kapotu bağladı.

– Hə, deyəsən, elədir, El.

– Şatun çarxı?

– Səsindən oxşayırsan.

– Mən yaği əskik etmirəm, – məyusluqla dedi El.

– Demək, çatmır. Hər şey quruyub gedib. Çarə yoxdur, dəyişmək lazımdır. Yaxşı, mən bir az qabağa gedib dayanmağa düz yer tapım. Sən isə asta sür. Tamam korlamayaq.

Uilson soruşdu:

– İşlər xarabdır?

– Hə, yaxşı deyil, – cavab verdi Tom və yük maşınına qayıdıb onu yavaş-yavaş irəli sürdü.

El yenə öz dediyini deyirdi:

– Bilmirəm nə baş verib. Lazımı qədər tökürdüm yağı.

– O bilirdi ki, onun təqsiridir. Özü bunu hiss edirdi.

Ana dedi:

– Sənin təqsirin yoxdur. Sən hər şeyi yerində edirdin. – Və sonra qorxa-qorxa soruşdu: – Düzəltmək çətin olacaq?

– Onu açıb-tökmək vaxt istəyir. Dəyişmək lazımdır, ya da üstünə babbət tökmək. – O, dərindən köks ötürdü.

– Yaxşı ki, Tom buradadır. Heç vaxt diyircəkləri dəyişməmişəm. Bəlkə, Tom bacarar.

Qabaqda yol kənarında uzun kölgəsi olan reklam lövhəsi var idi. Tom sürüb şosedən çıxdı, dərin olmayan xəndəyin üstündən keçdi və yük maşınını kölgədə saxladı. Kabinədən çıxaraq Elin sürüb yaxınlaşmasını gözləməyə başladı.

– Asta, asta, – qışqırdı o. – Qovma, yoxsa ressuru da sındırırsan.

El hirsindən qızardı və mühərriki söndürdü.

– Cəhənnəm ol! – çığırıdı. – Mən yandırmışam diyircəyi? Hələ deyir ressuru da sındırırsan!

Tom güldü.

– Sən özündən çıxma. Xətrinə dəymək istəmirdim. Bircə xəndəkdən asta keç.

El xəndəyi ehtiyatla keçərək deyirdi.

– Hələ get kiməsə de ki, mənəm günahkar. – Mühərrikin gurultusu aləmi götürmüşdü. El kölgəyə sürüb mühərriki söndürdü.

Tom kapotu açdı.

– Soyumayanacan başlamaq olmaz.

O birilər maşınlardan çıxıb “dodj” un yanında topladılar.

Ata soruşdu:

– Ciddi məsələdir? – və sallağı oturdu.

Tom Elə sarı çevrildi.

– Heç diyircək dəyişməli olmusan?

– Yox, – cavab verdi El. – Heç vaxt dəyişməmişəm.

Amma karteri çıxarmışam.

– Karter çıxmalıdır, təzə diyircək tapıb, yontalayıb qoymaq və sazlamaq lazımdır. Bir gün əlləşəcəyik. Santa-Rosaya qayıdıb, oradan almalı olacağыq. Albukerkəcən yetmiş beş mildir, ondan az olmaz... Ay zibil! Sabah bazar günüdür. Heç nə tapa bilmərik sabah.

Hamı susub durmuşdu. Ruf maşına lap yaxınlaşıb sınımış hissəyə baxmaq ümidiylə içinə boylandı.

Tom alçaq səslə davam etdi:

– Sabah bazar günüdür. Bazar ertəsi alarıq, təmiri isə, yəqin ki, çərşənbə axşamından tez olmayaraq qurtarıq. Alətsiz bir az çətin olacaq. Hə, xeyli əlləşməliyik.

Yerdən çalağan kölgəsi keçdi və hamı başını qaldırıb göydə qanad çalan tündrəngli quşa baxdı.

Ata dedi:

– Ən çox ondan qorxuram ki, yolun ortasında pulsuz qalaq. Həm yeməlidir hamı, həm benzin, yağ almalıyıq. Pul qurtarsa, heç bilmirəm neçə olacaq.

Uilson dedi:

– Günah məndədir. Bu arabayla az əlləşmişəm? Siz, onsuz da, bizim üçün çox şey etmişiniz. Götürün şeylərinizi və yolunuza davam edin. Biz Seyri ilə qalıb bir şey fikirləşərik. Sizi yubatmaq istəmirik.

Ata aramla dedi:

– Yox, belə olmaz. Biz sizinlə, demək olar ki, doğmalaşmışıq. Baba sizin çadırda öldü.

Seyri yorğun-yorğun cavab verdi:

– Biz ancaq narahatlıq yaradıırıq sizə, ancaq narahatlıq.

Tom tələsmədən eşmə bürmələdi, nəzərdən keçirtmədi və çəkdi. Sonra didilib getmiş papağını çıxarıb alını sildi.

– Ağlıma bir şey gəlib, – dedi o. – Bəlkə, bu, xoşunuza gəlmədi, amma belə bir iş var: Kaliforniyaya nə qədər tez çatsanız, pulu da bir o qədər tez əldə edərsiniz.

Bu maşın o birindən iki dəfə tez gedir. Təklif edirəm, şeylərin bir hissəsini yük maşınına yığaq, siz hamınız – mən və vaizdən başqa – ora yerləşər və yolunuza davam edərsiniz. Biz isə Keysi ilə burada qalıb, maşını düzəldər və sizə çatarıq, gecə-gündüz sürərik. Yox, əgər çatmasaq, qorxusu yoxdur, siz artıq düzələcəksiniz işə. Əgər bir hadisə baş versə, yoldan çıxın və gözləyin, hər şey yaxşı keçsə – yerinə çatacaq, iş tapacaq və pulla dönəcəksiniz. Keysi kömək edər mənə, sizə tez çatarıq.

Hamı fikrə getdi. Con əmi çömbəlib atanın yanında oturdu.

El soruşdu:

– Bəs mənim köməyim sənə lazım deyil?

– Sən axı özün deyirsən ki, heç vaxt diyircək dəyişməmişən.

– Düzdür, – deyib razılaşdı El. – Bu iş güc istəyir, başqa heç nə. Bəs, bəlkə, vaiz qalmaq istəmədi?

– O olmasın, başqası olsun. Mənim üçün fərqi yoxdur, – dedi Tom.

Ata şəhadət barmağıyla quru torpağı cızdı.

– Məncə, Tom düz deyir, – dedi o. – Hamının burada qalmasının mənası yoxdur. Qaranlıq düşənəcən əlli mil də getmək olar, bəlkə də, lap yüz.

Ana həyəcanlı səsle soruşdu:

– Bəs bizi necə tapacaqsınız?

– Yol axı bir dənədir, – cavab verdi Tom. – Altmış altıyla axıra – Beykersfildəcən. Mən xəritəyə baxmışam. Düz ora gələcəksiniz.

– Bəs birdən elə Kaliforniyada başqa yerə döndük?

– Sən narahat olma, – dedi Tom. – Birtəhər taparıq. Kaliforniya sənin üçün bütün dünya deyil.

– Xəritədə böyükdür o, – dedi ana.

Ana məsləhət üçün Con əmiyə müraciət etdi:

– Səncə – dəyər?

– Dəyər, – cavab verdi Con.

– Mister Uilson, maşın sizindir. Oğlumun onu təmir edib sonra bizə çatmasına etiraz etməzsiniz?

– Əlbəttə etmərəm, – cavab verdi Uilson. – Siz bizə o qədər kömək etmisiniz ki... Razıyam! Qoy o, qərara gəldiyi kimi də etsin.

– Əgər biz gec çatsaq, siz işə düzəlib bir qədər pul yığa bilərsiniz, – dedi Tom. – Hamı burada qalsa, nə olar? Yaxında su yoxdur, maşınınızı yerindən tərpətmək olmur. İndi o biri cür fikirləşək: hamınız ora çatıb işə düzə bilərsiniz. Demək, pul olacaq. Bəlkə, hələ balaca bir ev də tapdınız. Sən necə, Keysi, mənimlə qalıb kömək edərsən?

– Sizə necə yaxşıdırsa, elə də edəcəyəm, – cavab verdi Keysi. – Siz məni özünüzlə götürdünüz, maşında aparırsınız. Özünüz qərara gəlin, mən hər şeyə razıyam.

– Əgər qalsan, kürəyi üstə uzanıb üz-gözünü yağa batıracaqsan, – dedi Tom.

– Neynək, olsun.

Ata dedi:

– Fikriniz qətidirsə, daha dayanmayaq. Bəlkə, bir yüz mil də gedə bildik.

Ana onların qarşısında dayandı.

– Mən getməyəcəyəm.

– Necə yəni, getməyəcəyəm? Sən qala bilməzsən. Bütün ailə sənin üstündədir. – Ata belə etirazı gözləmişdi.

Ana minik maşınına yaxınlaşdı. Əlini arxa oturaçağın qapısından salıb yeri eşələdi. Oradan domkratı çıxartdı, əlində yüngülcə ora-bura yelləderək şax dayandı.

– Mən getməyəcəyəm, – dedi o.

– Yox, gedəcəksən. Biz belə qərara gəlmişik.

Ana dodaqlarını möhkəm sıxmışdı. O, astaca dedi:

– Məni buradan ancaq zorla apara bilərsiniz. – O, domkratı yavaş-yavaş yellədirdi. – Bax, ata, biabır olarsan. Qoymaram mənə əl qaldırsınlar, ağlayıb yalvarmayacağam. Mənim də əlim var. Bacarmazsan mənimlə. Yox, əgər bacarsan, and içirəm ki, gözləyəcəyəm, arxan mənə sarı olsa, ya yerə otursan, vedrəni başına keçirəcəyəm. Allah haqqı, yalan demirəm!

Ata əlacsiz ətrafına baxdı.

– Əcəb ürəkli olmusan! – dedi o. – Əvvəllər heç vaxt belə şey görməmişəm onda.

Ruf cır səslə qəhqəhə çəkdi.

Ana hələ də domkrati əlində yellədirdi.

– Hə, yaxınlaş, – dedi o. – Sən artıq hər şeyi fikirləşmişən. Yaxınlaş, vur. Bir sına özünü.

– Mən getməyəcəyəm. Əgər zorla aparsan, gününü qara edəcəyəm. Gözləyib, gözləyib, istədiyimə çatacağam: gözünü yumub yatan kimi odun gələcək tərənə.

– Gör nə ürəkli olmusan, – dedi ata. – Heç yaşına da yaraşmır.

Hamı kənarında durub baxırdı. Atanın, nəhayət, özündən çıxacağını gözləyirdilər. Gözlər indi onun yumruğa çevriləcək əllərinə dikilmişdi. Lakin ata özündən çıxmıdı və əl qaldırmadı. Hamı ananın qalib gəldiyini anladı. Ana özü də bunu başa düşdü.

Tom dedi:

– Ana! Bu nə idi axı? Bütün bunlar nəyə lazım idi? Nə oldu sənə? Qorxdun yoxsa?

Ananın üzü sakitləşdi, lakin gözləri hələ də qəzəblə parıldayırdı.

– Qərar qəbul etmişiniz, amma yaxşıca düşünməmişiniz, – dedi o. – Həyatda nəyimiz qalıb? Yalnız quru canımız, daha heç nə. Bircə ailəmiz var. Yerimizdən qalxmağımızı gördük ki, baba canını tapşırdı. İndi isə özünüz ailəni dağıtmaq istəyirsiniz...

Tom bərkədən dedi:

– Ana! Biz çatacağıq sizə. Çox yubanmayacağıq burada.

Ana domkrati fırlayaraq dedi:

– Biz harasa köçümüzü salsaq, siz isə böyrümüzdən keçib-getsəniz, necə olacaq? Ora çatıb bir-birimizdən xəbər tutmasaq, necə olar? – O susdu. – Hələ yolda bizi nə gözlədiyini bilmirik. Nənənin halı yaxşı deyil. Bir də gördün getdi babanın dalınca. O, taqətdən düşüb, gücü qalmayıb. Yolumuz hələ uzundur, dərd hələ əl çəkməyib bizdən.

Con əmi dedi:

– Axı orada pul qazana bilərdik. Başqaları gəlib çıxmamış bir az pul yığardıq.

Yenə hamının baxışı anaya tuşlandı. İndi başçı o idi. Hakimiyyəti əlinə almışdı.

– Bu pullardan xeyir gəlməyəcək, – dedi o. – Bizə qalan bircə ailəmizdir. Qurdlar sürüyə hücum edəndə inəklər çiyin-çiyinə dururlar. Nə qədər ki bir yerdəyik, mən heç nədən qorxmuram, ailəni parçalamağa isə imkan vermərəm. Uilsonlarla vaiz də bizimlədir. Onlar getmək istəsələr, mən dinməərəm, mənimkilər isə bir-birindən ayrı düşsələr, onda budur domkrat, mənə saxlaya bilməyəcəksiniz. – Onun səsi soyuqqanlı və qərarlı idi.

Tom sakitləşdirici tərzdə dedi:

– Bizə burada qalmaq olmaz, ana. Su yox, daldalanaçaq yer yox. Nənəni kölgəliyə qoymalıyıq.

– Yaxşı, – dedi ana. – Biz yolumuza davam edərək. Kölgə, su olan yerdə dayanarlıq. Yük maşını isə qayıdıb səni şəhərə aparar. Nə lazımdır alıb, geri qayıdarsan. Bu istidə piyada təpik döyməyəcəksən ki. Mən səni tək buraxmaram – həbs etsələr, yanında qahmar çıxanın olmayacaq.

Tom dodaqlarını sıxıb marçıldıtdı. Sonra ələcsiz halda qollarını açdı və yanına salladı.

– Ata, – dedi o, – hələmiz bir tərəfdən onu tutsaq, yerdə qalan, nənəqarışlıq üstünə tökülsə, bəlkə, onunla bacararıq. Düzdür, bəlkə, iki-üç nəfər domkratdan ziyan çəkə, çox yox. Amma sənə, yəqin ki, başını itirməyə həvəsən yoxdur, üstünlük isə ananın tərəfindədir. Gör bir cəsarətli adam nəyə qadirdir. Bizi istədiyi kimi fırladır barmağında. Oldu, ana, sən qalibsən. Bircə bu xətanı bir az o yana çək.

Ana təəccüblə domkrata baxdı. Əli boşaldı. O, öz silahını yerə tulladı. Tom isə qəsdən ehtiyatla onu qaldırdı və əvvəlki yerinə, maşına qoydu. O dedi:

– Hə, ata, indi narahat olmaya bilərsən. El, mindir hamını yük maşınına, bir yer tapıb düşür, dön geri. Biz isə vaizlə karteri çıxaranlıq. Görək necə olur, bəlkə, hələ San-

ta-Rosa gedə bildik. Bəlkə, lap istədiyimizi tapdıq da, axı bu gün şənbədir. Amma tələsin ki, biz yubanmayaq. Yük maşınında fransız açarı və yastı kəlbətin var, onları bura ver. – O, əlini maşının altına salıb yağa bulaşmış karteri tapdı. – Bir də dəmir qab lazımdır, köhnə vedrədən-zaddan gətir. Yağı boşaldacağam. Niyə hədər getsin?

El ona vedrə verdi, Tom bunu mühərrikin karterinin altına qoydu və yastı kəlbətinlə tıxacı boşaltdı. Sonra o, barmaqlarıyla tıxacı açarkən qara yağ qolundan süzülüb vedrəyə töküldü. El hamını maşına oturtdu. Tom təkərin arxasından boylandı; onun üzü yağa bulaşmışdı.

– Tez qayıt! – Və yük maşını dərin olmayan çalanı keçib şoseylə hərəkət edərkən Tom artıq karterin boltlarını boşaldırdı – az-az, birindən o birinə keçərək: aralıq qatı korlamamaq üçün.

Vaiz böyür tərəfdə dizləri üstə endi.

– Hə, de, nə edim?

– Hələ heç nə lazım deyil. Yağ axıb qurtaranda mən boltları açacağam, onda karteri birlikdə endirərik. – O, boltları açarla boşaldıb, barmaqlarıyla aç-aça sürünüb lap maşının altına girmişdi. Nəhayət, hər şeyi açdı və o, karter düşməsin deyə boltları ən son yanğında saxladı. – Yer hələ də istidir, – dedi Tom. Sonra soruşdu: – Bura bax, Keysi, sən nəsə axır günlər susursan. Niyə? Biz sənislə təzəcə rastlaşanda sən, az qala, hər yarım saatdan bir nitq irad edirdin. Bu iki gündə isə on kəlmə belə çıxmayıb ağzından. Ruhdan düşmüşsən, elə bil?

Keysi qarnı üstə uzanıb maşının altına göz gəzdirirdi. Adda-budda tüklənmiş çənəsini ovcuna dayamışdı. Arxa-ya itələdiyi şlyapası boynunun ardını örtürdü.

– Mən vaiz olanda bir ömürlük danışıbmışam, – cavab verdi o.

– Hə, amma hərdən axı sənin ağıllı fikirlərin olur.

– Nəsə narahatam, – dedi Keysi. – İndi yadıma salıram, belə çıxır ki, vaiz olanda yaman avaralılıq eləmişəm. Daha vaizlik etməsəm, gərək evlənim. Bilirsən, Tommi, yaman həvəsim var.

– Mənim də, – dedi Tom. – Mak-Alesterdən çıxanda havalı idim. Bir fahişəyə ilişdim. Sonra nə olduğunu deməyəcəyəm sənə. Bunu heç kəsə deməyəcəyəm.

Keysi güldü.

– Sonra nə olduğunu mən bilirəm. Bir dəfə çölə gedib bu işlə məşğul oldum, qayıdanda mən də elə olmuşdum.

– Sən gopla çoxlu, – dedi Tom. – Mən bu işə pul xərc-ləmədim, amma qızı işə saldım. Elə bilirdi başıma hava gəlib. Gərək verəydim pul, amma cəmi beş dollarım vardı. O dedi ki, mənə pul-zad lazım deyil. Yaxşı, gir bura, tut. İndi bunu boşaldacağam. Sən o boltu bur, mən də özüm-dəkini. Onda asan düşər. Aralıq qatla ehtiyatlı ol. Bütöv çıxacaq. Köhnə “dodj”dur – cəmi dörd silindri var. Beləsi-ni açmışam. Əsas diyircəkləri yekədir, yemiş kimi. Hə... sal aşağı... tut. Əlini sal ora, kirəc saxlayır... asta-asta. Oldu! – Karter onlann arasında, yerdə durmuşdu və təknəciklərin-də hələ də yağ pənldayırdı. Təknəciyin birindən bir parça babbıt çıxartdı. – Budur, – dedi o və barmaqlarının ucunda bunu hərlədi. – Val dirsəyi yuxan durub. Dəstəyi gətir, ora-da, arxadadır. Bir az fırladarsan... mən deyənəcən.

Keysi qalxdı, mühərriki işə salan dəstəyi tapdı və yerinə keçirdi.

– Başlayım?

– Başla... asta-asta... bir az da... bir də... hə.

Keysi dizi üstə əyilib maşının altına baxdı. Tom dir-səkli valın şatun diyircəyini tərpətdi.

– İlləti buradadır, – dedi o.

– Bəs niyə belə olub? – soruşdu Keysi.

– Nə bilim? Bu öküz arabası bir otuz ildir ki yollarda-dır. Spidometr altmış mil göstərir. Demək, əslində, yüz altmışdır. Oxun neçə dəfə dala çəkildiyini isə bir Allah bilir. Güclü qızıb. Bəlkə, haçansa yağ az olub, əriyib. – O, şplintləri çıxartdı, dəstəyi boltun başına keçirdi və birdən fırlatdı. Dəstək sürüşüb yerindən çıxdı. Əlini yaraladı. Tom yaraya baxdı, – qan yağa qarışıb karterə axdı.

– Elə bu çatmırdı, – dedi Keysi. – Ver, mən fırladım, sən əlini san.

– Lazım deyil. Hələ olmayıb ki, maşınla əlləşəndə əlimi kəsməyim. Kəsmişəmsə, demək, hər şey qaydasındadır, narahat olmağa dəyməz. – O, yenə dəstəyi götürdü. – Heyif, qayka açarı yoxdur, – və ovucuyla dəstəyin tutacağını döyə-döyə yavaş-yavaş bütün boltları açdı. Sonra onları çıxarıb karterə – karter boltlarını və şplintləri yerləşdirdiyi yerə qoydu. Şatunu da porşenlə çıxarıb karterə qoydu. – Şükür, bunu elədik! – O, maşının altından çıxdı, karteri dalyca dartdı, əlini əsgiyə sildi və yarını nəzərdən keçirdi.

– Lənətə gəlmiş axır! İndi saxlayarıq. – O, yerə islatdı, həmin yerdən bir ovuc palçıq götürüb yarasının üstünə qoydu. Qan, demək olar ki, o saat dayandı. – Bundan yaxşı əlac yoxdur, – dedi o.

– Hörümçək toru da kömək edir, – dedi Keysi.

– Elədir. Amma hörümçək torunu həmişə tapmaq olmur; sidik isə həmişə əl altındadır. – O, maşının ayaq yerinə oturdu və ərimiş diyircəyi nəzərdən keçirdi. – Bir yerdən iyirmi beşinci ilin “dodj”-unu tapaydıq. Lazım olan hər şeyi açaydıq ondan – bəlkə, düzələydi. Görəsən, El hara sürüb getdi?

Plakatin kölgəsi, az qala, altmış miləcən uzanmışdı. Vaxt gedirdi. Keysi ayaq yerinə oturub qərbə tərəf baxdı.

– Tezliklə hündür dağlarla gedəcəyik, – dedi o və susub, birdən dilləndi. – Tom!

– Hə?

– Tom, mən yanıımızdan ötən və bizim yanlarından keçdiyimiz maşınlarla diqqət edirdim. Hər şey eynidir.

– Nə eynidir?

– Tom, qərbə gedən təkə biz deyilik, yüzlərcə belə ailə var. Mən diqqətlə baxırdım. Heç kim şərqə getmir. Sən özün məgər görmədin?

– Gördüm.

– Onlar, elə bil... hansısa qoşundan qaçırırlar. Elə bil, bütün ölkə yerindən qalxıb.

– Hə, – dedi Tom. – Bütün ölkə qalxıb yerindən. Biz də çıxmışıq.

– Bəs əgər... əgər nə biz, nə də o birilər orada iş tapmasaq, necə olacaq?

– Cəhənnəm ol! – qışqırdı Tom, – mən nə bilim, necə olacaq? Mən bir sağ ayağımı atıram, bir sol, qurtardı getdi. Mak-Alesterdə də dörd il dalbadal belə olmuşdu: kamera-ya girirdim, kameradan çıxırdım, yeməkxanaya gedirdim, yeməkxanadan gəlirdim. Ümid edirdim ki, azadlıqda başqa cür olacaq. Türmədə də heç nə haqda fikirləşməməyə çalışırdım ki, dəli olmayım, indi də elədir. – O, Keysiyə sarı çöndü. – Budur, diyircəyi əritmişik. Əvvəlcədən bunu heç kəs bilmirdi, heç kəs bu haqda düşünmürdü belə. İndi hər şey göz qabağındadır – düzəldəcəyik. Bütün başqa məsələlərdə də belə etməliyik. Boş-boşuna narahat olmaq istəmirəm. Belə fikrim yoxdur. Dəmir parçasını, babbiti görürsən? Görürsən bunları? Bütün qayğım bunlardır, daha heç bir qayğım yoxdur. El hara itdi, görəsən?

Keysi dedi:

– Yox, sən qulaq as, Tom... Əşi! Heç lazım olan sözü tapmaq da olmur.

Tom əlindən palçığı qoparıb kənara atdı. Yaranın qıraqları qaralmışdı. O, vaizə baxdı.

– Görürəm, boş-boş danışmağa həvəsin var. Nə olar, başla. Mən dinləməyi sevirəm. Bizim nəzarətçinin işigücü nitq söyləmək idi. Bundan bizə bir ziyan dəymirdi, o isə həzz alırdı. Hə, boşalt ürəyini.

Keysi dımaqlarıyla sol əlinin uzun, ensiz barmaqlarını dartırdı.

– İndi cürbəcür işlər baş verir və bu, bir çox insanlara təsir edir. İnsanlar, sən deyən kimi, ayaqlarını atıb orabura gedirlər və hara getdiklərinin fərqi varmırlar, yolları isə eynidir, hamısında eyni. Sən bir gör hər şey yavaş-yavaş necə hərəkət edir, sürünür, şırıldayır... Bir gör hər şey necə narahatdır. İndi hər cür iş baş verir, amma o kəslərə ki bunun dəxli var, hələ heç nə bilmirlər... Bir vaxt biləcəklər. İnsanlar yerlərindən olub qərbə üz tutublar, evləri boş qalıb. Və bütün bunlar nəyəsə gətirib çıxarmalıdır. Elə bir şeyə ki, bütün ölkəni baş-ayaq çevirəcək.

Tom dedi:

– Mən bir şeyi bilirəm: sol ayağımı atım, sağı atım.

– Hə, bəs qarşına çəpər çıxsa, onu da keçib gedəcəksən?

– Lazım gəlsə, dırmaşıb keçərəm, – dedi Tom.

Keysi köks ötürdü:

– Elə belə yaxşıdır. Mən razıyam səninlə. Amma axı çəpərlər müxtəlif olur. İnsanlar da müxtəlifdir; məsələn, mənim kimiləri: çəpər hələ qoyulmayıb, onlar isə gözləməyib artıq dırmaşırlar.

– O gələn El deyil? – soruşdu Tom?

– Hə. Ona oxşayır.

Tom qalxıb şatunu və diyircəyin alt qapağını qaba esgi parçasına bükdü.

– Nümunə üçün götürək ki, çaş salmayaq, – dedi o.

Yük maşını yolun kənarında dayandı və El kabinədən boylandı.

Tom dedi:

– Hansı cəhənnəmdə idin? Uzağa getmişdiniz?

El nəfəsini dərdi.

– Şatunu çıxartdın?

– Çıxartdım. – Tom bükülünü ona uzatdı. – Babbit sıradan çıxıb.

– Mənim təqsirim deyil, – dedi El.

– Əlbəttə, sənlik deyil. Onları hara apardın?

– Orada başımıza iş gəldi! – dedi El. – Nənə birdən zarımağa başladı, ona baxıb Roza da zarıladı. Başını döşəyin altına soxub ağlayır. Nənə uzanıb it aya ulayan kimi ulayır.

Deyəsən, tamam itirib ağlını. Elə bil, uşaqdır. Söz soruşuruq, o isə cavab vermir, heç kimi də tanımır. Danışır, danışır, elə bil, babaya xitab edir.

– Onları harada qoydun? – Tom yeri öyrənmək istəyirdi.

– Biz düşərgənin yanında saxladıq. Orada kölgəlik də var, su borusu da. Dayanacaq üçün yarım dollar alırlar; hamı elə yorulmuşdu ki, əldən düşmüşdük – orada qalmaq

qərarına gəldik. Ana dedi ki, daha nə edək, nəyə çox üzülüb. Uilsonların çadırını açdıq, brezentimiz də kara gəldi. Nənə, deyəsən, ağılı yavaş-yavaş itirir.

Tom qürub edən günəşə baxdı.

– Keysi, – dedi o, – birimiz maşının yanında qalmalıyıq, yoxsa hər şeyi söküb apararlar. Nə deyirsən?

– Yaxşı. Qalaram.

El yanında, oturacağı üstündəki kağız kisəni götürdü.

– Ana burada çörəklə ət göndərib, su da var məndə.

– Onun heç kəs yadından çıxmaz, – dedi Keysi.

Tom Elin yanında kabinədə oturdu.

– Deməli, belə, – dedi o. – Biz tez qayıtmağa çalışacağıq. Amma buna nə qədər vaxt gedəcək, qabaqcadan bilmək olmur.

– Mən burada olacağam.

– Yaxşı. Öz-özünə danışma burada. Getdik, El. – Yük maşını şoseylə sürət götürdü. Hava tam qaralmamışdı. – O, yaxşı oğlandır, – dedi Tom. – Elə hey düşünür, düşünür.

– Vaiz belə olmalıdır. Eh, bizdən əlli sent aldıqları üçün ata hirsəndi! Özü də nəyə görə? Ona görə ki, maşını ağacın altında saxlamışıq. Bunu heç cür anlaya bilmir. Ağzından çıxanı dedi. Bir azdan, – deyir, – havanı da satacaqlar. Ana isə istəyir ki, nəyə kölgədə uzansın, yanında da su olsun.

Yük maşını gedə-gedə gurultu salırdı: içində yük olmadığı üçün hər yeri – bortları, platforması cınlıdayır, taqqıldayırdı. Maşın yüngül gedir, çala-çuxurda bütün kuzovu titrəyirdi. El sürəti saatda otuz səkkiz milə çatdırdı, mühərrik tıqqıldayır, döşəmədəki dəliklərdən mavi tüstü sızırdı.

– Sürəti azalt bir az, – dedi Tom. – Yandırır zibilini çıxararsan. Yaxşı, nəyə nə olub axı?

– Heç bilmirəm. Yadındadır, son iki gün qaşqabaqlı gəzirdi, heç kimlə kəlmə kəsmək istəmirdi? İndi isə dil boğaza qoymur, guya, babayla danışır. Onun üstünə çığı-

rır. Eşidəndə qorxursan. Guya, baba əvvəlki kimi ona baxaraq gülümsəyir – qaşınır və gülümsəyir. Guya, həqiqətən görür onu. Sağına, soluna söyür. Hə! Ata tapşırırdı ki, sənə hər ehtimala qarşı iyirmi dollar verim. Neçəyə başa gələcəyini bilmək olmaz. Sən əvvəllər ananın belə dirəndiyini görmüsən?

– Yox, yadıma gəlmir. Daha nə deyim, yaxşı vaxt çıxdım türmədən. Düşünürdüm ki, evə qayıdaram, azadlıqda gəzəram özümçün bir az, gec qalxaram yuxudan, köpənəcən yeyəram. Fikirləşirdim ki, əyləncə gecələrinə rəqs edəram, istədiyim qədər avaralanaram. Amma elə gətirdi ki, bunlara bir dəqiqə də boş vaxtım olmadı.

El dedi:

– Lap unutmuşdum. Ana çox söz dedi; tapşırırdı sənə çatdırım ki, içki içməyəsən, heç kimə baş qoşmayasan və dava-dalaş salmayasan. Qorxur ki, səni yenə tutub basarlar.

– Onsuz da, qayğı içindədir, birini də mən artırmaram, – dedi Tom.

– Amma necə olsa, hərəyə bir parç pivə içərik. Yaman könlümə düşüb.

– Dəyməz, – dedi Tom. – Ata pivəyə pul xərclədiyimizdən xəbər tutar, özündən çıxar.

– Əşi, yox, qulaq as. Özümdə altı dollar var. Adama bir parç içək, gedək bazlığa. Bu puldan heç kəsin xəbəri yoxdur. Ax, kef edəcəyik səninlə!

– Sən onu saxla, – dedi Tom. – Bax Kaliforniyaya çatıb elə kef edərik ki, olmazın kimi. Bəlkə, işləyəndə...

– O, Elə sarı çevrildi. – Mən heç bilmirdim ki, sən qızlara pul dağıdırsan. Elə bilirdim, sən onları dillə yola gətirirsən.

– Axı mən burada heç kimi tanımıram. Əgər bu cür dolaşsaq yollarda, götürüb evlənəcəyəm. Qoy birçə çataq Kaliforniyaya, onda görərsiniz.

– Allah eləsin, – dedi Tom.

– Sən, deyəsən, daha hər şeyə itirmisən inamını.

– Hə, itirmişəm.

– Bəs sən o oğlanı öldürəndə, bu... bu, sonralar sənın yuxuna gımmırdı? Əzab çəkırdın?

– Yox.

– Və heç vaxt bunu xatırlamamısan?

– Necə xatırlamamışam – xatırlamışam. Mənim ona yazığım gəlirdi.

– Bəs peşman deyıldın?

– Yox. Tümmədə ki mən yatmışam, başqası yox.

– Orada çox... pis ıdı?

Tom kəskin dedi:

– Bura bax, El. Mən öz cəzamı çəkmişəm, vəssalam. Keçmişı yada salmaq lazım deyil. Bax, orada çay var. Onun arxasında isə şəhər. Gəl gedib şatun axtaraq, hər şey cəhənnəm olsun.

– Ana səni dəlicəsinə sevir, – dedi El. – Sən tutulan-da elə əzab çəkirdi ki! Özü də içində. Qəhər boğurdu onu, amma göz yaşlarını saxlayırdı. Biz isə, bununla belə, halını bilirdik.

Tom papağını gözünün üstünə itələdi.

– Qulaq as, El, gəl başqa şeydən danışaq.

– Mən ancaq anamızdan danışıram.

– Bilirəm, bilirəm. Necə olsa, lazım deyil. Başımızı aşağı salıb işimizi görək. Heç nə haqda düşünməsək yaxşıdır.

El incik halda susdu.

– Mən elə-belə deyirəm, – sonra dilləndi.

Tom gözünü ona çevirdi, lakin El düz öz qarşısına baxırdı. Maşın yüksüz olduđu üçün hər çökəkdə gurultu salırdı. Tomun dodaqları qaçdı, astadan gülərkən uzun dişləri göründü.

– Yaxşı, El. Yəqin, mən tümməni hələ unuda bilmirəm. Bəlkə, sonralar nə vaxtsa danışdım. Sənə, sadəcə, bilmək maraqlıdır, ona görə də soruşursan. Mən isə unutmaq qərarına gəlmişəm. Bəlkə, sonra başqa cür oldu. İndi isə yadıma düşən kimi, elə bil, içim çevrilir. Mən sənə, El, yalnız bir şey deyəcəyəm: tümmə öz işini yavaş-yavaş görür, amma dəqiq – o, insanı dəli eləyir. Başa düşdün?

Oradakıların hamısı ağılı çaşmışlardır; sən onları görürsən, eşidirsən, axırda isə özündən də şübhələnirsən ki, ağıllısan, yoxsa dəli. Bəzən gecə çıxırtı salırlar, sənə isə elə gəlir ki, qışqıran sənsən... Hərdən məlum olur ki, doğrudan da, qışqırırsan.

El dedi:

– Bir də soruşmaram, Tom.

– Bir az dözlüsidir, – davam etdi Tom. – Altı ay da keçinirsən. Elə ki bir il ötdü, bax onda... Bunu heç nəylə müqayisə edə bilməzsən. İnsanları kilidləmək olmaz, belə etmək düzgün deyil! Cəhənnəm olsun! Heç danışmaq da istəmirəm bu barədə. Gör günəş necə sayrışır pəncərələrdə.

Yük maşını bir-birinin dalınca düzülmiş yanacaq stansiyalarına yaxınlaşdı; yolun sağ tərəfində hündür məftil çəpərlə əhatələnmiş, bir akr sahəsi olan yararsız avtomobillərin anbarı var idi. Yola yaxın yerdə girişdə işlənmiş təkər qalağı olan və üstündə qiymətlər qoyulmuş, çotur dəmirdən dam görünürdü. Damın arxasında kəm-köhnədən – köhnə taxta və dəmirlərdən vurulub düzəldilmiş koma boy verirdi. Pəncərələri maşın qapılarının şüşələri əvəz edirdi. Otluğa dəmir-dümür düzülmüşdü: əzilmiş, cızılmış radiatorlu maşınlar, təkərsiz, böyrü üstə yıxılmış əzik-üzük maşınlar. Həyətin ortasında və damın divarı yanında pas bağlamış mühərriklər. Bir yığın tullantı – maşının cinah hissələri, yük maşını bortları, təkərlər, oxlar; və bütün bunlardan çürümə, kifətmə, paslanma yağır; cırlmış dəmirlər, sökülmiş mühərriklər, sınıq-salxaq qalaları.

El yağdan parıldayan yolla maşını dama tərəf sürdü. Tom maşından çıxdı və damın qaranlıq qapısından boylandı.

– Heç kim dəymir gözə, – dedi o. – Adam var burada?

– Görəsən, iyirmi beşinci ilin “dodj”u olmayacaq bunlarda?

Damın içində qapı tappıldadı. Qaranlıqdan kabusa oxşayan adam çıxdı: Arıq, kirlə, əl-ayağı yağ içində, uzun

sifətli kişi. Onun bir gözü yox idi və o biri, sağlam gözünü ora-bura çevirəndə boş göz yuvasının əzələləri titrəyirdi; əynindəki şalvar və köynəyi yağdan parıldayırdı, əlləri yara-xora içində, çat-çat idi; qalın alt dodağı, sanki, deyilməkdən uzana qalmışdı.

Tom soruşdu:

– Buranın xozeyini sənsən?

Göz Toma sarı parladı.

– Mən xozeyinə işləyirəm, – dedi, sonra donquldandı.

– Nə lazımdır ki?

– Köhnə, iyirmi beşinci ilin “dodj” u olmaz sizdə? Bizə şatun lazımdır.

– Bilmirəm. Xozeyin bilir, o da yoxdur. Evə gedib.

– Özümüz baxa bilmərik?

Təkgöz ovcuyla burnunu sildi və əlini şalvanna yaxdı.

– Buralısınız?

– Yox, şərqdənlik, qərbə gedirik.

– Axtarın özünüz. Bütün həyatı odlaya da bilərsiniz, mənə fərq etməz.

– Amma sən öz xozeyinini heç sevmirsən.

Kişi ayaqlarını sürüyə-sürüyə yaxına gəldi və tək gözünü Toma tuşladı.

– Zəhləm gedir ondan, – sakitcə dedi. – Bu it oğlunu götürə bilmirəm. Gedib özü üçün sürüb yollanıb evə. – O daha özünü saxlaya bilmirdi. – İt oğlu! Yaxşı öyrəşib... ilişir, söz atır. Qızının on doqquz yaşı olar, gözəldir. Bir də gördün soruşur: “Onu almaq istəyərdin?” Bunu məndən soruşur! Bu gün isə gör nə deyir: “Axşamçağı rəqs olacaq. Bəlkə, gedəsən?” Bunu mənə deyir – mənə! – Onun gözləri yaşla doldu, qırmızı göz oyuğundan yaş yanağına süzüldü. – Mən mən deyiləm, bir gün qayka açarına əl atmasam! O, bu cür söhbətlər edəndə mənim xəstə gözü-mə baxır. Mən... mən bu açarla boynunu sındıracağam, möhkəm keçirib, asta-asta buracağam. – O, hirsindən boğulurdu. – Asta-asta buracağam – bax belə, bax belə...

Gün dağların arxasına çəkildi. El həyətə, sınıq maşın-lara baxdı.

– Tom, bir bax, mənəcə bu, iyirmi beş, ya da iyirmi altıncı ilindir.

Tom təkgözə sarı çevrildi:

– Baxmaq olar?

– Hə, baxın. Nə lazımdır götürün.

Ölü avtomobillərin arasından keçərək onlar boş kameraların üstündə durmuş cındırı tökülən bağılı maşına sarı getdilər.

– Elədir ki var, iyirmi beşinci ilindir! – çığırdı El. – Karteri çıxara bilirik?

Tom dizi üstə əyilib maşının altına boylandı.

– Çıxarıblar artıq. Bir şatun da gözə dəymir. – O, bir az da dərinə girdi. – El, dəstəyi götür, bir dəfə fırla. – O, şatunu tərptədi. – Hər şey bulaşib yağa.

El işəsalma dəstəyini yavaş-yavaş bururdu.

– Asta! – qışqırdı Tom. O, yerdən çubuq götürdü və diyircəyin üzündəki qurumuş yağı qaşdı.

– Laxlamır ki?

– Lap azca, bir şey olmaz.

– Canı gedib?

– Ara qatlar yerindədir, hələ salamatdır. Yaxşı olacaq. Bir də fırla, amma yavaşca. Asta, asta. Hə, indi qaç alətlərin dalınca.

Təkgöz dedi:

– Mən sizə alət verərəm. – O, cındır maşınların arasıyla dama tərəf taytıya-taytıya getdi və az keçmiş dəmir yeşiklə qayıtdı. Tom alətlərin arasından ziqzaqlı açarı tapıb Elə uzatdı.

– Açı. Amma ara qatlarla və barmağınla ehtiyatlı ol, boltları da qırma. Eşələnmə, bir azdan lap qaranlıq olacaq.

El maşının altına girdi.

– Ziqzaqlı açarımız olsaydı, yarayardı bizə, – qışqırdı o. – Təkcə fransız açarıyla çətindir.

– Tək bacarmasan, de.

Təkgöz maşının yanında aciz görkəmdə dayanmışdı.

– Əgər lazımdırsa, kömək edəərəm, – dedi. – Bilirsiniz, bu it oğlu daha nə deyir? Bir gün ağ şalvarda gəlib dedi:

“Gedək səni öz yaxtamda gəzdirim”. Onun boynunu sındırmasam, mən mən deyiləm. – O, ağır nəfəs alırdı. – Mən elə tutuldum ki, o vaxtdan arvad yanına getmirəm. O isə belə sözlər deyir mənə! – Və iri-iri göz yaşları çirkli üzündən axıb iz saldı.

Tom hövsələsiz halda dedi:

– Onda daha nə qalmısan burada. Səni zorla saxlamırlar ki?

– Sənə nə var ki... İş tapmaq, özü də şikəst ola-ola – o qədər də asan deyil.

Tom sərt ona sarı çevrildi.

– Qulas as, dostum. Heç olmasa, bir gözlə özünə bax. Çirk içindəsən, iy gəlir səndən. Hər şeydə özünsən günahkar. Öz zəlilliyindən danışmaqdan xoşlanırsan, bu gözlənlə arvad yanına necə gedəcəksən? Gözünə sarğı tax, özün də yuyun. Özü də heç kimi öldürən deyilsən, niyə boş-boş danışırısan.

– Görüm bir gözlə sən necə yaşayardın! Hamı kimi görə bilmirsən. Məsafəni tutmaq olmur. Hər şey sənə yastı gəlir.

Tom dedi:

– Hamısı cəfəngiyatdır! Mən bir fahişə tanıyırdım, qıçı yox idi. Elə bilirsən, künçdə-bucaqda ucuz satırdı özünü? Yox, qardaş! Ona, lazım olandan yarım dollar da hələ artıq verirdilər. “Bəlkə, qıçsızla çox yatmısan? Heç bir dəfə də yatmamısan! – deyirdi, – başqa həzz alacaqsan, ona görə yarım dollar da görüm”. Özüm ölüm, verirdilər də. Hamı onunla olmağı xoşbəxtlik sayırdı. O inandırmışdı ki, uğur gətirir. Hələ qozbel də görmüşəm Mak... bir yerdə. O da başqalarına öz donqarına pula əl vurdurub dolanırdı. Bu da uğur gətirirdi. Sən isə şikayətlənirsən!

Təkgöz dili dolaşaraq dilləndi:

– Hamı səndən yan keçir, istər-istəməz belə olacaqsan.

– Əşi, gözünə sarğı tax. Nə var qoymusan ortalığa, inək dalını göstərən kimi. Sən öz halına ağılamaqdan xoş-

hallanırsan. Nahaq zarıyırsan. Ağ şalvar al özünə. Sən, yəqin, çox vaxt kefli halda harasa sərələniib ağlayırsan. El, sənə kömək edim?

– Yox, – cavab verdi El. – Artıq diyircəyin öhdəsindən gəlmişəm. Porşenə girişmək istəyirəm.

– Başından muğayat ol, – dedi Tom.

Təkgöz astadan soruşdu:

– Deyirsən... hələ kiminsə xoşuna gələ bilərəm?

– Yox, bəs necə? – dedi Tom. – Hamıya de ki, gözüm şikəst olandan bəri başqa bir yerim inkişafda olub.

– Bəs siz hara gedirsiniz?

– Kaliforniyaya. Ailəlikcə. Orada iş tapmaq fikrindəyik.

– Bəs sənə, mənim kimisinə orada iş tapılar? Qara sarğı taxsam, pis olmaz ki?

– Əlbəttə, tapılar. Əlsiz-ayaqsız deyilsən ki...

– Siz məni aparmazsınız?

– Nə danışırsan! O qədər yükümüz var ki, özümüzü güclə sürünürük. Sən başqa cür et, birtəhər. Əlinin altında çoxlu kəm-köhnə var, bir maşın yığ, düzəl yola.

Maşının altında nəsə cingildədi.

– Bəlkə, doğrudan, belə edim? – dedi təkgöz.

– Hazırdır, – dedi El.

– Yaxşı, çıx, baxaq.

El ona porşenlə şatunu və diyircəyin alt üzünü yarığını uzatdı.

Tom babbitə bulaşmış diyircəyi sildi və nəzərdən keçirdi.

– Məncə, qaydasındadır, – dedi o. – Eh, fənər olsaydı, elə bu gün qurtarardıq.

– Qulaq as, Tom, – dedi El. – Gör nə fikirləşirəm. Halqalarla çox əlləşəcəyik. Sıxmaq lazımdır.

Tom dedi:

– Mənə haçansa halqaları nazik bürünc mətillə sarımağı məsləhət görmüşdülər, o sıxar.

– Sonra onu necə çıxaracaqsan?

– Çıxarmaq lazım deyil. Özü əriyəcək.

– Onda mis mətillə sarıyaq.

– Bürünc daha möhkəmdir, – dedi Tom. O, təkgözə sarı çevrildi. – Səndə bürünc məftil olar?

– Allah bilir. Deyəsən, bir çarx var. Bəs göz üçün o cür sarğını haradan tapmaq olar?

– Bilmirəm, – dedi Tom. – Gedək, məftili axtaraq.

Onlar məftil çarxını damda yeşiklərin arasında tapdılar. Tom şatunu barmaqlarıyla sıxdı və məftili tanıdım çəkərək səliqəylə porşen halqalarına doladı, bəzi yerlərini çəkilə döyəclədi. Sonra halqaları porşenə oturtdu və onları porşen yarıqlarına keçirdi. Barmaqlarıyla sürtüb porşenin üzünü yoxladı. Dam getdikcə qaranlıqlaşdı. Təkgöz cib fənəri gətirdi və işığı porşenə tutdu.

– Hə, hazırdır, – dedi Tom. – Qulaq as, fənər üçün nə qədər istəyirsən?

– Pis işləyir. Təzə daşı üçün on beş sent vermişəm. Yaxşı, otuz beş ver.

– Oldu. Bəs şatun və porşenin qiyməti?

Təkgöz sümüklü barmaqlarını alına aparıb çirkini sildi.

– Heç bilmirəm. Xozeyin burada olsaydı, hər hissənin qiymətini preyskurantla yoxlayardı və sən obaş-bubaşa gedənə qədər nəyin xarab olduğunu, cibindəki pulun qədərini iyləyib öyrənər, preyskurantla səkkiz dollar yazılana beş istəyərdi. Qiymət danışsan, üçə endirəcəkdi. Bax sən hər şeydə məni təqsirkar bilirsən, amma o, vallah, it oğludur. Görür əlimyandıdasan, sıxışdırır səni. Hərdən bir dişli çarxı bütöv maşına verdiyi puldan baha satır.

– Bununla belə, sənə borcum nə qədərdir?

– Qoy olsun, bir dollar.

– Yaxşı. Bir də al, açara görə iyirmi beş sent. İşimizi yüngülləşdirər o. – Tom ona pul uzatdı. – Çox sağ ol. Bir də mənə qulaq as, gözünə sarğı tax.

Tom və El maşına mindilər. Artıq hava lap qaralmışdı. El maşını işə saldı və faraları yandırdı.

– Yaxşı, salamat qal, – qışqırdı Tom, – bəlkə, Kaliforniyada görüşdük. – Onlar şosedə maşını döndərüb geri yollandılar.

Təkgöz dayanıb onların dalınca baxırdı, sonra damın içindən keçib öz komasına getdi. Ora qaranlıq idi. O, əliylə yoxlaya-yoxlaya yerdəki döşəyini tapdı, uzanıb ağlamağa başladı. Şoseylə şütüyən maşınlar onun tənhalığını get-gedə daha da artırırdı.

Tom dedi:

– Sən əgər hər şeyi bir gecəyə qurtaracağımızı dilinə gətirsəydin, sənə dəli deyərdim.

– Bu gün mütləq qurtaranq. Amma hər şeyi özün elə. Bircə qorxuram diyircəyi bərk bağlayarsan – əriyər, boş bağlayarsan – tıqqıldamağa başlayar.

– Yaxşı, – dedi Tom. – Əriyir, ərisin. Olacağa çarə yoxdur.

El qaranlığa göz gəzdirirdi. Faraların işığı qaranlığı azaltmağa kifayət etmirdi, lakin irəlidə bir anlıq, yolda görünən pişiyin gözləri yaşıl-yaşıl parıldadı.

– Amma yaxşı sözlər dedin ona, – dedi El. – Başına ağıl qoydun.

– Özü məcbur elədi, axmaq. Elə zarıyır, bütün bədbəxtliklərini yıxır gözünün üstünə. Özünü isə ətalət basıb, çirk içində gəzir. Bəlkə, biləndə ki adamlar ona bələddirlər, ağıllanar.

El dedi:

– Tom, diyircəyin əriməsində mənim günahım yoxdur.

Tom bir qədər susdu.

– El, vallah, kötəkləyəyəm səni. Elə yapışmısan bir şeydən – qorxursan hər şeyi sənin üstünə atırıq. Mən ki bilirəm məsələnin nə yerdə olduğunu. Cavansan hələ, uşaqsan, hamını avam yerinə qoymaq istəyirsən. İstəyirsən nə şiş yansın, nə kabab. Sənə söz deməmiş ortalığa atılmasan, hər şey yaxşı olar.

El bir söz demədi. Düz qabağına baxırdı. Yük maşını guppultu salaraq cırıldaya-cırıldaya gedirdi. Böyürdən pişik çıxdı şoseyə. El sərt sükanı ona sarı çevirdi, lakin təkərlər yan keçdi və pişik geriye, otluğa atıldı.

– Lap azca qalmışdı, – dedi El. – Tom! Eşitmişən, Konni gecələr elə necə oxuyacağından danışırsız? Fikirləşirəm,

bəlkə, mən də elə edim? Radiodur, televiziyadır, ya dizel-motorlardır, bilmirəm. Bala-bala oxuya adam, bir də gördün düzəldin bir yerə.

– Bəlkə də, düzəldin, – dedi Tom. – Amma sən əvvəlcə təhsil üçün səndən nə qoparacaqlarını öyrən. Bir də fikirləş, oxuya biləcəksən, ya yox. Bizdə, Mak-Ales-terdə var idi bu cür oxuyanlar. Yadıma gəlmir ki, kimsə axıra çatdırsın. Təngə gəlirlər, atırlar hər şeyi.

– Eh! Yeməyə heç nə almadıq.

– Ana çox yollayıb, onsuz da. Vaiz hamısını yeməyə-cək. Saxlayar.

– Bu Kaliforniyayacan hələ nə qədər getməliyik?

– Vallah, bilmirəm. Birtəhər sürünüb çatarıq.

Onlar susdular, qaranlıq qatılmışdı və ulduzlar göy-də aydın, ağ işıqla yanırıdı.

Keysi “dodj”-un arxa oturacağından qalxdı və yolun yük maşınının yan aldığı kənarına yaxınlaşdı.

– Mən sizi belə tez gözləməirdim, – dedi o.

Tom maşın hissələrini qaba əsgri parçasının üstünə düzdü.

– Bəxtimiz gətirdi. Fənər də tapdıq. İndi işə başlayırıq.

– Siz yeməyi özünüzlə götürməyi unutmusunuz, – dedi Keysi.

– Bitirərik işi, onda yeyərik. El, yoldan kənara çıxar maşını, özün də gəl mənə işıq tut. – O, “dodj”-a yaxınlaşdı, kürəyi üstə uzanıb maşının altına girdi. El qarnı üstə düşdü və əlindəki fənəri maşının altına uzatdı. – Gözümə salırsan, yuxan qaldır. – Tom porşeni silindrə soxdu. Məftil sarğı silindrin divarına toxundu. O, cəld hərəkətlə porşeni itələdi. – Yaxşı ki, rahat gedir.

– Bircə halqalar oynamayıydı yerində, – dedi El.

– Elə ona görə onları çəkiləcəyəm. Qaçıb-eləməz. Bəlkə, lap əriyib divan da tutdu.

– Bəs cızmaz ki?

Tom güldü.

– Bu divarların üzü üzlər görüb. Gör yağ necə buraxır. Qoy bir cızıq da olsun – xırda şeydir. – O, şatunu vala keçirdi və əliylə aşağı başlığını yoxladı. – Bir az da çəkmək olar. Ey, Keysi!

– Nədir?

– Mən indi alt qapağı qoyacağam. Get, dəstəyi fırla, amma yavaş-yavaş. Sənə deyəcəyəm. – O, boltları bərkitdi. – Hə, başla. Asta-asta. – Val çevrildi. – Ara qatlar çoxdur, – dedi Tom. – Saxla, Keysi. – O, boltları boşaltdı. Bir neçə aralaq qatı çıxarıb boltları yenə bərkitdi. – Hə, Keysi, bir də fırlat. – O, şatunu yoxladı. – Bir az laxlayır. Bəlkə, yenə aralıq qatlardan çıxaraq, qorxuram pərçim ola. İndi baxarıq. – O, yenə boltları açıb nazik halqadan iki lay çıxartdı. – Hə, Keysi, başla.

– İndi yaxşıdır, deyəsən, – dedi El.

Tom qışqırdı:

– Səndə necədir, Keysi, ağır gedir?

– Yox.

– Yaxşı. Düşünürəm, gedər. Babbiti alətsiz yona bilməzsən. Ziqzaqlı açarla isə daha asandır!

El dedi:

– Xozeyin açarı soruşacaq. Görəcək yoxdur, dəli olacaq.

– Bunun bizə dəxli yoxdur, – dedi Tom. – Oğurlamamışıq ki. Hə, deyəsən, qaydasındadır hər şey. Keysi, sən işiği sal, biz də Ellə karteri qoyaq.

Keysi dizi üstə əyildi və fənəri götürdü. O, işiği boltları və qoruyucunu ehtiyatla taxan əllərə saldı. Onlar ağır karteri çətinliklə saxlayırdılar. Tom, nəhayət, boltları bir-bir taxıb bərkitdi.

– Hə. Bitdi iş. – O, yağ tıxacını vintlədi, karteri diqqətlə gözdən keçirdi, sonra fənəri Keysidən alıb yan-yörəsinə işiç saldı. – Deyəsən, qurtardıq. İndi yağ tökək.

Onlar maşının altından çıxıb qıfla yağ tökdülər. Tom yağın axıb-axmamasını yoxladı.

– Belə, El. Bir keç otur, yoxla.

El maşına keçib starterin düyməsini basdı. Mühərrik uğultuyla işləyirdi. Borudan mavi tüstü çıxdı.

– Söndür! – Tom qışqırdı. – Məftil əriyənəcən yağ yanacaq. – O, mühərrikin işləməsinə diqqətlə qulaq verdi. – İşə sal, dəstəyi sürətdən çıxar. – O, yenə qulaq verdi. – Yaxşı, El, söndür. Deyəsən, qaydasındadır hər şey. İndi qoyun çörək yeyim.

– Amma sən əla mexanikmişsən, – dedi El.

– Gəl bir olmayım. Düz bir il emalatxanada işləmişəm. İlk iki yüz mili asta sürətlə gedərik. Qoy özünə gəlsin.

Onlar yağa batmış əllərini əvvəlcə ota, sonra şalvarlarına sürtdülər. Sonra hərisləklə pörtlädilmiş donuz ətinə girişib, arada şüşədəki sudan içdilər.

– Of! Əcəb acmışam! – dedi El. – İndi bəs nə edək – gedək düşərgəyə?

– Bilmirəm, – dedi Tom, – düşərgədə bizdən, yəqin, yarım dollar da qoparacaqlar. Gedək bizimkilərlə danışaq. Deyək ki, maşın hazırdır. Əgər dayanacağına görə pul tələb etsələr, düzələk yolumuza. Onlar bizdən nigaranlıqlar. Yaxşı ki, ana dediyində durdu. El, işığı tut. Heç nə çıxmayıb ki yadımızdan? Açarı götür. Hələ lazımımız olacaq.

El fənərlə yerə işıq saldı.

– Deyəsən, götürmüşük hər şeyi.

– Yaxşı. “Dodj”u mən sürəcəyəm. Sən otur yük maşınına. – Tom mühərriki işə saldı. Vaiz onun yanında oturdu. Tom maşını yavaş sürür, El isə yük maşınıyla arxasınca gəlirdi. Tom dayaz çaladan ehtiyatla keçib dedi: – Bu “dodj”lar asta sürətdə bütöv evi sürüyə bilər. İndi çətin gedir. Belə yaxşıdır – işləyib açılacaq.

“Dodj” şose ilə yavaş-yavaş gedirdi. On iki voltluq faralardan beton yola sarı işıq düşürdü.

Keysi Toma sarı çevrildi.

– Sizin fərasətinizə mat qalmışam. Onu ora, bunu bura, iş bitdi. Hər şeyi gözümlə görsəm də, ömrümdə özüm eləyə bilmərəm.

– Maşına uşaqlıqdan öyrəşmək lazımdır, – dedi Tom.

– Burada iş, bilməkdə deyil. Təkcə bu kifayət deyil. İndi uşaqlar zarafat-zarafat mühərriki açıb-yığırlar.

Faraların işığına düşmüş dovşan “dodj”dan qabaqda qaçır, hər tullanişında qulaqları göyə qalxırdı. Yoldan çıxmağa nə qədər cəhd göstərsə də, ətrafdakı sıx qaranlıq, sanki, onu özündən kənarlaşdırırdı. Uzaqda parıldaayan avtomobil faralarının işığı Tomun maşınınadək uzandı. Dovşan çaşbaş dayandı, sonra çevrilib “dodj”un tutqun faralarına sarı sıçradı. Təkərlər onun üstündən keçərək maşını yüngülcə titrətdi. Qarşıdan gələn avtomobil ötüb-keçdi.

– Təkərin altında qaldı, – dedi Keysi.

Tom cavab verdi:

– Bəziləri onları basanda xoşlanırlar. Məni isə hər dəfə üşütmə tutur... Mühərrikin səsi pis gəlmir. Yəqin, əriyib məftil. Bayaqqı kimi tüstüləmir.

– Əla düzəltədiniz, – dedi Keysi.

Düşərgənin mərkəzində kiçik taxta ev var idi, evin artırımında isə geniş ağ işıq çevrəsi salmış qazolin fənəri yanırdı. Evin yaxınlığında bir neçə çadır qurulmuş, çadırların yanında maşınlar dayanmışdı. Axşamın bişirdüşürü qurtarsa da, dayanacaqların yaxınlığındakı ocaqlar hələ də közərir. Artırmanın qarşısında fənər işığında bir dəstə kişi yığılmışdı, parlaq ağ işıqda onların sifətləri sərt və üzgün, çənələri iri görünürdü, şlyapalarının enli kənarları alın və gözlərini görünməz etmişdi. Kimi pillələrin üstündə oturmuş, kimi böyükdə dayanaraq artırımın döşəməsinə dirsəklənmişdi. Xozeyin – harın görkəmli, qaraqabaq kişi stulqarışq divara söykənib oturmuşdu. Barmaqlarıyla dizini döyəcləyirdi. Otaqda neft lampası yanırdı, lakin onun tutqun işığı artırmadakı gözqamaşdıran fənərdən sönük idi. Xozeyin bütün bu dəstənin başında idi.

Tom öz “dodj”unu yolun kənarına çəkib saxladı. El yük maşınında darvazadan keçdi.

– Mən içəri sürməyəcəyəm, – dedi Tom. O, maşından çıxıb düz fənər işığına sarı getdi.

Xozeyin stulun qabaq ayaqlarını yerə düşürüb qabağa əyildi.

– Burada saxlamaq istəyirsiniz?

– Yox, – cavab verdi Tom. – Bizimkiləri axtarıram.

Ata, sən buradasan?

Aşağı pillədə oturmuş ata dedi:

– Deyirdim, birhəftəlik batıb-qalarsınız orada. Necə oldu, düzəltirsiniz?

– Bəxtimiz gətirdi, – dedi Tom. – Hələ hava qaralmamış nə lazım idisə, aldıq. Sabah işıqlaşan kimi tərpnə bilərik.

– Lap yaxşı, – dedi ata. – Ana narahatdır: nəyə lap ağlına itirib.

– El danışmış mənə. İndi necədir, yaxşılaşmayıb?

– Yatdı, buna da şükür.

Xozeyin dedi:

– Gecə qalmaq istəsəniz, əlli sent verin. Bu pula yer, su və odun alacaqsınız. Heç kim sizi narahat etməyəcək.

– Nəyimizə lazım? – dedi Tom. – Yolun kənarında, çökəkdə gecələyirik. Buna pul xərcləmək lazım deyil.

Xozeyin barmaqlarıyla dizini döyəclədi.

– Gecələr burada şerif işçisi dolaşır. İlişə bilər. Bizim ştatda açıq havada gecələməyə icazə verilmir – qanun belədir. Sərgərdanlıq haqqında da qanun var.

– Amma əgər sizə yarım dollar versəm, demək, daha sərgərdan deyiləm, eləmi?

– Düzdür.

Tomun gözləri hiddətlə parıldıadı.

– Bəs şerif işçisi təsadüfən yeznəniz deyil ki?

Xozeyin qabağa qanrıldı.

– Yox, yeznəm deyil. Və hələ o zaman gəlməyib ki, hər yoldan ötən, hər səfil bizə burada dərs desin.

– Bizdən yarım dollar almağı özünüz də bacarırsınız, bunu sizə öyrətmək lazım deyil. Amma nə vaxtdan biz səfillər siyahısına düşdük? Burada əl açan yoxdur. Belə çıxır ki, biz hamımız burada avarayıq? Məgər sizdən sədəqə istəyən var?

Artımadakı adamlar bu söhbətə gərgin sükutla qulaq asırdılar. Onların üzü heç nə ifadə etməsə də, gözləri gizli-gizli şlyapanın altından xozeyinə baxırdı.

Ata burunaltı dedi:

– Qurtar, Tom.

– Oldu, qurtardım.

Pillələrdə oturmuş, artırmanın yanında dayanmış insanlar susurdular. Onların gözləri qazolin fənərinin parlaq işığını əks etdirərək pırıldayı, üz cizgiləri sərt təsir bağışlayırdı. Onlar yerlərindən tərpənmir, yalnız baxışlarını gah xozeyinə, gah da Coudlara çevirirdilər, lakin sifətləri ifadəsiz, sakit idi. Gecəkəpənəyi var gücüylə fənərə çırpılıb əzildi və qaranlığa düşdü.

Çadırlardan birində körpə yazıq-yazıq ağladı, həlim qadın səsi onu ovutdu, sonra həzin nəغمə oxudu: “Ömrüm-günüm, şirin yat. Laylay balam, a laylay. Tezəcə boya-başa çat. Laylay balam, a laylay”.

Artırmadakı fənər fişıldayırdı. Xozeyin əlini köynəyinin yarığına saldı və ağ tük basmış sinəsini qaşdı. O, savaşa hazır vəziyyətdə oturmuşdu. Ətrafındakılara, onların sifətlərinə baxmırdı. Lakin hamı yerində sakit oturmuşdu.

Tom xeyli susdu. Sonra öz tutqun gözlərini yavaş-yavaş qaldırıb xozeyinə tuşladı.

– Mən qalmaqal istəmirəm, – dedi o. – Sənə avara deyəndə dözmək çətindir. – Və astaca əlavə etdi: – Mən qorxmuram. Nə sizə, nə də şerif işçisinə yumruğumu əsirgəmərəm. Amma bunun nə xeyri var?

Adamlar yerlərində tərpəndilər, duruşlarını dəyişdilər, pırıldayan gözlərini yavaş-yavaş qaldırıb xozeyinin ağzına, dodaqlarına diqqət kəsildilər. Xozeyin ürəkləndi. O hiss edirdi ki, qələbə onun tərəfindədir, lakin hücumə keçmək üçün bu kifayət deyildi.

– Doğrudanmı, səndə yoxdur əlli sent?

– Var. Amma lazımım olacaq. Bunu gecələməyə xərcələməyəcəyəm.

– Çörək pulunu hamı qazanmalıdır.

– Düzdür, – dedi Tom. – Amma yaxşı olar ki, elə qazanasan, başqalarının çörəyi əlindən çıxmasın.

Adamlar yenə yerlərində tərpəndilər. Ata dedi:

– Biz sabah hava işıqlaşan kimi çıxacağıq. Qulaq asın, mister, biz axı pul ödəmişik. O, bizimlə bir yerdədir. İcazə verin, qalsın. Biz ki pul vermişik.

– Hər maşına yarım dollar ödənməlidir, – dedi xozeyin.

– O ki maşınızdır. Maşın yolda dayanıb.

– O, maşında gəlib, – dedi xozeyin. – Hər kəs belə edə bilər – maşını qoyar darvazanın o yanında, özü isə burada pulsuz hərlənər.

Tom dedi:

– Yaxşı. Biz yolumuza davam edək. Səhər görüşərik. Sizi yolda gözləyəcəyik. Qoy El qalsın, Con əmini götürək. – O, xozeyinə baxdı: – Buna razısınız?

Xozeyin güzəştə gedərək tez qərara gəldi:

– Əgər neçə nəfər üçün pul verilibsə, o qədər adam qalsa, razıyam.

Tom cibindən artıq köhnəlib yöndəmsiz, kirli torbacığa çevrilmiş tütün kisəsini çıxartdı. Tütün tozu nəm çəkib dibə çökmüşdü. O, iki nazik eşmə bürmələdi və kisəni bir kənara tolazladı.

– Biz gedəcəyik indi, – dedi o.

Ata, ümumən, hamıya müraciətlə dedi:

– Belə, hər şeyi ataraq yerindən olmaq asan deyil. Yerimiz isə yaxşı, abad idi. Bu vəziyyətimizə baxmayın. Öz fermamızda yaşayırdıq, bizi oradan traktorla qovana qədər.

Qaşları gündən saralmış anıq cavan oğlan başını aramla ona sarı çevirdi.

– Günəmuzd idiniz? – soruşdu o.

– Hə, günəmuzd. Əvvəllər özümüz xozeyin idik.

Cavan oğlan üzünü çevirdi.

– Biz də, – dedi o.

– Yaxşı ki, əziyyətdən qurtarmağımıza çox qalmayıb, – dedi ata, – qərbə gedirik, işləyəcəyik, suyu olan torpaq sahəsi axtarıb tapacağıq.

Artırmanın lap yanında şalvarının dizləri sürtülüb deşilmiş adam dayanmışdı. Üz-gözü toz və tərdən bulaşmışdı. O, başıyla atanı göstərərək dedi:

– Sizin, deyəsən, pulunuz çoxdur.

– Pulumuz azdır, – dedi ata. – Özümüz isə çox, hamımız da iş bacaran. Nə qazansaq, bir yerə yığacağıq. Birtəhər keçinərik.

Cındırpaltar, atanı gözübərəli dinlədi və birdən şaq-qanaq çəkdi, sonra hırıldamağa başladı. Hamı ona sarı çevrildi. Hırıltı keçdi öskürəyə. Nəhayət, o, özünü ələ alıb gülməkdən və öskürəkdən qurtulduqda gözləri qızarmış, yaşarmışdı.

– Sən elə bilirsən, orada... Ay, ürəyim gedəcək! – O, yenə hırıldadı. – Elə bilirsən, orada sənə... yaxşı pul verəcəklər?.. – Və gülməyini saxlayıb rişxəndlə dedi. – Bəlkə, portaqal yığmağa gedəcəksən? Ya da armud yığımına?

Ata ləyaqətlə cavab verdi:

– Hansı işi təklif etsələr, qəbulumuzdur. Orada hər şey boldur.

Cındırpaltar astadan hırıldadı.

Tom ona çevrildi və hirsə dedi:

– Bunda nə var gülməli?

Cındırpaltar dodaqlarını sıxdı və fikirli-fikirli gözlərini artırmanın laxlaq döşəməsinə dikdi.

– Siz, yəqin, Kaliforniyaya gedirsiniz?

– Bunu mən özüm sənə demişəm, – cavab verdi ata.

– Nə yaman başa düşənsən!

Cındırpaltar yavaş-yavaş dedi:

– Mən... mən elə oradan qayıdıram. Bəli, elə orada olmuşam.

Hamı cəld üzünü ona sarı çevirdi. Hamı gərginliklə gözləyirdi. Fənərin fişiltisi kəsdi, sanki, içində nə isə zükküldədi. Xozeyin stulun qabaq ayaqlarını yerə oturtdu, qalxdı, fənərə qazolin tökdü və o, əvvəlkitək fişildamağa başladı. Xozeyin yerinə oturdu, amma divara söykənmədi.

Cındırpaltar ona çevrilmiş sifətlərə nəzər saldı.

– Geri qayıdıram, yenə aclıq çəkməyə. Orada olmaq-dansa, ac qalmaq yaxşıdır.

Ata dedi:

– Nə boş-boş danışırsan? Vərəqələrdə yaxşı qazanc barədə yazılıb, neçə gün qabaq qəzetdə də oxumuşam: orada meyvə yığımına adamlar lazımdır.

Cındırpaltar, ataya baxdı.

– Bəs qayıtmağa bir yerin var?

– Yox, – cavab verdi ata. – Bizi qovdular. Traktor düz evin yanından sürüb keçdi.

– Demək, geri qayıtmayacaqsınız?

– Əlbəttə yox.

– Onda sizin qanınızı qaraltmayacağam, – dedi cındırpaltar.

– Qanım niyə qaralır ki?! Məndə vərəqə var, orada deyilir ki, adamlar lazımdır. Yalan yazmağın nə mənası var? Bu cür vərəqələrin qiyməti var. Adam lazım olmasaydı, çap etməzdilər.

– Kefini pozmayacağam.

Ata hirs ilə dedi:

– Bir sözdür demisən, indi tüpürdüyünü yalamaq istəmirsən. Vərəqədə yazılıb ki, adam tələb olunur. Sən isə məni araya qoyub deyirsən, yox, yalandır bunlar. İndi hansımız yalan danışıraq?

Cındırpaltar atanın qəzəbli gözlərinə baxdı. Onun baxışı qüssəli idi.

– Vərəqədə düz yazılıb, – dedi o. – Adam lazımdır.

– Bəs niyə gülüb camaatı çaşdırırsan?

– Çünki sən oraya necə adamların lazım olduğunu bil-mirsən.

– Bu nə deməkdir?

Cındırpaltar özünü toparladı.

– Bura bax, – dedi o. – Onlara nə qədər adam lazımdır?

– Səkkiz yüz, özü də bu yalnız bir yerdə tələb olunanın sayıdır.

– Vərəqə narıncıdır?

– H-hə...

– Orada, nə isə... bir soyad da yazılıb – muzdla fəhlə tutan müvəkkil.

Ata əlini cibinə salıb iki bükülmüş vərəqəni çıxartdı.

– Düzdür. Sən haradan bilirsən?

– Qulaq as, – davam etdi cındırpaltar. – Bütün bunlar boş-boş şeylərdir. Ona səkkiz yüz fəhlə lazımdır. O, beş min belə vərəqə çap etdirir, bunları isə, bəlkə, iyirmi min adam oxuyur. Artıq dərdədən başını itirənlərin içindən iki-üç mini yola düzəlir.

– Yaxşı, bütün bunların mənası nədir?

– Sən əvvəlcə bu cür kağızları buraxan adamı bir gör. Onu gör, ya da orada bütün işlərə əncam çəkmək üçün qoyduğunu adamı. Get hələ yol kənarında çadırdə yaşa, harada ki qonşuluğunda səninki kimi bir beş yüz ailə də olacaq. O adam sənə baş çəkib baxacaq, görsün yemə-yiniz qalıbmı? Görsə ki bir şey yoxdur, onda soruşacaq: “İş istəyirsən?” Sən deyəcəksən: “Əlbəttə, istəyirəm, mister. Çox sağ olun”. O isə deyəcək: “Yaxşı, səni götürərəm”. Sən soruşsaq: “Nə vaxt çıxım işə?” O, sənə hər şeyi başa salacaq: hara, nə vaxt gəlməli olduğunu və çıxıb gedəcək. Ona, bəlkə, cəmi yüz fəhlə lazımdır, o isə beş yüzü ilə danışacaq, onlar isə hələ başqalarına da danışacaqlar. Budur, sən gəlirsən ora, görürsən, min adam gözləyir. Onda o elan edəcək: “Bir saata iyirmi sent verirəm”. Bəlkə, camaatın yarısı çıxıb getdi. Qalanlar isə elə aclıq keçirənlərdir ki, çörəyin qabığı üçün də işləməyə hazırdırlar. Bu müvəkkil ərik, ya da deyək pambıq yığımına müqavilə bağlayır. İndi bildinmi, məsələnin nə yer-də olduğunu? Nə qədər çox adam qaçıb gəlsə, nə qədər çox ac olsalar, bir o qədər az pul ödəyəcək o. Ona, balaca uşaqları olan böyük ailə düşəndə isə... e-eh, daha bəsdir! Dedim axı, qanını qaraltmayacağam.

Dinləyənlərin üzündə soyuq ifadə vardı. Onlar cındırpaltarın hər sözünü götür-qoy edirdilər. O, özünü itirdi.

– Dedim qanını qaraltmayacağam, amma özüm... Axı onsuz da, gedəcəksən. Geri qayıtmayacaqsan.

Artırmaya sükut çökdü. Fənər fişildəyir, gecəkəpənəyi dövrə vururdu. Cındırpaltar tələsik dilləndi.

– Mən sənə öyrədim bu cür müvəkkil iş təklif edəndə nə et. Qulaq as! Sən ondan nə qədər verəcəyini soruş.

Qoy o, bunu sənə kağıza yazsın. Qoy yazsın. Hamınıza deyirəm, bunu etməsəniz, başınızı piyləyəcəklər.

Xozeyin bu cındırı tökülən, kirlə adama baxmaq üçün qabağa əyildi. O çox soyuq dedi:

– Sən qiyamçılardan deyilsən ki? O kəslərdən ki, hər cür təbliğat yayırlar?

Cındırpaltar çığırdı:

– Yox! Vallahi, yox!

– Onlardan burada çox dolaşır, – deyə davam etdi xozeyin. – Aranı qarışdırırlar. Camaatı çaşdırırlar. Hara gəldi soxulanlar – basıblar buraları. Zamanı gələr, eyib etməz, bu qiyamçıları yerlərinə otuzdurarıq. Rədd edərək buradan. İşləmək istəyirsən – buyur. İstəmirsən – bas bayıra. Aranı qızışdırmağa yol vermərik.

Cındırpaltar dikəltdi özünü.

– Mən sizi xəbərdar etmək istədim, – yenə dilləndi o. – Mənim düz bir ilim getdi hər şeydən baş çıxarana qədər. Əvvəlcə iki uşağımı dəfn elədim, sonra arvadımı. Sizi başa salmaq çətindi, mən bilirəm. Məni də anlatmamışdılar. Uşaqların çadırda bir dəri, bir sümük, qarınları şişmiş halda uzanmaqlarından, titrədən səndən imdad diləməklərindən necə danışasan, mən isə ora-bura qaçır, iş axtarıram... fərqi yoxdur nə iş, pula görə yox! – qışqırdı o. – Lap bir fincan una görə, bir qaşığı yağa görə. Sonra müstəntiq gəlir. “Ölüm səbəbi – ürək çatışmazlığı”. Elə belə də yazdı. Hə... tir-tir titrəyirlər, qarınları şişir...

Qulaq asanların səsi tamam kəsilməmişdi. Ağızları açılı qalmış, tez-tez, kəsik-kəsik nəfəs alır və gözlərini cındırpaltardan çəkmirdilər.

Cındırpaltar hamını nəzərdən keçirtdi, çöndü və sürətli addımlarla artırmadan uzaqlaşdı. Qaranlıq onu dərhal uddu, o yox oldu, lakin addımları, tappılı addımları xeyli müddət eşidildi. Şosedən maşın keçdi, faraları bir anlıq onu işıqlandırdı: o, əlləri qara pencəyinin ciblərində, başını aşağı əyib gedirdi.

Artırmanın yanına yığılmış adamlar narahatlıqla vurnuxdular. Kimsə dedi:

– Yaxşı, gecdir. Yatmaq lazımdır.

Xozeyin dilləndi:

– Haranısa avarasıdır. Belələri indi çoxdur, veyllənirlər, – susdu. Sonra stulqarısq divara söykəndi və boyunu qaşdı.

Tom dedi:

– Gədim anamla görüşüm, sonra yola düşərik.

Coudlar artırmadan çəkildilər.

Ata dedi:

– Əgər həqiqəti deyirdisə, onda necə olsun?

Vaiz ona cavab verdi:

– Əlbəttə, həqiqəti deyirdi. Öz həqiqətini. O, heç nəyi toqquşdurmurdu.

– Bəs biz? – soruşdu Tom. – Bizim üçün də bu, həqiqətdir?

– Bilmirəm, – dedi Keysi.

– Bilmirəm, – dedi ata.

Onlar çadıra – ipin üstündən atılmış brezentə yaxınlaşdılar. İçəri qaranlıq və sakit idi. Onlar yaxınlaşarkən girişin ağzında yerdə nə isə tərpendi və adam boyunda qalxdı. Bu, onların qabağına çıxan ana idi.

– Hamı yatıb, – dedi o. – Nənə də yuxuya getdi. – Tomu gördükdə qorxaraq soruşdu: – Bura necə gəlib çıxdın? Hər şey yaxşıdır?

– Düzəltдик, – cavab verdi Tom. – Sizinlə bir yerdə gedə bilərik.

– Şükür sənə, ilahi, – dedi ana. – Daha burada otura bilmirəm. Bircə ora, yaşıllıq, genişlik olan yerə gedəydik. Bircə tez çataydıq.

Ata boğazını arıtladı.

– Biri orada danışırdı ki...

Tom onun qolundan dartdı.

– Hə, qulaq asmaq maraqlı idi, – dedi Tom. – Deyir, ora gedənlərin sayı-hesabı yoxdur.

Ana qaranlıqda onlara diqqətlə baxırdı. Brezent örtünün altında Ruf yuxuda öskürdü və burnunu çəkdi.

– Mən onları yuyundurmuşam, – dedi ana. – Yolda

olduğumuz müddətdə ilk dəfədir su çimməyə çatdı. Sizin üçün də iki vedrə qaldı. Yol adamı yaman kirlədir.

– Hamı buradadır? – soruşdu ata.

– Konniylə Rozadan başqa hamı. Onlar çöldə yatmaq istədilər. Deyirlər, yorğanın altında istidir.

Ata deyindi:

– Bu Rozaya heç nə xoş gəlmir. Lap vasvası olub.

– İlk uşaqlarıdır, – dedi ana. – İkisi də əsir üstündə.

Sən özün də belə idin.

– Yaxşı, biz getdik, – dedi Tom. – Yaxınlıqda bir yerdə yoldan çıxacağıq. Birdən görmərik sizi. Özünüz baxa-baxa gəlin. Sağ tərəfdə olacağıq.

– El qalır?

– Hə. Onun yerinə Con əmi gedəcək. Hələlik, ana.

Onlar yuxuda olan düşərgənin içindən keçdilər. Bir çadırın qarşısında tütəyib yanan kiçik ocaq qalanmışdı; qadın içində sübh naharı bişən qazançaya diqqət kəsilmişdi. Dadlı lobyə ətri gəlirdi.

– Adam bir nimçə yeyəydi, – böyürdən ötürkən nəzakətlə dedi Tom.

Qadın gülümsündü.

– Hələ hazır deyil, yoxsa qonaq edərdim, – dedi o. – Səhər tezdən gəlin.

– Təşəkkür edirəm, xanım, – cavab verdi Tom.

Tom, Keysi və Con əmi artımanın yanından keçdilər. Xozeyin hələ də stulda oturmuşdu, fənər yanır, fişıldayırdı. Xozeyin onlara baxdı.

– Qazolin azdır fənərdə, – dedi Tom.

– Hə, bağlamaq vaxtıdır.

– Daha pul axıb gəlmir şosedən? – soruşdu Tom.

Stulun qabaq ayaqları yerə endi.

– Sən sataşmağı burax. Səni yadda saxlamışam. Sən də qiyamçılardansan.

– Düzdür, – dedi Tom. – Mən bolşevikəm.

– Axır vaxtlar yaman çoxalmısınız.

Tom güldü və darvazadan çıxıb maşına oturdu. Oturarkən o, yerdən torpaq topası götürüb fişıldayan

fənərə tolazladı. Oradakılar nəyinsə divara çırpıldığını eşitdilər, xozeyinin stuldan sıçrayıb qaranlığa boylanmasını gördülər. Tom maşını işə salıb yola çıxdı. O, mühərrikin işləməsinə diqqətlə qulaq verirdi; qulaq verirdi, görsün tıqqıldamır ki. Şose uzaqlara gedir, faraların zəif işığında güclə görünürdü.

XVII fəsil

Köçkün maşınları yan yollardan axışaraq bütün ölkədən dolaşib keçən şoseyə çıxır və qərbə üz tuturdu. Onlar qurd-quş kimi qərbə qaçır və yolda qaranlığa düşəndə cücülər kimi yaşayış yerlərinə, suya yaxın yerlərə yığışırdılar. İnsanlar bir-birinə sıxışib söykənirdilər, çünki tənhalıq hissi əzab verirdi onlara, çünki onlar bədbəxtliyə, məğlubiyətə düşər olduqları yerlərdən onlara tanış olmayan, onlar üçün sirli olan təzə yerə qaçırdılar. Onlar bir-biriylə danışirdilər, onlar həm həyatlarını, həm çorəklərini, həm də təzə ölkədəki gələcəyə ümidlərini bölüşürdülər. Və elə olurdu ki, hansısa bir ailə suyun yanında düşərgə salırdı, onların ardınca başqa bir ailə də su və qonşuluq istəyində ora pənah gətirirdi və bu iki ailənin yerləşdikləri yerdən razı qaldıqlarını görən üçüncü bir ailə də onlara qoşulurdu. Beləliklə, bir də görürsən gün batanacan iyirmi ailə – iyirmi maşın dayandı orada.

Axşamçağı qəribə şeylər baş verirdi: iyirmi ailə bir ailəyə çevrilir, uşaqlar hamının olurdu. Doğma ocağın itkisi ümumi itkiyə, orada, qərbdəki xoşbəxt həyat – ümumi arzuya çevrilirdi. Bir uşağın xəstələnməsi iyirmi ailəni və ya yüz adamı ümitsizliyə salırdı. Yüz adam hansısa çadırda bir qadının doğduğunu bilərək sakitliyə riayət edir, hörmət göstərirdi, səhər isə yüz adam həyata yeni insanın gəlməyinə sevinirdi. Hələ bir qədər əvvəl tənhalıq və qorxu içində qıvrılan ailə yeni doğulmuş çağaya hədiyyə axtarışında var-yoxunu ələk-vələk edirdi. Axşam ocaq başında iyirmi ailə bir-birinə qaynayıb-qarışırdı. Və bu bir ailə bir axşam, bir gecə mövcud olan özək idi. Yorğan-

döşək içindən gitara çıxarılır, köklənirdi və axşam mahnı – xalq haqqında mahnılar səslənirdi. Kişilər bu mahnıları sözləriylə oxuyur, qadınlar elə-belə səs-səsə verirdilər.

Bu büsat hər axşam yenidən qurulurdu, hər şey var idi burada – dostluq da, düşmənçilik də; burada lovğa da, qorxaq da var idi, sakit, təvazökar, xeyirxah insanlar da olurdu. Burada hər axşam insanlar münasibət qururdular ki, bunsuz heç bir dünya mövcud ola bilməz və hər səhər bu birlik səyyar sirk kimi yerindən qalxıb yoluna düzəlirdi.

İnsanlar gözləri qarşısında yaranıb-dağılan bu aləmə düşərkən, təzə-təzə karıxsalar da, getdikcə bu düzənə öyrəşirdilər. Və beləliklə, başçılar meydana çıxır, qayda-qanunlar yaranırdı. Bu dünyalar qərbə doğru hərəkət etdikcə daha mükəmməl və sahmanlı olurdular, çünki onların qurucuları artıq təcrübə qazanmışdılar.

Ailələr bəzi haqların mövcud olduğunu və bunları müdafiə etməyin vacibliyini öyrənmişdilər: öz çadırında tək qalmaq haqqı; çətin günlərin xatirəsini ürəkdə saxlamaq haqqı; danışmaq, qulaq asmaq haqqı; ac adamın bir tikə çörək haqqı; yardımını qəbul etmək, yaxud etməmək haqqı, öz yardımını təklif etmək və ya etməmək haqqı; oğulun qız nazı çəkmək haqqı və qızın başqa oğlandan bu davranışı qəbul etmək haqqı; bütün başqa haqlardan irəli olan hamilə və xəstələrin haqları.

Onları heç kim öyrətməsə də, ailə bu fikrə gəlirdi ki, bəzi haqlar yamanlıq gətirir və onları aradan qaldırmaq lazımdır: kiminsə tənhalığını pozmaq, bütün düşərgə yatan zaman sakitliyi pozmaq, yoldan çıxarmaq, zorlamaq haqqı, pozğunluq, oğurluq və qatillik haqqı. Bu hadisələrin kökü kəsilirdi, çünki bu xırda dünyalar bunlardan təcrid olmadan bir gecə belə mövcud ola bilməzdilər.

Bu dünyalar qərbə sarı hərəkət etdikcə qaydalar qanuna çevrilirdi, baxmayaraq ki bunları heç kim insanlara öyrətməmişdi. Düşərgənin yaxınlığını bulmaq qanunsuzluqdur; harada olsa, suyu çirkləndirmək qanunsuzluqdur; dadlı, tutumlu qidaları acların gözü qarşısında yemək və onlarla bölüşməmək qanunsuzluqdur.

Qanunlar olan yerdə cəzalar da mövcud idi – yalnız iki növ cəza: qısa, amansız savaq və ya qovulma; ikincisi daha pis idi. Çünki sən qanunu pozmusansa, adın və sifətin həmişə sənindir və sənə bu dünyaların heç birində yer yoxdur.

İctimai əsaslar burada dəqiq müəyyənlanmışdı və sət idi: rastlaşan zaman hamı salam verməli idi, qadınla münasibət yaratmış kəs ata və onun uşaqlarının müdafiəçisi olmuşsa, onunla yata bilərdi. Lakin o, bu gün biriyələ, sabah isə o birisiylə yata bilməzdi, çünki bu, hamının həyatına əngəl yaradırdı.

Ailələr qərbə tərəf gedir və bu dünyaları qurmaq texnikası da mükəmməlləşirdi, insanlar özlərini təhlükəsiz hiss edirdilər; birgəyaşayış formaları dəyişilməz olurdu və ailə bilirdi ki, bu qaydalara riayət etmək, onun sakitliyini və təhlükəsizliyini təmin edir.

Başçılar, ağsaqqallar olmaqla, öz-özünə hakimiyyət orqanları yaranırdı. Ağillı görürdü ki, onun ağına hər dayanacaqda ehtiyac var: axmaq elə axmaq olaraq qalırdı. Və bu gecə həyatı sığortaya bənzər bir şey yaradırdı. Yeməyi olan insan acı yedirir və bununla özünü aclıqdan sığorta edirdi. Kiminsə uşağı öldükdə çadırın girişinə pul atılırdı, çünki həyatda heç nə görməyən uşağı, heç olmasa, qaydasında dəfn etmək lazım idi. Bir çöllü-biyabanda qocanı basdırmaq olardı, uşağı yox.

Bu cür dünyaların yaradılması üçün bəzi şeylərin mövcudluğu vacib idi: ilk növbədə su – çaylaq, bulaq, yaxud baxımsız qalmış su krani. Bundan başqa, çadırların qurulması üçün düz sahə, ocaq qalamaq üçün bir az odun, ya da çır-çır olmalı idi. Yaxında zibilxana olduqda bu da işə yarayırdı: oradan məişətdə lazım olan şeylər tapmaq olurdu – soba borusu, əyilmiş avtomobil krlosu – onunla ocaq küləkdən çəpərlənir, konserv qabları – içində yemək bişirməyə yararır.

Gecələr şose boyunca bu dünyalar yaradılırdı. İnsanlar yoldan bura axışaraq olanlarını – çadırlarını, ürəklərini, beyinlərini bura qoyurdular.

Səhər çadırlar yığışdırılır, brezentlər bükülür, payalar maşınların ayaq yerinə bağlanırdı, yer-yataq bir yerə, qab-qacaq başqa yerə qoyulurdu. Və qərbə hərəkət etdikcə, ailələr tədricən axşam çadır qurmaq və səhər sübhədən sökülməsi texnikasına yiyələnirdilər; yığışdırılıb bükülmüş çadırlar öz yerinə, mətbəx ləvazimatı – sayılmaqla – öz yerinə, yeşiyə qoyulurdu. Və maşınların qərbə yürüşü boyu ailənin hər bir üzvü öz yerinə və boynuna düşən vəzifəyə öyrəşirdi; hər ailə üzvü – qoca da, uşaq da – maşında öz yerini bilirdi; axşamın bürkülü qarənliyi maşınlar düşərgəyə yaxınlaşanda isə hər ailə üzvü öz vəzifəsini bilir və kimsədən göstəriş gözləmədən onu yerinə yetirirdi; uşaqlar çör-çöp yığır, su gətirirdilər; kişilər çadır qurur, yerə döşək salırdılar; qadınlar bişirib-düşürür, ailəni yedirirdilər. Və bunların hamısı dərhal, sözsüz-söhbətsiz edilirdi. Əvvəllər həyatları gecələr dörd divarla, gündüzlər tarlalarla məhdudlaşan ailələr indi başqa sərhədlərə öyrəşmişdilər. Onlar isti günorta saatlarında asta-asta qərbə gedən maşınlarda dinməzcə oturur, gecələr isə dayanacaqlarda əhatəsində olduqları insanlara qaynayıb-qanşırdılar.

Onlar öz həyatlarını bütün kainatda yalnız insanın dəyişəcəyi kimi dəyişmişdilər. Onlar artıq fermer yox, köçəridirlər. Və əvvəllər tarlalara sərf etdikləri fikirləri, hesablamaları, düşüncəli sükutları indi yalnız yola, uzun yolçuluğa, qərbə tuşlanmışdı. Əvvəllər düşüncələri akr çərçivəsində cövlan edən insan indi ensiz beton zolağın millərini sayırdı. Və onun fikirlərində, onun qayğılarında artıq yağışa, küləyə, toza, yaşıllığa yer yox idi. Gözləri şinlərə dikilmiş, qulaqları motor tiqqılısında, diqqəti yağ, yanacaq, havayla asfalt arasındakı nazik rezində idi. Sınımış dişli çarx faciəyə, axşamçağı su arzuya çevrilmişdi onun üçün... Su və ocaqda bişən şam yeməyi. Sağlam olmaq o demək idi ki, yoluna davam edə biləcək. Sağlamlıq – daha uzaq getmək istəyinin mövcudluğu idi. İrəlilyə can atan iradə onların özlərini ötüb-keçirdi, qabaqlar daşqın və ya quraqlıq təhlükəsinin yaratdığı qorxu hissi

indi yalnız asta-asta qərbə hərəkətin dayandırılmasından baş qaldıra bilərdi.

Düşərgə yerləri artıq dəyişilmirdi – onları bir-birindən yalnız birgünlük yol ayırırdı.

Yolda bəzi ailələr təlaşlanırdı, onlar gecə-gündüz yol gedirdilər, maşınlarda yatırdılar, yoldan, hərəkətin özündən xilas olmaq üçün qərbə tələsirdilər. Onlar tezliklə bir yerdə məskən salıb düzən yaratmağı elə arzulayırdılar ki, gözlərini yoldan ayırmayaraq gedir, gedir, titrəyən maşına aman vermirdilər.

Lakin ailələrin çoxu yeni həyatın ahənginə tez uyuşmuşdu. Və qürub çağı...

Gecələməyə yer tapmaq vaxtıdır.

Bax, qabaqda çadırlar var.

Maşın yoldan çıxıb dayanırdı və o biri ailələr burada daha əvvəl yerləşdikləri üçün bacardıqca nəzakətlə davranmaq tələb olunurdu.

Kişi – ailənin başçısı kabinədən boylanırdı.

Burada qalıb gecələmək olarmı?

Buyurun. Bu qonşuluq bizim üçün böyük şərəf olardı.

Hansı ştatdansınız?

Uzaqdan, Arkanzasdan.

Baxın, o çadırdə da arkanzaslılardır – qıraqdan dördüncü.

Əşi, ola bilməz!

Və ən vacib iş: su məsələsi necədir?

Dağı o qədər də yaxşı deyil, amma istədiyən qədər var.

Çox sağ olun.

Dəyməz.

Lakin nəzakət qiymətləndirilirdi. Maşın qıraqdakı çadıra yaxınlaşıb dayanırdı. Yorğun sərnəşinlər maşından çıxıb keyimiş bədənələrini açırdılar. Yeni çadır qurulurdu; uşaqlar su dalınca qaçır, yaşca bir az böyük oğlan uşaqları odun tədarükü görürdülər. Ocaq qalanır, şam yeməyi bişirilir, yaxud qızardılırdı. Əvvəl gələnlər yaxınlaşıb, kimin hansı ştatdan olduğunu xəbər alırdılar, hərdən məlum olurdu ki, ümumi tanışlar, qohumlar var.

Oklahoma? Hansı dairədən?

Çeroki.

Belə de! Orada xeyli qohumum yaşayır. Ellenləri tanıyırınsız?

Ellenlərdən Çerokidə çoxdur.

Bəs Uillisləri tanıyırsınızmı?

Gəl bir tanımayım!

Yaxınlıq yaranırdı.

Qaş qaralırdı, lakin təzə gələnlər hələ qaranlıq düşənə qədər düşərgənin həyatına daxil olaraq hər ailəylə üç-beş kəlmə kəsməyə imkan tapırdılar. Bunlar özümüzünkülərdir, yaxşı adamdırlar.

Mən uşaqlıqdan tanıyıram Ellenləri. Saymon Ellen, qoca Saymon, birinci arvadiyla düz gəlmirdi. Qadında hindu qanı vardı. Gözəl idi, lap... lap qara dayça kimi.

Bəs oğlu, kiçik Saymon, Rudolfların qızını almışdı? Hə, hə! Onlar Enidə köçüb getdilər, yaxşı ev-eşikləri var, yaşayırlar özləri üçün.

Bütün ailədə təkcə onun bəxti gətirmişdi ki, qarajı var idi.

Vedrləri suyla doldurandan, odun qırandan sonra uşaqlar çəkinə-çəkinə çadırların arasıyla dolaşırdılar. Onların təzə tanış olmaq üsulları kifayət qədər mürəkkəb idi. Uşaq o biri oğlan uşağının yanında dayanıb yerdəki daşa baxmağa başlayır, sonra onu götürüb yenə baxır, üstünə tüpürür, parıldayanacan təmizləyir və nəhayət, o biri uşaq dözməyərək soruşurdu: nədir o əlindəki?

O, süni etinasızlıqla deyirdi: heç, elə bir şey deyil. Daşdır.

Bəs niyə ona elə diqqətlə baxırsan?

Mənə elə gəldi ki, içində qızıl var.

Sən necə gördün? Daşlarda qızıl sarı yox, qara olur.

Nə olsun ki! Bunu hamı bilir.

Yəqin, saxtadır, sən isə sevindin ki, qızıldır.

Heç də yox. Atam o qədər qızıl tapıb ki, Mənə də öyrədir tapmağı.

Adam bütöv külçə tapa. İstəyərdin?

Hələ soruşursan da! Yekə bir konfet alardım – bax, bu boyda!

Mənə söyüş söyməyə icazə vermirlər, amma mən, onsuz da, söyürəm.

Mən də söyüş söyürəm. Gedək çaylağa.

Qızlar da öz yaşıdlarını axtarıb tapır və utana-utana onlara öz uğurlarından, gələcək barədə fikirlərindən danışırdılar. Qadınlar isə ocaq başında əlləşir, ailəni yedirməyə tələsirdilər: pul olanda ya donuz ətiylə, yanında qovrulmuş soğan və kartofla; fətir və ədva şirəsiylə; donuz qabırğası, yaxud döyülmüş ət və konserv qabına tökülmüş qara acıtəhər çayla. Pul az olanda – kərə yağında bişirilmiş, qızarmış, ağızda xırıltıdan qarğıdalı fətiriylə.

Qıtlıq keçirməyən ailələr pulu sağa-sola xərcləyir, ya da konservləşdirilmiş paxla, ərik, dükan çörəyi və peçenye yeyirdilər. Lakin onlar bütün bunları çadırdə xəlvət yeməli olurdular, çünki bu cür dadlı şeyləri adam içində yemək yaxşı deyildi. Bununla belə, qarğıdalı fətirlərinə bəzək vuran uşaqlar isti paxla ətrini, onsuz da, hiss edir və köks ötürürdülər.

Şam yeməyi bitincə, qab-qasıq yuyulub silinincə qaranlıq düşürdü və kişilər söhbət etmək üçün yerə çömbəldirdilər. Onlar qoyub gəldikləri torpaqdan danışıq, deyirdilər ki, bundan sonra nə olacağını birəcə Allah bilir, ölkə bərbad olub.

Yavaş-yavaş hər şey qaydasına düşəcək, amma biz əvvəlki yerimizdə olmayacağıq.

Bəlkə, – düşünürdülər onlar, – bəlkə, özümüz də bil-mədən səhv etmişik?

Mənə, hökumətə yaxın olan, savadlı bir adam deyirdi ki, sizi su məhv etdi. Deyir ki, əgər siz uzununa yox, eninə şumlasaydınız, su torpağı yuyub aparmazdı. Nə bil-mək olar – onsuz da, yoxlamağa imkan olmadı. Amma traktorçular da uzununa şumlayır. Görürsən, bir dörd mil düzünə şırım açdı, bir dəfə də nə sağa döndü, nə sola.

Onlar sakitcə doğma evlərindən söz açırdılar. Mən fırının altında zirzəmi düzəltdim. Ora qovun yığırdıq,

südə saxlayırdıq, qaymaq çəkirdik ondan. Günün günortaçağı istidə girirdin ora – sərin idi! Qovun kəsirdin, elə soyuq olurdu ki, dişlərin donurdu. Çəndən isə su damcıdamcı axırdı.

Onlar öz dərdlərindən danışdırlar: “Bir qardaşım vardı, Çarli. Saçı sapsarı idi, lap qarğıdalı kimi. Yekə oğlan idi. Akkordeonda elə çalırdı ki, ləzzət verirdi. Bir gün çöldə torpağa mala çəkən yerdə aşağı əyilib ki, xışın dişlərini qaldırsın, yekə bir ilan elə fışıldayıb ki, atlar götürülüb. Xış üstündən keçib, dişləri qamını cırıb dağıdıb. Sifətdən bir şey qalmamışdı... İlahi-pərvərdigar!”

Onlar gələcəkdən danışdırlar. Kaliforniya necə yerdir?

Şəkillərinə baxanda qiyamətdir. Birini görmüşəm – günəş, ətraf gözəllik, qoz ağacları, cürbəcür giləmeyvə; arxada isə, lap yaxında – əl uzatsan çatar – qar örtmüş uca dağlardır. Baxdıqca doymursan!

Bircə iş tapılaydı, onda hər şey yaxşı olacaq. Qışda şaxta olur. Uşaqlar gedib məktəbə çatana qədər donmayacaqlar. Bizimkiləri mütləq oxudacağam. Özüm oxumaq bilirəm, amma nə həvəsim var, nə də vərdiş etmişəm buna.

Bir də görürdün kimsə çadırdan gitarayla çıxdı. Otururdu girişdə, yeşiyin üstə, insanlar yavaş-yavaş bu yerə axışırdılar, sanki, onları nə isə özünə çəkirdi. Çoxlan gitaranı dinqıldada bilir, bu isə, deyəsən, əməlli-başlı mahnı çalır.

Bax, qulaq verin! Akkordları dolğun, ahənglidir, melodiya isə ahəstə-ahəstə simlərdə dolaşır. Ağır, qaba barmaqqlar simlərdə gəzir. O çalır, insanlar isə bütün düşərgədən ona sarı gəlirdilər. Nəhayət, ətrafındakı çevrə qapandı və o, oxumağa başladı: “Pambıq yaman ucuzdur, ət isə qiymətində”. Başına toplaşanlar asta-asta tək-rar edirdilər. O oxuyurdu: “Hörüyünüzü kəsməyin siz, a qızlar”. Dinləyənlər də oxuyurdu. Sonra o, qəmli “Qoca Texası tərkdirəm” nəğməsini oxudu. Bu hələ ispanların gəlişindən qabaq oxunurdu, fəqət sözlər hinduca idi.

Bu, insanları birləşdirirdi, onlar bir ailəyə çevrilirdilər və qaranlıqda baxışlar keçmişə dikilir, düşüncələr əvvəl-

ki günlərə gedib çıxır, qəm istirahətə, yuxuya çevrilirdi. O, “Mak-Alester” bluzlarını, sonra isə qocalar üçün “Tanrı məni öz yanına çağırırdı” himnini oxuyurdu. Musiqi uşaqlara yuxu gətirir, onlar çadırlara dağılışırdılar. Lakin onun oxuması onları yuxularında da tərklətmirdi.

Axırda gitaraçı qalxıb əsnəyir: “Gecəniz xeyrə qalsın, dostlar”, – deyirdi.

Onlar da astadan: “Gecən xeyrə qalsın”, – deyər cavab verirdilər.

Hamıda gitara çalmaq həvəsi yaranırdı, axı bu, çox xoşdur! Hamı yatmağa gedir və düşərgə sükuta qərqlənirdi. Bayquşlar çadırların üzərində uçur, uzaqdan koyotların səsi gəlirdi, azğın, həyasız porsuqlar isə yemək axtarışında düşərgənin içinə soxulub hər yeri eşləyirdilər.

Gecə bitirdi və hava işıqlaşanda qadınlar çadırlardan çıxır, ocaq qalayır, qəhvə hazırlayırdılar. Onların ardınca kişilər görünməyə başlayır, dan şəfəqində bir-biriylə kəlmə kəsməyə başlayırdılar.

Deyərlər ki, Kolorado-Riveri keçirsən, səhra başlayır. Səhrayla zarafat etmək olmaz, adam ilişib qalar orada. Hər ehtimala qarşı, çoxlu su götür.

Mən səhranı gecə keçəcəyəm.

Mən də. İsti nəfəsini kəsər.

Tez yeyib qalxır, qab-qasığı yuyur, çadırları yığırdılar. Və günəş üfəqdə görünərkən düşərgə salınan yer artıq bomboş olur, yalnız orada-burada zibil qalırdı. Lakin sahə növbəti gün qurulacaq dünyaya hazır vəziyyətdə olurdu.

Köçkün məşinləri isə yolboyu cücülər kimi sürünür və ensiz beton zolağı onların qarşısında çox-çox mil uzaqlara qaçır baxırdı.

XVIII fəsil

Coudlar ailəsi qayalıq ölkənin pik və piramidaşəkilli zirvələri yanından ötərək Nyu-Meksiko dağlarıyla yavaş-yavaş qərbə hərəkət edirdi. Onlar Arizonanın alçaq sıra dağlarına qalxdılar və sıldırımlar arasında aşağı baxıb

Çoxrəngli Səhranı gördülər. Onları sərhəd müfəttişi saxladı.

– Hara gedirsiniz?

– Kaliforniyaya, – cavab verdi Tom.

– Arizonada nə qədər qalacaqsınız?

– Yalnız keçib-gedəcəyik.

– Özünüzlə bitki aparırsınız?

– Yox.

– Necə olsa, baxmalıyam.

– Sizə deyirəm ki, bitki-zad yoxdur bizdə.

Müfəttiş yük maşınının qabaq şüşəsinə kiçik kağız yapışdırırdı.

– Yaxşı. Sürün, amma yolda yubanmayın.

– Bizim heç elə fikrimiz də yoxdur.

Onlar bir yamacdan o birinə qalxırdılar, orada isə alçaq, əyri-üyrü ağaclar bitirdi. Holbruk, Cozef-Siti, Uinslou. Buradakı ağaclar böyük idi. Hər iki maşın yoxuşları qalxdıqca arxada tüstü buraxıb gedirdi. Və budur, artıq Flaqstaf – ən yüksək nöqtə. Flaqstafdan başlayaraq yol mərhələlərlə aşağı baş alaraq uzaqlarda itirdi. Su çatmırdı, suyu qallonu on-on beş sentə almaq lazım gəlirdi. Günəş havadakı nəmi tamamilə qurudurdu. İrəlidə əyri dağ ucları – Arizonanın qərb səddi görünürdü. İndi onlar gündən və quraqlıqdan baş götürüb qaçırdılar. Onlar bütün gecəni yatmamış, qaranlıqda dağlıq əraziyə daxil olmuşdular. Hər iki maşının faralarından süzülən tutqun işıq yolun sağında və solunda uçan boz qaya divarlarına zolaqlar salırdı. Aşırımı qaranlıqda keçdilər və gecəyarısı Outmendə qayalıq dolaylarla yavaş-yavaş enməyə başladılar; hava işıqlaşanda qarşılarında Kolorado-Riveri gördülər. Onlar Topokaya daxil oldular və müfəttiş şüşələrdəki yarlıqları silənəcən körpünün yanında gözlədilər. Sonra körpünü keçdilər və o saat gəlib daşlı bir səhraya çıxdılar. Üzücü yorğunluğa, istiyə baxmayaraq, Tom və El maşınları saxladılar.

Ata qışqırdı:

– Gəlib çatdıq... Budur, Kaliforniya!

Onlar günəş şüaları altında parıldayan daşlara, qayalara və çaydan o yana Arizonanın vahiməli dağ sədlərinə key kimi baxırdılar.

– Qabaqda səhradır, – dedi Tom. – Suyu yaxın bir yerdə dayanıb istirahət etmək lazımdır.

Yol çay boyunca uzanırdı və günortaya yaxın maşınlar qızmış mühərriklərlə Nidlsə tərəf çıxdı, burada çay qamışlıqdan sürətlə axırdı.

Coudlar və Uilsonlar sahilə yaxınlaşdılar və maşından çıxmadan yanlarından şırıltıyla axıb gedən şəffaf suya və içində asta-asta ləngər vuran yaşıl qamışlığa baxmağa başladılar. Çayın kənarında cəmi on bir çadırdan ibarət olan düşərgə salınmışdı, sahili sıx, təzə-tər ot bürümüşdü.

Tom maşından boylandı.

– Burada dayanmaq olar?

Vedredə paltar yuyan kök qadın başını qaldırdı.

– Biz buranın ağası deyilik, mister. İstəyirsinizsə, dayanın. Polismen sonra sizə yaxınlaşacaq. – Sonra o, düz günün altında paltar yumağına davam etdi.

Maşınlar yoldan çıxıb cəmənləkdə dayandı. Əvvəlcə çadırlardan başladılar; Uilsonların çadırını qurdular və Coudların brezentini ipdən aşırıdılar.

Uinfild və Ruf asta addımlarla söyüdlükdən keçib qamışlığa getdilər. Ruf yavaşdan, amma hər sözü aydın çatdıraraq dilləndi.

– Kaliforniya. Axır ki, biz əsl Kaliforniyaya gəldik.

Uinfild qamışı əyib yarı böldü və ağzına salıb yumşaq, ağ özəyini çeynəməyə başladı.

Onlar sonra topuqlarına qədər suya girdilər.

– İndi səhraya gedəcəyik, – dedi Ruf.

– Səhra necə olur?

– Bilmirəm. Mən bir dəfə şəkildə görmüşəm. Hər yer sür-sümükdür.

– Adam sümüyü?

– Yəqin, adam sümüyü də var, amma çoxu inək sümüyüdür.

– Bəs biz görəcəyik?

– Bəlkə də, görəcəyik. Bilmirəm. Axı gecə gedəcəyik. Tom belə dedi. Deyir ki, gündüz getsək, isti bizi öldürər.

– Necə sərindir, – dedi Uinfild və barmaqlarını suyun dibindəki quma soxdu.

Uzaqdan ananın səsi eşidildi:

– Ruf, Uinfild! Bura gəlin!

Onlar çönüb qamışlıqdan və kolluqdan keçərək geri döndülər.

Düşərgədə sakitlik idi. Maşınlar yaxınlaşanda bəzi çadırlardan boylanıb baxmış və dərhal gizlənmişdilər.

Kişilər çadırlarla işlərini bitirib yük maşınına qayıtdılar.

Tom dedi:

– Mən gedim çimim. Əvvəlcə çimmək, sonra isə yatmaq. Hə, nəyə daha örtünün altındadır. Necədir orada?

– Bilmirəm, – dedi ata. – Yatmışdı, oyanmayıb heç.

– O, başını yana əyib qulaq verdi. Brezent örtünün altından nənənin şikayətli zarıltısı gəldi.

– Oyanıb, – dedi Noy. – Maşında bütün gecəni sayıqlayıb. Deyəsən, başı xarab olub.

Tom dedi:

– Gəl bir olmasın! Gör necə yorulub. Əgər indi istirahət etməsə, çox yaşamaz. Hə, kim gedir mənimlə? Çimib, yxılıb yatacağam kölgədə... bütün günü yatacağam.

O, sahilə san getdi. O birilər də onun dalınca yollandılar. Söyüdlükdə soyunub girdilər suya və yerdə oturdular. Onlar axın aparmasın deyə dabanlarını quma söykəyərkə yerdə xeyli oturdular, suyun üzündə yalnız başları görünürdü.

– Of, yaxşıdır! – dedi El. O, suyun dibindən bir ovuc qum çıxarıb bədənini sürtməyə başladı. Onlar suda oturub dağların şiş zirvələrinə və Arizonanın bəyaz qayalarına baxırdılar.

– Deməli, biz oradan keçib gəlmişik, – öz dediyinə inanmırmış kimi söylədi ata.

Con əmi başını suya soxdu.

– Getdik, getdik, gəlib çatdıq. Budur, Kaliforniya, amma nəşə elə də bolluq dəymir gözə.

– Hələ qabaqda səhra var, – dedi Tom. – Dəhşət şeydir, deyirlər, lənətə gəlsin.

Noy soruşdu:

– Bu gün gecə gedəcəyik?

– Ata, sən necə fikirləşirsən? – soruşdu Tom.

– Heç bilmirəm. Hamı yorğunluğunu almalıdır, xüsusən nənə. O biri tərəfdən bu səhranı tez keçib, gedib işə düzəlsək, yaxşı olar. Cəmi qırx dollar pul qalıb. Hamımız işə düzəlib, heç olmasa, bir az qazanmağa başlasaq, mən rahat olaram.

Onlar çayda oturaraq axının təzyiqini hiss edirdilər. Vaiz qollarını sudan bayıra çıxartdı. Hamının bədəni boğazına və biləyinəcən ağ, oradan yuxarı isə gündən qəhvəyi idi. Onlar qumu cidd-cəhdlə bədənlərinə sürtürdülər.

Noy yorğun-yorğun dilləndi:

– Adam elə həmişəlik qala burada. Elə belə uzanasan, nə aclıq biləsən, nə dərd. Bütün ömrünü suda uzanıb həzz alasan, donuz palçıqda ağnayan kimi.

Çayın o tərəfindəki diş-diş zirvələrə baxan Tom isə dedi:

– Mən hələ belə dağlar görməmişəm. Dəhşətli yerlərdir. Skeletə oxşayır. Görəsən, haçansa insanların daşla, qayayla mücadilə etməyərək əməlli-başlı yaşadıkları yerə gedib çıxacağıqımı? Şəkillərdə hər yerdə bəyaz evlərin olduğu hamar, yaşıl bir ölkədir, necə ki ana deyir. Ana yatır və yuxuda yalnız ağ ev görür. Mən isə artıq fikirləşirəm ki, o cür ölkə heç yoxdur. Yalnız şəkillərdə var.

Ata dedi:

– Gözlə bir! Gələcəyik Kaliforniyaya, bax onda gözəl bir ölkə görəcəksən.

– Kəfsən sən, ata! Bu elə Kaliforniyadır da.

Yaşlı bir kişi və oğlan uşağı – hər ikisi kombinezon və tərlə köynəkdə – söyüdlükdən çıxaraq onları görüb dayandılar. Kişi qışqırdı:

– Üzmək olur?

– Bilmirəm, – dedi Tom. – Biz hələ yoxlamamışıq. Oturmaq isə ləzzət verir.

– Yanınıza gəlmək olar?

– Çay bizimki deyil. Yaxşı, qoy olsun, bir hissəsini verərik sizə.

Onlar kombinezonlarını soyunub, köynəklərini başlarından çıxarıb suya girdilər. Ayaqları dizəcən toz içində idi, dabanları isə tərdən bozarmış, yumşalmışdı. Onlar tələsmədən suya girərək əlləri ilə yorğun-yorğun qıçlarını sürtüşdürürdülər. Bu, ata-oğul idi, hər ikisi gündən qıpqırmızı olmuşdu. Onlar suda yuyunaraq hıçqanır, inildəyirdilər.

Ata nəzakətlə soruşdu:

– Qərbə gedirsiniz?

– Yox. Qayıdırıq oradan. Evə gedirik. Orada mümkün deyil yaşamaq.

– Evə – yəni hara? – soruşdu Tom.

– Texasa, Tampadan bir az o yana.

Ata soruşdu:

– Demək, evdə pis deyil?

– Yox. Amma orada ölsən də, özününkülərin arasından. Yoxsa acından ölsən və hiss edəsən ki, sənə hamı nifrət edir – biz belə istəmirik.

Ata dedi:

– Mən artıq ikinci adamdan eşidirəm bunları. Sizə axı nəyə görə nifrət edirdilər?

– Allah bilir. – O, ovuclarına su alıb hıçqılıyla, pıçqılıyla başını yumağa başladı. Çirkil su saçından boynuna süzüldü.

– Necə olsa, eşitmək maraqlı olardı, – dedi ata.

– Mənə də maraqlıdır, – deyə Tom onun sözüne qüvvət verdi. – Niyə orada, qərbdə hamı nifrətlə doludur?

Yaşlı kişi zənlə Toma baxdı.

– Siz qərbə gedirsiniz?

– Qərbə.

– Və Kaliforniyada hələ heç vaxt olmamısınız?

– Yox.

– Onda məndən soruşmaq lazım deyil. Gedib özünüz görürsünüz.

– Düzüdü, – dedi Tom. – Bununla belə, nə olacağı maraqlıdır.

– Yox, əgər siz mütləq bilmək istəyirsinizsə, danışa bilərəm. Mən başqalarından da soruşmuşam, özüm də bu haqda düşünmüşəm. Yaxşı ölkədir. Lakin onu çoxdan büsbütün hissə-hissə qarət ediblər. Əvvəlcə səhrayla gedəcəksiniz, sonra Beykersfild gələcək. Onun ətrafı elə gözəldir ki, baxmaqdan doymursan – bağlar, üzümlüklər. Yer üzündə bu cür ölkə tapılmaz. Bir qədər də gedəcəksiniz – hamar, gözəl yerlər görəcəksiniz, suyun dərinliyi otuz futdan yuxarı deyil. Bütün bu torpaqlar becərilməmiş qalıb, sən isə oradan bir qarış da ala bilməzsən, çünki onun öz sahibi var – Torpaq-maldarlıq şirkəti. Onlar istəməsələr, bu torpaq elə becərilməmiş də qalacaq. Sən isə bacarırsansa, kiçik bir sahəyə qarğıdalı ək – türməyə basarlar buna görə!

– Deyirsən, yaxşı torpaqdı və heç nə əkmirlər orada?

– Hə, hə! Torpaq yaxşıdır və əkilmir! Səni, əlbəttə, bunu görcək, od götürəcək. Bir az gözlə, sən hələ fərlibaşlı görməmişən heç nəyi. Sən oradakı insanların baxışlarını müşahidə et. Baxırlar, sifətlərində isə, sanki, yazılıb: “Səni görmək istəmirəm, it oğlu”. Şeriflərlə rastlaşacaqsınız, onlar sizi buradan ora, oradan bura atacaqlar. Yol kənarında saxladın – olmaz, sür get. Orada hər kəsin üzündə sənə necə nifrət etdiyi yazılıb. Bəs təxmin edirsiniz – niyə? Çünki qorxurlar. Axı onlar bilirlər: əgər ac adam bir tikə çörəkdən məhrumdursa, o, oğurluq da edər. Onlar bilirlər ki, torpağı boş saxlamaq günahdır, buna görə onu onlardan almaq olar. Əşi, nə danışım! Sizi hələ heç kim “oki” deyər təhqir etməyib?

Tom soruşdu:

– Oki? Bu nə deməkdir ki?

– Əvvəllər “oklahomalı” demək idi. İndi isə – sadəcə, it oğlu. Oki, yaxud səfil – eyni şeydir. Öz-özlüyündə bu söz bir mənə vermir. Bütün məsələ onların bu sözü necə tələffüz etmələrindədir. Hər şeyi danışmaq olmur! Gərək özün orada olasan. Deyirlər ki, bizim kimilərdən ora bir üç

yüz mini gəlib doluşub və donuz kimi yaşayırlar, çünki Kaliforniyada hər şeyin öz yiyəsi var. Yiyəsiz heç nə qalmayıb. Onlar isə öz mallarından elə yapışıblar ki, öldürməyə hazırdırlar. Qorxudan əsirlər, ona görə də qəddardırlar. Bunu gərək özünüzdə görəsiniz, özünüzdə eşidəsiniz. Ölkə – əməlli-başlı cənnətdir, insanlar isə qaraqabaq, zalımdırlar. Onlar qoxudan bir-birini də yeməyə hazırdırlar.

Tom oturub suya baxır və dabanlarıyla qumu qazır.

– Bəs əgər işləyib bir az pul yığsan, axır, kiçik bir sahə almaq mümkündür?

Yaşlı kişi güldü və oğluna baxdı, uşağın üzünə, az qala, təntənəli təbəssüm yayılmışdı. Onda kişi dedi:

– Siz daimi işə heç ümidli olmayın. Günəmuzd başınızı dolandıracaqsınız. Və sizə əyri-əyri baxan adamlarla işləyəcəksiniz. Pambıq yığımına gedəcəksiniz, sizə elə gələcək ki, tərzi düz işləmir. Tərəzilər müxtəlif cür olur – təmiz çəkəni, çəkiddə vurana. Sizə isə elə görünəcək ki, bunlar hər yerdə geydirmədir. Lakin əlindən heç nə gəlməyəcək.

Ata aramla söylədi:

– Demək... demək, o qədər də yaxşı deyil orada?

– Yox, niyə ki, yaxşıdır... Göz baxdıqca istirahət edir. Amma bütün bu gözəlliyin bir faydası yoxdur. Deyək ki, ətrafda portağal ağaclığıdır, əlitüfəngli adam isə gəzişir orada. Lap bircə meyvəyə əl uzatsan, o, səni güllələyəcək – ona belə ixtiyar verilib. Sahil kənarında isə milyon akr torpağı olan bir xozeyin var. Deyəsən, qəzet buraxır.

Keysi cəld ona san çöndü.

– Milyon akr? O boyda torpağı neyləyir ki?

– Nə bilim? Keçirib əlinə, vəssalam. Heyvan saxlayır. Hər yerə mühafizə qoyub, heç kəsi buraxmırlar. Özü zirehli maşında gəzir. Onun portretlərini görmüşəm. Porsuq kimidir, köklükdən gözləri güclə açılır, baxışından əclafıq yağır, elə bil, ağzı gavahınla deşilib. Qorxur ki, birdən öldürərlər onu. Milyon akr sahibidir, özü isə ölümdən qorxur.

Keysi yenə soruşdu:

– Milyon akr nəyinə gərəkdir axı? Nə edəcək onunla?

Yaşlı kişi suda ağarmış, yumşalmış əllərini qabağa uzatdı, alt dodağını dişlədi və başını yana əydi.

– Kim bilir... Yəqin, dəlidir. Baxan kimi görünür. Portretdə də elədir. Gözündən vəhşilik yağır, dəlininki kimi.

– Deyirsən, qorxur ölümdən? – soruşdu Keysi.

– Belə danışırlar.

– Qorxur ki, Allahın qəzəbinə gələr?

– Bilmirəm. Qorxur, vəssalam.

– Bu nə həyatdır belə? – dedi ata. – Yəqin, şadlıq gətirməz belə yaşamaq.

– Amma baba heç nədən qorxmurdu, – dedi Tom. – Onun üçün ölmək əyləncə idi. Bir dəfə gecə dostu ilə hinduların üstünə gedib. Canlarını güclə qurtarmışdılar, amma əylənmişdilər doyunca.

Keysi dedi:

– Yəqin, həmişə belə olur. Əgər insan şənənərək yaşayırsa, həyatından həzz alırsa, yerdə qalanı eyninə almır. Bu cür murdarlar, bayquşlar isə qocalıb əldən düşsələr də, heç nəyə inanmır və ölməkdən qorxurlar.

Ata soruşdu:

– Milyon akr torpağın ola-ola bu cür ümitsizliyə necə qapılmaq olar?

Vaiz gülümsündü, lakin bu təbəssümdə inam yox idi. O, əliylə suyu itələyib su böcəyini qovdu.

– Əgər milyon akr ona öz zənginliyini hiss etmək üçün gərəkdirsə, demək, daxilən kasıbdır, buna isə heç bir milyon əlac etməz. Yəqin, ona görə də ümitsizliyə qapılıb – hiss edir ki, zənginlikdən məhrumdur... O zənginlikdən ki, baba çadırdə ölən zaman missis Uilsonda var idi. Elə bilməyin ki, sizə vəz oxuyuram, amma əgər insan elə əlinə keçəni sünbülqıran kimi yuvasına daşımaqla məşğuldursa, nəhayətdə ümitsizliyə düçar olacaq. – Keysi güldü. – Amma lap vəzə oxşadı.

Gün yandırmağa başlayırdı. Ata dedi:

– Suda gizlənib çıxmıyasan. Bu istidə adam yanar. – O, çənəsinə qədər həzin-həzin axan suya girdi. – Bəs əgər işdən qorxmursansa, onda necə?

Yaşlı kişi dikəldi və üzünü ona çevirdi.

– Mən bildiyimdən danışırım, dostum. Bəlkə, elə ora çatan kimi daimi iş tapacaqsınız, onca mən yalançı çıxacağam. Bəlkə də, iş-zad tapmayacaqsınız və deyəcəksiz ki, mən sizi xəbərdar etmədim. Bir şey deyə bilərəm: əksər camaat orada yoxsulluq içindədir. – O, suya uzandı və əlavə etdi: – Hər şeyi isə bilmək olmur.

Ata Con əmiyə baxdı.

– Sən aramızda həmişə qaradınməz olmusan, evdən çıxan gündən isə mən səndən iki kəlmə də eşitməmişəm. Bir de görüm, sən bu haqda nə fikirləşirsən?

Con əmi qaşlarını çatdı.

– Heç nə fikirləşmirəm. Biz ora gedirik, hə? Və heç bir danışiq bizi yolumuzdan döndərməyəcək. Gedib görürük. İş tapılar – işləyərük. Tapılmaz – qaragünlük olarıq. Belə söhbətlərin xeyri yoxdur.

Tom arxası üstə düşdü, ağızına su alıb bayıra fısqırtıdı və güldü.

– Con əmi az danışır, amma düz danışır. Düz deyirsən, Con əmi. Ata, gecə yolumuza davam edərük.

– Neynək, gedərük. Görək başımıza nə gəlir.

– Onda mən getdim o kolluğa, bir saat yatım, heç olmasa. – Tom qalxıb suda qumlu sahilə sarı addımladı. O, şalvarını, köynəyini yaş bədəninə keçirtdi, gündən isinmiş paltarlarıyla təmasdan üzünü qırışdırdı. O birilər də onun arxasıyla getdilər.

Ata və oğul suda oturub Coudların dalınca baxırdılar. Oğlan dedi:

– Yarım ildən sonra adam baxa onların halına.

Atası barmaqlarıyla gözlərinin küncünü sildi.

– Mən nahaq bütün bunları dedim onlara, – dedi o.

– Başqalarının başına ağıl qoymaq istəyi insanın təbiətindədir.

– Elə deyil, ata. Onlar özləri səni dedirdirdilər.

– Elə olmağına elədir. Amma bu biri eşitdin nə dedi: “Onsuz da, gedəcəyik”. Mənim sözlərim işi dəyişməyəcək, yalnız vaxtından qabaq dilxorluq gətirəcəcək onlara.

Tom söyüdlüyə girdi, kölgəlik seçib kolların dibində uzandı. Noy onun dalınca gəldi.

– Elə burada yatacağam, – dedi Tom.

– Tom!

– Nə var?

– Mən daha ora getməyəcəyəm, Tom.

Tom dikəldi.

– Nə olub sənə?

– Mən elə burada qalacağam. Çayın axarı ilə üzüaşağı gedəcəyəm.

– Başına hava gəlib yoxsa? – dedi Tom.

– Özümə tilov tapıb, balıq tutacağam. Belə çayın yanında acından ölməzsən.

Tom dedi:

– Bəs ailə? Bəs ana?

– Nə etmək olar? Mən bu çayı qoyub gedə bilmirəm.

– Noyun bir-birindən aralı gözləri yarıymulu idi. – Bilirsən, Tom, mən heç kimdən narazı deyiləm. Amma əsl sevgi yoxdur axı.

– Tamam itirmisən ağılını.

– Ağılımı itirməmişəm. Hər şeyi anlayıram. Başa düşürəm ki, mənə yazıqları gələr. Amma... Yox, getməyəcəyəm. Sən anaya de, Tom.

– Qulas as... – deyə başladı Tom.

– Yox. Məni fikrimdən daşındıra bilməzsən. Bu suda oturub fikirləşdim... İndi artıq ondan uzaqlaşa bilmərəm. Sahillə aşağı gedəcəyəm. Balıqla, ya başqa nə iləsə bir-təhər keçinərəm, çayı isə atmaram. Heç vaxt atmaram. – Noy sıx kolluğun altından çıxdı. – Sən anama de, Tom. – O, kənara addımladı.

Tom sahiləcən onunla getdi.

– Qulaq as, gicbəsər...

– Lazım deyil, – dedi Noy. – Özümə ağırdır, amma başqa əlac yoxdur. Gedəcəyəm.

O, birdən çevrilib sahil kənarıyla addımladı. Tom onun dalınca getmək istədi, amma dayandı. O, Noyun kolluqda itməsini, sonra yenə çıxıb çayın dirsəyiylə dönməsini

görürdü. Noy getdikcə kiçilirdi və nəhayət, söyüdlükdə gözdən itdi. Tom papağını çıxarıb peysərini qaşdı. Sonra geri, kölgəliyə qayıdıb yatmağa uzandı.

İpdən aşırılmış brezentin altındakı döşəkdə nənə uzanmışdı, yanında isə ana oturmuşdu. Orada hava boğucu isti idi, milçəklər vızıldaırdı. Üstünə yüngül çəhrayı pərdə salınmış nənə çılpaq uzanmışdı. O, narahatlıqla başını hərləyir, nə isə deyir, çətin nəfəs alırdı. Ana yerdə, onun yanında oturmuşdu və karton parçasıyla milçəkləri qova-qova nənənin qırışmış qoca çöhrəsini isti havayla yelləyirdi. Roza Sarona üzbəüz oturmuşdu və gözünü anadan çəkmirdi.

Nənə amiranə qışqırdı:

– Uill! Uill! Bura gəl, Uill. – O, gözlərini açdı və qəzəblə ətrafa baxındı. – Qoy gəlsin bura. Əlimə keçəcək o. Saçını yolacağam. – Gözlərini yumdu, başını geri atdı və xırıltıyla donqulandı. Ana elə kartonu yellətməyində idi.

Roza Sarona çaşqınlıqla qarıya baxdı.

– Lap pis xəstələnib, – dedi o.

Ana gözünü qaldırıb ona baxdı. Baxışında dözümlü var idi, alnı isə qırışlanmışdı. O, kartonu yelləyib milçəkləri qovurdu.

– İnsan cavan olanda, Roza, bütün baş verənlər onun üçün, bir növ, xüsusi əhəmiyyət daşıyır, qeyrilərindən seçilir. Mən bunu bilirəm, Roza, mənim yadımdadır. – Onun ağzından qızının adı məhəbbətlə çıxırdı. – Bir gün azad olmaq vaxtı çatacaq və sənə elə gələcək ki, bütün dünya haradasa uzaqdadır, sən isə təksən. Sənə ağır olacaq, Roza və bu ağır yalnız sənənin olacaq; və bu çadır, Roza, o da bütün dünyadan ayrı durub. – Ana karton parçasını havaya sərt çırpdı və iri göy milçək brezentin altında iki dəfə qövs cızıb bərkədən vızıldaıyaraq uçub göz qamaşdıran gün işığına çıxdı. Ana sözünə davam etdi: – Yaşlı zamanında qadının elə vaxtı gəlir ki, bir insanın ölümünü o biri ölümlərlə əlaqələndirir, uşağın doğulmasını da o biri uşaqların dünyaya göz açmasıyla bağlayır.

Dünyaya gəlmək və dünyadan köçmək isə – bir şeyin paraları kimidir. Və bu zaman artıq sənə daha elə gəlmir ki, dərdlərin və sevinclərin dünyadan ayrılır. Onda artıq ağrıya dözmək daha çətin olmur, Roza, çünki ağrını tək sən çəkmirsən, başqaları da çəkir... Bu barədə mən əməlli-başlı danışmaq istəyirəm, lakin bacarmıram. – Və onun səsi elə yumşaq idi, içində o qədər sevgi var idi ki, Roza Saronanın gözlərinə dumanlandırıcı yaş doldu. – Al, yellə, – dedi ana və karton parçasını qızına uzatdı. – Nənə rahat olur bundan. Hə... sənə hər şeyi anlatmaq istəyirəm, amma bacarmıram.

Nənə gözləri yumulu halda qaşını çatdı və qulaqbətirici səslə çığırdı:

– Uill! Yenə tamam bulaşmısan! Bunu, görəsən, nə vaxt təmiz görəcəyəm! – Onun əli qatlanmış barmaqlarla yuxarı dartıldı və yanağını qaşdı. Kürən qarışqa pərdənin üstündən büzük, qırıqlı boynuna keçdi. Ana cəld əlini uzadıb götürdü onu, sıxıb əzdi və barmaqlarını pal-tarına sildi.

Roza Sarena kartonu yelləyə-yelləyə gözünü qaldırıb anaya baxdı.

– O... – və sözdən yanmış kimi dalını gətirmədi.

– Uill, ayaqlarını sil. Kirlə donuz! – çığırdı nənə.

Ana dedi:

– Bilmirəm. Bəlkə də, dözə, əgər onu çox da isti olmayan yerlərə çatdırarsak... Sən həyəcanlanma, Roza. Bir şeyi bil – sərbəst nəfəs al, rahat.

Yırtıq qara paltarlı hündür, kök qadın brezentin altına boylandı. Gözləri tutqun, baxışları yaygın idi, yanaqlarının dərisi büzük-büzük sallanırdı. Üst dodağı yuxarıdakı dişlərini pərdə kimi örtür, sallaq alt dodağından damağı görünürdü.

– Salam, mem, – dedi o. – Sabahınız xeyir, şükür Tanrıya.

Ana səşə qanrıldı.

– Sabahınız xeyir, – dedi o.

Qadın brezentin altına keçib nənənin başı üstünə əyildi.

– Biz eşitdik ki, ailənizdə ruhu Allahın dərgahına çəkil-məyə hazır olan şəxs var. Mübarək adı car olsun!

Ananın üzü sərtləşdi, baxışı gərgin oldu.

– O, sadəcə, yorulub. Yolda isti oldu. Üzülüb o. Rahat-lanacaq və hər şey yaxşı olacaq.

Qadın düz nənənin üzünə əyildi, az qala, iylədi onu. Sonra anaya baxdı və başını elə buladı ki, yanaqları və dodaqları titrədi.

– Ruhü Tanrıya qovuşmaq istəyir, – dedi o.

Ana qışqırdı:

– Yalan deyirsən!

Qadın yenə başını yellədi, amma yavaş-yavaş və əli-ni nənənin alınına qoydu. Ana onun əlini itələmək üçün əyildi, lakin özünü ələ aldı.

– Düz deyirəm, bacım, düz deyirəm, – dedi qadın.

– Çadırdə altı nəfərlik, hamımızda Allah vergisi var. İndi onları çağıraram, mərasim düzəldərik – dua edərik, Alla-ha ismarlayarıq. Hamısı ieqovitlərdir. Mənimlə birlikdə altı nəfər. İndi çağıraram onları.

Ana dik oturdu.

– Yox... yox, – dedi o. – Lazım deyil, nənə yorulub. O, dua edə bilməz.

– Dua edə bilməz? Tanrının şirin nəfəsini içinə çəkə bilməz? Niyə belə danışırsan, bacım?

Ana dedi:

– Yox, burada olmaz. O, çox yorulub.

Qadın qınayıcı baxışlarını anaya dikdi.

– Siz dindar deyilsiniz, mem?

– Yox, biz Allah adamıyıq, – cavab verdi ana. – Amma nənə yorulub. Bütün gecəni yol getmişik. Sizi narahat etmək istəmirik.

– Burada bir narahatlıq yoxdur. Lap olsa belə, biz müqəddəs dərgaha can atan ruh üçün hər şey edərik.

Ana dikəlib dizi üstə durdu.

– Çox sağ olun, – soyuqluqla dedi o. – Biz istəmirik ki, dua mərasimi bizim çadırdə olsun.

Qadın ona xeyli baxdı:

– Biz bacımızı duşsuz qoymarıq. Mərasim sizin çadırda olacaq, mem və qoy sizin bu daşürəkliliyiniz bağışlansın.

Ana yenə yerə çöküb nənəyə baxdı, üzü yenə gərgin və sərt idi.

– O, əzab çəkib, – dedi ana. – Sadəcə, üzülüb.

Nənə başını balışda oyan-buyana çevirir, aydın olmayan sözlər deyirdi.

Qadın hökmlü görkəmlə brezentin altından çıxdı. Ana gözünü qarının sifətinə dikmişdi.

Roza Sarona istini kartonla sağa-sola qovurdu. O dedi:

– Ana!

– Nədir?

– Niyə onlara dua etməyə icazə vermirsən?

– Özüm də bilmirəm, – cavab verdi ana. – İeqovitlər yaxşı adamlardır. Tanrının şərəfinə ulayib, atılıb-düşürlər. Bilmirəm... Özümdən asılı deyil. İndi buna dözə bilmərəm. Gücüm çatmaz.

Haradasa yaxınlıqda yeknəsəq oxumalar eşidildi. Duanın sözlərini ayırd etmək olmurdu. Səs gah zəifləyir, gah da güclənir və daha yüksək notdan oxuma başlanırdı. Fasilə zamanı qarışıq səslər eşidildi və bu vaxt əvvəlki oxuma daha təntənəli və hökmlü səsləndi. Yenə fasilə və yenə uzun oxuma. Duanın ifadələri get-gedə qısa, qırıq-qırıq, fərman kimi olur, cavab səslərində isə şikayətli notlar eşidilirdi. Oxumanın ahəngi gərginləşdi. Kişi və qadın səsləri ahənglər çıxırdı, lakin budur, bir qadın səsi vəhşi, heyvani nərililiyə göyə yüksəldi; it hürüşünə bənzər qırıq-qırıq kontralto və qurd ulartısı kimi ucadan səslənən tenor da onlara qoşuldu. Duanın sözləri kəsilərək yerini nərililiyə və yeri təpikləməyə verdi. Ananı titrətmə tutdu, Roza Sarona tövşüyərək ağır nəfəs aldı, ulama isə kəsilmirdi, adama elə gəlirdi ki, bir az da keçsə, insan ciyərləri bu gərginliyə dözməyəcək.

Ana dedi:

– Qulaq asa bilmirəm. Mənə nə olub axı?

Zil səs çıxırtıdan əsəbi zingiltiyə, çaqqal vaqqılıtısına keçdi. Təpik səsləri bərkidi. Səslər bir-birinin ardınca qınılırdı və nəhayət, bütün xor hönkürtüyə, xınılıtlı iniltilərə qarq oldu. Təpik tappılıtlarına özünü döymə səsləri qarışdı, sonra isə iniltilər asta zingiltilərə keçdi, elə bil, küçüklər yeməkqabının başında sızıladaşırdılar.

Roza Sarona için-için ağlayırdı. Qıçları üstündəki pərdəni atan nənə də küçük kimi zingildədi. Ana yenə pərdə ilə onun qıçlarını örtüdü. Və bu zaman nənə dərindən köks ötürdü, nəfəsi daha rəvan və sərbəst oldu, göz qapaqları səyrimədi daha. O, ağzıaçıq halda xoruldayaraq möhkəm yuxuya getdi. Yaxınlıqdan gələn iniltilər get-gedə yavaşıdı və nəhayət, tamamilə kəsildi.

Roza Sarona yaşla dolu gözlərini anaya dikdi.

– Köməyi oldu, – dedi Roza. – Bunun nənəyə köməyi oldu. Yatdı o.

Ana başını aşığa salıb oturmuşdu. O xəcalət çəkirdi.

– Bəlkə, mən nahaq yaxşı adamların qəlbinə dəydim? Nənə yatıb.

– Bizim vaizin yanına get. O, günahını götürər, – dedi Roza Sarona.

– Gedim... amma o, hamı kimi deyil. Bəlkə də, bu adamlara burada dua etməyə icazə verməməyim onun günahıdır. Bizim vaiz belə düşünür: insanların bütün etdikləri yaxşıdır. – Ana öz əllərinə baxdı və dedi: – Yatmaq lazımdır, Roza. Gecə yola çıxacağıqsa, yuxumuzu almalıyıq. – O, döşəyin yanında yerə uzandı.

Roza Sarona soruşdu:

– Bəs nənə necə olsun? Axı onu yelləmək lazımdır.

– O yatıb. Uzan, yorğunluğu al.

– Konni hara getdi, görəsən? – Roza Sarona uzada-uzada soruşdu. – Gör neçə saatdır onu görmürəm.

Ana pıçıldadı:

– S-s. Yat, yat.

– Ana, Konni axşamlar oxuyacaq, cəmiyyətdə öz yerini tutacaq.

– Hə, hə. Sən artıq bu haqda danışmısan mənə. Yat.

Roza Sarena döşəyin kənarında uzandı.

– Konni indi təzə şey düşünüb. O, daim düşünür. Bax elektrik haqda hər şeyi öyrənib emalatxana açacaq, onda bilirsən bizdə nə olacaq?

– Nə?

– Buz... çoxlu buz. Buz dolabı alıb, içini buzla dolduracaq və heç nə xarab olmayacaq.

– Konninin işi-gücü elə özündən cürbəcür şeylər çıxarmaqdır, – dedi ana gülüşlə. – İndi isə yat.

Roza Sarena gözlərini yumdu. Ana kürəyi üstə uzanıb qollarını başı arxasında çarpazladı. O, nənənin və qızının nəfəsinə qulaq verdi. Əlini yelləyib alından milçəyi qovdu. Düşərgə yaxıncı günəşdən susqun idi və qızmış otdan gələn səslər – cırcırma, arı vızıltısı bu susqunluğa pozmur, ona qarışırdı. Ana dərindən köks ötürdü, əsnədi və gözlərini yumdu. O, yuxulu-yuxulu kiminsə addımlarını eşitdi, lakin çadırın yanından kişi səsi gələndə oyandı.

– Kim var burada?

Ana cəld dikəldi. Hündür, gündən qaralmış bir kişi əyilib brezentin altına boylandı. Hündür, bağlı çəkmə, xaki rəngli şalvar və elə o rəngdə poqonlu gödəkcə geymişdi. Enli dəri qayışından tapança qoburu sallanırdı, sol döşünə isə böyük gümüş ulduz taxılmışdı. Təpəsi yumşaq, formalı furajkası arxaya düşürülmüşdü. O, tarım çəkilmiş brezentə şappıldatdı, brezentdən baraban səsi çıxdı.

– Kim var burada? – deyə yenə çağırdı o.

Ana soruşdu:

– Sizə nə lazımdır, mister?

– Nə lazımdır? Bilmək istəyirəm, burada kim var?

– Üç nəfərik. Mən, nənə və qızım.

– Bəs kişilər haradadır?

– Çimməyə getdilər. Bütün gecəni yolda olmuşuq.

– Haradansınız?

– Oklahomadan, Salliso yaxınlığından.

– Sizə burada qalmaq olmaz.

– Biz axşamçağı səhrayla keçib-getmək istəyirik, mister.

– Yaxşı eləyirsiniz. Əgər sabah bu vaxtacan rədd olmasanız, türməyə göndərəcəyəm. Biz sizin kimilərə burada dayanmağa icazə vermirik.

Ananın üzü hiddətdən qaraldı. O, yavaş-yavaş yerdən qalxdı, qab-qacaq yeşiyinə yaxınlaşdı və oradan çuqun tavanı götürdü.

– Mister, – dedi ana. – Sizdə formalı furajka və tapança var. Bizim yerlərdə belələri çıxırmağa ürək eləmir. – O, əlində tava ona yaxınlaşdı. Kişi qoburu açdı. – At, dedi ana. – Arvada xox gəlırsən? Yaxşı ki, kişilərimiz yoxdur burada. Tikə-tikə edərdilər səni. Bizdə sənin kimilər cıncırını çıxara bilmir.

Kişi iki addım geri çəkildi.

– Sizin yerlər qaldı o yanda. Kaliforniyadasınız indi, biz isə hər yoldan ötən okiyə burada yubanmağa icazə verməyəcəyik.

Ana yerində dayandı. O, çaşqın halda kişiyə baxdı.

– Oki? – deyə astaca soruşdu. – Oki?..

– Hə, oki! Və əgər sabah sizi görsəm, türməyə gedəcəksiniz. – O, birdən çevrilib qonşu çadıra yaxınlaşdı və brezenti əliylə şappıldatdı. – Kim var burada?

Ana yavaş-yavaş çadırın altına keçib tavanı yeşiyə qoydu. Sonra ağır-ağır yerə çökdü. Roza Sarona gizlincə ona baxırdı və ananın sifətini əsəbiliklə dartdığını görəndə gözlərini yumub özünü yatmış kimi göstərdi.

Gün artıq qərbə tərəf əyilmişdi, amma istilik keçmir-di. Tom söyüdü altında oyandı və hiss etdi ki, ağzı quruyub, bədəni təp içindədir, başı ağırlaşib. O, asta-asta qalxıb sahilə tərəf getdi. Ora çatıb köynəyini, şalvanı çıxartdı və çaya girdi. Yangısı dərhal keçdi. Dayazlıqda uzandı. Axın onu yellədirdi. Dirsəklərini quma dayayıb sudan boylanan ayaq barmaqlarına baxmağa başladı.

Solğunbənzili, arıq oğlan uşağı gəmirici kimi qamışlıqdan çıxdı və cəld soyundu. Susiçovulu misalı çaya girdi, yalnız gözləri və burnu görünürdü. O, birdən Tomun

başını gördü. Gördü ki, Tom ona baxır. Oynamağın bura-xıb suyun dibində oturdu.

Tom dedi:

– Hello!

– Hello!

– Özünü susiçovuluna oxşadırsan?

– Hə. – Uşaq, sanki, belə lazımmiş kimi get-gedə sahilə sarı çəkildi, birdən sıçrayaraq paltarını qapıb kol-luğa qaçdı.

Tom astadan güldü və bu zaman qışqırıq eşitdi:

– Tom! Tom!

O, suyun dibinə oturdu və dişləri arasından bərkədən fit çaldı. Kolluq titrədi və oradan Ruf sıçrayıb çıxdı.

– Ana səni çağırır, – dedi o. – Tez gəl.

– İndi gəlirəm. – O ayağa qalxdı və su ilə sahilə tərəf getdi, Ruf isə təəccüb və maraqla gözlərini onun çılpacaq bədənini zillədi.

Rufun nəzərlərini üzərində hiss edən Tom dedi:

– Di qaç buradan!

Və Ruf qaçdı. Tom onun sahilə həyəcanlı səslə Uin-fildi səsləməsini eşidirdi. O, isti paltarını öz yaş, soyumuş bədənini keçirib kolluğun içiyə çadıra sarı getdi.

Ana quru söyüd budaqlarından ocaq qalamışdı, qazan-çada su qaynadırdı. Tomu görəndə kimi yüngüllük hiss etdi.

– Hə, ana, nə olub burada? – soruşdu o.

– Mən sənə görə qorxurdum, – deyər cavab verdi ana.

– Polismen gəlmişdi. Deyir ki, bizə burada qalmaq olmaz. Qorxuram rastlaşarsan onunla. Döyüb-eləyərsən.

Tom dedi:

– Nəyə görə döyməliyəm ki polismenləri?

Ana gülümsündü:

– Burada ağzına gələni danışırdı... az qala, özüm döyəcəkdim.

Tom bərk-bərk onun çiyindən tutub silkələdi və güldü. Və nəhayət, yerə oturdu.

– Sən belə deyildin, ana, əvvəllər ürəyiyumşaq idin. Sənə nə olub axı?

Ana ona ciddi nəzərlə baxdı.

– Bilmirəm, Tom.

– Bayaq üstümüzə domkrat qaldırırsan, indi, az qala, polismeni döyürsən. – O, astadan güldü və əlini uzadıb ananın çılpaq ayağını mehribanlıqla döyəclədi. – Lap əcinnəsən, – dedi o.

– Tom...

– Hə?

O, deməyə ürək eləmirdi.

– Tom, bu polismen... o, bizə oki dedi. Deyir: “Biz hər yoldan ötən okiyə burada yubanmağa icazə vermərik”.

– Bizə bundan danışılar. Biz artıq eşitmişik bu haqda. – O susdu. – Ana, sənəcə, mən düzələn deyiləm? Mənim yerim həbsxanadır?

– Yox, – cavab verdi ana. – Səni məcbur etdilər öldürməyə, amma... Yox. Niyə soruşursan ki?

– Heç, elə-belə. Mən bu polismenə yaxşıca çəkərdim. Ana gülümsündü.

– Bilmirəm hansımızıq vəhşi. Mən axı, az qala, tavanı ilişdirmişdim ona.

– Nə deyirdi o? Niyə burada qalmaq olmaz bizə?

– Dedi ki, imkan vermərik hər yoldan ötən oki burada qalsın. Deyir ki, əgər sabah sizi burada görsəm, basacağam türməyə.

– Biz öyrəşməmişik onların çaldığına oynamağa.

– Ona elə belə də dedim. O isə deyir: siz evinizdə deyilsiniz. Kaliforniyadasınız. Görünür, onlar burada istədiklərini edirlər.

Tom istəmədən dilindən qaçırdı:

– Ana, bir məsələ də var... Noy çayla üzüşağı çıxıb getdi. O daha bizimlə getməyəcək.

Ana onu o saat anlamadı.

– Niyə? – sakitcə soruşdu o.

– Nə bilim, vallah. Deyir ki, belə yaxşıdır. Bu çayın yanında qalmaq qərarına gəlib. Bunu sənə deməyimi xahiş etdi.

– Bəs necə dolanacaq burada?

– Bilmirəm. Dedi ki, balıq tutacaq.

Ana xeyli susdu.

– Ailəməz dağılır, – nəhayət, dedi o. – Bilmirəm nə edim, heç nə gəlmir ağıma. Daha gücüm qalmayıb.

Tom arxayınılıqla dedi:

– O, bir az qəribə idi axı... Əşi, heç nə olmaz ona.

Ana çaya sarı çaşqın nəzər saldı.

– Bilmirəm nə edim.

Tom çadırlara tərəf baxdı və birinin yanında kiminləsə nəzakətlə söhbət edən Rufa Uinfildi gördü. Ruf paltarını barmaqlarıyla didişdirərək dayanmışdı, Uinfild isə yalın ayağıyla yeri eşləyirdi. Tom qışqırdı:

– Ey, Ruf! – qız başını qaldırdı, onu gördü və öz çadırına tərəf qaçdı, Uinfild də arxasınca. Tom dedi. – Qaç bizimkiləri çağır. Söyüdlükdə yatıblar. Qoy bura gəlsinlər. Sən isə, Uinfild, Uilsonların yanına get, de ki bir azdan gedəcəyik. – Bir andaca hərəsi bir tərəfə qaçdı.

Tom soruşdu:

– Nənə necədir?

– Bu gün yatıb. Deyəsən, yüngülləşib halı. Elə indi də yatır.

– Lap yaxşı. Bəs ətimiz nə qədər qalıb?

– Çox deyil. Ancaq balaca cəlləkdəkdir.

– Onda o birinə su doldurmaq lazımdır. Özümüzə su götürərik.

Onlar Rufun söyüdlükdə cır səsiylə qışqıraraq kişiləri çağırmasını eşidilər.

Ana ocağa çör-çöp atdı, od qalxıb qazançaya çatdı. O dedi:

– İlahi, bizə tezliklə rahatlıq gətir. İlahi, bir yaxşı yer əta elə bizə.

Günəş qərbdə təpələrin əyri xəttinə toxundu. Qazançadakı su pıqqapıq qaynayırdı. Ana brezentin altına keçdi və oradan bir önlük kartofla çıxdı. Kartofu suya tökdü.

– Tezliklə pal-paltarı yuya bilsəydik... Əyin-başımız heç vaxt belə kirli olmayıb. Kartofun özünü yumamış qaynadıram. Niyə – özüm də bilmirəm. Sanki, içimizdə nə isə qırılıb.

Kişilər kolluqdan çıxdılar. Gözləri karıxmış, sifətləri vaxtsız yuxudan qızarmış və şişmişdi.

Ata soruşdu:

– Hə, nə olub?

– Getmək lazımdır, – dedi Tom. – Polismen gəlibmiş, buradan qovur bizi. Yubanmaqdan nə çıxar? Tex çıxaq, bəlkə, salamat keçə bilək bu səhranı. Qabaqda hələ, demək olar ki, üç yüz mil var.

Ata dedi:

– Fikirləşirdim, yaxşı-yaxşı istirahət edərdik burada.

– Olmaz, ata. Yolumuza davam etməliyik, – dedi Tom. – Noy getməyəcək bizimlə. Sahillə üzüaşağı çıxıb getdi.

– Getməyəcək? Bu səfəhin ağına nə gəlib? – ata da tutuldu. – Mənim günahımdır, – məyusluqla dedi o. – Noy mənim vicdanımın günahıdır.

– Boşla görək.

– Kifayətdir bu haqda, – dedi ata. – Mənim günahımdır.

– Yığışmaq lazımdır, – dedi Tom.

Uilson ora yaxınlaşarkən Tomun son sözlərini eşitdi.

– Biz gedə bilməyəcəyik, – dedi o. – Seyri tamam əldən düşüb. Dincəlməlidir. Bu səhradan o, sağ çıxmaz.

Dinməzə ona qulaq asdılar; birinci Tom dilləndi:

– Polismen sabahacan getməsək buradan, hamımızı həbsxanaya basacağıyla hədələyir.

Uilson başını yellədi. Gözləri şüşə kimi cansız olmuş, tutqun dərisi avazımsıdı.

– Nə etmək olar! Seyri gedə bilməyəcək. Qoy həbsxana olsun. Seyri dincəlməli, özünə gəlməlidir.

Ata dedi:

– Bəlkə, sizi gözləyək?

– Yox, – cavab verdi Uilson. – Siz, onsuz da, bizim üçün çox şey eləmisiniz. Sizə qalmaq olmaz. Yolunuza davam edin, orada iş taparsınız. Sizi yubatmaq istəmirik.

Ata həyəcanla dedi:

– Axı heç nəyiniz yoxdur!

Uilson gülümsündü.

– Sizinlə rastlaşanda da heç nəyimiz yox idi. Bunun sizə dəxli yoxdur. Bizimlə öcəşməyin, mən axı hirsleşən də bilərəm. Yığışın, gedin, yoxsa özümdən çıxaram.

Ana atanı brezentin altına çəkib sakitcə nəşə dedi.

Uilson Keysiyə sarı çöndü.

– Seyri xahiş edir ki, ona dəyəsən.

– Yaxşı, – dedi vaiz. O, Uilsonların balaca, boz çadırına yaxınlaşaraq ətkləri qaldırıb içəri keçdi. Çadır qaranlıq və boğanaq idi. Künçdə döşəyi gördü, səhər yük maşınının dan düşürülmüş şeylər necə gəldi atılmışdı. Seyri döşəkdə uzanmışdı, parıldayan gözləri geniş açılmışdı. Keysi dayandı və ona baxarkən başını salladı. Damarlı boynunun əzələləri gərildi. O, şlyapasını çıxarıb əlində tutaraq durmuşdu.

Seyri soruşdu:

– Ərim dedi ki, getməyəcəyik?

– Hə, dedi.

Onun asta, cingiltili səsi yenə eşidildi:

– Mən təkid edirdim ki, yolumuza davam edək. Bu səhradan sağ çıxmıyacağam, amma getsəydik, heç olmasa, onun bu quraqlıqdan canı qurtardı. O isə istəmir getmək. Onun xəbəri yoxdur. Elə bilir sağalacağam. O bilmir.

– O deyir ki, getməyəcəyik.

– Hə, – dedi o. – O tərsdir. Səni çağırırdım ki, dua oxuyasan.

– Mən daha vaiz deyiləm, – sakitcə dedi Keysi. – Mənim dualarım kömək etməz.

Seyri dilini qurumuş dodaqlarına çəkdi.

– Qoca öləndə mən çadırdı idim. Onda sən dua oxudun.

– Bu, dua deyildi.

– Dua idi, – dedi qadın.

– Vaizlər beləsini oxumur.

– Yaxşı dua idi. Mənim üçün də beləsini oxu.

– Bilmirəm nə deyim.

Seyri gözlərini qapaq və bir az keçmiş yenə ona baxdı.

– Onda ürəyində dua et. Ucadan lazım deyil. Sözsüz dua et.

– Mənim Allahım yoxdur, – dedi Keysi.

– Var sənin Allahın. Sən bilmirsən o necədir, lakin bu vacib deyil. – Vaiz başını aşağı dikdi. Qadın qorxa-qorxa onu izləyirdi. Və vaiz başını qaldıran zaman qadının göz-lərindəki gərginlik yox oldu. – İndi yaxşıdır, – dedi Seyri. – Mənə elə bu lazım idi. Yanımda kiminsə olmasını hiss etmək... duanı hiss etmək.

Keysi yuxusunu qaçırmış kimi başını yellədi.

– Anlaya bilmirəm.

Seyri isə dedi:

– Amma sən... sən bilirsən?

– Bilirəm, – dedi o, – bilirəm, amma anlamıram. Bəlkə, bir neçə gün keçəcək – dincini alacaqsan və o zaman siz yolunuza davam edəcəksiniz.

Qadın yavaş-yavaş başını yellədi.

– Məndə artıq ağrıdan başqa heç nə qalmayıb. Bunu bilirəm, lakin ona demək istəmirəm. O, dərd çəkəcək. Bir şey etmək isə, onsuz da, mümkün deyil. Bəlkə, gecə, o yuxuya gedəndə... Oyanar, necə olsa, çətin olmaz.

– İstəyirsən, mən getməyim, səninlə qalım?

– Yox, – cavab verdi qadın. – Yox... Bilirsən, uşaqlıqda yaxşı oxumağım var idi. Bizim tərəflərdə hamı deyirdi ki, mən Cenni Lindin özündən pis oxumuram. Olurdu ki, məni dinləmək üçün gəlirdilər. Oxuyursan, insanlar isə yanında dayanıblar, sanki, onlarla birgə nəfəs alırsan. Mənə elə yaxşı olurdu ki onda. Bunu duymaq hər kəsə nəsis olmur. Qəlbin rıqqətə gəlir, insanlara yaxın olursan. O vaxt elə ümidliydim ki, teatrlarda oxuyacağam, amma yox, həyata keçmədi bu. Mən onlar üçün oxuyarkən aramızda heç kəs dayanmırdı. Bax elə ona görə səndən dua etməyi xahiş etdim. Bu yaxınlığı bir də hiss etmək istədim. Mahnı, ya dua – elə eyni şeydir. Heyif, necə oxumağımı eşitməmişən.

Vaiz onun düz gözünün içinə baxdı.

– Əlvida, – dedi o.

Qadın başıyla cavab verib dodaqlarını bir-birinə sıxdı. Və vaiz qaranlıq çadırdan gözqamaşdırıcı gün işığına çıxdı.

Kişilər şeyləri maşına yükləyirdilər. Con əmi yuxarıda durmuşdu, o birilər əşyaları ona ötürürdülər. O hər şeyi səliqəylə yerləşdirməyə çalışırdı. Ana donuz ətinə tavaya boşaltdı, Tom isə Ellə gedib çayda hər iki çəlləyi yudular. Sonra onlar çəlləkləri yük maşınının ayaq yerinə bağlayıb içini suyla doldurdular və üstünü parusınlə örtüdülər ki, yolda çalxalanmasın. Brezent örtük və üstündə nənənin yatdığı döşəkdən başqa hər şey yerləşdirilmişdi.

Tom dedi:

– Belə yüklə bizim araba mütləq qızdıracaq. Su ehtiyatı götürmədən çıxmaq olmaz.

Ana hamıya qaynadılmış kartof payladı, örtük altından balaca kisəni çıxarıb – içindəki olan-qalanla – donuz əti yığıldığı tavanın yanına qoydu. Hamı ayaq üstə ovuclarındakı kartofu soyuda-soyuda yeyirdi.

Ana Uilsonların çadırına girdi və bir on dəqiqədən sonra çıxdı oradan.

– Getmək vaxtıdır, – sakitcə dedi o.

Kişilər brezent çadırın altına keçdilər. Nənə ağzıaçıq yatmışdı. Onlar döşəyi ehtiyatla qaldırıb yük maşınının lap yuxarisına qoydular. Nənə öz arıq qıçlarını yığdı, amma oyanmadı.

Con əmiylə ata brezent üstəki köndələn taxtadan aşırıb yan tamasalara sarıdılar, örtüyəbənzər bir şey alındı. İndi hər şey hazır idi. Ata cibindən pulqabını çıxarıb içindən iki əzik pul çıxartdı və Uilsona yaxınlaşıb ona uzatdı.

– Bizdən bunu və bunu... – o, donuz ətinə və kartof kisəsini göstərdi – qəbul edin.

Uilson gözünü aşağı dikib başını yellədi.

– Heç o fikirdə olmayın, – dedi o. – Özünüzdə azdır.

– Yolumuza çatar, – dedi ata. – Hamısını vermirik. Ora çatanda isə iş tapılacaq.

– Heç vaxt götürməyəm, – təkrar etdi Uilson. – Dilə tutmayın, yaxşısı budur – hirsələməyəm.

Ana pulu atadan aldı, səliqəylə iki büküb yerə qoydu. Donuz əti olan tavanı isə pulun üstünə qoydu.

– Bunlar burada qalacaq, – dedi o. – Götürməsəniz, başqaları götürəcəklər.

Uilson başını qaldırmadan çönüb öz çadırına sarı getdi, içəri keçdi. Çadırın ətəkləri onun arxasınca bağlandı.

Onlar bir neçə dəqiqə də gözlədilər.

– Getmək lazımdır, – dedi Tom. – Dördə az qalar, yəqin.

Hamı qalxdı yük maşınına, ana yuxarı – nənəyə yaxın çıxdı. Tom, El və ata kabinədə oturdular, Uinflid atanın qucağında. Konni və Roza Sarona qabaq bortun yanında, vaiz, Con əmi, Ruf isə şeylərin arasında – hərə bir yerdə yerləşdi.

Ata qışqırdı:

– Missis Uilson, mister Uilson, salamat qalın!

Çadırdan cavab gəlmədi. Tom mühərriki işə saldı və yük maşını ağır-ağır yerindən tərpendi. Onlar Nidlə və şoseyə aparan yolla irəliləyərkən ana geri baxdı. Uilson şlyapasını çıxarıb çadırın yanında dayanmışdı və onların arxasınca baxırdı. Gün duz onun üzünə düşürdü. Ana ona əl elədi, lakin o cavab vermədi.

Tom dərə-tərə yolda resorlar korlanmasın deyərək maşını ikinci sürətlə idarə edirdi. Nidlə çataçatda o, yanacaq stansiyasının yanında maşını saxlayıb köhnəlmiş kameraların hava buraxıb-buraxmamasını və ehtiyat balonların möhkəm sarınıb-sarınmamasını yoxladı. Çənə yanacaq tökdü, hərəsi beş qallonluq daha iki kanistr benzin və bir-iki qallonluq yağ götürdü. Sonra radiatora su tökdü, xahiş edib xəritə götürdü və onu öyrənməyə başladı.

Ağ forma geymiş cavan oğlan, görünür, Toma qulluq göstərərəkən əsəbiləşirdi və yalnız hesab ödəniləndə sakit oldu. O dedi:

– İgid camaatsınız.

Tom başını xəritədən qaldırdı.

– Nəyə görə ki?

– Bu cür təkərli primusla səhradan keçirsiniz.

– Bəs sən özün ora getmişən?

– Hə, neçə dəfə, amma belə tabutda yox.

Tom dedi:

– Əgər ilişib qalsaq, doğrudanmı, heç kimdən kömək gəlməyəcək?

– Bəlkə də, kömək etdilər. Amma gecəyarısı dayanmağa qorxurlar. Mən dünyasında dayanmazdım. Elə ürəkli deyiləm.

Tom qımışdı.

– Elə bilirsən, biz ürəkliyik? Sadəcə, çarəmiz kəsilib, igidliyin isə bura dəxli yoxdur. Yaxşı, çox sağ ol. Birtəhər gedib çatarıq. – O, kabinəyə mindi və stansiyadan uzaqlaşdı.

Ağ geyimli cavan oğlan kələ-kötür dəmir komaya girdi, köməkçisi orada haqq-hesab qovluğunu nəzərdən keçirirdi.

– Qəribə tayfadır! Vəhşidirlər, elə bil.

– Kim – okilər? Onların hamısı belədir.

– Hələ maşın! Mən bu primusla yerdən tərənəməyə qorxardım.

– O sənsən! Biz səninlə əməlli-başlı adamıq. Bu okilərin isə heç bir anlayışı yoxdur. Heç adama da oxşamırlar. Əsl insan onların yaşadığı kimi yaşamaz. Əsl insan bu çirkəblə, miskinliklə barışmaz. Bu okiləri qorilladan o saat seçmək olmur.

– Amma yaxşı ki, bu cür “hudzon”la mən keçməli deyiləm bu səhradan. Lap taxıldöyən səsi çıxarır.

Onun köməkçisi qarşısındakı qovluğa baxdı. İri tər damcısı barmağından süzülüb çəhrayı vərəqlərin üstünə düşdü.

– Onları heç nə qorxutmur. Elə kütdürlər ki, təhlükəzad qanmırlar. Ümumiyyətlə, burunlarının ucundan o yanı görmürlər. Onlar üçün narahat olmağa dəyməz!

– Narahat olmuram. Sadəcə, fikirləşdim ki, görəsən, mən necə olardım onların yerində.

– Sən axı təhər-töhür başa düşsənsən. Onlar isə heç nə anlamırlar. – O, köynəyinin qoluyla çəhrayı vərəqdəki damcını sildi...

Yük maşını şoseyə çıxıb hər iki tərəfdə qalaqlanmış sal daşların arasıyla getdi. Bir az keçmiş radiatorda su qaynadı və Tom sürəti azaltmalı oldu. Dolanbac maili yol günün yaxıb rəngsizləşdirdiyi, hər şeyi məhv etdiyi cansız ölkəni dolaşib qalxırdı. Tom mühərriki soyutmaq üçün maşını qısa müddətə saxladı, sonra yenidən yoluna davam etdi. Onlar gün batmamış aşırıma çatdılar və aşağı, səhraya – uzaqdakı qara dağlara, günəşin boz torpaqdakı sarı ləkələrinə nəzər saldılar. Qızmar günəş göz qamaşdırırdı. Tom əlini gözünə aparıb yola baxdı. Onlar sırtından üzünə aşağı enərək mühərrik soyusun deyə yalnız əyləcdən istifadə etdilər. Yol aşağı, səhraya aparırdı. Pər fırlanaraq radiatorun suyunu soyudurdu. Tom, El, ata və onun qucağında oturmuş Uinfild qürub edən parlaq günəşə baxırdılar. Gözləri şüşə kimi donuq idi, yanmış üzləri tərdən parıldayırdı. Qızmar yerin çılpalığı və qara dağlar səhranın hamarını pozur və onu qürubun qırmızı şəfəqində daha qorxunc edirdi.

El dedi:

– Dəhşətli yerlərdirl Görəsən, piyada getməli olsaydıq, nə olardı?

– Piyada gedənlər də olub. Çox adam piyada gedib; başqaları gediblərsə, deməli, biz də bacaranq, – cavab verdi Tom.

– Yəqin, xeyli adam ölüb yolda, – dedi El.

– Biz də itkisiz deyilik.

El susdu. Qırmızı işığa bürünmüş səhradan ötüb keçirdilər.

– Necə fikirləşirsən, biz bu Uilsonlarla görüəcəyik? – soruşdu El.

Tom gözlərini yağın səviyyəsini göstərən cihaza zillədi.

– Mənə elə gəlir ki, missis Uilsonu nə biz, nə də kim-sə bir daha görməyəcək. Mənə belə gəlir, vəssalam.

Uinfild dedi:

– Ata, düşmək istəyirəm.

Tom ona baxdı.

– Qaranlıq düşənəcən hamını düşürsək, pis olmaz. – O, sürəti azaldıb maşını saxladı. Uinfild yerə hoppandı və şosenin qırağını islatdı. Tom kabinədən boylandı. – Daha kimin işi var?

– Biz dözərik! – çığırdı Con əmi.

Ata dedi:

– Uinfild, sən dırmaş yuxarı. Qıçlarım keyiyib. – Uşaq kombinezonunu düymələdi, bir söz demədən arxa bortdan maşına qalxdı və nənənin döşəyindən asta-asta keçərək Rufa yaxın gəldi.

Yük maşını qüruba sarı gedirdi və gün səhranı qırmızı alova bürüyərək, kənarını üfüğün düz olmayan xəttinə artıq toxundurmuşdu.

Ruf dedi:

– Nədir – qovdular?

– Özüm gəldim. Bura yaxşıdır. Orada uzanmaq olmur.

– Amma xahiş edirəm, çərənləmə və mənə ilişmə, – dedi Ruf, – çünki yatmaq istəyirəm. Sabah oyanıb görəcəyəm ki, çatmışıq. Tom belə dedi. Görəsən, Kaliforniya necədir, yaman maraqlıdır. Deyirlər gözəldir.

Gün göydə böyük şəfəq haləsi buraxaraq batdı. Brezentin altı hər iki başından üçbucaq işıq gələn tunel kimi qaranlıqlaşdı.

Konni və Roza Sarona kabinəyə söykəniib oturdular, brezentin altından keçən isti külək onların boynuna vururdu, brezent isə şappıldayır, başları üzərində uğuldayırdı. Onlar brezent şappıldayan zaman astaca danışdılar ki, başqaları heç nə eşitməsin. Konni çönüb onun qulağına pıçıldayır, Roza Sarona da eynilə o cür ona cavab verirdi. Roza dedi:

– Elə gedirik, yolun sonu yoxdur, sanki, daha heç vaxt heç nə olmayacaq. Lap bezmişəm.

O çevrilib pıçıldadı:

– Bəlkə, səhər... İstəyərdin ki, indi biz tək olaydıq? – qaranlıqda Konni əlini onun buduna toxundurdu.

Qız dedi:

– Lazım deyil. Başım hərlənir. Qurtar. – Və onun cavabını eşitmək üçün qulağını dayadı.

– Bəlkə... hamı yatandan sonra.

– Hə, – dedi Roza. – İndi isə lazım deyil. Başım fırlanır. Onlar isə, bəlkə, heç yatmadılar.

– Mən daha bacarmıram, – dedi Konni.

– Bilirəm. Mən də. Gəl orada necə olacağından danışaq, özü də bir az o yana çəkil, nə qədər ki birtəhər olmamışam.

Konni bir az aralı oturdu.

– Demək, çatan kimi, axşamlar oxumağa başlayacağam, – deyə sözə başladı o. Roza Sarona dərindən köks ötürdü. – Buna aid kitab tapacağam və oradan abunə vərəqini kəsib götürəcəyəm.

– Bəs çox gözləyəcəyik?

– Nəyi gözləyəcəyik?

– Nə vaxt ki sən çoxlu pul qazanacaqsan və bizim buzumuz olacaq.

– Bunu demək çətinidir, – Konni cavab verdi. – Bunu qabaqcadan bilmək olmaz. Yəqin, Miladacan qurtararam, bəlkə də, lap tez.

– Bax qurtararsan, onda buz alarıq, başqa şeylər də. O inildədi:

– Hamısı istidəndir. Miladda buz nəyinə gərəkdir?

Roza çıxmırdı:

– Doğrudan da! Amma necə olsa, qoy həmişə bizdə olsun. Yaxşı, bəsdir! Pis olacağam.

Ala-toranlıq qaranlığa keçdi, səhra üzərindəki solğun səmada tikanlı, parlaq, seyrək şüalı ulduzlar göründü və göy məxmər kimi oldu. İsti də başqa cür oldu. Qüruba qədər bürkü, sanki, fısqınır, od yağdırdı, indi isə o, aşağıdan, yerdən gur, boğucu dalğayla qalxırdı. Faralar yandırıldı və qabaqdakı tutqun işıqda şose, sağda və solda isə səhranın ensiz zolağı göründü. Bəzən uzaqda heyvan gözləri parıldaırdı, lakin onlar işığa çıxmırdılar. Brezentin altı artıq lap qaranlıq idi. Con əmiylə vaiz ortalıqda yerə dirsəklənib uzanmışdılar və örtüyün arxa ucbuca-

ğından yola baxırdılar. Onlar lap bortun yanında iki formasız fiqur görürdülər – bu, nənə və ana idi – görürdülər ki, ana vaxtaşırı dikəlib necə başqa cür uzanır.

– Keysi, – dedi Con əmi, – sən bilməlisən, insanlar necə etsin?

– Nəyi?

– Özüm də bilmirəm, – cavab verdi Con əmi.

Keysi dedi:

– Çətin sual verirsən.

– Sən də vaiz olmusan.

– Bura bax, Con! Bu nədir, hamınız elə vaiz, vaiz deyirsiniz. Məgər vaiz adam deyil hamı kimi?

– Elədir, amma o... o, ayrı cür adamdır... yoxsa o nə vaizdir daha. Mən nə demək istəyirəm. Elə ola bilər ki, sən insanlara bədbəxtlik gətirirsən?

– Bilmirəm, – dedi Keysi. – Bilmirəm.

– Bax məni götürək... mənim gözəl, yaxşı arvadım vardı. Bir gecə qarnı ağrıdı. Məndən xahiş etdi həkim çağırım. Mən isə dedim: “Bir bu qalmışdı. Toxluq eləmişən, yəqin, başqa bir şey yoxdur”. – Con əmi vaizin dizinə qoydu əlini və qaranlıqda ona nəzər saldı. – Sən görəydin o, mənə necə baxdı. Bütün gecəni zarıdı, o biri gün isə öldü. – Keysi burunaltı nəsə dedi. – Başa düşürsən? – Con əmi davam etdi. – Onu mən öldürdüm. Və o gündən mən günahımı yumağa çalışırdım... yaxşı-lıq etməyə çalışırdım... daha çox uşaqlara. Düzgün yaşamaq istəyirdim... amma bacarmıram. İçib keflənirəm, pozğunluq edirəm...

– Hamı gəzir, – dedi Keysi. – Mən də.

– Düzdür, amma sənin günahın yoxdur.

Keysi yumşaqlıqla söylədi:

– Necə yoxdur – var. Hamının günahı var. Bizə görə günah nədir? O şeydən ki əmin deyilik, onu günah sayırıq. Hər şeydən əmin olanları və özündə heç bir günah görməyənləri – bu əclafarı isə, Allahın yerində olsaydım, dalına təpik vurub qovardım göylər səltənətindən. Onları görməyə gözüm yoxdur.

Con əmi dedi:

– Məndə elə hiss var ki, sanki, elə öz doğmalarına bədbəxtlik gətirirəm. Fikirləşirəm, bəlkə, uzaqlaşım onlardan? Bu cür yaşaya bilmirəm.

Keysi cəld dedi:

– İnsan nə etməlidirsə, qoy elə onu da etsin. Sənə heç bir məsləhət verə bilmərəm. Heç bir. Mən bilmirəm, xoşbəxtlik, yaxud bədbəxtlik gətirmək mümkündür, ya yox? Amma bir şeyi yüz faiz bilirəm: heç kəsin öz gəninin həyatına burun soxmağa ixtiyarı yoxdur. Qoy insan öz qərarını özü versin. Ona kömək etmək olar, göstəriş vermək isə – yox.

Con əmi mütəəssir halda dedi:

– Demək, sən bilmirsən?

– Yox, bilmirəm.

– Bəs necə bilirsən, arvadımı ölümdən qurtarmamağım günahdır?

– Başqası üçün bu, sadəcə, səhv sayılardı, – dedi Keysi, – amma sən bunun günah olduğunu düşünürsənsə, deməli, günahdır. İnsan öz günahlarnı özü yaradır.

– Bu haqda yaxşıca düşünmək lazımdır, – dedi Con əmi, arxası üstə çöndü və dizlərini qaldırıb uzandı.

Yük maşını hər mili arxada buraxırdı. Vaxt dumadan gedirdi. Ruf və Uinfild yatmışdılar. Konni haradansa yorğan çıxarıb Roza Saronayla üstünə örtüdü və onlar nəfəslərini içəri çəkərək qaranlıqda qucaqlaşdılar. Sonra Konni yorğanı bir kənara atdı və isti hava onların islanmış bədənlərinə sərinlik vurdu.

Ana nənənin yanında döşəkdə uzanmışdı və qaranlıqda gözləri heç nə görməsə də, yanında titrəyib dartıran bədəni, tez-tez vuran ürəyi hiss edir, kəsik-kəsik nəfəsi eşidirdi. Və ana təkrar edirdi:

– Sakit ol, sakit ol. Hər şey yaxşı olacaq, hər şey yaxşı olacaq. – Sonra qırıq-qırıq səslə əlavə etdi: – Axı bilirəm, biz səhranı keçməliyik. Sən axı bunu bilirsən.

Con əmi onu səslədi:

– Nə olub?

O, bir qədər susub cavab verdi:

– Heç, mən elə-belə. Yəqin, yuxuda danışıbmışam.

Sonra nənə sakitləşdi, ana onun yanında hərəkətsiz uzanmışdı.

Saatlar keçir, zülmət sıx divar kimi yük maşınının qarşısında dayanırdı. Bəzən onları qərbə baş alıb gedən maşınlar keçirdi; bəzən qarşılarna yük maşını çıxır və gup-pultuyla ötüb üzü şərqə sarı gedirdi. Ulduzlar yavaş-yavaş qərbə tərəf axıb gedirdi. Onlar Degget yaxınlığındakı müfəttiş məntəqəsinə yaxınlaşanda gecəyarından keçmişdi. Şose burada çıraqban idi, müfəttiş daxmasında isə parlaq işıqlı yazısı olan lövhə var idi: “Sağla get. Dayan”. Tom maşını saxladı və kontorda avara-avara veyllənən müfəttişlər o saat çıxıb uzun taxta örtünün altında dayandılar. Birisi onların nömrəsini qeyd etdi və kapotu açdı.

Tom soruşdu:

– Bu, nəyə görədir?

– Aqronomik yoxlama. İndi maşına baxacağıq. Bitki, toxum var?

– Yoxdur, – cavab verdi Tom.

– Hər halda, baxmalıyıq. Maşını boşaldın.

Ana böyük çətinliklə maşından düşdü. Üzü şişmişdi, gözləri sərt baxırdı.

– Qulaq asın, mister, aramızda xəstə var. Qoca qarındır. Onu həkimə aparacağıq. Gözləyə bilmərik. – Ana göz yaşlarını güclə saxlayırdı. – Buraxın bizi.

– Yox. Mütləq yoxlamalıyıq.

– Allah haqqı, bizdə heç nə yoxdur! – çığırdı ana.

– Allaha and içirəm. Nənənin halı lap pisdir.

– Deyəsən, özünüz xəstələnmisiniz, – dedi müfəttiş.

Ana arxa bortun taxtasından yapışıb bütün bədəniylə dartınaraq bütün qüvvəsini bu hərəkətə sərf etdi.

– Yoxlayın, – dedi o.

Müfəttiş fənərin işığını büzükmiş qoca sifətə yönəltdi.

– Doğrudan, bir şey görünmür, – dedi o. – Deməli, deyirsiniz, heç nə yoxdur – nə toxum, nə meyvə, nə tərəvəz, nə qarğıdalı, nə portağal?

– Heç nə yoxdur. Vallah!

– Yaxşı, sürün gedin. Barstouda var həkim. Buradan cəmi səkkiz mildir. Sürün.

Tom kabinəyə dırmaşıb maşını yerindən tərpətdi.

Müfəttiş üzünü yoldaşına sarı çevirdi.

– Onları niyə saxlayacaq?

– Bəlkə, yalan deyir hamısı, – dedi yoldaşı.

– Yox, əş! Sən bir o qarını görəydin. Yox, yalan demirlər.

Tom Barstouya tez çatmaq üçün sürəti artırdı və onlar bu kiçik şəhərciyə yaxınlaşan zaman o, maşını saxlayıb çıxdı, arxa borta sarı getdi. Ana yuxarıdan boylandı.

– Salamatlıqdır, – dedi ana. – Sadəcə, yubanmağımı-zı istəmərdim, qorxurdum səhrada ilişib qalarıq.

– Nənəyə nə olub ki?

– Heç nə... heç nə. Sür. Səhranı tez keçmək lazımdır.

Tom başını yelləyib aralandı.

– El, – dedi o, – gəl yanacaq dolduraq, sonra sən sürərsən.

O, maşını fasiləsiz işləyən yanacaq stansiyasına sürdü, çəni və radiatoru doldurdu, karterə yağ əlavə etdi. El sükan arxasına keçdi. Tom qıraqda oturdu, ata ortada. Onlar sürüb yenidən qaranlığa varid oldular və tezliklə Barstounu əhatə edən alçaq təpələr arxada qaldı.

Tom dedi:

– Bilmirəm anaya nə olub. İlan çalmış kimidir. Beş dəqiqə maşını yoxlasaydılar, nə olacaqdı ki? Bayaq deyir – pisdır nənənin halı, indi deyir yaxşıdır. Bilmirəm nə olub. Bəlkə, yolda havalanıb?

Ata dedi:

– O, indi gəncliyindəki kimi qoçaq olub. Onda cavan idi – heç nədən qorxmurdu. Amma bu qədər uşaq doğub, ağır iş görür, sanki, çoxdan sakitləşməli idi. Ancaq çətin! Domkrat yelləməyi yadınızdadır? Al görüm, necə alırsan – mən heç vaxt ürək eləmərəm.

– Bilmirəm nə olub ona, – dedi Tom. – Bəlkə, yorulub, sadəcə?

El dedi:

– Bircə qurtaraydı bu səyahətimiz! Bu zəhrimar maşından cana gəldim.

Tom dedi:

– Afərin sənə – yaxşısını seçmişən. Əngəlsiz-filansız gedir.

“Hudzon” bütün gecəni bürkülü qaranılıqla çarpışmada idi, dovşanlar onun işığına qaçıb gəlir və tullanaraq kənara baş götürürdülər. Moxavenin işıqları irəlidə parılayan vaxt arxada hava açılmağa başlamışdı. Sübh toranlılığında qərbdə dağlar göründü. Moxavedən su, yağ götürüb irəli, dağlara sarı üz tutdular və indi şəfəq onları hər tərəfdən əhatə edirdi.

Tom qışqırdı:

- Keçdik səhranı! Ata, El, bir baxın! Keçə bildik!
- Elə yorulmuşam ki, mənə fərq etmir, – dedi El.
- Ver, mən sürüm.
- Yox, gözlə.

Texaçapını işıqda keçdilər. Günəş arxadan çıxırdı. Birdən aşağıda gözləri qarşısında geniş vadi açıldı. El yolun ortasında qəfil əyləci basıb çığırdı:

– Ay! Baxın! – Üzümlüklər, meyvə bağları, geniş, hamar vadi – yaşıl, gözəl. Sıra ilə əkilmiş ağaclar, kiçik fermer evləri.

Ata dedi:

– İnanılmazdır!

Uzaqda şəhərciklər, meyvə bağlarının arasında qəsəbələr və vadini qızılı rəngə qərç edən sübh günəşi. Arxada sığınal verdilər. El maşını şosenin qırağına çəkib saxladı.

– Yaxşı-yaxşı baxmaq lazımdır.

Qızılı zəmilər, söyüdlər, evkalipt cərgələri.

Ata köks ötürdü.

– Ağıma gəlməzdi ki, belə şey ola bilər dünyada.

Ərik, qoz ağacılıqları və portağal yaşıllığının tünd ləkələri. Ağacların arasında qırmızı damlar və anbarlar – böyük anbarlar. El maşından çıxdı və qıçlarının keyini açmaq üçün bir neçə addım atdı və qışqırdı:

– Ana, bax! Çatmışıq!

Ruf və Uinfild yük maşınından sürüşüb yerə düşdülər, məftunluq və ürkəkliklə geniş vadiyə baxaraq donub-qaldılar. Uzaqlar zərif tutqunluqla bürünmüşdü və sanki, üfünqə sarı getdikcə torpaq get-gedə yumşalırdı. Yeldəyirmanların pərləri kiçik helioqraflar kimi bərq vururdu. Ruf və Uinfild gözlərini gördüklərindən ayıra bilmirdilər. Ruf pıçıldadı:

– Budur – Kaliforniya.

Uinfild dodaqlarını səssiz tərpədənək bu sözü heca ilə təkrar etdi.

– Meyvə var burada, – dedi o, bərkdən.

Keysi və Con əmi, Konni və Roza Sarona maşından düşdülər. Onlar da susub durmuşdular. Roza Sarona saçını düzəltmək üçün qollarını qaldırdı, vadini gördü, qolları yavaş-yavaş yanına düşdü.

Tom dedi:

– Bəs ana haradadır? İstəyirəm, o da baxsın. Ana, bax! Yaxın gəl.

Ana asta-asta, çətinliklə arxa bortdan düşdü. Tom ona nəzər saldı.

– İlahi! Yoxsa, xəstələnmişən?

Ananın üzü şişkin, bozarmış idi, gözləri çuxura düşmüş, göz qapaqları yuxusuzluqdan qızarmışdı. Ayaqlarını yerə qoyan kimi yığılmasın deyə maşının bortundan yapışdı.

O, xırıltıyla dedi:

– Demək, keçdik səhranı.

Tom vadini göstərdi:

– Bax!

Ana həmin tərəfə baxdı və ağzı azca açıldı. Barmaqlarını boğazına aparıb zərif dərisinin büküyündən yapışıb yüngülcə sıxdı.

– Şükür Allaha! – dedi o. – Gəlib çıxdıq. – Dizləri qatlandı və o, maşının ayaq yerinə oturdu.

– Xəstələnmişən, ana?

– Yox, yorulmuşam.

– Gecə yatmamısan?

– Yox.

– Nənənin halı pis idi?

Ana dizi üstündəki yorğun əllərinə baxdı.

– İstəyirdim o saat deməyib gözləyim. Qanınız...

Ata dedi:

– Demək, nənə lap pisdir.

Ana gözlərini qaldırıb vadini uzun-uzadı gözədən keçirdi.

– Nənə öldü.

Onlar sakitcə anaya baxırdılar, nəhayət, ata soruşdu:

– Nə vaxt?

– Bizi yolda saxlamamışdan əvvəl.

– Ona görə qoymadın şeyləri yoxlasınlar?

– Qorxurdum ki, səhrada ilişib qalaq, – cavab verdi ana. – Mən nənəyə dedim ki, əlimizdən heç nə gəlmir. Gərək səhranı keçək. Mən dedim, artıq axır nəfəsində olanda mən ona hər şeyi dedim. Bizə səhranın ortasında dayanmaq olmaz. Uşaqlar balacadır. Roza hamilədir. Mən ona hər şeyi dedim. – O, əllərini dizi üstündən qaldırıb bir anlıq üzünü örtüdü, sonra asta dedi: – Onu orada, yaşıl, gözəl yerdə dəfn etmək lazımdır. Ətrafında ağaclar olsun. Qoy, heç olmasa, Kaliforniyada torpağa qovuşsun.

Hamı qorxu içərisində anaya baxır, ondakı iradəyə heyrət edirdi.

Tom dedi:

– İlahi! Sən bütün gecəni onun yanında uzanmısan?

– Biz səhranı keçməliydik, – yazıq-yazıq dedi ana.

Tom anaya sarı addım atdı və əlini onun çiyinə qoymaq istədi.

– Mənə toxunma, – dedi ana. – Özümü ələ alaram, bircə toxunma. Yoxsa özümü saxlaya bilmərəm.

Ata dedi:

– Getmək lazımdır. Ora, aşağı getmək lazımdır.

Ana ona baxdı.

– Olar... olar, mən kabinədə oturum? Mən daha orada bacarmıram... yorulmuşam. Taqətim qalmayıb.

Onlar hər tərəfdən bağlanmış, bürünmüş – hətta başı qarışıq yorğana bürünmüş hərəkətsiz, uzun fiqurdan gözlərini qaçıraraq yenidən yük maşınına mindilər. Onlar kömbələnib qalxmış yorğana – buruna, iti bucağa – çənəyə baxmamağa çalışaraq öz yerlərində oturdular. Onlar çalışdılar ora baxmasınlar, lakin bacarmırdılar. Qabaq küncə, meytdən bacardıqca uzağa qısılmış Ruf və Uinfild gözlərini ondan çəkmirdilər.

Ruf pıçılıyla dedi:

– Bu nəndir. Daha ölüb o.

Uinfild asta-asta başını yırğaladı.

– O daha nəfəs almır. Lap, lap cansızdır.

Roza Sarona isə Konniyə pıçıldadı:

– O... düz biz o işlə məşğul ikən ölmüş.

– Haradan biləydik? – Konni sakitləşdirici tərzdə cavab verdi.

El yerini anaya verərək yuxarı qalxdı. Bir qədər moizə oxumaq fikrinə düşdü, çünki darıxırdı. Keysiyə Con əminin yanında yerini rahatlayıb sözə başladı:

– Neyləmək olar, qocalmışdı daha. Vaxtı çatmışdı. Hamımız öləcəyik. – Keysiyə Con əmi Elə kal baxışlarla baxdılar, sanki, qəfil dil açmış kol görürdülər. – Düz demirəm? – El əl çəkmirdi. Onlar baxışlarını kənarlaşdırdılar və o, qaşqabaq töküüb susdu.

Keysi heyrət içində, təəccüblə söyləndi:

– Bütün gecəni... tək qalasan, – əlavə etdi. – Con! Bu qadında elə bir qəlb var ki, məni qorxuya salır. Həm qorxursan, həm də ona baxıb öz gözündə əcləfləşirsən.

Con soruşdu:

– Bəs bu, günah deyil? Səncə, bunda günah yoxdur? Keysi təəccüblə baxdı ona.

– Günah? Bunda heç bir günah yoxdur.

– Mən isə nə etsəm, lap bir azca, mütləq günah işləmişəm, – dedi Con və uzun, başdan-ayağa bükülü bədənə baxdı.

Tom, ana və ata kabinəyə mindilər. Tom əyləci buraxıb mühərriki işə saldı. Ağır maşın finxırtıyla silkələnə-

silkələnə enişlə getdi. Günəş arxalarında idi, qabaqda qızılı-yaşıl vadi göz oxşayırdı. Ana başını asta-asta çevirdi.

– Nə gözəldir! – dedi o. – Onlar görəydi kaş!

– Hə, düzdür, – dedi ata.

Tom ovcuyla sükanı döyəclədi.

– Çox qocalmışdılar, – dedi o. – Elə bir şey görməzdilər burada. Baba öz cavanlığını, hinduları, preriyları xatırlayacaqdı. Nənə isə – öz ilk daxmasını. Yaman qocalmışdılar. Yalnız Ruf və Uinfild əməlli-başlı hər şeyi görə-cəklər.

Ata dedi:

– Gör bizim Tommi necə danışır, böyüklər kimi, elə bil, moizə oxuyur.

Ana isə kədərlə gülümsündü:

– Hə... Tommi böyüyüb, hündür olub... elə ki, baxanda boynun əyilir.

Onlar sərt dolaylarla şose ilə aşağı enir, vadi gah itir, gah yenidən görünürdü. Aşağıdan onlara yaşılığın kəskin ətri, qrindemiyaların qatranlı iyi qarışmış vadinin isti nəfəsi gəlib çatırdı. Şose boyu tsikadların çatıltısı eşidilirdi. Tom qarşıda zıncırovlu ilan gördü, üstünə sürdü, təkərlə əzdi və onu yolun ortasında elə qıvrıla-qıvrıla qoyub getdi.

O dedi:

– Gərək öyrənək, burada harada müstəntiq var. Nənəni yaxşı dəfn etmək lazımdır. Ata, nə qədər pulumuz qalıb?

– Qırx dollara yaxın, – cavab verdi ata.

Tom güldü:

– Əladır! Bununla nə başlamaq olar?! Əliboş gəlmişik. – O fisqırdı və sifəti dərhal sərtləşdi. Papağının günlüyünü gözünə basdı. Yük maşını isə üzünə aşağı geniş vadiyə enirdi.

XIX fəsil

Nə vaxtsa, çoxdan Kaliforniya Meksikaya, onun torpaqları isə – meksikalılara məxsus idi; sonra ölkəyə amerikalıların cındır, rahatlıq bilməyən ordaları axışıb gəldi. Və torpaq istəyi onlarda o qədər güclü idi ki, bu yeri qəsb etdilər – Satterin, Herreronun torpaqlarını ələ keçirdilər, iri mülkləri tutub xaraba qoydular, acıb vəhşiləşmiş heyvanlar kimi hərə öz tikəsi uğrunda nəriltiyə savaşıb və tutub aldıqlarını əldə silah qoruyurdular. Onlar orada evlər, damlar tikdilər, onlar torpağı şumladılar, əkib-becərdilər və özlərini bu torpağın sahibi hesab etməyə başladılar.

Meksikalılar zəif və tox xalq idi. Onlar öz haqlarını müdafiə edə bilmədilər, çünki onlar üçün dünyada elə bir şey yox idi ki, ona amerikalıların torpağa can atdıqları hərisliklə can atmaq olaydı.

Və illər ötdükcə torpaq zəbt edən skvatterlər artıq skvatter deyil, mülkiyyətçi olurdular; onların uşaqları da böyüyüb bu torpaqda oğul-uşaq sahibi olurdular. Onlar öz aclıqlarını, içlərini gəmirən dağıdıcı, heyvani aclıqlarını öldürürdülər, bu aclığı yalnız torpaq, su, bu torpağın üstündəki bərəkətli səma, yaşıl cücərtilər, şirəli köklər yatıra bilərdi. Onlar bütün bunlara o dərəcədə tam sahib oldular ki, daha ətraflarında heç nə görməməyə başladılar. Artıq onlara bir akrılıq məhsuldar torpaq, günəşdə bərq vuran kotan, toxum və pərləri yellənən yeldəyirmanı həsrəti əziyyət vermirdi. Onlar artıq yuxulu quşların ilk cikkiltisinə qulaq kəsilərək dan söküləndə yerlərindən qalxmır, üzlərində səhər mehini hiss etmir, sevdikləri tarlalarına çıxmaq üçün günəşin ilk şüalarını gözləməyirdilər. Bunların hamısı keçmişdə qalmışdı; indi məhsul dollarlarla hesablanır, torpaq əsas kapital, üstəgəl faizlərlə qiymətləndirilir, məhsullar hələ əkindən qabaq alınıb-satılırdı. Və indi hansısa ildə quraqlığın, selin, məhsul qıtlığının olması onlar üçün nə müddətə həyatın axarını saxlayan faciə deyil, adicə ziyan olmuşdu. Pul onların torpaq sevgisini xırdalamışdı, bu həvəs onların faizlərini damla-damla

yox etmişdi, onlar daha fermer yox, məhsulla alver edən xırda dükancı, istehsal etməmiş satan xırda fabrikaçı olmuşdular. Sonra isə uğursuz dükancılar öz torpaqlarıyla vidalaşmalı, onu daha işgüzar alverçilərə verməli oldular. İnsan nə qədər ağıllı olsa da, torpağı, yaşıllığı nə qədər sevsə də, alverçi ola bilmirdisə, məhv olurdu. Və illər ötdükcə torpağa iri işbazlar sahib olurdular; torpaq sahələri get-gedə böyüyür, sayı isə azalırdı.

İndi əkinçilik sənayeyə çevrilmişdi və mülkiyyətçilər özləri də bilmədən Qədim Romanın yolu ilə getmişdilər. Romalılar ölkələrinə qulları gətirir, hərçənd bu insanları – çinliləri, yaponları, meksikalıları, filippinliləri – qul adlandırmırdılar. İri işbazlar deyirdilər ki, bu insanlar yalnız dünyü və paxlayla dolana bilər. Belələrinə çox şeymi lazımdır? Bəlkə, onlara əməlli-başlı pul ödəyək? Əşi, onlar heç bunu hara xərcləyəcəklərini bilməyəcəklər. Görün, onlar necə yaşayır. Bir görün, nə yeyirlər. Yox, əgər qudursalar, dərhal onları buradan rədd edin.

Torpaq sahələri durmadan artır, sahibkarların sayı isə azalırdı. Torpaqda qalan fermerləri isə barmaqla saymaq olardı. Döyülmə, aclıq və qorxu gətirilmiş qulları o həddə çatdırdı ki, bir çoxları öz vətənlərinə qayıtdılar, digərləri əldən düşmüşdülər, onları güllələdilər, yaxud ölkədən qovdular.

Və bu torpaqdan tamamilə başqa məhsullar yığılmağa başlandı: dənli zəmilərin yerini meyvə ağacları tutdu və qəlbi yerlərdə indi bütün dünyanın tələbatına uyğun alçaqboylu, üzdə bitən tərəvəzlər – kahı, gül kələm, ənginar, kartof əkilirdi. Dəriyazla, kotanla, yabayla insan ayaq üstə işləyir, lakin o, kahı ləklərinin arasında qurd kimi sürünməli olur, o, belini əyərək pambıq ləkləri arasında arxasında kisə daşımalı, eynən günahını etiraf edən suçlütək gül kələmin qarşısında diz çökməli olur.

İndi artıq xozeyinlər öz fermalarında işləmirdilər. Təsərrüfat kağızda idarə olunurdu; xozeyinlər torpağa yadırgamışdılar, onun ətrini, yumşaqlığını unutmuşdular, bildikləri bircə o idi ki, ona sahibdirlər, yaddaşlarında yalnız

onun gəlir-çıxarı idi. Və bəzi fermalar elə genişlənməmişdi ki, artıq bir insanın bütün təsərrüfat beyninə sığmırdı; bu təsərrüfatlar artıq o ölçüdə genişlənməmişdi ki, faizləri, gəlir və ziyanları hesablamaq üçün bütöv bir mühasibatçı ordu-su tələb olunurdu; torpağı tədqiq edib qüvvətləndirmək üçün kimyaçılar, insanların üçqat əyilərək ləklərin arasıyla bacardıqca cəld hərəkət etmələrini nəzarətdə saxlayan idarəçilər tələb olunurdu. Və bu cür fermer, əslində, dükanaçıya çevrilir, dükanaçıdır. O, insanlara pul ödəyir, məhsul satır və pullarını geri alır. Gələcəkdə isə o artıq pul ödəmir və bununla da kontor işlərinin aparılmasına qənaət edirdi. Bu fermalarda məhsullar kredit verilir. İnsan işləyir və qarnını doyururdu; iş qurtaranda isə ona məlum olurdu ki, şirkətə borcu var. Sahibkarlar nəinki daha çalışmırdılar fermalarında – bir çoxları hətta bu fermaların üzünü belə heç vaxt görməmişdilər.

Sonra isə Kanzasdan, Oklahomadan, Texasdan, Nyu-Meksikodan, Nevada və Arkanzasdan qərbə doğru müflisləşmiş insanların köçü başladı. Tozdan, traktordan qaçmış ailələrin, klanların köçü başlandı. Evsiz-eşiksiz, ac insanlar tıxılı-təpili maşınlarda karvan-karvan yola düzəlmişdilər. İyirmi min, əlli min, yüz min, iki yüz min insan. Bu ac, qarışqa kimi rahatlıq bilməyən kütlə dağlardan keçərək tezliklə iş yerlərinə çatmağa tələsirdi ki, hər nə olsa etsin, istənilən əzaba qatlaşsın – yük qaldırsın, daşsın, alaqsın, yığsın, kəssin – tək bir tikə çörək qazansın. Uşaqlar aclıq keçirirdi. Yaşamağa yerləri yox idi. İşə, çörəyə, ən çox isə – torpağa yetmək üçün qarışqa kimi qaçır, tələsirdilər.

Biz yad birisi deyilik. Artıq yeddi ayaq nəslimiz Amerikada doğulub, boya-başa çatıb, qurdalasan, kökümüz gedib İrlandiyaya, Şotlandiyaya, Almaniyaya, Britaniyaya çıxar. Babalarımızdan biri inqilab uğrunda savaşıb, bəs vətəndaş müharibəsində bizlərdən nə qədər olub – hər iki tərəfdə. Biz amerikalılarıq.

Onlar ac, qəzəbli idilər. Onlar burada ev-eşik tapmaq ümidində idilər, fəqət nifrət tapdılar. Okilər... Xozeyinlər

onlara nifrət edirdi, zira bilirdilər ki, okilər onlardan möhkəm xalqdır, Okilər aclıq keçirir, onlar isə xirtdəyəcən toxduklar və bir də onlar öz babalarından ac, qəzəbli adamın əlində silahı olarsa, zəif adamdan torpaq qəsb etməsinin necə asan olduğunu eşitmişdilər. Xozeyinlər onlara nifrət edirdi. Bu şəhərlərdə isə okilərdən dükançıların zəhləsi gedirdi, zira bilirdilər ki, okilər pulsuz camaatdır. Bu, dükançının nifrətini qazanmağın ən rahat yoludur, zira onda müştəridəki məhz əks keyfiyyət rəğbət doğurur. Şəhərlilər, xırda bankirlər okilərə ona görə nifrət edirdilər ki, onlardan qazanc götürmək olmur. Bu okilərin heç nəyi yoxdur. Fermalardakı fəhlələr də okilərə nifrət edirdi, çünki ac adam işləməlidir və əgər o işləməlidirsə, işləməyə bilməzsə, demək, işəgötürən haqqı avtomatik surətdə azaldır və bu zaman daha heç kəs bundan yüksək qazanca ümid edə bilməz.

Və müflis olmuş fermerlər, köçkünlər axını Kaliforniyaya uzanırdı – iki yüz əlli min, üç yüz min. Orada, arxada yeni traktorlar torpağı şumlayır və icarədarları qovurdular. Sonra yeni kütlələr tökülürdü yollara – müflisləşmiş, evsiz-eşiksiz, qəzəbli və qəzəbiylə təhlükəli olan yeni insan dalğası.

Kaliforniyalılar həyatdan çox şey – kapital toplamaq, cəmiyyətdə uğur qazanmaq, həzz, dəbdəbə, pulu etibarlı yerə qoymaq tələb edirdilər; yeni barbarların isə istədiyi yalnız iki şey idi – torpaq və çörək və bu iki şey onlar üçün vahid məna kəsb edirdi. Və kaliforniyalıların tələbləri dumanlı, qeyri-müəyyən olduğu halda, okilərin istəkləri reallığı ilə seçilirdi: onların can atdığı hər bir şey burada gözü qıcıqlandıraraq, həsəd yaradaraq elə yol kənarında durmuşdu. Məhsuldar zəmilər – burada su quyuları qazmaq olar – məhsuldar yaşıl zəmilər; torpaq – onu əlinə götürüb barmaqlarınla ovuşdura bilərsən; ot – onun ətrini içinə çəkə bilərsən; yulaf qıçası – onu çeynəsən bir az, boğazında büzüscüdürcü şirinlik hiss edəcəksən. İnsan becərilmiş torpağa baxaraq bilir və xəyalən görürdü ki, burada belini əyib əzələlərini gərsə, zəhməti hədəf etməz;

burada kələm və qızılı şəkər qarğıdalısı, şalğam və kök bitər.

Evsiz, ac insan maşında yolla gedir – yanında arvadı, arxa oturacaqda sısqa uşaqlar – və qazanc yox, qida verə bilən becərilməmiş çöllərə baxırdı. O bilirdi ki, əkilməmiş zəmi, becərilməmiş torpaq onun arıq uşaqlarına qarşı cinayətdir. Bu yoldan maşınla keçən insanı zəmi şimikləndirirdi, o, buranı əkmək üçün hər şeyindən keçərdi – çünki uşaqları burada cana gələr, arvadı rahatlıq tapardı. Onu başdan çıxaran şey daim gözü qarşısında idi. Zəmilər onun nəfsini çəkirdi, təmiz, bol sulu suvarma kanalları da nəfsinə “gəl-gəl” deyirdi.

Cənubda isə o, qızılı portağalları görürdü, ağacların tünd yaşıllığı içində; və kimsə öz sısqa uşağı üçün portağal dəre bilməsin deyə bağlarda qoyulmuş silahlı mühafizəni. Portağallar qiymət aşağı düşərsə, zibilliyə atılacaq.

O, öz köhnə maşınında şəhərə daxil olurdu. İş axtararaq fermaları dolaşırdı. Buralarda harada gecələmək olar.

Bax, o çayın kənarında, Huvervildə. Ora okilərlə doludur.

O, öz köhnə maşınında gəlib çıxırdı Huvervilə və sonra daha harada gecələyəcəyini soruşmurdu, çünki hər bir şəhər kənarının öz Huvervili vardı.

Cındır qəsəbə – köhnə-kürüş yığını, adətən, su olan yerdə yaranırdı. Evləri burada çadırlar, çubuqdan alaçıqlar, karton qutularından komalar əvəz edirdi. İnsan öz ailəsini bu qəsəbəyə gətirir və Huvervilin vətəndaşı olurdu – belə yerlərin hamısı “huvervil” adlanırdı. İnsan çadırını bacardıqca suya yaxın qururdu; çadırı olmadıqda isə o, şəhər zibilliyinə gedir, oradan büzmələnməmiş karton gətirir və bundan evcik qururdu. Yağış yağdıqda su evciyi isladıb aparırdı. İnsan Huvervildə yerləşərək iş axtararaq ətrafı dolaşırdı və əlində qalmış az miqdar pul maşının benzininə sərf olunurdu. Axşamlar kişilər yığışib söhbət edirdilər. Sallağı oturub yolboyu gördükləri torpaqdan danışırdılar.

Bax orada, üzü qərbə otuz min akr əl dəyməmiş qalır.
Eh! Cəmi beş akr verəydilər – mən bilirəm neyləyərdim.
Hər şey əkərdim orada.

Fikir vermisən? Fermalarda nə tərəvəz əkiirlər, nə donuz saxlayırlar, nə toyuq. Onlarda həmişə nə isə, bir şey olur – pambıq, ya deyək ki, ərik, ya da kahı. Başqa yerdə ancaq toyuqlar. Bütün qalan şeyləri alırlar, amma burada, öz bostanlarında da yetişdirə bilərdilər.

Eh! İki dənə donuzum olaydı!

Boş-boş danışırsan. Bütün bunlar sənin deyil və heç vaxt da olmayacaq.

Bəs sonrası necə olsun? Belə uşaq böyütmək olar?

Düşərgələrdə bir-birinə pıçıltıyla xəbər ötürürdülər. Şeftərdə iş olacaq. Və elə gecəyəkən doluşurdular maşın-lara, yol basabas olurdu – hamı iş dalınca götürülüb, elə bil, qızıl axtarırlar. Dəstə-dəstə adam axışırdı Şeftərə, tələb olunandan düz beş dəfə çox. Lap qızılaxtaranlar kimi. İş tapmaq həsrətiylə gecə gizləncə düzəlirdilər yola.

Yolboyu isə adama “gəl-gəl” deyən, ruzi vəd edən zəmilər baş alıb gedir.

Burada hər şeyin yiyəsi var. Bu, bizimki deyil.

Bəlkə, necə olsa, kiçik bir sahə ala bildik? Lap ən kiçiyi olsun. Bax, o bir tikəni. İndi oranı kol-kos basıb. Eh! O bir tikədən o qədər kartof götürərdim ki – bütün ailəyə çatardı.

Bütün bunlar bizim deyil. Kol-kos? Qoy kol-kos bitsin.

Vaxtaşırı kimsə özünü saxlaya bilməyərək gizləncə kiçik bir yer seçib təmizləyir, torpaqdan oğrun-oğrun faydalanmağa cəhd göstərirdi. Kol-kos arasında gizləncə salınmış bostanlar. Bir az kök, bir çimdik şalğam toxumu. Kartof tullantısı əkir, axşamlar gizləncə, oğurlanmış yerə gedib torpağı toxalayırdılar.

Kənarlardakı kollara dəymə – onda burada nə etdiyimizi heç kəs bilməz. Ortada da saxla, hündür olan yerdə.

Axşamlar bostanda xəlvət işləyir, paslı qablarda su daşıyırdılar.

Və günlərin bir günü – şerif: burada nə eşələnirsən?

Mən pis bir şey eləmirəm.

Çoxdan güdürəm səni. Məgər bu, sənin torpağındır?
Özğənin yerində xozeyinlik edirsən?

Bura şumlanmayıb, pis şey eləmirəm burada.

Siz köçkünüləri görüm lənətə gələsiniz. Bir azdan
özünüzü buranın ağası sayacaqsınız. Sonra peşman ola-
caqsan, amma gec olacaq! Buna bax, xozeyin tapılıb.
Sürüş buradan.

Və kökün tutqun-yaşıl zoğları təpiklənir, şalğam tağ-
ları tapdanır. Ətrafi yenə alağ basır. Amma şerifin də
sözünü qəribçiliyə salmaq olmaz. Məhsul – artıq mülkiy-
yətdir. Torpaq bellənib, kök yeyilib – bir də gördün insan
ona qida bəxş eləmiş torpaq uğrunda savaşa qalxdı. Qov
onu buradan! Yoxsa özünü xozeyin sayar. Bu alağ basmış
bir əlçim torpağa görə ölümə gedər.

Gördün, biz şalğamı tapdayanda nə sifət almışdı?
Adamı öldürər, vallah. Belələrini yaxşıca kötəkləmək
lazımdır, yoxsa hər şeyi əllərinə keçirərlər.

Gəlmələr. Yadlar...

Düzdür, bizim dildə danışirlər, amma tamam başqa
cür tayfadır. Bir yaşayışlarına bax. Gör bizlərdən biri o cür
yaşayar? Heç vaxt!

Axşamlar sallağı oturub söhbət edirdilər. Kimsə həyə-
canlı səsə deyirdi: vallah, düz deyirəm. Gəlin bir iyirmi
nəfər yığışib özümüz üçün sahə tutaq. Silahımız var.
Tutub deyək: “Bacarırsınız, qovun!” Vallah, düz deyirəm.

Hamımızı siçovul kimi qırarlar.

Bəs sənə, ölmək yaxşıdır, yoxsa belə yaşamaq? Tor-
paq altda yatmaq yaxşıdır, yoxsa cındır evcikdə sülən-
mək? Hansı yaxşıdır: uşaqların üçün indi ölmək, ya iki
ildən sonra, həkimlər demiş, doyunca yeməməkdən?
Bilirsən, bir həftədir nə yeyirik? Gicitkən həlimi və fətir.
Bəs fətir üçün unu bilirsən haradan tapmışıq? Yük vaqo-
nunun yerindən yığmışıq.

Düşərgədə söhbətlər gedir, yağlı budlarından tapan-
ça sallanan yekəyanbız şerif adamları isə komaların ara-
sıyla gəzişirlər: bu camaatı gərək qorxu içində saxlaya-

san. Onlara yaxşıca əl gəzdirmək lazımlır, yoxsa, Allah bilir, nə törədərlər burada. Bu, təhlükəli tayfadır, lap cənubdakı zəncilər kimi. Bircə imkan ver onlara birləşsintlər, daha qabağını almaq olmaz.

Qəzetdən sitat: “Şerif işçisi Lourensvilya tələb etmişdir ki, köçkün şəhər ərazisini tərk etsin. O, müqavimət göstərərək hökumət nümayəndəsini güc işlətməyə vadar etmişdir. Köçkünün on bir yaşlı oğlu şerif işçisini iyirmi iki kalibrli tüfəngdən açdığı atəşlə öldürmüşdür”.

Murdarlar! Onlarla gərək sayıq olasan – başladılar mübahisəyə, birinci vur. Əgər uşaq şerif işçisini öldürə bilirsə, böyüklərdən nə gözləyəsən? Xasiyyətləri sərtidir, biz gərək onlardan da sərt olaq. Xoş üz göstərmək olmaz. Gərək yaxşıca qorxudasan onları.

Bəlkə, qorxan deyillər? Bəs birdən tabe olmaq istəməsələr, atəşə atəşlə cavab versələr necə? Bu adamlar uşaqılıqdan silaha öyrəşiblər. Onlar üçün tüfəng əl-qol kimi bədənin bir üzvüdür. Qorxmasalar, necə olsun? Günlərin bir günü lombardiyalılar İtaliyaya, almanlar Qaliliyaya, türklər Bizansın üstünə getdikləri kimi, ölkəmizlə müharibəyə başlasalar, necə olsun? Baxmayaraq ki bu, torpağa tamarzi və pis silahlanmış insanların ordusu idi, onların qabağını legionlar da saxlaya bilmədi. Nə vəhşiliklər, nə işgəncələr onların qabağını ala bildi. Aclıqdan əziyyət çəkən, hələ bir balalarının da köpmüş qarınlarını görənlər insanı nə ilə qorxutmaq olar? Beləsinə qorxuda bilməzsən – o, dünyada ən dəhşətli şeyi görüb.

Kişilər Huvervildə söhbət edirlər: mənim babam torpağı hinduların əlindən alıb.

Yox, belə olmaz, biz artıq bu barədə danışmışıq. Mən oğru deyiləm.

Yox, əşi? Bəs srağagün gecə süd şüşəsini artırımadan kim oğurlayıb? Kim mis məftili oğurlayıb satıb, puluna ət alıb?

Mən bunu uşaqlara görə etdim, onlar acdır.

Necə fırlatsan, oğurluqdur bu.

Bəs bilirsiniz, Ferfildlər bu cür fermanı necə qamarlayıblar? İndi danışaram. O vaxtlar torpaq dövlətin idi. Dövlətdən torpaq götürmək olurdu. Qoca Ferfild San-Fransiskoya yollanıb, meyxanaları dolaşıb, bir üç yüz avaranı yığıb başına. Gedib özlərinə torpaq sahəsi ayınlılar. Ferfild onları yedirib-ıçırırmış. Sənədləşdirmə zamanı o, bütün torpağı öz adına keçirib. Sonra danışmış ki, ona hər akr bir pinta arığa başa gəlib. Bunun adını nə qoyasan – bu da oğurluqdur?

Əlbəttə, xoşagələn məsələ deyil, amma onu axı türməyə basmayıblar.

Hə, basmayıblar türməyə. Qayığı furqona qoyan və sonra da bütün sahənin su altında olduğunu sübut edərək – mən axı qayıqda gedirdim – deyəni də türməyə basmayıblar. Və Vaşinqtonda da, öz ştatında da rüşvət verənləri tutmurlar.

Belə söhbətləri bütün ştat boyu hər Huvervildə eşitmək olar.

Silahlı şerif adamları köçkün düşərgələrinə tökülüşüb gəlir. Rədd olun buradan. Səhiyyə şöbəsi sərəncam verir. Bu düşərgə xəstəlik yuvasıdır.

Hara gedək axı?

Bunun bizə dəxli yoxdur. Bizə buranı boşaltmaq əmri verilib. Cəld yığışın. Yarım saatdan sonra düşərgəyə od vuracağıq.

Yarım saat keçmiş karton koma və saman daxmalarından göyə tüstülər qalxırdı, insanlar təzə Huvervil axtarışında yenidən şoseyə çıxırdı.

Kanzas və Arizonada, Oklahoma və Texasda, Nyu-Meksikoda isə traktorlar torpağı şumlayaraq icarədarları yerlərdən qovurdular.

Kaliforniyaya artıq üç yüz min insan tökülüşüb və hələ də gəlməkdədir. Kaliforniya yolları istənilən iş həsrətiylə – qaldırmaq, daşımaq, alaq etmək, yığmaq olsun – aqlını itirib qarışqa kimi qaçışaraq daha uzaqlara baş alan insanlarla tıxanıb. Tək adamın qaldıra biləcəyi hər yükə beş cüt əl uzanıb, hər çörək tikəsinə beş ağız amadədir.

İctimai çevriliş olacağı təqdirdə torpaqları əllərindən çıxacaq iri mülkiyyətçilər üçün tarix əlçatmaz bir kitab deyil, onlar oxuyub öyrənə, ondan danılmaz bir həqiqəti əxz edə bilirlər: mülkiyyət bir ovuc insanın əlində cəmləşəndə onu alırlar. Başqa bir həqiqət də birinciyə yoldaşlıq edir: əgər çoxluq addırsa və soyuqdan donursa, o, lazım olanı zorla alır. Daha bir həqiqət tarixin hər səhifəsindən bağırir: zülm istismar edilənləri birləşdirir, onlara güc verir. İri mülkiyyətçilər bu üç danılmaz həqiqətə məhəl qoymurdu. Torpaq bir ovuc insanın əlində cəmləşmişdi, məhrum olmuşların sayı artırdı, iri mülkiyyətçilər isə yalnız bir şeyi bilirdilər – ram etməyi. Pullar silaha, iri əmlakların müdafiəsi üçün qaz bombalarına xərclənirdi; dörd bir yana göndərilmiş casuslar qiyamı qundaqda yox etmək üçün narazıların şikayətlərinə qulaq kəsilirdilər. İqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə etina edilmir, iqtisadiyyatın ayrı yöndə yenidən qurulmasına məhəl qoyulmurdu; gündəlikdə yalnız qiyamçıları ram etmək üsulları dururdu, qiyamları yaradan səbəblər isə əvvəlkitikə qalırdı. İnsanları işdən məhrum edən traktorlar, konveyerlər, insan əməyini əvəz edən maşınlar daha böyük miqdarda buraxılırdı və ailələr tükənməz sərvətlərdən, heç olmasa, tikələr qoparmaq üçün bir-birinin ardınca yollara çıxır, ətrafdakı ucsuz-bucaqsız torpaqlara həsrətlə baxırdılar. İri mülkiyyətçilər özlərini müdafiə məqsədilə birləşir və öz assosiasiyalarının yığıncaqlarında qorxutmaq, öldürmək, qazlarla zəhərləməyin mümkün üsullarını müzakirə edirdilər. Və onları ən çox qorxudan bu idi: üç yüz min. Əgər bu üç yüz minin yolgöstərəni, başçısı tapılsa... iş bitəcək. Üç yüz min ac, bədbəxt insan. Əgər onlar özləri özlərini anlasa, torpaq onların əlinə keçəcək və heç bir tufəng, heç bir qaz bombası onların qarşısını ala bilməyəcək. Var-dövlət hesabına sırası adamlardan seçilən iri mülkiyyətçilər isə nəhayətdə onlara qarşı çevriləcək sərvətlərindən yapışaraq öz məhvlərini hazırlayırdılar. Onların hər addımı, hər zorakılıq aktı, saysız huvervillərə hər bir hücum, köçkün düşərgəsində gəzişən hər bir şerif onların məhvolma

gününü bir qədər uzaqlaşdırır və bu günün labüdlüyünü qaçılmaz edirdi.

Acıdan əldən düşmüş, sərtləşmiş, çömbəlib oturmuş ciddi sifətli insanlar... Ətrafda isə bərəkətli torpaqlar baş alıb gedir.

Bax o qıraqdan dördüncü çadırdakı uşağa, eşitmişən, nə olub?

Yox, mən elə indi gəlmişəm.

Uşaq yuxuda çırpınır, ağlayırdı. Valideynləri elə biliblər ki, qamında qurd var. Qurd dərmanı veriblər, uşaq ölüb. Deyirlər, pis qıdadan olur belə şey.

Yazıq...

Valideynlərin isə dəfn etməyə pulları yoxdur. Dilənçi kimi basdırmalı olacaqlar.

Dərdə bax!

Əllər ciblərə gedir, xırda pullar çıxanırdı. Çadırın ağzında gümüş pul qalağı böyüyürdü. Valideynlər pulu oradan tapırdılar.

Bizim xalq yaxşı xalqdır; bizim xalq ürəyiaçıq xalqdır. Allah qoysa, gün gələr, yaxşı adamlar yoxsul olmaz. Allah qoysa, gün gələr, uşaqların yeməyə bir şeyi olar.

Və mülkiyyətçilər bildirilər ki, duaların susacağı gün gələcək.

Və onda iş bitəcək.

XX fəsil

Uşaqlar, Konni, Roza Sarona və vaiz Beykersvildə müstəntiqin kontorunun qarşısında yük maşınında oturmuşdular. İsti və narahat idi oturmaq, qıçları keyimişdi. Onlar müstəntiqin yanında olan atanı, ananı və Con əmini gözləyirdilər. Bir azdan kontordan səbət çıxartdılar və uzun bükülünü maşından götürüb ora qoydular. Onlar günün altında oturub istintaqın bitməsini, ölümün səbəbinin müəyyən edilməsini və təsdiqlənilib imzalanmasını gözləyirdilər.

El və Tom küçədə gəzişərək vitrinlərin qarşısında dayanır, yoldan ötənləri maraqla süzürdülər.

Nəhayət, ana, ata və Con əmi dinməzcə, susqun halda kontordan çıxdılar. Con əmi yuxarı dırmaşdı. Atayla ana kabinəyə oturdular. Tomla El qayıtdılar və Tom sükan arxasına keçdi. O, sakitcə oturub hara gedəcəkləri haqda göstəriş gözləyirdi. Ata gözünü düz qarşısındakı bir nöqtəyə zilləmişdi. Şlyapasını gözünün üstünə basmışdı. Ana ağzının kənarlarını silirdi, baxışı laqeyd, ümitsiz, yorğunluqdan cansız idi.

Ata dərindən köks ötürdü.

– Olacağa çarə yoxdur, – dedi o.

– Bilirəm, – dedi ana. – Bununla belə... o istəyirdi dəfn yaxşı keçsin. Həmişə bu haqda danışırdı.

Tom onlara əyri-əyri baxdı.

– Hökumət hesabına? – deyə soruşdu o.

– Hə. – Ata başını yellədi, sanki, gerçəyə qayıtmaq istəyirdi. – Pulumuz az idi. Çatmadı. – O, anaya sarı çevrildi. – Sən qəmlənmə. Nə qədər baş sındırısaq, düşünsək də, əlimizdən heç nə gəlməz. Pul yoxdur. Ətirləmə, tabut, keşiş, qəbiristanlıqda yer... Heç ondan birinə çatmaz pulumuz. Biz bacardığımızı elədik.

– Bilirəm, – dedi ana. – Sadəcə, onun həmişə, “dəfn yaxşı olsun” deməsini unuda bilmirəm. Nə edəsən, əlimizdən nə gələr... – O, dərindən köks ötürdü və ağzının kənarlarını barmaqlarıyla sildi. – Müstəntiq isə yaxşı adamdır. Çığırır, amma yaxşı adamdır.

– Hə, – dedi ata. – O, bizimlə açıq danışırdı.

Ana əlini saçına çəkdi, almacıqları qabardı.

– Getmək lazımdır, – dedi o. – Gecələməyə yaxşı bir yer tapmalıyıq. İş tapıb yerləşərik bir yerdə. Uşaqları acından öldürməyəcəyik ki. Nənə belə etməzdi. Yaslarda doyunca yeyərdi.

– Hara gedək axı? – soruşdu Tom.

Ata şlyapasını yuxarı çəkdi və başını qaşdı.

– Düşərgəyə, – dedi o. – İş tapmayana qədər axırıncı pulumuzu xərcləməməliyik. Şəhər kənarına sür.

Maşın bir neçə küçəni keçdi və şəhər arxada qaldı. Onlar körpünün yanında çoxlu çadır və koma gördülər. Tom dedi:

– Gəlin burada dayanaq. Görək nə danışırlar, harada iş var. – O, maşını üzəaşağı sürüb düşərgənin kənarında saxladı. Düşərgənin salınmasında heç bir qayda-qanun yox idi; komalar, maşınlar, kiçik boz çadırlar necə gəlmişdi düzülmüşdü. Qıraqdakı komanın görünüşü təsvirə gələn deyildi. Cənub tərəfi – üç paslı çotur təbəqə dəmir, şərq tərəfi – iki taxtaya mismarlanmış köhnə ayaqaltı, şimal tərəfi – bir parça tol və bir parça brezent, qərb tərəfi isə altı gış kisədən idi. Dam yerinə qaba söyüd budaqları hörülmüş, üstünə koma-koma ot atılmışdı. Kisələr olan tərəfdə, girişdə hər cür müxəlləfat qalaqlanmışdı. Beş-qallonluq neft bidonu sobanı əvəz edirdi, sol böyründən paslı boru uzanırdı. Camaşır qaynatmaq üçün çən, ətrafda isə – bütöv yeşik kolleksiyası: stulları əvəz edən yeşiklər, masaları əvəz edən yeşiklər. Komanın yanında ikiqarxlı qoşqusu olan “T” modelindən əldən düşmüş “ford” dayanmışdı. Bütün bunlar buradakı adamların düşkünlüyündən, ümitsizliyindən xəbər verirdi.

Sonra kiçik, yağışdan bozarmış, amma təmiz, səliqəli çadır görünürdü; yeşiklər də burada divar boyu səliqəylə düzülmüşdü. Çadırın ətəkləri arasından soba borusu çıxmışdı, girişdə yer süpürülmüş, su çilənmişdi. Yeşiklərin birində vedrədə camaşır islağa qoyulmuşdu. Çadırın yanında əldəqayırma qoşqusu – yatacağı olan “A” modelindən minik maşını var idi. Burada hər şey qaydaya salınmış, sahmanlanmışdı.

Növbəti çadır iri, yırtıq idi; bəzi yerləri məftillə tanma çəkilməmiş brezent parça-parça idi. Ətəkləri bükülmüşdü, içəridə dörd iri döşək salınmışdı. Çadırın cənub divarı boyu uzanmış kəndirdə çəhrayı çit paltarlar və fəhlə kombinizonları qurudulurdu. Düşərgədə bütövlükdə qırx çadır və koma var idi. Hər birinin yanında maşın dayanmışdı. Bir neçə oğlan uşağı – ayaqyalın, tək kombinezonda, saçları tozdan bozarmış – əvvəlcə yaxınlaşan yük

maşını uzaqdan nəzərdən keçirdilər, sonra bir yerdə ona tərəf yollandılar.

Tom maşını saxlayıb ataya baxdı.

– Ürəksixan yerdir, – dedi o. – Bəlkə, yolumuza davam edək?

– Hara davam edək? Əvvəlcə hər şeyi öyrənmək lazımdır, – dedi ata. – Buradakı iş barəsində soruşaq.

Tom qapını açıb maşından çıxdı. Yuxarıdakı sərnəşinlər yerə hoppandılar və maraqla oyan-buyana baxmağa başladılar. Ruf və Uinfild yolda yaranmış vərdişləri üzrə vedrə götürüb su olacağı ehtimalı ilə söyüdlüyə getdilər və qarşıda bir dəstə uşaq gördülər.

Birinci komanın kisə ətəkləri aralandı və oradan çirkli, ala-bəzək paltarlı qadın boylandı. Ağ saçları hörülmüşdü, üzü qırıq içində, baxışı küt idi, gözünün altı torbalanmışdı, süst ağzının kənarları sallanırdı.

Ata soruşdu:

– Burada qala bilərik?

Baş yox oldu. Bir müddət komadan səs gəlmədi, sonra ətəklər aralandı və oradan çolsuz jilet geymiş saqqallı adam görüldü. Qadın onun çiyinləri arxasından boylandı, amma bayıra çıxmadı.

Saqqallı dedi:

– Salam, – və onun bir yerdə dayanmayan tünd gözləri əvvəlcə növbə ilə hər kəsi, sonra maşını və yükü nəzərdən keçirdi.

Ata dedi:

– Arvadınızdan soruşdum ki, burada yerləşə bilərikmi?

Saqqallı gözlərini gərginliklə ataya zilləmişdi, sanki o çox müdrükanə, düşüncə tələb edən kəlam söyləmişdi.

– Harada yerləşmək – burada? – soruşdu o.

– Hə, hə. Ya, bəlkə, buranın böyüyü var, əvvəlcə onu görmək lazımdır?

Saqqallı nəzərlərini atadan çəkməyərək bir gözünü qiymdi.

– Siz burada gecələmək istəyirsiniz?

Ata hövsələdən çıxdı. Ağsaç qadın əvvəlkitək komadan boylanırdı.

– Sizcə, bəs mən nə deyirəm?

– Nə olar, qalmaq qərarına gəlmisinizsə – qalın. Mən sizi qovmuram.

Tom qəhqəhə çəkdi.

– Axır ki, çatdı.

Ata özünü güclə saxlayırdı.

– Mən bilmək istəyirəm, burada böyük var, ya yox? Pul ödəmək lazımdır, ya lazım deyil?

Saqqallı çənəsini qaldırdı.

– Hansı böyük? – deyə soruşdu.

Ata üzünü çevirdi:

– Cəhənnəm olsun, əşi.

Qadının başı yenə komaya girdi. Saqqallı hədələyici tərzdə irəli addımladı.

– Hansı böyük? – təkrar etdi o. – Kim bizi qovmağa cürət edər? Yox, sən de görüm!

Tom ortaya girdi.

– Get bir yat yaxşıca, – dedi o. Saqqallı ağzını açdı və kirli barmağını alt ənginə toxundurdu. Bir müddət həmin diqqət və maraqla gözlərini Toma zillədi və birdən qəfil çevrilib ağbaş qadının ardınca sivişib komaya girdi.

Tom ataya baxdı.

– Bu nə idi belə?

Ata çiyinlərini çəkdi. O, düşərgəni gözdən keçirirdi. Bir çadırın qabağında blokunun qapağı çıxarılmış “büyük” dayanmışdı. Cavan bir oğlan klapanları silərək Coudların maşınına baxırdı. Onlar oğlanın altdan-altdan güldüyünü sezdilər. Saqqallı çadırına girib gözdən itdikdə oğlan işini buraxıb Coudlara yaxınlaşdı.

– Salam, – dedi o. Mavi gözlərində şən parıltı var idi. – Hə, necədir, bizim merlə tanış oldunuz?

– Ona nə olub belə? – soruşdu Tom.

Cavan oğlan xırıltıyla güldü.

– Əşi, heç nə, elə sənin kimi, mənim kimi başıxarabdır. Bəlkə, bir az çox.

Ata dedi:

– Mən ondan xəbər aldım ki, burada qalmaq olar, ya yox.

Cavan oğlan yağa bulaşmış əllərini şalvarına sildi.

– Niyə olmasın ki? Əlbəttə, olar. Bura təzə gəlmisiniz?

– Hə, – Tom cavab verdi. – Bu gün səhər gəlmişik.

– Huvervildə ilk dəfəsiniz?

– Hansı Huvervildə?

– Elə bunda.

– Hə! – dedi Tom. – Elə indi çatmışıq.

Uinfild və Ruf bir vedrə suyu ikilikdə daşıyıb gətirdilər.

Ana dedi:

– Gəlin, şeyləri yerləşdirək. Yaman yorulmuşam. Bəlkə, burada dincimizi alağ.

Ata ilə Con əmi maşına dırmaşıb brezentlə döşəkləri düşürdülər.

Tom cavan oğlana yaxınlaşıb onu təmir etdiyi maşınacan ötürdü. Alətlər blokun üstünə qoyulmuşdu, vakuum qutusundakı kiçik sarı qabda isə klapanları sürtmək üçün sumbata var idi.

Tom soruşdu:

– Bəs bu saqqallı niyə belə birtəhərdir?

Cavan oğlan burğunu götürüb yenə klapanı sürtməyə başladı.

– Kim – mer? Allah bilir, başdanxarabdır, yəqin.

– Başdanxarab?

– Yəqin, polismenlər onu elə qovublar ki, indiyəcən özünə gələ bilmir.

Tom soruşdu:

– Beləsinin nəyini qovurlar ki?

Cavan oğlan burğunu bir kənara qoyub düz Tomun gözünün içinə baxdı.

– Allah bilir, – dedi o. – Sən təzəcə gəlmisən. Bəlkə, məsələnin nə yerdə olduğunu yaxşı görmürsən. Biri elə deyir, bir belə. Bir-iki gün qalarsan eyni yerdə, şerif gəlib çıxar, qovar səni o yana. – O, klapanı azca qaldırdı və oyuğu yağladı.

– Kimə lazımdır axı bu?

– Dedim axı, bilmirəm. Bəziləri belə izah edirlər ki, guya, burada istəmirlər biz seçkilərdə iştirak edək, ona görə ora dan bura qovurlar, buradan ora. Başqaları deyir ki, bizə işsizlik müavinəti verməmək üçün belə edirlər. Bəzilərinə görə isə biz təşkilatlana bilməyə dəyər. Bilmirəm. Mən həmişə yollarda yam. Bir az gözlə, özün hər şeyi görəcəksən.

– Biz sərsəri deyillik axı, – deyər Tom təslim olmurdu.

– Biz iş axtarıyıq! Nə təklif edilsə, can-başla hazırıq.

Cavan oğlan burğunu aşağı salladı və Toma təəccüblə baxdı.

– İş axtarırsınız? – təkrar etdi o. – Buna bax, iş istəyir! Bəs, sənə, başqaları nə axtarır? Almaz külçəsi? Mən özümü tamamilə həlak etmişəm, bəs, sənə, nə axtarıram? – O, yenə burğunu işə saldı.

Tom kirli çadırlara, miskin müxəlləfata, köhnə maşın-lara, günə sərilmiş yaprılmış döşəklərə, tüstüdən qaral-mış çalalardakı his bağlanmış tənəkə qablara baxdı. Asta-dan soruşdu:

– İş yoxdur?

– Hələ ki səs-səmir yoxdur. Bir az sonra olmalıdır. İndi burada heç bir məhsul yığılmır. Üzümün vaxtı deyil, pambıq üçün də tezdir. Biz yolumuza davam edəcəyik, qoy bircə klapanları sürtüm. Arvadım, uşaqlarım var. Deyirlər, o yanda, şimalda iş var. Elə ora gedəcəyik – Salinasa tərəf.

Tom Con əminin, atanın və vaizin brezenti şüvüllərə qaldırıldığını, ananın dizi üstə dayanıb döşəklərin tozunu necə təmizlədiyini görürdü. Təzə qonşuları susqun, ayağyalın, üz-gözü kirli uşaqlar dövrəyə almışdı. Tom dedi:

– Bizim tərəflərdə narıncı vəraqələr paylayırdılar. Orada yazılmışdı ki, burada məhsul yığılmasına çoxlu adam tələb olunur.

Cavan oğlanı gülmək tutdu.

– Deyilənə görə, bura üç yüz min adam gəlib tökülüb, elə ailə yoxdur ki, o vəraqələri görməmiş ola.

– Adamlara ehtiyac yoxdursa, vərəqələri niyə çap ediblər?

– Sən bir az ağılını işlət.

– Bunun nə məsələ olduğunu anlamaq istəyirəm.

– Qulaq as, – dedi cavan oğlan. – Tutaq ki, sən iş təklif edirsən və bunu istəyən bir nəfər tapılır. Demək, neçə desə, o qədər verəcəksən. İndi fərz edək ki, istəyən bir yox, yüzlərcədir. – O, aləti kənara qoydu. Baxışı sərt, səsi kəskin oldu – Fərz edək ki, bu işə yüzlərcə adam can atır. Fərz edək ki, onların uşaqları var və uşaqlar acdırlar. Bir on sentə onları qarğıdalı sıyığıyla doyurmaq olar. Fərz edək ki, hətta beş sentə də nə isə almaq olar. Amma yüz nəfər adam qaçıb gəlib. Bu maaşı təklif etsən, onlar bunun üçün bir-birini didib-dağıdılar. Bilirsən, axırıncı yerimdə mənə nə qədər ödəyirdilər? Saata on beş sent. On saata dollar yarım. Yaxınlıqda yaşamağa isə icazə vermirdilər. Çatana kimi ora, elə təkəcə benzin nə qədər gedir. – Qəzəbdən boğulur, gözləri nifrətlə pənldayırdı. – Bax vərəqələri elə buna görə çap edirlər. Çöl işləri üçün saatda on beş sent... Xozeyinlərin bundan yığıdıqları pula isə bu vərəqələrdən vaqon-vaqon buraxmaq olar.

Tom dedi:

– Əcəb zibilə düşmüşük.

Cavan oğlan kəskin qəhqəhə çəkdi:

– Zibil! Sən bir az burada yaşa – burnuna qızılıgül qoxusu dəysə, məni də çağır, gəlib iyləyərəm.

– Amma burada iş olmalıdır, – dediyindən əl çəkmişdi Tom. – Daha nə yoxdur burada – meyvə bağları, üzümlüklər, bostanlar! İnsanlara ehtiyac var. Burada bitən şeyləri görmüşəm axı.

Maşının yanındakı çadırdə uşaq ağladı. Cavan oğlan ora keçdi və brezent divar arxasından onun sakit səsi gəldi. Tom burğunu götürdü və əlini hər iki tərəfə yarımdövrə apararaq klapanı sürtməyə başladı. Uşağın səsi kəsildi. Cavan oğlan çadırdən çıxıb Toma baxaraq durdu.

– Pis deyil, öhdəsindən gəlirsən, – dedi o. – Əlindən iş gəlirsə, yaxşıdır. Köməyi olar.

– Necə olsun bəs? – Tom yenə sözə başladı. – Mən burada nələrin bitdiyini görmüşəm axı.

Cavan oğlan yerə çömbəldi.

– Qulaq as, – dedi o. – Mən bir bağda işləyirdim. Nəhəng – ucu-bucağı görünmürdü. Şaftalı yığırdılar. İlbəyü doqquz adam baxırdı ora. – O, mənalı-mənalı susdu. – şaftalı yetişəndə isə ora üç həftəlik üç min adam tələb olunur. O qədər adam tapılmasa, hamısı çürüyəcək. Bəs onlar neyləyirlər? Bu vərəqələrdən hər yana göndərilər. Üç min tələb olunur, amma altı min gəlir. Xozeyinin öz işidir – nə qədər istəsə, o qədər ödəyər. Yox, bu pula işləmək istəmirsənsə, yolun açıqdır – yerinə min nəfər göz dikib. Sən isə dərirsən, dərirsən bu şaftalıları, bu da son, daha heç nə qalmayıb. O yerlərdə daha başqa heç bir iş yoxdur. Yalnız şaftalıdır, hamısı da eyni vaxtda yetişir. Yığılanda da son dənəsinə qədər yığılır. Daha orada iş qalmır. Və xozeyin indi daha istəmir ki, sən oralarda veylənəsən. Sənin kimiləri isə üç mindir. İş qurtarıb. Kimdir səni tanıyan – bəlkə, oğrusan, içki düşkünüsən, ya cəncəl adamsan? Bu hələ bir yana, görkəmin də göz oxşamır – köhnə çadırdə yaşayırsan; ətraf gözəllikdir, sən isə ürək bulandırırısan burada. Sənin yerin deyil bura. Qovurlar səni buradan – get o yana. Belə-belə işlər...

Tom öz çadırına baxdı və gördü ki, ana yorğunluqdan ağır və asta hərəkət edərək hər cür zirzibildən kiçik ocaq qalayır, qazançanı oda qoyur. Uşaqlar bir qədər də yaxına gəldilər. Sakit, geniş açılmış uşaq gözləri ananın əllərini izləyirdi. Belə əyilmiş, ırtlaşmış qoca, çadırdən eynən porsuq kimi sürünüb çıxdı və fısqıra-fısqıra onlara sarı valayladı, qollarını arxasında çarpazlayıb ananı müşahidə edərək uşaqların yanında durdu. Ruf və Uinfild ananın lap yanında əsgər kimi dayanıb ətrafdakılara göz gəzdirdilər.

Tom hirsələ dedi:

– Bu şaftalıları o saat dərmək lazımdır? Yetişən kimi?

– Əlbəttə.

– Bəs birdən hamı sözü bir yerə qoyub “qoy çürüsün” desə? Pulu dərhal artırarlar!

Cavan oğlan başını qaldırıb Toma istehzayla baxdı.

– Daha sözüüm yoxdur, tapmısan. Öz ağılına gəlib?

– Mən yorulmuşam, – cavab verdi Tom. – Bütün gecəni sükan arxasında olmuşam. Hər xırda şeyə görə tutaşa bilərəm. İt kimi yorulmuşam. Cıratma məni. Soruşanda cavab ver.

Cavan oğlan güldü.

– Fikir vermə, elə-belə deyirəm. Sən təzə gəlmişən bura. Kim ki burada işləyib, o artıq məsələnin necə olduğunu anlayır. Bağ sahibləri də hər şeyi bilirlər. Bax, qulaq as: söz qoyub birlikdə hərəkət etmək üçün başçı lazımdır – başçısız mümkün deyil: kimsə danışmalıdır axı. Ağızını açan kimi isə onu tutub türməyə basacaqlar. Ortaya başqası çıxsas, onu da ora göndərəcəklər.

Tom dedi:

– Həbsxanada, heç olmasa, yedirirlər.

– Səni yedirirlər, uşaqlarını isə yox. Yaxşı çıxar? Sən türmədə yatırsan, uşaqların isə acından ölür.

– Belə, – deyə tutuldu Tom. – Belə.

– Bu, hələ hamısı deyil. “Qara siyahı”lar haqqında eşitmisən?

– O nədir elə?

– Birlikdə hərəkət etmək barədə elə cəhd edib cıncırını çıxartsan, o saat bilərsən. Sənin şəklini çəkib hər tərəfə göndərəcəklər. Onda heç yerdə iş tapmayacaqsan. Əgər uşaqların varsa...

Tom papağını çıxarıb qaytan kimi burub sıxdı.

– Demək, nə düşdü, götür, ya da öl acından; yox, əgər cıncırını çıxartsan – onda da acından öl! Elə?

Cavan oğlan əliylə bütün yırtıq çadırları və köhnə maşınları göstərdi.

Tom yenə indi kartof təmizləyən anaya baxdı. Uşaqlar bir az da yaxınına gəlmişdilər. O dedi:

– Yox, mən buna razı deyiləm. Biz qoyun deyilik. Mən dözməyib birinin boynunu sındıracağam.

– Polismenin?

– Kimin olsa.

– Dostum, başına hava gəlib, – dedi cavan oğlan. – Səni dərhal yox edərlər. Nə tanıyan var səni, nə də mal-mülk sahibi deyilsən. Bir qanovdan tapılacaqsan. Qəzətdə isə yalnız bir sətir gedəcək – bilirsən nə? “Səfilin cəsədi tapılıb”. Qurtardı getdi. Qəzətlərdə istədiyini qədər belə xəbərlər gedir, özün görəcəksən. “Səfilin cəsədi tapılıb”.

Tom dedi:

– Bu səfilin yaxınlığında daha bir cəsəd tapılacaq.

– Havalanmışan, dostum, – təkrar etdi cavan oğlan. – Bununla nəyi sübut edəcəksən?

– Bəs sən nə edərdin? – Tom cavan oğlanın motor yağına bulaşmış üzünə, birdən, sanki, torlanan gözlərinə baxdı.

– Heç nə. Uzaqdan gəlmisiniz?

– Biz? Sallisodan, Oklahoma.

– Təzə gəlmisiniz?

– Elə bu gün.

– Burada çox qalmaq fikrindəsiniz?

– Bilmirəm. Harada iş tapsaq, elə orada da qalacağıq.

Nə var ki?

– Heç nə. – Və onun gözləri yenə dumanlandı.

– Gedim yatım, – dedi Tom. – Sabah səhərdən iş axtarmağa gedəcəyik.

– Nə olar, bir cəhd edin.

Tom çevrilib öz çadırına tərəf getdi.

Cavan oğlan sumbata qatqısı olan qabı götürdü və barmaqlarını ora saldı.

– Ey! – çağırırdı o.

Tom dönüb dala baxdı.

– Nədir?

– Gör nə deyirəm. – O, yağa batırdığı barmağıyla onu yaxına çağırırdı. – Qulaq as... Başına əngəl açma. O başdanxarab yadındadır?

– Bu çadırdakı?

– Hə. Gic-gicə kimi, guya, heç nə anlamır.

– Nə olsun ki?

– Polismenlər bura təşrif buyuran zaman – onların işi-gücü bura baş çəkməkdir – sən də özünü elə göstər. Guya, heç nə bilmir, heç nə anlamırsan. Polismenlərin ancaq belələriylə işləri yoxdur. Onlarla dava eləməyi ağılına da gətirmə. Bu, özünə qəsd etmək kimi bir şeydir. Özünü elə göstər, guya, qorxudan ağılını itirmisən.

– Demək, qoy polismen istədiyini eləsin, sən isə sus.

– Yox, qulaq as. Mən axşamçağı sənə baş çəkəcəyəm. Bəlkə, heç bunu etməməliyəm. Burada hara baxsan, casusdur. Riskə gedirəm, amma uşağım var mənim. Fərqi yoxdur, sənə dəyəcəyəm. Polis gördükdə isə özünü gicliyə qoy. Okiliyə, başa düşdün?

– İşin xətrindədirsə, nə olar, mümkündür, – dedi Tom.

– Sən narahat olma. Biz elə-belə oturmuruq, amma özümüzü ortaya da atmırıq. Uşağın nə canı var ki? Bir-iki gün ac qaldı, qurtardı getdi. – Cavan oğlan işinə məşğul oldu. O, klapanın oyuğunu yağladı; aləti tutduğu əli qabağa-dala hərəkət edirdi. Üzündə heç bir ifadə oxunmurdu, baxışı küt, mənasız idi.

Tom yavaş-yavaş özününkülərin yanına getdi.

– Demək, havalanıb, – astadan dedi o.

Ata və Con əmi çör-çöp koması ilə çadıra yaxınlaşdılar, ocağın yanına qoyub yerə çömbəldilər.

– Yaxınlığı yaxşıca yığıblar, – dedi ata. – Uzaq getməli olduq. – O, çadırın ətrafına yığışmış uşaqlara baxdı. – Allah, özün saxla! Gör nə qədərdirilər! – uşaqlar çaşqın halda ona dikildilər.

– Yəqin, bişmiş iyini duyublar, – dedi ana. – Uinfild, ayağıma dolaşma. – O, uşağı kənar etdi. – Ət pörtlətmək istəyirəm. Yola çıxandan isti şey yeməmişik. Ata, dükana get, boyun əti götür, ocaqda pörtlədim.

Ata durub getdi. El yük maşınının kapotunu açıb yağından parıldayan mühərrikə baxdı. Tomun addımlarının səsini eşidib başını qaldırdı.

– Kefin kökdür, deyəsən.

– Bəs necəl Kefimdən lap tullanıram, yağış altındaki qurbağa kimi, – cavab verdi Tom.

– Bura bax, – El mühərriki göstərdi. – Əladır, hə?

Tom kapotun altına boylandı:

– Pis deyil, elə bil.

– Səncə, pis deyil? Mənə görə isə qiyamətdir. Heç yağ buraxmır. – O, şamı açıb, barmağını deşiyə soxdu. – Yanıq var, amma boş şeydir, qorxusu yoxdur.

Tom dedi:

– Lap yaxşı, afərin, yaxşı seçmişən. Məndən bunu gözləyirsən?

– Bütün yolu qorxu içindəydim: deyirdim, indi dağlar hər şey. Kimin ucbatından? Mənim.

– Əşi, yox, yaxşı seçmişən. İndi isə hər şeyi yaxşı-yaxşı yoxla, sabah tezdən iş axtarmağa gedəcəyik.

– Yaxşıdır, yolda qoymaz, – dedi El. – Narahat olmaya bilərsən. – O, cibindən bıçaq çıxarıb şamların elektrodlarını təmizləməyə başladı.

Tom çadıra girdi və yerdə oturub diqqətlə öz yalın ayağını nəzərdən keçirən Keysini gördü. Tom ağır-ağır onun yanında oturdu:

– Hə, necə işləyir?

– Nə? – soruşdu Keysi.

– Ayağın.

– Həə... Heç, elə-belə, oturub fikirləşirəm.

– Sən, yəqin, ancaq belə rahat oturub fikirləşə bilirsən, – dedi Tom.

Keysi ayaq barmaqlarını tərپətədi və sakitcə gülümsündü.

– Rahat oturmayana qədər adamın ağına heç nə gəlmir.

– Çoxdandır sənin səsinə eşitmirəm, – dedi Tom. – Elə düşünürsən?

– Hə, düşünürəm elə.

Tom, artıq kirli, günlüyü iki bükülmüş papağını çıxartdı, dəri içliyini çevirdi və ora qəzet kağızından təzə altlıq qoydu.

– Tərdən xəşillə çıxıb, başıma keçmir, – dedi o. – Bəlkə, bir az fikirdən ayrılıb mənə qulaq asasan?

Keysi budaq kimi uzun boynunun üstündəki başını ona sarı çevirdi.

– Mən daim qulaq asıram. Elə ona görə düşüncədəyəm. Əvvəlcə insanların nə dediyinə qulaq asır, sonra onların nə hiss etdiklərini anlayıram. Mən onları həmişə eşidirəm, hiss edirəm; insanlar çardağa qonan quşlar kimi qanadlarını çırpır. Hər şey onunla bitəcək ki, onlar qanadlarını tozlu şüşələrə çırpıb sındıracaq, azadlığa isə çıxa bilməyəcəklər.

Tom gözlərini geniş açaraq uzun müddət ona baxdı, sonra üzünü çevirib iyirmi addımlıqdakı boz çadıra nəzər yetirdi. Çadırı tarıma çəkən kəndlilərdən yuyulmuş kombinizonlar, köynəklər, paltarlar asılmışdı. Tom sakitcə dedi:

– Səninlə bax elə bu barədə danışmaq istəyirdim. Sən özün hər şeyi görürsən.

– Görürəm, – deyə Keysi təsdiq etdi. – Bizim kimilər bir ordu qədədir, başsız, cilovsuz. – O, başını aşağı saldı və əlini alınına, saçına çəkdi. – Bunu hər yerdə görmüşəm, bütün qaldığımız yerlərdə. İnsanlar aclıq içindədir, ət tapsalar da, qarınları doymur. Və nəhayət, acından dözməyə taqətləri qalmayanda məndən xahiş edirlər ki, dua oxuyum. Mən bəzən oxuyurdum. – O, dizlərini qucaqlayıb çıxlarını bir az da özünə çəkdi. – Əvvəl elə bilirdim ki, dua kömək edir. Dua oxudun, bütün dərdlər milçəklər yapışqanlı kağıza yapışan kimi ona yapışacaq. Dua uçaacaq və hər şeyi özüyə aparacaq. İndi isə belə olmur.

Tom dedi:

– Dua heç vaxt ət verməyib. Bunun üçün donuz tələb olunur.

– Hə, – dedi Keysi. – Tanrı da heç kimə maaş vermir. İnsanlar adam kimi yaşamaq, oğul-uşaq böyütmək istəyirlər. Hamı qoca yaşlarında artırmada oturub günəşin batmasına baxmaq istəyir. Cavanlar isə oynayıb, oxuyub sevimək həvəsindədirlər. Hamı yemək, içmək, işləmək arzusundadır. Əzələlər gərək elə çalışsın ki, yorğunluqdan bütün bədən ağrısın. Əşi, yenə danışmağa başladın.

– Kimdir səni tanıyan, – dedi Tom. – Gəvəzələ, dinləmək xoşdur. Amma bu düşüncələrindən nə vaxt əl çəkəcəksən? Axı iş görmək də lazımdır. Hamıya lazımdır. Pul qurtarmaq üzrədir. Ata beş dollar verdi ki, nənənin qəbri üstündə yazı olan lövhə vurulsun. Lap az qalıb pul.

İstidən ləhləyən kürən it yeri iyləyə-iyləyə çadırın arxasından çıxdı. Hər an aradan çıxmağa hazır, ürəkək vəziyyətdə idi. İt Tomla vaizə lap yaxınlaşanda birdən onların qoxusunu hiss etdi, başını qaldırdı, kənara sıçradı və quyruğunu qısıb götürüldü. Keysi onun arxasınca baxdı, köks ötürüb dedi:

– Heç kimə xeyir gətirmirəm. Nə özümə, nə başqalarına. Bəlkə, çıxıb getsəm yaxşıdır? Çörəyinizi yeyirəm, yer tuturam. Əvəzində heç nə vermirəm. Bəlkə, haradasa daimi iş tapdım, onda, heç olmasa, borcumun bir hissəsini verərdim.

Tom ağzını açdı və quru çöplə dişlərini döyəclədi. Onun gözləri düşərgəyə – boz çadırlara və dəmir, karton komalara baxırdı.

– İndi adam tütün tapaydı, – dedi o. – Haçandır çəkmirəm. Mak-Alesterdə həmişə tütünümüz olurdu. Hər-dən könlümə ora düşür. – O, yenə çöplə dişlərini döyəclədi və birdən vaizə tərəf çevrildi. – Sən heç türmədə olmamısan?

– Yox, – dedi Keysi, – bəxtimə düşməyib.

– Hələ heç yana getmə, – dedi Tom. – Bir az gözlə.

– Nə qədər tez başlasam iş axtarmağa, bir o qədər tez taparam.

Tom yarıaçılı gözlərlə ona baxdı, sonra yenə papağını geydi.

– Qulaq as, – dedi o, – vaizlər baldan, yağdan danışmağı sevir, burada isə ondan əsər-ələmət yoxdur. Burada murdar işlər baş verir. Yerlilər bura tökülüb gələnləri sevmir və bizi geri qaytarmaq fikriylə polisi üstümüzə qızısqınırlar.

– Hə, – dedi Keysi. – Bilirəm. Bəs türmə barədə niyə soruşursan?

Tom aramla dedi:

– Türmədə olanda... Nə yollasa, hər şeyi qabaqcadan bilirsən. Orada çox danışmağa icazə vermirlər. Bir nəfərlə, iki nəfərlə olar, amma çoxlu adam yığışanda – qovurlar. Ona görə elə olursan ki, hər şeyi əvvəlcədən hiss edirsən. Əgər nə isə gözlənilirsə... deyək ki, qonşun vəhşiləşib şotkanı gözətçinin təpəsinə çaxacaq... sən bunun belə olacağını qabaqcadan hiss edirsən. Kimsə qaçacaq, ya qiyam olacaq... səni əvvəlcədən xəbərdar etmək lazım deyil. Özün hiss edirsən. Öz ağılına gəlir.

– Nə olsun ki?

– Qal burada, – dedi Tom. – Heç olmasa, sabahacan. Burada nəyə isə hazırlaşırlar. Birisiylə söhbət etdim... Yayındırır, biclik edir, nəyə baş-ayaq danışır. Əsl çaqqaldır – artıq söz deməz, elə gözdə-qulaqdadır, hər kəlməsinə fikir verir... mənəcə, nəyə hazırlayır.

– Yaxşı, – dedi o. – Bir az qalaram.

Tom dedi:

– Nə zaman ki adamlar – yaxşı, dinc adamlar ətrafda nə baş verdiyini anlamır... bu, o deməkdir ki, nə isə olacaq. Elə-belə keçməyəcək.

– Qalaram, – dedi Keysi.

– Sabah isə iş axtarmağa gedərik.

– Yaxşı, – dedi Keysi və barmaqlarını açıb diqqətlə baxdı. Tom yerə uzanıb dirsəkləndi və gözlərini yumdu. O, Roza Sarona və Konninin çadırdan gələn aydın olmayan səslərini eşidirdi.

Brezentın altı qatı kölgəlik idi və hər iki tərəfi üçbucaq şəklində işıqlanırdı. Roza Sarona döşəkdə uzanmışdı, Konni isə çömbəlib onun yanında oturmuşdu.

– Anaya kömək etmək lazımdır, – dedi Roza Sarona.

– Amma tərpənən kimi ürəyim bulanır.

Konninin baxışı tutqun idi.

– Əvvəlcədən hər şeyin belə olacağını bilsəydim, heç yerə getməzdim. Evdə öyrənərdim traktorçuluğu, günümə üç dollar alardım. Üç dollara keflə yaşamaq olardı, istəyirsən, lap hər gün kinoya get.

Roza Sarona ehtiyatlandı.

– Sən axşamlar radionu öyrənəcəksən, – dedi o. Konni bir xeyli ona cavab vermədi. – Elə deyil? – soruşdu Roza Sarona.

– Əlbəttə, öyrənəcəyəm. Amma əvvəlcə çalışmalıyam, qazanmalıyam bir az.

Roza başını qaldırıb dirsəkləndi.

– Sən fikrini dəyişməmişən?

– Yox... əlbəttə yox. Amma mən... mən bilmirdim ki, belə yerlərdə yaşamaq olacağıq, buradakı kimi.

Roza Saronanın baxışı sərtləşdi.

– Belə gətiribmə, demək, belə olmalıdır, – sakitcə dedi.

– Əlbəttə. Özüm də bilirəm. Özümüza gəlməliyik. Qazanmalıyıq bir qədər. Amma bəlkə, evdə qalsaydıq, yaxşı olardı? Traktorçuluğu öyrənərdim. Onlar günə üç dollar alırlar, hələ bundan əlavə də qazanırlar. – Roza Sarona sınaqçı nəzərlərlə baxırdı Konniyə və Konni hiss edirdi ki, Roza onu bərkə-boşa salır, yoxlayır. – Oxumağına, mütləq oxuyacağam, – dedi o. – Amma əvvəlcə özümüza gəlməliyik.

Roza qəzəblə dedi:

– Mənim vaxtım çatana qədər bizim öz evimiz olacaq. Mən çadırdə doğmaq istəmirəm.

– Əlbəttə, – dedi o. – Amma əvvəlcə özümüza gəlməliyik. – O, örtünün altından çıxdı və qazançanın üstünə əyilmiş anaya baxdı.

Roza Sarona arxası üstə uzanıb gözünü başı üzərindəki brezentə zillədi. Sonra o, baş barmağını tıxac kimi ağzına soxdu və səssizcə ağıladı.

Ocaq başında dizi üstə oturmuş ana budaqları qıraq qazançanın altına dürtürdü. Alov gah qalxır, gah öləziyirdi. Uşaqlar – indi artıq onların sayı on beş idi – ocağın yanında sakitcə dayanmışdılar. Yeməyin iyi qalxanda onlar yüngülcə burunlarını çəkdilər. Gün onların tozdan bozarmış saçlarında saynışırdı. Onlar utanır, amma getmirdilər. Ana acgözlüklə mantlayan bu dəstənin lap ortasında

durmuş qızcığazla sakitcə söhbət edirdi. Qız o biri uşaqlardan bir qədər böyük idi. O, bir ayağı üstə dayanmışdı, dabanıyla yalın baldırını sürtüşdürürdü. Əlləri arxasında idi. Sakit, qonur gözləri düz anaya dikilmişdi. O, təklif etdi:

– Mem, gəlin sizin üçün budaq qırım.

Ana başını qazançadan qaldırdı.

– İstəyirsən, səni qonaq edim?

– Hə, mem, – deyə qızcığaz sakitcə cavab verdi.

Ana budaqlardan qazançanın altına soxdu, ocaq çatıldı.

– Məgər səhər nahar etməmişən?

– Yox, mem. Burada heç bir iş yoxdur. Ata şeylərimizdən nəyisə satıb benzin almaq, buradan getmək istəyir.

Ana ona baxdı.

– O birilər də nahar etməyiblər?

Uşaqlar tutularaq yerlərində vurnuxdular və gözlərini qazançadan çəkдилər.

Kiçik bir oğlan lovğa-lovğa dedi:

– Mən nahar etmişəm... qardaşım da edib... bu ikisi də, özüm görmüşəm. Doyunca yemişik. Biz bu gün gedirik – cənuba.

Ana gülümsündü.

– Demək, siz ac deyilsiniz. Bu, hamıya çatmaz.

Oğlan alt dodağını uzatdı.

– Biz doyunca yemişik, – təkrar etdi o və birdən sərt çevrilib öz çadırlarına qaçıb içəri girdi. Ana uşağın dalınca o qədər baxdı ki, qızcığaz ona xatırlatmaq qərarına gəldi:

– Od tamam sönür, mem. İstəyirsiniz alışdırırm?

Ruf və Uinfild uşaqların arasında təmkin və ləyaqətlərini saxlamağa çalışaraq dayanmışdılar. Onlar özlərini soyuqqanlı, eyni zamanda qayğılı aparırdılar. Ruf qızcığaza soyuq, hirsli nəzərlərlə baxdı. Sonra yerə çömbəlib özü budaq sındırmağa başladı.

Ana qazançanın qapağını açdı və talaşayla əti qarışdırdı.

– Lap yaxşı ki, hamınız ac deyilsiniz. O uşaq, şübhəsiz, ac deyil.

Qızıcığaz həqarətlə gülümsədi:

– Kim – o? O, sadəcə, lovğalanır. Buna bax, burnunu yuxarı tutur! Bilirsiniz nahara bir şey olmayanda nə toq-quşdurur? Dünən çıxıb deyir: “Biz toyuq yeyirdik”. Mən isə onlarda nə olduğunu görmüşdüm – təkcə fətir, hamıda olduğu kimi.

– A-a! – Ana oğlanın qaçıb girdiyi çadıra baxdı. Sonra yenə qızıcığaza nəzər saldı. – Siz çoxdan Kaliforniyadasınız? – soruşdu o.

– Altı aydır. Biz əvvəl hökumət düşərgəsində yaşayırdıq, sonra şimala getdik, qayıdanda isə artıq orada yer yox idi. Orada yaşamaq yaxşıdır!

– Ora haradır? – soruşdu ana, Rufun sındırdığı budaqları götürüb ocağa atdı. Ruf qızıcığaza nifrətlə baxdı.

– Uidpetçin yaxınlığında. Orada ayaqyolu da var, duş da, ləyəndə paltar yumaq olar, su nə qədər istəsən var – yaxşı, içməli; axşamlar musiqi olur, hamı çalır – kim nədə bacarır; şənbə günləri isə rəqslər. Lap qiyamətdir! Uşaqlar üçün də meydança var, ayaqyolunda isə kağız. Dəstəyi dartırsan, su gəlir; polismen isə orada heç yoxdur – heç kim çadırlara soxmur başını, bütün düşərgəni idarə edən rəis isə elə nəzakətlidir ki – qonaq gəlib söhbət edir, özünü yuxarı tutmur... Mən orada bir az da yaşamaq istəyirdim.

Ana dedi:

– Belə düşərgə barədə ilk dəfədir eşidirəm. Hə, ləyəndə paltar yuyardım.

Qızıcığaz heyrətlə, ağızdolusu danışdı.

– Bilirsiniz orada necə düzəldilib? İsti su birbaşa borulardan keçir; durursan duşun altında, ləzzət eləyir! Belə düşərgə daha heç yerdə yoxdur.

Ana dedi:

– Deyirsən ora indi dolub?

– Dolub. Biz axıncı dəfə gələndə hər yer tutulmuşdu.

– Yəqin, böyük pul götürürlər? – dedi ana.

– Hə, amma pulun yoxdursa, qazanmağa icazə verirlər – həftədə iki saat. Yır-yığış edirsən, zibil yeşiklərini təmizləyirsən, ya başqa nə isə. Axşamlar isə camaat yığışır, söhbət edir, musiqiyə qulaq asırlar, borulardan isə elə isti su axır. Bundan yaxşı düşərgə heç yerdə yoxdur.

Ana dedi:

– Biz də orada yaşasaydıq!

Ruf bu anacan özünü saxlayırdı, bu yerdə daha dözməyib hirsini tökdü:

– Bizim nənəmiz elə yük maşınında öldü. – Qızcığaz mat-məttəl ona baxdı. – Hə, hə, – dedi Ruf. – Onu müstəntiq apardı. – O, dodaqlarını sıxdı və daha iki-üç budaq sındırdı.

Uınfild Rufun cəsarətli sözlərindən çaşıb gözlərini döydü.

– Yük maşınında öldü, – Rufun ardınca təkrar etdi. – Müstəntiq isə onu böyük səbətə qoydu.

Ana dedi:

– Mumlayın, yoxsa qovaram, – və budaqları ocağa atdı.

Düşərgənin o başında isə El klapanların sürtülməsinə baxmaq üçün yaxınlaşdı.

– Tez qurtaracaqsan? – soruşdu o.

– İki qalib hələ.

– Qızlar var burada?

– Mən evliyəm, – dedi cavan oğlan. – Qızlara vaxtım yoxdur mənim.

– Məndə isə həmişə olur, – dedi El. – Başqa şeyə olmasa da, qızlar üçün vaxt həmişə tapılar.

– Bir az aclıq keçir, görüm onda nə deyəcəksən.

El güldü.

– Hər şey ola bilər. Hələlik isə, elə əvvəlki kimidir.

– Burada birisiylə söhbət etdim. Sizinlə birlikdə gəlib o?

– Hə. Qardaşımdır. Tom. Onunla ehtiyatlı ol. O, adam öldürüb.

– Öldürüb? Nəyin üstündə?

– Savaşan zaman. O, Toma bıçaq soxub. Tom da beli çıxıb onun təpəsinə.

– Belə de! Bəs sonra, məhkəmə oldu?
– Buraxdılar, çünki savaşan zaman baş verib.
– O, davakara oxşamır.
– Yox, əşi. Tom davakar deyil. Sadəcə, heç kimin qabağından yeməyi xoşlamır. – El qürurla danışdı. – Tom sakit adamdır. Amma necə olsa, onunla gərək ehtiyatı əldən verməyəsen.

– Biz isə söhbətləşdik. O, mənə hirsli görünmədi.

– Yox, o, hirsli deyil. Sakitdir – müəyyən həddə qədər, sonra gərək ehtiyatlı olasan. – Cavan oğlan sürtməyə başladı. – Gəl klapanları qoymağa kömək edim, qapağı da keçirək.

– Nə olar, işin yoxdursa, kömək et.

– Yatmaq lazımdır, – dedi El, – amma maşının içalattını görəni kimi əllərim özü ona san uzanır. Özümü saxlaya bilmirəm.

– Köməyə görə minnətdar olaram, – dedi cavan oğlan. – Adım Floyd Noulzdur.

– Mənimki El Coud.

– Tanış olmağıma çox şadam.

– Mən də, – dedi El. – Köhnə aralıq qatı qoyacaqsan?

– Başqa çarə yoxdur, – cavab verdi Floyd.

El cibindən bıçaq çıxartdı və onunla mühərrikin blokunu qaşdı.

– Ah! – dedi o. – Maşınla qurdalanmaq üçün əldən gedirəm.

– Bəs qızlar üçün?

– Qızları da sevirəm. “Rolls-roys” söküb-yığmaq üçün hər şeydən keçərdim. Axır bir dəfə on altı silindri “kadillak”ın kapotu altına baxmağa imkan düşdü. Qiyamətdir! Sallisoda küçə ilə gedirdim – bir də gördüm on altı silindri restoranın qabağında dayanıb.

Kapotu qaldırdım, bu vaxt restorandan hansısa bir əmi çıxıb mənə dedi: “Sən orada nə edirsən?” Dedim: “Heç, baxıram. Qiyamət maşındır”. O isə yanımda dayanıb. Yəqin, özü heç vaxt göz gəzdirməyib ora. Yanımda dayanıb baxır. Varlı idi, başında həsir papaq. Köynəyi mil-

mil, eynəkdə. Bir-birimizə heç nə demirik. Eləcə baxırıq. Sonra o, birdən soruşdu: “Sükan arxasında oturmaq istəyirsən?”

Floyd dedi:

– Yalan deyirsən!

– Vallah. “Sükan arxasında oturmaq istəyirsən?”

Mənim isə şalvarım kirli idi. Dedim: “Bulayaram hər şeyi”. – “Otur, – dedi, – məhəlləni fırlanaq”. Mən oturdum və həmin məhəlləni səkkiz dəfə hərləndim. Maşın idi ha! Bah-bah-bah!

– Yaxşı idi? – soruşdu Floyd.

– Daha nə deyim! Hər vintciyinəcən açıb sökəsən... buna görə hər şeydən keçərdim!

Floyd əl saxladı. O, oyuqdan son klapanı çıxarıb nəzərdən keçirdi.

– Yaxşısı budur, təkərli primuslara öyrəş, çətin ki sənə on altı silindrini sürmək nəsb olar. – O, burğunu ayaq yerinə qoydu və yeyəylə blok başlığının yanığını təmizləməyə başladı. İkiliyə içində bulanıq-ağ su olan vedrəni daşıyan qısaşaçlı, ayaqyalın qadınlar onların yanından ötdülər. Onlar ayaqlarını ağır atır, vedrəni güclə daşıyır və baxışlarını yerdən çəkmirdilər. Gün qərbə sarı əyilməyə başlayırdı.

El dedi:

– Səni, görünür, yola gətirmək çətin məsələdir.

Floyd yeyəyə bir az da ağırlıq saldı.

– Altıncı aydır ki, buradayam, – dedi o. – Bütün ştatı dolaşmışam – fikrimdə elə arvad-uşaq ac qalmasın deyər pul qazanmaq və bir yerdən başqa yerə getməkdir. Dovşan kimi qaçırsan ora-bura, bir şey çıxmır. Burada istəyirsən dəridən çıx, qarnın tox olmayacaq. Yorulmuşam. Elə yorulmuşam ki, gecə də canımdan yorğunluq çıxmır. Heç bilmirəm bundan sonra nə edim.

– Doğrudanmı, daimi iş tapmaq mümkün deyil? – soruşdu El.

– Yox, daimi iş tapa bilməzsən. – Floyd blok başlığında qalan yanığı sürtdü və yağlı əsgiyə tutqun metalı sildi.

Köhnə bir minik maşını düşərgəyə yaxınlaşdı. İçəridə dörd kişi oturmuşdu – hamısı gündən qaralmış, acıqlı. Maşın çadırların arası ilə astaca hərəkət edirdi. Floyd qışqırdı:

– Necə gedib-gəldiniz?

Maşın dayandı. Sükan arxasında oturmuş adam dedi:

– Daha haralara getmədik? İş adlı şey yerli-dibli yoxdur burada. Çıxıb getmək lazımdır buradan.

– Hara? – qışqırdı El.

– Özümüz də bilmirik. Burada olmadığımız yer qalmadı. – O, əyləci buraxdı və maşın asta-asta irəli getdi.

El onların arxasınca xeyli baxdı.

– Amma mənə, tək getmək lazımdır. Təkbaşına daha tez iş taparsan.

Floyd yeyəni bir kənara qoydu və acı gülümsündü.

– Sən hələ xamsan, – dedi o. – Ora-bura sürməkdən ötrü benzin lazımdır. Bir qallon benzin isə on beş sentədir. Bu dörd nəfər hərəsi bir maşında gedə bilməz. Onlar adambaşı on sent qoyub benzin alır. Sən bütün bunları hələ öyrənməlisən.

– El! – El ciddi görkəmlə gəlib onun yanında durmuş Uinfildə baxdı. – Ət hazırdır, indi ana bizi yedirəcək. O, səni çağırır, gəl.

El əllərini şalvarına sildi.

– Bu gün hələ ağzımıza bir şey dəyməyib, – dedi o, Floyd. – Yeyib gəlirəm.

– Vacib deyil.

– Niyə ki, gələcəyəm, gələcəyəm. – O, Uinfildin dalınca Coudların çadırına getdi.

Ananın yanında sıxlıq idi. Uşaqlar yemək olan qazançı elə dövrəyə almışdılar ki, ana tərpnənə bilmirdi. Tom və Con əmi onun yanında durmuşdular.

Ana çaşqın halda dedi:

– Bilmirəm necə olsun. Ailəni yedirtməliyəm. Bəs bunlarla nə edim?

Uşaqlar yerə mıxlanıb durmuş, ona baxırdılar. Sifətləri heç nə ifadə etmirdi, gah qazançaya, gah da ananın

əlində tutduğu qalay boşqaba baxırdılar. Gözlər qazançadan boşqaba yaxınlaşan qaşıqdan çəkilmirdi və ana Con əmiyə onun payını ötürdükdə baxışlar o yana zilləndi. Con əmi yeməyi qaşıqlayıb qaldıran zaman gözlər də qaşığa sarı çevrildi. Con əmi kartof parasını ağzına ötürdü və gözlər onun sifətinə dikilib üzünün ifadəsini izlədi: görəsən, dadlıdır, xoşuna gələcəkmi onun?

Con əmi, sanki, onları ilk dəfə görürdü. O, asta-asta çeynəyirdi.

– Götür, – dedi o, Toma. – Mən istəmirəm.

– Sən ki bu gün heç nə yeməmişən, – dedi Tom.

– Nə isə qarnım ağrıyır. Xətrim istəmir.

Tom sakitcə dedi:

– Çadıra get və orada ye.

– Ürəyim istəmir, – deyə təkrar etdi Con əmi. – Mən çadırdə da onları görəcəyəm.

Tom uşaqlara sarı çevrildi.

– Gedin, – dedi o. – Haydı, gedin buradan! – Baxışlar qazançadan çəkildi və kal-kal onun üzünə zilləndi. – Gedin buradan. Belə etmək yaxşı deyil. Onsuz da, sizə çatmayacaq.

Ana ət və kartof paylarını boşqablara çəkdi – lap xırda payları – və yerə qoydu.

– Onları qova bilmirəm, – dedi o. – Bilmirəm nə edim. – Hərə öz boşqabını götürüb örtünün altına keçsin.

Yerdə qalını isə qoy onlar yesin. Bax bunu Rozaya verin.

– Ana uşaqlara gülümsədi. – Qulaq asın, uşaqlar, – dedi o, – özünüz üçün bir yerdən talaşa tapın, mən də sizə qalan yeməyi verərəm. Amma dava-dalaş olmasın.

Uşaqlar səssiz-səmirsiz sürətlə dörd bir yana götürüldü. Kimi talaşa dalınca qaçdı, kimi çadıra – qaşiq gətirməyə. Ana yeməyi boşqablara çəkməyə macal tapmamışdı ki, susqun, qurd kimi ac uşaqlar yenidən onu əhatəyə aldılar. Ana başını yellədi.

– Nə edəsən? Ailəni doyurmaq lazımdır. Ruf, Uinflid, El! – ucadan çağırırdı ana. – Tez boşqablarınızı götürün. Gedin onlarla örtünün altına. – O, hövsələylə gözləyən

uşaqlara təqsirkarcasına baxdı. – Lap azdır burada, – pərt halda dedi ana. – Qazançanı qoyuram yerə, dibini siyirin, amma heç kəsin qarnı doymayacaq... Nə edəsən... Verməyə bilmirəm. – Və o, qazançanı oddan götürüb yerə qoydu, dedi: – Gözləyin. Hələ istidir, – və tez çadıra keçdi ki, görməsin.

Ailə üzvləri hərə öz boşqabıyla yerdə oturmuşdu, uşaqların talaşa, qaşığı, paslı dəmir parçasıyla qazan dibini qaşması çadırdan eşidilirdi. Qazança görünmürdü. Onlar bir-biriylə danışmır, savaşırmır, mübahisə etmirdilər, lakin hər hərəkətlərində möhkəm inad, az qala, azğınlıq hiss olunurdu. Ana bunu görməmək üçün arxasını çevirdi.

– Daha belə mümkün deyil, – dedi o. – Yad gözlərdən yayınmaq lazımdır. – Çubuq və qaşıqlar lap dibi qaşıyırdı, sonra uşaqlar boş qazançadan əl çəkib dağılışdılar. Ana boşqablara baxdı. – Yəqin, heç biriniz doyunca yemədiniz.

Ata qalxdı və ona heç bir cavab verməyib çadırdan çıxdı. Vaiz gülümsündü və yerə uzanıb qollarını başı altına qoydu. El dedi:

– Gədim burada bir nəfərə kömək edim, maşınla əlləşir.

Ana boşqabları yığdı və yumağa getdi.

Çadıra hündür, enlikürək qadın yaxınlaşırdı. Əynindəki paltarı yağ içində, tozlu-torpaqlı idi. Qadın başını qürurla dik tutub gəlirdi. O, Coudların çadırının bir neçə addımlığında dayanıb davakar görkəmlə anaya baxdı. Sonra yaxın gəldi.

– Salam, – soyuq dedi o.

– Salam, – cavab verdi ana və diz üstündən qalxıb yeşiyi ona sarı çəkdi. – Buyurun, əyləşin.

Qadın lap yaxınlaşdı.

– Yox, istəmirəm.

Ana sual dolu baxışını ona dikdi.

– Sizə bir şey lazımdır?

Qadın əllərini belinə qoydu.

– Mənə, sizin öz uşaqlarınızın qayğısına qalmağınız, mənimkiləri isə rahat buraxmağınız lazımdır.

Ana gözlərini geniş açdı.

– Mən elə bir şey etməmişəm... – deyib sözə başladı.

Qadın qaşqabağını tökdü.

– Mənim oğlumdan pörtlədilmiş ət iyi gəlir. O deyir ki, siz onu yedirtmisiniz. Pörtlədilmiş ətlə öyünmək fikrinə düşmüsünüz? Bunda öyünməli bir şey yoxdur. Mənim, onsuz da, işim tökülüb qalıb, bu yandan da uşaq gəlib soruşur ki, bizdə niyə pörtlədilmiş ət yoxdur, – onun səsi qəzəbdən titrəyirdi.

Ana düz onun yanına gəldi.

– Siz əyləşin, – dedi o, – oturun, söhbət edək.

– İstəmirəm oturmaq. Mən ailəmi birtəhər doyurmağa çalışıram, siz isə bu yandan pörtlədilmiş ətlə soxulursunuz.

– Siz əyləşin, – təkrar etdi ana. – İndi daha iş tapana-can ətimiz olmayacaq. Əgər uşaqlar sizi hər tərəfdən dövrəyə alsaydılar, nə edərdiniz? Heç özümüzə çatmadı, uşaqlar elə baxan vaxt verməmək olurmu?

Qadının qolları yanına düşdü. O, sınaycı nəzərlə anaya baxdı, sonra cəld çevrilib getdi, öz çadırına girib arxasınca ətkləri örtüdü. Ana onun dalınca baxdı və yenidən qalaylanmış boşqabların yanında dizi üstə oturdu.

El sürətlə çadıra yaxınlaşdı.

– Tom! – çağırırdı o. – Ana, Tom buradadır?

Tom örtünün altından başını çıxartdı.

– Nə var?

– Gedək, – həyəcanla dedi El.

– Nə olub? – soruşdu Tom.

– Gözlə, indi bilərsən. – El onu Floydun məşininin yanına gətirdi. – Bu, Floyd Noulzdur, – dedi o.

– Biz tanış olmuşuq. Necədir işlər?

– Heç, qurtarıram, – cavab verdi Floyd.

Tom barmaqlarını mühərrik blokuna çəkdi.

– Hə, El, de görüm, nə olub?

– Bilirsən Floyd nə deyir? Floyd, danış ona.

Floyd sözə başladı:

– Bəlkə, deməsəm yaxşıdır... yaxşı, qulaq as. Burada bir nəfər gəlib deyir ki, iş var, o yanda, şimalda.

– Şimalda?
– Hə. Belə bir yer var – Santa-Klara vadisi. Uzaqdadır.
– Nə işdir ki?
– Gavalı, armud konservləşdirilməsi.
– Çox uzaqdadır? – soruşdu Tom.
– Allah bilir. İki yüz mil olar.
– Hə, yaxın deyil, – dedi Tom. – Bəs necə bilirsən, biz ora çatanacan iş olacaq?

– Bunu qabaqcadan bilmək olmaz, – cavab verdi Floyd. – Onsuz da, burada heç nə yoxdur, mənə deyən adam isə qardaşından məktub alıb. Qardaşı özü ora gedir. O tapşırıb ki, heç kimə deməyək, yoxsa hamı ora cumar. Məcburuq gecə çıxacaq. Tezdən çatırıq, bəlkə, iş tapdıq.

Tom onu diqqətlə gözdən keçirirdi.

– Bəs niyə belə oğrun-oğrun?

– Ona görə ki, hamı ora götürülsə, bizə iş çatmaz.

– Ancaq ora çox uzaqdır.

Floyd incik dedi:

– Mən dost kimi deyirəm sənə. İstəmirsən, lazım deyil. Qardaşın mənə kömək etdi, ona görə sizə deyirəm.

– Bəs sən dəqiq bilirsən ki, burada iş yoxdur?

– Qulaq as, mən üç həftədir burada təpik döyürəm – heç bir şey yoxdur! Əgər ora-bura sürüb benzin işlətmək istəyirsənsə – buyur, özün axtar. Xahiş etmirəm mənimlə gedəsiniz. Adam nə qədər çox olsa, bir o qədər az olacaq şansım.

Tom dedi:

– Mən inanıram sənə. Ancaq çox uzaqdır. Biz burada işləmək, burada ev tapmaq ümidində idik.

Floyd həmin hövsələ ilə sözlünə davam edirdi.

– Siz təzəcə gəlmisiniz. Hələ çox şeyi öyrənməlisiniz. Mənə qulaq assanız, ancaq yaxşılıq taparsınız. Yoxsa bu dərs sizə baha oturacaq. Siz burada daimi yaşayış yerinə ümid etməyin, çünki daimi iş yoxdur burada. Aclıq sizi uzaqlara qovacaq. İndi hər şeyi açıq dedim.

– Bununla belə, axtarmaq lazımdır, – qayğılı halda diləndi Tom.

Qonşu çadıra minik maşını yaxınlaşdı. İçindən kombinazonda və göy köynəkdə kişi çıxdı. Floyd qışqırdı:

– Bir şey çıxdı?

– Burada heç bir iş yoxdur və pambıq yetişənə qədər olmayacaq. – Və kişi yırtıq çadıra keçdi.

– Eşitdin? – soruşdu Floyd.

– H-hə... Necə olsa, iki yüz mildir!

– Hələ ki siz heç bir yerə düzəlməmişsiniz. Fikirləşin – qərara gəlin.

– Məncə, getsək yaxşıdır, – dedi El.

Tom soruşdu:

– Bəs burada iş nə vaxt olacaq?

– Bir aydan sonra pambığı yığmağa başlayacaqlar.

Pulunuz varsa, gözləyin.

Tom dedi:

– Ana heç vəchlə getmək istəməz. Yaman yorulub.

Floyd çiyinlərini çəkdi:

– Mən sizi ora qovmuram. Sizə necə sərf edirsə, elə də edin. Mən eşitdiyimi dedim. – O, ayaq yerindən yağ hopmuş aralıq qatı qaldırdı və onu səliqəylə bloka yerləşdirdi. – Hə, – deyə Elə müraciət etdi, – kömək et.

Tom onların blokun qapağını ehtiyatla sancaqlara taxmalarına baxırdı.

– Hər şeyi bizimkilərlə götür-qoy etmək lazımdır.

– Amma qoy sizdən başqa heç kəs heç nə bilməsin, – dedi Floyd. – Mən yalnız sizə deyirəm. Qardaşın kömək etməsəydi, mən ağzımı da açmazdım.

Tom dedi:

– Nə olar, çox sağ ol. Hər şeyi yaxşıca götür-qoy etmək lazımdır. Bəlkə də, gedəsi olduq.

El dedi:

– Əgər fikrinizdən dönsəniz, tək gedəcəyəm, vallah. Birtəhər gedib çataram – apararlar məni.

– Ailəni atıb gedəcəksən?

– Nə var ki burada? Qayıdacağam. Pulla qayıdacağam.

– Ana buna razı olmaz, – dedi Tom. – Ata da.

Floyd qaykaları qoyub əvvəlcə barmaqlarıyla burdu.

– Biz arvadımla hamıyla bir yerdə çıxmışdıq, – dedi o. – Orada, evdə pərən-pərən düşmək ağılımıza da gəlməzdi. Sadəcə, ağılıma gəlməzdi. Əvvəlcə bütün ailə bir yerdəydi, sonra biz bura gəldik, onlar yola davam etdilər, indi bir Allah bilir harada olduqlarını. O vaxtdan axtarıram onları, hər yerdə soruşuram. – O, qaykaları tutub bir-bir eyni bərabərbə sızırıdı.

Tom maşının yanında sallağı oturdu və gözlərini qıyıb çadır sıralarına, onların arasındakı otu ayaqlanmış keçidlərə baxdı.

– Yox, əzizim, – dedi o, – ana səni buraxmaz.

– Amma mənə, təkbaşına iş tapmaq daha asandır.

– Ola bilər. Bununla belə, o, buna razı olmaz.

Düşərgəyə iki tıxılı-təpili maşın yan aldı. İçərisindəki adamların halı pərişan idi. Floyd gözlərini qaldırdı və səfərlərinin uğurlu alınıb-alınmadığını soruşmadı. Sifətlərindəki məyusluq içərisində bir inadçılıq sezilirdi. Gün qərbə sarı əyilirdi; Huvervil və arxadakı nəfəsotu kolları günəşdən sarı rəngə boyanmışdı. Uşaqlar yavaş-yavaş çadırlardan çıxıb düşərgəni dolaşırdılar. Qadınlar da çadırlardan çıxır, ocaq qalayırdılar. Kişilər kiçik dəstələrlə toplaşır, sallağı oturub söhbət edirdilər.

Təptəzə bir “şevrolet” düz düşərgəyə tərəf buruldu. Çadırların yanında dayandı. Tom soruşdu:

– Bu kimdir? Elə bil, buralı deyillər?

Floyd dedi:

– Bilmirəm. Polismenlərdir, yəqin.

Qapı açıldı və “şevrolet”dən bir kişi çıxdı. Onun yoldaşı maşında qaldı. Sallağı oturmuş kişilər o yana baxıb susdular. Ocaq başında əlləşən qadınlar altdan-altdan parıldayan maşına nəzər yetirirdilər. Uşaqlar çadırların arasından keçərək, əyri-üyrü yollarla maşına sarı getdilər.

Floyd açarı bir tərəfə qoydu. Tom ayağa qalxdı. El əllərini şalvarına sildi. Üçü bir yerdə “şevrolet”ə tərəf getdi. Maşından çıxan kişi qoruyucu rəngli şalvar və flanel köynəkdə idi. Başında düz günlüklü şlyapa. Köynəyinin cibində qələm və sarı karandaşlarla birlikdə bir dəst

kağız sallanır, şalvarının cibindən üstü metal lövhəli bloknot görünürdü. O, dəstələrdən birinə yaxınlaşdı və çömbəlib oturmş kişilər onu narahatlıqla və dinməz qarşıladılar. Onlar yerlərindən tərpnəmədən onu izləyirdilər; başlarını qaldırmadan baxdıqları üçün gözlərinin ağı parıldayırdı. Tom, El və Floyd tələsmədən – sanki, bikaçılıqdan yaxın gəldilər.

Kişi soruşdu:

– İş istəyirsiniz?

Hamı ona susaraq, şəklə baxırdı.

Nəhayət, kimsə cavab verdi:

– Əlbəttə, istəyirik. Harada var ki?

– Tulare dairəsində. Orada meyvə yığımı başlanır.

Çoxlu adam lazımdır.

Floyd dilləndi:

– Özünüz qəbul edirsiniz?

– Hə, mən adam yığırım.

Hamı onun başına yığışdı. Kombinezon geymiş hündür kişi qara şlyapasını çıxartdı və barmaqları ilə uzun, qara saçını qaşdı.

– Bəs nə qədər ödəyəcəksiniz? – soruşdu o.

– Dəqiq deyə bilmərəm. Otuz sentə yaxın.

– Bəs niyə dəqiq deyə bilmirsiniz? Axı sizdə podratdır?

– Elədir, – xaki rəngli şalvarda olan adam dedi. –

Amma hər şey meyvənin qiymətindən asılıdır. Bəlkə, bir az çox, bəlkə, bir qədər az oldu.

Floyd irəli çıxıb sakitcə dedi:

– Mən gedirəm, mister. Siz podratçısınız, sizdə sənədlər olmalıdır. Göstərin onları, sonra isə arayış verin bizə, qoy orada harada, nə vaxt işləyəcəyimiz, nə qədər alacağımız qeyd edilsin və buna imza atın. Onda gedərik.

Podratçı ona hiddətlə baxdı:

– Yoxsa, sən şəxsi işlərimi necə aparacağımı öyrədəcəksən mənə?

Floyd dedi:

– Əgər biz sizə işləməyə gediriksə, bu həm də bizim işimizdir.

– Sən mənə göstəriş vermə. Deyirəm, çoxlu adam lazımdır.

Floyd qeyzlə dilləndi:

– Amma siz nə qədər adamın lazım olduğu və ödənişin miqdarı haqda susursunuz.

– Mən heç özüm də hələ bilmirəm.

– Onda adam yığmağa nə ixtiyarınız var?

– İxtiyar? Mənim işi lazım bildiyim kimi aparmağa ixtiyarım var. Əgər sizə burada oturmaq xoşdursa – buyurun. Mən Tularə dairəsinə işə adam yığiram. Mənə çoxlu adam lazım olacaq.

Floyd camaata sarı çevrildi. İndi onlar gah podratçıya, gah da Floydə baxaraq dinməz clayanmışdılar. Floyd dedi:

– Artıq iki dəfə başıma gəlib. Bəlkə, ona min nəfər lazımdır, ora isə beş min adam yığılacaq və o, saata on beş sent ödəyəcək. Və siz razılaşacaqsınız, çünki acından qarınız quruldayır. Əgər işə adam götürmək istəyirsə, qoy götürsün, qoy hər şeyi kağızda yazsın və ödənişi qeyd etsin. Ondən sənəd tələb edin. Onun sənədsiz işə götürməyə ixtiyarı yoxdur.

Podratçı öz “şevrolet”inə baxdı və qışqırdı:

– Co!

Onun yoldaşı maşından boylandı, qapını araladı və çıxdı. Əynində bric, ayağında hündür, bağlı çəkmələr var idi. Böyründə patronlaşdan ağır tapança qoburu sallanırdı. Tünd köynəyinə şerif işçisinin nişanı sancılmışdı. O, asta-asta, yanını basa-basa addım atırdı. Üzündə qəddar təbəssüm ynaşırdı.

– Nə məsələdir? – Qobur ombasında qabağa-dala tərpanırdı.

– Co, bax gör, bu gözəl oğlanla əvvəllər rastlaşmısan?

Şerif işçisi soruşdu:

– Hansıyla?

– Bununla. – Podratçı Floydə göstərdi.

– Nə xəta edib ki? – soruşdu şerif işçisi Floydə gülümşəyərək.

– O, qırmızılardandır, burada təbliğat aparır.

– Hm. – Şerif işçisi tələsmədən böyürdən keçdi ki, Floyd yandan baxsın; Floydun üzünə qan vurdu.

– Bax görürsünüz! – qışqırdı Floyd. – Əgər o, hər şeyi doğru-dürüst etsəydi, şerif işçisini yanında daşımazdı.

– Əvvəllər sənə rast gəlib? – təkrar etdi podratçı.

– Hm. Elə bil, tanışdır. Keçən həftə köhnə şinlər olan qaraj oğurlanıb; mənəcə, onu orada görmüşəm. Elədir ki var! O özüdür, başımı verərəm. – Təbəssüm dərhal üzündən çəkildi. – Otur maşına, – dedi o və qoburun düyməsini açdı.

Tom dedi:

– Adamı təqsirsiz-filansız aparırsınız.

Şerif işçisi sərt ona sarı çevrildi.

– Onunla birlikdə getmək istəyirsən? Bir də qımıldansan, aparacağam səni. Həmin qarajın yanında iki nəfər veyllənirdi.

– Mən keçən həftə heç Kaliforniyada deyildim, – dedi Tom.

– Hə, yəqin, səni başqa yerdə axtarırlar. Yaxşısı budur, sus.

Podratçı üzünü yenə dəstəyə çevirdi.

– Siz bu qırmızı əclaflara qulaq asmayın. Ara qarışdırırlar, onlara baş qoşsan, zibildən qurtara bilməzsən. Hə, getdik Tulareyə, hamınızı işə götürəcəyəm.

Heç kəs ona cavab vermədi.

Şerif işçisi dedi:

– Məsləhət görürəm, gedin. – Şit təbəssüm yenə sifətinə peyda oldu. – Səhiyyə şöbəsi bu düşərgənin təmizlənməsinə sərəncam verib. Əgər, üstəlik, sizinlə burada qırmızılar da dolaşırlarsa – baxın, hansınızsa zibilə düşməyəsiniz. Gedin Tulareyə. Onsuz da, burada oturmaqdan fayda yoxdur. Dostcasına məsləhət görürəm. Əgər getməsəniz, bura gələcəklər, hələ bəlkə, boş əllə...

Podratçı dedi:

– Mən axı deyirəm, mənə adamlar lazımdır. İşləmək istəmirsinizsə – özünüz bilərsiniz.

Şerif işçisi gülümsündü:

– İşləmək istəməirlərsə, bizim ştatda onlara yer yoxdur. Biz onları bayıra atırıq.

Floyd şerif işçisinin yanında ildırım vurmuş kimi dayanmışdı, iri əlləri isə qurşağına pərçimlənmişdi. Tom gözaltı ona baxdı və dərhal baxışlarını aşağı dikdi.

– Axır belədir, – dedi podratçı. – Tulare dairəsinə adam lazımdır, iş çoxdur.

Tom asta-asta gözlərini qaldırdı və Floydun şişmiş biləklərini gördü. Tomun da qolları yuxarı qalxdı və əlləri qurşağından yapışdı.

– Hə, qurtardı-getdi. Sabah səhərəcən burada bir adam da qalmasın.

Podratçı maşına oturdu.

– Hə, – dedi şerif işçisi Floyd, – otur. – O, iri əlini uzadıb Floydun sol biləyindən yapışdı.

Floyd dartındı və həmin anda sağ əlini hərlədi. O, yumruğu ilə ətli sifətə ilişdirirdi və çadırların arasıyla qaçmağa başladı. Şerif işçisi səndirlədi. Tom ayağını uzatdı. Şerif işçisi yığıldı və tapançadan yapışaraq böyrü üstə düşdü. Floyd qaçaraq gah çadırların arasında itir, gah görünürdü. Şerif işçisi uzanan yerdə atəş açdı. Çadırlardan birinin yanında dayanmış qadın qulaqbatırıcı səslə çıxırdı və öz al-qana bulaşmış əlinə baxdı. Sümükləri yox idi, barmaqlar, sanki, sapdan asılmışdı, əlinin əti ağarmış, formasız olmuşdu. Düşərgənin o başında söyüdlüyə baş götürən Floydun fiquru gözə dəydi. Şerif işçisi oturdu, tapançanı yenidən qaldırdı, lakin bu anda camaatın arasından Keysi çıxdı. O, ayağı ilə şerif işçisinin boynundan vurdu və cansız ağır bədənə baxaraq geri çəkildi.

Mühərrikin nəritisi eşidildi və “şevrolet” arxasınca toz dumanı buraxaraq güllə kimi yola çıxdı. O, şoseyə döndü və tezliklə gözədən itdi. Qadın hələ də öz eybəcər hala düşmüş əlinə baxırdı. Yaranın kənarları qana boyandı. Qadın için-için zanyaraq get-gedə güclənən qəhərli gülüş içərisində boğulurdu.

Şerif işçisi üzüstə ağzıaçıq halda sərilmişdi.

Tom tapançanı qaldırdı, darağını çıxarıb kolluğa tolazladı, sonra gülləni lülənin içindən çırpdı.

– Beləsinin əlinə silah vermək olmaz, – dedi o və tapançanı yerə tulladı.

Camaat əli yaralı qadının başına toplaşdı, o ağlayıb zarıldaırdı.

Keysi Toma yaxınlaşdı.

– Çıx aradan, – dedi o. – Get söyüdlüyə, orada gözlə. O bilmir onu kim vurdu, sənin badalağını isə görüb.

– Heç yerə getməyəcəyəm, – dedi Tom.

Keysi boğazını uzadıb onun qulağına pıçıldadı.

– Sənin əl izlərini götürəcəklər. Qanunu pozmusan. Yenidən türməyə göndərəcəklər.

Tom astadan nəfəsini dərdi:

– Ay, zibil! Tamam unutmuşam.

– Bir az cəld ol, – dedi Keysi. – Nə qədər ki özünə gəlməyib.

– Adam götürəydi tapançanı, – dedi Tom.

– Yox. Lazım deyil. Hər şey ötüşsə, dörd dəfə fit çalacağam.

Tom tələsmədən kənara çəkildi, sonra addımlarını yeyinlətdi və tezliklə çay boyu sıralanan söyüdlükdə gözədən itdi.

El yerdə uzanmış şerif işçisinə yaxınlaşdı.

– Bax bunu başa düşürəm, – qürurla dedi o. – Əla ilişdirdin!

Adamlar hələ də yerə sərilmiş bədənə baxırdılar. Və birdən haradansa uzaqdan sirena səsi eşidildi; səs yüksəlib kəsdi, sonra yenidən eşidildi, artıq yaxından. İnsanları narahatlıq bürüdü. Yerlərində vurnuxdular, sonra hərə bir tərəfə, öz çadırına getdi. Şerif işçisinin yanında yalnız El və vaiz qaldı.

Keysi Elə sarı çevrildi.

– Get buradan, – dedi o. – Çadırına get. Sənin heç nədən xəbərini yoxdur.

– Hə? Bəs sən özün necə?

Keysi qımışdı:

– Kimsə təqsiri üzərinə götürməlidir, ya yox? Basarlar həbsxanaya, hə, bir az yataram orada, vəssalam. Onsuz da, məndən sizə bir kömək dəyir.

El dedi:

– Bu, hələ səbəb deyil ki, sən...

– Get, get, – sərt sözünü kəsdi onun Keysi, – sən bu işə başını soxma.

El hirsləndi:

– Qoymaram əmr etsinlər mənə!

Keysi astadan dedi:

– İlişsən, sizinkilərin hamısı zərər çəkəcək. Sən cəhənnəm. Amma buna görə atanın, ananın başına iş gələ bilər. Tomu da yenidən Mak-Alesterə göndərə bilərlər.

El fikrə getdi.

– Yaxşı, – dedi o. – Amma sən çox vicdanlı səfeh sən.

– Qoy səfeh olum, – dedi Keysi. – Nə var ki burada?

Sirena səsi kəsilmirdi və hər dəfə daha yaxından eşidilirdi. Keysi şerif işçisinin yanında dizi üstə əyilib onu arxası üstə çevirdi. O inildədi, alnını yığıb, gözlərini açmağa çalışdı. Keysi onun alnının tozunu sildi. Adamlar çadırları örtüb içəridə oturmuşdular. Batan günəş qırmızıya, boz brezent çadırlar isə tunc rəngə çalırdı.

Şosedən təkər cüyültüsü eşidildi və üstüaçıq “ford” sürətlə düşərgəyə sən döndü. İçindən dörd tüfəngli kişi sıçrayıb çıxdı. Keysi qalxıb onlara yaxınlaşdı.

– Burada nə baş verir?

Keysi dedi:

– Mən onu vurdum.

Gələnlərdən biri şerif işçisinə yaxınlaşdı. O artıq özünə nə gəlmişdi və dirsəyi üstə qalxıb oturmağa çalışırdı.

– Nə olub burada?

– O, – dedi Keysi, – özündən çıxdı burada, mən vurdum onu. O, atəş açmağa başladı – çadını yaraladı. Onda mən ona birini də çəkdim.

– Bəs nədən başladı hər şey?

– Mən onunla kobud danışdım.

– Otur maşına.

– Yaxşı, – dedi Keysi və arxaya oturdu.

Gələnlərdən ikisi şerif işçisinə ayağa qalxmağa kömək elədi. O, ehmalcə boynuna əl vurdu. Keysi dedi:

– Bax o çadırdakı qadın onun gülləsindən qan içindədir.

– Baxarıq. Mayk, səni kim vurdu? Bu?

Hələ əməlli-başlı özünə gəlməmiş şerif işçisi key-key Keysiyə baxdı.

– Nəsə, tanış gəlmir.

– Mən idim, – dedi Keysi. – Çaxmısan? Mən sən deyənlərdən deyiləm.

Mayk asta-asta başını yellədi.

– Yox. Məncə, bu deyil. Ay, ürəyim bulanır!

– Mən qaçmayacağam. Yaxşısı budur, görün qadına nə olub.

– Haradadır o?

– Orada.

Böyükləri əlini tufəngdən çəkmədən çadıra sarı addımladı. Ora çatıb nəsə soruşdu, sonra içəri keçdi və çox keçmədən çölə çıxdı. Maşına qayıdıb təkəbbürlə dedi:

– Qırx beş kalibr nə edə bilər ki! Sarıyıblar əlini. Biz həkim göndəririk.

Biri Keysinin sağında, o biri solunda oturdu. Sirena cüyüldədi. Düşərgədən səs-səmir gəlmirdi. Maşın sərt fırlanıb oranı tərək etdi. Keysi arıq, damarlı boynunda başını dik tutaraq öz mühafizəçilərinin arasında qürurla oturmuşdu. Üzündə qəribə, sanki, təntənəli təbəssüm var idi.

Maşın gedəndən sonra adamlar çadırlardan çıxdı. Gün batmış və düşərgəyə maviyəçalan toranlıq çökmüşdü. Şərqdə dağlar günün şafəqindən hələ də sarı idi. Qadınlar sönmüş ocaqların başına qayıtdılar. Kişilər yenə dəstə-dəstə yığışaraq sallağı oturub söhbətə başladılar.

El brezent örtünün altından sürünüb çıxdı və Tomu çağırmaq üçün söyüdlüyə sarı getdi. Ana da çölə çıxıb nazik budaqlarla ocağı yandırmaya başladı.

– Ata, – dedi o, – yeməyi az verəcəyəm. Axı bu gün gec yemişik.

Ata və Con əmi çadının yanında oturub ananın kartofu soymasına, içində yağ olan tavanın üstündə xırda-xırda doğramasına baxırdılar. Ata dedi:

– Nə uydururdu bu vaiz?

Ruf və Uinfild söhbətə qulaq asmaq üçün astaca yaxınlaşdılar.

Con əmi uzun, paslı mıxla yeri cızırdı.

– O, günahın nə olduğunu anlayır. Mən bu barədə ondan soruşmuşdum, o, hər şeyi izah etdi; amma bilmirəm, belə düşünmək doğrudurmu? O deyir: əgər insan elə bilirə ki günah edib, demək, bu elə günahdır. – Con əminin gözləri yorğun, qəmli idi. – Mən həmişə hamıya qapalı olmuşam, – dedi o. – Mənim elə günahlarım var ki, o haqda heç kimə danışmamışam.

Ana ona sarı çevrildi.

– Danışmaq lazım deyil, Con. Hamısını Tanrıya aç. Öz günahlarını başqalarının üstünə tökmə. Bu, yaxşı deyil.

– Onlar mənə rahatlıq vermir, – dedi Con.

– Buna baxmayaraq, başqalarına danışma. Çaya get, gir suyun altına və istədiyini de.

Ata anaya qulaq asa-asa aramla başını tərpedirdi.

– Ana düz deyir. Başqalarına danışsan, yüngülləşəcəksən, günahın isə artacaq.

Con əmi başını qaldırıb dağlara baxdı, onların qızılı rəngi onun bəbəklərində əks olundu.

– Mən özümdə güc tapmağa çalışıram, – dedi o, – və bacarmıram. Onlar içimi yeyir.

Roza Sarona arxadan yırğalana-yırğalana çadırdan çıxdı.

– Konni haradadır? – acıqlı halda soruşdu o. – Səhərdən yoxdur. Hara gedib?

– Qabağıma çıxmayıb, – cavab verdi ana. – Görsəm, göndərəm yanına.

– Özümü pis hiss edirəm, – dedi Roza Sarona, – o isə məni tək qoyur.

Ana qızının şişmiş üzünə baxdı.

– Sən ağlamısan, – dedi ana.

Roza Saronanın gözü doldu.

Ana ötkəm səslə sözlünə davam etdi:

– Özünü ələ al. Sən tək deyilsən – biz çoxuq. Ələ al özünü. Otur kartof təmizlə. Özünə əl qatma.

Roza Sarona çadıra qayıtmaq istədi. O, ananın ciddi baxışından yayınmağa çalışırdı, lakin bu baxış onu ocağa sarı qayıtmağa məcbur etdi.

– O, niyə gedib axı, – dedi o, amma gözündə daha yaş yox idi.

– İşə başla, – dedi ana. – Yoxsa çadırdə təkbaşına oturub deyirsən. Vaxtım yox idi səninlə məşğul olmağa. Amma indi olaram. Götür bıçağı, kartof təmizlə.

Roza Sarona heç nə deməyib dizi üstə oturdu. Hirsle dedi:

– Bircə qoy gəlsin. Ona göstərəm.

Ananın dodağı qaçdı.

– Gözlə, o, səni döyməsin. Özün məcbur edirsən: zarırsan, deyirsən. Döysə, ona “çox sağ ol” deyərəm.

Roza Saronanın gözləri qeyzlə parıldadı, amma susdu.

Con əmi paslı mıxı dərindən torpağa soxdu.

– Daha susa bilmirəm! – deyə çığırdı.

Ata dedi:

– Yaxşı, de. Adam öldürmüşən?

Con əmi barmaqlarını saat qoyulan xırda cibə saldı və oradan ikiyə бүkүlmüş şax kağız çıxartdı, açıb ataya göstərdi.

– Beş dollar.

– Oğurlamısan? – soruşdu ata.

– Yox, mənim pulumdur. Gizlətmışdim.

– Sənindir – qoy sənin olsun.

– Düzdür, amma bunu gizlətməyə haqqım yox idi.

– Nədənsə, burada bir günah görmürəm, – dedi ana.

– Sənin pulundur.

Con əmi aramla dedi:

– Məsələ mənim bunu gizlətməyimdə deyil. Əsas odur ki, nəyə görə gizlətmışəm – içib keflənmək üçün. Bilirdim, elə vaxt gələcək ki, səbrim tükənəcək, içəcəyəm

onda. Fikirləşirdim ki, hələ vaxtı çatmayıb... amma burada vaiz qalxıb özünü həbsxanaya saldı – Tomu qurtarmaq üçün.

Ata yenə başını tərpətdi, sonra Conun sözlərinə diqqətlə qulaq verərək yana əydi. Ruf lap küçüklər kimi sürünüb bir az da yaxına gəldi. Uinfild ondan geri qalmırdı. Roza Sarena qurdalayaraq kartofda dərin deşik açdı. Axşam toranlığı qatılaşır, daha tünd olurdu.

Ana çox soyuq dilləndi:

– Başa düşmürəm, vaiz Tomu qurtarıbsa, sən niyə içib keflənməlisən?

– Bilmirəm. Mənim üçün çox ağırdır, – deyə Con əmi sözlünə qəmli davam etdi. – O, bu işi elə adi etdi ki... İrəli çıxıb dedi: “Mən etmişəm bunu” və onu apardılar. Mən isə gedim içim.

Ata başını bulayaraq dedi:

– Bu barədə danışmaq nəyə lazım? Mən sənə yerində olsaydım, gedib keflənərdim, əgər dəmi gəlibsə.

– Mən öz günahımı yuya bilərədim, amma məqamdan istifadə etmədim, – Con əmi dərdli-dərdli sözlünə davam etdi. – O an gəlib çatmışdı, mən isə əldən verdim onu... Bura bax! Səndə pul var? Mənə iki dollar ver.

Ata əlini həvəssiz cibinə salıb dəri pulqabını çıxartdı.

– Keflənmək üçün yeddi dollar bir az çoxdur. Yoxsa, şampən qurtuldadacaqsan?

Con əmi öz beş dollarını ona uzatdı.

– İki dollar da bəsimdir. Bircə daha bir günah – bədxərlik etməyim çatmırdı. Nə qədər varımdır, o qədər xərcləyəcəyəm. Həmişə belə etmişəm.

Ata şax kağızı götürdü və Con əmiyə iki gümüş dollar verdi.

– Al, – dedi o. – Lazımdırsa, deməli, lazımdır. Başqasına heç kim göstəriş verə bilməz.

Con əmi pulları götürdü.

– Hirsələnmə... Sən ki bilirən, bu, mənə lazımdır.

– Boşla görüm. Sən özünə lazım olanı özün bilirən.

– Qabaqda gecə var – bilmirəm onu necə keçirəcə-

yəm, – dedi Con əmi. O, anaya sarı çevrildi. – Sən mən-dən inciməzsən ki?

Ana başını qaldırmadı.

– Yox, – deyə astaca cavab verdi. – Yox... get.

Con əmi azmış kimi qalxıb getdi və toranlıqda göz-dən itdi. O, şoseyə çıxdı və ərzaq dükəninin qarşısında yolu keçdi. Tor qapıya yaxınlaşıb şlyapasını çıxartdı, yerə çırpdı və özünüməhv hiddətiylə dabaniyla əzdi; əzik şlyapa elə tozun içindəcə qaldı. Dükanda o, düz məftil torun arxasındakı rəflərə düzölmüş viskilərə tərəf getdi.

Ata, ana və uşaqlar Con əminin arxasınca baxırdılar. Roza Sarona gözünü kartofdan çəkməməklə öz hiddətini ifadə edirdi.

– Yazıq, – dedi ana. – Bəlkə, lazım idi ki... yox, əşi... Mən hələ görməmişəm ki, insan bu cür əzab çəksin.

Ruf toz içində böyrü üstə Uinfilde sarı çevrildi, onu özünə tərəf dartdı və qulağına pıçıldadı:

– Mən indi dəm olacağam.

Uinfil pıçıldadı və ovcuyla ağzını tutdu. Gülməmək üçün nəfəslərini saxlayıb gömgöy olan uşaqlar çadırdan o yana süründülər və sıçrayıb qaçmağa başladılar. Söyüdlüyə girib gizləndilər və ürəkdən gülməyə başladılar. Ruf göz-lərini çəpləşdirdi, qaça-qaça dilini çıxarıb ləngər vurdu.

– Mən kefliyəm, – dedi Ruf.

– Mənə bax! – qışqırdı Uinfil. – Mənə bax, mən Con əmiyəm. – O, ordlarını doldurub əl-qol atdı və başı hər-lənənəcən yerində fırlandı.

– Yox! – qışqırdı Ruf. – Belə lazımdır! Bax belə! Mən – Con əmiyəm. Mən lap dəməm.

Tom və El səssizcə iydəliklə gedirdilər və birdən dəli kimi qaçışan uşaqları gördülər. Artıq qaranlıq idi. Tom dayanıb diqqətini cəmləşdirdi.

– Bu ki Rufla Uinfilddir. Nə olub onlara? – Onlar yaxı-na gəldilər. – Dəli olmusunuz-nədir? – soruşdu Tom.

Uşaqlar qəfil gəlişdən yerlərində donub-qaldılar.

– Biz... biz oynayırıq, – dedi Ruf.

– Axmaq oyundur, – dedi El.

Ruf ona ötkəm cavab verdi.

– Başqalarından axmaq deyil.

El yoluna davam edərək dedi:

– Ruf kötəklənmək istəyir. Çoxdan buna çalışır. Ona çəkməyin əsl vaxtıdır.

Ruf onun arxasından üzünü əydi – barmaqlarıyla dodaqlarını dartıb dilini çıxararaq bildiyi bütün üsullarla onu acıqlandırdı, lakin El ona sarı baxmadı. Ruf yenidən oynamaq fikriylə Uinfildə baxdı, amma hər şey korlanmışdı. İkiisi də bunu bilirdi.

– Gecdək, çaya baş vuraq, – Uinfild təklif etdi. Onlar Eldən acıqlı halda kolluqdan keçərək çayın sahilinə yollandılar.

El və Tom tələsmədən düşərgəyə sarı gedirdilər. Tom dedi:

– Keysi nahaq belə etdi. Düzdür, ondan bunu gözləmək olardı. O, elə deyirdi ki, bizə bir xeyri dəymir. O qəribədir, El. Elə düşünür, düşünür.

– Vaizdir – onun işi belədir, – dedi El. – Allah bilir onların başında nə var.

– Səncə, Konni hara gedib?

– Yəqin, kolluq lazım olub.

– Nəsə, çox uzaq kolluğu seçib.

Onlar çadırların lap böyründən keçib-gedirdilər. Floydun çadırı yanında onları kim isə astadan səsləyib saxladı. Onlar o yana dönüb girişdə yerə çömbəldilər. Floyd brezentin ətəyini azca qaldırdı.

– Hə, nə oldu, gedirsiniz?

Tom dedi:

– Özüm də bilmirəm. Fikirləşirsən ki, getsək yaxşı olar?

Floyd könülsüz qımıışdı:

– Sən ki şerif işçisinin nə dediyini eşitdin. Getməsək – süpürləyəcəklər. Elə bilirsən, bu gözəlçə yumruğun əvəzini çıxmayacaq? Onun dəstəsi elə bu gün bizi dənələmək üçün bura tökülüşəcək.

– Düzü, doğrudan, buradan uzaqlaşmaq lazımdır, – dedi Tom. – Sən hara gedəcəksən?

– Danışdığımız kimi – şimala.

El dedi:

– Qulaq as. Burada biri mənə hansısa hökumət düşərgəsindən danışdı. Haradadır o?

– Yəqin, orada yer olmaz.

– Yenə də olsun, hansı tərəfdədir?

– Doxsan üçüncü ilə cənuba gedin. On iki-on dörd mil keçib şərqə, Uidpetçə tərəf dönəcəksiniz. Oradan yaxındır. Amma ora tıxılı-təpildir.

– Deyirlər, yaxşı düşərgədir, – dedi El.

– Çox yaxşıdır və səninlə insan kimi davranırlar, it kimi yox. Heç bir polismen yoxdur. Amma orada, yəqin, yer olmaz.

Tom dedi:

– Mən bir şeyi anlamıram, o şerif işçisi niyə elə qızıqmışdı. Qəsdən dava axtarırdı, məsələni o yerə gətirirdi.

Floyd dedi:

– Bilmirəm burada necədir, şimalda isə, necə oldusa, mən bir şerif işçisiylə söhbət etdim. Vicdanlı idi, daha başqaları kimi deyildi. O, mənə etiraf etdi ki, onlar istər-istəməz adamları həbs etməlidirlər. Şerif hər məhbusa görə gündəlik yetmiş beş sent alır, yeməyinə isə iyirmi beş gedir. Məhbus yoxdursa – demək, gəlir də yoxdur. Həmin adam deyirdi ki, bir həftə heç kimi tutmayıb. Onda şerif ona deyib: məhbus olmasa, nişanı təhvil verməlisən. Bugünkü isə əliboş getməmək üçün işi o yerə çatdırırdı.

– Hə, buradan çıxıb rədd olmaq lazımdır, – dedi Tom.
– Əlvida, Floyd.

– Əlvida. Bəlkə, hələ rastlaşdıq.

– Salamət qal, – dedi El. Onlar qaranlıq düşərgə ilə Coudların çadırına getdilər.

Kartof odda çırılıyla yağ sıçradırdı. Ana iri falları qaşıqla çevirirdi. Ata dizlərini qucaqlayıb ocağın yanında oturmuşdu.

– Tom gəlir! – qışqırdı ana. – Şükür, xudaya!

– Buradan getmək lazımdır, – dedi Tom.

– Niyə?

– Floyd deyir ki, bu gecə bura od vuracaqlar, – cavab verdi Tom.

– Nəyə görə? – təəccübləndi ata. – Biz pis bir şey etməmişik.

– Heç nə etməmişik, amma şerif işçisi döyülmüş getdi, – dedi Tom.

– Biz onu döyməmişik.

– O özü deyirdi ki, bizi buradan qovacaqlar.

Roza Sarona soruşdu:

– Konnini görməmişiniz?

– Görmüşük, – dedi El. – Sahillə gedirdi. Cənuba yollandı.

– O... o, həmişəlik getdi?

– Nə bilək?..

Ana ona sarı çevrildi.

– Roza, səni başa düşmək olmur, hər şeyi yaxşı-yaxşı danış. Konni bir şey deyib?

Roza Sarona qaşqabaqla cavab verdi:

– Deyirdi, evdə qalıb traktorçuluğu oxusaydı, yaxşı olardı.

Heç kəs dinmədi. Roza Sarona oda baxırdı, gözləri ocağın işığında parıldayırdı. Kartof tavada bərkdən cızıldayırdı. Roza Sarona əliylə burnunu sildi.

Ata dedi:

– Konni murdar adamdır. Mən bunu çoxdan hiss etmişəm. Vecsizin biridir.

Roza Sarona qalxıb çadıra getdi. Qarnı üstə döşəyə uzanıb əlləriylə üzünü örtüdü.

– Onun heç dalınca getməyə dəyməz, – dedi El.

Ata cavab verdi:

– Hə. Belə murdardırsa, bizə gərək deyil.

Ana çadıra boylanıb Rozaya baxdı. O dedi:

– S-s!.. Belə danışmaq nəyə lazım?..

– O, murdar adamdır, – ata dediyinin üstündə dayanırdı. – Ondən eşitdiyimiz elə o idi ki, onu edəcəyəm, bunu edəcəyəm. Amma əlini-əlinə vurmurdu. Mən onun yanında danışmaq istəmirdim. Madam ki aradan çıxıb, onda...

– S-s, – astaca dedi ana.

– Axı nəyə görə! Niyə s-s? Çıxıb axı aradan – elə deyil?

Ana kartofu qarışdırdı, hər tərəfə yağ sıçradı. Budaqlardan ocağa atdı, alov dil-dil yuxarı qalxdı və çadının divarlarını işıqlandırdı. Ana dedi:

– Rozanın uşağı olacaq. Bu, hər ikisinin uşağıdır. Uşağın körpəlikdən atasına murdar deyilməsini eşitməsi yaxşı deyil.

– Yalan demək daha pisdir, – dedi ata.

– Yox, – ana onun sözünü kəsdi. – Bəs əgər o ölsəydi? Ölünü söyərdin?

Tom onların mübahisəsinə qarışdı.

– Sizə nə olub axı? Biz heç bilmirik, həmişəlik gedib o, yoxsa yox? İndi danışmağın vaxtı deyil. Yeyib yığışmaq lazımdır.

– Yığışmaq? Təzə gəlmişik ki. – Ana ona ocağın ətrafındakı qaranlığın içindən baxırdı.

Tom ona izah etməyə başladı:

– Bu gün düşərgəni yandıracaqlar, ana. Sən ki bilirsən, malımı gözümlün qabağında yandırsalar, dözmərəm, atamla Con əmi də dözməz. Dava düşəcək, mənə isə ələ keçmək olmaz. Elə bu gün də ilişə bilərdim, vaiz olmasaydı.

Ana ona qulaq asaraq qaynar yağdakı kartofları çevirirdi. Və o, bir anda çərərə gəldi.

– Gedin. Yemək lazımdır. Tələsməliyik. – O, ocağın yanında qalaylı boşqabları düzdü.

Ata dedi:

– Bəs Con necə olsun?

– O, haradadır ki? – soruşdu Tom.

Atayla ana bir an susdular, sonra ata dedi:

– O, içməyə getdi.

– Buna bax! – qışqırdı Tom. – Vaxt tapdı. Harada olar o?

– Bilmirəm, – dedi ata.

Tom qalxdı.

– Yaxşı, siz yeyin və şeyləri masına yığın. Mən də Con əminin dalınca gedim. O, dəqiq ərzaq dükanındadır, yolun o tərəfində.

Tom düşərgə ilə cəld gedirdi. Çadır və komaların yanında kiçik tonqallar yanır, onlann işığı səfil kişi və qadınlarn üzlərinə, odun yanına qısılmış uşaqlara düşürdü. Bəzi çadırlarda neft lampaları yanırıdı və nəhəng insan kölgələri brezentdə hərəkət edirdi.

Tom ara yolla şoseyə çıxdı və kiçik ərzaq dükəninin qarşısında o yana keçdi. Tor qapının yanında dayanıb içəri göz yetirdi. Xozeyin – balaca, pırtlaşq bıçığı, ağbaş adam yayğın gözlərinin ifadəsiz baxışıyla piştaxta üstündə qalaqlanmış qəzetlərdən oxuyurdu. Əynində uzun, ağ önlük və qolları qatlanmış köynək var idi. Onun arxasında konserv qablarından düzülmiş dağlar, ehramlar, divarlar var idi. O, başını qaldırıb Tomu gördü və sanki, tufəngdən nişan alırmış kimi bir gözüni qıydı.

– Axşamınız xeyir. Nə qulluq edim?

– Əmimi tapmağa kömək edin, – cavab verdi Tom.

– Əmim buradaydı, yoxa çıxdı.

Xozeyin ona çaşqın və narahatlıqla baxdı. O, barmaqlarıyla burnunun ucuna toxundu və yüngülcə dartışdırdı ki, qaşınması dayansın.

– Siz daim kimisə itirirsiniz, – dedi o. – Mənim yanıma gündə onu girib deyir ki, filankəsi, filan adda, filan görkəmdə görsəniz, deyin ki, biz şimala getdik. Özü də bu, hər gün baş verir.

Tom güldü:

– Belə, əgər bir göyçək oğlan görsən – adı Konnidir, görkəmindən də koyota oxşayır – ona de ki, cəhənnəm olub getsin. Deyərsən, biz cənuba getdik. Amma mən onu axtarmıram. Bura altmış yaşlarında, qara şalvarlı, çalbaş bir kişi içməyə girməyib ki?

Xozeyin özünə gəldi.

– Bəs necə, əlbəttə, gəlmişdi. Mən həyatımda belə şey görməmişəm. Qapıya yaxınlaşdı, şlyapasını tulladı yerə və tapdaladı. Budur, məndədir. – O, piştaxtanın altından toz basmış, əzik şlyapa çıxartdı.

Tom onu götürdü:

– Elədir ki var, o özüdür.

– Deməli, iki pinta viski aldı və mənə bir kəlmə də demədi. Şüşənin birini açdı və o saat çəkdi başına. Mən isə satıram ki, ancaq alıb aparsınlar. Dedim, qulaq as, burada içmək olmaz. Çölə çıxmalı olacaqsan. O, qapıdan o yana bir addım atdı, istəyirsən inan, istəyirsən inanma, dörd nəfəsə pintanı tamam boşaltdı və divara söykəndi. Gözləri dumanlandı. Dedi: “Minnətdaram, ser!” – və çıxıb getdi. Mən həyatımda bu cür içən görməmişdim.

– Getdi? Hara! Mən onu axtarıram.

– İndi deyərəm. Mən hələ görməmişdim ki, bu cür içsənlər, odur ki müşahidə edirdim onu. O, bax, o yana getdi, şimala tərəf. Şosedən maşın keçdi, ona işıq saldı və mən onun çaya sarı döndüyünü gördüm. Gedir, qıçları qatlanır, ikinci şüşə isə ağzıaçıq hazırdı. O, haradasa, buralardadır, uzağa gedə bilməz.

Tom dedi:

– Yaxşı, çox sağ ol. Gedib axtarım.

– Bəs şlyapanı götürəcəksən?

– Mütləq götürəcəyəm. Ona lazım olacaq. Çox sağ ol.

– Nə olub ki, ona belə? – soruşdu xozeyin. – O, sanki, heç bir həzz almadan içirdi.

– Heç... hərdən olur. Yaxşı, salamat qal. Bu Konni avaranı isə görsən, de ki, biz cənuba getdik.

– Mənə o qədər nişan söyləyib, o qədər tapşırıq veriblər ki, hamısı yadımda qalmayıb.

– Sən yadda saxlamağa çalışma, – dedi Tom və əlində Con əminin qara, tozlu şlyapası çölə çıxdı. O, yolu keçib şosenin kənarıyla getdi. Aşağıda, çökəkdə Huvervil uzanırdı; tonqal işıqları səyriyirdi, çadırların divarları arasından fənər işıqları yayılırdı. Haradasa gitara dınqıldadırdılar, akkordlar asta-asta, əlaqəsiz əvəzlənirdi, görünür, gitaraçı məşq edirdi. Tom addımlarını yavaşdıb qulaq verdi, sonra tələsmədən yoluna davam etdi, lakin tez-tez dayanıb dinləməyə çalışırdı. Qulağı ona lazım olanı alana qədər dörd milə yaxın yol getdi. Aşağıda – yol kənarındakı çınqıllıqda kimsə xırıltılı səslə ifadəsiz, havasız oxuyurdu. Tom yaxşı eşitmək üçün başını yana əydi.

Yeknəsəq səs uzada-uzada deyirdi:

– Mənim ruhum buralardan qaçaqdır. Pənah yerim xilaskardır haçaqdır. – Ardınca aydın olmayan donqultu eşidildi, sonra isə sükut çökdü. Tom çınqillıqla səsə sarı aşağı qaçdı. Bir neçə addımdan sonra dayanıb yenidən qulaq verdi. İndi səs lap yaxında idi, yenə aramla, havasız oxuyurdular: – Son nəfəsdə Meggi mənə, pıçılıyla dedi: sənə, bağışlaram dar bir şalvar. Pambıq şalvar qırımızdır, nə olsun, saxlayıram, ondan xatirə qalsın...

Tom ehtiyatla irəli gedib qaranlıqda aydın olmayan fiqur gördü, astaca yaxınlaşdı və onun yanında oturdu. Con əmi şüşəni başına çəkib qurtultuyla viskini içəri boşaltdı.

Tom sakitcə dedi:

– Dayan. Bəs mənə?

Con əmi ona sarı çevrildi:

– Sən kimsən?

– Unutmusan? Sən dörd qurtum içdin, mən isə yalnız bir.

– Yox, Tom. Məni çaşdırma. Mən tək oturmuşdum. Sən burada yox idin.

– Bəs indi necə, buradayam? Bəlkə, bir qurtum mənə də verəsən?

Con əmi şüşəni yenə ağızına tutdu, viski qurtuldu. Şüşə boş idi.

– Vəssalam, – dedi o. – Bircə ölsəydim... Elə ölmək istəyirəm ki! Asta-asta, sanki, yuxuya gedirsən... Yavaş-yavaş. Yorulmuşam mən. Yorulmuşam. Yatıb daha oyanmayasan. – O, oxumağa başladı: – Başda tacım olacaq... qızıl tac.

Tom dedi:

– Con əmi, qulaq as. Biz gedirik. Gedək, maşında şeylərin üstündə uzanıb yatarsan.

Con başını yellədi:

– Yox. Çıx get. Mən istəmirəm. Burada qalacağam. Qayıtmağıma ehtiyac yoxdur. Məndən nə fayda? Dalımca günahları daşıyıram, lap çirkli şalvar kimi bulaşdırıram yaxşı adamları. Yox. Getməyəcəyəm.

– Gedək. Onsuz da, sənsiz heç yerə tərənən deyilik.

– Gedin. Mənim nə xeyrim var? Məndən heç bir xeyir yoxdur. Günahlarımı özümlə daşıyıram, başqalarını da bulaşdırıram.

– Tək sən deyilsən günahkar, hamı belədir.

Con ona sarı əyildi və bic-bic göz basdı. Tom ulduzların işığında onun üzünü güclə seçirdi.

– Mənim günahlarımdan heç kəsin xəbəri yoxdur – Allahdan başqa heç kəsin. Onun isə var xəbəri.

Tom dizi üstə oturdu, əlini Con əminin alınına çəkdi – isti, quru idi. Con kobud halda onun əlini itələdi.

– Gedək, – deyə çağırırdı Tom. – Con əmi, gedək.

– Getməyəcəyəm. Yorulmuşam. Mən burada qalacağam. Bax, burada.

Tom ona lap yaxın oturdu. Yumruğunu iki dəfə onun çənəsinə aparıb-gətirdi ki, istədiyi zərbəni endirsin və qolunu açıb güclü olmayan, amma dəqiq yumruq atdı. Con səndirləyib arxası üstə yerə sərildi, qalxmağa çalışdı. Lakin Tom əyilib onun başı üstündə durmuşdu və Con dirsəyinə söykəyəndə o, bir zərbə də vurdu. Con əmi hərəkətsiz qaldı.

Tom qalxdı, sustalmış, hissiz bədəni qaldırıb çiyinə atdı. O, bu ağır yükün altında səndirləyirdi. Conun sallanan qolları onun kürəyini şappıldadırdı. O, tövşüyərək yavaş-yavaş cınqillıqla şoseyə tərəf qalxırdı. Qarşidan gələn maşın işığını ona saldı, sürəti azaltdı və dərhal qaranlığa götürüldü.

Tom Huvervillə Coudların maşınına tərəf gedərək nəfəsini güclə dəririrdi. Con əmi özünə gəldi və yüngülcə müqavimət göstərməyə başladı. Tom yükünü ehtiyatla yerə qoydu.

O gələnə qədər çadırı yığışdırmışdılar. El bağlamaları maşına ötürürdü. Brezent bir yana hazır qoyulmuşdu – o, yükün üstünə çəkiləcəkdi.

El dedi:

– Yaman tez keflənib.

Tom günahkar kimi cavab verdi.

– Yazığa ilişdirməli oldum, yoxsa getmək istəmirdi.

– Bərk vurdun? – soruşdu ana.

– Yox, əşi, elə də yox. Bir azdan tamam ayılacaq.

Con əmini ürəkbulanması tutdu və o qayıtdı.

Ana dedi:

– Tom, sənin kartof payın durur.

Tom dedi:

– İndi, nə isə, istəmirəm.

Ata qışqırdı:

– Vəssalam. El, brezenti sarı.

Yük maşını yola çıxmağa hazır dayanmışdı. Con əmi yatmışdı. Tom və El onu qaldırıb maşının yuxarisına uzadanacan Uinfild özünə əl qatıb Con əmini cıradır, onların yanında dayanmış Ruf isə pıçqıldamamaq üçün ağzını əliylə tuturdu.

– Hazırdır, – dedi ata.

Tom soruşdu:

– Bəs Roza haradadır?

– Odur, – cavab verdi ana. – Gəl, Roza. İndi gedəcəyik.

Roza Saronu başını sinəsinə sallayıb sakitcə oturmuşdu. Tom ona yanaşdı.

– Gedək, – dedi o.

– Mən getməyəcəyəm. – O, başını qaldırmadı.

– Nə etmək olar, getmək lazımdır.

– Mən Konni ilə bir yerdə istəyirəm. Onsuz getməyəcəyəm.

Düşərgədən şoseyə aparən yola köhnə, adam və müxtəlif şey-şüylə yüklənmiş üç maşın çıxdı. Maşınlar gedə-gedə cırlıdayır, tutqun faralarla yolu işıqlandırır.

Tom dedi:

– Konni bizi tapar. Mən dükanda xahiş etdim ki, hara getdiyimizi ona çatdırsınlar. O, bizi tapacaq.

Ana onlara yaxınlaşdı.

– Gedək, Roza. Gedək, əzizim, – həlimliklə dedi ana.

– Mən onu gözləyərəm.

– Olmaz gözləmək. – Ana əyilib Roza Saronanın qolundan tutdu və qalxmağa kömək etdi.

– O, bizi tapacaq, – dedi Tom. – Sən narahat olma, tapacaq. – Onlar Rozanın yanında gədirdilər.

– Bəlkə, öyrənmək üçün kitablar almağa gedib, – dedi Roza Sarona. – Bəlkə, o, zarafatca qorxutmaq istəyib bizi?

Ana dedi:

– Elə də ola bilər.

Onlar Rozanı maşının yanına gətirib qalxmağa kömək etdilər və o, brezentin altına girib qaranlıqda gizləndi.

Üstü otlarla örtülən komadakı saqqallı cəsətsiz onlara yaxınlaşdı. O, yük maşınının yanında əlləri arxasında vurnuxurdu.

– Sizdə bizə lazım ola bilən bir şey qalmayıb ki? – nəhayət, soruşdu o.

– Yox. Burada qoymalı şeyimiz yoxdur.

Tom soruşdu:

– Bəs siz məgər getmirsiniz?

Saqqallı uzun-uzadı ona baxdı.

– Yox, – nəhayət, cavab verdi o.

– Bəs odlayacaqlar axı.

İnamsız baxan gözlər yerə zilləndi.

– Bilirəm. Bizim üçün birinci dəfə deyil.

– Onda burada qalmaq nəyə lazım?

Çaşqın baxış sönən ocağın qırmızı işığı əks etdirərək bir an Tomun üzündə dayandı və yenə aşağı çevrildi.

– Özüm də bilmirəm. Çox uzun çəkir yığışmaq.

– Əgər yandırsalar, heç nəsiz qalacaqsınız.

– Bilirəm. Sizdə bizə gərək ola bilən bir şey olar?

– Yox, hər şeyi yerli-dibli özümüzlə aparırıq, – cavab verdi ata. Saqqallı öz çadırına sarı getdi. – Nə olub ona? – soruşdu ata.

– Başdanxarabdır, – cavab verdi Tom. – Mənə burada dedilər ki, döyülməkdəndir. Polismlər başına vurublar.

Daha bir neçə maşın dəstəylə düşərgədən çıxıb şoseyə tərəf buruldu.

– Tərpənmək vaxtıdır, ata. Sən, mən və El kabinəyə oturanıq. Qoy ana yuxarı qalxsın. Yox, ana, yaxşısı budur, aramızda otur. El! – Tom əlini oturaçağın altına soxub,

oradan ağır qayka açarını çıxartdı. – El, sən arxada otur, al bunu. Hər ehtimala qarşı. Əl-ayaq açan olsa – işlət, necə lazımdır.

El arxadan yük maşınına çıxaraq bardaş qurub oturdu, qayka açarı da əlində. Tom oturacağıın altından domkrati çıxarıb əyləc pedalının yanına qoydu.

– Hə, belə, – dedi o. – Ana, aramızda otur.

Ata dedi:

– Mən isə boş əllə.

– Bir şey olsa, domkrati götürərsən, – dedi Tom. – Allahın köməkliliylə, lazım olmaz. – O, starterin düyməsini basdı, nazim çarx bir dəfə fırlanıb susdu... bir də fırlandı. Tom faraları yandırıb birinci sürətlə düşərgədən çıxdı. Faraların tutqun işığı yolu zəif aydınladırdı. Yük maşını şoseyə çıxdı və üz tutdu cənuba. Tom dedi: – Həyatda elə olur ki, istər-istəməz qeyzlənirsən və...

Ana onun sözünü kəsdi:

– Tom, sən ki özün mənə demişdin... Söz vermişdin ki, hirsələnməyəcəksən. Söz vermişdin.

– Yadımdadır, ana. Özümü saxlayıram. Amma bu şerif işçiləri... Heç bunların yanbızı yekə olmayanını görənlər olub? Enli yanbızlarını burcudurlar, gülləni tapançadan hara gəlmişdi yağdırırlar... Ana, əgər onlar qanunla hərəkət etsəydilər, biz onlara qarşı çıxardıqmı? Amma qanun belə deyil axı. Onlar bizim iradəmizi sındırmaq istəyirlər. İstəyirlər ki, biz onların dabanlarını yalayaq, döyülmüş qancıq kimi sürünək. Ana, vallah, iş o yerə çatıb ki, bu əclafırları şil-küt etməsən, özünü ləyaqətli adam sayıb bilmirsən. Onlar isə onu istəyir ki, biz öz ləyaqətimiz haqda düşünməyi belə unudaq.

Ana dedi:

– Sən söz vermişsən, Tom. Axı bizim Floydun da başına bu gəlmişdi. Mən onun ailəsini tanıyırdım. Bilirəm onu nə həddə çatdırdılar.

– Ana, mən özümü saxlayıram. Vallah, saxlayıram. Bəs döyülmüş qancıq kimi sürünməyə başlasam, qamımı yerə sürtsəm necə, xoşuna gələr?

– Mən daim dua edirəm, Tom. Özünü qoru. Görürsən, ailəmiz dağılır. Qoru özünü.

– Çalışaram, ana. Amma yekəyanbızın biri ilişsə, özümü ələ almaq çətin olacaq. Hər şey qanunla olsaydı, başqa məsələ. Düşərgəni odlamaq – belə qanun yoxdur.

Yük maşını kuzovu əsə-əsə gədirdi. İrəlidə – şosedə qırmızı fənərlərin sırası göründü.

– Deyəsən, yol bağlıdır, – dedi Tom. O, sürəti azaltdı, maşını saxladı və həmin andaca bir dəstə adam yük maşınını araya aldı. Kimi əlində külüng, kimi tufəng tutmuşdu. Bəzilərinin başında kaska, bəzilərində Amerika legionunun papağı var idi. Birisi kabinəyə boylandı, içəri isti viski iyi doldu.

– Hara belə gedirsiniz? – O, qırmızı sifətini Tomun üzünə yaxınlaşdırdı.

Tom yerində qurudu. Əli aşağı gedib domkrata toxundu. Ana var gücüylə onun biləyini sıxdı. Tom dedi:

– Biz... – və birdən onun səsi həlimləşdi. – Biz buralı deyilik, – dedi o. – Bizə deyiblər ki, belə bir dairə var – Tulare; orada iş tapmaq olar.

– O istiqamətə getmirsən, əzizim. Bizə burada okizad lazım deyil.

Tomun əlləri, çiyi, sanki, daşa döndü, bədənindən gizilti keçdi. Ana hələ də onun biləyini sıxırdı. Silahlanmış adamlar maşının qarşısında dayanmışdılar. Onların bəziləri özünü hərbi kimi göstərərək enli dəri qayıışı olan frenç geymişdi.

Tom yazıq-yazıq soruşdu:

– Bəs ora necə gedək, mister?

– Dön geri və şimala tərəf get. Bura isə pambıq yığımına qədər qayıtma.

Tom qəzəbdən əsirdi.

– Oldu, ser.

O, maşını dala verib döndərdi və geri qayıtdı. Ana barmaqlarını boşaltdı və yüngülcə onun əlini döyəclədi. O isə qəzəbindən əsir, göz yaşlarını güclə saxlayırdı.

– Eybi yox, – dedi ana. – Eybi yox.

Tom bumunu, gözlərini sildi.

– Əclaf!..

– Sən düz elədin, – mehribanlıqla dedi ana. – Necə lazım idi, elə də etdin.

Tom maşını aralıq yola döndərdi, yüz yarda yaxın yol getdi və mühərriki, faraları söndürdü. Domkratı götürüb maşından çıxdı.

– Hara belə? – soruşdu ana.

– Gedim baxım. Onsuz da, şimala getməyəcəyik. – Qırmızı fənərlər şoseylə hərəkətə başladı. Tom onların aralıq yol döngəsini ötüb-keçdiklərini gördü. Və bir neçə dəqiqədən sonra Huvervil olan tərəfdən çığırıtlar gəldi və parlaq alov göyə yüksəldi. Alov getdikcə yuxarı qalxır və çatılıyla genişlənirdi. Tom kabinəyə oturdu, maşını döndərdi və faraları yandırmadan aralıq yolla sürdü. Şoseyə çatanda yenidən cənuba səmt götürdü və faraları yandırdı.

Ana qorxa-qorxa soruşdu:

– Hara gedirik, Tom?

– Cənuba, – cavab verdi o. – Biz imkan vermərik hər əclaf göstəriş versin. İmkan vermərik. Şəhərin kənarı ilə keçməyə çalışacağıam.

– Bəs sonra hara gedəcəyik? – ata uzun sükutdan sonra ilk dəfə dilləndi. – Bunu bilmək istəyirəm.

– Bu hökumət düşərgəsini axtaraq, – cavab verdi Tom. – Deyirlər ki, şerif işçilərinə ora girmək qadağandır. Ana, gərək onlardan uzaq durum. Qorxuram, birisini o dünyalıq edim.

– Sakit ol, Tom, – ana həlimliklə dedi. – Sakit ol, Tom-mi. Artıq bir dəfə əlindən xata çıxıb. Özünü ikincidən gözlə.

– Hə, sonra daha özünə hörmət etməyəcəksən.

– Sakit ol, – deyə ana təkrar edirdi. – Hövsələli ol. Axı biz... bütün bu adamların izi-tozu qalmayanda belə, biz yaşayacağıq. Biz xalqıq, Tom, canlıyıq. Bizi məhv etmək olmaz. Biz xalqıq – yaşamağa davam edəcəyik.

– Hər ötən bizə qapaz vurur.

– Düzdür. – Ana astadan güldü. – Bəlkə, ona görə biz belə möhkəmik. Varlılar yaşayıb-yaşayıb ölürlər, uşaqları da vecsiz, azyaşayan olur. Biz isə, Tom – biz əbədiyik. Sən qüssələnmə, Tom. Başqa zamanlar da gələcək.

– Sən bunu haradan bilirsən?

– Heç özüm də bilmirəm haradan.

Onlar şəhərə girdilər və Tom mərkəzdən keçməmək üçün maşını yan yola sürdü. O, küçə fənlərinin işığında anaya baxdı. Ananın üzü sakit idi, baxışı bir başqa idi, gözləri, sanki, əbədi, zamandan qorxmayan heykəl gözləri idi. Tom sağ əlini uzadıb onun çiyinə toxundu. Başqa cür bacarmadı və dərhal sükandan yapışdı.

– Əvvəllər heç vaxt bu qədər danışdığını eşitməmişəm, – dedi o.

– Əvvəllər buna gərək yox idi, – dedi ana.

Tom bir neçə kənar küçədən keçdi və şəhər arxada qaldıqda geri döndü. Yolaıncında “99” rəqəmli dirək var idi. O, maşını cənuba sürdü.

– Bununla belə, bizi şimala döndərmədilər, – dedi o.

– Hara lazımdırsa, ora da gedirik, buna görə nədənsə keçmək lazım olsa belə.

Faraların tutqun işığı qara şosenin genişliyi üzərində irəli uzanırdı.

XXI fəsil

Yerlərindən olub yeni həyat axtarışına çıxmış insanlar köçəriyə çevrilmişdilər. Kiçik torpaq sahələrində yaşayan, öz qırx akrılıq yerlərində ömür sürüb dünyadan köçən, qırx akrın verə biləcəyi hər şeyi alıb qarnını doyuran və ya aclıq keçirən ailələrin qarşısında indi bütün qərb açılmışdı. Və onlar iş həsrətiylə özlərini ora-bura vururdular; insan axını geniş şoseləri bürümüşdü, onlar yolkənanı çökəklərə qısılmışdılar. Onların ardınca başqaları gəlirdi. İnsan axını geniş şoseylə hərəkət edirdi. Əvvəllər orta qərbdə və cənub-qərbdə sadə xalq – əkinçilər yaşayırdı və sənaye onlarda heç nəyi dəyişməmişdi; onlar maşınlardan uzaqda

yaşayır və bilmirdilər ki, şəxsi əllərə keçən zaman bu maşınlar dəhşətli qüvvəyə çevrilir. Onlar sənayenin paradokslarını öz üzərlərində hiss etmədən yaşayırdılar. Onlar sənaye əsrinin mənasızlığını kəskin hiss etmək bacarığını itirməmişdilər.

Birdən maşınlar bu insanları yerlərindən qovdu və onlar gözlərini açıb özlərini yolda gördülər. Təkərlər üstündəki həyat onları dəyişdi; yollar, yolkənanı düşərgələr, aclıq qorxusu və aclığın özü onları başqalaşdırdı. Onları qarınlarını doyura bilmədikləri uşaqlar, daimi hərəkət dəyişdi. Onlar köçəri oldular. Və insan nifrəti onları birləşdirdi, yaxınlaşdırdı, bir-birinə pərçimlədi – o nifrət ki, hər xırda şəhəri silaha əl atmağa və onları istilacı kimi qarşılamağa məcbur edirdi; külünglə silahlanmış dəstələr, tufənglə silahlanmış klerklər, dükançılar öz dünyalarını elə öz xalqından qoruyurdular.

Köçərilər yolları bürüyən zaman qərb vələləyə düşdü. Mülkiyyətçilər öz əmlakları üçün təşviş keçirib özlərini itirmişdilər. Aclıq nə olduğunu bilməyən insanlar acaqların gözlərini görmüşdülər. Heç vaxt güclü istəkdə bulunmayan insanlar köçərilərin gözlərində həris panlıtı görmüşdülər. Şəhər sakinləri, zəngin şəhərkənanı sakinləri özünümüdafiə məqsədilə birləşdi; hər insan silah işlətməkdən qabaq özünü inandırıldığı kimi onlar da: biz yaxşıyıq, bu qəsbkarlar isə pisdirlər, – deyə özlərini inandırmışdılar. Onlar deyirdilər: bu lənətə gəlmiş okilər donuz kimi çirklə, cahil tayfadır. Onlar kaldırlar, meymun kimi seksualdırlar. Bu lənətə gəlmiş okilər oğrudurlar. Əllərinə keçəni oğurlayırlar. Onlarda mülkiyyətə azca belə hörmət yoxdur.

Sonuncu həqiqət idi, zira mülkiyyətdən məhrum insanın yırtıcı mülkiyyətçi ehtirasından xəbəri haradan olaydı? İnsanlar müdafiə olunaraq deyirdilər: okilər xəstəlik yayır, onlar natəmizdirlər. Onların uşaqlarını məktəbə buraxmaq olmaz. Onlar yaddırlar. Sizin bacınız belə bir okiylə gəzsəydi, xoşunuza gələrdimi?

İnsanlar qərbdə var qüvvələriylə özlərində qəddarlıq alovlandırıldılar. Onlar hissələr, dəstələr yaradır və bun-

ları dəyənək, tufəng, qaz bombalarıyla silahlandırdılar: “Ölkə bizə məxsusdur. Qoymaq ki, hər yoldan ötən oki üzümüzə ağ olsun”.

Lakin silah verilən kəslərin burada bir qarış belə torpağı yox idi, onlar isə özlərini mülkiyyətçi sayırdılar. Axşamlar hərbi təlimlərə gedən klerklərin də heç nəyi yox idi, xırda dükançılar isə yalnız bir yeşik borc kağızlarına malik idilər. Lakin borc belə, nə isə, mühüm bir şey idi, kontor işi də nə isə mühüm şey idi. Klerk düşünürdü: “mən həftədə on beş dollar alıram. Bəs hansısa lənətə gəlmiş oki bu iş on iki dollara razılaşa, necə olar? Xırda dükançı isə belə düşünürdü: məgər mən heç kəsə niyə mal verməyənlərlə ayaqlaşa bilərəm?

Köçərilər hər yandan axışıb yollara tökülürdülər, onların gözlərində ehtiyac həkk olunmuşdu. Onların məntiqdən başları çıxmırdı, öz işlərini sistemləşdirə bilmirdilər, onlar yalnız öz çoxluqları ilə güclü idilər, onların yalnız öz ehtiyaclarından xəbərləri var idi. Haradasa biradamlıq iş tapılan zaman bu yer üstündə on nəfər boğuşurdu – qiyməti salaraq boğuşurdular. Əgər o, otuz sentə işləmək istəsə, mən iyirmi beşə razılaşaçağam.

Əgər o, iyirmi beş sentə getsə, mən iyirmiye razılaşaçağam.

Yox, məni götürün, mən acam. Mən on beşə işləyəyəm. Bir qarın çörəyə işləyəcəyəm. Uşaqlar... Siz bir görəydiniz onları. Hamısı yara-xora içində, ayaqlarını tərpedə bilmirlər. Yerə tökülmüş meyvədən onlara versən, qarınları köpür. Məni götürün. Bir tikə ətə işləyəyəm.

Bu, bir çoxlarına əl verirdi, çünki əməkhaqqı aşağı düşür, qiymətlər isə əvvəlki kimi qalırdı. İri mülkiyyətçilər sevinir və daha çox insanı qərbə şirnikləndirir, daha çox vərəqə buraxırdılar. Əməkhaqqı enir, qiymətlər əvvəlki səviyyədə qalırdı. Və bizdə yenidən qulların olması uzaq zamanın işi deyil.

Çox keçməmiş iri mülkiyyətçilər və şirkətlər yeni üsul icad etdi. İri mülkiyyətçi konserv zavodu alırdı. Şaftalı və armudlar yetişən zaman o, meyvələrin qiymətini maya

dəyərindən aşağı salırdı. Və konserv zavodunun sahibi kimi meyvələri aşağı qiymətdən alır, konservlərin qiymətini isə qaldırırdı. Fərq onun cibində qalırdı. Konserv zavodları olmayan xırda fermerlər isə öz fərmalarını itirirdilər, bu fərmalar konserv zavodları olan iri mülkiyyətçilərin, bank və şirkətlərin əlinə keçirdi. Xırda fərmalar get-gedə azalırdı. Xırda fermerlər şəhərlərə köçür, öz kreditlərinin axırına çıxır, dost və qohumlarını təngə gətirirdilər. Sonra onlar da yollara çıxırdı. Bütün yollar isə iş həsrətiylə dolaşan, bunun üçün hər şeydən keçməyə hazır olan insanlarla dolu idi.

Şirkətlər, banklar isə özləri də bilmədən məhvlərinə zəmin hazırlayırdı. Yolboyu uzanan çöllər məhsuldar idi, yollarda isə ac insanlar yol ölçürdülər. Anbarlar zığ vururdu, yoxsul uşaqları isə raxit böyüyür, bədənlərini yara-xora basırdı. İri şirkətlər aclığı hiddətdən ayıran sərhədin öteri olduğunu bilmirdi. Əməkhaqqını ödəyə bilən pullar qaza, pulemyota, casusa, xəfiyyəyə, “qara siyahılara”, hərbi təlimlərə xərclənirdi. İnsanlar yollarda qanışqa kimi dolaşaraq iş, çörək axtarırdı. Beyinləri hiddət bürüməyə başlayırdı.

XXII fəsil

Tom Coud Uidpetç düşərgəsi axtarışında maşını şose-dən yan yola döndərəndə artıq gec idi. İşığa az rast gəlmək olurdu. Yalnız arxada, Beykersfild tərəfdə səmada qızartı var idi. Yük maşını asta gedirdi, sahibsiz pişiklər onun faralarının işığını görcək yoldan götürülürdülər. Yolayrıcında bir neçə ağ taxta ev görünürdü.

Ana yatmış, ata fikrə gedib susmuşdu.

Tom dedi:

– Heç bilmirəm düşərgəni harada axtarım. Bəlkə, havanın işıqlaşmasını gözləyib, bir kəsdən soruşaq? – O, yol işarəsinin yanında saxladı və bu zaman bir maşın da yolayrıcına yan aldı. Tom başını çıxartdı: – Mister, bilmirsiniz burada böyük düşərgə haradadır?

– Düz get.

Tom yolayrını keçdi və bir neçə yarıddan sonra maşını saxladı. Qabaqda uca məftil çəpər və enli darvaza görünürdü. Darvazanın arxasında bir pəncərəsində işıq yanan kiçik ev var idi. Tom maşını düz darvazanın qabağına sürdü. Yük maşını sıçrayıb aşağı getdi.

– Ay zibil! – dedi Tom. – Çıncıllığı görmədim.

Evin artırmasında oturmuş qarovulçu qalxıb maşına yaxınlaşdı və borta söykəndi.

– Tələsdin, – dedi o. – Gələn dəfə ehtiyatlı olarsan.

– Bu nədir axı?

Gözətçi güldü.

– Uşaqlar daim burada qaçıdır. Adamlardan xahiş edirəm ki, asta sürsünlər, onlar işə unudurlar. Bu çıncıllığa düşsən, onu yadımdan çıxarmaz.

– Belə de! Ümid edirəm, salamat qurtarmışıq. Bəs yer necə... burada çatar bizə?

– Bir çadıra çatar. Neçə nəfərsiniz?

– Mən, ata, ana, El, Roza, Con əmi, Ruf və Uinfilid – uşaqlar.

– Nə olar, düzəldərik. Çadırınız var? Yatacaq necə?

– Brezent, döşək var.

Qarovulçu maşının ayaq yerinə qalxdı.

– Bu sırayla axıracan, sonra sağa gedin. Sizi dörd nömrəli sanitar korpusuna yazarıq.

– Bu nədir ki?

– Orada ayaqyolu, duş və camaşırxana var.

Ana soruşdu:

– Sızda su kəməri, ləyən var?

– Əlbəttə.

– Şükür sənə, ilahi! – dedi ana.

Tom yük maşını qaranlıqla uzun çadır sırası boyu sürdü. Sanitar korpusunda tutqun işıq yanırıdı.

– Bax, o yana get, – dedi qarovulçu. – Yaxşı yerdir. Elə indi çıxıblar buradan.

Tom maşını saxladı.

– Bura?

– Hə. İndi qoy onlar yükü boşaltsınlar, sən isə mənimlə gəl, sizi qeyd edim. Sabah səhər yanınıza düşərgə komissiyası gəlib hər şeyi başa salacaq.

Tom tutuldu.

– Polismenlər? – soruşdu o.

Qarovulçu gülə-gülə dedi:

– Burada polismen yoxdur. Bizim öz polismenlərimiz var. Camaat özü seçir onları. Gedək.

El sıçrayıb yük maşınından düşdü və onlara yaxınlaşdı.

– Hə, necədir, qalınq?

– Hə, – cavab verdi Tom. – Sən atayla şeyləri düşür, mən gedim kontora.

Tom qaranlıq düşərgəylə qarovulçunun arxasınca getdi və pilləkənlə içərisində yazı masası və stul olan bambalaca kontora qalxdı. Qarovulçu masa arxasına oturub siyirmədən blank çıxartdı.

– Adın nədir?

– Tom Coud.

– Ağsaqqal atandır?

– Hə.

– Onun adı nədir?

– O da Tom Couddur.

Suallar bir-birini əvəz edirdi: haradan gəlmisiniz, nə vaxtdan bu ştatdasınız, harada işləmişiniz. Qarovulçu başını qaldırıb Toma baxdı.

– Bunlan maraqlıdır soruşmuram. Bizdə qayda belədir.

– Eybi yox, eybi yox, – dedi Tom.

– Pulunuz var?

– Bir az.

– Bəlkə, lap pulsuzsunuz?

– Yox, var bir az. Necə ki?

– Həftəlik ödənc bir dollardır axı, amma işləyib əvəzini çıxmaq da olar – zibil atmaq, ora-burayı yığışdırmaq, daha nə isə etmək.

– Biz işləyib əvəzini çıxarıq.

– Sabah komissiya sizinlə söhbət edəcək. Nədən necə istifadə etməyi, qaydaları izah edərlər sizə.

Tom dedi:

– Qulaq as, bu nədir axı? Nə komissiyadır bu?

Qarovulçu stula yayxandı.

– Onlar böyük iş görürlər. Bizdə, burada beş sanitar korpusu var. Hər biri baş komissiyaya öz nümayəndəsini göndərir. Burada hər şeyi komissiya idarə edir. Onun sözü qanundur.

– Bəs birdən onlar göstəriş verməyə başladılar?

– Nə olar, onları seçildikləri kimi, əlüstü qovmaq da olar. Yox, əşi, onlar yaxşı işləyir. Gör bu yaxınlarda nə olub bizdə: Müqəddəs tullananlar təriqətinin vaizlərindən eşitmişən? Onlardan macal yoxdur. Harada beş-on nəfər gör-sələr, o saat moizələrinə başlayırlar, pul da götürürlər buna görə. Bura da soxulmaq istəyirdilər. Qocalardan bir çoxu onları dinləməyə hazır idi. Hamı baş komissiyanın nə deyəcəyini gözləyirdi. İclas keçirib qərara gəldilər: “Düşərgədə hamıya moizə oxumağa icazə verilir. Buna görə pul almağa heç kimə icazə verilmir”. Qocalarımız məyus olublar, çünki o vaxtdan heç bir vaizin ayağı bura dəyməyib.

Tom gülüb soruşdu:

– Demək, düşərgəni idarə edənlər buradakılardandır

– elə burada yaşayırlar?

– Hə. Özü də yaxşı işləyirlər, hər şey qaydaya salınıb.

– Sən buranın öz polismlərindən danışırıdın...

– Baş komissiya qayda-qanuna nəzarət edir və qaydaları müəyyənləşdirir. Bundan başqa, qadın komissiyası var. Onlar sabah sənin anana baş çəkəcəklər. Qadınlar uşaqlara baxır və sanitar korpuslarında təmizliyə nəzarət edirlər. Əgər sənin anan işləməsə, valideynləri işdə olan uşaqları ona tapşıracaqlar, o özü işləməyə başlayanda isə – digərləri tapılacaq. Onlar tikişlə də məşğul olur, bunu burada onlara öyrədirlər. Hər cür məşğələ var.

– Demək, tamamilə polismlər yoxdur?

– Yox, yox! Həbsə icazə orderi olmadan polismlər bura başını soxmağa cəsarət etməz.

– Bəs əgər kimə şuluqluq salsa, ya içib dava-dalaş törətsə, onda necə?

Qarovulçu karandaşı basma kağızına batırdı.

– Birinci dəfə baş komissiya ona xəbərdarlıq edir. İkinci dəfə ciddi xəbərdarlıq edir. Üçüncü dəfə isə düşərgədən bayıra atır.

– İlahi pərvərdigar! Adam qulaqlarına inanmır. Bu gün axşam şerif işçiləri və formalı papaqda olan gözüne döndüklərim çay kənarındakı düşərgəni tamam yandırdılar.

– Onlar bura ayaq basmır, – dedi qarovulçu. – Axşamlar cavanlarımız bəzən çəpər boyu keşikçi düzür, xüsusən rəqslər olanda.

– Rəqslər? Allah, özün saxla!

– Hər şənbə rəqslər olur. Bu tərəflərdə bizim gecələrdən yaxşısı keçirilmir.

– Bu, başqa məsələ. Belə düşərgələrdən kaş çox olaydı... Niyə çox deyil?

Qarovulçu üzünü turşutdu.

– Bunu öz başını işlədib biləcəksən. Get, yatmaq vaxtıdır.

– Gecən xeyrə qalsın, – dedi Tom. – Ananın bura xoşuna gələcək. Onunla çoxdandır ki, insan kimi rəftar etməyiblər.

– Xeyrə qarşı, – dedi qarovulçu. – Uzan, yat. Bizdə tezdən qalxırlar.

Tom iki cərgə çadırın arası ilə gedirdi. Gözü qaranlığa öyrəşmişdi. O, sıraların düz salındığını, çadırların yanında zirzibilin olmadığını göürdü. Yer süpürülmüş, sulanmışdı. Çadırlardan xorultu səsləri gəlirdi. Bütün düşərgə yuxuda xoruldayır, fısıldayırdı. Tom asta addımlayırdı. O, dörd nömrəli sanitar korpusuna yaxınlaşıb maraqla onu gözdən keçirtirdi: alçaq, başdansovdu tikilinin divarları suvaqsız idi. Örtünün altı camaşırxana idi. O, öz yük maşınını gördü və ayağını asta basaraq ona yaxınlaşdı. Brezent artıq dirəklərə qaldırılmışdı, ətraf sakitlik idi. Yaxına gələndə o, yük maşınının kölgəsindən çıxaraq kiminsə ona sarı gəldiyini gördü.

Ana astadan soruşdu:

– Sənsən?

– Hə.
 – S-s! – dedi o. – Hamı yatıb. Çox yorulublar.
 – Sən də yatsaydın, pis olmazdı, – dedi Tom.
 – Mən səni gözləyirdim. Necə oldu?
 – Yaxşı, – cavab verdi Tom. – Amma heç nə danışmayacağam. Səhər hər şeyi özün görəcəksən. Bura xoşuna gələcək.

Ana pıçılıyla dedi:

– Deyirlər burada isti su var.
 – Hə. İndi isə uzan, yat. Axırıncı dəfə nə vaxt yatmısan?

Lakin ana ondan əl çəkmirdi.

– Sən bir az danışaydın.
 – Danışmayacağam. Yatmaq lazımdır.
 O, zarafatla, lap cavanlar kimi dedi:
 – Heç yata bilərəm burada? Elə fikirləşəcəyəm ki, niyə, görəsən, mənə danışmaq istəmir?
 – Sən fikirləşmə, – dedi Tom. – Sabah durarsan, yaxşı geyinərsən, özün hər şeydən xəbər tutarsan.
 – Yox, gözümə yuxu getməz.
 – Gədərl! – Tom sevinclə güldü. – Gədərl!
 – Gecən xeyrə qalsın, – sakitcə dedi ana və əyilib qaranlıq çadıra keçdi.

Tom arxa borddan maşına dırmaşdı, arxası üstə taxta platformaya uzandı, qollarını başının altına qoyub dirsəklərini qulaqlarına söykədi. Sərin gecə idi. Tom pencəyini düymələdi və yenə qollarını başının altına qoydu. Onun başı üzərində aydın, soyuq ulduzlar parlayırdı.

Tom oyanan zaman hələ qaranlıq idi. Asta tiqqiltıdan oyanmışdı. Qulaq verib dəmirin dəmirə sürtülməsi səsinə ayırd etdi. Gərnəşdi, sonra səhərin ayazını hiss edib büzüşdü. Düşərgə yuxuda idi. Tom dikəlib borddan ətrafa baxdı. Şərqdə dağlar göyümtül-qara rəngdə idi, lakin budur, onların arxasından zəif işıq boylandı; işıq cəhrayı şüalarını dağlara toxundurdu və səmada yayılaraq get-gedə soyuq, boz rəng aldı, nəhayət, qərbdə gecənin

zölmətinə qarışaraq tamam itdi. Vadinin üzərini isə artıq sübhqabağı bənövşəyi ala-toranlıq bürüyürdü.

Sürtülmə səsi yenə eşidildi. Tom yerdə artıq azca görünməyə başlayan çadır sıralarına baxdı. Bir çadırın yanında dəmir sobanın yarıqlarından çıxan sarımtıl-qırmızı alov işardı. Alçaq bacadan boz tüstü qalxırdı.

Tom maşının bortundan aşıb yerə tullandı və asta-asta sobaya sarı addımladı. O, sobanın yanında körpəsini əmizdirən gənc bir qadın gördü. Qadın sobanın yanında gəzişərək odluqdakı çör-çöpü düzəldir, dəmkəşi qaydaya salırdı; körpə ananın döşündən əl çəkmirdi, ana onu gah bu, gah o biri qolu üzərinə alırdı. Uşaq onun işinə, hərəkətlərinə mane olmurdu. Sarımtıl-qırmızı alovun dilləri isə sobanın yarıqlarından boylanaraq çadıra əyri işıq zolaqları salırdı.

Tom yaxın getdi. O, donuzun qızardılmış döş ətinin və isti çörəyin iyini hiss etdi. Şərqdə hava sürətlə işıqlaşdı. Tom sobaya lap yaxınlaşdı və əllərini onun üzərinə uzatdı. Qadın ona baxdı və hörüklərini tərpədərkə baş əydi.

– Sabahınız xeyir, – dedi o və tavadakı döş əti tikəsini çevirdi.

Çadırın ətkləri aralandı və oradan iki nəfər – cavan oğlan və yaşlı bir kişi çıxdı. İkisi də, görünür, hələ uyulmamış göy şalvar və elə o cür, mis düymələri parıldayan gödəkçə geymişdi. Onlar bir-birinə çox oxşayırdılar – sifətləri kobud, sərt idi. Cavanın çənəsində qara, qocanınkinda çal tülklər görünürdü. İkisinin də başı yaş idi, su saçlarından süzülüb cod saçqallarında damcılarıydı. Yanaqları parıldayırdı. Onlar böyür-böyürə durub sakitcə şərqdə işıqlanan səmaya baxırdılar. Sonra eyni vaxtda əsnədilər, nəzərlərini təpələrə çevirdilər və Tomu gördülər.

– Salam, – dedi qoca və onun üzündən bunu dostcasına, ya başqa fikirlə deməsi aydın olmadı.

– Salam, – dedi Tom.

Cavan oğlan da salam verdi.

Üzlərindəki su damlaları get-gedə quruyurdu. Onlar sobaya yaxınlaşdılar və əllərini isitməyə başladılar. Qadın

əvvəlki kimi nə iləsə əlləşirdi və yalnız bir anlıq işindən aralanaraq, uşağı oturdub hörüklərini başının dalına yığaraq bağladı. O, böyük bir yeşiyin üstünə qalaylanmış fincan və boşqabları düzdü, onların yanına çəngəl-bıçaq qoydu, qatı yağın içindən çırtıldaıyıb kənarları qarşılan döş tikələrini çıxarıb boşqablara çəkdi. Sonra o, sobanın paslı kiçik qapısını açıb oradan koppuş fətir olan siyirməni çıxartdı.

Kişilər fətirələrin ətrini hiss edib burunlarını dərinləndirib çəkdiilər. Cavan oğlan astadan ufuldadı:

– Of-fl!

Qoca Toma sarı çevrildi.

– Yemək yemisən?

– Yox. Bizimkilər orada, çadırdadırlar. Yatırırlar hələ.

Çox yorulublar.

– Onda otur bizimlə. Şükür, yeməyimiz boldur.

– Sağ olun, – cavab verdi Tom. – Elə dadlı ətir gəlir ki, yox demək olmur.

– Dadlı? – dedi cavan. – Sən heç belə ətirli şey görmüsən? – Onlar yeşiyin yanında oturdular.

– İşləyirsən burada? – soruşdu cavan.

– Hələ hazırlaşırım, – cavab verdi Tom. – Biz gecə gəlmişik. Hələ bilmirik nə var, nə yox.

– Biz on ikinci gündür ki, işləyirik.

Qadın dedi:

– Hətta təzə paltar ala bilmmişik. – İki də – qoca da, cavan da öz kobud gödəkçələrinə baxıb sıxılaraq yüngülcə gülümsündü. Qadın döş əti çəkdiyi boşqabı, qızarmış koppuş fətirələri, xörək şirəsinə, qəhvədanı yeşiyin üstünə qoyub özü də yerə çömbəldi. Körpə hələ də başını ananın köynəyi altında gizlədib süd əmirdi.

Onlar hərəyə bir tikə götürdülər, kökələrin üstünə sous tökdülər və qəhvəyə qənd saldılar.

Qoca ağzını yeməklə doldurub acgözlüklə, tez-tez ceynəyib udurdu.

– Ah, nə dadlıdır! – deyə donquldandı o və ağzını doldurdu.

Cavan oğlan dedi:

– Biz artıq on ikinci gündür ki, yaxşı yeyirik. Bir dəfə də olmayıb ki, səhər yeməyimiz, ya naharımız olmasın. İşləyirik, pul alırıq və doyunca yeyirik. – O, yenidən, az qala, vəhşiliklə yeməyə girdi. Sonra birlikdə od kimi isti qəhvə içdilər, dibini yerə boşaldıb bir fincan da süzdülər.

Səhərin işığına qırmızımtıl parıltı qatılmışdı. Ata və oğul yeməklərini bitirdilər. Onlar şərqə sarı baxırdılar, sübh şəfəqi üzlərinə düşür, gözlərində uzaqlarda get-gedə işıqlanan dağlar əks olunurdu. Onlar fincanlardakı qəhvə xıltını yerə boşaldıb qalxdılar.

– Vaxtdır, – dedi qoca.

Cavan oğlan Toma sarı çevrildi.

– Qulaq as, – dedi o. – Biz boru çəkirik. Gedək bizimlə, bəlkə, səni də götürdülər.

Tom dedi:

– Çox minnətdaram sizə. Yeməyə görə də sağ olun.

– Dəyməz, – dedi qoca. – İstəyirsən, gedək, biz sənə işə düzəlməyə kömək edərik.

– Necə istəməyim, – cavab verdi Tom. – Bir dəqiqə gözləyin. Bizimkiləri xəbərdar edim. – O, cəld Coudların çadırına tərəf addımladı, əyilib içəri boylandı. Hamı yatırdı. Amma bir yorğanın altında kimsə tərpendi. Ruf ilan kimi sürüşüb yorğanın altından çıxdı; saçını alına tökülmüş, paltarları burulub bürüşmüşdü. O, ehtiyatla yerindən qalxıb dimdik durdu. Yuxulu gözləri sakit, aydın, ciddi baxırdı. Tom Rufu da arxasınca çəkərək çadırdan aralandı.

– Oh, nə yaman boy atmısan! – dedi o, qızı qarşısında görəndə.

Ruf utancaqlılıqla kənara baxdı.

– Qulaq as, – dedi Tom. – İndi heç kimi oyatma, onlar duranda isə deyərsən ki, getdim, bəlkə, işə düzəldim. Anaya deyərsən, burada qonşuda yemək yedim. Başa düşdün?

Ruf sakitcə başını tərptədi və yenə kənara baxdı; gözlərində lap körpə baxışı var idi.

– Oyardıb-eləmə onları, – deyə Tom təkrar edib cəld təzə tanışları tərəfə qayıtdı. Ruf isə ehtiyatla sanitar korpusuna yaxınlaşdı və açıq qapıdan içəri baxdı.

Qocayla oğlu Tomu gözləyirdilər. Qadın döşəyi çadırdan çıxarıb körpəni üstündə oturtmuşdu, özü isə qab-qacaq yuyurdu.

Tom dedi:

– Mən bizimkilərə demək istəyirdim. Onlar hələ yatır.
– Üçü də iki çadır sırasının arasıyla getdi.

Düşərgə yuxudan oyanırdı. İndicə qalanmış ocaqların yanında qadınlar vurnuxur, kökə üçün xəmir yoğurur, ət kəsirdilər. Kişilər isə çadırların, maşınların yanında vargəl edirdilər. Səma çəhrayı rəng almışdı. Kontorun qabağında hündürboy, arıq qoca dırmıqla yeri düzləyirdi. Açdığı sıx şırımlar düz, dərin alınırdı.

– Kişi, bu gün nə isə tezdən başlamısan, – deyə yanından ötərkən Tomun cavan yol yoldaşı dedi ona.

– Hə, hə. İşim yarımçıq qalıb.

– Guya, buna görə! – dedi cavan oğlan. – O, şənbə günü yaxşıca vurub, bütün gecəni çadırında mahnı oxuyub, komissiya da cəza kimi onu işləməyə məcbur edib. – Onlar yolun kənarıyla qoz ağaclarının kölgəsi altında gedirdilər. Dağların üstündən günəş boylandı.

Tom qımışdı:

– Qəribədir! Sizinlə yemək yedim, adımlı isə demədim, siz də demədiniz. Tom Couddur adımlı.

Qoca ona baxdı və yüngülcə gülümsündü.

– Sən buralara, yəqin, lap təzəcə gəlmisən?

– Hə, bir neçə gündür.

– Belə də düşünürdüm. Burada yadırgayırsan bunu. Həddən artıq adam var. Hamısının adı eynidir: ey, dostum. Yaxşı, tanış olaq: mənim adımlı Timoti Uollesdir, bu isə oğlumdur – Uilki.

– Çox şadam, – dedi Tom. – Siz çoxdan buradasınız?

– Doqquz aydır, – cavab verdi Uilki. – Biz bura keçən ilki seldən qaçıb gəlmişik. İlahi, nə günlər idi! Az qala, acından ölmüşdük. – Çəkmələri torpaq yolda bərkədən

taqqıldayırdı. Yanlarından yük maşını ötdü; içəridə qaş-qabaqlı, fikirli adamlar oturmuşdu. Onlar maşının bortlarından yapışmış, tutqun gözlərini yola dikmişdilər.

– Bunlar qaz şirkətinə işləyirlər, – dedi Timoti. – Yaxşı qazanırlar.

– Biz də yük maşınımızla ora gedə bilərdik, – dedi Tom.

– Yox, dəyməz. – Timoti əyilib yerdən kal qoz götürdü, nişan alıb məftil çəpərə qonmuş qaratomyuğa tolazladı. Quş vaxtında sıçrayıb qanad açdı və qoz yan keçdi. Qaratomyuq yenidən yerinə qayıdıb dimdiyiylə panldayan lələklərini təmizləməyə başladı.

Tom soruşdu:

– Məgər sizin maşınınız yoxdur?

Uolleslərin ikisi də susmuşdu və Tom onlara baxıb sualın xoşlarına gəlmədiyini anladı.

Uilki dedi:

– Getdiyimiz yer yaxındır – cəmi bir mil.

Timoti hirsə dilləndi:

– Maşınımız yoxdur. Satmışıq. Satmalı olduq. Çörəksiz qalmışdıq. İş də tapa bilmirdik. Bu yandan da hər həftə alverçilər gəlib baxırlar – kimdə maşın var. Gördülər ki acsan, almaq istədiklərini deyirlər. Görəndə ki daha lap acından ölürsən, maşınını, az qala, havayı alırlar. Bizim də vəziyyətimiz belə oldu. On dollara satdıq. – O, yola tüpüdü.

Uilki astaca dedi:

– Keçən həftə Beykersfilddə idim. Gördüm onu – satışı qoyulub... maşınımız dayanıb özüyçün, qiyməti isə yetmiş beş dollardır.

– Satmağa məcbur olduq, – təkrar etdi Timoti, – qərara gəldik ki, bizi qarət etsinlər, tək biz onları çalib-çapmayaq. Hələ ki oğurluğa əl atmamışıq, amma iş az qalmışdı buna çatsın.

Tom dedi:

– Biz isə evdə eşitmişdik ki, burada istədiyin qədər iş var. Yolqabağı vərəqələr oxuyurduq – yazılmışdı ki, burada adamlara ehtiyac var.

– Hə, – dedi Timoti, – onları biz də oxumuşuq. İş isə azdır burada. Ödənişi də daim azaldırlar. Mənim, az qala, ağılim çıxırdı başımdan, elə bu gündən sabaha çıxmağı fikirləşirdim.

– İndi daha işiniz var, – dedi Tom.

– Hə. Amma bu, uzun çəkməyəcək. Xozeyinimiz isə yaxşı adamdır. Sahəsi böyük deyil. Özü də bizimlə işləyir. Amma çox çəkməyəcək bu.

Tom dedi:

– Bəs məni düzəltmək nəyinizə gərək? Üçlükdə iş lap tez qurtarar. Özünüz bıçağı boğazınıza dirəyirsiniz.

Timoti asta-asta başını yellədi.

– Bilmirəm. Yəqin, düz eləmirik. Fikirləşirdik ki, özümüzə şlyapa alarıq. Çətin ki baş tuta. Odur onun sahəsi, sağda. Yaxşı işdir. Saata otuz sent. Xozeyin də yaxşı adamdır.

Onlar şoseden burulub cıncıl yolla kiçik bostandan keçdilər. O yanda ağaclarla əhatələnmiş balaca ağ ev və dam var idi. Onlar evin təninə çatan vaxt artırmadakı tor qarı tappıladı və pillələrlə karton papaqlı, üzü gündən qaralmış, enlikürək adam düşüb qaçdı. O, gedə-gedə köynəyinin qollarını qatlayaraq həyətdən keçdi. Gündən saralmış cod qaşlarını çatmışdı. Yanaqları qıpqırmızı idi.

– Salam, mister Tomas, – dedi Timoti.

– Salam, – deyə o, acıqlı donquldandı.

Timoti dedi:

– Bu, Tom Couddur. Bəlkə, siz onu da işə götürəsiniz?

Xozeyin acıqla Toma baxdı və birdən pıqqıldayıb güldü, amma qaşları elə əvvəlkitək çatılmışdı.

– Bəs necə! Əlbəttə, götürəcəyəm. Hamını götürəcəyəm. Mənə, bəlkə, hələ yüz adam da lazım olacaq.

– Biz fikirləşdik ki... – deyə Timoti günahkar halda sözə başladı.

Tomas ona sözünü bitirməyə imkan vermədi:

– Mən də fikirləşmişəm. – O, sərt çevrilib üzünü onlara sarı durdu. – Sizə saata otuz sent verirdim, elədir?

– Hə, mister Tomas... amma biz...

– Otuz sentə sizdən mənə lazım olanı alırdım, – yaxşı işi. – O, öz böyük, kobud əllərini sıxdı.

– Biz vicdanla işləyirdik.

– Onda belə: bu gün mən saata iyirmi beş sent verəcəyəm. İstəyirsiniz razılaşın, istəyirsiniz razılaşmayın. – Onun qırmızı sifəti qəzəbdən bir az da qızardı.

Timoti dedi:

– Biz yaxşı işləyirik. Siz özünüz bunu deyirsiniz.

– İnkər eləmirəm. Amma indi iş elə gətirib ki, mən, deyəsən, adam işlətmək gücündə deyiləm. – O, əsəbi udqundu. – Qulaq asın. Məndə altmış beş akırdır. Fermerlər Assosiasiyasının nə olduğu sizə məlumdur?

– Əlbəttə!

– Mən onun üzvüyəm. Dünən axşam yığıncağımız oldu. Siz bilirsiniz kim idarə edir Fermerlər Assosiasiyasını? İndi deyim. Qərbdəki bank. Az qala, bizim bütün vadi ona məxsusdur. Onun olmayana isə onda borc veksəlləri var. Dünən bir bank nümayəndəsi mənə dedi: “Siz saata otuz sent ödəyirsiniz. İyirmi beşə salmalısınız”. Dedim mənim işçilərim yaxşıdır. Belələrinə otuz sent də halaldır. O, belə cavab verdi: “Məsələ bunda deyil. İndi qiymət iyirmi beş sent qoyulub. Siz otuz ödəsəniz, narazılıq yaranacaq”. Və əlavə etdi: “Yeri gəlmişkən, sizə, yəqin, gələnlə il yenə də ssuda lazım olacaq?” – Tomas susdu. Nəfəsi xırıltıyla gəlirdi. – Başa düşdünüz? İyirmi beş sent, – buna da “çox sağ ol” deyin.

– Biz yaxşı işləmişik, – çaşqın halda dilləndi Timoti.

– Hələ də məsələnin nə yerdə olduğunu anlamadınız. Cənab bank öz qulluğunda iki min nəfər saxlayır, mən isə yalnız sizin üçünüzü. Mənim borc öhdəliklərim var. Odur ki bir az beyninizi işə salın. Əgər başqa çıxış yolu tapsanız, mən bir söz deməyəcəyəm. Onlar mənim xirt-dəyimdən yapışıblar.

Timoti başını yellədi.

– Heç bilmirəm nə deyim.

– Bir dəqiqə gözləyin. – Tomas cəld pillələrlə qalxdı. Qapı arxasınca bağlandı. Çox keçmədən əlində qəzetlə

qayıtdı. – Bunu görmüsünüz? İndi oxuyaram: “Qırmızılarnın fəaliyyətindən hiddətlənmiş vətəndaşlar köçkün düşərgəsini yandırmışlar. Dünən gecə yerli köçkün düşərgəsində aparılan təbliğat nəticəsində hövsələdən çıxmış bir qrup vətəndaş çadırları yandırmış və təbliğatçılardan dərhal bizim dairəni tərk etmələri tələbində bulunmuşlar”.

Tom sözüə başlamışdı ki:

– Mən onları... – dərhal ağzını yumub susdu.

Tomas qəzeti səliqəylə büküb cibinə soxdu. Artıq sakitləşmişdi. O, sakitcə dedi:

– Bu adamları ora assosiasiya göndərib. İndi mən bunu sizə açdım. Və əgər indi orada bundan xəbər tutsalar, gələn il məndə ferma olmayacaq.

– Qəti ağlıma heç nə gəlmir, – deyə təkrar etdi Timoti. – Orada, doğrudan da, təbliğatçılar olublarsa, onda assosiasiyadakıların belə vəhşiləşmələrinin səbəbi aydındır.

Tomas dedi:

– Mən buna çoxdan fikir verirəm. Ödənişi azaltmazdan qabaq qırmızı təbliğatçılara hər yerdə rast gəlinir. Hə! Məni divara qısnayıblar. İşə bax! İyirmi beş sent?

Timoti gözünü aşağı dikdi.

– Mən razıyam, – dedi o.

– Mən də, – dedi Uilki.

Tom dedi:

– Mənim, deyəsən, birinci dəfə üçün bəxtim gətirib. Əlbəttə, mən də işləyəcəyəm. Mən imtina edə bilmərəm.

Tomas arxa cibindən rəngli yaylıq çıxarıb ağzını, çənəsini sildi.

– Görəsən, hələ nə qədər belə çəkəcək? Bilmirəm. Və siz bu pula ailənizi necə dolandıra bilərsiniz – bunu da mən bilmirəm.

– Hələ ki işləyirik – dolanıırıq, – dedi Uilki. – Amma əgər iş yoxdursa, pisdir.

Tomas saata baxdı.

– Gedək! Gedək çala qazmağa. Eh! – birdən çıxırdı o. – Qoy elə olsun – deyəcəyəm. Siz hökumət düşərgəsində olursunuz?

– Hə, ser.

– Və sizdə orada şənbələr rəqs olur?

Uilki təbəssümlə cavab verdi.

– Olur.

– Deməli, belə. Gələn şənbə ehtiyatlı olun.

Timoti ona sarı addım atdı:

– Nə olub ki? Mən baş komissiyanın üzvüyəm. Mən bilməliyəm.

Tomas ona əndişə ilə baxdı:

– Bunu məndən eşitdiyinizi bir kəsə deməyin.

– Nə olub axı? – deyə öyrənmək istəyirdi Timoti.

– Assosiasiyadakıların bu hökumət düşərgələrindən zəhlələri gedir. Şerif işçilərini ora göndərə bilməzsən. Deyirlər, guya, orada adamlar özləri özləri üçün qanun çıxarırlar və ordersiz heç kimi həbs etmək olmaz. Deməli, əgər sizdə dava-dalaş, ya lap atışma salsalar, şerif işçiləri gəlib hamınızı çölə atacaq.

Timoti ciddiləşdi, sinəsi qabardı, baxışı sərtləşdi.

– Bunu necə başa düşək?

– Bunu məndən eşitdiyinizi bir kəsə deməyin, – qaş-qabaqla söylədi Tomas. – Şənbə günü axşam düşərgənizdə dava salacaqlar. Şerif işçiləri isə hazır vəziyyətdə olacaqlar.

Tom soruşdu:

– Bu, nəyə görə? Bu adamlar kimə mane olur ki?

– Mən sənə deyim nəyə görə, – cavab verdi Tomas.

– Kim burada olubsa, insanı münasibətə öyrəşir. Sonra isə beləsi köçkün düşərgəsinə düşür və onun öhdəsindən gəlmək çətin olur. – O, yenə üzünü sildi. – Di gedin işləməyə. Sizinlə o qədər danışacağam ki, fermasız qalacağam. Siz yaxşı adamlarsınız, ürəkdən bağlanmışam sizə.

Timoti öz arıq, kobud əlini ona uzatdı. Tomas onun əlini sıxdı.

– Heç kəsə demərik. Çox sağ ol. Dava olmayacaq.

– Gedin işləməyə, – təkrar etdi Tomas. – Və yadınızda saxlayın – saata iyirmi beş sent.

– İyirmi beşə də işləyərək, – dedi Uilki. – Sizin üçün...
Tomas artırmaya tərəf getdi.

– İndi gəlirəm, – dedi o. – Gedin. – Qapı arxasınca bağlandı.

Tom və Uolleslər əhənglə ağardılmış damın yanından keçdilər və zəmiyə çatıb yanında sement borusunun sek-siyaları olan uzun, dar çala gördülər.

– Bax biz burada işləyirik, – dedi Uilki.

Atası damı açdı və oradan iki külüng və üç bel çıxartdı. Toma dedi:

– Al öz gözəlçəni.

Tom külüngü əlinə götürüb ağırlığını yoxladı.

– Ah, yaxşıdır!

– Görək on bir saatdan sonra nə deyəcəksən, – dedi Uilki. – Onda onu necə tərifləyəcəksən.

Onlar çalanın axırına yaxınlaşdılar. Tom pencəyini çıxarıb torpaq qalağının üstünə atdı, papağını arxaya çəkdi və çalaya endi. Əllərinə tüpürdü. Külüng havaya qalxdı və ağzı bərq vuraraq yerə endi. Tom astaca hıçqıldı. Külüng qalxıb-enirdi və hıçqıltı məhz külüng yerə sancılıb iri torpaq parçasını çevirən anda eşidilirdi.

Uilki dedi:

– Əcəb yerqazan gəlib! Bundan yaxşısı olmaz!
Külünglə tamam başqa cür işləyir.

Tom dedi:

– Şükür Allah! (hıq!) Birinci dəfə deyil (hıq!). Yellə-yəndə ləzzət verir (hıq!). – O, torpağı durmadan qoparıb çevirirdi. Gün artıq meyvə ağaclarından yuxarı qalxmışdı və meyvə yarpaqları işıqda bərq vururdu. Altı fut qazıldı. Tom çaladan çıxıb alnını sildi. Onun yerini Uilki tutdu. Bel qalxıb-enir və çalanın yanında atılmış torpaq qalağı böyüyürdü.

– Mən artıq bu baş komissiya barədə bəzi şeylər eşitmişəm, – dedi Tom. – Deməli, siz onun üzvüsünüz?

– Hə, üzvüyük, – cavab verdi Timoti. – Üzərimizə böyük məsuliyyət düşür. Düşərgədə adam çoxdur. Çalışırıq ki, hər şey bacardıqca yaxşı olsun və adamlar özləri

bizə kömək edirlər. Bircə iri fermerlər üzməyəydi bizi... İt uşaqları əl çəkirlər.

Tom çalaya hoppandı və Uilki kənara çəkildi. Tom dedi:

– Bəs o, nə deyirdi (hıql) dava-dalaş barədə? (hıql) Onlar nə fikirləşiblər ki?

Timoti Tomun ardınca gedirdi və bellə çalanı düzləyərək boru üçün yer hazırlayırdı.

– Görünür, bizi buradan sıxışdırıb çıxarmaq istəyirlər, – dedi Timoti. – Qorxurlar ki, birdən təşkilatlanarıq. Bəlkə də, haqlıdırlar. Bizim düşərgə – elə təşkilatdır ki var. İnsanlar özləri öz qayğılarına qalırlar. Orkestrimiz elədir ki, bu yerlərdə ondan yaxşısını tapmazsan. Aclıq keçirənlər üçün dükanda kiçik kredit açmışıq. Beş dollarlıq mal götürə bilərsən – düşərgə sənə cavabdehdir. Yuxarılarla heç bir toqquşmamız olmayıb. Elə bütün bunlar iri fermerləri qorxudur. Bir də o ki, bizi türməyə basmaq olmur. Onlar düz fikirləşirlər: kim düşərgəni idarə etməyi öyrənibsə, onun əlindən başqa işlər də gələr.

Tom çaladan çıxdı və gözlərinə süzülən təri sildi.

– Eşitdiniz, qəzetdə təbliğatçılar barədə, Beykersvild yaxınlığındakı düşərgə haqda nə yazılıb?

– Eşitdik, – dedi Uilki. – Bu, birinci dəfə deyil ki, baş verir.

– Mən oradan gəlmişəm. Qırmızılar-zad yoxdur orada. Nə adamlardır ki, bu qırmızılar?

Timoti bellə çalanın dibindəki kiçik əyrini kəsdi. Onun ağı, cod saqqalı günün altında parıldaırdı.

– Qırmızılarla çoxları maraqlanır, – dedi o gülüslə. – Biri qırmızılardan kim olduğunu söyləyib. – O, bellə çaladan atılmış torpağın üstünü şappılatdı. – Burada bir Haynz var. Onun sahəsi, az qala, otuz min akrdır – şaftalılar, üzümlüklər; konserv zavodu, şərəbçilik. Elə oturubdurub qırmızılardan danışır: “Bu lənətə gəlmiş qırmızılar ölkəni məhvə aparacaqlar”, “Bu qırmızılardan bura qovmaq lazımdır”. Bir cavan isə – təzə gələnlərdən – qulaq asdı, qulaq asdı, sonra peysərini qaşayıb soruşdu: “Mister

Haynz, mən bu yerlərdə təzəyəm. Bu qırmızılar necə adamlardır axı?” Haynz isə cavab verdi: “Qırmızı o it balasıdır ki, biz iyirmi beş sent verəndə otuz sent tələb edir”. Oğlan fikirləşdi, fikirləşdi, yenə peysərini qaşdı və dedi: “Mister Haynz! Mən it balası deyiləm, amma qırmızılar siz deyən kimidirlərsə, bəs axı mən də otuz sent almaq istəyirəm. Bunu hamı istəyir. Onda, mister Haynz, belə çıxır ki, biz qırmızıyıq”. – Timoti bir əyrini də bellə düzlədi və bərk torpaq, kəsilməmiş yerdə parıldıadı.

Tom güldü.

– Yəqin, mən də qırmızıyam. – Külüng qalxıb-endi və torpaq çat verdi. Tər Tomun alnından, yanaqlarından süzülüb boynunda damcılanıb parıldayırdı. – Eh, – dedi o, – yaxşı şeydir – külüng (hıq!), onunla işləyə bilsən (hıq!). Əlin yatdı (hıq!) – iş əla gedir (hıq!).

Onlar bir-birinin dalınca gedirdilər və çala get-gedə uzanırdı, gün isə yuxarı qalxdıqca bürkünü artırırdı.

Tom getdikdən sonra Ruf sanitariya korpusunun qapısına baxaraq hələ bir-iki dəqiqə dayandı. Uinfildsiz – onun yanında özünü cəsarətli göstərmək olardı – ürəksiz idi. O, bir yalın ayağını sement döşəməyə qoydu və o saat geri çəkdi. Uzaqdakı çadırdan bir qadın çıxıb dəmir sobanı qalamağa başladı. Ruf həmin tərəfə getdi, lakin dərhal geri döndü, oğrun-oğrun öz çadırlarına yaxınlaşıb içəri boyladı. Sağ tərəfdə yerdə Con əmi ağzıaçıq uzanmışdı, xoruldayırdı. Ata və ana bir yorğanın altına girib işıqdan başlarını örtmüşdülər. El sol küncdə uzanıb əlini gözlərinin üstünə qoymuşdu. Çadırın lap girəcəyində Roza Saronaya və Uinfild yatmışdılar. Uinfildin yanında isə onun indi boş qalmış yeri görünürdü. Ruf çömbəlib oturdu. Uinfildin sarışın saçlarına baxmağa başladı, bu baxışı üzərində hiss edən uşaq oyandı və sakit nəzərlərlə ona baxdı. Ruf barmağıyla dodaqlarını sıxdı və o biri əliylə onu bayıra çağırırdı. Uinfild çəpəki Roza Saronaya baxdı. Rozanın üzü pörtmüşdü, ağzı azca açılmış halda nəfəs alırdı. Uinfild yorğanı ehtiyatla qaldırıb qalxdı, sonra Rufun dalınca çölə çıxdı.

– Sən çoxdan durmusan? – pıçiltıyla soruşdu o. Ehtiyatı əldən verməyən Ruf onu bir kənara çəkdi və artıq qorxusuz-ürküsz cavab verdi:

– Mən heç uzanmamışam. Bütün gecəni ayaq üstəyəm.

– Düz demirsən, – dedi Uinfild. – Yalançısan.

– Mənəm yalançı? – dedi Ruf. – Yaxşı. Sən isə heç nə bilmirsən. Bir əmini bıçaqlayıblar, sonra isə ayı gəlib və bir uşağı götürüb aparıb. Mən isə sənə bu barədə danışmayacağam.

– Ayı-zad olmayıb, – inamsız söylədi Uinfild. O, başını qaşdı və addım ataraq şalvarını çəkdi.

– Yaxşı, qoy olmasın, – istehzayla dedi Ruf. – Ağ ləyənlər də olmayıb, nədən ki qab-qacaq düzəldirlər – preyskurantlarda yadıncadır? – onlar da olmayıb.

Uinfild gözünü ona zillədi və sanitari korpusunu göstərdi.

– Orada?

– Axı mən yalançıyam. Sənə niyə danışım ki?..

– Gecək, baxaq, – dedi Uinfild.

– Mən artıq olmuşam orada, – dedi Ruf. – Üstündə oturmuşam da. Çiş də eləmişəm.

– Hər şeyi yalan deyirsən, – dedi Uinfild.

Onlar sanitari korpusuna sarı getdilər və Ruf indi heç nədən qorxmurdu. O, ürəklə ora birinci girdi. Böyük otağın bir divarı boyu bir-birindən arakəsmələrlə ayrılmış ayaqyolular idi. Hərəsinin öz qapısı var idi. Təmiz ağ fayans parıldayırdı. Üzbəüzdəki divar boyu əlüzyuyan çanaqları, girişin qarşısında isə dörd duş kabinəsi var idi.

– Budur, – dedi Ruf. Bu ləyənlərdir. Preyskurantlarda olan kimi. – Uşaqlar axırıncı ayaqyoluna yaxınlaşdılar. Ruf lovğalıqla paltarını qaldırdı və unitaza oturdu. – Sənə deyirəm, mən artıq olmuşam burada, – dedi o. Və unitazdan şırıltı səsi gəldi – sübut qismində.

Uinfild çaşqın dayanmışdı. O, əliylə dəstəyi basdı. Su nərliltisi eşidildi. Ruf sıçrayıb kənara səndirlədi. Onlar otağın ortasında dayanıb unitaza baxırdılar. Su hələ də axırdı.

– Hamısı sənin təqsirindir, – dedi Ruf. Yaxınlaşıb sındırdın. Gördüm mən.

– Yox. Vallah, mən eləmədim.

– Mən axı gördüm, – dedi Ruf. – Səni yaxşı şeylərə yaxın belə buraxmaq olmaz.

Uinfilid qısılib başını salladı, sonra Rufa baxdı, gözləri doldu, çənəsi titrədi. Rufun ona yazığı gəlirdi.

– Eybi yox. Heç kəsə danışmaram. Deyərik ki, elə əvvəldən belə idi. Biz heç bura girməmişik. – Ruf onu sanitar korpusundan çıxartdı.

Dağların arxasından çıxan gün indi beş sanitar korpusunun çotur dəmir damlarına, boz çadırlara və onların arasındakı təmiz süpürülmüş keçidlərə düşürdü. Düşərgə oyanmışdı. Səyyar sobalarda od yanırdı; sobalar neft bidonlarından, təbəcə dəmirdən düzəldilmişdi. Havanı tüstü bürümüşdü. Çadırların ətəkləri çaldırılmışdı, adamlar ora-bura gedirdilər. Coudların çadırı yanında ana ətrafa baxınaraq dayanmışdı. O, uşaqlarını görüb onlara sarı getdi.

– Mən artıq narahat olmuşdum, – dedi o, – Allah bilir haralarda idiniz.

– Biz elə-belə, gəzib baxırdıq, – dedi Ruf.

– Bəs Tom haradadır? Görməmisiniz onu?

Ruf o saat ciddi görkəm aldı.

– Görmüşəm, mem. Tom məni oyatdı və sizə nə deməyi tapşırırdı. – O, öz rolunun vacibliyini nəzərə çarpdıraraq susdu.

– Yaxşı, nə? – ana hövsələsiz soruşdu.

– O tapşırırdı sənə deyim ki... – O, yenə susdu və təkəbbürlə Uinfilidə baxdı.

Ana hədələyərək əlini qaldırdı.

– Nə?

– O, işə düzəlib, – tələsik dedi Ruf. – O işləməyə getdi. – Və qorxa-qorxa ananın əlinə baxdı. Ananın əli aşağı sürüşdü, sonra Rufa sarı uzandı. Ana Rufun çiyinlərini qucaqladı, bir müddət bərk-bərk özünə sıxdı və dərhal buraxdı.

Ruf çəşqın halda gözlərini döydü və söhbətin mövzusunu dəyişdi.

– Orada ayaqyolular var, – dedi Ruf. – Ağappaq.

– Sən olmusan orada? – soruşdu ana.

– Hə, Uinfildlə bir yerdə, – cavab verdi Ruf və o saat qardaşını satdı: – Uinfild ayaqyolunun birini sındırdı.

Uinfild qızardı və Rufa tərs-tərs baxdı.

– O isə çiş elədi ora, – acıqla dedi o.

Ana o saat narahat oldu.

– Nə iş açmısınız orada? Göstərin mənə. – Onları güclə sanitariya korpusunun yanına gətirib içəri itələdi. – Nə iş açmısınız?

Ruf unitazı göstərdi.

– Burada nə isə fişıldadı, şınıldadı. İndi isə dayanıb – sakitlikdir.

– Göstərin, neyləmişiniz, – dedi ana.

Uinfild könülsüz unitaza yaxınlaşdı.

– Mən lap asta basdım. Sadəcə, tutdum buradan, bax belə, onda... – Su yenə də şınlıqla axdı. O, kənara sıçradı.

Ana başını arxaya aparıb güldü, Ruf və Uinfild isə incik halda ona baxdılar.

– Bu elə belə də olmalıdır, – dedi ana. – Mən belələrinə görmüşəm. İşini gördükdən sonra bunu basmaq lazımdır, vəssalam.

Uşaqlara öz avamlıqlarını görmək ağır idi. Onlar çölə çıxdılar və oturub səhər yeməyini yeyən böyük bir ailəyə tamaşa eləməyə getdilər.

Ana qapıda dayanıb onların arxasınca baxırdı. Sonra otağı nəzərdən keçirtdi. Duş kabinəsinə yaxınlaşıb içəri boylandı. Əlüzyuyanlara yaxınlaşdı və əlini ağ fayansa çəkdi. Kranı açdı, barmağını şırnağın altına tutdu və dərhal geri çəkdi – çünki isti su gəldi. Əlüzyuyana baxdı, sonra suyu bağladı və çanağa su tökdü – bir az isti, bir az soyuq krandan. O, ilıq suda əllərini, üzünü yudu və artıq yaş əllərini saçına çəkirdi ki, arxadan sement döşəmədə kiminsə ayaq səslərini eşitdi. Sərt geri çöndü. Qapıda yaşlı adam dayanmışdı və ona qəzəbli baxışlarla baxırdı.

O, sərt soruşdu:

– Bura necə gəlib çıxmısınız?

Ana suyun onun çənəsindən süzülüb paltarına axdığı hiss edərək həyəcanla udqundu.

– Mən bilmirdim, – günahkarcasına söylədi o. – Elə bilirdim hamı üçündür.

Kişi qaşlarını çatdı.

– Hamı üçün deyil, yalnız kişilər üçündür, – deyə ciddi səsləndi. Sonra qapıya yaxınlaşıb lövhəciyi göstərdi. **KİŞİLƏR ÜÇÜN.** – Belə. İndi bildiniz? Yoxsa əvvəllər görməmişiniz bunu?

– Yox, – utanaraq boynuna aldı ana. – Görməmişəm. Bəs elə yer var ki, mənə olar?

Qoca dərhal yumşaldı.

– Siz təzə gəlmisiniz? – bayaqki kimi sərt soruşmadı.

– Bu gecə, – cavab verdi ana.

– Demək, komissiya sizinlə hələ söhbət aparmayıb?

– Hansı komissiya?

– Qadın komissiyası.

– Yox.

O, qürurla dedi:

– Tezliklə sizə komissiya gələcək və hər şeyi göstərəcək. Biz təzəgələnlərin qayğısına qalırıq. Sizə qadın ayaqyolusu lazımdırsa, korpusun o biri başına gedin. O tərəf – sizindir.

Ana çaşqınlıq içərisində soruşdu:

– Siz deyirsiniz, qadın komissiyası... gələcək çadırıma?

– Hə, yəqin, tezliklə gələrlər.

– Çox sağ olun, – dedi ana. O, cəld ayaqyoludan çıxdı və az qala, qaçaraq çadırına sarı getdi.

– Ata! – qışqırdı o. – Con, qalxın! El, sən də. Qalxın, gedib yuyunun. – Onu çaşqın, yuxulu gözlərlə qarşıladılar. – Hamınız durun, – əmr etdi ana. – Qalxın, gedin yuyunun. Başınızı da darayın.

Con əminin rəngi qaçmışdı, özünü pis hiss edirdi. Çənəsinin üstü göyərmişdi:

Ata soruşdu:

– Nə olub?

– Komissiya! – qışqırdı ana. – Bizə komissiya gələcək. Qadın komissiyası. Qalxın, gedin yuyunmağa. Biz burada yatıb-köpən vaxt isə Tom işə düzəlib. Di gedin.

Hamısı yuxulu-yuxulu çadırdan çıxdı. Con əmi getdiyi yerdə valayladı, üzünü qırışdırdı.

– Bax, o evə gedin, yuyunun orada, – əmr edirdi ana. – Tez yeməyimizi yeyək, yoxsa komissiya gələcək. – O, çadırların arxasında qalaqlanmış odunun ardınca getdi, ocaq qaladı və mətbəx ləvazimatını çıxartdı. – Qarğıdalı fətiri, – dedi o. – Qarğıdalı fətiri və şirə. Bu, tez olar. Tez eləmək lazımdır. – O, öz-özüylə danışdı, yaxında dayanmış Ruf və Uinfild isə ona təəccüblə baxırdılar.

Düşərgənin üstünü sübh ocaqlarının tüstüsü bürümüşdü, hər tərəfdən səslər eşidilirdi.

Pırtlaşq saçlı yuxulu Roza Sarona brezentin altından çıxdı. Qarğıdalı ununu ovuc-ovuc ölçən ana ona sarı çevrildi. O, qızının əzik, kirli paltarına, daranmamış, pırtlaşq saçlarına baxdı.

– Özünü qaydaya sal. Təmiz paltar gey. Mən yumuşam. Saçını qaydaya sal. Gözlərini sil. – Ana həyəcanla danışdı.

Roza Sarona qaşqabaqlı cavab verdi:

– Özümü pis hiss edirəm. İstəyirəm Konni gəlsin. Mən onsuz heç nə etməyəcəyəm.

Ana sərt ona sarı çevrildi. Əlləri qarğıdalı unundan sapsarı idi.

– Roza, – ciddi dedi o, – ağlını başına yığ. Bəsdir zarındın. Bir azdan qadın komissiyası gələcək, onları pinti halda qarşılamağa?

– Özümü pis hiss edirəm.

Ana unlu əllərini irəli uzudaraq onun üstünə getdi.

– Get əl-üzünü yu, – dedi o. – Bəzən həyatda elə olur ki, öz kefsizliyini içində saxlamalısan.

– Ürəyim bulanır, – iniltiyə dedi Roza Sarona.

– Elə isə, çəkil kənara. Əlbəttə, bulanacaq. Hamımıznıki bulanır. Get, bir tərəfdə özünü qaydaya sal – ayaqlarını

yu, çəkmələrini gey. – Ana yenə işinə davam etdi. – Saçını da hör, – əlavə etdi o.

Ana xəmiri qaşığıdan tavaya tökərkən yağ cızıltıyla ətrafa sıçradı. Şirəni o, qazançada hazırladı: unu yağla qarışdırdı, duzladı və su əlavə etdi. Qəhvə böyük konserv qabında qaynayır, ətri yayılırdı.

Ata tələsmədən çadıra qayıtdı və ana tənqidi nəzərlə onu gözdən keçirdi. Ata soruşdu:

– Deyirsən, Tom iş tapıb?

– Bəli, ser. O gedəndə biz hələ yuxudaydıq. Bir bu yeşiyi aç, özün üçün təmiz kombinezon və köynək çıxart. Bir də, gör nə deyirəm: mənim vaxtım yoxdur – Rufiyə Uinfildin qulaqlarını yu. Orada isti su var. Oldu, ata? Boyun-qulaqlarını yaxşı-yaxşı qaşı. Elə belə ki, uşaqlar par-par pənildəsinlər!

– Yenə dil boğaza qoymursan! Nə olub sənə, – söylədi ata.

Ana ucadan dedi.

– Lazımdır ki, ailə abırlı görkəmə gəlsin! Yolda macalımız yox idi. İndi özümüzü qaydaya salmağa heç kəs mane olmur. Kirlə kombinezonu çadıra at, mən yuyaram.

Beş dəqiqə keçmiş ata yuyulmaqdan ağarmış kombinezon və köynəkdə gəldi. O, karıxıb qorxmış uşaqları sanitariya korpusuna apardı.

Ana arxasınca qışqırdı:

– Qulaqlarını yaxşı-yaxşı sürt!

Con əmi korpusun kişi bölümündən çıxıb ətrafa nəzər saldı, sonra geri qayıdıb unitaza çökdü və ağrıyan başını əlləri arasına alaraq xeyli oturdu.

Ana qızarmış fətirləri tavadan çıxartdı və qaynar yağla bir qaşığı xəmiri təzəcə salmışdı ki, ocağın yanında yerə kiminsə kölgəsi düşdü. O, çiyini üstündən boylandı. Onun arxasında ortaboylu, çubuq kimi arıq, qırıq üzü gündən qaralmış, gözləri şən adam dayanmışdı. Təmiz, ağ kostyumunun tikiş yerləri didilmişdi. O gülümsəyib dedi:

– Sabahınız xeyir.

Ana onu başdan-ayağa süzdü və qaşlarını çatdı.

– Salam, – dedi ana.

– Missis Coud sizsiniz?

– Hə.

– Mənim adım Cim Roulidir. Düşərgənin müdiriyəm. Gəldim, görüm necəsiniz, hər şeymi qaydasındadır. Bəlkə, bir şey lazımanızdır?

Ana onu şübhəylə nəzərdən keçirirdi.

– Yox, heç nə lazım deyil, – cavab verdi ana.

Rouli dedi:

– Siz gələndə mən yatmışdım. Yaxşı ki, boş yer tapılıb bizdə. – O, mehribancasına danışdı.

Ana çox sadə, ürəyiaçılıqla dedi:

– Mənim burada hər şey xoşuma gəlir. Xüsusilə camaşırxana.

– Bir az gözləyin! Tezliklə qadınlar paltar yumağa yığışacaqlar. Qiyamət olacaq. Dua yığıncaqlarındakı kimi. Billirsiniz, missis Coud, dünən ağillarına nə gəlib? Bir yerdə oxumağa başlayıblar. Himnlər oxuyur və əsgiləri ahənglə çəngələyirlər. Dinləməkdən yorulurdum.

Ananın üzü get-gedə mehribanlaşdı.

– Hə, yəqin, maraqlı olub. Siz xozeyinsiniz?

– Yox, – cavab verdi o. – Buranın adamlarına xozeyin-zad lazım deyil. Düşərgənin təmizliyinə, qayda-qanuna fikir verirlər – hər şeyin öhdəsindən özləri gəlir. Mən ömrümdə bu cür camaat görməmişəm. İclas keçirdiyimiz otaqda paltar tikir, oyuncaq düzəldirlər. Heç vaxt belə adamlara rast gəlməmişəm.

Ana öz kirlə paltarına baxdı.

– Biz isə hələ yır-yığış etməyə macal tapmamışıq, – dedi o. – Yolda üst-başı qorumaq çətindir.

– Guya, mən özüm bunu bilmirəm, – dedi Cim Rouli. O, bumunu çəkdi. – Nə ətirdir bu sizdə – qəhvə dəmləyirsiniz?

Ana gülümsündü.

– Gözəl ətirdir, deyilmi? Havada hər şey ləzzətli olur. – Və o, qürurla dedi: – Bizimlə səhər naharı etsəniz, çox məmnun olarıq.

O, ocağa yaxınlaşdı, çömbəlib oturdu və bu, ananı tamam mat qoydu.

– Biz belə qonaqla fəxr edirik, – dedi ana. – Yeməyimiz ala-babatdır, bununla belə, xoş gəlmisiniz.

Cim Rouli urəkdən gülümsündü.

– Mən nahar etmişəm. Qəhvədən isə imtina etmə-rəm. Gözəl ətri gəlir.

– Buyurun, buyurun.

– Bircə tələsməyin.

Ana konserv qabından fincana qəhvə süzdü. Dedi:

– Hələ qənd almamışıq. Bəlkə, bu gün tapdıq. Siz əgər qəndlə xoşlayırsınızsa, dadlı olmayacaq.

– Mən qəndlə xoşlamıram, – dedi Rouli. – O yalnız yaxşı qəhvənin dadını aparır.

– Yox, necə olsa, azca qatmaq lazımdır, – dedi ana.

O, birdən ona belə tez hüsnrəğbət yaranmasının səbəbini anlamağa çalışaraq qonağa zənnlə baxdı. O, onun üzündə bu müəmmaya cavab arayır, fəqət mehribanlıqdan savayı bir şey tapmırdı. Sonra o, kişinin nimdaş pən-cəyinə baxdı və qəti rahat oldu.

Kişi qəhvəni fincandan sovurub içirdi.

– Qadınlar, yəqin, səhər baş çəkəcəklər sizə.

– Biz hələ yır-yığış etməmişik, – dedi ana. – Səliqə-sahmana düşəndən sonra gəlsəydilər, yaxşı olardı.

– Onları bununla təəccübləndirə bilməzsiniz, – dedi müdir. – Özləri bu vəziyyətdə gəliblər. Yox, bizim komissiyadakılar yaxşı adamlardır, çünki hər şeyi başa düşürlər. – O, qəhvəni içib qurtardı və ayağa qalxdı. – Hə, mən getməliyəm. Sizə bir şey lazım olsa, kontora gəlin. Məni həmişə orada tapa bilərsiniz. Qəhvə əla idi, təşəkkür edirəm. – O, fincanı yeşiyin üstünə qoydu, əl edib vidalaşdı və çadırların arasıyla getdi. Ana onun qarşısına çıxan insanlarla hal-əhval tutduğunu eşidirdi.

Ana başını aşağı əyib göz yaşlarını güclə saxladı.

Ata uşaqları gətirib çadıra yaxınlaşdı. Uşaqların gözləri çəkdikləri əzab-əziyyətdən hələ də yaş idi. Susqun, tərtəmiz idilər. Daha Uinfildin burnu axmırdı.

– Budur, – dedi ata. – Kiri də, üstəlik, ikiqat dərinə də sürtüb qaşdıq. Az qala, bir-ikisini çəkəcəkdəm, dinc dayana bilmirlər.

Ana onları gözdən keçirdi.

– Gör nə göyçək olublar, – dedi o, – Fətirlərdən yeyin, şirə ilə. Tez səliqəyə salmaq lazımdır buranı da, çadırı da.

Ata uşaqlar üçün də, özü üçün də boşqab düzdü.

– Görəsən, axı Tom hara düzəlib?

– Bilmirəm.

– O, iş tapıbsa, biz də tapacağıq.

El həvəslə ocağa yaxınlaşdı.

– Bax buna düşərgə deyərəm! – O, kökə götürdü və özünə qəhvə süzdü. – Bilirsiniz bir oğlan burada nə ilə məşğuldur? Qoşqu düzəldir. Bax orada, o çadırların arxasında. Onun qoşqusunda çarpayı da, soba da olacaq – hər şey necə lazımdır, elə. Bax buna deyərəm həyat!

Ana dedi:

– Amma necə olsa, əsl evdə daha yaxşıdır. İşlərimiz qaydaya düşən kimi bir ev tapmalıyam.

Ata dedi:

– El, naharını qurtaran kimi gedərik iş axtarmağa, sən, bir də Con əmi.

– Yaxşı, – dedi El. – Mən bir yerdə qaraja düzəlmək istərdim. Daha heç nə istəmirəm. Bir də köhnə bir “ford” tapmaq istəyərdim. Sarı rəngləyib, sürəcəyəm hər yerə. Burada yaxşı bir qız görmüşəm. Bir-birimizə göz elədik. Qəşəng qızıdır, şəkil kimi!

Ata ciddiliklə dedi:

– Sən əvvəlcə bir işə düzəl, sonra başla avaralanmağa.

Con əmi ayaqyoludan çıxdı və asta-asta çadıra doğru addımladı. Ana ona baxıb qaşlarını çatdı.

– Əllərini yumadın... – demişdi ki, gördü Con əmi xəstə, zəif, kefsizdir. – Get çadıra, uzan orada, – dedi ana. – Xəstəsən sən.

Con əmi başını yellədi.

– Yox, – dedi. – Günah işləmişəm, bu da günahlarımla cəzasıdır. – Con əmi yerə çömbəldi və özünə qəhvə süzdü.

Ana axırıncı fətirləri tavadan götürdü və biganə səsləndi:

– Düşərgənin rəisi gəlmişdi, bir az oturdu, qəhvə içdi.

Ata yavaş-yavaş ona gözlərini qaldırdı.

– Nə lazım olub ki, ona burada?

– Elə-belə, söhbət eləməyə gəlmişdi, – naz-qəmzəylə söylədi ana. – Bir az oturdu, qəhvə içdi. Dedi gözəl ətri var, hər vaxt ələ düşür beləsini içmək.

– Ona nə lazım idi ki? – deyə ata söz çəkirdi.

– Heç nə. Gəlmişdi görsün necə yerləşmişik.

– Nəsə, inanmıram, – dedi ata. – Yəqin, bir şey arayıb-öyrənmək üçün buyurub.

– Düz demirsən! – qəzəblə çığırdı ana. – Mən bu məqsədlə gələni o saat ayırd edərdəm.

Ata qəhvənin dibini fındandan yerə tökdü.

– Bu vərdişindən əl çək, – dedi ana. – Gör buralar necə təmizdir.

– Deyəsən, elə təmizləyəcəklər ki, yaşamaq olmayacaq, – donquldandı ata. – El, qurtar. Gedək iş axtaraq.

El ağzını ovcuyla sildi.

– Mən hazırım, – dedi.

Ata Con əmiyə sarı çevrildi.

– Sən gedəcəksən?

– Gedəcəyəm...

– Halın pisdır.

– Pisdır, amma gedəcəyəm.

El kabinəyə çıxdı.

– Yanacaq götürmək lazımdır. – O, mühərriki işə saldı. Atayla Con əmi onun yanında oturdular və yük maşını çadırların arasındakı geniş keçidlə getdi.

Ana onların dalınca baxdı, sonra vedrəni götürüb camaşırxanaya yollandı. İsti su doldurub geri qayıtdı. Və Roza Saronaya çadıra yaxınlaşanda ana artıq vedrədə qab-qacaq yuyurdu.

– Naharın oradadır, otun üstündə, – dedi ana və Roza Saronaya baxdı. Rozanın saçları yaş idi və hamar daranmışdı, üzü təmiz, çəhrayı idi. Göy rəngdə, üstü ağ güllü

paltarda idi. Ayağına hələ toyqabağı alınmış dikdaban çəkmə geymişdi.

Ananın ona baxdığını görəndə üzü qızardı.

– Yuyunmusan? – soruşdu ana.

Roza Sarona batıq səslə söylədi:

– Orada dayanmışdım, birdən bir qadın gəlib yuyunmağa başladı. Bilirsən bunu necə edirlər? Kiçik burdağa-bənzer otağa girirsən, kranı açırsan – iki dənədir orada – su gələcək; isti də var, soyuq da. Mən də belə etdim.

– İndi mən də gedəcəyəm! – dedi ana. Yır-yığış edib gedəcəyəm. Sən necə eləməyi mənə göstərsən.

– Mən hər gün yuyunacağam, – davam etdi Roza Sarona. – Bu qadın isə... baxdı mənə, gördü ki, hamiləyəm, bilirsən nə dedi? Dedi ki, bura hər həftə baxıcı qadın gəlir. Mən mütləq onun yanına gedəcəyəm. Qoy uşağın sağlam olması üçün nə etmək lazım olduğunu mənə desin. Bütün qadınlar onun yanına gedirlər. Mən də gedəcəyəm. – O, az qala, boğulurdu. – Bir də bilirsən nə? Keçən həftə birisi doğub burada, bütün düşərgə bunu bayram edib, körpəyə hədiyyələr – əsgü-üsgü və hətta hörülmüş uşaq arabası gətiriblər. Düzdür, təzə deyilmiş, amma çəhrayı boyayıblar, elə olub ki, sanki, dükandan indi çıxıb. Uşağa ad qoyublar, tort bişiriblər. Ay Allah! – Və o, dərindən köks ötürüb susdu.

Ana ucadan dedi:

– Şükür, ilahi, nəhayət, biz öz adamlarımızın əhatəsindəyik, lap evdəki kimi! Gedim yuyunum.

– Get, ora yaxşıdır, – dedi Roza Sarona. Ana qalaylı boşqabları silib iç-içə yığaraq deyirdi:

– Biz Coudlarıq. Biz heç kəsin qabağında əyilməmişik. Babamızın babası inqilab vaxtı döyüşüb. Biz banka borclananacan fermer idik. Onlar isə... o adamlar... onlar bizə nə isə etdilər. Mənə hər dəfə elə gəlirdi ki, onlar mənə... bizim hamımızı döyürlər. Özüm özümdən utanırdım. İndi isə heç nədən utanmıram. Buradakı adamlar – öz camaatımızdır... bizim. Müdir... elə-belə, gəldi, oturdu, qəhvə içdi... Kəlməbaşı – “missis Coud”, “missis Coud”, “İşləri-

niz necədir, missis Coud?”, “Necə yerləşmişiniz, missis Coud?” – O susub nəfəsini dərdi. – Mən özümü yenidən insan hiss etdim. – O, axırıncı boşqabı sildi. Sonra örtünün altına keçib yeşikdən öz çəkmələrini və təmiz paltar götürdü, elə oradan içində sırğalar olan kağız zərfi tapdı. Gedərkən ağızucu Roza Saronaya dedi: – Komissiya gəlsə, xahiş et, gözləsinlər, indi gəlirəm, – sanitariya korpusunun tinində gözdən itdi.

Roza Sarona ağır-ağır yeşiyin üstünə oturub toy çəkmələrinə – xırda bantlı, laklı qayıqçılara baxdı. O, barmağıyla çəkmənin uclarını sürtdü, ətəyiylə onları sildi. Əylərkən o, qarnını hiss etdi, qalxanda isə əlini vurdu və gülümsündü.

Camaşırxanaya aparın yolla alma yeşiyində çirklə pal-paltar daşıyan hündür, əndamlı qadın gedirdi. Üzü gündən qaralmışdı, qara gözləri düşüncəli, gərgin baxırdı. Çit paltar üstədən kisə malından önlüyü, ayaqlarında yarımboğaz kişi çəkmələri var idi. O, Roza Saronanın qarnını sığallamasını, yüngülcə gülümsəməsini gördü.

– Hə! – qışqırdı o və ucadan güldü. – Oğlandır, ya qız?

Roza Sarona karıxıb qızardı, sonra altdan-altdan baxıb ona baxan qaragöz qadını gördü.

– Bilmirəm, – dodaqaltı söylədi Roza.

Qadın yeşiyi yerə düşürdü.

– Təpikləmir sən? – deyə qadın soruşdu və gülüb qırt toyuqtək qaqqıldadı. – Axır, oğlan, ya qız istəyirsən?

– Bilmirəm... yəqin, oğlan. Oğlan yaxşıdır.

– Təzə gəlmisiniz?

– Gecə... lap gec.

– Qalacaqsınız burada?

– Bilmirəm. Əgər iş tapsaq, yəqin, qalarıq.

Qadının üzü kölgələndi, xırda qara gözləri qəzəblə parıldadı.

– Əgər iş tapsanız... Hamımız belə deyirik.

– Qardaşım artıq bu gün işə düzəlib.

– Belə de! Yəqin, bəxtiniz gətirib. Amma bəxtinizə inanmayın. Ona ümid bəsləmək olmaz. – Qadın Roza

Saronaya lap yaxınlaşdı. – Xoşbəxtliyi yalnız bir adamda axtar. Başqasında olmayacaq. Həyalı ol, – çılgınlıqla deyirdi o. – Özünü qoru. Günah işləsən, bir də gördün körpəyə xətər dəydi. – O, Roza Saronanın qarşısında çömbəlib hirsə davam etdi: – Bu düşərgədə biabırçılıqlar baş verir. Hər şənbə axşamçağı rəqslər olur və yalnız kadriil oynayırlar, yox. Bəziləri qucaq-qucağa oynayırlar, cüt-cüt! Özüm görmüşəm.

Roza Sarona asta-asta söylədi:

– Mən rəqsləri... kadriil sevirəm, – və xoşniyyətliliklə əlavə etdi: – Başqa cür isə heç vaxt rəqs etməmişəm.

Gündən qaralmış qadın başını qəzəblə yellədi.

– Bəziləri isə edir. Amma Tanrı bunu bağışlamayacaq, heç vaxt. Ağlına da gətirmə.

– Mən heç bunu düşünmürəm də, mem, – sakitcə dedi Roza Sarona.

Qadın qəhvəyi, qırıqmış əlini onun dizinə qoydu və Roza Sarona bu toxunmadan ürpəşdi.

– Sən yaxşı məsləhəti dinlə. Kim xristian kimi yaşayır?.. Belələri indi tək-təkdir. Şənbə günü, axşam himnlər oxunmalıdır, bunların orkestri isə elə şeylər çalır ki... Hamı da bu mahnılar altında hərlənib-fırlanır... Hə, hə! Mən uzaqdan görmüşəm. Mən nə özüm ora yaxınlaşıram, nə də bizimkiləri qoyuram. Qucaq-qucağa oynayırlar, cüt-cüt. – O, mənalı-mənalı susdu və sonra səsinə xınlıtlı pıçıl-tıya endirərək sözünə davam etdi: – Bu hələ nədir. Burada pyes də göstəriblər. – O, arxaya çəkilib başını yana əydi ki, Roza Saronanın bu fəvqəladə xəbəri necə qəbul edəcəyini görsün.

– Artistlər? – deyə Roza həyəcanla soruşdu.

– Artist nədir! – qışqırdı qadın. – Onların ruhu çoxdan lənətlənib. Elə özümüzünkülər. Buradakılar. Başiboş uşaqlar da bu işə cəlb ediblər, əzilib-büzülüb oyun çıxarmağa məcbur ediblər. Mən ora yaxın da getməmişəm. Yalnız onlar bu haqda qırıldadanda eşitmişəm. Həmin axşam düşərgəmizdə iblis dolaşırdı.

Roza Sarona ağzıaçıq, gözübərələ qulaq asırdı.

– Bizdə də məktəbdə bir dəfə körpə İsa haqda tamaşa göstərirdilər... Miladda.

– Mən demirəm bu yaxşıdır, ya pis. Bir çox hörmətli insanlar hesab edirlər ki, körpə İsa haqda belə şeylər olar. Mən bunu qəti deyə bilmərəm, bəlkə də... Amma burada axı heç bir körpə İsa yox idi. Burada günah, yalan, şeytan azdırması var. Əzilib-büzülür, süni səsle danışıq, Allah bilir, kimi göstərilər. Özü də qucaq-qucağa oynayırlar, cüt-cüt.

Roza Saronə köks ötürdü.

– Özü də belələri iki yox, üç yox, çoxdur axı, – deyər davam etdi qadın. – İndi əsl mömin adamı barmaqla saymaq olar. Amma sən elə bilmə ki, bu dinsizlər üçün hər şey elə-belə keçəcək. Yox! O gözəgörünməz bütün günahları qeyd edir, sonra hər şeyin hesabını çəkəcək. Xudavəndi-ələm hər şeyə göz qoyur, mən də göz qoyuram. O artıq ikisinin cəzasını verir.

Roza Saronə güclə dilinə gətirdi:

– Cəzasını verib?

Qadının səsi daha coşqun, daha qəzəbli oldu.

– Özüm görmüşəm. Burada gənc bir qız var idi, uşaq gözləyirdi – sənin kimi. Tamaşada əzilib-büzülürdü, qucaq-qucağa oynayırdı. Sonra, – qorxunc, tükürpədicə pıçılıqla, – sonra arıqlamağa, qurumağa başladı, bir dəri qaldı, bir sümük... sonra ölü doğdu.

– Oy! – Roza Saronənin rəngi qaçdı.

– Hə, ölü doğdu. Ondan sonra heç kim onunla kəlmə kəsmədi. Məcbur oldu buradan çıxıb getsin. Belələrinin yanında yaşayanda günah səni də tutur, əzizim. Bir başqası da özünü bu cür aparırdı. Qurquru qurudu – bir dəri, bir sümük qaldı, sonra bilirsən nə baş verdi? Birdən yoxa çıxdı – itdi. İki gündən sonra gəlib çıxdı, dedi ki, tanışlarımıgilə getmişdim. Qarnı dübbədüz idi. Bilirsən mən nə fikirləşirəm? Yəqin, onu müdir harasa aparıb, o da orada uşağı saldırıb. Müdir günahı qəbul etmir. Özü belə deyib. Deyir, günah insanların aclıqla, soyuqla rastlaşmasıdır, çünki bunda Tanrının əli yoxdur. Özüm ondan eşitmişəm.

Deyir, o iki qız ona görə elə incəlmişdi ki, yeməyə bir şeyləri yox idi. Mən ona bir-iki yaxşı söz dedim. – Qadın qalxıb geriyyə addım atdı. Gözləri alışıb-yanırdı. O, şəhadət barmağını Roza Saronanın düz üzünə uzatdı. – Dedim, çəkil, iblis! Dedim, mən bilirdim ki, düşərgəmizdə iblis aranı qatır. İndi bildim kimdir bu. Çəkil, iblis! O, geri çəkildi, doğrudan, geri getdi! Əsdi, ora-bura vurmuxdu. Dedi, rica edirəm, sizdən rica edirəm! İnsanlara əzab verməyin. Dedim, əzab? Bəs onların qəlbləri haqda nə deyə bilərsiniz? Bəs ölü körpələr, sizin teatrlarınızın sayəsində özünü məhv etmiş o iki günahkar qadın barədə nə deyə bilərsiniz? O, bircə onu etdi ki, baxdı mənə, dodaqlarını əydi, guya ki, gülümsəyir və getdi. Qarşısında kimin olduğunu anladı. Ona deyirəm ki, mən ilahi-pərvərdigara kömək edirəm, burada baş verənləri izləyirəm. Allahın əlindən heç kim – nə biz, nə başqa günahkarlar qaça bilməz. – Qadın camaşır yeşiyini qaldırdı. – Özünü gözlə. Mən səni xəbərdar etdim. Yadda saxla ki, bətnində körpə var, günahdan kənar gəz. – O, gözlərində şəfqət qığılcımı, şahənə addımla keçib-getdi.

Roza Sarona onun arxasınca baxdı, əlləriylə üzünü tutdu və ağladı. Kimsə asta səsə onu çağırırdı. O, utanaraq başını qaldırdı. Qarşısında başdan-ayağa ağ geyinmiş balaca bir adam – müdir dayanmışdı.

– Siz məyus olmayın, – dedi o. – Məyus olmaq lazım deyil.

Roza Sarona göz yaşını axıtdı.

– Mən də belə edirdim, – dedi o. – Qucaq-qucağa oynayırdım. Amma onun yanında boynuma almadım. Sallisoda belə rəqş edirdik. Konni ilə.

– Məyus olmayın, – təkrar etdi müdir.

– O deyir, uşağım düşəcək.

– Bilirəm o nə deyir. Mən onu nəzarətdə saxlayıram.

Pis qadın deyil, ancaq adamlara yalnız dərd gətirir.

Roza Sarona bərkdən bumunu çəkdi.

– O deyir ki, burada, düşərgədə iki qadın uşaq salıb. Müdir onun qarşısında çömbəlilib oturdu.

– Dayanın, – deyə sözə başladı müdir. – Görün sizə nə deyirəm. Mən bu qadınları tanıyıram. Onlarda bu, aclıqdan, yorğunluqdan baş verib. Bir də ağır işdən. Və bir də ondan ki, onlar yük maşınında dərə-tərə yolla gediblər. Onların səhhəti yaxşı deyildi. Heç bir günahları olmayıb.

– O isə deyir ki...

– Siz qanınızı qaraltmayın. Bu qadın insanların ancaq kefini pozur.

– ...o deyir, siz – iblissiniz.

– Bilirəm. Çünki mən ona adamların kefini pozmağa imkan vermirəm. – O, Roza Saronanın çiyini tumarladı. – Siz fikir eləməyin. Ona qulaq asmaq lazım deyil. – O qalxdı və cəld çıxıb getdi.

Roza Sarona onun ardınca xeyli baxdı; müdirin arıq çiyinləri hər addımında qabağa-dala gedirdi. Tərtəmiz yuyunub çəhrayı sifət almış, yaş saçlarını arxaya yığıb düyünlənmiş ana çadıra yaxınlaşanda Roza Sarona hələ də müdirin uzaqlaşan yüngül fiqurunu nəzərləriylə ötürürdü. Ana al-əlvan paltar, yırtıq çəkmə geymişdi, qulaqlarında isə sırğalar sallanırdı.

– Yuyundum, – dedi o. – Düşün altında durursan, ilıq su axıb-tökülür üstündən. Orada bir qadın vardı, deyir, istəyirsən, lap hər gün gəl, yuyun. Komissiya hələ gəlməyib?

– Yox, – cavab verdi Roza Sarona.

– Sən də elə oturmusan, heç nə eləməmişən! – Ana özü boşqabları götürdü. – Buranı qaydaya salmaq lazımdır. Cəld ol, hərəkət elə! Götür kisəni, buranı onunla bir az təmizlə. – O, qab-qasığı yeşiyə yığdı, yeşiyi isə örtünün altına itələdi. – Yer-yatağı yığ, – deyə göstəriş verdi. – Duş altda nə əladır! Ömrümdə belə həzz almamışdım.

Roza Sarona biixtiyar onun dediyini etməyə başladı.

– Səncə, Konni bu gün gələcək?

– Ola bilər, gəlsin... ola bilər, yox. Demək çətindir.

– Bəs o, yerimizi bilir?

– Əlbəttə, bilir.

– Ana... bəs bəlkə, düşərgəni yandılanda onu öldürüblər orada?

– Beləsini öldürməzlər, – inamla dedi ana. – O əgər istəsə, hər yerə gedib çıxar – zirək, bic adamdır.

– Bircə tez gələydi.

– Nə vaxt gəlsə, görəcəksən.

– Ana...

– Sən iş görsəydin, yaxşı olardı.

– Necə bilirsən, rəqs etmək və tamaşada oynamaq – günahdır? Buna görə uşaq düşməz ki?

Ana işini buraxıb duruxub oturdu.

– Bu nə söhbətdir? Sən heç vaxt tamaşalarda oynamısan.

– Amma burada bəziləri oynayır və birisi günahının cəzası kimi... uşağını salıb.

– Belə şeyi sənə kim deyib?

– Bir qadın. Bu ağ kostyumlu balaca kişi isə deyir ki, qadının uşağı buna görə düşməyib.

Ana qaşlarını çatdı.

– Roza, – dedi o, – özünü üzmə. Yəqin, xətrinə ağlamaq düşüb. Heç bilmirəm sənə nə olub. Heç vaxt ailəməzdə sənənin kimisi olmayıb. Biz dərdi göz yaşı axıtmadan çəkmişik. Səni Konni korlayıb. O, həmişə boyundan yuxarı tullanmaq istəyib. – Və o, ciddiyyətlə əlavə etdi: – Roza, sən tək deyilsən, ətrafında səndən başqa da çoxlu adam var. Onların arasında yerini tap. Mən bilirəm, bəziləri günahlarıyla o qədər vumuxurlar ki, axırda özlərindən bədgüman olurlar.

– Amma axı...

– Yox, kifayətdir. İşinlə məşğul ol. Elə matah şey, elə bir günah sahibi deyilsən ki, Tanrı sənə görə narahat olsun. Yox, boşuna üzülməkdən əl çəkməsən, məndən payını alaçaqsan. – Ana küllü kürüyüb çuxura tökdü və kənarlarına qoyulmuş daşları qırağa tulladı. O, yolla gələn komissiyanı gördü. – Bir şey elə. Odur, komissiya gəlir. Boş oturma. Mən də öyünüm ki, belə qızım var. – Ana daha yola baxmırdı, amma komissiyanın yaxınlaşdığını hiss edirdi.

Onların komissiya üzvləri olduğuna şübhə ola bilməzdi. Təmiz, bayramsayağı geyinmiş üç qadın idi; biri

arıqtəhər, saçı qısa kəsilmiş, dəmir eynəkdə idi; ikincisi bəstəboy, koppuş, ağ, buruqsaçlı, kiçik ağızlı; üçüncüsü isə döşlü-başlı, enliyanbız, hökmlü, inamlı görkəmdə nəhəng qadın idi.

Qadınlar yaxınlaşan zaman ana arxası onlara sarı durmuşdu. Onlar dayandılar, sağa tərəf dönüb yan-yana düzül-dülər.

Nəhəng qadın uzada-uzada sözə başladı:

– Missis Coud? Xoş gördük.

Ana gözlənmirmiş kimi qəfil çöndü.

– Hə... hə. Adımı haradan bilirsiniz?

– Biz – komissiyayıq, – nəhəng qadın cavab verdi.

– Dörd nömrəli sanitariya korpusunun qadın komissiyası. Sizin soyadınızı bizə kontorda deyiblər.

Ana ora-bura vurmuxdu.

– Biz hələ yaxşıca yır-yığış etməmişik. Rica edirəm, əyləşin. Mən isə qəhvə hazırlayıb sizi qonaq edərəm – bu, mənim üçün böyük şərəfdir.

Koppuş qadın dedi:

– Cessi, bizi təqdim elə. Missis Couda adımızı deyın.

– Cessi sədrimizdir, – deyər izah etdi o.

Cessi rəsmi tonla söylədi:

– Missis Coud, bu – Enni Litfild və Ella Sammersdir, mən isə – Cessi Bullitəm.

– Tanış olmağımıza çox şadam, bu, mənim üçün böyük şərəfdir, – dedi ana. – Bəlkə, əyləşəsiniz? Hərçənd oturmağa bir şey də yoxdur, – dərhal yadına düşdü onun. – İndi qəhvə hazırlayaram.

– Yox, yox, – ibarətlə dedi Enni. – Narahat olmayın. Biz gəldik ki, görək necə yerləşmişiniz. İstəyirik özünüzdəki kimi hiss edəsiniz.

Cessi Bullit kəskin şəkildə onun sözünü kəsdi:

– Enni, xahiş edirəm, unutmayasınız ki, sədr – mənəm.

– Yaxşı, yaxşı. Amma gələn həftə mən olacağam sədr.

– Di gözləyin onda gələn həftəni. Biz dəyişilirik, – o, anaya izah etdi.

– Bəlkə, siz necə olsa, qəhvə içəsiniz? – deyə ana çaşqınlıqla soruşdu.

– Yox, çox sağ olun. – Cessi hakimiyyəti öz əlinə aldı.

– Biz əvvəlcə sizə sanitar korpusunu göstərəcəyik, sonra isə, istəyirsinizsə, qadın klubuna yazaq, bir iş tapşıraq. Əlbəttə, bu, sizin öz istəyinizdən asılıdır – yazılmaq mütləq deyil.

– Bəs buna görə... buna görə pul ödəmək lazımdır?

– Heç nə ödəmək lazım deyil – işləmək lazımdır. Sizi burada yaxından tanıyandan sonra isə, bəlkə, komissiyaya da seçdilər, – Enni ananın sözünü kəsdi. – Bax, məsələn, Cessi – o yalnız bizim komissiyanın üzvü deyil. O, baş komissiyanın da üzvüdür.

Cessi qürurla gülümsündü.

– Yekdilliklə seçilib, – dedi o. – Deməli, missis Coud, biz indi sizə düşərgədəki qaydalar barədə danışacağıq.

Ana dedi:

– Bu isə mənim qızımdır – Roza Sarona.

– Salam, – dedilər onlar.

– Siz də bizimlə gedək.

Cessinin səsinə təşəxxüs və biganəlik hiss edilirdi. Onun dedikləri çoxdan əzbərlənmişdi:

– Missis Coud, elə bilməyin ki, biz burumuzu sizin işlərinizə soxuruq. Düşərgəmizdə hamının istifadə etdiyi bir çox yer var. Və biz bəzi qaydalar qəbul etmişik. İndi biz sanitar korpusuna gedəcəyik. Ora hamı gəlir və hamı oranın təmiz olmasına çalışmalıdır.

Onlar korpusun iyirmi ədəd camaşır ləyəni olan yerinə yaxınlaşdılar. Səkkiz ləyən istifadə edilirdi: qadınlar bunlarda pal-paltar yuyur və sıxılmış şeyləri koma-koma təmiz sement döşəməyə yığırdılar.

– Siz istədiyiniz vaxt bura gələ bilərsiniz, – dedi Cessi. – Sizdən yeganə tələb olunan şey – buranı arxanızca yığırdırmaqdır.

Paltar yumaqla məşğul olan qadınlar onlara maraqla baxırdılar. Cessi ucadan dedi:

– Missis Coud və Roza. Onlar bizdə yaşayacaqlar.

Hamı bir ağızla salamladı, ana isə başını azacıq əyə-rək dedi:

– Tanış olmağa şadam, bu, mənim üçün böyük şərəfdir.

Cessi komissiyanın başında ayaqyoluna və duşxana-ya keçdi.

– Mən artıq burada olmuşam, – dedi ana. – Hətta duşun altında yuyunmuşam da.

– Duşlar elə bunun üçün düzəldilib, – dedi Cessi. – Burada da həmin qaydalar: arxanca yığışdırmalısan. Hər həftə təzə növbətçilik müəyyən edilir, növbətçilər gündə bir dəfə hər şeyi yuyurlar. Bəlkə, siz də növbətçi oldunuz. Öz sabununuzu gətirməlisiniz.

– Gərək alaq, – dedi ana. – Hər şeyi işlədib qurtar-mışıq.

Cessinin səsi mülayimləşdi.

– Bəs bundan istifadə etmisiniz? – deyə o, ayaqyolu-nu göstərərək soruşdu.

– Hə, mem. Bu gün səhər.

Cessi köks ötürdü:

– Lap yaxşı.

– Keçən həftə... – Ella Sammers sözə başladı.

Cessi sərt onun sözünü kəsdi:

– Missis Sammers, bu haqda mən danışacağam.

Ella təslim oldu:

– Yaxşı, yaxşı.

Cessi davam etdi:

– Keçən həftə sədr kimi siz danışdınız. İndi isə siz-dən xahiş edirəm, susasınız.

– Yaxşı, o qadın barəsində özünüz danışın, – deyə Ella razılaşdı.

– Doğrusu, – deyə sözə başladı Cessi, – bizim komi-siya qeybət etməməlidir, amma mən ad çəkməyəcəyəm. Keçən həftə bura bir qadın girdi, lap təzə gələnlərdən; komissiya onunla söhbət etməyə macal tapmamışdı. Gəldi bura, ərinin şalvarını unitaza qoyub dedi: “Nə isə, çox alçaq və dardır. Görəsən, bir az hündür eləyə bil-məzdilər?”

Komissiya üzvləri təkəbbürlə gülümsədilər.

Ella yenə onun sözlünü kəsdi.

– Deyir, bura birdəfəyə çox yerləşməz. – Ella gözünü qırpmadan Cessinin sərt baxışına dözdü.

Cessi dedi:

– Tualet kağızına görə bizdə həmişə xoşagəlməz şeylər olur. Kağızı buradan bayıra çıxarmağa icazə verilmir – qayda belədir. – O, ağzını bərkdən marçıldatdı. – Biz tualet kağızı üçün bütün düşərgədən pul toplayırıq. – Fasilə verdi... Sonra dedi: – Dörd nömrəli korpus hamıdan çox kağız işlədir. Yəqin, kimsə oğurlayır. Bu haqda ümumi iclasda danışıldı: “Dörd nömrəli korpusun qadın tualeti ifrat dərəcədə kağız işlədir”. Elə belə də deyildi, hamının hüzurunda!

Ana nəfəsini çəkmədən onlara qulaq asırdı:

– Oğurlayırlar? Axı nədən ötrü?

– Bu cür xoşagəlməz şeylər əvvəllər də olurdu, – Cessi davam etdi. – Axırncı dəfə məlum oldu ki, üç qızcığaz onlardan kağız gəlincik kəsib düzəldir. Onları güdüb tutduq. Amma bəs kağız indi hara yoxa çıxır – məlum deyil. Sarğıni açdığını görürsən, qurtarıb gedir. Bu barədə iclasda danışıldı. Bir qadın təklif etdi ki, zəng çəkilsin və sarğı hər dəfə fırlananda zəng çalınsın. Onda kimin nə qədər işlətdiyinə nəzarət etmək olardı. – O, başını yellədi. – Axır bilmirəm necə edək. Mən bir həftədir bu barədə düşü-nürəm. Dörd nömrəli korpusda kimsə kağızı oğurlayır.

Arxadan kiminsə gileyi eşidildi.

– Missis Bullit. – Komissiya üzvləri çevrildilər. – Missis Bullit, mən sizin dediklərinizi eşitdim. – Qapıda qıpqırmızı, tərlı bir qadın durmuşdu. – Missis Bullit, iclasda boynuma almağa cəsərətım çatmadı. Sadəcə, cəsərətım çatmadı. Gülərdilər mənə.

– Siz nədən danışırsınız? – Cessi ona tərəf tərpendi.

– Bəlkə... bəlkə də, bu, bizim təqsirlimizdir. Amma biz oğurluq etmirik, missis Bullit.

Cessi get-gedə daha yaxın gəlirdi və indi etirafda bulunan günahkar qadının alında tər puçurlanırdı.

– Mən nə edə bilərəm, missis Bullit?

– Məsələnin nə yerdə olduğunu əməlli-başlı anladın, – dedi Cessi. – Bizim korpus tualet kağızına görə biabır olub.

– Bu məsələ artıq bir həftədir ki, uzanır, missis Bullit. Amma nə etmək olar? Bilirsiniz, axı mənim beş qızım var.

– Neyləyirlər ki onlar bu kağızla? – qəzəblə soruşdu Cessi.

– İstifadə edirlər, başqa heç nə. Vallah, başqa heç nə.

– Onların nə ixtiyarı var? Dörd-beş kağız kifayət qədər bəs edir. Onlara nə olub belə?

Qadının dili dolaşdı.

– İshaldır. Beşində də. Biz pulsuz qalmışıq. Onlar kal üzümdən tıxışdırıblar. Ondəqiqədən bir ora qaçırırlar. – Qızlarını necəsə təmizə çıxarmaqdan ötrü əlavə etdi: – Onlar kağız oğurlamırlar.

Cessi içini çəkdi:

– Bunu bəs bu vaxtaca niyə deməmişiniz? Deməliydiniz. Sizə görə dörd nömrəli korpus rüsvay olub. İshal isə hamıda ola bilər.

Qadın yazıq səslə öz dediyini deyirdi:

– Qora yeyirlər, heç cür saxlamaq olmur. İshal gündən güclənir.

Ella Sammers özünü saxlaya bilmədi:

– Tibb məntəqəsi. Tibb məntəqəsinə müraciət etməlidir!

– Ella Sammers! – dedi Cessi. – Sizə axırıncı dəfə deyirəm: sədr siz deyilsiniz. – O, yenə xəcalətdən turp rəngi almış qadına sarı çöndü: – Pulunuz yoxdur, missis Coys?

Qadın karıxdı:

– Yoxdur. Amma biz tezliklə iş tapacağıq.

– Nahaq utanırsınız, – dedi Cessi. – Bu, cinayət deyil. Yollanın dükanına, özünüz üçün ərzaq götürün. Düşərgənin orada iyirmi dollarlıq krediti var. Beş dollarlıq ərzaq götürə bilərsiniz. İş tapanda isə borcunuzu baş komissiyaya qaytararsınız. Bundan xəbəriniz var idi, missis Coys,

– ciddi əlavə etdi o. – Gör nə yerə çatdırmısınız ki, qızlarınız ac qalıb.

– Biz xeyriyyəçilikdən heç vaxt istifadə etməmişik, – cavab verdi missis Coys.

– Siz gözəl bilirsiniz ki, bu, xeyriyyəçilik deyil, – Cessi hiddətləndi. – Bu barədə ilk dəfə deyil ki danışıraq. Bizim düşərgədə xeyriyyəçilik yoxdur. Biz buna yol vermərik. Deməli, yollanın dükana, ərzaq götürün, talonu isə gətirin mənə.

Missis Coys ürkək-ürkək soruşdu:

– Bəs birdən qaytara bilməsək? Biz çoxdandır işsizik.

– Qaytara bilsəniz – yaxşı. Yox, bacarmasanız – qoy bu nə bizi, nə də sizi narahat etməsin. Biri düşərgədən çıxıb getdi, iki aydan sonra isə pulu göndərdi. Qızlarınızın düşərgəmizdə aclıq keçirmələrinə imkan verməyə ixtiyarınız yoxdur.

Missis Coys ona qorxa-qorxa baxırdı.

– Oldu, mem – dedi o.

– Qızlarınız üçün dükandan pendir götürün, – göstəriş verdi Cessi. – Bu, ishala kömək edir.

– Oldu, mem, – missis Coys sivişib qapıdan çıxdı.

Əsəbiləşmiş Cessi öz yoldaşlarına sarı çevrildi.

– Belə lovğalığa ixtiyarı yoxdur. O, özününkülərin əhatəsində yaşayır.

Enni Litfild dedi:

– O, bura təzə gəlib. Bəlkə, sadəcə, xəbəri yox idi? Bəlkə, əvvəllər xeyriyyəçilikdən faydalandığı olub? Bir də, xahiş edirəm, ağzımdan vurmayasınız. Mənim danışmağa haqqım çatır. – O, anaya sarı çöndü. – Əgər insan bir dəfə xeyriyyəçilikdən faydalanaraq nə olduğunu görübsə, bu, ömürlük onda ləkə kimi qalacaq. Bizim yardımı xeyriyyəçilik adlandırmaq olmaz, bununla belə, o, heç vaxt yaddan çıxmaz. Görünür, Cessi hələ bunu yaşamayıb.

– Yox, – cavab verdi Cessi.

– Mən isə yaşamışam, – sözünə davam etdi Enni. – Keçən qış. Biz aclıq keçirirdik – mən də, ərim də, uşaqlar da. Yağışlar düşmüşdü. Kimsə bizə Nicat ordusuna mürə-

ciət etməyi məsləhət gördü. – Onun gözləri alışıdı. – Biz ac idik... onlar isə əyilib yeməklərindən istəməyə məcbur etdilər bizi. Bizi alçaltdılar. Onlar... Nifrət edirəm onlara! Bəlkə, missis Coys da nə vaxtsa xeyriyyəçilikdən istifadə etməyə məcbur olub? Bəlkə, o bilmirdi ki, burada, bizdə başqa cürdür? Düşərgəməzdə, missis Coud, heç kimə xeyirxah tikəsi yeməyə imkan vermərik. Düşərgəməzdə heç kəs özü yardım edə bilməz. Əgər səndə nə isə artıqdırsa, komissiyaya ver, o paylaşıdırar, ehtiyacı olana. Xeyriyyəçiliyə isə yol vermərik... – Enninin səsi hiddətdən boğulurdu. – Nifrət edirəm onlara, – təkrar etdi o. – Mən öz ərimi heç vaxt əyilən görməmişdim, bunlar isə... Nicat ordusundan olanlar, onu alçaltdılar.

Cessi başını yırgaladı.

– Bundan xəbərim var, – sakitcə dedi o. – Bilirəm, danışblar mənə. Hə, gəlin missis Couda o tərəfi göstərək.

Ana dedi:

– Bura yaxşıdır.

– Tikış otağına gedək, – təklif etdi Enni. – Onların iki maşını var. Qadınlarımız yorğan da sınıyır, paltar da tikir. Yəqin, orada işləmək istəyərdiniz.

Komissiya ananın yanına gələn kimi Ruf və Uinfild o saat yoxa çıxdılar.

– Bəlkə, onlarla getsək yaxşıdır, görək nə danışacaqlar? – təklif etdi Uinfild.

Ruf onun qolundan yapışdı.

– Elə şey yoxdur, – dedi o. – Bu əclaflara görə üzgözümüzü yudular. Mən onlarla getməyəcəyəm.

Uinfild dedi:

– Sən ayaqyolu barədə məndən xəbərçilik elədin. Mən də onları necə söydüyünü deyəcəyəm.

Rufinin gözlərində qorxu göründü.

– Yox, lazım deyil. Mən bilirdim ki, sən heç nə sındırmamısan, ona görə də danışdım.

– Sən heç nə bilmirdin, – deyər mırıldandı Uinfild.

Ruf dedi:

– Gəl, görək burada neyləyirlər. – Onlar sıxıla-sıxıla ətrafa göz gəzdirərək, hər çadıra boylanaraq getdilər. Keçidin axırında düz yerdə kroket üçün sahə təmizlənməmişdi. Beş-altı uşaq ciddiliklə, dinməz-söyləməz oynayırdı. Axırını çadırın yanında kiçik skamyada oturmuş yaşlı qadın onları müşahidə edirdi.

– İcazə verin, biz də oynayaq, – qışqırdı Ruf.

Uşaqlar ona baxdılar. Nazik, siçan quyruğuna oxşayan hörükləri olan qız dedi:

– O biri partiyada.

– Mən isə indi istəyirəm, – qışqırdı Ruf.

– İndi olmaz, o biri partiyada isə icazə verərik.

Ruf hikkəylə meydançaya girdi.

– Yox, indi. – Hörüklü qız çəkicindən möhkəm tutdu.

Ruf onun yanına sıçradı, birini ilişdirdi, itələdi və çəkici aldı. – Dedim oynayacağam, deməli, oynayacağam, – təntənə ilə bildirdi o.

Yaşlı qadın meydançaya yaxınlaşdı. Ruf ona qəzəblə, çəp-çəp baxdı və çəkicdən ikiəlli yapışdı. Qadın dedi:

– İşiniz olmasın, qoy keçən həftə Rolf necə oynamışdısa, elə oynasın.

Uşaqlar çəkicləri tullayıb sakitcə meydançadan çıxdılar. Onlar kənarda durub soyuq nəzərlərlə Rufa baxmağa başladılar. Ruf onları süzdü. Sonra çəkiclə şarı vurdu və onların ardınca qaçdı.

– Başla, Uinfild! Özünə ağac götür, – qışqırdı o və təəccüblə arxaya baxdı. Uinfild kənardə dayanmış uşaqlara qoşulmuşdu və Rufa onlar kimi soyuqqanlı nəzərlərlə baxırdı. Ruf nümayişkarənə şəkildə yenidən şara vurdu. Meydançadan toz qalxdı. Ruf özünü şən göstərdi. Uşaqlar elə durduqları yerdə dayanıb ona baxırdılar. Ruf iki şarı yanaşı qoydu və bir zərbəyə ikisini də vurdu, sonra uşaqlara tərəf çevrildi və birdən əlində çəkic, onların üstünə getdi. – Oynamağa gəlin, – əmr etdi o. Uşaqlar dinməz dalı-dalı getdilər. Ruf bir an onlara baxdı, sonra çəkici tulladı və ağlaya-ağlaya evlərinə qaçdı. Uşaqlar meydançaya qayıtdı.

Hörükləri siçan quyruğuna oxşayan qız Uinfildə dedi:

– O biri partiya sən də oynayacaqsan.

Yaşlı qadın dedi:

– O da gəlib özünü yaxşı aparsa, oynasın. Sən, Emma, özün də belə idin.

Oyun yenə başladı, Ruf isə çadırdə uzanıb acı-acı ağlayırdı.

Yük maşını şaftalılərin qızarmağa başladığı meyvə bağlarının, iri üzüm salxımlarının azca göyərdiyi meynəliklərin yanından qoz ağaclarının öz budaqlarını çətir etdiyi gözəl bir yolla gedirdi. El hər bağın, üzümlüyün girişində maşını əyləyir və onlar belə bir elənlə rastlaşırdılar: “Fəhlə tələb olunmur. Giriş qadağandır”.

El dedi:

– Meyvələr yetişəndə burada iş olmalıdır. Qəribədir! Macal tapmırsan soruşmağa, o saat deyirlər iş yoxdur. – O, maşını yavaş sürürdü.

Ata dedi:

– Bəs girib soruşsaq, necə olar? Bəlkə, harada iş olduğunu bilirələr? Gəlin baxaq.

Yolla göy kombinezon və göy köynək geymiş adam gedirdi. El ona yaxınlaşıb maşını saxladı.

– Qulaq asın, mister, – dedi o. – Bəlkə, bilirsən, burada harada iş var?

Kişi dayandı və Elə istehzayla baxdı; ağzında bir dişi yox idi.

– Yox, – dedi o. – Bəlkə, siz bilirsiniz? Mən artıq bir həftədir ki təpik döyürəm, heç nə tapmamışam.

– Haradansınız, hökumət düşərgəsindən? – soruşdu El.

– Hə.

– Onda qalxın, əyləşin. Bir yerdə axtaraq.

Kişi arxa bortdan yük maşınına dırmaşib platformaya atıldı.

Ata dedi:

– Mənə nəşə elə gəlir ki, heç nə tapmayacağıq. Amma, necə olsa, axtarmaq lazımdır. Heç özümüz də bilirik harada axtaraq.

– Düşərgədə soraqlaşsaydıq, pis olmazdı, – dedi El. – Hə, Con əmi, yaxşısan?

– Hər yerim ağrıyır, – cavab verdi Con əmi. – Salamət yerim qalmayıb, get-gedə lap pis olacaq. Çıxıb getsəm yaxşıdır, sizə bədbəxtlik gətirirəm.

Ata əlini onun dizinə qoydu.

– Qulaq as, – dedi o, – getmə. Onsuz da, itkimiz böyükdür: baba da öldü, nənə də, Noyla Konni qaçdılar, vaiz tülməyə düşdü.

– Ürəyimə damıb ki, biz hələ bu vaizi görəcəyik, – dedi Con.

El əlini əyləcə sürtdü.

– Sən xəstəsən, cürbəcür şey gəlir ağlına, – dedi o. – Belə də iş olar! Qayıdaq geri, camaatla söhbət edək, görək harada var iş. Yoxsa bu lap bağlı gözlə siçan tutmağa oxşayır. – O, yük maşınını saxladı, kabinədən boy-lanib qışqırdı: – Qulaq asın, mister! Biz qayıdınq düşərgəyə, orada iş barədə soruşacağıq. Boşuna benzin işlətməyin nə xeyril

Kişi bortdan aşağı əyildi.

– Etiraz etmirəm, – dedi o. – Çəkmələrimin altı tamam gedib. Dünəndən ağzıma da bir şey dəyməyib.

El yolun ortasında maşını dala-qabağa verib geri sürdü.

Ata dedi:

– Ananın qanı qaralacaq, Tom axı o saat iş tapdı.

– Bəlkə də, tapıb o, – dedi El. – Bəlkə də, elə bizim kimi axtarır hələ. Bir qaraja düzəlsəydim... Bu işi sevirəm – tez öyrənərdim.

Ata ufuldadı və onlar düşərgəyəcən dinməz getdilər.

Komissiya gedəndən sonra ana çadırın yanında yeşik üstə oturdu və çaşqınlıqla Roza Saronaya nəzər saldı.

– Hə, – dedi ana. – Hə... çoxdandır özümü bu cür hiss etməmişdim. Necə də nəzakətliidirlər.

– Mən uşaq otağında işləyəcəyəm, – dedi Roza Saronə. – Onlar mənə təklif etdilər. Uşaqlara necə baxdıqlarına diqqət edib hər şeyi öyrənəcəyəm.

Ana fikirli-fikirli başını tərpətdi.

– Bizimkilər iş tapsaydı, nə yaxşı olardı, – dedi ana. – İşləyəcəyəm, heç olmasa, bir az evə pul gətirəcəyəm. – Gözləri harasa uzaqlara baxırdı. – Onlar kənarında işləyəcəklər, biz isə burada. Adamları yaxşıdır. Bir az özümüzlə gələk, soba alacağam – bu, ilk növbədə. Baha deyil. Sonra əsl çadır alarıq – böyük, yaylı döşəklərlə. Brezentin altında isə yemək yeyərik. Şənbə günləri burada rəqslər olur. Deyirlər ki, tanışları da ora dəvət etmək olar. Heyif, burada heç kimimiz yoxdur. Bəlkə, kişilərimizin dost-tanışı oldu.

Roza Sarona yola baxdı.

– Mənə “uşaq düşəcək” deyən qadındır bu.

– Bəsdir, – deyə ana ona acıqlandı.

Roza Sarona yavaşca dedi:

– Mən onu görürəm. Deyəsən, bura gəlir. Odur...

Ana, ona imkan vermə...

Ana çevrilib onlara yaxınlaşan qadına baxdı.

– Salam, – dedi qadın. – Adım missis Sendridir, Lizabet Sendri. Mən artıq sizin qızınızla söhbət etmişəm.

– Salam, – dedi ana.

– Qəlbiniz Tanrıyla pərvazlanırmı?

– Niyə ki... pərvazlanır, – cavab verdi ana.

– Bəs bərkətdən nuş etmişinizmi?

– Etmişik. – Ananın baxışı soyuq, səksəkəli idi.

– Hə, yaxşı, – dedi Lizabet. – Günahkarlar buranı müflis etmişlər. Siz dəhşətli yerə gəlmisiniz. Ətrafda şəərəfsizlik hökm sürür. Şərəfsiz insanlar, şəərəfsiz işlər. Əsl möminlərin dözməyə tabı qalmayıb. Biz günahkarlar arasında yaşayırıq.

Ana azca qızardı və dodaqlarını sıxdı.

– Amma mənə, buranın adamları yaxşıdır.

Missis Sendri gözlərini ona bəələtdi.

– Yaxşıdır? – qışqırdı o. – Yaxşı adamlar mənə qol-boyun olub rəqs edər? Sizə deyirəm, bu düşərgədə ruhu-nu xilas edə bilməzsən. Dünən Uidpetçdə dua mərasimində idim. Bilirsiniz vaiz bizə nə dedi? “Bu düşərgə, –

deyir, – şəərəfsizlər yığnağıdır. Kasıblar varlı adamlar kimi yaşamaq istəyirlər. Onlar öz günahlarının yasını tutmaq əvəzinə qucaq-qucağa rəqs edirlər”. Bir də dedi ki, indi bizimlə olmayanlar islahedilməz günahkarlardır. Nə xoş idi dinləmək! Biz bildirdik ki, heç nədən qorxmamalıyıq, çünki rəqs etmirik.

Ananın rəngi tamam allanmışdı. O, yavaş-yavaş qalxıb missis Sendrinin üstünə getdi.

– Get buradan! – dedi o. – Bu saat çıx get, nə qədər ki günaha batıb səni lazım olan yerə göndərməmişəm. Get, öz günahlarına yas tut.

Missis Sendrinin ağzı açıla qaldı. Dalı-dalı getdi və birdən hiddətlə çığırdı:

– Mən sizi mömin bilirdim.

– Biz elə möminik, – dedi ana.

– Yox, siz günahkarlarsınız, sizi cəhənnəm gözləyir. Mən yığıncaqda hər şeyi danışacağam. Qara qəlblərinizin cəhənnəm odunda yandığını görürəm. Onun bətnindəki o günahsız körpə də yanır.

Roza Sarona nalə çəkdi. Ana əyilib yerdən ağac götürdü.

– Çıx get! – hiddətlə təkrar etdi o. – Bir də izin-tozun görünməsin burada. Sənin kimiləri tanıyıram. İnsanın axırını sevincini qapmağa hazırsınız. – Ana onun üstünə gedirdi.

Missis Sendri arxaya çəkildi və birdən boynunu uzadıb ulamağa başladı. Gözü kəlləsinə çıxdı, çiyinləri əsməyə başladı, qolları havada sallaq düşdü, ağzı-dodağı köpükləndi. O daha bir neçə dəfə qeyri-insani səslə uzun-uzadı uladı. İnsanlar qorxudan çadırdan çıxıb yaxınlıqda dilməz durdular. Qadın asta-asta dizləri üstə çökdü və onun şivəni qınc-qınc iniltiyə əvəz olundu. O, böyrü üstə düşdü, əl-ayağı əsməyə başladı. Göz qapaqları arasından göz ağrı parıldadı.

Kimsə astadan dedi:

– Tanrının işidir. Ona vəhy gəlib.

Ana yaxınlıqda dayanıb diksinən bədənə baxırdı.

Müdir tələsmədən onlara yaxınlaşdı.

– Nə olub? – soruşdu o. Camaat aralanaraq ona yol verdi. O, qarşısında uzanmış qadına baxdı. – Yazıq! Onu çadıra aparmağa kömək edin.

İnsanlar dinmir, yerlərində vurnuxurdular. Sonra iki kişi irəli çıxıb ürəkkeçməsi olan qadını qaldırdı – biri qollarından, o biri çıçlarından. Camaat yavaş-yavaş onların dalınca getdi. Roza Saronə çadıra yollandı və döşəyə uzanıb yorğanı başına çəkdi.

Müdir anaya, onun əlində tutduğu ağaca baxıb yorğun-yorğun gülümsündü.

– Siz onu döymüsünüz? – soruşdu o.

Ana hələ də uzaqlaşan kütləyə baxırdı. O, asta-asta başını yırgaladı.

– Yox... amma hazırlaşırıdım. O, bu gün ikinci dəfədir ki, qızımı qorxudur.

Müdir dedi:

– Lazım deyil... Onu vurmayın. Xəstədir o. – Sakitcə əlavə etdi. – Bircə tez çıxıb gedəydlər. Ondan gələn narahatlıq yerdə qalandan çoxdur.

Ana artıq özünü ələ almışdı.

– Əgər o, bir də bura gəlsə, vuracağam onu. Mən özümə cavabdeh deyiləm. Qızımı qorxutmasına imkan vermərəm.

– Narahat olmayın, missis Coud, – dedi o. – Siz onu daha görməyəcəksiniz. O yalnız təzə gələnlərin başını piyləyir. Başqa işi yoxdur burada. O, sizi yolunu azmış sayır.

– Mən elə yolumu azmışam, – dedi ana.

– Düzdür. Hamımız günahkarıq, amma onun hesab elədiyi kimi yox. O xəstədir, missis Coud.

Ana ona minnətdarlıqla baxdı və Roza Saronəyə qışqırdı:

– Eşidirsən, Roza? O xəstədir. Başı xarabdır. – Lakin Roza Saronə başını qaldırmadı. Ana dedi: – Mən sizi xəbərdar etdim, mister. O, bir də bura gəlsə, məndən başqa şey gözləməyin. Onu vuracağam.

– Mən sizi başa düşürəm, – dedi o. – Amma necə olsa, özünüzü ələ almağa çalışın. Sizdən başqa heç nə xahiş etmirəm. – O, aramla missis Sendrinin aparıldığı çadıra addımladı.

Ana keçib Roza Saronanın yanında oturdu.

– Qulas as, – dedi o. Roza Sarona tərpənmirdi. Ana ehtiyatla yorğanı onun başından çəkdi. – O dəlidir, – dedi ana. – Sən ona inanma.

Roza dəhşət içərisində pıçiltıyla dedi:

– O, cəhənnəmdən danışan kimi... içimdə dərhəl, sanki, hər şeyin yandığını hiss etdim.

– Belə şey ola bilməz, – dedi ana.

– Mən yorulmuşam, – pıçıldadı Roza Sarona. – Bu müddətdə o qədər şey baş verib ki, yorulmuşam. Mən yatmaq, yatmaq istəyirəm.

– Onda yat. Burada yuxulamaq xoşdur. Yat.

– Bəs birdən gəldi o?

– Cəlməyəcək, – dedi ana. – Mən çadırın yaxınlığında oturacağam, əgər buralarda görünmə, onu yaxına belə buraxmaram. Yat, sən istirahət etmələrsən, axı bir azdan uşaq otağına işləməyə gedəcəksən.

Ana çətinliklə qalxıb bayıra çıxdı. Yeşiyin üstə oturub dizlərinə söykəndi və çənəsini ovucları içinə aldı. O, düşərgədə ora-bura gedən insanları görür, uşaq çığırtilarını, dəmir döyən çəkiç səsinə eşidir, lakin gözləri harasa uzaqlara baxırdı.

Ata çadıra yaxınlaşanda onu elə bu vəziyyətdə gördü və çömbəlib yanında oturdu. Ana asta-asta gözlərini ona sarı çevirdi.

– İş tapdınız? – soruşdu o.

– Yox, – çaşqın cavab verdi ata. – Hər yerə dəydik.

– Bəs El ilə Con hanı, yük maşını hanı?

– El nəyi isə təmir edir. Xahiş etdik, alət-zad versinlər. Dedilər orada, yerində edək təmiri.

Ana qəmli söylədi:

– Bura yaxşıdır. Heç olmasa, bir müddət yaşamaq olar burada.

– Əgər iş tapsaq.

– Hə. Əgər iş tapsanız.

O, bu sözlərdə kədər duydu, onun üzünə nəzər saldı.

– Niyə məyussan axı? Özün deyirsən ki, bura yaxşıdır.

Daha nəyə lazım fikir eləmək.

Ana ona baxdı və gözlərini yavaş-yavaş qapadı:

– Qəribədir, deyilmi? Nə zamandır yoldayıq, yerimiz-yurdumuz yoxdur, amma mən bir an belə fikir eləməmişəm. Buranın adamları məni yaxşı qarşıladılar, çox yaxşı. Bəs indi nə edirəm? Ən kədərli şeyləri xatırlayıram: babanın öldüyü, onu dəfn etdiyimiz həmin gecəni. Onda beynimdə ancaq yol idi – maşın bütün günü atıb-tutur səni, elə uzağa, uzağa aparır... Heç çox şeyi hiss etməmişəm. İndi daha pis – daha ağırdır. Nənə öldü... Noy getdi. Çayı tutub üzüaşağı çıxıb getdi... Oturub yada salıram... Nənə dilənçi kimi öldü, elə dilənçi kimi də basdırdıq onu. Mənə ağırdır. Ürəyimə, sanki, bıçaq saplanıb. Noy çayaşağı baş götürüb getdi. Nə olacağını bilməyə-bilməyə. Heç nə bilmirdi. Biz də bilmirik. Heç bilməyəcəyik də ölüb-qaldığını. Heç zaman bilməyəcəyik. Konni gizləncə aradan çıxdı. Əvvəllər bu haqda düşünməyə macalım yox idi, indi isə fikirlər öz-özünə gəlir, bir-bir. Halbuki yaxşı yerə düşməyimizə görə sevinməliyik. – Ata onun aramla tərپənən dodaqlarına baxırdı. Ana gözlərini qapayıb danışırdı. – Noy bizi tərک edən yerin dağları yadımdadır – şiş uclu, qıcanmış dişlər kimi. Babanı dəfn elədiyimiz yerin otu yadımdadır. Fermamızdakı kötük yadımdadır – üstündə toyuq qanından qarqara olmuş lələk.

Ata həmin avazla sözə qoşuldu:

– Mən isə bu gün çoxlu çölqazı görmüşəm. Yüksəkdən uçurdular... cənuba. Elə gözəl görünürdülər ki! Sonra qaratoyuqları gördüm – özləri üçün çəpərdə oturmuşdular. Göyərçinləri gördüm. – Ana gözünü açıb ona baxdı. O davam edirdi. – Bir də kiçik qasırga gördüm; elə bil, çöllə adam qaçırdı. Qazlar isə qatar-qatar uçu, cənuba tələsirdilər.

Ana gülümsündü.

– Yadındadır? Yadındadır, evimizdə olan vaxt qazlan görəndə deyirdik ki, qış tez girəcək. Qış isə elə öz vaxtında gəlirdi. Biz isə elə öz bildiyimizi deyirdik: “Qış tez girəcək”. Özüm də bilmirəm niyə.

– Mən isə qaratoyuqları görmüşəm çəpərdə, – dedi ata. – Keffə yan-yana oturmuşdular. Göyərçinləri də gördüm. Heç bir quş göyərçin kimi sakit oturur... Çəpərdə idilər, bir-birinə yaxın. Qasırga isə hündürdən gedirdi – sanki, adam çöldə rəqs edir. Mən həmişə buna baxmağı xoşlamışam. Adam boyunda idi.

– Evimizi xatırlamasaq yaxşıdır, – dedi ana. – Bura evimiz deyil. Evimizi unutsaq yaxşıdır. Noyu da yaddan çıxarmağımız yaxşıdır.

– O, həmişə birtəhər idi... qərribə yox, eh... nə deyəsən, mənim günahımdır.

– Sənə neçə dəfə demişəm, elə danışma. Bəlkə, heç sağ da qalmazdı.

– Bununla belə, mənəm günahkar.

– Bəsdir, – təkrar etdi ana. – Noy hamı kimi deyil. Bəlkə, çayın kənarında onun üçün yaxşı keçdi. Bəlkə, belə yaxşıdır. Qanımızı qaraltmıyaq. Bura yaxşı yerdir, bir də gördün iş də tapıldı.

Ata əlini göyə tutdu:

– Bax... yenə qazlar uçur. Böyük dəstədir. Ana, qış amma tez girəcək.

Ana yavaşdan güldü.

– Bəzən nə isə edirsən, danışsən, niyəsin isə özün də bilmirsən.

– Bu da Con, – dedi ata. – Gəl, Con, otur bizimlə.

Con əmi onlara yaxınlaşdı. Ananın qarşısında yerə çömbəldi.

– Heç nə çıxmadı, – dedi o. – Əliboş qayıtdıq. Hə! El səni çağırır. Deyir, təkəri dəyişmək lazımdır. Köhnəsinin bir qatı qalıb.

Ata qalxdı.

– Ucuz tapsaq, yaxşı olar. Pulumuz lap azdır. Hara dadır o?

– Odur orada, döngədən sağa. Deyir, təkəri dəyişməsək, kamera partlayacaq. – Ata göydə uçan qaz qatırına baxa-baxa çadırların yanını ilə getdi.

Con əmi yerdən xırda daş götürdü, ovcundan yerə sürüşdürdü və yenə qaldırdı. O, anaya baxırdı.

– İş yoxdur, – dedi o.

– Hələ hər yeri gəzməmişiniz.

– Hər yerdə eyni elandır.

– Tom isə, yəqin, işdədir. Hələ qayıtmayıb.

Con əmi cəsarətsiz dedi:

– Bəlkə, o da gedib... Noy, yaxud Konni kimi.

Ana ona sərt nəzər saldı və baxışı dərhal yumşaldı.

– Ona özüm kimi əminəm, – dedi o. – Elə şey var ki, ona həmişə inanırsan. Tom tapıb iş və axşam üçün qayıdacaq. Buna Allahın varlığı kimi əminəm. – Onun üzünü xoşbəxt təbəssüm bürüdü. – Pis oğlum var? – dedi o. – Belə oğuldan şikayətlənərlər?

Yük maşınları düşərgəyə yan almağa başladı və kişilər bir-birinin ardınca sanitar korpusuna yollandılar. Onlar özləriylə təmiz kombinezon və köynək götürürdülər.

Ana əl-ayağa düşdü.

– Con, get atanı tap. Dükana gedin. Qənd, kök, isti yemək üçün paxla, ət almaq lazımdır. Bir də de, dadlı bir şey alsın. Bu gün... dadlı yeməyimiz olacaq.

XXIII fəsil

Yalnız bir fikirlə – iş tapmaq, salamat qalmaq, ölməmək – düşərgədən-düşərgəyə doluşan köçərilər eyni zamanda öz keflərinin də qayğısına qalır, bunu özləri yaradır, sevinc gətirə bilən hər şeyə can atırdılar. Bəzən söhbətlə də vaxt keçirmək olurdu, zarafatlar isə həyatlarına rəng qatırdı. Və iş elə gətirirdi ki, yolkənarı düşərgələrdə, çaylaq sahillərində, əncir ağacı altında, öləziyən ocaq başında yığılmış insanlar arasında həmişə maraqlı söhbətlər eləyən tapılırdı. İnsanlar qulaq kəsilirdi və onların susaraq dinləmələri bu söhbətlərə təntənə gətirirdi.

Mən Ceronimoya qarşı vuruşmuşam...

İnsanlar qulaq asır, sönməkdə olan ocağın işığı göz-
lərində dolaşır.

Hindular ilan kimi hiyləgər, diribaş xalqdır; istəsə, giz-
lindən elə gələr ki, heç eşitməzsən. Xəzəlin üstüylə sə-
siz sürünə bilir. Gör sən elə bacararsan?! Heç vaxt.

İnsanlar dinləyir, quru yarpaqların ayaq altında xışıltı-
sını xatırlayırdılar.

Payız girib, göyləri bulud bürüyüb. Belə vaxtda da
savaşmaq olar? Orduda həmişə hər şeyi baş-ayaq edirlər.
Hər üstünlüyə malikdirlər, amma xeyri yoxdur. Yüzcə hin-
dunun üstünə, ən azı, üç alay göndəriblər.

İnsanlar sakit, düşüncəli nəzərlərlə qulaq asırdılar.
Söhbət hamını özünə çəkirdi, danışanın nitqi, sözləri təm-
təraqlı olurdu, çünki mövzu özü bunu tələb edirdi və
qulaq asanlar da bu ovqata köklənirdilər.

Bir hindu qayanın üstündə üzügünəşə dimdik dur-
muşdu. Bilirdi ki, hər tərəfdən görünür. Qollarını yana
açıb dayanıb. Lümlütdür, gün də düz üstünə düşür. Başı-
na hava gəlmişdi, ya nə, bilmirəm. Qollarını açıb, çarmıxa
çəkilməmiş kimi durub. Dörd yüz yard olardı aramız. Əsgər-
lər isə... uzanıb nişan alıblar, barmaqlarını yalayıb küləyi
yoxlayırlar; heç kim atmaq istəmir.

Bəlkə də, o, qəsdən belə dayanmışdı. Bilirdi ki, atma-
yacağın. Uzanmışıq, çaxmaqlar çəkilib, amma tufəngi çiy-
nimizə qaldırmırıq. Ona baxırıq. Saçından dəm-dəsgah,
lələk sallanır. Hər şeyi görürük. Günəş kimi dayanıb, çıl-
paq. Beləcə, xeyli uzandıq, heç tükü də tərənəmədi.
Nəhayət, kapitan vəhşiyə dönüb çığırdı: “Atın, əclaf, atın!”
Biz isə uzanmışıq. “Beşəcən sayıram. Kim atmasa,
qeyd edəcəyəm”. Neyləyəsən... könülsüz, yavaş-yavaş
tufəngləri qaldırdıq – hər kəs də gözləyir ki, birinci kim-
sə, başqası atsın. Ömrümdə belə kədər keçirməmişdim.
Qamını nişan aldım – hindunu yalnız belə atmaqla aşır-
maq olar... O, oxlanmış kimi yıxılıb aşağı yuvarlandı. Sala-
mat yeri qalmamışdı, xəşilə dönmüşdü. Heç qırqovul
görmüsünüz? Qürurlu, gözəl, əlvan lələkli, qələmqaşlı

qırqovul. Part – güllə açılır! Qaldırıb görürsən, qan içindədir... Və hiss edirsən ki, səndən yaxşı olanı məhv etmişsən; istədiyini elə, bununla belə, rahatlıq tapmırsan, çünki həqiqətən, nəyisə məhv etmişsən və heç vaxt bunu geri qaytara bilməyəcəksən.

Qulaq asanlar başlarını tərpətdirdilər, tonqalın alovu azca qalxan zaman isə onların fikirli, düşüncəli gözləri parıldayırdı.

Qollarını açıb günün qarşısında dayanmışdı. Adama elə gəlirdi böyükdür, ucadır... Tanrı kimi.

Elə də olurdu ki, kimsə yeməyindən iyirmi sent kəsib Merisvillə, Tulareyə, yaxud Sirizə, ya da Mauntin-Vyuya kinoya gedir və böyük təəssüratla düşərgəyə qayıdır, gördüklərini danışır.

Varlı bir oğlan özünü kasıb göstərir, bir qız da özünü yoxsul qələmə verir. Kafeteridə görüşürlər.

Nəyə görə?

Mən nə bilim, görüşürlər, vəssalam.

Yox, özlərini kasıb niyə göstəriridilər?

Əşi, var-dövlətdən beziblər, ona görə də özlərini kasıb göstəriblər.

Boş şeydir!

Qulaq asmaq istəyirsən, ya yox?

Yaxşı, yaxşı, dalını danış. Əlbəttə, istəyirəm. Ancaq mənim çoxlu pulum olsaydı... məndə pul çox olsaydı, donuz ətindən o qədər alardım ki... köpənəcən çatsın. Yaxşı, keç dalısına.

Onlar bir-birini kasıb sayır. Sonra onları həbs edib türməyə salırlar, çıxmaq da istəmirlər oradan, çünki ikisi də qorxur ki, birdən o biri onun varından xəbər tutar. Nəzarətçi isə onları kasıb bilir və ələ salır. İşin üstü açılanda bircə onun sifətini görəydin! Özündən getmişdi, az qala.

Nə üstündə tutmuşdular ki onları?

Hansısa mitinqdə tutub aparıblar. Günah-zad işləməyiblər, orada təsadüfən olublar. Pul xətrinə evlənmək də istəmirdilər, elə əngəl də bundadır.

İt uşaqları, elə əvvəldən bir-birini aldadıblar!
Belə gətirib, əslində, pis fikirləri olmayıb. Hamıyla da yaxşı rəftar ediblər.

Mən isə bir dəfə filmə baxmışdım – elə bil, hər şey mənim haqqımda idi. Elə bil, mənim həyatım idi, təkcə mənim yox, çox şey var idi orada, təsirli idi.

Mənə öz dərdim də bəs edir. Kaş azca unudaydım hər şeyi.

Hə... amma baxırsan, gördüklərinə inanmırsan.

Axırı belə qurtarır: onlar evlənilir və bir-biri haqda hər şeyi öyrənirlər. Onları ələ salanlar da hər şeydən xəbər tuturlar. Birisi əvvəllər onların üzünə də baxmaq istəməirdi, sonra həmin varlı silindrdə gəlir onun yanına, o isə az qalır yığılıb ölsün. Sonra xronika göstərdilər, alman əsgərlərinin təkik döymələrindən – gülməkdən uğunurduq.

Əlinə az da olsa, pul keçirən kəs içə də bilərdi. Sonra hər şey formasını dəyişir, bədənin hər yerinə ılıqlıq çökürdü. Tənhalıq hissi də yox olurdu, çünki özünü indi dostları ilə təsəvvür edə bilərdin, düşmənlərini asanlıqla tapıb işini bitirərdin. O, qanovun yanında oturmuşdu və torpaq ona əvvəlkindən yumşaq gəlirdi. Uğursuzluqları elə də əzab vermirdi, gələcəkdən bədgüman deyildi. Ətrafdə aclıq da dolaşmırdı, bütün dünya qayğısız, məhriban idi və insana başladığı yolu başa çatdırmaq asan gəlirdi. Ulduzlar lap yaxında, göylər də sakit idi. Ölüm – dost, yuxu isə – ona qardaşdır. Keçmiş qayıdırdı: dürüst qıçlı qız nə vaxtsa orada, evdə... lap çoxdan rəqs edirdi... At... At və yəhər. Yəhərin dərisi basmanaxışlıdır. Bu, nə vaxt olub? Bir qız tapıb onunla söhbət etmək lazımdır. Dostcasına söhbət etmək. Bəlkə, elə gecəni də bir yerdə keçirək?.. Hava gözəldir burada. Ulduzlar lap yaxındır, sevinclə qəm də bir-birinə o qədər yaxındır ki, seçmək olmur. Ömrün sonuna qədər elə sərməst qalaydın! Kim deyir ki, bu pisdirdi? Vaizlər? Onlar ki bir başqa cür sərməstdirlər. Anıq, qısır qadınlar – bu bədbəxtlər haradan

biləcək? Tədrici islahatların tərəfdarları – onlar həyatın məğzini anlamır, haradan biləcəklər? Yox... ulduzlar indi yaxın, gözəldir və mən bütün aləmlə doğmalaşmışam. Dünyada hər şey müqəddəsdir – hər şey, hətta mən də.

Dodaq qarmonunu yanında həmişə gəzdirmək olur. Dal cibindən çıxarırsan, tozdan, zirzibildən, tütүн qırıqlarından təmizləmək üçün ovcuna çırpırsan – vəssalam, hazırdır. Dodaq qarmonu hər şey bacarır: budur, zil bir səs, budur, akkordlar, bu da züü altında melodiya. Barmaqlarını azca qatlayıb çalırısan, tuluq zurnasının iniltili, ağlar, yaxud orqanın tam, dolğun və ya dağlıların çaldığı qarğı tütəyinin aydın, qəmli səsini çıxarırsan. Çalıb, yenə soxursan cibinə. O, daim sənindir, həmişə cibindədir. Çala-çala barmaqla səs çıxarmağın, dodaq işlətməyin tərzinə, üsuluna bələd olursan – hər şeyi də özün, məsləhətsiz edirsən. Harada gəldi üfür özünçün – günortanın istisində kölgəlikdə, şamdan sonra qadınlar qab-qasıq yuyan zaman çadırın yanında. Ayaq taktı asanlıqla tutur. Qaşlar melodiya altında gah yuxarı dartınır, gah aşağı əyilir. Qarmonu itirmək, ya sındırmaq isə böyük dərd deyil. İyirmi beş sentə təzəsini ala bilərsən.

Gitara bir az bahadır. Onu uzun müddətə öyrənərsən. Sol əlinin barmaqlarında qabar, sağ əlin baş barmağında möhkəm döyənək olmalıdır. Sol əlinin barmaqlarını uzat; onları hörümçək pəncələri kimi uzat ki, alətin qolundakı sümük düymələrə çatsın.

Bu, mənə atamdan qalıb. O, mənə “do”nu göstərəndə mən hələ cırtıdan idim. Görürdün, kandarda oturub qulaq asır, ayağıyla taktını tutur. Barmaqlarım zəngülə tutanda qaşlarını çatırdı: iş yaxşı gedəcək. Qapının yan çərçivəsinə yayxanıb başını yelləyirdi: “Çal, – deyirdi, – çal, çalış!” Yaxşı gitaradır. Görürsən, sürtülüb bütün. Onda o qədər mahnı çalınıb ki – bəlkə, milyon, odur ki tamam sürtülüb. Bir gün yumurta qabığı kimi çatlayacaq. Düzəltmək, əl vurmaq isə olmaz – tonunu itirər. Axşam dınqıldadaram. Bax, o çadırdadır isə biri dodaq qarmonunda çalır. Bir yerdə yaxşı alınır.

Skripka – nadir şeydir, öyrənmək çətindir. Pərdələri yoxdur, öyrədən də tapılmır. O qocanı dinləsən, anlayarsan. Cüt notlarla necə çaldığını göstərmir. Deyir, sirdir bu. Mən isə göz qoymuşam. O, bax, belə edir.

Skripka külək kimi viyılılı, sürətli, əsəbi təsirlidir.

Mənimki elə də yaxşısından deyil. İki dollar vermişəm. Amma burada birinin dediyinə görə, skripkalar var ki, dörd yüz yaş var, səsi viski kimi şirəli. Deyir, belələrinin qiyməti beş yüz-altı yüz dollardır. Görəsən, gop eləmir ki? Allah bilir! Mənimki ciyiltidir. Nə çalım sizin üçün, oyun havası? Qoy bir kamana kanifol çəkim. Elə zınıldayacaq ki, bir mil o yandan eşidiləcək.

Axşam üçünü də – qarmonu da, gitaranı da, skripkanı da çalırlar. Sürətli rəqs səslənir, takta görə ayaq döyürlər; gitaranın qalın, gurultulu simləri ürək kimi döyünür, qarmon sirayətedici akkordlar səsləndirir, skripka viyıldayır, inildəyir. İnsanlar yaxına gəlirlər. Musiqi onları çəkir. “Cücə”ni çalır, təpik döyürlər. Qızgın yeniyetmə üç dəfə sürətlə ayağını atır, qollarını havada sərbəst saxlayır. Onu hər tərəfdən əhatə edirlər, rəqs başlanır – dabanlar yerə çırpılıb küt şappıltı çıxarır – heyfin gəlməsin çəkmənin dabanına, vur yerə! Bir-birinin belindən tutub hərlənirlər. İndi sola dönmək lazımdır.

Bu uzunqıç texaslıya bir bax, ayağını hər addımda dörd dəfə yerə döyə bilir. Ömrümdə belə şey eləyən görməmişəm! Gör hindu qızını necə fırladır, qız isə qızardı, pəncəsini atıb qabağa yeridi. Elə bilirsən yorulub tövşüyür? Əlbəttə yox. Texaslının saçını üzünə dağılıb, ağzı aralı qalıb – tövşüyür, amma təpik döyür, hindu qızından bir addım da geri qalmır.

Skripka zanlıdayır, gitara uğuldayır. Qarmonçu nəfəs verməkdən tamam qızarıb. Texaslı və hindu qız əldən düşmüş itlər kimi ağır nəfəs alırlar, ətraf isə rəqs edir. Qocalar yerlərində durub əl çalır, xəfif gülümsünür, ayaqlarıyla taktı tuturlar.

Yadımdadır... çoxdankı söhbətdir... məktəb rəqsləri. Ay böyük idi, qərbə çəkilirdi. Biz onunla gəzməyə getdik.

Gəzirik, amma danışmırıq – az qalır ikimizin də nəfəsi kəsilə. Kəlmə də kəsmədik. Qabaqda ot tayası var idi. Yaxınlaşdıq və uzandıq. Gördün?! Texaslı bu qızla sivişdi qaranlığa – elə bilirlər heç kim görmədi. Eh! Mən də gedərdim onlarla. Bir azdan ay da çıxacaq. Mən gördüm, qızın atası onların dalınca bir neçə addım atmışdı ki, qayıtdı. O bilir: payızı saxlamaq olmaz – o, öz vaxtında gələcək, ağacdakı şirəni də saxlamaq olmaz – bu da onun kimi. Ay isə bir azdan görünəcək.

Yenə çalın, bir köhnə ballada çalın, lap elə “Mən Lore-do küçələriylə gedirdim” olsun.

Tonqal sönmək istəyir. Eybi yox – heç nə atmaq lazım deyil. Ay nənə bir azdan görünəcək.

Vaiz qanovun yanında moizə oxuyurdu və insanlar dəhşətli çığırırlar çıxarırdılar. Vaiz pələng kimi qıvrılır, kilsə əhlini səsiylə qızıdırır, insanlar ulayır, zarırdılar. O, gözünü onlardan çəkmir, hallarına nəzər salır, istədiyini edirdi; hamısı nalə çəkib yerə sərildikdə hər birinə yaxınlaşıb çapalayan bədəni bir həmləylə qaldırır, qışqırır: “İlahi, qəbul et!” – və suya atırdı. Hamı öz müəlliminə qorxa-qorxa baxaraq, qurşağacan suya batdıqda o diz çökür, onlar üçün dua edir, Allaha yalvararaq, bütün kişilərə və bütün qadınlara vəhy göndərməsini, hamısının yerdə sürünərək bağırıb zarımasını diləyirdi. İnsanlar isə islanmış paltarda ona baxır, sonra sahilə çıxır, içinə su dolmuş çəkmələri fırçıldayır və mat-məttəl öz aralarında danışa-danışa geri – düşərgəyə dönürdülər.

“Bizə Allahın nəzəri dəydi, – deyirdilər onlar. – Biz indi qar kimi təmizik. Daha günaha batmayacağıq”.

İslanmış, qorxmuş uşaqlar da öz aralarında pıçılıyla deyirdilər: “Biz paklandıq. Daha günah işləməyəcəyik”.

Eh! Bircə dünyadakı bütün günahlardan xəbərdar olaydım! Hamısını bir-bir sınaqdan keçirərdim.

Köçərilər yollarda hər bir əyləncəni şükranlıqla qəbul edirdilər.

XXIV fəsil

Şənbə günü səhər camaşırxana basırıq idi. Qadınlar çəhrayı sarpinkadan və əlvən çitdən tikilmiş paltarları yuyur, əzilməsin deyə əllə dartıb hamarlayır və günə sərirtilər. Günortayaxın düşərgədə həyat canlanır, get-gəl çoxalır. Canlanma uşaqlara da sirayət edir, onlar əvvəlkindən daha çox hay-küy salırdılar. Saat iki üçün uşaqları çimizdirirdilər və onlar bir-bir böyüklər tərəfindən sakitləşdirilərək yuyunmağa aparıldıqca oyun meydançasında küy azalır. Beş üçün uşaqları tərtəmiz yuyub, “üst-başınızı bulaşdırmayın” tapşırığı ilə azadlığa buraxırdılar və biçərələr öyrəşmədikləri təmiz kostyumlarda narahat halda düşərgəni dolaşırdılar.

Açıq səma altındakı böyük rəqs meydançasında xüsusi komissiya çalışıb-əlləşirdi. Elektrik məftilinin hər tikəsi işə yarayırdı. Onun tapılması üçün şəhər zibilxanası ələk-vələk edilmişdi, alət yeşiklərindəki yapışqanlı lent əsirgənmirdi. Budur, su şüşələrinin boğazlığı ilə izolə edilmiş, bir neçə hissədən ibarət olan məftil rəqs meydançasına çəkilir. Axşam, ilk dəfə olaraq, burada işıq yanmalıdır. Saat altı üçün işini və ya iş axtarışını bitirmiş kişilər düşərgəyə axışmağa və duşxanaya yeni-yeni dəstələr doluşmağa başladı. Yeddi üçün nahar etməyə imkan tapdılar və kişilər paltarlarını dəyişdilər: təzə yuyulmuş kombinezonlar, təmiz göy köynəklər, bəzisi isə hətta babat qara kostyum geydi. Qızlar təmiz, qırıqsız, gözəl paltarlar geydilər, saçlarını hördülər, başlarına lent bağladılar. Hər qadın qayğılı baxışlarla öz ailəsinə baxır, şamdan sonra qab-qasıq yuyurdu. İki cərgə uşaqla əhatələnmiş simli orkestr rəqs proqramını məşq edirdi. Həyəcan və tələsmə hər yerdə hiss olunurdu.

Beş nəfərdən ibarət baş komissiyanın sədri Ezra Has-tonun çadırında yığınaq gedirdi. Ucaboy, arıqhal, qaba üzlü, dik baxışlı Haston bütün beş sanitar korpusunun komissiya üzvləri ilə danışırdı.

– Bizi xəbərdar ediblər. İndi biz artıq onların rəqslər zamanı dava salmaq istədiklərini bilirik.

Üç nömrəli korpusdan balaca gonbul kişi danışmağa başladı.

– Onları yaxşıca döyüb başa salmaq lazımdır.

– Yox, – dedi Haston. – Onlar elə bunu gözləyirlər. Yox, ser. Onlar dava sala bilsələr, polismen çağırıb deyəcəklər ki, bizdə, burada başsızlıqdır. Başqa yerlərdə artıq bu cür edilib. – O, dörd nömrəli korpusun nümayəndəsinə, qəmgin sifətli qarayanız cavan oğlana sarı çevrildi:

– Necə oldu, uşaqları yığdın? Çəpər boyu mühafizə qoyacaqsan ki, keçən olmasın?

Dilxor cavan başını yellədi.

– Hə. On iki nəfər. Tapşırımışam, heç kimi vurmasınlar, ancaq uzaqlaşdırınsınlar.

Haston dedi:

– Get, bir Uilli İtonu tap. Bu gün odur sərəncamçı?

– Hə.

– De ki, onunla danışmaq istəyirik.

Cavan oğlan çıxdı və bir neçə dəqiqədən sonra anıq texaslı ilə qayıtdı. İtonun sifəti ensiz, saçı külrəngi, əli-qolu uzun, gözləri əsl texaslıninkı kimi gün vurmuş, ala idi. O, çadıra gülümsəyərək, biləklərini oynada-oynada girdi.

Haston ondan soruşdu:

– Eşitmisən bu gün nə gözlənilir?

Uilli istehzayla güldü:

– Hə.

– Hazırlaşmısan?

– Hə.

– Danış.

Uilli İton dişlərini ağartdı.

– Deməli, belə: adətən, bizdə bayram komissiyası beş nəfərdən ibarət olur, mən iyirmi nəfər də yığdım. Bel bağlayası, güclü uşaqlardır. Onlar da rəqs edəcəklər, amma tapşırımışam, ayıq olsunlar. Kim harada səsini ucaltdı, ya dirəşdi, dərhal başlarının üstünü alacaqlar. Təmiz işləyəcəklər. Heç kim bir şey hiss eləməyəcək. Hamısı birdən yeriyəcək, guya, meydançıdan çıxırlar, aranı pozan da istər-istəməz onlarla uzaqlaşacaq.

– Onlara de ki, heç kəsi vurmaq olmaz.

Uilli şən halda güldü.

– Demişəm.

– Sən elə de ki, yaddan çıxarmasınlar.

– Yaddan çıxarmazlar. Beşini qapıda qoyacağam, qoy girib-çıxana göz qoysunlar. Onları dərhal, rəqslər başlanacan üzə çıxarsaydıq, yaxşı olardı.

Haston qalxdı. Onun polad kimi açıq gözləri sərt baxırdı.

– Qulaq as, Uilli. Onları vurmaq olmaz. Qapının yanında şerif işçiləri duracaq. Əgər qan-zad görsələr, sizi aparacaqlar.

– Biz hər şeyi fikirləşmişik, – dedi Uilli. – Onları daldalı çölə çıxaracağıq. Sonra da uşaqlar göz olacaqlar ki, heç biri qayıtmasin.

– Danışanda yaxşı çıxır, – deyə rahat olmurdu Haston. – Bax, Uilli, bir şey baş verməsin. Sən cavab verəcəksən. Onları vurmaq olmaz. Nə taxta, nə bıçaq, nə də ağır bir şey işə salınmasın.

– Oldu, ser, – dedi Uilli. – Heç bir iz qoymayacağıq.

Haston narahatlıqla baxdı.

– Nə isə, sənə bel bağlaya bilmirəm, Uilli. Onları mütləq döymək həvəsindəsinizsə, elə vurun ki, qan çıxmasın.

– Oldu, ser.

– Bəs öz uşaqlarına əminsən?

– Bəli, ser.

– Di yaxşı. Bəd ayaqda, görsəniz ki, gücünüz çatmır, – mən orada olacağam, meydançanın sağ küncündə.

Uilli zarafatyana hərbi salam verdi və bayıra çıxdı.

Haston dedi:

– Bilmirəm hər şey necə olacaq. Allah eləsin, qətsiz keçinək. Bu şerif işçilərinə burada nə lazımdır axı? Niyə düşərgəmizi rahat buraxmırlar?

İki nömrəli korpusdan dilxor oğlan dedi:

– Mən “Torpaq – heyvandarlıq” şirkətinin bir düşərgəsində yaşayırdım. İnanırsınız, orada hər on nəfərə bir güdükcü qoyublar. Su kranı isə iki yüz nəfərə bir dənədir.

– İlahi-pərvərdigar, bunları mənə danışır! – Mən özüm oradanam. Orada komalar bir-birinə söykənib – sırada otuz beşi, hərəsinin ardınca da daha on dördü. Cəmi on ayaqyolusu var. Bir mildən üfunət qoxuyur! Orada bir güdükçü bizimlə səmimi söhbətində dedi: “Lənətə gəlsin bu hökumət düşərgələri! İnsanlara, heç olmasa, bir dəfə isti su versən, onlar bunu sonra tələb edəcəklər. Onlara su axıdılan ayaqyolu versən, sonra bundan da əl çəkməyəcəklər. Lənətə gəlmiş okiyə nə göstərsən, tamah salır. Deyir, onların düşərgələrində qırmızı mitinqlər olur. Hər yerindən qalxan müavinət almaq eşşiqinə düşür”.

Haston soruşdu:

– Heç kim buna görə onu əzişdirmədi?

– Yox. Biri ona dedi: “Hansı müavinətdir o?” – “Bilmirsən hansı? Həmin müavinət ki, biz vergi ödəyiciləri ora pul sovururuq, hamısı da siz okilərə qismət olur”. O biri isə dedi: “Biz də vergi ödəyirik, ərzağa da, qaza da, tütünə də. Hökumət, – deyir, – fermerlərdən pambığı futu dörd sentə alır – bu məgər müavinət deyil? Dəmir yolları və gəmi şirkətləri hökumətdən borc götürür – bu da müavinət deyil?” Güdükçü cavab verdi: “Onlar faydalı iş görürlər”. Bizimki dediyində durdu: “Biz əgər olmasaydıq, məhsullarınızı kim yığardı?” – Gonbul çadırdə olanları nəzərdən keçirdi.

– Bəs güdükçü nə dedi? – soruşdu Haston.

– Güdükçü lap itə döndü; dedi: “Bütün hərc-mərcliyi yaradan bu qırmızı əclaflardır. Di gedək mənimlə”. Kişini götürüb apardı, səfilliyə görə iki ay türməyə basdılar.

– Bəs əgər bir yerdə işləsəydi? – soruşdu Timoti Uolles.

Gonbul güldü.

– Daha bələdik bu işə, – cavab verdi o. – İndi bilirik: kim polismenin ürəyinə yatmadı, o səfildir. Elə buna görə də dişlərini bizim düşərgəyə qıcayıblar. Polismenlərin bura girməsi qadağandır. Birləşmiş Ştatlardır bura, Kaliforniya yox.

Haston köks ötürdü.

– Kaş ki burada çox qalaydıq. Bir azdan isə çıxıb getməli olacağıq. Bura xoşuma gəlir. Hamı mehriban yaşayır. Belə də iş olar! Rahat buraxaydılar bizi – yox, əl çəkməzlər, türməyə basmalıdırlar. Belə davam eləsə, val-lah, o həddə gətirəcəklər ki, cavablarını verəcəyik. – Və dərhal özü özünün yadına saldı: – Yox, hövsələni basmaq lazımdır. Başqaları heç, amma komissiya özünü ələ alma-ğın bacarmalıdır.

Gonbul dedi:

– Bəziləri düşünür ki, bizim komissiyada işləmək ucdantutma kefdir. Özləri bir dadını görəydilər. Məndə bu gün mərəkə idi – qadınlar özlərinə əl qatmışdılar. Söyüşür, əllərinə keçəni bir-birinə atırdılar. Qadın komissiyası öhdələrindən gəlməyib qaçıb yanıma gəlib. Xahiş edirdilər ki, biz əncam qılaq. Dedim arvadların davalarını özünüz ayırd edin. Arvadlar bir-birinə çürük kartof ataçaq, baş komissiya da onları ayırmalıdır?

Haston başını tərpətdi:

– Düzdür.

Qaranlıq düşürdü; toranlıqda, sanki, rəqsləri məşq edən orkestr get-gedə daha ucadan çalırdı. Lampalar yandı, iki kişi hissələrdən düzəldilmiş naqili gözdən keçirdi. Uşaqlar musiqiçilərin ətrafında daha sıx toplaşdılar. Gitaralı yeniyetmə oğlan “Doğma çöllər” blyuzunu astadan dinqıldadırdı, ikinci nəqarətdə üç dodaq qarmonu və skripka da melodiyaya qoşuldu. Camaat hər tərəfdən meydançaya axışırdı – kişilər təmiz göy köynəkdə, qadınlar çit paltarda. Onlar meydançanı dövrələyərək canlanmış, diqqət kəsilmiş çöhrələrini işıqlandıran parlaq lampalar altında sakitcə dayanıb rəqslərin başlamasını gözləyirdilər.

Düşərgənin bütün ərazisi hündür məftil çəpərlə əhatələnmişdi və bu çəpər boyu bir-birindən əlli futluq məsafədə otluqda gözətçilər oturmuşdu.

Qonaqlar – xırda fermerlər ailələriylə, başqa düşərgənin köçkünləri axışıb gəlirdilər. Qapıda hər kəs dəvət aldığı tanışının soyadını söyləyirdi.

Orkestr məşq bitdiyi üçün artıq ucadan kənd rəqs çalmağa başladı. Vaizlər çadırlarının yanında qaşqabaqlı oturub ətrafa nifrətlə baxırdılar. Onlar öz aralarında danışırmır, onu-bunu marıtlayır və bütün görkəmləriylə bu bibrıçı hoqqaları məzəmmət etdiklərini göstərirdilər.

Ruf və Uinfild iki-üç tikəlik naharlarını atüstü ötürüb meydançaya cumdular. Ana onları qaytarıb ikiəlli çənələ-rindən qaldıraraq burun-qulaqlarının təmizliyini yoxladı və tapşırı ki, gedib sanitar korpusunda əllərini yusunlar. Onlar ayaqyoluların arxasında bir-iki dəqiqə gözlədilər, sonra başılovlu meydançaya götürülüb orkestri dövrəyə almış uşaqların dəstəsinə qoşuldular.

El naharını yedi, Tomun ülgücünü götürdü və üzünü qırmağa yarım saat sərf etdi. Sonra yuyundu, saçını islatdı, arxaya daradı, dar yun şalvarını və mil-mil köynəyini əyninə keçirdi. Gözləyib yuyunma otağında tək qalan El güzgülə baxdı və özünə gözəl bir təbəssüm göndərdi, sonra böyürə çönüb bunun profildən necə görünəcəyinə baxdı. O, köynəyinin qollarına qırmızı rezinləri keçirdi, dar pencəyini geydi, bir parça tualet kağızıyla sarı çəkmələrini sildi. Bu an kimsə yuyunma otağına girdi. El sıçrayıb oradan çıxdı və gözləriylə ətrafda qız axtara-axtara qoçaq addımlarla rəqs meydançasına sarı yollandı. Bir çadırın yanında xoşagəlimli, sarışın qız oturmuşdu. El yaxına gəldi və pencəyinin düyməsini açıb köynəyini nümayiş etdirərək soruşdu:

– Rəqsə gedəcəksən?

Qız üzünü yana çevirdi və ona heç bir cavab vermədi.

– Yəni bir-iki kəlmə danışmaq da olmaz? Bəlkə, gedək rəqs edək? – öləri əlavə etdi. – Mən vals bacarıram.

Qız cəsərsiz halda gözlərini ona qaldırdı və dedi:

– Böyük şeymiş! Valsı hamı bacarır.

– Məndən yaxşı heç kəs bacarmır, – dedi El. Meydançadan yenə orkestrin səsi gəldi. El taktla ayağını yerə vuraraq: – Gedək, – dedi.

Çox şişman bir qadın başını çadırdan çıxartdı və Eli görüb qaşqabağını tökdü.

– Get, get, – hirsə dedi o. – Qızım çoxdan deyiklidir. Vədəyə az qalib – tezliklə adaxlısı gələcək.

El qıza göz vurdu və gedə-gedə əl-qol atıb oynaya-raq uzaqlaşdı. Qız onun arxasınca zənlə baxdı.

Ata boşqabı yeşiyin üstünə qoyub qalxdı.

– Gedək, Con, – və anaya başa saldı, – istəyirik bir-iki adamla danışıb görək iş-zad varmı?

Onlar müdirin komasına sarı yollandılar.

Tom çörək tikəsiylə boşqabda qalmış ət sousunu siyirib ağzına atdı və boşqabı anaya uzatdı. Ana boşqabı götürüb isti su ilə dolu vedrəyə saldı, yaxaladı və verdi ki, Roza Sarona silsin.

– Sən məgər rəqsə getməyəcəksən? – soruşdu ana.

– Mütləq gedəcəyəm, – cavab verdi Tom. – Məni komissiyaya seçiblər. Bəzi qonaqlarla məşğul olmaq lazımdır.

– Bu tezliklə seçiblər? – dedi ana. – Yəqin, ona görə ki, işləyirsən.

Roza Sarona silinmiş boşqabı yeşiyə soxdu.

– Bu da şişir gündən-günə!

Roza Sarona qızardı və anadan ikinci boşqabı aldı.

– Daha şişməyib neyləsin, – dedi ana.

– Həm də qəşəngləşir gündən-günə, – davam etdi Tom.

Roza Sarona lap bərk qızarıb başını aşağı saldı.

– Qurtar, – burnunun altında dedi o.

– Qəşəngləşməyib neyləsin axı, – dedi ana. – Cavan qızlar hamilə vaxtı həmişə qəşəngləşirlər.

Tom güldü:

– Bundan sonra da köpməyə davam eləsə, qarnını arabada sürüməli olacağıq.

– Dedim qurtar, – dedi Roza Sarona və çadıra getdi.

Ana astadan güldü.

– Niyə onu cımadırısan?

– Əşi, onun xoşuna gəlir, – dedi Tom.

– Billirəm, xoşuna gəlir, necə olsa, dəymə ona. Onsuz da, Konninin xiffətini eləyir.

– Konnidən çoxdan əl çəkmək lazımdır. O, yəqin, Birləşmiş Ştatlar prezidentliyini oxuyur.

– Qızdan əl çək. Ona asan deyil axı.

Uilli İton çadıra yaxınlaşdı, gülümsündü və soruşdu:

– Tom Coud sənsən?

– Hə.

– Bu gün sərəncamçı mənəm. Bizə lazım olacaqsan.

Mənə sənin barəndə danışıblar.

– Nə deyirəm ki, məmnuniyyətlə, – dedi Tom. – Tanış ol – bu anamdır.

– Salam, – dedi Uilli.

– Çox xoşdur.

Uilli dedi:

– Biz əvvəlcə səni qapının yanına qoyacağıq, sonra isə meydançaya keçərsən. Gərək gözün qonaqlarda olsun – bəlkə, onları dərhal ayırd etdik. Səninlə bir növbətçi də olacaq. Sonra gedərsən rəqs etməyə – özü də ayıq ol.

– Nə deyirəm, bacararam bunu, – dedi Tom.

Ana xoflandı:

– Məgər nə isə gözlənilir?

– Yox, mem, – cavab verdi Uilli. – Elə bir şey yoxdur.

– Heç nə gözlənilmir, – dedi Tom. – Getdik. Di meydançada görüşərik, ana. – Onlar cəld əsas girişə sarı addımladılar.

Ana yuyulmuş qabları yeşiyə qoydu.

– Çıx oradan, – qışqırdı və cavab almayıb təkrar etdi:

– Roza, çıx.

Roza çadırdan çıxdı və yenə qabları silməyə başladı.

– O, sənə sataşır.

– Bilirəm. İncimirəm. Bircə mənə baxanda pis oluram.

– Hə, daha buna əlac yoxdur. Baxmağına, baxacaqlar.

Axı adamlar gənc qızın hamiləliyinə baxmaqdan xoşlanırlar – həm xoşdur, həm də əyləncəli. Bəs sən rəqslərə getməyəcəksən?

– Getmək istəyirdim, indi isə bilmirəm. İstəyirəm Konni gəlsin. – O, ucadan təkrar etdi. – Ana, onun gəlməyini istəyirəm. Daha belə bacarmıram.

Ana diqqətlə ona baxdı.

– Bilmirəm, – dedi o. – Amma bax, Roza... ailəmizi rüsvay etmə.

– Yox, ana.

– Bizi rüsvay etmə. Onsuz da, çətindir bizə, bircə rüsvayçılığımız çatmır.

Roza Saronanın dodaqları titrədi.

– Mən... Mən rəqsə getməyəcəyəm. İstəmirəm...

Ana... Mənə kömək et! – O, yeşiyin üstünə düşdü və üzünü əlləriylə qapadı.

Ana əllərini mətbəx dəsmalına sildi, əyilib qızının qarşısında oturdu, saçlarını tumarladı.

– Sən mənim yaxşı qızımsan, – dedi o. – Həmişə belə olmusan. Səni tək qoymaram. Fikir eləmə. – Birdən həvəslə dedi: – Bilirsən nə edərik? Gedərik rəqsə, bir qıraqda oturub baxarıq. Dəvət eləyən olsa, deyərəm ki, sənə olmaz. Özünü pis hiss edirsən. Sən isə musiqi dinləyər, adamlara baxarsan.

Roza Saronanı başını qaldırdı.

– Bəs rəqs etməyə qoymayacaqsan?

– Yox.

– Qoy heç kəs mənə toxunmasın.

– Heç kim toxunmayacaq.

Roza Saronanı köks ötürdü və titrək səslə dedi:

– Bilmirəm, ana, bundan sonra necə olacaq. Bilmirəm. Bilmirəm.

Ana onun dizlərini sürtüdü.

– Mənə bax. Di qulaq as. Qulaq as, gör nə deyirəm. Bir az da döz, yüngülləşəcəksən. Bir azca da. Mən düz deyirəm. İndi isə qalx. İndi biz sənənlə yuyunacağıq, sonra ən qəşəng paltarlarımızı geyib gedəcəyik rəqslərə baxmağa. – O, Roza Saronanı sanitariya korpusuna apardı.

Ata, Con əmi və daha bir neçə nəfər kontorun artırması yanında sallağı oturmuşdular.

– Biz bu gün, az qala, işə düzələcəkdik, – dedi ata. – Lap azca gecikdik. Bizdən qabaq artıq iki nəfəri götürmüşdülər. Qəribəsi odur ki, işgötürən deyir: “İki nəfəri

iyirmi beş sentə götürdük. İyirmiyə isə nə qədər istəsəniz, götürürük. Siz düşərgənizə gedib deyin ki, iyirmi sentə böyük qəbul olacaq”.

Sallağı oturmuş adamlar narahatlıqla tərpəndilər. Enlikürək, qara şlyapasını gözünün üstünə basmış birisi əlini dizinə şappılatdı.

– Mən bu murdar hoqqaları bilirəm! – qışqırdı o. – Yiğacaqlar da adam. Acları yiğacaqlar. Bu gəlirlə ailəni dolandıra bilməzsən, bununla belə, saata iyirmi sentdən imtina etməyəcəksən. Elə də olsa, belə də olsa, sən onların əlindəsən. Onlar işi hərracdakı kimi satırlar. Bir azdan, deyəsən, özümüz pul verməli olacağıq, tək işə düzələk.

– Biz razı olardıq, – dedi ata. – Bizim, ümumiyyətlə, işimiz yoxdur. Mütləq razı olardıq, amma qorxduq – o birilər yaman acıqlı baxırdılar bizə.

Qara şlyapalı enlikürək dedi:

– Fikirləşəndə dəli olursan. Birisi üçün işləyirdim, məhsulunu yiğə bilmir o. Bir yığımın da xərcini çıxarmaq olmur. Bilmir nə çarə qılsın.

– Bəs, əgər... – Ata yarıda dayandı. Hamı dinməzcə gözləyirdi. – Heç, elə – fikirləşdim ki... Bir akr torpağım olsaydı... arvadım tərəvəz əkərdi, toyuq saxlayardıq, bir cüt donuz. Biz də işimizə gedib, qayıdardıq evə. Uşaqları məktəbə qoyardıq. Mən buradakı məktəblərdən heç yerdə görməmişəm.

– Bizim uşaqların günü bu məktəblərdə xoş keçmir.

– Niyə? Yaxşı məktəblərdir ki.

– Hə... gələcək cır-cındırda, ayaqyalın, o biri uşaqlar isə corabda-zadda, qəşəng geyinmiş; başlayacaq onu ələ salmağa: “oki”. Mənim oğlum gedirdi məktəbə. Gündə dalaşdı. Qabağından yemirdi. Dirəşəndir, şeytan. Bir günü də davasız keçmirdi. Evə köynəyi cınlmış, ağız-burunu qan içində gəlirdi. Anası da bir-ikisini çəkirdi. Axır, işə qarışdım. Elə bütün günü şillə-yumruq yeməlidir? Amma yaxşıca əzişdirirdi bu corablı əclafarı. Hə...

Ata yenə bayaqkı söhbətinə qayıtdı.

– Nə edəsən? Pulumuz yoxdur. Böyük oğlum tapıb

iş, amma qısa müddətlik, bununla dolanmaq olmaz. Əlimdən nə gələr... Gedim iyirmi sentə işləyim.

Şlyapalı adam başını qaldırıb tük basmış boğazını uzatdı, cod saqqallı çənəsi işıqda parıldadı.

– Hə, – acı-acı dedi o. – Sən iyirmi sentə razılaşacaqsan. Mənə isə iyirmi beş verirlər. Sən mənim işimi əlimdən aldın. Sonra aclıq güc gələcək mənə. Mən də onu səndən on beşə alacağam. Hə! Get, işlə.

– Nə edim bəs? – ata onun ağzını arayırdı. – Sənə iyirmi beş sent versinlər deyə mən ac qala bilmərəm.

Enlikürək başını yenə salladı, çənəsi qara şlyapasının kölgəsində itdi.

– Bilmirəm. Gündə on iki saat işləyirsən, amma yenə doyunca yemirsən, üstəlik də nə edəcəyini düşünüb başını çatlat. Oğlumun bir qamı acdır, bir qamı tox. Elə eyni şey haqqında düşünmək olmaz axı. Adam dəli ola bilər. Görüm onları lənətə gəlsinlər! – Yerə çömbəlmiş adamlar narahatlıqla tərpendilər.

Tom qapı ağzında durub gələn qonaqları gözdən keçirirdi. Projektorun parlaq işığı onların üzünə düşürdü. İton dedi:

– Ayıq ol. Mən indi bura Cul Viteli göndərəcəyəm. O yarıhindudur. Yaxşı oğlandır. Diqqətli ol. Bəlkə, kimsə dəydi gözüne.

– Yaxşı, – dedi Tom. O, bütöv ailəylə gələn qonaqlara baxırdı, yanından hörüklü fermer qızları, rəqslərin xətrinə özlərinə şıq görkəm verməyə çalışmış yeniyetmələr keçirdi. Cul yaxınlaşıb onun yanında dayandı.

– Mən sənənlə olacağam, – dedi o.

Tom onun qarayanız, qabarıq yanaqlı üzünə – qartal burnuna, incə çənəsinə baxdı.

– Deyirlər, sən yarıhindusan. Məncə, sənənin hər iki yarın hindudur.

– Yox, – cavab verdi Cul. – Yarı-yandır. Təmiz hindular üçünsə yaxşıdır. Onda rezervasiyalara düzəlmək olur. Bəziləri orada pis keçinmir.

– Gör bir nə qəddər adam var, – dedi Tom.

Qonaqlar – fermer ailələri, yolkənarı düşərgələrdən olan köçkünlər qapıdan keçirdilər. Uşaqlar bacardıqca tez azadlığa çıxmağa can atır, təmkinli valideynlər isə onları tutub saxlayırdı.

Cul dedi:

– Bizdə rəqslər çox məzəli alınır. Düşərgə camaatı kasıbdır, cibində qəpiyi yoxdur, amma özlərini qürurlu tuturlar, çünki tanışlarını rəqslərə dəvət edə bilirlər. Tanışlar da buna görə onlara hörmət göstərir. Mən burada kiçik bir fermada işləyirdim. Bir dəfə xozeyini bizə dəvət etdim. O da gəldi. Sonralar deyirdi ki, buralarda heç yerdə belə gecələr olmur. “Sizə, – deyir, – arvadı da, qızı da gətirmək olar”. Ey! Ora bax.

Qapıdan fəhlə kombinezonunda üç cavan oğlan keçdi. Onlar bir yerdə dolaşırdılar. Qarovulçu qapının yanında onları saxladı. Onlar onun sualına cavab verib yollarına davam etdilər.

– Onlara göz qoy, – dedi Cul. Qarovulçuya yaxınlaşdı.
– Kim onları dəvət edib?

– Cekson. Dörd nömrəli korpus.

Cul Tomun yanına qayıtdı.

– Yəqin, elə həmin adamlardır.

– Haradan bilirsən?

– Nə bilim – mənə elə gəlir. Nəsə, xoflu görünürlər. Get dallarıyca, Uilliyə göstər onları və qoy o, dördüncü korpusdan bu Ceksonu axtarıb tapsın. Onları yoxlamaq lazımdır. Mən isə burada olacağam.

Tom həmin cavan oğlanların dalısıyca getdi. Onlar rəqs meydançasına yaxınlaşıb hiss edilmədən camaata qarışdılar.

Tom Uillini orkestrin yanında gördü və onu işarəylə çağırırdı.

– Nə olub? – soruşdu Uilli.

– Bax, o üç nəfər – görürsən?

– Hə.

– Dördüncü korpusdan Ceksonun adını verdilər; guya, onları o dəvət edib.

Uilli boynunu uzadıb gözləri ilə Hastonu aradı və çağırdı onu.

– Bax, o üç nəfər, – dedi o. – Dördüncü korpusdan Ceksonu tapıb, o üç nəfəri dəvət edib-etmədiyini öyrənmək lazımdır.

Haston dabanları üstə fırlanıb çönüb getdi, bir neçə dəqiqədən sonra isə arıq, sümükləri çıxmış kanzaslı onları yanına gətirdi.

– Belə, Cekson. Qulaq as. Cekson, bax, o üç cavan oğlanı görürsən?

– Hə.

– Sən onları dəvət etmisən?

– Yox.

– Bəs onları tanıyırsan?

Cekson onları diqqətlə nəzərdən keçirdi.

– Əlbəttə, tanıyıram. Qriqorionun yanında bir yerdə işləyirdik.

– Demək, onlar soyadını bilirlər?

– Əlbəttə. Onlarla yanaşı işləyirdim.

– Yaxşı, – dedi Haston. – Sən onlara yaxınlaşma. Əgər pis bir şey eləməsələr, biz onları qovmayacağıq. Çox sağ ol, Cekson.

– Yaxşı işləmişiniz, – dedi o, Toma. – Məncə, elə həmin adamlardır.

– Culun gözünə dəyib onlar, – dedi Tom.

– Gəl bir dəyməsin! – dedi Uilli. – Hindu qanıdır, o saat hiss edir. Yaxşı, gedib onları bizim uşaqlara göstərim.

On altı yaşlarında bir oğlan camaatın içindən sıçrayıb çıxdı. O, tövşüyə-tövşüyə Hastonun qarşısında dayandı.

– Mister Haston, mən hər şeyi dediyiniz kimi etdim. Bir maşın evkaliptlərin yanında dayanıb – içində altı nəfər, o biri – böyükdə, yolda durub – orada dörd nəfərdir. Yaxınlaşıb siqaret yandırım. Hamısı tapançayladır. Özüm gördüm.

Hastonun baxışı ciddi, sərt oldu.

– Uilli, səndə hər şey hazırdır? – soruşdu o.

Uilli sevinclə gülümsündü.

– Narahat olmayın, mister Haston. Hər şey yağ kimi gedəcək.

– Heç kəsi vurmayın. Yadında saxla. Onlarla bir danışıydım. Əgər hay-küysüz yoluna qoysanız, onları yanıma gətirərsiniz. Mən öz çadırımda olacağam.

– Çalışarıq, – dedi Uilli.

Rəqslər hələ başlamamışdı, lakin Uilli meydançaya qalxdı.

– Yerlərinizi tutun! – qışqırdı o.

Orkestr susdu. Gənc oğlan və qızlar, cavan kişilər və qadınlar oyan-buyana vurnuxdular və nəhayət, böyük meydançada səkkiz kare düzüldü – hamısı rəqsə hazır vəziyyətdə durmuşdu. Qızlar barmaqlarını bir-birinə keçirib dayanmışdılar. Gənc oğlanlar səbirsizcəsinə bir ayaqdan o birinə ləngər vururdular. Meydançanın kənarlarında yaşlı adamlar oturmuşdu; onlar yüngülcə gülümsəyir və uşaqları yanlarında saxlayırdılar. Buradan uzaq, çadırların yanında isə dindarlar bütün bunlara qaşqabaqla, məzəmmətlə göz gəzdirərək camaatı mantlayırdılar.

Ana və Roza Saronə kürsüyə əyləşdilər. Cavanlar Roza Saronəni dəvət edəndə ana deyirdi:

– Yox, o, özünü pis hiss edir. – Və hər dəfə Roza Saronə qızarıp, gözləri alışırıdı.

Sərəncamçı meydançanın ortasına gəlib əlini qaldırıdı.

– Hamı hazırdır? Başladıq!

Orkestr “Cücə”ni çalmağa başladı.

Skripka ciyildədi, qarmonlar burun səsləri çıxartdı, gitaralar basda guruldadı. Sərəncamçı fiqurlar söyləyir, karelər hərəkət edirdilər.

– İrəli, geri, əl-ələ tutun, dairə yerində dursun. – Şövqə gəlmiş sərəncamçı ayağıyla taktı tutur, dala-qabağa addım atır, rəqs edənlərin arasında gedib-gəlirdi. – Bir, iki, üç – qadınları hərledin. Bir, iki, üç – hərə öz yerinə. – Musiqi gah kəsilir, gah da bərkdən guruldayır, çəkmə dabanları taktı baraban kimi tappıldadıb tuturdu. – Üç addım geri – və fırlanmaq, – titrək zil səslə qışqırırdı sərəncamçı. Və budur, qızların saçı daha əvvəlki kimi

hamar deyil. Oğlanların da alını nəmlənib. Usta rəqqaslar ağlagəlməz hərəkətlər göstərməyə başladı. Meydançanın kənarlarında oturmuş qocalar isə rəqsin ritmindən dingildəyərək astadan əl çalır, təpik döyür və baxışları bir-biriylə toqquşduqda göz vurub gülümsəyirdilər.

Ana Roza Saronanın qulağına pıçıldadı:

– Sən, bəlkə, inanmazsan, amma sənın atan cavan vaxtlarında qiyamət rəqs edirdi. Ondan yaxşısını heç görməmişəm. – Ana gülümsündü. – Biixtiyar, keçmişlər yada düşür, – dedi o. Qonşularının üzündəki təbəssüm onların da xatirələrə daldığını göstərirdi.

– Maskogidə, bir iyirmi il qabaq kor skripkaçı var idi...

– Mən bir dəfə bir fəndgir görmüşəm – hoppanıb havada dörd dəfə dabanını bir-birinə vururdu.

– Bəs isveçlilər Dakotada bilirsiniz nə edirlər? Yerə istiot səpirlər, keçirlər qadınların tumanı altına – ı-ıh! Qızı-şib coşurlar, lap yazda sənın madyanların kimi. İsveçlilər tez-tez belə edirlər.

Dindarlar isə yerlərində dinc otura bilməyən uşaqlarına göz olurdular.

– Bu abırsızları görürsünüz? – deyirdi onlar. – Birbaş cəhənnəmə gedəcək hamısı. Biz möminlər də bu hoqqalara baxmalı oluruq.

Uşaqlar qulaq asır və həyəcanla susurdular.

– Bir dəfə də hər lənin və nəfəsinizi dərin, – sözləri uzada-uzada dedi Uilli. – Sonda ehtirasla! – Pörtüb qızarmış qızlar ciddi, qürurlu sifətlə rəqs edirdilər; dodaqları azca aralı idi. Oğlanlar isə kəkillərini geri atır, tullanıb-düşür, pəncə üstünə qalxır, dabanlarını bir-birinə çırpırdılar.

Birdən musiqi kəsildi. Rəqs edənlər dayanıb yorğun-yorğun nəfəs dərdilər. Uşaqlar zəncirdən qırılmış kimi meydançaya cumub qaçmağa, bir-birini qovmağa, papaqlarını çırpıqdırmağa, saçlarını dartmağa, sürüşməyə başladılar. Rəqs edənlər əlləriylə özlərini yelləyərək oturdular. Musiqiçilər yerlərindən qalxıb dartındılar, çiyinlərini tər pətdilər və yenə oturdular. Gitarəçilər astadan dinqildatmağa başladılar.

Uilli çığırdı:

– Növbəti rəqs! Hazırlaşın, yerlərinizi tutun!

Rəqs edənlər kürsülərdən çətinliklə qalxdılar və kişilər yenidən cumdular xanımları dəvət etməyə. Tom həmin üç nəfərin yanında durmuşdu. O, onların meydançaya soxularaq karelərin birinə sarı getdiklərini görürdü. O, əlini Uilliyə yellədi və o, skripkaçıya nə isə dedi. Skripkaçı birdən kamanı simlərə sürtdü. İyirmi adam yavaş-yavaş hər tərəfdən meydançanın ortasına tərəf hərəkətə keçdi. Həmin üç nəfər kareyə yaxınlaşdı. Onlardan biri dedi:

– Bu qızla mən rəqs edəcəyəm.

Sarışın yeniyetmə təəccüblə ona baxdı.

– Onunla mən oynayıram.

– Civildəmə, çırtndan...

Haradasa, uzaqda qaranlıqdan çəfil fit eşidildi. Həmin üç nəfər dairəyə salınmışdı. Hər biri hiss edirdi ki, ondan möhkəm əllər yapışıb. Dairə dağılmadan meydançanın kənarına doğru hərəkətə başladı.

Uilli qışqırdı:

– Başlayın! – Musiqi səsləndi, fiqurlar bir-birini əvəz edir, təpiklər taxta döşəməni guruldadırdı.

Qarıya minik maşını yan aldı. Sükan arxasında oturmuş şəxs çığırdı:

– Açın! Bizə xəbər verdilər ki, burada şuluqluq var.

Qarovulçu yerindən tərpənmədi.

– Bizdə heç bir şuluqluq yoxdur. Eşidirsiniz, musiqi çalınır? Siz kimsiniz ki? Nə lazımdır sizə?

– Şərif işçiləri.

– Orderiniz var?

– Sizdə şuluqluq olan yerdə nə order?

– Bizdə hər şey qaydasındadır.

Maşındakı adamlar musiqiyə, sərəncamçının ucadan dediklərinə qulaq verdilər, maşın yavaş-yavaş qarıdan uzaqlaşdı və yolayrıcında dayandı.

Dar halqanın arasında addımlayan üç cavan oğlanın qollarını möhkəm-möhkəm tutmuş, ağızlarını isə sıxmışdılar. Qaranlığa keçərkən dairə açıldı.

Tom dedi:

– Təmiz işləmişik. – O, öz qurbanını arxadan, qollarından tutmuşdu.

Uilli onlara çatdı.

– Əlal – dedi o. – İndi altı nəfər də bəs edər. Haston bu qoçaqlara baxmaq istəyirdi.

Haston özü qaranlıqdan çıxdı.

– Bunlardır?

– Özlərdir, – dedi Cul. – O saat girişmişdilər. Ancaq əl-qol atmağa imkan tapmadılar.

– Gəl bir görək nə adamlardır. – Əsirləri ona sarı çevirdilər. Onlar üz-gözlərini turşudub durmuşdular. Haston onların qaşqabaqlı sifətlərini fənərlə işıqlandırdı. – Bu, sizin nəyinizə lazım idi? – soruşdu o. Cavab gəlmədi. – Kim sizi bura göndərib?

– Nə danışırsınız! Biz pis bir şey eləmərdik. Rəqs etmək istəyirdik – vəssalam.

– Yox, yalan deyirsən, – dedi Cul. – Sən o uşağı vurmaq istəyirdin.

Tom dedi:

– Mister Haston, onlar meydançaya çıxdılar, bu vaxt isə kimsə fit çaldı.

– Hə, mən bilirəm. Şerif işçiləri maşını düz qapıya sürdülər. – Haston yenə həmin üç nəfərə sarı çevrildi. – Sizi döymək fikrimiz yoxdur. – Hə, deyin – kim göndərib? – Cavab gəlmədi ki, gəlmədi. – Siz elə bizim kimi adamlarsınız, – acı-acı dedi Haston. – Siz bizim tərəfimizdə olmalıydınız. Bəs bu, necə oldu? Biz hər şeyi bilirik, – əlavə etdi o.

– Bəs insan çörək yeməlidir?

– Sizi kim göndərib? Kim sizə pul verir?

– Bizə pul-zad verməyiblər.

– Heç verməyəcəklər də. Dava olmayıb, nəyə görə versinlər? Elə deyil?

Əsirlərdən biri donquldandı.

– İstədiyinizi edin. Biz heç nə deməyəcəyik.

Haston başını aşağı saldı və astadan dedi:

– Yaxşı. Lazım deyil. Amma görün nə deyirəm. Öz adamlarınızın üstünə bıçaqla getməyin. Biz həyatımızı yaxşılaşdırmağa çalışırıq, şənlənmək də istəyirik, qayda-qanun da yaradırıq. Bizə mane olmaq isə lazım deyil. Bu barədə düşünün. Siz ancaq özünü zə ziyan edirsiniz... Belə, uşaqlar. Ötürün onları bayıra. Vurub-eləməyin. Özləri də nə etdiklərini anlamırlar.

Kiçik bir dəstə asta-asta düşərgənin o başına yollandı. Haston onların dalınca baxdı.

Cul dedi:

– Bir-ikisini çəksəydik, necə olardı?

– Nəbadə! – qışqırdı Uilli. – Mən söz verdim.

– Lap bir az, – yalvardı Cul. – Heç olmasa, çəpərin üstündən çölə aşırıq.

– Yox! – Uilli dediyində durdu.

– Ey, siz, – dedi o, – bu dəfə xoşluqla buraxınq sizi.

Siz isə orada kimə lazımdır, deyin: kimsə bir də bura ayağını bassa, salamat getməyəcək, xurd-xəşil edəcəyik. Elə belə deyin: Haston deyir, siz də bizim kimi adamlarsınız – bəlkə də, elədir. Mənim üçün bu haqda düşünmək belə iyrəncdir.

Onlar çəpərin yanına çatdılar.

– Qonaqları ötürürük – erkən yığışblar evə getməyə, – dedi Uilli. Həmin üç nəfər çəpərdən aşib qaranlıqda gözdən itdi.

Mühafizəçilər cəld geri, rəqs meydançasına yollandılar. Yolda onları “Denni Taker”i çalan orkestrin uğultusu, cüyültüsü qarşılayırdı.

Kişilər hələ də kontorun yanında sallağı oturub söhbət edirdilər və musiqinin sədaları onlara da gəlib çatırdı.

Ata dedi:

– Dəyişiklik gözlənilir. Amma hansı, bilmirəm. Bəlkə, biz heç o günləri görmədik. Camaat birtəhər olub, narahat. Heç nədən baş açmaq olmur, lap vəlvələ içərisindəyik.

Qara şlyapalı adam yenə başını qaldırdı və onun cəld-tüklü çənəsi işıqda göründü. O, yerdən bir-iki xırda daş götürüb çirtmə ilə ora-bura tulladı.

– Bilmirəm. Dəyişiklik olmalıdır, bu düzdür. Biri mənə danışdı ki, Ekronda, Ohayoda olub. Kauçuk zavodlarında. Orada dağlılardan fəhlə seçiblər, çünki onlar istənilən məbləğə işləyirlər. Və bu dağlılar götürüb ittifaq düzəldiblər. Aləm dəyib bir-birinə! Dükançılar, legionerlər və bütün bu tör-töküntü hərbi təlim keçir, “qırmızılar!” deyə çıxırlar. Tələb edirlər ki, Ekronda heç bir ittifaq olmasın. Vaizlər moizə oxuyur, qəzetlər çıxır-bağır salır, zavodlarda dəstələr təşkil edir, gəzyaşardıcı bombaların ehtiyatını yığırlar. Sanki, bu dağlılar insan yox, hansısa məlunlardır. – O susdu və yerdən daha bir neçə xırda daş götürdü. – Hə... bunların hamısı martda olub... və budur, necə olursa, bir bazar günü dağlılar yenə toplaşır – beş min nəfər – və hədəf vurmaq üçün şəhər kənarına gedirlər. Beş minin hamısı şəhərin içindən keçir, hamısının da əlində tüfəng. Bir az atıb qayıdırlar geri. Vəssalam. O vaxtdan hər şey yoluna düşür. Şəhər könüllüləri öz dəyənəklərini geri təhvil verib, dükançılar oturub öz dükanlarında, heç kim döyülməyib, heç kim söyülməyib, hamı salamat, dipdiri qalıb. – Araya xeyli sükut çökdü, sonra qara şlyapalı adam dedi: – Burada onlar nə isə çox əl-ayaq açıblar. Düşərgəni yandırdılar, bizimkiləri də daim döyürlər. Mən həmişə fikirləşirəm... Hamıda tüfəng var. Bəlkə, elə biz də atıcılar klubu təşkil edib, bazar günləri yığışaq?

Hamı ona baxdı, gözünü yenə yerə dikdi və bədənin ağırlığını bir ayaqdan o birinə keçirərək qımıldandı.

XXV fəsil

Kaliforniyanın yazı gözəldir. Meyvə ağaclarının çiçək-lədiyi vadilər dənizin dayazlığındakı bəyaz-çəhrayı dağ-galar kimidir. Keçən ilki düyünlü budaqlardan çırtlanmış bığcıqlar tənəyin gövdəsinə şəlalə kimi düşür. Geniş, yaşıl təpələri qadın sinəsi kimi qabanq və incə olur, dərələrdə, bostan sahələrində isə tünd-yaşıl kəhi, qıvrıqcıqlı gül kələm və boz-yaşıl ənginar ləkləri uzanır.

Sonra meyvə ağacları yarpaqlayır və gül ləçəkləri

tökülərək yeri bəyaz-çəhrayı rəngə bürüyür. Çiçəyin özəyi şişib böyüyür, allanır: albalı, alma, ərik, armud, əncir dölün son çiçəyidir. Kaliforniyanın nəbzi get-gedə tez vurur, meyvələr isə ağırlaşır, budaqlar bu yükə dözməyib yavaş-yavaş əyilir və hərəsinin altına dirək qoymaq lazım gəlir.

Bacarıqlı, ətraflı düşünən, bilici insanlar məhsuldarlıq üçün çarələr arayır; onlar toxumların üzərində təcrübələr aparır, hər şeyi kökü torpaqdakı milyon düşmənin ordusuna – köstəbəklərə, həşəratlara, kiflənməyə, çürüməyə sinə gərə bilən bitkilərdən götürərək, yüksək məhsuldarlıq texnikasını durmadan inkişaf etdirirlər. Bir də kimyanı bilən kəslər var; onlar ağaclara dərman çiləyərək onları ziyanvericilərdən qoruyur, tənəkləri kükürd tüstüsünə verir, xəstəliklər, çürümə və kiflə mübarizə aparırlar. Profilaktika üzrə mütəxəssislər, qurdu-quşu üzə çıxaran sərhəd müfəttişləri, xəstə ağacı kökündən çıxarıb yandıran karantin nəzarətçiləri – bunlar hamısı elm adamlarıdır. Cavan ağacları və incə tənək qollarını calaq edənələr isə hamıdan məharətlidirlər, çünki onların işi cərrah əməyi kimi daha incə, daha diqqət tələb edəndir; budağı çərtib qələm vurmaq, yarını sarıyıb onu havadan qorumaq üçün cərrah əlinə və cərrah ürəyinə malik olmalısın. Onlar fəvqəladə insanlardır.

Kultivatorlar cərgələr boyu gəzir – onlar yaz çimini çevirir ki, torpaq məhsuldar olsun, şum aparırlar ki, nəmlik üzə qalsın, xırda arxlar qazırlar, alağ köklərini məhv edirlər ki, ağacları susuz qoymasın.

Döllər şirələnir, tənəklər kürüləyir. Yaz yerini yaya verdikcə bürkü çoxalır və yarpaqlar tündləşir. Yaşılhal gavalılar get-gedə quş yumurtasına oxşamağa başlayır və budaqlar ağırlaşaraq dirəklərə möhkəm söykənir. Xırda, bərk armudlar yumrulaşır, şaftalının üzü məxməriləşir. Üzüm çiçəyi xırda ləçəklərini tökür, incə yaşıl muncuqlar görünür, onlar da günü-gündən ağırlaşır. Çöldə işləyən insanlar, kiçik meyvə bağı sahibləri bütün bunlara göz gəzdirir, nəticə çıxarırlar. İl məhsuldar olacaq. İnsanlar

qürur keçirir, çünki bilikləri nəticəsində bol məhsul əldə ediblər. Bu biliklər dünyaya rəng qatıb. Balaca, arıq buğda boy atıb dən-dən olub. Xırda turş alma böyüyüb şirinləşib, bax, o, ağaclara sarmaşaraq xırda giləmeyvələriylə quşları yemləyən üzüm isə qırmızı, qara, yaşıl, qızılı, zoğalı, sarı rəngli min növə çevrilmişdir; hər növün də öz dadı var. Təcrübəli, fermalarda işləyən insanlar yeni meyvələr yaratmışlar: tərəlli-şərəlli, qırx növ gavalı, nazıqqabıq qoz. Və insanlar özlərini də torpağa fəda eləyib seleksiya, peyvənd, hibridləşdirmə apararaq çalışmaqda davam edirlər.

Albalı birinci yetişir. Funtu sent yarım. Bu qəpik-quruşa görə onu yığmağa dəyərmidi? Qara albalı, şirəli, sulu qırmızı albalı; quşlar onu dimdikləyir, quşlardan sonra isə arılar onun başı üzərində vızıltıyla uçuşur. Və qaralmış lətin ağzındakı tum yerə düşüb quruyur.

Gömgöy gavalı yumşaqlaşır, şirinləşir. Onu yığasan, qurudasan, kükürd tüstüsünə verəsən... Kim edəcək? Ən aşağı qiyməyə yığdırmağa da pul yoxdur. Gömgöy gavalı yerə səpələnir. Qabığı büzüşür, milçək dumanı hər yandan şirəyə axışır və şirinhal çürümə qoxusu vadiyə yayılır. Gavalılar qaralır, bütün məhsul yerdə məhv olub gedir.

Budur, sarı, yumşaq armud yetişir. Tonu beş dollardır. Qırx yeşiyi beş dollar, hərəsi əlli funt. Amma axı ağaclar dərmanlanmalı, budanmalı idi, bağa gərək baxasan – indi isə armudu yığ, yeşiklərə qablaşdır, maşına yüklə, daşı konserv zavoduna. Və qırx yeşiyə – beş dollar! Yox, bu sərf etmir. Və sarı meyvələr ağır-ağır yerə düşüb xəşil olur. Anlar şirin lətə daraşır, qıcqırma, iyimə qoxusu ətrafı bürüyür.

Növbə üzümə çatır. Biz yaxşı çaxır düzəldə bilmərik. Yaxşı çaxır müştərinin cibinə görə deyil. Üzümün dəymişini də, çürüyünü də, yarısı anlar tərəfindən yeyilmişini də tənəkdən yolun. Budaq da, çirk də, çürük də əzilib gedəcək.

Lakin çənlərdə kif və turşu yaranacaq.

Kükürd və tanin əlavə edin.

Qıvcırmış kütlədən mət çaxır ətri deyil, çürümə iyi, kimyəvi qoxu gələcək.

Eyib etməz. Bunda da alkoqol var. Dəmləşmək olar.

Xırda fermerlər görürlər ki, borclar onları dəniz qabarması tək yaxalayır. Onlar ağacları dərmanlayıblar, məhsulu isə yığa bilməyiblər. Peyvənd və budama aparıblar, məhsul isə yığılmayıb. Elm adamları zəhmət çəkiblər, baş sındırıblar, meyvələr isə yerdə çürüyür, çənlərdəki qıvcırmış horra isə havanı üfunətlə zəhərləyir. Bu çaxırdan bir dadın – üzümdən əsər-ələmət də yoxdur, kükkürddür, tanındır, bir də alkoqol.

Gələn il bu kiçik meyvə bağı böyük bir sahəyə qatılacaq, çünki sahibi borc içində boğulacaqdır.

Bu üzümlük bankın mülkiyyətinə keçəcək. İndi yalnız iri mülkiyyətçilər salamat qala bilər, çünki onların konserv zavodları var. Təmizlənilib dilimlənmiş, bişirilib konservləşdirilmiş dörd armud əvvəlki kimi on beş sentədir. Konservləşdirilmiş armudlar xarab olmur. İllərlə qalır.

Qıvcırma qoxusu bütün ştatı götürüb və bu şirintəhər qoxuda torpağın dərdi yatır. Ağacları calaq etməyi, seleksiyani, sağlam və iri toxum meydana çıxarmağı bacaran insanlar acların onların yetişdirdiklərindən yeməsi üçün baş sındırır. Yeni meyvələr yaratmış insanlar bu məhsulları istehlakçılara çatdırmağın yolunu tapa bilmir.

Məğlubiyyət ştatın başı üstünü ağır bəla kimi kəsib.

Ağac və tənək köklərinin çalışıb ərsəyə gətirdiyi nə varsa, məhv edilməlidir ki, qiymətlər düşməsin – ən kədərli və acı olan da elə budur. Portağalları vaqon-vaqon yerə boşaldırlar. İnsanlar tullanmış meyvələri yığmaq üçün neçə mil yol qət edir, lakin bu, tamamilə yolverilməzdir! Gedib şəhər kənarından havayı götürmək mümkün olan yerdə kim portağalın düjününə iyirmi sent verər? Və portağal təpələrinin üzərinə şlanqlarla neft tökülür, bunu eləyən kəslər isə bu cinayətə görə özlərinə də, meyvəni yığmaq üçün bura gələn insanlara da nifrət edirlər. Milyonlarla ac-yalavacın meyvələrə ehtiyacı var, qızılı təpələr isə neftə verilir.

Üfunət qoxusu ölkəni bürüyür.

Gəmi sobalarında qəhvə yandırın. Odun yerinə qarğıdalı yandırın – o, şiddətlə yanır. Kartofu çaylara tullayın və sahil boyu mühafizə qoyun, yoxsa aclar yığar hamısını. Donuzları kəsin və cəmdəkləri yerə basdırın, qoy torpaq çürüntünü həzm etsin.

Bu cinayətin adı yoxdur. Bu dərdin yükünü heç bir göz yaşı götürməz. Bu, elə bir məğlubiyətdir ki, bütün uğurlarımızı külə çevirir. Məhsuldar torpaq, ağaclann düz sırası, möhkəm gövdələr və şirəli meyvələr. Pellaqradan ölən uşaqlar isə ona görə ölməlidirlər ki, portağal qazanc gətirir. Müstəntiqlər bu cür arayış verməlidirlər: doyunca yeməmə nəticəsində ölüm, çünki qida çürüməlidir, çünki onu qəsdən çürüdürlər.

İnsanlar torla gəlirlər ki, çaydan kartof tutsunlar, lakin mühafizə onları qovub uzaqlaşdırır; onlar sınıq-salxaq avtomobillərdə tullanmış portağalların dalınca gəlirlər, fəqət neft artıq öz işini görüb qurtarıb. Onlar mat-məəttəl durub böyürlərindən üzüb keçən kartofa baxırlar, kəsilib çalaya atılan və üstünə əhəng tökülən donuzların çığırtısını eşidirlər, portağal təpələrindən aşağı süzülən üfunətli lehməni marıtlayırlar; insanların gözündə məğlubiyət həkk olunub; gözlərdə hiddət alovlanır. İnsanların qəlbələrində qəzəb salxımları qalaqlanır və yetişməyə başlayır, bunların tam yetişməsinə isə artıq çox qalmayıb.

XXVI fəsil

Uldpetç düşərgəsində bir axşam, kənarları qürub edən günəşin şüalarından qızaran uzun, ensiz buludlar üfük boyu düzülərkən Coudlar ailəsi şam yeməyindən sonra xeyli vaxt dağılışmadı. Ana qab-qacağı yumağa tələsmədi.

– Nə isə eləmək lazımdır, – dedi o və başı ilə Uinfildi göstərdi. – Bir ona baxın. – Hamı uşağa baxdı. – Pis yatır, yuxuda diksinir. Rəngi qaçıb! – Hamı xəcilliklə kiridi. – Fətirdən başqa heç nə yemir axı, – dedi ana. – Artıq bir aydır ki, buradayıq. Tom yalnız beş gün işlədi. Siz səhər-

dən axşamacan ora-bura yortursunuz, amma iş tapa bilmirsiniz. Açıq danışmağa da çəkinirsiniz. Pul qurtarha-qurtardadır. Siz isə danışmağa qorxursunuz – cəsarətiniz çatmır. Axşam yemək yeyən kimi hərə bir tərəfə dağılır. Amma danışmaq lazımdır. Roza yaxında azad olmalıdır, amma bir rənginə baxın onun. Gəlin bir danışaq. Və xahiş edirəm, bir çarə tapmayınca dağılışmayın. Bir günlük yağımız var, iki günlük unumuz, bir də beş-on kartof. Di beyninizi işlədin, fikirləşin.

Onlar gözlərini qaldırmadan susurdular. Ata cib bıçağıyla sümük kimi möhkəm dırnaqlarının arasındakı kiri təmizləyirdi. Con əmi yeşiyin didik taxtasını qurdalayır-dı. Tom alt dodağını barmaqlarıyla tutub dartdı. Sonra əlini aşağı salıb astadan dedi:

– Biz iş axtarıyıq, ana. Hər yerə piyada gedirik, çünki benzin ala bilmirik. Hər qapıya, hər evə göz yetiririk. Bəzən bilirik ki, xeyri olmayacaq, amma yenə ötüb-keçmirik. Heç nə tapmayacağını bilə-bilə iş axtarmaq xoşagələn şey deyil.

Ana hiddətlə dedi:

– Ruhdan düşməyə nə ixtiyarınız var? Ailə məhv olur. Bu ixtiyarı sizə heç kim verməyib.

Ata təmiz dırnağını diqqətlə nəzərdən keçirdi.

– Buradan getmək məcburiyyətindəyik, – dedi o. – Biz istəmərdik, amma başqa yolumuz yoxdur. Yaxşı düşərgədir, camaatı da yaxşıdır. Biz qorxurduq, birdən təzədən hansısa Huvervilə düşərik.

– Nə ecdəsən, getmək məcburiyyətindəyiksə, gedək. Yemək barədə fikirləşmək lazımdır, əsas olanı budur.

El söhbətə qoşuldu:

– Benzinim var – bütöv bak. Mən, sadəcə, susurdum bu barədə.

Tom gülümsündü.

– Bizim El avara olsa da, hərdən başı işləyir.

– Di fikirləşin, – dedi ana. – Mən daha ailəmizin aclıq keçirməsinə baxa bilmirəm. Yağımız bir gündükdür. Vəssalam. Roza azad oldu, onu yaxşıca yedirtməliyik. Fikirləşin!

– İsti su var burada, ayaqyolu... – ata sözə başladı.

– Ayaqyoluyla qann doymaz.

Tom dedi:

– Bu gün gəlmişdi biri, Merisvillə işə çağırırdı, meyvə yığmağa.

– Merisvillə niyə getməyə ki? – soruşdu ana.

– Nə bilim, – dedi Tom. – Nə isə, bu adam xoşuma gəlmədi. Nə isə o, işdən çox danışırdı. Nə qədər pul verəcəklərini isə demirdi. Guya, dəqiq bilmir.

Ana dedi:

– Gedək Merisvillə. Nə verirlər-versinlər. Gedirik.

– Bu, çox uzaqdır, – dedi Tom. – Benzin çatmaz, gedib çata bilmərik. Bax sən, ana, deyirsən “fikirləşin”. Mən isə bütün günü elə fikirləşməkdən başqa heç nə eləmirəm.

Con əmi dedi:

– Burada birisi deyirdi ki, guya, burada Tularedə tezliklə pambıq yığmağa başlayacaqlar. Bu, deyəsən, uzaqda deyil.

– Getmək lazımdır, özü də tezliklə. Hərçənd ki yaxşı düşürgədir, bununla belə, mən burada daha qalmaram. – Ana vedrəni götürdü və isti su dalınca sanitar korpusuna yollandı.

– Ana tamam dəyişib, – dedi Tom, – çoxdandır onu belə qəzəbli görməmişəm. Elə bil, barıt çəlləyidir.

Ata rahatlıqla köks ötürdü:

– Neynək, o, heç olmasa, hər şeyi açıq dedi. Mən neçə gecədir yatmıram, düşünüb-daşınıram. İndi artıq nə edəcəyimizə qərar verərik.

Ana dolu vedrəylə qayıtdı; isti sudan buxar çıxırdı.

– Hə, – dedi ana, – bir fikrə gəldiniz?

– Hə, fikirləşirik, – cavab verdi Tom. – Bəlkə, həqiqətən şimala, pambıq olan yerə gedək? Burada olmadığımız yer qalmayıb. Artıq aydındır, heç nə tapmayacağıq burada. Odur ki gəlin şeylərimizi yığıb şimala yollanaq. Elə düz yığım vaxtına çatırıq. Mən böyük məmnuniyyətlə pambığa gedərəm. – El, benzin çəndə ağzınacandır?

– Demək olar. İki düym əskikdir.

– Neynək, bununla keçinərik.

Ana boşqabı vedrədən çıxartdı.

– Nə fikrə gəldiniz?

Tom dedi:

– Yaxşı, uddun. Gedirik. Elədir, ata?

– Görünür, getməli olacağın, – cavab verdi ata.

Ana ona baxdı.

– Nə vaxt?

– Yubatmağın xeyri yoxdur. Sabah səhər də mümkünür.

– Elə səhər gedərik. Dedim axı, yeməyə nəyimiz qalıb.

– Sən, ana, elə bilmə mən də burada oturub qalmaq istəyirəm. Artıq iki həftədir doyunca yemirəm. Yeməyinə yeyirəm, amma belə yeməkdən bir fayda yoxdur.

Ana boşqabı vedrəyə saldı.

– Deməli, səhər, – dedi o.

Ata içini çəkdi:

– Görəcəm günlərimiz varmı, – istehzayla söylədi o.

– Əvvəllər kişinin sözü keçirdi. İndi isə arvadlar böyüklük edirlər. Deyəsən, çomağa əl atmalı olacağam.

Ana yaş boşqabı yeşiyin üstünə qoydu və başını qaldırmadan gülümsündü.

– Nə olar, əl at. Qərar tutaq bir yerdə, qarnımız doysun, onda bəlkə, elə çomaq lazımın oldu. İndi isə sən əsas işini görmürsən – işləmirsən, ailənin fikrini çəkmirsən. Elə-də, buyur, hərle çomağın, arvadlar da qısılsın küncə-bucağa. Sənə elə gəlir, arvadı indi də kötəkləmək olar. Yox, ata! İndi sən onunla savaşa girməli olacaqsan, çünki onun da çomağı var.

Ata karıxmış halda gülümsədi.

– Heç olmasa, uşaqların yanında belə danışmayaydın, bu söhbətlərin onlara faydası olmaz, – dedi o.

– Sən əvvəlcə onların qarnını doyur, sonra xeyri-ziyanı fikirləş, – cavab verdi ana.

Ata acıqlı halda durub getdi, Con əmi də onun dalınca sivişdi.

Ananın əlləri hələ də vedrənin içində idi, gözünü isə gedənlərdən çəkirdi. O, qürurlanaraq Toma dedi:

– Sağ olsun. Hələ canı üstündədir. Bir də gördün basıb döydü məni.

Tom güldü.

– Sən, yoxsa, onu çəsdən qızışdırırsan?

– Əlbəttə, – dedi ana, – bəzən kişi dərdində qovrulur, özünü əldən salır, bir də gördün çüссədən o dünyalıq oldu. Amma onu əməlli-başlı hirsəndirsən, onda hər şey yaxşı olacaq. Ata heç nə demədi – amma dəhşət hirsəndi. İndi özünü ondan gözlə.

El qalxdı.

– Gedim bir az gəzişim.

– Maşına yolqabağı əl gəzdirmək pis olmazdı, – deyərək yada saldı Tom.

– Əl gəzdirməli bir şey yoxdur orada.

– Özün bil! Bir şey olsa, ananı üstünə göndərəcəyəm.

– Əl gəzdirməli şey yoxdur orada. – El bunu deyib çadırların sırasıyla dik addımlayıb getdi.

Tom köks ötürdü:

– Nə isə, yorulmuşam, ana. Bəlkə, sən məni də hirsəndirəsən?

– Sən daha ağıllısan, Tom. Səni hirsəndirmək yersizdir. Sən hamının dayağısan. O birilər hamısı... sanki, yadırlar... hamısı, səndən başqa. Sən adamı darda qoymazsan, Tom.

Hər şey onun çiyinlərinə yüklənirdi.

– Bu, məni açmır, – dedi o. – Mən gəzmək istəyirəm; El kimi. Ata kimi hirsənmək, ya Con əmi kimi sərxoşluq etmək istəyirəm.

Ana başını yellədi:

– Əlindən gəlməyəcək, Tom. Bilirəm. Sən hələ uşaq ikən bunu bilirdim. Baş tutmaz, Tom. Elə adamlar var ki, xəmirləri bircəfəlik yoğrulub. Məsələn, El – uşaq... onun beynində ancaq qızlardır. Sən isə heç vaxt belə olmamısan.

– Necə olmamışam? – dedi Tom. – Həmişə elə olmuşam, indi də eləyəm.

– Yox. Sən hər şeyi iradə gücünə edirsən. Mən bunu həmişə bilirdim, səni türməyə salanda da bilirdim. Sən də belə adamsan.

– Yox, ana. Boşla. Bu, sənə belə gəlir.

Ana çəngəl-bıçağı boşqab qalağının üstünə qoydu.

– Ola bilər. Bəlkə də, mənə elə gəlir. Roza, qab-qacağı sil və yığışdır.

Roza Saronaya yekə qarnını qabağa verərək güclə yerindən qalxdı. O, tənbel-tənbel yeşiyə yaxınlaşdı və yaş boşqabı əlinə götürdü.

Tom dedi:

– Gör nə şişib-kökəlib, gözləri çıxıb hədəqəsindən.

– Bəsdir onu cırnatdın, – dedi ana. – İgid qızımızdır! Sən gedib kimlə lazımdır vidalaşaydın.

– Yaxşı, – dedi Tom. – Gedim soruşum, görüm nə qədər yoldur ora.

Ana Roza Saronaya dedi:

– Elə-belə çərənleyir, ondan incimə. Bəs Ruffla Uinfilid haradadır?

– Qaçdılar atanın arxasınca.

– Qoy qaçsınlar.

Roza Saronaya boşqabları tənbel-tənbel qurulayırdı. Ana gizlicə onu gözdən keçirdi.

– Xəstə deyilsən ki? Elə bil, ovurdların batıb.

– Tapşırırmışdılar süd içim, mən isə içmirəm.

– Bilirəm. Südümüz yoxdur.

Roza Saronaya qaşqabaqlı dedi:

– Konni çıxıb getməsəydi, biz öz evimizdə yaşayardıq indi; o oxuyardı. Süd də alardıq. Uşaq da sağlam doğulardı. Görəsən, indi uşaq necə olacaq? Mən süd içməliyəm. – O, əlini önlüyünün cibinə saldı, nəşə çıxarıb ağzına qoydu.

Ana soruşdu:

– Nə gəmirirsən? Göstər.

– Heç nə.

– Göstər, görüm nədir o?

– Heç, əhəngdaşdır. Bir parça tapmışam.

– Bu, elə torpaq yemək kimi bir şeydir.

– Neyləyim, nəfsim çəkir.

Ana xeyli vaxt əlini dizinə çəkə-çəkə susdu.

– Olur belə şey, – dedi, nəhayət. – Mən bir dəfə, hamilə olanda kömür parçası yemişəm. İri kömür parçasını. Nənə ağzından çıxanı dedi mənə. Sən isə uşaq barədə belə danışma. Belə şeyləri heç ağlına gətirməməlisən.

– Nə ərim var, nə süd.

Ana dedi:

– Salamət olsaydın, indi səni yaxşıca döyərdim. Bir şillə ilişdirərdim. – O durub çadıra keçdi. Tezliklə oradan çıxıb Roza Saronanın yanında dayandı, əlini uzatdı. – Bax! – Onun əlində xırda qızıl sırğalar var idi. – Bu sənindir.

Roza Saronanın üzü şənləndi, lakin gözlərini dərhal kənara çəkdi.

– Qulaqlarım deşilməyib.

– Mən indi deşərəm. – Ana yenə çadıra keçdi. Qayıdanda əlində karton qutu var idi. Cəld sapı iynəyə keçirdi, ikiqat eləyib bir neçə düyün vurdu. Sonra sapı ikinci iynəyə keçirdi, ona da düyünlər vurdu və qutudan tıxac çıxartdı.

– Ay! İncidəcək.

Ana Roza Saronaya yaxınlaşdı, tıxacı onun qulağının dalına qoydu və sırğalığı iynəylə deşdi.

Roza Sarona çiyinlərini yığdı.

– Batır. Ay... ağrıdacaq!

– Bundan bərk ağrıtmayacaq.

– Yox, ağrıdacaq!

– Yaxşı, gəl əvvəlcə o biri qulağına baxaq. – O, tıxacı qulağın dalına qoydu və onu da deşdi.

– Ay, ağrıdacaq.

– Sakit, sakit, – dedi ana. – Qurtardı-getdi.

Roza Sarona ona təəccüblə baxdı. Ana sapları kəsdi və dartıb hər sırğalıqdan bir düyün keçirdi.

– Belə, – dedi o. – İndi hər gün bir düyün çəkəcəyik, iki həftədən sonra isə sırğaları taxa bilərsən. All! Bunlar indi sənindir. Gizlət bir yerdə.

Roza Sarena ehtiyatla qulaqlarına toxundu və barmaqlarındakı qan damcılarına baxdı.

– Heç ağrıtmadı. Bir balaca batdı.

– Bunu çoxdan eləməliydik, – dedi ana. O, qızının üzünə baxdı və qürurla gülümsündü. – Di qab-qacağı bitir. Sənin yaxşı uşağın olacaq. Az qalmışdı yadımdan çıxsın – bugün-sabah azad olmalısın, qulaqların isə deşilməmişdi. Daha qorxusu yoxdur.

– Məgər bunun bir mənası var?

– Əlbəttə, – dedi ana, – Əlbəttə, var mənası.

El tələsmədən rəqs meydançasına sarı gedirdi. Kiçik bir çadırın qarşısından keçərkən astadan fit çaldı və yoluna davam etdi. O, düşərgədən bayıra çıxdı və otluqda oturdu.

Qərbdə toplaşmış buludların qırmızı haşiyəsi itdi, ortası qara rəng aldı. El ayaqlarını qaşdı və başını qaldıraraq axşam səmasına baxdı.

Bir az keçmiş yaxınlıqda sarışın, üz cizgiləri biçimli, xoşagəlimli qız göründü. O gəlib dınməzcə Elin yanında oturdu. El onun belini qucaqladı, barmaqlarını bir qədər yuxarı sürüşdürdü.

– Lazım deyil, – dedi qız. – Qıdığım gəlir.

– Biz sabah gedirik, – dedi El.

Qızın üzündə tələş ifadəsi yarandı.

– Sabah? Hara?

– Şimala tərəf, – laqəydcəsinə söylədi El.

– Bəs biz evlənməyəcəyik?

– Evlənərik – haçansa.

– Sən deyirdin ki, lap tezliklə! – hirsle çığırdı qız.

– Tezliklə, indi deyil.

– Sən axı söz vermişdin! – Onun barmaqları bir az da yuxarı getdi. – Əl çək! – qışqırdı qız. – Sən deyirdin, evlənəcəyik.

– Onda evlənərik.

– İndi isə getməyə hazırlaşırısan.

El soruşdu:

– Niyə həyəcanlanırısan axı? Yoxsa uşağa qalmısan?

– Yox.

El güldü.

– Belə çıxır ki, vaxtımı boşuna keçirmişəm.

Qız çənəsini qaldırıb sıçradı.

– Yaxşı, El Coud! Bir də girişmə mənə. Üzünə də baxmayacağam.

– Boşla. Yenə nə olub?

– Özünü nə sayırsan?! Bilməmişdik – qoçaq peyda olub.

– Bir dayan.

– Elə bilirsən, səninlə gəzəcəyəm? Gözlə! Guya, daha adam yoxdur.

– Sən bir toxta.

– Rədd ol!

El birdən atılıb onun ayağından yapışdı və özünə tərəf çəkdi. Qız yıxıldı, El onu qucaqladı və qəzəbdən əyilmiş dodaqlarını əliylə sıxdı. Qız onu dişləməyə çalışdı, lakin El onu o biri əliylə tutdu, ovcunu isə gərib aralı saxladı. Qız susub sakitləşdi, bir an sonra isə onlar artıq otluqda uzanıb gülüşürdülər.

– Biz tezliklə qayıdacağıq, – dedi El. – Mən çoxlu pul gətirəcəyəm. Səninlə Hollivuda gedərik, kinoya baxarıq.

Qız arxası üstə uzanmışdı. El ona sarı əyildi. El onun gözlərində qara buludları və parlaq gecə ulduzunu gördü...

– Qatarla gedəcəyik, – dedi El.

– Bu, nə zaman olacaq? – soruşdu qız.

– Bəlkə də, bir ay sonra, – cavab verdi o.

Toranlıq qatılmışdı; ata və Con əmi kontorun artırması qarşısında başqa ailə başçıları ilə birlikdə çömbəlib oturmuşdular. Gözlərinin önündə gecə və qeyri-müəyyən gələcək dururdu. Alçaqboylu müdir sürtülmüş ağ kostyumda artımanın məhəccərinə söykənib durmuşdu. Üzü yorğun, uzanmış idi.

Haston ona sarı çevrildi.

– Siz gedib gözünüzün çimirini alaydınız, mister.

– Hə, pis olmazdı. Bu gün gecə üçüncü korpusun yanında bir çadırda doğan var idi... Mən bir azdan əməlli-başlı mamaça olacağam.

– Bunu da bacarmaq lazımdır, – dedi Haston. – Evli adam hər şeyi bacarmalıdır.

Ata dedi:

– Biz sabah gedirik.

– Belə del.. Hara?

– Şimala tərəf düşünürük gedək. Bəlkə, düzəldik pambiq yığmağa. İşsiz-gücsüz oturmuşuq. Yeməyə bir şey yoxdur.

– Bir azdan olacaq, – dedi Haston. – Biz qərara gəlmişik, gözləyək.

– Könülsüz gedirik, – sözünə davam etdi ata. – Camaatı yaxşıdır buranın... ayaqyolusu, başqa şeyləri. Amma yemək də lazımdır axı. Benzin doldurmuşuq. Gedib bir yerə çıxarıq. Burada hər gün yuyunurduq. Ömrümdə bu təmizlikdə olmamışam. Özü də qəribədir, əvvəllər həftədə yalnız birçə dəfə yuyunur, tərtəmiş qoxuyurdum. İndi isə... bir gün çimməsəm, iy verirəm. Tez-tez çimməkdəndir-nədir, bilmirəm.

– Bəlkə, əvvəllər buna fikir vermirdin? – dedi müdir.

– Hər şey ola bilər. Heç getmək istəmirəm.

Alçaqboylu müdir başını əlləri arasına aldı.

– Ürəyimə damıb, bu gün gecə bir uşaq da doğulacaq, – dedi o.

– Biz də gözləyirik, – dedi ata. – Burada doğsaydı, yaxşı olardı. Çox-çox yaxşı.

Tom, Uilli və metis Cul rəqs meydançasının kənarında oturub ayaqlarını yırğalayır dılar.

– Mən tütün tapmışam, – dedi Cul. – Çəkək?

– Məmnuniyyətlə, – dedi Tom. – Yüz ildir çəkmirəm.

– O, səliqəylə eşmə düzəldi, çalışdı ki, tütün yerə səpələnməsin.

– Getməyinizi istəməzdim, – dedi Uilli. – Siz yaxşı adamlarsınız.

Tom eşmə çəkdi.

– Mən bu haqda çox fikirləşmişəm – getsək yaxşı olar, ya qalsaq? Bircə lövbər salaydıq bir yerdə.

Cul ondan tütün qutusunu götürdü.

– Hə, həyatımız pis keçir, – dedi o. – Mənim kiçik qızım var. İstəyirdim məktəbə göndərim. Amma bir yerdə qərar tutmayınca nə məktəb? Haradasa beş-on gün qalırsan və budur, yığışmalısan başqa yerə.

– Heç olmasa, bu huvervillərdə yaşamalım olmaydıq. Birində qorxu içindəydim.

– Nədir, şerif işçiləri ilişirdilər?

– Qorxurdum birini öldürəm, – cavab verdi Tom. – Lap az olduq orada, mən isə hirsimdən zəncir gəmirirdim. Şerif işçisi gəlib yaxın bir adamı apardı. Nə var-nə var, onun sözü üstündən söz demişdi. Özümü güclə saxlayırdım. Sən heç tətillə qoşulmusan?

– Yox.

– Mən hey düşünürəm: nədən şerif işçiləri bizim düşərgədə əl-ayaq açmır? Doğrudanmı, kontordakı o balaca adam onların qarşısını alır? Yox, ser, burada məsələ başqadır.

– Nədir ki, səbəb? – soruşdu Cul.

– Səbəb ondadır ki, biz birlikdə hərəkət edirik. Şerif işçisi əlini uzatsa, bu əl bir adama deyil, bütün düşərgəyə uzanmış olur. Buna isə onun cəsarəti çatmaz. Bizə bir hay gərəkdir, iki yüz adamın hamısı qaçıb gələcək. Burada ittifaqdan bir təşkilatçı yol boyu camaatı toplayıb. Deyir, hər yerdə belə etmək olar. Bir-birimizə söykənməliyik. İki yüz min adamla zarafat etmək olmaz. Adamı hop götürərlər.

– Yaxşı, tutaq ki, ittifaq düzəldi, – dedi Cul. – Mütləq bir başçı olacaq axı. Başçını isə tutsalar – ittifaqdan quru ad qalacaq.

– Bir gün bunu da fikirləşməliyik, – dedi Uilli. – Artıq bir ildir ki, buradayam, əməkhaqqı göz qabağında düşür. İndi heç cür ailəni dolandıra bilməzsən, vəziyyət gündəngünə daha da pisləşir. Yaxşı, qolumuzu sallayıb ölək acın-

dan? Heç nə edəcəyimi bilmirəm. Atları işsiz durduqda belə yemləyirlər, onları acından öldürmək xozeyinin ağlına da gəlməz. Amma adama gələndə, it yerinə qoymurlar. Belə çıxır ki, at insandan qiymətlidir. Bunu başa düşə bilmirəm.

– Heç fikirləşməyə hal qalmayıb, – dedi Cul. – Amma lazımdır. Mənim, bax, qızım var. Bilirsiniz – gözəllər gözəlidir. Burada ona həтта gözəlliyinə görə priz də veriblər. Bəs bundan sonra onu nə gözləyir? Gündən-günə anıqlayır. Baxanda ürəyim ağrıyır. Gözəllər gözəli... Axırda dözməyib nəsə edəcəyəm.

– Nə? – soruşdu Uilli. – Nə edəcəksən – oğurluq edib türməyə girəcəksən? Kimisə öldürsən, asarlar səni.

– Bilmirəm, – dedi Cul. – Başımı itirmişəm. Lap çaşıb-qalmışam.

– Amma mən buradakı rəqsləri heç vaxt unutmaram, – dedi Tom. – Belə şeyi nadir hallarda görərsən. Yaxşı, yatmaq vaxtıdır. Salamat qalın. Görüşərik. – O, onların əlini sıxdı.

– Mütləq görüşəcəyik, – dedi Cul.

– Di salamat qalın. – Tom çıxıb getdi və qaranlıqda görünməz oldu.

Coudların qaranlıq çadırında Rufa Uinfild döşəyin üstündə uzanmışdılar, ana isə özünə onların yanında yer eləmişdi. Ruf pıçıldadı:

– Ana...

– Nədir? Hələ yatmamısan?

– Ana...bəş orada, biz getdiyimiz yerdə kroket olacaq?

– Bilmirəm. Yat. Səhər ertədən durmalıyıq.

– Onda qalsaq yaxşıdır, burada kroket var.

– S-s!

– Ana, Uinfild bu gün bir oğlanı döydü.

– Yaxşı iş deyil.

– Bilirəm. Mən ona elə bu cür dedim. Burnundan vurdu onun. Of! Qan axıb gedirdi.

– Belə sözlər danışma. Yaxşı deyil.

Uinfild onlara sarı çevrildi.

– O, bizə oki dedi, – nifrətlə söylədi Uinfild. – Özü üçün dedi ki, mən oki deyiləm, mən Oreqonadanam. – Siz isə deyir, – murdar okisiniz. Elə buna görə döydüm onu.

– S-s! Yaxşı eləməmişən. Qoy nə deyir-desin, sənin nə işinə?

– Mən istəmirəm, – hirsələ dedi Uinfild.

– S-s! Yatın.

Ruf dedi:

– Bircə görəydin – qan elə fısqırırdı ki, bütün köynəyini buladı.

Ana əlini yorğanın altından çıxartdı və barmağıyla Rufun yanağına yüngülcə vurdu. Qız bir an donub-qaldı, sonra burnunu çəkdi və xısın-xısın ağladı.

Ata və Con əmi sanitari korpusunda iki yanaşı ayaq-yoluda oturmuşdular.

– Son dəfə, heç olmasa, doyunca oturaq, – dedi ata. – Yaxşı ayaqyolulardır. Yadındadır, uşaqlar ilk dəfə suyu buraxanda necə qorxmuşdular.

– Təzə-təzə heç özüm ürək eləməirdim, – dedi Con əmi və səliqəylə şalvarını dizinə qaldırdı. – Halım yaxşı deyil, – dedi o, – hiss edirəm, yenə günah işləyəcəyəm.

– İşlətməzsən, – dedi ata. – Pulun ki yoxdur. Özünü ələ al. Günah, ən azı, iki dollara başa gələcək, indi bu qədər haradan tapasan?

– Hə, düzdür... Amma mənim düşüncələrim də yaramazdır.

– Neynək. Bu, pulsuz da başa gələr.

– Bununla belə, günahdır, – dedi Con əmi.

– Amma ucuzdur, – dedi ata.

– Sən günahla zarafat etmə.

– Zarafat eləmirəm. Get işində ol. Həmişə belə edir-sən: burada aləm qarışıb, sən isə elə öz işindəsən.

– Bilirəm, – dedi Con əmi. – Mənimki həmişə belə gətirir. Amma sizin günahlarımin heç yarısından da xəbəriniz yoxdur.

- Onları özündə saxla.
- Ayaqyolunda da belədir – oturmuşam və mənə elə gəlir ki, günah işlədirəm.
- Onda get kolluğa. Di şalvarını yuxarı çək, gedək. Yatmaq lazımdır. – Ata kombinezonunu çəkib düymələdi, suyu buraxdı və düşüncə içərisində xeyli durub unitazdakı şırıltıya baxdı.

Ana ailəni oyadanda hələ qaranlıq idi. Korpusların açıq qapılarına gecənin zəif işığı süzülürdü. Yaxınlıqdakı çadırlardan müxtəlif xorultu səsləri gəlirdi.

Ana dedi:

– Qalxın, çıxın buradan. Getmək vaxtıdır. Bir azdan hava işıqlanacaq. – O, fənərin cırıldayan qapağını qaldıraraq fitili yandırdı, – qalxın, qalxın.

Örtünün altındakılar tənbel-tənbel qurdalanıb bayka və pambıq yorğanları üstlərindən atdılar. Yuxulu gözlər qıyılıb işığa zilləndi. Ana gecə yatdığı köynəyin üstündən paltarını geydi.

– Qəhvə yoxdur, – dedi o. – Bir-iki fətir qalıb. Yolda yeyərik onu. Di qalxın, şeyləri yükləməliyik. Amma asta-asta, qonşuları oyadarıq.

Hamı tam ayılanacan bir neçə dəqiqə ötdü.

– Heç yerə qaçmayın, – deyə ana Ruf və Uinfilde xəbərdarlıq etdi.

Hamı geyindi. Kişilər çadırı yığdılar və şeyləri maşına yüklədilər. – Bir bərabərdə yerləşdirin, – dedi ana. Axırda döşəkləri qoydular və brezentə dirəyin üstündən atdılar.

– Belə, – dedi Tom. – Hazırdır, ana.

Ana əlində içində soyuq fətirlər olan boşqab tutmuşdu.

– Yaxşı. Hərəniz birini götürün. Daha heç nə yoxumuzdur.

Ruf və Uinfil hərəyə bir fətir götürüb dırmaşdılar maşına və əllərində soyuq, boyat fətir, yorğana bürünüb yaddılar. Tom kabinəyə oturdu, starterin düyməsini basdı. Mühərrik “aşqırdı” və söndü.

– Evin tikilsin, El! – qışqırdı Tom. – Batareya boşalıb.

El hirslandı:

– Benzin qıt olan zaman onu necə doldurasan?

Tom birdən qımıışdı.

– Mən bunu bilmərəm, amma günah heç kimdə deyil, səndədir. Əllə işə salmalı olacağıq.

– Yox, bu, mənim günahım deyil!

Tom yerə hoppandı və oturacağıın altından dəstəyi çıxartdı.

– Hə, onda mənədir günah, – dedi o.

– Bura ver. – El dəstəyi aldı. – Gec rejimə qoy, yoxsa barmaqlarımı aparar.

– Yaxşı. İşində ol.

El hiddətlə fırlayırdı. Mühərrik qırıq-qırıq işləyir, tıq-qıldayır, fırxırırdı. Tom onu ehtiyatla söndürürdü, sonra rejimi dəyişdi və qazı az-az verdi.

Ana onun yanında oturdu.

– Belə bütün düşərgəni oyadanq, – dedi o.

– Eybi yox, bir də yuxuya gedərlər.

El o biri tərəfdən kabinəyə keçdi.

– Atayla Con əmi yuxarıda oturdular, – dedi o. – Bir az da yatmaq istəyirlər.

Tom maşını əsas darvazaya sürdü. Qarovulçu kontordan çıxdı və fənərlə maşına işıq saldı.

– Bir dəqiqə gözləyin, – dedi o.

– Nə var ki?

– Həmişəlik gedirsiniz?

– Hə.

– Sizi siyahıdan pozmalıyam.

– Pozun.

– Hara gedəcəksiniz?

– O yana, şimala getmək istəyirik.

– Di yaxşı yol, – dedi qarovulçu.

Yük maşını ehtiyatla çınqıllığı keçib şoseyə çıxdı. Tom maşını bura gəldikləri həmin yolla, Uidpetç şəhərciyinin yanından qərbə – 99 №-li şoseyə tərəf, sonra şimala, Beykersfildə apararı geniş şoseyə doğru sürürdü. Onlar şəhər kənarına çatanda artıq hava işıqlanmışdı.

Tom dedi:

– Hara baxırsan, elə restorandır. Hamısında da qəhvə verirlər. Bax o, bütün gecəni açıqdır. Onlarda bu qəhvədən on qallon olar, özü də lap istidir.

– Danışırısan da! – dedi El.

Tom ona baxıb qımışdı.

– Deyəsən, düşərgədə imkan eləyib qız tapmısan.

– Nə olsun ki?

– Ana, gör nə acıqlıdır. Bu gün onunla zarafat eləmək olmaz.

El hirsələ donquldandı.

– Mən tezliklə sizdən aralanacağam. Təkbaşına, ailəsiz daha asandır, – El dedi.

– Doqquz aydan sonra özün ailəli olacaqsan. Mən axı hər şeyi görmüşəm.

– Sənin başın xarab olub, – dedi El. – Mən qaraja düzələcəyəm, yeməyi isə restoranlarda yeyəcəyəm.

– Doqquz aydan sonra isə arvad-uşaq sahibi olacaqsan.

– Yox, olmayacağam.

Tom dedi:

– Yaman ağıllı olmusan, El. Bax düşməyəsən zibilə – yaxşıca ovarlar burnunu!

– Kim ovacaq ki?

– Belələri həmişə tapılar, – dedi Tom.

– Sənə elə gəlir ki, istədiyini...

– Di bəsdir, El, – ana onun sözünü kəsdi.

– Mən birinci başladım, – dedi Tom. – Onu cıratmaq istədim. İncimə, El. Bilməmişdim ki, qız sənin ürəyini oxlayıb.

– Məni oxlayan qız, anasından olmayıb.

– Olmayıb, qoy olmasın. Mübahisə eləməyək.

Yük maşını şəhərə çatdı.

– Gör nə qədər qəlyanaltıxana var – hamısında da isti sosislər, – Tom köks ötürdü.

Ana dedi:

– Tom! Mən bir dollar saxlamışam. Ürəyin çox istəyir qəhvə? Onda götür.

– Yox, ana. Elə-belə çərənləyirəm.

– Çox istəyirsənsə, götür.

– Götürməyəm.

El dedi:

– Onda qəhvə deyib baş-beynimizi aparmal
Tom dinmədi.

– Məni bu yerlər, sanki, özünə çəkir, – dedi o, nəha-
yət, – O vaxt gecə getdiyimiz həmin yoldur.

– Allah eləsin, İndi hər şey yolunda getsin, – dedi ana.

– O gecəni xatırlamaq belə istəmirəm.

– Mən də.

Sağda günəş qalxırdı və yük maşınının kölgəsi çəpər
payalarına toxunaraq onlarla yanaşı yol gedirdi.

Onlar yenidən salınmış Huvervilin yanından ötdülər.

– Baxın, – dedi Tom. – Burada yenə yaşayırlar. Heç
nə baş verməmiş kimi.

Dilxorçuluq Eli yavaş-yavaş tərək etdi.

– Biri mənə danışırdı ki, – deyə dilləndi o, – bəziləri-
nin var-yoxu on beş-iyirmi dəfə yandırılıb. Gedib oturub-
lar söyüdükdə, sonra çıxıb özlərinə yenidən komatəhər
bir şey qayıyırlar. Lap sünbülqıranlar kimi. Özü də dər-
siz-qəmsiz, öyrəşiblər bu işə. Sanki, pis havanı ötürürlər.

– Hə, mənim üçün o gecə yaxşı keçmədi, – dedi
Tom. Onlar geniş şoseylə gedirdilər. Gün qızdırsa da,
üşüyürdülər. – Daha səhərlər soyuq olur, – dedi Tom. –
Qışa az qalıb. Soyuqlar düşənəcən bir az pul qazansay-
dıq, yaxşı olardı. Qışda çadırdə günümüz yaxşı keçmə-
yəcək.

Ana köks ötürdü və başını qaldırdı.

– Tom, – dedi o, – qışa qədər ev tapmalıyıq. İstəsək
də, istəməsək də, lazımdır. Ruf hələ babatdır – dözüür,
Uinfild isə lap zəifdir. Yağışlar düşəcək, əməlli-başlı yerləş-
mək lazımdır evdə. Deyirlər, burada şıdırğı yağışlar olur.

– Bir koma da olsa, axtarıb taparıq, ana. Sən narahat
olma. Ev olacaq.

– Bircə başımız üstə damımız, taxta döşəməmiz olay-
dı ki, uşaqlar quru torpaqda yatmasınlar.

- Çalışarıq, ana.
- Əvvəlcədən bu haqda düşünmək istəmirəm.
- Çalışarıq, ana.
- Bəzən canımı qorxu alır, – deyə davam etdi ana.
- Bütün cəsarətimi itirirəm.
- Onu itirdiyini heç görməmişəm.
- Yox, olur... gecələr.

Qəfildən fısıltı səsi eşidildi. Tom sükandan möhkəm yapışdı və əyləc dəstəyini sonacan basdı. Yük maşını dayandı. Tom nəfəsini dərdi.

- İş bitdi. – O, oturacağıın arxasına yayxandı. El kabinədən bayıra atılıb qabaq sağ təkərin yanına sıçradı.
- Mıxdı! Özü də nə boyda! – qışqırdı o.
- Yamaq var?
- Yox, – dedi El. – Qalmayıb. Rezin çatar, amma yapışqan tamam qurtarıb.

Tom anaya baxdı və kədərlə gülümsündü.

– Gərək öz dollarından danışmayaydın. Özümüz birtəhər düzəldərdik. – O, maşından çıxıb buraxmış şinə yaxınlaşdı.

El təkərə batmış uzun mıxı göstərdi.

- Gördün?
- Əgər bütün yolda tək bircə mıx olsa, biz mütləq ona tuş gəlməliyik.
- İşlər xarəbdır? – soruşdu ana.
- Yox, elə də deyil, amma necə olsa, təmirdir.

Yuxarıdakı sənişinlər endilər maşından.

– Deşilib? – soruşdu ata, buraxmış şini gördü və susdu.

Tom xahiş etdi ki, ana maşından çıxsın və oturacağıın altından yamaqlar olan dəmir qutunu götürdü. O, rezin açdı, yapışqan tübikini ehtiyatla basdı.

– Quruyub, – dedi o. – Bəlkə, birtəhər, çatar. El, arxa-ya bir şey qoy. Domkratla qaldıraq.

Tomla El əl-ələ verib iş görürdülər. Onlar dal təkərin altına daşları qoydular, qabaq oxu domkratla qaldırdılar və sağ təkəri azad edib üzliyünü çıxartdılar. Sonra deşiyi tapdılar, əsgini benzin çənində isladib deşiyin ətrafını

sildilər. El kameranı dizinə tarım çəkdi, Tom isə túbiki iki böldü və cib bıçağıyla rezinə nazik qat yapışqan çəkdi. Bundan deşiyin kənarlarına da səliqəylə sürtdü.

– Qoy indi qurusun, mən isə hələlik yamaq kəsim. – O, göy rezinin qıraqlarını düzəltdi. El kameranı yenə tarım dartdı və Tom yamağı ehtiyatla yapışdırdı. – Belə. İndi bunu qoy ayaq yerinə, bir-ikisini şappıldadaq. – O, ehtiyatla neçə dəfə çəkiclə vurdu, sonra kameranı açıb yamağa baxdı. – Di yaxşı, gedər belə. Keçirt çənbərə, dolduraq. Ana, sənin dolların salamat qaldı, deyəsən.

El dedi:

– Ehtiyat təkərsiz pisdır. Nə deyirsən de, Tom, ehtiyat mütləq lazımdır. Onda gecə də deşilsə, qorxusu yoxdur.

– Ehtiyatda nə vaxt pulumuz oldu, buna qəhvə və ət alarıq, – dedi Tom.

Təkəmsəyrək maşın şoseylə sürətlə şütüyür, günəşin istisi çoxalır. Cənub-qərbdən aram-aram zərif meh əsir, dağlar geniş vadinin hər iki tərəfində tutqun gümüşü duman içində güclə sezilirdi.

Qarşıdan gələn minik maşını yaxınlaşıb şosenin o yanında dayanarkən Tom əl üsulu ilə kameranı doldurdu. Gündən qaralmış kişi əynində açıq-boz rəngli kostyum maşından çıxıb ona sarı getdi. Başında şlyapa yox idi. O gülümsəyərkən ağ dişləri parıldıadı. Sol əlinin adsız barmağında qalın nişan üzüyü var idi. Jileti üstədən keçən nazik zəncirdən xırda qızıl futbol topu sallanırdı.

– Salam, – deyə xoş üzlə dedi o.

Tom əl saxlayıb başını qaldırdı.

– Salam.

Kişi barmaqlarını qısa qırılmış saçında gəzdirdi.

– Siz, təsadüfən, iş axtarmırsınız ki?

– Əlbəttə, axtarıraq, mister. Baş çəkmədiyimiz yer qalmayıb.

– Şaftalı yığa bilərsiniz?

– Yığmamışıq, – cavab verdi ata.

– Əlimizdən hər iş gəlir, – cəld söylədi Tom, – nə olsa, gedərik yığmağa.

Kişi barmağını zəncirdəki qızıl topa toxundurdu.

– Elə isə, şimala tərəf qırx mil də gedərsiniz, orada iş boydandır.

– Lap əla, – dedi Tom. – Siz başa salın, oranı necə tapaq, biz uça-uça gedərik.

– Şimala, Piksliyəcən gedin – bu, otuz beş-otuz altı mildir. Oradan isə altı-səkkiz mil şərqə. Soruşsun, Huperin ferması haradadır. Orada iş çoxdur.

– Elə belə də edərik.

– Başqa istəyənlərin yerini bilmirsiniz ki?

– Necə bilmirik, – dedi Tom. – Uidpetç yaxınlığındakı düşərgədə çoxdur belələri.

– Gedim ora. Bizə çox adam lazımdır. Deməli, unutmayın: Pikslidən şərqə tərəf, düz fermayacan elə bu cür gedin.

– Oldu, – dedi Tom. – Çox sağ olun, mister. İşə böyük ehtiyacımız var.

– Yaxşı. Gedin, yubanmayın. – O, yolu keçdi, öz açığı maşınına mindi və cənuba sürdü.

Tom havavuranın dəstəyinə yatdı.

– Hərəmiş iyirmi dəfə vuracağıq, – qışqırdı o, – bir, iki, üç, dörd... – İyirmidən sonra havavurandan El yapışdı, sonra ata, sonra Con əmi. Kamera qabardı, koppuş və hamar oldu. Üç dəfə, hərəsi iyirmi-iyirmi. – İndi gəlin baxaq, – dedi Tom.

El qabaq oxu aşağı saldı, domkrati yığışdırdı.

– Bəsdir, – dedi o. – Lap artıqlamasıyla vurduq.

Onlar alətləri kabinəyə atdılar.

– Di getdik! – qışqırdı Tom. – Axır ki, iş axtarıb tapdıq.

Ana ortada oturdu. Sükan arxasına indi El keçdi.

– Asta sür, El. Bircə mühərrik qızdırmasın.

Onlar sübh günəşinə bürünmüş zəmilərin yanından ötüb-keçirdilər. Təpələrin başını örtmüş duman yuxarı çəkildi və qonur təpələrdəki tünd-bənövşəyi ləkələr indi aydın görünməyə başladı. Xeyli çölgöyərçini yük maşınından səksənib çəpərlərdən uçub gedirdilər. El fərqi nə varmadan sürəti artırırdı.

– Yavaş, – deyə Tom onu saxladı. – Bərk sürsən, yamaq davam gətirməz. Bircə çataydıq ora. Bəlkə, elə bu günə işimiz oldu bir az.

Ana həyəcanla dilləndi:

– Dördünüz də işə düzəlsəniz, bəlkə, dükan nisyə bir şey verə mənə. Ən birinci qəhvə götürərəm – hamımızın ürəyi istəyir, sonra un, soda və ət. Bud almayacağam. Bu qalsın sonraya, bəlkə də, şənbəyə. Sabun da lazımdır. Mütləq. Bir də, görəsən, necə yerdə qalacağıq. – O, aravermədən danışırdı. – Bir də süd. Roza üçün mütləq süd götürəcəyəm. Düşərgədə dayə deyirdi ki, o, süd içməlidir.

Qabaqda gündən isinmiş betonla ilan sürünürdü. El maşını sərt döndərib ilanın üstündən keçdi və yenə yolun sağına çıxdı.

– Bu, gürzə deyil, – dedi Tom. – Nahaq onu basdın.

– Zəhləm gedir onlardan, – dedi El. – Hamısından, yerli-dibli. Görəndə ürəyim bulanır.

Günortaüstü şosedə hərəkət canlandı: qapılarında şirkətlərin nişanı olan bərq vuran kommivoyajör maşınları; zəncirləri gumbultu saları qırmızı-ağ benzindəşıyan maşınlar; topdansatış baqqallarının dördkünc qapılı nəhəng yük maşınları. Yolun hər iki tərəfindəki torpaq naz-neməti ilə göz oxşayırdı. Sıxyarpaqlı meyvə bağları, qol-budaqlı üzüm tənəklərinin yaşıl sıraları. Qovun ləkləri, paxla zəmiləri. Yaşıllıqlar içində qızılgüllərin sarmaşdığı ağ evlər. Qızılı, isti günəş.

Kabinədə oturmaş ana, Tom və El sevincdən özlərinə yer tapmırdılar.

– Çoxdan belə sevinməmişdim, – deyirdi ana. – Çoxlu şaftalı yığsaq, özümüzə kiçik bir ev də axtarıb taparıq, iki aylıq kirayə götürmək olar. Evsiz heç cür mümkün deyil.

El dedi:

– Mən kənara pul qoyacağam. Bir az yığıb gedəcəyəm şəhərə, qarajların birində iş taparam. Ev kirayələyərdəm, yeməyimi isə restoranda yeyəcəyəm. Hər axşam

kinoya gedəcəyəm. Bilet baha deyil. Eləsinə gedəcəyəm ki, kovboylardan olsun.

Radiatoradakı su pıçqıldadı, qapağın altından buxar lüləsi fişiltiylə çıxdı.

– Bəlkə, radiator boşdur? – soruşdu Tom.

– Yox. Külək arxadan vurur, ona görə qaynayıb.

– Əcəb gündür, – dedi Tom. – Mak-Alesterdə olurdu ki, işləyirsən, fikrində isə yalnız bircə şeydir: azadlığa buraxılında necə olacaq hər şey. Düşünürdüm ki, əməlli-başlı keflə yaşayacağam. İndi isə mənə elə gəlir ki, Allah bilir, haçan olub bu. Sanki, yüz il keçib o vaxtdan. Orada bir nəzarətçi hey ilişirdi mənə. Əlim gicişirdi ki, çəkim ona. Yəqin, elə ona görə acıqlıyam bu əclaf polislərdən. Elə bil, hamısının sifəti eynidir. Onunku qırmızıydı. Əsl axta donuzdu. Deyirdilər, qardaşı, haradasa, qərbdə yaşayır. Kimin əlindən kağız alıb buraxırdılarsa, göndərirdi qardaşının yanına, onlar da orada havayı ona işləyirdilər. Azca oyan-buyan oldu – qanunu pozduğu üçün birbaş geri, türməyə. Bizdə, orada belə danışırdılar.

– Sən də bunları yadına salma, – dedi ana. – Gör nə qədər yemək alacağam, un, əridilmiş donuz piyi...

– Necə yada salmayasan, – dedi Tom, – ha qovursan bu fikrləri, yenə olmur. Orada bir başıxarab vardı. Onun barəsində sizə hələ danışmamışam. Fağırın biri idi. Elə qaçmaq istəyirdi türmədən.

– Bu haqda fikirləşmə, – deyə yalvarırdı ana.

– Sonra nə oldu bəs? – soruşdu El. – Sonrasını danış.

– Burada elə bir şey yoxdur, ana, işi-gücü elə bunu düşünmək idi. Olurdu, plan cızırdı, amma içində saxlaya bilmirdi. İki gün keçmirdi ki, hamı xəbər tuturdu, hətta gözetçi də. Elə tərpənən kimi qolundan tutub yenə kameraya salırdılar. Bir dəfə plan çəkdi və bunu hamıya, hər kəsə göstərdi. Biz baxdıq və səsimizi çıxarmadıq. Gəzintidən sonra kamerada yox idi, biz isə dinmirik – susuruq. Sən demə, o, haradansa kəndir tapıb və bu yolla divarla düşüb. Aşağıda isə altı qarovulçu iri bir kisəylə dayanıb-miş. O enərkən düz kisəyə yumbalanıb. Qarovulçular

başqarışığı kisenin ağzını bağlayıb o vəziyyətdə sürüyüblər kameraya. Hamı gülməkdən ölürdü. O, bundan sonra lap qüssəyə qapıldı. Yaman incimişdi. Xeyli ağladı, xiffət eləməyə başladı, sonra sancaqla damarlarını yırtdı, qan apardı onu. Dözmədi təhqirə. Amma dinc adam idi. Hər cür başdanxarabı görərsən orada!

– Bəsdir, – dedi ana. – Floyd yadımdadır. Pis bir şey yox idi onda. Belə... təklənmiş, bədbəxt adamdı.

Gün yüksəkdə idi və yük maşınının kölgəsi sıxışmış təkərlərin altına qısılmışdı.

– Bax bu, yəqin, Pinslidir, – dedi El. – Bir az qabaqda ox şəkli və yazı var idi. – Onlar kiçik şəhərçiyi keçdilər və daha ensiz yolla şərqə tərəf buruldular. Sağdan, soldan uzanan meyvə bağları yola dəhliz görkəmi verirdi.

– Bircə tez tapaydıq bu fermanı, – dedi Tom.

Ana dedi:

– O deyirdi Huperin fermasını hər kəs göstərə bilər. Yaxınlığında kaş dükan olaydı. Dörd nəfər işləyirsə, niyə də borca verməsinlər? Yaxşı şam yeməyi hazırlayardım onda. Bəlkə, elə buğlama da bişirdim.

– Qəhvə də, – dedi Tom. – Tütünü də olsaydı, pis olmazdı. Haçandır öz tütünü mü çəkmirəm.

Uzaqda maşınlar basınğa düşmüş, yolun kənarlarında isə ağ motosikletlər düzülmüşdü.

– Qəzadır-nədir? – dedi Tom.

Onlar ora yaxınlaşanda böyükdəki maşının arxasından ipli hündür çəkməli və enli, dəri qayıışı olan polismlen çıxdı. O, əlini qaldırdı və El maşını saxladı. Polismlen borta söykəndi.

– Hara gedirsiniz? – astadan soruşdu o.

El cavab verdi:

– Bizə deyiblər ki, burada yaxında şaftalı yığırlar.

– İşə düzəlmək istəyirsiniz?

– Elədir ki var, – dedi Tom.

– Yaxşı. Bir dəqiqə gözləyin. – O, yol kənarına yaxınlaşdı və qışqırdı: – Bir maşın da var. Demək, cəmi altı; hamısını bir yerdə buraxmaq lazımdır.

Tom qışqırdı:

– Ey! Nə olub?

Patrul xidmətçisi tələsmədən qayıtdı.

– Orada nəşə ləngimə var. Siz narahat olmayın. Axırını maşının dalınca gedərsiniz.

Motosikletlərin bərkədən tırtılısı eşidildi. Maşınlar hərəkətə gəldi, Coudların yük maşını axırda gedirdi. İki motosikletçi qabaqda, ikisi isə dalda sürürdü.

Tom narahat halda söylədi:

– Anlamıram nə baş verir burada.

– Bəlkə, yol xarabdır? – deyə El öz fikrini bildirdi.

– Onda dörd polismen nəyə görə? Açmadı bu, məni.

Qabaqdakı motosikletlər sürəti artırdı. Bir-birinin dalınca düzülmiş köhnə maşınlar da yeyin getdi. El qabaqdakı maşından dala qalmamağa çalışırdı.

– Hamısı bizim kimilərdir, – dedi Tom. – Xoşuma gəlmədi bu.

Polismlər şosedən qəfil geniş, çınqıl döşənmiş yola döndülər. Köhnə maşınlar onların dalınca gedirdi. Motosikletlər qulaqbatırıcı gurultuyla hərəkət edirdi. Tom xəndək boyu dayanmış adamları, onların açılı ağızlarını gördü – görünür, onlar çığıraraq nəşə deyirdilər – yumruqlar düyünlənmişdi, üzlərindən hiddət yağırı. Uca, kök qadın maşınlara sarı sıçradı, lakin motosikletçilərdən biri onun yolunu kəsdi. Tor qapılar açıldı. Maşının altısı da irəli keçdi və qapılar onların arxasınca bağlandı. Dörd motosikletçi dövrə vurub cəld geri qayıtdı. İndi artıq mühərriklərin gurultusu kəsilən zaman uzaqdan xəndək boyu dayanmış adamların qışqırtısı eşidildi. Qapıların arxasındakı çınqıllı yolda iki nəfər dayanmışdı. İkisi də tufəngli.

Birisi qışqırdı:

– Keçin, keçin. Nə dayanmısınız?

Maşınların altısı da irəli getdi, sonra sola buruldular və meyvə yığanların düşərgəsinə gəlib çıxdılar.

Qarşılarında yastıdamlı, yeşiyəoxşar əlli evcik düzgün dördbucaq şəklində düzülmüşdü; hərəsində bir qapı və

bir pəncərə. Düşərgənin axırında hündür çən ucalırdı. O biri başda kiçik ərzaq dükanı var idi. Hər evcik sırası boyu əlində tüfəng və köynəyində böyük gümüş ulduz olan iki adam gəzişirdi.

Maşınlar dayandı. İki kontor işçisi bir-bir onların yanından keçdi.

– İş istəyirsiniz?

Tom cavab verdi:

– Əlbəttə, istəyirik. Burada nə baş verir axı?

– Bunun sizə dəxli yoxdur. İş almaq istəyirsiniz?

– İstəyirik.

– Soyadınız.

– Coud.

– Neçə kişi var?

– Dörd.

– Neçə qadın var?

– İki.

– Neçə uşaq var?

– İki.

– Hamısı işləyə bilər?

– Hə, hamısı...

– Deməli, belə. Altmış uç nömrəli evi tapın. Hər yeşik üçün beş sent ödəyir. Əzik şaftalıları qəbul etmirik. Di gedin. Özü də dərhal işə çıxın.

Maşınlar çıxıb getdi. Qırmızı rənglənmiş hər evciyin qarısında nömrə var idi.

– Altmış, – dedi Tom. – Bu altmışdır... demək, o yandadır. Altmış bir, altmış iki... Budur.

El yük maşınını lap evciyin qarısı ağzına sürdü. Yuxarıdakı sərnişinlər çaşqınlıqla oyan-buyana baxaraq aşağı tullandılar. Artıq iki şerif nürmayəndəsi evciyə sanı gəlirdi. Onlar hər kəsi bir-bir gözdən keçirirdilər.

– Soyadınız?

– Coud, – deyə hövsələsiz cavab verdi Tom. – Burada nə baş verir axı?

Şerif işçisi cibindən uzun bir siyahı çıxartdı.

– Məndə belələri yoxdur. Sən bunları heç görməmi-

sən? Maşının nömrəsinə bax. Yox. Məndə beləsi qeyd olunmayıb. Deyəsən, qaydasındadır.

– İndi qulaq asın. Hər şey sakit və salamatlıqla olsun deyə öz işinizi görün, lazım olmayan yerə burunuzu soxmayın, onda hər şey yaxşı olar. – Hər iki şerif işçisi qəfil çevrilib getdi. Tozlu döngənin sonuna çatıb, yeşiklərin üstə oturaraq bu sıranın evlərinə nəzarət etməyə başladılar.

Tom onlara xeyli baxdı:

– Bu, ona görə lazımdır ki, özümüzü öz evimizdəki kimi hiss edək.

Ana qapını açdı və evciyə daxil oldu. Döşəmədə yağ ləkələri var idi. Bircə kiçik otaqda dəmir sobadan savayı heç nə yox idi. Altındakı dörd kərpic ayaq əvəzi idi, paslı borunun başı damdakı deşikdən çölə çıxarılmışdı. Otaqdan yağ və tər qoxusu gəlirdi. Roza Sarona ananın yanında ayaq saxladı.

– Biz elə burada da yaşayacağıq?

Ana o saat cavab vermədi.

– Hə, – nəhayət, o dedi. – Yuyarıq – o saat təmiz olar. Bura bir əsgİ çəkmək lazımdır.

– Çadırda yaxşı idi, – dedi Roza Sarona.

– Burada döşəmə var, – deyə ana razılaşmadı. – Yağışda da dammayacaq. – O, qapıya sarı çevrildi. – Belə, şeyləri boşaltmaq lazımdır.

Kişilər dinməz əşyaları düşürməyə başladılar. Onları vahimə basırdı. Əlli evin əmələ gətirdiyi dördbucaq susurdu. Küçədən qadın keçdi; o, onlara nəzər yetirmədi. Başını aşağı əymişdi, kirli çit paltarının ətəyi didik-didik idi.

Ruh düşkünlüyü Ruf və Uinfildə də sirayət etmişdi. Onlar cumub təzə yeri gözdən keçirmədilər. Eləcə, yük maşınının, böyüklərin yanında durub məyusluqla tozlu ara yola baxırdılar. Uinfild yerdən qalın məftil parçası götürüb bir neçə dəfə əydi və sındırdı. Sonra qırıq məftilin ucunu əydi və barmaqlarıyla fırlatmağa başladı. Tom və ata döşəkləri içəri daşımağa başlayanda əynində xaki rəngli şalvar, göy köynək və qara qalstuk olan kontor işçisi yük

maşınına yaxınlaşdı. Gümüş sağanaqlı eynəyinin qalın şüşələri arxasından bəbəkləri adama zillənən xırda və qırmızı gözlər baxırdı. Kontorçu nəzərlərini Toma yönəldərək boynunu uzatdı.

– Sizi qeyd etməliyik, – dedi. – İşə neçə adam çıxacaq?

Tom cavab verdi:

– Kişilər dörd nəfərdir. Ağır işdir?

– Şaftalı yığım, – cavab verdi kontorçu. – Ödəniş işə muzd qaydasıyladır. Hər yeşiyə beş sent.

– Bəs uşaqlar kömək etsə – eybi yox?

– Nə olar. Bircə, səliqəylə davransınlar.

Ana qapıda göründü:

– Buranı qaydaya salıb özüm də köməyə gələcəyəm. Bizdə ərzaq-zad qalmayıb, mister. Bizə o saat pul verəcəklər?

– Yox, dərhal pul verməyəcəklər. Amma dükandan borca, sizə düşən qədər götürə bilərsiniz.

– Di gedək, – dedi Tom. – Mən bu gün çörək də, ət də yemək istəyirəm. Hara getməliyik, mister?

– Özüm də ora gedirəm. Gedək bir yerdə.

Tom, ata, El və Con əmi onun ardınca tozlu yolla bağın dərinliyinə addımladılar. Ağaclardakı ensiz yarpaqlar saralmağa başlamışdı. Budaqlardakı şaftalılar lap qızılı-qırmızı şarlara oxşayırdı. Ağaclann arasında boş yeşiklər durmuşdu. Adamlar ora-bura gəzişir, şaftalıları birbaşa vedrələrə yolur, vedrələrdən götürüb yeşiklərə yığır, dolu yeşikləri qəbul məntəqəsinə daşıyırdılar, orada isə onları yük maşınlarının yanında, hərənin soyadı qarşısında nişan qoyan qəbul işçiləri gözləyirdi.

– Budur, dörd nəfər də gəldi, – dedi kontorçu.

– Yaxşı. Əvvəllər yığmısınız?

– Yox, birinci dəfədir, – cavab verdi Tom.

– Baxın, səliqə ilə işləyin. Əzilmiş, tökülmiş olmasın. Əziyini qəbul etmirik. Budur vedrələr; götürün.

Tom üç qallonluq vedrəni qaldırıb dibinə baxdı.

– Dibi bütün deşikdir.

– Elə belə lazımdır, – dedi eynəkli kontorçu. – Onları oğurlamasınlar deyə. Di budur sıranız, başlayın.

Coudlar hərəyə bir vedrə götürüb qayıtdılar bağa.

– Boşuna vaxt itirmirlər, – dedi Tom.

– Görüm lənətə gəlsinlər, – dedi El, – qarajda işləmək istəyirəm.

Ata dinməz Tomun arxasınca gedirdi. Elin sözlərini eşidib sərt ona sarı çevrildi.

– Lap bezmişəm. Zarıyır, şikayətlənir, bəd-bəd danışıq. İşləmək lazımdır. Elə də yekəlməmişən ki, döymək olmasın səni.

El hirsindən qıpqırmızı oldu. Acığından partlayırdı.

Tom ona yaxınlaşdı.

– Bəsdir, El, – sakitcə dedi o. – Çörək, ət. Bunun üçün işləməliyik.

Onlar şaftalıları bir-bir dərib vedrələrə atırdılar. Tom gəzmir, qaçırdı. Bir vedrə doldu, ikincisi də. O, vedrələri yeşiyə boşaldırdı. Üçüncü vedrə. Yeşik dolmuşdu.

– Beş sent qazandım, – qışqırdı Tom və yeşiyi qaldıraraq cəld qəbul məntəqəsinə getdi.

– Burada beş sentlikdir, – dedi o, qəbul işçisinə.

İşçi yeşiyə baxdı, iki-üç şaftalını çevirdi.

– Bax, ora boşalt. Getməz bu, – dedi o, – Sizə deyildi axı, əzməyin. Səliqəylə qoymaq lazımdır, yoxsa bir sent də qazanmazsınız.

– Ay zibil! Necə axı...

– Dur bir, dur. Sənə əvvəldən xəbərdarlıq edilib.

Tom tutulub yerində dondu.

– Yaxşı, – dedi o. – Yaxşı. – Tez geri qayıtdı. – Siz də tullaya bilərsiniz, – dedi o. – Sizinki də o cürdür. Belələrini qəbul etmirlər.

– Belə də şey olar!.. – çığırdı El.

– Ehtiyatla davranın. Atmayın vedrəyə, bir-bir qoyun.

Yenidən başladılar. İndi şaftalıları ehmalca qoyurdular. Yeşiklər daha gec dolurdu.

– İndi bir şey fikirləşərik, – dedi Tom. – Ruf, Uinfild, ya da Roza bunları yeşiyə düzsə, necə olar? Onda tez başa

gələr. – O, öz yeşiyini məntəqəyə apardı. – Hə, necədir, indi beş sentlik var?

Qəbul işçisi üst sıranı nəzərdən keçirdi, altdakıları qurdaladı.

– Bax indi daha yaxşıdır, – dedi o və özündə nişan qoydu. – Bacardıqca səliqəylə, vəssalam.

Tom tez geri qayıtdı.

– Beş sent! – qışqırdı o. – Mən beş sent qazandım. İyirmi bu cür yeşik – budur, dollar!

Onlar nəfəs dərmədən işləyirdilər. Bir azdan Rufa Uinfild gəlib onları tapdılar.

– Siz də işləyəcəksiz, – dedi ata onlara. – Şaftalıları yeşiklərə düzün. Amma tələsməyin – bir-bir.

Uşaqlar yerə çömbəlib şaftalıları vedrələrdən götürməyə başladılar və tezliklə yanlarında bir neçə vedrə də düzüldü. Tom dolu yeşikləri məntəqəyə daşıyırdı.

– Yeddinci, – deyirdi o. – Səkkizinci. Qırx sent qazandıq. Qırx sentə yaxşı ət almaq olar.

Vaxt gedirdi. Ruf sivişib aradan çıxmaq istədi.

– Mən yorulmuşam, – yazıq-yazıq mızıldandı o. – Gedim dincəlim.

– Heç yerə getməyəcəksən, burada qal, – dedi ata.

Con əmi asta işləyirdi. O, birini doldurunca Tom iki vedrə yığmağa imkan tapırdı. Con əmidə tez alınmırdı.

Saat on ikidə ana gəlirdi.

– Mən tez gələrdim, amma Rozanın halı dəyişdi, – dedi ana. – Yıxılıb yatdı.

– Yəqin, qarnınızı bu şaftalılarla doldurmusunuz, – ana Ruf və Uinfildə tutdu üzünü. – Baxın, qarnınız gedər.

Dolubədənli ana rahat hərəkət edirdi. Demək olar ki, vedrədən imtina etdi və şaftalıları önlüyünə yığmağa başladı. Gün batanacan onlar iyirmi yeşik təhvil verdilər.

Tom iyirminci yeşiyi yerə qoydu.

– Dollar, – dedi o. – Saat neçəyəcən işləyirlər?

– Hava qaralanacan, nə qədər ki göz görün.

– Bəs indi dükanda borca verərlər? Ana bəzi şeylər almaq istəyir.

– Nə olar, alın. Sizə bir dollarlıq kağız verərəm. – Qəbul işçisi kağız parçasına nəsə yazıb Toma uzatdı.

Tom kağızı anaya apardı.

– Al. Dükandan bir dollarlıq götürə bilərsən.

Ana vedrəni yerə qoydu və çiyinlərini düzəltdi.

– Birinci dəfə üçün ağırdır, düzdür?

– Bəs necə. Eybi yox, bir azdan öyrəşərik. Di qaç, yeməyə bir şey al.

Ana soruşdu:

– Bəs sən nə istəyirsən?

– Ət, – cavab verdi Tom. – Ət, çörək və qəhvəylə şəkər. Əsas ət çox olsun.

Ruf zarıdı:

– Biz yorulmuşuq, ana.

– Onda gedək mənəmlə.

– Başladıqları indidir, artıq yorulublar, – dedi ata.

– Bunlarla bacarmaq mümkün deyil. Yaxşıca kötəkləmək lazımdır, yoxsa sözə baxmazlar.

– Eybi yox, bir yerdə həmişəlik binə olarıq, məktəbə gedərlər, – dedi ana. O, dükana yollandı, Rufa Uinfild də dolaşa-dolaşa onun arxasınca düşdülər.

– Biz hər gün işləyəcəyik? – soruşdu Uinfild.

Ana dayanıb onları gözlədi. Uinfildin əlindən yapışıb arxasınca apardı.

– Çətin iş deyil, – dedi ana. – Sizə xeyri var. Bizə də kömək olur. Əgər hamımız işləsək, tezliklə özümüz üçün yaxşı bir ev taparıq. Gərək hamımız işləyək.

– Mən yorulmuşam.

– Bilirəm, mən də yorulmuşam. Hamımıza çətindir. Sən fikirləş ki, necə məktəbə gedəcəksən.

– Mən məktəbə istəmirəm, ana. Ruf da istəmir. Görmüşük burada nə mürdar uşaqlar oxuyur. Bizi ələ salırlar – oki deyirlər. Onları görmüşük. İstəmirəm məktəbə.

Ana onun sarı saçlarına şəfqətlə baxdı.

– Heç olmasa, indi ərköynlük etmə, – deyə yalvardı ana. – Qoy işimizi sahmanlayaq, onda bildiyini edərsən. İndi isə lazım deyil. İndi bizə, onsuz da, çətindir.

– Mən altı şaftalı yedim, – dedi Ruf.

– Onda qarnın açılacaq. Yaxında isə ayaqyolu yoxdur.

Şirkətə məxsus dükan dəmir clamda yerləşirdi. Dükan-da vitrin yox idi. Ana tor çəkilməmiş qapını açıb içəri girdi. Piştaxta arxasında alçaqboylu adam dayanmışdı. O, tamamilə keçəl idi, çılpaq kəlləsi göyümtül rəngə çalırdı. Qalın qaşları gözləri üzərindən elə qəfil qabırırdı ki, sifəti mat qalmış, hətta xoflanmış təsiri bağışlayırdı. Burnu uzun, nazik və sallaq idi, lap dımdık kimi; pərələrindən sarımtıl tükler çıxmışdı. Qara sətın qolçaqlar göy köynəyinin qollarını örtürdü. Ana girərkən o, piştaxtaya söykənib durmuşdu.

– Gün aydın, – dedi ana.

O, ananı maraqla nəzərdən keçirdi. Qaşları bir az da yuxarı qalxdı.

– Salam.

– Məndə bir dollarlıq talon var.

– Neynək, bir dollarınıza düşəni götürün, – dedi satıcı və ciyiltiyə hırıldadı. – Belə. Bütöv dollara. Bir dollara. – O, əliylə rəfləri göstərdi. – Nə istəsəniz var, – və qolçaqlarını yuxarı çəkdi.

– Fikirləşirəm ət götürüm.

– Hər növdən varımızdır. Qiymə. Qiymə istəyirsiniz? Funtu iyirmi sentdir.

– Nə isə, çox bahadır. Məncə, axırıncı dəfə on beşə götürmüşdüm.

– Hə, bahadır. – Satıcı hırıldadı. – O biri tərəfdən, elə baha deyil. Qiymə dalınca şəhərə getsəniz, buna, demək olar ki, bir qallon benzin işlənəcək. Belə çıxır ki, baha deyil, çünki benzin yoxunuzdur.

Ana ciddi halda dedi:

– Məgər siz də əti bura gətirmək üçün bir qallon benzin işlətmisiniz?

Satıcı ürəkdən qəhqəhə çəkdi.

– Belə düşünsək, hər şey baş-ayaq çıxar, – dedi o. – Biz əti almırıq, biz onu satırıq, alsaydıq, başqa məsələ.

Ana iki barmağını dodağına dayadı və düşüncə içəri-sində qaşlarını çatdı.

– Burada elə piydir, bir də damar.

– Ona boyun ola bilmərəm, bəlkə də, heç bişmədi.

Özüm yeyərdim, ya yox, bunu da deyə bilmərəm. Əşi, mən çox şeyi eləməzdim.

Ana ona qeyzlə baxdı, lakin səsinə yumşaltmağa çalışdı.

– Bir az ucuz nəsə var?

– Bulyon, – cavab verdi satıcı. – Funtu on sent.

– Burada ancaq sür-sümükdür ki?

– Sür-sümükdür, – təsdiq etdi satıcı. – Tək sümükdən dadlı şorba çıxacaq.

– Bəs şorba əti?

– Şorbalıq da var. Buyurun. İyirmi beş sent.

– Bəlkə, ətsiz keçinək? – dedi ana. – Amma ət istəyirlər. Dedilər, ət al.

– Əti hamı istəyir, ət hamıya lazımdır. Qiymə götürün.

Piyini əridərsiniz, olar xörək şirəsi. Yaxşı qiymədir. Heç nə hədəf getməyəcək. Sümükləri atmalı olmayacaqsınız.

– Bəs...bəş bud neçəyədir?

– Gör gedib nəyə çıxdınız? Bunu yalnız Miladda yeyirlər. Ya da müqəddəslər günündə. Bir funtu otuz beş sentdir. Hinduşka olsaydı, qiymətdə keçərdim sizə.

Ana köks ötürdü.

– İki funt qiymə verin.

– Oldu, mem. – O, bozarmış əti mumlu kağıza tökdü.

– Daha nə?

– Bir də çörək.

– Buyurun. Böyük çörək on beş sentdir.

– Qiyməti on iki sentdir.

– Tamamilə doğrudur. Gedin şəhərdən on iki sentə alın. Bir qallon benzin. Daha nə buyuracaqsınız? Kartof?

– Hə, kartof.

– İyirmi beş sentə beş funt.

Ana özündən çıxaraq onun üstünə yeridi.

– Çox qulaq asdım sizə, bəşdir! Mən şəhərdəki qiymətləri bilirəm.

Satıcı dodaqlarını pərçimlədi.

– Gedin şəhərə.

Ana öz dünyənlənmiş yumruğuna baxdı.

– Bu nədir axı belə? – astaca soruşdu ana. – Buranın böyüyü sizsiniz?

– Yox. Mən burada işləyirəm.

– Bəs bu nə zarafatdır? Yoxsa əylənirsiniz bu cür?

Ana öz cod, qırışmış əllərini nəzərdən keçirirdi. Satıcı susurdu.

– Bəs xozeyin kimdir burada?

– “Huperin ferması” səhmdar cəmiyyəti, mem.

– Qiymətləri də o təyin edir?

– Hə, mem.

Ana ona dik baxdı və azca gülümsündü.

– Yəqin, hər bura gələn mənim kimi əsəbiləşir?

O cavab verməzdən qabaq susdu.

– Hə, mem.

– Ona görə zarafat edirsiniz?

– Yəni necə?

– Belə alçaq işlə məşğulsunuz. Yəqin, utanırsınız. – Ananın səsi həlim idi. Satıcı ovsunlanmış kimi baxırdı ona. O susurdu. – Deməli, belə, – dedi, nəhayət, ana. – Ət qırx sent, çörək – on beş, kartof – iyirmi beş. Cəmi səksən sent. Bəs qəhvə?

– Ən ucuzu iyirmi sentdir, mem.

– Demək, düz bir dollar. Yeddi nəfər işləyib, yalnız bir şam yeməyi üçün pul qazanıblar. – Yenə öz əllərinə nəzər saldı. – Bükün! – cəld söylədi ana.

– Oldu, mem, – dedi satıcı. – Təşəkkür edirəm. – O, kartofu kağız paketə qoyub ağzını səliqəylə bükdü. Sonra çəpəki anaya baxdı və tez gözlərini gizləyib piştaxtaya dikdi.

Ana ona göz qoyur və azacıq gülümsəyirdi.

– Belə işə necə gedə bildiniz bəs? – soruşdu ana.

– Bəs insan bir şey yeməlidir, ya yox? – dedi satıcı və hiddətlə təkrar etdi. – İnsan yeməlidir bir şey?

– Hansı insan? – soruşdu ana.

O, piştaxtaya dörd paket qoydu

– Qiymə, kartof, çörək, qəhvə. Düz bir dollar.

Ana talonu ona uzatdı və o, soyadı, məbləği yazana-can gözlədi.

– Belə, – dedi satıcı. – İndi başabaş olduq.

Ana paketləri piştaxtadan götürdü.

– Qulaq asın, – dedi o. – Bizim qəhvə üçün şəkərimiz yoxdur. Tom – oğlum şəkərlə istəyəcək. Qulaq asın. Onlar indi işləyirlər. Mənə şəkər verin, talonu isə sonra gətirərəm.

Satıcı gözünü kənara çəkdi – elə ki, ananı görməsin.

– Verə bilmərəm, – sakitcə dedi o. – Qayda belədir. Verə bilmərəm. Başıma oyun açarlar. Qovarlar məni.

– Axı onlar işləyirlər bağda. Onlara, yəqin, artıq on sentdən çox düşür. Mənə yalnız on sentlik verin. Tom şirin qəhvə istəyir. O xahiş etdi ki, şəkər alım.

– Verə bilmərəm, mem. Belədir qayda. Talonsuz mal verilmir. Rəis dəqiqəbaşı bunu təkrar edir mənə. Yox, verə bilmərəm. Bacarmaram. İlişərəm. Biz həmişə bu iş üstə ilişirik. Həmişə. Verə bilmərəm.

– On sentlik?

– Bir sentlik də verə bilmərəm. – O, yalvarıcı nəzərlə anaya baxdı. Birdən onun sifəti dəyişdi – qorxudan əsər-əlamət qalmadı. Cibindən on sent çıxartdı və kassaya saldı. – Budur, – yüngülləşərək dedi o, piştaxtanın altından kiçik paket çıxartdı, açıb qaydaya saldı, bir az şəkər tökdü ora, tərəzidə çəkdi və bir-iki parça da əlavə etdi. – Alın. Hər şey qaydasındadır. Talonu gətirərsiniz, mən öz on sentimi çıxararam.

Ana gözünü ondan çəkmirdi. Əlini uzadıb şəkəri götürdü və o biri paketlərin üstünə qoydu.

– Çox sağ olun, – astadan dedi ana. Qapıya yaxınlaşdı və kandarda dayanıb geri baxdı. – Bir şeyi möhkəm əxz eləmişəm, – dedi o. – Daim, gündən-günə buna əmin oluram. Əgər sənə dərd üz veribsə, ehtiyac içində-sənsə, incidiblərsə səni – yoxsullara üz tut. Yalnız onlar əl tutar; başqa heç kəs, – qapını arxasınca bağladı.

Satıcı piştaxtaya söykənərək heyrət dolu gözlərlə ananın arxasınca baxırdı. Ala-bula, kök pişik satıcının yanına

tullandı, tənbel-tənbel yaxınlaşıb özünü onun çiyinə sürtdü. O, əlini uzadıb pişiyi yanağına qısdı. Pişik quyruğunun ucunu titrədərək ucadan miyovuldayırdı.

Tom, El, ata və Con əmi artıq lap qaranlıq vaxtı bağdan qayıdırdılar. Onlar ayaqlarını güclə sürüyərək gədir-dilər.

– Əlini uzadıb şaftalı dərirsən, vəssalam, əvəzində belin ağrıyır, – dedi ata.

– İki günə keçib gedər, – dedi Tom. – Qulaq as, ata, şamdan sonra istəyirəm gedib darvazadan o yanda nə baş verdiyini öyrənirəm. Heç cür fikrimdən çıxmır. Mənimlə gedirsən?

– Yox, – dedi ata. – Mən, heç olmasa, bir az elə yaşamaq istəyirəm ki, işləyim və heç nə barəsində düşünməyim. Son zamanlar elə fasiləsiz başımı işlədib yormuşam. Yox, mən bir az oturum, sonra da yatacağam.

– Bəs sən, El?

El gözünü kənara çəkdi.

– Yox, mən bir az düşərgədə dolanım, görüm nə var, nə yox, – cavab verdi o.

– Con əmi getməyəcək, bilirəm. Nə olar, tək gedərəm. Maraq məni götürüb.

Ata dedi:

– Məndə marağ burada polismlər çoxalanda yaranacaq.

– Bəlkə, onlar gecə orada olmayacaqlar, – dedi Tom.

– Onları yoxlamaq fikrim yoxdur. Hara getdiyini anaya deməsən, yaxşıdır. Üzülər yoxsa.

Tom Elə sarı çevrildi.

– Bəs sənə orada nə baş verdiyi maraqlı deyil?

– Ondansa, düşərgəni gəzirim.

– Qızları axtarmaq üçün?

– Öz işimdir bu, – cavab qaytardı El.

– Mən isə, hər halda, gedəcəyəm, – dedi Tom.

Onlar bağdan qırmızı daxmaların iki sırası arasındakı tozlu yola çıxdılar. Bəzi qapılardan neft fənərlərinin tut-

qun, sarı işığı süzülürdü, içəridə isə, yarıqaranlıqda qara kölgələr hərəkət edirdi. Yolun o başında qarovulçu əvvəl-kitək tufəngi dizinə dayayıb oturmuşdu. Tom onun tuşuna çatarkən addımlarını yavaşıtıdı.

– Burada yuyunmağa yer var, mister?

Qarovulçu qaranlıqda onu nəzərdən keçirib dedi:

– Çəni görürsən?

– Hə.

– Orada şlanq var.

– Bəs su istidir?

– Bilməmişdik, böyük adam tapılıb. Bəlkə, sən Con Pirpoyd Morqansan?

– Yox, – dedi Tom. – Bu nə sözdür! Gecəniz xeyrə qalsın, mister!

Qarovulçu həqarətlə fınxırdı.

– İsti su! Təzə çıxıb. Bir azdan bir də gördün, vanna istədilər. – O, Coudların arxasınca qaşqabaqla baxdı.

Evin arxasından ikinci qarovulçu çıxdı.

– Nə olub, Mek?

– Əşi, murdar okilərdir. Məndən soruşur ki, isti su var?

İkinci qarovulçu tufəngin qundağını yerə düşürdü.

– Günah hökumət düşərgələrindədir. Yəqin, bunlar da olublar orada. Yox, nə qədər ki hökumət düşərgələrinin axırına çıxmamışıq, günümüz xoş keçməyəcək. Bir azdan təmiz döşəkağı istəyəcəklər səndən.

Mek soruşdu:

– Darvazanın o yanında nə var?

– Bu gün fasiləsiz bağırıblar. İndi federal polis onlarla məşğuldur. Paylarını alacaqlar. Deyirlər, orada bir hündür, arıq adamdır hamını qızırdıran. Bu gün tutacaqlar onu, bütün bu hay-küy də bitəcək.

– Hər şey belə rahat yoluna qoyulsa, biz işsiz qalacağıq, – dedi Mek.

– Bizim üçün həmişə iş tapılar. Bunlara “oki” deyirlər. Gərək gözün həmişə onların üstündə ola. Yox, görsək hövlləri yatır, bir az diksindirə də bilərik.

– Pulları azaldılar, onda, yəqin, hərəkətə gələrlər.

– Bəs necə! Yox, sən narahat olma, işsiz qalmarıq. Buranın xozeyinləri boş oturmurlar.

Coudların daxmasında soba gur yanırdı. Tavada kotletlər cızıltıyla yağ sıçradır, qazançada su qaynayır, kartof bişirdi. Otaq üstü içində idi, fənərin sarı işığında divarlarda tünd-qara kölgələr dolaşırdı. Ana sobanın qabağında iş görürdü, Roza Sarona isə ağır qamını sallayıb yeşik üstündə oturmuşdu.

– Hə, necədir, yaxşısan indi? – soruşdu ana.

– Qızarmış iyi gəlir – ürəyim bulanır. Amma yemək istəyirəm.

– Get qapının ağzında otur, – dedi ana. – Onsuz da, yeşiyi indi sındıracağam.

Kişilər dəstəylə içəri keçdi.

– Ətdir, vallahi ki, ətdir! – qışqırdı Tom. – Qəhvə də var! Of, nə yaman acmışam! O qədər şaftalı yedim, amma elə acam. Ana, harada yuyunum?

– Gedin çənə. Elə orada yuyunun. Uşaqları da ora göndərdim.

Kişilər otaqdan çıxdılar.

– Qalx, Roza. Qalx, – ana dümsüklədi onu. – Ya qapının ağzında otur, ya döşəkdə. Yeşik lazımdır mənə.

Roza Sarona əllərini yeşiyə dayaq verib ayağa qalxdı, döşəyə yaxınlaşdı və ağır-ağır oturdu. Ruf və Uinfild sakitcə evə girdilər və bacardıqca diqqətdən kənar olmağa çalışaraq kırıncə divarın yanında durdular.

Ana onlara baxdı.

– Görürəm, qaranlıq işinizə yararır. – O, Uinfildi tutub saçını yoxladı. – Yaşdır... amma çirki, yəqin, üstündədir.

– Sa-bun yox idi, – mızıldadı Uinfild.

– Bilirəm. Bu gün ala bilmədik. Sabah, bəlkə, sabun da oldu. – O, sobanın yanına qayıtdı, boşqabları yeşiyin üstünə düzdü və hər birinə yemək çəkdi – hərəyə iki kotlet və bir iri kartof, üç fal çörək. Sonra hər boşqaba kotlelin bişiyi yağdan tökdü. Kişilər saç-üzü yaş evə döndülər.

– Şam yeməyi gəlsin! – qışqırdı Tom.

Hərə öz payını götürdü. Dinməzəcə, acgözlüklə yeyib,

boşqabdakı yağı da çörəklə siyirdilər. Uşaqlar otağın bir küncünə çəkilib boşqablarını yerə qoydular və yeməyin üstə küçüklər kimi cumdular.

Tom son tikəsini uddu.

– Yenə verərsən, ana?

– Yox, – cavab verdi ana. – Elə bu idi. Siz bir dollar qazanmısınız, buna çatdı o.

– Elə buna?

– Burada hər şeyi baha satırlar. İmkan düşən kimi şəhərə getmək lazımdır.

– Mən doymadım, – dedi Tom.

– Sabah səhərdən işləyəcəksiniz. Sabah necə lazımdır yedirdərəm sizi... axşam.

El köynəyinin qoluyla ağzını sildi.

– Gedim bir az gəzişim burada, – dedi o.

– Mən də gedirəm səninlə. – Tom onun arxasınca getdi, qaranlıqda ona lap yaxınlaşdı. – Bəlkə, yenə də olsa, gedərsən mənimlə?

– Yox. Bayaq dedim – bir az burada gəzsəm, yaxşıdır.

– Özün bilən yaxşıdır. – Tom çevrilib komaların arasındakı yolun böyrüylə aram-aram addımladı. Bacaların tüstüsü alçaqdan yayılır, fənərlər qapı və pəncərələrin dördküncüyünü aydın göstərirdi. İnsanlar qapı ağzında oturub qaranlığa dalmışdı. Tom onların başlarını çevirərək ona baxdıqlarını görürdü. Yol son komadan ulduzların işığında tünd ot qalaqları sezilən biçilmiş çəmənliyə aparırdı. Ay qərbə üz tutmuşdu, yüksəkdə isə kəhkəşan uzun, şəffaf bulud kimi uzanırdı. Tom biçilmiş çəmənliyin sarılığını ikiyə ayıran qaramtil, tozlu yolla yüngül addımlayırdı. O, əllərini cibinə salıb düşərgənin əsas girişinə sarı getdi. Yolun kənarı çınqıllıq idi. Tom suyun şırıltıyla özünə otların arasıyla yol açıb keçdiyini eşidirdi. O, çınqıllığa qalxdı və aşağı boylanarkən axıb gedən tutqun suda ulduzların əksini gördü. Federal şose yaxınlıqda idi. Sürətlə şütüyən maşınların işığından bunu bilmək olurdu. Tom həmin tərəfə getdi. O, ulduzların işığında uca, yuxarı məftillə hörülmüş qapıları ayırd etdi.

Yolun kənarında qaranlıqda aydın seçilməyən qaraltı tərpendi. Kiminsə səsi eşidildi:

– Ey! Kimdir gələn?

Tom yerə mıxlanıb dayandı.

– Kimdir bu?

Kimsə qalxıb yaxına gəldi. Tom onun əlində tapança gördü. Cib fənarının işığı onun üzünə düşdü.

– Hara üz tutmusan belə?

– Heç, çıxdım bir az gəzim. Nədir, yoxsa olmaz?

– Get, başqa bir yerdə gəz.

Tom soruşdu:

– O yana olmaz məgər?

– Bu gün olmaz. Nədir – dönürsən geri, yoxsa fitlə kömək çağırım, tutaq səni?

– Əşi, cəhənnəm olsun qoy, – dedi Tom. – İcazə yoxdur, olmasın, mübahisə etməyəcəyəm. Dönərəm geri.

Qaraltı geri çəkildi. Fənar söndü.

– Sizin qeydinizə qalınq. Yoxsa qamarlayar sizi bu piketçilər.

– Hansı piketçilər?

– Qırmızı.

– Hə, – dedi Tom. – Onlar barədə mən heç nə eşitməmişəm.

– Buradan keçəndə görmədin?

– Nə isə gördüm, adamları, o qədər polismen vardı ki, heç nə ayırd etmək olmurdu. Fikirləşdim ki, qəzadır.

– Di get.

– Yaxşı. Olsun, geri qayıdım. – Tom çönüb getdi. Yolun üzündə yaxın irəlilədi, sonra addımlarını yavaşladı və qulaq verdi. Su arxının yanında yenot titrək səslə quğuldayır, uzaqda bağlı bir it acıqla vəngildəyirdi. Tom yol kənarında oturub yenə qulaq kəsildi. O, gecəquşunun incə, zərif qurultusunu, biçilmiş otluqda gəmiricilərin oğrun xışılısını eşidirdi. O, ətrafına baxındı – qaramtlı ot qalaqları adamı görünməz edirdi və demək olar ki, qalaqlar boyunda əyilərək yavaş-yavaş çəmənliyə adladı. O, ehtiyatla hərəkət edir, tez-tez dayanıb ətrafa boylanırdı.

Nəhayət, qabaqda beş sıra tarım çəkilməmiş məftil göründü. O, arxası üstə uzandı, başını aşağı sıranın altından keçirdi, məftili əliylə qaldırdı və ayaqlarıyla qabağa itələnilib o yana keçdi.

Elə qalxmaq istəyirdi ki, şosedə adamlar göründü. Gözlədi ki, keçib uzaqlaşsınlar, sonra qalxıb onların arxasınca getdi. O, ora-bura baxırdı ki, görsün ətrafda çadır var, ya yox. Şosedən hərdənbir maşın keçirdi. Çəmənlikdən keçən çaylağın üstündən beton körpücük salınmışdı. Tom onun üstündən aşağı boylandı. Dərin dərinin dibində içi fənərlə işıqlanan çadır gözə dəyirdi. O, körpücüyün üstündə durub brezent üzərində sürünən insan kölgələrini diqqətlə gözdən keçirdi. Çəpəri aşıb kolluq və alçaq söyüdlükdə üzünə aşağı enib çaylağın yanından keçən cığıra çıxdı. Çadırın önündə yeşiyin üstündə adam oturmuşdu.

– Axşamın xeyir, – dedi Tom.

– Kimsən?

– Mən... elə-belə... buradan keçirdim...

– Burada kimisə tanıyırsan?

– Yox. Dedim axı, keçirdim buradan.

Çadırdan baş çıxdı.

– Nə olub? – deyə soruşdu.

– Keysi! – qışqırdı Tom. – Keysi! Bura necə gəlib çıxmısan?

– Ay səni! Bu ki Tom Couddur. Gəl içəri, Tommi, gəl.

– Onu tanıyırsan? – yeşik üstə oturan adam soruşdu.

– Onu? Gəl bir tanımayım! Lap çoxdan tanıyıram.

Bura birlikdə gəlmişik. Keç, Tom. – O, Tomun qolundan tutub çadıra apardı.

Orada, quru yerdə üç kişi oturmuşdu, ortalarında fənər yanırdı. Kişilər Toma inamsız nəzərlə baxdılar. Gündən qaralmış, qaraqabaq birisi ona əl uzatdı.

– Eşitdim, Keysi səni qarşıladı.

– Çox şadam, – dedi o. Keysi, haqqında danışdığın adam budur?

– Bəli, özüdür. İlahi-pərvərdigar! Sizinkilər haradadır? Burada neyləyirsən?

– Deməli, – dedi Tom. – Öyrəndik ki, burada iş var. Yaxınlaşmışdıq ki, gördük polisənlər tökülüb yola – bizi basdılar bu fermaya. Bu gün bağda şaftalı yığırdıq. Mən hansı adamlarınsa yolun qırağında dayanıb dalımızca çıxırdığını görmüşdüm. Amma nə baş verdiyini söyləyən olmadı. Özüm öyrənmək qərarına gəldim. Keysi, bəs sən necə düşdün bura?

Vaiz qabağa əyildi, onun hündür, solğun alnı sarı işıq zolağına düşdü.

– Bu türmə əcaib bir yerdir, – dedi o. – Bax əvvəllər səhraya çəkildirdim, İsa kimi, düşünüb-daşınırdım. Bəzən olurdu ki, aydınlıq gəlirdi mənə. Əməlli-başlı isə hər şey türmədə aydın oldu. – Gözləri canlı və şən idi. – Yekə bir kameraydı, daim tıxılı-təpili olurdu. Adamlar gedirdilər, gəlirdilər. Mən, əlbəttə, danışırıdım hamıyla.

– Başqa necə ola bilər! – dedi Tom. – Səninki elə danışmaq olsun. Səni dar ağacına çəksələr, cəlladla da kəlmə kəsməyə imkan taparsan. Mən ömrümdə belə çoxdanışan görməmişəm.

Hamı gülüşdü. Üzü qırıq, yaşlı birisi əlini dizinə apardı.

– Bütün vaxtı danışır, – dedi o. – Adamların isə xoşuna gəlir – ləzzətlə qulaq asırlar.

– O axı keçmiş vaizdir, – dedi Tom. – Bunu boynuna alıb?

Keysi qımışdı.

– Beləliklə, – yenidən sözə başladı o, – bəzi şeylərdən baş çıxarmağa başladım. Türməyə hər cür adam düşür – biri əyyaşlığa görə, o biri oğurluq üstə – belələri daha çoxdur. Əksəriyyət ehtiyac üzündən oğurluq edir. Başa düşürsən? – soruşdu o.

– Yox, – dedi Tom.

– Axı bunların hamısı yaxşı adamlardır, anlayırsan? Bəs onları nə məhv edib? Ehtiyac. Yavaş-yavaş başa düşürdüm ki, bütün pisləklər ehtiyac doğurur. Amma işin mahiyyətinə heç cür vara bilmirəm. Bir dəfə nahara bizə turşumuş paxla verdilər. Biri çıxır-bağır saldı, heç bir xeyri olmadı. Çığırib ağzından çıxanı deyirdi. Gözətçi kame-

raya baş çəkib getdi. Onda ikincisi qışqırmağa başladı. Sonra biz də bir yerdə ona qoşulduq. Bilirsiniz nə oldu? Səsimizdən, az qala, divarlar uçacaqdı. Bir də gördük türmə bir-birinə dəyib! Gözətçilər vumuxmağa, ora-bura qaçmağa başladı. Sonra, axır ki, nahara bizə başqa yemək gətirdilər. Başa düşürsən?

– Yox, – dedi Tom.

Keysi ovcunu çənəsinə dayaq verdi.

– Bəlkə də, başqasının başına girməz. Gərək özün anlayasan. Papağın hanı bəs?

– Papaqsız çıxdım.

– Bacın necədir?

– Şişib – inək kimi. Yəqin, əkiz doğacaq. Bədəni qarnını saxlamır, əliylə tutub daşıyır. Axır ki, sən mənə anlatmadın burada baş verənləri.

Yaşlı kişi dedi:

– Etiraza çıxmışıq. Burada tətillər elan edilib.

– Əlbəttə, yeşiyə beş sent elə də böyük pul deyil, amma keçinmək olar.

– Beş sent? – qışqırdı qoca – beş sent? Sizə beş sent verirlər?

Çadıra gərgin sükut çökdü. Keysi dinməzəcə qaranlığa baxdı.

– Qulaq as, Tom, – dedi o, nəhayət. – Biz bura işləməyə gəlmişik. Bizə beş sent boyun oldular. Xirtləyəcən adam yığıldı. Gəldik bağa, orada isə bildirdilər ki, iki sent yarım veriləcək.

Buna heç bir nəfər də dolana bilməz, onda ki uşaqlar ola... Biz imtina etdik. Qovdular bizi. Bir də gördük polis-menlər tökülüşdü haradansa. İndi isə sizə beş sent ödəyirlər. Sən elə bilirsən, tətillər bitəndən sonra da beş sent verəcəklər?

– Bilmirəm, – dedi Tom, – hələ ki verirlər.

– Qulaq as, – Keysi sözüünə davam etdi. – Biz hamımız bir yerdə olmaq istədik, amma bizi ora-bura qovdular, donuz kimi. Neçəmizi döydülər! Donuz kimi. Sizi isə donuz kimi darvazanın qabağına sürdülər. Biz çox davam

gətirmərik. Aramızda elələri var, iki gündür ağzına tikə dəyməyib. Sən qayıdacaqsan ora?

– İstəyirəm qayıdım, – cavab verdi Tom.

– Bax belə... Oradakılara danış. Anlat ki, onlar bizi acından öldürür, öz kürəklərinə isə bıçaq saplayırlar. Görəsən – bizlə haqq-hesabı çürüdəcəklər, sonra səsinizi çıxarmağa macal tapmamış pulu iki sent yanma endirəcəklər.

– Deməyə çalışaram. Amma bilmirəm bunu necə edim. Ömrümdə belə mühafizə görməmişəm – hamı tufəngli. Yəqin, bir-birimizlə danışmağa da icazə yoxdur. Hamı yan keçir – salam da vermir. Gözlər yerə baxır – artıq söz-zad eşitməzsən.

– Yenə də bir cəhd elə, Tom. Elə ki biz getdik, pulunuz iki sent yarımacan azaldacaqlar. Bunun nə demək olduğunu özün yaxşı bilirsən – bir dollara bir ton şaftalını yığıb daşımaq. – O, başını aşağı saldı. – Yox... belə olmaz. Heç qarın doymaz bu cür. Dolana bilməzsən.

– Çalışaram, deyim.

– Bəs anan necədir?

– Pis deyil. Hökumət düşərgəsi onun çox xoşuna gəlmişdi. Duşxanalar, isti su...

– Hə... oralar haqda eşitmişəm.

– Yaxşı idi ora. Bircə iş tapa bilmədik. Getməli olduq.

– Gedib baxardım o düşərgəyə, – dedi Keysi. – Görüm necə yaşayırlar orada. Deyirlər, polismlər görünmür oralarda.

– Orada adamlar özləri üçün polismendir.

Keysi başını dikəltdi.

– Bəs şuluqluq düşmürdü ki? Dava-dalaş, oğurluq, əyyaşlıq?

– Yox, olmayıb, – cavab verdi Tom.

– Bəs biri sözə baxmasa – onda necə? Onda neyləyirlər?

– Düşərgədən qovurlar.

– Belələri çoxdur?

– Yox, – dedi Tom. – Biz orada bir ay yaşadığımız, tək bir dəfə oldu belə şey.

Keysinin gözləri işıldadı. O, o birilərə sarı çöndü.

– Eşitdiniz? Mən nə deyirdim? Polismenlər qayda-qanun yaratmaq əvəzinə özləri qarışıqlıq salır. Qulaq as, Tom. Sən bir adamlarla danışmağa cəhd göstər, qoy onlar da tətıl etsinlər. İki-üç günə əsl vaxtdır. Şaftalı yetişib axı. Onlara hər şeyi başa sal.

– Getməzlər buna, – dedi Tom. – Təki beş sent olsun, qalan şey onlarlıq deyil.

– Bəs axı beş senti ancaq ştrejkbrexerlərə verirlər.

– Bu, onların başına girməz. Beş sent. Onlar üçün əsas olan budur.

– Necə olsa, cəhd elə.

– Atam razı olmayacaq, bilirəm. Boyun qaçıracaq – onluq deyil.

– Hə, – ümitsizlik içərisində söylədi Keysi. – Düz deyirsən. Əvvəlcə bu, onun öz başına gəlsin gərək.

– Ac-acına oturmuşduq, – dedi Tom. – Bu gün isə şam yeməyinə ətimiz oldu. Deyirsən, atam başqalarına görə ətdən imtina edəcək? Roza süd içməlidir. Səncə, qarının o yanında hansısa adamlar boğaz yırtdıqları üçün anam uşağını acından öldürər?

Keysi kədərli dedi:

– İstərdim ki, onlar bunu anlasınlar. Anlasınlar ki, yalnız bu yolla ət yeməyi ilə özünü təmin edə bilərsən... Eh, hansını deyəsən! Mən yorulmuşam. Mən hiss edirəm ki, daha təqətim qalmayıb. Kameramızdakı bir adamı xatırlayıram. Onu gözümün qabağında ora ona görə salmışdılar ki, ittifaq yaratmaq istəyib. Haradasa baş tutub. Sonra hökumət adamları gəlib çıxıb. Sonda bilirsən nə oldu? O adamlara ki kömək etmək istəyirdi, ondan tamam uzaqlaşdılar. Onun yanında görünməkdən qorxurdular: “Get buradan. Səninlə təhlükəlidir”. O inciyir, kədərlənirdi, sonra hər şey keçib-getdi. “Bu elə də pis deyil, – deyirdi, – əvəllər nə olduğunu bilirsənsə. Fransa inqilabından sonra bütün başçıların başı bədənədən ayrılırdı. Amma axı biz bunu öz kefirmiz üçün deyil, başqa cür bacarmadığımızı görə edirik. Bu, bizim daxilimizdən

gəlidir. Bax, məsələn, Vaşinqton inqilab uğrunda mübarizə aparıb, sonra isə hər cür alçaq ona qarşı birləşib. Linkoln-la da həmin cür olub – onu da öldürmək istəyirdilər.

– Burada kef eləyəsi bir şey də yoxdur, – dedi Tom.

– Nədən dəm vurursan! Bir də o deyirdi: “Biz bacarmadığımızı edirik. Ən başlıcası isə – az da olsa, daim irəliləməkdir. Arada geri versən də, daha o qədər olmaz. Deyir, bunu sübut etmək olar və deməli, hər şey düzgün edilib. Heç nə boşa getməyib, ilk baxışdan başqa cür görünsə də”.

– Sən elə əvvəlki kimisən, – dedi Tom. – Elə çənə döyürsən. Götürək qardaşım Eli. İş-gücünü qız dalınca düşməkdir. Beynində başqa heç nə yoxdur. Burada da iki-üç günə birini tapacaq. Bütün günü bu haqda düşünür, bütün gecəni bununla məşğuldur. Sənin bu irəli, geri, yana söhbətlərinə tüpürmək belə istəməz.

– Düzdür, – dedi Keysi. – Düzdür. Həyatda öhdəsinə nə düşürsə, onu da icra edir. Təkcə o yox, hamısı belədir. Girişdə oturmuş adam çadırın ətəyini araladı.

– İşlər, nəyə, yaxşı deyil, – dedi o. Keysi bayıra boylandı.

– Nə olub ki?

– Özüm də bilmirəm. Nəyə narahatam. Xoflu olmuşam pişikdən betər.

– Nə olub axı?

– Bilmirəm. Nəyə görünür gözümə, qulaq verirəm – heç nə yoxdur.

– Lap səksəkəli olmusan, – dedi yaşlı kişi; qalxıb bayıra çıxdı. Sonra yenə qayıtdı. – Böyük qara bulud yaxınlaşır. Tufan olacaq. Ondan narahat olub. – O, yenə qaranlıqda gözdən itdi. O biri iki nəfər də qalxıb çölə çıxdı.

Keysi astaca dedi:

– Hamısı narahatdır. Polismlər elə “döyəcəyik, qovacağıq hamınızı buradan” deyib hədələyirlər. Məni isə başçı sayırlar, çünki çox danışıram.

Yaşlı kişi yenə çadıra qayıtdı.

– Keysi, fənəri söndür, çıx. Nəyə, yaxşı deyil işlər.

Keysi fitili fırlatdı. Işıq aşağı əyildi, alışıdı və söndü. Keysi oradan-buradan tuta-tuta bayıra çıxdı, ardınca Tom.

– Nə olub? – sakitcə soruşdu Keysi.

– Bilmirəm. Qulaq ver.

Qurbağaların gur qurultusu sakitliyə qarışır, cırcıramaların sərt tırtıltısı havanı dəlırdı. Lakin bu fonda başqa səslər – yol olan tərəfdə ehmallı addımlar, ayaq altında torpaq xırtıltısı, çaylaq boyu kolluqda xışıltı da eşidilirdi.

– Nə isə, heç nə ayırd edə bilmirəm. Aydın deyil. Bəlkə, bizə belə gəlir? – Keysi onları sakit edirdi. – Hamı buradadır. Yox, heç nə eşitmirəm. Bəs sən, Tom?

– Mən isə eşidirəm, – cavab verdi Tom. – Hə... Eşidirəm. Deyəsən, mühasirəyə alırlar. Yaxşısı budur, gəlin buradan gedək.

Yaşlı kişi pıçıldadı:

– Körpünün altına... bax, ora. Eh. Çadırı qoyub getmək istəməzdim.

– Gətdik, – dedi Keysi.

Onlar astaca çaylağın qırağıyla getdilər. Körpünün tağı irəlidə mağara kimi qaralırdı. Keysi əyilib körpünün altına girdi, dalınca Tom. Ayaqları sürüşüb suya düşdü. Tağ-tavan altında aydın eşidilən nəfəs səslərinə qulaq kəsilərək otuz fut irəlilədilər. Sonra o başdan çıxıb qamətlərini düzəltdilər.

Bərk qışqırtı eşidildi:

– Odur onlar! – İki işıq zolağı onları tapdı, sifətlərinə tuşlandı, gözlərini qamaşdırdı. – Dayan, yerində dur! – səslər qaranlıqdan gəlirdi. – Odur. Yekəbaş şeytan! Özüdür.

Keysi kor kimi baxırdı işığa, ağır nəfəs alırdı.

– Qulaq asın, – dedi o. – Siz nə etdiyinizi anlamırsınız. Uşaqları acından öldürmək istəyirsiniz.

– Sus, qırmızı əclaf!

Enli, yekəpər bir şəxs işığa çıxdı. Əlində ağ, təptəzə külüng sapı var idi.

Keysi təkrar etdi:

– Siz nə etdiyinizi anlamırsınız.

Yekəpər qolunu qaldırdı. Keysi yerə yatdı. Ağır dəyənək küt səslə onun gicgahına dəydi və Keysi böyrü üstə qaranlığa düşdü.

– Dayan, Corc, yoxsa, öldürdün onu.

– İşıq sal, – dedi Corc. – Aldın payını, əclaf! – işıq zolağı aşağı dirəndi, yeri hərləndi və Keysinin çapılmış başını tapdı.

Tom dayanıb vaizə baxırdı. İşıq zolağı ağır qıçların və təzə, ağ dəyənəyin üzərində dayandı. Tom dinməzcə atıldı, dəyənəyi əlinə keçirdi. Zərbə çiyin tərəfə düşdü...Əyri getdi. Özü də bunu hiss etdi. Lakin ikinci dəfə dəyənək tam gücüylə kəlləyə dəydi və yekəpər yıxılaraq daha üç zərbə aldı. İşıq zolaqları oyan-buyana qaçırdı. Qışqınc, təpik səsləri, kol çatırtısı eşidildi. Tom cansız bədən qarşısında dayanmışdı. Və birdən – dəyənəklə başa endirilən küt zərbə. Onu, sanki, ildırım vurdu. Bir an sonra isə o artıq, az qala, yerəcən əyilərək sahil boyu qaçırdı. Arxadan suda ayaq şappıltıları eşidilirdi. O, qəfil yana buruldu, kolların arasıyla keçərək lap sıx yerə çatdı və qısılib durdu. Arxadan gələnlər yaxınlaşır, işıq zolaqları çaylaq boyu dolaşdı. O, sürünərək diki qalxdı. Qabaqda meyvə bağı başlanırdı. Lakin səslər bura da gəlib çatırdı. O əyilib ləkələrin üstüylə qaçdı; torpaq ayaqları altında xışıldayır, ətrafa sıçrayırdı. Qabaqda su xəndəyi boyu çəmənliyi çəpərləyən kolluq qaralırdı. Çəpəri aşıb üzümlük və qarağat kolları arasından keçib tövşüyə-tövşüyə yerə uzandı. Əlini keyimiş üzünə, burnuna vurdu. Burnu əzilmişdi, qan axıb çənəsindən süzülürdü. Özünə gələndə kimi yerdə hərəkətsiz uzandı. Sonra yavaş-yavaş xəndəyə san süründü, üzünə soyuq su çilədi, köynəyinin ətəyindən bir tikə qoparıb islatdı, yanağına, burnuna sıxdı. Yaralı üzünü soyuqdan sızıldadı.

Tufan buludunun qara ləkəsi üfüqdə parlaq ulduzların əhatəsində durmuşdu. Ətrafa yenidən sükut çökdü.

Tom suya ayaq basdı, yer onu çəkməyə başladı. Biriki dəfə əl-qol atıb çətinliklə sahilə çıxdı. Yaş paltar bədəninə yapışırdı. Bir neçə addım atdı, su çəkmələrində laq-

qıldadı. Yerə oturdu, çəkmələrini çıxarıb, suyunu boşaltdı. Sonra yaş şalvarını aşağıdan ovucladı, pencəyini çıxartdı, burub sıxdı.

İrəlidə, şosenin yaxınlığında əl fənərlərinin su xəndəyi boyu dolaşan işıqları oynayırdı. Tom çəkmələrini geydi, ayağını ehtiyatla basaraq biçilmiş çəmənliyə çıxdı. Çəkmələr daha laqıldamırdı. O, istiqaməti qeyri-iradi seçirdi və nəhayət, çəmənliyin o biri tərəfindən yola çıxdı, oğrun-oğrun düzbucaqlı düşərgəyə yaxınlaşdı.

Keşikçi xışıltı eşidib qışqırdı:

– Kimdir gələn?

Tom yerə yatıb tərpnəmədi; işıq şüası üzərindən sıyrılıb keçdi. O, səssizcə Coudların komasına çatdı. Qapı cırıltıyla açıldı və ananın sakit, təmkinli, yuxu əlaməti olmayan səsi eşidildi:

– Kimdir?

– Mənəm. Tom.

– Tez gir yerinə. El hələ gəlməyib.

– Yəqin, qız tapıb.

– Uzan, yat, – astaca dedi ana. – Yerini pəncərənin altında salmışam.

O, yerini tapıb tamam soyundu, yorğanın altına girib yüngülcə titrəməyə başladı. Əzilmiş üzündəki keylik keçir, ağrı bütöv başına yayılırdı.

El bir saata gəldi, ehtiyatla pəncərəyə yaxınlaşdı, ayağını Tomun yaş paltarını üstə basdı.

– Asta, – dedi Tom.

El pıçıldadı:

– Yatmısan? Harada belə islanmısan?

– S-s, – dedi Tom. – Səhər danışaram.

Ata arxası üstə çevrildi və otağı gur, iniltili xorultu bürüdü.

– Nə soyuqsan, – dedi El.

– S-s. Yat. – Kiçik pəncərə qaranlıqda boz dördbucaq kimi qabarırdı.

Tom yatmamışdı. Üz sinirləri gərilməmişdi, sızıldaıyırdı, almacıq sümüyü dözülməz ağrı verirdi, partlamış burnu

şişib elə zoqquldayırdı ki, sanki, bütün bədənini oyan-buyana çırpırdı. O, dördkünc pəncərəyə baxır, ulduzların göydə yavaş-yavaş sürüşdüyünü, çərçivənin yan taxtası arxasında itdiyini görürdü. Vaxtaşırı keşikçilərin addımlarını eşidirdi.

Nəhayət, haradasa, uzaqda xoruzlar səs-səsə verdi və pəncərə yavaş-yavaş işıqlandı. O, barmaqlarının uclarını şişmiş üzünə toxundurdu. Bu hərəkətdən rahatsız olan El zarıdı və yuxuda nəsə dedi.

Hava asta-asta açıldı. Bir-birinə qısılmış evlərdən səhərin erkən səsləri – budaq şaqqıltısı, tava səsləri eşidildi. Ana birdən dikəlib döşəkdə oturdu. Tom bozuntul ala-toranlıqda onun yatmaqdan şişmiş üzünü görürdü. O, pəncərəyə xeyli baxdı. Sonra yorğanı üstündən atıb paltarına sarı dartındı. Elə yerindəcə başına keçirib qollarını qaldırdı. Paltar aşağı sürüşdü. Ana qalxıb ətəyini aşağı dartdı. Sonra yalın ayaqlarını ehtiyatla basaraq pəncərəyə yaxınlaşıb durdu; qıvrıq barmaqlarıyla hörüklərini açdı, onları hamarladı və yenidən hördü. O, əlləri qoynunda bir neçə dəqiqə hərəkətsiz dayandı.

Pəncərəyə düşən işıq onun üzünü aydınladırdı. O çönüb ehmallica döşəklərin arasıyla keçdi, fənəri götürdü. Qapaq cırıldadı; o, kibriti fitilə yaxınlaşdırdı.

Ata böyrü üstə uzandı və ona baxaraq gözünü döydü. Ana dedi:

- Ata, sən yenə bir şey aldın?
- Hə? Altmış sentlik talon.
- Onda qalx. Get ərinmiş piy və un al. Amma tez.

Ata əsnədi:

- Bəlkə, dükan hələ açılmayıb.
- Qoy açsınlar. Sizi yedirtməliyəm. Bir azdan işə getməliyik.

Ata kombinezonu və rəngi getmiş pəncəyi əyninə keçirdi, gedə-gedə əsnəyərək tənbel-tənbel evdən çıxdı.

Uşaqlar oyanmışdı, başlarını yorğanın altından çıxarıb ora-bura baxırdılar. Otaq səhər tutqunluğunda azca işıqlanmışdı. Ana döşəklərə göz gəzdirdi. Con əmi oyan-

mış, El isə möhkəm yatmışdı. Nəzərləri Toma dikildi. Bir anlıq diqqətini cəmləşdirdi, sonra cəld qabağa yeridi. Tomun sifəti şişib göyərmişdi. Dodaqlarında və çənəsinin altında laxta qan qaralırdı. Yanağındakı çarıq yaranın kənarları sıx dartılmışdı.

– Tom, – pıçıldadı o, – sənə nə olub?

– S-s, – dedi Tom. – Sakit. Dalaşmışam.

– Tom!

– Belə oldu, ana.

Ana onun yanında dizi üstə çökdü:

– Bir şey olub, Tom?

– Hə, – dedi o, nəhayət. – Mən işə çıxmayacağam, gözə dəyməməliyəm.

Uşaqlar böyük maraqla Tomu maritlayaraq sürünüb yanına gəldilər.

– Ana, ona nə olub?

– Sakit! – dedi ana. – Gedin, yuyunun.

– Sabun yoxumuzdur.

– Sabunsuz yuyunun.

– Toma nə olub?

– Bu saat susun. Özü də ağzınızı boş qoymayın.

Uşaqlar qarşı divara sürünərək çömbəlilib oturdular, bilərək ki, indi onlara toxunan olmayacaq.

Ana soruşdu:

– Yaxşı deyil?

– Burnum partlayıb.

– Onu demirəm.

– Hə, pisdir işlər.

El gözünü açıb Toma baxdı.

– İlahi-pərvərdigar! Harada düşdün bu günə?

– Nə olub? – soruşdu Con əmi.

Ata içəri girdi.

– Açıq idi. – Sobanın yanında yerə kiçik paketdə un və bir parça piy qoydu. – Bu nədir?

Tom dirsəyi üstə dikəldi və dərhal uzandı.

– Of, zəifləmişəm. İndi danışaram. Hamıya birdəfəlik. Bəs uşaqlar?

Ana divara qısılmış uşaqlara baxdı.

– Gedin, yuyunun.

– Yox, – dedi Tom. – Qoy eşitsinlər. Qoy onlar da bilsin. Yoxsa çərənləyəcəklər.

– Nə olub axı? – bilmək istəyirdi ata.

– İndi danışaram. Dünən getdim ki öyrənim, arxın yanındakılar niyə qışqırırdılar. Keysiylə rastlaşdım.

– Vaizlə?

– Hə. Vaizlə. Amma indi o, tətillə başçılıq edirdi. Onun dalınca gəldilər ki, tutsunlar.

Ata soruşdu:

– Kim gəldi?

– Bilmirəm. Hansısa adamlar. Düşərgənin yanında yolda bizi saxlayanlar kimi adamlardı. Əllərində dəyənək.

– O susdu. – Keysini gözümlün qabağında öldürdülər. Başını partlatdılar. Gözüm dumanlandı. Dəyənəyi qapdım. – Danışarkən gözləri önünə yenə gecə, qaranlıq, fənər işıqları gəlirdi. – Mən... mən vurdum birini.

Ananın nəfəsi daraldı. Ata yerində donub-qaldı.

– Öldürdün? – astaca soruşdu o.

– Bilmirəm... Gözlərim qaralmışdı. Qeyzlə vurdum ki, öldürüm.

Ana soruşdu:

– Səni gördülər?

– Bilmirəm. Bilmirəm. Deyəsən, gördülər. Əllərində fənər var idi.

Ana bir anlıq dınməzcə onun gözlərinə baxdı.

– Ata, – dedi o, – yeşikləri sındır. Yemək hazırlamaq lazımdır. Bir azdan işə getməlisiniz. Ruf, Uinfild! Soruşan olsa – Tom xəstələnib, eşitdiniz? – Boşboğazlıq etsəniz, onu... türməyə salacaqlar. Eşidirsiniz?

– Hə, ana.

– Con, gözün onlarda olsun, heç kəslə danışmasınlar.

– O, əvvəl içinə şey yığdıqları yeşiklərlə od qaladı, xəmir yağurdu, qəhvədanı pılətəyə qoydu. Nazik taxtalar tez alışırı, alov guruhagurla bacaya sovrulurdu.

Ata son yeşiyi sındırıb Toma yaxınlaşdı.

– Axı Keysi... Keysi yaxşı adam idi. Niyə bu işlərə baş qoşmaq fikrinə düşüb?

Tom qaşqabaqla dedi:

– Onlar hər yeşiyə beş sentdən işləməyə gəliblər.

– Biz də elə o qəddər alırıq ki.

– Hə. Biz ştreymbrexerlərik. Onlara iki sent yarım veriblər.

– Bu ki heç yeməyə də çatmaz.

– Billirəm, – usanmış halda səsləndi Tom. – Elə ona görə də tətill ediblər. Dünən isə, yəqin, tətill yatırılıb. Və bu gün, yəqin, bizə də iki sent yarım veriləcək.

– Əclaflar, necə yəni?..

– Belədir, ata, başa düşürsən? Keysi yaxşı adam idi, elə də qaldı... Yadımdan çıxmır. Uzanıb, başı xıncım-xıncım, qan fişqırır. Ay Allah! – O, gözlərini əliylə qapadı.

– Bəs indi nə edək? – soruşdu Con əmi.

El döşəkdən qalxdı.

– Mən nə edəcəyimi bilirəm. Çıxıb gedəcəyəm, vəs-salam.

– Yox, El, belə olmaz, – dedi Tom. – İndi sənsiz iş keçməz. Mən getməliyəm. Mənimlə xatalıdır. Bir az özümə gəlim, gedəcəyəm.

Ana sobanın yanında əlləşirdi. Başını yaxşı eşitmək üçün çevirmişdi. O, tavaya piy atdı və dağ olmağını gözləyib üstünə qaşığıla xəmir tökməyə başladı.

Tom sözünə davam etdi:

– Sənə getmək olmaz, El. Maşın sənin öhdəndədir.

– Bezmişəm lap.

– Nə etmək olar, El. Bu, sənin ailəndir axı. Sən əl tuta bilərsən. Mənimlə isə indi xatalıdır.

El hirsə deyindi:

– Qoymurlar qaraja düzəlim.

– Sonra düzəlersən. – Tom üzünü çevirib Roza Saronanı gördü. Roza döşəkdə uzanmışdı və ona gözü bərəli baxırdı. – Sən qorxma, – dedi ona Tom. – Bu gün sənə süd alacaqlar. – Keyikmiş Roza ona heç bir cavab vermədi.

Ata dedi:

– Necə olsa, düzünü bilməliyik, Tom. – Onu öldürmüsən?

– Özüm də bilmirəm. Qaranlıq idi axı. Sonra mənə kimsə vurdu. Bilmirəm. Allah eləsin, gəbərsin o əclaf. Allah eləsin...

– Tom! – qışqırdı ana. – Elə danışma.

Küçədən yavaş-yavaş yaxınlaşan maşınların gurultusu eşidildi. Ata pəncərəyə yaxınlaşdı.

– Gör nə qədər təzə adam gəlib, – dedi o.

– Tətilin, yəqin, axırına çıxıblar, – dedi Tom. – İndi, yəqin, bizə iki sent yarım verəcəklər.

– Yaxşı, belə axı qaca-qaca da yıgsan, bir naharlıq qazana bilməzsən.

– Bilirəm, – dedi Tom. – Zirzibil yeyin. Tutar yenə bir az. Ana tavadaki fətiri çevirdi və qəhvəni qarışdırdı.

– Qulaq asın, – dedi o, – Mən bu gün qarğıdalı dəni alacağam. Sıyıq bişirərəm. Benzin tapan kimi isə buradan getmək lazımdır. Bura pisdır. Tomu da tək heç yerə buraxmaram. Dünyasında!..

– Yox, ana, olmaz. Deyirəm axı, mənimlə təhlükəlidir indi.

Ana çənəsini yığdı.

– Elə o cür edirik. Di oturun, yeyin, getmək vaxtıdır. Yır-yığış eləyib mən də gələcəyəm. Bir az çox qazanmalıyıq.

Fətirlər elə isti idi, yağ sıçradırdı. Onlar qəhvəni cəld içib ikincisini süzdülər.

Con əmi gözünü boşqabdan çəkmədən başını yellədi.

– Bu, elə-belə ötməyəcək. Yenə günahlarım çıxır qabağıma.

– Bəsdir, sən Allah! – qışqırdı ata. Sənin günahlarınla əlləşməyə vaxtımız yoxdur. Di getdik. Siz də gəlin, uşaqlar, kömək edərsiniz. Ana düz deyir. Buradan tez çıxıb getmək lazımdır.

Onlar gedəndən sonra ana Tomun qabağına boşqab, fincan qoydu.

– Yeyəydin bir.

– Yox, ana, bacarmıram. Ağrıdan heç ağzımı açə bil-mirəm.

– Sən cəhd elə.

– Yox, ana, bacarmıram.

Ana onun yanında, döşəyin qırağında oturdu.

– Danış mənə. Hər şeyin necə olduğunu başə düşmək istəyirəm. Bu işlərdən baş çıxarmaq istəyirəm. Keysi ney-ləmişdi? Nəyə görə onu öldürdülər?

– Heç nə eləməmişdi. Dayanmışdı yerində, fənər işıq-larını onun üstünə saldılar.

– O, nə deyirdi? Onun dedikləri yadıncadır?

Tom dedi:

– Əlbəttə, yadıncadır. Keysi deyirdi: “İnsanları acın-dan öldürməyə ixtiyarınız yoxdur”. Sonra həmin pəzə-vəng ona “qırmızı əclaf” deyib söydü. Keysi isə dedi: “Nə etdiyinizdən xəbəriniz yoxdur”. Onda pəzəvəng vurdu onu.

Ana gözlərini endirdi, yumruqlarını sıxdı.

– Elə belə dedi?.. “Nə etdiyinizdən xəbəriniz yoxdur”?

– Hə.

– Bircə, nənəmiş eşidəydi onu.

– Ana... nəfəs alanda bu haqda fikirləşmirsən axı. Məndə də belə oldu. Heç fikirləşməyə macal tapmadım.

– Səni günahlandırmıram. Bu iş baş verməsəydi, sən orada olmasaydın, yaxşı olardı. Amma başqa cür edə bil-məzdin axı. Səndə günah görmürəm. – O, sobaya yaxın-laşib əsgini isti suda islatdı. – Götür, üzünə qoy.

Tom isti əsgini yanağına, burnuna yapışdırdı və ağrı-dan dartındı.

– Ana, mən gecə gedəcəyəm. İstəmirəm mənə görə əziyyət çəkəsiniz.

Ana hiddətlə söylədi:

– Tom! Mən bir çox şeyi anlamıram. Amma sənsiz bizə asan olmayacaq. Sənsiz tamam məhv olarıq. Vaxt var idi biz torpağımızda yaşayırdıq, onda hər şey sadə görünürdü. Qocalar ölürdü, körpələr doğulurdu və hamı-mız bir yerdə yaşayırdıq, bizim ailəmiz var idi, ayrılmaz...

Nəyin harada başlayıb, harada qurtardığını görürdün. İndi isə heç nə görmürsən. Heç nə anlamırsan. İndi hər şey əldən çıxır. El zarıyır, sızlayır – bizdən aralanmaq istəyir. Con əmidən heç bir fayda yoxdur. Ata öz yerini itirib. Daha ailəmiz yoxdur. Roza isə...– O çevrilib qızının geniş açılmış gözlərinə baxdı. – Onun uşağı olacaq, ailəsi isə yoxdur. Mən ona birtəhər ürək-dirək verməyə çalışıram. Uinfild... böyüyəndə ondan nə çıxacaq? Bir azdan lap vəhşiləşəcək. Elə Ruf özü də... heyvan kimi böyüyürlər. Bəs mən kimə söykənim? Getmə, Tom. Qal, bizə kömək et.

– Yaxşı, – yorğun-yorğun dedi o. – Yaxşı. Hərçənd belə olmamalıdır.

Ana çirkli qab-qaşiq ləyəninin yanına döndü, qalaylı boşqabları yuyub sildi. – Gecə yatmamısan?

– Yox.

– Onda yat. Gördüm, şalvarın, köynəyin yaşdır. Sobanın yanında qurutmaq lazımdır. – O, qab-qaçağı yığışdırdı. – Mən bağa gedirəm. Roza, gələn olsa – Tom xəstələnib, eşidirsən? Heç kəsi buraxma, bildin? – Roza Sarona dinməz başını tərpətdi. – Günorta üçün qayıdacağıq. Sən yat, Tom. Bəlkə, gecə getdik buradan. – O, cəld ona yaxınlaşdı. – Qaçıb eləməzsən, Tom?

– Yox, ana.

– Düz deyirsən? Heç yerə getməzsən ki?

– Yox, ana. Burada olacağam.

– Di yaxşı. Roza, yadından çıxmasın. – O çıxdı və qapını arxasınca möhkəm bağladı.

Tom hərəkətsiz uzanmışdı – birdən yuxu onu, sanki, sivrilib düşüncənin söndüyü nöqtəyə qaldırdı, yavaş-yavaş geri çəkildi və yenə apardı.

– Tom!

– Hə? Nədir? – Onu, sanki, itələyib oyatdılar. Roza baxdı. Qızın gözləri hiddətlə yanırıdı. – Nə istəyirsən?

– Sən adam öldürmüsən?

– Hə. Çığırma. İstəyirsən eşitsinlər?

– Qoy eşitsinlər! – qışqırdı o. – Mənə o qadın hər şeyi

başə salıb. İndi bilirəm günaha görə nə olur. Uşaq mægər sağılam doğılacaq? Konni çıxıb getdi, mənə lazım olan kimi yedirtmirlər. Süd-zad görmürəm. – O, əsəbi halda çığırdı. – Sən adam öldürmüsən! Mægər indi doğılar sağılam uşaq? Bilirəm... o, eybəcər olacaq... eybəcər! Mən heç vaxt qucaq-qucağı rəqs etməmişəm.

Tom döşəkdən qalxdı.

– Sakit, – dedi o. – Eşidib gəlirlər.

– Qoy eşitsinlər! O, eybəcər olacaq. Mən heç vaxt elə rəqs eləməmişəm.

Tom ona sarı yeridi.

– Sus!

– Mənə yaxın gəlmə. Bu, birinci dəfə deyil axı. Sən artıq birini öldürmüsən. – Rozanın rəngi qaralmışdı. Dili dolaşdı. – Səni görmək belə istəmirəm! – deyib yorğanı başına çəkdi.

Tom onun için-için, titrək ağlamasını eşitdi, dodağıni dişləyib duruxdu. Sonra atasının döşəyinin yanına yaxınlaşdı. Döşəyin altında otuz səkkiz kalibr uzun, ağır vinçester var idi. Tom onu götürüb lüləsində güllə olub-olmadığını yoxladı, çaxmağı çəkdi və yerinə qayıtdı. Vinçesteri yerə qoydu. Roza Sarona indi xısın hıçqırıqlarla ağlayırdı. Tom uzandı, yorğanla yaralı üzünü örtüb, kiçik nəfəs yeri saxladı, içinə çəkdi:

– Ay Allah!

Onların koması yanında maşınlar dayandı, səslər eşidildi.

– Neçə kişi var?

– Üçümüzük. Bəs nə qədər pul verirsiniz?

– İyirmi beş nömrəli evə sürün. Nömrələr qapının üstündədir.

– Oldu, mister. Bəs nə qədər pul verirsiniz?

– İki sent yarım.

– Bu nə deməkdir! Heç yeməyə çatmaz ki.

– Qiymət iki sent yarımındır. Bura cənubdan iki yüz adam gəlir, onlar bu pula da məmnun olar.

– Mister, Allahdan qorxun bir!

– Yaxşı, yaxşı. Razısınız – qalın, razı deyilsiniz – yolumuza davam edin. Sizinlə çənə-boğaz etməyə vaxtım yoxdur.

– Bəs axı...

– Qulaq as. Qiyməti mən qoymuram. Mənim işim sizi qeydə almaqdır. İşləmək istəyirsinizsə, buyuracaqsınız. İstəmirsinizsə – xoşluqla itilin buradan.

– Demək, nömrə iyirmi beş?

– Hə, iyirmi beş.

Tom döşəyin üstə uzanıb mürgüləyirdi. Otaqdakı xışıltı onu oyatdı. Əlini vinçesterə uzadıb qundaqdan möhkəm tutdu. Döşəyin yanında Roza Sarona dayanmışdı.

– Nə var? – soruşdu Tom.

– Yat, – dedi Roza. – Yat. Mən qarovul çəkirəm. Heç kim girməz bura.

Tom bir an dinməz onun üzünə baxdı.

– Yaxşı, – dedi o və yorğanı yenə başına çəkdi.

Ana qaş qaralanda evə döndü. Otağa girməmiş qapını döyüb dedi:

– Mənəm, – Tomu qorxutmamaq üçün. Qapını açıb içəri keçdi, əlində kiçik kisəcik vardı. Tom ayılıb döşəkdə oturdu. Yarası quruyub elə dartılmışdı ki, yanağının dərisi pənildəyirdi. Şişmiş sol gözü, demək olar ki, açılmırdı. – Gələn olmayıb ki? – soruşdu ana.

– Yox, – deyə cavab verdi Tom. – Olmayıb. Amma ödənişi azaltdılar.

– Haradan bilirsən?

– Küçədə danışığ eşitdim.

Roza Sarona laqeyd nəzərlə anaya baxdı.

Tom barmağıyla onu göstərdi.

– Ana, bu, çıxır-bağır salmışdı. Deyir, bütün dərdlər mənim üstümə töküləcək. Əgər onu belə narahat edirəmsə, getməyim yaxşıdır.

Ana Roza Saronaya sarı çevrildi.

– Nə olub sənə?

Roza Sarona qəzəblə donquldandı:

– Belə işlər ola-ola sağlam uşaq doğmaq olar?

Ana dedi:

– Di bəsdir! Bəsdir! Halını bilirəm, bilirəm ki, səndən asılı deyil, bununla belə, dilini dinc qoy.

Ana Toma sarı çöndü.

– Ona fikir vermə, Tom. Onun üçün indi asan deyil, özümdən bilirəm. Uşaq gözləyəndə, sanki, bütün baş verənlərin yalnız sənə daxil olur, hər söz qəlbinə toxunur və elə bil, hər şey sənənin əleyhinədir. Sən ona fikir vermə. Özündən asılı deyil.

– İstəmirəm mənə görə əzab çəksin.

– Di yaxşı. Qurtar. – Ana çantasını soyuq sobanın üstünə qoydu. – Bu gün, demək olar, heç nə qazanmadıq, – dedi o. – Buradan getmək lazımdır. Tom, mənim üçün budaq doğra. Yox, sənə olmaz. Bax, bu yeşiyi sındır – axırıncıdır. Tapşırdım, gələndə, heç olmasa, çör-çöp yığsınlar. Axşama şorba olacaq, üstünə bir az şəkər səpərəm.

Tom qalxıb sonuncu yeşiyi sındırdı. Ana odluğun lap qırağını qaladı ki, od yalnız bir konforun altında olsun. Qazançanı doldurub sobaya qoydu. Odun düz ortasında durmuş qazançadakı su bir az keçmiş cızıldayıb pıçqıldadı.

– Hə, iş bu gün necə keçdi? – soruşdu Tom.

Ana qarğıdalı ununu fincanla paketdən çıxartdı.

– Bu barədə heç danışmaq istəmirsən. Mən bu gün əvvəllər adamların necə zarafatlaşdıqlarını xatırlayırdım. İndi biz daha zarafat etmirik. Bu, çox pisdir. Biri zarafat edəndə isə çox kobud, yersiz və şit alınır. Bu gün birisi deyirdi. “Yaxşı, böhran bitdi. Təsəvvür edin, dovşan gördüm və heç kim qovmurdu onu”. O biri cavab verdi: “Burada məsələ başqa cürdür. İndi dovşanları vurmurlar. Onları tutub sağır və azadlığa buraxırlar. Sənə, yəqin, süd verəni düşməyib”. Məgər bu gülməlidir? Bəs Con əmi hindunu bizim dinə çevirib, evinə gətirəndə necə gülməyimiz yadıncadır, hindu isə onun bir anbar paxlasını yeyib qaçmış, özüylə bir şüşə viski də aparmışdı. Tom, götür əsgini, soyuq suda islatmışam, üzünə qoy.

Qaranlıq düşürdü. Ana fənəri yandırıb mıxdan asdı, çubuqlan oda atdı, qarğıdalı ununu yavaş-yavaş suya tökməyə başladı.

– Roza, – dedi o, – sıyığı qarşdırarsan?

Küçədən sürətli ayaq səsləri eşidildi. Qapı açılıb divara çırpıldı. Ruf güllə kimi otağa girdi.

– Ana! – çığırdı o, – ana, Uinfildin halı pisdir!

– Haradadır o? De!

Ruf tövşüyürdü.

– Ağappaq oldu, yıxıldı yerə. Bu gün o qədər şaftalı yeyib ki, bütün günü qarnı gedib. Durduğu yerdə yıxıldı. Rəngi tamam qaçıb!

– Gedək! – qışqırdı ana. – Roza, sıyıqda gözün olsun.

Ana Rufun dalınca bayıra cumdu. O, küçəylə ağır-ağır qaçır, qıza çata bilmirdi, qaranlıqda qabaqlarına üç kişi çıxdı, ortadakı qolları üstə Uinfildi aparırdı. Ana onlara sarı atıldı.

– Mənim uşağımdır, – qışqırdı o. – Verin onu mənə.

– Mən apararam, mem.

– Yox, mənə verin. – O, uşağı onlardan aldı, evə tərəf döndü, lakin birdən özünə gəlib, – çox sağ olun, – dedi.

– Dəyməz, mem. Uşaq əldən düşüb. Yəqin, qurdu var.

Ana tez geri qayıtdı. Uinfild bütün ağırlığı ilə hərəkətsiz halda onun qolları üstə sərilmişdi. Ana onu evə gətirib döşəyə qoydu.

– Nə olub sənə? Nə olub? – soruşurdu ana. Uinfild dumanlı gözlərlə ona baxdı, astaca başını tərpətdi və yenə kirpiklərini qapadı.

Ruf dedi:

– Ana, dedim axı, bütün günü qarnı gedib. Dəqiqə-baş o yana gedirdi. Şaftalıdan toxluq edib.

Ana əlini onun alınına çəkdi.

– İstiliyi yoxdur. Amma rəngi qaçıb, ovurdları batıb.

Tom onlara yaxınlaşıb fənərlə aşağı işıq saldı.

– Hər şey aydındır, – dedi o. – Aclıqdandır, zəifləyib. Bir qab süd al ona, zorla içirt. Qoy sıyığı südlə yesin.

– Uinfild, – dedi ana. – Halın yaxşıdır indi?

– Başım fırlanır, – cavab verdi Uinfild. – Elə bil, hər şey axır.

– Sən hələ ömründə belə ishal görməmişən, – böyük-böyük söylədi Ruf.

Ata, Con əmi və El qucaqlarında quru budaqlar, otağa daxil oldular. Budaqları sobanın yanına qoydular.

– Yenə nə olub? – soruşdu ata.

– Uinfild xəstələnib. Süd içməlidir.

– Allah, özün kömək ol! Hər birimizə nə isə lazımdır.

Ana soruşdu:

– Bu gün nə qədər qazanmışınız?

– Bir dollar qırx iki sent.

– Get onda dükana, Uinfild üçün bir qab süd al.

– Niyə xəstələnib axı?

– Niyəsini bilmirəm, amma xəstələnib. Di yeri. – Ata deyinə-deyinə evdən çıxdı. – Sıyıq bişirməyi unutmamısan ki?

– Yox. – Roza Sarona dediyinə sübut kimi qazanı tez-tez qarışdırdı.

El narazı halda mızıldandı:

– Bu nədir, anal! Elə bircə sıyıq? Özü də qaranlıq düşənəcn işləyəndən sonra?

– El, bilirsən ki, getməliyik. Benzin üçün saxlayıram. Özün də bunu bilirsən.

– Zibilə dönsün! Ət üzü görmürsənsə, necə işləyəsən burada?

– Sən bir susaydın, – dedi ana. – Ən vacib şey barədə düşünmək lazımdır. Bilirsən nə barədə.

Tom soruşdu:

– Söhbət məndən gedir?

– Çörəyimizi yeyib danışarıq, – cavab verdi ana. – El, benzin yola çatır?

– Çənin dördləbiridir, – cavab verdi El.

– Sonraya saxlama, indi de, – dedi Tom.

– Yox, dayan, sonra. Qarıqdır sıyığı, qarışdır. İndi qəhvə hazırlayaram. Şəkəri ya sıyığa tökün, ya qəhvəyə. İki-sinə də çatmayacaq.

Ata bir qab südlə qayıtdı.

– On bir sentədir, – ikrahla söylədi o.

– Bura ver. – Ana konserv qabını ondan alıb bıçaqla açdı, qatı südü fincana tökdü və Toma uzatdı. – Üinfil-də ver.

Tom döşəyin yanında dizi üstə çökdü.

– İç.

– İçə bilmirəm. Ürəyim bulanacaq. Məndən əl çəkin.

Tom qalxdı.

– Ana, indi içə bilmir. Sonra verərik. – Ana fincanı ondan alıb pəncərənin qabağına qoydu.

– İçib-eləməyəsınız, – deyə o, hamıya xəbərdarlıq etdi. – Bu, Üinfil-də üçündür.

– Mən südü heç görmürəm, – qaşqabaqlı dedi Roza Saronə. – Amma içməliyəm.

– Bilirəm. Sən axı ayaq üstəsən hələ, uşaq isə əldən düşüb. Sıyıq tutdu özünü?

– Hə. Qaşığı fırlanmır içində.

– Yaxşı, gəlin yeyək. Bu da şəkər. Hərəyə bir qaşığı. Kim necə istəyir – ya sıyığa tökün, ya qəhvəyə.

Tom dedi:

– Mən sıyığı istiotla, duzla xoşlayıram.

– Budur duz, – dedi ana. – İstiot isə tamam qurtarıb.

Artıq yeşik yox idi. Onlar döşəklərin üstə oturub, qazançanın dibi görünənədək sıyıqdan boşqablarına çək-dilər.

– Bir az Üinfil-də saxlayın, – dedi ana.

Üinfil-də döşək üstə dikəldi, südü içdi və dərhal ona aclıq gəldi. Qazançanı dizinin arasına alıb, içində nə qalmışdısı, yedi və qaşığıla qıraqlarını siyirməyə başladı. Ana yerdə qalan südü fincana süzüb Roza Saronəyə ötürdü. Sonra isti, tünd qəhvədən süzüb hamıya verdi.

– Yaxşı, danışacaqsınız, ya yox? – soruşdu Tom. Sizi eşidirəm.

Ata tərəddüdlə dedi:

– Rufiyə Üinfil-də bilməsə, yaxşıdır. Bəlkə, onlar çıxsın?

Ana dedi:

– Yox, onların da indi böyüklər kimi düşünmək vaxtıdır. Nə etmək olar... Ruf, sən də, Uinfild, burada dediklərimizi orada-burada danışmayın, yoxsa məhv edərsiniz bizi.

– Ağzımızdan qaçırmıyıq, – dedi Ruf. – Uşaq deyilik.

– Yaxşı, amma susun. – Qəhvə süzülmüş fincanlar yerə düzülmüşdü. Fənərin kəpənək qanadlarına oxşayan qısa, qalın odu divarlara sarımtıl kölgələr salırdı.

– Di danışın, – dedi Tom.

Ana dedi:

– Ata, sən de.

Con əmi qəhvədən bir qurtum içdi. Ata sözə başladı:

– Sən düz bilmisən – ödənişi azaldılar. Təzə işçilər də gəlirlər. Elə acdırlar ki, bir tikə çörəyə də işləməyə hazırdırlar. Əl uzatmağa macal tapmırsan, şaftalını gözünün qabağında qapırırlar. İndi bütün məhsul bir andaca yığılacaq. Dərilməmiş ağac görəni kimi cumurlar üstünə. Əlbəyaxaya çıxırlar – özüm görmüşəm. Biri deyir – ağac mənimdir, o biri soxulur böyrünə. Uzaqdan – El-Sentrodan gələnlərdir. Qurd kimi acdırlar. Bir parça çörək xətrinə səhərdən axşamacan işləyirlər. Məhsulu qəbul eləyə-nə deyirəm: “Belə də pul ödəyərlər?! – yeşiyə iki sent yarım?” Deyir: “Nə olar, çıxın gedin. Başqaları tapılar”. Deyirəm: “Özlərinə gələn kimi onlar da atıb gedəcəklər”. Cavabında deyir: “Gör ha! Onlar özlərinə gələ-nə kimi bütün şaftalılar yığılacaq”.

Ata susdu.

– Heç nə anlamıram, – dedi Con əmi. – Deyirlər, bu gün axşam iki yüz adam da gələcək.

Tom soruşdu:

– Bəs o barədə nə danışırırlar?

Ata dinmədi.

– Tom, – dedi o, nəhayət, deyəsən, elədir.

– Elə belə də bildirdim. Qaranlıqda yaxşı seçmədim, bununla belə, hiss etdim ki, öldürdüm.

– İndi elə bundan danışırırlar, – dedi Con əmi. – Keşikçi düzüblər, bəziləri linç tələb edir... Əlbəttə, o adam ələ keçirilsə.

Tom uşaqlara göz gəzdirdi. Onlar ona, az qala, göz-
lərini qırpmadan baxırdılar, sanki, məhz göz bağlanan
anda nəyinsə baş verəcəyindən qorxurdular. Tom dedi:

– O adam... bunu Keysi öldürüləndən sonra edib...

Ata onun sözünü kəsdi.

– İndi başqa cür danışırlar. İndi deyirlər ki, birinci o,
bunu edib.

Tom:

– Hə-ə !.. – səsləndi.

– Onlar hamını üstümüzə qızışdırırlar. Bütün ayıq-
sayıq keşikçiləri. Həmin adamı tapmaq istəyirlər.

– Bəs onu üzdən tanıyırlar?

– Üzdən çətin tanıyalar. Amma deyirlər, o yaralıdır.
Deyirlər, onun...

Tom əlini yavaş-yavaş qaldırıb bumuna toxundu.

Ana qışqırdı:

– Hər şey başqa cür olub axı!

– Sakit, ana, – dedi Tom. – Get görüm, sübut eləyə
bilərsən?! Keşikçilər bərimizdə nə toqquşdursa, həqiqət
olacaq.

Ana yarıqaranlıqda Tomun üzünə, dodaqlarına göz
yetirdi.

– Sən söz vermişən, – dedi o.

– Ana, bəlkə, necə olsa, mən... o adam getsə, yaxşı-
dır? Əgər... əgər o adam həqiqətən pis bir şey etsəydi,
deyərdi: “Nə etmək olar, edam edin məni. Qazanmışam
bunu”. Amma axı o, pis bir şey etməyib. Elə bil, pıspısa-
nı öldürüb, peşman olası heç nə yoxdur.

Ruf onun sözünü kəsdi:

– Biz Uinfilidlə hər şeyi bilirik, ana. O, hansısa adam-
dan niyə danışırsız?

Tom güldü:

– Deməli belə, o adamın dar ağacından sallanması
mənasızdır, çünki belə bir təsadüf düşmüş olsaydı, o,
eynən o cür edərdi. Bundan başqa, o istəmir ki, doğma-
ları ona görə əzab çəksinlər. Ana, getmək lazımdır.

Ana ağzını əliylə tutub öskürdü.

– Yox, – dedi o. – Hara gedəcəksən? Başqalarına yox, özününkülərə bel bağlaya bilərsən. Biz səni gizlədərik, çalışırıq ki, üzün sağalana qədər qarnın tox olsun.

– Ana, amma axı...

Ana ayağa qalxdı.

– Heç yerə getməyəcəksən. Səni buradan çıxarıb aparacağıq. El, düz qarıya sür maşını. Mən hər şeyi düşünmüşəm. Döşəyin birini yerə atırıq. Tom cəld onun üstünə çıxar, ikincisini ortadan dik qoyarıq və yandan bir şeylə tutarıq. Hava keçəcək – nəfəs almaq olar. Mübahisə eləmə. Elə o cür edərik.

Ata deyilməyə başladı:

– Daha kişilər ağzından kəlmə çıxara bilmir. İdarə eləməyə başlamısın. Gün gələr, lövbər salar bir yerdə, yaxşıca çəkərim sənə.

– Elə gün gələndə çəkərsən, – dedi ana. – Qalx, El. Tamam qaranlıqdır indi.

El maşının yanına getdi. Beynində hər şeyi hesabladı və maşını dala sürüb düz qarı ağzında saxladı.

Ana dedi:

– Di cəld olun!

Atayla Con əmi arxa bortdan döşəyi aşırıdılar.

– İndi ikincisini.

Onlar ikinci döşəyi qaldırdılar.

– Hə, Tom, tez ol!

Tom cəld borta dırmaşib içəri tullandı. Alt döşəyi düzəltdi, o birini üstünə çəkdi. Ata üst döşəyi dikinə qoydu. Yan bort tamasalarının yarıqlarından yolu görmək olurdu. Ata, El və Con əmi cəld qalan şeyləri yüklədilər: döşəklərin üstə yorğanları, yan tərəfə vedrələri qoydular. Arxaya üçüncü döşəyi sərdilər. Qazanlar, tavalər, paltarlar bir yerə qalaqlandı. Çünki yeşik qalmamışdı. Əşyalar, demək olar, daşınıb yüklənmişdi ki, əlində tüfəngi hazır tutmuş qarovulçu maşına yaxınlaşdı.

– Neyləyirsiniz burada? – soruşdu o.

– Çıxıb gedirik, – cavab verdi ata.

– Niyə?

- Bizə iş təklif edirlər... yaxşı iş.
– Haradadır o iş?
– Uldpetç yaxınlığında.
– Hələ bir dayanın, sizə baxım. – O, fənərlə əvvəlcə Elin, sonra atanın, sonra isə Con əminin üzünü işıqlandırdı.
– Elə bil, birisi də var idi sizinlə?
El dedi:
– Bura gətirdiyimiz? Ortaboylu, tutqun sifətli?
– Hə, deyəsən, eləydi.
– Onu yolda götürmüşdük. Hələ səhər çıxıb getdi, pulu azaldığından.
– Bir də de, təhər-töhürü necəydi?
– Ortaboylu, tutqun sifətli.
– Bəs üzü partlamış deyildi bu gün?
– Elə bir şey hiss etmədim, – cavab verdi El. – Benzin kolonkası necə, hələ açıqdır?
– Açıqdır. Səkkizcən.
– Oturun, – qışqırdı El. – Səhərə Uldpetçə çatmaq istəyirsinizsə, tələsməliyik. Ana, sən gəl kabinəyə.
– Yox, mən arxada oturacağam, – cavab verdi ana. – Ata, sən də bura qalx. Kabinədə isə Roza Sarona, Con əmi və El otursun.
– Ata, talonu mənə ver, – dedi El. – Görüm ona benzin götürə bilərəm? Bəlkə, xırdaladılar.
Onlar sola, benzin kolonkasına döənə kimi qarovulçu arxalarınca baxdı.
– İki qallon, – dedi El.
– Uzağa getmirsiniz, deyəsən?
– Hə, yaxına gedirik. Siz mənə talonu xırdalayarsınız?
– Əslində... olmaz bu.
– Qulaq asın, mister, – dedi El. – Bizə yaxşı iş təklif edirlər, bircə bu gün gecə ora çatmaq lazımdır. Çatmasaq, başqaları qamarlayacaq.
– Yaxşı. Amma talona qol çək.
El yola hoppanıb maşının o yanına keçdi.
– Əlbəttə, qol çəkərəm. – O, tıxacı burdu və radiato-
ra su tökdü.

– İki qallon?

– Hə.

– Hara gedirsiniz ki?

– Cənuba. İş söz veriblər.

– Belə de? İndi iş – babat iş azdır.

– Tanışımız var orada, – dedi El. – Arxayın gedirik. Yaxşı, sağ olun. – Yük maşını dala-qabağa gedib döndü və döşənməmiş küçənin çala-çuxurunda silkələnərək yola çıxdı. Faraların zəif işığı çınqıllığa düşdü; sağa cərəyan pis gəldiyi üçün tez-tez göz vururdu. Maşının hər titrəyişində yuxarıya yığılmış qab-qacaq səs salıb cingildəyirdi.

Roza Sarona astadan inildədi.

– Halın pisdirdi? – soruşdu Con əmi.

– Hə. Heç düzəlmir. Bir yerdə yorğunluğumu alsaydım... Niyə evdən çıxdıq axı! Evimizdə olsaydıq, Konni heç yerə getməzdi. Oxuyardı, iş verərdilər ona.

El və Con əmi susurdular. Onlar onunla Konni barədə danışmağa utanırdılar.

Ağ rənglənmiş qapının yanında yük maşınına qarovulçu yaxınlaşdı.

– Tamam gedirsiniz?

– Hə, – cavab verdi El. – Şimala gedirik. İş tapmışıq.

Qarovulçu fənərin işığını maşına tutdu, fənəri qaldırıb brezent örtünü işıqlandırdı. Anayla ata tərpənmədən parlaq şüaya baxırdılar.

– Belə, – qarovulçu darvazanı taybatay açdı. Yük maşını sola buruldu və şimalla cənubun kəsişməsi boyu uzanan 101 №-li geniş şoseyə tərəf getdi.

– Hayana gedəcəyimizi bilirsən? – soruşdu Con əmi.

– Yox, – cavab verdi El. – Qarasına gedirəm. Bezmişəm lap.

– Azad olmağımıza az qalıb, – təhdidedici səsle dedi Roza Sarona. – Yaxşı bir yer tapın, nəhayət.

Gecə havasında ilk şaxtaların yaxınlığı duyulurdu. Yol kənarındaki meyvə ağaclarında yarpaqlar artıq tökülməyə başlamışdı. Ana yan borta söykənib yükün üstündə, ata – üzü ona tərəf oturmuşdu.

Ana Tomu səsledi:

– Hə, necədir, babatsan?

Tom boğuc səsle cavab verdi:

– Bir az darısqallıqdır. Bağları keçmişik?

– Bax ha, ehtiyatlı ol, – dedi ana. – Saxlayıb-eləyərlər.

Tom döşəyin qırağını qaldırdı bir az. Yanında, haradasa qab-qacaq taqqıldayırdı.

– Lazım olsa, tez endirərəm, – dedi o. – Bir də, bu tələdə tutulmaq istəmirəm. – O, böyrü üstə dirsəklənib uzandı. – Of, əməlli-başlı soyuyub hava!

– Bulud sıxlaşır, – dedi ata. – Deyirlər, qış bu il tez girəcək.

– Ot erkən toxum bağlayanda da dələ hündürdə yuva qurur, hə? – soruşdu Tom. – Daha nələr toqquşdurmur insanlar. Bəs köhnə şalvara görə havanı təyin etmirlər ki?

– Bilmirəm, – cavab verdi ata. – Mən artıq qışı hiss etdim. Dəqiq bir şey deməkdən ötrü isə gərək neçə qış burada yaşayasan.

– Biz axı hara gedirik? – soruşdu Tom.

– Bilmirəm. El sola döndü. Bura gəldiyimiz həmin yola oxşayır.

Tom dedi:

– Bilmirəm hansı daha yaxşıdır. Baş şose ilə getsək, dəqiqəbaşı polismlnlərə tuş gələcəyik. Məni bu sir-sifətdə görüb, əlüstü tutub aparacaqlar. Bəlkə, ara yola dönək?

Ana dedi:

– Tıqqıldat, qoy saxlasın.

Tom yumruqla burtu döyəclədi, maşın yolun kənarında dayarıdı. El düşüb arxa borta yaxınlaşdı. Ruf və Uinfild burunlarını yorğanın altından çıxartdılar.

– Nə var? – soruşdu El.

Ana dedi:

– Məsləhətləşmək lazımdır. Bəlkə, ara yollarla gedək? Tom deyir, elə yaxşı olar.

– Üzümə görə, – əlavə etdi Tom. – O saat görəcəklər. Elə birinci polismen saxlayar.

– Onda bəs hayana gedək? Mən düşünürdüm, şimala. Biz cənubdan gəlirik.

– Elə belə get, – dedi Tom. – Amma ara yollarla.

El soruşdu:

– Bəlkə, saxlayıb bir yerdə gecələyək, səhər subhdən gedək?

Ana cəld dedi:

– Yox, hələ tezdir. Buradan uzaqlaşmaq lazımdır.

– Yaxşı. – El kabinəyə qalxdı və yük maşını yerindən tərpəndi.

Rufia Uinfild yenə yorğana büründülər. Ana qışçırdı:

– Uinfild necədir orada – babatdır?

– Əlbəttə, pis deyil, – dedi Ruf. – O yatmışdı.

Ana yenə borta söykəndi.

– Çox qəribədir, inanmaq olmur – elə bil, qovurlar səni. İtə dönmüşəm lap.

– Hamı elə olub, – dedi ata. Hamı. Gördün, bağda necə savaşırdılar? İnsanlar dəyişir. Hökumət düşərgəsində acıqlı adam yox idi.

El aralıq yola buruldu, faraların sarı işığı daşlığa düşən kimi titrəşdi. Meyvə ağacları qurtardı, pambıq kolları başladı. Yük maşını aralıq yollarla dolaşaraq, zəmilər boyunca daha iyirmi mil getdi. Sonra yol, qıraqlarını kol basmış çaylaq boyu uzandı, sonra körpüyə tərəf döndü və o biri tərəfdə yenə sahildən keçdi. Və az keçmiş faralar təkərsiz yük vaqonlarının uzun sırasını, yolun lap yaxınlığında isə “Pambıqyığanlar tələb olunur” yazılmış nəhəng lövhəni işıqlandırdı. El sürəti azaltdı. Tom tamasaların arasındakı yarıqdan baxırdı. Maşın daha iki-üç mil keçmişdi ki, Tom bir daha divarı döyəcəldi. El yolun qırağında saxlayıb yenə kabinədən çıxdı.

– Nədir yenə?

– Mühərriki söndür, qalx bura, – dedi Tom.

El kabinəyə çıxdı, arxa tərəfə sürdü, mühərriki və faraları söndürdü. Sonra arxa bortdan yuxarı qalxdı.

Tom qazançaların, tavaların arasıyla keçib dizləri üstə ananın qarşısında dayandı.

– Qulaq asın, – dedi o. – Bunlara işçi lazımdır. Bax, orada lövhə var idi. Mən elə fikirləşirdim necə edim ki, həm sizinlə qalım, həm də heç kəsə ziyanım dəyməsin. Üzüm sağalandan sonra narahatlıq olmayacaq, indi isə təhlükəlidir. Vaqonları görürsünüz? İşçilər orada qalır. Bəlkə, sizə də iş tapıldı? Bura işə düzələrsiniz, belə vaqonda da yaşayarsınız.

– Bəs sən? – soruşdu ana.

– Sahildəki kolluğu gördün? Orada gizlənmək olar, heç kim məni görməz. Axşamlar isə mənə yemək gətirərsiniz. Bir az o yanda drenaj borusu var. Baxaram, bəlkə, yatmaq oldu orada.

Ata dedi:

– Mən məmnuniyyətlə gedərəm pambıq yığmağa. Necə olsa, bildiyim işdir.

– Vaqonlarda, yəqin, yaxşı olar, – dedi ana. – Təmiz, quru. Səncə, orada, kolluqda gizlənmək olar?

– Əlbəttə. Gedə-gedə gözdən keçirdim. Bir yer tapıb oturub gözləyəyəm, üzüm sağalan kimi çıxaram bayıra.

– Üzündə çarıqlar qalacaq, – dedi ana.

– Böyük şeymiş! Kimdə çarıq yoxdur ki?

– Mən bir dəfə dörd yüz funt yığmışdım, – dedi ata. – Düzdür, onda yaxşı məhsul var idi. Yığma hamı getsə, pul da olar.

– Onda ət də olar, – dedi El. – Hə, bəs sonrası?

– Qalx yerinə, gecəni maşında keçiririk, – dedi ata. – Səhərdən isə... iş başına. Mən qozaları qaranlıqda belə görürəm.

– Bəs Tom necə olsun? – soruşdu ana.

– Ana, mənim haqqımda fikirləşmə. Özümlə yorğan götürəcəyəm, qayıdanda diqqətlə baxın. Drenaj borusu var orada. Mənə çörəkdən, kartofdan, sıyıqdan ora gətirərsiniz. Qoyub gedin. Mən sonra götürərəm.

– Bilmirəm... Vallah.

– Məncə, yaxşı fikirdir, – dedi ata.

– Əlbəttə, yaxşıdır! Üzüm sağalan kimi gəlib sizinlə bir yerdə pambıq yığacağam.

– Yaxşı, – deyə ana razılaşdı. – Bircə çalış, ehtiyatlı ol. Kimsənin gözünə görünmə.

Tom yük maşınının arxa tərəfinə qalxdı.

– Mən, bax, bu yorğanı götürürəm. – Ana, deməli, qayıdanda drenaj borusunu tap.

– Bircə, özünü qoru, – dedi ana. – Bax, qoru özünü.

– Əlbəttə! – dedi Tom. – Başqa cür necə ola bilər? – O, arxa bortdan enib sahilə sarı getdi. – Gecəniz xeyrə qalsın, – qışqırdı o.

Ana onun qaraltısının zülmətə qarışaraq sahiləki kolluqda itməsini görürdü.

– İlahi! Bundan da betərini göndərmə, – dedi o.

El soruşdu:

– Qayıdaq geri?

– Hə, – cavab verdi ata.

– Ancaq asta-asta, – dedi ana. – Mən o deyən borunu tapmaq istəyirəm. Bircə, gözdən qaçırmayaydım.

El dar yolda maşını geri döndərənmə kimi dala-qabağa çox sürdü. Yavaş-yavaş gəlib yük vaqonlarına çatdılar. Fəraların işıqları qaranlıqda hündür qapıların pilləkənləri üzərinə düşdü. Vaqonlar qaranlıq, ətraf sakitlik idi. El fəraları söndürdü.

– Siz Con əmiylə yuxarı qalxın, – dedi o, Roza Saronaya. – Mən isə kabinədə yatacağam.

Con əmi Rozaya maşına qalxmağa kömək etdi. Ana qab-qacağı kənara itələdi. Hamı arxa bortun yanında sıxlaşıb uzandı. Vaqonlardan birində uşaq içini çəkərək ağlamağa başladı. Bir it qaçaraq yola çıxdı, yeri iyləyə-iyələyərək gəlib Coudların yük maşınının bərabərinə çataraq yavaş-yavaş ətrafına dolandı. Çaylaqdan həzin su şırıltısı eşidirdi.

XXVII fəsil

“Pambıqyığanlar tələb olunur” – yollar boyu plakatlar, vərəqələr – narıncı vərəqələr görünür: “Pambıq yığanlar tələb olunur”.

Burada yazılıb hayana getməliyik: bax, bu yola.

Tünd-yaşıl gövdələr oduncaqlaşır, qozaların caynağı pırtlayıb çıxmaq istəyən ağ, çiy pambığı tutub saxlayır, eynən qarğıdalı toxumu kimi.

Bircə bu qozalara əlimiz çataydı. Əlimin ucuyla, ehtiyatla toxuna biləydim onlara.

Elə tez yığiram ki. Bax, onunla danışmaq lazımdır – getdik.

Mən pambıq yığımına gəlmişəm. Kətan kisəniz var?
Yox, haradan...

Kisəyə görə – bir dollar. İlk yüz funt yarım maaşından çıxarıq. Tarlada birinci yığımın yüz funtuna səksən sent düşür. İkinci yığımda – doxsan. Götür kisəni. Bir dollar verməlisən. İndi pulun yoxdursa, ilk yüz funt yarım maaşından çıxacağam. Ədalətlidir bu, özün başa düşürsən.

Əlbəttə, ədalətlidir. Yaxşı gış kisədir, bütün mövsümü görür. Altı yırtılsa, o biri ağzını da tikib çevirmək olar. Yırtıq tərəfi kəsilər. İkisi də yırtılanda ortası ki qalacaq! Yaxşı gışdir, tuman çıxar ondan, ya da gecəköynəyi. Demək artıqdır, gış kisə əla şeydir.

Onu qurşağına bağla. Yaxşı tut, qıçların arasında özünlə daşı. Təzə-təzə asandır daşımaq. Barmaqlar pərqu lopaları qoparır, əllər qıçların arasında sallanan kisəyə girir. Arxadan uşaqlar gəlir; onlarda gış kisə yoxdur – cüt torba götürürlər, ya da atanınkına yığarlar. İndi bir az ağırlaşdı. Qabağa əyil, sürü onu arxanca. Mən pambıq yığmağın ustasıyam. Barmaqların işini bilir, özlərinə qoza bəyənilib seçir. Sıraların arasıyla addımlayırsan, qonşularla danışırısan, kisə ağırlaşana qədər mahnı da oxumaq olar. Barmaqlar özləri axtarıb tapır. Barmaqlar hər şeyi bilir. Gözlərin kola baxır, yolursan, sanki, qarasına.

O ləkdən bu ləkə, bir-biriylə söhbətləşirlər.

Bizim tərəflərdə bir arvad var idi – adını çəkməyəcə-yəm – birdən-birə, günlərin bir günü zənci balası doğdu. Heç kəsin heç nədən xəbəri olmayıb. Axır ki, zəncini görənlər olmadı, qadın isə o gündən başını qaldıraraq heç kimin üzünə baxa bilmədi. Bilmədim niyə yadıma düşdü bu. Hə – arvad yaxşı pambıqyığı idi.

İridir kisə – ağırlaşdı, sürü dalınca. Budlarını gər, daşı kisəni, yük atı kimi. Uşaqlar isə əlindəkini atanın kisəsinə soxurlar. Yaxşı məhsul var. Aşağı kollar yaxşı deyil – gövdələr nazik, qurudur. Ömründə burada, Kaliforniyadakı kimi pambıq görməmişəm. Telləri uzundur – bundan yaxşısına heç yerdə rast gəlməmişəm. Torpaq, altda sürətlə məhv olur. Tutaq ki, kimsə özünə sahə almaq istəyir. Almaq nəyə gərək? İcarəyə götür. Torpaq qüvvədən düşdü – köç təzə yerə.

İnsanlar tarlada cərgəylə hərəkət edirlər. Barmaqlar öz işini bilir, bic-bic yarpaqların arasını itələyir, qozaları tapır. Heç baxmaq lazım deyil.

Kor olsaydım belə, yığardım. Hissiyatla tapıram qozanı. Yerli-dibli siyirirəm, elə bil, sovururam onu.

Daha kisə doldu. Daşı onu tərəzinin yanına. Mübahisə elə. Tərəziçi deyir, guya, sən altdan daş qoymusan. Heç özündən danışmır! Tərəzilər tamam fırıldaqdır. Olur ki, haqq onun tərəfindədir – kisəyə daş qatılıb. Olur ki, sən haqlısan – fırıldaq tərəzidir. Bəzən isə olur ki, ikiniz də haqlısınız: daş da var, tərəzi də fırıldaqdır. Mübahisə – həmişə mübahisədir, döyüşsüz təslim olma. Onda özünü əməlli-başlı insan sayırsan. O da özünü insan sayır.

Daş? Danışırısan də! Bəlkə də, biri düşüb haradansa. Dördübir funtluq? Böyük şeymiş. Təbə olma, mübahisə elə.

Boş kisəylə qayıdırsan. Bizim öz kitabçamız var. Çəkini qeyd edirəm. Bunsuz olmaz. Onlar görəcəklər ki, qeyd aparırısan, kələk gəlməyəcəklər. Yox, qeyd aparmasan, onda işin yaşıdır.

Yaxşı işdir. Uşaqlar arxayın qaçışır. Bəs sən pambığı özüyüqün maşınlar barədə eşitməmişən?

Eşitmişəm.

Səncə, onlardan buraxacaqlar?

Əgər buraxsalar, deyirlər, onda əl yığımının sonudur.

Axşam düşür. Hamı yorulub. Amma yaxşı işlədik. Pul alacağıq – üç dollar. Mən yığirdim, arvadım da, uşaqlar da yığirdi.

Pambıq tarlasına maşınlar yaxınlaşır. Çadırlar bir-birinin ardınca düzülür. Üstü torla tanm çəkilmiş qoşqulu yük maşınları ağ pambıqla yüklənib. Pambıq məftil çəpərlərə ilişib qalır, azca külək qalxdı, ağ topalar yolla diyirlənir. Təmiz ağ pambıq pambığı çiyiddən ayıran maşınlara gətirilir. İri koppuş kisələr düzülüb kompressoru gözləyir. Pambıq paltara yapışır, bığa-saqqala ilişib qalır.

Belini büküb addımla, nə qədər ki qaranlıq düşməyib, doldur kisəni. Bıç barmaqlar eşələyib qozaları tapır. Budlar gərilib kisəni sürüyür. Axşama doğru uşaqlar yorulur, ayaqları ləklərdə dolaşır. Gün isə batmağa başlayır.

Kaş çox işləyəydim burada. Pul elə də olmasa da, kaş ki çox qalaydım.

Narınıcı vərəqələrlə bura cəlb olunmuş sınıq-salxaq maşınlar bir-birinin ardınca yoldan çıxıb gəlir.

Giş kisə varındır?

Yox.

Bir dollar çıxacağıq.

Cəmi əlli adam olsaydı, işləmək olardı, amma beş yüz nəfərlik burada. İş tez qurtaracaq. Birisini tanıyıram – bir kisə pambığın pulunu axıracan vermədi. Gedirsən təzə yerə – təzə kisə verirlər, birinci yüz funt yarımı yığana qədər görürsən daha pambıq qalmayıb.

Heç olmasa, çəpik-quruş yığ! Qış gəlir! Qışda Kaliforniyada iş olmur. Nə qədər ki hava qaralmayıb, doldur kisəni. Bax o, ağır gəlsin deyə iki topa torpaq atdı – gördüm mən.

Guya, neyləyirəm! Sadəcə, fındıdaq tərəzini tarazlaşdırıram.

Məndə qeyd olunub – üç yüz on iki funtdur.

Düzdür.

İşə bax! Mənə heç nə demədi. Yəqin, tərəzi vurur. Neynək, yenə də, bu günüm babat oldu.

Deyirlər, bura min nəfər də gəlir. Sabah heç kəsə aman vermərik, qozaları əlləri altından qapıb cərgələri biçərik.

Pambıqyığanlar tələb olunur. İşçi çox olduqca məhsul pambıqayıran cin maşınlara tez yollanır.

İndi isə evə, düşərgəyə gedək. Bizdə bu gün qabırğa əti olacaq. – Billah!

Qabırğa əti üçün pulumuz var. Uşağın əlindən tut, lap acından gedir. Qaç ora, dörd funt qabırğa əti alarsan. Arvad ləzzətli fətir bişirəcək, əgər çox yorulmayıbsa...

XXVIII fəsil

On iki yük vaqonu çaylağın yaxınlığında kiçik talada bir-birinə yaxın iki sıra düzülmüşdü. Hər sırada altı vaqon var idi. Üstündən təkərləri açılmışdı, geniş sürütləmə qapılardan aşağı pillələr uzanırdı. Qalmağa yaxşı yer düzəldilmişdi – damı su buraxmır, yel çəkmirdi. On iki vaqonda iyirmi dörd ailə yerləşmişdi: hər vaqonda iki ailə var idi. Vaqonlarda pəncərə yox idi, lakin geniş qapılar daim açıq qalırdı. Ailələrin yerləşdiyi yer bir-birindən brezentlə ayrılırdı, sərhəd isə yalnız qapıdan düşən işıq idi.

Coudlara qıraq vaqonlardan birinin yarısını vermişdilər. Əvvəlki sakinlər ağzına boru quraşdırılıb divardakı deşikdən çölə çıxarılmış neft bidonunu burada qoyub getmişdilər. Qapı açıq ikən belə vaqonun küncləri qaranlıq idi. Ana öz tərəfini brezentlə ayırmışdı.

– Bura pis deyil, – dedi ana. – Düzü, yalnız hökumət düşərgəsi buradan yaxşı idi.

O, hər axşam döşəkləri yerə sərir və hər səhər yenisindən yığışdırırdı. Onlar hər gün tarlaya pambıq yığmağa gedirdilər. Hər axşam şam yeməyinə ətləri olurdu. Şənbə günlərinin biri Tulareyə gedib dəmir soba, Elə, ataya, Uinfildə və Con əmiyə təzə kombinezon, anaya paltar aldılar. Ananın bayram paltarı isə Roza Saronaya oldu.

– O, yaman kökəlib, – dedi ana. – Təzəsini niyə alağ?

Cudların bəxti gətirmişdi. Onlar məqamında gəlib vəqonda yer tuta bilmişdilər. İndi bütöv tala sonra gələnlərin çadırlarıyla dolmuşdu, vəqonun sakinləri isə artıq bünövrədən yaşayanlar və müəyyən mənada, yerli aristokratiya sayılırdı.

Ensiz çaylaq söyüdlükdə gah gizlənilib, gah görünərək talanın böyründən axırdı. Hər vəqondan ona san möhkəm tapdanmış ciğir gedirdi. Vəqonların arasına iplər çəkilməmişdi və hər gün zivələlərə qurudulmaq üçün pal-paltar asılırdı.

Onlar axşam vaxtı qoltuqlarında bükülü kətan kisə tarladan qayıdırdılar. Yolayncının yanında həmişə müştəriylə dolu olan dükana girdilər.

– Hə, bu gün necə oldu?

– Pis olmadı. Üç dollar yarım. Burada bir az çox qala bilsəydik... Uşaqlar öyrənir, yaxşı pambıqyığan olacaqlar. Ana iki balaca kisə tikib. Böyük kisəyə gücləri çatmır. Ağzınacan doldurub boşaldırlar bizimkilərə. Köhnə köynəklərdən tikib. Sağ olsunlar – işləyirlər.

Ana ət olan yerə yaxınlaşdı, diqqətini cəmləşdirib düşüncəylə barmağını dodağına aparıb üfürdü.

– Bir az donuz əti döyməsi götürək. Neçəyədir?

– Funtu otuz sentdir, mem.

– Üç funt verin. Bir də şorbalıq ət, yaxşı tikə qoyun. Sabah qızım şorba bişirəcək. Bir də onun üçün bir şüşə süd verin. Onsuz heç keçinə bilmir. Uşaq gözləyir. Tapşırıqlar çoxlu süd içsin. Qoy fikirləşim... kartofumuz var.

Ata əlində meyvə şirəsi, piştaxtaya yaxınlaşdı.

– Götürək? – soruşdu o. – Kökə bişirərsən.

Ana qaşlarını çatdı.

– Yaxşı... götür. Bir də bunu hesablayın.

– Belə... Ərinmiş piy hələ bəsimizdir.

Ruf əlində iki peçenye qutusu qaçıb gəldi – gözləri kədərlə baxır və ananın baş işarəsiylə “hə”, ya da “yox” deməsi bu qüssənin faciəyə, yaxud sevincə çevrilməsinə bəs edər.

– Ana... – Qız hər qutunu qaldırıb o üz-bu üz çevirdi, yəni “gör necə qəşəngdir”.

– Qoy yerinə.

Rufinin baxışı qüssəli oldu. Ata dedi:

– Onlar cəmi beş sentdir. Uşaqlar bu gün yaxşı işləyib.

– Di onda... – Rufinin gözləri parıldamağa başladı.

– Yaxşı.

Ruf çıxışa sarı sıçradı. Yarı yolda Uinfilddən yapışıb özü ilə apardı.

Con əmi ovcunda sarı dəridən tikməsi olan parusin əlcəkləri əlləşdirdi, əlinə keçirtdi, çıxarıb yerinə qoydu. Sonra yavaş-yavaş spirtli içki piştaxtasına sarı çəkilib şüşələrin üzərindəki yarlıqları nəzərdən keçirməyə başladı. Ana bunu sezdi.

– Ata, – dedi o və başıyla o tərəfi göstərdi.

Ata tələsmədən Con əmiyə yaxınlaşdı.

– Nədir, Con, meylin çəkir?

– Yox.

– Yığımın sonunacan döz, – dedi ata. – Sonra o qədər vurarsan ki, sənin əvəzinə şeytanların ürəyi bulanar.

– Könlüm istəmir heç, – dedi Con əmi. – Cox işləyirəm, yaxşı yatıram. Yuxudan əziyyət çəkmirəm.

– Görürəm, elə şüşələrə göz gəzdirirsən.

– Onlar məni heç çəkmir. Qəribədir. Adam istəyir, nə gəldi alsın. Özü də hamısı lazımsız şeylərdir. Məsələn, təhlükəsiz ülgüc, ya bax, o əlcəklər. Zirzibildir.

– Əlcəkdə pambıq yığmaq olmaz, – dedi ata.

– Bilirəm. Təhlükəsiz ülgüc də mənə lazım deyil. Amma elə cəlbədicə düzülüb ki, lazım oldu-olmadı, alaçaqsan.

– Gedək. Daha hər şey aldım. – Aldıqlarını əlində tutmuşdu. Con əmiylə ata hərəsi bir paketi götürdü.

Gözləri alışıb-yanan Ruf və Uinfild ağızları peçenyelə dolu, ovurdları köpmüş vəziyyətdə onları qapının ağzında gözləyirdilər.

– Bax indi yemək yeməyəcək, – dedi ana.

Camaat düşərgəyə axışırdı. Çadırlarda işıqlar yandırdı. Soba borularından tüstü çıxırdı. Coudlar taxtanın üstü ilə qalxıb öz yerlərinə keçdilər. Roza Sarona sobanın

yanında, yeşiyin üstündə oturmuşdu. O, sobanı qızaranadək alışdırmışdı.

– Süd aldınız? – soruşdu Roza Saronə.

– Hə. Budur.

– Ver mənə. Səhərdən içməmişəm.

– Lap dərman kimi içir.

– Dayə belə demişdi.

– Kartof hazırlamısan?

– Hə, soymuşam.

– Onu bişirmək lazımdır, – dedi ana. – Donuz əti almışam. Kartofu doğra, at təzə tavaya. Soğan da qat. Siz, kişilər, gedin yuyunun, bir vedrə su gətirin. Rufla Uinfilid bəs haradadır? Onlar da yuyunmalıdır. Onlara peçənyə aldığ, – Roza Saronəyə dedi ana. – Hərəsinə yekə bir qutu.

Kişilər yuyunmaq üçün çaylağa getdilər. Roza Saronə kartofu təzə tavaya doğradı, sobanın yanında durub dillimləri bıçağın ucuyla çevirməyə başladı.

Brezent pərdənin qırağı qəfil açıldı. Arxasından kök, tərlı sifət peyda oldu.

– Hə, necədir bu gün işləriniz, missis Coud?

Ana çevrildi.

– Missis Ueynrayt! Axşamınız xeyir. Belə də, üç dollar yarım. Hətta bir az çox – üç dollar əlli yeddi sent.

– Biz isə dörd dollar aldığ.

– Lap yaxşı, – dedi ana. – Sızdə adam çoxdur.

– Hə, Conas daha böyük oğlandır. Deyəsən, döymə ət bişirirsiniz.

Uinfilid qapıdan sivişib içəri girdi.

– Ana!

– Bir dəqiqə dayan. Hə, sevdiyim yeməkdir.

– Mən isə bekon qızardıram, – dedi missis Ueynrayt.

– İyı gəlir?

– Yox. Kartofa soğan qatmışam, – ancaq onu hiss edirəm.

– Vay, yandı! – qışqırdı missis Ueynrayt və başı yox oldu.

– Ana , – təkrar etdi Uinfilid.

– Nə var yenə? Peçenyedən köpmüsən?

– Ana... Ruf hər şeyi danışdı.

– Nə danışdı?

– Tom barədə.

Ana gözlərini geniş açdı.

– Danışdı? – O, Uinfildin qarşısında diz üstə çökdü.

– Uinfild... kimə?

Uinfild tutuldu. Geri çəkildi.

– Lap az danışıb.

– Uinfild! De, nə danışıb o?

– O...o, öz peçenyəsini dərhal yemədi, xırda-xırda dişləməyə başladı, – bilirsən də, həmişəki kimi. Dişləyə-dişləyə dedi: “Yəqin, heyifsilənirsən ki, bir şey qalmadı?”

– Uinfild! – qışqırdı ana. – Deyəcəksən, ya yox? – O, həyəcanla pərdəyə sarı baxdı. – Roza, otur söhbət elə missis Ueynraytla, bizə qulaq asmasın.

– Bəs kartof?

– Kartofa mən baxaram. – Get, get! Yoxsa gizlincə qulaq asacaq.

Roza Sarona ayaqlarını ağır-ağır çəkərək brezentin o yanına keçdi.

– Hə, Uinfild, danış.

– Elə danışırım da. Az-az yeyirdi, sonra başladı hər peçenyeni xırda tikələrə bölməyə ki, gec qurtarsın.

– Di sonra, sonra!

– Sonra uşaqlar qaçıb gəldilər, onların da tamahı çəkdi, Ruf isə yedi, yedi, heç kimə təklif etmədi. Onlar hirsələndi. Balaca bir oğlan bütün qutunu aldı onun əlindən.

– Uinfild, ondan danış, bayaq dediyindən.

– Danışırım da. Ruf da hirsələndi. Qaçdı dalınca, əvvəlcə onu vurdu, sonra o birini, sonra isə böyük bir qız onu əzişdirdi. Möhkəm əzişdirdi! Ruf ağlaya-ağlaya dedi: “Böyük qardaşımı çağıraram, öldürər səni”. Qız isə dedi: “Pah, qorxdum! Mənim də böyük qardaşım var”. – Uinfild birnəfəsə danışırdı. – Onlar tutaşdı. Həmin qız onu əməlli-başlı döydü. Ruf isə dedi: “Qardaşım sənə qardaşını öldürər”. O qız isə dedi: “Bəs mənimki səninkini

öldürsə, necə?” Sonra isə Ruf dedi ki, bizim qardaşımız artıq ikisini öldürüb. Böyük qız isə dedi: “Belə de. Gopçusan sən, gopçu”. Ruf dedi: “Belə oldu? Qardaşımız indi adam öldürdüyü üçün gizlənilir. Sənin qardaşını da öldürəcək”. Sonra onlar bir-birinə ağızlarından çıxanı dedilər və Ruf həmin qıza daş atdı, qız qaçdı onun dalınca, mən də qaçıb bura gəldim.

– İlahi! – yorğun-yorğun söylədi ana. – İlahi-pərvərdigar, ürəyitəmiş körpəm! – O, əlini alnına sıxıb barmaqlarıyla gözlərini ovuşdurdu. – İndi biz nə edək? – Sobadan yanmış kartof iyi gəldi. Ana qeyri-iradi qalxaraq kartofu qarışdırdı.

– Roza! – deyə qışqırdı o. Roza Sarona brezentin arxasından çıxdı. – Buralara bax. Uinfild, qaç Rufu tap, gətir bura.

– Ana, onu döyəcəksən? – səsində ümid soruşdu Uinfild.

– Yox, döyməkdən kar aşmaz. Hələ tapşırıbmışdım sizə! İndi döydün-döymədin – xeyri yoxdur. Di qaç, onu tap, gətir bura.

Uinfild qapıya cumdu və taxtanın üstü ilə qalxan kişilərlə qarşılaşdı. Kənara çəkilib onlara yol verdi.

Ana sakitcə dedi:

– Ata, danışmaq lazımdır. Ruf uşaqlara Tom barədə deyib.

– Nə?

– Dalaşib, hər şeyi açıb töküüb.

– Axmağın biri. Niyə axı?

– Qəsdən deməyib. Qulaq as, ata, sən burada ol, mən çalışım Tomu tapım, danışım ona, ehtiyatlı olsun. Sən heç yerə getmə, buralara göz ol, yemək aparım ona.

– Yaxşı, – deyə razılaşdı ata.

– Sən qıza heç nə demə. Özüm danışaram.

Bu vaxt qapıda Ruf göründü, arxasınca da Uinfild. Qız çirk içində idi, dodaqları bulaşmışdı, əlbəyaxada əzilmiş, burnundan hələ də qan damcılayırdı. Görkəmindən qorxduğu, tutulduğu görünürdü. Uinfild məmnun halda onun

dalınca gəlirdi. Ruf hamını acıqla süzdü. Vaqonun küncünə çəkilib arxası divara oturdu.

– Mən ona hər şeyi dedim, – söylədi Uinfild.

Ana boşqaba iki kotlet və kartof çəkdi.

– Sus, Uinfild. Lazım deyil, onsuz da, dərslərini veriblər, – dedi ana.

Ruf irəli sıçradı. Qollarını anaya doladı, üzünü onun qarına soxdu, için-için ağladı. Ana onu özündən ayırmaq istədi, lakin qızın kirli barmaqları möhkəm yapışmışdı. Ana nəvazişlə Rufinin saçını oxşadı və çiyinini döyəclədi.

– Danışma, danışma, – dedi ana. – Sən axı qəsdən eləməmişən.

Ruf kirli, qana və göz yaşlarına bulaşmış üzünü qaldırdı.

– Onlar mənim peçenyemi aldılar! – çığırdı Ruf. – O murdar böyük qız isə məni döydü... – yenə göz yaşları axıtdı.

– Sus, – dedi ana. – Belə danışma. Yaxşı, burax məni, gedirəm.

– Ana, niyə onu kətləməmişən? Əgər öz peçenyesiylə forslanmasaydı, heç nə də olmazdı. Kətlə onu.

– Siz isə, cənab, burnunuzu özgənin işinə soxmayın, – ana onun sözünü kəsdi. Sənin özünü kətləmək lazımdır. Yaxşı, Ruf, burax.

Uinfild bürmələnməmiş döşəyə tərəf çəkildi və onlara soyuq, kinayəli nəzərlərlə baxmağa başladı. O, müdafiə mövqeyinə çəkilməmişdi, çünki yaxşı bilirdi ki, Rufun əlinə girəvə keçən kimi onun üstünə atılacaq. Ruf isə dərddə dərddə sakitcə vaqonun uzaq küncünə çəkildi.

Ana qalaylı boşqabı qəzetlə örtüdü.

– Mən daha gedim, – dedi o.

– Bəs çörək yeməyəcəksən? – soruşdu Con əmi.

– Sonra, qayıdanda yeyərəm. İndi istəmirəm. – Ana açıq qarıya yaxınlaşdı və sərt maili pillələrlə, ehtiyatla aşağı düşdü.

Talanın çaylağa yaxın tərəfində çadırlar bir-birinə yaxın qurulmuş, ipləri bir-birinə qarışmış, payacıqlar yerə

sıx çalınmışdı. Brezent divarların arasından işıq süzülür, bacalardan qatı tüstü qalxırdı. Böyüklər çadırların yanında dayanıb söhbətləşir, uşaqlar ətrafda qaçırdılar. Ana məğrur görkəmlə addımlayaraq uzaqlaşdı. Onu tanıyır, salam verirdilər.

– Axşamınız xeyir, missis Coud.

– Axşamınız xeyir.

– O nədir, missis Coud?

– Tanışlarımdan çörək götürmüşdüm, qaytarmaq lazımdır.

Nəhayət, çadırlar geridə qaldı. Ana çevrilib arxaya baxdı. Düşərgənin üzərində, sanki, tutqun qızartı var idi, səslərin xəfif uğultusu eşidilirdi. Hərdən kiminsə səsi uğultunu üstləyirdi. Tüstü iyi gəlirdi. Kimsə dodaq qarmonunda eyni musiqi parçalarını dəfələrlə cidd-cəhdlə çalaraq öyrənirdi.

Ana sahiləki söyüdlüyə girdi. Cığırdan çıxdı, yerə oturub qulaq verdi, görsün arxasınca gələn yoxdur ki. Qabaqda bir kişi göründü. O, düşərgəyə üz tutmuşdu. Gedə-gedə aşırımlarını çəkir, şalvarını düymələyirdi. Ana hərəkətsiz oturmuşdu. Kişi onu görmədi. Bir neçə dəqiqə gözləyib qalxdı ana və ehmalıca cığıra çıxdı. O, addımını asta atırdı – ayağı altında xəzəlin xışıltısı suyun şırıltısını üstləyirdi. Cığırla çay sola, sonra yenə sağa buruldu və nəhayət, onu şoseyə çıxardı. Boz ala-toranlıqda ana yolun çınqılını və Tom üçün həmişə yanında yemək qoyduğu drenaj borusunun qara dairəvi deşiyini gördü. O, ehtiyatla ora yaxınlaşdı, bağlamasını deşiyə soxdu və boş qalaylı boşqabı götürdü. Sonra geri qayıdıb kolluğun ən sıx yerində oturub gözləməyə başladı.

O, kolların arasından borunun içini görə bilirdi. Dizlərini qucaqlayıb sakit, hərəkətsiz oturmuşdu. Bir azdan həyat kolluqda öz axarına düşdü. Çoxlu çölsiçanı yarpaqların arasıyla oğrun-oğrun dolaşırdı. Özündən sonra pis qoxu qoyan porsuq cığırdan ürəkli keçdi, sonra yüngül meh söyüdləri yelpik kimi tərپətdi və yerə qızılı yarpaqlar töküldü. Birdən külək, sanki, kolluqdan püskürüb çıx-

dı, yarpaqları silkələdi və onlar yağış kimi yerə töküldü. Ana saçına, çiyinlərinə düşən yarpaqları hiss edirdi. Göy-dən ulduzları bir-bir söndürərək şişman, qara bulud ötürdü. İri yağış damlaları xəzələ dəyib şıqqılcadı, duman çəkildi və ulduzlar yenə göründü səmada. Ana diksindi. Külək ötüb-keçdi. Kolluq sükuta qərq oldu, lakin çayın aşağı tərəfində hələ də yarpaqların xışıltısı eşidilirdi. Düşərgədən başaparan skripka zırlıtısı gəlirdi.

Ana haradasa, özündən solda ehtiyatlı addım səsləri hiss edib diqqətini cəmlədi, boynunu irəli uzadıb qulaq asdı. Xışıltı kəsildi, yalnız xeyli keçdikdən sonra eşidildi. Budaq quru yarpaqlara sürtüldü. Ana hansısa qaraltının dərinlikdən çıxıb drenaj borusuna sarı getdiyini gördü. Borunun deşiyi yox oldu, sonra qaraltı geriye addım atdı.

– Tom.

Qaraltı yerində dondu. O, yerə əyilmiş vəziyyətdə hərəkətsiz elə dayanmışdı ki, kötüyə oxşayırdı. Ana təkrar etdi:

– Tom, Tom!

Nəhayət, qaraltı tərpəndi.

– Sənsən, ana?

– Hə... Buradayam. – Ana qalxıb ona sarı getdi.

– Nahaq gəlmisən, – dedi Tom.

– Görməliydim səni, Tom. Danışmalıyıq.

– Cığır lap yaxındadır, – dedi Tom. – Keçən olar, görər.

– Bəs elə bir yerin yoxdur ki, orada ...

– Var, amma birdən... birdən səni mənimlə görərlər...

Hamımıza pis olar.

– Danışmaq lazımdır, Tom.

– Yaxşı, arxamca gəl. Amma sakitcə.

Tom dayaz yerdən çayı keçdi; ana geri qalmırdı. Onlar söyüdlüklə gedib tarlaya çıxdılar. Ləklərdəki kollar aydın sezilirdi, bəzilərində pambıq var idi. Tarlayla xeyli gedib yenidən söyüdlüyə buruldular. Tom sıx qarağat kolluğuna yaxınlaşdı, əyilib budaqları yana əydi.

– Sürünə-sürünə getməliyik, – dedi Tom.

Ana yerə əyildi, əlləri altında qum hiss etdi. Daha budaqlar başına dəymirdi. Sonra əli yorğana dəydi. Tom girişi budaqlarla örtüdü. İçəri lap qaranlıq oldu.

– Haradasan, ana?

– Burada. Sakit, Tom.

– Eybi yox, qorxma. Daha öyrəşmişəm – dovşan kimi yaşayıram burada.

Ana onun qalaylı boşqabı kağızdan çıxartdığını eşitdi.

– Ətdir, – dedi o. – Yanında kartof qızartması.

– Bəh-bəh! Özü də ilıqdır hələ!

Ana qaranlıqda onu görə bilmirdi, amma əti necə dişlədiyini, çeynədiyini, udduğunu eşidirdi.

O, qərarlısız sözə başladı.

– Tom... Ruf ağzından qaçırdı hər şeyi.

Tom səksəndi.

– Ruf? Niyə?

– Onun günahı yoxdur. Hansı qızlasa dalaşsın, hədə-ləyərk deyib ki, qardaşım sənə qardaşını döyəcək. Bilirsən də, onlar necə... Sonra da deyib ki, qardaşım artıq birini öldürüb və indi gizlədir.

Tom ona qulaq asıb gülürdü.

– Mən isə uşaqlıqda hamını Con əmiylə qorxurdum, amma o, mənə qahmar çıxmaq istəmirdi. Uşaqlar daha nə demir ki... boş şeydir, ana.

– Yox, boş şey deyil, – dedi ana. – Uşaqlar çərən-ləyərk, sonra söz gedib böyüklərə çatacaq, onlar da dillərini dinc qoymayacaqlar. Bir də gördün, kimsə tələb etdi ki, nə məsələ olduğu öyrənilsin. Yox, Tom, çıxıb getsən, yaxşıdır.

– Mən lap əvvəlcədən belə hesab edirdim. Elə indi də qorxuram – bura yemək daşdığını görüb, arxanca düşərlər.

– Bilirəm, bilirəm. Mən istəyirdim ki, sən həmişə yanımda olasan... sənə üçün qorxurdum. Yaxşı baxa bilmədim, indi də görmürəm – üzün necədir?

– Heç, sağdır.

– Yaxın gəl, Tom. Qoy əlimi sürtüm. Yaxın gəl. – O, anaya sarı süründü. Ana əliylə qaranlıqda onun başını

tapdı, əvvəlcə burnunu, sonra sol yanağını yoxladı. – Çarıq çox böyükdür. Burnunun üstü də sınıb.

– Bəlkə də, yaxşılıqadır. Heç olmasa, tanımazlar... Əl izlərim Vaşinqtonda olmasaydı, lap yaxşı olardı. – O, yenə yeməyə başladı.

– S-s! – dedi ana. – Qulaq ver!

– Küləkdir, ana. Küləkdir.

Çaylaq boyu ağaclar səs saldı.

Ana Tomun səsində bir az da yaxın gəldi.

– Qoy əl vurum, Tom. Elə qaranlıqdır ki, kor kimiyəm. İstəyirəm yadımda qalsın, qoy heç olmasa, barmaqlarımla hiss edim. Get, Tom.

– Hə. Mən lap başdan bilirdim ki, getməli olacağam.

– Biz yaxşı işləmişik, – dedi ana. – Mən bir az yığmışam. Al, Tom. Burada yeddi dollardır.

– Götürməyəcəyəm. Lazım deyil, belə də keçinərəm.

– Götür, Tom. Pulsuz getsən, gözümə yuxu getməz.

Hər şey ola bilər. Bir də gördün, avtobusa lazım oldu. İstəyirəm, buradan uzağa gedəsən. Üç yüz, dörd yüz mil uzağa.

– Götürməyəcəyəm.

– Tom, – ciddi dedi ana. – Pulu götürəcəksən. Eşidirsən? Mənə əzab verməyə ixtiyarın yoxdur.

– Bu, sənəin tərəfindən yaxşı deyil, ana.

– Hey fikirləşirdim: bəlkə, böyük şəhərə gedib çıxacaqsan, Los-Ancelesə. Səni orada axtarmayacaqlar.

Tom istehzayla qımışdı.

– Qulaq as, ana. Bax burada gizlənirəm, gecə-gündüz tək otururam. Tap görüm, daim kimin haqqında düşünürəm? Keysi haqqında! O, danışmağı sevirdi və hərdən bununla bezdirirdi məni. İndi isə onu düşünür və hər sözünü yada salıram. Onun ruhunu aramaq üçün səhraya çəkilməsini xatırlayıram. Məlum olub, dünyada elə bir şey yoxdur ki, orada onun ruhu olmasın – o hər yerdedir. Deyirdi, dünyada böyük bir ruh var, onun kiçik bir hissəsi isə – mənəm. Deyirdi, səhra heç nəyə kömək etməz, çünki bu kiçik hissə bütün dünyaya qovuşmalıdır.

Qəribədir – hər şey yadımdadır. Elə bil, o vaxt heç qulaq asırmırdım. İndi isə özüm də anlayıram: insana təkbaşına yaşamaq olmaz.

– O, yaxşı adam idi, – dedi ana.

Tom davam etdi:

– Yadımdadır, başladı Əhdi-ətiqdən döşəməyə. Mən təəccüb etdim: ilahi kəlamlara oxşamırdı – nə günahkarlardan deyilirdi, nə cəhənnəm əzablarından. O, bunu iki dəfə təkrar elədi. Ekkleziyasdandır bu.

– Nə barədədir ki, orada?

– Bax bu barədə: “İki nəfərə bir nəfərdən yaxşıdır, çünki onların əməyi lütfkarcasına mükafatlandırılır. Çünki biri yıxılsa əgər, o biri öz yoldaşını qaldıracaq. Yıxılarkən qaldırmağa adamı olmayan kəsin isə dərdi böyükdür”. Əvvəli belədir.

– Bəs sonra?

– Demək olar hamısıdır... “Həmçinin iki nəfər uzanıbsa, onlara soyuq deyil, bəs bir nəfər canını necə qızdırır? Və bir nəfərə kimsə güc gəldiyi halda, iki nəfər onun qarşısında dura biləcək. Üçqat ayrılmış sap da gec qınlar”.

– Bu Əhdi-ətiqdəndir?

– Hə, Keysi deyirdi Ekkleziyasdandır.

– S-s... qulaq ver.

– Bu küləkdir, ana. Mən bilirəm. Bir də gör nə fikirləşmişəm: Əhdi-ətiqdə daha çox yoxsullardan danışılır; deyilir ki, əgər heç nəyin yoxdursa, qollarını sal yanına, tüpür hər şeyə – ölsən, o dünyada sənə qızıl nimçədə dondurma gətirəcəklər. Burada, Ekkleziyasda isə başqa şey deyilir: iki nəfərin əməyinə görə əvəz daha çox veriləcək.

– Tom, – soruşdu ana, – bundan sonra nə etmək fikrindəsən?

O, xeyli susdu.

– Mən hey hökumət düşərgəsini xatırlayıram – orada insanlar özləri necə də hər şeyin öhdəsindən gəlirdilər... Dava salan oldu – bir andaca hər şey yoluna qoyulur, heç bir polismen, heç kəs tapança hərləyib danışmır səninlə. Polismlər isə bu cür qayda-qanun yarada bilməzlər.

Odur ki düşünürəm, niyə hər yeri bu şəkildə qurmayaq? Polismlərləri başımızdan rədd edək, onlar bizə yaddırlar. Hamımız bir yerdə elə öz mənfəətimiz üçün çalışırıq, öz torpağımızda işləyirik.

– Tom, – təkrar elədi ana, – yaxşı, nə etmək qərarına gəlmisən?

– Keysinin elədiyini etmək.

– Bəs onu öldürdülər axı.

– Hə, – dedi Tom. – O, zərbədən yayınmağa imkan tapmadı. Keysi qanunun ziddinə isə getmirdi. Mən çox düşünmüşəm burada. Bax biz donuz günündə yaşayırdıq, iki addımlığımızda isə bərəkətli torpaq əldən gedir və ya onun milyon akrının bir sahibi var, çalışqan fermerlər isə yarıac dolanır. Fikirləşirəm ki, biz də hamımız yığışib, o Huperin ferması qarşısında qışqıranlar kimi hay-küy qaldırısaq, necə olar?

Ana dedi:

– Səni vəhşi heyvan kimi məhv edərlər. Floydun başına gətirilən kimi.

– Onsuz da, məhv edəcəklər. Bütün xalqı pis günə qoyublar.

– Tom... sən daha heç kimi öldürməzsən ki?

– Yox. Mən gör nə fikirləşirəm: madam ki artıq gizlənəsi olmuşam, bəlkə, elə... Yox, ana, hələ özüm üçün heç nəyi aydınlaşdırmamışam. Məni indi narahat etmə. Lazım deyil.

Onlar kolların arasında qaranlıq bir yerdə dinməz dayandılar. Sonra ana dedi:

– Tom, bəs səndən necə xəbərim olsun? Öldürüb-elə-sələr, bilməyəcəyəm. Ya şikəst etsələr... Necə xəbər tutacağam?

Tom qəmli qımışdı.

– Bəlkə, Keysi düz deyirmiş: insanın öz ruhu yoxdur, yalnız böyük – ümumi ruhun kiçik bir hissəciyinə malikdir... Onda...

– Onda nə?

– Onda bu, boş şeydir. Onda məni qaranlıqda da hiss edərsən. Hara baxsan, oradayam mən. Ac-yalavaclar bir

parça çörək naminə ayağa qalxsə, mən onlarlayam. Polis-nin harada dəyəneyə əl atsa, mən də oradayam. Keysi-nin dediyi həqiqətdirsə, demək, mən də dözməyib bağı-ranların arasında olacağam. Uşaqlar acıb evə qaçan vaxt mən də onlarla birlikdə sevinəcəyəm ki, şam yeməyi hazırdır. Xalqımız özü əkib-becərdiyi çörəyi yeyib, özü tikdiyi evlərdə yaşadığı zaman mən də orada olacağam. Başa düşürsən? Lənət şeytana! Lap bizim Keysi kimi boş-boğazlıq edirəm. Görünür, bütün bu vaxtı onun haqqın-da çox düşündüyüm üçün. Hərdən, elə bil, qarşımda görürəm onu.

– Yox, nədən danışdığını anlamıram, – dedi ana. – Baş açmıram.

– Mən özüm də hər şeyi ayırd etməmişəm, ana, – dedi Tom. – Başımdan belə fikirlər keçir, odur ki bölüşdüm sənənlə. Bir yerdə oturub qalanda daha nələr gəlmir ağlına... Daha sən get.

– Pulu götür.

Tom susdu.

– Yaxşı, – dedi o.

– Tom, hər şey yoluna düşəndən sonra qayıdacaq-san? Axtarıb tapacaqsan bizi?

– Əlbəttə, – dedi o. – Di qalx. Ver əlini. – O, çıxışı tapmaqda anaya kömək etdi. Ana bərk-bərk onun biləyindən yapışdı. Tom budaqları kənar etdi və ananın dalınca sürünüb çıxdı. – Çöllə əncir ağacına qədər get, oradan çayı dayaz yerdən keç. Əlvida.

– Əlvida, – dedi ana və tez çıxıb getdi. Qəhər onu boğurdu, lakin o ağlamırdı. Kolluqla gizlənmədən, ayaqlarıyla xəzəli dağıdaraq gedirdi. Tutqun səmadan yağış çilədi, iri, seyrək damcılar ağır-ağır qurumuş yarpaqların üzərinə səpələnirdi. Ana bir müddət yaş kolların içində sakitcə durdu. Sonra geri, qol-budaq atmış qarağata sarı çöndü, bir, iki, üç addım atdı... dayandı və cəld düşərgəyə tərəf getdi. Drenaj borusunun yaxınlığında kolluqdan çıxıb çınqillıqla yola qalxdı. Yağış kəsmiş, ancaq göy üzünü bulud bürümüşdü. O, arxasında addım səsi eşidib

qəfil çöndü. Cib fənərinin xəlif şüası yola düşdü. Ana yoluna davam etdi. Bir az keçmiş kimsə ona çatdı, fənəri qaldırmadı – düz üzünə işıq salması ədəbsizlik olardı.

– Axşamınız xeyir, – dedi kişi.

Ana salam verdi.

– Deyəsən, yağış yağacaq.

– Heç vaxtı deyil. Pambığı yığmaq olmayacaq.

Amma yığmaq lazımdır, – dedi ana.

– Mən də yığmalıyam. Siz haradansınız – düşərgədən?

– Bəli, ser.

Onlar yanaşı addımlayırdılar.

– İyirmi akrılıq sahəm var. Pambıq barədə gecikdim bir az, gec əkmişəm. İndi isə fikirləşdim, bir buradakı düşərgəyə dəyim, bəlkə, yağın tapıldı orada.

– Əlbəttə, tapılar. Burada yığım artıq qurtarır.

– Lap yaxşı. Yerim yaxındadır – buradan iki mil yoldur.

– Biz altı nəfərlik, – dedi ana. – Üç kişi, mən və iki uşaq.

– Mən elan asacağam. Buradan iki mil o yanda.

– Səhərdən gələrik.

– İnşallah, yağış olmaz.

– İnşallah, – dedi ana. – İyirmi akrı yığmaq çox uzun çəkməz.

– Nə qədər tez yığsaq, bir o qədər yaxşıdır. Pambığım ləngiyib. Gec əkmişəm.

– Bəs nə qədər pul verirsiniz, mister?

– Doxsan sent.

– Gələcəyik. Deyirlər, gələn il yetmiş beş, ya lap altmış sent verəcəklər.

– Hə, mən də eşitmişəm.

– Bu, elə-belə keçməz, – dedi ana.

– Əlbəttə. Özüm də bilirəm. Bizim kimi xırda adamların seçmək imkanı yoxdur. Pulu assosiasiya təyin edir, onunla isə hesablaşmamaq olmaz. Saya salmasan – məhv oldu ferman. Bizi hər tərəfdən sıxırırlar.

Onlar düşərgəyə yaxınlaşdılar.

– Biz gələcəyik, – dedi ana. – Burada, demək olar, pambıq qalmayıb. – O, yan vaqona sarı döndü və taxtaların

üstüylə yuxarı qalxdı. Fənərin tutqun işığı ətrafa ürəksixan kölgələr salırdı. Ata, Con əmi və üçüncü adam – yaşlı bir kişi divarın dibində çömbəlib oturmuşdular.

– Hello, – dedi ana. – Axşamınız xeyir, mister Ueynrayt.

Ueynrayt başını qaldırdı. Onun incə üz cizgiləri, sanki, yonulmuşdu, gözləri qalın qaşlarının altında, dərinə idi. Ağ, yumşaq saçları hava rənginə çalırdı. Tünd-gümüşü saqqalı üzünü, çənəsinin altını örtmüşdü.

– Axşamınız xeyir, mem, – dedi o.

– Sabah yığma gedəcəyik, – deyə özünükülərə xəbər verdi ana. – Buradan iki mildir. İyirmi akr yer.

– Yük maşınında getsək, yaxşıdır, – dedi ata. – Tezdən çatırıq – çox yığılıq.

– Bəlkə, biz də gedək?

– Əlbəttə, gedin. Xozeyin yolda çatdı mənə – bir yerdə gəirdik. Deyir, işçi lazımdır.

– Burada, demək olar, bir şey qoymamışıq. İkinci yığım zəif idi. Bir şey qazanmaq olmur. Birinci dəfə yığıb təmizləyirlər.

– Bəlkə, siz bizimlə gedəsiniz? – təklif etdi ana. – Benzin yarı-yarı.

– Bax bu, dostyana olar. Sağ olun, mem.

Ata dedi:

– Mister Ueynrayt bizə məsləhətə gəlib. Oturub götür-qoy edirdik.

– Nə olub ki?

Ueynrayt gözünü aşağı dikdi.

– Bu Eggini deyirəm... – Sözə başladı o. – Böyük qız olub, on altı yaşındadır.

– Sizin Egg qəşəng qızıdır, – dedi ana.

– Sən bir qulaq as əvvəlcə, – dedi ata.

– Eggiyə sizin El hər axşam gəzirlər. Eggi iri qızıdır, böyüyüb, ər lazımdır ona, bir də gördün, xata-zad çıxdı. Ailəmizdə heç vaxt belə şey olmayıb. İndi isə ehtiyac içindəyik... Odur ki missis Ueynraytla narahatlıq keçiririk. Qızın başına bir iş gəlsə, nə olar?

Ana döşəyi açdı və üstündə oturdu.

– Onlar indi də bir yerdədir? – soruşdu ana.

– Hər axşam gəzirlər, – cavab verdi Ueynrayt. – Artıq neçə vaxtdır.

– Hm... Neynək, El pis oğlan deyil. Bir az gözü orada-buradadır, yaşının o vaxtıdır. Amma pis uşaq deyil, güvəniləsi oğlandır. Oğlum kimi razıyam ondan.

– Bizim ondan şikayətimiz yoxdur! O, xoşumuza gəlir. Başqa şeydən qorxuruq... Böyük qızıdır. Çıxıb gedərsiniz, ya biz çıxıb gedərik, sonra məlum olar ki... Ailəmizdə hələ belə biabırçılıq olmayıb.

Ana astaca söylədi:

– Biz düşünüb-daşınarıq... Sizə ləkə gətirmərik.

Ueynrayt cəld qalxdı.

– Çox sağ olun, mem. Eggi böyüyüb. O, yaxşı qızıdır. Əgər bizi rüsvayçılıqdan qorusanız, sizə minnətdar olarıq. Eggi təqsirkar deyil – qız böyüyüb.

– Ata Ellə danışar, – dedi ana. – Ya da özüm danışaram.

Ueynrayt dedi:

– Gecəniz xeyrə qalsın. Çox sağ olun, – və brezent pərdənin arxasına keçdi. Onlar onun öz tərəfində danışığın nəticələri barədə xəbər verməsini eşidirdilər.

Ana bir az qulaq verdi, sonra dedi:

– Bura gəlin, yaxına.

Ata və Con əmi yerlərindən ağır-ağır qalxıb döşəkdə, ananın yanında oturdular.

– Bəs uşaqlar hanı?

Ata küncü göstərdi:

– Ruf atıldı Uinfildin üstünə, didişdirdi onu. İkisinə də dedim ki, yatsınlar. Yəqin, yuxulayıblar. Roza hansısa tanış qadının yanına gedib.

Ana köks ötürdü.

– Tomu axtarıb tapdım, – astadan sözə başladı ana. – Tapşırıdım buradan çıxıb getsin. Bacardıqca uzağa.

Ata asta-asta başını tərpətdi. Con əmi başını aşağı dikdi.

– Başqa yol yox idi, – dedi ata. – Sən necə fikirləşirsən, Con?

Con əmi ona baxdı.

– Məndən heç nə soruşma, – cavab verdi o. – Mən indi, sanki, yuxuclayam.

– Bizim Tom yaxşı uşaqdır, – dedi ana və üzr istəyirmiş kimi əlavə etdi. – Ellə danışacağımı sənin xətrinə dəymək üçün demədim.

– Bilirəm, – sakitcə dedi ata. – İndi məndən elə bir fayda yoxdur. Mən elə ancaq əvvəllər necə olduğu barədə düşünürəm. Elə oturub-durub fermanı fikirləşirəm, amma onu bir daha görməyəcəyəm.

– Buralar daha yaxşı... daha gözəldir, – dedi ana.

– Hə, düzdür. Mən isə burada heç nəyi görə bilmirəm. Beynimdə yalnız bizim söyüdüün indi yarpaqlarını tökməsidir. Bəzən fikirləşirəm ki, çəpərdəki deşiyi bağlamaq lazımdır. Qəribədir. Qadın ailəni idarə edir. Qadın əmr edir: bunu eləyək, ora gedək. Mənim isə tüküm də tərpənmir.

– Qadın asan dəyişir, – sakitləşdirici tərzdə dedi ana.

– Qadının bütün həyatı əllərindədir. Kişinin isə – beyində. İncimə. Bəlkə... bəlkə, gələn il özümüzə bir yer tapdıq.

– Bizim heç nəyimiz yoxdur, – sözünə davam etdi ata.

– İndi uzun müddət iş tapılmayacaq, məhsullar yığılıb. Bundan sonra nə edəcəyik? Necə dolanacağıq? Bir azdan Rozanın azad olmaq vaxtıdır. Elə sıxışdırılmışıq ki, düşünmək belə istəmirsən. Odur ki keçmiş qurdalayır, xatırlayıram ki, fikrim dağılsın. Belə görünür ki, həyatımız bitib.

– Yox, bitməyib. – Ana gülümsündü. – Bitməyib, ata. Qadına bunu da bilmək nəsibdir. Mən fikir vermişəm, kişi sıçrayışlarla yaşayır: uşaq doğulur, kimsə ölür – budur sıçrayış; ferma alır, itirir fermasını – daha bir sıçrayış. Qadında isə həyat çay kimi rəvan axır. Bəzən burulğana da düşsə, daşlıqdan da yuvarlansa, rəvan axıb gedəcək. Qadın bu sayaq düşünür. Biz ölməyəcəyik. Xalq yaşayacaqdır – o, bir qədər dəyişsə də, həmişə mövcud olacaq.

– Sən bunu haradan bilirsən? – soruşdu Con əmi. – İndi həyat tamamilə dayanıb, məgər onu nə iləsə yerindən dəbərtmək olar? İnsanlar usanıblar, istədikləri yalnız

uzanmaq və düşünməkdir.

Ana fikrə getdi, parıldayan əllərini bir-birinə sürtdü, barmaqlarını daraqladı.

– Buna dərhal cavab vermək olmur, – dedi o. – Mənim düşüncələrim belədir: elədiklərimizin hamısı bizi daha da irəli aparır. Mənə belə gəlir. Hətta aclıq, xəstəliklər: kim isə öləcək, başqaları isə daha da möhkəm olacaqlar. Bu gündən sabaha çıxmalı, indiylə yaşamalıyıq.

Con əmi dedi:

– Bircə, o vaxt ölməsəydi o.

– Sən bu günlə yaşa, – dedi ana. – Özünü həlak eləmə.

– Bizim yerlərdə gələn il, bəlkə, yaxşı məhsul oldu, – dedi ata.

– Eşidirsiniz? – deyə ana pıçıldadı.

Döşmə kiminsə ehtiyatlı addımları altında cırıldadı.

El brezentin arxasından çıxdı.

– Hello, – dedi o. – Mən elə bilirəm çoxdan yatmışınız.

– El, – dedi ana. – Söhbət edirik burada. Otur bizimlə.

– Yaxşı. Mən də sizinlə danışmalıyam. Tezliklə buradan gedəcəyəm.

– Olmaz, El. Sənsiz keçinə bilmərik. Niyə bu fikrə gəlmisən ki?

– Mən... biz Eggji Ueynraytla qərara gəlmişik evlənək, qarajda işləyəcəyəm, ev tutarıq və... – O, qeyzlə gözlünü onlara dikdi. – Qərara gəlmişik, vəssalam, heç kim də bizi saxlaya bilməz.

Onlar dinməzcə ona baxırdılar.

– El, – dedi, nəhayət, ana, – biz buna sevinirik. Çox sevinirik.

– Sevinirsiniz?

– Əlbəttə! Sən indi böyük oğlansan. Evlənmək vaxtıdır. Amma bir az gözlə. Gətmə, El.

– Mən artıq Eggjiyə söz vermişəm. Yox, gedəcəyik. Daha burada qala bilmərik.

– Yazacan gözlə, – deyə ana dilə tutdu. – Yalnız yazacan. Yəni, doğrudanmı, yazacan qalmayacaqsan? Bəs maşını kim sürsün?

– Axı mən...

Missis Ueynrayt brezentin dalından boylandı.

– Siz artıq bilirsiniz? – soruşdu o.

– Hə. İndi xəbər tutmuşuq.

– Ah, uca Tanrı! İndi... indi piroq bişirəydi adam... ya başqa bir şey.

– Qəhvə dəmləyim, kökə bişirmək olar, – dedi ana. – Bizdə meyvə şirəsi var.

– Uca Tanrım! – ürəkdən dedi missis Ueynrayt. – Mən... gözləyin, şəkər gətirim. Kökə üçün.

Ana sobaya çör-çöp atdı. Soba günorta ocağından qalma kömürdən tez alışdı. Ruf və Uinfild yorğanın altından eynən guşənişin xərçənglər balıqçulağılardan çıxdıqları kimi sürünüb çıxdılar. Bir qədər əvvəlki günahlarının bağışlanıb-bağışlanmadığını öyrənməyə çalışaraq onlar əvvəlcə özlərini sakit apardılar. Lakin heç kimin onların hayında olmadığına əmin olub ürəkləndilər. Ruf vaqonun yarısından tək ayağı üstə divara toxunmadan tullana-tullana keçdi.

Roza Saronax taxtaların üstüylə vaqona çıxarkən ana fincana un töküdü. O, qapıdan yapışib dikəldi və xoflu-xoflu anaya yaxınlaşdı.

– Nə olub? – soruşdu Roza Saronax.

– Bizdə yenilik var! – qışqırdı ana. – İndi Ellə Eggi Ueynraytın şərəfinə süfrə açacağıq. Onlar evlənmək qərarına gəliblər.

Roza Saronax yerində donub-qaldı. Sonra yavaş-yavaş nəzərlərini karxıb qızarmış Elə çevirdi.

Missis Ueynrayt o biri tərəfdən səsləndi.

– İndi gəlirəm. Qoy Eggiyə təmiz paltar geydirim.

Roza Saronax astaca çevrildi, enli qapıya yaxınlaşıb aşağı düşdü. Ayağını yerə qoyan kimi tələsmədən çaya, sahillə uzanan çıxıra sanı getdi. Roza Saronax bir az əvvəl ananın getdiyi yerə – söyüdlüyə yollandı. O, iki əli və iki ayağı üstə durub ağaclığın ən sıx yerinə süründü. Budaqlar üz-gözünü cızır, saçına ilişirdisə də, o, bunu hiss etmirdi. Artıq qarmaqarışlıq budaqlar keçilməz olduqda

o dayanıb arxası üstə uzandı və bətnində uşağın tərپən-məsini hiss etdi.

Ana qaranlıq vaqonun küncündəki döşəkdə qurcalandı, yorğanı üstündən atıb qalxdı. Açıq qapıdan ulduzların zəif, bozumlu işığı düşürdü. Ana qarıya yaxınlaşdı, dayanıb talaya baxdı. Şərqdə ulduzlar xəfif ağarırdı. Külək söyüdlükdə yüngülcə vıyıldayır, çaylağın asta şırıltısı eşidilirdi. Çadırdakılar hələ yatırdı, lakin birisinin yanında artıq kiçik bir ocaq qalanmışdı və ətrafında adamlar qızınırdı. Ana çırpınan işıqda onların üzlerini, əllərini əllərinə sürüb qızındıqlarını görürdü. Ana qollarını sinəsində çarpazlayıb talaya xeyli baxdı. Külək gah qalxır, gah uzaqlara çəkilir, havadan ilk şaxtaların qoxusu gəlirdi. Ana soyuqdan üşəndi və o da əllərini bir-birinə sürtdü. O, asta addımlarla vaqona keçdi, fənərin yanında kibriti aradı. Fənərin qapağı cırıldadı. O, kibriti yaxınlaşdırıb fənəri yandırdı. Sonra sobaya yaxınlaşdı. Fənəri sobanın üstünə qoydu, kövrək budaqlardan sındırıb odluğa atdı. Bir az keçmiş alov qıvrılıb bacaya sovruldu.

Roza Sarona ağır-ağır böyrü üstə çevrilib oturdu.

– İndi geyinəcəyəm, – dedi o.

– Bir az uzanaydın, soyuqdur hələ, – dedi ana.

– Yox, dururam.

Ana qəhvədana su töküb ocağın üstünə qoydu. Sonra içində yağ olan tavanı da ora qoydu ki, xəmir üçün əritsin.

– Sənə nə olub? – astaca soruşdu ana.

– Mən gedim, – dedi Roza Sarona.

– Hara?

– Pambıq yığmağa.

– Nə danışırsan! – dedi ana. – Sənə olmaz.

– Yox, olar. Gedəcəyəm.

Ana suya qəhvə tökdü.

– Roza, sən dünən bizimlə kökə yemədin.

Roza Sarona dinmədi.

– Bu pambıq yığmaq haradan ağılına gəlib? – Sükut.

– Ellə Evgiyə görə? – Ana ona zənlə baxdı. – Nahaq yerə.

– Yox, gedəcəyəm.

– Di yaxşı. Amma bax, əldən düşməyəsən. Ata, dur! Oyan, qalx!

Ata gözünü qıyıb əsnədi.

– Yuxumu almamışam, – deyə inildədi. – Dünən saat on birdə girmişik yerimizə.

– Cəld, cəld olun. Hamınız qalxın, gedin yuyunun.

Vaqondakılar hələm-hələm özlərinə gələ bilmir, yorğanın altından yankönül çıxır, büzüşə-büzüşə paltarlarını geyinirdilər. Ana əti xırda-xırda doğrayıb ikinci tavaya atdı.

– Qalxın, gedin yuyunmağa, – deyə əmr etdi o.

Vaqonun o biri başında, Ueynraytlar tərəfdə işıq yandı, budaq şaqqıltısı eşidildi.

– Missis Coud? – deyə səsləndilər oradan. – Biz durmuşuq. Bir azdan hazır olacağıq.

El deyindi:

– Nə var, bu vaxt qalxmışdıq?

– Orada vur-tut iyirmi akırdır, – dedi ana. – Erkən çatmalıyıq. Pambıq azdır. Geciksən, heç nə qalmayacaq. – Ana onları tələsdirirdi. Çalışırdı ki, yemək üstə yubanmasınlar. – Qəhvə için, – dedi o. – Getmək vaxtıdır.

– Qaranlıqda yığmaq olmaz, ana.

– Allah qoysa, hava açılarda çatarıq.

– Yaşdır hər yer.

– Yüngülcə yağıb. Qəhvəni tez için. El, yeyib qurtaran kimi maşını hazırla.

Ana qışqırdı.

– Missis Ueynrayt, hazırsınız?

– Çörək yeyirik. İndi çıxacağıq.

Düşərgə oyanmışdı. Çadırların yanında ocaqlar yanırdı. Vaqonların üstündəki bacalardan tüstü çıxırdı.

El qəhvəni başına çəkib ağzını həlimlə doldurdu, taxtaların üstüylə qaça-qaça düşərək tüpürüb ağzını təmizlədi.

– Missis Ueynrayt, hazırsınız? – qışqırdı ana, Roza Saronaya sarı çevrilib dedi:

– Sən qal.

Roza Sarona dişlərini sıxdı.

– Mən də gedirəm, – dedi Roza Sarona. – Ana, mən də gedirəm.

– Onsuz da, kisə yoxdur. Sənə heç qaldırmaq da olmaz.

– Mən səninkinə yığaram.

– Sən qalaydın...

– Yox, gedirəm.

Ana köks ötürdü.

– Nə deyirəm! Səninlə əlləşərəm. Həkimə aparsaydığ sənə, pis olmazdı.

Roza Sarona vaqonda həyəcanla gəzişirdi. Paltosunu geydi, sonra çıxartdı.

– Yorğan götür, – məsləhət verdi ana. – İstirahət etmək istəsən, üşüməzsən. – Divarın arxasından mühərrikin gurultusu eşidildi. – Biz hamıdan qabaq çatacağıq, – sevindi ana. – Hə, kisələrinizi götürdünüz? Ruf, köynəkləri unutmayın, ora yığacaqsınız.

Ueynraytlar və Coudlar qaranlıqda yük maşınına dırmaşdılar. Səhərə az qalır, lakin tutqun şafəq ağır-ağır sökülürdü.

– Sola dön, – ana Elə dedi. – Orada elan olmalıdır. – Onlar qaranlıq yolla yavaş-yavaş gedirdilər. Arxadan isə başqa maşınlar gəlirdi. Düşərgədən mühərriklərin gurultusu eşidilirdi, adamlar maşınlara doluşur, maşınlar şoseyə çıxıb sola burulurdu.

Yolun sol tərəfində poçt qutusuna üstü göy qələmlə yazılmış karton parçası mıxlanmışdı: “Pambıqyığanlar tələb olunur”. El darvazaya tərəf buruldu. Həyəət artıq maşınla dolmuşdu. Ağ damın girişindəki elektrik fənəri qoltuqlarında kisə, tərəzi yanında dayanmış bir dəstə kişi və qadını işıqlandırır. Qadınların bəziləri kisəni çiyinlərinə ataraq bir tərəfiylə sinələrini örtmüşdülər.

– Sən demə, o qədər də tez gəlməmişik, – dedi El. O, maşını çəpərə sarı sürüb orada saxladı. Hər iki ailə maşından düşüb damın yanındakı adamlara qoşuldu.

Maşınlar isə şosedən darvazaya sarı dönməkdə idi və get-gedə həyətdə adam çoxalırdı. Xozeyin damın girişində fənərin altında oturub gələnlərin qeydiyyatını aparırdı.

– Houli? – deyə təkrar etdi o. – H-o-u-l-i. Neçə nəfərsiniz?

– Dörd nəfər. Uill...

– Uill.

– Benton...

– Benton.

– Amaliya...

– Amaliya.

– Kler.

– Kler. O biri. Karpenter? Neçə nəfər?

– Altı.

O, soyadları yığılmış pambığın çəkisi qeyd edilən qrafanın qarşısına yazırdı.

– Kiseniz var? Məndə bir-iki dənə olmalıdır. Bir dollar çıxılacaq. – Maşınlar isə bir-birinin ardınca həyətdə girirdi. Xozeyin dəri gödəkçəsinin xəz boynunu qaldırdı və qayğılı halda darvazadan gələn yola baxdı.

– Deyəsən, iyirmi akr yerim çox gözləməli olmayacaq. Gör nə qədər adam tökülüb gəlib, – dedi o.

Ayaqyalın uşaqlar bortu əvəz edən məftillərdən yapışaraq nəhəng pambıqdaşıyan qoşquya dırmaşırdılar.

– Düşün oradan! – qışqırdı xozeyin. – Tez düşün! Məftili-zadı qırarsınız. – Uşaqlar pərt halda, dinməz-söyləməz yavaş-yavaş qoşqudan endilər. Hava azca işıqlaşdı. – Şehə görə azaltmalı olacağam, – dedi xozeyin. – Gün çıxar, tam çəkiylə qəbul edərdəm. Amma istədiyiniz vaxt başlaya bilərsiniz. İndi artıq işıqlaşıb.

Adamlar tez tarlaya çıxıb cərgələri tutdular. Sonra kisələri qurşaqlarına bağlayıb əllərini bir-birinə vurdular ki, keyimiş barmaqlarının donu açılsın, cəld tərpənsinlər. Şərqdə səma təpələrin üzərində qızarmağa başladı. İşçilər uzun cərgəylə sıralara doğru hərəkətə keçdilər. Maşınlar isə şosedən çıxıb həyətdə doluşmaqda idi. Nəhayət,

həyətdə yer tükəndi və sonra gələnlər artıq darvaza arxasında dayanmağa başladı. Tarlada külək dolaşırdı.

– Haradan xəbər tutdunuz axı? – dedi xozeyin. – Elə bil, teleqraf işləyib. Mənim iyirmi akrım heç günortaya qalmaz. Soyadın? Xyum? Neçə nəfər?

İşçilər düz cərgəylə irəliləyirdi, güclü qərb küləyi onların paltarını yellədirirdi. Barmaqlar sürətlə koppuş qozalarını yolur, artıq arxada yerlə sürünən kisələrin içinə girib çıxırdı.

Ata sağdakı qonşusuyla söhbət edirdi.

– Bizim tərəflərdə bu cür külək həmişə yağış gətirir. İndi isə, elə bil, yağışlıq deyil, soyuqdur. Çoxdan buradasan? – O danışsa da, gözünü kollardan çəkmiirdi.

Qonşusu da başını qaldırmadan cavab verdi.

– Az qala, bir ildir.

– Səncə, yağış olacaq?

– Allah bilir! Başqa cür başa düşmə. Camaat əlli ildir yaşayır burada, amma baş çıxara bilmir. Buradakılar deyir, yığım başladı, yağışı gözlə.

Ata qəfil qərbə sarı baxdı. Təpələrin üstündən küləyin qovub gətirdiyi böyük boz buludlar ötürdü.

– Yağış buluduna oxşayır, – dedi ata.

Qonşusu çəpəki həmin tərəfə baxdı.

– Allah bilir, nədir!

Tarladakıların hamısı çönüb buludlara baxdı. Başlar bir az da aşağı əyildi, əllər yarpaqlar arasında daha cəld tərpəşdi. İnsanlar pambığı, sanki, bir-biriylə ötüşərək yığırdılar – onlar zamanı, yağışı, bir-birini qabaqlayaraq daha çox yığmağa, daha çox qazanmağa çalışırdılar. Onlar tarlanı bu başdan o başa keçib yeni sıraların üstünə cumdular. İndi külək üzlərinə vururdu və onlar yüksəkdən keçib doğan günəşə tərəf gedən boz buludları görürdülər. Yolda isə hələ də maşınlar dayanırdı və təzə adamlar qeyd olunmaq üçün dama yaxınlaşırdılar. İnsanlar əsəbi cəldliklə tarlada vurnuxur, kisələrini çəkdiir, çəkini xozeyində qeyd etdirir, öz kitabçalarına yazır və yenidən kolların üstünə cumurdular.

Saat on bir üçün pambıq yığıldı – iş bitdi. Məftil sarmı-
mış yük maşınları məftil hörülmüş qoşquların yedəklərinə
alib şoseyə çıxdılar və pambıqtəmizləyən maşınların yanına
yollandılar. Pambıq məftil hörgüsü arasından çıxır,
havada uçuşur, yol kənarındakı kol-kosa ilişir, küləkdə
yellənirdi. İnsanlar qəmgin görkəmdə dama sarı gedib
pul üçün növbəyə dururdular.

– Xyum Ceyms – iyirmi iki sent. Ralf – otuz sent. Coud
Tomas – doxsan sent. Uinfild – on beş sent. – Pullar üst-
üstə düzülmüşdü: gümüş ayrıca, nikel ayrıca, mis ayrıca.
Pulu alarkən hər kəs öz kitabçasına nəzər salırdı. – Ueynrayt
Eqnes – otuz dörd sent. Tobin – altmış üç sent. – Növbə
asta hərəkət edirdi, insanlar dinməz maşınlarına san gedir
və yavaş-yavaş həyətdən çıxırdılar.

Coudlar və Ueynraytlar maşında oturub yolun boşal-
masını gözləyirdilər. Yerə ilk yağış damlaları düşdü. El əli-
ni kabinədən bayıra çıxartdı. Roza Saronada, ana
qıraqda oturmuşdu. Roza Saronanın gözləri qəmgin idi.

– Sən getməsəydin, yaxşıydı, – dedi ana, – özü də
cəmi on-on beş funt yığıdın. – Roza Saronada öz qabarmış
qarnına baxdı və heç nə demədi. Bədəmindən üşütmə
keçdi. Ana kisəsini açıb qızının çiyinə atdı və onu qucaq-
ladı.

Nəhayət, yol açıldı. El mühərriki işə salıb şoseyə çıx-
dı. Tək-tək iri damcılar yerə çırpılır, betonu şappıldadırdı;
maşın uzaqlaşdıqca damcılar sıxlaşır, narınlıyırdı. Yağış
kabinənin damını elə döyürdü ki, əldən düşmüş mühər-
rikin taqqılıtsı içərisində belə eşidilirdi. Yuxarıda oturanlar
kisələrini açıb altına girdilər. Roza Saronada anaya qısılib tir-
tir titrəyirdi. Ana qışqırdı:

– Tez ol, El. Roza nəyə bərk üşüyür. Ayaqlarını isti
suya qoymaq lazımdır.

El sürəti artırdı, düşərgəyə çatıb, maşını qırmızı vaqon-
ların yanına sürdü. Çataçatda artıq ana tapşırıq verməyə
başladı.

– El, – əmr etdi o. – Con, ata, gedin söyüdlüyə, çox-
lu çırpı gətirin. Vaqon gərək isti olsun.

– Görəsən, dammır ki?

– İnanmıram. Yox, yaxşı olacaq yerimiz, quru, bircə çör-çöp yığmaq lazımdır. Ruffa Uinfilidi də özünüzlə götürün. Xırda budaqlardan gətirərlər. Qız, nəsə, kefsizləyib. – Ana çıxdı maşından, Roza Saronada da dalınca, amma dizləri qatlandı və o, ağır-ağır ayaq yerinə oturdu.

Missis Ueynrayt bunu gördü.

– Bu nədir? Bəlkə, vaxtıdır?

– Məncə, yox, – dedi ana. – İslanıb o, bəlkə, soyuqlayıb. Əlini ver, baxım.

Qadınlar Rozanı vaqona gətirdilər. O, bir neçə addım atıb özünə gəldi – çıxları bədəninə ağırlığına tab gətirdi.

– İndi yaxşıyam, ana, – dedi o. – Bir an pis oldum.

Hər iki qadın onun qolundan tutmuşdu.

– Ayaqlarını isti suya çoyaq, – dedi ana. Onlar Roza-ya taxtaların üstüylə vaqona qalxmağa kömək etdilər.

– Əl-ayağını ovuşdurun, – dedi missis Ueynrayt, – mən də sobanı yandırdım. – O, olan-qalan çör-çöpü sobaya atıb bərk alışdırdı. Yağış artıq aramsız yağır, damdan aşağı süzülürdü.

Ana yuxarı baxdı.

– Şükür ki salamatdır dam, – dedi o. – Çadır nə qədər yaxşı olsa da, yenə su buraxır. Missis Ueynrayt, çox su lazım deyil.

Roza Saronada döşəkdə hərəkətsiz uzanmışdı. Onun çəkmələrini çıxarıb ayaqlarını ovuşdurdular. Missis Ueynrayt Roza Saronaya sarı əyildi.

– Ağrı hiss etmirsən ki?

– Yox. Sadəcə, xəstələnmişəm. Pisdir halım.

– Məndə dərman, duz var, – dedi missis Ueynrayt. – Lazımdırsa, verim.

Roza Saronada başdan-ayağa titrətdi.

– Ana, üstümü ört, soyuqdur mənə.

Ana bütün yorğanları yığıb onun üstünə atdı. Yağış damı bərkədən döyəcəliyirdi.

Kişilər daşıyib odun gətirdilər. Şlyapa və pencəkləri su içində idi.

– Gör nə yağır! – dedi ata. – Başdan-ayağa islandıq.
Ana dedi:

– Siz bir də gedəydiniz. Odun tez yanıb qurtarır. Bir azdan lap qaranlıq olacaq. – Rufla Uinfild su içində içəri girdilər, gətirdikləri xırda budaqları odun komasının üstünə qoyub, qapıya sarı üz tutdular. – Getməyin, – deyə ana onları saxladı. – Durun sobanın yanında, özünüzü qurudun.

Vaqonun qapısından o yana hər yan gümüşü rəngə çalır, yaş cığırılar parıldaırdı. Pambıq kolları get-gedə büzüşüb qaralmağa başlayırdı. Ata, El və Con əmi artıq neçənci dəfə idi ki, söyüdlüyə yollanıb qucaqlarında odun qayıdırdılar. Gətirdiklərini qapının ağzına yığırdılar. Odun tavana çataçatda onlar bunun bəs olduğu qənaətinə gəlib sobaya yaxınlaşdılar. Şlyapalarından, pencəklərindən su süzülür, çəkmələri lıqqıldaırdı.

– Di yaxşı, əyninizi soyunun, – dedi ana. – Sizə qəhvə dəmləmişəm. İndi quru kombinezon verərəm. Di pal-tannızı dəyişin, orada dayanmayın.

Axşam tez düşdü. Adamlar vaqonlara doluşub şırıltıyla damlara çırpılan leysana qulaq verirdilər.

XXIX fəsil

Okeandan sahilin dağ silsiləsinə və vadiyə doğru boz buludlar axışmağa başladı. Külək hündürdən, lakin səssiz əsir, kolluqda viyıldııdır, meşələrə uğultu salırdı. Buludlar göydə hissə-hissə, təbəqə-təbəqə, boz qayalar klmi gəlib durur, birləşib örtük şəklini alır və torpağın üstündə alçaqdan sallanırdı. Bu zaman külək sakitləşdi və artıq ağır, keçilməz kütləni narahət etmədi. Əvvəlcə yağış qırıq-qırıq yağıb kəsir, torpağı döyəcləıirdi; sonra yağmur yavaş-yavaş sabitləşdi – damlalar xırdalandı, yerə ardıcıl səpələndi, yağış hər şeyi görünməz edən boz pərdəyə dönüb gündüzü axşama çevirdi. Quru torpaq nəmlənib tündləşdi. O, yangısı keçənəcən iki gün yağışdan içdi. Hər yerdə gölməçələr, alçaq yerlərdə isə bütöv göllər yarandı. Göllərdəki bulanıq su get-gedə qalxır, inadçı

yağış isə onun parıltılı səthinə çırpılırdı. Nəhayət, dağlar yağıntından imtina etdi, dərələrdən keçən bulaqlar birləşib coşdu və gurultuyla aşağı, vadilərə axmağa başladı. Yağışın arxası kəsilmirdi. Sel-sular söyüdlərin, digər ağacların dibini yuyur, onları suya əyir, kökündən qoparıb yerə yıxırdı. Bulanıq su burula-burula gəlib sahilə çatdı və şırıltıyla zəmiləri, bağları, pambıq kollarının büzüşüb qaraldığı sahələri basdı. Düzənlər aman bilməyən yağışdan geniş, boz göllərə çevrildi. Sonra yolları su basdı; maşınlar suyu qabağa sıçradır, arxada bulanıq, köpüklənən iz buraxaraq yavaş-yavaş hərəkət edirdi. Yağış yerdə şırıldayır, sular dağdan axıb gələn selə qarışaraq qaynayıb köpüklənirdi.

Yağış təzə başlayanda köçərilər çadırlarına çəkilib deyirdilər ki, bu, çox çəkməz. Sonra soruşurdular: görəsən, hələ nə qədər yağacaq?

Hər yeri su götürəndə isə kişilər yağışın altında əllərində bel çıxıb çadırların ətrafında kiçik sədd yaratdılar. Arası kəsilməyən yağışdan brezentlər cılxa yaş oldu və su içəri dammağa başladı. Sonra yağış səddi yuyub apardı və su çadırlara dolaraq yorğan-döşəyi islatdı. Adamların əyin-başı yaş olmuşdu. Onlar yeşikləri üst-üstə yığır, arasına taxta qoyur və gecə-gündüz bunun üstündə oturdular.

Çadırların qabağında kəm-köhnə maşınlar durmuşdu. Su onların alışdırıcılarını və karbürətorlarını sıradan çıxarmışdı. Kiçik boz çadırların ətrafı gölməçə idi. Nəhayət, insanlar buradan getmək qərarına gəldilər. Lakin naqillər nəm çəkdiyi üçün mühərriklər işə düşmürdü; mühərriki hələ də işləyən maşınlar isə çarx topuna qədər palçıqın içindəydi. İnsanlar yorğanlarını götürüb suyun içiyə çıxıb gedirdilər. Onlar suyu yara-yara addımlayır, uşaqları və qocaları qucaqlarında daşıyırdılar. Hündür yerlərdə yerləşmiş damlar tir-tir titrəyən, ümitsiz insanlarla ağzına-can dolmuşdu.

Bəziləri şəhərlərə, müavinət verilməsi üzrə aidiyyəti komissiyalara gedir və kədər içində geri – yaxınlarının yanına qayıdırdılar.

Müavinətə yazılmaq üçün burada, ən azı, bir il yaşamalısan... Qayda belədir. Deyirlər, hökumət yardım edəcək. Amma nə vaxt – məlum deyil.

Yavaş-yavaş onlar tamamilən xəbərsiz olduqları dəhşətli vəziyyətlə üzləşirdilər.

Yaxın üç ayda heç bir iş olmayacaq.

İnsanlar damlarda baş-başa verib oturmuşdular; onlar dəhşət içərisində idilər, dəhşətdən sifətləri də bozarmışdı. Ac uşaqlar ağlaşırdılar, onları yedirməyə isə bir şey yox idi.

Sonra xəstəliklər ayaq açdı – sətəlcəm və gözə, qulağa vuran qızılca.

Yağış isə kəsmək bilmirdi və yolları su basırdı, çünki drenaj borulannın artıq gücü çatmırdı.

Onda çadırlardan, ağzınacan tıxılı-təpili damlardan sümüyünə qədlər islanmış insanlar yırtıq əyin-başda, lıq-qadan formasını itirmiş çəkmələrdə çıxmağa başladılar. Onlar ayaqlarıyla suyu şappıldadaraq şəhərlərə, kənd dükanlarına, müavinət ayıran komissiyalara gədirdilər – gədirdilər ki, bir tikə çörək üçün, müavinət üçün yalvarsınlar, imkan düşsə, oğurluq etsinlər, yalan danışsınlar. Bu yalvarış və alçalmalar isə onlarda əlacsız hiddət qığılcımları yaradırdı. Bu kiçik şəhərlərdə yağışın altında qalmış insanlara qarşı rəhm qəzəblə, qəzəb isə qorxu ilə əvəz olunurdu. Şeriflər işçilərini andıçmədən keçirir, tələsik gözyaşardıçı qaz bombaları, patronlar üçün tələbnamələr göndəriridilər. Ac insanlar isə ərzaq dükanlarının arxa həyətinə yığışaraq çörək, çürük tərəvəz dilənir, girəvə düşsə, oğurlayırdılar.

İnsanlar kənmiş halda həkim qapılarını döyürdülər; lakin həkimlər daim məşğuldurlar, vaxtları yoxdur. Dərddən üzgün insanlar kənd dükanlarına girib xahiş edirdilər ki, dəfn xidmətçisinə desinlər, maşın göndərsin. Dəfn xidmətçisinin vaxtı olurdu. Maşınlar gəlib palçıqın içiylə çadırlara, damlara yaxınlaşır, cəsədləri götürüb gedirdi.

Yağış isə rəhm bilmədən torpağı qamçılıyır, çaylar yatağından çıxıb ətrafı basırdı.

Tıxılı-təpili, samanı nəm çəkmiş daxmalarda, damlarda aclıq və qorxu hiddət doğururdu. Yeniyyətələr hərə bir yanda dolaşırdı – amma çörək dilənmək üçün deyil, onu oğurlamaq məqsədilə; kişilər də qorxa-qorxa orada-burada gəzişirdilər ki, görsünlər, bəlkə, bir şey çırpışdırdılar.

Şeriflər yeni işçilərə and içdirir və silah üçün tələbnamələr göndəridilər; yağışadavamlı evlərdə yaşayan varlı insanlarda isə köçərilərə qarşı əvvəlcə mərhəmət, sonra ikrah, sonda isə nifrət hissi baş qaldırırdı.

Danı deşik pəyələrdə, nəm samanlıqda sətəlcəmdən nəfəsi kəsilən qadınlar uşaq dünyaya gətiridilər. Qocalar isə bir küncdə büzüşüb elə ölürdülər ki, dəfn xidmətçiləri sonra onların qaxac olmuş bədənələrini açə bilmirdi. Əlacı kəsilmiş insanlar gecələr qorxu bilmədən hinlərə girib toyuqları qaqqıldada-qaqqıldada aparırdılar. Arxalarınca tufəng atılsa, qaçıb aradan çıxmır, elə əvvəlkitək fikirli-fikirli suyun içiylə addımlayırdılar; yox, əgər güllə dəyirdisə, taqətsiz palçığa sərilirdilər.

Yağış kəsdi. Su basmış çöllər boz səmanı əks etdirir, ətrafdan yüngül şarıltı eşidilirdi. Kişilər damlardan, daxmalardan çıxdılar, yerə çömbəlib su içində olan tarlalara nəzər saldılar. Onlar susur, hərdənbir öz aralarında danışırdılar.

Yazacan iş olmayacaq. Düz yazacan.

İş də olmasa, nə pul olacaq, nə çörək.

İnsanın atı olur – o, insan üçün yer də şumlayır, torpaq da məlalayır, ot da çalır. Onlar işsiz dayananda isə insanın ağına da gəlməz ki, onu burdaqdan qovub acından öldürsün.

O atdır – biz isə insan.

Qadınlar sakitcə durub ərlərini güdürdülər ki, görsünlər onlar bu dəfə tab gətirə biləcəklərmi. Bir neçə kişi bir yerə toplaşan zaman isə qorxu onların üzünü tərək edərək yerini hiddətə verirdi. Qadınlar indiki kişilərin tab gətirəcəklərini düşünərək yüngüllük hiss edib köks ötürdülər. Qorxunu hiddət əvəz elədikcə, həmişə belə olacaq.

Xırdaca otlar cücərib torpaqdan baş qaldırırdı. Bir neçə gündən sonra təpə yamaqları sıx yaşıllıq içində yazı qarşılıdı.

XXX fəsil

Düşərgə gölməçələr içində batır, yağış lehməyə cırpılırdı. Qabarmış çaylaq yavaş-yavaş yük vaqonlarının durduğu talaya sarı meyllənirdi.

O biri gün El vaqonu iki yerə ayıran brezenti açdı, çölə çıxıb brezentlə yük maşınının kapotunu örtüdü, sonra vaqona qayıdıb döşəkdə oturdu. Brezent arakəsmə açıldıqdan sonra ailələr bir yerə cəm olmuşdu. Kişilər qanıqara, üzgün halda bir yerdə otururdular. Ana budaqları bir-bir ataraq sobanı sönməyə qoymur, çör-çöpü isə saxlayırdı. Yağış suları vaqonun yastı damını basmışdı.

Üç gün keçmiş Ueynraytlar narahatlıq keçirdilər.

– Bəlkə, biz getsək, yaxşıdır? – dedi missis Ueynrayt.

Ana onları saxlamağa çalışırdı:

– Hara gedəcəksiniz, harada yer tapacaqsınız?

– Özüm də bilmirəm, bununla belə, burada qala bilmirəm.

Ana onunla mübahisə edir və altdan-altdan Elə göz gəzdirdirdi.

Ruflla Uinfild nə isə oynayırdılar, lakin bir az keçmiş onlar da sakitləşib mısırınq salladılar.

Üçüncü gün yağış tiqqiltısı arasında doyub qabarmış çaylağın uğultusu eşidildi. Atayla Con əmi qarıda durub həmin tərəfə baxırdılar. Su sağdan da, soldan da düz şoseyə yaxınlaşır, vaqonlar tərəfdə isə əyilirdi; belə ki, düşərgə arxada yolun çınqıllığı, qabaqda isə çaylağın qövsüylə əhatələnirdi. Ata soruşdu:

– Hə, Con, nə deyirsən: çaylaq sahili yuyub basmasın bizi?

Con əmi ağzını açdı və əlini tükü çənəsinə sürtdü.

– Hə-ə, – dedi o. – Hər şey ola bilər.

Roza Sarona qızdırma içində uzanmışdı, yanaqları

yanır, gözləri hərarətdən alışırdı. Ana əlində bir fincan isti süd onun yanında oturdu.

– Hə, – dedi o. – İç, donuz piyi qatmışam ona. Qüvvət verir. Di iç.

Roza Sarena taqətsiz başını yellədi.

– Ürəyim istəmir.

Ata havada barmağıyla qövs çəkdi:

– Hamı bellə çıxıb sədd çəksəydi, suyun qabağını almaq olardı. Bax, oradan oracan.

– Hə, – razılaşdı Con əmi. – Düzdür. Amma bilmirəm, gedən olar, ya yox. Yəqin, deyərlər ki, çıxıb getsən, yaxşıdır.

– Vaqonların içi qurudur axı, – israr edirdi ata. – İndi quru yer haradan taparsan? Dayan. – O, çır-çırpı içindən budaq çıxartdı, taxtaların üstüylə qaça-qaça düşüb, palçığı sıçradı-sıçradı çaylağa çatdı və budağı şırıldayan suyun kənarına sancdı. – Ay zibil, tamam yudu, – vaqona qayıdıb dedi o.

Onlar çaylağın lap kənarında dik durmuş budağa baxır, suyun onu yavaş-yavaş necə əhatəyə aldığı və bir az da yuxarı qalxdığını görürdülər. Ata qapıda sallağı oturdu.

– Sürətlə gəlir, – dedi o. – Görəsən, gedib danışım? – Bəlkə, razılaşdılar? Razılaşmasalar, çıxıb getməliyik. – O, vaqonun Ueynraytların yerləşdiyi uzaq guşəsinə baxdı. El orada idi, Egginin yanında oturmuşdu. Ata o tərəfə keçdi. – Su qalxır, – dedi o. – Sədd çəksək, necə olar? Amma gərək hamı girişə.

Ueynrayt cavab verdi:

– Biz elə oturub fikirləşirdik. Görünür, buradan getsək, yaxşıdır.

Ata dedi:

– Siz burada çox yerdə olmusunuz, özünüz bilirsiniz, indi quru yer tapmaq olar, ya yox?

– Düzdür. Amma bununla belə...

El dedi:

– Ata, getsələr, mən onlara qoşulacağam.

Ata çaşıb-qaldı.

– Bu, necə olar? Bəs yük maşını?.. Heç birimiz onu sürə bilmirik.

– Nə işimə qalıb? Biz Eggiylə bir yerdə olmalıyıq.

– Dayan, – dedi ata. – Bir bura gəlin. – Ueynrayt və El qalxıb qapıya yaxınlaşdılar. – Görürsünüz? Bax, oradan buracan sədd çəkək. – O, sancdığı budağa baxdı. Su budağın ətrafında guruldayır, sahilə sarı qalxırdı.

– Buranın işi uzundur və bəlkə də, faydasızdır bütün bunlar, – razılaşırdı Ueynrayt.

– Axı niyə bir şey etməyə, onsuz da, boş oturmuruşuq. Belə yaxşı yeri isə daha heç yerdə tapmırıq. Gedək, qalan adamlarla danışaq. Qoy hamı qoşulsun.

El təkrar etdi:

– Eggi getsə, mən də onunla gedəcəyəm.

Ata dedi:

– Qulaq as, El, əgər bu işə heç kim qoşulmasa, hamımız çıxıb getməliyik. Gedək, bir danışaq.

Onlar başlarını çiyinlərinə qısıb taxtaların üstüylə aşağı endilər və qonşu vaqonun açıq qapısına qalxdılar.

Ana sobanın yanında oturub zəif yanan oda çör-çöp atırdı. Ruf yaxınlaşıb qısıldı ona.

– Mən yemək istəyirəm, – deyər zarıdı Ruf.

– Yalan demə, – dedi ana. – Sıyıq yemisən.

– Yenə o peçenyedən istəyirəm. Heç nə oynamaq olmur. Danxıram.

– Bir azdan yaxşı olacaq, – dedi ana. – Gözlə, lap az qalıb. Öz evimizdə yaşayacağıq.

– Mən it istəyirəm, – dedi Ruf.

– İt də olacaq, pişik də.

– Kürən pişik?

– Əl çək, – yalvarıcı dedi ana. – Əziyyət vermə, Ruf. Görürsən, Roza xəstədir. Dinc otur bir az. Tezliklə hər şey yaxşı olacaq.

Ruf dodaqaltı şikayətlənərək onun yanından getdi.

Roza Saronanın döşəyin üstündə yorğana bürünüb uzandığı күncdən qəfil çığırtı gəldi. Ana cəld qalxıb ona

yaxınlaşdı. Roza Sarona qımıldanmırdı, gözləri dəhşət içərisində idi.

– Nə oldu sənə? – qışqırdı ana. Roza Sarona nəfəsini dərib yenə saxladı. Ana əlini yorğanın altına soxdu. – Missis Ueynrayt! – qışqırdı. – Missis Ueynrayt!

Alçaqboy kök qadın o başdan çıxdı.

– Siz çağırırdınız?

– Ona baxın! – Ana qızının üzünü göstərdi. Roza Sarona alt dodağını dişləyirdi, alnı pörtmüşdü, parıldayan gözlərində dəhşət var idi.

– Deyəsən, başlanır, – dedi ana. – Vaxtından qabaq.

Roza Sarona dərindən nəfəs aldı, dodaqlarını aralayıb gözlərini yumdu. Missis Ueynrayt onun üzərinə əyildi.

– O saat tutdu? Mənə bax, cavab ver, – Roza Sarona taqətsiz başını yırğaladı. Missis Ueynrayt anaya tərəf çöndü. – Hə, – dedi o. – Elədir ki var. Deyirsiniz, vaxtından qabaq?

– Onu titrətmə tutub, bəlkə, buna görədir?

– Qalxsa, yaxşıdır. Qoy bir az gəzsin.

– Bacarmaz, – dedi ana. – Gücü qalmayıb.

– Lazımdır, lazımdır. – Missis Ueynrayt özünü ciddi, işbilən kimi aparırdı. – Birinci dəfə deyil, – dedi o. – Gəlin qapını bir az örtək. Yel gəlməsin. – Hər iki qadın ağır qapının üstünə yatıb itələdilər, azca ara qoydular. – İndi lampə gətirərəm, – dedi missis Ueynrayt. Üzü həyəcəndən qızarmışdı. – Eggi! – qışqırdı o. – Uşaqları buradan apar, məşğul ol onlarla.

Ana başı ilə razılıq bildirdi.

– Düzdür. Ruf, sən də, Uinfild, Egginin yanına gedin. Di cəld olun.

– Nəyə görə? – soruşdu onlar.

– Çünki belə lazımdır. Bir azdan Rozanın uşağı doğulacaq.

– Ah, mən baxmaq istəyirəm. Ana, icazə ver, baxım!

– Ruf! Dərhal çıx get. Cəld ol!

Bu tonda danışanda mübahisəyə yer qalmır. Ruf və Uinfild könülsüz vaqonun o biri başına getdilər. Ana fənəri

yandırdı. Missis Ueynrayt öz “şimşək” lampasını gətirib yerə qoydu, yumru alov vaqonu aydın işıqlandırdı.

Ruf la Uinfild odun qalağı arxasında gizlənərək, oradan oğrun-oğrun boylanırdılar.

– Uşaq doğulacaq, biz də hər şeyi görəcəyik, – astadan dedi Ruf. – Səs eləmə, yoxsa ana qoymaz baxaq. Əgər bu yana göz gəzdirsə, əyil aşağı. Biz hər şeyi görəcəyik.

– Az uşaq bunu görüb, – dedi Uinfild.

– Heç bir uşaq görməyib, – Ruf qürurlanaraq ona düzəliş elədi. – Təkcə biz görəcəyik.

Anayla missis Ueynrayt döşəyin yanında işıqda dayanıb məsləhətləşirdilər. Yağış damı döyəclədiyi üçün ucdan danışmağa məcbur idilər. Missis Ueynrayt önlüyünün cibindən mətbəx bıçağı çıxarıb döşəyin altına soxdu.

– Bəlkə də, boş şeydir bu, – üzrxahlıq tonunda dedi o. – Bizdə həmişə belə ediblər. Hər halda, ziyanı olmaz.

Ana başıyla razılığını bildirdi.

– Biz isə gavağın qoyurduq. Bunun fərqi yoxdur, tək i ti bir şey olsun, ağrılarını kəsmək üçün. İnşallah, çox əziyyət çəkməz.

– Hə, necədir, bir az yüngülləşdin?

Roza Sarona həyəcanla başını buladı.

– Başladı?

– Hə, hə, – dedi ana. – Yaxşı bir bəbə doğacaqsan. Bircə bizə kömək et. İndi bir az gəzə bilərsən?

– Yoxlayaram.

– Ay sağ ol, – dedi missis Ueynrayt. – Gör nə ağıllı qızıdır! Biz sənə kömək edərik, əzizim. Qollarından tutarıq.

Onlar ona qalxmağa kömək etdilər, yorğanı çiyinə atıb boğazının altında sancaqladılar. Sonra hərəsi bir qolundan tutub odun qalağınacan apardılar, asta-asta dönüb geri qayıtdılar: beləcə bir neçə dəfə; yağış isə damı möhkəm döyəcləyirdi.

Ruf və Uinfild dörd gözlə onları izləyirdi.

– Bəs o, haçan doğacaq? – soruşdu Uinfild.

– Sakit! Yoxsa eşidib qovarlar bizi buradan.

Eggi onlara qoşuldu. Lampanın işığı Egginin arıq üzünə, açıqrəngli saçlarına düşür, divarda isə onun başının, uzun, ucu şiş burnunun kölgəsi hərəkət edirdi.

Ruf pıçıldadı:

- Sən görmüsən necə doğurlar?
- Əlbəttə, görmüşəm, – cavab verdi Eggi.
- Bəs onun doğulmağına az qalıb?
- Yox, az qalmayıb.
- Yenə də olsun?
- Bəlkə, sabah səhər ancaq ola.
- Eh! – dedi Ruf. – Onda heç baxmağa dəyməz. Ay!

Ora bax!

Qadınların üçü də dayandı. Roza Sarona başdan-ayağa gərildi və ağrıdan inildədi. Onlar Rozanı döşəyə uzadıb alnını sildilər, o isə ahıldaıyıb yumruqlarını sıxırdı. Ana onu nəvazişlə sakitləşdirirdi.

– Eybi yox, – deyirdi o. – Hər şey keçib-gedəcək, yaxşı olacaq. Əllərini sıx. İndi dodağını dişlə. Bax belə, belə.

Ağrılar keçdi. Roza bir az uzandı, sonra onu qaldırdılar və üçü də obaş-bubaşa gedib, ağrısı tutanda dayanmağa başladı.

Ata başını qapı çatıyla qapının arasındakı ensiz yarıqdan soxdu. Şlyapasından içəri su sızdı.

– Qapını niyə bağlamısınız? – soruşdu o və dalaqabağa gedən qadınları gördü.

Ana dedi:

- Vaxtı çatıb onun.
- Demək... qalırıq – istər-istəməz.
- Hə.
- Demək, səddi çəkmək lazımdır.
- Hə, lazımdır.

Ata ayağıyla palçığı şappıldada-şappıldada çaylağa qayıtdı. Onun sancdığı budağı su dörd düym keçmişdi. Çaylağa yaxın, gur yağışın altında iyirmi nəfər dayanmışdı. Ata qışqırdı:

– Səddi çəkməli olacağıq. Qızımın ağrıları tutub. – Onu hər yandan əhatə etdilər.

– Doğur?

– Hə. Daha gedə bilmərik.

Yanında dayanmış ucaboy kişi dedi:

– Doğan bizimki deyil. Biz gedə bilərik.

– Əlbəttə, – dedi ata. – Gedə bilərsiniz. Çıxın gedin.

Sizi heç kim saxlamır. Cəmi səkkiz bel var.

O, sahilin ən alçaq hissəsinə qaçıb gəldi və bellə yeri qazmağa başladı. Yaş torpaq marçılı səsi çıxarırdı. Ata torpağı sahil xəttinin sudan çox yaxın keçən yerinə atırdı. O biri kişilər də atanın yanında düzüldülər. Onlar da torpaq ataraq uzun sədd yaradırdılar. Kimlərə ki bel çatmamışdı, onlar söyüd çubuqlarından kəsib hөрür və duru palçıqın üstünə atıb tapdayırdılar. Əmək, mübarizə şövqü hamıya sirayət etmişdi. Yerə atılmış beli digərləri qaldırırdı. Pencək və şlyapaları çıxarıb işləyirdilər. Köynəkləri, şalvarları bədənlərinə yapışmış, çəkmələri kələ-kötür palçıq lопасına çevrilmişdi. Coudların vaqonundan möhkəm çıxırtı eşidildi. Kişilər qaşlarını çatıb qulaq verdilər və yenə bellə işləməyə başladılar. Alçaq sədd hər iki yana uzanaraq, nəhayət, şosenin çınqıllığına çatdı. Hamı yorulmuşdu, beli ağır-ağır işlədirdilər. Çaylağın səviyyəsi də asta-asta qalxırdı. Artıq ilk torpaq atılan yeri su basmışdı.

Ata məmnunluqla güldü.

– Vaxtında üstünə düşməsəydik, su çoxdan sahili basmışdı.

Su təzə atılan torpağa sarı qalxaraq söyüd çubuqlarını yuyurdu.

– Bir az da! – qışqırdı ata, – bir az da hündür eləmək lazımdır!

Axşam düşdü, iş isə dayanmırdı. İnsanlar artıq yorğunluq hiss edilən həddi keçmişdilər. Hərəkətlər cəld, təlaşlı idi. Qaranlıq düşdükdə qadınlar kandarlarına fənər və isti qəhvə qoyaraq, özləri dəqiqəbaşı Coudların vaqonuna qaçır, dar qapı aralığından içəri keçirdilər.

İndi ağrılar dalbadal, iyirmi dəqiqədən bir olurdu. Roza Saron artıq özünə hakim ola bilmir, dözülməz ağrılardan çıxır-bağır salırdı. Qonşu qadınlar isə ona baş

çəkir, toxtaqlıq verib saçını sığallayır, qayıdırdılar öz yerlərinə.

Ana sobanı isti qalayıb, su qızdırdı, bütən qazan və qazançaları doldurdu. Ata hərdən bir qapıya yaxınlaşırdı.

– Hə, necədir, babatdır?

– Belə, pis deyil, – deyə ana onu sakit edirdi.

Lap qaranlıqlaşanda kimsə çaylağa elektrik fənəri gətirdi. Con əmi yorğunluq bilmədən işləyir, səddin üstünə torpaq atırdı.

– Özünü yorma, – dedi ata. – Zora düşərsən.

– Onun... onun qışqırığına dözə bilmirəm! Bu lap... lap ondakı kimidir...

– Bilirəm, – dedi ata. – Bununla belə, özünü zora salma.

Con əmi içini çəkdi.

– İş olmasa, buradan qaçıb gedərəm, vallah.

Ata onun yanından ayrıldı.

– Yaxşı, budacağımın vəziyyəti necədir?

Elektrik fənəri olan adam işığı çubuğa tərəf yönəltdi. Yağış işıqda zolaq-zolaq parıldadı.

– Su çoxalır.

– İndi elə də gəlməyəcək, – dedi ata. – O yana axacaq.

– Bununla belə, çoxalır.

Qadınlar yenə fincanlara qəhvə töküb qapılarının ağzına qoydular. İnsanlar get-gedə yük atları kimi palçıqda çətinliklə addım atır, daha ağır hərəkət edirdilər. Söyüd çubuqlarının üstünə torpaq atılır, sədd qalxırdı. Yağış kəsmək bilmirdi. Fənərin işığı adamların üzünə düşərkən onların həyəcanlı gözləri, gərilməmiş əzələləri aydın görünürdü.

Vaqondan hələ xeyli vaxt çığırtılar gəlirdi, sonra kəsildi.

Ata dedi:

– Doğmuş olsaydı, ana mənə çağırırdı. – Qaşqabaqla beldən yapışdı.

Çaylaqda su qalxır, sahildə ləpələniirdi. Birdən yaxınlıqdan güclü şaqçılı səsi gəlirdi. Fənər suyun üzünə əylmiş hündür qovağı işıqlandırirdi. Hamı əl saxlayıb həmin tərəfə baxdı. Qovağın budacqları axın istiqamətinə sallanıb

uzanmış, su isə artıq köklərini yuyurdu. Ağac yavaş-yavaş yerdən qopdu və ağır-ağır suya batdı. Üzgün insanlar dinməzəcə onun arxasınca baxırdılar. Ağac asta-asta üzürdü. Lakin budur, budağın biri kötüyə ilişib qaldı, ağac tərپənə bilmədi, aram-aram axın istiqamətinə çöndü, kökləri səddə dirəndi. Su bəndə dolmaqda idi. Ağac yerindən tərپənib səddin bir yanını siyirdi. Dərhal çökəkdən su süzülüb keçdi. Ata irəli atılıb çökəyə torpaq atmağa başladı. Su qalxırdı və bir neçə dəqiqədən sonra o, səddi yuyub apardı, ətrafı basaraq adamların dizinə çatdı. İnsanlar təlaş içərisində qaçmağa üz tutdu. Su isə gur axınla talaya, vaqonların, maşınların altına doldu.

Con əmi axının səddi aşmasını görürdü. O, qaranlıqda da bunu seçə bilmişdi. Onun qüvvəsi tükəndi, dizləri üstə düşüb, coşub-daşan suya sinəsinəcn batdı.

Ata qışqırdı:

– Ey! Neynirsən! – O, ona qalxmağa kömək etdi. – Başın hərləndi? Gedək, vaqonlar yuxarıdadır, ora çatmaz.

Con əmi zor-güc bir addım atdı.

– Bilmirəm mənə nə oldu, – günahkarcasına dedi o. – Qıçlarım qatlandı. Qatlandı, vəssalam. – Ata onun qolundan tutub vaqona sarı apardı.

Su bəndi yuyan zaman El çönüb qaçmağa başladı. Qaçmaq çətin idi. O, maşına yetişəndə su onun baldırına çatmışdı. O, brezenti kapotdan açıb kabinəyə atıldı, starterin düyməsini basdı. Maşın bir neçə dəfə tınladı, lakin bendiks hərlənmədi. El açarı keçirdi. Akkumulyator batareyası islanmış starteri get-gedə daha asta fırladır, mühərrik susurdu. El işəsalmanı ən erkən rejimə qoydu, oturaçağın altından dəstəyi götürüb kabinədən sıçradı. Su artıq ayaq yerinə çatmışdı. O, radiatora sarı qaçdı. Mühərrikin karteri suyun altında idi. El hövlnak halda dəstəyi keçirdi və axıb gələn suyu sıçrada-sıçrada bir neçə dəfə fırlatdı. Nəhayət, bu bitdi. El qamətini dikəltdi. Mühərrik su içindəydi, batareya nəm çəkmişdi. O yanda, bir qədər hündür yerdə faraları yanan iki maşının mühərriki səs salmışdı. Təkərlər palçıqda hərlənə-hərlənə dərinə düş-

müşdü. Nəhayət, sürücülər mühərrikləri söndürdülər və eləcə, kabinədə oturub faralardan yola düşən işığa baxa-baxa qaldılar. Yağış isə ağ zolaqlarla işığı pozurdu. El yavaş-yavaş yük maşınının başına dolandı və açarı keçirdi.

Ata gəlib vaqona çatdıqda gördü ki, taxtanın aşağı tərəfi suda üzür. O, dabarıyla onu palçığa soxdu.

– Hə, Con, özün qalxacaqsan? – soruşdu ata.

– Eybi yox, qalxaram. Sən keç.

Ata ehtiyatla taxtayla qalxıb qapının arasından keçdi. Fənərin və lampanın fitili aşağı salınmışdı. Ana döşəkdə Roza Saronanın yanında oturub karton parçasıyla onu yelləyirdi. Missis Ueynrayt quru budaları sobaya atırdı, konforun altından çıxan qatı tüstü yanıq qoxusunu vaqona yayırdı. Ata içəri girərkən ana ona nəzər saldı və dərhal gözünü aşağı dikdi.

– Hə... qız necədir? – soruşdu ata.

Ana başını qaldırmadı.

– Elə bil, babatdır. Yatıb.

Vaqonda hava boğucu, ağır idi. Con əmi qarı arasından çətinliklə keçib divara söykəndi. Missis Ueynrayt sobanı qalamağı buraxıb ataya yaxınlaşdı, qoluna toxunaraq kənara apardı. Sonra yerdən fənəri qaldırıb küncdə dayanmış alma yeşiyinə işıq saldı. Yeşikdə qəzet üzərində göyərmiş, qırıq içində xırda bədən var idi.

– Bir dəfə də nəfəs almadı, – astaca söylədi missis Ueynrayt. – Ölü doğuldu.

Con əmi çönüb ayaqlarını ağır-ağır sürüyərək vaqonun qaranlıq küncünə getdi. İndi yağış damı asta döyürdü, elə asta ki, Con əminin qaranlıqdan gələn yorğun fısıltısını hamı eşidirdi.

Ata missis Ueynrayta baxdı, fənəri onun əlindən götürüb yerə qoydu. Ruf və Uinfild işıqdan gözlərini tutaraq yanlarında durdular.

Ata asta-asta Roza Saronanın uzandığı döşəyə yaxınlaşdı, çömbəlmək istədi, ancaq yorğun çıqları sözüne baxmadı. O, dizi üstə çökdü. Ana hələ də karton parçasını yelləyirdi. O, geniş açılmış, donuq gözlərlə ataya baxdı.

Ata dedi:

- Biz... əlimizdən gələn... hər şeyi etdik, hər şeyi.
  - Bilirəm.
  - Bütün gecəni işlədik. Ağac isə aşıb bəndimizi dağdı.
  - Bilirəm.
  - Eşidirsən? Vaqonun altı sudur.
  - Bilirəm. Hər şeyi eşidirdim.
  - O sağ qalacaq?
  - Bilmirəm.
  - Bəlkə, biz... lazım olan hər şeyi etmədik?
- Ananın dodaqları ağappaq, quru idi.

– Yox. Seçmək əlimizdə deyildi... biz həmişə əlimizdən gələnə edirdik.

– Biz orada, az qala, huşumuzu itirənəcən işlədik... və birdən, kimin ağına gələrdi – ağac düşdü... – Ana tavana baxdı və yenə başını salladı. Ata yenə danışmağa başladı, sanki, susmaq gücündə deyildi. – Su, bəlkə, bir az da qalxıb vaqonu basdı.

- Bilirəm.
- Sən hər şeyi bilirən.

O susur, əlindəki karton parçası isə asta-asta dalaqabağa gedirdi.

– Bəlkə, haradasa səhvimiz olub? – söylədi ata. – Nəyisə etməmişik?

Ana ona zənlə, qəribə baxdı. Solğun dodaqlarında dalğın, şəfqətli təbəssüm yarandı.

– Bəsdir, sənin heç bir təqsirin yoxdur. Hər şey keçib-gedər. İndi hər yerdə... hər şey dəyişir.

- Bəlkə, çıxıb getmək lazımdır?.. Su hər yeri basacaq.
- Vaxtı çatanda gedəcəyik. Nə lazımsa, onu da edəcəyik. İndi isə danışma. Oyadaraq onu.

Missis Ueynrayt budaqları sındırıb oda atır, acı tüstü yuxarı qalxırdı.

Bayırdan kiminsə acıqlı səsi eşidildi:

– Bu əclaf mən özüm danışacağam!

Bunun ardından qapının lap yanından Elin səsi gəldi:

– Hara soxulursan?

– Bax, bura. Bu alçaq Coudu yaxalayaram indi.

– Buraxmaram. Sənə nə lazımdır?

– Onun bəndi olmasaydı, çoxdan çıxıb getmişdik.

Hamını yoldan o elədi. İndi isə maşın dayanıb – yerindən tərpənmir.

– Elə bilirsən, bizim yük maşını yeri dağdır?

– Burax!

El soyuq danışdı.

– Dava eləyək?

Ata yavaş-yavaş qalxıb qapıya yaxınlaşdı.

– Di yaxşı, El. Gəlirəm. Yaxşı. – Ata aşağı düşdü. Ana onun: “Xəstəmiz var. Keçək o yana”, – dediyini eşitdi.

Yağış damı yüngülcə döyəcləyir, qalxan külək isə onu qovub səpələyirdi. Missis Ueynrayt sobadan çəkilib Roza Saronaya yaxınlaşdı.

– Bir azdan işıqlaşacaq, mem. Siz uzanıb yataydınız. Mən onun yanında oturaram.

– Yox, – cavab verdi ana. – Mən yorulmamışam.

– Özünüzü üzməyin, – dedi missis Ueynrayt. – Heç olmasa, bir az uzanıb yatın.

Ana karton parçasını asta-asta yelləyirdi.

– Bizə dostcasına yanaşdınız, – dedi. – Çox sağ olun. Koppuş qadın gülümsündü.

– Sağolluq bir şey yoxdur. Hamımızın nəsibi birdir. Bizim başımıza bir iş gəlsəydi, siz kömək edəcəkdiniz. Ya da bir başqası.

– Hə, – dedi ana, – biz kömək edərdik. Hər kəs yalnız öz ailəsini tanıyırdı. İndi hamımız bir yerdəyik. İnsanlara pis olduqca qayğımız da çoxalır...

– Onu qorumaq mümkün deyildi.

– Bilirəm, – dedi ana.

Ruf dərindən içini çəkdi və əlini üzündən götürüb dalğın baxışla gözlərini lampaya zillədi, sonra başını çevirib anaya baxdı.

– Doğuldu? – soruşdu o. – Artıq körpə var?

Missis Ueynrayt yerdən kisəni qaldırıb küncdə durmuş alma yeşiyinin üstünü örtüdü.

– Körpə hanı? – Ruf sorğu-sual etdi.

Ana dilini dodaqlarına çəkdi.

– Körpə yoxdur. Heç yox imiş. Səhv etmişik.

– Ehl – Ruf əsnədi. – Mən də elə bildim, uşaq olacaq.

Missis Ueynrayt ananın yanında oturdu və karton parçasını ondan aldı. Ana əllərini dizləri üstünə qoydu, onun yorğun gözləri yuxuya gedib hər şeyi unutmuş Roza Saronanın üzündən çəkilmirdi.

– Belə olmaz, – dedi missis Ueynrayt, – uzanın. Onun yanındasınız. Dərindən nəfəs alsın belə, eşidərsiniz.

– Yaxşı. – Ana yatmış Roza Saronanın yanında döşək-də uzandı. Missis Ueynrayt isə bayaqki kimi onların yanında qaldı.

Ata, El və Con əmi qapıda oturub tutqun səhərin açılmasına baxırdılar. Yağış kəsmişdi, lakin buludlar əvvəlki-tək göy üzünü bürümüşdü. Sübhün ilk işartıları sudan əks olunurdu. Özü ilə budaq, yeşik, taxta-tuxta daşıyıb aparılan çaylağın iti axması qapıdan görünürdü. Su burularaq talaya, vaqonlara tərəf can atırdı. Səddən əsər-ələmət qalmamışdı. Talanın özündə su sakit, təlatümsüz dayanmışdı. Selin sərhədi sarı köpüklə haşiyələnmişdi. Ata əyilib sudan bir az yuxarı, taxtanın üstünə çubuq qoydu. Onlar suyun yavaş-yavaş ona çatıb, alıb aparmasını gördülər. Ata bir düym yuxarı başqa çubuq qoydu və gözünü ondan çəkməyərək oturdu.

– Deyirsən, vaqona da qalxar? – soruşdu El.

– Bilmirəm. Hələ dağlardan nə qədər axıb gələcək. Bilmirəm. Bəlkə, yağış da yenə yağdı.

El dedi:

– Su vaqona çatsa, hər şey yaş olacaq.

– Hə.

– Döşəmədən üç-dörd fut yuxarı qalxmaz, yolunda şose var axı, eninə yayılacaq.

– Niyə belə fikirləşirsən? – soruşdu ata.

– Mən o vaqondan suyun qalxmasını müşahidə edirəm. – O, qolunu uzatdı. – Bax, bu qədər qalxacaq, ondan artıq yox.

– Nə olsun ki? – dedi ata. – Qoy qalxsın. Biz burada olmayacağıq.

– Yox, burada olacağıq. Maşın buradadır. Su çəkiləcək. Bununla isə sonra hələ bir həftə əlləşməliyik.

– Nə fikirləşmişən ki?

– Belə eləmək olar: maşının bortlarını açıb döşənək düzəldək, bütün şeyləri qaldıraq onun üstünə, özümüzə də oturmağa yer olar.

– Hm! Necə düzəldək, bəs nə yeyəcəyik biz?

– Hər halda, heç nə yaş olmayacaq.

Dan yeri sökülür, səmaya bozumtul parıltı qatılırdı. Taxta üzərindəki ikinci çubuğu su yalayıb apardı. Ata bir az yuxarıya başqasını qoydu.

– Əməlli qalxır, – dedi o. – Onda elə dediyin kimi edərik.

Ana yuxuda narahatlıqla tərpəndi. Gözləri geniş açılmışdı. O, xəbərdaredici tərzdə qışqırdı:

– Tom! Tom!

Missis Ueynrayt onu ovudaraq nəsə dedi. Ana öz həyəcanlı yuxusundan ayrılmadan büzüşüb qaldı, kirpikləri titrəyib yenidən qapandı. Missis Ueynrayt qalxıb qarıya yaxınlaşdı.

– Qulaq asın, – sakitcə dedi o. – Biz buradan tezliklə çıxan deyilik, – əlini uzadıb küncdəki alma yeşiyini göstərdi. – Belə saxlamaq yaxşı deyil. Baxmaq olmur, dərdi təzələyir. Bəlkə, aparıb... haradasa dəfn edəsiniz?

Onlar susurdu. Ata sükutu birinci pozdu:

– Hə, düzdür. Dərdi yada salır. Amma qanuna görə, elə bu cür, götürüb dəfn eləmək olmaz.

– Çarəsizlikdən qanunu azmı pozuruq?

– Düzdür.

El dedi:

– Su bir az da qalxmamış bortları açmaq lazımdır.

Ata Con əmiyə sarı çöndü.

– Bəlkə, sən onu dəfn edəsən, biz də Ellə taxtaları bura daşıyaq?

Con əmi qaşqabaqla söylədi:

– Niyə bunu mən etməliyəm? Niyə siz yox? Mən istəmirəm. – Dərhal əlavə elədi: – Yaxşı. Hər şeyi edərəm. Dəfn eləyəərəm, yaxşı. – Uca, hirsli səslə dedi: – Verin onu. Verin onu mənə.

– Sakit, oyadarıq onları, – dedi missis Ueynrayt. O, yeşiyi gətirdi və ehmalca üstdəki kisəni qaydaya saldı.

– Bel oradadır, arxanda, – dedi ata.

Con əmi beli götürdü, taxtanın üstüylə aşağı sürüşdü və ayaq qoymağa yer tapmayıb qurşağacan aramla ləngər vuran suya düşdü. O biri əliylə yeşiyi alıb qoltuğunun altına dürtdü.

Ata dedi:

– Gedək, El. Bortları açaq.

Con əmi bozumtul sübh ala-toranlığında vaqonun arxasına keçdi, yük maşınına çatıb sürüşkən çınqıllıqla qalxdı. Şoseylə düşərgənin yanından ötüb qabarmış çaylağın yola burulan yerindəki söyüdlüyə çıxdı. Con əmi beli tulladı və yeşiyi düz qarşısında tutaraq, kolluğun içiyə keçib çaylağa çatdı. Dayanıb bir qədər burulğanlı suya, kollara çökmüş sarı köpük parçalarına baxdı. Yeşiyi sinəsinə sıxdı, sonra suya salıb saxladı və hiddətlə dedi:

– Üz get, hər şeyi danış onlara. Üz küçələrlə. Çürüyüb gedəcəksən. Bəlkə, onlar hər şeyi səndən öyrənələr. Sən yalnız bu cür danışa bilirsən. Heç bilmirəm oğlansan, yoxsa qız. Heç vaxt da bilməyəcəyəm. Get dayan küçədə bir yerdə. Bəlkə, onlar o zaman anlayalar. – O, yeşiyi ehtiyatla axına yönəldib, əlini çəkdi. Yeşik ağır oturub böyrü üstə getdi, burulğana düşdü və ağır-ağır təkəsi üstə çevrildi. Kisə suda açıldı, axına düşmüş yeşik onun ardınca üzüb kolluğun arxasında gözdən itdi. Con əmi beli götürüb cəld geri, düşərgəyə sarı addımladı. O, gedə-gedə suyu sıçradaraq atayla Elin bortlarını açdığı yük maşınına yaxınlaşdı.

Ata ona sarı çevrildi.

– Hər şeyi etdin?

– Hə.

– Onda belə eləyək, – dedi ata, – sən Elə kömək et, mən isə dükana gedim, yeməyə bir şey almaq lazımdır.

– Döş əti al, – dedi El. – Ət yeməyi istəyirəm.

– Yaxşı, – dedi ata. Yük maşınından aşağı atıldı, Con əmi isə onun yerinə keçdi.

Onlar taxtaları vaqona daşıyan vaxt ana ayılıb döşəkdə oturdu.

– Nə edirsiniz?

– Suya görə döşənək düzəltmək istəyirik.

– Niyə? – soruşdu ana. – Bura qurudur.

– İndi qurudur. Su isə qalxır.

Ana çətinliklə döşəkdən qalxıb qarıya yaxınlaşdı.

– Buradan getmək lazımdır.

– Getmək olmaz, – dedi El. – Bütün şeylər, yük maşını – nəyimiz var, buradadır.

– Ata hanı?

– Getdi yeməyə bir şey alsın.

Ana aşağı, suya baxdı. Vaqonun döşəməsinə beş-altı düym qalırdı. Ana döşəyin yanına qayıdıb Roza Saronaya nəzər saldı. O da anaya baxdı.

– Hə, necəsən? – soruşdu ana.

– Çox yorğunam.

– Bir azdan sənə yemək verəcəyəm.

– Ürəyim istəmir.

Missis Ueynrayt yaxınlaşıb ananın yanında durdu.

– Daha özünə gəlib. Lap yaxşıdır.

Roza Saronanın gözlərindən sual yağırdı, lakin ana ona baxmamağa çalışırdı. Missis Ueynrayt sobaya sarı getdi.

– Ana...

– Hə, nə olub?

– Ana... bəs haradadır?..

Ana dözmədi. O, qızının yanında diz üstə çökdü.

– İnşallah, hələ olar, – dedi ana. – Biz əlimizdən gələni elədik.

Roza Saronanın arxası üstə düşüb gözlərini əlləriylə qapadı. Ruf yavaşca döşəyə yaxınlaşıb ona dəhşətlə baxırdı. O, ucadan pıçiltıyla soruşdu.

– Ana, o xəstələnib? Öləcək?

– Yox, nə danışırısan? O sağalacaq. Tezliklə sağalacaq. Ata əlidolu içəri keçdi.

– Hə, necədir o?

– Babatdır, – cavab verdi ana. – Hər şey yaxşı olacaq. Ruf Uinfildə məlumat verdi:

– O ölməyəcək. Ana belə deyir.

Uinfild isə ağır-ağır, böyüklər kimi, çöplə dişini qurdalayaraq dodaqaltı dedi:

– Sənsiz də bilirəm.

– Haradan?

– Deməyəcəyəm, – cavab verdi Uinfild və çöpü ağzından tüpürüb atdı.

Ana axırını budaqları sobaya atdı, döş ətinə qızartdı və xörək şirəsi düzəltdi. Ata ağ çörək almışdı. Ana bunu görüb qaşlarını çatdı.

– Pul qaldı?

– Yox, – cavab verdi ata. – Yaman acmışam.

– Amma ağ çörək alırsan, – bu işi bəyənmədiyini bildirdi.

– Acmışıq. Bütün gecəni işləmişik axı.

Ana köks ötürdü.

– Bəs sonra nə edəcəyik?

Onlar yeməklərini yeyənəcən su get-gedə qalxırdı.

El öz payını tələsik ötürüb dərhal ata ilə döşənək düzəltməyə girişdi. Eni beş fut, uzununu altı, yerdən dörd fut hündürlükdə. Bu arada su gəlib qarıya çatdı, sanki, qərarlılıq içində orada xeyli gözlədi və nəhayət, asta-asta vaqonun içinə sarı hərəkətləndi. Yağış yenə yağdı – ağır, iri damcılar əvvəlkitək suyu şappıldadır, damı durmadan döyəcləyirdi.

El dedi:

– Di gəlin, döşəkləri qaldıraq. Yorğanları da, yoxsa islanacaq.

Nələri vardısıa, hündür döşənəyə yığdılar, su isə döşəməyə yayılırdı. Ata, ana, El və Con əmi Roza Saronanın uzandığı döşəyi qaldırıb şeylərin üstünə qoydular.

Roza Saronanı onlara qarşı çıxırdı:

– Mən özüm. Mən xəstə deyiləm. – Su isə şəffaf örtük-tək döşəməni bürüyürdü. Roza Sarona anaya nə isə pıçıldadı. Ana əlini yorğanın altına apardı, onun döşünə toxundu və başı ilə işarə elədi.

Vaqonun o biri başında Ueynraytlar çəkil döyür, döşənək qururdular. Yağış gücləndi, lakin çox çəkmədi və tezliklə dayandı.

Ana ayağının altına baxdı. Su vaqonda bir düym hündürlüyündə idi.

– Ruf, Uinfild, – qorxu içində qışqırdı o, – dırmaşın yuxarı. Onlar ananın köməyi ilə döşəyə qalxıb narahat vəziyyətdə Rozanın yanında oturdular. Ana qəfilcən dedi: – Buradan getmək lazımdır.

– Olmaz, – dedi ata. – El düz deyir: nəyimiz var buradadır. Hələ qapını da çıxarıb yuxarı qoyarıq, daha bu cür darsqallıq olmaz orada.

Onlar hündür döşənekdə sıxlaşmış, düşüncə içərisində susub oturmuşdular. Vaqonda su altı düym səviyyəsinə qalxdı və yalnız bundan sonra şoseni, çınqıllıqdan o yanda pambıq tarlasını basdı. Bu günün qalan hissəsini və bütün gecəni başdan-ayağa islanmış kişilər həncəmədən çıxarılmış qapının üstündə yatdılar. Ana Roza Saronanın yanında uzanmışdı. O gah onunla pıçıl-daşır, gah da döşəkdə oturub gözünü məchul bir nöqtəyə zilləyir, ağır düşüncələrə dalırdı. Səhər yeməyindən qalmış çörək yorğanın altında gizlədilmişdi.

Yağış indi fasilələrlə yağır, şiddətli qasırğa sakitliklə əvəzlənirdi. Ertəsi gün səhər ata suyun içiyə harasa getdi və cibində beş-on kartofla qayıtdı. Ana onun vaqonun iç örtüsündən bir neçə taxta qoparıb sobanı qalmasına, qazançaya su tökməsinə qaşqabaqlı baxırdı. İsti kartofu əllə yeyirdilər. Bu sonuncu qida da yeyildikdən sonra hamı gözünü boz sudan ayırmadan dinməzcə oturdu və yalnız gecəyarısı yatmağa uzandı.

Səhər açıldı, hamı dərhal oyandı. Roza Sarona anaya nə isə pıçıldadı.

Ana başını tərپətđi.

– Hə, – dedi o. – Vaxtdır. – Sonra həncamədən çıxarılmış qapı üstündə uzanmış kişilərə sarı çevrildi. – Biz gedirik, – qəzəblə dedi o, – buradan hündür yer axtaraçağıq. Siz istəyirsiniz gedin, istəyirsiniz qalın, mən isə Rozanı, uşaqları özümlə götürüb gedirəm.

– Buradan getmək olmaz, – ata yüngülcə etiraz etdi.

– Yaxşı. Onda, bəlkə, siz Rozanı şoseyəcən daşıyıb, gerl qayıdasınız? İndi yağış yoxdur. Biz gedirik.

– Yaxşı. Biz də gedirik.

El dedi:

– Mən getməyəcəyəm, ana.

– Niyə?

– Biz Eggi ilə...

Ana gülümsündü.

– Əlbəttə, El, – dedi o. – Sən qal. Şeylərə göz olarsan. Su çəkildi, qayıdacağıq. Tez ol, nə qədər ki yağmır, – o, atanı tələsdirirdi. – Qalx, Roza. Quru bir yer tapaq.

– Mən özüm gedəcəyəm.

– Yola çıxarıq, orada özün cəhd edərsən. Hə, ata, çiy-nini hazırla.

Ata suya atılıb, orada durdu. Ana Roza Saronanı düşürüb qapının yanına gətirdi. Ata onu qolları üstünə alıb bacardıqca yuxarıda tutdu, dərin suda ehtiyatla addım ataraq vaqonu keçib, şoseyə doğru getdi. Orada onu yerə qoyub çiy-nini qucaqladı. Con əmi qucağında Ruf, onların arxasınca gəlirdi. Ana suya sürüşdü və paltar-ı, ətrafında köpük kimi şişib qalxdı.

– Uinfild, otur çiy-nimə. El, su yatanda qayıdacağıq. El... – O susdu. – Əgər... əgər Tom gəlsə... ona de ki, biz qayıdacağıq. De ki, ehtiyatlı olsun. Uinfild, otur çiy-nimə... bax belə. Ayaqlarını tərپətmə.

O, oyan-buyana səndələyərək dərin, sinəsinə çatan suyun içiyə getdi. Kişilər ona çınqıllığa qalxmağa kömək etdilər və Uinfildi götürdülər.

Onlar şosedə dayanıb yük vaqonlarının qırmızı kvadratına, aramla ləngər vurarı suyun içindəki yük və minik

maşınlarına baxırdılar. Və yenə yağış başladı, amma narı, çiskinli yağış.

– Gedək, – dedi ana, – Roza, özün gedə bilərsən?

– Başım bir az hərlənir, – cavab verdi Roza Sarona. – Bütün bədənim ağrır; elə bil, döyüblər məni.

Ata yazıq-yazıq “gedək” dedi, sonra:

– Bəs hara gedək? – soruşdu.

– Bilmirəm. Di getdik. Rozaya kömək et. – Ana Rozanın sağ qolundan tutdu, ata sol. – Quru yer axtaraq. Əlacımız nədir? Siz ikinci gündür ki, nəm paltarda gəzirsiniz.

Onlar asta-asta gedir, yol boyunca uzanan çayın şırıltısını eşidirdilər. Ruf və Uinfild gölməçələri sıçrada-sıçrada qabaqda addımlayırdılar. Göy qaraldı, yağış gücləndi. Şosedə hərəkət yox idi.

– Tələsmək lazımdır, – dedi ana. – Roza islansa, bilmirəm nə olacaq.

– Amma hara tələsdiyimizi demədin, – söyləyərək sancdı ata.

Yol çayın dirsəyi boyu kənara buruldu. Ana su basmış tarlaya nəzər saldı. Xeyli qabaqda, bir qədər sola tərəf, alçaq tərəddə yağışdan qaralmış dam var idi.

– Baxın! – dedi ana. – Baxın! Ora quru olar, yəqin. Gedək, orada yağışın kəsməsini gözləyək.

Ata köks ötürdü.

– Yiyəsi qovmasa, yaxşıdır.

Ruf irəliddə, yolun kənarında qırmızı ləkə gördü, cumdu ora. Yabanı ətirşahın yağışdan miskin kolunda vur-tut bir çiçək var idi. Ruf onu dərdi, bir ləçəyi tağından ehtiyatla ayırıb burmuna yapışdırdı. Uinfild qaçıb onun yanına gəldi.

– Mənə də verərsən? – soruşdu o.

– Elə şey yoxdur, ser! Bu mənimdir. Özüm tapmışam. – O, ürəyə oxşayan al-qırmızı bir ləçəyi də alınına yapışdırdı.

– Ruf! Ver mənə! Ver! – Uinfild gülü ondan qapmaq istədi, ancaq əli boşa çıxdı və Ruf onun üzünə vurdu. Uinfild gözlənilməzlikdən yerində dondu, sonra dodaqları titrədi, gözlərindən yaş axdı.

Bu zaman arxadakılar yaxınlaşdı.

– Bu nədir belə? – soruşdu ana. – Nə olub?

– O, gülümü məndən almaq istəyirdi.

Uinfild ağlaya-ağlaya mızıldandı.

– Birini versin... Mən də burnuma yapışdırmaq istəyirəm.

– Ruf, ver ona.

– Qoy özü tapsın. Bu mənimdir.

– Ruf! Ləçəkdən ver ona.

Ruf ananın sözlərindəki hədəni hiss etdi və üsulu dəyişdi.

– Yaxşı, – dedi o, mehriban səslə. – Mən özüm yapışdıraram. – Böyüklər qabağa getdi. Uinfild boynunu uzatdı. Ruf ləçəyə dilini sürtüb bərkdən Uinfildin burnuna yapışdırdı. – Ay əclaf! – astadan dedi Ruf. Uinfild ləçəyə toxundu və onu möhkəm sıxdı. Onlar böyüklərə çatmaq üçün qaçdılar. Ruf artıq öz tapıntısına bütün marağını itirmişdi. – Al, – dedi Ruf, – birini də götür. Yapışdır bumuna.

Yoldan sağda yenə yağış tökməyə başladı. Ana qışqırdı:

– Tez olun! İndi şoruldadacaq. Gəlin çəpərdən keçək. Buradan yaxındır. Tez. Eybi yox, Roza, eybi yox.

Onlar Roza Saronanı xəndəyin o tərəfinə, az qala, sürüyərək apardılar, ona çəpəri aşmağa kömək etdilər. Leysan burada onları haqladı. Yağış selləmə töküdü. Onlar su basmış tarladan keçib alçaq yamaca qalxdılar. Qaralmış dam leysandan, az qala, görünməz olmuşdu. Yağış şırıldaıyır, küy salır, külək onu lülə-lülə ora-bura çırırdı. Roza Sarona sürüşüb ata ilə ananın əllərində sallandı.

– Ata! Onu apara bilərsən?

Ata əyilib Roza Saronanı qolları üstünə aldı.

– Tamam islandıq, – dedi o. – Tez olun! Uinfild, Ruf! Qaçın qabağa.

Onlar birtəhər dama çatıb yorğunluqdan aşa-aşa içəri girdilər. Bu tərəfdə qapı yox idi. Dama köhnə avadanlıq – diskli kotan, sınımış kultivator, çarx atılmışdı. Yağış

damı döyəcləyir, girişə pərdə çəkirdi. Ata Roza Saronanı ehmalca yağa batmış yeşiyin üstə oturtdu.

– İlahi! – deyə nalə çəkdi o.

Ana dedi:

– Bəlkə, o yanda saman var. Bax, orada, qapının arxasında. – O, paslı həncamələri cırıldayan qapını taybatay açdı. – Saman! – qışqırdı o. – Hamınız bura gəlin.

Qapıdan o yan qaranlıq idi. İşiq ora yalnız divardakı yarıqlardan düşürdü.

– Uzan, Roza, – dedi ana. – Uzan, yorğunluğunu al. Sən qurumalısan.

Uinfild dedi:

– Ana! – Lakin damda guruldayan yağış onun səsini batırdı. – Ana!

– Nə var? Nə deyirsən?

– Bax! Ora bax!

Ana dönüb arxaya baxdı. Yarıqaranlıqda iki qaraltı görünürdü: küncdə arxası üstə kişi uzanmışdı, onun yanında gəlmələrə bərəlməmiş gözlə baxan oğlan uşağı oturmuşdu. Oğlan yavaş-yavaş qalxıb anaya yaxınlaşdı.

– Buranın yiyəsisiniz? – soruşdu o. Onun səsi xırıltılı idi.

– Yox, – cavab verdi ana. – Biz, sadəcə, yağışdan gizlənməmişik burada. Bizim xəstəmiz var. Səndə yorğan var, paltarın quruyanaqan üstünə atım?

Oğlan öz küncünə qayıtdı, oradan kirli pambıq yorğan gətirib anaya uzatdı.

– Çox sağ ol, – dedi ana. – Bəs o adama nə olub?

Oğlan xırıltılı, yeknəsəq səsle söylədi:

– O, əvvəlcə xəstə oldu... İndi isə ölür acından.

– Nə?

– Acından ölür. Pambıq yığırdıq, xəstələndi. Altı gündür ki, dilinə tikə dəyməyib.

Ana damın küncünə keçib orada uzanmış adama baxdı. Əlli yaş olardı. Tük basmış, kölgəli, arıq üzü var idi. Gözü bərəlməmişdi, baxışı mənasız, donuq idi. Oğlan ananın yanında dayandı.

– Atandır? – soruşdu ana.

– Hə. O, elə hey yeməkdən imtina edirdi – ya deyirdi ki, ürəyim istəmir, ya deyirdi – təzə yemişəm. Hər şeyi mənə verirdi. İndi tamam zəifləyib. Bir addım belə ata bilmir.

Yağış bir az azalmış, damdakı tiqqıltı həlim şırıltıyla əvəz olunmuşdu. Kabus sifətli arıq adam dodaqlarını tərpətdi. Ana dizi üstə oturub qulağını ona tutdu. Dodaqlar yenə tərpəndi.

– Hə, hə, – dedi ana. – Siz narahat olmayın. Ona heç nə olmaz. Dayanın, qızımın yaş paltarını çıxarım, gəlīm.

Ana Roza Saronanın yanına qayıtdı.

– Soyun. – O, qızın qarşısına yorğan tutdu. Roza Saronanın üstündəkiləri tamam çıxarılandı sonra ana yorğanı onun çiyinə atdı.

Oğlan yenə anaya yaxınlaşdı.

– Mən heç nə bilmirdim. O elə hey yeməkdən imtina edirdi, ya deyirdi indi yemişəm, ya deyirdi ki, ürəyim istəmir. Dünən gedib şüşəni sındırıb çörək oğurladım. Bir az verdim çeynəsin. Onun isə ürəyi bulandı, ondan sonra daha da zəiflədi. Ona şorba, ya süd olsaydı... Sizdə südə pul var?

Ana dedi:

– Bir dayan. Narahat olma. Bir şey fikirləşərik.

Oğlan birdən çığırdı:

– O ölür axı! Sizə deyirəm, o, acından ölür.

– Dayan bir, – təkrar etdi ana.

O, can üstə olan adamın yanında əlacsız dayanmış ataya və Con əmiyə, yorğana bürünmüş Roza Saronaya baxdı. Onun baxışı əvvəlcə Rola Saronanın baxışıyla bir anlıq rastlaşdı, lakin sonra o, yenə ona baxdı. Və hər iki qadın bir-birinin gözlərinin dərinliyini gördü. Roza Saronanın dərinliyinə, qınc-qınc köks ötürdü.

O dedi:

– Hə.

Ana gülümsündü:

– Mən bilirdim. Mən elə belə də bilirdim. – O, çaşqın halda bir-birini sıxan əllərinə baxdı.

Roza Sarena pıçıldadı:

– Siz... siz buradan gedəcəksiniz... hamınız gedəcəksiniz?

Yağış həzin-həzin damı döyəcləyirdi.

Ana əlini uzadıb qızının qarışmış saçlarını üzündən yığdı, alnından öpdü və cəld qalxdı.

– Gedək buradan, – dedi ana. – Hamımız artırmaya gedək.

Ruf ağzını açıb nə isə soruşmaq istədi.

– Sus, – dedi ana. – Sus, cəld bayıra. – O, onları yanından artırmaya ötürdü, oğlanı da özüyə ora apardı və cırlayan qapını arxasınca örtüdü.

Roza Sarena bir müddət damı bürümüş yağış şırıltısı altında hərəkətsiz oturdu. Sonra öz yorğun bədənini yerdən güclə qaldırıb yorğana büründü. Yavaş-yavaş damın küncünə keçib üzgün sifətə, qorxudan bərəlmis gözlərə baxıb dayandı, asta-asta onun yanında uzandı. Kişi başını yırğaladı. Roza Sarena yorğanı çiyindən atıb döşünü açdı.

– Belə lazımdır, – dedi Roza Sarena. O, kişiye sığındı və onun başını döşünə sarı çəkdi. – Hə, belə... belə... – Onun əli xəstənin peysərinə tərəf uzandı, barmaqları onun saçlarını nəvazişlə hamarladı. O, yuxarı baxdı, dodaqları qapanıb sirli təbəssüm içərisində donub-qaldı.

HƏYƏCANLARIMIZIN QIŞI

(roman)

HƏYƏCANLARIMIZIN QIŞI

*Aydan anı, sudan duru
bacım Betə ithafımdır.*

Burada bəhs olunan yer və insanları axtaracaq oxuculara məsləhətim odur ki, qoy onlar öz çəvrələrinə, öz qəlb aləmlərinə nəzər salsınlar. Bu kitabda bugünkü Amerikanın böyük bir qismindən bəhs olunur.

BİRİNCİ HİSSƏ

I FƏSİL

Aprel günəşinin qızılı şəfəqləri ilə səhər yuxusundan oyanan Meri Houli ərinə tərəf çevriləndə onu çeçələ barmaqlarıyla ağzını yana dartıb qurbağa kimi marıtlayan gördü: “Çox gülməlisən, İten. Təlxəklik canındadır”.

– Siçan xanım, siçan xanım, gəl səni alım, qoynuma salım.

– Deyəsən, yuxuda başına hava gəlib.

– Hər səhər yeni gün gətirir, günlərsə illəri qovur ancaq. Bu səhər də bizə yeni bir gün gətirib¹.

– Düz tapmışam, mən deyəndir. Bu gün Böyük Cümə² olduğunu necə, unutmamısan?

– İndi o alçaq romalılar Qolqofaya³ getmək üçün sərəya düzülürlər.

¹ Burada ingilis şairi R.Brauninqin (1812–1889) “Pippa Passes” poemasından seçilmiş ifadə (The year’s at the spring; the day’s at the morn.) özünəməxsus şəkildə təhrif edilir.

² Böyük cümə – İsanın çarmıxa çəkildiyi gündən sonrakı ilk cümə

³ Qolqofa – Qədim Yerusəlim divarları yanında İsanın çarmıxa çəkildiyi yer

– Bəsdir lağ elədin. Dükanı on birdə bağlasan, Maruello bir söz deməz?

– Gözəl, Maruello da katolikdir – həm də italyan. Böyük ehtimalla bu gün dükana heç gəlməyəcək. Mən də saat on ikidə bağlayıb fasilə edərəm. Çarmıx işi bitənəcn də açmaram heç.

– Küfr danışma! Günahdır.

– Ay gözəl xanımböcək, inanma sən, bunların hamısı cəfəngiyatdır. Qeybət etməksə mənə, yəqin, anandan keçib. Əslində, mən pirat kimi danışmalıyam. Sən də bilir-sən ki, bu, adi qətdən başqa bir şey deyil.

– Səninkilər pirat-zad olmayıblar. Özün deyirdin ki, balina ovçuları olublar. Həm də konqresin rəsmi icazəsiylə.

– Güllələnmə verən məhkəmə də onları pirat adlandırır. Romalı əsgərlərsə qana qan istəyiblər.

– Səni lap dəli elədim. Hirsələndə xoşuma gəlirsən.

– Hə, hə, mən dəliyəm. Bunu hamı bilir.

– Həmişə məni çaşdırırsan. Bir ailədə həm zəvvar dindarlar, həm də balina ovçuları. Doğrudan da, sən öz qəhrəman əcdadlarına layiq övladsan.

– Doğrudan?

– Səncə, elə deyil?

– Görəsən, o məşhur əcdadlarım öz əlləri ilə qurub-yaratdıqları bu şəhərdə indi mənim bədbəxt bir satıcı olduğumu görsəydilər, neynərdilər?

– Bədbəxt niyə olursan ki? Sən elə şef kimi bir şeysən – hesabı özün aparırsan, banka pulu sən ödəyirsən, mal sifariş edirsən...

– Əlbəttə. Mən özüm süpürürəm, zirzibili özüm daşıyıram, Maruellonun qabağında əyilirəm, bir o qalıb ki, pişik kimi siçanlarını ovlayım.

Qadın qollarını ərinin boynuna doladı.

– Gəl yenə dəlilik edək... Sən mənim canım, gəl bu Böyük Cümədə kefirmizi pozmayaq. Mən axı səni çox sevirəm.

– Yaxşı. – Bir anlıq susduqdan sonra dedi: – Hamınızın avazı eyni gəlir. Guya, sən göydən zənbillə düşmüşsən.

- Mən səninlə uşaqlar barədə danışmaq istəyirəm.
- Hansı uşaqlar? Türmədəki uşaqlardan?
- Yenə gijdiyirsən. Yaxşısı budur, mən susum, özləri sənə deyirlər.
- Sən niyə demirsən?
- Mərci Yanq Hant bu gün yenə falıma baxacaq.
- Kartda? O Mərci də yaman şeydir, gülüşüynən, baxışınan bir işvə, bir naz atır, gəl görəsən.
- Deyirəm, kaş mən də qısqana biləydim. Siz kişilər özünüzü elə aparırsız ki, guya, gözəl qızlara heç baxmırsız.
- Sən ona qız deyirsən? İki dəfə ərdə olub.
- İkinci əri rəhmətə gedib.
- Mən hələ səhər yeməyimi yeməmişəm. Sən belə şeylərə inanırsan?
- Amma Mərcinin qardaşım barədə dedikləri düz çıxdı. “Yaxın və əziz bir adam” demişdi.
- Mənim ən yaxın və ən əzizlərimdən biri, deyəsən, indi yaxşı kömək yeyəcək.
- Gəldim, gəldim. Yumurta verim?
- Ver. Niyə bu günə Böyük Cümə deyirlər? Bunun, görəsən, nəyidi böyük?
- Bəsdir daha. Səninki lap lağa qoymağdı.
- İten mətbəxdəki pəncərənin qarşısındakı masanın arxasında oturanda artıq qəhvə dəmlənmiş, masanın üstündəki kasaya qaynadılmış yumurta və suxarı da qoyulmuşdu.
- Hə, indi top kimiyəm, – dedi. – Doğrudan, niyə buna Böyük Cümə deyirlər?
- Yazdandır hamısı, – qadın sobanın başından dilləndi.
- Yaz cüməsi?
- Yox-yox, yaz qızdırmasıdı vurub başına. Bax gör uşaqlar oyanıblar?
- Hara oyanırlar?! Balaca tənbellər. Gəl qaldırıb qamçılayaq onları.
- Sən gijdiyəndə nə danışdığını bilmirsən. Saat on iki-dən üçəcən qayıdacaqsan evə?
- Yox.

– Niyə?

– Qadınlar. Mən bu vaxt ərzində onlarla görüşürəm. Bəlkə, o Mərcini də...

– Özünə gəl, İten. Mərci bizim dostumuzdur. O, öz dostu üçün köynəyindən də keçər.

– Yaxşı görək. Bax ha! Hansı, o əynindəki köynəkdən?

– Yenə başladın...

– Səninlə nədən desən mərc gələrəm ki, o qadının damarlarında əsl pirat qanı axır.

– Eh... yenə gijdiyirsən. Siyahı buradadır, – deyib kağızı ərinin döş cibinə soxdu. – Çox şey yazmışam. Billirsən də, bu həftə Pasxadır. Unutma, iki düjün¹ yumurta qoy, yadımdan çıxmasın heç biri. Qalx, gecikirsən.

– Maruellonun alverindən bir az kəm gələcək. Bəs niyə iki düjün?

– Boyamaq üçün. Allen və Meri Ellen məxsusi tapşırıqlar. Di get.

– Baş üstə, xanımböcək. Olar mən indi qalxıb o Allenlə Meri Elleni eşşək sudan gələncən çırpışdırım?

– İten, sən onların tərbiyəsini pozursan. Axı belə olmaz.

– Əlvida, ey dövlət gəmisini, salamat qal, – dedi və arxasınca şabəkə qapını örtüb, qızılı-lacivərd bir səhərin qoynuna girdi.

Bir anlığa dönüb ona ata babasından miras qalmış gözəl köhnə evinə – divarları ağ rənglə boyanmış, giriş qapısı üzərində arkalı bir nəfəslik olan, çardağında Adams² dekorasiyası və “dul arvadların gəzişmə” səhnəsi həkk olunmuş məhəccərlərə nəzər saldı. Ev qalın yaşıllıq bir bağçanın içində, tumurcuqları şişib qabarmış, gövdəsi bir adam belə qədər enli, yüzillik yasəmən kollarının arasında dikəldirdi. Elm küçəsinin qarağacları pərvazlaşaraq budaqlarını bir-birinə dolamış, yeni cücərən yarpaqlarıyla geniş bir lacivərdlik içinə girmişdi. Bank binasının üstünə yenicə

¹ *Düjün* – on iki ədəd

² *Robert Adams* – öz yaradıcılığında antik arxitektura nişanələrindən istifadə etmiş XVIII əsr ingilis memarı

düşməyə başlayan günəş şəfəqləri qaz zavodunun gümüşü qülləsi üzərində bərq vurur, köhnə limandan gələn yod və duz iyi ətrafa yayılırdı.

Bu səhər çağında Elm küçəsindəki yeganə canlı aradabir qulaqlarını şəkləyərək həndəvərdə gəzişən, gah da ətrafdakı qarağacın gövdəsini qoxulayan bankir iti – cənab Beykerin kürən setteri¹ idi.

– Sabahınız xeyir, ser. Mənim adım İten Allen Houlidir. Deyəsən, biz lap namünasib vəziyyətdə rastlaşdıq. – Kürən it Beyker dayandı, İtenin salamına yumşaq quyruğunu yüngülcə yelləməklə cavab verdi.

İten dedi:

– İndicə öz evimə tamaşa edirdim. Ovaxtkı kişilər biliblər necə tikmək lazımdır.

Kürən bu dəfə başını yana tərپətdi, arxa pəncəsini qabırğalarına sürtərək qaşındı.

– Niyə də bilməyəydilər, pul olan yerdə nədir ki. Bütün dəniz və okeanlardan balına tutublar. Yağ, spermaset... Sən heç spermaset nədir, bilirsən?

Kürən it zingildəyib gəməşdi.

– Görürəm, bilmirsən. Bu, balınanın əmgəyindən alınan iliyidir. Açıqrəngi, gül kimi xoş ətri də var. “Mobi Dik”i oxusaydın, bilərdin. Yaşşı əsərdir, sənə məsləhət görürəm.

Setter ayağını qaldırıb pəncəsi ilə arxın yanındakı çuqun qapağı itələdi.

Dönüb getmək istəyərkən İten çiyini üzərindən itə qayıdıb belə dedi: “Oxuyandan sonra xəbər elə. Bəlkə, mənim oğluma da öyrətdin. O heç “spermaset” sözünü düzgün tələffüz edə bilmir. Həm də təkcə bu sözü yox”.

Elm küçəsi İten Allen Houlinin evindən iki məhəllə aşağıda Hai küçəsi ilə kəsişir. Birinci məhəllənin yarınsında, Elqarların evinin önündəki təzə göyərmiş çəmənlikdə bir dəstə boz sərçə vuruşmaqdan da betər, topa-topa yum-balanıb didişir, yırtıcılar kimi bir-birinin gözlərinə hücum

¹ Setter – uzun tükləri olan it cinsi

çəkir, elə səs-küy qoparırdılar ki, İtenin yaxınlaşdığını belə görmürdülər.

Dayanıb çəmənlikdəki bu döyüşə tamaşa etdi. “Quşlar öz balaca yuvalarına qanadırlar” deyirlər. Bəs biz niyə deyilik? Soxun gözünüzə, qabağınızda o boyda at təzəyi var. Belə gözəl səhərçağı yola getmirsiniz. Hələ o müqəddəs Fransisk də sizin kimi düdәмələrə dən verəmiş. Kişş...” deyib sərçələrin üstünə şığıdı. Narazı sərçələr pınlıtlı qanaqlanıb cır səsle cıkkıldəşdilər. “Qulağınızı açın, eşidin, – İten onların ardından səsəndi: – Axşama hava tutulacaq, göydən yerə qaranlıq çökəcək! Bax onda görərəm sizi. Hamınız qorxudan titrəyəcəksiniz!” Geri qaayıdıb səkinin üstü ilə yoluna davam etdi.

Fillipslərin ikinci məhəllədəki köhnə evlərini indi pansion ediblər. Coy mörfi – Milli Bankın yerli şöbəsinin kasiri pansionun qapısından çölə çıxırdı. Dışlərini qurdalayıb, Tattersall gödəkcəsini əyninə keçirdikdən sonra İteni gördü.

– Salam, – dedi. – Mister Houli, mən elə indicə sizin barənizdə düşünürdüm.

– Bilmirsiniz, bu günə niyə Böyük Cümə deyirlər?

– Latıncadır. *Goodus, goodilius, goodum* – oradan götürülüb. Nəsə pis məna verir.

Coy kənardan ata bənzəyir, güləndə də lap at kimi gülür, üst dodaqları qaçır, damaqları görünür. Cozef Pətrik Mörfi, Coy Mörfi, Coyboy – xülasə, “Mörfi” adı bir neçə ildir Nyu- Beytauna səs salıb. Zarafatçıdır, öz atmacalarını, sanki, pokerdə blef atan bir oyunçu kimi anlaşılmaz tərzə salır, amma başqalarının da zarafatına qımışmadan dayana bilmir. Fərqi yoxdur, o, bu zarafatı əvvəl də eşidib, yoxsa yox. Bic gədədir bu Mörfi, nələr bilmir bu adam... Demək olar ki, hər kəs və hər şey barədə – mafiyadan tutmuş Mauntbettenlərə qədər. Amma özünə lazım olan məlumatı elə tərzdə deyir ki, sanki, sual verir. Bu sual tonu sayəsində ondakı hər şeyi bilmək həvəsi qətiyyənlə hiss olunmur. Qurduğu cümlələrlə ona lazım olan məlumatı almağa çalışır, özünü çoxbilmiş kimi

göstərmir heç. Onu dinləyənlər eşitdiklərini öz malları kimi başqalarına nəql edərlər. Coy hər şeyə maraqlı göstərən adamdır; təbiətə ehtiraslıdır, amma heç kim onun bircə dəfə də olsun mərc gəldiyini eşitməyib. Təcrübəli hesabdar, mükəmməl bank işçisidir. Görünür, cənab Beyker – Milli Bank şöbəsinin müdiri – Coya o qədər böyük etilmədi göstərir ki, işlərin çoxunu kassir olan bu adama həvalə etmişdir. Mörfi burada hamını yaxından tanıyır və heç vaxt heç kimi öz adıyla çağırır. Onun nəzərində İten – mister Houlidir. Guya, birlikdə olduqları barədə dediqodu gəzməyinə baxmayaraq, elə Mərci Yanq Hant da – Coya görə – missis Yanq Hantdır. Nə ailəsi var, nə də ki qohum-əqrəbasıyla hər hansı bir əlaqəsi. Fillipslərin köhnə evindəki o pansionda, içində öz hamamı olan ikigöz otaqda tək yaşayır və yeməyini də çox vaxt *Foremaster Gril & Bar*-da yeyir. Onun iş siyahısındakı hər şey çox yəqin ki, mister Beykerə və idarə heyətinin bütün üzvlərinə də bəllidir və gərək ki, bu siyahı həmişə mükəmməl bir vəziyyətdədir. Mörfinin qərribə cəhətlərindən biri öz başına gələnləri başqasının dilindən danışmağıdır. Amma yenə də sözügedən adamın Coyun özü olduğunu hiss etmək mümkün olur. Dediklərinə inansaq, ömrü-günü qadınlarla eys-ışrətdə keçib. Özünü tərifləməz. Sadəliyi, dikbaş olmamağı onu başqalarına daha çox sevdiren cəhətdir. Dırnaqlarını həmişə təmiz saxlayır, gözəl və yaraşığı geyinir, əynində həmişə təmiz köynəyi, parıldayan ayaqqabıları var.

Bu iki adam Elm küçəsindən Hai küçəsinə doğru addımlayırdı.

– Mən elə hey istəyirəm sizdən soruşum... Sizin ailənin admiral Houli ilə qohumluğu var?

– Yəqin, admiral Helsini deyirsiniz, – İten dedi. – Bizlərdə çox kapitan olub, amma mən onlardan kiminsə admiral olduğunu eşitməmişəm.

– Mən də eşitmişəm ki, sənin baban balina ovu ilə məşğul olan gəminin kapitanı olub. Yəqin, elə buna görə onu o admiral qanşdırmışam.

– Bu balaca şəhərdə o qədər əfsanə var ki... Mənim ata-babalarım həm də pirat olublar, anamgilin nəslisi Amerikaya *Mayflower*ə gəlib.

– İten Allen, siz mənim tanırımla da qohum deyilsiz?

– Bəlkə də. Mümkündür hətta, – dedi İten. – Belə gün ələ düşməz. Dükanlıq işiniz var?

– Hə, var. Yəqin, siz də on ikidən üçə qədər fasilə edəcəksiz. On ikinin yarısı mənə iki sendviç hazırlaya bilərsiniz? Qaçaraq gəlib götürərəm. Bir butulka da süd.

– Bəs sizdə fasilə olmur?

– Bankda olur. Məndə olmur. Canım çıxır hesab-kitab işlərindən. Bu həftəsonu başım işdən ayılmayacaq. Bayramqabağı həmişə belədir; məməyeyəndən-pəpədeyə-nə hamı gəlir. Elə indidən növbəyə düzülüblər, əllərində çək, gözləyirlər mənə orada.

– O qədərini bilmirdim.

– Bəs necə! Pasxa, Dörd iyul¹, Şükranlıq, Zəhmətkeşlər günü... Bu günlər yaxınlaşanda mənim günüm qaralır. Bank soymaq fikrinə düşsəm, bunu mütləq bayramqabağı edərəm. Bu vaxt bütün pullar ortada olur.

– Coy, sizi nə vaxtsa qarət ediblər?

– Yox. Amma bir dostum var, iki dəfə başına gəlib.

– Nə deyir, necə olub?

– Yaman qorxub. Nə deyiblərsə – edib. Uzanıb döşəməyə ki, buyurub götürsünlər. “Pul canımdan artıq deyil ki”, – deyib.

– Dükanı bağlayan kimi gətirərəm sendviçləri. Arxa qapını döyəcəyəm. Nəynən olsun?

– Çox şey qoymazsınız, mister Houli. Artıq yesəm, qalaram bir küncə o birinin arasında. Biri vətçinaynan olsun, o biri də pendirli – çovdar çörəyində. Arasına kahi qoyun, bir az mayonez vurarsız. İçməyə də bir butulka süd.

– Yaxşı kolbasa da varımızdır. Şefim axı italyandır.

– Yox, sağ ol, lazım deyil. Hə, o mafiyaçı necədir?

– Məncə, yaxşıdır.

¹ ABŞ-ın Müstəqillik günü

– Gəl bir olmasın. O makaronyeyənləri heç kim sevmir. Amma fikirləşəndə ki kişi əl arabasında tərəvəz sata-sata gəlib bu boyda yer-yurd sahibi olub, adam ona heyran qalır. Başı yaxşı işləyir, çox fərasətlidir. Heç kim bilmir o nə qədər xımirLAYIR. Kalan pulu var. Məndən çıxmasın. Belə söhbət bank işçisinə yaraşmaz.

– Siz mənə heç nə deməmisiz.

Onlar Elm və Hai küçələrinin kəsişdiyi döngəyə çatdılar. Hər ikisi də birdən durdu və dönüb köhnə “Old Bay” mehmanxanasını söküb yerində yeni “Woolworth’s” dükanı tikmək üçün boşaldılması tapşırılan binanın ağ və çəhrayı kərpiclərinə tamaşa etdilər. Binanı uçurtmaq üçün gətirilmiş sarı buldozer və yekə kran da, sanki, səhərin bu lal sakitliyində susaraq öz ovunu pusan yırtıcılar kimi uyğun bir zaman gözləyirdilər.

– Mən çox istərdim ki... – dedi Coy, – təpik vurulubmuş kimi bir zərbədə lay divan necə uçurduqlarını görüm.

– Mən Fransada görmüşəm, – dedi İten.

– Doğrudan? Day denən sahilədəki abidədə sənın də adın var ki...

– Dostunuzu qarət edənləri tapa bildilər?

Hərçənd İten “dost” dediyi o adamın Coyun özü olduğuna əmin idi. Onun yerinə kim olsaydı, yəqin, bunu hiss edərdi.

– Hə, əlbəttə, tapdılar! Siçan kimi ovladılar hər birini. Yaxşı ki, oğruların çoxu hiyləgər olmur. Əgər bu Co-boy “bank necə soyula bilər” mövzusunda kitab yazsa, heç bir polis o işi açma bilməz.

İten gülümsədi.

– Axı bütün bunları siz haradan bilirsiniz?

Mənbələrdən, mister İten. Ancaq qəzet oxuyuram. Vaxtilə gizli polis işləmiş yaxın bir dostum da var. İstəyirsiniz sizə bu mövzuda iki dollarlıq mühazirə oxuyum?

– Qısa edin, on yeddi sentlik bəs edər. Dükanı açma-lıyam.

– Xanımlar və cənablar! – dedi Coy. – Bu səhər mən burada... Yox, olmadı. Siz heç bilirsiniz bank oğruları necə

tutulur? – Birincisi, residivistlər, əvvəllər həbs edilmiş olanlar. İkincisi, ehtiyac içində yaşayan birinin qəfil varlanması. Başqaları sürünür, amma bu, qəfildən varlanır. Üçüncüsü, qadını varsa, onun işi lap çətindir. Əlbəttə, qadınları özbaşına qoymaq olmaz və bu da dördüncü bir səbəb ortaya çıxarır ki – onlar pulun dibinə daş atırlar. Yeni bir bədxərc müşahidə edirsənsə, demək, yüz faiz izə düşmüşsən.

– Yaxşı, bəs yanmamaq üçün sizin hansı metodunuz var, cənab professor?

– Çox sadə. Dediklərimin əksini edəcəksən. Əgər haçansa nəyəsə görə tutulmuşansa və ya adın “qara siyahıya” düşübsə, bank soymaq fikrindən daşın. Heç kimlə əlbir olmamalısan. Təkbaşına gir – heç kimə, ruhuna da söyləmə. Qadınları unut və xərcləmə. Qoy bir kənara, bəlkə də, bir neçə il heç tərpətmə. Sonra bir gün münaşib vəziyyət yarananda bir hissəsini çıxarıb sərmayə qoy. Amma yenə də xərcləmə.

– Bəs əgər tanıyan olsa?

– Üzünü örtsə, danışmasa, kimdi tanıyan? Sən hansısa şahidin cinayətkarı təsvir etdiyi bir ifadə oxumusan heç? Müşkül məsələdir. Mənim o polis dostum deyir, bəzən bu adamların dediyi cizgilərə uyğun bir şey çəkəndə tamam başqa təsvir alınır. Ortaya başqa birinin şəkli çıxır. Amma onlar hələ bir and-aman da edirlər ki, gördükləri bu adamdır, vəssalam. – Buyurun, bu da sizə on yeddi sentlik mühazirə.

İten əlini cibinə saldı.

– Sizə on yeddi sent borclu qaldım, – dedi.

– Sendviçlərin pulundan çıxaram, – dedi Coy.

Bu iki nəfər qarşı tərəfə keçib sağdakı tindən Hai küçəsinə döndü. Coy döngənin sağında yerləşən Milli Bank binasının arxa qapısına yaxınlaşdı. İten də, öz növbəsində, üstündə “*Marullo's – Baqqaliyyə, Meyvə və Konservlər*” yazılmış dükanın prospektə baxan qapısını açdı.

– Biri vetçinaynan, o biri də pendirli? – İten yenə ondan soruşdu.

– Çovdar çörəyində. Kahı və mayonez də yaddan çıxmasın.

Dükənin arxasında zirzəmiyə dar döngədən düşən zəif işıq polad şəbəkəli pəncərənin tozlu şüşəsini bir az da dumanlandırırdı. Konservləşdirilmiş meyvələr, tərəvəz, balıq, yumşaq pendir və kolbasalarla dolu karton qutular, taxta yeşiklər yığılmış rəflərli tavana dirənən zirzəminin toranlığında İten bir anlığa ayaq saxladı. Unun, lobyanın, noxudun – dən iyi, kolbasa və pendirin ağızsulandıran ətri, hissə verilmiş ətin, yan qapıların önündə qoyulmuş gümüşü zibilqabıda çürüyən kələm yarpaqlarının, kahının bir-birinə qarışmış qoxuları içində siçan iyi olub-olmadığını ayırd etməyə çalışdı. Siçan olmadığını yəqin edəndən sonra yenidən giriş qapısını açdı və zibilqabını küçəyə çıxardı. Boz pişik içəri girməyə can atırdı, amma o imkan vermədi. “Olmaz, elə şey yoxdur! – pişiyə dedi. – Siçan, siçovul olmalıdı sənin yemin. Amma sən kolbasa ölüsüsən. Pişt! Eşitmirsən? Rədd ol dedim. Pişt!” Çömbəlmiş pişik buruqtüklü çəhrayı pəncəsini yalayır, amma ikinci “pişt”dən sonra kənara tullandı və qaçaraq bank binasının arxasındakı hasarın üstündə gözdən itdi. “Bu, deyəsən, sehrlı sözdür”, – İten öz-özünə dedi və dükana qayıdıb qapını arxadan örtüdü.

Dükənin ikitaylı qapısından iki-üç addım aralıdakı piştaxtayı silərkən tualetdə su damcıladığını eşitdi. Faner qapını açıb işığı yandırdı və sifonu çəkib suyu boşalttı. Sonra dükana açılan şəbəkə qapını itələyib qıraqdakı taxta parçasını ayağının ucuyla o qapının altına pərçimlədi.

İrigözlü ön pəncərədən dükana düşən işıq içəridəki kölgə ilə qarışaraq xəfif bir lacivərdlik yaratmışdı. İten elə orada, tavanacan dirənən rəflərdə səliqə ilə düzülmüş parıltılı konservlərə və şüşə bankalara baxıb öz-özünə dedi: “Əsl kitabxanadır mədə üçün”. Sağdakı piştaxtanın üstündə kassa aparatı, paketlər, kəndir vardı və bunların yanında da üstü minalı dəmir örtüyü parıldayan, ağ emalılı piştaxta soyuducusunun kompressoru yavaş-yavaş tırlıdayırdı. İten tətiyi vuran kimi içi qaxac ət, pendir, kolba-

sa, farş, steyk və balıqla dolu kameranı neon borudan süzülən mavi işıq bürüdü. Dükən Çarterlərin gur yanan işığı kimi apaydınlıq içindəydi. Sanki, bir kilsə idi. Gözləri yol çəkən adamlar kimi xəyallara dalaraq baxdığı bu mənzərədə sıra ilə düzülmüş pomidor, xardal, zeytun konservlərinin hərəsi ona bir kilsə tabutu, yüzlərcə dairəvi sardinalarsa qəbirlər kimi görünürdü.

“*Unimum et unimorum*”, – burnundan tən-tən çıxan bu sözləri o, vəz edən keşişlər kimi söylədi. “*Uni unimouse quod unibug in omnem unim, domine – ahhhhmen!*” duasını oxudu və birdən qulaqlarında arvadının nəsihət dolu sözləri səsləndi: “Bəsdir axmaqladın, eşidən olar, birinin xətrinə dəyər. İnsanların etiqadını təhqir etmək olmaz”.

Baqqal dükənində, Maruellonun baqqal satıcısı olan bu adam evli, iki sevimli övlad atasıdır. O, nə vaxt təkdir, nə vaxt tək qala bilir? Gündüz müştərilər, axşam arvad-uşaq, gecə arvadı, gündüz yenə müştərilər... “Yalnız orada, tualetdə! – İtən öz-özünə hündürdən dedi. Hə, ancaq tualetdə tək qala bilərəm. Lap indi, amma gərək sifonun suyunu əvvəlcədən buraxıb heyif etməyim. Ah, bu səbir tələb edən dəqiqələr, ağıla gələn cürbəcür fikirlər... Özün üçün necə istəsən gijdiyirsən... sehrli dəqiqələrdir, sehrli! Burada da olmaz kimisə təhqir etmək? – Sanki, bunu o, arvadından soruşdu. – Axı burada heç kim yoxdur... Nə insanlar var, nə də onların ən yaxşı hissləri. Burada məndən savayı heç kim yoxdur. Sadəcə, mən və odinokum odinorium, ta ki bu sovxə qapıdan o yana çıxım”.

Kassa aparatı qoyulmuş piştaxtanın siyirməsindən təmiz önlük çıxardı, açıb qat kəsən yerlərini dartışdırandan sonra əyninə keçirdi və şəridlərini çox da kök olmayan belinə doladı. Hər iki əlini badyalarına qoydu. Önlük uzun idi, baldırlarının yarısınacan düşmüşdü. O, sağ əlini yuxarı qaldırıb yelləyərək hündürdən dedi: “Hey, sizinləyəm, qulaq asın – armud konservləri, şorabalar, şoğəriblər!

¹ İncildə Amvon duası

Gün başlayan kimi xalqın qocaları yenə axışacaq ora, ağzıdualı baş keşişlər, başbilənlər toplaşdı. Onu öz məclislərinə çağıracaqlar – sabahın gözü açılan kimi. İt uşaqları işə ertə başlayıblar. Bir dəqiqə belə fəvta verməyiblər. Bəs necə?! Özünüz baxın. Təxminən, altı saat çəkib – bizim vaxtla düz saat on ikiyəcən davam eləyib. Guya, saat doqquzda bütün kainatın üstünə qaranlıq çöküb, günəş tutulub. İndi mən bunu necə başa düşüm? Vay-vay! O, doqquz saat can verib... Dəhşətdir!”

İten əlini yanına saldı, sual dolu baxışlarla rəflərdəki mallara baxaraq, sanki, onlardan cavab istəyirdi. “Meri, əzizim, heç nə demirsən, – dedi. – Yoxsa sən də o Yerusəlim qızlarından birisən? Axı O: “Mənimçün ağlamayın, göz yaşını tökməyin, özünü və övladlarınıza ağlayın,” – deyib. Yaşıl bir ağaca baxıb ağlayanlar, görəsən, qurumuşuyçun neyləyərlər? Mən hələ də bunlara qulaq asa bilmirəm. Debora xalam çox çalışdı. Amma heç bilmədi ki, bunlar məndə necə dərin iz buraxdı. Saat altı olmayıb... yox, tezdir hələ, tezdir”.

O, yekə pəncərənin yaşıl örtükünü çəkib uca səslə: “Gəl içəri, ey günəş!” – dedi. Sonra da əsas qapıları açdı. “Buyur, ey dünya!” Qapının dəmir şəbəkəli layını yana açdı, çırpılmasın deyə qıfılladı. Səhər günəşinin zərif şəfəqləri yavaş-yavaş səkinin üstünə düşürdü. Aprel ayı günəş burada hər gün olduğu kimi – Hai küçəsinin körfəzlə birləşdiyi yerdə çıxır. İten səkini süpürməkdən ötrü içəri keçib tualetdən süpürgəni götürdü.

Günlərin günü olan bu gün uzun-uzadı, səhərdən axşamacan dəyişkən bir gündür. O, işığın hərəkəti ilə tək rəngini dəyişmir – onun bütün quruluşu, tonu və mənası dəyişir. O, ilin bütün fəsilərini kəsib-tökür – istini, şaxtanı, sakit və sərt küləkləri. O, otların, yarpaqların, tumurcuqların şirin və ya acı qoxusunu buzun soyuğuna, çıpaq budaqların qaraltısına tabe edir. Beləcə, günün dəyişməsi ilə bərabər, bütün onun tabeliyindəkilər də dəyişir: həşəratlar və quşlar, pişiklər, itlər, kəpənəklər və insanlar.

İten Allen Houlinin sakit, tutqun və öz içinə yönəlmiş günü belə başladı. Səhər vaxtı səkinin üstünü metronomik çubuqlarla süpürən bu adam təkcə konserv qablarına vəz oxuyan “unimum unimorum” adamı deyil, hətta bildiyimiz gicbəsər çərənçilərdən də deyil. O, siqaret kötüklərini, saqqız kağızlarını, tozlayan ağaclardan tökülmüş tumurcuqları topladı, toz-torpağı, quruyub tökülmüş ot-ələfi qanovun kənarına süpürüb qalaqladı ki, bir azdan gümüşü trakla gələn zibilyıǵanlar oradan götürsünlər.

Cənab Beyker Məpl kücəsindəki evindən çıxıb yavaş-yavaş Milli Bankın qırmızı kərpicli, qədim, hündür binasına doğru addımlayırdı. Addımları mütənasib deyildi. Sanki, yanaşı gedən bir uşaq kimi anasının kölgəsini tapdamaq istəyirdi. Ona yaxınlaşanda: “Sabahınız xeyir, cənab Beyker”, – İten dedi və bank direktorunun qara şalvarı toz almasın deyə süpürgəni saxladı.

– Sabahın xeyir, İten.

– Gözəl səhərdir, cənab Beyker. Yaz gəlib. Yenə qurdquş çoxalıb.

– Hə, elədir. – Cənab Beyker ara verdi. – Bilirsən, İten, mən elə sənənlə danışmaq istəyirdim. Meri qardaşının vəsiyyəti ilə, deyəsən, beş mindən artıq alıb. Elədir?

– Vergiləri çıxandan sonra altı min beş yüz, – dedi İten.

– O pulu bankda nahaq yerə boş-boşuna saxlayırsız. Nəyəsə sərmayə qoymaq lazımdır. Gəlin məsləhətləşək. O pul sizə gərək xidmət eləsin.

– Altı min beş yüz pulla nəsə etmək olmur, ser. Hara qoysan, canı çıxacaq. Biz o pulu dar gün üçün saxlamışıq.

– Mən pulun ölü olmağına inanmıram, İten. Pulu gərək işlədəsən. Pul gərək xidmət eləsin.

– Elə o pul dar gün üçün orada durmaq bizə xidmət edir, ser.

Bank müdirinin səsi soyuqlaşdı.

– Səni başa düşmürəm, – dedi. Amma intonasiyasından, fleksiyasından belə başa düşmək olardı ki, o, İtenin nə dediyini anladı, lakin hərəkəti çox axmaq hesab etdi.

Onun bu danışiq tonu İtendə bir az da hiddət oyatdı. Elə bu hiddət də ona yalan danışdırırdı.

Süpürgə səkinin üstündə nazik bir yarım dairə açmışdı.

– Ser, bunun başqa tərəfi də var. Sabah başıma bir iş gəlsə, Meri o pulla bir müddət dolana bilər, heç olmasa.

– Elədirsə, həmin pulun bir qismiynən həyatını sığortalat.

– O pul Meriyə mərhum qardaşından miras qalıb. Anası isə hələ sağdır. Həm də nə qədər desən, yaşaya bilər.

– Aycındır. Bir yandan da bu yaşlılar yüküdür millətə.

– Pulunu gizli saxlayır. – İten uydurduğu bu yalandan sonra Beykerin üzünə baxdı və yaxalığının altından yuxarı qalxan qızartını hiss elədi. – Bilirsiz, ser, əgər mən Merinin pulunu sərmayə qoysaydım, onu da öz pulum kimi itirərdim, elə atamın öz sərvətini itirdiyi kimi.

– İten, vaxt su kimi axır, hər şey dəyişir. Bilirəm, sən vaxtilə çox ziyan çəkmişən. Amma zaman dəyişir, bizim qarşımızda yeni imkanlar yaranır.

– O vaxtlar mənim də imkanlarım böyük idi, cənab Beyker. Həm də, sözün əsl mənasında böyük. Bilirsiz, bu dükan müharibənin sonlarında mənimkiydi. Əmlakımın yarından çoxunu satdım ki, bu dükanı doldurum. Mənim iş imkanlarım da elə orada qurtardı. Bizim kitabımız o zaman bağlandı.

– İten, mən bunları yaxşı bilirəm. Sizin bank işlərinizi mən aparıram. İşinizi mən nəbzinizi yoxlayan həkim kimi bilirəm.

– Əlbəttə, siz ki yaxşı bilirsiz, iki ildən az müddətdə iflas etdim. Süründüm o borcu qaytaranacan: əlimdəki hər şeyi, təkcə evimdən başqa, nəyim vardisa, hamısını satıb-sovdum.

– Hər şeyin təqsirini öz üstünə götürmə. O vaxtlar sən ordudan yenicə qayıtmışdın, iş təcrübən yox idi. Bir də ki, siz qayıdanda hamınız depressiya içindəydiz, hər kəs üçün tənəzzül dövrü idi. Yalnız bir-iki işbaz sudan quru çıxa bildi.

– Amma mən suyun lap dibinə düşdüm. Bu vaxtacan görünməmiş şeydir ki, Houlilərdən biri dilğir baqqal satıcısıdır.

– İten, mən də bunu anlamıram. Hər kəs iflas edə bilər. Mənim də anlaya bilmədiyim sənin kimi soylu-köklü bir ailədən çıxmış, oxumuş birinin bu qədər sınımış olmağındır. Sənin əlbət qanın durulub ki, bu qədər qətiyyətsiz olmusan. İten, səni nə vurdu belə? Nə vurdu ki, yıxıldığın yerdən qalxmağa qoymur səni?

İten bu dəfə əsəbi tərzdə:

– Sizə nə var ki!.. Başınıza gəlməyib axı belə şeylər, – dedi və bayaqdan topladığı saqqız kağızlarını, siqaret kötüklərini süpürgənin ucuyla xəkəndəza yığıb arxın kənarına tökdü.

– Əgər biri həyatda zərbə alıbsa, bu artıq onun sonu deyil. İnsanlar zərbələr aldıqca daha böyük işlər uğrunda savaşırlar. İnsanı məhvə sürükləyən onun aldığı yaralardır. Budur onu qorxudan.

– Mən də qorxuram. Qorxuram ki, elektrik şirkəti gələr kəsər işiğimizi. Arvadıma geyim-kecim lazımdır. Uşaqlarıma ayaqqabı, əyləncə gərək. Təhsilləri necə olacaq? Bilmirsən hansını çatdırasan... Aylıq xərclərini, yoxsa ki həkimini, dantistini, boğazından badamcığı kəsdirəsən. Hələ bunlar da bir yana, işdi, birdən özümə bir şey oldu, xəstələndim və bəlkə, bu xaraba səkini də heç süpürə bilmədim? Bax budur sizin anlamadığınız. Bunun adı – sürünməkdir. Adamın canı çıxır. Üstəlik, gələn ayın maaşından hələ soyuducunun da pulunu köçürməliyəm. İşimə nifrət edirəm, amma onu itirməkdən qorxuram. Demək asandır, sizə nə var ki?

– Merinin anası sizə kömək etmir?

– Dedim axı, o, öz pulunun üstündə kürt düşmüş toyuq kimi oturub. Ölənəcən də oturacaq.

– Mən bilmirdim, İten. Elə bilirdim Meri kasıb ailədən çıxıb. Amma onu yəqin bilirəm ki, əgər xəstələnmişənsə, demək, sənə dərman lazımdır, ya da səni cərraha və bəlkə də, şoka verməlidirlər. Bizim əcdadlarımız ürəklili

adamlar olublar, İten. Bunu sən də bilirən. İmkan verməzdilər ki, onları kimsə çərlətsin. Amma indi zaman dəyişir. Bizdən əvvəlkilərin heç xəyal etmədiyi imkanlar yaranır bu gün. Bu imkanlardan istifadə edənlərsə əcnəbilərdir. Yadlar bizə qalib gəlirlər, İten. Oyan!

– Bəs soyuducu nə olsun?

– Madam elədir, qoy gəlib aparsınlar.

– Bəs Meri, uşaqlar?

– Onları bir müddət unut. Arxı hoppana bilsən, səni daha çox sevəcəklər. Fikir çəkməklə sən onlara kömək etmirən.

– Merinin pulu?

– Batırsa-batsın, sən yenə də risk et. Ehtiyat və ağıllı məsləhət olan yerdə sən o pulu batırmazsan. Risk itirmək deyil. Bizim əcdadlarımız həmişə riski ölçüb-biçən kişilər olub... heç uduzmayıblar da. Sən dünyagörmüş kapitan Houlinin hafizəsini daşıyırsan. O kişinin adına layiq olmalısən. Sən onun yaddaşına sahibsən. O kişi mənim babamla balinaçılardan burada tikdirdiyi ən yaxşı binaya – o məhkəmə binasına, gözəl “*Belle Adair*” gəmisinə şərik olublar. Tərpən, İten. “*Belle Adair*” səni çağırır, onun sənə ehtiyacı var. O andır soyuducu barədə düşünmə artıq.

İten süpürgənin çubuğunu uzadıb arxın kənarına yapışmış sellofanı özünə tərəf çəkməyə çalışdı. Astadan dedi:

– Ser, o gəmini yandırınlar.

– Hə, bilirəm.

– Sığortası da var idi.

– Əlbəttə, sığortalıydı.

– Amma mənim heç sığortam da yoxdur. Evimdən başqa əlimdə heç nə qalmayıb.

– Sən bunları unutmalısən. Bu fikirləri başından çıxart. Olan-olub, keçən-keçib. Özünə güvən, cəsarətli ol. Gərək Merinin pulunu işlədəsən. İten, mən sənə kömək etmək istəyirəm.

– Sağ ol, ser.

– Bu önlüyü sənin belindən çıxartmalıyıq. Bu, sənin

kapitan Houlinin ruhu qarşısında borcundur. O kişi səni belə görsəydi, gözlərinə inanmazdı.

– Sağ ol, ser.

– Oldu, sən bu barədə Meri ilə danış. Bu önlük sənə görə bir şey deyil.

– Meri, uşaqlar olmasaydı, mən bilərdim neynərdim...

– Dedim sənə, onları düşünmə, onların rifahı naminə unut. Tezliklə bizim bu Nyu-Beytaunda yaxşı işlər başlayacaq. Sən də qoşularsan.

– Sağ ol, ser.

– Görək nə olur, mən hər şeyi fikirləşirəm.

– Cənab Mörfi deyir, günorta fasiləyə çıxmıyacaq. Mən də ona sendviç hazırlayacağam. Sizə də düzəldim?

– Yox, sağ ol. Coy mənim əvəzimə də işləyir. Bacarıqlı adamdır. Mənim başqa işlərim var. Satlıq bir ərazi deyiblər, gedib ora baxmalıyam. Hardasa bu dairə idarəsi tərəfdədir. On ikidən üçəcən rahatdı mənə, oralar sakitlik olur. Bu işin, bəlkə, sənə də bir faydası oldu. Baxağ görək nə çıxır, sonra danışarıq. Salamət qal.

Beyker səkinin qırağındakı arxın üstündən uzun bir addım atıb Milli Bank şöbəsinin giriş qapısına tərəf addımladı. İten onun arxasınca baxıb gülümsədi.

İten həndəvəri tez-tələsik süpürüb qurtardı ki, bir azdan küçə boyunca iş yerlərinə axışacaq adamlara mane olmasın. Təzə meyvələrlə dolu polkanı giriş qapısının yanına çəkdi. Yaxınlıqda adam-madam olmadığına əmin olandan sonra içəri keçdi, rəflərin birindən üç dənə it yemi konservi götürdü, əlini bir az da uzadıb arxa tərəfdən boz nimdaş pul kisəsini çıxartdı, konservləri yenidən yerinə qoydu, kassanın üstündən “Closed” yazılmış lövhəni götürüb, əlindəki iyirmilik, onluq, beşlik, bir dollarlıq əsginasların hər birini kassanın açıq siyirməsində ayrı-ayrı yerləşdirdi. Sonra da kassanın yanındakı palıd ağacından düzəlmiş daxıldan xırda pulları – əllilik, iyirmi beşlik, onluq, beşlik və bir pennilik monetləri ayırıb kassanın siyirməsini yerinə itələdi. Bir-iki müştəri göründü ancaq. Bunlar – bir kömbə çörək, bir qutu süd, ya da ki, yaddan

çıxan və artıq bitmiş olan bir funtluq qəhvə üçün göndərilən uşaqlar idi – yuxudan yeni durmuş, hələ heç saçları da daranmamış balaca qız uşaqlarıydı.

Mərci Yanq Hant – əynindəki qırmızımtıl sviteri sinəsini şux tutan bu qadın içəri girdi. Ətəyi qırçınlı qısa tvid yubkası da dik, dolu badyalarına kip gəlirdi. İten Mərcinin qonur xumar gözlərində Merinin bu qadında görmədiyi bir hərislik görürdü, çünki arvadlar bir yerdə olanda belə şey olmur. Yırtıcı kişi ovçusu Artemida! Qoca Houli belələrinə “yanıq” deyərdi. Bu şəhvətpərəstlik indi onun səsinə də hiss olunur. Amma bu cür əzilib-büzülmələri arvadlarla danışanda dəyişir, onların etibarını qazanmağa hesablanmış şirin bir məhrəmliyə çevrilə bilir.

– Sabahın xeyir, İten, – dedi Mərci. – Əsl piknik günüdür.

– Sabahın xeyir. Mərc gələrəm ki, sənə də qəhvən qurtarıb. Düz tapdım?

– Yox, mədəmdir. Tapsaydın ki *Alka-Seltzer* həblərim qurtarıb, əllərimi qaldırdım.

– Yəqin, gecəni çox əylənmisən.

– Elə-belə. Ticarətçidir, arada mənə qonaq gəlir. Kişilər üçün dul qadınlar daha təhlükəsizdir. Adı ya Biqqerdir, ya da Baqqer – “*B.B.D.&D*” firmasından. Bir çamadan havayı nüsxə daşıyır özüyə. Dükanlara göstərir. Siz onlara “komisyonçu” deyirsiniz. Hə, niyə mən sənə ondan danışırım? Çünki bura gəlib sənənlə də görüşmək istəyir.

– Biz, əsasən, Veylendslərlə işləyirik.

– Bu cənab Baqqer çox yerə mal verir. Yəqin, indi də sülənir, əlbəttə, bu səhər özünü mənədən yaxşı hiss edirsən. Dediyyə görə, səfəli təklifləri var. Bir stəkan su verərsən? Birini elə burada içim.

İten içəri keçib krandan plastik stəkana su doldurub geri qayıtdı. Mərci iri həblərdən üç dənəsini suya atdı ki, fışıldayıb ərisin. “Sağ ol” deyib stəkana başına çəkdi.

– Kaş zəhrimar tez təsir eləsin.

– Bu gün Merinin fəlinə baxacaqsan?

– Aman Tanrım! Lap yadımdan çıxmışdı. Gərək bu işlə ciddi məşğul olum. Yaxşı pul qazana bilərəm.

– Merinin xoşuna gəlir. Sən bunu, həqiqətən, bacarırsan?

– Bunun üçün xüsusi qabiliyyət lazım deyil. Əvvəl ağızlarını arayırsan, yəni arvadlar dərdlərini danışirlar, sonra da sən öz danışdıqlarını onlara deyirsən. Buna çox təəccüblənirlər.

– Bəs ucaboy brünetlər?

– Elə onlar da. Mən əgər kişiləri də oxuya bilsəydim, başım heç bu qədər çəkməzdi. Eh... Çox çəkmişəm, çox. Düz iki dəfə yanılmışam.

– Birinci ərin ölüb?

– Yox, o, ikincidir. Rəhmətlik də deməyə dilim gəlmir. Gorbagor... Nə isə, başqa söz danış. Tanrı keçsin günahından.

İten qapının ağzındakı yaşlı qadın missis Ezizinskiyə xoşgəldin etdi. Tərəzidə dördübdür funtluq kərə yağı çəkərəkən bilərəkdən ləngiyirdi və hətta sözgəlişi havanı da təriflədi. Amma özünə gəlmiş Mərci, deyəsən, heç getmək istəmirdi, kassanın yanındakı rəflərdə qızılı etiketli paşet bankalarına və bahalı miniatür futlyar kimi görünən qara kürü qablarına baxırdı. Qarı öz-özünə polyakca nəşə mızıldayıb çıxanda Mərci dedi:

– İndi...

– İndi nə?

– Heç, elə-belə. Birdən ağılıma gəldi... Əgər kişiləri də qadınlar kimi tanıya bilsəydim, ən qısa zamanda varlardım. İten, sən niyə mənə kişiləri öyrətmirsən?

– Bu barədə kifayət qədər bilgin var. Bəlkə də çox.

– Doğrudan? Zarafat edirsən.

– Deyirsən indi öyrədim?

– Yox, qalsın başqa vaxta. Bəlkə, bir axşam oturaq baş-başa...

– Olar, – dedi. – Biz hətta bu mövzunu dəyirmi masada müzakirə edərik: Meri, sən və uşaqlar. Adı da olsun “kişilər, onların zəif cəhətləri, axmaqlığı və onlardan istifadə qaydaları”.

Mərci onun səsindəki kinayəli tona məhəl qoymadı:

– Heç olur ki, gecəni burada qalıb işləyəsən? Aylıq hesabat, yaxud nəsə...

– Elə olanda dəftər-kitabı qoltuğuma vurub evə aparıram.

Qollarını başının üstünə qaldırıb barmaqlarını saçlarında gəzdirdi.

– Niyə?

– Evdə Meriyə dərs keçirəm, ona görə.

– Görək mənə nə öyrədəcəksən.

İten dedi:

– Ona gülüb ələ saldılar... Əbasını çıxarıb başqa paltar geyindirildilər. Sonra Onu çarmıxa çəkmək üçün apardılar. Yarı yolda Kirineyanlı Simon adlı birinə rast gəldilər. O yolçunu xaça beyət etməyə məcbur elədilər. Sonra hamısı Qolqota yığışdı... O yerə ki, adının mənası “insan kəlləsidir”.

– Sus! Tanrı eşqinə, sus!

– Hə, hə, düz deyirəm, bunlar hamısı olmuş şeylərdir.

– Sən bilirsən nə mürtədsən?

– Bilirəm, sən də Yerusəlim göyçəyisən!

Mərcinin dodaqları qaçdı.

– Bilirsən ağılıma nə gəldi? Gəl sənə falına baxım, elə səndən başlayım səhər siftə. Bax sən tezliklə böyük vərdövlət qazanacaqsan. Nəyə əl atsan, qızıla dönəcək, hampa adam olacaqsan, – dedi və iti addımlarla qapıya sarı yeridi. Qapının kəndərində dayandı, geriyyə dönüb gülümşədi. – Yeni həyata hazır ol. Əlvəda, ey Xilaskar!

– Qəribədir, səkidə yeriyən qadın tufisinin dabanları çox hikkəli səs çıxarı.

Saat onda hər şey dəyişdi. Bankın hündür şüşə qapısı heç bağlanmadı, pul almaq üçün sel kimi axışan insanlar oradan çıxıb dükana gəlir, zənbillərini müxtəlif ərzaqlarla doldurur, Pasxa üçün lazım olan hər şeyi alırdılar. O şeylər ki, onlarsız Pasxa olmur. İten o çarmıx vaxtına – düz “saat altı”yacan dayanmadan işlədi.

Bələdiyyə binasının günbəzində zərblə döyülən zəng səsi saat altı olduğunu xəbər verdi. Əllərində torbalarla bayram ərzağı daşıyan müştərilər də yavaş-yavaş dağı-

lışdı. İten meyvə polkasını yenidən içəri çəkdi, giriş qapılarını arxadan bağladı və sonra həm kainatın, həm də onun öz üzərinə çökmüş qaranlığa bir az işıq qatmaq üçün pəncərənin yaşıl pərdələrini çəkdi. Lakin dükanı qaranlıq bürümüşdü. Yalnız piştaxta soyuducusunun soyuq kamerasında közərən mavi işıq vardı burada.

Piştaxtanın arxasına keçib dörd dilim çovdar çörəyi doğradı və üstünə bolluca kərə yağı çəkdi. Soyuducunun şüşə qapağını açıb iki dilim yumşaq İsveçrə pendiri, üç dilim də vetçına çıxardı.

“Kahı, pendir, kahı, pendir... – öz-özünə dedi. – Kahı, pendir, vetçına...” Bankadan bir az mayonez götürüb çörəyin qırağından kəsdiyi tikələrin üstünə çəkdi, bir dilim vetçına və bir yarpaq da kahı qoydu. Qaldı bir qutu süd və bunları bükmək üçün yağkeçirməz kağız. Sendviçin kənarlarını kəsib səliqə ilə bükdü. Bu vaxt dükanın giriş qapısında açar cingildədi və ayı kimi enlikürək, şişman Maruello peyda oldu; köklüyündən onun qolları mütənəsib görünür, yanlarından aralı qalırdı. Maruello başındakı şlyapanı peysərinin arxasına itələmişdi, şlyapanın altından onun bozarmış cod saçları çıxırdı, sanki, başında altından bir papaq da var idi. Nəmli gözləri yuxulu və bic idi, qabaq dişlərindəki qızıl qapaqlar neon işığında parlıydı. Şalvarının üst iki düyməsi açıq idi, qalın boz tumanı görünürdü. Maruello sağ əlinin yoğun və şikəst baş barmağını şişman qarnı altındakı kəmərinə keçirmiş bir vəziyyətdə gözünü qıyıb qaranlığa alışmağa çalışırdı.

– Sabahınız xeyir, mister Maruello. Hərçənd ki lap günortadır.

– Salam, oğlan. Dükanı ertə bağlamısan.

– Bütün şəhər bağlayıb. Dedim, yəqin, siz də camaatla ibadətə getmisiniz.

– Bu gün ibadət etmirlər. İlin yeganə ibadətsiz günüdür.

– Doğrudan? Mən bilmirdim. Sizə nə qulluq edim?

Qısa şişman qollarını piştaxtanın üstünə uzadıb, bir neçə dəfə irəli-geri hərəkət etdirdi.

– Oğlan, qollarım məni yaman ağndır. Artritdir... Getdikcə pisləşir.

– Heç nə kömək eləmir?

– Hamısını yoxlamışam: qaynar təpitmə, balina yağı, dava-dərman... Xeyri yoxdur, kəsmir ki kəsmir. Boş ver... Deyirəm, sakitlikdir, qapı da bağlı, bəlkə, bir az söhbət edək; hə, oğlan, nə deyirsən? – Onun dişləri yenidən parıldadı.

– Nə baş verib?

– Nəsə baş verməlidir?

– Yaxşı, onda bir-iki dəqiqə gözləyin, bu sendviçləri banka verib gəlirəm. Mister Mörfi xahiş etmişdi.

– Düz edirsən. Sən fərasətli oğlansan. Servis işin xeyrinədir.

İten dükandan çıxıb küçəni keçdi, bankın arxa qapısını nə döydü. Coy süd və sendviçləri ondan aldı.

– Sağ ol. Sənə də zəhmət oldu.

– Bu servisdür. Maruello deyir.

– Mənimçün buzxanaya iki kola qoyarsan. Dil-dodağım quruyub.

İten qayıdanda gördü ki, Maruello zibilqabını eşələyir.

– Mister Maruello, mənimlə nə barədə danışmaq istəyirsiniz?

– Oğlan, sən elə buradan başla, – o, zibil qutusunda ki kələm yarpaqlarını çıxarıb dedi. – Bunları çox yoluşdurursan.

– Aıtlamışam ki, səliqəli görünsünlər.

– Bunlar çəki ilə satılır. Amma sən pulu zibilliyə tökürsən. Mən çox ağıllı bir yunan tanıyıram, onun, bəlkə, iyirmiyyə yaxın restoranı var. O, həmişə deyir ki, ən böyük sırr zibil qutusunda gizlənilir. Ora atılmış hər nə varsa, demək, heç satılmayıb, nə qədər çox varsa, demək, bir o qədər çox ziyan dəyib. O ağıllı yunan işini bilən adamdır, fərasətli kişidir.

– Elədir, mister Maruello.

İten səbrini basıb piştaxta arxasına keçdi. Maruello da qollarını açıb-yumaraq onu təqib elədi.

– Tərəvəzlərə suyu necə çiləyirsən, göstərdiyim kimi?

– Hə, əlbəttə.

Dükanın sahibi bir qıça kahı götürdü.

– Öləziyib...

– Bura bax, Maruello! Bəlkə, bunları soxaq suyun içinə?! Üç kərə sulamışam.

– Tez-tez su çiləsəydin, belə büzüşməz, tər və gözəl görünərdilər. Elə bilirsən mənim heç nədən başım çıxmır? Mən arabaçılıqdan başlamışam, həm də cəmi bir arabaynan və hər şeyi yaxşı bilirəm. Oğlan, əgər sən ticarətdə bicliyi öyrənməsən, bu dükanı batıra bilərsən. Əti də baha alırsan.

– Biz axı reklam edirik ki, mal əti bizdə lap əladır. “A növüdü” deyirik.

– A, B, C... Kimə nə? Üstündəki yarlıqda qiyməti yazırlımı? Bəs deyil? İndi gəl əyri oturaq, düz danışaq. Borc yiyələri tez-tez üstümüzə gəlir. Pullarını on beşdən ödəsək, nisyəni də tez bağlayarıq.

– Yox, elə olmaz. Buradakı adamların çoxu iyirmi ildir bizdən alver edir.

– Oğlan, qulaq as. Çeynilərin dükanı *Rokfellerə* beş sent də borclu qalmır.

– Elədir, amma bu adamlar da bizə xeyir verirlər.

– Nədir xeyir dediyin? Puldur. Çeynilərin dükanına malı maşın-maşın boşaldırlar. Amma biz bunu edə bilmiirik. Oğlan, sən də öyrən bu bicliyi. Əlbəttə, buradakılar yaxşı insanlardır. Amma pul da yaxşı şeydir. Qutunun içi doğradığın ətin qırıntısıyla doludur.

– Onlar artıq piy və dəri yerləridir.

– Olmaz ki, əvvəlcə tərəzidə çəkib, sonra təmizləyəsən? Bir az da özünü düşün. Sən düşünməsən, heç kim düşünməyəcək. Oğlan, artıq öyrənmək vaxtıdır.

Ağzındakı qızıl qapaqlar artıq parıldamırdı. Çünki dodaqları hirsle sıxılmışdı. Onun üzündəki hirs İtenə də sirayət etmişdi, amma özü bunun fərqudə deyildi.

– Mən fırıldaqçı deyiləm.

– Kimdir sənə fırıldaqçı deyən? Bu, düzgün ticarətdir. Ticarətlə məşğulsansa, gərək onun qaydalarına da əməl

edəsən ki, yanmayasan. Oğlan, necə bilirsən, sənə, mister Beyker o yazdığı çeklərdə soxuşdurmur?

İten bayaqdan bəri içində tutduğu hirsini boğa bilmədi, Maruelloya kükrəyib bağırırdı:

– İndi qulaq as, gör sənə nə deyirəm! Houililər on səkkizinci əsrin ortalarından burada yaşayırlar. Sən əcnəbisən, belə şeyləri başa düşməzsən. Biz həmişə qonşularımızla yaxşı yola getmişik, vicdanlı adamlar olmuşuq. Sən bura Siciliyadan gəlmisən və fərz edirsən ki, həy şeyi öz istədiyini kimi dəyişə bilərsən. Xeyr, səhv edirsən! Yeri boşaltmağı əmr edirsən? Buyur. Lap bu saat, bu dəqiqə. Mənə də “oğlan” deməyə cəsarət etmə, yoxsa əngini əzərəm.

Bu dəfə Maruellonun bütün dişləri parıldadı.

– Yaxşı, yaxşı. Coşma! Mən sənə xeyrinə deyirəm.

– Mənə oğlan demə! Mənim ailəm iki yüz ildir burada yaşayır.

Dediyi bu sözlər onun öz qulaqlarında uşaq cümləsi kimi səsləndi və hirsini bir az soyudu.

– Mən ingiliscə yaxşı danışmıram. Amma sən də elə bilmə ki, bu Maruello adı adamdır. Elə bilirsən Maruello – makaronla keçinən dilğir italyan, şarmankaçı, yaxud dindar bir katolikdir? Mənim soyumun, bəlkə də, iki min, üç min il yaşı var. Maruellolar Romada yaşayıblar, bu haqda Valerius “Maksim” da yazır. İki yüz il nədir ki?

– Sən buralı deyilsən.

– İki yüz il əvvəl heç səninkilər də buralı deyildilər.

İten qeyri-adi bir şey görəndən insanlar kimi ciddiləşdi: “Görəsən, öz ətrafındakı reallığa həmişə şübhə ilə yanaşmağa insanı nə vadar edir?” – düşündü. O gördü ki, qarşısında dayanmış bu immiqrant, adı italyan, meyvəsatan bildiyi bu adam onun gözlərində dəyişir; onun iri enli alnını, qarmaq kimi nazik burnunu, qəzəbdən alışmış-yanan qorxusuz gözlərini, əzələli boynu üstündə dimdik duran başını gördü, bu insanda, sanki, bu vaxtacan sezmədiyi bir məğrurluq görə bildi. Bu yəqinlik ona bir başqa şey də düşündürdü: “Əgər bunlar mənim gözümdən qaçıbsa, görəsən, mən daha nələri görə bilməmişəm?”

– Bəsdir, qurtarın bu söhbəti, – astadan dedi.

– Düzgün ticarətdir mənim dediyim. Mən sənə əsl ticarəti öyrədirəm. Altmış səkkiz yaşım var. Arvadım ölüb, özüm artrit... Çox ağrı çəkirəm. İstəyirəm ticarətin nə olduğunu öyrənəsən. Bəlkə də, heç öyrənə bilmədin. Çoxları hələ də öyrənə bilmir, müflis olurlar.

– Bununçün mənim israflarımı başıma qaxmaq vacib deyil.

– Xeyr. Səhvin var. Mən sənə düzgün ticarəti ona görə öyrədirəm ki, sən də o birilər kimi ziyan çəkməyəsən.

– Çətin... Bu ki mənim biznesim deyil.

– Sən hələ cavansan.

– Qulaq as, Maruello. Bu dükanı sizinçün mən idarə edirəm. Hesabı mən aparıram, banka pulu mən ödəyirəm, sifariş mən verirəm. Üstəlik, müştəriləri əldə saxlamağa çalışıram. Məndən başqasıynan alver etmirlər. Düzgün ticarət dediyin bu deyil, bəs nədir?

– Bəli, bəli! Düzəliрсən, bax nəсə öyrənmişən. Sən daha uşaq deyilsən, özün də küsürsən sənə oğlan deyəndə. Bəs səni necə çağırım? Mən hamıya oğlan deyirəm.

– Çalış, məni öz adımla çağırsan.

– Öz adıyla çağırmaq dostcasına səslənmir. Oğlan – dostcadır.

– Amma yaxşı çıxmır.

– Rəsmiyyət olan yerdə dostluq olmur.

İten gülümsədi:

– Satıcı gərəк abırını qorumağı bacarsın. Heç olmasa, arvadının, uşaqlarının xətrinə. Başa düşürsən?

– O dediyin başqa.

– Əlbəttə. Mən əgər həqiqətən, ciddi adam olsaydım, o söz mənə toxunmazdı. Yadımdadır, atam deyirdi ki, söyüş bilvasitə insanın ağıl və etibar miqdarına dəlalətdir. Yəni kim nə miqdardısa, sözü də, söyüşü də ol miqdardır. “Bic” sözü yalnız atasından bixəbər olana söyüş sayılır. Lap elə Eynşteyn – o vaxtlar sağ idi... Onu axı necə söymək olar? Belə çıxır ki, sən düzsən. Yəni istəsən, bundan belə mənə “oğlan” deyə bilərsən.

– Görürsən? “Oğlan” daha səmimi səslənir.

– Nə isə, boş ver... Ticarətdə bilmədiyim başqa nə var?

– Ticarət puldur. Pul və dostluq başqa-başqa şeylərdir. Qulaq as, oğlan. Bəlkə, sən çox mehriban, çox xeyirxah adamsan – bu, çox gözəl. Amma pulla dostluğu qarışdırma. Pulu dostluq yox, pul və yenə də pul gətirir.

– Düz deyil. Mən bir çox gülürüz, mehriban və vicdanlı iş adamı tanıyıram.

– Əgər iş məsələsi kənaradırsa, sən deyəndir. Oğlan, sən özün hər şeyi öyrənəcəksən. Amma gərək öyrənəndə gec olmasın. Görürəm, getdikcə öyrənirsən, dükən sahmandadır... Bura sənin öz yerin olsa, heç bu qədər can yandırmazsan. Mən sənə əsl məktəb dərsi keçdim. Salamət qal, oğlan.

Maruello qollarını açıb-yumaraq tələsik dükandan çıxıb arxasınca qapını çırpdı. Və İten içində qaldığı toranlığın bütün ağırlığını hiss elədi.

Kimsə qapını metal əşya ilə taqqıldatdı. İten pərdəni çəkib səsləndi:

– Saat üçcən fasilədir!

– İcazə verin, içəri keçim. Sizinlə bir az işim var.

Yad adam içəri girdi. Arıq, hündürboy, çox da cavan olmayan, fəqət həmişəcavan bir görünüşə malik olan, şux geyimli bir adam idi. Parıltılı qonur saçları səliqə ilə arxaya daranıb hamarlanmışdı. Gözləri şən və bic idi.

– Bağışlayın, fasilə vaxtı sizi narahat etdim. Amma vaxtınızı çox almayacam. Sizinlə təklidə danışmaq istədim. Bayaqlardan gözləyirəm, dedim bu qoca heç getməyəcək.

– Maruellonu deyirsiniz?

– Hə. Mən küçədə durmuşdum.

İten onun ağappaq əllərinə baxdı. Gözləri sol əlinin orta barmağındakı pişik gözü boyda iri qaşlı qızıl üzüyə sataşdı.

Yad adam onun baxışlarını sezərək:

– Bahalı bir şey deyil, – dedi. – Mən dünən sizi yaxşı tanıyan bir nəfərlə tanış oldum. Missis Yanq, Mərci Yanq Hantla.

– Həə... Nə yaxşı.

İten bu yad adamın beynindən keçənləri, onu qılıqlamaq istədiyini hiss etməyə başladı.

– Yaxşı qızıdır. Xətrinizi çox istəyir, sizi mənə xeyli təriflədi. Mən də qərara gəldim ki, görüşüb söhbətləşək. Adım Biqqersdir. “*B.B.D.&D*”ni burada təmsil edirəm.

– Amma biz Veylendslərlə işləyirik.

– Bilirəm. Mən elə buna görə gəlmişəm. Düşündüm ki, sizin sayənizdə bu işi biz bir az da genişləndirə bilərik. Bu bölgədə yeniyik. Amma tez tanınmağa başlamışıq. İş genişləndirmək üçün danışıqlar aparmaq lazım gəlir. Dedim bir sizinlə də gəyişək. Yaxşı xeyir götürə bilərsiniz.

– Gərək bu barədə Maruello ilə danışasız. O ancaq Veylendslərlə işləyir.

Səsi bəm deyildi, amma tonu çox qılıqlayıcıydı.

– Sifarişləri siz verirsiniz?

– Hə, mən verirəm. Maruello artritdən əziyyət çəkir və bundan başqa, onun işi çox olur.

– Qiymətləri bir az da münasib edərik.

– Məncə, Maruello nə qədər yeri varsa, endirib. Yaxşısı budur, özünü danışın.

– Bax bunu mən heç istəmirəm. Mən sifarişi kim verirəm, onunla razılaşmaq istəyirəm və o adam da sizsiniz.

– Mən adi satıcıyam.

– Amma sifarişi siz verirsiniz, mister Houli. Mən sizə əlavə beş faiz də təşkil edə bilərəm.

– Əgər eyni keyfiyyətdirsə, yaqın, Maruello da ucuz almaq istəyər.

– Yox, siz, deyəsən, başa düşmədiniz. Mənə Maruello lazım deyil. Beş faizi də sizə veririk, özü də nağd, qəbzsiz-qaiməsiz, vergisiz-filansız. Kələm yarpağı kimi şax əsginasları qoyuram ovcunuza, siz də qoyursunuz cibinizə.

– Niyə ki, deyirsiniz o pul Maruellonun cibini deşər?

– Deyək ki, bunun adı sərfəli bazardır.

– Yaxşı, bəs olmaz ki, mən də o pulu götürüb Maruelloya verim?

– Görünür, siz bu xozeyin tayfasını mənim qədlər tanırmırsız. Verəcəksiz, o da fikirləşəcək ki, görəsən, daha nə qədərini gizlədirsiniz. Baxın, hər kəsin qazanmaq haqqı var. Sizin fərasətli adam olduğunuzu Mərci deyib mənə.

– Yaman boz gündür. İçəri lap qaranlıqdır, – İten dedi.

– Yoox... boz deyil. Sadəcə, pərdələri çəkmisiniz, ona görə qaranlıqdır. – Bu adamın bumundakı fisiltı yaxınlaşan təhlükədən xəbər verirdi. Sanki, siçan pendiri tələdə görünür, amma qapmağa qorxurdu. – Baxın, – Biqqers yenidən dilləndi. – Bu təklif barədə yaxşı-yaxşı fikirləşin. Sifariş vermək istəsəz, gələn səfər bura gələndə mənə deyərsiz. Ayda iki dəfə burda oluram. Kartımı da götürün.

İtenin qolları yanına düşmüşdü. Biqqers kartını soyuducunun soyuq vitrininin üstünə qoydu.

– Hə, bu da bizim, adətən, yeni dostlara verdiyimiz kiçik bir hədiyyədir, – dedi və yan cibindən bahalı, qəşəng, yumşaq dəridən hazırlanmış bir pulqabı çıxartdı. Onu da kartın yanına, ağ emallı soyuducu vitrininin üstünə qoydu. – Pis fikirləşməyiblər. Bunun içində sürücülük vəsiqəsini də, kluba üzvlük kartını da ayrı-ayrı yerləşdirmək olar.

İten cavab vermədi.

– Yaxşı, hələlik. Mən iki həftə sonra dəyəcəm sizə. Fikirləşin. Mütləq gələcəm. Bu gün Mərci ilə də görüşməliyəm. Əla qızıdır, – dedi və cavab belə gözləmədən: – Ötürmək lazım deyil. Görüşənədək.

İten yenə susurdu.

Qəfil bir hərəkətlə ona sarı uzanıb:

– Axmaqlıq etməyin. Bunu hər kəs edir. Hər kəs! – dedi və iti addımlarla uzaqlaşıb qapını arxadan yüngülcə çırpdı.

İten bu toranlığın sükunətində içində yalnız soyuducunun içindəki neon boruları işıqlandırmaq üçün dınldayan transformatorun səsini eşidirdi. Dönüb rəflərə baxdı. “Mən də sizi dostlarım bilirdim! Amma siz heç barmağınızı da tərپətmədz. Ey! sizinləyəm, vəfasız istirdiyələz,

vəfasız şorabalar, vəfasız biskvitlər... Daha sizə odlnokum vəzləri oxumayacam. Görəsən, müqəddəs Fransisi it qap-saydı, yaxud üstünü quş bulamış olsaydı, o, buna nə deyərdi? Deyərdi ki – çox sağ olun, mister Dog və ya *grazie tanto signora Bird*¹? Birdən arxa qapının zərblə döyüldüyünü, çırpıldığını eşitdi o. Tez dönüb ayağa qalxdı və öz-özünə deyilərək anbara tərəf getdi. “İmkan verməzlər. Açıq olanda heç bu qədər gələn olmur”.

Coy Mörfi bir əli boğazında içəridə var-gəl etdi.

– Tanrı xətrinə! – xınlıtlı səslə dedi. – Koladan-zaddan bir şey aç, boğazım lap quruyub. Bura niyə qaranlıqdır? Yoxsa artıq gözlərim də zəifləyib, korlaşırım?

– Pərdələri çəkmişəm. Çəkmişəm ki, susuzluqdan yanan bankirlər tinbaşı bura qaçmasınlar.

İten soyuducuya yaxınlaşıb buz kimi kola çıxartdı, qapağını açıb piştaxtanın üstünə qoyandan sonra birini də götürmək üçün yenidən ora uzandı.

– Mən də içmək istədim, – dedi.

Coy işıldayan kameraya söykənib qaranəfəsə butulkanı yarıyacaq başına çəkdi.

– Ey, bura bax! Kimsə burada pulqabısını unudub, – dedi və piştaxtanın üstündəki pulqabını götürdü.

– “*B.B.D.&D*”li komisiyonçu hədiyyə verdi. Bizdən sifariş almaq istəyir.

– Hədiyyə verdiklərinə görə, demək, nəsə bilirlər. Yaxşı hədiyyədir, ucuz şeyə oxşamır heç. Üstündə də sənin adının baş hərfi var, qızılı hərflə.

– Doğrudan?

– Görməmişdin?

– O, elə indicə çıxdı.

Coy dəri pulqabını aralayıb, vizit kartı yerlərini bir-bir gözdən keçirdi.

– Bu işə girişsən, yaxşı olar, – dedi. Sonra pulqabının arxa cibini açdı. – Bax bu, başqa məsələ! Demək ki, dil-yol bilən adamlardır. – Şəhadət və orta barmaqlarının arasında

¹ Çox sağ olun, xanım quş (*ital.*)

bir şax iyirmilik dollar çıxartdı. – Eşitmişdim bərk gedirlər, amma bu qədərini təxmin etməzdim. Yadda qalan hədiyyədir.

– Doğrudan, pul oradaydı?

– Deyirsən mən qoymuşam?

– Qulaq as, Coy, bu gədə mənə hər sifariş üçün beş faiz vəd eləyir.

– Əladır ki! Kasıblığın daşını atarsan artıq. Söz verirsə, edər. Demək, bu gün sənin günündür! Kola aç, bunu qeyd eləyək.

– Yəni deyirsən, razılaşım?

– Niyə də razılaşmayasan? Bunun nəyi pisdir? Malın ki qiyməti qalxmayacaq... Axı kim nə itirəsidir?

– Bərk-bərk də tapşırıd ki, Maruelloya deməyim. Yoxsa elə bilər ki, artıq alıram.

– Düz deyir. Houli, sənə nə olub axı? Dəlisən? Belə fürsət ələ düşməz! Buranın da işıqları qəribədir. Sən yamyaşıl görünürsən. Mən də eləyəm? Bəyəm sən bu təklifi qəbul etmək istəmirsən?

– Dalına təpik vurmamaq üçün özümü gücnən saxladım.

– Eh! Fil qulağında yatmışan – elə bil, bu dünyanın adamı deyilsən.

– Deyir ki, indi hamı bu cür işləyir.

– Belə fürsət hər kəsin əlinə düşməz. Demək, sənin də bəxtin var.

– Amma düzgün deyil.

– Nə düzgün deyil? Kimin cibinə girirsən, kimə zərər vurursan ki? Yoxsa qanuna ziddir?

– Yəni sən olsan, razılaşarsan?

– Bəs necə?! Təpəsi üstə! Yalvarardım yeri gəlsə. Bizim işdə bütün dəlmə-deşik tutulub. Bankda müdirdən başqa hiylə işlədən olsa, torbasını tikərlər, əlli-ayaqlı gedər. Əslinə baxanda, adi bank işçisinin hər işi əngəlidir. Amma səni heç cür başa düşmürəm. Nədən çəkinirsən? Bu işi əgər Alfionun əlindən almış olsaydın, deyərdim ki, yaxşı çıxmır. Amma elə deyil. Etdiyin yaxşılığın

əvəzini alacaqsan. Necə deyərlər, əl əli yuyar, əl də üzü. Axmaq olma! Ailən, uşaqların var – onları düşün. İndiki zamanda ailə dolandırmaq asan deyil.

– Sən canın, yum ağzını, sürüş buradan.

Coy Mörfi əlindəki yarımçıq butulkani hirsə piştaxtının üstünə vurdu.

– Mister Houli... Yox, yox! Mister İten Allen Houli, əgər fikirləşirsənsə ki, səni pis yola, yaxud əliəyriliyə təhrik edirəm – çox böyük qələt edirsən!

Coy şəstlə anbarın çöl qapısına doğru addımladı.

– Yox, yox, Coy, mən elə demək istəmədim – qətiyyətlə! Coy, and içirəm, düz sözümdür! Mən bu gün çox gərginəm... Hər şey üst-üstə gəldi birdən. Bir yandan da bu bayram zəhrimi yardı yaman. Çox pis, dəhşət bayramdır!

Mörfi ayaq saxladı.

– Necə yəni? Eh! Başa düşdüm. Hə, İten, bildim nə deyirsən. Elədir, səni yaxşı başa düşürəm. İnan ki, mən də sənənin günündəyəm.

– *Lama sabach thani!*¹ – hər il bu vaxt təkrarlanır... Hələ uşaqlıqdan mənasını anladığım bu kəlmələr ildən-ilə qulağımda şiddətlənir, məni müdhiş bir tənhalıq bürüyür, sanki.

– Bilirəm, İten, bilirəm. Amma az qalıb... lap az qalıb, İten, bir azdan bitəcək. Sənə hirsələndiyimi də unut getsin, yaxşı?

Və birdən şəhər bələdiyyəsinin qülləsindən polad zəngin səsi gəldi – bircə kərə danqıldadı.

– Buyur, bitdi, – dedi Co-boy. – Bir də qaldı gələn ilə. – Sakitcə anbardan keçib arxasınca qapını yavaşca bağladı.

İten pərdələri qaldırdı və dükanı yenidən açdı. Amma elə də alver olmadı – uşaqlara bir-iki şüşə süd və çörək, bir də ki miss Borçerə isti şam xörəyi üçün quzu əti döyməsi ilə soya konservi sata bildi. Küçədə adam-madam

¹ Ya Rəbb, niyə məni qoyub getdin? (*qədim yəhudilərdə*)

yox idi. İtenin dükanı bağlamazdan əvvəl yır-yığış etdiyi son yarım saat ərzində də gələn-gedən olmadı heç. Düz altı tamamda ön çapını kilidləyib küçəyə çıxmışdı ki, birdən evə ərzaq götürmədiyini xatırladı və geri qayıtdı. İki dənə iri torbanı evə lazım olan ərzaqla doldurandan sonra çıxıb dükanı yenidən bağladı. Sahilə enmək, tərsənə dirəkləri arasından boz dalğaları seyr etmək, dəniz suyunun qoxusunu almaq və siqnal üzgəcinin üstündə dayanmış, dimdiyini küləyə dikmiş bir qağayı ilə danışmaq keçdi könlündən. Bu dəm nə vaxtsa bir qağayının dövrə vurub süzdüyünü seyr edərək vəcdə gəlmiş şairənin yazdığı bir şeir gəldi ağına. Şeir belə başlayırdı: “Ey afət quş! Qanadlarını çırpın nədir – həyəcanın qorxumu, yoxsa sevincmidir?” Yəqindir ki, o şairə bu sualın cavabını əsla öyrənmədi... və bəlkə də, öyrənməyə cəhd etmədi.

Bayram ərzağıyla dolu iki ağır torba onu gəzmək fikrindən daşındırdı. İten yorğun addımlarla Hai küçəsindən keçib Elm küçəsinə döndü və köhnə Houli evinə doğru yönəldi.

II FƏSİL

Meri mətbəxdə idi. Ocağın başından ayrılıb qapıya gəldi və iri ərzaq torbalarından birini ondan aldı.

– O qədər çox şey var ki, sənə danışılısı... Bayaقدan yolunu gözləyirəm.

İten öpdü onu. Meri ərinin qurumuş dodaqlarını hiss etdi.

– Sənə nə olub?

– Bir az yorğunam.

– Bəs üç saat fasilədə neynəmişən?

– Çox iş vardı.

– Yəqin, ona görə bikefsən belə.

– Cansıxıcı gün idi yaman.

– Lap əla gündür bu gün! Sən hələ məni dinlə, sonra danış.

– Uşaqlar haradadır?

– Yuxarıda radioya qulaq asırlar. Onların da sənə sözü var.

– Qanımı qaraldacaqlar?

– Niyə elə düşünürsən?

– Nə bilim...

– Özünü pis hiss edirsən?

– Bəsdə görək! Nə tutmusan? Lap yaxşıyam, özümü lap yaxşı hiss edirəm.

– Elə xoş xəbərdir ki... Yox, yaxşısı budur, gözləyim, nahardan sonra deyim. Heyrətlənəcəksən!

Allen və Meri Ellen pilləkəndən fırfıra kimi enib mətbəxə girdilər.

– Gəlib! – deyə qışqırdılar bir ağızdan.

– Ata, sizin dükanda *Peeks* var?

– Hansı, o qarğıdalı yarmasından deyirsən? Hə, Allen, əlbəttə var.

– Kaş bir-iki qutu gətirəydiniz. “*Mickey Mouse*” məskalarını ancaq o qutulardan kəsmək olur.

– O maskanı taxmaq üçün yaşın bir az çox deyilmi?

Ellen dilləndi:

– Qutunun qapağı ilə birlikdə on sent də göndərəne dodaqdeyməz danışan alət və bir də onun istifadə qaydasını göndərilər. İndicə radioda reklamı gəldirdi.

Meri dedi:

– Danışın atanıza, neyləmək istəyirsiniz.

– Bütün ölkə məktəbliləri arasında “*Mən Amerikani sevirəm*” mövzusunda inşa müsabiqəsi keçiriləcək. Biz də qatılmaq istəyirik. Birinci yer tutan Vaşinqtona gedib prezidentlə görüşəcək – valideynləri ilə birlikdə. Çoxlu hədiyyə də verəcəklər.

– Lap yaxşı, – dedi İten. – Bəs indi nə yazacaqsız? Necə yazmalısınız, qaydaları bilirsiniz?

– Qaydalar “*Hearst*” qəzetində var! – dedi Ellen. – Bu müsabiqə bütün ölkə üzrə keçiriləcək. Sadəcə, Amerikanı nə üçün sevdiyinə dair bir inşa yazmalısan. Mükafatçıları televiziya göstərəcəklər.

– Nə gözəl! Ay can, ay can! – dedi Allen. – Vaşinqtona

səyahət, hotel, televiziya verilişləri, prezidentlə görüş, daha nə olsun!

– Yaxşı, bəs dərsləriniz nə olacaq? – onlardan soruşdu.

– Müsəbiqə yayda bitir. Qalıbları iyulun dördündə, Müstəqillik günü elan edəcəklər.

– Elə isə, lap yaxşı. Amma deyin görüm, siz hansını – doğrudan Amerikanı, yoxsa ki hədiyyəni çox sevirsiniz?

– Bax, atacan, – dedi Meri. – Sən gəl bunların keflərini pozma bu gün.

– Mən, sadəcə, qarğıdalı yarmasını *Mickey Mouse*-dan ayırmağa çalışdım. Onlar hər şeyi qatıb-qarıdırlar.

– Ata, biz bu yazını harada axtaraq?

– Necə yəni harada axtaraq?

– Yəni bəzilərinin dediyi kimi, araşdırmaq mənasında. Baxaq görək bu mövzuda kimlər yazıb, nə yazılıb...

– Sənin ulu babanın çox gözəl kitabları olub. İndi hamısı çardaqdadır.

– Hansıları deyirsiniz? Necə kitablardır?

– Məsələn: Linkolnun, Daniel Vebsterin, Henri Kleyin nitqləri var. Toro, Vold Vitmən, yaxud Emersona nəzər sala bilərsiniz... Mark Tven də var. Bunların hamısı orada, çardaqdadır.

– Atacan, siz özünüz o kitabları oxumusunuz?

– Sənin ulu baban mənim babam olub. O oxuyardı. Hərdən mənə də nəql edərdi.

– İnşa yazmaqda bizə kömək edərsiniz?

– Onda o inşa sizinki olmaz.

– Yaxşı, – dedi Allen. – Bizə “Peeks” gətirmək yadırdan çıxmaz ki? Tərkibində dəmir və başqa xeyirli şeylər də var.

– Çalışaram yadımdan çıxmasın.

– Olarmı biz indi kinoya gedək?

Meri dilləndi:

– Siz axı Pasxa yumurtası boyamaq istəyirdiniz. Qoymuşam, artıq qaynayırlar. Nahardan sonra çıxıb eyvanda boyayarsınız.

– Çardağa qalxıb kitablara baxmaq olar?

– Amma düşəndə işığı söndürməyi unutmayın. Bir dəfə işıq orada bütün həftə yanılı qalıb. Həm də sən etmişdin, İten.

Uşaqlar gedəndən sonra Meri soruşdu:

– Sevinmirsən ki, uşaqların müsabiqəyə qatılırlar?

– Əlbəttə sevinirəm. Amma gərək yaxşı yazsınlar.

– Daha səbrim tükəndi lap. Qoy deyim: bu gün Mərci kartda mənim falıma baxdı. Həm də üç kərə dalbadal. Çünki... Özü də dedi – heç belə şey görünməyib. Üç kərə! Kartların necə şəkilləndiyini gözlərimlə gördüm.

– Aman Tanrım! Yenə bu...

– Hələ qulaq as, sonra danışarsan. Sən həmişə uca-boy əsmərlərə lağ edirsən. Heç bilirsən o bəyənmədiyin qız falda mənə nə söylədi? Ağılına gəlməz! Əgər bildin?!

İten dedi:

– Meri, bax sənə xəbərdarlıq edirəm!

– Xəbərdarlıq? Çünki heç nə bilmirsən. Sən mənim sərvətimdən!

İten burnunun altında nəsə mızıldandı.

– Nə dedin?

– Deyirəm ki, boş şeydir, inanma!

– Sənə elə gəlir. Amma kartlar başqa şeylər deyirdi.

Həm də üç kərə dalbadal.

– Kartlar deyirdi?

– Kartlar hər şeyi bilir, – dedi Meri. – O, mənimçün fala baxdı, amma hər şey sənənlə bağlı çıxdı. İten, sən bu şəhərin ən mötəbər adamlarından biri olacaqsan. Eşidirsən? Ən mötəbər adamlarından biri və bu, tezliklə baş tutacaq – həm də lap tezliklə. Hansı kartı açdisa, pul, daha çox pul göründü. Varlanacaqsan.

– Meri, əzizim, – o dedi. – İnanma sən bu şeylərə.

– Çox sərfəli bir işə sərmayə qoyacaqsan.

– Hansı pulla?

– Qardaşımdan qalan pulu fikirləşdim.

– Xeyr! – bağırdı o. – Mən o pula heç vaxt dəymərəm. Sənə məxsusdur o pul və sənənin olaraq da qalacaq. Bunu özün fikirləşdin, yoxsa...

– Bu barədə o heç nə demədi. Heç kartlar da... Göründü ki, sən iyulda xeyirli bir işə sərmayə qoyacaqsan və sonra da hər şey bir-birini təqib edəcək – bir uğurun ardınca başqa uğur gələcək. Necə də xoş gəlir adama, elə deyil? Mərci belə də dedi: “İten sənin cəlalətin, sər-vətidir. O, çox varlı olacaq və bəlkə də, bu şəhərin ən böyük adamı”.

– Başa düşürsən o neyləyir? Sən özün heç bilirsən neyləyirsən?

– Bilirəm... Mən yaxşı bir qadınam, o da yaxşı dost. Bax mən ancaq bunu bilirəm. Səninlə dalaşmaq istəmirəm – uşaqlar eşidir. Mərci mənim ən yaxın rəfiqəmdir. Bilirəm, ondan xoşun gəlmir. Lakin onu yəqin etdim ki, sən məni öz dostuma qısqanırsan – vəssalam. Mən külbəş bütүн günü sevinirdim, amma sən gələn kimi kefi-mi pozmaq istəyirsən. Bu heç yaxşı hərəkət deyil.

Meri hirsindən qıpqırmızı pörtmüşdü. Ümidləri puç olmuşdu, elə bil. Sanki o, xəyallarına qarşı duran maneə-ni bir intiqam hissi ilə dəf edirdi.

– Nə ağillı çıxmısan! Otur burada, ağzına gələni danış xalqın dalıyca. Sən elə bilirsən Mərci bunu özündən quraşdırıb? Xeyr! Çünki hər üçündə də kartı mən özüm kəsdim. Bir də... Tutaq ki lap elədir, nə olsun ki? Quraş-dırılmış olsa belə, o, bunu ancaq yaxşılıq naminə, dostlu-ğumuz xətrinə, bizə kömək niyyəti ilə etmiş olar. Axı baş-qa nə məqsəd güdə bilər? Denən bilək, ay əllamə! Hə, hə, fikirləş, gör nə tapırsan, yenə nəyə iyərnc bir şey fikirləş!

– Kaş biləydim, – dedi İten. – Fitnəkardır, aramızı vur-maq istəyir. Nə işi var, nə də ki əri. Yamanlıqdır istədiyi.

Meri səs tonunu aşağı saldı və nifrətlə dedi:

– Fitnəni, yamanlığı yaxşı ayırd edirsən! Amma göz-lərinin önündə kiməsə pislik ediləndə vecinə də almırsan heç. Sən bilmirsən yazıq Mərci nələr çəkir. Bu şəhərdə onu rahat buraxmayan çox kişi var. Yekə kişilərdir, evli adamlardır, amma ona altdan-altdan söz atırlar, sataşır-lar, sırtıqlıq edirlər... İyərncdir! Onların əlindən yazıq qız hərdən heç bilmir başını götürüb hara getsin. Bu səbəb-

dən də mənə, sadıq bir rəfiqəyə ehtiyacı var. Eh! O, mənə elə şeylər danışdı ki... Kimlər, kimlər! Ömründə inanmazsan. Hətta bəziləri adam içində özlərini elə aparırlar ki, guya, onu bəyənmişlər, amma gizlicə evinə gedir, ya da ki telefonla danış edib israrla görüşmək istəyirlər. Oğraşlar! – əxlaqdan, namusdan dəm vururlar, amma özləri... Sən də deyirsən ki, pislik edir, nə bilim, fitnəkardır.

– Kimin adını çəkdi?

– Xeyr, ad çəkmədi və bu da başqa bir sübut. Mərci heç kimə pislik etmək istəmir. Halbuki onun özünü incidirlər. Amma bir nəfər də varmı ki, desə, mən əsla inanmazmışam. Deyir ki, kim olduğunu bilsəm, saçlarım ağarar.

İten dərindən içini çəkib sinəsində saxladı və handan-hana fisiltiylə nəfəsini buraxdı.

– Maraqlıdır, kim ola bilər? – dedi Meri. – Sözümdən elə çıxdı ki, bizim yaxşı tanıdığımız adamdır, amma heç ağılımıza da gəlməz kimdir.

– Bir az dirəşsəydin, deyərdi, – İten astadan dedi.

– Çox da üstünə düşmədim heç. Səncə, kimdir? Görəsən, kimi deyir?

– Deyəsən, bilirəm.

– Bilirsən? Kimdir?

– Mən.

Merinin ağzı aralı qaldı.

– Eh, dəli! – dedi. – Gözüm üstündə olmasa, elə sən də aldadarsan. Ona görə ipini boş buraxmıram. Sonra məyus olmaqdan, belə daha yaxşıdır.

– Sensasiya! Kişi arvadına onu ən yaxın rəfiqəsi ilə aldatdığını etiraf edir. Gülməlidir!

– Axmaq-axmaq danışma.

– Bəlkə də, ən yaxşısı – kişinin bağlı qıfıl olmağıdır. O halda qadını onu daim öz şübhələri ilə açmağa çalışar və kişi beləcə qısqanımaq şərəfinə nail olar. Canım mənim, bütün müqəddəslərə and içirəm ki, nə bir söz, nə də hərəkətlə Mərci Yanq Hanta heç vaxt girişməmişəm. İndi inandın ki, sənə xəyanət etməmişəm?

– Sən?

– Nədir, mənə nə olub? Səncə, mən o qədər də xoş, cəlbədicə deyiləm? Yoxsa elə bilirsən fərsizəm?

– Zarafatdan xoşum gəlir – bilirsən. Amma bu mövzuda yox. Vay-vay! Birdən uşaqlar sandıqları eşib tökər. Əllərinə keçəni hara gəlmişdi tullayır, heç nəyi qaytarıb yerinə qoymurlar.

– Dinlə məni, gözəl zövcəm, bir də deyirəm: adının baş hərfləri M.Y.H. olan o qadın, özündən başqa heç kimin bilmədiyi səbəblərlə mənə tələlər qurmaqdadır. Qorxuram ki, bu tələlərdən birinə, bəlkə də, bir neçəsinə düşə bilərəm.

– Gələcəyin haqqında niyə düşünürsən? Kartda göründü ki, sən iyulda – üç kərə belə çıxdı, özüm gördüm, əlinə pul gələcək, həm də çoxlu pul. Bax sən bunu fikirləş.

– Dovşanım mənim, pulu bu qədərmi çox sevirsən?

– Mən pulu sevirəm? Nə demək istəyirsən?

– Yəni pul o qədər vacibdir ki, onun xətrinə caduya, fala, duaya, yaxud başqa batil etiqada baş vurasan?

– Demək, belə! Sözü bu yerə sən gətirdin! Qulaq as indi. Mən pulgir deyiləm. Pulu sevmirəm. Amma ömür boyu sürünmək də istəmirəm. El içində başımı dik tutmaq istəyirəm. İstəyirəm ki, balalarım başqa uşaqlar kimi yaxşı geyinsinlər, daha cır-cındırda gəzməsinlər. Bildin indi? Mən başımı dik tutmaq istəyirəm!

– Deyirsən pul sən başını ucaldacaq?

– Heç olmasa, lovğaların sifətindən rişxəndli təbəssümü silib aparar.

– Houllilərə kimsə rişxənd edə bilməz!

– O, sənə elə gəlir. Çünki heç nə görmürsən.

– Bəlkə də, mən kiminsə baxışında, gülüşündə belə bir şey axtarmıram – ona görə görmürəm.

– Gülməşəkər Houli adını da başıma az qaxınc elə.

– Yox, əzizim. Bu ad indi dəyərinə itirib.

– Şükür! Nəhayət, bunu da dərk elədin. Sən adi baqçalı satıcısısan. Houli olmursan, kim olursan ol, istər bu şəhərdə, istərsə də başqa yerdə satıcı elə satıcıdır.

– Uğursuzluqlanma görə mənə qınayırsan?

– Xeyr, elə deyil. Səni ona görə qınayıram ki, oturmusan, hərəkət etmirsən, o uğursuzluğun təsiri altında batıb gedirsən. Əgər o deyişigözəl, köhnə dəbli fikirlərin olmasaydı, sən çoxdan bu girdabdan qurtulardın. Hamı səni lağa qoyur... Pulsuz alicənab səfil kimi bir şeydir. – Meri ağzından çıxan kəlmənin fərqinə vardı və utandığından səsini kəsdi.

– Neyləyək... Gərək bağışlayasan, – dedi İten. – Amma bir şey də yaxşı oldu, mənə qotazquyruq dovşanı. Sən mənə dərs keçdin. Həm də bir yox, üç şeyi mən öyrəndim: doğru, mümkün və məntiqi olan heç nəyə bel bağlamamaq! İndi mən bilirəm, taleyimi dəyişəcək o pulları hardan alım.

– Hardan?

– Bank soyacam!

Ocağın üstündəki kiçik zəng ağır-ağır çalmağa başladı.

Meri dedi:

– Get uşaqları çağır. Yemək hazırdır. Denən işığı da söndürsünlər. – Sonra o, ərinin addımlarını dinlədi.

III FƏSİL

Mənim sevimli Merimin yuxusu lap ovcunun içindədir. Çox vaxt onun yuxuya getməyini paxıllıqla seyr edirəm. Sanki, gözəl vücudu bir barama qozasının içinə yerləşmək istəyir, bir anlığa qıvrılır, bükülür, bircə dəfə əsnəməklə yuxuya gedir. Əsnəməyi heç bitməmiş gözləri yumulur, dodaqlarına qədim yunan tanrılarına xas müdrik və sirli təbəssüm qonur. Beləcə, bütün gecə yuxuda gülümsəyir. Nəfəsi boğazında mırıltıtək səs çıxarır. Xorultu deyil, sanki, pişik mırıldayır. Bəzən hərərəti artır və bu vaxt mən yataqda onun istiliyini lap yaxından hiss edirəm. Bu istiliyin necə çəkildiyini də hiss edə bilirəm. O an mənim gözəlim yuxunun ta dərinliklərinə qədər enir. Kim bilir haralara... Özü yuxu görmədiyini deyir. Halbuki mütləq görür. Sadəcə, bu, yuxuların onu narahat etmədi-

yini göstərir. Ya da o qədər narahat edir ki, oyananda hər şeyi unutmuş olur. O yatmağı sevir, yuxular da onu... Amma mən, sanki, yuxu ilə qarışıram, bir yandan da gözlərimdən yuxu tökülür.

Məncə, aramızdakı əsas fərq odur ki, mənim Merim insan həyatının əbədi olduğuna inanır. Bu fərq insanın bu həyatdan başqa bir həyata, sanki, yuxudan oyanır kimi rahatlıqla keçəcəyinə inanmaqdır. O, buna bütün vücudu ilə inanır. O qədər çox inanır ki, nəfəs alıb-verməyi fikirləşmədiyi kimi, bu barədə də heç düşünmür. Beləcə, Merinin yatmağa, dincəlməyə, qısa bir vaxt üçün də olsa, yox olmağa vaxtı var. Mənsə gec-tez öləcəyimi sümüklərimdə, bütün varlığımda hiss edirəm. Bu səbəbdən də, sanki, yuxuyunan qarışır, çırpınıb qalırım. Hətta yuxuya getmək üçün cürbəcür üsullar da axtarıram. Yuxuda olmaq mənim üçün acı bir fəlakətdir. Elə indicə oyan-dım... Hələ də o əzici zərbənin təsirindəyəm. Bir də ki mən yuxularımda heç vaxt boş durmuram. Bu yuxularda özümü günün mənasız problemləri içində hiss edirəm. Eynən heyvan maskaları, buynuz taxıb rəqs edən insanlar kimi.

Mən Meridən xeyli az yatıram. Meri deyir ki, yatmağa daha çox onun ehtiyacı var. Mənim daha az ehtiyacım olduğunu qəbul edirəm. İnsan bədənində onun qidalanmasından yaranan xeyli enerji ehtiyatı var. Lakin bu enerji qısa vaxtda tükənə bilər. Bəzi uşaqların konfet görəndə silib-süpürdükleri, yaxud kağızını ağır-ağır soyduqları kimi. Elə balaca qızlar da var ki, konfetlərinin bir qismini aparıb gizlədirlər. O birilərinki qurtarandan sonra bunlarda hələ də konfet olur. Mənə elə gəlir ki, Meri məndən çox yaşayacaq, çünki o, öz enerjisinə daha çox qənaət edir. Nə qəribədir: adətən, qadınlar kişilərdən çox yaşayırlar.

Böyük Cümə mənə həmişə əziyyət verib. Mən hələ uşaq ikən çarmıxa çəkilmənin dəhşətinə deyil, çarmıxa çəkilənin iztirablı tənhalığına kədərlənərdim.

Nyu-inqləndli böyük xalam Deboranın yanıqlı-yanıqlı

oxuduğu İncildəki “Mətyu” bölümünün içimə saldığı müdhiş iztirab hələ də canımdadır.

Builkı Böyük Cümə, bəlkə də, hamısından betəkdir. Bu rəvayəti hərə bir cür mənalandırır. Bu gün Maruello mənə əsl dərs verdi. İlk dəfə olaraq ticarəti, ticarətin ruhunu qavradım. Ardından ilk dəfə rüşvət təklifi aldım. Nə qədər qəribə olsa da, bu yaşa qədər mənə başqa rüşvət təklif edildiyini xatırlamıram. Mərci Yanq Hant haqqında da düşünməliyəm. Kim bilir nə yuvanın quşudur, məqsədi nədir? Mənə o, açıq-aşkar girişirdi, hətta yola gətirmək üçün təhdid də etdi.

Sözün düzü, heç bilmirəm kişi sağa-sola çıxmalı, yoxsa eyni həyatı yaşamalıdır.

Merinin mışıltısını dinləyərək çox gecələr gözümü qırpmadan oyaq qalmışam. Qaranlığa diqqətlə baxanda gözlərim önündə sarı-qırmızı ləpələr sayırmağa başlayır və bu minvalla vaxt uzanır. Meri yatmağı o qədər çox sevirdi ki, ətimi də kəssələr, onu oyatmağa qıymaram. Yerimdən qalxanda bilirəm ki, o, bunu hiss eləyir. Hətta bəzən bu, onu narahat edir. Çünki Meri yuxu yatmayan adamın xəstə olduğunu düşünür.

Bu gecə də yataqdan qalxdım... Meri yerində mışıl-mışıl yatırdı. Həmişəki kimi dodaqlarında arxaik bir təbəssüm vardı. Bəlkə də, mənim qazanacağım pulların, var-dövlətin rəyasını görürdü. Meri mənimlə qürur duymaq, fəxr etmək istəyirdi.

Qəribədir, insan yalnız özünə aid olan yerdə sakitləşə biləcəyinə, daha rahat düşünəcəyinə inanır. Mən də belə bir yerə sahibəm və bu yer həmişə mənim olub. Amma mən orada düşünməkdən çox, xəyallara dalır, olub-keçənləri xatırlayıram. Ora mənimçün ən etibarlı yerdir. Yəqin, hər kəsin belə bir yeri var. Hərçənd bu barədə mən hələ heç kimdən eşitməmişəm.

Ehtiyatlı və yüngül bir toxunuş yuxulu adamı onu silkləyərək oyatmaqdan daha tez özünə gətirir. Həm də inanıram ki, daim kəhanət içində olanlar başqalarının düşüncələrinə də təsir edir. Özümü tualetə getməli olduğuma

inandırdım və ayağa qalxdım. Yavaşca paltarı götürdükdən sonra pilləkənləri enib əynimi mətbəxdə geyindim.

Meri deyir ki, mən başqalarının dərd etmədiyi, əslində, heç var olmayan mənasız sıxıntılar yaşayıram. Bəlkə də elədir... Mətbəxdəki toranlıqda gözlərim önündə kiçik bir səhnə canlandı: Meri oyanıb evin içində məni axtarırdı. Üzündə, sanki, narahatlıq gördüm onun. Kağız paketin üstünə “Sevgilim, gəzməyə çıxdım. Bir azdan qayıdacağam” yazdım və kağız işıq yananda dərhal görünün deyər mətbəx masasının düz ortasına qoydum.

Sonra arxa qapını yavaşca açdım. Havanın ətrini aldım. Həm sərin idi, həm də qar havası kimi təmiz. Qalın paltoma sarıldım. Başıma da yun, qulaqlı dənizçi papağımı keçirdim. Bu vaxt mətbəx saati dinqıldadı. Saat üçə on beş dəqiqə qalırdı. Demək, mən saat on birdən bəri qaranlıqda sayrısan o sarı-qırmızı ləpələri seyr etmişəm.

Bizim bu kiçik Nyu-Beytaun gözəl yerdir. Qədimliyinə görə Amerikanın ilk şəhərlərindəndir. Təmiz və səliqəlidir, mənim bildiyimə görə, buranın ilk sakinləri, o cümlədən mənim əcdadlarım – o hüznüz, davakar, həris kraliça Elizabetin dövründə Avropanın başını ağrıtmış dənizçilərin, piratların övladları olublar. Bu adamlar Kromvel dövründə Qərbi Hind adalarında məskunlaşmış, sonra şimal sahillərinə gələrək, taxta dönen kral Çarlz Stüartdan imtiyazlar alıblarmış. Məişətlərində bir-birinə zidd olan piratlıq və puritanizmi uğurla birləşdirə biliblər. Hər ikisinə görə də müxaliflik, üsyankarlıq bəyənilməz, hər ikisinin də gözləri başqasının malında, mülkündə olarmış. Bu tayfaların qaynayıb-qarışmasından bir dəstə tərs, meymun kimi bir-birilə didişməyə hazır olan törəmələr peyda olub. Bütün bunları mən atamın danışdıqlarından bilirəm. Atam nəslimizin keçmişinə böyük ehtiram bəsləyirdi. Amma mən fikir vermişəm ki, əksər hallarda öz soyuna bağlı olan insanlar fəxr etdikləri irsi keyfiyyətləri özlərində daşımırlar. Atam kübar, mülayim, bəzən tədbirsiz, bəzən də çox sadələvh adam idi. Təkbaşına torpaqlarını, pulunu və nüfuzunu itirdi. Buna “Allen və Houillərin əsrlər

boyu topladıqları hər şeyi itirdi” desək, daha doğru olar. Adımızdan başqa heç nə qalmadı. Yəqin, atam da elə adımızın hayında olub. Mənə tez-tez “şəcərə dərsi” keçərdi. Bu səbəbdən də mən köhnə kişilər haqqında çox şey bilirəm. Bəlkə, yenə də bu səbəbdəndir ki, mən vaxtilə Houllərə məxsus olan məhəllədə, adi bir siciliyalının baqqal dükənində satıcıyam indi. Kaş bu, mənə o qədər də toxunmayaydı. Bizi yıxan böhran, yaxud ağır illər deyildi.

Bütün bunlar Nyu-Beytaunun gözəl şəhər olduğunu söyləməklə yadıma düşdü. Elm küçəsindən sağa döndüm. Hai küçəsinin tam əksinə uzanan Porloka doğru iti addımlarla irəlilədim. İndi Hai küçəsində Dovşan Villi xidməti polis məşinində mürgüləyirdi. Vaxtımı onunla keçirmək istəmədiyim üçün o tərəfə dönmədim. Gecənin bu vaxtı hara getdiyimi soruşacaqdı. Bizim bu Dovşan Villi təklidən sızılır, danışmaq üçün ürəyi gedir. Çox vaxt da çürükçülük edib eyni şeyi təkrar-təkrar danışır. Villinin təkliyi barədə şəhərdə bəzi-bəzi dedi- qodular gəzişir. Gündüz polisi isə Stounvol Cekson Smitdir. Bu, onun ləqəbi deyil, o, sadəcə, Stounvol Cekson adıyla xaç suyuna çəkilmiş və beləcə, bütün Smit adlılardan ayrılmışdı. Polislərin niyə özlərini başqa bir xarakterdə göstərməklərini anlamıram. Stoni Smit sərt adamdır. Üz vurmasan, həftənin hansı günü olduğunu söyləməz. Şəhərciyin polisə aid işlərinə Smit baxır, işinə bağlı bir adamdır. Ən son metodları öyrənir. Vaşinqtonda FTB¹-nin treninqlərində iştirak edib. Məncə, o ən mükəmməl polisdir. Ucaboy, səssiz, təmkinlidir, gözləri də polad kimi parıldayır.

Bütün bunlar Villi ilə rastlaşmayım deyə Porlok küçəsinə girdiyimçün yadıma düşdü. Nyu-Beytaunun ən gözəl evləri Porlok küçəsindədir. Təsəvvür edin, on səkkizinci əsrin əvvəllərində düz yüz dənə balınaçı gəmimiz olub. Bu gəmilər ta Antarktika və Çin dənizlərində üzərək yağ və pul dolu yüklə geri dönərmiş. Xaricdəki limanlara hər dəydikdə yeni bilgilərdən başqa, çoxlu mal da satın alır-

¹ FTB – Federal Təhqiqatlar Bürosu

mışlar. Elə buna görə də Porlokdakı bir çox evlərdə vaxtilə Çindən gətirilmiş əşyalar var.

Bu dənizçilər arasında zövqlü insanlar çox olub. Ev tikdirmək üçün ingilis memarları gətirdilər. Elə buna görə Porlok küçəsində qədim yunan memarlığının nişanələrinə çox rast gəlinir. O vaxtlar İngiltərədə bu memarlıq üslubu geniş yayılıbmış. Qapı üstündə yelpazə şəkilli pəncərələr və uzun sütunlardan başqa, çardağın ətrafında qadınların yeriyə bilməsi üçün külafrəngi də qurarmışlar. Bunlar ailəsinə bağlı, vəfalı qadınlar üçün – dənizdən qayıdan gəmiləri, ərlərini, əzizlərini gözləyənlər üçün idi. Mənim ailəm – Houllilər, Fillipslər, Elqarlar və Beykerlər bu yerin ilk sakinləridir. Elm küçəsində yurd salıblar. Buranın evləri ilk Amerika memarlığı deyilən bir tərzdə, sivri çardaqlıdır. Mənim evim, köhnə Houli evi də belədir. Hündür qarağaclar da evin özü qədlər yaşlıdılar.

Porlok küçəsindəki neft çıraqlarını hələ də sökməyiblər. Yalnız bu çıraqların içinə indi yumru elektrik lampaları qoyublar. Yay vaxtı turistlər “qədim gözəllik” adlandırıcıları bu yerin arxitekturasına tamaşa etmək üçün gəlirlər. Qədim yerlərə, görəsən, niyə gözəllik deyirlər?

Vermont Allenlərin Houli ailəsi ilə qaynayıb-qarıxdıqları barədə yadımda çox şey qalmayıb. Bu, inqilabdan az sonra olub. Mən, əlbət, bu məsələni də üzə çıxara bilədim. Çardaqdakı kağızların içində bu faktı təsdiqləyən nəşə olmalıdır. Mənim Merim Houli ailəsinin tarixçəsindən o qədər bezmişdi ki, atam öldükdən sonra hər şeyi toplayıb çardağa daşımağı təklif edəndə onu anlamağa çalışdım. Başqalarının ailə hekayələri həddən artıq cansıxıcı olur. Üstəlik, Meri heç nyu-beytaunlu da deyil. Əslən irland mənşəli bir ailədən çıxıb, amma katolik deyil. Bunu həmişə bürüzə verir. Ata tərəfi Alsterdəndir. Amma özü Bostonda doğulub.

Mən onu Bostonda tapmışam. İndi özümüzü, o günləri daha aydın xatırlayıram. Həftəsonu gəzməyə çıxmaq üçün icazə alan əsəbi, ürkək kiçik leytenant Houli və yuyumşaq girdəyanaqlı, xoşətirli, sevimli bir qız... Mühari-

bəydi. Necə də ciddiydik... Hər şeyi böyük bir ciddiyətlə qəbul edirdik. Düşünürdüm ki, bu od-alovun içində olsam, Meri bütün ömrünü mənim qəhrəmanlıqlarımla dolu xatirəmə həsr edəcək. Bizim hekayə milyonlarla xaki uniformalı və kətan köynəkli sevgililərin yaşadığı hekayələrdən biri idi. Və bəlkə, bizim də hekayəmiz “Sevgili Con” sözləri ilə başlayan o məktubdakı kimi bitə bilərdi. Amma Meri həyatını öz sərverinə həsr elədi. Onun sevgi dolu məktubları mənə hər dəfə ümid və mübarizlik gətirirdi. Mavi kağızlara tünd-göy mürəkkəblə yumru, səliqəli xətlə yazdığı məktubları yoldaşlarımla hamısı tanıyırdı və nədənsə, hər kəs də mənə görə sevinirdi. Əgər Meri ilə evlənməsəydim, onun qədər gözəl və sədaqətli bir qadına ömür boyu həsrət qalardım.

Meri Bostonda kirayənişin qaldıqları evdən Houllilərin Elm küçəsindəki köhnə evinə köçməkdə bir an tərəddüd etmədi. İşimin get-gedə zəiflədiyi vaxtlarda, övladlarımız dünyaya gələndə və elə satıcı kimi süründüyüm bu müddət ərzində bir dəfə də olsun şikayət etmədi. Səbirli idi... Bunu indi daha yaxşı anlayıram. Amma deyərsən, gözləməkdən bezib artıq. İndiyə qədər istəklərini bu qədər açıq, insafsız şəkildə dilə gətirməmişdi. Çünki mənim Merim deyingən deyil, kin saxlamağı xoşlamır. Hər bir halda əziyyətə qatlaşıb, əlindən gələni edib. Görünür, daha tab gətirmir. Gecə boş bir xiyabanda buz qatını əzə-əzə yeriyan insan necə də iti düşünə bilir...

Nyu-Beytaunda səhərin erkən saatlarında küçədə gəzməkdən çəkinməyə səbəb yoxdur. Hərdən Dovşan Villi bu barədə yüngül zarafat edir, amma indi gecə saat üçdə mənim körfəzə tərəf getdiyimi görənlər balıq tutmaq üçün çıxdığımı zənn edərlər, başqa şey düşünməzlər. Bizim şəhərciyin adamları balıqçılığın cürbəcür nəzəriyyələrini bilirlər. Bunların bəzilərini yemək resepti kimi gizli saxlamağa çalışırlar. Burada belə şeyə böyük önəm verir və sırr saxlaya bilənə də hörmət göstərilir.

Küçədəki چراqların işığı çəmənlərin və səkinin üstündəki sərt, bəyaz buz təbəqəsini milyonlarla almaz parçaları

təki işil-işil parladırdı. Bu cür buz qatının üstündə yeriyəndə ayaq izləri əmələ gəlir. Amma mən getdiyim yolda heç bir iz yox idi. Uşaqlıqdan bəri hələ tapdanmamış buz qatının üstündə yeriyəndə qərribə bir həyəcan duyuram. Sanki, tərtəmiz, yepyeni bir dünyaya ilk qədəm qoyan mən oluram. Təmiz, yeni, heç kimin toxunmadığı və kirlətmədiyi bir şeyi kəşf etmiş kimi hiss edirəm. Pişiklər kimi gecələri dolaşan heyvanlar buz üstündə gəzməyi heç xoşlamırlar. Yadımdadır, bir dəfə buz üstünə ayaqyalın çıxmışdım. Ayağımı, sanki, yanan ocağa basmışdım. Amma indi qalın corab geymişdim. Qaloşlarımla bu parıldayan yeniliyə ilk yaraları mən açardım.

Porlok və Torquay küçələrinin kəsişdiyi, velosiped zavodunun yerləşdiyi Hiks küçəsində tərtəmiz buz təbəqəsi iri, sürüklənən ayaq izləri ilə ləkələnmişdi. Bunlar Denni Teylorun izləri idi... Denni həmişə başqa bir yerdə olmaq istəyən və harasa getmək üçün daim sərgərdan qalan narahat və qərarız bir insandır. Denni əsl əyyaşdır. Məncə, hər şəhərdə onun kimi bu yola düşən adamlar var. Denni Teylor... Onu görənlər şəhər camaatı başlarını bulayıb heyifsilənirlər. Gül kimi ailədən çıxıb, əsilli-köklü, həm də oxumuş adamdır. Elə ona nə oldusa, ali məktəbdə oldu. Bəs niyə özünü toparlamır? İçkiyə qurşanıb, pis günə düşüb. İçki üçün dilənməkdən ayıb nə var? Yaxşı ki, valideynləri onun bu halını görmürlər. Görmürlər, çünki artıq həyatda deyillər. Olsaydılar, bu dərdə heç dözməzdilər. Ölən ölüb, qalan qalıb. Amma Nyu-Beytaunun dedi-qodusu heç kəsmir.

Mənim üçün Denni qanayan bir yaradır. Vicdanım mənə rahatlıq vermir. Ona kömək etməliydim. Neçə dəfə cəhd etdim, amma özü istəmədi. Denni mənə qardaş qədər yaxın idi. Eyni yaşdayıq. Bir yerdə böyümüşük. Çəkimiz də, gücümüz də eyni idi. Mən ona arxa çıxma, dayaq dura bilmədim. Buna görə özümü çox günahkar sayıram. Amma çifayda... Bəhanələr insana təsəlli vermir. Teylorların da nəslə Houllilər, Beykerlər və digərləri qədər əsilli-köklüdür. Uşaqlıqda həmişə sağ qolum kimi gördü-

yüm Denni yanımda olmadan getdiyim bir piknik, sirk, yarış və ya Yeni il şənliyini xatırlamıram. Bəlkə, kollecə də birlikdə getsəydik, bu gün hər şey başqa cür olardı. Mən Harvarda qəbul oldum. Dil öyrənir, humanitar elmlərə yiyələnir, köhnə, gözəl, lakin məni mübhəm tor kimi tutub saxlayan bu baqqal dükanını işlətmək üçün heç də vacib olmayan bilik, savad toplayırdım. Həmişə də arzu edirdim ki, bu parlaq və həyəcanlı yolçuluqda Denni də yanımda olsun. Amma o, dənizi seçdi. Hərbi Dəniz Akademiyasına girməyə hələ biz lap uşaq ikən, qısa tuman-da gəzdiyimiz vaxtlarda qərar vermişdi. Atası bizim dairədən konqresə seçilən hər kəsə oğlunu xatırladırdı.

Təhsilinin üç ilini uğurla başa vurdu, amma sonra qovuldu... Deyirlər, bunun fikri valideynlərinin axırına çıxıb. Elə Denninin də... Əvvəlki Dennidən əsər-ələmət qalmayıb. Bitməyən bir iztirabla yaşayan, içki içib dilənən, başiboş, yarımcan bir insan oldu. Denni indi gecələri sülənən, səhər obaşdan ortalıqda sürünən bir əyyaşdır. İçki almaq üçün pul diləndiyi vaxt gözlərində qəribə bir ifadə görürsən. Özünü bağışlaya bilmədiyini üçün səndən bağışlanmağı diləyir sanki. Vaxtilə Vilbursların gəmi düzəltmələri yerdə, sınıq-salxaq bir daxmada yatıb- durur. Ora gedən yolun üstündə durub gözlədim. Daxmaya girdiyini, yoxsa daxmadan çıxdığını öyrənmək istədim. Yerdəki izlərdən çıxdığını anladım. Görünür, yenə haradasa veyllənir. Bəlkə də, bir an içində qarşıma çıxacaq. Villi onu həbs eləməz. Bunun axı Dennyə nə xeyri var?

Hara getdiyimi yaxşı bilirdim. Hələ yataqdan qalxmamış hara gedəcəyimi görmüşdüm, hiss etmişdim, o yerin iyini almışdım. Köhnə liman artıq itib-batırdı. Vitson Rifin kələ-kötür çıxıntısına sığınan, vaxtilə gəmilər üçün ən böyük lövbər yeri olan bu liman yeni dalğaqıranın, bələdiyyə körpüsünün, bəndlərin tikilməsindən sonra qalan qum və dalğaların gətirdiyi lil çöküntüsüylə tamam dayazlaşmışdı. O vaxtlar bura başqa cür olub. Gəmi tikdikdən sonra onu suya salmaq üçün qurulan karkaslar, piyadalar üçün salınmış kanatlı körpülər, çəlləkçi ailələrin

bağladığı yağ çəlləkləri və buşpritləri¹ üzərində gözəl oyma fiqurlar olan, uzun tərsanələr qarşısında səf-səf düzülən balınaçı gəmilərin heç biri bu gün artıq yoxdur burada. Adətən, üzərində üç dənə dor ağacı olan, tam təchiz olunmuş – uzun yelkənli, irigövdəli o gəmilər uzun illər istənilən hava şəraitində üzə bilmək məqsədilə inşa edilən çox davamlı gəmilər olub. Gəmilərin ortasında dikələn dor ağacına düz yelkənlərdən başqa, ovlanmış balinaları sudan çıxartmaq üçün istifadə olunan qaldırıcı qurğu da bərkidilirdi. Bizan doruna çəpinə çəkilən yelkənlərə isə iri qarmaqlı şprinlər qoşulurdu.

Məndə köhnə limanın tənəkə təbəqə üzərində döyülmüş və artıq korlanmış bir əksi də var. Amma mənim ona ehtiyacım yoxdur. Limanı da, gəmiləri də yaxşı tanıyıram. Babam balına dişindən düzəlmiş çəliyi ilə hər şeyi təsvir edirdi. Çəliyini vaxtilə Houililərin doku olmuş taxta yığınınına vuraraq mənə dənizçilərin dilini öyrətməyə çalışırdı. Babam ağ uzunbıçlı, sərt bir adam idi. Onu hədsiz dərəcədə çox sevirdim.

Meqafona ehtiyacı olmayan uca səslə:

– Başla görək! Amma ucadan. Mızıldayan adamdan zəhləm gedir, – dedi və mən başladım.

– Ön siren (tak) – orta siren (tak) – arxa siren (tak! tak!)

Hər kəlmədə əlindəki balına sümüyündən düzəlmiş çəliklə taxta yığınınına qüvvətli zərbə endirirdi.

– Mızıldama, ucadan qışqırsana!

– Bom kliver! – dedim. – Aşağı kliver, orta kliver, kliver!

– Hündürdən!

– For trümsel, for-bom-bramsel, for bramsel, yuxarı bramsel, aşağı bramsel. Və hər dəfə də taqqıltı.

– Qrotu de. Hündürdən!

– Qrot trümsel! (tak-tak!)

İldən-ilə qulaqları daha pis eşidirdi.

– Dayan! – qrotu heç tamamlamamış dedi. – Keç bizana, hündürdən!

¹ *Buşprit* – gəmilərin burun hissəsindəki uzun tirlər

– Oldu, ser. Krüs trümsel, krüs bramsel, krüs bramstaksel, beqin-rey!

– Sonra!

– Kontur bizan.

– Nələri var?

– Qık və qafel, ser.

Tak-tak-tak! Balina sümüyündən çəliyi hər dəfə nəm taxta yığınınna vururdu.

Qocalıb karlaşdıqca, guya, hər kəs mızıldanır deyə yaman hirsələnirdi.

– Nə danışdığını əgər bilirsənsə, yaxud düşünməsən-sə, onu ucadan del! – qışqırdı.

Ömrünün sonuna yaxın qulaqları karlaşsa da, hafizəsi itməmişdi. Körfəzde görünən hər gəminin tonnajını, sürət gücünü, nə gətirdiyini, gələn malın necə bölündüyünü, hər şeyi danışdı. Və qəribəsi bu idi ki, o, böyük balina ovlarının ən gözəl günlərini, demək olar ki, görməmişdi. Onun üçün nöyüt iyi, sanki, bir leş iyi, nöyüt lampası isə üfunət yuvasıydı. Elektrik lampalarından istifadə edilməyə başlananda buna uyğunlaşa bilmirdi. Onun ölümü məni sarsıtmadı. Çünki bu ixtiyar insan mənə gəmiləri öyrətdiyi kimi, ölümün də nə olduğunu öyrətmişdi. O öləndə mən həm daxilən, həm də zahirən nəyin necə gərəkdiyini bilirdim.

Dalğaların gətirdiyi torpaq və qumla dolmuş köhnə limanın kənarında vaxtilə Houllilərə məxsus olan bir damın beton təməli hələ də qalmaqdadır. Dənizin səviyyəsi enəndə su betona bərabər dayanır. Bir az qalxanda da kiçik dalğalar betonun üstünə hörülmüş kubikləri yalayır. Oradan, təxminən, on addım kənarında dörd fut eni, dörd fut hündürlüyü və təqribən, beş fut dərinliyi olan bir keçid var. Bura üstü günbəz kimi bir yerdir. Bəlkə də bu yer nə vaxtsa kanal kimi istifadə olunurmuş. Amma indi buranın girişi qum və çaya parçalarıyla, sanki, betonlaşmış kimidir. Buradır mənim yerim. Hər kəsin ehtiyacı olan bir yer... İçinə girəndə gözdən itirsən. Qarşında, sadəcə, dəniz açılır. İndi köhnə limanda molyusk yığanların qurduğu bir-iki

barakdan başqa heç nə yoxdur. Qış aylarında bu baraklarda heç kim olmur. Molyusk yığanlar çox sakit, səssiz-səmirsiz məzlumlardır. Nadir hallarda danışıq, yeriyəndə başlarını və çiyinlərini aşağı əyirlər.

Mən indi həmin yerə gedirdim. Orduya getməzdən əvvəlki gecəni orada keçirmişdim. Meri ilə evləndiyim gecənin, Ellenin doğulduğu və bu səbəbdən Merinin sancı çəkdiyi gecənin də bir qismini orada keçirmişdim. Oraya gedib oturmaq, kiçik dalğaların daşlara çarparaq çıxardığı səsi dinləmək və Vitson qayalıqlarını seyr etmək üçün can atırdım. Yerimə girib yatmaq istəyəndə oranı xatırlamışdım. Gözlərim önündə sayrışan qırmızı ləpələri görəndə hiss etdim ki, mən orada olmalıyam. Məni ora böyük dəyişikliklər çəkir. Böyük dəyişikliklər...

Saus Devon sahilboyu uzanır. Burada üzü çimərliyə tuşlanmış projektorları aşıqların başları ağrımasın deyə quranlar, əslində, düz iş görüblər. Çünki Villi hər saatdan bir buralan patrul edir. Və beləcə, aşıqlar sevişmək üçün başqa yerə getməyə məcbur olurlar. Çimərlikdə ins-cins yox idi. Amma qəribədir... Bu saatlarda gərək balığa çıxan, yaxud balıqdan qayıdan kimsə gözə dəyəydi. Divarın kənarından yanakı keçib daşı tapdım və əyilərək kiçik mağaranın içinə girdim. Elə yenəcə yerləşmişdim ki, Dovşan Villinin maşınla keçdiyini eşitdim. Beləcə, gecəni onunla keçirmək təhlükəsini iki kərə dəf etdim.

Göz vuran Budda heykəli kimi bu dar yerdə bardaş qurub oturmaq adama bir az narahət, bir az da mənasız bir iş kimi görünür. Amma necə otursam da, daşlar mənə mane olmur, ya da ki mən onlara. Bəlkə də, bura uzun illər gəldiyimə görə arxam da daşlara rahat yerləşir. Axmaqlığa gəlincə, heç nə vecimə deyil, bəzən axmaqlıq həyatın yeknəsəqliyinə son qoyur, yeni bir başlanğıca səbəb olur. Hərdən darıxanda axmaqlayıram. Bu yolla mən imkan vermərəm ki, sevgilim də darıxsın. Meri hələ mənim bərəmdə çox şeyi bilmir. Nəsə bilirsə də, mənim bundan heç vaxt xəbərim olmayacaq. Merim haqqında bilmədiyim o qədər çox şey var ki... Daha doğrusu, haq-

qımda nə qədər bildiyini bilmirəm mən. İnanmıram ki, o, bu yer barədə nəşə bilsin. Axı haradan? Mən ki bu yer haqqında heç kimə danışmamışam. Bura heç özlüyümdə bir ad qoymamışam. Burada mən bir çox məsələləri dərindən fikirləşə, götür-qoy edə bilirəm. İnsanlar bir-birini yaxşı tanıyırlar. Yalnız ən yaxşı halda bir insan özünü başqalarının yerinə qoya bilər. İndi mən burada, külək tutmayan dalda bir yerdə oturub iri projektorlardan süzülən işığın köməyi ilə göy üzünün zülmətindən qaralan suları seyr edərək düşünürəm: görəsən, başqalarının da belə yeri var? Görəsən, insanlar belə bir yerə sahib olmaq ehtiyacı hiss edirlər? Ehtiyacı olanların belə bir yer tapmaları mümkündürmü? Düşünürdüm...

Tək qalmaq üçün səssiz və gizli bir yerə ehtiyacı olan insanların gözlərində mən bəzən azğın, çaşqın bir ifadə görürəm. Sığındığım bu kiçik yerdə işimin adı hey düşünmək, götür-qoy etməkdir. Beynimdə götür-qoy ediləsi bir xeyli məsələ var idi. Hamısı da diqqəti üzərinə çəkməyə çalışan şagirdlər kimi hoppanıb-düşür, önə çıxmağa çalışırdı. Bu vaxt qulağıma bir balıqçı qayığının motor səsi gəldi. Qayığın üstündəki işıq Vitson qayalarından cənuba tuşlanmışdı. Hər şeyi unudub, böyük maraqla qayığın qayalara çarpmadan salamat şəkildə buxtaya girməyini gözlədim. Bizim qayıqlardan biri olsaydı, girişi asanlıqla tapardı.

Qayıq dayaz yerə çatanda lövbər atdılar və iki nəfər sahilə çıxdı. Kiçik dalğalar çimərliyin qumlarını xışıldatdı. Narazı qağayılsa havaya qalxdılar və yenidən yerləşmək üçün bir az kənardakı lövbər dirəklərinə qondular.

Birdən dodaqlarındakı o əsrarəngiz təbəssümlə uyuyan sevgili Merimi xatırladım. Ümid etdim ki, oyanıb məni axtarmır. Yox, əgər oyanıb məni tapmayıbsa... Harada olduğumu soruşacaq? – İnanmıram. Əslində, Meri göründüyü kimi deyil, çox şeyi heç danışmır, hər şeyi də üzə vurmur. Mən gərək varlanmaq barədə fikirləşim. Görəsən, Meri özü varlı olmaq istəyir, yoxsa bunu mənim üçün arzulayır? Mərci Yanq Hant tərəfindən başa düşmədiyim

bəzi səbəblərlə ortaya atılan bu varlanmaq məsələsi uydurma da olsa, vəziyyəti dəyişdirmişdi. Var- dövlətin xülyası da özü qədər şirindir. Azacıq fərasəti olan hər kəs var-dövlət qazana bilər, tək istək olsun. Kişinin ən çox istədiyi qadındır, yaxşı geyinməkdir, başqalarının ona heyran olduğunu bilməkdir. Elə bunlar da onu daim yolundan azdırır. İş dünyasının Morqan və Rokfeller kimi divləri yollarından əsla sapmadılar. Pulu istədilər və əldə etdilər. Qazandıqları pulla sonra nə etdikləri isə ayrı məsələdir. Məncə, ram etdikləri xortdanı görəndə dəhşətə gəliblər və onu satın almaq üçün daha çox qazanmağa çalışıblar.

Meri üçün pul evə yeni pərdələr almaq, uşaqların yaxşı təhsil almağı və özünün də dediyi kimi, başını bir az dik tutmaq deməkdir. Mənimlə fəxr etmək əvəzinə, utanır. Bir dəfə o, bunu hirsə ağzından qaçırtdı. Amma düzünü dedi.

Bəs mən özüm pul istəyirəmmi? Xeyr, mən, sadəcə, baqqal dükənində satıcı olmağı özümə sığışdırmıram. Orduda kapitanlığa qədər yüksəlmişdim. Təbii ki, mənə o mövqeyə gətirənlər qaşım-gözümə aşıq olmamışdılar. Ailəm və tanışları sayəsində irəli çəkmişdilər. Buna baxmayaraq yaxşı zabit oldum, nümunəvi idim. Fəqət əmr verməkdən, iradəmin başqalarının iradəsinə qalib gəlməsindən, əsgərlərin mənə görcək yerlərindən atılıb fərağat durmaqlarından xoşlansaydım, orduda qalardım. İndiyə lap polkovnik olardım. Amma qalmadım. İstəyirdim tez qurtarsın əsgərliyim. Əsgərlik mənə görə deyildi. Deyirlər ki, yaxşı əsgər döyüşü düşünür, müharibəni yox. Fəqət bu, hərbdən uzaq olanların sözüdür.

Maruello mənə ticarət barədə əsl həqiqəti söylədi. Coy Mörfi, cənab Beyker, komiyaçı da düzünü deyirdilər. Bəs əgər elədirsə, niyə bunlar mənə lax yumurta kimi iyrendirir? Yoxsa mən çox yaxşı, insafı, yaxud sadə bir insanam? Belə düşünürəm. Qürurluyam? Məndə bu var. Tənbələmmi? Heç bir qarışıqlıq, çətinlik və dərd-sər istəməyən, əslində, tənbəllikdən başqa bir şey olmayan hərəkətsizlik var məndə.

Hava hələ işıqlanmayıb, amma şəfəqin ətri, günəşin varlığı özünü hiss etdirir. Buranın havası indi belədir, hərdən cənuba doğru bir ulduz axır. Hansı ulduz, yaxud səyyarə olduğunu bilmirəm. Bu şəfəq ətri verən havada külək gah xəfif, gah da sərt əsir. Bir azdan geri dönməliyəm. Bu yüksələn ulduz, deyəsən, gecədən nəсібini almayıb heç. Deyilənə görə, ulduzlar yalnız meyil edir, əmr etmir. Yeri gəlmişkən, mən bir çox ciddi iş adamlarının ulduz falına inandıqlarını və hətta birja məsələləri ilə əlaqədar münəccimlərlə görüşdüklerini eşitmişəm. Ulduzların insan taleyi ilə əlaqəsi varmı? Doğrudanmı, onlar gələcəkdən, olacaqdan xəbər verə bilər? Mənə görə, var-dövlət ulduzlar qədər uzaq və maraqsızdır. Tənbəl, kələkbaz bir qadının əlindəki kartların kəramətinə bax... Heç kart da adamı təşviq edər? Demək, edirmiş... Yoxsa bu gecəyarısı məni bura gətirməzdə. O kartlar mənə nifrət etdiyim bir mövzunu uzun-uzadı düşündürür. İstəmədiyim şeyə məni necə sövçü edirlər? Dünyada yeyənlər və yeyilənlər var. Başlangıç üçün gözəl bir qaydadır. Yeyənlər yeyilənlərdən daha əxlaqlıdırlar. Amma nəticədə hamısı yeyilənlərdir... Hamısı... Ən qəddarları və ən kələkbazları belə torpaq udur.

Kləm Hildə xoruzlar artıq banlamağa başlayıblar. Arabir səsləri gəlir. Kaş burada qalıb günəşin doğuşunu seyr edə biləydim.

Bu yerin mənim üçün mistik bir məna daşımadığını demişdim. Amma bu, tam mənasıyla doğru deyil. Bura hər gələndə beynimdə köhnə limanı olduğu kimi canlandırırım – doklar, anbarlar, dirəklər və yelkənli gəmilər bir-bir gözümlün önünə gəlir. O vaxtlar nə Madison prospekti vardı, nə də kələmi az yoldun, çox yoldun söhbəti¹. Göyertədə əcdadlarım, mənimlə eyni qandan olan insanlar

¹ *Madison prospekti* – Nyu-Yorkun mərkəzi küçələrindən biri, çoxsaylı reklam şirkəti və agentliklərin cəmləndiyi yer. Bu yerin adı vaxtilə Amerika reklam biznesinin simvolu kimi qəbul olunmuşdur.

İten bu cümlədə Maruellonun ona göstərdiyi israfçılığı – “zibil qutusuna atılmış kələm yarpaqlarını” nəzərdə tutur.

dayanıb. Bizimkilər ömürlərini fərfə yaşayıblar; həmişə alnıaçıq, üzüağ olub, rahat nəfəs alıblar.

Bunu atam danışırdı... Amma qoca kapitan bu şəhərdə olub-keçən hər şeyi – mal üstündə düşən davaları, müştəri narazılıqlarını, qalmaqallı təftişləri, məhkəmələri, ölüm hadisələrini tez- tez xatırlayırdı. Bu ölümlərə səbəb qadın, zəfər, şan-şöhrət, macərə hərisliyi idi? Xeyr. Ancaq pul üstündə didişiblər. Bir səyahət müddətini keçməyən dostluqlardan, səbəbi unudulduqdan sonra belə davam edən qan davalarından bəhs edərdi babam.

Qoca kapitan Houli unuda bilmədiyini, özünə bağlılaşmadığı bir günah işləmişdi. Köhnə limanın kənarında oturduğumuz və gəzişdiyimiz vaxtlarda bunu mənə neçə dəfə danışmışdı. Vaxtımızın çoxunu orada keçirirdik. Yadımdadır, çəliyl ilə mənə ətrafı göstərib hər şeyi başa salırdı.

– Vitson Rıfdəki üçüncü qayaya bax. Görürsən? Su qalxdığı vaxt onu Porti burunun təpəsi ilə birləşdir. Görə bildin? Bax bizimki oradan əlli kanat irəliddə yadır. Kili hələ də oradadır.

– “*Belle Adair*”i deyirsiniz?

– Hə.

– Bizim gəmimiz.

– Yarısıydı bizim. Şərik idik. Ora lövbərləmişdik... Kili-nə qədər yanıb kül oldu. Bunun qəza olduğuna heç vaxt inanmadım.

– Deyirsiniz yandınlıblar?

– Hə.

– Bunu ki, siz etməmişiz.

– Mən etmədim.

– Kim etdi?

– Bilmirəm.

– Bəs niyə yandırdılar?

– Əlbəttə ki, sığortasından faydalanmaq üçün.

– Demək, o vaxtlar da indikindən fərqli olmayıb.

– Elədir.

– Amma fərqli olmalıdır.

– Sadəcə, insanlar fərqlidir. Güc bir tək insandır. Hər şey yalnız insanın özündən asılıdır.

Babamın o vaxtdan kapitan Beykerlə arasının dəydi-yini, danışmadıqlarını mənə atam dedi. Fəqət babam bu düşmənçiliyi Beykerin oğlu bankir Beykerlə davam etdirmədi. Gəmi yandırmağa əli gəlmədiyi kimi, şərikinin oğluna da kin saxlamadı.

– Aman Tanrım! Evə dönməliyəm, – dedim və yerimdən sıçrayıb qalxdım. Yeyin addımlarla, heç nə fikirləşmədən Hai küçəsinə girdim. Hələ qaranlıq idi. Amma dəniz üfүүүndə xəfif bir işartı görünürdü. Bu işıqla dalğalar, sanki, polad rənginə boyanmışdı. Şəhidlər abidəsini keçəndən sonra poçt şöbəsinin qarşısında dayandım. Qapının kandarında Denni Teylor əlləri cibində, nimdəş paltosunun yaxası qalxmış, başındakı ovçu beretinin qulaqları sallanmış bir vəziyyətdə dayanmışdı. Üzü soyuqdan və xəstəlikdən gömgöy idi.

– İten! – səsləndi. – Bağışla, səni narahat edirəm. İçki almalıyam... Bilirsən, məcbur olmasam, demərəm.

– Bilirəm... Yəni bildim-bilmədim, sənə inanıram. – Ona bir dollar uzatdım. – Bəs edər? – soruşdum. Dodaqları ağlamaq istəyən uşaq dodağı kimi titrəyirdi.

– Təşəkkür edirəm, İten, – dedi. – Hə, bu, mənə bütün günü, hətta bütün gecə bəs edəcək. – Bu fikirlə bir az da olsa, özünə gəlmişdi.

– Denni, daha bəsdir bu cür yaşadın. Sən əvvəl belə deyildin. Elə bilirsən yadımdan çıxıb? Sən mənə qardaş idin, Denni. Hələ də qardaşımsan. Sənə kömək etmək üçün nə desən, edərəm.

Bir dəri, bir sümük qalmış üzünə bir az rəng gəldi. Əlindəki pula baxdı. Sanki, içkisindən bir qurtum almış kimi oldu. Sonra soyuq, sərt baxışları mənə zilləndi.

– Birincisi, bunun heç kimə dəxli yoxdur. İkincisi, sən də mənim kimi korsan, İten. Sadəcə, sən başqa korsan.

– Qulaq as, Denni.

– Nəyə qulaq asım? Vəziyyətim səninkindən yaxşıdır. Hələ əlimdə bir tuz var. Yurd yerimiz yadımdadır?

– Ev yanan yeri deyirsən? Zirzəmisində oynaydıq.
– Görürəm unutmamısan. Bax o yer hələ də mənimdir.
– Dənni, oranı satıb hər şeyi yenidən başlaya bilərsən.
– Satmayacam. Dairə idarəsi hər il vergi üçün bir qismini alır. Amma böyük çəmənlik hələ də mənimdir.

– Niyə satmırsan?

– Çünki o torpaq mənəm, İten. Mən özüməm, Daniel Teylorun özüdür. Nə qədər ki o yerin sahibiyəm, heç bir it uşağı mənə yol göstərə, heç bir qəhbə balası məni içəri atdıra bilməz! Başa düşdün?

– Qulaq as, Dənni...

– Asmıram. Bir dollar verdin deyə özündə mənə göstəriş vermək ixtiyarı görürsənsə... Götür pulu, sox gözünə!

– Səndə qalsın.

– Qalır-qalsın. Amma sən nə danışdığını bilmırsən. Sən heç vaxt əyyaşlıq etməmişən. Heç mən sənə deyirəm ki bekonu necə qablaşdırmaq lazımdır? Get öz işinlə məşğul ol, yolundan qalma. Mən də gedim bir yerdən içki alım. Bir də unutma... Mən səndən üstünəm. Satıcı deyiləm. – Üzünü yana çevirdi. Gözünü yerə dikib heç nəyi vecinə almayan uşaqlar kimi başını qapının küncünə dayadı. Mən fikrimdən daşınıb yoluma davam edənəcən də elə qaldı.

Dovşan Villi maşını hotelin qarşısında saxlamışdı. Deyəsən, yuxudan yenidən oyanmışdı. “Chevrolet”-in pəncərəsini aşağı endirdi. – Sabahın xeyir, İten, – dedi. – Ertə durmusan. Xeyirdir, yoxsa heç yatmamısan?

– Hər ikisi...

– Yəqin, özünə gözəlçə tapmısan.

– Hə, Villi. Lap huri-mələkdir.

– Küçədəki quşlardan olmasın – hə, İten?

– Yox, sən öl, onlardan deyil.

– Daha sözüüm yoxdur. Mərc gələrəm ki, balıq tuturdun. Meri necədir?

– O, hələ yatır.

– Sabah gündüz növbəsindəyəm. Gərək mən də gedim yatım.

Bayaqdan mışıl-mışıl yatdığını üzünə vurmada n yolu-
ma davam etdim.

Arxa qapının pilləkənlərini səssizcə çıxdım. Mətbə-
xin işığını yandırdım. Meri üçün yazdığım kağız masanın
ortasından bir az sola düşmüşdü. Halbuki tən ortaya qoy-
duğuma əmin idim.

Qəhvəni ocağın üstünə qoydum. Oturub qaynama-
ğınə gözələdim. Tam köpüklənməyə başlamışdı ki, Meri
aşağı endi. Sevgilim yuxudan duranda balaca qız uşağı-
na oxşayır. Deməzsən ki, özü boyda iki övladı var. Onun
bədəninin təzə biçilmiş ot qoxusu kimi gözəl ətri var.
Mən ömrümdə bu qədər məstədicə, insana rahatlıq verən
başqa qoxu duymamışam.

– Səhərin gözü açılmamış neynirsən?

– Soruşmaqda haqlısan, sevgilim. Mən də gərək
cavab verim. Bütün gecəni gözümə yuxu getmədi. Çıxıb
gəzdim. İnanmırsan, get qaloşlarıma bax, islanıb.

– Hara getmişdin?

– Ördəyim mənim, dəniz kənarında kiçik bir mağara
var. Ora girdim, gecəni öyrənirdim. Dənizin üstündə bir
ulduzun doğduğunu gördüm. Yiyəsiz olduğundan özü-
müzə seçdim onu. O ulduzu götürüb yaxşı-yaxşı tərbiyə
verdim. Sonra geri yolladım, dedim qoy bir az kökəlsin.

– Sarsaqlaşırsan. Məncə, sən indi qalxmısan. Duran-
da məni də oyatdın.

– İnanmırsan, Villidən soruş. Bir xeyli söhbət etdik. Den-
nidən də soruşa bilərsən. Ona da bayaq bir dollar verdim.

– Gərək verməyəydin. Yenə gedib içəcək.

– Billirəm, amma özü istədi. Sevgilim mənim, gülüm
mənim, görəsən, bizim ulduzumuz indi harda yatır?

– Qəhvənin gözəl ətri var. Zarafatlaşmağın məni
sevindirir. Mısmırığını sallayanda çox pis olursan. Fala
baxdırmağım qanını yaman qaraltdı. Peşman oldum lap.
İstəmirəm ki, xoşbəxt olmadığımı düşünəsən. Sən mənə
fikir vermə.

– Heç narahat olma. Kartlar hər şeyi göstərdi.

– Nə demək istəyirsən?

- Zarafat etmirəm. Varlanacağam!
- Heç nə başa düşmədim.
- Düz sözə heç kim inanmır. Nə qədər ki İsa dirilməyib, istəyirəm bu günü qeyd etmək üçün uşaqları şapartlayım. Sınıq-çıxıq olmayacaq, söz verirəm.
- Əl-üzümü yumamışam heç. Yəqin, gecə mətbəxdə qulyabanı hərlənmiş.

Meri vanna otağına girəndə bayaq ona yazdığım kağızı götürüb cibimə qoydum. Mən hələ də onu yaxşı tanıyıram. Görəsən, insan insanı nə qədər tanıya, nə qədər öyrənə bilər? Meri kimdir... Eşidirsən, Meri, kimsən sən?

IV FƏSİL

Bu şənbə günlərinin, sanki, bir özünəməxsusluğu var. Bilmirəm bu, başqa günlərdə də var, yoxsa ki yox. Şənbə günü adamın ovqatını təlx edən gündür. Amma o gün, o səhər bambaşqaydı. Birdən qulağımda Debora xalamın rəvan, yekrəng pıçılısı səsləndi: “İsa, həqiqətən, ölmüşdür. Bu gün onun ölü olduğu tək gündür. Onunla birlikdə insaniyyət, bəşəriyyət ölmüşdür. O, indi cəhənnəmdədir. Amma sabahacan gözlə. Bax gör nə görəcəksən...”

Xalamı yaxşı xatırlamıram. Necə ki çox yaxın dayanan bir adamı yaxşı görmək və onu sonradan xatırlamaq olmur, mən də Debora xalamı o sayaq xatırlamıram. Gündəlik qəzet kimi mənə müntəzəm olaraq Müqəddəs kitabı oxuyardı. Məncə, o, oxuduqlarını daim təkrarlanan, həyatı, fəqət daim həyəcanlı və yeni bir şey kimi qəbul edirdi. Sanki, İsa, həqiqətən, hər Pasxa günündə dirilir və Debora xalam üçün bu, iki min il öncə deyil, günü bu gün olurdu. Beləcə, o, qüvvətli inancından mənə də pay bölürdü.

Dükanı açmağa həvəsli olduğum bir gün yadıma gəlir. Səhərlərimi sərf etdiyim o ağır, sıxıntılı işlərə bütün qəlbimlə nifrət edirəm. Amma bu gün işə tez getmək istəyirdim. Mən Merimi canım qədər, canımdan da artıq

sevirəm. Fəqət etiraf etməliyəm ki, onu heç vaxt diqqətlə dinləmirəm. Pal-paltardan, sağlamlıqdan, xoşuna gələn şeylərdən danışanda, yaxud mənə məsləhətlər verəndə ona diqqətlə qulaq asıram. Belə ki, hərdən hirsənərək kükrəyir də: “Özün bilirsən! Sənə demişdim. Lap yaxşı yadımdadır, cümə günü səhər demişdim!” Söylədiyinə əminəm, buna şübhə ola bilməz. Çünki müəyyən mövzularda mənə hər şeyi danışır.

Bu səhər nəinki ona qulaq asmaq, hətta bir an əvvəl bu məcburiyyətdən qurtulmaq istəyirdim. Bəlkə də, mən özüm danışmaq istəyirdim, amma danışmağa bir şey tapmırdım. Heç Merinin də məni dinləməyə həvəsi olmur. Bəzən bu hal ikimizə də yarıyır. O, sadəcə, səsimin tonuna, danışığ tərzimə qulaq asır. Beləcə, səhhətimin necəliyini, kefimi, yorğunluğumu dərhal anlayır və bu, bizdə artıq sınıanmış bir üsuldur. Meri mənimlə ona görə danışmır ki, mən onu dinləmirəm. Çünki hiss edir ki, mən onunla yox, içimdəki səssiz dinləyicimlə danışırım. Heç Meri də məni o qədər dinləmir. Təbii ki, söhbət uşaqlardan gedəndə, yaxud başqa vacib bir məsələ ortaya çıxanda vəziyyət dəyişir.

Hər hansı bir mövzunun dinləyənin təbiətinə görə necə dəyişdiyi məni tez-tez düşündürür. Mən söhbətlərimin çoxunda Debora xalam və qoca kapitan kimi dünyasını çoxdan dəyişmiş adamlara xitab edirəm. Birdən özümü onlarla danışan görürəm. Yadımdadır, tozdumanlı döyüşlərin birində zarıyaraq qoca kapitandan soruşdum: “Mən buna məcburam mı?” O da aydın səslə: “Əlbəttə məcbursan. Ucadan danış, mızıldama” – demişdi. Qoca kapitan mübahisə etməzdi. Heç etmədi də... Mənə, sadəcə, nə etməli olduğumu dedi və mən də etdim. Burada sirli və ya mistik nəsə yoxdur. Bu, insanın artıq təkamül etmiş şüurundan, özünəinamından bir cavab, yaxud məsləhət istəməyi kimi bir şeydir.

Düzünü desəm, mənim söhbətlərim daha çox dükan-dakı dilsiz-ağızsız, səf-səf düzülmiş qutular, konservlər, şüşə qablarla tutur. Hətta qarşımdan ötən heyvanlar, quşlar

da mənə həmdəmdir. Onlar mübahisə etmirlər, qeybət qırmırlar.

– Gedirsən? – Meri soruşdu. – Niyə belə tez? Hələ saat yarım vaxtın var. Gecə doğru- düzgün yatmayanda belə olur.

– İşim çoxdur. Bir xeyli qutu var ki, ağzıbağlı durur orada. Açıb-tökməliyəm. Dükanı açmazdan əvvəl gərək malları rəflərə düzəm. Böyük qərarlar verməliyəm: görə-sən, pomidorla turşular eyni rəfə qoyulsa, necə olar? Ərik-lə şaftalını yanaşı düzsəm, boğuşmazlar? Bu iş geyim seç-mək kimi bir şeydir. Paltardakı rənglərin uyğunluğu nə qədər vacibdirsə, bu da bir o qədər vacibdir. Belə şeylə-ri sən yaxşı bilir-sən.

– Sən hər şeyi zarafata sal, – dedi Meri. – Amma bu, mənim xoşuma gəlir. Deyinməkdən yaxşıdır. Kişilərin çoxu mısırnıq olur.

Evdən ertə çıxdım. Hələ heç kürən Beyker ətrafda görünmürdü. Bu iti görən-lər saatlarını ona görə düzəldə bilirlər. Düz yarım saat sonra bu lovğa kürən Beyker sülənməyə çıxacaq. Coy Mörfini də görmədim heç. Bank bağlıydı. Amma bu, o demək deyildi ki Coy işə gəlmə-yəcək. Ətraf tamam səssiz idi. Camaatın çoxu həftəsonu istirahət üçün başqa yerlərə gedib. Bizdə Pasxa, Dörd iyul və Əmək günü təilləri böyük təillər sayılır. İnsanlar istə-mədikləri halda yenə də bu təillərdə evlərindən uzaqla-şır, başqa yerə gedirlər. Deyəsən, Elm küçəsindəki sərçə-lər də harasa getmişdilər.

Amma Stounvol Cekson iş başındaydı. “Foremaster”də qəhvəsini içib yenicə çıxmışdı. O qədər arıq, uzun adam-dır ki, üstündəki tapança və qandallar qeyri-adi dərəcədə böyük görünür. Şapkasını yana əymiş şəkildə dayanmış-dı, ucu yonulmuş qaz tüküylə dişlərini sürtürdü.

– İşin irəli, Stoni, – dedim. – Yaşamaq üçün bütün günü çalışmaq lazımdır.

– Hmm... – elədi. – Bu gün şəhərdə heç adam qalmayıb. – Sanki, bununla o, iş başında olmağından gileyləndi.

– Stoni, vəziyyət necədir? Ölüm-itim yoxdur ki?

– Salamatlıqdır, – dedi. – Amma gecə körpünün üstündə iki maşın toqquşub. Öz maşınlarıdır. Körpüyə dəyən zərəri ödətmək üçün məhkəmə cəza verəcək. Flud-hamptondakı bank qarətini eşitdin?

– Xeyr.

– Televizora baxmırsan heç?

– Bizim hələ televizorumuz yoxdur. Çox pul aparıblar?

– Deyilənə görə, on üç min dollar. Dünən axşam giriblər. Üç nəfər olub. Dörd ştata həyəcan siqnalı verilib. Villi də trasa çıxdı. Gəlib-gedəni yoxlayırlar.

– Villi də yatmaqdan doymur heç.

– Hə, bilirəm. Amma mən yatamıdım. Növbətçiydim. Bütün gecəni çöldə qalmışam.

– Deyirsən oğruları tutacaqlar?

– Əlbəttə. Ortada pul məsələsi var. Nə olur-olsun, tapacaqlar. Çünki sığorta şirkəti də işin üstünə düşüb əl çəkməyəcək.

– Ən böyük biclik düzgünlükdür.

– Elədir ki var.

– Stoni, Denni Teylorla göz-qulaq olsan, yaxşı olar. Çox xəstə görünürdü.

– Çatdıra bilsəm, – Stoni dedi. – Amma yenə də yolüstü dəyəyəm. Yazıq özü özünə eləyir. Yaxşı oğlandır, yaxşı ailədən çıxıb.

– Onun dərdi götürüb məni. Xətrini çox istəyirəm.

– İten, sən neyniyəsən... Deyəsən, yağış yağacaq. Villinin islanmaqdan zəhləsi gedir.

Xatırladığıma görə, ilk dəfə idi, dükanın yerləşdiyi küçəyə kefikök girirdim. Qapını həyəcanla açdım. Pişik də kandarda durub gözləyirdi. Bu çəlimsiz, bic pişiyin arxa qapıdan içəri girmək üçün pısmadığı və mənim də ona çubuq yellətmədiyim, ya da qovmadığım bir səhər yadıma gəlmir. Deyəsən, erkək idi. Çünki cırmaqlaşb-didişməkdən qulaqları yırtılmışdı. Pişiklər qəribə heyvanlardır. Yəqin meymunlar kimi onlar da bizə oxşadıqları üçün gözümüzə qeyri-adi görünürlər. Bu pişik, bəlkə də, min kərə içəri girməyə cəhd etsə də, müvəffəq olmayıb.

Pişiyyə: “Gözlə, səni əla sürpriz gözləyir”, – dedim. Quyuğuyla bükdüyü dairənin içində oturmuşdu. Quyuğunun ucu da ön ayaqlarının arasına girmişdi. Qaranlıq dükana girib rəfdən bir qutu süd götürdüm, ağzını açıb yarısını qaba tökdüm. Sonra da qabı aparıb çöl qapının ağzına qoydum. Bir az geri çəkilib dayandım. Pişik ciddi nəzərlərlə əvvəlcə üzümə, sonra da südə baxdı. Ürkərək uzaqlaşib bankın arxasındakı hasarın üstündən aşdı. Elə pişiyin dalınca baxırdım ki, küçənin başında Coy Mörfini gördüm. Bankın arxa qapısının açarları əlindəydi, sir-sifəti bütün gecə yatmamış adamlar kimi yorğun və halsız görünürdü.

– Sabahın xeyir, mister Houli.

– Elə bilirdim bank bu gün işləmir.

– Belə getsə, mənimçün bağlı günü olmayacaq. Dəftərdə otuz altı dollar səhv var. Dünən gecəyarısınınca axtarmışam.

– Əskik çıxıb?

– Yox... artıq gəlir.

– Onda yaxşıdı ki.

– Təəssüf ki, deyil. O artığın haradan gəldiyini tapmalyam.

– Yəni banklar bu qədər düz işləyir?

– Əlbəttə. Düz işləməyən bəzi adamlardır. Tətillə çıxmaq istəyirəmsə, gərək bu səhvi tez tapım.

– Kaş bu bank işlərindən bir az da mənim başım çıxaydı.

– Sənə bütün bildiklərimi bir cümlə ilə izah edə bilərəm. Pulu pul qazanır!

– Bu sözün mənə heç bir faydası yoxdur.

– Elə mənə də. Amma sənə başqa bir məsləhət də verə bilərəm; məsələn: ilk təklifi əsla qəbul etmə. Biri nəşə satırsa, demək, mütləq mənfəət güdür. Satılıq şey, sadəcə, onu almaq istəyənin nəzərində qiymətlidir.

– Deyirsən bu üsul işləyir?

– Əlbəttə. Amma birinci maddə olmadan əmələ gəlməz.

– “Pulu pul qazanır” maddəsi?
 – Bəli.
 – Bu səbəbdən, yəqin, borca girənlər var.
 – Var. Amma kredit götürürlər. O da xeyli faiz tutur.
 – Yaxşısı budur, mən baqqal işi ilə məşğul olum.
 – Salamətı odur. Fludhamptondakı bank qarətini eşitdin?

– Mənə Stoni dedi. Qəribədir, dünən də biz burada dayanıb bank qarətlərindən danışırıdık. Yadıncadır?

– O bankda mənim bir dostum işləyir. Üç nəfər olublar. Biri ləhcəylə danışmış, o biri də pəltəkmiş. Əlbəttə ki, tutacaqlar. Bir-iki həftəyə ələ keçərlər.

– Çətin məsələdir.

– Yenə də bilmək olmaz. Amma düşüncəsiz adamların işi həmişə fırc olur. Qanundan qaçmaq olmaz.

– Dünən sənə dediyim sözə görə peşman oldum. Gərək bağışlayasan. Xətrinə dəymək istəməirdim.

– Unut getsin. Mən özüm boşboğazlıq elədim. Al, sənə başqa bir nəsihət: çox danışma! Amma mən özüm bunu heç vaxt öyrənə bilməyəcəm. De görüm, özün necəsən?

– Necə olum... Səhərəcən gözümü qırpmamışam.

– Evdə xəstə var?

– Yox. Sadəcə, o, narahat gecələrimdən biri idi.

– Elə mən də sənin günündəyəm.

Dükanı silib-süpürüb pəncərənin pərdələrini qaldırdım. Bu işləri görərkən nə hiss etdiyimi özüm də anlamırdım. Onun sözləri beynimin içini qarışdırırdı. Dediklərini rəflərə düzülmiş dostlarımla müzakirə etdim. Amma yadıma düşmür, hündürdən danışırıdım, yoxsa ürəyimdə. Bilmirəm...

“Əziz dostlar, – dedim, – əgər məsələ bu qədər asandır, bəs onda nə üçün daha çox adam varlana bilmir? Demək, hamısı eyni səhvləri təkrarlayır və daim nəyisə unudur. Niyə? Bəlkə də, zəifliyin əsl səbəbi ürəyiyumşaq olmaqdır. Maruello deyir ki, pulun qəlbi olmur. Belə çıxır ki, xeyirxah olmaq pullu adamın qüsurudur? Ey pula həris

olanlar, siz heç insaf nədir bilirsiniz? Nə üçün sadə, təmiz-qəlbli insanların arasına nifaq salıb bir-birinə qırdırırsınız? Bəs onda müharibələr nədir? Yaxşı ki, düşmən sizə bən-zəmir, sizin kimi düşünmür. Sizin etdiklərinizi etmir. Düzdür, yankilər körpələri yeyiblər, respublikaçılar məhkumları acından qırıblar... Yəni daha betəri. Ey, siz, dilim-lənmiş çuğundurlar, ey göbələk konservləri, səbir edin, sizə də növbə çatacaq. Bilirəm, istəyirsiniz ki, sizin haqqınızda danışıq. Hamı bunu istəyir. Bəyəm mənim işimgücüm səhərdən axşamacan sizin haqqınızda arayış vermək deyil?" Əgər insan təfəkkürünün qanunları şeylərin qanunları ilə eyni olsaydı, bu qarşılıqlı dünyada əxlaq, ədəb və günah anlayışı da bir-birinə bağlı olardı¹. Başqa cür mümkün deyil. Bundan qaçmaq olmaz.

"Ey, siz, *Mickey Mouse* maskalı, kuponuyla on sent də sonradan xərcledib o səsbəğan dilçəkdən aldırın yarma qutuları! Evə gedəndə sizdən bir-iki dənə aparmalı olacağam. Amma indi sakit durun və məni dinləyin. Meriyə zarafatyana dediyim sözlər, əslində, tam gerçəkdir. Mənim adlı-sanlı gəmi sahibləri və kapitan olmuş əcdadlarım ta inqilabdan 1812-yədək dəniz yollarında xərac alıblar. Çox vətənpərvər və comərd iş görüblər. Amma britaniyalıların gözündə onların hərəsi bir dəniz qulduru olub. Çünki ələ keçirdikləri hər şeyi qənimət biliblər. Atamın axırına çıxdığı ailə sərvətimizi onlar bu yolla qazanmışdılar. Məncə, bu "pulu pul gətirir" məsəli də oradan qalıb. Biz, ən azı, buna görə fəxr edə bilərik".

Anbardan bir yeşik tomat pastası gətirdim. Yeşiyi açdım içindəki xırda qəşəng bankaları səliqə ilə rəfdəki boş yerə düzdüm. "Bizim söhbətlərdən hələ sizin xəbəriniz yoxdur. Təzə gəlmisiniz axı. Amma deyim, yenə də bilin. Pulun nəinki qəlbli, heç şərəfi, yaddaşı da olmur. Pul ancaq hörmətli və şirin olur. Elə zənn etməyin ki, məndən ötrü pulun dəyəri azdır. Əksinə, mən pulun qüdrətinə çox

¹ Burada relativizm təhlil olunur. *Relativizm* – biliklər nisbi olduğuna görə, varlığın obyektiv surətdə dərk olunma bilməsini inkar edən idealist fəlsəfə

heyranam. Bəylər, aramıza yeni gələnləri sizə təqdim etmək istəyirəm. Onları bura – pomidor şirələrinin, ketçupların yanına qoyacağam. Bu ləzzətli turşuların qoy yanaşı dursunlar. Siz də onlarla yeni evlərinizdə mehriban olun. Nyu-Yorkludurlar, orada doğulub, hazırlanıb, qablaşdırılıblar. Mən də dostlarımla bayaqdan pul bərədə danışmışdım. Həə... Bunlar da bizim ən yaxşı ailələrdən birinin məhsuludur. Adını eşitməmiş olmanız. Bütün dünyada məşhurdurlar. Britaniya ilə müharibə vaxtı bu ölkəyə ət satmaqla başladılar. Amma indi özləri də, pulları da izzətli olub. Sonra onlardan başqa bir sülalə törədi – dünyanın, bəlkə də, ən böyük bank sahibləri əmələ gəldi. Onların böyüyü vaxtilə ordudan üç yüz silah almışdı. Bu adam ordunun təhlükəli və yararsız bilərək sildiği silahları çox ucuz qiymətə, birini təqribən əlli sentə almışdı. Çox keçmədi ki, ağına-bozuna belə baxmadan o silahların dənəsini iyirmi dollardan alan general Fremat Qərbə doğru yürüş etməyə hazır oldu. Daha sonra da bu silahların əsgərlərin əlində partlayıb-partlamadığını eşidən-bilən heç olmadı. Bax “pulu pul gətirir” buna deyirlər. Pulu necə əldə etməyiniz vacib deyil. Vacib odur ki, pul qazanın və qazandığınız pulu daha çox qazanmaq üçün xərcləyin. Mən xəbis adam deyiləm. Çox hörmətli şefimiz, qədim romalı cənab Maruello da tamamilə haqlıdır. İşin içində pul varsa, orada əxlaq qaydalarına yer yoxdur. Niyə mən sizinlə, baqqaliyyə mallarıyla danışmağı xoşlayıram? Çünki siz ağzıbütövsüz. Mənim dediklərimi başqalarına danışib qeybət etmirsiz. Pul ona sahib olanlar üçün çox mənasız və soyuq bir mövzudur. Kasıblar üçünsə bu, ən cəlbədici mövzudur. Razılaşın ki, pulla yaxından maraqlanmağa başlayan adam, ilk növbədə, onun təbiətini, xarakterini və əhəmiyyətini öyrənməlidir. Çox az adam olar ki, pulla ancaq pul olduğu üçün maraqlanır. Çox az adam – ya sənətinə düşkün olan rəssamlar, ya da ki xəsislər pulla ancaq pul xətrinə maraqlanır. Xəsislər daim qorxu içində hərəkətsizləşmiş bir müqəvva kimi şeylərdir.

Yerdə bir qalaq boş karton qutusu yığılmışdı. Ortalığ sahmına düşsün deyə hamısını aparıb anbara yığdım. Müştərilərin çoxu aldıqları şeyləri bu qutularda daşıyır. Və necə ki Maruello deyir: “Oğlan, bu qutuları atma. Yoxsa paketlər israf olar”.

Bu “oğlan” sözlünə daha acığım tutmur. Qoy Maruello məni elə “oğlan” deyə çağırınsın. Hətta məni lap uşaq yerinə qoysun. Karton qutulan yenicə daşımışdım ki, kimsə qapını taqqıldatdı. Qolumdakı köhnə gümüş saata baxdım. İnanın ki, həyatımda ilk dəfə dükanı doqquz tamamda açmağı unutmuşdum. Saat ona on beş dəqiqə işləyirdi. Bayaقدan bu baqqaliyyə mallarıyanan əng olmuşam. Şüşə qapının önündəki dəmir barmaqlıqların arasından gələn adamın Mərci Yanq Hant olduğunu gördüm. Mən ona heç vaxt pis gözlə baxmamışam. Bəlkə də, bu fal məsələsini o özü ortaya atıb ki, mənim diqqətimi çəksin. Gərək bürüzə verməyim.

Qapıları taybatay açdım.

- Narahat etmədim ki?
- Onsuz da gecikmişəm.
- Gecikmişən?
- Əlbəttə, saat ona işləyir.

Sallana-sallana içəri girdi. Paltarına yapışan yumru, dolu badyalan hər addımda “yanvar-fevral” oynayırdı. İri, dolu sinəsi də gözəl bir şəkildə irəli çıxmışdı. Bunu görmək üçün onun əzilib-büzülməyinə ehtiyac yox idi. Göz qabağında idi, baxdıqca görünürdü. Mərci Coyun “konfet” dediyi şeylərdəndir. Bəlkə, oğlum Allen də onun üçün eyni ifadəni işlədir. Mənə elə gəldi ki, Mərcini ilk dəfədir görürəm. Onun qəşəng üz quruluşu var. Azacıq uzun burnu, olduqlarıdan daha iri boyanmış dodaqları var – xüsusilə alt dodağı. Saçları rubin rəngə boyanıb. Bu cür təbii saç rəngi olmasa da, ona çox yaraşır. Balaca, zərif çənəsi, iri yanaqları və çox geniş almacıqları ilə gözəl bir sifət quruluşuna malikdir. İşıqda dəyişən gözləri gah yaşla, gah da maviyə çalır. Gözlərində qəm gördüm... Görünür, başı çox çəkib və bəlkə, hələ də çəkməkdədir.

Onun üzündə nə vaxtsa aldığı zərbələrdən və ya gördüyü kobudluqdan sərtləşmiş bir dözümlülük, sirləşmiş bir mətinlik görmək olardı. Baxışları ətrafda dolaşdı. Mənə, sonra da rəflərə nəzər saldı. Təkrar qayıdıb gözlərini mənə dikdi. Diqqətinin və hafizəsinin güclü olduğunu zənn etdim.

– Ümidvaram ki, dərdin dünənki deyil. Yəqin, bu gün başqa şey üçün gəlmisən.

Gülümsədi:

– Yox, yox. Hər gün bir kommersant oynaş axtarmayacam ki... Qəhvəm qurtarıb.

– Olan şeydir.

– Necə yəni?

– Səhər tezdən gələnlərin çoxu qəhvəsi qurtaranlardır.

– Doğrudan?

– Əlbəttə. Hə, yeri gəlmişkən, o komisiyonçu oynaşını bura göndərdiyin üçün sənə gərək “sağ ol” deyim.

– Bu, onun öz fikri idi.

– Amma sənənin sayəndə. Nə cür qəhvə istəyirsən?

– Fərqi yoxdur. Nə cür olur-olsun... Onsuz da, çox pis qəhvə dəmləyirəm.

– Ölçüyünən tökmürsən?

– Əlbəttə, ölçüyünən. Amma xeyri yoxdur, yenə də zəhərə dönür. Qəhvə dəmləmək əlimdən gəlmir.

– Onu bildik. Gəl sənə bu qatışıq qəhvədən verim. – Rəfdəki tənəkə qutulardan birini götürdüm. Mərci onu məndən almaq üçün uzandı. Və bunu elə yumşaq hərəkətlə etdi ki... bədəninin bütün əzaları dartıldı, hər şeyi yerindən oynayıb özünü göstərdi. Sanki, ayaq səssizcə “mən burdayam”, bel “mən burdayam”, yumru, yumşaq qasığı “ən yaxşı mənəm” dedi. Mənim üçün hər şey yeni idi, elə bil, onu ilk dəfə görürdüm. Nəfəsim qısılmışdı. Meri deyir ki, qadının nazı könül məsələsidir. Elədirsə, buruq rubin saçlarından parıltılı ayaqqabılarına qədərlər bir rabitə, işvə-naz içində olan Mərcinin də könlündə nəsə vardı.

– Görürəm, dünənki sıxıntın artıq keçib.

– Dünən çox pis idim. Bəzən qəribə hisslərə qapılıram. Özüm də bilmirəm niyə.

– Məndə də olur. Hərdən səbəbsiz yerə çıxırıram, kədərlənirəm.

– Baxdığın falla böyük bir iş bacardın.

– Yoxsa mənə acığın tutub?

– Xeyr. Sadəcə, necə baxdığını bilmək istərdim.

– Sən ki fala inanmırsan.

– Bunun inancla nə əlaqəsi? Elə şeylər var ki, düz demisən. Mənim bəzi düşündüyüm və etdiyim şeyləri.

– Nə kimi?

– Məsələn, təbəddülat yaşadığımı.

– Kartları qurduğumu düşünürsən. Elədir?

– Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Amma qurmusansa... Səni buna nə vadar etdi? Bu barədə heç düşündün?

Şübhəli, sınavıcı, sual dolu baxışlarla gözlərimin içinə baxdı.

– Həə... – dedi astadan. – Yəni... yox, mən bu barədə düşünməmişəm. Deyirsən ki, kart düznməyə mənə nə vadar edib?

Bu vaxt cənab Beyker qapıdan içəri boylandı.

– Sabahın xeyir, Mərci, – dedi və sonra məndən: – İten, sənə dediyimi fikirləşdin? – soruşdu.

– Əlbəttə. Mən də elə sizinlə danışmaq istəyirdim.

– Nə vaxt istəsən, danışa bilərik, İten.

– Həftə ərzində burdan çıxammıram. Bilirsiniz, Maru-ello, demək olar ki, dükanə gəlmir. Sabah evdəsiz?

– Əlbəttə ki, kilsədən sonra. Yaxşı fikirdir, Mərci də gətir. Xanımlar bayram şiyapalarından danışar, biz də işimizə baxarıq.

– Sizə xeyli sualım olacaq. Gərək yazım ki, yadımdan çıxmasın.

– Bildiyim şeylərdisə, məmnuniyyətlə... Sonra görüşərik. Salamət qal, Mərci.

Beyker gedəndən sonra Mərci mənə:

– Vaxtı fövtə vermirsən heç. Yaman bərk gedirsən, – dedi.

– Mən hələ sadəcə iməkiyəyirəm. Bilirsən ağıma nə gəldi? Deyirəm, görəsən, sən o kartı bir də açsan, həm

də gözüyumulu – qurub-quraşdırmadan, dünənki şey yenə çıxarmı?

– Xeyr! Mümkün deyil. Nədir, məni ələ salırsan, yoxsa bunu doğrudan istəyirsən?

– Fəlin inanıb-inanmamaqla heç bir əlaqəsi yoxdur. Mən heç altıncı hissini olduğuна, ildırım, hidrogen bombasına, hətta bənövşələrə, balıqlara da inanmıram... Amma bilirəm ki, bunların hamısı var. Mən heç ruhlara da inanmıram, amma özüm ruh görmüşəm.

– Bax indi məzələnirsən.

– Zarafatsız.

– Tamam başqa adam olmusan.

– Heç kim uzun müddət eyni qalmır.

– Bunun səbəbi nədir, İten?

– Bilmirəm. Bəlkə də, bu baqqal dükənində satıcılıq etməkdən bezmişəm mən.

– Az qalıb.

– Merinin xətri sənə çox əzizdir?

– Hə, əlbəttə. Niyə bunu soruşursan?

– Sən onun... Şey... Yəni demək istəyirəm ki, sən Meridən çox fərqlisən.

– Başa düşdüm nə deyirsən. Amma yenə də ona rəğbətım var. Onu, həqiqətən, çox sevirəm.

– Mən də.

– Bəxtəvər.

– Hə, elədir, doğrudan, bəxtim gətirib.

– Səni demədim, Merinin... Gedim barı bu zəhrimar çəhvəni dəmləyim. Kart məsələsini fikirləşərəm.

– Nə qədər tez etsən, o qədər yaxşı olar. Dəmiri gərək isti-isti döyəsən.

Dükandan çıxarkən kablukları döşəmədə taqqıldadı. Yeriyrəkən bir az da dik görünən badyaları rezin təkər kimi oynayırdı. Ona bugünkü qədər fikir verməmişdim. Bütün həyatım boyu gördüyüm, fəqət əsla tanıya bilmədiyim nə çox adam varmış... Dəhşətdir! Yenə gərək misal çəkim; iki insan görüşəndə biri digərinin təsiri ilə dəyişir, ortaya iki yeni varlıq çıxır. Bəlkə də bu... Lənət olsun! Çox

qəliz məsələdir. Belə şeyləri mən gərək gecə yuxum qaçanda fikirləşim. Dükanı vaxtında açmamağım mənə yaman yer etmişdi. Sanki, cinayət yerində dəsmalını və ya o məşhur Çikaqo əhvalatındakı kimi eynəyini salmış bir qatil kimi hiss edirdim özümü... Bu nə deməkdir, nə cinayəti? Nə qətl?

Günorta pendirli, vetçina, kahı və mayonezli dörd dənə sendviç hazırladım. “Vetçina, pendir... vetçina, pendir” – öz-özümə məzələndim. “Vetçinaynan ağ pendiri düz çörəyin arasına, evləndinsə, al kəndiri sal boyununa”. Sendviçlərdən ikisini və bir şüşə də kola aparıb bankın arxa qapısında Coy Mörfiyə uzatdım.

– Səhvi tapa bildin?

– Hələ yox. Amma deyəsən, yaxınlaşıram. Axtarmaqdan gözümlə korlaşıb.

– Niyə bazar ertəsinə saxlamırsan?

– Mümkün deyil. Bank işi dəqiqlik tələb edir.

– Bəzi hallarda insan düşünməyə ara versə, sonra unuduğu şeyi qəfil xatırlaya bilər.

– Bilirəm. Sendviçlər üçün şox sağ ol.

Sendviçlərdə kahı və mayonez olub-olmadığını bilmək üçün açıb baxdı.

Pasxa həftəsinin axır şənbə gününü işləyən baqqallar mənim əlahəzrət və avam oğlumun da dediyi kimi, guya, ilboyu “milçək qovarlar” – işləri nəhəş gedər. Amma iki şey baş verdi ki, nəhayət, mənə daxilən, qəlbimin ta dərinliyində bəzi şeylərin dəyişdiyini sübut etdi. Yəqin ki, mən nə dünən, nə də srağagün bu gün etdiklərimi edə bilməzdim. Sanki, divar kağızı nümunələrinə baxırdım. Məncə, ən yeni nümunəni, ən gözəl naxışı seçə bildim.

Birincisi, Maruellonun gəlişi oldu. Artriti onu yenə incidirdi, çox əziyyət çəkirdi. Ağırliqqaldıran adamlar kimi dəfələrlə qollarını açıb-bükdü.

– İşlər necədir?

– Zəifdir, Alfio. – İlk dəfəydi ona adı ilə müraciət edirdim. – Sən də mənə “oğlan” deyəndə xoşuma gəlir.

– Elə bilirdim acığın tutur.

- Əksinə, Alfio, çox məmnun oluram.
- Şəhərdə adam qalmayıb. Hərə bir yana dağılıb.
- Qoıtuğu bişməcə olan adamlar kimi qollarını yana açmışdı, dayanmadan çiyinlərini oynadırdı.
- Siciliyadan bura neçə ildir gəldiyin?
- Qırx yeddi il. Bir igidin ömrüdür.
- O vaxtdan bəri heç getməmişən?
- Yox.
- Bəs niyə gedib el-obana baş çəkmirsən?
- Gedib neyləyəcəyəm? Oralar indi çox dəyişib.
- Bəs nələrin dəyişdiyi sənə maraqlı deyil?
- Elə də yox.
- Orada qohumların var?
- Əlbəttə. Qardaşım var, onun uşaqları var... Hələ nəvələri də.
- Məncə, sən onları görmək istəyirsən.
- Mərcinin mənə baxdığı kimi üzümə diqqətlə baxdı.
- Sanki, məni ilk dəfəydi görürdü.
- Oğlan, sən nə demək istəyirsən?
- Artritiniz məni çox narahat edir. Deyirəm, yəni Siciliya isti yerdir, orada ağrılarınız tez kəsər.
- Şübhə ilə gözlərimin içinə baxıb:
- Sənə nə olub? – soruşdu.
- Necə yəni?
- Başqa adam olmusan.
- Hə! Şad xəbər almışam.
- İşdən çıxmırsan ki?
- Hələ yox. Amma Siciliyaya getməli olsan, burada qalıb işlərdən muğayat olacağıma söz verə bilərəm.
- Şad xəbər nədir?
- Hələ ki deyə bilmərəm. Elə şeydir ki... – Baş barmağımla şəhadət barmağımı bir-birinə sürüb oynatdım.
- Pul məsələsidir?
- Bəlkə də. Bura bax, sən ki kifayət qədər varlı adamsan. Niyə Siciliyaya gedib varlı bir amerikalının necə olduğunu onlara göstərmirsən? Günün altında yaxşıca qaralarsan. Dükana mən baxaram, sən narahat olma.

– Deməli, işdən çıxmaq fikrin yoxdur.

– Yox canım! Məni tanıyırsan, bilirsən ki, səni yan yolda buraxmaram.

– Oğlan, sən əməlli-başlı dəyişmişən. Niyə?

– Niyəsini dedim axı. Gəlib o balaca bambinolarla¹ oynayarsan.

Maruello:

– Mən artıq ora aid bir adam deyiləm, – dedi. Amma sözlərimdən yaman şübhələndiyini hiss etdim. Əməllicə xoflanmışdı. Gecə gəlib dəftəri yoxlayacağına əmin idim. Maruellonun hər şeydən şübhələnən və çox birc bir adam olduğunu yaxşı bildirdim.

Maruello dükandan yenidən çıxmışdı ki, o “B.B.D.&D”li gədə içəri girdi.

– Gəlişimin məqsədi iş deyil. Həftəsonu Montaukda olacağam, dedim bir dəyim sizə.

– Əcəb etmisiz, məmnun oldum, – dedim. – Mən də bunu sizə verəcəkdim. – Kənarından iyirmidollarlıq əsginasın ucu görünən pulqabını ona uzatdım.

– Üz vurmayın, götürməyəcəm! Bu, xoş niyyətlə verilmiş bir hədiyyədir. Həm də axı dedim sizə, bura indi iş üçün gəlməmişəm.

– Götürün bunu!

– Sizin bu hərəkətinizi necə başa düşək indi?

– Bizlərdə belə şeyin adı yoxdur.

– Axı nə var bunda, yoxsa xətrinizə dəyib?

– Qətiyyə.

– Bəs onda niyə qaytarırsız?

– Götürün! Mən hələ təklifinizi qəbul etməmişəm.

– Aman Tanrım! Yoxsa Veyləndlərdən daha çox təklif gəlib?

– Xeyr.

– Bəs onda kim? Yoxsa o lənətə gəlmiş diskontçu dükənlər² nəyə təklif edir?

İyirmi dolları onun döş cibinə basıb:

¹ *Bambino* – uşaq (*ital.*)

² *Diskontçu dükənlər* – tez-tez endirim kampaniyası keçirən dükənlər

- Pulqabını özümə saxlayıram, xoşuma gəlir, – dedim.
- Baxın, sizə sərfəli bir təklif üçün gərək müdiriyyətlə danışıq. Uzağı ikinci gün sizə zəng vuracam. Telefonda danışan Hyudur desəm, bilin ki, mənəm.
- Danışıq pulunu siz verəcəksiz. Nə vaxt istəyirsiniz, zəng vurun.
- Yaxşı. Amma telefonu açıq saxlayın.
- Açıq olacaq, – dedim. – Balıq tutmaqla aran necədir?
- Mənimki ancaq qadınlardır. Mərcini də özümənən Montauka aparmaq istədim. Köpək qızı az qalmışdı məni öldürə. Bu qadınları da başa düşmək olmur heç.
- Olduqca qəribə məxluqlardır.
- Ay ağzın dərd görməsin, – dedi. Və mən onun işlətdiyi bu ibarəni, ən azı, on beş il idi heç kimdən eşitməmişdim. Narahat görünürdü. – Məndən xəbər gözləyin, – dedi. – Doğrusu, elə bilirdim uşaq-muşaqqan iş tutmuşam.
- Mən dükan sahibinin etibarını itirə bilmərəm.
- Cəfəngiyat danışmayın. Məncə, siz, sadəcə, məzənnəni qaldırırsız.
- Xatırladım ki, elə indicə rüsvətdən imtina elədim.
- Beləcə, başqalarından fərqli olduğumu isbatlaya bilmişdim. Mən bu hərifin gözlərində böyüməyə başlamışdım və doğrusu, bu, mənim xoşuma gəlirdi. Hətta çox xoşuma gəldi. Vələdüzzina başa düşdü ki, eyni yuvanın quşu olsa da, mən ondan da yekə, ondan da bicəm.
- Dükkanı bağlamaq istəyirdim ki, Meri telefon etdi.
- İten, – dedi. – Bir şey deyəcəm, amma hirsələnmə.
- Niyə hirsələnir, çiçəyim?
- Şey... Çox tənhaydı, darıxırdı... Mənim də ürəyim dözmədi. Mərcini axşam yeməyə dəvət etdim.
- Yaxşı eləmişən.
- Acığın tutmadı ki?
- Lənət sənə, kor şeytan.
- Küfr danışma. Sabah Pasxadır.
- Hə, yaxşı yadıma düşdü. Ən yaxşı paltarımı ütülə, sabah saat dördə bizi Beykergil dəvət edib.
- Evlərinə?

- Hə. Çay içməyə çağırıblar.
- Elə ora da Pasxaya geyəcəyin kostyumda gedərsən.
- Yaxşı, sevgilim.
- Mərcini çağırduğuma hirsələnmədin?
- Səni çox sevirəm, – dedim. Mən onu, həqiqətən, sevirəm... Çox sevirəm. Məncə, sevgisiz yaşamaq insanlıqdan çıxmaqdır.

V FƏSİL

Elm küçəsinin axırına çatandan sonra lay daşlar düzölmüş dar yola buruldum. Yolun ortasında dayanıb öz köhnə evimə göz gəzdirdim. Bu ev mənim gözümdə bambaşqa bir evdir. Çünki öz evimdir. Nə Merinin, nə atamın, nə də qoca kapitanındır. İstəsəm sataram, istəsəm yandıraram, istəsəm də saxlayaram. Arxa pilləkənlərin ikisini çıxmışdım ki, mətbəxin şəbəkə qapısı qəfil açıldı və Allen:

– Mənə “Peeks” gətirmisiz? Hanı? – deyərək bayıra atıldı. – Gətirmisiz?

– Xeyr, gətirməmişəm.

Qəribədir, Allen zır-zır ağlamadı. “Söz vermişdiniz” deyib anasını şahid çağırmadı. Sadəcə, “Eh!” dedi və səssizcə uzaqlaşdı. Onun arxasınca səsləndim:

– Axşamın da xeyir olsun!

Dayandı. Sanki, xarici dildə yeni öyrəndiyi bir ifadə kimi:

– Axşamınız xeyir, – dedi.

Meri mətbəxə gəldi.

– Saçın uzanıb, qırıxdırsan, – dedi. Məndəki heç bir dəyişiklik gözümdən yayınmır. Qızdırmalı olum, yaxud saçları uzansın, dərhal sezir.

– Xeyr, mənim qıvrımbaşım, hələ vaxtına var.

– Səhərdən ayaq üstəyəm. Hazırlıq görürəm.

– Nə hazırlıq?

– Dedim axı, Mərçi gələcək.

– Bilirəm, amma bu dəm-dəsgaha nə ehtiyac var?

- Ayda-ildə bir dəfə süfrə açıb qonaq çağırıq.
  - Doğrudur. Düz sözə nə deyəsən...
  - Sən qara kostyumu geyinəcəksən?
  - Xeyr. Boz kostyumu, “*Old Dobin*”i. Qara qalsın.
- Bəlkə, sabah kilsəyə geyindim, ütüsü pozulmasın.
- Sabah yenə ütüləyəm.
  - Bu şəhərdə heç kimdə mənim “*Old Dobin*”im kimi kostyum yoxdur.
- Ay uşaq! – deyə qonaq otağına səsləndi. – Masanın üstünü qarışdırmayın! Çərəzləri düzmüşəm. Deyirsən qara kostyumu geymək istəmirsən?
- Xeyr.
  - Baxarsan, Mərçi çox qəşəng geyinəcək.
  - Mənim o boz rəngli “*Old Dobin*”im Mərcinin xoşuna gəlir.
- Haradan bilirsən?
  - Özü dedi.
  - Uydurma.
  - Bu barədə qəzetdə məqaləsi çıxacaq.
  - Özünü yaxşı apar. Onunla nəzakətli davran.
  - Onu nə qədər sevdiyimi göstərəcəm.
  - Deyirdim, yəqin, Mərcinin gəlişinə qara kostyumu geyinərsən.
- Bax, gözəl, bura gələncən sabah nə geyəcəyim ağlıma da gəlməmişdi. İki dəqiqə içində elə elədin ki, sif sənin inadına “*Old Dobin*”dən başqa heç nə geyməyəcəyimə qərar verdim.
- Mənim inadıma?
  - Hə.
- Meri də eynən Allen kimi bir “Eh!” dedi.
- Yeməyə nə bişirmisən? De, mən də gedim o yeməyin rənginə düşən qalstuk taxım.
  - Toyuq qızartmışam. Ətrini hiss etmədin?
  - Etdim. Meri, mən... – Amma ardını gətirə bilmədim. Nə deyim? Diskontçu dükanlardan birinə getdiyini anlamışdım. *Safe Rite* baqqallarında toyuğun qiyməti Maruellodakından ucuzdur. Mən də toyuğu onlardan

götürürəm, həm də topdan. Meriyə başqa baqqallarda gedən endirimlərdən bəhs etmişdim. Bu cür satışlar müştərini tez cəlb edir. “Filan şey filan yerdə ucuzdur” deyib axışırılar ora və beləliklə, endirimdə olmayan, amma özü əl altında olan başqa malların da bəxti açılır. Bunu hər kəs bilir və hər kəs də “gəlmişkən elə bunu da buradan alım” deyərək xeyri diskontçu dükanlara verir.

Meriyə oxuduğum mühazirələrin heç bir faydası olmur. Zəmanə adamı İten Allen Houli millətin nəyə meyilli olduğunu çox yaxşı bilir və yeri gəlsə, bundan öz xeyri üçün də istifadə etməyi bacarır.

Meri dedi:

– Ümid edirəm ki, mənim bu hərəkətimi vəfasızlıq saymadın.

– Sevgilim, bir toyuğun vəfasızlıq və ya sədaqətə nə dəxli var?

– Başa düş, çox ucuz idi.

– Ağıllı iş görmüsən. Əsl evdarsan.

– Hər şeyə lağ edirsən.

Allen yataq otağında mənə gözləyirdi.

– Olar səndəki templyer¹ qılıncına baxım? – soruşdu.

– Əlbəttə. Orada, şkafin küncündədir.

Qılıncın harada olduğunu məndən yaxşı bilirdi. Mən əynimi dəyişərkən o artıq dəri futlyarın ağzını açıb içindəki qılıncı siyirmişdi. Şəstlə yuxarı qaldırmışdı, işıq düşən aynada qamətinə baxırdı.

– O inşa yazısı nə yerdədir?

– Hıy?

– Məncə, sən “Atacan, bağışlayın, sizi yaxşı eşitmədim” demək istədin.

– Bəli, “atacan”, bağışlayın, sizi yaxşı eşitmədim.

– İnşa yazısını soruşuram.

– Həə, inşa yazısı! Əladır.

– Yəni müsabiqəyə qatılırsan?

– Hə.

¹ *Templyer* – orta əsrlərdə ruhani rıtsar cəmiyyətinin nümayəndəsi

– Hə – nədir?

– Bəli, atacan. Müsabiqəyə qatılacağıam.

– Şlyapaya da baxa bilərsən. Rəfdəki yekə qutunun içindədir. Nədənsə, lələkləri bir az saralıb.

Hamama girdim. Oturduğum çanaq, dayaqları şir pəncəsinə bənzədilmiş köhnə bir şey olsa da, iri və dərin idi. Rahat otura bilmək üçün keçmiş zamanlarda belə çanaqları kifayət qədər böyük düzəldirmişlər. Bütün günü dükanda işləməkdən kir basmış bədənimi yaxşı-yaxşı kislədim. Üzümdəki tükləri güzgüyə baxmadan, elə barmaqlarımın ucuyla yoxlayaraq qırıxdım. Yalnız saçımı darayanda güzgüyə baxdım. Xeyli vaxtdır güzgüdə özümə baxmamışdım. Hər gün üz qırmaq üçün güzgü qarşısına keçən adam üzündəki dəyişikliyə diqqət etməyə bilər. Xüsusilə də eybəcər adamlar. Gözəllik müvəqqəti-dir. Əsl gözəllik insanın daxilindən gəlməlidir. Mən həmişə ikinciyə üstünlük vermişəm. Bu o demək deyil ki, mən eybəcərəm. Mənə görə, üzümün gözəl olub-olmamağının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Güzgüdə özümə baxaraq üzgözümə müxtəlif ifadələr verməyə çalışdım. Kübar, zəhmli, məğrur, yaxud gülməli bir adam görə bilmədim. Üzü-mün görkəmi heç dəyişmədi. Neynəsəm də, eyni sifət, eyni görkəmdən çıxammadım.

Yataq otağına qayıdanda lələkli templyer şlyapasını Allenin başında gördüm. Dedim ki, əgər bu şlyapa mənim də başımda belə gülcünc görünürsə, onu bir də qoymaram. Şlyapanın dəri qutusu yerdəydi, qapağı da açıq vəziyyətdə.

– Görəsən, bu dəvəquşu lələyini necə ağartmaq olar? Bəlkə, yenisini alağ?

– Yenisini alsanız, bunu mənə verərsiniz?

– Niyə vermirəm? Ellen hardadır? Nədənsə, ciyiltisi gəlmir qulağıma.

– “Mən Amerikanı sevirəm” inşasıyla məşğuldur.

– Bəs sən neynirsən?

– Mən hələ fikirləşirəm. “Peeks” gətirəcəksiz?

– Ola bilər yadımdan çıxsın. Niyə özün gəlib dükandan götürürsən?

- Yaxşı. Atacan, olar sizdən bir söz soruşum?
  - Məmnuniyyətlə cavab verərəm.
  - Doğrudan, Hai küçəsi iki məhəllə boyu bizim olub?
  - Doğrudan.
  - Balina gəmilərimiz də?
  - Hə, olub.
  - Bəs indi niyə yoxdur?
  - Hamısını itirdik.
  - Necə yəni itirdik?
  - Çox sadə. İtirdik – vəssalam.
  - Zarafat edirsiniz?
  - Əgər bu sözü mü yarım içindəki mənanı çıxara bil-sən, olduqca acı bir zarafat olduğunu başa düşsənsən.
  - Biz dərsdə qurbağa yarmışdıq.
  - Yaxşı eləmişiz. Siz öyrənirsiniz, amma qurbağa yazıq olur. Mən bu qalstuklardan hansını taxım?
  - Mavini, – laqeydliklə cavab verdi. – Geyinəndən sonra çardağa qalxmağa vaxtınız olar?
  - Vacibdirsə, vaxt taparam.
  - Gəlırsizmi?
  - Gəlirəm.
  - Yaxşı. Onda mən çıxım işığı yandırım.
  - Qalstukumu bağlayıb gəlirəm.
- Çardağa çıxan pilləkənlərin üstündə Allenin yalın ayaqlarının şappıltısı axıracan eşidildi.

Qalstuk bağlayanda gərək fikrini yalnız bu işə verəsən. Yoxsa barmaqların bir-birinə dolaşar və heç bir şey alınmaz. Amma mən barmaqlarımı biixtiyar buraxanda qalstuku istədiyimdən də yaxşı bağlayıram. Bu dəfə də işi onların öhdəsinə buraxdım və beynimdə köhnə Houli evinin, yəni öz evimin çardağını düşünməyə başladım. Bu çardağ tənha və qəmgin insanların qaranlıq, hörümçəkli məhbəs kimi gördüyü çardaqlardan deyil. Bizim çardağın kiçik çərçivəli pəncərələri kifayət qədər işıqlı olsa da, köhnəlmiş şüşələrdən çölə baxanda, sanki, su pərdəsinin örtüldüyü bulanıq və dalğalı bir dünyanı güclə sezirsən. Oradakı kitablar bir gün atılmaq, yaxud dənizçilik

məktəbinə verilmək üçün yığılmayıb. Səliqə ilə rəflərə düzülüb yenidən kəşf edilməyi gözləyirlər. Oradakı kreslolar dəbdən düşmüş olsalar da, rahat və genişdilər. Bizim çardağ tozlu olmur. Evin təmizlik işlərinə çardağı təmizləmək də daxildir. Bir də ki çox vaxt bağlı qaldığından içərisi toz görmür heç.

Yadımdadır, uşaq vaxtı kitablarla əlləşib yorulanda, qəm-qüssə çəkəndə və ya xəyallara dalmaq üçün tənha qalmaq istəyəndə çardağa çıxardım. İri, enli kresloda yumaq kimi yumular, pəncərədə sayrışan sarı-qırmızımtıl işıqların sehrinə dalardım. Bəzən də oradan, elə oturdugum yerdən evin çatısını tədqiq edər, iri, hamar tirlərin palıddan yonulmuş pazla bir-birinə necə pərçimlənmiş olduğuna baxardım. İstər narın, istərsə də çatının üstündə tappıldaayan leysan yağışlarda daldalanmaq üçün çox xoş və münasib bir yerdir bizim çardağ. Rəflərdəki kitablar pəncərədən süzülən işıqda ulduz tək bərq vururlar. Bu torpaqlarda böyüyən, həddi-bülüğa çatandan sonra isə köklərindən qoparaq hərəsi bir yana səpələnmiş insanların uşaq ikən sahib olduqları rəngli, şəkilli kitablardır bunlar. “Boşboğazlar” və “Rollo”nun silsilə nəşrləri, “Tanrının min bir işi: yangın, sel, sunami, zəlzələlər” – hamısı da zəngin illüstrasiya içində. Qustav Dorun “Cəhənnəm”i ilə Dantenin şeirləri, sanki, bu şəkillər arasında kərpic kimi düzülüb. Hans Kristian Andersonun təsirli nağılları, Qrimm qardaşlarının insanın qanını donduran zülm və dəhşət dolu hekayələri, dahi Malorinin şah əsəri “*Morte d’Arthur*”¹ səhnələri əsasında rəssam Aubrey Berdslinin çəkdiyi ecazkar cizgilər və bir də o xəstə, arıq, miskin varlıq...

Yadımdadır, H.K.Andersonun necə ağıllı insan olduğunu tez-tez düşünürdüm. Kral sirlərini bir quyuya pıçıldayır və dedikləri elə orada gizli qalır. Sirlər və ya hekayələr danışan adam danışdıqlarını kimin dinlədiyini və ya oxuduğunu nəzərə almalıdır. Çünki bir hekayənin onu oxuyanların sayı qədər böyük mənası var. Hər kəs hekayələrdən

¹ “Arturun ölümü” (fr.)

istədiyini, yaxud qabiliyyəti yetdiyi qədər mənimsəyir. Bəziləri bir qismini götürüb qalanını atır, bəziləri də onu öz zövqünə görə rəngləndirir. Hekayə ilə oxucu arasında bir bağ olmalıdır ki, oxucu onu sevsin, özünü hadisələrin içində hiss etsin. O yalnız bu halda möcüzələri gerçək kimi qəbul edər. Allənə danışacağım hekayə Merimə danışdığım eyni hekayədən tamam başqa bir zəmin üstündə qurulmalıdır. Eyni şəkildə Maruellonun xoşuna gəlməsi üçün Maruelloya görə danışılmalıdır. Amma Hans Andersonun “Quyu”su bu mənada ən mükəmməl hekayədir. Quyu sadəcə alır, verdiyi isə səssizlikdir. O sözü ki ona deyirsən, əks-sədasını belə başqasına verməz.

Məncə, hamımız, yaxud əksəriyyətimiz ölçülə və ya tərif edilə bilməyən şeylərə yaşam haqqı tanımayan on doqquzuncu əsr elminin qurbanlarıyıq. İzahını verə bilmədiyimiz çox şeylər hələ də qalmaqdadır. Təbii ki, bu, bizim istəyimizlə deyil. İzah edə bilmədiyimiz şeyləri ya görə bilmirik, ya da ki görmək istəmirik. Və beləcə, dünyanın böyük bir hissəsi şeylərin mahiyyətindən çox, şəkli ilə maraqlanan uşaqlara, axmaqlara və mistiklərə tərk edilir. Dünya özü bir çardağa bənzəyir. Adətən, ətrafımızda görmək istəmədiyimiz, fəqət atmağa da əlimiz gəlməyən, vaz keçilməyən xeyli əşyanı çardaqlara toplayırıq.

Çatı dirəyindən bir dənə abajursuz lampa asılıb. Döşəməyə şamağacından əllə kəsilmiş, eni iyirmi, qalınlığı isə iki düym olan taxta lövhələr vurulub. İçində kağıza bükülmüş lampalar, vazalar və bura sürgün olunmuş hər cür əşya saxlayan iri qutu və sandıqların ağırlığına bu döşəmə kifayət qədər davamlıdır. Lampanın narın işığı açıq rəflərdə sıralanmış kitabların üzərində sayrırdı. Rəflər açıq olsa da, kitabların hamısı təmiz və tozsuz idi. Toz almaqda mənim Merimə çatan olmaz. Təmizlik işində baş çavuşlar kimi ciddi və tələbkardır. Rəfdəki kitablar ölçülərinə və rənglərinə görə düzülüb.

Allenə üst rəflərdən birinə dayayıb sağdakı kitablara baxırdı. Sağ əli ilə qılıncın qəbzəsindən tutub çəlik kimi yerə dirəmişdi.

– Simvolik bir tablo yaratmısan, oğlum, – dedim. – Gəl bunun adını “Gənclik, müharibə və bilik” qoyaq.

– Sizdən istəyirdim soruşum... Demişdiniz ki, buradakı kitablarda istənilən mövzunu tapmaq olar.

– Hansı mövzunu axtarırsan?

– İnşa yazısı üçün, vətənpərvərlik mövzusu.

– Başa düşdüm. Vətənpərvərlik... Bu necədir: “Həyat və sülh məgər zəncir, köləlik bahasına əldə ediləcək qədər əziz və şirindirimi? Buna dəyərimi? Aman Tanrım, hifz et bizi! Başqalarının nə dilədiyini bilmirəm, amma mənə ya hüriyyət ver, ya ölüm!”¹

– Çox gözəl! Əla sözlərdir!

– Əlbəttə. Vaxtilə bu torpaqlar üstündə böyük insanlar yaşayıb.

– Kaş mən də o dövrdə yaşayırdım. Pirat gəmiləri... Oh, nə gözəl! Danq-danq! Təslim olun! Qızıl dolu küplər, brilyantlar, atlas geyinən gözəl qızlar... O dövrdə yaşamaq istərdim, buna əminəm. Bizim nəsilə də piratlar olub, siz özünüz demişdiz.

– Onlarınkı bir az başqa, kübar piratlıq olub. Özlərini dənizin sahibi, mülkiyyətçiləri sayıblar. Piratlıq kənardan göründüyü qədər asan bir iş olmayıb. Duzlu basdırma və biskvit yeyiblər. O vaxtlar həm də “skorbut” deyilən xəstəlik də çox yayılıb.

– Vecimə deyil. Qızılları götürüb gələrdim evə. Yox, mənə, bu lap ağ olardı.

– Bax, Allen, dünya indi daha geniş, daha üstün bir şəkildə təşkilatlanıb. Buna diplomatiya deyirlər.

– Bizim məktəbdə bir oğlan var, iki dəfə televiziya müsabiqəsinin qalibi olub: birinci dəfə əlli, ikinci dəfə də iki yüz dollar mükafat verdilər ona. Necədi?

– Yəqin, bacarıqlı oğlandır.

– Kim, o? Heç də yox. Kələk işlətdiyini deyir. Kələk-bazlar oyunu asanlıqla udurlar.

– Kələk?

¹ XVIII əsrdə yaşamış Amerika dövlət xadimi, orator Pətrik Henrinin nitqindən bir parça

– Əlbəttə; məsələn, yazdığın ifadədə şikəst bir adamdan, yaxud xəstə anasına görə öz sevimli qurbağasından keçən balaca uşağdan bəhs etməklə, dinləyənlərin marağını çəkə, onları təsirləndirə bilərsən və beləcə, səni seçirlər. Həmin oğlanın elə bir jurnalı var ki, onun səhifələrində Amerikada keçirilən bütün müsabiqələr haqqında mətnlər yer alır. Atacan, mən o jurnaldan tapa bilərəm?

– Hmm... Piratlıq dövrü çoxdan sona çatıb. Amma deyəsən, buna meyillilik hələ də davam edir.

– Nə demək istəyirsiniz?

– Demək istəyirəm ki, hamı əziyyətsiz varlanmaq istəyir.

– Mən o kitabdan tapa bilərəm?

– Allen, bunlar iyirənc şeylərdir. Üstü açıldığı təqdirdə rüşvət qalmaqalları belə bu biabırçılıq yanında yalan olur.

– Xeyr, atacan. Əlbəttə, pulu çölə tökməyiblər. Həm, mən də pul qazanmaq istəyirəm.

– Axı necə?

– Əsas puldur, necə qazanmaq vacib deyil.

– Mən buna inanmıram. Pulu bu cür əldə etməyə çalışmaq pulu yox, onu əldə edəni ləkələyir, incidir.

– Heç nə başa düşmürəm. Mən axı qanuna zidd şeylərdən danışmıram. Bu ölkənin ən böyük insanları...

– Ah, mənim Çarlz oğlum... Ah, oğlum, ah...¹

– Anlamadım. Mənə niyə Çarlz dediniz?

– Axı varlanmaq nəyinə lazımdır, Allen? Bunu niyə bu qədər istəyirsən?

– Sizcə, mən motosiklet istəmirəm? Yoldaşlarımdan, bəlkə, iyirmisinin motosikleti var. Bizim ailənin nəinki maşını, heç baxmağa televizoru da yoxdur. Bunun nə demək olduğunu başa düşürsüz?

– Allen, sən məni dəhşətə gətirirsən.

¹ Burada U.Folknerin “Abessalom, Abessalom!” romanının qəhrəmanlarından biri, Çarlz Bonun nəzərdə tutulduğu ehtimal olunur. Öz növbəsində, Folkner bu əsərdə Bibliyadakı bir rəvayətə (II Samuel, 18:33) istinad edib. Kral David öldürülmüş oğlunun nəşi üstündə söyləyir: “Ah, mənim balam Abessalom... Ah, oğlum Abessalom, ah...”

– Ata, mənim nə çəkdiyimi siz bilmirsiniz. Bir gün dərs-də babamın balina ovçusu olduğu barədə yazı yazdım.

– Yalan deyil. Balina ovçusu olub.

– Bütün sinif qəh-qəhəylə güldü mənə. İndi bilirsiniz məni necə çağırırlar? “Balinaçı” deyirlər. Xoşunuza gəlir?

– Çox pis.

– Vəkil, bankir və ya onlar kimi iş-güc sahibi olsaydınız, bu qədər pis olmazdı. Qazandığım ilk pulla heç bilirsiniz neyniyəcəm?

– Neyniyəssən?

– Sizə maşın alacam. İstəmirəm ki, siz özünüzü başqalarından aşağı hiss edəsiniz.

– Təşəkkür edirəm, Allen, – dedim.

Boğazımın quruduğunu hiss edirdim.

– Dəyməz, boş şeydir. Hər halda, mən hələ sürücülük vəsiqəsi ala bilmərəm.

– Vətənimiz haqqında görkəmli şəxsiyyətlərin söylədiyi bütün nitqləri bu rəfdəki kitablarda tapa bilərsiniz. Allen, sənə bunları oxumağı tövsiyə edirəm.

– Oxuyacam. Məcburam.

– Əlbəttə. Zehnin açıq olsun!

Pilləkənləri səssiz addımlarla endim. Bir yandan da dodaqlarımı isladırıdım. Allen haqlı idi... Özümü heç yaxşı hiss etmirdim.

Asılqanlı çırağın altındaki böyük kreslodə yenidən oturmuşdum ki, Meri qəzetimi gətirdi.

– Ah, nə zəhmət çəkdi, əzizim.

– Bu kostyum sənə çox yaraşır.

– Sən həm qənaətcil, həm də mahir evdarsan.

– Qalstuk gözlərinin rənginə düşür.

– Sözlü adama oxşayırsan. Mən bunu hiss edirəm.

Verdiyən hər sirin əvəzinə bir sirr də mən verəcəm.

– Axı mənim sirim yoxdur...

– Uydur bir dənə.

– Bacarmıram. Hə, İten, de görüm məndən nə gizlədirsən?

– Uşaqlar eşitmirlər?

– Yox.

– Yaxşı. Bu gün Mərzi Yanq Hant dükana gəlmişdi. Guya, qəhvəsi qurtarıb. Bəhanəydi, deyəsən, mənə gözü düşüb.

– Davam elə.

– Bir az faldan danışdıq. Dedim qoy təzədən baxsın, görək yenə də həmin şeylər çıxacaq?

– Doğrudan? Sən elə söz deməzsən!

– Dedim, və o da razılaşdı.

– Sən ki belə şeyləri xoşlamırsan?

– Şad xəbər olanda xoşum gəlir.

– Onda bu axşam yenə baxar.

– Mənim sözlərimə dəyər versəydin, nə üçün gəldiyini dərhal anlayardın.

– Heç də elə deyill! Mən dəvət elədim.

– Əlbəttə ki, o, səni buna hazırlayandan sonra.

– Bilmirəm niyə Mərcidən xoşun gəlmir.

– Əksinə, onu çox sevməyə başlamışam.

– Kaş sənin zarafatınla gerçəyini ayıra bilim.

Bu vaxt Ellen səssizcə içəri girdi. Onun bizi dinləyib-dinləmədiyini bilmədim. Amma deyəsən, söhbətimizi eşitmişdi. Ellen on üç yaşlı gənc bir qız olmuşdu. Kefinə görə bəzən şirin-şəkər, zərif, bəzən də dalğın olur. Onun bədəni təzəcə gəlməyə başlayan xəmir kimi özünü bəlli edirdi. Bu xəmirin necə kündə olacağını indidən təxmin etmək çətinidir. Bəlkə, çox yaraşlıqlı bir qız, bəlkə də, kifir olacaq. Ellenin mənə qısılmaqdan xoşu gəlir. Hərdən gəlib mənə qısılar. Bu vaxt mən onun nəfəsini lap yaxından hiss edirəm. Onun nəfəsi hələ ot qırpmamış bir buzovun nəfəsi qədər ətirlidir. Mənə sataşmaqdan da zövq alır, elə bil.

Bu dəfə gəlib kreslomun qoltuğunda oturub balaca çiyinini çiyinimə dayadı. Çəhrayı dırnaqlı barmaqlarını pencəyimlə qolundan endirib biləyimin tükləri üzərində gəzişdirdi. Əlimin üstündəki sarı tüklər lampa işığında qızıl qum dənələri kimi parıldaıyordu. Hə, bizim bu Ellen çox dəcəl qızıdır. Yəqin, bu yaşdakı qızların hamısı belədir.

– Dırmaqların ləkəlidir, – dedim.
 – Açıq-çəhrayı rəngə anam icazə verib. Sizin dırmaqlarınız səliqəsizdir.
 – Doğrudan?
 – Amma təmizdir.
 – Təzə tutmuşam.
 – Alleninki kimi çirkli dırmaqlardan zəhləm gedir.
 – Məncə, Allenin özündən zəhlən gedir desən, daha doğru olar.

– Hə, elədir.
 – Yaxşı, bəs onu niyə öldürmürsən?
 – Mənasız danışırsız, – dedi.
 Barmaqları qulağımı oynatdı. Şübhə yox ki, oğlanların başına böyük bir bəla yetişir.
 – Sınaq işi yazırmışsan, – dedim.
 – Demək, Allen çatdırıb sizə.
 – Necə gedir?
 – Çox yaxşı! Qurtaran kimi verərəm, oxuyarsız.
 – Məmnuniyyətlə. Görürəm, qonaq gələcək deyər bəzənib-düzənmişən.
 – Bu köhnəni deyirsiniz? Təzə paltarını sabaha saxlamışam.
 – Yaxşı fikirdir. Sabah orada çoxlu oğlan olacaq.
 – Oğlanlardan zəhləm gedir.
 – Bilirəm, düşmənçilik canındadır. Mənim də heç xoşum gəlmir onlardan. Hə, indi də çəkil, qoy bir az qəzet oxuyum.

İyirminci illərin kino ulduzları kimi şəstlə yerindən qalxıb uzaqlaşarkən belə məni sanca bildi:

– Ata, axı siz nə vaxt varlanacaqsız?
 Bəli, o, mütləq kiminsə başına bəla olacaq. Bir anlıq onu tutub yaxşıca kötəkləmək istədim. Məncə, onun da istədiyi bu idi. Ona baxarkən gözlərinin sürməli olduğunu zənn etdim. Bəbir baxışında nə qədər insaf varsa, bu gözlərdə də ancaq o qədər olardı.
 – Gələn cümə, – cavab verdim.
 – Bir az tez olmaz? Artıq bezmişəm bu kasıblıqdan.
 – Sakitcə otaqdan çıxdı. Qapı pusmağa da adətkar oldu.

ğunu bilirəm. Amma Elleni çox sevirəm. Qəribədir, başqasında bəyənmədiyim şeylərə nə qədər aludə olduğunı bilsəm də, yenə ona heyranam.

Qəzet oxumaq qismət olmadı. Elə açmaq istəyirdim ki, Mərci Yanq Hant gəlib çıxdı. Saçlarını düzəltirmiş, başdan-ayağa bəzənmişdi. Səhər tezdən qəhvə üçün dükana gələn Mərci Yanq Hant, sanki, mənə tələ qururdu. Eyni günün axşamı Merini hədəfə aldı. Səhərkindən fərqli olaraq bu dəfə badyalarının oynamağını görəmmədim. Ciddi kostyumunun, uzun ətəyinin altında nəyin necə olduğu heç bilinmirdi. Çox abırılı, çox mükəmməl qonaq idi – ev yiyəsinə köməyi dəyən, kompliment əsirgəməyən, diqqətli, cazibəli və mütəvazi bir xanım. Mənə qarşı, sanki, səhər görüşdüyümüzdən bəri qırx yaş qocalmışam kimi davranırdı. Bu qadınlar necə də heyrətamiz məxluqlardır... Onları heç vaxt başa düşməsəm də, əməllərinə həmişə heyran qalırım.

Meri ilə Mərci şirin-şirin söhbətə başladılar: “Saçlarına neynəmişən? Xoşuma gəldi. Əsl sənin rəngindir, nəbədə də dəyişəsən” kimi qadınlara xas adi, zərərsiz etiraflar mənə qadınlar haqqında eşitdiyim ən yaxşı lətifəni xatırlatdı. İki qadın təsadüfən rastlaşır. Biri o birini görcək qışqırır: “Aaa! Saçların nə gözəl olub! Neynəmişən? Lap parik kimidir”. – “Bəs elə parikdir də”. – “Həə... Doğrudan? Heç deməzsən”.

Bəlkə də bu söhbətlərdə biz kişilərin bilmədiyi çox incə məqamlar var.

Süfrə arxasında söhbət toyuğun çox gözəl qızardıldığına dair təriflər və “heç yaxşı olmadı” kimi etirazlarla keçdi. Ellen qonağımızı diqqətlə süzür, saçının və makiyajının incəliklərini öyrənməyə çalışırdı. Beləcə, qızların qarşısındakı adamı tədqiq etməyə nə qədər erkən başladıklarını və özlərinə görə fikir sahibi olduqlarını dərk etdim. Ellen gözlərini məndən qaçırdı. Bayaq öldürmək üçün atdığı güllənin yan keçdiyini bilir və intiqam gözləyirdi. Yaxşı, mənəm zalım qızım, qoy sən dəyən olsun. Mən özümdən sənə heç ağına gəlməyəcək dərəcədə

amansız bir intiqam alacağam – sənin sözlərini unuda-
cağam!

Yaxşı süfrə açılmışdı. Masanın üstü dolu idi. Adi vaxt-
larda istifadə etmədiyimiz xeyli qab-qacaq düzülmüşdü
ortalığa. Yeməyin üstündən qəhvə içdik.

- Yuxunu qaçırımı ki?
- Mənim yuxumu heç nə qaçıra bilməz.
- Hətta mən?
- İten!

Və sonra masanı yığışdırmaq üstündə sakit, amma
inadkar bir mübarizə başlandı.

- Qoy kömək edim.
- Yox-yox. Qəti razı olmaram. Sən qonaqsan, otur.
- Heç olmasa, mətbəxəcən daşıyım.

Merinin uşaqlara göz ağartması onları məsələdən hali
etdi. Başqa çarələri qalmamışdı.

– Bizdə bu işə uşaqlar baxır, – dedi Meri. – Süfrəni
həmişə onlar yığışdırır. Çox xoşlarına gəlir. Ağillıdırlar,
mən onlarla fəxr edirəm.

– Nə gözəl! İndiki zamanda belə qanacaqlı uşaqlar
çox deyil.

– Elədir. Həmişə mənə kömək etmək üçün can atırlar.
Övlad sarıdan bəxtimiz gətirib.

Uşaqların aradan çıxmaq üçün bəhanə axtardıqlarını
başa düşdüm. Nəsə hoqqa çıxarmaq, özlərini xəstəliyə
vurmaq, yaxud köhnə və gözəl qablardan birini salıb qır-
maqla bu işdən yaxalarını qurtarmağı düşünürdülər. Deyə-
sən, Meri də onların bu pis niyyətindən duyuc düşmüşdü.

– Və qəribəsi odur ki, heç vaxt nəyisə salıb sındır-
mazlar.

– Afərin! – dedi Mərçi. – Bəxtəvərsiniz. Bəs bunu
onlara necə öyrətmisiniz?

– Mən öyrətməmişəm. Özlərinin qabında var. Elə
adamlar var ki, anadangəlmə bifərdirlər. Amma Allənlə
Ellen əvvəldən fərasətli uşaqlardır.

Vəziyyətdən hansı nəticə çıxardıqlarını bilmək üçün
uşaqların üzünə baxdım. Tora düşmək üzrə olduqlarını

anlamışdılar. Hələ də çıxış yolu axtarırdılar. Onların dadına yenə də mən yetdim:

– Əlbəttə, onlar tərifi söz eşitməyi xoşlayırlar, – dedim. – Amma nəzərə alın ki, biz indi onları yubadıırıq. Əgər icazə verməsək, kinoya gecikəcəklər.

Mərci qəhqəhəylə gülməyəcək qədər nəzakətli olduğunu göstərdi. Meri çəşqinliq içində üzümə baxdı. Axı uşaqlar kinoya getmək istədiklərini söyləməmişdilər.

Artıq uşaqlıq dövründən çıxmaq üzrə olan övladlarımız evdə səs-küy salmırdılar. Amma onlar evdə olmayanda daha çox sakitlik olur. Uşaqlıq evin havası da istidir. Allenlə Ellen getdikdən sonra, sanki, bütün ev dərin bir nəfəs alıb rahatlandı.

Üçümüz də əvvəl-axır mətləbə dönəcək mövzu ətrafında var-gəl etməyə başladıq. Şüşə qapılı şkafa yaxınlaşdım. Nə vaxtsa İngiltərədən gətirilmiş, zanbaq formalı üç dənə uzun qədəh götürdüm. İllərlə qaralıb rəngi solmuş həsir örtüklü kuzədən qədəhlərə içki süzdüm.

– Yamayka romudur, – dedim. – Houililər dənizçi olublar.

Mərci Yanq Hant:

– Yəqin, çoxdanqalmadır, – dedi.

– Səndən, məndən və bəlkə, atamdan da yaşlıdır.

– Yaman tündüdür, adamın beyninə vurur, – Meri dedi.

– Bu axşam bizimçün çox əlamətdardır. İten bu içkini ancaq ya toyda, ya da yasda çıxarır. Amma bu gecə Pasxa girir. Sevgilim, necə bilirsən, səncə indi içməliyik?

– Bunun dinə nə dəxli var? Sakrament¹ koka-kola deyil, canım.

– Meri, ərini bu qədər nəşəli görməmişdim.

– Baxdığın falın təsiridir, – dedi Meri. – Bir gecədə dəyişdi.

İnsan necə də qorxulu varlıqdır. O həm ölçə, həm də qeydlər apara bilən çox mürəkkəb cihazdır. Amma bu qeydləri ya axıracan oxumuruq, ya da oxuduqlarımızı dərk etmirik. Məcləmdən elə sancı qopdu ki, az qala,

¹ *Sakrament* – müqəddəs sirr, and içib sirr tutmaq, xəlvətlik

gözlərimdən yaş gəlsin. Sancı tədricən yuxarı, düz qabırğaların altına yeridi. Qulaqlarım elə şiddətlə uğuldadı ki, sanki, mən fırtınada dağılmış bir gəmi kimi sulara qərç olurdum. Duzun acılığını hiss edirdim ağzımda. Otaq, elə bil, başıma fırlandı, gözlərimə qaranlıq çökdü. Xanımların oturduğu stulların arxasından keçəndə vəziyyətim lap pisləşdi, qəfil bir sancıyla ikiye qatlandım. Yaxşı ki, bu sancı elə gəldiyi kimi də qəfildən çəkildi. Dikəlib yeridim. Qadınlar duyuc düşmədilər. Başa düşdüm ki, cahiliyyə insanları şeytanın hökmünə girmək inancı ilə necə ağır çəkiblər. Mən belə şeylərə inanmıram. Şeytanın hökmü altına girmək... Ağrılarına, əsəblərinə var gücü ilə müqavimət göstərməklə bu yad varlığı özündə təcəlla etmək. Sonra da məğlublar kimi onun istilasına ilə barışmaq... Bunun insanı gömgöy alovlu məşəl tək ürpədən bir adı var – zorakılıq!

Sevgilimin səsi gəldi: “Gözəl şeylər eşitməkdən zərər gəlməz”, – dedi.

Səsimi çıxarmağa çalışdım. Hündürdən və aydın səslə dedim:

– Azacıq bir ümid həтта təskinlik xətrinə verilmiş olsa belə, heç kimə zərər verməz.

Kuzəni yerinə qoydum. Kreslomun yanına qayıdıb qədəhdəki köhnə, ətirli romun yarısını içdim. Yenə keçib yerimdə oturdum. Ayağımı üst-üstə aşırıb, əllərimi qoynumda daraqladım.

– İteni başa düşmürəm, – dedi Meri. – Özünün faldan xoşu gəlmir, baxdıranları da ələ salır həmişə. Onu başa düşmürəm.

Əsəb tellərim küləkdə xışıldayan quru qış otu kimi idi. Qoynumda bir-birinə keçirdiyim barmaqlarım sıxılmaqdan ağappaq olmuşdu.

– Qoy bunu mən missis Yanq Hanta... Mərciyə izah edim, – dedim. – Meri əsilli, köklü, amma kasıb bir irland ailəsindən çıxıb.

– Heç də kasıb olmamışıq.

– Gör heç boynuna alır?

– Xülasə. Sözünün canı...

– Demək... Merinin övliya kimi imanlı bir xristian nənəsi olub. Düz demirəm, Meri?

Hiss etdim ki, sevgili Merimin mənə acığı tutur. Amma yenə davam etdim.

– Həmin o qadın ruhlara, pərilərə inanmaqda qəbahət görmülmüş. Baxmayaraq ki, düzgün xristianlıqda bu cür şeylər qəbul olunmur.

– Amma bu, tamam başqa şeydir.

– Əlbəttə, əzizim, həyatda, demək olar, hər şey fərqlidir. Axı mən bilmədiyim şeyə necə inana bilərəm?

Meri:

– İndi bax gör, səni necə bağlayacaq.

– Yanılırsan. Mənim faldan, fala baxdırmaqdan başım çıxmır. Madam ki fala baxırlar, demək, belə bir şey var. Amma başım çıxmayan şeyə mən necə inanım?

– Sən doğruluğuna şəkk edirsən?

– Doğru oldu, olmadı, milyonlarla insan fala inanır və hətta baxdırmaq üçün pul da verir. Bunu bilmək belə adamda fala maraq yaradır. Düz demirəm?

– Amma sən...

– Qulaq as! Bu, o demək deyil ki, inanmıram, sadəcə, mənim anlayışım yoxdur. Bunlar eyni şeylər deyil. Mən bilmirəm hansı birincidir: tale, yoxsa falda deyilənlər.

– Məncə, onun nə demək istədiyini başa düşürəm.

– Doğrudan? – Meri qeyri-məmnun tərzdə soruşdu.

– Fərz edin ki, falçı həssaslığı hər nə olur-olsun, baş verəcək qaçılmaz şeylərə ehtimal verməkdir. Düz başa düşdüm?

– O başqa. Bəs onda kartlar necə bilirlər?

– Kartlar axı öz-özünə açılmır, gərək onları qarışdırasan, – dedim.

Mərci üzümə baxmırdı. Amma bildim ki, o, Merinin hövsələdən çıxdığını hiss edir və işarə gözləyirdi.

– Gəlin qarışdırmadan yoxlayaq, – dedim.

– Bir az gülməli çıxır, amma yoxlayanda kart küsür, gücünü itirir. Və nəticədə heç nə alınmır. Amma istəsəz, düzgün fal açə bilərəm.

– Qədəhinizdəki roma heç dəyməmisiz.

İkisi də qədəhlərini birlikdə qaldırıb birçə qurtum içdikdən sonra masaya qoydu. Mənimki qurtarmışdı. Yenidən şkafa yaxınlaşıb kuzəni götürdüm.

– İten, bəlkə, daha içməyəsen?

– Xeyr, əzizim. Az-maz lazımdır. – Qədəhimi doldurdum. – Kartları niyə gözübağlı açmırsan?

– Gözübağlı görmək olmur axı.

– Elə olarmı ki, kartı Meri, ya da mən açım, sən də baxıb oxuyasan?

– Kartla fala baxan arasında mütləq bir yaxınlıq, rabitə olmalıdır. Məncə, kart yalnız onu açana cavab verir. Bilmirəm... amma yoxlayarıq.

– Məncə, biz fala baxmaq istəyiriksə, bunu qaydası üzrə etməliyik, – Meri dedi.

O, həmişə belədir. Dəyişikliyi xoşlamır, yəni mən kiçik dəyişikliyi nəzərdə tuturam. Yalnız böyük dəyişikliyi çox qərribə qarşılayır. Məncə, kəsilən bir barmaq görəndə qışqırır” çıxıran Meri boynu vurulan adamın qarşısında çox sakit və təmkinlə dayanar. İçimdə narahatlıq yaranmışını hiss edirdim. Çünki Meriyə bu mövzuda Mərci ilə danışdığımı demişdim. Amma indi söhbətdən elə çıxdı ki, bu şeyləri, guya biz ilk dəfədir düşünürük.

– Biz bu gün səhər bu barədə danışmışdıq.

– Elədir, mən qəhvə almağa gələndə. Bütün günün beynimdən çıxmayıb. Ona görə də gələndə kartı özüm-lə götürdüm.

Meridə inadı qəzəblə və qəzəbi şiddətlə qarışdırmaq kimi bir təmayül var. Şiddətdən çox qorxur. Bu qorxu onun canına çoxdan işləmişdi. Nə qədər ayıb olsa da, vaxtilə buna pozğun və əyyaş “əmilərdən” biri səbəb olmuşdu. Hiss etdim ki, o qorxur.

– Boş yerə əlləşməyək, – dedim. – Yaxşısı budur, kazino¹ oynayaq.

Mərci söhbəti fırlatdığımı dərhal anladı və bəlkə də, bundan istifadə etdi.

¹ *Kazino* – kart oyunu

– Mənim üçün fərqi yoxdur, – dedi.

– Onsuz da, falıma baxılıb. Məni varlanmaq gözləyir. Qoy elə orada qalsın.

– Gördün mən deyəndir? Dedim axı bu, fala-zada inanmır. Bayağıdan da bizi dolayır. Hərdən məni elə əsə-biləşdirir ki...

– Kim, mən? Amma heç büruzə vermirsən. Sən mənim sevgili zövcəmsən.

Necə də qəribədir, bəzən insan aldığı və verdiyi cərəyanı hiss edə bilir. Əlbəttə, bu, həmişə belə olmur. Merinin fikirləri məntiqə söykənmirdi. Bəlkə, elə bu səbəbdən də duyğulan anlamaqda daha həssasdır. Otaqdakı gərginlik getdikcə artırdı. “Bundan sonra Merinin Mərci ilə yaxın rəfiqə olması mümkün deyil, daha onların tutmaz”, – deyə düşündüm.

– Doğrudan, istəyirəm kart falı barədə bilgin olsun. Bu barədə çox avamam. Fala qaraçıların baxdığını eşitmişdim. Siz də qaraçısınız? Mən heç qaraçı görməmişəm.

– Qız vaxtı rus soyadı daşayıb, amma özü alyaskalıdır. – Meri dedi.

Demək, geniş almacıqlı sifət quruluşunun səbəbi budur.

– Meri, mən sənə Alyaskaya necə düşdüyümüz barədə sirr açmamışam, – Mərci dedi.

– Ora rusların idi, – dedim. – Biz onlardan almışdıq.

– Elədir. Amma heç bilirsiz ki, ora da vaxtilə Sibir kimi – ağır cinayət törədənələr üçün sürgün yeri olub?

– Nə cür cinayət?

– Ən təhlükəli. Mənim ulu nənəm sehrbazlıqda ittiham olunduğu üçün Alyaskaya sürgün olunub.

– Neynəyib ki?

– Fırtına qoparıb.

– Demək, səndəki qabiliyyət irsən gəlir, – gülərək dedim.

– Necə? Fırtına qoparıb?

– Bəlkə də, fala baxmaq elə fırtına qoparmaq kimi bir şeydir.

– Ola bilməz! Yəqin, zarafat edirsən, – Meri dedi.

– Mənim dediklərim sənə zarafat gələ bilər, amma bu, əsl həqiqətdir. Sehrbazlıq ən ağır cinayət hesab olunub. Hətta adam öldürməkdən də betər... Nənəmin kağızları hələ də məndədir. Təbii ki, oradakı yazılar ancaq ruscadır.

– Sən rusca da bilirsən?

– Bir az.

– Sehrbazlıq, bəlkə, elə bu gün də ən ağır cinayət olaraq qalır.

– Gördün mən deyəndir? – dedi Meri. – Gah nala vurur, gah da mıxa. Nə düşündüyünü bilmək olmur. Dünən... yox, elə bu gün, səhərin gözü açılmamış durub evdən çıxıb. Gəzməyə gedibmiş!

– Mən əclafam, – dedim. – Özüm kimi dələduzu, yaramazı heç yoxdur.

– Amma mən yenə də fal açdırmaq istəyirəm. İmkan ver, Mərci falımıza baxsın. Amma özü istədiyi kimi, sən qarışma! Bir az da çənə döysək, uşaqlar gəlib çıxacaq, sonra heç mümkün olmaz.

– Məni bir dəqiqəlik bağışlayın, – deyib yataq otağına qalxdım. Qılınç çarpayının üstündə, açıq şlyapa qutusu da yerdə qalmışdı. Oradan vanna otağına keçib suyu açdım. Suyun səsinə evin hər yerindən eşitmək olurdu. Dəsmalı soyuq suda isladılıb alınma, gözlərimin üstünə basdım. Dəsmal isinən kimi yenə islatdım. Yataq otağından çıxanda lələkli templyer şlyapasını da götürdüm. Başıma qoyub aşağı düşdüm.

Meri məni görcək:

– Tfu... Gicbəsər! – dedi. Kefi kök idi, gülümsəyirdi. Otaqdakı gərginlik də çəkilməmişdi.

– Görəsən, bu dəvəquşu lələyini ağartmaq olar? – soruşdum. – Saralıb.

– Məncə, olar. Mister Şultsdan soruşarsan.

– Bazar ertəsi gedib soruşacağam.

– İstəyirəm Mərci falımıza baxsın, – dedi Meri. – Bunu mən çox istəyirəm, lap çox.

Şlyapanı pilləkən məhəccərindəki dirəyin başına qoydum. Bu dirəyi, olsa-olsa, sərxoş bir admiralə bənzətmək olardı.

– İten, sən get oyun masasını gətir. Yer tutmasın deyə yığışdırmışdım.

Mən zaldakı şkaftan masanı götürüb gəldim. Ayaqlarını açıb yerə qoydum.

– Mərçi düz oturacaq stul xoşlayır.

Naharda oturduğumuz stullardan birini gətirdim.

– Biz nəsə etməliyik?

– Fikrinizi cəmləyin, – dedi Mərçi.

– Nəyə?

– Beynini mümkün qədər rahat saxlamağa çalış. Kartlar çantamdadır. Orada, divanın üstünə qoymuşam.

Mən həmişə fal kartlarının kirli, əzik və solğun olduqlarını zənn edirdim. Amma Mərçinin çıxartdığı kartlar tərtəmiz və plastik kimi parıltılı idi. Adi oyun kartlarından bir az uzun və ensiz idi. Sayı əlli ikidən də çox olardı. Mərçi stulda qəddini dik tutaraq oturmuşdu. Üzərində parlaq şəkillər olan kartları əlində yelpik kimi açdı. Kartların üstündəki adların hamısı fransızca yazılmışdı: *l'empereur, l'ermite, le chariot, la justice, le mat, le diable*¹. Torpaq, günəş, ay, ulduzlar və hərəsinin də dörd cür mastları; xaçlar, ürəklər, pikalar və *deniero* kərpiclər vardı. Məncə, *denlero* burada pul mənasını verir. Baxmayaraq ki onların üzərinə qızılgül formalı gerblər basılmışdı. Hər mastın da öz karolu, daması və valeti vardı. Şəkilləri vahiməli bəzi əcaib kartlar da gördüm. Bunlar üzərində ildirir zərbəsindən uçulmuş bir qala və ya çərxi-fələk təsviri verilmiş kartlar, yaxud *le pendu* kimi dar ağacında ayaqlarından asılmış adamı əks etdirən, *la mort* kimi əlində dəryaz tutan skeletlə ölüm rəmzi göstərən kartlar idi.

¹ *l'empereur* – imperator; *l'ermite* – rahib; *le chariot* – çərxi-fələk; *la justice* – hakim; *le mat* – coker; *le diable* – iblis; *deniero* – pul; *roi* – karol; *reine* – dama; *chevalier* – valet; *le pendu* – asılmış adam; *la mort* – ölüm; *Roi de Baton* – əsalı karol (fr.)

– Bir az cansıxıcı şəkillərdir, – dedim. – Bunlar falda da eyni məna verir?

– Baxır açılmağına. Əgər başıaşağı açılsa, əks məna bildirər.

– Mənalarda dəyişmə olur?

– Olur. Buna yozmaq deyilir.

Kartları əlinə alanda Mərci ciddiləşdi. Işığın altında əllərinə fikir verdim. Bunu əvvəl də hiss etmişdim – Mərci göründüyündən yaşlı idi.

– Fala baxmağı harada öyrənmişən? – ondan soruşdum.

– Nənəmə baxıb öyrənmişəm. Sonra da qonaq-qara yığışanda baxmağa başladım. Bəlkə də, bu yolla diqqəti özümə çəkmək istəyirdim.

– Sən özün fala inanırsan?

– Bilmirəm. Hərdən qəribə şeylər olur. Bilmirəm...

– Bəlkə də, diqqəti kartda cəmləşdirməyin özü, bir növ, psixi çalışmadır.

– Mənə də hərdən elə gəlir. Bəzən hansısa karta ona heç uyğun olmayan bir məna verirəm və çox vaxt da həmin fal düz çıxır. – İti barmaqlarıyla əlindəki kartları dəfələrlə qarışdırıb kəsdi. Yenidən qarışdırdı və kəsmək üçün mənə uzatdı.

– Kimin falına baxırıq?

– İtenin! – Meri qışqırdı. – Görək bu fal dünənkiynən üst-üstə düşəcəkmiz?

Mərci üzümə baxdı.

– Sarı saçlar, – dedi. – Mavi gözlər... Yaşın qırx var?

– Tamam olub.

– Karol pika, – dedi. Bir dəstə kartın içindən ayırdı.

– Bu, sənsən. – Başı taclı, zər libaslı, əlində qırmızı, mavi zolaqlı əsa tutmuş bir karol. Kartın aşağısında *Roi de Baton* yazılmışdı. Mərci o kartı üzü üstə masaya atdı. Əlindəki bir dəstə kartı yenidən qarışdırmağa başladı.

Kartları qarışdırarkən dodağının altında nəsə pıçıldayırdı. Sonra kartları ard-arda açmağa başladı. Birinci açdığını mənim karolumun yuxarisına qoydu. – Bu, səni qoru-

yur. – İkincisini ondan da yuxarıda eninə açdı. – Bu, sənin xaçındır. – Üçüncünü ən başa qoydu. – Sənin tacın, – dedi. Açdığı dördüncü kartı isə tacdan aşağıda, xaçın sağında yerləşdirdi. – Bu şaquli kəşişən xətt sənin tale yolundur, sağ tərəf keçmişini, sol tərəfsə gələcəyini göstərir, – dedi. Masanın üstündəki kartlardan iri bir xaç şəkli əmələ gəldi. Yenə eyni sürətlə Mərçi xaçın sol tərəfinə “özün, ocağın, ümidlərin, gələcəyin” deyərək ardarda dörd dənə də kart düzdü. Açılan axırıncı kart *le pendu* yazılı, üzərində dar ağacında ayaqlarından asılmış adam rəsmi olan o müdhiş kart oldu. Masanın başında oturduğundan tərs açılmış o kartın üzü də mənə tərəf baxırdı.

– Deyəsən, gələcəyim nəhs gəldi, – dedim.

– Bunu nicat tapmaq kimi də yozmaq olar, – Mərçi dedi. Şəhadət barmağını alt dodağının üstündə gəzdirdi.

– Pul görünür? – Meri təkidlə soruşdu.

– Hə, görünür... – Mərçi dalğın tərzdə cavab verdi və qəfildən masadakı kartları toplayıb dəfələrlə qarışdırdı. Ağzında dua kimi nəsə pıçıldayıb yenidən kart açmağa başladı. Amma deyəsən, bu dəfə kartları tək-tək yox, qrup halında tədqiq edirdi. Sanki, yol çəkən gözləri bir az da nəmli idi. “Bu da bir məharətdir” – deyə düşündüm. Qadın məclislərində və ya hər hansı bir başqa yerdə belə nömrələr tez keçər. Əsl falçı qadın da məhz soyuqqanlı, təmkinli, çaşdırıcı olmalıdır. Əgər qarşısındakı adamı güclə nəfəs aldıracaq dərəcədə bir gərginlik və çaşqınlıq içinə çəkib xeyli gözlətdirə bilirsə, demək, onu hər şeyə inandıra bilər. Məncə, bu qadın o dılığır komisionçuyla öz vaxtını və istedadını hədəf edir. Bəs görəsən, bizdən, yaxud məndən nə istəyir? Qəfildən kartları toplayıb üzərində *İ. Miller et Cie, Fabrique de Cartes*¹ yazılmış futlyarın içinə yığdı.

– Alınmır, baxa bilmirəm, – dedi. – Hərdən olur məndə.

¹ Fransada kart buraxan fabriki

Meri həyəcanla:

– Yoxsa demək istəmədiyən bir şey gördün? – soruşdu.

– Yox, canım! Nə çıxsax, deyirəm mən. Uşaq vaxtı qabığını dəyişən zıncırovlu bir ilan görmüşdüm. Dayanıb ona axıracan baxmışdım. İndi də kartlara baxanda gözlərimin önündə həmin səhnə canlandı. Eyni ilan, eyni yerdə yenə qabığını dəyişirdi. Qabığının bir hissəsi toztorpaqlı, köhnə, o biri hissəsi isə təmiz və parıltılı idi. Bax belə, indi özünüz yozun.

– Dediyyəndən belə çıxır ki, transa girmisən, – dedim.

– Əvvəllər səndə belə hal baş verib?

– Üç kərə olub.

– Buna bir mənə verə bilmirsən?

– Yox.

– Həmişə o ilanı görürsən?

– Yox, yox! Başqa şeylər də... Hamısı da qarmaqarışlıq.

Meri həyəcanla:

– Bəlkə də, bu, İtenin taleyinin dəyişəcəyi deməkdir – dedi.

– Zıncırovlu ilan?

– Nə demək istədiyini başa düşürəm.

– Əvvəllər mənim ilanlardan xoşum gələrdi, – Mərci dedi. – Amma indi zəhləm gedir. İlan görəndə canıma lərzə düşür. Artıq vaxtdır, getsəm yaxşıdır.

– İten ötürər səni.

– Lazım deyil, özüm gedərəm.

– Məmnuniyyətlə ötürərəm.

Mərci Meriyə baxıb gülümsədi.

– Onun ipini bərk saxla, – dedi. – Sən bilmirsən qadının tək qalmağı nə deməkdir.

– Boş şeydir, – Meri dedi. – Barmağını hərlətsən, səndən ötrü yüzü tökülər.

– İki dəfə hərlətmişəm. Asan əldə edilən şeyin dəyəri olmur. Sən özününkündən bərk yapış, yoxsa oğurlayrlar. Gözəl süfrə açmışdın. Yəqin, məni yenə dəvət edərsiz. İten də gərək fala görə bağışlasın.

– Sabah kilsədə görüşürük?

- Yox. Bu gecə Montauka gedirəm.
- Amma hava soyuqdur. Yağış da yağır.
- Səhərçağı dəniz kənarında olmağı çox sevirəm.

Gecəni xeyrə qalsın.

Mən onun üçün qapını açmağa fürsət tapmamış Mərçi çıxıb getdi.

– Montauka gedəcəyini bilmirdim, – Meri dedi. Ona “mən də bilmirdim” deyə bilməzdim.

– İten, bugəcəki faldan nə başa düşdün?

– Fal olmadı ki heç.

– Unudursan, “pul görünür” dedi. Sən nə başa düşdün? Məncə, o, bizə demək istəmədiyə bir şey gördü. Nəsə, onu qorxudan şey.

– Yəqin, o qorxunc ilanı...

– Səncə, bunu necə yozmaq olar?

– Əzizim, fal üzrə mütəxəssis sənsən. Mən haradan bilim?

– Yaxşı, yaxşı. Nə isə... Mərçi ilə mehriban olduğuna sevindim. Elə bilirdim sənin ondan zəhlən gedir.

– Mən hiyləgərəm, – dedim. – Öz hisslərimi gizlətməyi bacarıram.

– Amma məndən heç nə gizlətmirsən. Görəsən, ikinciyə də baxacaqlar?

– Nə dedin?

– Uşaqları deyirəm. Həmişə ikinci seansa da qalırlar. Amma qabları yığışdırmaq məsələsində yaxşı tərpendin.

– Mən fənd işlətməkdə mahirəm, – dedim. – Yeri gəlmişkən, bu istedadımı sənin də şərafinə işlətmək niyyətindəyəm.

VI FƏSİL

Adətən, qərar verməli olduğum bir məsələ haqqında “sonra götür-qoy edərəm” deyib səhlənkarlıq edirəm. Bir gün fikirləşmək üçün vaxt edəndə də məlum olur ki, hər şey artıq mənim beynimdə düşünüülüb, çıxış yolu tapılıb və hətta qərar belə verilib. Yəqin, bu, hər kəsin başına

gəlir. Amma necə olduğunu mən bilmirəm. Sanki, zehnimin qaranlıq və boş dəhlizlərində simalarını görmədiyim hakimlər həyati toplanaraq qərar verir. Beynimdə hər an oyaq olan bu gizli nöqtəni mən içindən çox az şeyin üzə çıxarıb bildiyi qaranlıq, dərin və dalğasız dəniz sularına bənzədirəm. Və bəlkə də, bu, mənim həyatı dərk etdiyim ilk andan etibarən bütün olanları qeyd edən böyük bir kitabxanadır.

Mənə elə gəlir ki, bəzi insanlar, məsələn, şairlər bu yerə başqalarından daha asan daxil olurlar. Qəzetpaylayan işlədiyim, heç zəngli saatımın da olmadığı günlərin birində ertədən qalxa bilmək üçün beynimə siqnal göndərərək cavab almaq kimi bir üsula baş vurdum. Yatağımda uzanıb özümü qaranlıq suların kənarında xəyal etdim. Əlimdə ağ rəngdə yumru bir daş var idi. Daşın üstünə zil qara hərflərlə “saat dörd” yazıb suya atdım. Gözdən itənəcən o daşın batmağını seyr etdim. Həqiqətən, faydası oldu. Dördə bir saniyə qalmış gözlərimi açdım. Daha sonra bu üsulu dördə on dəqiqə qalmış, yaxud beşə on beş dəqiqə işləmiş oyanmaq üçün də yoxladım və bir dəfə də olsun yatıb qalmadım.

Hərdən bu suyun üzünə onun ta dərinliyindən gah suilanı, gah da cürbəcür əcaib məxluqat da çıxır.

Hələ ötən il Merinin tiroyd¹ iltihabından əziyyət çəkən qardaşı Denis bizim evdə dünyasını dəyişdi. Zavallı içini bürümüş qorxudan gah məzlumlaşır, gah da şiddətli ağrıları içində ağlına itirib vəhşiləşirdi. Bu hala düşəndə üzündəki xoş irlənd cizgiləri dəyişir, yırtıcı heyvan surətinə dönürdü. Mən onu saxlamağa, sakitləşdirməyə çalışır, ölümqabağı sayıqlamalarına mane olurdum. Ciyərləri dolanacan düz bir həftə beləcə davam etdi. Merinin onu ölüm ayağında görməyini istəmirdim. Çünki Meri ömründə ölü görməmişdi. Bu həm də onun zehmindən qardaşına aid mehriban çöhrəni, xoş xatirələri də silə bilərdi. Denisin çarpayısı başında oturub gözləyərkən o qaranlıq

¹ *Tiroyd* – qalxanabənzər vəzinin iltihabı

sulardan müdhiş bir bədheybət çıxdı. Xəstəyə nifrətlə baxmağa başladım. Ona hücum edib öldürmək, dişimlə boğazını yırtmaq istədim. Çənəmi var gücümlə gərmişdim. Mənə elə gəldi ki, ağızım qənimətini parçalamaq üzrə olan bir canavar ağızı kimi geriyə doğru açılmağa başlayırdı. Bu hal keçib-gedəndən sonra daxilən günahkar bir hisslə ağımdan keçənləri ölüm aktını imzalayan doktor Pilə etiraf etdim.

– Məncə, bunda qeyri-adi heç nə yoxdur, – doktor cavab verdi. – İnsanların üzündə mən bunu çox sezmişəm. Fəqət belə şeyi az adam boynuna alır.

– Bəs axı nə səbəbə? Mən ki Denislə həmişə xoşrəftar olmuşam...

– Bəlkə də, atavist¹ yaddaşdır, – dedi. – Bu, xəstə və yaralı insanların təhlükə sayıldığı bir dövrə zehni qayıdışıdır. Bəzi heyvanlar və balıqların çoxu zəif qardaşlarını basıb yeyirlər.

– Amma mən nə heyvanam, nə də ki balıq.

– Əlbəttə ki deyilsiz. Yəqin ki, elə bu səbəbdən başınıza gələnləri yadırgayırsız. Məhz insan olduğunuz üçün o ağılızdan keçənlər sizə yad gəlir. Amma bu xislət sizin içinizdədir, onu tərk edə bilməzsiz və bu, hamıda belədir.

Ahilliq çağını yaşayan doktor Pil çox yaxşı adamdır. Həm yaşlı, həm də ki yorğun görünür. Düz əlli ildir bizi bu dünyada qarşılayır, o biri dünyaya yola salır.

Qaranlıqdakı o hakimlər iclasına qayıdaq. Deyəsən, indi gücləndirilmiş rejimdə, əlavə iş saatlarını işləyirlər.

Bəzən bir adam durur və heç kimin ondan gözləmədiyi bir şey edir. Elə bir şey ki, siz buna inanmaqda çətinlik çəkirsiz; “O, elə şey eləməz. Heç elə adama oxşamır” deyirsiniz. Bəlkə, yanılırsız? Böyük ehtimalla siz o adamın iç üzündən, yaxud da ki müxtəlif səbəblərlə dəyişmiş olduğundan xəbərdar deyilsiniz. Müharibədə bu, tez-tez baş verir. Bir də görürsən ki, qorxağın biri qəhrəmana çevrilir, yaxud bir qəhrəman alovlar qarşısında əlacsız qalır. Ya

¹ *Atavizm* – nəsildə ulu babalara məxsus əlamətlərin görünməsi

da qəzetlərdə oxuyursan ki, mehriban, xeyirxah bir ailə başçısı öz arvadını, uşaqlarını baltalayıb. Mənim inancıma görə, insan daim təbəddülat yaşayır. Fəqət bu dəyişikliyin özünü bürüzə verdiyi müəyyən anlar var; məsələn, bir az dərinə gedib araşdırsam, məndəki dəyişikliyin toxumunu doğumumda, yaxud ondan əvvəldə tapa bilərəm. Son vaxtlar kiçik şeylərin çoxu mənim nəzərimdə daha böyük şəkillənir. Sanki, hadisələr və təcrübələr məni normal, yaxud normal hesab etdiyim şeylərdən tamamilən əks tərəfə yönəldir. Məni baqqal dükanında satıcılığa ürcah edən bəxtsizliyim, çarəsizliyim, ümitsizliyim deyildimi? Mən ailəsinin qarnını doyurmaq, geyindirib-kecindirmək kimi məcburiyyətlərlə dalana dirənmiş, əxlaq və hətta mənəviyyat sayılan adət-ənənələr qəfəsinə girmiş adamam. “Yaxşı insan” təsiri bağışlamaq və hətta özündən-razılıq kimi tərzi-hərəkətlərə də təmayülüm var.

Ətrafda nələr baş verdiyindən, əlbəttə ki, xəbərdaram. Maruellonun mənə yol göstərməyinə, izahat verməyinə ehtiyac yox idi. Nyu-Beytaun kimi kiçik bir şəhərdə yaşayıb olanlardan xəbər tutmamaq mümkün deyil. Əslində, belə şeylər haqqında çox düşünürəm. Şəhər hakimi Dorkos küçə hərəkət qaydalarını pozanların cərimə siyahısından xətri istədiyi adları çıxarır. Bu heç kimə sirr deyil. Əl əli yuyar, əl də üzü... “*BAD Construction*”a bağlılığı ilə tanınan bələdiyyə rəisi şəhərciyə baha qiymətə xeyli lazımsız material satdırmışdı. Küçələrdən birinə yeni daş üzlüklər çəkilməlidirsə, hələ rəsmi plan açıqlanmamış o sahəni cənab Beyker, Maruello və ya beş-altı iri iş adamından biri artıq almış olur. Bunlar təbii şeylərdir. Amma mən həmişə düşünmüşəm ki, belə şeylər mənə görə deyil. Maruello, cənab Beyker, komiyaçı, Mərzi Yanq Hant və Coy Mörfi hamılıqla məni silkələyir, irəli itələyirdilər. Artıq düşünmək vaxtı gəldiyini dərk etmişdim.

Sevgilim mışıl-mışıl yatırdı. Dodaqlarında heç əskik olmayan arxaik təbəssüm vardı. Sanki, sevişdikdən sonra üstünə çökən bir dinclik, rahatlıq içində uyuyurdu.

Dünən gecəni gəzib-dolaşdığıma görə gərək indi yuxum gələydi. Amma yuxum heç yox idi. Səhər tezdən qalxacağımi bildiyim gecələr nadir halda yuxum gələr. Gözlərimin önündə sarı- qırmızı ləpələr sayrışırdı. Küçədəki çıraqların işığı qarağac kölgələrini tavana yansıdırdı. Pəncərə yanıyacan aralıydı. Ağ pərdələr lövbər atmış gəminin yelkənləri tək qabarıb dolurdu. Meri ağ pərdələri çox sevir, çirkənməsin deyə də tez-tez yuyur. Ona görə, ağ pərdələr, sanki, inam və ləyaqət rəmzidir.

Özümü yaxşı və qüvvətli hiss edirdim. Meri artıq dərin yuxuya getsə də, mən yatmaq istəmərdim. Özümü bu qədər yaxşı hiss etməkdən zövq alırdım. Uşaqlarımın qatılacağı “*Mən Amerikanı sevirəm*” adlı müsabiqə barədə düşünmək istədim. Görəsən, bu mövzuda yazmaq üçün başqalarından çox mənə nə lazımdır, nələrini hiss etməliyəm? Nəhayət, mövzuya girə bildim. Və artıq beynimin qaranlıq yerindəki o hakimlər mənim əvəzime qərara gəlmişdilər. Hər şey hazır idi... Bu hal, bir növ, yarış hazırlığına bənzəyir. Ayağını “start” xəttinin üstünə qoydunsa, demək, geriyyə yolun yoxdur. Tapança atılan andan gərək yarışa başlayasan. Mən də özümü hazırladım. Sadəcə, tapança səsini gözləyirdim. Bəlkə də, bu səsi ən son mən eşidəcəkdim. Bütün günü hamı mənə çox yaxşı göründüyümü söyləmişdi. Demək, dəyişmişdim. Günorta komisiyonçunun üzündə heyrətamiz bir ifadə gördüm. Maruello məni təəccüblə süzmüşdü. Hələ Coyun məndən üzr istəməyi... Sonra o Mərci Yanq Hant... Qabıq atan ıları hekayəsi ilə, bəlkə də, onların ən ağıllısı idi. Hər halda, içimə nüfuz edə, məndə mənim hələ əmin olmadığım bir əzmlilik görə bilmişdi. Simvolu da – zınqırovlu ilan... Qaranlıqda qımışaraq öz-özümə gülümsədim. Sonra bir çaşqınlıq içinə girdim. Mərci ən köhnə hiylələrdən birini işlətmışdi... Sədaqətimi sınağa çəhd etmişdi. Nə cür balıqlar üzdüyunü bilmək üçün qabaran sulara yem atmışdı. Vücudunun gizli pıçılıtlarını xatırlamadım. Yox... Gözlərim önündə yalnız Mərcinin pəncəyə bənzəyən sümüklü, damarlı əlləri və nəzarət altından

çıxan bir durum qarşısında bürüzə verdiyi mərhəmətsiz baxışları canlanırdı.

Bəzən gecə düşüdüklərimin mahiyyətini anlamağa çalışıram. Məncə, onlar yuxularımın ən yaxın qohumlarıdır. Bəzən mən onları idarə edə bilirəm. Bəzən də onlar güclü, başıboş atlar kimi üstümdən atlanırlar.

Denni Teylor yadıma düşdü birdən. Onu fikirləşib kefi mi pozmaq istəməirdim, amma yenə də yadıma düşdü. Vaxtilə yaşlı və cəsur bir çavuşdan öyrəndiyim fəndi işə saldım. Alındı da. Bir dəfə cəbhədə gecəni gündüzə calamış və tam bir gün keçirmişdim. O əzablı günlər bütün sıxıntıların, dəhşətlərin məcmusu idi, sanki. Hadisələrin içində olarkən işin dəhşətini hiss etməirdim. Çünki heç boş durmurdum. Yorğun olurdum. Amma sonralar o gecə və gündüzdən, o bir gündən ibarət vaxtın hər anı təkrar-təkrar yadıma düşürdü. Müharibə yorğunluğu və bombardman sarsıntıları məni dəlilik həddinə çatdırmışdı. Düşünməmək üçün hər fəndə baş vururdum. Amma düşüncələr yenə də ilan tək sürünərək gəlirdi. Sanki, bütün günü durub gecənin gəlməyini gözləyirdilər. Bir dəfə içdiyim viskinin təsirindən yumşalıb bizim heç xatırlaya bilmədiyimiz döyüşlərdə vuruşmuş köhnə əsgər olan baş çavuşa ürəyimi boşaltdım. Qazandığı medalları taxsaydı, dünyələrində yer qalmazdı.

Adı Mayk Pulaski olan polyak əsilli bu adam Çikaqodan gəlmişdi. Yaxşı ki, həmin vaxtı o da mənim kimi içki-lyidi. Yoxsa zabitlə dostcasına rəftar etdiyimə görə cəza ala bilərdim.

Mayk məni diqqətlə dinlədi, gözlərimin içinə baxaraq:
– Həə... Bilirəm, – dedi. – İztirablar onları beynimizdən çıxarmağa çalışdığımız üçün güclənir. Yaxşısı budur, cəhd eləmə.

– Mayk, nə demək istəyirsən?

– Başdan başla. Xatırlaya bildiyin hər şeyi təkrar-təkrar, əvvəldən-axıracan düşün. Nə vaxt ağılına gəlsə, eyni şeyi təkrarla. Çox keçmədən yorulacaq, parça-parça dağılacaq, bir müddət sonra tamamilə çəkiləcəkdir.

Denni Teylor yadıma düşəndə çavuş Maykun reseptini tətbiq etdim.

Uşaq vaxtı eyni yaşda, eyni boyda, eyni ağırlıqdaykən Hai küçəsindəki yem anbarına gedər, qapanda çəkimi öyrənərdik. Bir həftə mən ağır gəlsəydim, Denni mənə çatmağa çalışardı. Birlikdə balığa gedər, birlikdə üzər, eyni qızlarla gəzərdik. Dennigil də Nyu-Beytaunun köhnə ailələri kimi yerlilərdən idi. Teylorların evi Porlok küçəsindəki uzun burma sütunları ilə seçilən ağ ev idi. Bir vaxtlar Teylorların şəhərcikdən üç mil uzaqlıqda yerləşən bağ evləri də vardı.

Yaşadığımız ərazi şam, palıd, pekon və sidr ağaclarından ibarət meşəliklərlə örtülü təpələrin əhatəsindədir. Bir vaxtlar, mən anadan olmamışdan da xeyli əvvəl bu meşələrdəki palıdlar çox nəhəng olub. O qədər nəhəng olublar ki, şəhərcikdə inşa edilən gəmilərin gövdələri, üzülkləri və döşəmələri bu ağaclardan kəsilməmiş. Teylorların bağ evi də orada, böyük bir otlığın ortasında yerləşirdi. O otlaq yerində nə vaxtsa böyük bir göl də olub. Çünki otlaq yeri masanın üstü kimi dümdüz, həndəvəri isə bənd kimi təpələrlə dövrələnmişdi. Təxminən, altmış il bundan əvvəl yanib kül olmuş o evin yerində sonradan heç nə tikilmədi. Uşaq vaxtı biz burada Denni ilə birlikdə velosiped sürər, daşlıqda oynayırdıq. Evin köhnə bünövrəsindən çıxartdığımız kərpiclərdən özümüzə ovçu daxması kimi bir yer də düzəltmişdik. Çox gözəl bağçaları var idi. Meşənin içində ağac cərgələrinin arasındakı kolkoslar sıxlaşıb çəpər əmələ gətirmişdi. Adda- budda yerə sərilmiş daş sütunlara da rast gəlmək olurdu. Bir dəfə Pan tanrısının yonulmuş büstünü tapmışdıq. Üz üstə yerə sərilmiş, buynuzları və saqqalı qumlu torpağa girmişdi. Dikəldib təmizlədik. Bir müddət o büstə önəm vermiş, onu tapdığımızı sevinmişdik. Sonra nə oldu bilmirəm. Bəlkə də, tamah və ya qızlara qarşı böyüyən marağımız bizə güc gəldi. Büstü Fludhəmptona aparıb köhnə-kürüş alverçisinə beş dollara satdıq. Dəyərli bir sənət əsəri və bəlkə də, qədim bir abidəydi.

Bütün oğlanlar özlərinə dost seçdiyi kimi, mən də Denni ilə dostluq edirdim. Sonra Dənizçilik Akademiya-sına qəbul olunduğunu öyrəndik. Uniformada onu yalnız bir dəfə görə bildim və uzun illər bir daha görmədim. Nyu-Beytaun balaca yerdir. Burada heç nə gizli qalmayıb, elə indi də qalmır. Denninin qovulduğunu hamı öyrəndi. Fəqət bunu heç kim müzakirəyə çevirmədi. Houلیلər kimi Teylorlar da dünyalarını dəyişdilər. Bizim nəsildən yalnız mən qaldım və indi, əlbəttə, oğlum Allen də var. Denni bütün ailə üzvləri ölənə qədər şəhəriyə qayıtmadı. Qayıdanda da əyyaş olmuşdu. İlk vaxtlar ona kömək etməyə çalışsam da, bunu qəbul etmədi. Heç kimi istəmədi. Amma biz yenə də yaxın idik. Qəlbən...

Ona səhər ertə içki almaq üçün bir dollar verdiyim günə qədər xatırlaya bildiyim hər şeyi düşündüm.

Beynimdəki təbəddülat duyğularına da yansıdı. Kənar təsirlər, Merinin arzusu, Allenin istəkləri, Ellenin hirs-i və cənab Beykerin köməklik təklifi... Hər şey, hər şey beynimdə hərlənirdi. Və yalnız son dəqiqədə, hərəkət şəkillənib hazırlandıqdan sonra mən düşüncə binasının çatısını qurub izah etmək və təsdiqləmək üçün kəlmələr qururdum. Nəyəsə nail olmaq üçün cəsur olmaq lazımdır. Bəlkə, mən, sadəcə, çəkingən, qorxaq – bir sözlə, aciz insanam? Mənim bu miskin, sonu görünməyən satıcılığım acizlik deyilsə, bəs nədir? Bizim şəhərcikdə uğurlu iş həyatı qurmaq o qədər də çətin deyil. Bu heç böyük fərsət də sayılmır. İş quranların çoxu öz fəaliyyətləri önünə bəzi süni sərhədlər çəkmiş, bilmərrə saxtakarlığa bulaşmışdılar. İşlədikləri cinayətlər kiçik cinayətlər idi. Bu səbəbdən qazandıqları uğurlar da kiçik olurdu. Əgər Nyu-Beytaunun hökumət idarələri və iş mühiti ətraflı təftiş edilsə, yüzlərcə qanun və minlərcə əxlaq qaydasının pozulduğu görünər. Fəqət bunlar xırda-mırda cinayətlər, kiçik oğurluqlardır. Bu adamlar *Dekaloq*dakı¹ nəsihətlərin bəzilərinə əməl edir, qalanlarına göz yumurlar. Bu də

¹ “*Dekaloq*” – Musa peyğəmbərin on əxlaq qaydası haqqında söylədiyi on maddə, on bəndlik nəsihət

görürsən ki, o fərasətli işbazlarımızdan biri ehtiyacı olduğu və ya ürəyi istədiyi şeyi nəyin bahasına olur-olsun əldə etdikdən sonra köynək dəyişdirir kimi rahatlıqla, heç bir vicdan əzabı çəkmədən yenə də “xeyirxah” əməllərinə geri qayıdır. Belə şeyi kim özünə dərd edər? Görəsən, kimin vecinədir? Bilmirəm... Əgər insan mənliyi kiçik cinayətləri əfv edirsə, nəyə görə də ağır, sərt və amansız olanlar əfv edilməsin? İnsana ağır-ağır, şiddətli əzablar vermək onu iti bıçaq zərbəsi ilə bir göz qırpımında qətlə yetirməkdən kiçik cinayətdir? Müharibədə öldürdüyüm almanlara görə özümü günahkar hiss etmirəm. Təsəvvür edin ki, məhdud zaman çərçivəsində bəzi qaydaları yox, bütün qaydaları tapdemişdim. Məqsədə çatdıqdan sonra bütün qaydaları yenidən qəbul etmək olmazmı?

Sözsüz, biznes də, bir növ, müharibədir. Bəs onda nə üçün sülh bağlayıb total müharibə elan etmirik? Cənab Beyker və onun dostları atama güllə atmamışdılar. Amma kişini yol üstə qoyub torbasını tikəndən sonra da paylarına düşəni əldə etdilər. Bu da adam öldürmək kimi bir şey deyilmədi? Heyran olduğumuz zənginliklərin, görəsən, hansını insafsızlıq etmədən qazanıblar? Məncə, heç birini.

Qaydaları bir müddət kənara qoyduğum təqdirdə yaralanacağımı bilirdim. Bəyəm o yara indi içimdə daşıdığı bəxtsizlik yarasından da dərin olacaqdır? Məgər yaşamaq yaralanmaq demək deyil?

Bütün bu düşüncələr həyəcan və hüznüzlük binasının çatısında yelqovan təki hərlənirdi. Bunu etməliydim. Qapını açsam, onu örtə biləcəyəmmi? Bilmirdim... Qapını açanacan bilə bilməzdim. Görəsən, cənab Beyker nəse bilirdimi? O, bunu heç düşünübümü?... Qoca kapitan “*Bel-le Adair*”i sığorta puluna görə, Beykerqilin yandırdığına inanırdı. Bəlkə, cənab Beyker elə bu səbəbdən, yaxud da atamın başına gələnlər üzündən mənə kömək etmək istəyirdi... Deyirsiz, bunlar da onun yaralandır?

Baş verənlər böyük bir gəmini kiçik qayıqlarla çəkib döndərməyə bənzəyirdi. O gəmilər ki, xüsusi qurğularla dərin sulara çəkildikdən sonra harasa doğru yön alar və

yalnız bundan sonra motorları işə düşər. Sonra sən yuxarı göyərtədə, kapitanın komanda vermək üçün çıxdığı o körpüdə dayanıb öz-özünə sorğu-sual etməlisən: “Yaxşı, mən indi hara getmək istədiyimi bilirəm. Bəs ora mən necə çatacağam? Su altında gizlənən təhlükəli qayalar haralardadır? Hava necə olacaq?”

Ən təhlükəli qayalardan biri boşboğazlıqdır. Nəyin bahasına olursa olsun, şan-şöhrət qazanmaq istəyi – hərislik insanın özünə etdiyi bir xəyanətdir. Ona başqa xain lazım deyil. Andersonun “Quyu”su yeganə güvənli yer, ən etibarlı sirdaşdır. Andersonun “Quyu”su...

Qoca kapitanı çağırdım:

– Ser, nə deyirsiz, yola çıxı bilərəmmi? Bu yol necə bir yoldur? Bu yolla istədiyim limana çata bilərəmmi?

İlk dəfə idi qoca kapitan mənə əmr vermək istəmirdi.

– Özün bilərsən. Birinin xeyrinə olan şey... başqasının zərərinədir. Vaxtı gələndə başa düşəcəksən.

Qoca kaftar mənə nəyə deyər bilərdi və bəlkə, heç dediklərinin xeyri də olmayacaqdı. Öyüd-nəsihət dinləmək heç kimin xoşuna gəlmir. Çünki hər kəs təqdir olunmaq və alqışlanmaq istəyir.

VII FƏSİL

Oyananda mən yuxucul gözəlim Merini yanımda görmədim. Məndən əvvəl qalxmışdı. Mətbəxə düşüb qəhvə və dəmləmiş, hələ bekon da qızartmışdı. Qoxusunu hiss edirdim. Yenidən həyata qovuşmaq üçün bundan gözəl bir gün ola bilməzdi. Hər yan yaşıl, mavi və qızılı rəngə boyanmışdı. Yataq otağının pəncərəsindən mən hər şeyi – otların, ağacların yenidən həyata qovuşduğunu görürdüm. Doğrusu, bu bayram üçün ilin ən münasib mövsümünü seçiblər. Miladda mənə hədiyyə edilmiş xalatlada ad günündə aldığım çəkəlayimi geyindim. Vanna otağında Allenin işlətdiyi gəldən də bir az götürərək daranıb şırımlanmış saçlarıma çəkdim. Kəlləmə yapırıxmış saçlarım üzgüçü papağına bənzədi lap.

Pasxaqabağı səhər süfrələrinə yumurta, fəseli, bekon-
dan tutmuş hər şey düzülər. İçəri girib səssizcə Meriyə
yaxınlaşdım. Əynindəki ipək xalatin üstündən kürəyini
sığallayıb – *Kyrie eleison!*¹ – dedim.

– Ayl Gəldiyini eşitmədim. – Xalatımın üstündəki zər-
li buta naxışları diqqətlə süzüb dedi: – Gözəldir. Heç
geyinmirdin.

– Nə vaxt geyinəcəkdim? Vaxt olurdu ki...

– Doğrudan, gözəl xalattır.

– Əlbəttə, gözəldir. Sən seçmişən axı. Bu gözəl təam-
ların ətri necə, uşaqları oyandırmayıb hələ? Yatırlar?

– Yox, bağçaya düşdülər. Arxada boyanmış yumurta
gizlədirlər.² Görəsən, cənab Beykerin məqsədi nədir?

Qəfil suallar məndə həmişə çaşqınlıq yaradır.

– Cənab Beyker, cənab Beyker... Hmm... Bəlkə də,
mənim pul qazanmağıma kömək etmək istəyir.

– Ona nəse danışmısan? Fal barədə...

– Yox canım! Əlbəttə, deməmişəm. Nə bilim, bəlkə
də, özü başa düşüb. – Sonra ciddiləşərək dedim: – Bax,
sevgilim, mənim ticarətdə səriştəli olduğumu bilirsən,
deyilmi?

– Nə demək istəyirsən?

Artıq ox yaydan çıxmışdı.

– Cənab Beyker sənə qardaşından qalan o pulları
işlətməli olduğumu düşünür.

– Cənab Beyker...

– Qulaq as, mən buna razı ola bilmərəm. O pullar
sənə məxsusdur, gələcəyinin təminatıdır.

– Əzizim, cənab Beyker bu işlərin yolunu səndən yax-
şı bilir.

– Ona etibar edə bilmərəm. Bütün bildiyim vaxtilə
atamın ona inanmış olmağıdır. Mən bu gün onun ucba-
tından Maruelloya nökrəçilik edirəm.

– Məncə, cənab Beyker yenə də...

¹ Aman tanrım! (*yun.*)

² Höyət-bacada boyanmış yumurta gizlətmək Pasxa adətlərindən
sayılır.

– Sevgilim, sən mənim ağalığımı qəbul edirsən?
 – Hə, əlbəttə.
 – Hər şeydə?
 – Yənə axmaqlayırsan?
 – Çox ciddiyyə, çoox...
 – Bəllidir. Sən axı nə vaxtacan cənab Beykerdən şübhələnəcəksən? Nə üçün o...

– Ona Beyker deyirlər. Hələ görək nə deyir. Sonra...
 Amma nə olur-olsun, mən o pulların bankda qalmağını istəyirəm.

Allen arxa qapıdan güllə kimi içəri girdi.

– Maruello, – dedi, – mister Maruello bayırda sizi görmək istəyir.

– O xeyir ola? – Meri təəccübləndi.
 – Yaxşı, çağır gəlsin. Evə dəvət elə.
 – Dedim, amma bayırda görüşmək istəyir.
 – İten, hara çıxırsan? Bu əyin-başla ayıbdır. Pasxadır bu gün.

– Allen, mister Maruelloya de ki, hələ əynimi geyinməmişəm. Ya da istəyir sonra gəlsin. Yox, əgər tələsirsə, məni təklidə görmək istəyirsə, ön qapıya gəlsin.

Allen gəldiyi kimi də bayıra atıldı.

– Bilmirəm niyə gəlib. Bəlkə də, dükanı çapıblar.

Allen yenidən güllə kimi içəri girdi.

– Ön qapıya gedir.

– Amanın günüdür, yeməyimiz zəhərə dönməsin. Eşidirsən?

Evin içindən keçib ön qapını açdım. Kandarda dayanan Maruello Pasxa münasibətilə əntiqə bəzənmişdi. Əynindəki qara şeviot kostyumun jiletindən qızıl saat zənciri sallanırdı. Qara şlyapasını əlində tutmuşdu. Üstünə çıxmırılmış quduz it kimi dişlərini ağardıb gülümsəməyə çalışdı.

– Buyur içəri.

– Yox, bir söz deyib gedirəm. O gədənin sənə nə təklif etdiyini eşitmişəm.

– Eləmi?

– Rədd etdiyini də bilirəm.
– Kim dedi?
– Demərəm. Olmaz. – O, yenə gülümsədi.
– Bunda nə var? Deyirsən gərək təklifi qəbul edəydim?
Bir addım irəli gəlib əlimi sıxdı. Çox rəsmi şəkildə, iki kərə əlimi silkələyib:

– Halal olsun, sən yaxşı adamsan, – dedi.
– Bəlkə, az pul təklif etdiyi üçün qəbul etməmişəm?
– Zarafat edirsən. Sən yaxşı adamsan, vəssalam. Yaxşı adamsan. – Pencəyinin qabarmış cibindən bir torba çıxartdı. – Götür bunu, – deyib əlini çiynimə vurdu və sonra təlaşdan özündə olmayan adamlar kimi tələsik uzaqlaşdı.

Arxasınca baxdım. Balaca ayaqları səndələyir, ağap-paq şax yaxalığının üstündə şişib qabarmış peysəri də clazlıqdan parıldayırdı.

Meri əlimdəkini görcək maraqla soruşdu:

– O nədir?

Torbanın içinə baxdım. Rəngbərəng yumru Pasxa karamellərindən gətirmişdi. Dükanda bunlardan doludur, iri şüşə balonlarda gəlir.

– Uşaqlara hədiyyə gətirib, – dedim.

– Maruello? Hədiyyə gətirib? İnanmıram.

– Al bax, gətirib.

– Niyə? O axı heç vaxt bizə pay gətirməzdi.

– Yəqin, məni sevməyə başlayıb.

– Mənim bilmədiyim nəsə var?

– Canım-gözüm, bizim bilmədiyimiz milyon dənə şey var. – Uşaqlar bayaqdan bəri açıq qalmış qapıdan içəri girəndə torbanı onlara uzatdım. – Sizə gəlib. Sizi çox sevən heyranınız hədiyyə gətirib. Amma səhər yeməyindən əvvəl tıxışdırmayın.

Kilsəyə getmək üçün geyinərkən Meri mənə:

– Bu işin içində nələr olduğunu bilmək istərdim, – dedi.

– Maruellonu deyirsən? Elə mən də sənə kimi, sevgilim, nə baş verdiyini çox istərdim mən də biləm.

– Ucuz karamellərdən töküb torbaya gətirib ki...

– Bəlkə də, səxavətdir.

– Başa düşmürəm.

– Arvadı ölüb. Övladı da yox. Qocalıb gedir. Bəlkə...

Bəlkə də, özünü tənha hiss edib.

– O heç bizə gəlməzdi. Madam ki özünü tənha hiss edir, ürəyi yumşalıb, de maaşını artırsın. Ümid edirəm ki, Beykergilə gəlməz. Onu görəndə əsəbiləşirəm.

Bəzənib-düzənəndən sonra tarla çıxəyi tək i yaraşıqlı görünürdüm. Qara kostyum geyinmişdim, o kostyumu ki, mən öləndə əynimə geyindirəcəklər. Nişastalı köynəyimin yaxalığı o qədər ağ idi ki, gün işığı üzümü boyayırdı. Açıq-mavi qalstukum səliqəli bağlanmışdı.

Bu Mərci Yanq Hant öz irsi davranışlarıyla yenə nəşə qaynadır, deyəsən. O xəbəri Maruello haradan bildirdi? Yəqin ki, Baqqer Mərciyə, o da Maruelloya çatdırıb. Başqa cür ola bilməz. Daha sənə etibarım qalmadı, Mərci Yanq. Səbəbini bilməyəcəksən. İndi başa düşdüm ki, sənə güvənə bilmərəm. Beynimdə dolaşan bu fikirlərlə bağçaya çıxdım ki, bir ağ gül dərib pecəyimin yaxasına taxım. Evin bünövrəsi ilə zirzəmi qapısının qoruduğu maili küncdə torpaq qapıboyu həm sobadan gələn istiliyi, həm də payına düşən gün işığını canına çəkir. O yerdə ağ bənövşələr açmışdı. Onların şitilini mən məzarlıqdan, atamgilin qəbirləri üstündə bitən yabanı bənövşələrdən almışdım. Yaxama taxmaq üçün üç dənə xırda aslanağzı dərəndən sonra sevgilim üçün topladıqlarımı da öz lacivərd yarpaqları arasına düzərək mətbəxdən götürdüyüm bir parça gümüşü zərvərəqlə bərk-bərk sandım və kiçik bir buket düzəltdim.

– Necə də qəşəngdirlər! – dedi Meri. – Gözlə, sancaq gətirim. Saçlarıma taxacam.

– Gözəlim, bunlar tər çiçəklərdir, təzə açıblar. Mənim ağ göyərçinim... Sənin kölə, qulun ollam. İsa da dirilir. Dünya-aləm düzəlir.

– Əzizim, yalvarıram, müqəddəslərə lağ eləmə.

– Saçlarına neynəmişən?

– Xoşuna gəlir?

– Gözəldir. Çox xoşuma gəlir. Həmişə belə yığ.

– Elə billirdim bəyənməzsən. Mərcl də deyir, guya, sən diqqətsizsən. Necə diqqətli olduğunu deyərəm ona. – Ağ çiçəklərdən saçlarına düzdüyü tağ onu lap Eostr¹ bənzədirdi. – Necədir? – soruşdu məndən.

– Çox gözəl.

Uşaqları tərədən-dırnağa təftiş etdik. Qulaqlarına, burunlarına, ayaqqabılarının boyasınacan hər şeylərinə diqqət yetirməyimiz onları lap hövsələdən çıxarırdı. Allenin saçı başına elə yapışib yapışmışdı ki, gözlərini belə qırpammırdı. Ayaqqabılarının dabanları təmizlənməmişdi. Görünür, çatma qaşlarınacan düşən uzun birçəyini yay dalğası kimi burmaq üçün xeyli zəhmət çəkmişdi.

Ellen süsən bir qız olmuşdu. Üst-başı da səliqə-sahmanlı. Yenə ona yarımağa çalışdım:

– Ellen, saçlarını bu gün bambaşqa yığmısan. Sənə çox yaraşır, – deyib sataşdım ona. – Meri, əzizim, sən də xoşuna gəlir?

– Özünü yaman bəyənməyə başlayıb o, – dedi Meri.

Hamılıqla Elm küçəsinə doğru yol aldıq. Sonra oradan sola, vaxtilə Kristofer Ren tərəfindən tamamilə soyulmuş köhnə, ağ qülləli kilsənin yerləşdiyi Porlok küçəsinə dönüb, getdikcə böyüyən izdihama qoşulduq. Və küçə boyunca irəliləyən hər bir qadın yanından ötən başqa qadınların şlyapalarına nəzər salmaqdan, sanki, zövq alırdı.

– Pasxada qoymaq üçün bir şlyapa modeli fikirləşmişəm, – dedim. – Sadə, üzü örtməyən qızıl tikanlarla işləməli tac və alının üstünə düşən xalis yaqut sallamalar.

– İten! – Meri acıqlandı. – Eşidən olar.

– Hə, doğru deyirsən, yaxşı alınmaz.

– Dəhşətsən, – dedi Meri.

– Mən də özüm barədə bu fikirdəyəm. Dəhşət hələ yumşaq sözdür.

¹ *Eostr* – qədim german qəbilələrinin rəvayətlərinə görə, bahar ilahəsidir. Yaz fəslində (20–21 martda) gecə ilə gündüzün bərabərleşməsi Eostrun zühuru kimi qəbul olunur.

Öz-özümə fikirləşdim: “Görəsən, cənab Beykerin saçına-başına kompliment desəm, bunu necə qarşılıyar?”

Ailəmiz kilsəyə doğru irəliləyən insan selinin başqa qollarıyla birləşdi. Hamı bir-birinə ədəb-ərkanla salam verirdi. Bu insan seli müqəddəs yepiskop Tomas kilsəsinə doğru axırdı.

Vaxtı gələndə oğlumla həyat haqqında bəzi sirləri bölüşəcəyəm. Saç haqqında yaddan çıxartmamalıyam. Saç haqqında xoş bir söz deməklə istədiyini hədəfi vura bilərsən. Onu mütləq xəbərdar etməliyəm. İstədiyini təpikləyə, vura, yıxa, döyə, əzişdirə bilərsən, amma nəbədə saçlarını qarışdırasan. Bu dərsi mənimsəməklə istəsən, lap kral da ola bilərsən.

Beykergil düz qarşımızda pilləkəni çıxırdılar. Çox nəzakətlə salamladıq.

– Sizi çay süfrəsinə gözləyirik.

– Hə, əlbəttə, gələcəyik. Bayramınız mübarək.

– Ay! Bu, Allen deyil? Bax, nə qədər böyüyüb! Meri Ellen də həmçinin. Gözünü açıb- yumursan, görürsən ki, böyüyüblər. Allah saxlasın.

Uşaqlıqdan gəlib-getdiyim üçün kilsə mənə doğma bir yer kimi görünür. Müqəddəs Tomas kilsəsinin bütün gizli küncünə-bucağına yaxşı bələdəm. Mən bax elə bu kupeldə¹ xaç suyuna çəkilmişəm. İlk dəfə bu mehrabın qarşısında konfirmasiya² keçib şəhadət etmişəm. Houllilər, Allah bilir, neçə illərdir bu sırada otururlar. Qüdsiyyətin məndə buraxdığı dərin izlər, görünür, hələ silinməyib. Çünki ona qarşı hörmətsiz və murdar əməllərimin heç biri yadımdan çıxmır. Saymaqla qurtarmaz. Mismarla adımın baş hərfini cızdığım bütün yerləri bir-bir göstərə bilərəm. Denni ilə dua kitabında pis mənada işlənən sözləri sancaqla deşərkən cənab Viler bizi görüb cəzalandırmışdı. Ondan sonra bütün dua kitablarını ayrı-ayrı yoxlamalı oldular.

¹ *Kupel* – xaç suyuna salmaq üçün böyük qab, çən

² *Konfirmasiya* – protestantlarda və katoliklərdə cavan oğlan və qızları kilsə üzvlüyünə qəbul etmə mərasimi

Bir dəfə o minbərin yanındakı oturacaqda dəhşətli bir hadisə baş verdi. O vaxtlar mən kilsədə xuddamliq edir, xaç gəzdirib diskant¹ ilahilər oxuyurdum. Kilsədəki İbadətə yaşlı, nurani, xaşlanmış soğan kimi dazbaş bir yepiskop rəhbərlik edirdi. Mənə elə gəlirdi ki, onun parıldayan kəlləsi müqəddəs nura boyanır. Yüksək avazla oxuyurdum; elə vəcdə gəlmişdim ki, ilahinin sonunda xaçı yerinə qoyub onu orada saxlayan mis cəftəni çəkməyi də untdum. Elə ikincini oxuyurdum ki, ağır mis xaçın yeləndiyini və o müqəddəs daz başın üstünə düşdüyünü dəhşət içində seyr etdim. Keşiş ənsəsinə balta vurulmuş öküz kimi tirtap yerə yığıldı o an. Bu hadisədən sonra xuddamlığı məndən aldılar və ilahi oxumaqda mənə çatmayan Skankfut Hil adlı bir oğlana verdilər. O, indi Qərb ştatlarından birində antropoloqdur. Bu hadisə mənə yaxşı və ya pis – fərqi yoxdur – niyyət tutmağın bəs eləmədiyini öyrətdi. Bəxt, qəzavü-qədər, yaxud başqa bir şey vardır ki, hadisələr üzərində böyük rol oynayır.

Bütün mərasim vaxtı oturduq. İsanın dirildiyi elan ediləndə, həmişəki kimi, yenə ətim tökülürdü. Hələ ki bizim Allen və Meri Ellen kilsədə şəhadət verməyiblər. Axıra yaxın yerlərində heç otura bilmirdilər. Qurcalanmalarını və pıçıldaşmalarını kəsmək üçün bir neçə kərə göz ağartmaq lazım gəldi. Merinin baxışları sərtləşəndə böyükklərin belə zirehini dəlib-keçər.

Sonra da gün başımıza vura-vura həyətdə dayanıb əl tutduq, bir-birimizi təbrik etdik. Hamımız mövsümün uğurlu olmasını dilədik. Orada olan hər kəslə kilsəyə gələrkən də danışmışdıq. Çölə çıxanda da təkrar salamlaşdıq. Bu da, bir növ, duanın, İbadətin davamı sayılırdı. Əslində isə diqqət çəkmək və nəzakət görmək üçün hamısı bir bəhanəydi.

– Sabahınız xeyir. Bu gözəl gündə necəsiniz?
– Təşəkkür edirəm, çox yaxşıyam. Ananız necədir?
– Qocalıb-gedir... Ağrıyıb-sızlayır amma əldən nə gəlir, qocalıqdır. Soruşduğunuzu deyərəm ona.

¹ *Diskant* – zil uşaq səsi və ya belə səsi olan adam

Bu cür sözlər, əslində, heç bir məna kəsb etmir. Bunlar, sadəcə, hisslərin təzahürüdür. Görəsən, insan düşüncəsinin gəldiyi qənaətə görə davranır, yoxsa duyğular hərəkətə təsir edir və düşüncə də hərdən ona stimül yaradır? Günün altında irəliləyən kiçik alayımızın önündə cənab Beyker gedirdi. Səkidəki çatlarda ayağının büdreməsindən çəkinərək ehtiyatla yeriyirdi. Onurğası qırılsa da, bir müddət sağ qalan anası iyirmi il bundan əvvəl ölmüşdü. Yanında yeriyən arvadı – missis Beyker Amelia ərinin qeyri-müntəzəm addımları ilə ayaqlaşmağa çalışırdı. Balaca, itigöz bir quş kimi, həm də toxumla bəslənən bir quş kimi qadıncıdır o.

Oğlum Allen bacısının yanında yeriyirdi. İki də elə təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, guya, bir-birinə tamamən yaddırlar. Məncə, Ellenin Allendən zəhləsi gedir, o da bacısını xor görürdü. Bu hal onlar öz hisslərini xoş sözlər altında gizləməyi öyrənənə qədər davam edəcək. Hərəsinin ayrı-ayrı yemini ver – ən çox da soyutma yumurtalarını, turşularını, fındıqlı, kərəyağlı, cəmli sendviçlərini, qırmızı ətirli almalarını ver, burax başlı-başlarına.

İndicə Meri də məhz belə elədi. Uşaqlar kağız paketləri əllərində, hərəsi bir tərəfə qaçıb, öz dünyalarına çəkildilər.

– Mərasim xoşuna gəldimi, sevgilim?

– Hə, əlbəttə. Kilsədə mənə həmişə xoşdur. Amma sən... Bəzən heç inanıb-inanmadığın bəlli olmur. Bir də ki, sənə zarafatların heç...

– Stulu yaxına çək, canım-gözüm.

– Yemək hazırlamalıyam.

– Zəhrimara qalsın yemək!

– Bax sən busan. Budur sənə zarafatın.

– Yemək ki müqəddəs deyil. Hava bir az isti olsaydı, səni qayığa mindirib dalğacıranın arxasına balıq tutmağa aparardım.

– Beykergilə getməliyik. İten, kilsədə olanda sən inanıb-inanmadığını hiss etmədin? Axı niyə məni axmaq adlarla çağırırsan? Öz adımlı, demək olar ki, heç ağzına almırsan.

– Təkrarlılıqdan qurtulmaq, cansıxıcı olmamaqçün belə edirəm. Sənin adın həmişə mənim qəlbimdə zəng kimi səslənir. Mənə inanmırsan? Ah, bu sual! Bəlkə, istəyirsən ki, gec partlayan gizli minalar kimi Nikey risaləsinə yerləşdirilmiş o təmtəraqlı kəlmələri bir-bir gözdən keçirir? Xeyr. Bu, mənə lazım deyil. Meri, mənə təəcüblüdür... Əgər ruhum, şüurum da imanım kimi, bir noxud dənəsi tək qurquru olsaydı; “Tanrı mənim çobanımdır, daha heç nəyə ehtiyacım olmayacaq. O, məni yamyaşıl çəmənlərdə bəsləyəcək” kəlmələri ürəyimi bulandırmazdı, ruhumu titrətməkdə, beynimi alovlandırmaqda hələ də davam edərdi.

– Heç nə başa düşmürəm.

– Ağıllı qız. Mən də başa düşmürəm heç. Yaxşı, gəl belə deyək: sümüklərimin bərkimədiyi və hələ tam formalaşmadığı bir uşaqlıq çağında məni yepiskopal xacın kiçik qutusu içinə qoydular ki, ona görə şəkillənir. Yumurtadan çıxan ətcəbala kimi qutudan çıxarkən də mənim xaç şəklində almağım da qəribə nə var, sənəcə? Fikir vermişsən, təzə çıxmış cücələr də, təxminən, elə yumurta şəklində olur.

– Bu cür dəhşətli şeyləri uşaqlara da danışırısan.

– Onlar da mənə danışirlər. Ellen elə dünən gecə məndən soruşurdu: “Ata, biz axı nə vaxt varlanacağıq?” Amma mən bildiyimi ona demədim. Ona demədim ki, biz tezliklə varlanacağıq və sən kasıblığa dözmədiyini kimi, var-dövlətə də eynən dözməyəcəksən! Bu bir həqiqətdir. Kasıblıqda onu paxıllıq didirsən, varlananda özünü dartmağa başlayacaq. Pul xəstəliyi sağaltmır, yalnız onun əlamətlərini dəyişir.

– Öz övladların haqqında bu cür danışırısan. Kim bilir, məndən nə çəkirsən...

– Sən bir nemətsən, şəfqətsən məndən ötrü. Sıxıntılı həyatımın günəşisən.

– Sərxoş kimi danışdın lap. Elə bil, doğrudan içmişən.

– Hə, sərxoşam.

– Deyilsən. İçsəydin, bilərdim.

- Dinlə məni, sevgilim...
- Nə baş verib? Sənə nə olub axı, desənə.
- Aha! Demək, sən də hiss edirsən, deyilmi? Dəyişirəm... Fırtınalı, qarlı-çovğunlu bir dəyişmə yaşayıram. Sən, sadəcə, ən yüngül dalğaları hiss edirsən.
- Məni qorxudursan, İten. Həqiqətən, dəli kimisən...
- Nişanlarım, medallarım yadıncadır?
- Müharibədə aldıqların?
- Hə, onları mənə dəli olduğuma görə veriblər. Dəli-liyimə görə... Yer üzündə ölümə məndən çox susayan başqa biri ola bilməzdi. Amma heyif ki, başqa bir qutu da hazırladılar və məni ora soxdular. Vaxtı, vədəsi gələndə də insan öldürməyimi istədilər və mən istədiklərini etdim...
- Onda müharibə idi. Bir də ki, sən Vətən uğrunda vuruşurdun.
- Vaxt həmişə azdır. Ona xidmət edirsən, amma özünü unudursan. Mən cəsur əsgər olmuşam – ağıllı, tədbirli, amansız. Müharibədə bunlar ən vacib cəhətlərdir. Bəlkə, indi də bu cəhətlərə malik ola bilərdim.
- Danışmağa başqa sözün yoxdur?
- Hə, düz deyirsən... Öz dərdim özümə bəsdir. Səni də məyus etməyim. Sözlərimdəki peşmançılığı, kədərli notları özüm də hiss edirdim. Fəqət qulaqlarıma inanmaq istəmir, yenə də öz-özümü aldadırdım.
- Acnamısan hələ? Gedim süfrə hazırlayım.
- O gözəl səhər yeməyindən bəri heç acnamışam.
- Bir-iki loğma yeyərsən. Gördün missis Beykerin nə gözəl şlyapası var? Yəqin, Nyu- Yorkdan alıblar.
- Saçlarına neynəmişdi elə?
- Ay səni, demək, sən də fikir verdin. Çiyələk rəngindəydi.
- Cahilləri hidayət nuruna qərq et, ya Rəbb, bəni-İsrailə öz rəhmətini nəsib eylə...
- Görəsən, Mərci niyə ilin-günün bu vaxtında Montauka getmək istəyir?
- Ora da səhərçağı doğan günəş şəfəqlərinə baxmaqdan xoşu gəlir.

– Halbuki onun səhər tezdən qalxmaqla arası heç yoxdur. Buna görə mən həmişə ona sataşırım da. Maruellonun uşaqlara karamel gətirməyi sənə qəribə görünmür?

– Sən bu iki hadisəni bir-birinə bağlayırsan? Mərci obaşdan qalxa bilmir, amma Maruello səhər tezdən uşaqlara hədiyyə gətirir?

– Bəsdir axmaqladın.

– Axmaqlamıram. İlk dəfədir ki, axmaqlamıram. Bir söz desəm, sirr saxlayacağına söz verərsən?

– Yenə ələ salırsan!

– Xeyr.

– Yaxşı, söz verirəm.

– Məncə, Maruello İtaliya səfərinə hazırlaşır.

– Hardan bilirsən? Özü dedi?

– Konkret nəşə demədi. Amma bəzi şeyləri tutuşduranda bu ehtimal böyüyür. Tu-tuş-duranda...

– Bəs onda dükana tək necə baxacaqsan? Özünə köməkçi götürməlisən.

– Özüm öhdəsindən gələrəm.

– Onsuz elə indi də bütün iş sənənin üstündədir. Amma köməkçi götürsən, yaxşı olar.

– Unutma, hələ dəqiq deyil. Bir də ki bu, aramızda sirr kimi qalmalıdır.

– Mən vədimi heç vaxt pozmuram.

– Birinin yanında ağzından qaçar.

– Qaçmaz! Arxayın ol, İten.

– Bilirsən nəyə bənzəyirsən? Başına çiçəklər hörülmüş balaca dovşan balasına.

– İstəsən, mətbəxdə yemək var. Özün çəkərsən. Mən də gedim, üst-başımı qaydaya salım.

Meri gedəndən sonra rahatca kresloya yayıldım. Qulaqlarımda “İlahi, sənənin kəlamınla hüzuruna gəlmiş bu qulunu mürəxxəs eylə...” söyləyən gizli bir səs sədəlandı və and içirəm ki, dərhal da yuxuya getdim. Elə orada, qonaq otağındaca hündür bir qayanın üstündən qaranlıqlar içinə yuvarlandım. Yuxu görürdüm... Denni Teyloru tez-tez düşündüyüm üçün yuxuda da onu gördüm. Biz

nə balaca idik, nə də ki böyük. Yeniyetmə vaxtlardaydıq. Biz köhnə evin bünövrəsinin, zirzəmi qapısının yanında – qurumuş gölün dümdüz yatağında dayanmışdıq. Yayın lap əvvəlləri idi. Çünki ağaclarda yarpaqlar enlənib şirələnmiş, otlar boy atıb yaprımışdı. Qan qaynayan vaxtlar idi. Denni sütun kimi düz və hündür bir ardıc ağacının arxasına keçdi. Sanki, suyun altında danışır kimi qalın və boğuc səsinə eşidirdim. Sonra özümü onunla yanaşı gördüm. Denni əriyib axmağa başladı. Horralaşan sement kimi axan cismini ovcumla düzəltməyə, geriyə, yerinə qaytarmağa çalışırdım. Fəqət bacarmadım... Vücudu barmaqlarımın arasından axıb tökülürdü. “Yuxunun sürəsi uzun olmur” deyirlər. Amma bu yuxu sürdükcə-sürdü. Mən çapaladıqca Denni daha çox əriyirdi.

Meri məni oyadanda gərginlikdən nəfəsim təntiyirdi.

– Yaz qızdırmasıdır, – dedi. – İlk əlamətdir. Qız vaxtı o qədər yatırdım ki, axırda anam həkimə aparmağa məcbur oldu. Elə bilmişdi yuxu xəstəliyinə tutulmuşam. Halbuki mən, sadəcə, yazda böyüyürdüm.

– Dəhşətli yuxu gördüm. Düşmənimə də belə yuxu arzulamaram.

– Hamısı çəkdiyən sıxıntıların təsiridir. Get əl-üzünü yu, saçını dara. Canım, yorğun görünürsən. Ağrı mırsan? Bir azdan getməliyik. İki saatdır yatırsan. Yəqin, bədənin heydən düşüb. Cənab Beykerin nə fikirləşdiyini bilmək istəyirəm.

– Biləcəksən, sevgilim. Söz ver ki, onun hər sözüne diqqətlə qulaq asacaqsan.

– Bəlkə, səninlə təklildə danışmaq istədi. İş adamları qadınlarını yanlarında istəmirlər. Çünki onlar işgüzar söhbətlərdə kişilərə mane olur.

– Eybi yox, qoy dözsün. İstəyirəm yanımda otursan.

– Mənim o cür söhbətlərdən başım çıxmır, bilirsən.

– Bilirəm... Amma cənab Beyker sənənin pullarından da söz salacaq.

Beyker kimi adamları əgər uşaqlıqdan tanımırınsansa, sonradan heç tanıya bilməzsən. Sonradan qurulan tanışlıq,

həttə dostluq əlaqələrinin buna heç bir dəxli yoxdur. Mən onları yaxşı tanıyıram. Çünki Houllilərlə Beykerlər qan, soy, həyat tərzı və keçmişləri baxımından bir- birinə çox bənzəyirlər. Sanki, qəbilə halında, başqalarına qarşı xəndək və divarlarla dövrələnmiş bir qalada yaşayıblar. Atam bütün var-dövlətimizi itirəndə də məni bu qaladan tamam kənarlaşdırmadılar. Hələ də məni Houllilər ailəsinin bir üzvü kimi görən Beykerlər, bəlkə də, ömrümün sonunacan məni yad bilməyəcəklər. Onlar məni özlərinə qohum sayır. Amma mən kasıb bir qohumam. Mənimki qurubəylikdir. Pulsuz bəy isə tədricən bəy olmaqdan çıxır. Pulu olmasa, oğlum Allen Beykerlərlə əlaqəni itirəcək və öz adına, əcdadlarının kimliyinə baxmayaraq, tamam yad sayılacaq. Biz indi torpaqsız əkinçiyə, ordusuz sərkərdəyə, atsız süvariyyə dönmüşük lap. Bu cür davam edə bilməz. Bəlkə də, içimdəki dəyişiklik elə bu səbəbdən baş verir. Heç vaxt pul xətrinə yaşamadım, pulun dalınca qaçmadım, qaçmaram da. Amma öyrəndiyim məqamda qala bilmək və rahat yaşamaq üçün pul mənə çox lazımdır. Məncə, bunların hamısı şüurumun altındakı o qaranlıq yerdə artıq şəkillənib hazırlanıb. Çünki artıq fikir deyil, inanca çevriliblər.

– Xoş gəlmisiz, – missis Beyker dedi. – Gəldiyinizə çox sevindim. Bizi yaddan çıxartmışız, Meri. Bu gün necə də gözəl bir gündür, deyilmi? Kilsədəki ibadət xoşunuza gəldimi? Məncə, çox bəlağətli rahib idi.

– Sizinlə ürəyimiz istəyən qədər görüşə bilmirik, – cənab Beyker dedi. – Yadımdadır, babanız elə bu kresloda oturub əclaf ispanların “Meyn”i¹ necə batırmaqlarından danışdı. Elə əsəbi danışdı ki, o əsnada çayını da dağıtdı. Çayı elə-belə içməzdi heç... Qoca kapitan roma çay qatmağı xoşlayırdı. Zəhmətkeş kişi idi, amma bəziləri onu tərs adam kimi tanıyırdı.

Bu cür isti qarşılandığımızı görə Merinin ilk əvvəl karıxdığını və sonradan necə xoşlandığını sezə bildim.

¹ 1898-ci il Amerika və İspaniya arasında gedən müharibədə ispanlar Sakit okeanda “Meyn” gəmisini batırırlar.

Artıq onu özümə vərəsə seçdiyimi, əlbəttə ki, bilmirdi. Pulla əldə olunan şöhrət pulun özü qədər vacib amildir.

Missis Beyker başını əsdirə-əsdirə maqnoliya ləçəkləri kimi incə və zərif fincanlara çay süzdü. Çaydanı tutan əlindən başqa, demək olar ki, hər yeri əsirdi.

Cənab Beyker fikirli halda çayını qarışdırdı.

– Bilmirəm çayı çox sevirəm, yoxsa bu çay içmək adətini, – dedi. – Mənə bütün adətlər, hətta ən axmaqları belə maraqlı gəlir.

– Nə demək istədiyinizi başa düşürəm, – dedim. – Səhər kilsədəki ibadətdə özümü çox rahat hiss etdim. Çünki dəyişiklik yox idi. Duanın ardı oxunmamış mən artıq sözləri xatırlayırdım.

– Müharibə dövrü idi, İten. Xanımlar, siz də qulaq asın. Görüm bu barədə siz nə düşünürsünüz. O vaxt müdafiə nazirinə müşavirlik edirdim. Bir müddət Vaşinqtonda qalası oldum.

– Oralar mənim heç xoşuma gəlmir! – deyə missis Beyker müdaxilə etdi.

– Deməli, nazirlik böyük bir çay dəstgahı qurub, bəlkə də, beş yüz nəfər qonaq çağırmışdı. Məclisin birinci xanımı beş ulduzlu bir general arvadı, ondan sonrakı da general-leytenantın arvadıydı. Ev sahibliyi edən nazir arvadı beş ulduzlu general arvadından çay süzməyi, general-leytenantın arvadından isə qəhvə süzməyi xahiş elədi. Amma beş ulduzlunun arvadı təklifi rədd edərək nə desə yaxşıdır? Sözlərini olduğu kimi nəql edirəm: “Qəhvənin çaydan üstün olduğunu hamı bilir”. Heç belə söhbət eşitmisiniz? – gülərək dedi: – Amma axırda məlum oldu ki, sən demə, hamı viskiyə üstünlük verir.

Missis Beyker:

– Elə tünlük şəhərdir ki... Adam yerləşib rahat nəfəs almamış başqa yerə köçürürlər.

Meri Bostonda irland adəti üzrə verilən çay dəstgahlarından danışıdı.

– Orada suyu yumru dəmir qablarda, açıq ocağın üstündə qaynadır, tənəkə çömçələrlə paylayırlar. Heç

dəmləmirlər, sadəcə, qaynadırlar, – dedi. – Elə qaynar olur ki, masanın üzündəki lakı da korlayır.

Ciddi müzakirəyə, yaxud hərəkətə keçmək üçün söhbətə başqa yerdən başlamaq lazım idi. Mövzu nə qədər ciddi olsa, söhbət də bir o qədər uzun olar. Hərə bir yandan söhbətə “bəzək” vururdu. Cənab Beyker mövzunu şərabla rəngləndirmiş, Merim də bəzi şeylərdən bəhs edərək onların diqqət və maraqlarından ürəklənib sevinmişdi. İndi isə növbə mənimlə missis Beykerin idi. Nəzakət xətrinə sona qalmağa qərar verdim.

Missis Beyker də öz mövzusunə özündən əvvəlki kimi çaydan başladı.

– Xeyli çay çeşidləri tanıyıram, – deyə həvəslə bildirdi. – Hamısının da cürbəcür dəmlənmək tərifi var. Məncə, çayı dəmlənməyən bir ot, yarpaq, çiçək yoxdur. İndi ancaq hind və Çin çayları var... İndi Çin çayından çox istifadə olunmur. Yəqin, yadınızdadır, o vaxtlar biz dağ tərşunu, çobanyastığı, portağalın yarpağını, çiçəyini dəmləyərdik. Hələ kəmbrik də düzəldirdik.

– Kəmbrik nədir?

– Deməli, çaya eyni miqdarda qaynar süd qarışdırılır. Uşaqların çox xoşuna gəlir. Nə su olur, nə də süd, bambaşqa dadır.

Beləcə, missis Beyker də növbəsini başa vurdu. İndi növbə mənimkiydi. Boston çay dəstgahı və onun tarixçəsi¹ barədə bir neçə kəlmə mənasız cümlə qurmaq istədim. Başqa heç nəyə də qəsd etmək fikrim yox idi. Amma insan düşündüyünü həmişə tətbiq edə bilmir. Təsədüflər bizdən izin gözləmir.

– Kilsədən qayıdandan sonra məni bərk yuxu basdı... – biixtiyar dediklərimi eşitdim. – Yuxuda Denni Teyloru gördüm. Dəhşətli yuxuydu. Siz, yəqin, Dennini xatırlayırsınız.

Cənab Beyker:

¹ 1773-cü ilin dekabrında bostonluların yüksək vergilərə etiraz əlaməti olaraq, ingilis gəmiləri ilə gətirilmiş böyük miqdarda quru çay dənizə töküblər.

– Yazıq uşaq... – dedi.

– Vaxtilə biz qardaşdan da yaxın olmuşuq. Bilirsiniz, mən ailədə tək uşaq kimi, qardaşsız böyümüşəm. Amma Dennini özümə qardaş sayırdım. Çox istərdim ki, ona göz-qulaq olum, köməklik göstərim.

Meri söhbəti dəyişdiyimə görə qıcıqlandı. Məndən heyif çıxmaq istədi.

– İten ona pul verir. Məncə, düz eləmir. Onsuz da, əlinə düşəni yenə aparıb içkiyə verəcək.

Cənab Beyker fikirli-fikirli:

– Hmm...– elədi.

– Birtəhər yuxuydu...Həm də kabus kimi gündüz yuxusu. Verəndə də cüzi pul verirəm. Arada-sırada bir dollar. Bir dollar içməkdən savayı nəyə çatar ki? Babat pulu olsaydı, bəlkə də, düzələrdi.

– Ona artıq pul verməyə heç kim cürət etməməlidir! – Meri mənə acıqlandı. – Bu, onu öldürmək deməkdir. Elə deyil, cənab Beyker?

– Heyif o uşaqdan, – Cənab Beyker dilləndi. – Teylorlar çox yaxşı ailə olub. Dennini bu vəziyyətdə görmək məni də bərk narahat edir. Amma Meri haqlıdır. İmkani olsa, öləncən içər.

– Onsuz da, elədir, ölümünə içir. Məndən çəkinib-eləmir. Ona artıq pul verməyə heç imkanım da yoxdur.

– İradə məsələsidir, – Cənab Beyker dedi.

Missis Beyker qadınlara xas bir etinasızlıqla:

– O gərək klinika kimi bir yerə salınıb orada baxılsın, – dedi.

Hər üçü mənə qarşı idi. Bilsəydim, Boston çay dəstgahından danışardım.

Qarşılaşdığımız maneəni aşma bilmək, gizli planlardan hali olmaq və sanki, minalanmış bir sahədən çıxma bilmək üçün beynimizdə yaranan qəfil qərarların gözbağlıca və uzun eşşək¹ oyunundakı sıçrayışla qərribə bənzərliyi var. Mən Beyker və Houli evlərinə xas cəhətlərin mənasını

¹ *Uzun eşşək* – burada: ənzəli kimi bir oyun

baş a düşürəm. Tündrəngli divarlar və pərdələr, gün üzü görməyən kauçuk bitkilər, portretlər, tablolar, müxtəlif dövrlərə aid dulmuşluq işləri, dəniz balıqqulağı şəklində çini qravürlər, taxta üzərində ştof parçasına bənzəyən oyma naxışlar – hamısı həqiqilik və dəyişməzlik təsiri bağışlayır. Stullar dəbə uyğun olaraq və ya rahatlıq baxımından dəyişdirilə bilər. Amma qarderoblar, kitab şkafları, yemək və yazı masaları möhkəm və davamlı keçmişləri ilə bağlı olmalıdır. Houli demək tək cə ailə, nəsil demək deyil, həm də ev, ocaq, yurd deməkdir. Zavallı Denni də elə bu səbəbdən Teylor otağından bərk-bərk yapışib. O yurdu itirərsə, nə ailəsindən, nə də ki özündən bir əsər-ələmət qalmaz. Gizli həvəsləri naminə səslərinin tonunu, danışiq tərzini dəyişən bu üç adam Denni Teylorun üstündən birdəfəlik xətt çəkmişdi. Bəzi insanlar mövcud olduqlarına əmin olmaq üçün bir ev, bir ocaq, bir ailə keçmişinə möhtacdırlar. Dükanda mən adi, bəxtiqara bir satıcı, öz evimdə isə Houliyəm. Demək, mən də özümə tam əmin deyiləm. Beyker mənə əl tuta bilər, amma evim olmasa, məni də adam yerinə qoymazlar. Kişiyə özündən çox, evinə görə qiymət verirlər. Denni Teyloru heçə saymaqları məni hirsələndirirdi. Amma buna mane olmaq əlimdə deyildi. Bu fikir məni lap dərddə salmışdı. Beyker Merinin mirasıyla Houliyəni yenidən cilləyib parıldatmaq, canlandırmaq fikrindəydi. Budur, mən artıq minalanmış sahənin lap kənarına gəlmişəm. Qəlbim daşlaşaraq içimdəki mərhəmət hissəinə güc gəlirdi. Gərildiyimi, qəlbimin ürpəndiyini və getdikcə daha təhlükəli olduğumu hiss edirdim. Özümü toparlayıb bu təsərə qarşı savaşımaq, amansız bir mübarizə aparmaq istədim. Savaşın ilk qanunu – özünü müdafiə edərkən bunu hücum kimi göstərməkdir.

– Cənab Beyker, mən cə, keçmişə qayıtmağa ehtiyac yoxdur. Atamın Houli sərvətini təcridcən və sistemli şəkildə necə itirdiyini məndən yaxşı bilirsiniz. Mən onda müharibədəydim. Bu necə baş verdi o vaxt?

– Niyəti yaxşı idi. Fəqət məntiql bir az...

- Billirəm, zəmanə adamı deyildi. Axı bəs necə oldu?
- Hə, o dövr yaman sərmayələr qoyulurdu, kim hara gəldi pul yatırırdı. O da əlindəkini gözüyümülu buraxdı.
- Heç kimdən məsləhət almadı?
- Əlindəki sərmayəni silah-sursat işinə qoydu. Halbuki o işin artıq heç bir dəyəri qalmamışdı. Müqavilələr ləğv ediləndə o da pulunu itirdi.
- Siz o vaxt Vaşinqtonda işləyirdiz. Müqavilələrin ləğvindən xəbəriniz yox idi?
- Yalnız ümumi məlumatlar var idi.
- Yəni öz pulunuzu yatırmayacaq qədər məlumatlıydız.
- Xeyr, mən o işə girişmədim.
- Amma Houli əmlakının girov qoyulduğunu, atamın kredit götürdüyünü bilirdiz.
- Hə, bilirdim.
- Onu fikrindən daşındıra bilməzdiz?
- Mən Vaşinqtondaydım.
- Sizin bank da ödənişin vaxtını uzada, heç olmasa, möhlət verə bilərdi. Görünür, onlar da bunu fürsət bilib.
- Bankda başqa seçim olmur, İten. Bunu sən də bilirən.
- Hə, bilirəm... Hər halda, sizinlə məsləhətləşmədiyim üçün düz iş görməyib.
- İten, onda təqsir görmə. Bu, onun qəbahəti deyildi.
- Xeyr, mən onu qınamıram. Mən indi başa düşürəm və heç də onu günahlandırmıram. Ona görə soruşmadım. Sadəcə, bu məsələ barədə çox az bilirəm.

Məncə, cənab Beyker mətləbə keçməyə hazır idi. Fəqət fürsəti əldən verdiyi üçün söhbətə yeni bir giriş nöqtəsi axtarırdı. Öskürdü. Burnunu çəkdi. Yastı bir paketdən çıxardığı salfetlə burnunu sildi. Sonra birini də çıxarıb eynəklərini sildi. Vaxt qazana bilmək üçün hərənin özünə görə yolları var. Qəlyanını doldurub alışdırmaq üçün düz beş dəqiqə vaxt sərf edən bir adam tanıyıram.

- Əslində, sizdən kömək istəməyə mənim haqqım yoxdur, – o, işini qurtaranda davam etdim. – Amma ailələrimizin uzun illər dost və işgüzar əlaqələrə malik olduqlarını siz də təsdiq etdiniz.

– Yaxşı insanlar olub, – dedi. – Qeyri-adi mühakimə qabiliyyətinə malik, mühafizəkar...

– O qədər də deyil, ser. Cahil olmasalar da, çox inadkar olublar. İnanıram ki, verdikləri qərarın sonunacan gedərdilər.

– Elədir.

– Düşmən saydıqları adamı və ya gəmini batırmaq bahasına belə inadlarından dönməzdilər.

– Gəmiləri sığortalayırdılar.

– Mənə məlumdur ki, 1801-də onlar düşmən əməllərinə görə mühakimə olunublar.

– Müharibədən sonra həmişə qarışıqlıq olur.

– Orası elədir. Mən köhnə dəftərləri açmaq niyyətinə deyiləm. Cənab Beyker, düzünü desəm, mən itirdiyimiz var-dövləti yenidən qazanmaq istəyirəm.

– Əhsən, İten. Sənə yaraşan da budur. Mən elə bilirəm sən artıq o əzmkar Houli ruhunu itirmisən.

– İtirmişdim və bəlkə də, o əzmkarlığı özümdə tapa bilmirdim. Siz mənə kömək təklif etmişdiniz. Mən nədən başlamalıyam?

– Məsələ bundadır ki, başlamaq üçün pul lazımdır.

– Bilirəm. Yaxşı, bəs pul olsa necə?

– Bu, xanımlar üçün darıxdırıcı mövzudur, – dedi. – İstəyirsən, biz qalxaq, mənim kitabxanama keçək. Xanımlar iş söhbətlərini xoşlamırlar.

Missis Beyker ayağa qalxıb:

– Mən də Meridən xahiş edəcəkdim ki, yataq otağı üçün divar kağızı seçməkdə mənə kömək eləsin. Gedək, Meri, nümunələr yuxarıdadır, – dedi.

– Mən istərdim Meri də bizimlə...

Meri bu dəfə də onların tərəfini tutdu. Mən elə də bilirdim.

– İş söhbətlərində mən tamam naşıyam, – dedi. – Amma divar kağızı seçməkdə pərgaram.

– Bu işin sənə də aidiyyəti var.

– Mənim belə şeylərdən başım çıxmır. İten, sən ki bunu bilirsən.

– Əzizim, mən sənsiz heç nəyəm.

Çox güman ki, divar kağızı hiyləsini cənab Beyker özü fikirləşmişdi. Məncə, o, bu işi arvadına həvalə etmirdi, heç bir qadın bizim oturduğumuz qonaq otağının divarlarındakı kimi tutqun rəngli, həndəsi naxışlı kağız seçməzdi.

Qadınlar çıxandan sonra cənab Beyker:

– Deməli, İten, sənin problemin sərmayədir. Məncə, evi maneəsiz ipoteka edə bilərsiniz.

– Xeyr, buna razı olmaram.

– Hə, mən səni başa düşürəm. Amma əlindəki yeganə təminat budur. Merinin də pulu var. Düzdür, çox deyil, amma az pulla da çox qazanmaq mümkündür. Necə deyərlər, pulu pul gətirir.

– Merinin pullarına dəymək istəmirəm. O pullar ona lazım ola bilər.

– Müştərək hesaba qoyulduğu üçün üstünə də heç nə gəlmir. O pul faktiki işləmir.

– Tutaq ki, vicdanım buna yol verdi. Təklifiniz nədir?

– Merinin anasının var-dövləti nə qədər olar?

– Bilmirəm... Amma deyəsən, vəziyyəti yaxşıdır.

Cənab Beyker eynəyinin şüşələrini diqqətlə təmizlədi.

– Sənə bir şey deyim, amma öz aramızda qalsın, – dedi.

– Əlbəttə.

– Ağzıbütöv olduğunu bilirəm. Atandan başqa heç bir Houli çoxdanışan deyildi... Deməli, mən bu maliyyə işləri ilə məşğul olduğuma görə xəbər tutmuşam ki, yaxın vaxtlarda Nyu-Beytaunun ümumi planı genişlənəcək. Bunun üçün bütün imkanlar mövcuddur – limanı, çimərlikləri, buxtası var. Bu böyüdülmə işi bir kərə başladımı, arxası heç kəsilməyəcək. Vicdanlı iş adamı da gərək öz şəhərinin inkişafına xidmət eləsin.

– Eyni zamanda, öz xeyrini də güdməlidir.

– Əlbəttə.

– Bəs bu vaxtaca o inkişaf niyə getməyib?

– Sən də yaxşı bilirsən ki... Bələdiyyədəki haramzadələr üzündən. Özləri çox geri qalıblar. Şəhərçiyi də inkişafdan saxlayırlar.

Mənfəət əldə etməyin yolları mənə həmişə maraqlıdır. Üzdə mütərəqqi, yenilikçi və guya, xalqın rifahı üçün əldən-ayaqdan gedən cənab Beyker yenə də öz amplitudasında idi. O və onun kimi bir neçə nəfər çox az sayda iş adamı var ki, şəhərçiyin indiki rəhbərliyini gələcəkdə bütün imkanlar nəzarət altına alınana və ya əldə edilənə qədər dəstəkləyəcəklər. Ondan sonra da bələdiyyə üzvlərini, şəhər merini o sahədən uzaqlaşdıraraq, şəhərçiyin səl-tənətə dönməsinə qol qoyacaqlar. Yalnız o vaxt məlum olacaq ki, bu adamlar burun soxub iş gördükləri hər dəliyi, hər küçəni artıq ələ keçiriblər. İndi isə iltifat göstərüb bu təzə piroqdan kiçik bir dilim də mənə vermək istəyirdi. Görəsən, o, mənə iş düsturlarını da deyəcəkmi? Yoxsa, özünü matah göstərüb, canıyananlıq edir? Bilmirəm... Şəhər bələdiyyəsinə seçkilər iyulun yeddisinə təyin olunub. O vaxta qədər həmin o bir qrup yenilikçi bütün bu genişlənmə ilə bağlı işləri nəzarət altına almalıdır.

Mənə elə gəlir ki, dünyada öyüd-nəsihət verməyi xoşlamayan adam yoxdur. Mən könülsüzlük göstərdikcə müəllimim bir az da qeyzlənir, bir az da açılırdı.

– Gərək bu barədə ciddi düşünüm, ser, – dedim. – Sizə asan görünən şey mənimçün tamamilə anlaşılmazdır. Bir də... və əlbəttə ki, Meri ilə də danışımalıyam.

– Bax, məncə, sən orada səhv edirsən. İndiki zamanda qadınlar iş həyatına çox qarışırlar.

– Elədir. Amma pul onunkudur.

– Ən yaxşısı – xəbəri olmadan pul qazanıb ona sürpriz etməkdir. Bu cür sürprizlər qadınların daha çox xoşuna gəlir.

– Cənab Beyker, ümid edirəm ki, mənim bu tərəddüdlərimi öz istiqanlılığınıza qarşı nankorluq kimi qəbul etməzsiz. Mən bir az ləng düşünən adamam. Gərək yaxşı götür-qoy edəm, necə deyərlər, yüz ölçüb bir biçəm. Maruellonun İtaliyaya gedəcəyindən xəbəriniz var?

O dəqiqə baxışları itiləşdi.

– Biryolluq?

– Xeyr, müvəqqəti.

– Elə isə, tədbir görməlidir. İşdir, başına bir iş gəlsə, sən burada pis vəziyyətdə qalmayasan. Yaşı ötüb, artıq cavan deyil. Etibarnamə yazıb?

– Bilmirəm.

– Bax ha! İtaliyadan iti-küçüyü tökülüb gəlsə, işsiz qala bilərsən.

Mövzudan yayınmaq istədim. Üzümə çökən narahatlıq hissini bürüzə verməməkdən ötrü məchul bir şəkildə maskalanmalı oldum.

– Sizdən o qədər şey öyrəndim ki, hamısını birdən həzm edə bilmirəm, – dedim. – Amma bu işlərə nə vaxt başlayacağınız barədə, heç olmasa, ucundan-qulağından desəydiz...

– Mən sənə ancaq bunu deyə bilərəm: şəhərin inkişaf etdirilməsi ən çox nəqliyyat sektorundan asılıdır.

– Hazırda ölkə boyu böyük yollar çəkilir.

– Hələ çox iş görüləcək. Bizə lazım olan böyük kapital sahibləri bura hava yolu ilə gəlmək istəyəcəklər.

– Yəni hava limanı da yoxumuzdur.

– Elədir.

– Bu azmış kimi təpələri düzləşdirmədən hava limanı tikmək üçün ayrılacaq düz yer də yoxdur.

– Çox bahalı layihədir. Bu işlərə girişmək kalan maya istəyir. Yüksək qazanc götürmək olar.

– Elə isə, fikriniz nədir?

– İten, mənə güvənməli və məni üzrlü hesab etməlisən. Sənə bunu indi deyə bilmərəm. Amma pul tapa biləsən, söz verirəm ki, səni də bu işə qoşaram. Uduzmasan. Hələ ki konkret deyil. Bir məsələ var, onun üzərində işləyirəm.

– Mənə yaxşılıq edirsiniz. Bəlkə də, bu etimadınıza layiq deyiləm.

– Köhnə dostlar gərək bir-birinə dayaq olsun.

– Maruello da sizin qrupdadır?

- Əlbəttə ki yox! O, öz adamlarıynan öz yolunu gedir.
  - Amma deyəsən, işləri yaxşıdır.
  - Çox güclü işləyirlər. Demək olar ki, bərk gedirlər.
- Bu əcnəbilərin hər deşiyə burun soxmaqlarından mənim heç xoşum gəlmir.
- Demək, iyulun yeddisində hər şey bilinəcək.
  - Mən dedim bunu?
  - Xeyr, mən özüm bu qənaətə gəldim.
  - Yəqin ki.
- Elə bu vaxt Meri divar kağızı seçimindən qayıtdı. Ədəb-ərkanla təşəkkür edib xudahafizləşəndən sonra yavaş-yavaş evə doğru yollandıq.
- Bizə qarşı olduqca mehriban davrandılar. Cənab Beyker nə danışırdı?
  - Yenə həmin şeylərdən. İşə başlamaq üçün sənin pulunu işlətməliyəm. Amma mən bunu etməyəcəm.
  - Məni düşündüyünü bilirəm, sevgilim. Amma bax, deyirəm sənə, cənab Beykerin məsləhətini qulaqardına vursan, axmaqlıq edərsən.
  - Təklifi xoşuma gəlmir, Meri. Fərz elə ki yanılır, o halda sən heç nəsiz qalacaqsan.
  - Bax, sənə nə deyirəm, İten: əgər təklifini qəbul etməsən, mən özüm pulu çıxarıb ona verəcəm. Görərsən!
  - İmkən ver, düşünüm. Səni əsla bu işlərə qarışdırmaq istəmirəm.
  - Buna məcbur da deyilsən. O pul bankda bizim ortağ hesabdadır. Faldə nə çıxdığı da yadındadır.
  - Aman Tanrım! Yenə fal.
  - Mən inanıram.
  - Pulunu batırsam, mənə nifrət edərsən.
  - Etmərəm. Mənim varım, dövlətim sənsən! Elə Mərci də bunu dedi.
  - Mərcinin dedikləri beynimə elə sancılıb ki, ölənə-cən unutmaram.
  - Zarafatı saxla.
  - Ciddi sözümdür, gəl bu pul üzündən həyatımızın düzəni pozulmasın.

– Başa düşürəm, bir az pullu olmaq axı nəyi pozar, nəyi məhv edər? Mən elə də çox pul demirəm. Bəsimiz qədər... – Dinmədim. – İten, sən heç bilirsən ki...

– Ey gözəl şahzadə! Pul heç vaxt bəs eləmir. Yalnız iki ölçü var: pul ya olmur, ya da ki çatmır.

– Doğru deyil.

– Doğrudur. Bu yaxınlarda ölən o texaslı milyonçu yadındadır? Hotel otağında bir dənə çamadanla yaşayırmış. Özündən sonra nə vəsiyyət qoydu, nə də ki miras. Çünki ona pul bəs eləməirdi. Adamın pulu nə qədər çox olsa, ona bir o qədər az görünür.

Meri kinayə ilə dedi:

– Həə, belə de. Sən demə, qonaq otağına pərdə almaq, eyni gündə dörd adamın hamamlana bilməyi, qab-qacaq yumaq üçün daha çox su isidən qızdırıcı istəmək də günahmış. Bunu da mənə çox görürsən...

– Ay axmaq, demirəm ki, günahdır. Mən bir təbiət qanunundan, reallıqdan danışırım.

– Amma görünür, insan təbiətinə heç hörmətin qalmayıb.

– Canım Meri, təkcə insan təbiətini demirəm, mən bütün təbiəti nəzərdə tuturam. Sincablar öz ehtiyaclarından on dəfə çox fındıq üyüdürlər. Sünbülqıran mədəsi partlayanacan tıxandan sonra ovurdlarını da çuval kimi şişirdir. Səncə, o bacarıqlı arılar topladıqları balıdan nə qədər yeyə bilirlər?

Meri karıxanda və ya çətinə düşəndə mürəkkəb buraxan oktapod kimi ətrafa qəzəb fısqırır, və sonra da bu qəzəbin qaranlıq dumanı içində gizlənir.

– Məni çox incidirsən, – dedi. – İmkan verməzsən ki, adamın bir az ürəyi açılsın.

– Canım-gözüm, elə deyil. Məni qorxudan ümitsizlik, çarəsizlikdir. Birdən-birə əldə olunan pulla gələn həyəcandan, hərtənlikdən, təkəbbürdən qaçıram mən.

Böyük ehtimalla o da eyni şeylərdən qorxurdu. Amma məni sancmaq üçün zəif bir nöqtə axtarıb tapdı və qılınc kimi sözləri ilə qəlbimi yaraladı.

– Buna bax, kasıb olasan, bütün günü canın çıxma satıclıqda, amma varlanmaqdan qorxasan. Özünü elə darıtsan ki, guya, istədiyən vaxt varlanmaq sənün üçün heç nədir.

– Mən varlana bilərəm.

– Məsələ də bundadır. Yəqin, sən təhərini bilmirsən. Yoxsa çoxdan varlanardın.

Başqasına əzab vermək istəyi insanda qəddarlıq yaradır. İçimdə qəzəbin qabardığını hiss etdim. Hirsimdən əsirdim. Zəhərli, ağır sözlər mənə yaman toxunmuşdu. İkrahi məni boğurdu.

Meri birdən:

– Bax! – deyə diksinərək atıldı. – Ora bax, oralı gördün?

– Hara baxım? Nə gördün?

– O ağacın yanından keçdi. Bizim həyəətə girdi...

– Nə oldu, Meri? De görüm! Nə gördün sən?

Qaranlıqda üzünə çökmüş o ürək, ağlasığmaz qadın təbəssümünü¹ sezə bildim. İnsan zehində bəsirət qapısı deyilən bir nöqtə var. Amma ətrafı dərk etmək bu qapını hər zaman üzümüzə açmaz. Bəzən qeybi dərk etmək belə insan zehni lüzumsuz qılar.

– Hər şey qaydasındadır. Sən heç nə görmədin.

– Yox, gördüm, gördüm... Amma qaçıb getdi.

Ona sarılıb özümə çəkdim.

– Gəl evə girməzdən əvvəl bir az gəzişək, – dedim.

Gecənin qaranlığında ətrafı dolaşdıq və bir daha heç nə danışmadıq. Buna ehtiyacımız yox idi.

VIII FƏSİL

Uşaqılıqda kiçik quş və heyvanları həvəslə öldürər, bundan böyük zövq alardım. Qənim kəsildiyim dovşanları, sincabları, balaca quşları və sonralar çölördəyi, çöl-qazı – lələkli, xəzli nə gəlmiş qırıb-çatar, qanlarına qəltan

¹ Burada: isterik vəziyyət

edərdim. Nə qəzəb, nə kin, nə də ki qəbahət gördüyüm bu hərəkətlərimdə çılgın bir vəchlə özünü təsdiq axtarırdım. Müharibə məndəki bu çılgınlığı boğaraq öldürdü. Bir pay şirniyyatdan sonra yeməyə iştahı küsən ərköyün uşaqlar kimi oldum lap. Tüfəng səsi daha məni həyəcanlandırmır. Püskürən barıtlarla birgə içimdəki fəryadı da çıxara bilmirəm artıq.

Bu yaz bir cüt tosqun dovşan bağçamıza dadanmışdı. Ən çox da Merinin qərənfillərinə. Kökünəcən eşib yeyirdilər.

Meri: “Gərək bunlardan yaxamızı qurtarasan”, – dedi.

Yağlanmaqdan yapışqanlamış on iki kalibrli tüfəngimi çıxartdım. Bir neçə köhnə beşlik patrondaşı tapdım. Axşamüstü evin arxa qapısındakı pilləkəndə oturub gözləməyə başladım. Dovşanlar yanaşı duran kimi bir atəşlə ikisini də yerə sərdim. Yumşaq cəsədlərini aparıb yekə yasəmən ağacının dibində basdırdım. Özümü birtəhər hiss etdim. İçimə qəhər dolmuşdu...

Məsələ aydındır. Mən, sadəcə, qan tökməyi yadırgamışam. İnsan hər şeyə öyrəşə bilir. Öldürməyə, işgəncəyə, hətta edama belə. Maqqaş, mancanaq kimi cəza alətləri kimlərsə öyrəşdiyi iş alətləridir.

Uşaqlar yatandan sonra:

– Mən çıxıram, bir az gəzim, – dedim.

Bir-iki gün əvvəl olsaydı, Meri “hara gedirsən, niyə gedirsən?” deyərək məni sorğu-sual edərdi. Amma bu dəfə, sadəcə:

– Gec gələrsən? – soruşdu.

– Yox, gecikməyərəm.

– Səni gözləməyəcəyəm. Yuxum gəlir, – dedi.

Görünür, çıxdığı yolun səmtini tapandan sonra məndən daha da uzaqlaşdı. Dovşanlara görə hələ də iztirab içindəyəm. İnsanın məhv etdiyinin əvəzinə başqa bir şey yaratmağa, tarazlığa çalışması, bəlkə də, normal haldır. Bəs mən... Mən də bunu istəyirəm?

Denni Teylorun yaşadığı o üfunətli daxmaya yollandım. Uzandığı əsgər çarpayısının yanındakı nəlbəkidə

şam yanırdı. Denninin halı yaxşı deyildi. Rəng-ruyu göyərmişdi. Xəstəydi. Dərisi qurğuşun kimi parlıyırdı. Bu çirkli yerdəki üfunətdə, kir-kərtmək yorğana bürünmüş birini görən öyüməkdən özünü çətin saxlaya. Belə yerdə adam özü xəstəlik tapar. Açıq gözləri şüşə təki ölgünləşmişdi. Dedim, yəqin, qızdırmadan sayıqlayar. Amma Denni Teylorun öz səsi, əsl tərzilə danışıqlığını görəndə heyratə gəldim.

– Xeyir ola, İten?

– Sənə kömək etmək istəyirəm.

– Demək, mənə canın yanır.

– Xəstəsən.

– Səncə, mən bunu bilmirəm? Hamıdan yaxşı özüm bilirəm. – Çarpayının arxasını qurcaladı. Yarıdan çoxu içilmiş “*Old Forester*” butulkası çıxartdı. – İstəyirsən?

– Yox, Denni. Bahalı viskidir bu.

– Dostlarım var.

– Bunu sənə kim verdi?

– İten, sənə dəxli yoxdur. – Bir qurtum alıb, butulkanı birtəhər yerə qoydu. Rəngi yerinə gəldi. Öz-özünə gül-məyə başladı. – Dostum iş barədə danışmaq istəyirdi. Amma mən onu fırlatdım. O, elə başlamaq istədi ki, mən dəmləşdim. Heç bilmədi mən belə tez... İten, sən də iş danışmaq istəyirsən? Elədirsə, mən yenə sönüm.

– Denni, mənə qarşı nəyə hiss edirsən? İnanırsan? Bir az da olsa, xətrimi istəyirsən?

– Əlbəttə, istəyirəm. Amma iş ondadır ki, mən bir əyyaşam. Əyyaş ən çox içki sevər.

– Pul tapsam, müalicə olunarsan?

Özünü tez toparlaya bilməyi, çox normal və sərbəst tərzilə mənə təəccübləndirirdi.

– İten, tutaq ki, dedim istəyirəm. Axı sən əyyaşları yaxşı tanıyırsan. Mən pulu səndən alıb hamısını içkiyə verə bilərəm.

– Mən özüm aparıb xəstəxanaya ödəyərəm.

– Başa düş, məmnuniyyətlə gedər, bir-iki gün sonra da qaçaram ordan. İten, əyyaş etibar olmaz. Bunu sən

heç cür başa düşmürsən. Nə desən, nə etsən, xeyri olmayacaq. Qaçacaq yenə.

– Yaxşılaşmaq istəmirsən, Denni?

– Demək ki, istəmirəm. Məncə, nə istədiyimi yaxşı bilirsən. – Butulkanı yenə başına çəkdi və mən bir daha içkinin iti təsirinə heyran qaldım. O nəinki tanıdığım Denni olmuşdu, hətta duyğuları və dərrakəsi elə itiləşmişdi ki, sanki, fikrimi də oxuyurdu. – Bu halıma heç güvənmə. – dedi. – Ötəridir. Spirit əvvəlcə qüvvətləndirir, sonra süstləşdirir. Ümid edirəm ki, mən özümdən gedəndə sən artıq burada olmazsan. İndi sarsaqklamıram, hələ ki özümdəyəm.

Sonra şam işığında işıldayan nəmli gözləri mənə zilləndi.

– İten, – dedi, – məni müalicə etdirmək istəyirsən.

Sənin o qədər pulun yoxdur axı, İten.

– Taparam. Meriyə qardaşından bir az pul qalıb.

– Sən o pulu mənə verəcəksən?

– Hə.

– Əyyaşə etibar olmadığını bilə-bilə? Hətta pulunu alıb səni məyus edəcəyimi bilərək yenə də verəcəksən?

– Denni, bu vəziyyətinlə məni daha çox məyus edirsən. Səni yuxuda görmüşəm. O köhnə yerimizdəydik... Yadındadır?

Butulkanı yerdən götürüb:

– Yox, hələ yox. Lazım deyil. İten... Əyyaşə əsla, əsla inanma. Beynimdə elə bir nöqtə var ki, özümdən getdiyim, hətta ölü kimi olduğum vaxtlarda belə işləyir. Orada heç də yaxşı şeylər fırlanmır. Bax indi, bu dəqiqə mən sənin dostun olmuş o adamam. Sənə yalandan deyirdim ki, sönürəm. Ah... Dəmləşməyinə dəmləşirəm, amma butulka ağılımdan heç çıxmır.

– Qulaq as, – dedim. – Qoy deyim, sonra elə bilmə ki... Yəni məndən şübhələnməyəsən. İçkini sənə Beyker gətirib?

– Hə.

– Sənə nəsə imzalatmaq istədi?

– Hə. Amma mən caydım. – Öz-özünə gülməyə başladı və yenidən butulkanı dodaqlarına dayadı. Şam işığında gördüm ki, yarım qurtum ancaq içdi.

– Denni, səninlə danışmaq istədiyim şeylərdən biri də budur. O, bizim yeri istəyirdi?

– Hə.

– Bəs niyə satmadın?

– Məncə, sənə demişdim. O yer sayəsində mənə insan sayırlar. Hərçənd “insan” sözü mənə heç yaraşmır da.

– Satma, Denni. Nəbadə satasan. Dördəlli sarıl o yerə.

– Sənə nə?

– Qürurun üçün.

– Məndə qürur-zad qalmayıb. Sadəcə, təkəbbür qalıb ancaq.

– Var, Denni. Məndən pul istəyəndə utandın. Demək, qürurun var.

– Xeyr, dedim axı, kələk gəlirdim. Əyyaşlar bic olur, inan mənə. Məni görəndə üzə düşüb verdin o pulu. Elə bildin ki, utanıram. Amma utanmırdım. Sadəcə, içmək istəyirdim.

– Satma, Denni. O ərazinin qiyməti çox yüksəkdir. Beyker bunu bilir. Dəyərsiz yer olsa, almaq istəməzdi.

– Oranın nəyi dəyərlidir?

– Hava limanı salmaq üçün bu ətrafdakı ən hamar yer oradır.

– Ayclındır.

– Oranı əlində saxlaya bilsən, hər şeyi yenidən başlarsan, Denni. Qətiyyənlə buraxma. Müalicə olunarsan. Sağalandan sonra da əlində mayan olar. Özünə yuva qurarsan.

– Mənim heç yuvam da yoxdur... Bəlkə də, o yeri satın içkiyə versəm yaxşıdır. Yoxsa... külək qalxar, ağacdakı yuvanı salar, balaca sarı ətcəbala çəmənliyə qarışar¹.

– Bu sözləri o, ucadan oxudu və gülməyə başladı. – İten, sən də o yeri istəyirsən? Ona görə gəlmisən?

¹ Şair Çarlz Bleykin (1846–1903) sözlərinə bəstələnmiş bir nəğmədən

– İstəyirəm ki, sənə yaxşı olsun.

– Mənə belə də yaxşıdır.

– Başa düş, Denni. Sən heç nəsis, vecsiz adam olsaydın, başqa məsələ. Necə istəsən, yaşayardın. Amma gör neçə dənə hampanın gözü var o yerdə. Sənə möhtac olublar.

– Teylor çayırılığı... Hə, mən bu otlığa dördəlli sarılmayıam. Demək, mən də indi hampayam. – Rıqçətlə butulkaya baxdı.

– Denni, dedim sənə, o çayırılıq hava limanı üçün yeganə düz yerdir. Mal-mülk sahibi olan insan zəngin bir gəmidir. Deyilənə görə, səni yaxşı bir klinikaya qoymaq ən doğru hərəkət olar.

– Buna heç kimin cürəti çatmaz!

– Çatar... Həm də bunu comərdlik sayarlar. Hakimi tanıyırsan, qərar çıxardar ki, malını idarə edə bilmir. Biri ni də sənə qəyyum verir. Özü də mən bilirəm kimi və bütün bu haqq-hesab sənə baha başa gələr. Məsəfləri ödəmək üçün, əlbəttə ki, yeri satmalıdırlar. Çayırılığı almağa kimlərin hazır olacağını da indi özün təxmin elə.

Gözləri işildadi. Mənə qulaq asarkən ağzı açıq qalmışdı. Sonra baxışlarını başqa yönə çevirdi.

– İten, sən məni qorxutmağa çalışırsan. Amma münasib vaxt seçməmişən. Səhərçağı gəl. Elə bir vaxtda ki, soyuqdan üşüyüm, dünya yamyaşıl qusuntu içində olsun. İndi... Bu butulka mənim gücümü onqat artırır. – Əlindəki şüşəni qılinc kimi oynatdı. Şam işığında işıldayan gözləri, elə bil, çuxura düşmüşdü. – İten, sənə demişdim? Məncə, demişəm... Əyyaşın beyni başqa cür işləyir – çox sərt və hiyləgər.

– Amma mən başına gələcək şeylərdən danışırım.

– Haqlısan. Səninlə razıyam. Dediklərin mənə inandırıcı gəlir. Amma sən məni qorxutmaq əvəzinə içimdəki iblisi oyandırdın. Əyyaşın aciz olduğunu düşünən kim olur-olsun, böyük qələt eləyir. Əyyaş dediyin ayrı bir varlıqdır, ayrı özəlliyə malikdir. Mən özümü dişimlə, dırnağımla da olsa, qoruyaram. İndi bunu lap çox istəyirəm.

– Afərin! Mən səndən bunu eşitmək istəyirdim. – Viski

butulkasını tufəng kimi çiyinə dayayıb mənə tuşladı. Arpacıqdan baxırmış kimi gözünü qıyıb:

– Merinin pulunu mənə borc verəcəksən? – soruşdu.

– Hə.

– Zəmanət-zad olmadan?

– Hə.

– Pulunu qaytarmağım mindəbir ehtimal olsa belə?

– Hə.

– Əyyaşdan nə iyrenlik desən çıxar, İten. Bunu unutma. Heç mən də sənə inanmıram. Pulu mənə əlbəəl verəcəksən?

– Nə vaxt desən.

– Xəbərdar etdim səni.

– Mən verəcəm.

Bu dəfə butulkanı başına çəkib loqquldatdı. İçib qurtarandan sonra gözləri daha çox işıldayır, fəqət ilan kimi soyuq və laqeyd baxırdı.

– İten, pulu bu həftə verə bilərsən?

– Hə, verərəm.

– Çərşənbə günü olar?

– Olar.

– İndi üstündə iki dollar yoxdur?

Cibimdə elə vur-tut o qədər pul vardı; birdollarlıq əsginas, qalanı xırda – əlli, iyirmi beş, iki on, bir beş sentlik və üç dənə də penni. Bütün pulu mənə uzanan ovucuna qoydum.

Butulkanı axıracan içib yerə atdı.

– Səndən nəşə gözüm su içmir, İten. Min dollar elə ilkin müalicəyə gedəcək, bilirən?

– Qoy olsun.

– Mənlə oyun oynayırısan, İten. Bax bu, şahmat deyil, pokerdir. Mən vaxtilə yaxşı poker oynayırdım... Çox yaxşı. Sən indi məndəki çayırılığa oynayırısan. Düşünürsən ki, min dollarlıq içki məni gəbərdəcək və beləcə, hava limanı sənin olacaq.

– İyrənc şeylər danışırsan, Denni.

– İyrənc olduğumu demişdim sənə.

– Olmaz ki, sözdən söz çıxartmayasan?

– Xeyr. Amma mən özümü qorumağın yolunu bilirəm. Məni çoxdan tanıyırsan, İten. Sən elə bilirsən yadımda qalmamısan? Sən elə uşaqlıqdan dərrakəlisən. Di yaxşı, ağzım quruyub. Butulka da boşalıb. Mən çıxıram. Hə, demək, min dollar səndə!

– Oldu.

– Çərşənbə günü. Nağd olsun.

– Gətirəcəyəm.

– Nə yazı, nə imza...Heç nəsiz. İten, elə bilmə ki, mən həmin Dennyəm. Bax, bu dostum məni tamam dəyişib. Artıq məndə nə şərəf qalıb, nə də ki vicdan... Sənə ürək-dən güləcəm. Bundan artığına ümid etmə.

– Səndən yalnız özünü sınağağın istəyirəm.

– Əlbəttə, İten, söz verə bilərəm. Amma ümid edirəm ki, bir əyyaşın verdiyi sözün dəyəri olmadığına sənə inandıra bilməmişəm. Sən pulu gətir. İstədiyini qədər qala bilərsən. Öz evin bil. Mən gedirəm. Çərşənbə günü görüşərik, İten. – Köhnə əsgər çarpayısından qalxıb yorğanı arxasına fırlatdı. Sallana-sallana bayıra çıxdı. Şalvarının düymələri açıq idi.

Şamın əriyib nəlbəkədəki yağa qarışdığını seyr edərək bir müddət orada oturdum. Qumar söhbətindən başqa, dediklərinin hamısı düz idi. O qədər də dəyişməmişdi. Tanıdığım Denni Teylordan hələ də nəşə vardı onda. Yox, Denni kim olduğunu unuda bilməzdi, buna inanmıram. Mən Dennini sevirdim və dediyimi etməyə də hazır idim. Uzaqdan onun aydın və uca səslə oxuduğunu eşidirdim.

Qanadlı quş tək süzən qayığın

– Torpaq! Torpaq! – çığırır matrosları.

Kral olmaq üçün doğulmuş oğlan

Yüksəlir göylərə mavi sülardan.

Bir az oturandan sonra şamı söndürüb oranı tərk elədim. Küçə boyu evə doğru addımladım. Xidməti polis maşınında oturmuş Dovşan Villi hələ yatmamışdı.

– Görürəm, gecələr çox fırlanırsan.

– Özün bilirsən ki...

– Hə, əlbəttə! Yaz gəlib, qan qaynayan vaxtdır.

Meri yatırdı. Üzündə təbəssüm vardı. Amma yanına girəndə qımıldandı. Çəkdiyim sıxıntılar soyuq sancı kimi qarınma dolmuşdu. Meri çönüb mənə sarıldı. Təzə biçilmiş ot tək qoxuyan isti qucağına basdı mənə. Ona ehtiyacım vardı. Çəkdiyim iztirabların tədricən azalacağını bildirdim. Amma indi Meriyə çox ehtiyac duyurdum. Doğrudan oyanıb-oyanmadığını bilmirdim. Yuxusunda belə ona möhtac olduğumu hiss edirdi.

Bir azdan yuxusu qaçdı.

– Yəqin, acmısan, – dedi.

– Hə, gözəl Helenam.

– Nə istəyirsən?

– Soğanlı sendviç... İki dənə. Çovdar çörəyində, soğanlı olsun.

– Yatar qarına biri bəsdir.

– Sən istəmirsən?

– Əlbəttə, istəyirəm.

Pilləkənləri sakitcə endi. Az sonra sendviçlər, bir qutu süd və iki stəkanla geri döndü.

Soğan çox acı idi.

– Meri, gözəlim... – dedim.

– Ağzındakını ud, sonra danış.

– Sən, doğrudan, mənim işlərimi bilmək istəmirsən?

– Hə...

– Bir iş var. Min dollar lazımdır.

– Cənab Beykerin dediyi işdir?

– Haradasa. Amma onun xəbəri yoxdur.

– Elə isə, bir çek yaz.

– Xeyr, sevgilim. Bu pulu nağd istəyirəm. Bankda də ki, yeni mebel, nə bilim, xalça- filan alacaqsan.

– Mənim axı belə bir niyyətim yoxdur.

– Var.

– Sirdir?

– Dedin ki, bilmək istəmirsən.

– Hə... Dedim. Belə daha yaxşı olar. Soğan yaman acıdır. Səncə, cənab Beyker özü bu işə girişərdi?

– Bacarsaydı, iş ona qalacaqdı.

– Pulu nə vaxt istəyirsən?

– Sabah.

– Bu soğanı yeyə bilməyəcəm. Deyəsən, üstümdən də iy gəlir.

– Sən mənim canımsan.

– Maruellodan baş açmadım.

– Nəyi nəzərdə tutursan?

– Evimizə gəlməyini, həm də karamellə.

– Tanrının da işindən baş açmaq olmur.

– Küfr danışma. Pasxa hələ çıxmayıb.

– Çıxıb. Saat ikiyə on beş dəqiqə işləyir.

– Gözəl Tanrım! Yaxşısı budur, sən bizi yuxuya ver.

– Aaa... Bu ki Şekspirdəndir!

– Hər şeyə lağ edirsən.

Amma zarafat etmirdim. Sıxıntılarım keçməmişdi. Ağrıyırdım... Bəzən öz-özümə “niyə ağrıyıram?” deyə sual etmək istəyirəm. İnsan hər şeyə öyrəşə bilir, amma vaxt lazımdır. Vaxtilə dinamit zavodunda nitroqliserin daşımaq işinə girmişdim. Təhlükəli iş olduğu üçün əməkhaqqı da yüksək idi. Əvvəl-əvvəl hər addımı ehtiyatla atırdım. Amma heç bir həftə keçmədi ki, mənə hər şey adi bir iş kimi görünməyə başladı. İşə bax, mən hətta baqqalda da işləməyə öyrəşdim. Sən demə, insan heç istəmədiyi, özünə sığışdırmadığı işlərə də öyrəşərmiş.

Qaranlıqda sarı-qırmızı ləpələr gözlərim önündə sayrışarkən öz-özümdən vicdan deyilən şeyin nə olduğunu soruşdum. Yolu tutandan sonra yönümü dəyişəcəyimi, yaxud da kompası doxsan dərəcə oynadıb-oynatmayacağımi soruşdum. Mənə elə gəldi ki, o yolu getməyi bacararam.

Məndə həyata yeni bir baxış açılmışdı və bu, məni çox məmnun edirdi. Sanki, bu vaxtacan hiss etmədiyim bir güc qazanmış, yaxud uşaq vaxtı xəyal etdiyim, qanadlanıb uça bilmək kimi bir arzum yerinə yetmişdi. Tez-tez

hadisələri, mənzərələri, söhbətləri təkrarlayır, ilk baxışda diqqətimdən yayınan detalları yenidən canlandırırıdım.

Meri Maruellonun bizə yumru karamel gətirməyini qeyri-adi hal sayırdı. Merinin hisslərinə inanıram. Mən Maruellonun bu hərəkətini onu aldatmadığım üçün etdiyi bir təşəkkür ziyarəti kimi qəbul etmişdim. Amma Merinin sualı mənə bildiyim, amma diqqətimdən qaçan başqa bir şeyi də xatırlatdı. Maruello keçmişdə olanlar üçün mükafat verməzdi. O yalnız gələcək şeylər üçün rüşvət verərdi. Özünə faydalı ola biləcəyim üçün mənə bu cür diqqət göstərirdi. İş öyüdlərini və Siciliya haqqında danışdıqlarımızı xatırlamağa çalışdım. Yenə haradasa içində qurd düşmüşdü, xoflanırdı, elə bil. Nəsə məndən umacağı vardı, ya da başqa bir şeyə ehtiyac duyurdu. Bunu anlamaq mümkün idi. Ondan bir şey istəmiş olsaydım, qətiyyətlə rədd edərdi. Nəsə verərsə də, yalnız fikirli, qəmgin vaxtlarda verər. Maruellonu bir tərəfə buraxıb Mərcini düşünməyə başladım. Mərci... Bu ad hər şeydən öncə mənə onun hansı yaşda olduğunu düşündürür. "Hey səni düşünürəm, Mərci. Dünyanı verərdim ki..."

Mərci barədə düşüncələrimi tavanda sayrısan qırmızı ləpələr əvəzlədi. Xeyli müddət, təxminən, iki il o, mənim üçün arvadımın rəfiqəsi, haqqındakı söhbətlərə qulaq vermədiyim missis Mərci Yanq Hant idi. Sonra birdən-birə Mərci Yanq Hant, daha sonra da Mərci kimi ortaya çıxdı. Deyəsən, Böyük Cümədən əvvəl də dükanə gəlmişdi, amma xatırlamıram. Ancaq o gün özünü bürüzə verdi. Məxsusi mənim üçün gəlmişdi. Əvvəllər mən ona əhəmiyyət vermədiyim kimi, eyni qaydada o da mənə laqeyd idi. Amma artıq o andan etibarən Mərci mənim üçün dəyişdi. Bəs onun istədiyi nədir? Olmaya, başlarına iş-güc qəhət olan bu cür qadınlar bilərəkdən ədavət salmaq istəyirlər? Yoxsa hansısa bir plana görə hərəkət edir? Mənə elə gəlir ki, özünü mənə tanıtmaya, diqqətimi cəlb etməyə çalışır. İkinci dəfə fala xoş niyyətlə baxdığına əmin idim. Sonra hər şeyi alt-üst edən nəsə oldu. Nə mən, nə də Meri onun ovqatını pozacaq bir söz demə-

mişdik. Görəsən, doğrudan, ilan görmüşdü? Bu, ən sadə izah və doğru olan idi. Bəlkə də, həqiqətən, bəsirəti güclü olduğuna görə başqalarının beyninə nüfuz edə bilirdi. Məni bir dəyişiklik içində olduğuma inandırmışdı. Getmə-yə niyyəti olmadığı halda onu Montauka çəkən, komisyonçu ilə görüşdürən, hər şeyi Maruelloya söyləməsinə səbəb nə idi? Nədənə, Mərcinin istəmədiyi şeyi tez bürüzə verən adam olduğuna inanıram. Çardaqdakı kitab rəflərimizdən birində maraqlı bir bioqrafiya olmalıdır. Deyəsən, Berinq haqqında... Yox, yox, Baranov – 1800-cü ilin əvvəllərində Alyaskanın rus qubernatoru Aleksandr Baranovun bioqrafiyası. Bəlkə, orada Alyaskadakı cadugərlər həbsxanası haqqında da nəsə tapmaq olardı. Uydurma olması mümkün deyil. Gərək baxam. Merini oyandırmadan çardağa qalxmağı düşündüm.

Elə bu vaxt köhnə palıd ağacından döşənmiş pilləkənlərin cırlıdadığını eşitdim. İkinci, üçüncü dəfə cırlıdadı... Taxtalar evdəki hərərətdən quruyub boşalmışdı. Başa düşdüm ki, qızım Ellen evin içində yuxulu gəzir.

Əlbəttə, mən qızımı çox sevirəm. Amma bəzən o, məni yaman qorxudur. Çünki onun təbiətində dərrakə və istiqanlıq qədər də paxıllıq var. Qardaşına həmişə paxıllıq edir. Məni də tez-tez qısqanır. Mənə elə gəlir ki, o, cinsəl məsələlərlə maraqlanmağa çox erkən başlayıb. Bəlkə də, bu ancaq atalara belə gəlir. Hələ kiçik yaşlarında, utanmaq bilmədiyi vaxtlarda kişilərə qarşı marağı ilə adamı lap mat qoyurdu. Sonra kişi və qadın arasındakı fərqi anlamağa başladı. Onun hərəkətlərində jurnal səhifələrində təsvir olunan mələksima məsumluqdan əsər-ələmət yoxdur. Ev onun enerjisi ilə qaynayır, divarlar da, sanki, tir-tir əsirdi. Hardasa oxumuşdum ki, orta əsrlərdə həddi-büluğa çatmış qızların sehrə, caduya bağlı olduqlarına inanıblar. Doğrusu, belə olmadığına əmin deyiləm. Bir dəfə zarafatla evimizdə damdabaca gəzdiyini söyləmişdim. Divardakı rəsmlər öz-özünə asılıqandan qopur, qab-qacaq qəfildən düşüb qırılırdı. Ara-sıra çardaqdan və zirzəmidən taqqıltı, guppultu səsləri də eşidilirdi. Bunlara

nəyin səbəb olduğunu bilmirdim, amma marağ naminə gözümlə həmişə Ellenin üstündə idi. Xəlvət girib-çıxdığı yerlərə göz qoyurdum. Pişik kimi gecə gəzirdi. Taqqıltı, guppultu, düşüb qırılan şeylərlə əlaqəsi olmadığına özümü inandırmışam. Hərçənd Ellen evdə olmayanda bu şeylərin heç biri olmur.

Yadımdadır, uşaq vaxtı eşitmişdim ki, bizim bu köhnə Houli evində pirat əcdadlarımdan birinin ruhu hərlənir. Amma yazılı xatirələrdən və bir də öz şəxsi müşahidələrimdən bilirəm ki, necə lazımdır gəzib-dolaşan, hətta inildəyən bu ruh təbiiyəli ruh idi. Pılləkənlər onun görünməz ağırlığı altında cınıldayardı. Nəsə bir ölüm-itim yaxınlaşanda üsulluca divarlara vurardı. Halbuki damdabaca tamam başqa xislətli – məkrli, bədxah və qisasçı olur. Dəyərsiz bir şey qırdığını xatırlamıram. Amma sonradan yoxa çıxdı... Onun varlığına inanmaq istəmirdim. Bir növ, bizim ailə zarafatımız olmuşdu. Amma zarafat bir yana, damdabacanın qırdığı rəsmlər, qab-qacaq da bir yanaydı...

Damdabaca gedəndən sonra Ellen indiki kimi yuxuda durub gəzməyə başladı. Mən onun asta və ağır addımlarla pılləkənləri endiyini eşidirdim. O anda Meri dərinləndən ah çəkib öz-özünə mızıldandı. Bayırda külək əsməyə başlamışdı. Titrəyən yarpaqların kölgəsi tavanda rəqs edirdi.

Yavaşca yataqdan qalxdım. Xalatıma sarıldım. Hamı kimi mən də lunatıqların ürkdülərək oyandırılmasının düzgün olmadığını bilirəm. Sözlərimdən elə çıxır ki, mən öz qızımı sevmirəm. Elə deyil, onu çox sevirəm. Amma Elleni başa düşmədiyim üçün bir az qorxuram.

Bizim pılləkənlərin divara yaxın kənarına basanda cınıldamır. Mən bunu bir kərə gecəyanı gəzintidən qayıdıb oğru pişik kimi otağımıza çıxanda kəşf etmişəm. Merini oyatmaq istəməyəndə pılləkənləri bu üsulla çıxıbdüşürəm. İndi də bu cür etdim... Səssizcə aşağı endim. Qaranlıqda yığılmamaq üçün bir əlimlə də divanı tuturdum. Küçədəki çirağın zəif işığı pəncərədən tor kimi içəri süzülürdü. Elleni görə bildirdim. Ağappaq gecə köynə-

yində, sanki, nura boyanmışdı. Təkcə üzünü kölgə örtürdü. Qollarına, əllərinə də işıq düşürdü. Xırda ailə yadigarlarını topladığımız servantin qarşısında dayanmışdı. Dənizə aid oyma işləri, içində avarçəkənlər oturmuş kiçik qayıq maketləri, suvenirilər... Hamısı da gavağın təkiri iri balina və morj dişlərindən yonulmuşdur. Burada gövdəsi laklanıb parlaqlanmış, bozarmış tozlu yelkənləri və kəndirləri çəkilməmiş “*Belle Adair*”in kiçik maketi var. Bir vaxtlar balinaçı gəmiləri ilə Çin dənizini talayan qoca kapitanların Şərqdən gətirdiyi *chinoiserie*¹ fiqurları, abnos ağacından və fil sümüyündən yonulmuş işlər, gülümsəyən və ciddi tanrılar, kirlənmiş mağmun Buddha heykəlləri, çəhrayı kvardsdan, sabundaşından, lacivərd rəngli yaşəmdən – hə, özü də xalis jadeitdən oyulmuş gül fiqurları, büllur, gözəl incə qədəhlər də var. Bu əşyalar arasında dəyərlı şeylər çoxdur; məsələn, balaca at fiqurları. Bir az kobud yonulmalarına baxmayaraq, çox canlı görünürlər. Belə dəyərlı şeylər bizə ancaq təsadüfən gəlib çata bilərdi. Bəyəm işigücü balina ovu olan o dənizçilər yaxşını pisdən ayıra bilərdilər? Bəlkə, mən səhv düşünürəm? Yoxsa seçə bilmişlər?

Bu aynalı servantu mən həmişə böyüklərimdənqalma müqəddəs bir yer saymışam. Babalarım məxsus Roma maskalarını, *lares and penates*² rəmzlərini, nə vaxtsa Aydan düşmüş mübarək daş və bir çox dəyərlı əşyaları burada saxlayırıq. Bizdə həтта mandraqora – abdüssalam rışəsi də var. Bir də əsl su pərisi düzəldiblər. Pırtlaşıq tüklü meymun bədəni ilə balıq quyuğunu tikərək bir-birinə calayıblar. Üstündən xeyli vaxt keçdiyindən artıq quruyub büzüşüb, tikişləri boşalıb. Amma kiçik dişlərini ağardaraq hələ də eyni yırtıcı təbəssümlə gülümsəyir.

Məncə, hər ailənin özünə aid talismanı, nəsilədən-nəsilə ötürülərək doğmalaşan, rahatlıq gətirən bir əşyası var. Bizimki, necə deyim... kvars, yaşəm və ya sabundaşı kimi bir daşdır, həm də yupyumru. Talismanın üstü qıvrım,

¹ Çinlilərin düzəltdiyi qəribə bəzək əşyaları

² Qədim Roma əsatirləri: vətəni və yurdu qoruyan ruqlar

durmadan hərəkət edir kimi görünən, fəqət əslində heç qımıldanmayan qarışıq cizgilərlə bəzəklidir. Canlı bir daşdır, sanki. Amma üzərindəki o nəhayətsiz cizgilərin nə başı var, nə quyruğu... Nə əvvəli, nə də ki sonu. Bu parlaq daşın səthi sürüşkən deyil. Dəri kimi yumşaq, yapışqan xassəli bu daş həmişə ilıq olur. İçi görünməyə də, arxasını göstərmir heç. Mən bildiyimə görə, bu daşı qanı qanımdan olan bir dənizçi nə vaxtsa Çindən gətirib. Sehrlidir... Adam ona baxdıqca baxmaq, toxunmaq, üzünə sürtmək, oxşamaq istəyir. Bu qəribə sehrli daş həmişə servantda durur. Uşaqlıq, yeniyetmə və hətta həddi-büluğ çağlarımda bu daşa toxunmağıma, əlimə götürməyə icazəm olsa da, başqa heç hara apara bilməzdim. Rəngi və cizgiləri ovqatıma, keçirdiyim hisslərə görə dəyişə bilir. Bir dəfə yetkinlik çağında o daş mənə qadın sinəsi kimi görünmüşdü və mən bundan çox həyəcanlanmışdım, sinəmə hərət dolmuşdu. Sonralar onu içi sirlərlə dolu bir insan beyninə bənzətdirdim. Sanki, bu beyinin içində öz-özünə kilidlənmiş, heç bir cavab istəməyən saysız-hesabsız suallar döyünürdü. Servantın şüşə qapısı üzərində açarı həmişə içində olan köhnə mis bir kilidi də var.

Mənim yuxulu qızım talismanı götürüb barmaqlarını üzərində gəzdirdirdi, canlı bir varlıq kimi nəvazişlə oxşayırdı. O, daşı hələ formalaşmamış sinəsinə basdı, sonra yanağında gəzdirdi, qulağından aşağı apardı. Südəmər körpə kimi imsilədi. Dodağının altında mahnıdan çox həsrət və məmnunluq iniltisi kimi yumşaq bir zümzümə vardı. Ellenin əlinin ayarı yoxdur. Elə bil, bu qızda qırıbtökməyə bir həvəs var. Daşı salıb parçalayar və ya haradasa gizlədər deyə ürəyim əsdi. Amma gördüm ki yox, o, sanki, öz körpəsini oxşayan bir anaya çevrilibdir.

Onu ürkütmədən necə oyandıрмаğı düşünürdüm. Görəsən, yuxuda gəzənləri niyə oyadırlar? Qorxurlar ki, onlar özlərinə xətər yetirər? Eşitdiyimə görə, qəfil oyadılsalar, havalı qala bilərlər. Yoxsa yuxuda gəzməkdən zərər gəlməz. Bir də axı niyə oyandırmalıyam? O ki qorxulu yuxu, kabus görmür. Əksinə, oyaq vaxtı dadmaq

mümkün olmayan bir sevgi və bərabərlik içindədir. Bunu pozmağa nə haqqım var? Onu gözləməkdən ötrü öz dərin kresloma oturdum.

Çöldəki işığın mığmığa buludu təkli döndür burulan şölələri parça-parça yarıqaranlıq otağa dolurdu. Bəlkə də, əslində, heç belə deyildi, yorğunluqdan gözümə elə görünürdü. Amma çox inandırıcı idi. Qızım Ellen isə, həqiqətən, şəfəq saçır və bu şəfəq təkcə onun ağ köynəyindən yayılmırdı, bənizi də nurlu idi. Üzünü görə bildim. Otaq bir az da qaranlıq olsaydı, görəmməzdim. Fəqət gördüyüm kiçik bir qız çöhrəsi deyildi. Yaşlı da deyildi... Yetkinlik çağının aydın cizgiləri ilə şəkillənmiş bir üz quruluşuna malik idi mənim qızım. Dodaqları həmişəkindən də bərk sıxılmışdı.

Az sonra Ellen talismanı ehtiyatla yerinə qoydu. Servantın şüşə qapısını örtüdü, kilidi çevirdikdən sonra döndür getdi. Oturduğum kreslonun düz qabağından keçib pilləkənləri çıxdı. Ağlıma iki şey gəldi: birincisi, Ellenin uşaq kimi yox, artıq özünü dərk edən bir qadın kimi yeriməsi idi. İkincisi isə yeriyərkən ətrafa şəfəq saçması... Bəlkə də, mən belə təsəvvür edirdim. Amma gerçək olan üçüncü bir şey də vardı – pilləkənləri çıxarkən ayaqları altındakı taxtalar cırıldı. Yəqin, o da taxtaların şikayət etmədiyi həmin yerlə, divar kənarı ilə çıxırdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra durub arxasınca getdim. Yerinə girmişdi. Üstünü örtüb, mışıl- mışıl yatırdı. Çöhrəsi yatmış uşaq çöhrəsiydi.

Arxayın olmaqdan ötrü pilləkənləri yenidən enməli oldum. Servantın qapısını açıb sehrli daşı əlimə aldım. Ellenin hərərəti daşı isitmişdi. Uşaqılıqda olduğu kimi, şəhadət barmağımı daşın üzərində gəzdirdim. Bu, məni rahatladırırdı. Özümü Ellənə daha yaxın hiss edirdim.

Görəsən, bu daş Elleni də mənə – Houllilərə yaxınlaşdırırmı?

IX FƏSİL

Bazar ertəsi yazın vəfasızlığı özünü göstərdi. Baharın ilıq nəfəsinə güvənib pərvazlaşan ağacların yarpaqlarını tökən şiddətli külək, soyuq yağış, sanki, qışı geri qaytar-mışdı. Çəmənlikdə oynamağa həvəsli, həyasız sərçələr küləkdə pərən-pərən düşərək cıkkıldəşir, sanki, havaya söylənirdilər.

Quyruğunu döyüş bayrağı kimi dımdık tutub sülən-məkdə olan Red Beykerə yolüstü salam verdim. Köhnə dostumdur. Yağışdan qorunmaq üçün gözlərini qırpırdı. Üzümü ona tutub dedim: “Bundan belə bizimki tutmaz, sadəcə, üzdə dost ola bilərik. Niyəsini deyim ki, biləsən – artıq mən də sən kimi üzə gülürəm. Sən yal, mənse bir tlkə çörək uğrunda bəzən heç düz gəlmədiyimiz adamlara təbəssüm göstəririk. Bizimki quyruğumuz çarı arasından çıxanacandır”. Ona çox söz deyə bilərdim, di gəl ki, çor dəymiş kimi titrəyib uzaqlaşdı.

Elə həmin dəqiqə Mörfi göründü. Bəlkə də, kənardan mənə göz qoyurmuş.

– Yaman axmaq havadır, – dedi. Neylon pləşinin ətkələri gah qalxır, gah da ayaqlarına bürünürdü. – Deyir, dünən bizim bossa qonaq getmisən.

– Məsləhətə getmişdim. Sağ olsun, çaya da qonaq elədi.

– Əlbəttə, etməlidir. Evinə getmisən axı.

– Bilirsən, məsləhətli don gen olar. Amma məsləhət əgər səni qane edirsə, öz fikrinlə üst-üstə düşürsə, qəbul olunmalıdır.

– Yəqin, sərmayə məsələsidir.

– Meri təzə mebel almaq istəyir. Qadınlara görə, ən yaxşı sərmayə elə ev üçün alınmış şeylərdir. Almaq istədikləri şeyi də əvvəlcədən ağızdolusu tərifləyirlər.

– Təkcə qadınlar deyil, – dedi Mörfi, – elə mən də.

– Nə isə. Öz puludur, özü bilər. Amma istəyir bir az ucuz başa gəlsin.

Hai küçəsinin tinindəki “*Rapp’s Toys*” dükanından

dəmir bir lövhənin qopub yuvarlandığını gördük, lap yol hadisələrindəki kimi guppultulu səs çıxardı.

– Bura bax, eşitdim səninki İtaliyaya gedir. Elədir?

– Xəbərim yoxdur. Bu vaxtacan niyə getmədiyi də mənə çatmır. İtalyanlar ailələrinə bağlı olurlar.

– Vaxtın varsa, bir fincan qəhvə içək.

– Dükanı süpürüb sahmana salmalıyam. Bayram ertəsi tör-töküntü çox olur.

– Yaxşı görək! Bir az da kefinə bax. Cənab Beykerin yaxın dostu qəhvə içməyə də vaxt tapmalıdır.

Kinayəli demirdi. Mörfi istədiyi sözü səmimi və məsumanə tərzdə deməyi bacarır.

Bəlkə də, bu şəhərcikdə yeganə insan mən idim ki, bu neçə ildə bir kərə də olsun səhər-səhər “Foremaster”ə qəhvə içməyə getməmişəm. Halbuki çoxlarına görə bu bir adət, mənə görə isə klub əyləncəsi kimi bir şey idi. Piştaxtanın yanındakı kətillərdə oturduq. Vaxtilə bir məktəbdə oxuduğum miss Link qəhvəmizi elə süzdü ki, bir damcı da nəlbəkiyə düşmədi. İçində quru süd olan tənəkə qabı da fincanlara tərəf uzatdı. Sonra da kağıza bükülü, oyun zəri boyda iki kəsmə qənd qoydu hərəyə. Mörfi bu qəndləri görcək “ilan gözü!” deyərək uşaq kimi sevindi.

Miss Link... Adına yapışmış bu “miss” kəlməsi həyatına da sirayət edib. Məncə, o, bundan əsla qurtulmayaacaq. İldən-ilə burnu daha çox qızarır. İçməkdən deyil, sinusiti¹ var.

– Sabahın xeyir, İten, – dedi. – Nə əcəb səndən, gün ha yandan çıxıb?

– Məni bu dartıb gətirdi, – dedim və səmimiyyət xatirinə, – Eni, – deyə, adını da əlavə etdim.

Tapança atəşinə tuş gələn adamlar kimi başını bir həmlə ilə geriyyə doğru apardı. Köhnə günləri xatırladığını anlayıb gülümsədi. Elə o an beşinci sinifdə oxuyan həmin qırmızıburun qız olduğu kimi gözlərimin önünə gəldi.

¹ Sinusit – xroniki zökəm

– Səni gördüyümə şad oldum, İten, – dedi və salfetlə burununu sildi.

– Eşidəndə lap məəttəl qaldım. – dedi Mörfi. Əlindəki qəndin kağızını soyurdu. Dırnaqları parıltılı idi. – Əvvəlcə ağına bir fikir gəlir. Düşünüb-daşırırsan. O fikrə o qədər aludə olursan ki, ta ən doğru olduğuna inanırsan. Amma sonra yanıldığını görəndə qol-qanadın sallanır.

– Nə dediyini başa düşmürəm.

– Elə mən özüm də. Bu zəhrimarı kağıza niyə bükürlər ee?! Qəndqabıda verəmməzlər, elə bil.

– Yəqin, qənddana qoyanda çox işlənilir. Qənaət edirlər.

– Məncə də. Bir müddət ancaq qəndlə dolanan bir nəfər tanıyıram. Avtomata dadanmışdı. On sent atıb bir stəkan qəhvə doldurur, yarisını ancaq içirdi. Amma nə qədər qənd götürüb yeyirdi. Zalım oğlu ölmədi heç.

Yenə haqqında danışdığı bu adamın onun özü – Mörfi olub-olmadığını düşündüm. Bir az qaba, qəribə adamdır. Yaşını bildirmir, dırnaqlarının manikürünə qədər fikir verən biridir. Həmişə məntiqlə düşünən çox savadlı bir adam olsa da, iş həyatında irəli gedə bilməmişdi. Nitqindəki bayağı, vulqar kəlmələr onun erudisiyasına kölgə salırdı.

– Ona görə qəhvəni bir qəndlə içirsən? – soruşdum. Dişlərini ağartdı.

– Mənim öz prinsipim var. Bir adam nə qədər pis günə düşür-düşsün, vecimə almıram. Demək ki, o adam özü özünə eləyib. Həyat prinsipi yol kənarındakı hərəkət nişanlarına bənzəyir. Əməl etməsən, uçuruma yuvarlanırsan. Zənnimdə heç yanılmıram. Sənin şefindən də gözüm su içmir.

Xeyli vaxt idi evdən başqa heç yerdə qəhvə içmədim. Bəyənmədim. Amma qaynar idi. Tünd qəhvə olduğunu köynəyimə düşən ləkədən bildim.

– Yenə nə demək istədiyini başa düşmədim.

– Harada şübhələndiyimi tapmağa çalışıram. Guya, qırx ildir burada olduğunu deyir. Olsa- olsa, otuz beş, ya da otuz yeddi il olar. Amma qırx il olmaz. İnanmıram.

– Nə dediyini başa düşmürəm. Lap başımı itirdim.

– Belə çıxır ki, bura 1920-də gəlib. Yenə başa düşmədin? Bilirsən, bank sektorunda işləyən adam insanların durumunu dərhal anlaya bilməlidir, tükü-tükdən seçməlidir. Tezliklə sən də çox şey öyrənəcəksən, gözün açılacaq. Həm də ağına gəlməyəcək dərəcədə. Onda belə şeyləri tez tutacaqsan. Bəlkə, elə doğrudan 1920-də gəlib? Ola bilər mən yanlışım.

Qəhvəmi içib qurtardım.

– Dükanı süpürməliyəm. Gərək gedim, yoxsa çətdir-maram, – dedim.

– Heç səndən də baş açmıram, – Mörfi dedi. – Özün gəlib soruşsaydın, bəlkə də, deməzdim. Madam ki soruşmursan, qoy, heç olmasa, mən deyim: ilk immiqrasiya qanunu 1921-ci ildə qəbul olunub.

– Nə olsun ki?

– 1920-də gələ bilər, amma 21-də mümkün deyil.

– Nə var axı bunda?

– Mənə elə gəlir ki, o, bura 1921-dən sonra gəlib. Həm də qaçaq yolla. Buna görə İtaliyaya gedə bilmir. Çünki pasport ala bilməz.

– Aman Tanrım! Nə yaxşı ki, mən bank işçisi deyiləm.

– Bankda işləsəydin, bəlkə, məndən də çox bilərdin. Mən çox çərənciyəm. Əgər, doğrudan, İtaliyaya gedirsə, demək, mən yanlışım. Gözlə, indi gəlirəm. Qəhvənin pulunu mən verəcəm.

– Salamət qal, Eni, – dedim.

– Yenə gəl, İten! Buralara heç gəlmirsən.

– Yaxşı, gələrəm.

Küçəni keçərkən Mörfi mənə tərəf döndü:

– Daha gedib o dələduzun yanında quş buraxma. Dalıca danışdığımın xəbəri olmasın. Qaçaqdır, nədir, özü bilər. Bizə nə qalıb? Yaxşı?

– Əşi, mənim nəyimə lazım?

– Yenə özümü saxlayammıram. O əlindəki qutuda nə gizlədirsən?

– Templyer şlyapasıdır. Lələyi saralıb. Aparıram görüm

ağarda bilərlər... Ailə yadigarıdır. Bizimkilər hələ Corc Vaşinqton ali rəhbər seçilməzdən əvvəl mason olublar.

– Vaşinqton barədə bunu bilmirdim. Cənab Beyker də masondur?

– Hə, onların da ailəsi.

Beləcə, gəlib döngəyə çatdıq. Mörfi əlini ciblərinə aparıb bankın arxa qapısının açarlarını axtardı.

– Yəqin, ona görə seyfi açanda mason ayinlərindəki kimi hamını bir yerə toplayır. Təkcə əlimizdə şam çatmır. Sanki, müqəddəs vəzifə daşıyırsınız.

– Mörfi, sən bu səhər yaman qeybət qırırsan. Görünür, Pasxa heç qəlbini arındırmayıb.

– Bunu mən həftənin səkkizinci günü biləcəm¹, – dedi. – Ciddi sözümdür, bizim iş elə ibadət kimi bir şeydir. Doqquza qalmış hamı bir nəfər kimi müqəddəslərin ən müqəddəsi önündə qul kimi müntəzir dayanır. Düz doqquz tamamda da Beyker Ata diz üstə çöküb seyfi açır və biz o Böyük Tanrı Pulun hüzurunda ehtiramla təzim edirik.

– Mörfi, sən axmaqlayırsan.

Bəlkə də. Sovxaya qalmış bu köhnə kilid də açardan başqa hər şeydən açılır.

Açarı xeyli oynatdı və qapını açanacan təpiklədi. Cibindən bir parça Kleenex salfeti çıxarıb kilidin dəliyinə soxuşdurdu. “Bu qapı riskli deyil?” – deyər soruşmaqdan özümü güclə saxladım. Amma soruşmasam da, o cavab verdi:

– Sovxanı təpikləməsən, öz-özünə açılmaz. Hər dəfə seyfi açandan sonra Beyker durub bir-bir qapıları yoxlayır. Bax ha, Maruello şübhələrimdən xəbər tutmasın. Yaxşı? Bu cür müştərilərnən zarafat etmək olmaz.

– Yaxşı, Mörfi, başa düşdüm. Xəbər tutmaz, narahat olma, – dedim və oradan aralandım. Küçəni keçib dükanın qapısına yaxınlaşdım. Gözlərim hər səhər içəri girməyə çalışan pişiyi axtardı. Amma oralarda yox idi.

Dükana girəndə içəri mənə, sanki, dəyişmiş, başqalaşmış kimi göründü. Əvvəllər diqqət etmədiyim şeylər

¹ Burada Amerika şairi və tənqidçisi Stenli Kunitzin “Məhşər həftənin səkkizinci günü olacaq” (1905) sözlərinə eyham vurulur.

gördüm. Dükanda mənə xoş gəlməyən, məni əsəbiləşdirən heç nə yox idi. Bunda təəccüblü nə var ki? Demək, dünyaya yeni gözlərlə, hətta yeni eynəklərlə baxmaq lazımdır. Beləcə, həyata baxışın dəyişir və qarşında yeni bir dünya canlanır.

Tualetdə sifondan sızan damcılının səsi gəlirdi. Marullo təzə sifon qoydurmamışdı, çünki suyun sayğacı yox idi. Heç kim də buna fikir vermir. Piştaxtanın qarşısına keçdim. Köhnə tipli tərəzinin üstündəki kiloluq daşı götürdüm, aparıb sifonun qolundan asdım. Su şırıltıyanan axmağa başladı. Şırıltı kəsmirdi. Suyun səsinə kənardan eşitmək üçün piştaxtanın yanına qayıtdım. Gur axan su çanağın içindən keçdikcə qabarıb loqquldayırdı. Bu səsi başqa heç bir səslə qarışdırmaq olmaz. Sonra kiloluq daşı təzədən aparıb tərəzinin üstündəki yerinə qoydum. Piştaxta arxasına keçdim. Rəflərə düzülmüş dinləyicilərim məni gözləyirdilər. Yazıqları elə sıx yığmışdım ki, tərənə bilmirdilər. Xüsusilə çərəzlərin düzüldüyü rəfdə “*Mickey Mouse*” maskası diqqətimi çəkdi. Allənə verdiyim sözü xatırladım. Üst rəflərdən mal endirmək üçün işlətdiyim taxtanı uzadıb bu “*Mickey Mouse*” qutularından birini götürdüm. Aparıb anbardakı paltomun altına qoydum. Təzədən piştaxta arxasındakı yerimə qayıtdım. Bu dəfə, sanki, o biri sıradakı “*Mickey Mouse*” mənə gülümsədi.

Əlimi konserv sıralarının arxasına uzadıb içində kassa üçün xırda pul saxladığımı boz kisəni çıxartdım. Sonra yadıma bir şey düşdü. Əlimi bir az da arxaya uzatdım. Nə vaxtdan bəri orada qalan yağlı, köhnə 38 kalibrli tapançanı tapdım. Bu bir gümüş “*Iver Johnson*” idi. Uzun müddət orada qaldığından gümüşü əpriyib ölgünləmişdi. Barabanı açıb giliz yerlərinə baxdım. Yamyasıl olduğunu gördüm. Yağlanmadığı üçün baraban yerində güclə fırlanırdı. Aldadıcı və bəlkə də, təhlükəli olan bu aləti kassanın altındakı siyirmənin içinə qoydum. Təmiz önlüklərdən birini açıb belimə bağladım.

Görəsən, elə bir adam varmı ki, yer üzündəki ən güclü insanların mübarizələri, davranışları və qərarları ona

maraqsız gəlsin? Bu insanlar doğuşdanmı güclü, fəzilətlidirlər, yoxsa onları bu yerə təsadüflər, xəyal gücü və ya kimlərinə uydurduğu hekayələr gətirib? Xeyli vaxtdır mən özüm xəyalımda qurduğum bir oyun oynayıram. Bu, məndə Mörfinin uğurlu bank soyğunları haqqındakı söhbətindən sonra başladı. Onun sözlərini atılmış bir uşaq sadələvhlüyü ilə, adi şeylər kimi qəbul etmişdim. Dükandakı həyat və cərəyan edən bütün proseslər qurduğum bu oyunda paralel olaraq yer almışdı – su sızan sifon, Allenin istədiyi “Mickey Mouse” maskası, bankdakı səyfaçma ayınlarınəcən hər şey... Ağlımda yeni-yeni hadisələr, görüntülər canlanırdı. Küşənin o başındakı qapının kilidinə soxulmuş salfet kağızı... Oyun get-gedə böyüyürdü. Bu səhər eşitdiklərim, gördüklərim beynimi çox məşğul etdi. Tualetdəki zəncirə ağırlıq asmaq beynimdəki oyuna ilk fiziki yardım idi. Köhnə tapançanı çıxartmağım ikincisi oldu. Və indi də vaxtı hesablayırdım. Oyun dəqiqliklə böyüyürdü.

Atamdanqalma, qalın gümüşü korpuslu, iri qara rəqəmli “Hamilton” saatını hələ də qolumda daşıyıram. Yaraşlıq olmasa da, vaxtı düz göstərməkdə mükəmməldir. Dükanı süpürməyə başlamazdan əvvəl həmişə qolumdan çıxarıb köynəyimin cibinə qoyuram. Saata baxdım. Doqquza düz beş dəqiqə qalmış dükanın qarşısını süpürməyə başlamışdım. Həftəsonunda bu qədər zibil yığılması görünməmiş şey idi. Yağış da bir yandan zirzibilli palçığa qatmışdı.

Atamın saati kimi bankımız da çox dəqiq işləyir. Düz doqquza beş dəqiqə qalmış cənab Beyker Elm küçəsində göründü. “Foremaster”də oturub çölə göz qoyan Harri Robertlə Edis Alden dərhal çölə çıxıb ona qoşuldular.

– Sabahınız xeyir, cənab Beyker, – səsləndim. – Sabahın xeyir, Edis. Sabahın xeyir, Harri.

– Sabahın xeyir olsun, İten. Süpürməkdənsə, şlanqla yusan yaxşıdır. – Bankın arxa qapısından içəri girdilər.

Süpürgəmi dükanın qapısına dayadım. Tərəzinin üstündəki daşı götürdüm. Kassanın arxasına keçib siyir-

məni açdım. Sürətli, amma ehtiyatlı davranırdım. Anbara girib daşı tualetlədkı zəncirdən asdım. Önlüyümün ətəyini belimə yığandan sonra plaşımı geyindim və arxa qapıdan çölə çıxdım. Qol saatımın qara əqrəbi on ikinin üstünə gəlđiyi an bələdiyyə binasının qülləsindəki saatın da danqılıtısı eşidildi. Küçə boyu səkkiz addım yeridikdən sonra iyirmi addım da beynimdə saydım. Sayarkən dodaq-larımı yox, əlimi tərpedirdim. On saniyə dayandım. Barmaq-larımı yüngülcə oynadaraq təkrar saymağa başladım. Bütün bu hərəkətlərimə beynimdə nəzarət edirdim. Yeridikcə əlim həm hərəkət edir, həm də sayırdı. İyirmi addım bir, səkkiz addım da bir saymışdım. İçəri girib arxa qapını bağladım. Plaşımı çıxarıb asdım. Kiloluq daşı zəncirdən ayıran kimi suyun şırıltısı kəsildi. Piştaxtaya qayıtdım. Siyirməni çəkib şlyapa qutusunu açdım. Sonra qapadıb, siyirməni bağladım. Bayıra çıxıb süpürgəmi götürdüm və saatıma baxdım. Ona düz iki dəqiqə iyirmi saniyə işləyirdi. Pis deyildi. Amma bir az da cəld tərənib hər şeyi iki dəqiqə içində həll etmək olardı.

Səkinin elə yarısını süpürmüşdüm ki, polis rəisi Stoni “Foremaster”dən çıxıb mənə tərəf gəlməyə başladı.

– Sabahın xeyir, İten. Tez gəl, iki yüz qram kərə yağı, yarım kilo bekon, bir şüşə süd, on dənə də yumurta ver.

– Baş üstə, rəis. Necə gedir işləriniz? – İstədiklərini hazırlayıb paketə yığdım.

– Yaxşıdır, – dedi. – Bir az əvvəl gəlmişdim, deyəsən, tualetdəydin.

– Soyutma yumurta yeyəndən sonra bir həftə qarnım düzəlmir. Qəbz oluram.

– Olan şeydir.

Deməli, hər şey qaydasındadır.

Dükandan çıxarkən:

– Sənin dostun Denni Teylorə nə olub? – soruşdu.

– Bilmirəm... Neyləyib ki?

– Yox, bir şey etməyib. Çox yaxşı görünürdü. Üstübaşı tərtemiz idi. Maşında oturmuşdum, gəlib mənə imzasını təsdiqlətdi.

– Nə imzası?
– Bilmədim. Əlində iki dənə kağız vardı. İmzalar vərəqin arxasında olduğundan bilmədim nəydi.

– İki kağız?
– Hə, iki dənə. İki dəfə imzaladı. Mən də hər birini təsdiqlədim.

– Ayıq idi?
– Elə görünürdü. Üzünü-başını qırxdırmış, qalstuk da taxmışdı.

– Kaş dediyin doğru ola, Rəis.

– Mən də inana bilmədim. Zavallı uşaq... Yenə də nəyəsə ümid edir. Di yaxşı, mən getdim. – Tələsik addımlarla uzaqlaşdı. Stoninin arvadı özündən iyirmi yaş cavanıdır. Geri qayıdıb səkinin üstündəki zibili xəkəndəzə yığdı.

Özümü yaxşı hiss etmərdim. Heç belə olmamışdım.

Bayram səhəri haqqındakı təxminimdə yanılmamışdım. Elə bil, şəhərcikdə hamının azuqəsi tükənmişdi. Meyvə-tərəvəz sifarişlərimiz günortadan sonra gələcəyi üçün alver etməyə mal az idi. Amma müştərilər nə vardısı, bir ucdan daşıyırdılar.

Maruello saat ona qalmış gəlib çıxdı. Kassanın başına keçdi və müştərilərdən pul almaqda mənə kömək elədi. İlk dəfə belə edirdi. Xeyli vaxt idi dükandakı işlərə əl atmırdı. Çox vaxt kənardə dayanıb baxar, sonra da sakitcə çıxıb gedərdi... İşin üstündə duran deyil. Amma bu səhər mal gələndə qutuları açmağa da kömək etdi. Məncə, nədənsə narahat idi. Altdan-altdan mənə göz qoyurdu. Danışmağa vaxtımız yox idi. Amma baxışlarını üzərimdə hiss edirdim. Məncə, rüsvəti rədd etdiyimə görə məni yoxlayırdı. Bəlkə də, Mörfi haqlıydı. Elə adamlar var ki, başqalarının dürüst hərəkətlərinə şübhə ilə yanaşib şərəfsiz motivlər axtarırlar. Həyatlarını poker oyunu kimi qumara çevirən adamlarda “görəsən, niyə belə edir?” kimi şübhə dolu bir düşüncə tərzı mövcuddur. Üzümde hiss etmədən içimdə güldüm.

Saat on birə yaxın Meri gəldi dükana. Təzə paltarını geyinmişdi. Sanki, yaxşı, amma riskli bir iş görmüş kimi

məmnun, həyəcanlı və gözəl görünürdü. Gördüyü iş, doğrudan da, riskli idi. Əlindəki sarımtıl zərfi mənə uzatdı.

– Bunu istəmişdin, – dedi. Maruelloya baxaraq, xoşlamadığı adamlara gülümsədiyi kimi, saxta təbəssümlə gülümsədi. Maruellodan zəhləsi gedir. Bu bir həqiqətdir ki, qadınlar ərlərinin kiməsə tabe olmağını götürürlər.

– Canım, təşəkkür edirəm, – dedim. – Çox diqqətli-sən. Gərək bağışlayasan, gözəl Kleopatram, mən indi səni qayıqla Nil seyrəngahına çıxara bilməyəcəyəm¹.

– Hə, görürəm, işin çoxdur, – dedi.

– Sən necə, işlərini tamamladın?

– Hə, əlbəttə. Al siyahını. Bunları axşama gətirə bilərənsən? Bilirəm, indi verməyəcəksən. İşin çoxdur.

– Mənə bir də soyutma yumurta vermə.

– Yaxşı, canım, vermərəm. Sənə bir il yumurta bişirməyəcəyəm.

– O yağlı-xəmirli Pasxa bişmələri də pisimi vurub.

– Mərci bu axşam bizi *Foremaster*ə yeməyə dəvət edib. Şikayətlənir ki, bizi heç qonaq etməyib.

– Lap yaxşı.

– Deyir evi çox darısqaldır. Ona görə restorana çağırır.

– Doğrudan?

– Səni işindən ayırmayım.

Maruellonun gözü əlimdəki sarımtıl zərfdəydi. Zərfi önlüyümün altından cibimə soxdum. Bank zərfi olduğunu başa düşmüşdü. Hiss edirdim ki, beynində ancaq bunu fikirləşir.

Meri:

– Cənab Maruello, konfetə görə sağ olun. İmkan tapıb təşəkkür edə bilmədim. Uşaqların çox xoşuna gəldi.

– Pasxa hədiyyəsi idi, – dedi Maruello. – Gözəl geyinmisiz. Yazı gətirmisiz artıq.

– Təşəkkür edirəm. Yağış islatdı məni. Elə bildim dayanıb. Amma təzədən başladı.

¹ Şekspirin “Antoni və Kleopatra” əsərindən; burada İten Meriyə şahzadə Mark Antoninin dili ilə müraciət edir. Dükandakı iş-gücdən Kleopatra adlandırdığı sevgilisinə vaxt ayıra bilmir.

– Meri, gəl mənim plaşımı geyin, – dedim.

– Yox, canım. Leysan idi. Keçdi. Sən müştərilərə bax.

Dükən müştəri ilə dolu idi. Cənab Beyker qapıdan başını uzadıb baxdı. Uzun müştəri növbəsini görəndə isə: “Sonra gələrəm”, – deyib getdi.

Günortayacan dükən dolub-dolub boşaldı. Həmişəki kimi, günortaya yaxın müştərilərin ardı kəsildi. Artıq hamı nahardaydı. Küçə də bomboş idi. Xeyli müddət kimsə gəlib bir şey almadı. Açıdığım qutudan bir az süd içdim. Ev üçün dükəndən götürdüyüm şeyləri dəftərə qeyd etdim. Maaşımdan çıxılırdı. Maruello mənə topdansatış qiymətinə verirdi. Topdan qiymətlə pərakəndə arasında böyük fərq var. Belə olmasaydı, maaşımla dolana bilməzdik.

Maruello dirsəyini piştaxtaya dayadı. Qollarını ovuşdurdu. Sonra əllərini cibinə soxdu. Ağrıdan bilmirdi neyləsin.

– Mənə kömək etdiyincün təşəkkür edirəm, – dedim.

– Heç belə basırıq olmamışdı. Deyəsən, daha kartof qızartması yemirlər.

– Yaxşı iş aparırsan, oğlan.

– İşim budur.

– Hamı bura gəlir. Səni çox istəyirlər.

– Öyrəşiblər mənə, gör nə vaxtdandır burada işləyirəm, – dedim və onu yoxlamaq istədim. – Yəqin, Siciliya günəşinin həsrətini çəkirsən. Çox isti yerdir, müharibə vaxtı olmuşam orada.

Maruello baxışlarını məndən uzaqlaşdırdı.

– Hələ ki qərara gəlməmişəm, – dedi.

– Niyə?

– Uzun illərdir buradayam. Qırx ildir... Artıq orada tanıdığım heç kim qalmayıb.

– Qohumların ki var.

– Nə mən onları tanıyıram, nə də onlar mənə.

– Kaş mən İtaliyaya çiyimdə əsgər kisəsi olmadan, silahsız gedəydim. Doğrudur, qırx il çox uzun müddətdir. Bura neçənci ildə gəlmisən?

– Min doqquz yüz iyirmidə... İllər keçib.

Mörfi, deyəsən, quşu gözündən vurmuşdu. Bankirlər, polislər və gömrük işçiləri, sanki, altıncı hissə sahibdirlər. Ağlıma daha bir, yaralayıcı bir fikir gəldi. Siyirməni açaraq köhnə tapançanı piştaxtanın üstünə qoydum. Maru-ello əllərini arxasına apardı.

– Oğlan, bunu haradan tapdın?

– Əgər sənədi yoxdursa, gərək gedib alasan. Stoni belə şeyləri dədəsinə də keçməz.

– Haradan tapdın?

– Buradaydı.

– Mən heç görməmişəm. Mənim deyil. Yəqin, səninkidir. Sənlikdir, özün bilərsən.

– Xeyr, mənim də deyil. Əvvəl heç görməmişdim. Yiyəsiz malın burada nə işi? Hər halda, çoxdan buradadır. Gərək sənədləşdirəsən. Sənin olmadığına əminsən?

– Dedim axı, ilk dəfədir görürəm. Həm də mənim silahdan xoşum gəlmir.

– Nə əcəb? Mən elə bilirdim böyük mafiya mənsubları silaha daha çox meyilli olur.

– Necə yəni mafiya? Deyirsən mən mafiyayam?

Aramızdakı söhbəti məsumanə şəkildə zarafata çevirdim.

– Eşitdiyimə görə, siciliyalıların hamısı mafiyaya bağlı olur, – dedim.

– Axmaqlıqdır. Mən heç mafiya nədir bilmirəm.

Silahı siyirməyə atdım.

– Yaşa və öyrən! – dedim. – Mənə də lazım deyil. Yaxşısı budur, Stoniyə verim. Deyərəm piştaxtanın arxasından tapmışam. Doğrusu da budur elə.

Maru-ello:

– Özün bilərsən, – dedi. – Bunu mən həyatım boyu görməmişəm. Nəyimə gərəkdir? Mənim deyil, vəssalam.

– Yaxşı, – dedim. – Başımızdan edək getsin. Silah üçün sənəd almaq – pasport çıxartdırmaq qədər uzundur işdir.

Şefimin kürkünə birə düşmüşdü. Deyəsən, çox üstünə getmişdim.

El arasında “Nyu-Beytaunun şahzadəsi” adlanan qarımış qız miss Elqar da səbatlı addımlarla içəri girdi. Miss Elqar bu dünyaya içində hava olan ikiqat şüşə eynəklə baxırdı. On dənə yumurta istədi. Məni uşaqlıqdan tanıdığı üçün adımları unutmamışdı. Başqasıynan qarışdırmırdı.

– Təşəkkür edirəm, İten, – dedi. Baxışları qəhvəyükdən maşının üstündən Maruelloya sataşdı. – Atan necədir, İten? – soruşdu.

– Yaxşıdır, miss Elqar.

– Salam deyərsən, çox yaxşı oğlandır.

– Yaxşı, mem, mütləq deyərəm. – Ondakı zaman məfhumunu düzəldəsi halım yox idi. Deyilənə görə, o, indiyəcən hər bazar gecəsi havalı-havalı qalxıb divardakı elektron saati qurur. Məncə, zamanı dayandıra bilmək, bu günü ilə yaşaya bilmək heç də pis deyil... Bu, hər günü, hər saati əbədləşdirmək kimi bir şeydir... Dükandan çıxmazdan əvvəl qəhvəyükdən maşına ədəblə baş əydi.

Maruello şəhadət barmağını gicgahına vuraraq:

– Baş çatmır bunun, – dedi. Miss Elqarın qeyri-adi hissələri qarşısında Maruello bir az özünə gəlmişdi. Hər hansı bir insanın nə qədər qəliz və ya nə qədər bəsit olduğunu söyləmək çətinidir. Son dərəcə əmin olduğunuz halda belə yanıla bilərsiniz. Məncə, Maruello öz təcrübəsinə və xarakterinə uyğun olaraq insanlara üç fərqli prizmadan yanaşır: əmr edərək, iltifat edərək və satın alaraq. O, bu üç qaydaya çox güvənir. Görünür, bu üsulla xeyli müsbət nəticələr əldə etmişdir. Fəqət başa düşdü ki, mənə qarşı münasibətdə birinci üsul keçməz.

– Sən yaxşı oğlansan, – dedi. – Həm də yaxşı dostsan.

– O qoca kapitan, mənim o rəhmətlik babam deyərki, dostunu itirmək istəmərsənsə, onu yoxlamağa çalışma.

– Müdrik sözdür.

– Babam ağıllı adam olub.

– Dünənki bazar bütün günü düşünüb-daşındım, oğlan. Hətta kilsədə də düşünürdüm...

Dönüb-dolaşıb nə mətləb üstə gələcəyini dərhal anladım. Xülasə etməsi üçün:

– O gözəl bəxşişi deyirsən? – deyə söz atdım.
– Hə. Heyrətamiz baxışlarla üzümə baxdı. – Çox ağıllısan, – dedi.

– Altdan-altından iş görəcək qədər fərasətli deyiləm.
– Uzun illərdir buradasan... On iki il oldu, eləmi?
– Elədir, uzun müddətdir... Sənə elə gəlmirmi ki, artıq bir dəyişiklik etməyin vaxtı çatıb?

– Kassadan pul oğurlamadığın kimi, dəftərə də yazmadan heç nə götürmürsən.

– Vicdan məndə aşır-daşır.

– Zarafata salma. Düz deyirəm. Yoxlamışam. Ona görə bilirəm.

– Buyur, onda sol yaxama bir medal tax.

– Oğurlamayan yoxdur. Bəziləri az, bəziləri çox...
Amma sən heç oğurlamırsan. Bilirəm.

– Bəlkə, mən hamısını birdən oğurlamaq istəyirəm?

– Zarafata salma. Bilməsəm, demərəm.

– Alfio, sən əlində bir cavahirat görürsən. Onu çox sürtmə ki, qabığı tökülməsin. Yoxsa saxta olduğunu anlayacaqsan.

– Niyə mənimlə şərikli iş görmürsən?

– Nəynən? Maaşımlla?

– Bir şey fikirləşək.

– Elə olsa, öz payımın axırına çıxmıyanacan səndən heç nə oğurlaya bilmərəm.

Qəhqəhəylə güldü.

– Ağıllı oğlansan. Amma özünə şəhər atma. Oğurluq sənlik deyil.

– Sən heç mənə qulaq asmırsan. Bəlkə də, mən hamısını birdən oğurlamaq istəyirəm.

– Sən vicdanlı oğlansan.

– Mən də elə onu demək istəyirəm. Vicdanlı adama heç kim inanmır. Alfio, mənəcə, ən böyük biclik düzgünlükdür.

– Bu, indi nə deməkdir?

– *Ars Est Celare Artem*¹.

Dodaqlarını əyib büzdü və sonra qəhqəhə çəkib gül-məyə başladı.

– *Hol hol Hic erat demonstrandum*².

– Sərin kola istəyirsən?

– Mənə olmaz. Buram ağrıyır! – deyib əlini mədəsinin üstündə gəzdirdi.

– Mədəndən şikayət edəcək qədər yaşlı deyilsən. Yaşın heç əllini keçməyib.

– Əlli iki yaşındayam. Mədəm yaman əziyyət verir.

– Yaxşı, onda belə çıxır ki, 1920-də bura gələndə sən on iki yaşın olub. Deməli, Siciliyada latın dilini bu qədər erkən öyrənirlər.

– Kilsədə xorda oxumuşam. O vaxtlar öyrənmişəm.

– Mən xorda olanda xaçı daşıyırdım. Alfio, bir dəne kola içəcəm, – dedim. – Sən bax gör buralarda mən nə iş qura bilərəm. Yenə deyirəm: pul-zad yoxdur.

– Baxarıq.

– Amma ola bilsin, bu yaxında əlimə bir az pul gəlsin.

Gözləri yol çəkər kimi üzümə zillənmişdi. Nəhayət, astadan:

– *Lo lo credo*³ – dedi.

Daxilən məni narahat edən bir qüvvə hiss edirdim. Özümə kola açdım. Maruellonun gözlərinə baxdım.

– Sən yaxşı oğlansan, – dedi. Əlimi sıxdı və dükanı tərk elədi.

Özümcdən asılı olmayaraq arxasınca səsləndim:

– Alfio, qolların ağrıyır ki?

Yoluna davam edərək:

– Keçdi, daha ağrıyır, – dedi.

Qəfildən həyəcanlı vəziyyətdə geri qayıtdı:

– Sən o pulu almalısan.

– Hansı pulu?

¹ Gizli qalan sənət incəsənət deyil. (*lat.*)

² Gərək bunu da sübut edəsən. (*lat.*) Adətən: Quod erat demonstrandum – Sübut etməyi bacarmaq lazımdır.

³ İnanıram ki, belə olacaq. (*ital.*)

– O yüzdə beşi.
 – Niyə?
 – Almalısən. Yavaş-yavaş mənimlə şərik olarsən. Amma yüzdə altı istəyərsən.

– Olmaz.
 – Mən “hə”, deyirəmsə, sən başqa söz danışma. Ala bilərsən.

– Lazım deyil, Alfio. Lazım olsa, qəbul edərdim. Dərin bir ah çəkdi.

Günortadan sonra səhərki qədər iş olmasa da, pis də demək olmazdı. Saat üçlə dörd arasında həmişə seyrəklik olur. Bilmirəm niyə... Amma sonra alver təkrar qızıışı. Bu vaxtlar camaat işdən evə qayıdır, evdar qadınlarsa şam yeməyi hazırlamağa başlayırlar.

Müştərilərin seyrək olduğu bir vaxtda cənab Beyker gəldi. Soyuducudakı pendirlərə, kolbasalara baxaraq dükanın boşalmağını gözlədi. İçəridə nə istədiklərini özləri də bilməyən, bir şeyi gah götürüb, gah da qoyan, bir malın dil açıb, sanki, “məni al” deməyini gözləyən iki tən-bəl müştəri var idi.

Nəhayət, alış-verişi qurtarıb çıxdılar.

Cənab Beyker:

– İten, – dedi, – Merinin min dollar götürdüyündən xəbərin var?

– Bəli, ser. Demişdi mənə.

– Niyə götürdüyünü bilirsən?

– Əlbəttə, ser. Neçə aydır baş-qulağım getmişdi. Qadınları tanıyırsız. Mebel bir az köhnələn kimi yenisini almaq istəyirlər. Köhnə şeyləri gözləri götürür.

– Səncə, indiki vaxtda pulu belə şeylərə xərcləmək düzgündür? Hələ dünən sənə demişəm ki, iş üçün pul lazım olacaq. O min dollarla Meri bir ilin içində həm mebelini dəyişər, həm də əlavə min dollar da artırar.

– Ona öz pulunu xərcləməyi qadağan edə bilmərəm ki...

– Başa salaydın. Yola gətirə bilmədin?

– Heç ağılıma gəlmədi.

– Sən də lap atan kimi danışırsan, İten. Ağzın qatıq kəsmir, bəbəsən, elə bil. Əgər ayağa qalxmaqda sənə kömək etməyimi istəyirsənsə, mənimlə bu tərzdə danışmamalısan.

– Elədir, ser.

– Yəqin ki, Meri pulu buralarda xərcləməyəcək. Diskont dükanların hamısını bir-bir gəzər. Həm də nağd ödəyəcək. Gör gedib pulu nəyə verir... İten, onu məcbur elə, pulu gətirib geri qoysun!

– Ser, o pullar ona doğma qardaşından qalıb.

– Bilirəm. Pulu götürəndə fikrindən daşındırmaq istədim. Belə birtəhər danışdı... Hələ baxmağa gətirmiş... Cibində min dollar olmasa, baxa bilməz? O bilmirdisə, sən biləydin.

– Cənab Beyker, mən belə şeylərdə sizin kimi təcürbəli deyiləm. Evlənəndən bəri pulsuzluq çəkmişik.

– Ona görə də gərək hərəkət edəsən, yoxsa tezliklə pulun heç qalmayacaq. Pul xərcləmək bəzi qadınlarda hərisliyə çevrilir.

– Ser, hələ bu vaxtacan Merini hərisləşdirəcək qədər pulumuz olmayıb.

– Elədir, amma bu yaxında olacaq. Qan dadan qatil olar.

– Cənab Beyker, mənəcə, dediklərinizi qəsd etmirsiz.

– Edirəm.

– Meri kimi pulu diqqətlə xərcləyən ikinci bir qadın olmamalıdır. Çünki o, israf etməməyə məcburdur.

Nəsə onu bərk təlaşlandırmışdı.

– Səndən heç gözləməzdim, İten. Bir şeyə nail olmaq istəyirsənsə, ilk növbədə evinin ağası olmalısan. Yeni mebel almağı bir az da yubada bilərdin.

– Mən yubadardım, amma Meri yubatmazdı.

Mənə elə gəldi ki, pul görməkdə bankirlərin gözü rentgen şüası kimi iti olur. “Bəlkə də, indi o cibimdəki zərfi görür” deyə düşündüm.

– Merini yola gətirməyə çalışacam, cənab Beyker, – dedim.

- Pulun axırına çıxmayıbsa. İndi evdədir?
- Riçhəmptona getməliydi.
- Vəssalam! Min dollar getdi.
- Amma yenə də pulu var.
- Məsələ bunda deyil. Sənin yeganə çıxış yolun puldur. – Yavaşca: – Pulu pul gətirir, – dedi.
- Doğrudur.
- İpin ucunu bir az burax, gör ömür boyu satıcı qalır-san, ya yox.
- Belə olduğuna görə çox təəssüflənirəm.
- Ona görə də öz evinin ağası olmalısan.
- Ser, qadınlardan baş açmaq olmur. Dünən siz pul qazanmaqdan danışdırdız. Yəqin, ona elə gəlib ki, bundan asan iş yoxdur.
- Nə isə. Sən Merini fikrindən daşındır. Pul qoymasın, pul götürməzsən.
- Ser, sərin kola istəyirsiniz?
- Hə, içərəm.

Butulkadan içə bilmirdi. Ona görə də bir paket piknik stəkani açmalı oldum. Hirsini bir az soyudu.

İçəri iki zənci qadın girdi. Cənab Beyker həm hirsini, həm də kolasını udumladı. Amiranə tərzdə:

– Meri ilə danış, – dedi və dükanı tərək elədi. Evə getmək üçün küçənin qarşı tərəfinə keçdi. Görəsən, şübhələndiyi üçün dəliyə dönüb? Amma yox. Sözü keçmədiyini üçün hirsələnmişdi. Nəsihətinizi qulaqardına vursalar, siz də qəzəblənərsiniz.

Zənci qadınlar gözəl idi. “Dörd yol” deyilən yerdə zəncilərin sıx yaşadığı bir məhəllə var. Çox mehriban adamlardır. Nadir hallarda bizdən alver edirlər. Çünki özlərinə aid dükənləri var. Hərdən gəlib qiymətləri öyrənərək öz dükənlərində onları aldadıb-aldatmadıqlarını anlamağa çalışırlar. Qəşəng qadınlar idi... Düz, uzun ayaqları olan bu qadınlar gözəl qamətə malikdirlər. Bu baxımdan uşaq vaxtı az qidalanmağın insan vücudu və ruhu üzərindəki təsiri maraqlı doğurur.

Dükanı bağlamazdan əvvəl Meriyə zəng etdim.

– Göyərçinim mənim, – dedim. – Evə bir az gec gələcəm.

– Unutma, “Foremaster”də Mərçi ilə şam edəcəyik.

– Yaxşı, unutmaram.

– Nə qədər gecikəcəksən?

– On-on beş dəqiqə. Limana gedib çömçəli ekskavatoru baxmaq istəyirəm.

– Niyə?

– Ekskavator alacağam.

– Belə de!

– Sənə balıq gətirim?

– Gör, çapaq olsa, alarsan. Çox yubanma. Yuyunub üst-başını dəyişməlisən. Unutma, Foremasterə getməliyik.

– Yaxşı, sevgilim, unutmaram. Gözəlیم mənim...

Sənə min dollar xərcləməyə icazə verdiyimə görə cənab Beyker çox qəzəbləndi.

– Qoca kaftar!

– Meri... Meri! Yerin də qulağı var.

– De, ona qoy... Özün bilirsən də...

– Olmaz. Bir də ki, səni axmaq hesab edir.

– Nəə?

– Mənə də “bəbə” dedi. Amma sən bilirsən kim olduğumu.

Meri ruhumu oyadan qəh-qəhəylə gülürdü.

– Canım, evə tez qayıt, – dedi, – tez gəl... – Bu sözləri evli kişilərin hər biri eşitmiş olmalıdır. Dəstəyi qoyandan sonra bir neçə dəqiqəlik telefonun yanında qaldım. Sevincdən bədənım sütləşmişdi. Heç belə olmamışdım... Hələ Meri ilə evlənmədiyim vaxtları düşündüm. Xatırlaya bilmədim. Özümü Merisiz təsəvvür etməyə çalışdım... Qara sıxıntılardan başqa təsəvvürümə heç nə gəlmədi. Mənə elə gəlir ki, hər kəs özü üçün əvvəl-axır bir nekroloq, kitabə yazır. Mənimki mütləq “Əlvida, Çarli!”¹ olacaq.

Günəş qərbdəki təpələrin arxasında gizlənmişdi. Amma böyük bir bulud topası qıpqırmızı gün işığını lima-

¹ İten burada XIII fəsildə bəhs etdiyi şəhid dostu mayor Çarlini nəzərdə tutur.

nın, ləpədöyən və onun arxasındakı dənizin üstünə yayırdı. Şəhər körpüsünün altındakı suda yuxarıları dəmir qarmaqlarla birləşdirilmiş üç dənə iri kötük dirək vardı. Bu dirəkləri körpü qışda ağır buz laylarına tab gətirsən deyə fikirləşiblər. Dirəklərin hər birinin üstündə bir qağayı oturmuşdu. Heç qımıldamırdılar da. Bunlar bozumtul qanadlarından başqa hər yeri ağappaq olan erkək qağayılar idi. Görəsən, ayrı-ayrılıqda hər birinin sahib olduğu öz yeri, öz dirəyi varmı? İstəyəndə sata, istəyəndə kirayə verə bilirlərmi?

Sahildə bir neçə balıqçı qayığı vardı. Balıqçıların hamısını tanıyırdım. Uşaqlığım onların arasında keçmişdi. Meri düz tapmışdı. Tutduqları ancaq çapaq idi. Co Yoqan adlı balıqçıdan dörd dənə yaxşısını seçdim. Yanında dayanıb gözlədim ki, təmizləyib qurtarsın. Əlindəki bıçaq balığın üstündəki pulcuqları, sanki, suda sürüşür kimi siyirib tökdü. Sonra yarıb içini də, qulaqlarını da yaxşı-yaxşı təmizlədi. Yaz vaxtı “görəsən, xəşəm haçan çıxacaq?” sualı hər kəsi maraqlandıran bir mövzu idi. Hətta dilimizdə belə bir deyim də var: “Bənövşələr açılar, dənizdən xəşəm çıxar”. Amma bu deyim özünü həmişə doğrultmur. Həmişə mənə elə gəlir ki, xəşəm ya heç çıxmayıb, ya da mən onun mövsümünü qaçırmışam. Ələ götürəndə necə də gözəl görünürlər... Alabalıq kimi zərif pulcuqlu, gümüş tək təmiz və parıltılı olurlar. Qoxusu da adama xoş gəlir. Co Yoqan hələ bir dənə də xəşəm tuta bilməmişdi.

– Mən özüm xanıbalığı xoşlayıram, – dedi Co. – Çox gülməlidir! Xanıbalığı deyəndə heç kim yaxın durmur. Amma “dərya quzusu” deyən kimi üstündə dava düşür.

– Co, qızın necədir?

– Hərdən görürsən yaxşı olur, hərdən də yaman ağrıyır. Dərdi mənə öldürəcək.

– Çətindir, əlbəttə. Çox çətindir.

– Kaş əlimdən bir şey gələ...

– Başa düşürəm... Yazıq uşaq. Al, məndə torba var. Balıqları bunun içinə at. Co, qızına məndən salam de.

Uzun-uzadı gözlərimin içinə baxdı. Mənə zillənmiş baxışları ilə dərdinə çarə umurdu, sanki.

– Yaxşı, İten, deyərəm, – dedi.

Ləpədöyən arxasında çömçəli ekskavator işləyirdi. Nəhəng çömçəsi hər dəfə sudan çıxanda lil və balıqqulağı ilə dolurdu. Enli borulara qoşulmuş iri porşenli nasoslar çömçədə çıxanları qatranla suvanmış taxta bəndlərin arxasına tullayırdı. İşıqları yanılı idi. Üstündə yellənən iki qırmızı şar da o yerdə iş getdiyini limana yaxınlaşan gəmilərə bildirmək üçün idi. Limandakı gəmilərin birində çılpaq qollarını göyertənin sürəsinə söykəmiş solğun sifətli, ağ papaqlı bir gəmi aşpazı dayanmışdı. Boylanıb ləpəli sulara baxır, aradabir aşağı tüpürürdü. Dənizdən əsən külək ekskavatorun qazdığı lilin, çoxdan ölmüş su ilbizlərinin və gəmi mətbəxində alma piroquna vurulan darçın iyini bir-birinə qarışdırıb sahilə gətirirdi. Əzəmətlə enib-qalxan nəhəng çömçə limanın dayazlaşan yerlərində enli kanal açmışdı.

Sonra mən uzaqda lövbərlənmiş kiçik bir yaxtada yelkənin alışıb-yandığını və tez də söndüyünü gördüm. Geri qayıtdım. Köhnə yaxt-klubun və nərdivanları boyu boz pulemyot maketləri düzülmüş “*Amerika legionları*” binasının qarşısından keçdim.

Limanın həyətində bu gec saatlara qədər işləyən fəhlələr qayıqları boyayır, qarşından gələn yaya hazırlıq görürdülər. Yazın qəfil soyuqları ucbatından xeyli vaxt idi boyama işləri təxirə salınmışdı.

Qayıqların düzüldüyü sıranın qarşısından keçib yavaş-yavaş Denninin bir tərəfi çökmüş daxmasına doğru addımladım. “Bəlkə də, mənimlə görüşmək istəmir” deyə düşündüm. Bu ehtimalla, gəldiyimi bürüzə vermək üçün köhnə bir nəğməni fit çala-çala daxmaya yaxınlaşdım.

Yanılmamışdım. Deyəsən, doğrudan, görüşmək istəmirdi. Daxmada yox idi. Amma ürəyimə damdı ki, haradasa otların, ya da ki odunların arasında gizlənib. Mən oradan gedən kimi üzə çıxacağını bildiyimdən sanımtıl

zərfi cibimdən çıxarıb kirli yatağının üstünə qoydum. Yənə də fit çalaraq daxmadan çıxdım. Sadəcə, yavaşca: “Salamat qal, Denni. Yolun açıq olsun”, – dedim. Fit çalaca küçəyə çıxdım. Porlok və Elm küçələrindəki böyük evlərin yanından ötüb öz evimə – köhnə Houli evinə çatdım.

Evə girəndə Merimi fırtınaya düşmüş adamlar kimi təlaşda gördüm. Ağ neylon köynəkdə və çəkəklərdə qarışıqlığı sahmana salmağa çalışırdı. Yenicə yuyulmuş saçlarını iri biqudilərə sarımışdı. Axırınıcı dəfə restorana getdiyimiz yadıma gəlmirdi. Büdcəmiz imkan vermədiyi üçün bu ənənəni çoxdan unutmuşduq. Analarının coşqun həyəcanına uşaqlar da qoşulmuşdu. Meri onları yuyundurub yeməklərini çəkdi. Bir-bir tapşırıqlarını da verdi. Ütü masası mətbəxdə idi. Mənim dəyərlı qarderobumun hamısı ütülənmiş və stulların başına asılmışdı. Meri hər işi birdən görürdü. Hərdən ayaq saxlayır, lövhənin üstündəki donuna təkrar bir ütü çəkirdi. Evdəki həyəcandan uşaqların iştahaları qaçmışdı. Amma tapşırıq aldıqlarına görə yeməklərini bitirməliydilər. Başqa çarələri yox idi.

Baqqal dükənində satıcı olan adam üçün çox sayıla biləcək qədər, düz beş dəst bahalı kostyumum vardı. Beşini də çıxarıb stulların başına keçirmişdi. Barmaqlarımı kostyumların üzərində gəzdirdim. Bunlar *Old Blue*, *Sweet George Brown*, *Dorian Grey*, *Buring Black* və *Old Dobbin* idi.

– Həyatım, hansını geyinim?

– Həyatım? Ah!.. Bax da, bayram deyil, adi gündür – bazar ertəsidir. *Sweet George*, ya da istəyirsən *Dorian* gey. Hə-hə, *Dorian* yaxşıdır. Amma bayram olmasa da, restorana getməyimiz elə bayram kimi bir şeydir.

– Boynuma kəpənək taxım?

– Əlbəttə.

Bu vaxt Ellen araya girib uca səsle:

– Ata! Sənin kəpənək taxan vaxtın deyil! Qoca kişisən.

– Qoca deyiləm! Lap cavan oğlanam, çiçəyim də burnumda. Elə bunu taxacam.

– Hamı sizə güləcək. Yaxşı ki, mən getmirəm.

– Düz deyirsən. Təkcə sənin yerin əskikdir. Qoca olduğumu haradan çıxardın?

– Yaxşı, qoca deyilsən. Amma kəpənək taxası yaşda da deyilsən.

– Ay səni, balaca ədabaz!

– Özün bilərsən. Camaata masqara olmaq istəyirsənsə, tax.

– Elə mən də onu istəyirəm. Meri, sən mənim masqara olmağımı istəmirsən?

– Əl çək atandan. İmkan ver, gedib hamamlansın. Köynəyi çarpayının üstünə sərmişəm.

Allen:

– “*Mən Amerikanı sevirəm*” adlı yazını yarıya qədər işləmişəm, –dedi.

– Yaxşı eləmişən. Tez qurtar. Çünki yayda səni işə qoyacağam.

– Nə işinə?

– Dükanda işləyəcəksən.

– Eh! – Görünür, heç həvəsli deyildi.

Ellen ağzını açıb nəsə demək istəyirdi ki, baxışlarının ona dikildiyini görüb kirdi. Meri uşaqlara biz evdə olmadıqda nəyi necə etməli olduqları barədə səksən beş kərə təlimat verdi. Və mən də yuyunmaqdan ötrü yuxarı çıxıb vanna otağına girdim.

Güzgünün qarşısında dayanıb mavi rəngdə yaraşığı kəpənəyi boynuma keçirdim. Elə bu vaxt Ellen içəri girib qapıya söykəndi.

– Bir az cavan olsaydın, bəlkə də, yaraşardı, – deyib məni bir daha qıcıqlandırmaq istədi.

– Vay səni alanın halına. Bu xasiyyətlə sən, görəsən, kimin balasını xoşbəxt edəcəksən?

– Heç yuxarı sinif şagirdləri də kəpənək taxmırlar.

– Baş nazir Makmillan taxır.

– O başqa. Ata, bəs kitabdan köçürmək kələkbazlıq sayılmır?

– Başa düşmədim.

– Yəni bir adam, məsələn, mən yazı işini kitabdan köçürsəm... Necə olar?

– Baxır nəyi necə köçürürsən.

– İndi də mən başa düşmədim.

– Əgər kitabdan götürdüyn o hissəni sitat olaraq dırnaq içində göstərsən və səhifənin aşağısında mənbəni ilə bərabər müəllifinin də adını qeyd etsən, yazdığın yazı daha sanballı olar. Amerika ədəbiyyatının yarısı sitat və seçmələrdən ibarətdir – antalogiya xaric. De görüm, kəpənəyim necədir?

– Fərz et ki, dediyin o işarələrin heç biri, dırnaq-zad qoyulmayıb.

– O halda əməlli-başlı oğurluq sayılır. Sən belə şey etməmişən ki?

– Yox.

– Bəs onda niyə soruşdun?

– Buna görə adamı həbs edərlər?

– Yazdığı yazıya görə pul alıbsa, edərlər. Mənim balam, sən nəbədə belə iş tutasan. İndi de görüm, kəpənəyim necə durub?

– Görürəm, məni dinləmək istəmirsən, – dedi.

– Aşağı düşürsənsə, o cüvəllağı qardaşına de ki, ürəyi getdiyi *Mickey Mouse* maskasını gətirmişəm. Ayıb olsun ona.

– Mənə qulaq asmırsan.

– Qulağım səndədir.

– Heç vaxt dinləmirsən... heç vaxt!

– Səni diqqətlə dinlədim.

– Xeyr, dinləmədin! Buna görə çox peşman olacaqsan.

– Salamət qal, Leda, qu quşlarına bizdən salam de!¹

Suyu süzülə-süzülə uzaqlaşdı. Qadınlar məni öldürməyincə əl çəkməyəcəklər. Bu balaca da bir yandan.

Mənim Merim, sözün əsl mənasında, şəfəq saçırdı. Olduqca gözəl görünürdü. Elm küçəsinə kölgə salmış

¹ İten burada yunan mifi, Sparta çarı Tindareyanın arvadı Ledanı nəzərdə tutur. Rəvayətə görə, Zevs Helenanı və Dioskur qardaşlarını dünyaya qaytarmaq müqabilində gözəl Ledanı qu quşuna döndərir.

ağacların altından keçəndə qoluma girdi. Küçənin işıqları da, sanki, bizimlə birgə addımlayırdı. Biz lap baryerə yaxınlaşan cins atlar kimi yeriyirdik – şux və mətin addımlarla.

– Romaya gəlməlisən! Sən Misirə sığmırsan. Böyük dünya səni səsləyir.¹

O, mənim zarafatımı təqdir edib qımışdı.

– Sevgilim, birlikdə hər yeri gəzərik.

– Haçan?

– Çoxlu pulumuz olanda.

– Haçan olacaq?

– Lap tez. Sənə qəşəng paltarlar alacam.

– Sən də siqarını göy onluqla yandırarsan.

– İyirmilik yaxşıdır.

– Xoşuma gəlirsən.

– Ah, gözəl şahzadəm, sən belə danışıqda mənim halım fənalaşır, həyəcəndən birtəhər oluram.

Foremaster-in sahibi bu yaxında restoranın küçəyə baxan tərəfinə dairəvi pəncərələr qoydurmuşdu. Bu pəncərələrin dar çərçivələrinə butulka şüşəsi kimi qalın şüşələr salınmışdı. Bununla restorana xas köhnəlik və maraqlı bir görünüş gətirmək istəmişdilər. Bənzətmişdilər də... Fəqət masalarda əyləşən müştərilər pəncərəyə baxanda üzlərini əyri-üyrü görürdülər. Bəzən üz uzun bir çənə, bəzən də yekə bir göz şəklinə düşürdü. Amma yenə də içəridəki hər şey *Foremaster*in yaşına və şəninə mütabiq idi. Elə pəncərələrin önündə düzölmüş ətirşah və sırğa-gülü dibçəkləri də.

Mərci bizi gözləyirdi. Təpədən-dırnağa dəvət sahibiydi. Yanında dayanmış, cənab Hartoq adlı nyu-yorklu dostunu bizə təqdim elədi. Bu adamın günəşdən qaralmış bənizi kvars lampa işığında daha aydın sezilirdi. Ağzında sapsan qarğıdalı dənələri tək qoyma dişləri vardı. Sakit və qaradınməz adama bənzəsə də, hər sözə təbəssümlə cavab vermək kimi bir tərzi vardı və mənəcə, bu, onda heç də pis alınmırdı.

– Tanış olduğumuza çox sevindim, – Meri dedi.

¹ Şekspirin “Antoni və Kleopatra” əsərindən

Cənab Hartoq gülümsədi.

– Yəqin, rəfiqənin necə bir sehrbaz olduğunu bilirsiniz.

Cənab Hartoq bu dəfə lap qəhqəhə çəkdi. Hər kəs özünü çox sərbəst aparırdı.

– Tapşırıdım ki, bizim masamız pəncərənin yanında olsun. Bax, burada, – Mərçi dedi.

– Gül-çiçək də qoydurmusan masaya.

– Merinin hər dəfə göstərdiyi lütfkarlıq qarşısında gərək mən də xəcalətli qalمام.

Mərçi biz masa arxasında oturanadək və hətta biz oturduqdan sonra da bu cür danışmaqda davam etdi. Cənab Hartoq hər fürsətdə gülürdü. Heç danışmırdı. Ağılısı da elə bu idi. Ondən söz qoparmaq üçün bir plan qurdum. Amma sonraya saxladım.

Masa çəşəng bəzədilmişdi. Ağappaq süfrənin üstündəki çəngəl-bıçaq dəsti xalis gümüş kimi parlayırdı.

Mərçi:

– Mənim qonağım olduğunuza görə başçı da burada mənəm, demək. Heç birinizdən soruşmadan martini sifariş etmişəm.

Cənab Hartoq yenə gülümsədi.

Martinilər iri, enli qədəhlərdə gətirildi. O qədər enli ki, içinə quş girsə, rahatca çimər. Limon qabığı da qoymuşdular. Birinci qurtum mənə bir az tünd gəldi, boğazımı yandırantəhər oldu. Sonra yumşaldı və axıra yaxan əsl martini ləzzətini hiss elədim.

– İkincini də gətirəcəklər, – Mərçi dedi. – Buranın yeməkləri yaxşıdır, amma ikinci martinidən sonra lap yaxşı yeyirsən.

Mən onlara yalnız ikinci martinidən sonra sifariş götürülən bir bar açmağın hələ çoxdankı arzum olduğunu söylədim. Bu yolla yaxşı pul qazana bilərdim.

Cənab Hartoq yenə də güldü. Və mən hələ birinci qədəhdəki limon qabığını çeynəyib qurtarmamışdım ki, dörd dənə də quş ləyəni masamıza qoyuldu.

İkinci qədəhdən bir qurtum alandan sonra cənab Hartoqun nitqi açıldı. Kal və titrək səsi vardı. Aktyor, müğənni

və ya satıcı olsaydı, bu səsle onu heç kim bəyənməzdi. Belə bariton səsle, adətən, xəstə üstünə gələn həkimlər danışıır.

– Missis Yanq Hantın dediyinə görə, siz Nyu-Beytaunun kommersiya sahəsində çalışırsız, – dedi. – Doğrusu, gözəl şəhərdir. Patriarxal səliphəsi adama xoş gəlir.

Elə gördüyüm işin nə olduğunu anlatmaq istəyirdim ki, Mərçi sözü ağzımda qoydu.

– Cənab Houli bu bölgədə inkişaf edən ən güclü insanlardan biridir, – dedi.

– Doğrudan? Cənab Houli, siz hansı işlə məşğulsunuz?

– Hər şeylə, – deyə Mərçi yenə mənim yerimə cavab verdi. – Sözlün əsl mənasında hər şeylə. Amma bir az da qapalı. Yəqin, nə dediyimi başa düşürsüz.

İçkinin təsirindən gözləri sulanıb ışıldayırdı. Merinin də gözlərinə baxdım. Məstlikdən yenicə xumarlanmağa başlayırdı. Və mən başa düşdüm ki, Mərçi ilə dostu biz gələne qədər bir-iki qədəh vurmağa macal tapıblar.

– Yaxşı ki, mənə ancaq susmaq qalır, – dedim.

Cənab Hartoq yenə gülməyə başladı.

– Çox yaxşı həyat yoldaşınız var, – dedi. – Belə qadınlı olmaq döyüşün yarısını udmaq deməkdir.

– Yarısını yox, hamısını.

– İten, cənab Hartoq elə bilər biz yola getmirik.

– Əlbəttə getmirik, bəlkə, düz demirəm? – Qədəhin yarısını birməfəsə içdim. Gözlərimdən alov çıxdı, elə bil. Butulka dibinə bənzəyən kiçik pəncərə şüşələrinə baxdım. Masadakı şamların şüşənin üzərində sayrışan işıqları diqqətimi çəkdi. Sanki, öz-özümə hipnoz olmuşdum. Qeyri-ixtiyari danışırdım. Danışdıqca da, sanki, səsimi kənardan eşidirdim. – Missis Mərçi şərqli cadugərdir, qəzəbli Ozma¹. Martinisi zəhər kimi getdi lap. – Danışırdım, amma özüm parıldayan şüşələrə qapılmışdım.

– Mən fitri olduğumu düşünürəm. Şərqli cadugər dediyin zalım obraz olmalıdır.

– Həm də yaman zalım.

¹ Frenk Baumun “Gözəl cadugər Ozma” (1900) hekayəsindəki şərqli cadugər obrazı nəzərdə tutulur.

– Amma deyəsən, axırda ürəyi yumşalır.

Qıyqac göstərən pəncərə şüşələrindən səkidə yeriyən adamı aydın sezəmmədim. Əyri-üyrü görünürdü. Amma başını yüngülcə sola əymiş olduğunu görə bildim. Ayaqlarını yana basaraq yeriyən qəribə yerışı vardı. Dəni də belə yeriyirdi. Tez yerimdən qalxıb Denninin arxasınca səki boyu qaçdığımı gördüm. Elm küçəsinin tininə dək qaçmışdım. Amma tapammadım, yoxa çıxdı, sanki. Bəlkə də, ikinci evin arxa bağçasına girmişdi. “Denni! Denni! – deyə səslədim. – Pulu qaytar. Yalvarıram, Dəni, qaytar. Götürmə o pulu. Zəhərlidir. Mən zəhərlədim!”

Qəhqəhə səsi eşitdim. Cənab Hartoqun qəhqəhəsiydi.

– Elə ən yaxşısı falçılıqdır, – Mərçi dedi.

Salfetlə sulanmış gözlərimi sildim:

– Gərək bunu da içim. Yoxsa gözümlün suyu dayanmayacaq. Bəbəklərim göynəyir.

– Gözlərin qıpqırmızıdır, – Meri dedi.

Yenidən onlara qoşula bilmədim. Amma öz səsimi, lətifə danışdığımı, qızıl tək bərq vuran Merimin şən qəhqəhəsini eşidirdim. Demək, nəşə çox gülməli şey danışmışdım. Amma heç cür onlara qoşula bilmədim. Deyəsən, Mərçi də bunu başa düşdü. Sual dolu baxışlarla üzümə baxdı. Lənət olsun. İt qızı düzgün falçıdır.

Nə yediyimizi xatırlamıram. Ağ şərab içdiyimizə görə, yəqin, balıq yemişdik. Əlimdəki zərif qədəh pər tək dövrə vurdu. Konyak da vardı. Demək, qəhvə də içmişdim. Və beləcə, şam yeməyimiz başa çatmış oldu.

Bayıra çıxarkən Meri ilə Hartoqu qabağa buraxan Mərçi:

– Hara getmişdin? – məndən soruşdu.

– Nə dediyini başa düşmürəm.

– Uzaqlara getmişdin. Sadəcə, cismin bizimləydi.

– Get, sehrbaz!

– Yaxşı, dostum, – deyə güldü.

Evə gedərkən gözümlə bağçaların kölgəsini gəzirdi. Meri qoluma girmişdi. Arabir ayaqları dolayırdı.

– Nə gözəl vaxt keçirdik, – dedi. – Heç bu qədər əylənməmişdim.

– Yaxşı oldu.

– Mərci çox qonaqpərvərdir. Heç bilmirəm xəcalətindən necə çıxacağam.

– Həqiqətən, qonaqpərvərdir.

– Hə, İten, mənə bax! Sənin canında nələr varmış... Bəmərə olduğunu bilirdim, amma bu qədər güldürəcəyini ağılıma gətirməzdim. Red Beyker əhvalatı cənab Har-toqu lap gülməkdən uğundurdu.

– Onu da danışıbmışam? Ən çox nəyə güldülər?

– “Ah, Denni... Pulu qaytar! Yalvarıram!” Əməlli-başlı konsert verdin, – dedi Merim.

Evimizin qapısında ona bərk-bərk sarıldım. Qollarımda titrədi.

– Ah, sevgilim, sərxoşsan, – dedi. – Ürəyim qısıılır, burax. Eləmə, uşaqlar oyanar.

Niyyətim Meri yatanadək gözləmək, sonra yavaşca yataqdan sivişib Denninin daxmasına getmək, onu axtarmaq idi. Hətta yeri gəlsə, polisə də getməyi düşündüm. Amma sonra fikrimdən daşındım. Başa düşdüm ki, əbəsdir. Artıq Denni yoxdur. Getmişdi. Denninin getdiyinə əmin idim. Qaranlıqda uzanıb nəmli gözlərimdə sayrışan sarı-qırmızı ləpələre daldım. Nə etdiyimi bilirdim. Bunu Denni də başa düşmüşdü. Öldürdüyüm dovşanları xatırladım. Bəlkə də, ilk dəfə çətin olur, yazığın gəlir. Amma bu sınaqdan keçmək lazımdır. Gerçək olan şey cəsərlə qarşılmalıdır. İş və siyasət aləmində irəliləyə bilmək, o uşaq oyunundakı kimi “Dağın kralı” ola bilmək üçün güclü və amansız olmalısən. Çətini ora çıxanacandır. Yalnız ora çıxandan sonra rəhmdil və canıyanan ola bilərəsən... Amma əvvəlcə ora çıxmaq lazımdır.

X FƏSİL

Templeton hava limanı Nyu-Beytaundan cəmi qırx mil uzaqlıqda yerləşir. Jetlər üçün bu, beş dəqiqəlik uçuş məsafəsidir. Mənfur ağcaqanad sürüsü kimi getdikcə artan jet uçuşları başımızın üstündən əskik olurdu.

Oğlum Allen kimi mən də onlara heyran olmaq, hətta sevmək istərdim. Əgər başqa bir məqsədlə icad edilmiş olsaydılar, bəlkə də, sevərdim. Amma onların yeganə vəzifəsi öldürməkdir. Onları ancaq buna görə düzəldirlər. Müharibədə nələr törətdiklərini öz gözlərimlə görmüşəm. Bilmirəm, bəlkə də, elə buna görə zəhləm gedir jetlərdən. Səsləri məni təngə gətirib. Allen çıxardıqları səsə görə yerlərini müəyyən edə bilir. Mənsə bunu heç öyrənə bilmədim. Hava kütləsini yararkən elə gurultu qoparırlar ki, sanki, evin içində soba partlayır. Gecə uçduqları vaxt yuxuma da girirlər. Hövlnak ayılıram, ruhum titrəyir.

Səhərəyaxın yenə bir gurultu qopdu. Yerimdən dik atıldım. Bədənim əsirdi. Yuxu görmüş olmalıydım... Gərək ki, yuxuda diksinərkən mən hələ müharibə vaxtı bizi heyran qoyan, bir o qədər də canımıza lərzə salan 88 kalibrli o mükəmməl alman silahını xatırlamışdım.

Səhəri dirigözlü açdım. Sübhçağı hava getdikcə aydınlaşdı. Qorxudan büsbütün tər içində qalmışdım, tüklərim biz-biz olmuşdu. Sovxaların uzaqlarda vızıldadıqlarını eşdirdim. Məncə, müharibə xofu bəşər övladının zehnidən çox, canına, qanına, iliyinə işləmişdir. Mənim əsəblərimi bu reaktiv jetlər yox, onların mahiyyəti pozurdu.

Dar məqamda əlacı kəsilən adamın son çarəsi düşünməməkdir. Fəqət getdikcə böyüyən problemlər tədricən insanın zehninə nüfuz edir, şüuraltına yeriyir, ora daha əvvəl gələnlərlə qarışır və beləcə, xirtdəyəcən bədbinlik, çarəsizlik, günahkarlıq üçün girən o kəs bütün mənəviyyəti yox olmazdan öncə son kərə bir şey, heç olmasa, bircəciyini saxlamaq naminə əzabla çırpınır. Məncə, psixoanalizin başbilənləri bu cür təsəvvür kompleksi ilə ətraflı məşğul olmaq yerinə, bir gün başımızın üstünü qara buludlar kimi saran müharibələrin əsl səbəblərini, o militarist beyinləri çözməyə çalışsalar, yaxşı olar. Mənə elə gəlir ki, tanışlarımla, demək olar, hər birinin üzündə əsəbilik, nigaranlıq, Yeni il axşamındakı sərxoşluq kimi heç səngiməyən bir sərşəmlik və məstlik görürəm. İnsanlar get-gedə səmimiyyətlərini itirir, qonşu qonşusunun arvadiynan mazaqlaşır.

Üzümümə Meriyə çevirdim. Həmişəki kimi yuxuda gülümsəmirdi. Ağzı azacıq aralı qalmışdı. Qapalı gözlərinin ətrafında yorğunluq çizgiləri vardı. Demək, xəstələnmişdi. Çünki xəstələndiyi vaxtlarda həmişə belə görünür. Tez-tez xəstələnməz. Xəstələnərkən dünyanın ən xəstə, sağlam vaxtı da ən sağlam qadınıdır mənim Merim.

Başqa bir jet qrupu keçdi və yenə də gurultu qopdu. İnsanın oda öyrəşməsi üçün, bəlkə də, yarım milyon il lazımdır. Fəqət oddan-alovdan da qorxulu olan bu qüvvəni dərk etməyə heç on beş milyon il də bəs eləməz. Bunu ram edəcək başqa bir şey tapılmayacaqmı? Əgər mənəviyyat aləminin qanunları şeylər aləminin qanunları ilə eyniləşsə, ruhun məğzi dəyişərmə, görəsən? Budurmu mənim, bizim hiss etdiyimiz?

Debora xalamın vaxtilə mənə danışdığı bir hekayəni xatırlayıram. Keçən əsrin əvvəllərində mənim əcdadlarımdan bəziləri *Kəmpbelitis*¹ üzvü olub. O vaxtlar Debora xalam lap uşaq olub. Amma onlara vəd olunan qiyamət gününə cümlə-camaatın necə hazırlaşdıqlarını yaxşı xatırlayırdı. Yaxında qiyamət qopacağını düşünən valideynləri adama bir dəst ağ mələfədən başqa sahib olduqları hər şeyi nəzir-niyaz paylayıblar. Vəd olunan vaxt çatanda yüzlərcə insan mələfəyə bürünüb qiyamət gününü qarşılamaq üçün dağa çıxıb. Uzun-uzadı dualar, ilahilər oxuyaraq vəcdi-vücut rəqs ediblər. Vaxtın tamam olmasına lap az qalmış səmada bir ulduz axdığı və camaatın tükürpədicə səslə çığınışığını söylədi xalam. O çığırtılar xalamın yadından heç çıxmadı. “İnsanlar qurdlar kimi, goreşənlər kimi ulaşırdılar”, – dedi. Baxmayaraq ki heç ömründə goreşən ulamağı eşitməmişdi. Nəhayət, o böyük an gəlib çatır. Ağ mələfəyə bürünmüş kişilər, qadınlar, uşaqlar nəfəslərini qısıb gözləyiblər. Vaxt keçsə də, gözlədikləri baş verməyib. Uşaqların üzləri soyuqdan gömgöy olub, amma qeyri-adi heç nə baş verməyib. Məhv olacaqları barədə onlara yalan vəd verildiyi üçün

¹ *Kəmpbelitis* – “İsanın şagirdləri” kimi tanınan ehkamçı dini sekta

özlərini aldanmış sayıblar. Səhərəyaxın dağdan enərək qarı-qarı sürünüb payladıqları pal-paltarı, qab-qacağı, öküzləri, ulaqları geri almağa çalışıblar. Yadımdadır, Debo-
ra xalamı dinlədikcə onların halına yanırıdım.

Bütün bunları xatırlamağıma jetlər səbəb oldu... O jetlər ki, ölüm alətinə çevriliblər. Amma yenə də onların istehsalına nə qədər zəhmət, zaman və pul sərf edirlər. Görəsən, bunlardan istifadə etməsək, biz də özümüzü aldanmış hesab edərik? Kosmosa raketlər buraxa bilirik, amma hirs və iztirablarımızı ram edə bilmirik.

Merim gözlərini açdı.

– İten, bayaqdan beyninin səsini eşidirəm. Nə düşündüyünü bilmirəm, amma ucadan düşünürsən. Çox fikir eləmə, İten...

İstəyirdim ona deyəm ki, içkini tərgitsin. Amma hal-sız olduğunu görüb fikrimdən daşındım. Çox vaxt yersiz zarafatlar edirdim, amma bu dəfə, sadəcə, soruşdum:

– Başın ağrıyır?

– Hə.

– Mədən də?

– Hə.

– Hər yerin?

– Hər yerim...

– Nəsə gətirim?

– Tabutumu gətir, ölürəm.

– Yat, qalxma.

– Olmaz. Uşaqları məktəbə göndərməliyəm.

– Mən göndərəm.

– Sən gərək işə gedəsən.

– Mən hamısını edərəm, narahat olma.

Bir dəqiqəlik sükutdan sonra:

– İten, deyəsən, mən doğrudan, dura bilməyəcəm.

Özümü çox pis hiss edirəm.

– Həkim çağırım?

– Lazım deyil.

– Səni tək qoya bilmərəm. Qoy Ellen yanında qalsın bu gün.

– Yox, qoy getsin. İmtahanları var.
– Bəlkə, Mərciyə zəng vurum, gəlsin?
– Telefonu xarabdır. Yenisini almalıdır.
– Yolüstü dəyəyəm ona.
– Onu səhər tezdən oyadan başını bələyə soxar.
– Kağıza yazıb qoyaram qapının altına.
– Yox, istəmirəm, lazım deyil. Elə şey eləmə.
– Nə var axı bunda?
– Yox-yox, istəmirəm! İstəmirəm! – qışqırdı.
– Başa düş, səni tək qoya bilmərəm.
– Qəribədir, düzəldim, elə bil. Deyəsən, qışqırmaq yaradı mənə, – dedi. Məni inandırmaq üçün yataqdan qalxıb xalətini geyindi.

– Sevgilim, çox gözəlsən!..

Üzümü qıraxanda yüngülcə kəsmişdim. Səhər yeməyi üçün aşağı enəndə, tualet kağızından bir çimdik qoparıb çənəmdəki kəsiyə yapışdırdım.

Gün yenə həmişəki kimi başladı. Yalnız yolda Mörfiyə rast gəlmədim və mən hətta buna məmnun oldum. Onu görmək istəmirdim. Hər ehtimala qarşı addımlarımı yeyinlətdim ki, yolda rastlaşmayaq.

Dükanın arxa qapısını açıb içəri girəndə qapının altından atılmış sanımtıl bank zərfini yerdə gördüm. Möhürlənmişdi. Bank zərfləri sərt olur. Ona görə də cib bıçağımla açmalı oldum.

Üç dənə beş sentlik hüsnxət vərəqinə yumşaq kərandaşla yazılmışdı. Vəsiyyətnaməydi: “Ağlım və hafizəm başımda olaraq... nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, mən...” İkincisi borc iltizamıydı: “Borc öhdəliyi olaraq öz...” Hər iki kağız səlqi və aydın yazılmışdı. Üçüncünü oxudum: “Əziz İten, buyur, istədiyini sənə olsun”.

Üzümün dərisi yengəc qını tək sərtləşdi. Arxa qapını sərdabə qapısı kimi ağır-ağır çəkib ördüm. İlk oxuduğum iki vərəqi səlqi ilə qatlayıb portmanatımın içinə qoydum. Üçüncünü isə əlimdə bürüzdürüb tualetdəki çanağın içinə atdım və sifonu çəkdim. Bu köhnə tipli, hündür çanağın içində basamaq kimi bir çıxıntı var.

Bürüşmüş kağız çanağın içində top kimi fırlanıb dəlilikdən keçməkdə inad etdi, amma sonra gözdən itdi.

Tualetdən çıxarkən arxa qapını bir az aralı gördüm. Zənnimcə, içəri girəndə qapını axıracan örtmüşdüm. Qapıya doğru yeridim. Qulağıma xışıltı səsi gəldi. Başımı qaldırıb baxanda lənətə gəlmiş boz pişiyi yuxarı rəflərin birində qarmaqdan asılmış vetçinanı caynaqlayan gördüm. Uzunqollu süpürgəylə onu qovub bayıra çıxarmaqdan ötrü xeyli əlləşdim. Pişik düz yanımdan qaçarkən süpürgəni ona vurmaq istəsəm də, tutuzdura bilmədim. Əvəzində sapı qapının çərçivəsinə çırpılıb qırıldı.

O səhər konserv qutularına oxunacaq moizəm yox idi. Mövzu qura bilmirdim. Amma nəse etmək istəyirdim. Əlimə uzun şlanqı alıb girişdəki səkini, hətta arxın içini belə yaxşı-yaxşı yuyub-təmizlədim. Sonra bütün dükanı, xeyli vaxtdır əl vurmadiğım künc-bucağı da tərtəmiş etdim. Həm işləyir, həm də oxuyurdum:

Həyəcanlarımızın qışı bax gör necə ötüb-keçdi,

Ardıyca da York günəşi şəfəqli bir yay gətirdi...

Bilirdim ki, bu, nəğmə deyil, amma yenə də nəğmə kimi oxuyurdum.

İKİNCİ HİSSƏ

XI FƏSİL

Nyu-Beytaun gözəl yerdir. Vaxtilə indikindən də geniş olan buxtası kəskin şimal-şərq küləklərindən adalarla qorunur. Şəhərcik tez-tez limandan, dənizdən soxulan vəhşi dalğalarla bəslənən dar kanalların əhatəsində yerləşir. Bura böyük şəhərlər kimi izdihamlı və ya səs-küylü bir yer deyil. Dünyasını çoxdan dəyişmiş varlı balina ovçularının böyük malikanələrindən başqa, növbənöv palıd, ağcaqayın, qarağac, pekan və sərv ağaclarından ibarət gözəl, yekə bir meşəliyin içində yığcam və səliqəli

evlər də tikilmişdir. Köhnə küçələrdə uzun illər əvvəl əkilmiş qarağacları saymasaq, yerli meşə sahəsi, əsasən, palıdlardan ibarətdir. Vaxtilə buranın meşələri o qədər sıx və geniş olub ki, yerli gəmiqayıranlar döşəmə planşir, gil və gilblok kimi gəmi hissələrini elə yaxınlıqdakı palıdlardan yonub düzəldiblər.

Ayrı-ayrı insanlar kimi, cəmiyyətlər də sağlam, xəstə, hətta gənc və ixtiyar, ümidli və sıxıntılı olurlar. Vaxtilə Nyu-Beytaun kimi bir neçə şəhərcikdə bütün Qərb dünyasını işıqla təmin edən balina yağı emal olunub. Oksford və Kembric universitetləri tələbə lampalarını işıqlandırmaq üçün yağı uzaq Amerikanın bu əyalətindən gətirdirmişlər. Sonra Pensilvaniyada neft fontan vurdu. Ucuz kerosin, adına “kömür yağı” dedikləri məhlul tədricən balina yağına olan tələbatı azaltdı və beləcə, balina ovçularının çoxu da bu işdən uzaqlaşdı. Nyu-Beytaunun üstünə xəstəlik və ümitsizlik çökdü... və bir daha bu ruh düşkünlüyündən qurtula bilmədi. Qonşu şəhərlər özlərinə yeni iş və məşğulluq taparaq inkişaf etdi. Amma çörəyi gəmidən, gəmiçilikdən, balina ovundan çıxan Nyu-Beytaun uyuşduğu yerdə qaldı. Nyu-Yorkdan bəri ilan kimi sürünərək irəliləyən insan axını Nyu-Beytaunun yanından keçdi və onu öz keçmiş xatirələri ilə baş-başa buraxdı. Həmişəki kimi Nyu-Beytaun camaatı “belə olmağı yaxşıdır” deyib özləri-özlərini inandırmağa çalışdılar. Bir tərəfdən də yay aylarında səyahət edən insanların səs-küyündən, tör-töküntüsündən, göz qamaşdıran neon lampalarının çoxluğundan, turistlərin xərclədiyi pullardan və izdihamdan kənar qaldılar.

Gözəl mənzərəli körfəz sahilində bir neçə yeni ev də tikilib. Fəqət ilan kimi sürünən köç yenə də uzaqlara getməyə davam edirdi. Amma hamı inanırdı ki, əvvəlxır Nyu-Beytaun əhalisinin sayı durmadan artacaq. Yerli əhali bunu həm həsrətlə gözləyir, həm də qorxub ehtiyat edirdilər. Qonşu şəhərlər varlanmışdılar. Turistlərin səpdiyi pullar hesabına kefləri kök, damaqları çağ idi. Yeni peyda olmuş varlılar dəbdəbəli imarətlər salır, öz şəhər-

lərini günbəgün abadlaşdırıb gözəlləşdirirdilər. Köhnə Beytaun özünün incəsənəti, dulusçuluğu ilə, üzdənirəq mavi bəndövşələrin, lənətlənmiş Lesbo törəmələrinin toxuduğu qumaşlarla, kiçik intriqaqlarla ad çıxarıb. Nyu-Beytaunsa keçmiş günlərdən, ən çox da balıqdan – xəşəmin nə vaxt çıxacağından danışıır.

Sakit suların qamış basmış yerlərində yuva salıb nəsil artırən çölördəkləri və ondatralar səhərin erkən saatlarında həvəslə üzüşürlər. Qırğılar havada hərəkətsiz süzərək nişan aldıqları balıqların üzərinə ox kimi şığıyırlar. Qağayılar molyuskları qarıb yüksəlir, qırılıb açılmaları üçün qayanın üstünə buraxırlar. Susamurları hirsə fısıldaşib suya dalırlar. Dovşanlar bağçalarda çuxurlar qazır, boz sincab sürüsü şəhərin küçələrində kiçik dalğalar kimi hərəkət edir. Mavi tükülü, uzunayaqlı vağlar dayaz suya sancılmış qılinc kimi görünürlər. Gecə vaxtı danquşuları yalqızlıq çəkən qulyabanı kimi zanyırlar.

Nyu-Beytauna yaz da, yay da gec gəlir. Amma gələndə də özü ilə mülayimlik, həzinlik, yabanı bir ətir gətirir. İyunun əvvəlləri yarpaqlar yaşllaşır, hər yan gül-çiçəyə bürünür. Günəş hər dəfə batanda başqa cür olur. Axşamlar bildirçinlər qırıldışır, gecə düşəndə də çobanaldadamların səsi aləmi bürüyür. İri tumurcuqları çəmənliyə tökülən palıdların təpələri yarpaqla doludur. Hərəsi bir evdən olan itlər yığışib meşəyə ekskursiya edir, bütün günü çaşqınlıq və məmnunluq içində sülənirlər. Hətta bəzən günlərlə evə qayıtmırlar.

İyunda kişilər həvəsə gəlib ot çalır, torpağa toxum atır, bağ-bağata ziyan vuran köstəbək, dovşan, qarışqa və qurd-quşla mübarizəyə girişirlər. Yaxasəyri qızılğüllərə baxdıqca yüngülcə köks ötürən qadınların çöhrələri ləçəklərin al rəngi ilə halələnir, gözləri uzun-uzadı yol çəkir.

İyun şən bir aydır... Bərəkətli torpağın nəfəsi gah sərin, gah da ki ilıq olur. Nazik şalvarları əyinlərinə yapışmış gənc qızlar çiyinlərindən qulaqlarına sevgi mahnıları fısıldayan tranzistorlu radiolarıyla Hai küçəsində veyllənər, *Tanger* kafesinin önündəki kətilərdə oturub dondurma

yalayan, ürəyi istəklə çırpınan cavan oğlanlar da yoldan keçən bu qızlara sataşarlar, söz atarlar.

İyunda iş adamları *Al&Sue's*-a, ya da ki *Foremaster*ə bir parç pivə içməkdən ötrü gələr, sonradan viski üçün qalar, günortadan sonra qan-tər içində sərxoş olarlar. Mill küçəsinin axırında, dalda bir küncdə yerləşən tənha və boyasız evin həyətinə tozlu maşınların biri girər, o biri çıxar. Qara pərdəli otaqda şəhərçiyn “gözəlçəsi” Alisa günortadan sonra iyun ayından şikayətli kişiləri rahatlayır. Dalğaçıranların qarşısında lövbər salmış avarlı qayıqlar bütün günü yırğalanır, sahildəki insanlar həm balıq tutur, həm də dənizdən zövq almağa çalışırlar.

İyun – təmir, tikinti, plan və layihə deməkdir. Evinə sement, taxta gətirməyən, köhnə bir zərfin arxasına Tac-Mahal eskizləri çəkməyən kişi az tapılar. Sahildə qarnı üstə çevrilmiş onlarca kiçik qayıq altı-üstü mastikalanıb boyandıqdan sonra gün işığında par-par parıldayır, yiyələri də yerdə uzanıb yayxanaraq gördükləri işdən zövq alırlar. Düzdür, məktəb hələ ki nadinc uşaqların iplərini boş buraxmamağa çalışır. Amma bütün rübü başı şuluqluğa qarşanlar imtahanlar yaxınlaşanda soyuqdəymə epidemiyasına yoluxur və tətillə cən özlərini xəstəliyə vururlar.

İyunda insanlarda yay həvəsi oyanır. “Dörd iyulda hara gedək? Tətilli planlaşdırmağın vaxtı çatıb...” kimi düşüncələr insanların zehinlərini məşğul edər.

İyun gizli imkanlar və təhlükələr ayıdır. Hər şeydən xəbərsiz ördək balaları dəniz tısbağalarının su altında açılmış ağızlarına doğru üzürlər. Kahılar susuzluğa qarşı ciyərlərini doldurur, pomidorlar nə qədər ki qurd basmayıb, boy atmağa çalışır. Gecələri ağcaqanad simfoniylərindən bezən ailə başçıları dəniz və ya dağ havasının həsrətini çəkirlər: “Bu il mütləq dincələcəm. Özümü daha yormayacağam. Vur-tut ikihəftəlik bu tətilli uşaqların zay etməyinə imkan verməyəcəm. İlboyu işləyirəm... Dincəlmək mənim də haqqımdır”. Tətil planları baş tutsa, demək, hər şey qaydasındadır.

Nyu-Beytaun uzun illərdir qəflət yuxusundan oyanmır. Onun siyasi, iqtisadi və əxlaq dünyasını idarə edənlər xeyli müddətdir oturdular kreslonu dədələrinin mali sayırlar. Bələdiyyə rəisi, şəhər meri, hakim və polis, sanki, əbədi seçiliblər. Bələdiyyə rəisi şəhərə mal satır, hakimlər uzun illər etdiklərini artıq qanunsuzluq kimi görmür, yenə də saxta seçki siyahıları hazırlayırlar. O qədər harınlayıblar ki, etdikləri əxlaqsızlığa görə xəcalət də çəkmirlər. Bu əclafar öz gözlərində tiri görmür, başqalarının gözündə qıl axtarırlar.

Qızıl şəfəqli günüortalay yayın isti nəfəsi hiss olunur. Bir neçə erkən mövsümçü, uşaqları olmadığı üçün məktəbin bağlanmağını gözləmək məcburiyyətində olmayan turistlər küçələrdə görünür. Bəziləri kiçik qayıqlarını və yekə motosikletlərini maşınlarına qoşub özləri ilə gətirirlər. İten dükan girən bu gəlmələri dərhal ayırd edir. Aldıqları şeylər, əsasən, doğranmış ət, pendir, peçenyə və siyənək konservləridir.

Havalar isinəndən bəri hər gün bir parçə nəşə sərini bir şey içmək üçün dükana gələn Coy Mörfi yenə gəlmişdi. Əlindəki şüşəni soyuducuya tərəf tuşlayaraq:

– Bura gərək qazlı su aparatı qoyasan, – dedi.

– Mən ya özümə dörd dənə əlavə əl taxmalıyam, ya da noxud dənəsi kimi iki yerə ayrılmalıyam sizdən ötrü. Unudursan, aşna, buranın sahibi mən deyiləm.

– Amma sən olmalıydın.

– Kral nəslinin kəsilməsi barədəki o kədərli hekayəti bilirsən də?

– Bilirəm nəyi deyirsən. Günah özündədir. Yaxşını pisdən ayıra bilmədin. Ona görə də başın daşdan-daşa dəydi. Amma çox şey öyrəndin.

– Öyrəndiklərimin mənə heç bir faydası yoxdur.

– Əgər bura indi sən olsaydı, qaz vurub qazan doldurardın.

– Görürsən ki, deyil.

– Küçənin tinində bir dükan açsan, bütün müştərilər sənə axışar.

- Niyə belə düşünürsən?
- Çünki insanlar tanıdıklarından alver etmək istəyirlər. Burada pis heç nə yoxdur. Əksinə, daha yaxşıdır. Kimə necə sərfədisə, elə də edir.
- Vaxtilə açmışdım. Nə oldu bəs? O vaxtlar da şəhərin hamısı mənə tanıyırdı. Amma yenə də müflis oldum.
- Texniki səbəblər idi. Hansı malların işlədiyini bilmirdin.
- Bəlkə, hələ də bilmirəm.
- Bilirsən artıq. Sadəcə, öyrəndiyinin fərqində deyilsən. Müflis olmaq qorxusunu beynindən çıxara bilmirsən. Unut, cənab Houli, unut!
- Çox sağ ol.
- Bilirsən, mən sənəin xətrini çox istəyirəm. Maruella haçan gedir İtaliyaya?
- Demədi. Bura bax, Coy, bu adam çox varlıdır? Ya da lazım deyil, demə. Bilirəm, müştəriləriniz barədə danışmağın yaxşı çıxmaz.
- Sənəin kimi dosta hər şey demək olar, İten. Maruella bütün işlərini bilmirəm. Amma bizdəki hesablara görə xeyli varlı olduğunu deyə bilərəm. Çox işdə barmağı var; nə qədər əmlak işləri, boş əraziləri, çimərlik kənarında villaları... Bizə qoyduğu girovların sənədləri sənədən ağır gələr.
- Nədən bilirsən?
- Bizdə seyf kirayələyib, yekələrindən. Açarların biri məndə, o biri də özündədir. Boynuma alım ki, bir dəfə içinə göz gəzdirmişəm. Xasiyyətindir, özümü saxlaya bilmirəm. Hər yerə burnumu soxmalyam.
- Amma qaranlıq işlərə girişmir, deyilmi? Demək istəyirəm ki... Yəni qəzetlər yazır, başqaları necə narkotikayla, şantajla...
- Daha orasını bilmirəm. İş barədə orada-burada danışan deyil. Hərdən gəlib müəyyən məbləğdə pul götürür, bir müddət sonra da gətirib geri yatırır. Başqa bankla işləyib-ışləmədiyini də bilmirəm. Fikir verdinsə, rəqəm adı heç çəkmədim.

– Heç mən də soruşmadım.
 – Pivə istəyirəm. Soyuğu var?
 – Var. Amma tənəkə qabdakından. İstəsən, kağız stəkan da verə bilərəm.

– Burada içmək düzgün olmaz.
 – Boş şeydir! – İten pivə bankasının üstündə kiçik bir dəşik açdı. – Gələn olsa, arxanda gizlədərsən.

– Sağ ol. Sənin haqqında çox düşünürəm, İten.

– Niyə?

– Özümdən asılı deyil, gərək hər şeyə bumumu soxam. Məncə, uğursuzluq insan psixikasına təsir edən ən mühüm amildir. Qarışqaların eşdiyi qum çuxurlarına bənzər bir şeydir. İçinə düşəndə çapaladıqca sürüşürsən. Oradan çıxmaqdan ötrü qüvvətlə sıçramaq lazımdır. Bax sən də belə etməlisən. Çıxa bilsən, başa düşəcəksən ki, müvəfəqiyyət də psixikaya təsir edir.

– Bəlkə, düşdüyüm o çuxur mənimçün qazılmış bir tələdir?

– Lap tələ olsun... Hər halda, pis sınaq deyil.

– Biri sıçrayıb çıxırsa da, başqası mütləq o tələyə düşür.

– Tanrının izni olmadan heç sərçə balası da ağacdan yerə düşməz.

– Heç cür başa düşmürəm, konkret olaraq mənə nə məsləhət vermək istəyirsən?

– Bilmirəm. Bilsəydim, özüm tətbiq edərdim. Bank mühasibatçılarından prezident çıxmaz. Amma əlində öz malı olan haracan desən, irəliləyə bilər. Nə isə, budur sənə məsləhətim: əlinə düşən fürsəti fövte vermə! Yoxsa eyni fürsəti bir daha tapmazsan.

– Sən lap filosofsan, Coy, filosof-maliyyəçi.

– Lağ eləmə. İtirdiyi şeylər insanı çox düşündürür. Deyilənə görə, insanların yüzdə doxsanı keçmişlə, yüzdə yeddisi isə bu günü ilə yaşayır. Demək, gələcək üçün yalnız üç faiz yaşayır. Bu barədə indiyədək eşitdiyim ən ağıllı sözü Sətçel Peyc¹ deyib: “Geriyyə baxmayın!

¹ Sətçel Peyc – ABŞ beysbolçusu Le Rey Robertin ləqəbi

Bəlkə, onda nəşə qazana bilərsiniz”. Amma mən tez-tez geriyyə baxmalı oluram. Sabah cənab Beyker bir neçə günlüyə Nyu-Yorka gedir. Kişinin oğlu arı kimi işləyir.

– Nə məsələdir?

– Nə bilim? Amma poçtdan gələn məktubları mən ayırıram. Albanidən çoxlu məktub alır.

– Siyasi?

– Mən məktubları, sadəcə, ayırıram, oxumaram. Bu vaxtlar işin həmişə belə az olur?

– Saat dörd radələri belədir. Amma on dəqiqədən sonra gəl gör necə basırıq olacaq.

– Görürsənmi? Artıq öyrənmisən. Bəhsə girərəm ki, müflis olmazdan əvvəl sən belə şeylərə fikir vermirdin. Di yaxşı, salamat qal. Görüşənədək! O məsəli də unutma heç: könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək!

Saat beş-altı arası dükana tələm-tələsik alış-veriş edən bir dəstə adam gəlmişdi. Hava hələ günəşli idi. İtenin meyvə piştaxtalarını içəri yığdığı və yaşıl pərdələri çəkdiyi vaxt bayırda günorta kimi aydınlıq idi. Siyahıya nəzər salıb evə aparılması şeyləri topladı. Hamısını yekə bir torbanın içinə yığdı. Sonra önlüyünü çıxarıb papağını başına qoydu, plaşını geyindi. Bir həmlədə atılıb piştaxtanın üstünə oturdu. Rəflərə baxdı. “Moizə demək artıq bitdi! – dedi. – Bundan sonra yalnız Sətçel Reyçin sözlərinə görə hərəkət etməliyəm: mən də geriyyə baxmamağı öyrənməliyəm”.

Cibindən qatlanmış hüsnxət vərəqlərini çıxartdı. Sarı, mumlu kağızdan kiçik bir zərf düzəldib vərəqləri içinə qoydu. Sonra soyuducunun altındakı ağ, emallı qapağı açdı. Zərfi uzadaraq kompressorun arxasına qoydu və yenidən qapağı örtüdü.

Kassa aparatının altında toz basmış, işlənməkdən kənarları didilmiş, dükana təcili mal sifariş edərkən istifadə etdiyi Manhattan telefon kitabçasını tapdı. Barmaqlarını “A” hərfinin altında sıralanmış “ABŞ”, “Ədliyyə departamenti” kimi yazılardan aşağı endi... “Gömrük idarəsi”,

“Federal Təhqiqatlar Bürosu” və onun altındakı “İmmiq-rasiya və Naturalizasiya Xidməti”nə çatanda dayandı. Ünvan və telefon nömrələri də göstərilmişdi: “20 W B way, BA 7-0300. Gecə saatlarında, şənbə, bazar və tətil günlərində – OL 6-5888”

İten hündürdən: “OL 6-5888. Çünki iş vaxtı qurtarıb – dedi. Sonra başını qaldırmadan rəflərdəki konserv qutularına səslandı, – əgər, həqiqətən, hər şey qanuni və düzgündürsə, heç kim zərər görməyəcək”.

Dükandan çıxıb qapını qıfılladı. Kağız torbanı da götürüb küçənin qarşı tərəfinə keçdi və *Foremaster Hotel & Grill*-ə girdi. Salon kokteyl içənlərlə dolu və səs-küylü idi. Amma ümumi telefon olan otaqda heç kim yox idi. Hətta telefona baxan katib də çıxıb getmişdi. İten telefon köşkünə girib şüşə qapını örtüdü. Xırda pulları rəfin üstünə yayaraq içindən bir dənə götürdü və telefonda “0”ı çevirdi.

– Kommutator. Kommutator, mən Nyu-Yorkla danışmaq istəyirəm.

– Buyurun, nömrəni yığın.

O, nömrəni yığdı.

Əlindəki ərzaq torbasıyla İten işdən evə qayıtdı. “Yaxşı ki, günortalar uzun olur”, – deyə düşündü. Həyətdəki qazonluq o qədər uzanmış və yumşalmışdı ki, üstündə yeridikcə ayaq izləri qalırdı. Qapıda onu qarşılayan Merini hərərlə öpdü.

– Həyatım, qazon yaman uzanıb. Görəsən, Allənə desəm, biçər?

– Yaxşı görək! İmtahanlarına az qalıb. Özün bilirsən vəziyyətini. Məktəbin axırıdır, qoy dərsləri ilə məşğul olsun.

– O otaqdan gələn səs nədir?

– Allen dodaqdəyməz çalışmaqla məşğuldur. Son zəngdə səhnəyə çıxacaq.

– Demək, onda qazonu gərək özüm biçəm.

– Canım, gərək bağışlayasan. Uşaqlarını yaxşı tanıyırsan.

– Hə, bir az tanımağa başlayıram.

– Yorğun deyilsən ki? Bu gün çox yoruldun?

– Belə də... O qədər də yox. Bütün günü ayaq üstə olmuşam. İndi də durub otbiçəni ora-bura dartmağa ərinirəm.

– Elektriklə işləyənləri var. Gərək onlardan əlaq. Con-songildəki kimi. Üstünə çıxıb, oturmaq da olur. Minib sürürsən rahat.

– Amma bizim bağbanımız çatışmır. Hə, hələ bağban köməkçisi də tutmalıyıq. Babamın varyıdı. Nə dedin? Minmək? Elə olsa, Allen qazon biçmək üçün heç kimi yaxın buraxmaz.

– Onunla bir az yaxşı dolan. Artıq on dörd yaşı var. Uşaqların hamısı elədir.

– Guya, uşaqsız ev-məzardır. Boş söhbətdir!

– Düz tapmışam, yorğunluqdan sarsaqlayırsan.

– Nə bilim? Bəlkə də... Allenin bu cır səsi də lap başıma düşür.

– Məşq edir.

– Declin onu. Bildik.

– Hirsini uşaqdan çıxma.

– Çalışaram. Amma yaxşı olardı. – İten qonaq otağının qapısını açıb içəri girdi. Allenin ağzındakı dilçək söyləməyə çalışdığı sözləri titrədərək daha da anlaşılmaz edirdi.

Allen ağzındakını ovcuna atdı.

– Gətirdiyiniz “Peeks” qutusundan çıxıb, – dedi. – Səstitrədən dilçəkdir.

– Qutunun içindəkini yedin?

– Xeyr. Xoşlamıram. Atacan, mən məşq etməliyəm.

İten:

– Bir dəqiqə dayan, – deyərək kresloya oturdu. – Öz gələcəyin barədə nə düşünürsən?

– Nə barədə?

– Gələcəyin barədə. Məgər məktəbdə sənə öyrətməyiblər? Gələcəyin sənənin öz əlindədir.

Ellen özünü yetirib otağa girdi. Pişik kimi qısılib divanın küncündə oturdu. Dodağının altında piqqıldayıb güldü.

- Televiziyada işləmək istəyir, – dedi.
- Televektorinada on üç yaşlı oğlan min üç yüz dollar pul qazanıb.
- Amma sonradan kələyinin də üstü açıldı, – Ellen oturduğu yerdən dilləndi.
- Nolsun? Yenə də pul ona qaldı.
- Əxlaqi tərəfi səni heç maraqlandırmır? – İten alçaq səsle soruşdu.
- Amma kalan puldur.
- Səncə, bu, vicdansızlıq deyil?
- Nə var axı bunda? Bunu hamı edir.
- Sən elə bilirsən ki, kələk işlətməklə nəyəsə nail olmaq olar? Bu düzgündür? Belələrinin nə vicdanı olur, nə də hörməti.
- O, bəxtə bağlı məsələdir. Gərək risk edəsən. Piroqu da kəsəndə ufalanıb dağılır.
- Hə... Demək, ufalanır... – dedi İten. – Tərbiyənin də elədir. Düz otur! “Ser” deməkdən yorulmusan, deyəsən.
- Allen özünü yığışdırdı. Baxışları ilə atasının nə qədər ciddi olduğunu yoxladı. Sonra qalxıb mil kimi dayandı.
- Astadan:
  - Xeyr, ser, – dedi.
  - Dərslərin nə yerdədir?
  - Qaydasındadır.
  - Amerikanı necə sevdiyini barədə inşa yazırdın. İçindəki o məhv etmək hərisliyi yazına mane olmadı ki?
  - Məhv etmək deyəndə nəyi nəzərdə tutursuz... ser?
  - Şərəfsiz iş tutan adamın şərəflə sevməsi necə mümkün ola bilər?
  - Amma atacan, bunu hamı edir.
  - Səncə, hamı edirsə, mahiyyət dəyişir?
  - Bir-iki əfəldən başqa hamı belə edir. Mən hələ o yazını tamamlamışam.
  - Lap yaxşı. Verərsən, oxuyaram.
  - Göndərdim getdi.
  - Yəqin, bir nüsxə də özündə saxlamısan.
  - Xeyr, ser.

– Yaxşı, bəs itib-batsa, necə olacaq?

– Orasını fikirləşmədim. Atacan, uşaqların hamısı yayda düşərgəyə gedirlər. Mən də istəyirəm.

– Bizim imkanımız çatmır... Həm də uşaqların hamısı yox, yalnız bir neçəsi gədir.

– Kaş biz də imkanlı olaydıq... – Allen başını aşağı dikib əllərinə baxdı və dodaqlarını yaladı.

Ellen gözlərini qıyıb fikrə getmişdi.

İten oğlunu diqqətlə süzdü.

– Yaxında o da olacaq, – dedi.

Nə olacaq, ser?

Bu yay səni dükanda işə götürəcəm.

Necə yəni?

Yəni mal daşıyacaqсан, rəfləri düzəldəcəksən, səkini süpürəcəksən. Yaxşı işləsən, bəlkə, müştəriyə də baxmağa icazə verdim.

– Mən yayda düşərgəyə getmək istəyirəm.

– Amma yüz min dollar da qazanmaq istəyirsən.

– Kaş müsabiqədə qalib gəlib Vaşinqtona gedəm. O da bir şeydir. İlboyu məktəb həyatından sonra, bəlkə, mən də tətillərə gedəm.

– Allen! Özünü aparmağın, nəzakətin, dürüstlüyün və hətta işləməyin də öz qaydaları var. Şifahi də olsa, bunları sənə öyrətməyin vaxtı çatıb. Canın çıxacaq, işləyəcəksən!

Oğlan başını qaldırıb:

– İxtiyarınız yoxdur, – dedi.

– Nə? Necə yəni ixtiyarım yoxdur?

– Uşaq əməyinin istismarı qadağandır. On altı yaşa tamamilə olmadan heç bir xüsusi icazə ala bilməzsiz. Qanuna qarşı çıxmağımı istəyirsiniz?

– Deməli, sənə, ata-anasına kömək edən bütün uşaqların yarısı qul, yarısı da cinayətkardır? – İtenin qəzəbi sevgisi kimi açıq və amansız idi. Allen baxışlarını yana çevirdi.

– Mən o mənada demədim, ser.

– Əminəm ki, elədir və bir də belə danışma. Heç olmasa, öz soyundan xəbərin olsun. Houli və Allenlər iyir-

mi nəsil yola salıblar. Hamısı da namusla yaşayıb. Bəlkə, nə vaxtsa sən də onlar kimi ola bildin.

– Oldu, ser. Otağıma gedə bilərəm, ser?

– Gedə bilərsən.

Allen ağır-ağır pilləkənləri çıxdı.

O, gözdən itincə Ellen ayaqlarını pər kimi havada döndərərək ayağa qalxdı. Gənc bir qadın kimi ətəyini düzəltdi.

– Henri Kleyin nitqlərini oxudum. Çox gözəldir.

– Əlbəttə.

– Siz də oxumusunuz?

– Hamısını yox. Xeyli əvvəl oxumuşam.

– Dahi olub.

– Məktəbli qızların çoxu belə şeylər oxumur.

– Amma mənim xoşuma gəlir. Həqiqətən, dahiymiş.

İten kreslosundan qalxdı. Bütün günün yorğunluğu üzərində idi.

Mətbəxə girəndə ağlamaqdan gözləri qızarmış Meri əsəbi halda ayağa qalxdı.

– Dediklərini eşitdim! – dedi. – Nə istədiyini başa düşmürəm. Allen hələ balaca uşaqdır.

– Sevgilim, gərək indidən başlayaq. Yoxsa sonra gec olar.

– Mənə “sevgilim” demə. Uşaqlarla belə qəddarlıq etmə!

– Qəddarlıq? Aman Tanrım!

– Onun nə yaşı var ki, düşmüşən üstünə?!

– Qoy ağlı başına gəlsin.

– Bəs sənin ağlın haradadır? Onunla çox kobud davranırsan.

– Xeyr, sevgilim, düz demirsən. Mən, sadəcə, istəyirəm ki, o, həyatı olduğu kimi, necə var, elə görsün. Yoxsa onda yanlış təsəvvür yaranar.

– Sən özün nəsən ki, həyatdan da dərs verəsən?!

İten dinmədi. Merinin önündən keçib mətbəxi tərk elədi.

– Hara gedirsən?

– Qazon biçməyə.

– Axı yorğunsan.

– Yorğun idim. Dincəldim... – Çiyininin üstündən qonaq otağının qapısında dayanmış Meriyə baxdı. – İnsan tənha varlıqdır, – dedi. Otbiçən maşını çıxarmazdan əvvəl bir anlıq Meriyə gülümsədi.

Meri vızıldayan bıçaqların yumşaq və sıx çəmənliyin arasından keçdiyini eşidirdi.

Səs qapıdakı pilləkənin qarşısına çatanda qəfil dayandı. İten:

– Meri, Meri! – səsləndi. – Sevgilim, səni çox sevirəm.

Sonra otbiçən maşın çəmənliyin üstündə sürətlə irəliləməyə başladı.

XII FƏSİL

Mərci Yanq Hant cazibədar, çoxbilmiş və ağıllı qadındır. O qədər ağıllı ki, yeri gələndə bunu gizlətməyi də bacarır. Evlilik həyatı uğursuz olub. Ər sarıdan yarımamışdı. Birinin iradəsizliyi, elə o birinin də daha betər iradəsizliyi – ölməsi üzündən evlilik həyatına davam edə bilməmişdi. Mərciyə birdən-birə eşqbazlıq təklif olunmur. O, özü tez-tez ərkyana telefon söhbətləri, məktublar, təbrik kartları və təsadüf kimi göstərdiyi görüşlərlə başqalarında özünə qarşı maraq oyadır. Naxoşlayan birinə öz əli ilə şorba bişirib aparır, ad günlərini yaddan çıxarmır və bu yolla imkan vermir ki, kimsə də onu unutsun.

Şəhərcikdəki qadınlar arasında ən çox özünə fikir verən – qarnını çıxmağa qoymayan, təmiz və hamar cildinə, parıltılı dişlərinə, heç qınışmayan çənəsinə daim diqqət göstərən bir qadındır. Qazancının çoxu saçına, dırnaqlarına, masajına, kremlərinə və losyonlarına gedir. Başqa qadınlar onun üçün “göründüyündən yaşlıdır” deyirlər.

Kremlər, masaj və gimnastika daha kömək etmədiyi üçün sinəsini dik və şux tutan kip lifçiklər taxmağa başlayıb. Makiyajı getdikcə daha çox vaxt aparır. Saçları kosmetika firmalarının televiziya reklamalarında vəd etdikləri kimi – parlaq, yumşaq və dalğalıdır. Onu hər dəfə bir

oynaşla gəzintidə, qonaqlıqda, rəqsədə görünələr bu şən və gülərüz qadının, əslində, necə tənha olduğundan xəbərsizdirlər. Bir müddət vaxt keçirib pul xərcləndəndən sonra şərait imkan verərsə, oynaşıyla yatağa girər. Nə olur-olsun, girdiyi yatağı öz gələcəyi və rahatlığı üçün bir zəminə çevirmək istəyir. Oynaşları onun toruna düşməmək üçün daha tədbirli olmağa çalışır, ya da başqa bir qadınla evlənilir. Vaxtın necə ötdüyünü Mərcidən yaxşı heç kim bilə bilməz. Köhnə fal kartları onun özü kömək istədiyi vaxt cavab vermirlər.

Mərci çox kişi görüb. Çoxu da qüruru qırılmış, ümid-siz və özlərini günahkar hiss edənlərdir. Bu səbəbdən də peşəkar ovçu kimi ovuna qarşı amansızdır. Bu cür kişiləri öz qorxuları və qürurları qarşısında acizləşdirə bilmək onun üçün çox asandır. Axmaq yerinə qoyulmağa o qədər can atırlar ki, Mərci artıq bundan zövq ala bilmir... Onlara qarşı hiss etdiyi nifrətdən başqa bir şey deyil. Bəziləri ilə də dostluq, yoldaşlıq əlaqələri saxlayır. Amma onun dostluğundan baş açmaq mümkün deyil. Heç bir umacağı olmayan dostlarından ötrü canından da keçməyə hazırdır. Münasibətlərini gizli saxladığı bəzi dostlarına dərin rəğbət bəsləyir. Denni Teylor onlardan biridir. Alfio Maruello başqa biri, polis rəisi Stounvell Cəkson Smit isə digəridir. Başqaları da var ki, onlar Mərciyə, Mərci də onlara etibar edir. Dostlarının gizli varlığını, ona söylənən sirləri saxlamaqla özünü etibar sahibi hiss etmək, səmimi və dürüst olmaq, sanki, onu yenidən həyata bağlayır. Bu dostları Mərci ilə çox sərbəst, çəkinmədən, qorxmadan danışırlar. Çünki Mərci onlara görə, sanki, Andersenin “Quyu” sudur. Hər sözü qavrayan, heç nəyi çək-çevir etməyən və ən əsası – susmağı bacaran... Bir çoxlarının gizli qüsuru olduğu kimi, Mərcinin də qəlbində gizli comərdlik var. Bəlkə də, bu gizli şeydən dolayı o, Nyu-Beytaun, hətta Vesseks əyaləti haqqında hamıdan çox bilir. Onsuz da, ona heç bir xeyri olmayan bu məlumatlar elə sirr kimi də qalır. Amma başqa mövzularda öyrəndiyi hər şeydən öz marağı naminə istifadə edir.

İten Houli ilə bağlı plan onun ağına təsadüfən, bikaçlıqdan gəlib. Mərci öz qadınlıq qüdrətini onun üzərində sınamaq istəyir. Hiyləgər davranışları bir yandan da İtenin haqlı şübhələrinə səbəb olur. Ondən kömək uman, təskinlik almaq üçün gələn məyus kişilərin çoxu şəhvət kasadlığından əziyyət çəkən, iradə zəifliyinə, həyatlarını bütünlüklə alt-üst edən iqtidarsızlığa məhkum olanlardır. Mərci bir-iki xoş söz söyləyib təskinlik verməklə onları rahatlaşdırmaq, əlliqırmanlı arvadlarının qarşısına çıxacaq bir vəziyyətə gətirməyin yolunu bilir. Yeri gəlmişkən, onun Meri Houliyə qarşı münasibəti sırf səmimiyyət üzərində qurulub. Onun vasitəsilə sosial-iqtisadi təsirlərin qurbanına çevrilmiş, özünə qarşı inamını, gücünü, qüvvətini itirmiş İteni tanımışdı. Onun boşluqlar içində işsiz, sevgisiz və övladsız keçən həyatında qəfil bir maraq oyanmışdır... Bütün fikri İteni düşdüyü mənəvi tənəzzül içindən çıxarıb onun qarşısına yeni bir məqsəd qoymağdır. Bu, ondan ötrü, sanki, bir tapmaca, bir sınaq, yaxşılıq naminə yox, maraq və tənbellikdən doğan bir oyundur. İten onun görmüş olduğu kişilərdən fərqlidir. Mərci onu yönləndirə bilməklə öz qüdrətini sübut etmək istəyir. Son zamanlar onun buna çox ehtiyacı var.

İtenin daxilindəki təbəddülatın dərinliyini anlaya bilən, bəlkə də, yeganə insan Mərci idi və o, bunda öz təsirini gördükcə qorxurdu. Kiçik bir siçandan aslan yalı çıxmağa başlamışdı. Mərci onun köynəyi altında əzələlərin necə qabardığını, gözlərindəki rəhmsizliyin necə alışdığını sezmə bilirdi. Xirosima üzərində bomba olub partlayan maddə və materiya nəzəriyyəsini düşünərkən xoşniyyət Eynşteyn də, yaqin, eyni şeyi hiss edib.

Mərci Merinin xətrini çox istəyir, ona rəğbət bəsləyir. Amma bu, o demək deyil ki o, Merinin halına yanır. Bir qadının çəkdiyi məşəqqət başqa bir qadına görə qəbul edilən haldır.

Köhnə limanın lap yaxınlığında, geniş və hündür ağacların içində yerləşən səliqəli, balaca evində güzgüyə boylanan Mərci silahlarını yoxlayıb makiyaj etməyə hazır-

laşırdı. Krem, pudra, göz boyası və tuş çəkəndən sonra hərəsi bir ox dənəsinə dönmüş kirpiklərinin arasından üzündəki gizli qırıqlara nəzər saldı. Zamanın sakit dənizdə qayaları yalayan kiçik ləpələr kimi necə səssiz-səmirsiz, sezdirmədən keçdiyini hiss elədi. Yetkinliyin, orta yaş dövrünün öz gücü, öz arsenalı var. Ona görə də deyirlər ki, insan gərək cavanlıqdan qocalığa pay saxlasın. Bu həm bacarıq, həm də təcrübə tələb edir. Mərci buna tam hazır olmasa da, başa düşür ki, tələməlidir. Nə qədər ki canı suludur, nə qədər ki gənclik ehtirasını itirməyib, gərək lüt, məzlum və eybəcər görünməməyin yollarını öyrənsin. Ən əsası – tənhalığı özünə dərd etməməyi bacarmalıdır. Əlindəki güzgüdə ağızının kənarlarını, azacıq açılmış dodaqlarını görmək üçün uzun kirpikli gözlərini yarıyacaq qapadı, dik tutduğu çənəsinə nəzər saldı.

İndi o, güzgü qarşısında nə qədər təcrübəli olduğuna dəlalət edən hərəkətlərlə üzündəki cizgiləri sınağa çalışdı. Uzun kirpikli, yarıqapalı gözləri ilə azacıq açılmış dodaqlarına baxdı. Ağızının kənarlarından aşağıya doğru uzanan gizli qırıqları görmək üçün çənəsini endirdi. Önündəki güzgüdə birdən-birə düz iyirmi il yaşlandığını gördü. Buz kimi donmuş beynində onu nələrin gözlədiyini pıçıldayan səsdən üşüdü, cin vurmuş kimi titrədi. Çox gecikmişdi... Qadın dediyin gərək içinə qara məxmər çəkilmiş, işıqlı, butaforiyalı vitrin kimi yumşaq və rahat bir yuvaya sahib olsun. Elə bir yuva ki, əlini-qolunu uzadıb rahatca qarıya, birçəklərini ağarda, şişmanlaşa, xəsisləşə bilsin, keçmiş günlərini xatırlasın. Qadın qarıyanda uşaqlara, sevgiyə, nəvazişə, istəklə və mötəbər bir ərə, yaxud da ərindənənqalma mötəbər bir bank hesabına, güzəran güvəncinə daha çox ehtiyac duyur. Tənhalıq içində qarımış, üzünü qırıqlar örtmüş, heç kimə lazım olmayan köhnə bir əşya kimi atılmış qadın ağırlarını, ah-ufunu dinləyəcək məzlum bir qulaq yoldaşına belə möhtac olur, xiffət çəkir...

Mərci bunları düşündükcə qorxudan qarını sancı dolurdu. Əslinə baxanda, birinci ərindən yarımışdı. Zəif adam idi və Mərci onun zəifliyindən hələ də istifadə edir.

Boşananda belə çarəsiz sevgi ilə bağlandığı Mərcinin yenidən evlənəcəyi təqdirdə alimentdən məhrum olmasını şərt kimi irəli sürmüşdü.

İkinci əri elə bilirdi ki, Mərcinin yaxşı pulu, özünə-məxsus bir bank hesabı var. Ona görə də ölümündən sonra Mərciyə heç nə miras qoymamışdı. Mərci də birinci ərindən aldığı alimentlə korluq çəkmədən yaşayır, yaxşıca geyinib-kecinir, istədiyini edirdi. Görəsən, birinci də ölsə, necə olacaq? Bax elə qorxduğu bu idi.

Axırıncı dəfə birinci ərini yanvar ayında, Madison prospekti ilə 57-ci küçənin kəsişdiyi o geniş, böyük keçiddə görmüşdü. Qocalıb əldən düşmüşdü. Onun öləcəyi qorxusu gecə-gündüz yuxularını qarışdırır. Sağlığı üçün candildən dua edən yeganə insanın özü olduğuna əmindir. İt oğlu gəbərsə, pulun dalı kəsiləcək.

Bir anlığa onun sısqa və sakit üzünü, solğun gözlərini xatırladı və qamına dolmuş sancı daha da şiddətləndi. İt oğlu gəbərsə...

Mərci güzgüyə doğru əyildi. Nizəatanlar kimi iradəsini toplamağa çalışdı. Cənəsini qaldırdı. Boğazındaki qatlar yox oldu. Gözləri parladi. Üzünün dərisi gərildi. Çiyinlərini və qamətini dikəltdi. Ayağa durub qalın, qırmızı xalçanın üstündə vals oynayırmış kimi dövrə vurdu. Yalın ayaqlarının çəhrayı lak çəkilməmiş dırnaqları parıldayırdı. Vaxt itirmədən hərəkətə keçməli, tələsməlidir.

Şkafın qapısını axıracan açdı. Əlini Dörd iyulda geyəcəyi ən qəşəng, açıq-saçıq paltarının, dikdaban ayaqqabılarının, nazik corablarının üzərində gəzdirdi. Artıq içindəki o ruh düşkünlüyündən əsər-ələmət qalmamışdı. Bıçaq itiləyən qəssab cəldliyi ilə və ustalıqla geyindi. Sanki, itilədiyi bıçağı barmağına sürtərək yoxlayan qəssab kimi o da güzgü qarşısında boy verib əyin-başını diqqətlə gözdən keçirdi. Cəld tərpənməli, bir az da tələsməlidir. Axı kişilər gözləməyi sevmirlər... və sonra o, zərif, qəşəng, şux görünüşü, gözəl, uzun ayaqları və ağ şumal əlcəkləri ilə gözqamaşdıran bir xanıma çevrildi. Yanından keçdiyi heç bir kişi ona baxmaqdan özünü saxlaya bilmir.

Hətta *Miller Brother's* şirkətinin taxta daşıyan trak sürücüsü də onu görcək fit verdi. Yuxarı sinif şagirdləri olan iki oğlansa Rudolf Valentino¹ kimi gözlərini qıyaraq onu təpədən-dırnağa süzdü. Sonra da çaşqın halda ağızlarından axan suyu sümürdülər.

– Necə şeydir? – biri o birindən soruşdu.

– Axx!

– Xoşun gəlir?

– Ooox...

Bir qadının küçədə, özü də Nyu-Beytaun kimi bir yerdə boş-boşuna veyllənməsinə yaxşı baxmırlar. Gərək o qadın harasa, xırda da olsa, nəşə bir iş-güc dalınca getsin ki, başqa cür başa düşülməsin. Mərzi Hai küçəsində səki boyu addımlayaraq qarşılaşdığı tanışlarına başıyla salam verir, hər biri haqqında mülahizə yürüdüdü.

Mister Holl... Artıq bir müddətdir kredit götürdüüyü pulla dolanır.

Stoni... Sərtidir, sözün əsl mənasında kişidir. Amma hansı qadın polis maaşı, yaxud pensiyası ilə yaşamaq istər? Bir də axı onlar dostdurlar.

Herold Bek... Yaxşı mal-mülk sahibidir. Amma ördək kimi səməliyi var. Bunu bilməyən yeganə insan da elə onun özüdür.

Mak Dovel... “Sizi gördüyümə çox məmnun oldum, ser. Milli necədir?” – Mümkün deyil... Arvadına son dərcə bağlı olan bu şotland əsilli əlil ölmək bilmir, dünyanı bir ucdan tutub yaşayır. Bir az da qapalı adamdır. Altında nəyi var – heç kim bilmir.

Xumar baxışlı Donald Randolf... Kokteyl məclislərində əvəzolunmaz tərəf-müqabildir. Nə qədər içsə də, centlmenliyinə xələl gəlməz. Amma heç ondan da ər çıxmaz. Əlbəttə, barlardan yığışmayan biri ilə evlilik yaşamaq çətin məsələdir.

Harold Lyus... Deyilənə görə, *Times* jurnalının sahibi ilə qohumluğu var. Kim bilir, bəlkə də, özü belə uydurub.

¹ *Rudolf Valentino* (1895–1926) – məşhur Amerika kinoaktyoru

Özünü ağıllı göstərməyə çalışan, amma iki kəlmə ağıllı söz tapıb danışa bilməyən qaraqabağın biridir.

Ed Vantoneri... Yalançı, əlləyri, fırlıdaqçı olduğunu danışirlar. Kalan pul-para da toplayıbmiş. Bu adamın heç kimə inamı yoxdur. Hətta ölüm yatağındakı arvadına da etibar etmir. Qaçmasın deyə qapıdakı itini də zəncirləyir.

Pol Strayt... Yerli respublikaçılann başçısı. Arvadının da adı Batəflay¹. Ləqəb-zad deyil, əsl adı belədir – Batəflay Strayt. Elə bu adla da baptiz olunub. “Arxalı köpək qurd basar” – deyirlər. Nə qədər ki Nyu-York qubernatoru respublikaçıdır, Polun qılıncının dalı da kəsir, qabağı da. Şəhər zibilxanasına yiyəlik edir. Bir bak zibilin daşınması üçün iyirmi beş sent alır. Deyilənə görə, zibilliyi basmış siçovullar çoxalıb şəhərdə təhlükəyə çevriləndə, Pol onları vurmaq istəyənlərə bilet satırmış; üstəlik, iyirmi iki kalibr patrondaşıyla dolu tüfəngləri və əl fənərlərini də kirayə verib. İndiki prezidentə o qədər bənzəyir ki, çoxları onu Ayk² çağırır. Amma bir dəfə sərxoş Denni adam içində xaç çəkərək ona “Aristokrat” deyib və o hadisədən sonra da hamı ona bu adı yapışdırıb.

Maruello... Son vaxtlar lap xəstə görünür. Üzünün rəngi meyit rənginə dönüb. Gözlərindəki ifadə, sanki, qarına güllə dəymiş bir insanın çəkdiyi əzabı xatırladır. O qədər fikirlidir ki, öz dükəninin qarşısından keçərkən içəri heç baxmadı da. Mərçi sallana-sallana dükana girdi.

İten dükanda qarasaçlı, *İvy League* şalvar geymiş, başına panama qoymuş yad bir adamla söhbət edirdi. Təxminən, qırx yaşlarında, sərt və ciddi iş adamına bənzəyirdi. Piştaxtanın üstünə əyilmişdi, az qala, İtenin ağzına girirdi.

Mərçi:

– Salam! Görürəm, məşğulsan. Bir azdan gələm, – dedi.

¹ Kəpənək (ing.)

² *Dvayt Deyvid Eizenhauer* (1890–1969) – ABŞ-ın 34-cü prezidentini olmuş bu adamın ləqəbi “Ayk” olub.

Vaxt öldürmək istəyən qadın üçün ən münasib yer bankdır. Boş-boşuna durmaqdan, heç olmasa, hesabından xəbər tutar. Mərçi küçənin qarşı tərəfinə keçib mərmər və polad tağ-tavaniyla əsl məbədə bənzəyən bank binasına girdi.

Kassa otağındakı dəmir şəbəkəli pəncərədən baxan Coy Mörfi onu görcək sevindi, kişinin gözlərinə işıq gəlmişdi, elə bil. Nə qədər şən, nə qədər əyləncəli, nə qədər xoş bir oynaş olsa da, evlilik perspektivi olmayan kişidir. Mərçi anadangəlmə subay olan və ölənəcən də subaylığın daşını atmayacaq bu adamı başa düşən, hətta ona haqq qazandıran yeganə qadındır. O, yaxşı bilir ki, Coy özü üçün qoşa məzar istəmir.

Mərçi:

– Ser, o yeni kəsilmiş şax pullardan yenə varınızdır?

– Bu dəqiqə baxaram, mem. Olmalıdır. Haradasa buralarda gözümə dəymişdi bir az. Nə qədər çəkməyimi əmr edirsiniz?

– Təxminən, altı unsiya¹ bəs edər, müsyö. – Balaca, ağ çantasından çek kitabçasını çıxarıb iyirmi dollarlıq çek yazdı.

Coy gülümsədi. Mərçi onun xoşuna gəlir, hərdən bir nahara dəvət edir, sonra da yatağa girirlər. Onunla həmsöhbət olmaqdan, zarafatlaşmaqdan da bir başqa zövq alır.

– Unsiya dedin, yadıma dostumun danışdığı bir əhvalat düşdü. Meksikada, Panço Villanın² silahdaşlarından olub. Panço barədə eşitmisən?

– Heç nə eşitməmişəm.

– Nə isə... Dostum deyir ki, Panço şimalda olanda əldə etdiyi bir dəzgah sayəsində iyirmi pesoluq³ saxta pul kəsirmiş. O qədər kəsiblər ki, saymaq mümkün olmayıb. Deyir ki, axırı məcbur olub tərəzi ilə çəkirlərmiş.

¹ *Unsiya* – bir unsiya 29,86 qrama bərabər tutulur

² *Panço Villa* – XX əsrin əvvəllərində Meksika kəndlərinin partizan hərəkatına başçılıq edənlərdən biri

³ *Peso* – Meksika valyutası

Mərci:

– Coy, öz aramızdır, sən də öz xatirələrini bilmirsən kimə sırıyasan. Danışmasan, dayana bilmirsən.

– Missis Yanq Hant, heç elə şey olar? Tanrı xətrinə... O vaxtlar mən beş yaşında uşaq olardım. Dostumun dedikləridir... Demək, Pançonun yanına bir az dolu, amma yaraşılıq bir qadın gəlib deyir: “General, siz mənim ərimi əsmısınız. Mən də beş uşaqla ortada qalmışam. Bəs hanı sizin inqilabın ədaləti?” Panço da bax indi mən etdiyim kimi, qadının əndamını başdan-ayağa süzərək fikrə gedir.

– Coy, sən hələ çek yazmamısan.

– Bilirəm. Ardına qulaq as. Panço köməkçisinə o qadın üçün beş kilo çəkməyi tapşırır. Bir qalaq pulu məftillə bağlayıb gətirib verirlər qadına. Qadın da yükünü darta-darta çıxıb gedir evinə. Sonra bir leytenant gəlib çıxır. Rəsmi qaydada Pançoğa yaxınlaşıb məruzə edir: “Mənim generalım (onlar *mi gral* – *hral* deyirlər), biz onun ərinə heç nə etməmişik. Sərxoş idi. Ayılmadığı üçün zindana saldıq”. Panço gözlərini uzaqlaşan qadından ayırmayaraq deyir: “Gedin güllələyin. Dul qadını aldatmaq bizə yaraşmaz”.

– Coy, sən lap zəhlətökənsən.

– Doğrudan, olmuş əhvalatdır. Şəxsən mən inanıram.

– Mərcinin çekini əlində yellədərək soruşdu. – Pulu hansı kupyurada verim? İyirmilik, əllilik, yoxsa ki yüzlük?

– Mənə irilərindən çek.

Bir-biri ilə hırıldaşdı məzələndilər.

Cənab Beyker kabinetinin tutqun şüşəli qapısını aralaydı onlara tərəf boylandı.

Bu da bir fürsətdir düşüb. Cənab Beyker də haçansa Mərciyə girişmişdi. Amma qrammatik cəhətdən düzgün qurulmuş cümlələri bir az da dolaşır rəsmiyyətə qarşınca, aranı açma bilməmişdi. Hərçənd bəziləri üçün cənab Beyker – cənab Dollar deməkdir. Əlbəttə, cənab Beykerin arvadı var. Amma Mərci də bu günahkar dünyanın Beykerlərini yaxşı tanıyır. İstədiklərini nəyin bahasına olursun ala bilməkdən ötrü don dəyişdirməyi, əxlaqlı

görünməyi bacarırlar. Yaxşı ki, Beykerə yaxınlıq verməyib. Yoxsa bu tamahkar baxışlar ona belə zillənməzdi.

Mərci Coydan aldığı dörd dənə beşlik dolları çantasına qoyub çalbaş bankirə tərəf getmək istəyirdi ki, bayaq İtenlə dükanda söhbət edən o adam sakitcə içəri girdi. Mərcinin qarşısından şəstlə keçib cənab Beykerə yaxınlaşdı. Vəsiqəsini göstərəndən sonra kabinetə girdi. Qapını arxadan örtülər.

Mərci də Coya sarı dönüb:

– Hah, qadam ağzına. Ayağımı öpərsən, – dedi.

Coy:

– Onlar Vesseksdəki ən gözəl ayaqlardır. Bu gecə mənimlə gəzməyə etiraz etməzlər ki? Bəlkə, restorana getmək, rəqs etmək istəyirlər?

– Olmaz. Kimdir ki o?

– İlk dəfədir görürəm. Tipindən bank müfəttişinə oxşayır. Belə vaxtlarda öz vicdanım və hesab-kitab qarşısında üzüağ olduğuma çox sevinirəm.

– Bilirsən, Coy, sənin yanına at bağlasan, anqırıb qaçar. O ki ola qadın.

– Elə mən də bunu istəyirəm, mem.

– Hələlik!

Mərci çölə çıxdı. Küçəni keçib yenidən Maruellonun dükanına qayıtdı.

– Salam, İten.

– Xoş gördük, Mərci.

– O yaraşığı gədə kim idi?

– Sehrli kürə yanında deyil? Baxsan, kim olduğunu görərsən.

– Xəfiyyədir?

– Daha betəri. Maraqlıdır, Mərci, görəsən, niyə hamı polisdən qorxur? Heç bir günahım olmaya-olmaya mən özüm də polislərdən xoflanıram.

– Deyirsən yəni o qıvrımsaç, toppuş gədə, doğrudan, gizli polisdir?

– Nəsə elə bir şeydir, dəqiq bilmirəm. “Federal Bürodanam”, – dedi.

- İten, yenə nə iş qarışdırırsan?
  - Mən? Necə yəni qarışdırmaq?
  - Səndən nə istəyirdi?
  - Mən ancaq nə soruşduğunu bilirəm, nə istədiyini yox.
  - Nə soruşdu?
  - Maruellonu nə vaxtdan tanıdığımı, onu başqa kimlərin tanıdığını, Nyu-Beytauna nə vaxt gəldiyini soruşdu.
  - Sən nə dedin?
  - Düşmənlə vuruşmaq üçün cəbhəyə gedəndə onu tanımadığımı, qayıdanda burada gördüyümü, müflis olanda da dükanı məndən aldığı, mənə yanında iş verdiyini söylədim.
  - Səncə nəyi araşdırır?
  - Nə bilim...
- Mərci İtenin gözlərinə baxmağa çalışdı. “Özünü axmaq yerinə qoyur. Görəsən, məqsədi nədir?” – deyə düşündü.
- Mənə inanmırsan, Mərci. Səni qınamıram. Qəribə də olsa, doğru sözə heç kim inanmır.
- Bu gileyli sözlər Mərcini daha çox narahat etdi.
- Həqiqət müxtəlif olur, İten. Toyuq əti kimidir: kiməsə ağ tikə düşür, kiməsə qara.
  - Elədir. Düzünü desəm, mən də narahatam, Mərci. Bu işə mənim ehtiyacım var. Alfionun başına nəşə gəlsə, məni bayıra atacaqlar. İşimi itirmək istəmirəm.
  - Varlanacağını unudursan?
  - Varlanmayınca xatırlamaq çətin olur.
  - İten, mən yazda, Pasxaya bir-iki gün qalmış bura gəlmişdim, yadıncadır? Onda sən mənə “yerusəlimli qız” demişdin.
  - Hə, böyük cümə idi.
  - Demək, unutmamısan. İncildə yerini tapdım, “Mətyu” bölümündədir. Olduqca təsirli və dəhşətli səhnədir.
  - Elədir.
  - Niyə mənə elə dedin?
  - Böyük xalam Debora ildə bir dəfə məni çarmıxa çəkirdirdi. Hələ də o məhzun hissi unutmamışam.

- Zarafat edirsən. Sən onda ciddi idin.
- Hə, ciddi idim. Elə indi də ciddiyəm.

Mərci gülümsəyərək:

- Bilirsən, sənə açdığım fal düz çıxır, – dedi.
- Bilirəm.
- Demək, mənə borclusan.
- Razıyam.
- Bəs borcunu nə vaxt ödəyəcəksən?
- İstəyirsən indi ödəyim? Elə burada?
- İnanmıram bacarsan.
- Bacarmaram?
- Yox, İten, sənlik deyil. Sən heç vaxt cızığından çıxmamısan.

- Bəlkə, öyrənmişəm?

- İstəsən də, bacarmazsan.

- Gərək bir özümü yoxlayım.

– Səni hərəkətə gətirmək üçün ya sevgi, ya da ki nifrət lazımdır. Hər ikisi də uzun bir zamana möhtacdır.

- Bəlkə də, haqlısan. Sən bunu haradan bilirsən?

- Özüm də bilmirəm.

İten soyuducunu açıb iki dənə soyuq kola götürdü. O dəqiqə tərləyən şüşələrdən birini açıb Mərciyə uzatdı, ikincini də özü üçün açdı.

- Nədir məndən istədiyin?

– Mən heç vaxt sənin kimi kişi tanımamışam. Bəlkə də, mən, həqiqətən, sevilməyin və ya nifrət edilməyin nə olduğunu görmək istəyirəm.

- Sən axı sehrbazsan. Bəs niyə bir fırtına qoparmırsan?

– Bacarmıram. Mən yalnız qaşımı qaldırmaqla kişilərin içində xəlif küləklər əsdirə bilirəm. Onları alovlandırmaq üçün... Amma təkcə sənin odunu tutuşdura bilmirəm.

- Bilməmiş olmazsan.

İten Mərcini diqqətlə süzdü və bunu ondan heç gizlətmədi də:

- Əndamın gözəl əndazədədir. Lap kərpic ev kimi sən; qaməti şux, güclü, gözəlsən. Yumşaq və hamarsan...

- Haradan bilirsən? Sən ki mənə heç toxunmamısan.

– Sənə toxunsam, mum kimi əriyib süzülərsən.

– Sevgim mənim...

– Bəsdir. Nə danışdığımı bilmirəm. Deyəsən, lap ağ elədim. Axı mən sənə nəyinə lazımam? Gözəl-göyçək, ağıllı qadınsan. Nə görmüsən məndə?

– Mən sənə qismətində uğur gördüm və bu gördüyüm düz çıxır.

– Sən bundan faydalanmaq istəyirsən?

– Hə.

– Bax indi inandım sənə. – İten gözlərini tavana zillədi. – Qəlbimin sevgisi, Meri, – dedi. – Sevgili ərinə, sədaqətli həmdəminə nəzər sal. Məni içimdəki yamanlıqdan və gələcək bələlərdən himz et! Səndən kömək diləyirəm, sevimli Meri. Çünki kişilərin qəribə və iztirablı ehtiyacları var. Əsrlərdir ki toxumlarını hər yerə intişar etməyin ağrısını, vəbalını daşıyırlar. *Ora pro me*¹.

– Çox hiyləgərsən, İten.

– Bilirəm. Amma fağır hiyləgərəm.

– Səndən qorxmağa başlayıram. Əvvəl belə deyildin.

– Səbəbini mən özüm də bilmirəm heç.

İten onun gözlərindəki o falçı baxışları bir daha gördü. Elə bu vaxt cənab Beyker dükana girdi.

– Maruello, – deyib İtenə baxdı.

– Nə olub?

– Mən səndən soruşuram.

– Bircə dəqiqə, cənab Beyker, əlimdəki işi qurtarım... Beş yumurta, bir qutu da kərə yağ dediniz. Elədirmi? Qəhvə də verim?

– Hə, bir qutu da qəhvə qoyun, ehtiyat üçün. Bu “*Whumpdum*” etikətli mal əti konservləri necə şeydir?

– Dadına baxmamışam. Amma tərifləyirlər. Cənab Beyker, bu dəqiqə. Deyəsən, missis Beyker də bunlardan almışdı.

– Bilmirəm, İten. Qabağıma nə qoysalar, onu da yeyirəm. Missis Yanq Hant, siz də günü-gündən gözəlləşirsiniz.

¹ Burada: “Mənə yar ol, duaçı ol” mənasında (*lat.*)

- Kompliment üçün təşəkkür edirəm, ser.
- Bu, kompliment deyil, həqiqətdir və bir də... Çox gözəl geyinirsiniz.
- Mən də sizin haqqınızda eyni şeyi düşünürəm, ser. Çox yaraşığı geyim tərziniz var.
- Haqlısız. Geyimə fikir verənəm. Əyin-başına xeyli xərc çəkirəm.
- Məsəl də var: “Gözəllik ondur, doqquzu dondur”. Həqiqətən, belədir. İndiki dərzilər adamı istədiyini cildə salır.
- Ən pisi də odur ki, yaxşı tikilmiş kostyum heç dağılmaq bilmir. Bax bu üstümdəkini on ildir geyinirəm.
- Ola bilməz! Heç deməzsən... Cənab Beyker, xanımınız necədir?
- Bir az deyingənliyi olmasa, lap yaxşıdır. Missis Yanq Hant, niyə ona baş çəkmirsiniz? Evdə tək oturmaqdan danırıxır. Yeni nəsil arasında mədəni söhbətlər edən çox az adam tapılır. Səhv etmirəmsə, bunu Vikhem¹ deyib. Vinçester kollecində hələ də bu devizlə xidmət edirlər.
- Mərci İtenə sarı dönüb:
- Bunu bilən başqa bir amerikan bankiri göstərə bilərənsən?
- Cənab Beyker ciddiləşdi:
- Arvadım “*Böyük əsərlər*”² abunədir. Çox oxuyur. Ona mütləq baş çəkin.
- Böyük məmnuniyyətlə. Cənab Houli, zəhmət olmasa, aldıqlarımı bir torbaya qoyun. Evə gedəndə götürəcəm.
- Yaxşı, mem.
- Mərci Hant sağollaşmış çıxandan sonra cənab Beyker onun barəsində:
- Çox cazibədar qadındır, – dedi.
- Meri ilə rəfiqədir.
- İten, o dövlət məmuru bura da gəlmişdi?

¹ *Vikhem* – XIV əsrdə əsas qoyulmuş məşhur ingilis kollecində öz təhsil sistemini tətbiq etmiş Vinçester yepiskopu

² Ötən əsrin 50-ci illərində Çikaqoda nəşr olunan Amerika ədəbiyyatı antologiyası

- Hə, gəlmişdi.
- Nə istəyirdi?
- Baş açmadım. Cənab Maruello haqqında bir-iki sual verdi. Heç bilmədim nə cavab verim.
- Aktiniya¹ udduğu yengəcin qınını çıxartdığı kimi, nəhayət ki, cənab Beyker də Mərcini beynindən çıxara bildi.
- İten, Denni Teyloru görmədin?
- Xeyr, görmədim.
- Harada olduğunu da bilmirsən?
- Bilmirəm.
- Onu mütləq görməliyəm. Səncə, harada olar?
- Haradasa may ayından bəri görməmişəm. Müalicəyə getmək istəyirdi.
- Harada müalicə alacağını bilirsən?
- Demədi. Amma özünü yenə sınamaq istəyir.
- Dövlət xəstəxanasında?
- Zənn etmirəm, ser. Məndən bir az da borc pul aldı.
- Nə?
- Ona bir az borc verdim.
- Nə qədər?
- Sizi başa düşmədim, ser.
- Hə, bağışla, İten... Axı sən onunla köhnə dostsan. Bağışla. Sən verdiyindən başqa pulu var idi?
- Məncə, var idi.
- Bilmirsən nə qədər?
- Xeyr, ser. Amma mənə elə gəldi ki, kifayət qədər pulu var.
- Xahiş edirəm, harada olduğunu bilirsənsə, mənə de.
- Cənab Beyker, bilsəm, deyərəm. Məncə, siz xəstəxanalarnın siyahısını götürüb bir-bir zəng etsəz, taparsız.
- Səndən pulu nağd aldı?
- Bəli.
- Elədirsə, soruşmağın xeyri yoxdur. Adını dəyişib.
- Niyə?

¹Aktiniya – bağırsağboşluqlular sinfinə daxil olan dəniz heyvanı

– Yaxşı ailədən çıxanlar həmişə belə edirlər. İten, ona verdiyin pulu Meridən almışdın?

– Bəli.

– Etiraz etmədi?

– Dennyə verdiyimi bilmir.

– Görürəm ağılanmısan.

– Sizdən öyrənmişəm, ser.

– Öyrən, öyrən.

– Yavaş-yavaş öyrənirəm. Öyrəndikcə də görürəm ki, hələ çox şeyi də bilmirəm heç.

– Düz edirsən. Meri necədir?

– O, həmişə güclü və səbirlidir. Kaş bu bayram onu harasa tətilə apara biləm. Neçə illərdir şəhərdən kənara çıxmırıq.

– O da olacaq, İten. Mən Dörd iyulu burada olmayacam. Səs-küydən bezmişəm lap.

– Siz bankirlər bəxtəvər adamlarsız. Bir ayağınız gəzməkdədir. Albanidən bu yaxında gəlmisiz.

– Sən haradan bilirsən?

– Haradan eşitdiyimi xatırlamıram. Ola bilsin, missis Beyker Meri ilə danışanda deyib.

– Ola bilməz. Arvadımın xəbəri yoxdur. Yadına sal bir, kimdən eşitmişən.

– Nə bilim... Bəlkə də, yanılıram.

– İten, bu, məni çox narahat etdi. Haradan eşitdiyini xatırlamağa çalış.

– Heç cür xatırlaya bilmirəm. Bir də ki... Bunun nə əhəmiyyəti var axı?

– Narahatlığımın səbəbini deyəcəm, amma aramızda qalsın. Məsələ bundadır ki, düz eşitmişən. Məni qubernator çağırmışdı. Çox ciddi məsələ ilə əlaqədar. Maraqlıdır, görəsən, haradan biliblər?

– Bəlkə, sizi orada kimsə görüb?

– Tanış-bilişə rast gəlmədim heç. Təyyarə ilə gedib-gəldim. Çox ciddi məsələdir. Sənə bir şey deyəcəm. Amma eşitsəm, biləcəm ki, səndən çıxıb.

– Elədirsə, deməyin.

– Albaniyə getməyimdən xəbərdar olduğuna görə seçim haqqın qalmayıb, gərək biləsən. Ştatın böyükləri bizim dairənin və şəhərimizin işlərini təftiş etdirirlər.

– Niyə?

– Görünür, buranın çoxusu oralara da çatıb.

– Siyasi məsələdir?

– Qubemator girişdiyinə görə, demək, məsələ siyasidir.

– Cənab Beyker, başa düşürəm, nə var axı bunda?

Niyə açıq danışmağa çəkinirsiniz?

– Səbəbi var. Necə olubsa, dairə rəhbərliyi duyuc düşüb. Gələn müfəttişlər bir çox sənədin yoxa çıxdığını görüblər.

– Başa düşdüm. Kaş mənə danışmaydız. Ağziyirtiq deyiləm, amma bilmək də istəməzdim.

– Ona qalsa, mən özüm də bilmək istəməzdim.

– İyulun yeddisi seçkilərdir. Yəqin, o vaxtacan səs-soraq çıxmaz.

– Bilmirəm. Albanidən asılıdır.

– Görəsən, Maruellonun da bu işdə barmağı var? Mən öz işimi itirməkdən qorxuram.

– İnanmıram olsun. O nyu-yorklu adam da Federal Bürodandır, Ədliyyə Departamentindən. Vəsiqəsini soruşmadın?

– Ağlıma gəlmədi. Əslində, özü göstərdi, amma mən fikir vermədim.

– Nahaq baxmamısan. Belə vəziyyətdə həmişə diq-qətli ol.

– Siz də bu qarışıqlıqda tətillə getmək istəyirsiniz.

– Eybi yox. Bayram günündə heç nə olmaz. Amma deyəsən, yaponlar *Piəlri-Harbora*¹ elə həftəsonu hücum ediblər. Limanın boş qalacağını əvvəlcədən biliblər.

– Mən də Meri ilə harasa getmək istərdim.

– Sonra da gedə bilərsən. İndi başını işlət, Dennini tapmağa çalış.

¹ ABŞ-ın Havay adalarındakı bu hərbi dəniz bazasına yapon aviasiyası 1947-ci ilin 7 dekabrında, bazar günü qəfil hücum etmişdir. Bu hücumdan sonra Sakit okeanda iki ölkə arasında müharibə başlamışdır.

- Niyə? Yəni o qədər vacibdir?
- Çox vacibdir. Hələ ki səbəbini deyə bilmərəm.
- Elədirsə, onu tapmaq üçün hər yerə baxacam, ser.
- Sağ ol, İten. Əminəm ki, tapacaqsan. Tapan kimi də mənə zəng vur. Nə vaxt olur-olsun – gecə, gündüz, fərqi yoxdur.

XIII FƏSİL

Kimsə fikirləşməyə vaxt tapmadığını deyəndə təəccüb-lənirəm; məsələn, mən nə qədər desən, fikirləşə bilirəm. Tərəzidə mer-meyvə çəkəndə, gün ərzində müştərilərə xidmət edəndə, Meri ilə sevişəndə, dalaşanda, uşaqları tənbeh edəndə belə düşünməkdən, maraqlanmaqdan, fərziyyə yürütməkdən bir anlıq da olsun vaz keçmirəm və bunun hər kəsdə belə olduğuna inanıram. Kimsə fikirləşməyə vaxt tapmırsa, demək, o özü bunu istəmir, vəssalam.

Tez-tez özümü yad, naməlum bir aləmdə hiss edirəm və burada, sadəcə, düşünmək məcburiyyətində oluram. Beynimdə qaynayan sualların hər biri məndən ayrıca vaxt və etina tələb edir. Bu həm də mənim üçün o qədər yeni bir aləmdir ki, bəlkə də, kimlərsə hələ uşaqlıqda həll etdiyi, birdəfəlik çözdüyü suallar qarşısında hərdən lap çaşıb-qalırım.

Mənə elə gəlirdi ki, çarxı hərəkətə gətirəndən sonra onun hər dönmüşünü nəzarət altında saxlaya, hətta istəsəm, onu ram edə, dayandıra bilərəm. Amma mən öz əlimlə təkan verdiyim bu çarxın bir anlıq çönərək nəzarətdən çıxacağına, öz yolundan, məramından dönməyən insan kimi itaətsizlik edəcəyinə ehtimal verdikcə qəlbimi ürpədicə bədgümanlıq bürüyürdü. Ağılıma başqa bir bədbin fikir gəlirdi. Çarxı, həqiqətən, mən özümü itələdim, yoxsa o, məni öz hərəkətinə cəlb elədi? Sözsüz, hərəkət etdirən mənəm... Amma eyni zamanda, sövq edilən də mən deyiləmmi? Artıq çıxmış olduğum bu uzun yolun heç bir kəsişməsi, döngəsi, dolanbacı yoxdur... Yalnız bir

yol var – dümdüz irəli. Bir də ki mən seçmək imkanımı ta yolun başındaykən tərək etmişəm.

Nədir əxlaqi dəyərlər? Sadəcə, sözlərdənmə ibarətdir? Atamın – o alicənab, saf insanın sadələvhlüyündən bir zəiflik kimi istifadə etmək, onun kimi insanlara quyu qazmaq hansı əxlaqa söykənir, görəsən? Doğrudur, bir yana baxanda ona quyu qazanlar öz işləri ilə məşğul olublar. Atamı onlar itələmədilər, o özü büdrəyib quyuya düşdü. Yaxşı, bəs yıxılana balta çalmaq necə, o da əxlaqsızlıq deyil? Görünür, deyilmiş...

İndi Nyu-Beytaun başdan-başa tələ kimi gizli quyularla doludur. Bu quyuları qazanlarsa adi dələduzlar yox, insanların gözündə ağıllı, fərasətli, yüksək əxlaq və mərifət sahibləri kimi görünən gözüaçıq işbazlardır. Yeni, gizli imkanları görə bilən, hər şəraitdən öz maraqları naminə istifadə etməyi bacaran adamın əməllərində əxlaqsızlıq və ya vicdansızlıq axtarmağa kim nə lüzum görür? Əsas odur ki, o adam ağıllı və fərasətlidir, qalanı boş şeydir. İrəli gedən həmişə hörmətli olur. Bu dünya əzəldən belədir... Yadımdadır, Hitlerin zəfərlər çaldığı, maneəsiz irəlilədiyi vaxtlarda ona rəğbət bəsləyən, pərəstiş edən vicdanlı adamlar az deyildi. Mussolini dövründə qatarlar cədvəl üzrə hərəkət edirdi. Vişi Fransa naminə kollaborasionist¹ oldu. Elə Stalin özü – hər nəydisə, qüdrətli idi, güclü idi. Güc və müvəffəqiyyət həmişə tənqiddən uzaq, əxlaqdan üstün tutulub. Demək, vacib olan nə etdiyini deyil, necə etdiyini və etdiyinə nə ad verməyindir. İnsan mənəviyyatının davranışlara nəzarət etməyə, onları dayandıрмаğa, cəzalandırmağa gücü yetirmi? Görünür, yetmir... Sadəcə, uğursuzluq cəzalandırılır və bu bir həqiqətdir ki, canı tutulmayınca heç bir cinayət cəza görmür. Nyu-Beytaun üçün hazırlanan planın tətbiqində kimlərsə başı ağrıyacaq, kimlərsə məhv olacaq, amma bu, heç nəyi geri qaytarmayacaq.

¹ *Kollaborasionist* – II Dünya müharibəsi zamanı öz vətənini işğal etmiş faşist işğalçıları ilə əməkdaşlıq edən vətən xaini

Öz hərəkətimi mübarizə adlandırmağa vicdanım yol vermirdi. Artıq bu yola çıxmış olduğumu dərk etdiyim, qəbul etdiyim andan etibarən qarşımdakı yolu da, təhlükələri də daha aydın görə bildirdim. Ən təəccüblüsü də o idi ki, hər şey öz-özünə, ard-arda düzülüb-qoşulur, bir şeydən başqa bir şey yaranır və dərhal da öz yerini tuturdu. Mən, sadəcə, hadisələrin axarını izləyir və yüngül toxunuşla onu idarə edirdim.

Etdiyim və etmək istədiklərim xislətimə tamam yad, fəqət caydaq bir ata minmək üçün sıçrayış etmək qədər vacib idi. Bir kərə yəhərə oturdumsa, daha heç bir təkan, sıçrayışa ehtiyacım olmayacaq. Bu gərdişi dayandıra bilməzdim. Təhlükələr bitməyən bu qaranlıq məkanda daha qalmaq istəmirəm... Yaxınlaşan yeddi iyul faciəsinin mənə heç bir dəxli yoxdur. Bu bəla məndən yan keçəcək. Fəqət hadisələri qabaqlayıb gedişatdan bəhrələnmək üçün mənə heç nə mane olmur.

Çox qədim və elə çox zaman da özünü doğrultmayan, tez-tez təkzib etdiyimiz uydurma, xurafat bir deyim var – guya, insanın niyyəti üzündən oxunur və ya gözlər qəlbin aynasıdır. Halbuki bu, doğru deyil. İnsanın üzündə yalnız xəstəlik və ya bir növ, elə xəstəlik kimi bir şey olan məğlubiyət, çarəsizlik əks olunur. Elə nadir insanlar da vardır ki, başqasının qəlbini oxuya, gizli təbəddülatı belə duya bilirlər. Zənnimcə, daxilən yaşadıklarımın mənə Merim də ağahdır. Fəqət özünü o yerə qoymur, heç nəyi bürüzə vermir. Mərci Yanq Hant da bilir. Onun bildikləri mənə bərk narahat edir. Mənə elə gəlir ki, o çox dərrakəlidir. O, mənə batınımı baxdığı fal kimi aydın görür, hissələrimi fəhm eləyir və mən bundan daha çox sıxılıram.

Artıq bilirəm ki, cənab Beyker Dörd iyul tətilinə həftəsonu, bəlkə də, elə cümə günü günortadan sonra gedəcək. Fırtına isə mütləq ya cümə, ya da şənbə günü qopmalıdır. Gərək seçkidən əvvəl qopa ki, nəsə bir nəticəsi ola. Cənab Beykerin məhz bu müddət ərzində şəhərdə olmaq istəməməsi məntiqi görünürdü. Əlbəttə, bu, mənə üçün o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Gözləmə mövqeyi

seçmişəm. İşdi-şayəd Beyker bu axşam getmək fikrinə düşsə, gərək mən elə həftənin dördüncü gününü bəzi vacib tədbirlər görüm. Şənbə gününü ilə bağlı planlarım o qədər dəqiq qurulub ki, hərəkətləri yuxuda belə təkrarlaya bilirim. Əgər bir az həyəcanım varsa da, bu yalnız bir aktyorun səhnəyə çıxarkən duyduğu həyəcan kimidir.

Həftənin bazar ertəsi, iyunun iyirmi yeddisində səhər dükanı yenicə açmışdım ki, Maruello gəlib çıxdı. Qərribə tərzdə rəflərə, kassaya, soyuducuya baxaraq bir xeyli var-gəl etdi. Anbara keçib yenə ətrafa göz gəzdirdi. Sanki, bütün bunları ilk dəfə görürdü.

– Dörd iyulda harasa gedəcəksiz? – ondan soruşdum.

– Bu, haradan ağına gəldi?

– Nə bilim... Pulu, imkanı olan hər kəs gedir.

– Həə... Yaxşı, bəs hara getsəm yaxşıdır?

– Hamı hara gedir? Kətskill, hətta Montaukda balıq tuta bilərsiz. İndi yaxşı tuna çıxır.

Sanki, otuz funtluq balıqlarla necə giriftar olacağını düşünüb qollarındaki ağrıları oyandırdı. Qollarını qanır, ağrıdan gözlərini qırışdırdı.

Az qalmışdı ki, İtaliyaya nə vaxt gedəcəyini soruşum, amma birdən bunun lap ağ olacağını düşünüb vaz keçdim. Əvəzində ona daha da yaxınlaşıb yüngülcə sağ dirsəyindən tutdum.

– Alfio, axmaqlıq edirsən. Niyə gedib özünü Nyu-Yorkda yaxşı bir həkimə göstərmirsən? Yəqin ki, bu ağrıları kəsəcək nəşə var.

– Heç inanmıram...

– Axı səndən nə gedir? Get bir yoxlan. Bəlkə, xeyri oldu.

– Niyə mənim qayğıma qalırsan?

– Qayğına qalmıram. Lakin gör neçə ildir burada sənini kimi tərs, inadkar italyanla işləyib özümə çörək pulu qazanıram. Hansı köpəkoğlu qarşında durub bu təhər ağrısa, ona sənini də yazığın gələr. Gələnin kimi qollarını açıb üstümə gəməşirsən. Ondən sonra yarım saat da mən ağrıyıram.

– Mənə yazığın gəlir?

– Əşi, nəyimə lazım! Bəlkə, maaşımı qaldırırsan deyər qılıqlanıram sənə.

Qan dolmuş gözləri diqqətlə üzümə zilləndi. Nəşə başqa şey demək istəyirdi, fəqət fikrini dəyişib:

– Sən yaxşı oğlansan, – dedi.

– Nahaq belə düşünürsən.

– Yaxşı oğlansan! – fikirli-fikirli bu sözləri deyib öz hərəkətindən utanan adamlar kimi dükanı tələsik tərk elədi.

Tərəzidə missis Devidson üçün iki funtluq yaşıl paxla çəkirdim ki, Maruello geri qayıtdı. Qapının kandarında dayanıb mənə səsləndi. – Gəlib maşını götürürsən!

– Başa düşmədim.

– Bazar günü və bazar ertəsi səndə olacaq. Hara istəsən, gedərsən.

– Büdcəm buna imkan vermir.

– Uşaqları da götür. Qarajda demişəm ki, gəlib “Pontiak”ı götürəcəksən. Bakda benzin doludur. Dayana bilmirəm. Nə deyirəm, onu et. Uşaqları da apar. – Burunotu saqqızı kimi bükülmüş bir şeyi mənə doğru tulladı. Düz gəlib tərəzidəki paxlaların içinə düşdü. Missis Devidson təəccüblə dönüb küçədə uzaqlaşan Maruellonun arxasınca baxdı. Paxlaların arasından bir neçə dəfə üstə qatlanmış yaşıl əsginasları götürüb açdım. Üç dənə iyirmilik dollar idi.

– Buna nolub belə? – qadın soruşdu.

– İtalyandır, həm də bir az dəlisov.

– Görünür elə, pul tullamağından.

Həftənin qalan günləri Maruello gözə dəymədi və bu da işin xeyrinə idi. Bu günə kimi harasa gedəndə həmişə mənə xəbər verərdi. Sanki, rəsmi parad izləyirdim. Sadəcə, dayanır, seyr edirdim. Bir azdan yenə eyni şey olacağını bilir, amma yenə də durub gözləyirdim.

Ancaq “Pontiak”ı heç gözləməyirdim. Maruello maşınıni heç kimə etibar etməzdi. Çətin zamanda yaşayırdıq. Sanki, bütün hadisələr hansısa yad qüvvələrin təsiri ilə baş verirdi və bu hadisələr dağdan enən mal-qara kimi bir-

birinə sıxılır, üst-üstə gəlirdi. Bilirəm, tərsinə də olur. Bəzən plan nə qədər diqqətli, dəqiq qurulursa qurulsun, kənar bir qüvvənin təsiri ilə dəyişə və ya pozula billir. Məncə, biz elə bu səbəbdən bəxtə və ya bəxtsizliyə inanırıq.

Həftənin cümə axşamı, iyun ayının otuzu idi. Həmişəki kimi, dan yeri təzəcə sökülməyə başlayanda oyan-dım. Yayın ortalan olduğu üçün hava tez ağarırdı. Otaq-dakı toranlıqda masa və stulların hərəsi bir ləkə kimi qaralarkən, divardakı rəsmlərin üzərini, sanki, duman bürümüşdü. Pəncərəyə çəkilmiş tül pərdələr nəfəs alır kimi gah qabarıq, gah enirdi. Sübhçağı dənizin xəlif küləyini bizim pəncərə də çəkirdi.

Yuxudan oyananda iki fərqli dünyanın varlığını üzərində hiss edirdim... Çənli, dumanlı rəyalar aləmindən ayrılır, tədricən oyanan zehnimin sabitliyinə qovuşurdum. Ürəkdən gəməşdim. Gəməşdikcə, elə bil, canımdakı sızılıtlar boşalır, xoşhallanırdım. Sanki, bir gecənin içində bütün cildim öz-özünə yığılmışdı. Şişkinləşmiş üz-gözümü qaydasına salmaq üçün yaxşı-yaxşı ovuşdurmaq lazım idi.

Mühüm, yaxud maraqlı bir xəbər almaq ümidi ilə qəzetə göz gəzdirən adamlar kimi öncə yuxularımı düşün-düm. Sonra mən hələ doğmamış bir günün baş verəcək hadisələrini təsəvvür etməyə çalışdım. Nəhayət, bu vaxtacı tanımış olduğum ən yaxşı zabit hərbiçidən öyrəndiyim bir üsulu tətbiq etdim. Çarli Edvards adlı ortayaşlı mayor idi. Nizami orduda xidmət etmək üçün bir az yaşlı olsa da, yaxşı mayor idi. Böyük ailəsi – çox gözəl arvadı və dörd azyaşlı uşağı vardı. Əgər özünü boş tutsaydı, onların sevgisi və həsrəti ilə qəlbi yanıb kül olardı. Bu barədə özü mənə danışmışdı. Ölümlü məsləkində diqqətini sevgi ilə parçalayıb ayırmazdı. Ona görə bu üsulu düşünmüşdü. Həyəcan siqnalı ilə yatağından sıçramaq məcburiyyətində qalmadığı səhərlər qəlbini və beynini ailəsinə bağlardı. Növbə ilə hər birini ayrı-ayrı düşünərdi. Onları gözləri önünə gətirər, necə göründüklərini, necə danışdıqlarını, nə etdiklərini xəyalında canlandırır, hər

birini nəvazişlə oxşayıb sevgisini paylaşardı. Sanki, servantın gözündən sevimli və qiymətli əşyalarını bir-bir götürüb diqqətlə baxır, sığallayır, öpür, sonra da hərəsini öz yerinə qoyub son bir vida ilə qapısını örtürdü. Bu, sadəcə, yarım saat çəkərdi. Ondan sonra bütün günü onları ağına da gətirmirdi. Duyğuları bir kənara qoyar, bütün fikrini qabiliyyətinin öhdəsinə düşən, etməyə məcbur olduğu işə – döyüşmək və öldürməyə həsr edərdi. Tanıdığım ən yaxşı zabit idi. Üsulundan istifadə etmək üçün ondan halallıq istəyəndə bu haqqı mənə vermişdi. Vurulub öldürüldüyü zaman bütün təsəllim təsirli və mənalı bir həyat sürmüş olmasaydı... Onu mən həmişə hörmətlə yad edirəm. Mənə görə, o, həyatdan zövq, sevgidən kam almış, Vətənə son borcunu ödəmiş bir ərən idi.

Mayor Çarlinin metodunu həmişə tətbiq etmirdim. Fəqət həftənin bu cümə axşamı günündə – bütün fikrimi mümkün qədər cəmləşdirməli olduğum bir gündə buna ehtiyacım var idi. Günəşin ilk şəfəqləri toranlıığı yardığı vaxt mayor Çarlinin etdiyi kimi, mən də öz ailəmi ziyarət etdim.

Əvvəlcə Debora xalamın qarşısında baş əydim. Bu adı ona İsrail hakimlərinə izafən qoymuşdular. Haradasa oxumuşdum ki, o vaxtlar hakimlər həm də ordu başçıları olublar. Bəlkə də, xalam elə bu səbəbdən adına uyğun bir xarakterə malik idi. Elə bil, ordu komandanı idi. Hamıya sözü keçir, bir qoşun adamı idarə edirdi. Məndəki bu hədsiz öyrənmək həvəsi də, görünür, onun təsiridir. Çox sərt adam olmasına baxmayaraq, hər şeyi öyrəni bilməyə olduqca həvəsli idi və bu həvəsdə olmayanları da xoş görmürdü. Xalamın ruhu qarşısında ehtiramla baş əydim. Xəyalımda qoca kapitanın şərəfinə badə qaldırdım və sonra atamın da xatirəsini yad edib, yenə ehtiramla baş əydim. Hətta anamın əbədi uyuduğu o çökək məzarı da lazımi qaydada ziyarət etdim. Anamı heç xatırlamıram... Öləndə onu xatırlaya biləcək yaşda deyildim. Üzünün, görünüşünün zehnimdəki yeri boşdur. Onunla bağlı xatırlaya bildiyim şey, sadəcə, çökək bir məzardan ibarətdir.

Məni narahat edən bir şey vardı: Debora xalamın, qoca kapitanın və atamın surətini kifayət qədər dəqiq canlandıra bilmirdim. Gözlərim önünə gəldikləri vaxt cizgilər ləpəli və yaygın bir siluet kimi görünürdü. Halbuki şəkillərdəki kimi kəskin və dəqiq olmalıydılar. İnsan zehnindəki xatirələr tənəkə metal kimi vaxt ötdükcə solğunlaşır – ferrotip¹ cizgilər qarışıq bir fon içində yayılır və ya tamamilə inikas etmir. Onları həmişəlik qoruya bilməzdim.

Ardından Meri gəlməliydi, amma onu daha sonraya saxlamağı düşündüm.

Alleni xatırladım. Amma onun uşaq üzünü, mənə insanlığın mükəmməlliyini tələf edən o həyəcan və nəşə dolu çöhrəsini görə bilmədim. Mən indi onu olduğu kimi – qaraqabaq, təkəbbürlü, acıqlı və bir az da şübhəli, yetkinlik çağının həyəcan və iztirablarını gizlətməyə çalışan, tələyə düşmüş bir it kimi yaxınlaşan hər kəsi, hətta özünü belə didmək istəyən gördüm. Təsəvvürümdəyəkən belə içindəki o pis həyəcandan qurtula bilmirdi. Mən artıq onun haqqında düşünməyə son qoyub, sadəcə, fikrimdə bunları söylədim: “Nə çəkdiyini bilirəm. Bunu mən də yaşamışam. Fəqət əlimdən bir şey gəlmir. Heç kim sənə kömək edə bilməz. Sənə yalnız bunun ötəri olduğunu deyə bilərəm. Amma yenə də inanmazsan. Yolun açıq olsun... Bu sıra aramız olsa da sərin, qoy bu sevgim olsun yenə də sənin...”

Elleni düşünmək mənə zövq verir. O çox qəşəng, anasından da gözəl olacaq. Bir az da Debora xalama çəkib. Hələ tam formalaşmayan balaca üzündə xalama xas olan o qəribə, amiranə cizgiləri sezmək olur. Şiltaqlığı, erköynlüyü, əsəbiləşməyi də özü qədər gözəl və şirindir. Həddi-büluğa dolduqca daha da gözəlləşir. Mən onun yuxulu-yuxulu talismanı o kiçik köksünə necə sıxdığını, yetkin bir qadın kimi durduğunu görmüşdüm. Talisman mənimçün çox önəmli idi. Hələ də önəmlidir. Məncə, bu daş Ellen üçün də eyni önəm daşıyır. Bəlkə

¹ *Ferrotopiya* – metal üzərində şəkillənmə, inikas

də, məndəki irsiyyəti daşıyacaq, nəsil-dən-nəslə ötürəcək olan məhz Ellendir. Xəyalların ağışundan ayrılmadan qollarımı onun boynuna doladım. Gerçəkdə olduğu kimi qulağımı qıdıqladı və pıçqıldayaraq güldü. Ellenim mənim... Qızım mənim...

Sağ tərəfimdə mışıl-mışıl uyuyan, üzünə təbəssüm qonmuş Meriyə tərəf döndüm. O, həmişə məndən sağda yatır və hər şey yaxşı, necə lazımsa, elə olanda başını sağ çiyinin üstünə qoyur, sol əlimi isə nəvaziş üçün sərbəst buraxır.

Bir neçə gün əvvəl şəhadət barmağımı dükandakı əyri banan bıçağıyla kəsmişdim. Barmağımın ucundakı yara yeri artıq quruyub qaysaqlamışdı. Ona görə mən indi ikinci barmağımla Merinin qulağından çiyinə enən o gözəl cizgini onu ürəküməyəcək qədər yumşaq, fəqət qıdıqlamayacaq qədər sərt bir toxunuşla oxşadım. Həmişəki kimi dərindən içini çəkdi, məmnunluq bildirən inilti ilə yavaş-yavaş nəfəsini buraxdı. Bəzi adamlar yuxudan həvəssiz oyanırlar, amma Meri elə deyil. O hər yeni günün yaxşı olacağı ümidi ilə oyanır. Bunu bildiyimdən, ümidini qırmamaq üçün hərdən ona bəzi kiçik sürprizlər edirəm. Sürprizləri həmişə əlamətdar günlər üçün saxlayıram. Belə ki, indi də ağılımda tutduğum şad xəbəri ona sürpriz etmək istədim.

Merinin yarıyuxulu gözləri açıldı.

– Oyanmısan? – soruşdu və səhərin açılıb-açılmadığını bilmək üçün pəncərəyə boylandı. Yazı masasının üstündə asılmış tabloda ətrafında ağaclar olan bir göl və bu gölün dayaz yerində dayanmış balaca inək rəsm olunub. Uzandığım yerdən inəyin quyruğunu ayırd edərək günün ağardığını dərhal anladım.

– Sənə şad xəbərim var, gözəl sincabım.

– Yalançı.

– Yalan danışdığımı haçan görmüsən?

– Nə bilim...

– Oyandın? Şad xəbəri anlayacaq qədər oyaqsanmı?

– Yox.

– Onda hələ demirəm.

Başını sol çiyini üstünə çevirən kimi boynunun o yumşaq nahiyəsində dərin bir qat əmələ gəldi.

– Səndən heç baş açmaq olmur. O qədər zarafat edirsən ki... Yəqin, qazonu betonlamaq istədiyini deyəcəksən.

– Xeyr.

– Ya da ki sisəy becərməyi...

– O da deyil. Amma görürəm, köhnə planlarımı yaxşı yadda saxlamısan.

– Məni ələ salırsan?

– Bu, elə gözəl, inanılmaz xəbərdir ki, eşidəndə mat qalacaqsan.

Bir az da maraqdan böyüyən gözləri indi tamam oyaq idi. Dodaqlarının kənarlarında gülmək istədiyini bürüzə verən zərif cizgiləri sezə bilirdim.

– De görək.

– Maruello adında o italyan xoruzu var haa?

– Yenə başladın sarsaqlamağa?

– Sən elə bil... Bax o Maruello bir müddətə burada olmayacaq.

– Hara gedir?

– Demədi.

– Bəs nə vaxt qayıdacaq?

– Sözümlü kəsmə. Nə vaxt qayıdacağını da demədi.

Amma etiraz etməyimə baxmayaraq, öz məşinini israrla mənə verdi ki, bayramda sizi gəzməyə aparım.

– Zarafat edirsən!

– Səncə, mən belə zarafat edərim?

– Bunu niyə etsin ki?

– Daha orasını bilmirəm. Amma Boyskautdan¹ ta Roma papasının andınacan, nəyə desən and içərəm ki, bayram günlərində o dəbdəbəli “Pontiak”, benzini də ağzınacan dolu bak sənın sərəncamında olacaq.

¹ Boyskautlar – 1908-ci ildə İngiltərədə əsası general-leytenant R.Badenpauell tərəfindən qoyulmuş, 8–18 yaş arası oğlanlar üçün nəzərdə tutulmuş məktəbdənkənar təşkilat. Bu təşkilata üzv qəbul olunanlar Boyskaut adına layiq olacaqları barədə and içirlərmiş.

- Yaxşı, bəs hara gedirik?
- Gözəl sevgilim hara desə – ora. Qərar vermək üçün cəmi üç-cə günün var: bu gün, sabah, o biri gün.
- İyulun dördü bazar ertəsinə düşür. Demək, düz iki gün tətıl edirik.
- Elədir.
- Pulumuz çatar? Bunun moteli var, xərcliyi var.
- Çatsa da, çatmasa da, gedəcəyik. Mənim bir az xəlvət pulum var.
- Bəxtəvər başıma. Sənin pulun nəyə çatar ki? Yoxsa maaşını verib? Başa düşmürəm... Heç cür inana bilmirəm.
- Mən özüm də inanmazdım, amma verdi.
- Pərxada bizə karamel gətirmişdi. Unutmusan?
- Yaşlanıb, ondandır.
- Görəsən, niyyəti nədir?
- Sevgilim, sənə yaraşmır belə düşünmək. Bəlkə də, özünü bizə sevdirmək istəyir.
- Nə isə. İş-güc başımdan aşır. Gərək bayramacan hamısını çatdırım.
- Çatdırarsan. – Mən artıq onun beynindəki dərin laylara buldozer tək necə daldığını, qəfil açılmış imkanları hiss etdiyini görürdüm. Mənə fikir vermirdi heç. Ona mane olmadım. Elə yaxşısı bu idi.
- Səhər yeməyində ikinci qəhvəmi içib qurtarmamış Meri artıq Amerikanın şərqindəki əyləncə məkanlarının yarısını götür-qoy etmişdi. Zavallı sevgilim son illər xoş gün keçirməmişdi.
- Sevgilim, qulaq as. Fikrini dağıtmaq istəməzdim, amma sərmayə qoymaq üçün çox səfəli iş təklifi almışam. Mənə bir az da pul lazımdır. İlk başladığım iş yolunda gedir.
- Cənab Beykerin xəbəri var?
- Onun öz fikridir.
- Elə isə çek yaz, nə qədər lazımdır, götür.
- Nə qədər istədiyimi soruşmursan heç.
- Hə, soruşmuram.
- Nə iş olduğu səni maraqlandırmır? Nə vaxt başlayacağıam, faizi, qrafiki, qazancı... Bunları bilmək istəmirsən?

– Onsuz da başım çıxmır. Bilsəm, nə olacaq?
– Baş aparsan, anlayarsan.
– Anlamaq da istəmirəm.
– Mən indi başa düşdüm ki, siz qadınlara nəyə görə Uol-strit tülküləri¹ deyirlər. Buz kimi soyuq, almaz kimi iti zehnin bəzən məni qorxuya salır.

– Deməli, səyahətə çıxırıq. Həm də iki günlüyə.

Axı necə onu sevməyəsən, ona heyran olmayasan? “Meri, sən kimsən – nəсэн?” Boşalmış süd butulkalarını da götürüb nəğmə oxuya-oxuya evdən çıxdım və dükanın yolunu tutdum. Bu dəfə Coyla qarşılaşmağa, onu görməyə ehtiyac duyurdum. Amma rastlaşmadığımızı görə ya da ki o erkən çıxmışdı. Hai küçəsi-nə dönəndə onun kafeyə girdiyini gördüm. Mən də ardınca kafeyə girib yanındakı kətildə oturdum.

– Coy, məni də bura dadandırdın, – dedim.

– Sabahınız xeyir, cənab Houli. Bizim qəhvəmizə söz ola bilməz.

Keçmiş sinif yoldaşımı salamladım.

– Sabahın xeyir, Eni.

– İten, artıq sən də bizim daimi müştərimiz olursan.

– Elə çıxır. Bir fincan qara qəhvə.

– Onsuz da qaradır.

– Kasıblığın üzünü kimi qara olsun.

– Necə, necə?

– Deyirəm, yəni tünd olsun, qarqara.

– Gözünə ağ nəşə dəysə, dəyişərəm.

– Mörfü, işlər necədir?

– Belə də... Həmişəki kimi. Getdikcə də pisləşir.

– İşimizi dəyişək?

– Məmnuniyyətlə dəyişərəm, özü də lap indi, bu bayramqabağı.

– Elə bilmə ki, tək sənə çətindir. Bu vaxtlar ərzaq dükanı daha çox basırıq olur. Hamı bayrama tədarük görür.

¹ Nyu-Yorkda əsas banklar və fond birjalari yerləşən küçeyə işarə edilir. Burada: “Uol-strit tülküləri” – çoxbilmiş, hiyləgər mənəsinə işlənir.

– Onu düz deyirsən. Bu, ağılıma gəlmədi heç.

– Millət aman vermir... Cürbəcür piknik ərzaqları, kol-basa, turşu, hələ o meyvəli şirniyyatları demirəm. Allah göstərməsin, elə bil, aclıqdan çıxıblar. Hər şeyi silib-süpürürlər. Yəqin, indi sizdə də iş çoxalıb.

– Daha demə. Dörd iyul qabağı, üstəlik, bu cür havada başını qaşımağa vaxt tapmayasan... Di gəl ki, əlahəzrət özü kefdə-damaqdadır.

– Cənab Beyker?

– Yox bir Ceyms Bleyn¹.

– Hə, yeri gəlmişkən, mən gərək onunla görüşəm.

– Onda çalış, tuta biləsən. Amma bax ha, bu, asan iş deyil. Zalımın oğlu civə kimidir.

– Coy, çəkinmə, nə vaxt lazım olsa, de, sendviçləri sənin döyüş meydanına gətirə bilərəm.

– Lazım olsa, deyərəm.

– Dayan. Bu dəfə qəhvəyə mən qonaq edirəm.

– Yaxşı.

Birlikdə küçənin qarşı tərəfinə keçib tını burulduq.

– Coy, deyəsən, kefin yoxdur.

– Hə, elədir. Başqalarının pulunu saymaqdan bezmişəm artıq. Yaxşı ki, həftəsonu görüşüm var, gedim bir az cavanlıq edim. Amma elə yorğunam ki, qorxuram heç nə alınmasın. – Folqalı saqqız kağızını kilidin dəliyinə dürtərək: – Sonra görüşərik, – dedi və içəri girdi. Ardından qapını açıb ona səsləndim.

– Coy, bu gün sendviç istəyəcəksən?

– Yox, çox sağ ol. – Mastika qoxuyan qaranlıq salondan səsi gəldi. – Bəlkə, cümə günü də istədim, amma şənbə günü mütləq gətir.

– Bəs bu gün nahara çıxmıyacaqsan?

– Sənə demişdim axı, bankda fasilə olur, amma bunun Mörfiyə dəxli yoxdur.

– Di yaxşı, vaxtın olsa, gələrsən.

– Təşəkkür edirəm, cənab Houli, təşəkkür edirəm.

¹ *Ceyms Bleyn* (1830–1893) – ABŞ-ın dövlət xadimi

O səhər rəflərdə farağat dayanmış əsgərlərimə danışmağa bir şey tapmadığımdan onları, sadəcə, salamlayıb, ardından “Azad!” əmrini verdim. Doqquza bir neçə dəqiqə qalmış mən artıq önlüyümü taxıb dükanın qarşısında səkini süpürürdüm.

Cənab Beykerin dəqiqliyinə o qədər arxayındım ki, sanki, bu adamın bağrına bir saat mexanizmi qurulmuş və mən də onun çıxılışını eşidirdim. Səkkiz əlli altı, səkkiz əlli yeddi – budur, o, Elm küçəsində görünür, səkkiz əlli səkkiz – küçəni keçir, səkkiz əlli doqquzda şüşə qapılara yaxınlaşır və mən bu vaxt əlimdəki süpürgəni irəli verib onun yolunu kəsirəm.

– Cənab Beyker, sizinlə danışmalıyam.

– Sabahın xeyir, İten. Bircə dəqiqə gözləyə bilərsiniz? Ya da gəl mənə.

Onun ardınca banka girdim. Coyun dediyi kimi, əsl kilsə mərasimiydi. Düz saat doqquz tamamda bütün işçilər seyfin qarşısında mil kimi durmuşdular. Yekə polad seyfin qapısından şaqqıltı və cırlıtı səsləri qopdu. Sonra da Coy sehrli rəqəmləri diskin üzərində yığıb dəstəyi burdu. Müqəddəslər müqəddəsi həşəmətlə açıldı və cənab Beyker bir yığın pul qarşısında təzim etdi. Mən dəmir şəkənin arxasında dayanıb ayin səsi ilə qüdsiyyət məqamına vəcd etmək, müqəddəs ruha qovuşmaq istəyən miskin bir abid kimi gözləyirdim.

Cənab Beyker mənə sarı dönüb:

– De görüm, İten, mənə dair nə qulluğun? – dedi.

Mən astadan:

– Sizinlə təkliddə danışmaq istəyirəm, – dedim. – Amma dükandan da heç cür çıxa bilmirəm.

– Nəsə təcilidir?

– Hə. Qorxuram sonra gec ola.

– Sən gərək çoxdan özünə bir köməkçi götürəydin. Belə vaxtlarda dükana da göz-qulaq olar.

– Bunu mən də bilirəm.

– Bir azdan imkan tapıb gələrəm. Teylordan xəbər çıxmadı?

- Hələ ki yox. Amma axtarıram, bir-iki yerə dəymişəm.
- Çalışaram tez gəlim.
- Sağ ol, ser.

Bilirdim ki, gələcək. Heç üstündən bir saat keçməmiş gəlib çıxdı və dükandakı müştərilər çıxana qədər gözlədi.

- Hə, İten, nə məsələdir?

– Cənab Beyker, məlumdur ki, həkimlərin, vəkillərin, hətta keşişlərin belə sirr verməmək kimi qanunları var. Bəs bankirlərin necə?

Güldü.

– İten, sən heç eşitmişən ki, hansısa bankir müştərinin işlərini başqasıyla müzakirə etsin?

- Xeyr.

– Onda soruş gör, kimdən nə söz qoparmaq olar? Amma hər şey bir yana, sən mənim dostumsan, İten.

– Elədir. Doğrusu, heç bilmirəm necə deyim. Xeyli vaxtdır əlimə belə fürsət düşməyib.

- Nə fürsət?

– Cənab Beyker, açıq danışacam. Deyəsən, Maruello başına iş açıb.

O, mənə bir az da yaxınlaşdı.

- Nə işi?

– Dəqiq bilmirəm. Görünür, ölkəyə qanunsuz girib.

- Haradan bilirsən?

– Özü dedi... Yəni dediyindən elə çıxdı. Siz ki Maruellonu tanıyırsız.

Mənə elə gəldi ki, sanki, mən onun beyninin necə işlədiyini, kiçik zərrələri necə tək-tək bir yerə birləşdirdiyini görürdüm.

– Davam elə, – dedi. – Əgər, həqiqətən, elədirsə, deportasiyalıqdır.

– Qorxduğum da budur. Cənab Beyker, onun mənə çox yaxşılığı dəyib. Ona zərər verəcək heç nə etmərəm.

– İten, sən özünü də fikirləşməlisən. O, sənə konkret nə təklif etdi?

– Buna təklif demək olmaz. Ağzını aradım. Amma əlimdə beş min dollar olsaydı, dükən indi mənim idi.

– Belə çıxır ki, buradan qaçmaq istəyir... Dəqiq nəse bilirsən?

– Dəqiq heç nə bilmirəm.

– Elədirsə, ona görə sənin başın ağrımaz. Yəni konkret heç nə demədi?

– Xeyr, ser.

– Bəs o rəqəm haradan ağına gəldi?

– Bunda nə var ki... Bütün tədavülümüz elə o qədərdir.

– Hələ, bəlkə, bir az da ucuz alardın, eləmi?

– Bəlkə də.

İti baxışlarla dükanın içini başdan-başa süzərək özlüyündə nəse ölçüb-biçdi.

– Təxminlərin doğrudursa, onu yaxşı qiymətə razılaşırdırsa bilərsən.

– Sövdələşməkdə bir o qədər səriştəli deyiləm.

– Bilirsən, mənim belə gizli işlərlə aram yoxdur. Yoxsa onunla danışırdım.

– Şəhərdə deyil. Harasa gedib.

– Bəs nə vaxt qayıdacaq?

– Bilmirəm, ser. Unutmayın, mənim bu dediklərim fərziyyədən başqa bir şey deyil. Sadəcə, mənə elə gəldi ki, beş min dollarım olsa, o, buna gedər. Çünki xətrimi çox istəyir, siz də bilirsiniz.

– Bilirəm.

– Bir yandan da kəmfürsətlik etməyi özümə sığışdırmıram.

– Əlbəttə, istədiyi məbləği başqa adamdan hər zaman ala bilər. Hətta on min də alar... Göydə verərlər.

– Bəlkə də, mən əbəs yerə ümidlənirəm.

– Xeyr, sən yenə də geri çəkilmə. İlk növbədə, özünü fikirləş.

– Özümdən də qabaq Merini... Axı o pullar Merinindir.

– Orası elədir. Yaxşı, bəs fikrin nədir?

– Deyirəm, bəlkə, siz indidən sənədləri hazırlayıb tarix və məbləğ yerini də boş qoyasız? Ola bilsin, o pulu mən cümə günü götürəm sizdən.

– Cümə günü niyə?

– Baxın, yenə də deyirəm, mən, sadəcə, ehtimal edirəm. Nə vaxt qayıdacağını, həqiqətən, bilmirəm. Amma nəsə ağzından qaçırdı ki, bayram günlərində, guya, hamı elliklə tətillə gedir, nə bilim, şəhərcik bomboş qalır. Mən də hey bunu fikirləşirəm. Doğrusu, qaçmaq istədiyi mənim də ağılıma gəlir. Ona görə deyirəm: işdir, qəfildən ortaya çıxıb dükanı mənə əlimyandı satmaq istəsə, yəni lap sövdəmiz də baş tutsa, qorxuram təcili pul tapammayam. Pulu mən bu səbəbdən cümə günü istəyirəm. Sizdəki hesabı necə, nə yerdədir?

– Daha bizdə heç nəyi qalmayıb. Bu yaxında gəlib hesabında nə vardısı, apardı. Dediyinə görə, yeni səhmlər almaq istəyir. Doğrusu, mən heç şübhələnmədim. Çünki o, həmişə belə edir və sonra götürdüyündən də artıq gətirib yatırır.

Danışarkən gözləri gözəlçə miss Reynqoldun soyuducunun üzərindəki şəklinə sataşdı. Baxışları qızın iri, sürməli gözlərinə dikilmişdi.

– Bu işdən zərbə almaq ehtimalını nəzərə almısanmı?

– Necə yəni? Nəyi nəzərdə tutursuz?

– Əvvəla, unutma ki, Maruello bu dükanı səndən başqa on adama sata bilər. Bundan başqa, girov da qoymuş ola bilər. Bəlkə, heç mülkiyyət hüququ yoxdur...

– Mən gərək əmlak idarəsindən soruşum. Bağışlayın, cənab Beyker, bilirəm, işiniz çoxdur, amma sizin vaxtınızı alıram. Ailəmə qarşı xoş münasibətinizi bilirəm və bundan ərkyana istifadə edirəm. Bir də axı mənim bu işlərdən başı çıxan yeganə dostum sizsiniz.

– Qəbalə sənədlərini mən Tom Vatsondan soruşaram. Lənətə gəlsin! Çox pis vaxta düşür. Mən də sabah yola çıxıram. Bir də çərşənbə axşamı qayıdacağam. İten, bütün bu təxminlər doğru çıxsə, yəni Maruello, həqiqətən, dələduzluq edibsə, səni də ilişdirərlər. Başın cəncələ girər.

– Elədirsə... Bu sevdadan vaz keçim, bəlkə? Amma cənab Beyker, and olsun Tanrıya, bu satıcılıq işindən bezmişəm daha!

– Sənə “vaz keç” demirəm. Bu, sənin üçün bir şansdır düşüb. Amma gərək riskli tərəfini də fikirləşəsən.

– Dükanı ala bilsəm, Meri buna çox sevinər. Amma görünür, siz də haqlısınız. Mən onun puluyla risk etməməliyəm. Məncə, ən doğrusu Federal Büroya xəbər verməkdir. Qoy sonra başın ağrımasın.

– O halda əlindəki fürsəti biryolluq itirərsən.

– Niyə?

– Çünki deportasiya olunsa, ixtiyarı olacaq ki, buradakı mal-mülkünü öz vəkili vasitəsilə satdırsın və bu dükana da elə qiymət qoyarlar ki, sənin gücün heç çatmaz. Qaçmaq olub-olmadığını dəqiq bilmirsənsə, Federal Büroya bunu necə deyə bilərsən? Nə bilmək olar, bəlkə də, artıq tutublar onu.

– Doğrudur.

– Faktiki sən onun barəsində dəqiq heç nə bilmirsən. Mənə dediklərinin hamısı qarışıq şübhələrdən ibarətdir, deyilmi?

– Elədir.

– Yaxşısı budur, o fikri başından çıxart.

– O qədər pulu təyinat göstərmədən bankdan çıxartmaq qərribə görünməz ki?

– Çekin üstünə “A.Maruellonun baqqaliyyə işlərinin maliyyələşdirilməsi üçün...” kimi nəsə bir şey yazarsan. Beləcə, öz niyyətini həm də yazılı şəkildə göstərmiş olarsan.

– Tutaq ki, bu iş heç alınmadı.

– Elə olsa, pulu yenə gətirib banka qoyarsan.

– Deyirsiz yəni risk etməyə dəyər?

– Hər işdə bir risk var, İten. O qədər pulu üstündə gəzdirməyin özü də riskdir.

– Doğrudur. Mən gərək ehtiyatlı olum.

– Nə isə... Heyif ki, mən bir neçə gün buralarda olmayacam.

Vaxtı düzgün hesablamışdım. Bütün bu söhbətimiz ərzində dükana bir nəfər də olsun müştəri gəlmədi. Amma axıra yaxın altısı birdən içəri girdi – üç qadın, qoca bir kişi

və iki balaca oğlan uşağı. Cənab Beyker mənə tərəf əyilib pıçıldadı:

– Pulun hamısını yüzlüklərlə verəcəm, nömrələrini də yazıb özümdə saxlayacam. İşdir, birdən Maruellonu tut-salar, sən o pulları geri ala biləsən.

Qadınlara nəzakətlə baş əydi, qocaya xitabən: “Sabahın xeyir, Corc”, – dedi və dükandan çıxarkən uşaqların kəkillərini qarışdırdı. Cənab Beyker çox ağıllı, işini bilən adamdır.

XIV FƏSİL

İyulun biri... Bu təqvim günü saçda ayrılan düz tağ kimi ili ikiyə bölmür. Mənim üçün bu günün yeni bir mərhələ olacağını əvvəlcədən bilirdim... Dünən mən bir cür idim, sabah tamam başqa cür olacam. Mən addımlarımı yalnız irəli atırdım. Geriyə yolum yox idi. Vaxt və hadisələr, sanki, əlimin içində oynayır, mənim xeyrimə işləyirdilər. Heç öz əməllərimi ört-basdır etməyə də cəhd etmirdim. Mən öz hərəkət tərzimi özüm seçmişdim və buna məni heç kim məcbur etməmişdi. Rahat, firavan yaşamaq, xoşbəxt gələcək naminə bu yolu seçmişdim. “Bütün bunları yalnız ailəm üçün edirdim” desəm, çox bəsit olar. Onların xoş güzəran sürməyi mənə hər şeydən irəli idi. Bununla mən öz etibarımı tapırdım. Amma məqsədimin həddi vardı. Yalnız bu həddə – məqsədimə çatandan sonra dəyişə bilərdim və buna da inanırdım. Vaxtilə o qədər insan öldürdüyümə baxmayaraq, müharibə məni heç dəyişməmiş, həris bir qatilə çevirməmişdi. Ən ağır kəşfiyyata, göz görə-görə ölümə gedən əsgərlərimin fədakarlığı bəzi zabitlər kimi məndə fərəh oyatmırdı. Müharibədə etdiklərimdən əsla fərəh duymadım, heç nəyə bəraət vermədim, heç nəyi kiməsə keçmədim və ya bağışlamadım. Əsas məsələ konkret hədəfi nə üçün seçdiyini bilmək və bir kərə bu hədəfə çatdıqdan sonra da axını dayandırmamaqdır. Amma gərək özünü aldatmayasan, nəyə can atdığını dəqiq biləsən. Gələcəyə inamlı

olmalı və öz ləyaqətini qorumalısan! Müharibə təcürbəmdən bilirəm ki, döyüş meydanında öldürülənlər kiminsə qəzəbinə, nifrətinə və ya rəhmsizliyinə deyil, təsadüflərə qurban gedirlər. Öldürmək üçün açılan atəş anında qaliblə məğlub, öldürənlə ölən arasında bir sevgi bağı olduğuna inanıram mən.

Denninin o kağızlar üzərində cızma-qara etdiyi qırıq-kəsik cümlələr və Maruellonun minnətdarlıq dolu baxışları qəlbimdə dərin bir yara açmışdı.

Deyilənə görə, bəzi adamlar döyüş günündən öncəki gecə yuxuya gedə bilmirlər. Amma mənəm yuxum tez, həm də bütün ağırlığı ilə gəldi. Sühbə qədər doyunca yatdım. Oyananda özümü çox rahat və yüngül hiss edirdim. Həmişəki kimi, qaranlıqda uzanıb xəyallara dalmadım. Sanki, hansısa bir qüvvə məni keçmişə qaytarırdı. Yatağımdan yavaşca qalxdım. Vanna otağına girib əynimi geyindim və pilləkənləri divarın kənarıyla aşağı endim. Qərībədir, sanki, ayaqlarımı biixtiyar yeriyərək məni qonaq otağındakı servanın qarşısına gətirdi. Şüşə qapını açıdıqdan sonra yuxarı rəfi əlimlə yoxlayıb çəhrayı daşı tapdım. Onu cibimə qoydum, qapısını örtüb kilidlədim. Həyatım boyu daşı bir dəfə də olsun evdən bayıra çıxarmamışdım. Bu səhər də belə bir şey edəcəyim heç ağılıma gəlməzdi. Qaranlıq mətbəxdən sakitcə keçib arxa qapıdan alatoranlıq həyətə çıxdım. Tağ şəklində əyilmiş qarağacların üstü qalın yarpaqlarla doluydu. Bağçamız qaranlıq bir mağaraya bənzəyirdi. Əgər həmin vaxt Maruellonun “Pontiak”ı məndə olsaydı, onu minib Nyu-Beytaundan çıxar, oyanan dünyaya doğru sürərdim. Əlimi cibimdə saxlayıb, barmağımın ucunu bədənimə təmas edib illiqanlıq balaca daşın – talismanın əyri-üyrü çizgiləri üzərində gəzdirdim... Talisman?

Uşaq vaxtı məni Qolqota¹ yazdıran Debora xalam əsl söz sərrafıydı. Hər kəlmənin çəkisinə, əyanına fikir verər və məndən də eyni şeyi tələb edərdi. Nə qədər də güclü

¹ Qolqot – xristian təmayüllü məktəb (mədrəsə kimi bir yer)

idi o yaşlı qadın... Əgər nə vaxtsa bir ölümsüzlük istəyib-sə, buna mənim zehnimdə nail olub. İlk dəfə məni əlimdəki qəşəng daşı oxşayarkən görəndə:

– İten, istəsən, bu qəribə daş sənə yaxşı talisman olar, – demişdi.

– Talisman nədir?

– Bunu sənə indi desəm, bir qulağından girib, o birindən çıxacaq. Odur ki özün axtar tap.

Debora xalamın sayəsində bir keyli söz mənimsəmiş, yaddaşıma həkk etmişdim. Xalam məndə mənasını bilmədiyim kəlmələrə öncə böyük maraq oyadar, sonra məcbur edərdi ki, izahını ondan deyil, zəhmət çəkib lüğətlərdən öyrənəm, əzbərləyəm. Əlbəttə, mənə güc gələn marağımı bürüzə verməməyə çalışdım, “nəyimə lazım!” deyərək inadkarlıq edərdim. Amma xalam mənim xəlvətdə lüğət açıb baxacağımı bildiyindən o sözü bir daha təkrarladı, üstəlik, yadımdan çıxmasını deyərək hələ bir hecaladı da: “Ta-lis-man”.

Debora xalam sözə böyük önəm verir, ehya verir, hər kəlmənin təəssübünü çəkərdi. Zərif və dəyərlı bir əşya ilə ehtiyatsız rəftar kimi, sözlərin də yanlış, yersiz işlənməsi ona hiddət gətirərdi. Uzun illər keçməsinə baxmayaraq, üzərində “talisman” sözünün izahı verilmiş o lüğət səhifəsini indi də gün kimi xatırlayıram. Ərəbcədə yazılışı, altında bir nöqtə olan əyri-üyrü cizgi idi. Sözü bir də yunancası yadımdadır... Yadımdadır, yaşlı xalam qədim yunan hərflərini mənə necə öyrədirdi. Talisman – “sirli bir qüvvəyə isnad edilən, səyyarələr və ya zodiak bürclərinin təsiri ilə əlaqəli sayılan, əksər hallarda sahibinin üzərində həmayil təki daşınan, bədnəzərdən qoruduğuna, uğur gətirdiyinə inanılan, üzərində hərflər və ya cizgilər həkk olunan kiçik bir daş, yaxud başqa predmet”dir. Bu tərif oxuduqdan sonra mən o lüğətdə “akult”¹, “planet”, “zodiak”, “amulet”² kimi sözləri də axtarmalı olmuşdum.

¹ *Akult* – sirli qüvvə

² *Amulet* – həmayil

Bu, həmişə belə olur. Bir qutu içində odlanan kibrit dənələri kimi sözlər də bir-birini alışıdır cümlələrdə.

Sonra ondan:

– Bəs sən özün talismanə inanırsan? – soruşanda sualımı sualla qarşıladı:

– Buna mənim inancımın nə dəxli var?

Daşı onun ovcuna qoydum.

– Yaxşı, bəs bu cizgilər nədir daşın üstündə? Yazıdır-mı, mənasını bilirsənmi?

– Bu talisman səninkidir, mənim deyil. Yəni sənin istədiyinin mənanı daşımaldır. İndi apar, qoy servanta. O, səni gözləyəcək.

Mən indi qarağaqlardan ibarət toranlıq dəhlizdə yeriyərkən, sanki, xalam canlı-canlı gözlərimin önündəydi və bu da əsl ölməzlikdir. Daşın üst və alt nahiyəsini burularaq dövrələyən, nə başlanğıcı, nə də ki sonu olan əyri-üyrü cizgilər, sanki, başsız və quyruqsuz bir ilan kimi qıvrılırdı. Daşı ilk dəfə evdən bayıra çıxarmışdım. Şər qüvvələrin təsirindən qorunmaq üçün? Yoxsa mənə uğur gətirsin deyər? Mən ki heç fala da inanmıram, o ki qala hansısa bir sirlə qüvvə... Ölümsüzlük, əbədi həyat, yaxud axirət haqqında vəd olunan hər nə varsa, mənə həmişə ümitsizlər üçün uydurulmuş iyrənc bir təsəlli kimi görünmüşdür.

İyul ayı başlamışdı, çünki artıq ötən gecə iyun başa çatmışdı. İyun əgər qızıldırsa, iyul bürüncdür. İyulda yarpaqlar ağır, şirəli və qalın olur. İyulda quşların nəğməsi də ehtirassız bir təkrardan ibarətdir. Çünki artıq yuvalar da boşalmışdır. Təzəcə lələkləyən quşcuğazlar yöndəmsiz hərəkətlə qanad açıb ilk dəfə uçmağa cəhd edirlər. Bəli, iyul – ümid oyadan, ya da ki ümidləri gerçək edən bir ay deyil. Meyvə yetişir, amma dadsız və rəngsiz olur. Qarğıdalı təzə, sarı saçlaqlarla açıq-yaşıl rəngə çalır. Qabaqların qurumuş çiçəkləri bu vaxtadan göbəkqabağı üzərində qalmaqdadır.

Mən Porlok küçəsinə – şişib qabarmış Porloka doğru addımladım. Sübhçağı şafəqin bürünc rəngə boyadığı,

pöhrələmiş qızılgül kolları qarnı artıq korsetinə sığışmayan, amma hələ ayaqları gözəl qalan qadınlara bənzəyirdi.

Yavaş-yavaş yeriyərkən öz-özümə fikrimdə “əlvida” yox, “xudahafız” söyləyirdim. “Xudahafız” kəlməsində, sanki, bir az həzinlik, bir az ümid var. “Əlvida” isə qısa və qətidir. Sanki, keçmişə gələcəyə bağlayan məftilləri kəlbətinlə kəsib-tökən bir kəlmədir.

Budur, köhnə limana gəlib çıxdım. Axı mən kimə, nəyə əlvida deyirdim? Bilmirəm... Xatırlaya bilmirəm. Deyəsən, yenə ora – mağaraya getmək istəyirdim. Dənizə bələd olduğumdan bilirdim ki, indi suyun səviyyəsi qalxmış və o yeri də su basmışdır. Dünən gecə ayın əyri cərrah bıçağı kimi parladığını, bədirləndiyini görmüşdüm. Cəmi dördcə gün idi doğmuşdu, amma mağaranın girişini döyən dalğaları qaranlıqdan ayırırdı.

Yeni bir ümidlə Denninin daxmasına baş çəkməyə ehtiyac duymadım. Havanın ağarması Denninin addımları altında yaprımış çəmənliyi sezdirəcək qədər artmışdı.

Köhnə limanda ta kənardan qaralan beş-on dənə qayıq vardı, üstlərinə brezent örtük çəkilmışdi. Səhər erkən limana gəlib dənizə çıxmaq üçün hazırlanan qayığın örtüyünü açan, yelkən çəkən, göyertəni təmizləyən bir neçə dənizçi də gözə dəydi.

Yeni liman daha fəal idi. Sahilin lap yaxınlığında bir-birinə dirənmiş nəqliyyat qayıqları səmişin gözləyirlər. Coşqun yay balıqçıları həvəslənib xeyli balıq tutur, günortadan sonra da əllərində qalanlarla nə edəcəklərini bilmirlər. Kisələrdən, səbətlərdən boşaldılmış qalaq-qalaq sinaqridlər, dəniz çapaqları, hətta balaca köpəkbalıqları, sanki, qağayılarla yem olmaq üçün tutulurlar. Qağayılarla balıqçıların bu bolluqdan nə vaxt bezəcəklərini gözləyirlər. Bir kisə balığı kimdir təmizləyən? Balığı satmaq onu tutmaqdan daha çətinidir...

Körfəz yağ içindəydi. Suyun üzü gün işığında bürünc tək parlayırdı. Bayraq dirəyinin olduğu yerə qayıtdım. Müharibə abidəsi üzərində sağ qalmış qəhrəmanların gümüşü hərflərlə yazılmış adlarını oxudum, özümü –

“*Captain E.A.Hawley*” adını tapdım. Bir az aşağıda isə davadan qayıtmayan on səkkiz nyu-beytaunlu əsgər adı qızılı hərflərlə həkk olunmuşdu. Çoxunun adını bilirəm. Nə vaxtsa özlərini də tanıyırdım. Başqalarından heç nə ilə fərqlənmirdilər. Amma indi adları qızılı hərflərlə yızılıb. Bir anlığa öz adımda da alt sırada, onların arasında olmasını istədim. “*Captain E.A.Hawley*” adı qızılı hərflərlə – qorxaqlar və simulyantlar, əfəllər və qəhrəmanlarla birgə sayınmağa başladı. Döyüşdə təkcə cəsurlar ölmür, amma ən çox da ölənlər onlar olur.

Dovşan Villi xidməti məşını abidənin qarşısında saxladı və yanındakı oturacaqdan bayrağı götürüb endi.

– Salam, İten. – Bürünc halqaları açıb bayrağı yavaş-yavaş dirəyin başına çəkdi. Bayraq oradan asılmış bir adam kimi sallanırdı. – Bunun da ömrünə lap az qalıb. – Villi yüngülcə tövşüyərək dedi. – Yaxşı bax. İki gün sonra yenisini asacam.

– Əlli ulduzludan?¹

– Hə, əlbəttə. Özü də neylondan. Bundan iki dəfə böyük olsa da, yansı qədər çəkisi yoxdur.

– Villi, sizin işlər necədir?

– Əslində, elə bir şey yoxdur, amma mən yenə də şikayətlənirəm. Dörd iyul həmişə qarışıqlıq olur. Həm də bu il həftənin bazar ertəsinə düşüb. Demək, qəzalar, dalaşanlar, sərxoşlar da çox olacaq – əsasən də, şəhərdən kənar da. Gəl dükana can aparım səni.

– Çox sağ ol. Poçta dəyəcəm. Sonra da bir fincan qəhvə içmək istəyirəm.

– Yaxşı. Otur, poçta qədər aparım. Mən də səninlə qəhvə içmək istərdim, amma Stoninin xoşuna gəlməz. Axır vaxtlar itə dönüb.

– Ona nolub?

– Nə bilim... Bir-iki günlüyə harasa getmişdi. Qayıdandan sonra da qaşqabağı yer süpürür.

– HarAdaydı?

¹ ABŞ 1959-cu ildə daha iki ştatı – Havay və Alyaskanı tərkibinə qatdıqdan sonra qırx səkkiz ulduzlu bayrağını əlli ulduzluyla əvəzlədi.

– Heç nə demir. Amma yaman hirsli qayıdıb. İstəyirsən, gözləyim.

– Narahat olma, Villi. Mən hələ məktub göndərməliyəm.

– Yaxşı. – Villi maşını geri çəkib Hai küçəsi istiqamətində uzaqlaşdı.

Poçt şöbəsinin içi hələ toranlıq idi. Döşəmə yenidən silinib nöyütlənmiş və girişə “Ehtiyatlı ol – sürüşkəndir!” yazılmış plakat qoyulmuşdu. Köhnə poçt binası tikiləndən bəri biz 7 sayılı qutudan istifadə edirik. Mən diskin üzərindəki G1/2R düymələrini yığıb qutunun qapağını açdım və içindən “Abonentə” ünvanlı bir yığın elan və aldadıcı reklam vərəqləri götürdüm. Başqa şey yox idi. Hamısı ancaq zibil qutusuna yarıyırdı. Bir fincan qəhvə içmək niyyəti ilə Hai küçəsinə doğru addımladım. Amma sonra fikrimdən daşındım. Bilmirəm qəhvə içməyə həvəsim qaçmışdı, yoxsa söhbət etmək istəmirdim. “Foremaster”ə girmədim. Aman Tanrım! İnsan nə qədər hərdəmxəyal olar?! Fərqi yoxdur, kişisi də, qadını da belədir.

Səkini süpürürdüm ki, cənab Beyker Porlok küçəsinin tinində göründü. Bankdakı kassa mərasiminə tələsirdi. Həvəssiz halda qovunları qarının önündəki piştaxtaya düzdüyüm vaxt bankın qarşısında köhnə model, yaşıl rəngli, zirehli bir maşın dayandı. Kommandoslar kimi geyinmiş iki nəfər müşayiətçi maşının arxasından enib boz kisələrdə pulu banka daşdı. Təxminən, on dəqiqə sonra qayıtdılar, maşına minib oradan uzaqlaşdılar. Böyük ehtimalla gətirdikləri pulu Mörfinin saymağını, Beykerin yoxlayıb qəbz verməyini gözləmişdilər. Kisələrin böyüklüyünə və ağırlığına əsasən demək olardı ki, bankdan xeyli pul çəkiləcəkdə. Əgər mən oğru olsaydım, bank soymaq üçün bu məqamı əsl fürsət bilərdim. Amma deyildim. Bildiyim hər şeyə görə dostum Coya borcludum. İstəsə, yaxşı mövqelərə yüksələ bilər. Coy hətta istəsəydi, mahir oğru ola bilərdi. Bunu nə üçün istəmədiyi mənə çox maraqlıdır. Hər halda, öz planını bir dəfə də olsa yoxlamaq istəmişdi.

O səhər dükan müştəri ilə qaynayırdı. Alver gözlədiyimdən də gur idi. Gün istisi yeri-göyü qovururdu. Hava çox sakit keçir, ağaclarda yarpaqlar da tərpənmirdi. Adamı istər-istəməz tətilə sövq edən bir gün idi. Müştərilər növbəyə düzülüb məni gözləyirdilər. “Nə olur-olsun, özümə köməkçi götürməliyəm” – deyə öz-özümə düşündüm.

Saat on bir radələri cənab Beyker təlaşla dükana girdi. Bir neçə müştərini gözlədərək onun ardınca anbara keçməli oldum. Əlindəki biri böyük, o biri də kiçik iki zərfi mənə uzatdı. Tələsdiyi üçün qısa danışmağa çalışırdı.

– Tom Vatson müqavilənin qaydasında olduğunu dedi. Amma girov haqqında heç nə bilmir. Ehtimal da vermir. Buyur sənədləri, nişan qoyduğum yerləri imzala. Pul hazırdır, nömrələrini götürmüşəm. Çek də burada. Sadəcə, qol çəkməlisən. İten, gərək bağışlayasan, tələsi-rəm. Belə qaçaraq iş görməkdən zəhləm gedir.

– Demək, siz, doğrudan, bu işə girməyimi istəyirsiniz.

– İten, Tanrı xətrinə! Çəkdiyim bu qədər zəhmətdən sonra...

– Bağışlayın, ser, bağışlayın. Haqlısız.

Əlimdəki çeki içində qatılaşdırılmış süd konservləri olan karton qutunun üstünə qoyub qara qələmlə imzaladım. Tələsdiyinə baxmayaraq, cənab Beyker çekin üstündəki imzanı diqqətlə təftiş etdi.

– Əvvəlcə iki min təklif elə. Gördün olmur, tədricən iki yüz-iki yüz artırarsan. Unutma: bankda vur-tut beş yüz dollar pulun qalıb. Dərinə getsən, Tanrı köməyin olsun.

– İş düzəlsə, dükana görə kredit ala bilərəm?

– Əlbəttə alarsan. Amma faizi səni süngə çəkər.

– Ser, bilmirəm sizə necə təşəkkür edim.

– İten, nəbadə yumşalasan. Ona yazığın gəlməsin. İmkan vermə ki, ağlayıb-sıtqasın. Səni qılıqlamaq istəyə-cək. İtalyanlar belə şeydə pərgardırırlar. Yalnız özünü düşün.

– Sizə çox minnətdaram.

– Getməliyəm artıq, – dedi. – Trasda maşın çoxal-mış gərək ertə yola düşəm.

Qapıdan elə tələsik çıxdı ki, çöldəki piştaxta önündə dayanıb hər qovunu, ən azı, iki dəfə oyan-buyana çevirən missis Vilounu, az qala, yıxacaqdı.

Vaxt keçir, amma dükana gələn müştərilərin ardı kəsilmirdi. Sanki, havanın istiliyi insanlarda əsəbi və dalaşqan əhval yaratmışdı. Dükandakı ərzaqlara elə daraşmışdılar ki, sanki, bayram deyil, dünyanın axırıydı. İstəsəydim də, Mörfiyə sendviç aparmağa vaxt tapmazdım.

Bir yandan müştərilərə xidmət edir, o biri yandan da gözlərimi dörd açmağa məcbur idim. Alıcılar arasında ilk dəfə gördüyüm, buralara tətill üçün gələnlər az deyildi. Malına göz qoymadınsa, oğurluq da olacaq. Məncə, oğurluq edənələr, sadəcə, özlərini saxlaya bilmirlər. Yalnız lazım olan, ehtiyacları olan şeyi götürümlər. Ən çox da balaca, yaraşlıq qutulardakı delikateslər – ciyər paştetləri, kürülər, turşuya qoyulmuş göbələklər onları cəlb edir. Ona görə də Maruello mənə bu cür şeyləri müştərilərin keçə bilmədikləri bir yerə, piştaxta arxasındakı rəflərə düzdürmüşdü. O, mənə dükanda oğru tutmağın yaxşı iş olmadığını da başa salmışdı. Belə olanda hay-küy qopur, hər kəs narahat olur. Bəlkə də, ona görə xoflanır ki, o özü kiminsə günahsız, əlidüz olduğuna inanmır. Belə halda tək çarə itkini başqa müştərilərə ödətməkdir. Həmin piştaxtalara həddən artıq yaxınlaşmış birini görəndə səsimi ucaldıram. “O turşu kokteyl üçün əla məzədir, həm də qiyməti ucuz”, – deyə səslənirəm. Sanki, mən müştərinin fikrindən keçəni oxuyurdum, o da bundan səksənirdi. Həyatda ən iyrənc şey şübhədir. Hər kəsdən, hər şeydən şübhələnən adamlardan zəhləm gedir. Şübhə olan yerdə bir çox insan zərər görür, qəlbi sınır.

Hüznüz bir gün idi. Vaxt getmirdi. Saat beşdə arıq, bəstəboy, qaşqabaqlı polis rəisi Stoni dükana daxil oldu. Televiziyada reklamı gedən, içində bifşteks, qızardılmış kartof və kök olan yarımfabrikatlardan birini istədi.

- Rəis, nə olub? Elə bil, sizi gün vurub.
- Xeyr... Lap yaxşıyam, – desə də, bərbad görünürdü.
- İkisini verim?

– Biri bəsdir. Arvadım anasıgilə gedib. Biz polislərə də bayram haramdır.

– Heyif.

– Bəlkə də, belə yaxşıdır. Bu həngamə, avara-axmaq ucbatından evdə də rahat oturmaq olmur.

– Eşitmişəm bu yaxında harasa səfərə gedibmişsiz.

– Kim dedi?

– Villi.

– O da heç ağzına yiyəlik etmir.

– Yamanlıq niyyəti ilə demədi.

– Elə axmaqdır ki, yamanlıq da edər. Bəlkə, elə başı-boş olduğu üçün bu vaxtaca onu həbs etməyiblər.

– Heç kim həbsdən sığortalanmayıb. – Bunu ayrı məqsədlə dedim. Amma gözlədiyimdən fərqli reaksiya gəldi.

– İten, sən indi bununla nə demək istəyirsən?

– Deyirəm, yəni o qədər çox qanun var ki, adam lap başını itirir.

– Haqlısan. Nə qədərini heç bilmirik.

– Rəis, yaxşı yadıma düşdü, sizdən bir söz soruşacam. Dükanı təmizləyəndə köhnə bir revolver tapmışam. Kirinpasın içindəydi. Maruello onun olmadığını deyir. Əlbəttə, mənlük də deyil. İndi bəs nə etməliyəm?

– İcazə kağızı almaq istəmirsənsə, mənə təhvil verməlisən.

– Evdədir. Sabah gətirərəm. Yağ tənəkəsinə qoymuşam. Stoni, siz bu silahları sonra neynirsiniz?

– Yoxlayırıq. Nə vaxtsa bir hadisədə istifadə olunmayıbsa, atırıq okeana.

Elə bil, bir az kefi açılmışdı. Amma bu çox isti və uzun gün mənim ovqatımı təlx etmişdi.

– Bir neçə il bundan əvvəl ştat mərkəzində bir hadisə olmuşdu, yadımdadır? Müsadirə olunmuş silahları satan polisi mühakimə edirdilər.

Stoni timsah kimi ağzını ayırıb gülümsədi və eyni təbəssümlə dedi:

– İten, çox ağır həftə keçirmişəm... Olduqca ağır. Məqsədin məni sancmaqdırsa, bunu saxla başqa vaxta.

– Bağışla, rəis. Vicdanlı bir vətəndaş kimi hər vaxt qulluğunda dura bilərəm; məsələn, birlikdə sərxoş olmaq kimi.

– Kaş içə bilsəm... Nəyinsə fikrini çəkməkdənsə, sərxoş olmaq yaxşıdır.

– Niyə içmirsiz?

– Bilirsən? Yox... Axı sən haradan biləsən? Bircə bunun nə olduğunu, haradan çıxdığını bilsəm...

– Nəyi deyirsiz?

– Fikir vermə, İten. Dediklərimi unut. Amma yox! Bura bax, mən biləni, cənab Beykerlə aran yaxşıdır. Bilirsən o, indi nə işlərlə məşğuldur?

– Münasibətimiz yaxşıdır. Amma sən deyən yaxınlığımız yoxdur.

– Bəs Maruello? O haradadır?

– Nyu-Yorka gedib. Müayinə üçün... Artritdən əziyyət çəkir.

– Aman Tanırım! Başa düşürəm. Heç nə başa düşürəm. Bir iz tapa bilsəm, başımı bu qədər ağrıtmaram.

– Stoni, məntiqsiz danışırsan.

– Hə, elədir. Deyəsən, çox danışıdım.

– Mən özümü çox ağıllı hesab etmirəm. Amma dərdini bölüşmək istəsən...

– Bilmirəm... Yox, lazım deyil. Kim olduqlarını bilsəm də, gərək sirr saxlayım. Heç kim məni xəbərçilikdə günahlandıra bilməz. Nə isə... Yaman yorulmuşam, İten.

– Stoni, məndən çəkinmə. Nə məsələdir, yuxarıdan çağırmışdılar?

– Demək, xəbərin var.

– Bir az.

– Səncə, bu işin içində nə var? Nə etmək istəyirlər?

– Məqsədləri regionu inkişaf etdirməkdir.

Stoni mənə bir az da yaxınlaşıb dəmir kimi əli ilə biləyimi bərk-bərk sıxdı.

– İten, – dedi hiddətlə, – səncə, mən yaxşı polisəm?

– Sən lap yaxşı polissən.

– Mən həmişə buna çalışmışam. İstəmişəm məsləyi-mə layiq olum. İten, səncə, bir insanın özünü qurtarmaq

üçün dostlarını satması, buna məcbur edilməsi düzgündürmü?

– Düzgün deyil.

– Məncə də. Bu cür işləyən hökuməti əsla təqdir etməyəcəm. Bax məni qorxudan da budur, İten. Bir halda ki öz işimi bəyənmişəm, daha mən necə yaxşı polis ola bilərəm?

– Rəis, axı səni niyə qısnayırlar?

– Sən düz dedin. O qədər çox qanun var ki, bircəciyini pozmadan heç asqırmaq da mümkün deyil. Lənət olsun! Axı onlar hamısı mənim dostlarımdır... İten, bu söhbət gərək aramızda qalsın.

– Narahat olma, məndən söz çıxmaz. Rəis, yeməyin yaddan çıxdı.

– Hə! – dedi. – Gedim evə, ayaqqabılarımla çıxarım. Sonra da televizorda polislər haqqında bir veriliş var, ona baxacağam. Bilirsən, hərdən adam evdə tək olanda daha yaxşı dincəlidir. Salamət qal, İten. Görüşərik.

Stoni çox yaxşı adamdır. Həm də yaxşı polisdır. Maraqlıdır, görəsən, özünü harada cəncələ salıb?

Qapının ağzındakı meyvə polkasını içəri çəkib dükanı bağlamaq istəyirdim ki, Coy Mörfi tövsüyə-tövşüyə gəlib çıxdı.

– Tez ol, keç! – deyə onu içəri səslədim və giriş qapılarını bağladıqdan sonra da tünd-yaşıl pərdələri çəkdim. – Yavaş danış, – dedim.

– Sənə nə olub?

– Birdən yenə biri gəlib nəsə almaq istəyər.

– Hə... Başa düşdüm. Aman Tanrım! Belə uzun tətillərdən zəhləm gedir. Bu günlər insanların ən pis cəhətləri özünü göstərir. Tətilə dəli kimi çıxırlar, qayıdanda da yorğun-argın, həm də qara qəpiksiz.

– Mən yır-yığış edənəcən sərin bir şey içmək istəyirsən?

– Pis olmaz. Soyuq pivə var?

– Var. Amma soyuducudan çıxartmaq lazımdır.

– Mən çıxardaram. Sən ancaq bankanı aç.

Pivə bankasında iki yerdən üçbucaqlı dəlik açdım. Mörfi soyuq pivəni başına çəkib axıran içdi. “Oox!” – dedi və bankanı piştaxtanın üstünə qoydu.

– Biz də səyahətə gedirik.

– Can, ay kasıb! Sən hara?

– Hələ bilmirəm. Yer tapmamışıq, bunu fikirləşməyə vaxtımız da olmayıb heç.

– Şəhərcikdə nəyə baş verir. Bir şey eşitməmişən?

– Ucundan-qulağından de görüm.

– Heç mən özüm də bilmirəm. Amma hiss edirəm. Ənsəmdəki tüklər ürpəşir. Sınamışam, bu o deməkdir ki, mütləq nəyə olacaq. Sanki, hamı fikirlidir.

– Bəlkə, sənə elə gəlir?

– Bəlkə də. Amma cənab Beyker tətilə getməzdi heç.

Bu dəfə nəyə başılovlu çıxdı şəhərdən.

Güldüm.

– Dəftərləri sənə bircə-bircə yoxlatdımı?

– Sən haradan bildin? Hamısını yoxladım.

– Doğrudan?

– Vaxtilə kiçik bir qəsəbənin poçt müdiri işləyən tanışım vardı. Ralf adında bir gədə də ona orada köməkçilik edirdi. Yadımdadır, onun küləş kimi sapsarı saçları, gözlərində eynəyi, balaca, girdə çənəsi və udlağında şişib yekəlmiş badamcıqları vardı. Bir də eşitdik ki, bu gədə təqribən min səkkiz yüz dollarlıq marka oğurlayıb. Amma heç nə sübut edə bilmədilər. Bir sözlə, bədbəxt uşaq.

– Demək istəyirsən ki, markaları oğurlayan o gədə olmayıb?

– Babalı öz boynuna. Oğurlayıb-oğurlamadığını bilmirəm. Bir də axı nə fərqi var? Adamın adı çıxınca canı çıxsax yaxşıdır. Mən özüm qalmaqaldan qorxan adamam. Bacardıqca çalışıram ki, başımı cəncələ soxmayım, təmiz adımləkəlməsin.

– Ona görə bu vaxtacı evlənməmişən?

– Düz deyirsən. Səbəblərdən biri də budur.

Önlüyümü çıxarıb səliqəylə qatladım və kassa aparatının altındakı siyirməyə qoydum.

– Coy, hər şeydən, hər kəsdən şübhələnmək insanın həm canını, həm də vaxtını alır. Mənim burada başımı qaşımağa vaxtım olmur.

– Amma bankda başqa cür mümkün deyil. Gərək diqqətli olasan. Bircə dəfə səhv etmək – məhv olmaq deməkdir. Kiminsə qulağına gedib çatsa – bəs edir.

– Doğrudan, sən hər şeyə şübhə ilə yanaşırsan?”

– Bu hal məndə, bir növ, hissiyyata çevrilib. Hansı işdən gözüüm su içmirsə, o dəqiqə həyəcan signalı başlayır.

– Heç elə yaşamaq olar?! Yəqin, zarafat edirsən.

– Hə, zarafatdır. Əslində, səndən bir xahişim var... Haqqımda, yəni işimlə əlaqədar nə eşitsən, mənə xəbər ver.

– Mən söz saxlayan deyiləm. Bəlkə də, buna görə heç kim mənə sirr vermir. Evə gedirsən?

– Yox. İstəyirəm “Foremaster”ə gedib nahar edim.

Vitrinin üstündəki işıqları söndürdüm.

– Bəlkə, arxa qapıdan çıxmaq? Qulaq as, sənənin sendviçlərini səhər tezdən gələn kimi hazırlayıb qoyacağam. Biri vetçinalı, biri də çovdar çörəyində; pendir, kəmə, mayonezli. Bir kvart da süd qoyaram.

– Sən gərək bankda işləyəydin, – dedi Coy.

Tək yaşamağına baxmayaraq, bir çox ailəli insan kimi özünü yalnız hiss etmirdi. *Foremasterin* qapısına çatanda məndən ayrıldı. Bir anlıq onunla birlikdə içəri girmək istədim. İndi evdə necə tör-töküntü olduğunu təsəvvürümə gətirdim.

Zənnimdə yanılmamışdım. Meri artıq səyahətin planını qurmuşdu. Montauk burnundan çox da uzaqda olmayan, böyüklər üçün çəkildiyi deyilən kovboy filmlərindəki kimi – avaraların, qaçaqların sığınacağına bənzəyən, maraqlı və əyləncəli təchizatı olan kiçik bir tərəkəmə yurdu var. Maraqlıdır ki, bu yurd Amerikanın bu gün işlək olan ən köhnə maldarlıq təsərrüfatıdır. Bu təsərrüfat salınanda Texasın heç adı-sorağı yoxmuş. Torpağın ilk fərmanı da II Çarlz tərəfindən verilmişdi. Məhkəmə iclasındakı kimi püşkatma yolu ilə seçilmiş etibarlı çobanları,

naxırçaları müəyyən müddətə bura göndərmişlər. Əlbəttə, sonradan onların yerini gümüşü mahmızlı kovboylar tutdular; onlar indi də bu otaqlarda mal-qara otarırlar. Meri çox istəyirdi ki, biz bazar günü oradakı qonaq evlərindən birində gecələyək.

Ellen birbaşa Nyu-Yorka getmək, hoteldə qalmaq və bu iki günü *Times* meydanında keçirmək istəyirdi. Allen isə, sanki, ümumiyyətlə, heç hara getmək fikrində deyildi. Bəlkə də, bu, onun diqqəti üzərinə çəkmək, adam yerinə qoyulmaq üçün işlətdiyi hiylələrdən biri idi.

Ev həyəcanla qaynayırdı. Ellen ağır-ağır göz yaşa tökürdü, Meri isə yorğunluqdan və əsəbindən qıpqırmızı pörtmüşdü. Allen mısmırığını sallayaraq bir kənarda oturmuşdu, qulağının dibində tutduğu balaca radioda yarısterik müğənni səsinə – bir sevgi və ayrılıq mahnısının nəqarətlə oxunan yanıqlı sözlərinə diqqətlə qulaq asırdı: “Söz vermişdin, sədəqətlə sevəcəkdin. Bəs nə oldu, ey vəfasız, indi məni yalnız qoyub tərək elədin. Sevən qəlbi insafsızca tapdalayıb keçə bildin...”

Meri:

- Bezmişəm lap. Bunlara səyahət yaraşmır.
- Bəlkə də, onlar sənə kömək etmək istəyirlər.
- Elə bil, qəsdimə durublar. Əsəblərimlə oynayırlar.
- Mənə sizin heç nəyiniz lazım deyil! – Ellen hıçqıraqa ağladı.

Bu vaxt Allen qonaq otağında radionun səsinə bir az da artırdı – “...sevən qəlbi insafsızca tapdalayıb keçə bildin”.

– Canım-gözüm karotelkam, bəlkə, bu yaramazları salaq zirzəmiyə, qapısını qıfıllayıb sonra gedək səyahətə?

– İnan ki, ürəyimdən tikan çıxar. – Radionun qulaqbatıran gurultusunda Meri bu sözləri mənə eşitdirmək üçün, az qala, bağıraraq söylədi.

Hirs qəfil tərəmə vurdu. Dönüb qonaq otağına şığımaq istədim. İstədim ki, öz oğlumu qamarlayıb sevən qəlbini, yalnız leşini yerə sərim, insafsızca tapdalayım, əzişdirim. Amma qapının kandarına çatanda musiqi də kəsildi. “Vacib bir xəbəri sizə çatdırmaq üçün proqramı-

mızı kəsməli olduq. Bu gün günortadan sonra Nyu-Beytaunun və Vesseks dairəsinin bir neçə yüksək vəzifəli məmuru rüşvət almaq, saxta seçkilər keçirmək, küçə hərəkatı qaydalarının pozulmağından yığılmış cərimələri gizlətmək, tikinti və abadlaşdırma işlərinə ayrılmış vəsaiti mütəşəkkil surətdə talamaq kimi qanun pozuntularında ittiham olunmaqla barələrində toplanmış materiallar Ali Məhkəməyə təqdim edilmişdir”.

Budur, nəhayət, partladı. Şəhər meri, bələdiyyə rəisi, hakimlər – hamısının işi şuluqdur. Buyur... Dinləyərək fikrə getmişdim. Qulaq assam da, sanki, heç nə eşitmirdim. Fikirli və yorğun idim. O qədər harınlayıb, o qədər arxayınlaşmışdılar ki, uzun illərdir gördükləri bu işlərdə heç bir qanunsuzluq, qəbahət-zad görmürdülər. Nə vaxtsa ilişəcəkləri ağıllarına da gəlməzdi heç. Günahsız olsalar belə, seçkiyəcən bəraət almaları mümkün deyil. Tutaq ki, lap bəraət aldılar, ittihamlar sübuta yetirilmədi – adları ki ləkələndi?! Bu ləkələr sillnməzdir, dil-ağızdan heç düşməzdir. Ona görə deyirlər – adamın adı çıxınca canı çıxsa yaxşıdır. Quyruqları qapı arasındaydı. Bunu görək əvvəlcədən düşünəydilər. Qulaq asdım, dedim, bəlkə, Stoninin də adı çəkilər. Amma onun adı çəkilmədi. Görünür, öz toxunulmazlığı müqabilində canını qurtara bilməmişdi. Özünü yalqız, qəmli hiss etməyi, demək, səbəbsiz deyilmiş.

Meri qapının yanında dayanıb qulaq asırdı.

– İşə bir bax! – dedi. – Çoxdandır bu qədər hay-küylü hadisə olmamışdı. İten, sənəcə, bu deyilənlər həqiqətdir?

– Vacib deyil, – dedim. – Məsələ həqiqət olub-olmadığına deyil.

– Görəsən, cənab Beyker nə düşünür?

– Tətilə gedib. Hə, doğrusu, indi onun nə hiss etdiyini bilmək istərdim.

Musiqi kəsildiyi üçün narazı qalan Allen tıncıxmağa başlamışdı.

Radio xəbəri, yemək və sonra da süfrəni yığışdırmaq, bulaşığı qab-qacağın yuyulması bizi səyahət barədəki söh-

bətdən yayındırdı. Bir də onda ayıldıq ki, artıq gecdir, durub nəşə həll etməyin, mübahisəyə davam etməyin, yaxud yenidən qızçıqaca göz yaşları tökdürməyin vaxtı deyil.

Yatağa girəndə mənə qəfil titrəmə gəldi. Təpədən-dırnağa titrəyirdim. İliq bir yay gecəsi olmasına baxmayaraq, üzərimdə hiss etdiyim ağırlığın soyuğu, vəhşəti iliyimə işləyirdi. Meri mənə:

– Əzizim, tülklərin biz-biz olub. Titrəyirsən... – dedi.
– Yoxsa qrip olmusan? Qızdırman var?

– Yox, həyatım. Mən, sadəcə, tutulan o adamların indi nələr çəkdiyini hiss edirəm. Çox ağırdır.

– Boş ver, İten. Başqalarının dərdi sənə qalmayıb ki?

– Amma gör ki, çəkirəm.

– Çətin səndən iş adamı olsun. Çox həssassan, İten. Axı bu olanlarda sənin nə günahın?

– Nə bilim... Bəlkə də, biz hamımız günahkarıq.

– Başa düşmədim.

– Canım-gözüm, mən özüm də heç nə başa düşmürəm.

– Kaş uşaqlarla qalmağa bir adam olaydı...

– Ah, mənim Kolombinam!¹

– Birlikdə səyahətə çıxmağı, səninlə baş-başa qalmağı nə qədər istəyirəm, bir bilsən...

– Kimimiz-kimsəmiz də qalmayıb heç... Xaladan-bibidən də yoxdur ki, uşaqları tapşırıb harasa gedək. Bəlkə, sən nəşə fikirləşəsən. Heyif ki, onları bir müddətə sirkələyib duza qoymaq mümkün deyil. Merim, Madonnam, bax gör neynirsən, bir şey fikirləş. Mən səninlə yad, sakit bir yerdə baş-başa qalmağı hər şeydən çox istəyirəm. Əl-ələ tutub təpələrdə dolaşar, gecə vaxtı lümlüt dənizə girər, döşək kimi qijılıqda dəli kimi sevişərdik.

– Canım sevgilim, mən hər şeyi başa düşürəm. Sənin üçün necə çətin olduğunu mən bilirəm. Sanma ki, qanmıram.

¹ *Kolombina* – italyan komediyası “Del ante”nin ənənəvi personajı, Arlekinin sevdalısı

– Sanlı mənə. Gəl birlikdə fikirləşək.

– Hələ də titrəyirsən. Üşüyürsən?

– Mənə həm istidir, həm də ki soyuq. Sanki, üzərimdə həm ağırlıq var, həm də bir boşluq. Elə yorğunam ki...

– Bir çarə fikirləşib tapmalıyam. Mütləq tapacam. Əlbəttə, mən onları çox sevirəm, amma yenə də...

– Hə, bilirəm. Yaxşı olar. Mən də öz kəpənəkli qals-tukumu rahat-rahat taxa bilərəm.

– Taxarsan. Onları həbs etsələr...

– Nə əla olar! Deyəsən, çarə ancaq buna qalıb. Lap canımız dincələr.

– Yox ee, o adamları deyirəm. Səncə, onları tutacaqlar?

– Yox. Buna görə qalmayacaq. Gələn çərşənbəyə-dək məhkəməyə çatdırmazlar. Cümə axşamı da seçkilərdir. Hər şeyi hesablamışam. Mən zamanı düz seçmişəm.

– İnanmıram! İten, sən... Bu ki biabırçılıq, həyasızlıqdır! Sən bu qədər bədnam ola bilməzsən. Əgər, həqiqətən, sən bu işdə barmağın varsa, biz gərək buradan gedək. Zarafat etmirdin. Ağzını açanda mən bilirəm nəyi zarafat, nəyi gerçək deyirsən. Sən indi ciddiydın.

Canıma lap qorxu düşdü. Doğrudan, mən nəsə bürüzə vermişəm? Yox, buna yol vermək olmaz. Odur ki tez iç üzümü gizlətməyə çalışdım.

– Siçan xanım, siçan xanım, gəl səni alım, qoynuma salım.

Və Meri rişxəndlə:

– Ha-ha-ha! – dedi.

Gerçək düşüncələrimi göstərirəm deyə, hiss etdiyim ani qorxu çox güclüydü. Gözlər qəlbin aynası deyil – bu fikrə mən özümü çoxdan inandırmışam. Çünki bu həyatda mələksima nacinsləri çox görmüşəm. Doğrudur, bəzi insan sərrafları vardır ki, bəsirətli bir nəzərlə adamın ta sümüyünə, iliyinə də bələd olurlar. Amma belələri çox azdır. Ümumiyyətlə, insanlar özlərindən başqasının dərd-sərinə məhəl qoymurlar. Şotland qanı daşıyan kanadalı bir qızın vaxtilə mənə danışdığı bir əhvalat hafizəmdə iz qoymuşdu. Yetkinlik çağına çatmış hər qız kimi o da öz

üzərinə zillənmiş şor gözlərdən, nəzərlərdən narahat olur, qızarıb, hətta ağlayırmış. Qızın bu iztirabını görəbən babası, qoca şotland hirsə deyib: “Niyə qanını qaraldırsan?! Guya ki, o adamlar sənin haqqında pis şeylər fikirləşir? İnan mənə, onlar səni qətiyyənlə düşünmürlər”. Babasının bu sözləri qızıcığazı ovundurmuş, xeyli təsəlli vermişdi. Doğrusu, bu söhbəti dinlədikdən sonra mən də o kişiyyə haqq qazandırdım. Amma budur, bütün gününü ev-əşiyə, becərdiyi gül-çiçəyə həsr eləyən Meri belə səs tonumun dəyişdiyini, saman altından su getdiyini hiss elədi. Bu özü bir təhlükəydi, həm də gərək sabaha qədər sona çataydı...

Əgər birdən-birə planımın bütün təfərrüatı ortaya çıxsaydı, mən gərək hər şeyin üstündən birdəfəlik xətt çəkəydim. Ağıllı adam heç vaxt belə addım atmaz. Hərçənd ağıllılar gizli oyun oynamaqdan usanmırlar. Mənimki Coyun mənə bank qarətini yollarını öyrətməsi ilə başladı. Bu oyunda işimdən duyduğum sızıntı da səngiyirdi. Get-gedə oyun qızırsı və mən ona daha çox aludə oldum. Sanki, hər şey bu oyunda bir-birinə uyğunlaşır, ardarda düzülürdü. Allenin istədiyi “Mickey Mause” maskası, tualetdəki sifonun şırıltısı, paslanmış revolver, yaxınlaşan bayram və Coyun bankın arxa qapısındakı kilidə folqa kağız soxmağı... Mən bu oyunu oynayarkən zamanı da hesablayır, hər gedişi məşq edərək dəfələrlə yoxlayırdım. Məgər polislərlə atışan quldurlar nə vaxtsa oyuncaq tapança ilə “dağ-dağ” oynayaraq püxtələşən, sonra da öz məharətlərini əsl silahlarla göstərmək istəyən balaca uşaqlar deyillərmi?

Bilmirəm mənim oyunum oyun olmaqdan nə vaxt çıxdı. Bəlkə də, bu, mənim dükana ziyələne biləcəyimi və bu səbəbdən də pula nə qədər ehtiyacım olacağını dərk etdiyim zaman oldu. Bir də axı tam qüsursuz hazırlanmış bir planı heç sınaqdan çıxarmadan ləğv eləmək asan deyil. O ki qaldı planımın bir cinayət olmağına və buna da vicdanımın susmağına... Yeganə təskinliyim ondaydı ki, bu cinayət insanlara qarşı deyil, pula qarşı işlənmiş olacaqdı. Heç kəmin burnu belə qanamazdı.

Bankda pul sığortalıdır. Əsl cinayət insanlara – Dennyə, Maruelloya qarşı işlənən cinayətdir. Bunu bacarsaydım, oğurluq-zad heç nə idi. Bütün bunlar bir dəfə baş verəcəkdi və bir daha təkrarlanmayacaqdı. Fəqət etdiklərimin artıq bir oyun olmaqdan çıxdığını anlayanda mənim bütün işlərim və təchizatım mükəmməl bir hazırlıq içindəydi. Sanki, “dağ-dağ” oynamağa hazırlaşan balaca uşağın əlinə birdən-birə A45 avtomat vermişdilər.

Əlbəttə, qəza da ola bilərdi. Amma adam yol gedərkən, yaxud ağacın altından keçərkən də qəza baş verə bilər. Qorxduğumu sanmırdım. Qorxunu qəlbimdən çıxarmışdım. Ancaq bir az həyəcanlıydım. O da yalnız premyera günü səhnəyə çıxmaq üçün pərdə arxasında gözləyən bir aktyor həyəcanı qədər. Ciddi bir oyunda olduğu kimi ağıla gələn hər cür bəxtsizlik əvvəlcədən hesablanmış və qarşısı alınmışdı.

Deyərdim gözümə heç yuxu getməz. Amma yatdım. Həm də bərk yatdım, düz sübhəcən. Xatırladığım qədər, heç yuxu da görmədim. Məndən ötrü sübhçağının toranlığı beynimi, düşüncəmi sükunətə qovuşduran bir dərmandır. Səhərə yaxın saatları bu dərmanın təsirindən heç çıxmamaq istəyirdim. Ancaq birdən gözlərim açıldı. Nəzərlərimi biixtiyar divardakı rəsm çəkdi. Gölün dayaz yerindəki o inəyin quyruğu da açıq-aydın sezilirdi. Deməli, hava yarım saat olardı ki, ağarmağa başlamışdı. Yatağımda dik atıldım. Sanki, o an partlayan bir bombanın dalğasına məruz qaldım. Yuxudan bu cür oyananda adamın əzalarını sədəmə tutur, bütün bədəni qıc olur, sanki. Sıçrayışım çarpayını silkələdi, hətta Merini yuxusundan oyandırdı. Hövlnak halda məndən soruşdu:

– Nolub?

– Yatıb qalmışam.

– Axmaqlama, tezdür hələ.

– Yox, sevgilim. Bu gün mənim üçün həddən artıq ağır gündür. Məməyeyəndən-pəpədeyəne hamı baqqalın hayındaydı. Millət bu gün kef çəkəcək, mən də zülm. Sən qalxma, hələ yat, dincəl.

– Gərək səhər yeməyini yaxşı yeyəsən.

– Bilirsən neyləyəcəm? “Foremaster”dən birdəfəlik karton qabla qəhvə götürəcəm, sonra gedib ac qurd kimi daraşacam Maruellonun rəflərinə.

– Söz verirsən?

– Hə. Sən dincəl, sincabım mənim. Bir də fikirləş, bu matahlardan canımızı necə qurtaraq. Buna çox ehtiyacım var. Ciddi sözümdür.

– Mən də bilirəm. Gərək fikirləşim, görüm neynirəm.

Tez-tələsik geyinib çıxdım. Heç imkan vermədim ki, ağzını açıb bir söz desin – səhhətim və rahatlığım üçün həm faydalı, həm qayğıkeş məsləhətlər bəxş eləsin.

Coy kafedə idi. Məni görcək əlini yanındakı kətilə vurub işarəylə masasına dəvət etdi.

– Oturmayacağam, Mörfi. Gecikirəm. Eni, mənə bir kvartlıq¹ qəhvə verə bilərsən?

– Kvartlıq qab qalmayıb, İten. İstəsən, iki pintlik² verə bilərəm.

– Eybi yoxdur. Daha yaxşı.

Balaca, kağız stəkanlara qəhvə süzəndən sonra ağzılarını qapaqla örtüb paketə yerləşdirdi.

Coy qəhvəsini içib mənimlə birlikdə çıxdı.

– Yəqin, busəhərki ayininiz rahibsiz keçəcək.

– Hə, elədir. Dünənki xəbəri eşitdin də?

– Hələ də həzm eləyə bilmirəm.

– Sənə demişdim axı, burnuma pis qoxu gəlir.

– Hə, elə radionu dinləyəndə ağılıma sən gəldin. Burnun yaxşı işləyir.

– İşim bunu tələb eləyir. Beyker artıq rahat-rahat qayıda bilər. Doğrusu, heç bilmirəm qayıdacaq, yoxsa yox.

– Beyker?

– Sənin ağlın nə kəsir? Yenə də burnunu işlət, gör.

Acizənə şəkildə onun üzünə baxdım.

– Deyəsən, mən nəyisə nəzərimdən qaçıırıram, amma nə olduğunu heç özüm də bilmirəm.

¹ *Kvart* – 0,95 litrə bərabər ölçü vahidi

² *Pint* – 0,56 litrə bərabər ölçü vahidi

– Aman Tanırım!

– Demək istəyirsən ki, korazehinəm?

– Elədir ki var. Gərək əfəl olmayasan. Tükü-tükdən seçə biləsən.

– Görünür, mən hələ də bir çox şeyi dərk etmirəm. Lap unuttum, gərək ki, sən sendviçlərin ikisini də həm kahılı, həm də mayonezli istəmişdin.

– Hə, ikisini də, – dedi və “Camel” siqaretinin qutusunda sellofan örtüyü çıxarıb kilidin dəliyinə dürtmək üçün bürmələdi.

– Yaxşı, mən getdim dükana, – dedim. – Hə, yaxşı yadıma düşdü, əla çayımız var – ucuz qiymətə. Həm də uduşlu! Tanıdığın xanımlara təklif edə bilərsən. Hansına bir qutu versən, əvəzində sənə uşaq hədiyyə edəcək.

– Mən tanıdıklarımı, çətin ki, quru çayla tovlamaq olsun. Bu, onların istədiyi ən axırıncı hədiyyədir. Sən zəhmət çəkmə, sendviçlər üçün özüm gələm. – Qapıdan içəri girdi və qıfılın sürgü səsi eşidilmədi. Bir daha ümid etdim ki, Coy mənim üçün əsl müəllim, həm də mükəmməl bir müəllim olduğunu heç vaxt bilməyəcək. O, mənə təkcə nəzəriyyəni öyrətməklə qalmır, eyni zamanda, onu əyani şəkildə hafizəmə həkk edirdi. Heç özü də bilmədən önümü açmaqla məşğul idi.

Bu cür işlərdən başı çıxan adamların, yəni mütəxəssislərin hər biri “pulu yalnız pul gətirir” fikri ilə həmrəydir. Ən sadə yol hər zaman ən yaxşı yol sayılmışdır. Mənim də planımın bütün gücü onun qeyri-adi sadəliyindədir. Maruello kor-koranə uçurumun kənarına gəlməsəydi, bəlkə də, bu, mənim təsəvvürümdə həmişəlik belə qalardı. Dükana sahib ola biləcəyimi anlayanda – məhz o zaman mənim bütün xəyallarım göylərdən yerə endi. Bu yerdə yaxşı bir sual ortaya çıxır: əgər dükana sahib olacağamsa, pula nə ehtiyacım var? Cənab Beyker bu sualı verməzdi. Coy da həmçinin – Maruellonu heç demirəm. Çünki onlar bilirlər ki, sərmayəsiz bir dükana sahib olmaq darsa, olmamaq yaxşıdır. İflas yolunun hər iki yanını ehtiyatsız igidlərin məzarları ilə doludur. Orada mənim bir

məzarım var artıq. Ən axmaq sərkərdə belə əlavə köməyi, yaxud ehtiyatı olmadan bütün qüvvəsini cəbhəyə tökməz. Hərçənd bəzi avam işbazlar məhz bu cür addım atırlar. Doğrudur, şalvarımın arxa cibi bir dəstə belə bağlı pulla, Merinin nömrələri götürülmüş pullarıyla şişmişdi. Amma Maruello cibimdəki bu pulları məndən qoparmağa, bacardıqca çox almağa çalışacaqdı. Bundan başqa, ayın başı yaxınlaşırdı. Topdansatış firmaları özünü hələ isbatlamamış dükan sahiblərinə nisyə mal buraxmaqdan çəkinirlər. Bax elə buna görə pula daha çox ehtiyacım olacaqdır. O pul məni şaqılıyla səs çıxaran polad qapı arxasında gözləyirdi. Onu əldə etmək üçün, məqsədimə çatmaq üçün qurduğum plan bu vaxtacan nə qədər xülyaydısa, indi bir o qədər real və labüd görünürdü. Soyğunçuluq etməyin cinayət olduğu çox vecimə deyildi. Maruello barədə də vicdanım məni narahat etmirdi. İndi o bir qurban idi, hərçənd başqa bir vəziyyətdə o, özü də bu cür addım atmaqdan çəkinməzdi. Yalnız Denninin fikri məni götürmüşdü, hərçənd mən bildirdim ki, o artıq bitmişdir. Cənab Beykerin Denniyə qarşı eyni qələt etmək üçün girişdiyi təşəbbüs də nəticəsiz qaldığından özümü, bir növ, bəraətli hiss edirdim. Denni mənim qanayan yaramdır... Sanki, zəfərə yaxın bir döyüşdə yaralanmış əsgər kimi bu yaranın ağrısına dözməyə, axan qanı saxlamağa çalışırdım. Sağ qalsam, ömür boyu bu yarayla yaşayasıyam. Bəlkə də, vaxt keçdikcə bitişəcək, sağalacaq, yaxud da ki unutqanlıq məlhəmi ilə divar kimi suvanaraq içindəki qəlpəni də xəmirçəyə çevirəcəkdi.

Ən əsası – pulu əldə etməkdir və bunun üçün mən hər şeyi dəqiq bir mexanizm kimi hazırlayıb yoxlamışdım.

Mörfinin elmi mənim işimə çox yaradı. Onun öyrətdiyi qaydaları mənimsəmiş və hətta birini də özümdən artırmışdım. Birincisi, keçmişində ləkə olmamalıdır. Bəli, mənim keçmişim tərtəmizdir. İkincisi, nə cinayətdə, nə də ki ticarətdə heç bir şərikin və ya sirdaşın olmamalıdır. Bu barədə heç söhbət gedə bilməz. Üçüncüsü, qadına, qıza meyil etməmək. Mənim tanışlarımdan yalnız Mərci

bu kateqoriyaya aid edilə bilər. Amma mən əsla onun tuf-lisindən şampan içmək istəməyəm. Dördüncüsü, pulla öyünməmək, lovgalıqdan uzaq olmaq. Bu da mənim xislətə tam ziddir. O pulla mən mal gətirən firmalara hissə-hissə ödəmə edib tədricən dükandakı dövriyyəni şişirtməyi düşünürdüm. Pulu saxlamaq üçün yer də fikirləşmişdim. Mənim o templyer şlyapamın qutusunda sərt gıbsalit kartondan düzəldilmiş və üzərinə məxmər parça çəkilmiş bir qəlib də var idi ki, düz başımın formasına uyğun idi. O qəlibi ehmalca qoparıb qıraqlarına yapışqan sürtmüşdüm ki, işi bitirər-bitirməz pulu içinə qoyub dərhal öz yerinə yapışdırım.

Tanınmamaq məsələsinə gəlincə – *Mickey Mouse* maskası üzümü tamam örtürdü. Əynimdə də *Maruella*-nın köhnə brezent plaşu. Bu bozarmış plaşların hamısı eyni görünür. Bundan başqa, o rulonlarda gələn sellofan əlcəklərdən də bir cüt ayırmışdım. Bu əlcəkləri geyinmək də, çıxarmaq da asandır. Maskanı mən bir neçə gün əvvəlcədən kəşib hazırlamış, qutusunu da içindəki qarğıdalı yarmasıyla birlikdə tualetdən axıtmışdım. İş bitəndən sonra maska da, sellofan əlcəklər də həmin yerə atılacaq, yox olacaqdı. Köhnə gümüş *Iver Johnsonu* lampa hisi ilə qapqara qaraltmışdım. Tualetdə, yağ bankasının içindəydi. İş bitən kimi yenidən bankaya soxub, münasib bir vaxtda Stoniyə təhvil verməliydim.

Bütün bunlara son olaraq bir qanun da əlavə etdim: “Donuzluq etmə! Tamahına yenilib həddən artıq qamarlama və iri pullardan çəkin. Onluq və iyirmilik əsginaslar olmaqla altı və ya on min dollar əldə etmək həm kafi, həm də saxlamaq baxımından asan olardı. Soyuducunun üstündəki tort qutusunda çanta əvəzi istifadə etməli, sonra da öz yerinə qoymalıydım. Və bir daha o qutuya baxıldıqda yenə içində tort olacaqdı. Səsimi dəyişdirmək üçün mən Allenin o qəribə oyunağı – dodaqdəyməz səs çıxaran dilçəklə də məşq etmişdim. Amma sonra qərara gəldim ki, ən yaxşısı danışmamaq və jestlərlə davranmaqdır. Hər bir şey hazır idi, heç nə yaddan çıxmamışdı.

Mən həтта təəssüfləndim ki, cənab Beyker şəhərdə deyil. Bankda yalnız Mörfi, Harri Robert və Edis Alden olasıydı. Mən vaxtımı son saniyəsinə qədər hesablamışdım. Doqquza beş dəqiqə qalmış süpürgəni qapının önünə qoymalıydım. Qalan hər şeyi dönə-dönə məşq etmişdim. Önlüyümü qurşağacan qatlamalı və tualetdə sifonun zəncirindən daş asmalıydım ki, şırıltı səsi kəsməsin, içəri girən hər kəs mənim tualetdə olduğumu zənn eləsin. Plaş, maska, tort qutusu, revolver və əlcəklər... Düz doqquz tamamda küçəni keçib arxa qapını açmalı, maskanı taxıb, Mörfinin kassanı açdığı an içəri girməliydim. Tapançayla işarə edib üçünə də yerə yatmağı əmr edəcəkdim. Müqavimət olmayacaqdı. Coyun dediyi kimi, pullar sığortalı idi, o özü yox. Pulu götürüb tort qutusunda qoymalı və dərhal geri qayıtmalıydım. Maskanı və əlcəkləri unitazdan axıdıb revolveri yağ tənəkəsinə qoymalı, plaşı yerindən asmalıydım... Önlük aşağı, pullar şlyapa qutusunda, tort yerinə, süpürgə də əlimə. Səs-küy qalxanacan mən artıq bayırda, səkini süpürməkdə olacaqdım. Bütün bunlar bir dəqiqə qırx saniyə ərzində baş verməliydi. Vaxt hesablanmış və yoxlanılmışdı – həm də dönə-dönə. Bu qədər diqqət və dəqiqliklə hesablanmış, planlaşdırmış olmağıma baxmayaraq, yenə də daxilən həyəcan, təngnəfəslik hiss edirdim. Bu halət içində dükanı qapıyacan süpürdüm. Dünənki önlüyümü geyindim ki, yeni qırışlıqları diqqət çəkməsin.

İnanın ki, vaxt getmirdi, sanki, Həzrəti-Yusif günəşi yerindəcə durdurmuşdu. Atamın saatındaki əqrəblər də tərpənmirdi.

Keyli vaxt idi rəflərdəki dostlarımla dərdləşmirdim. Amma o səhər, bəlkə də, həyəcanımı yenmək üçün onlara xitab etdim: “Hə, dostlar, indi sizin şahidi olacağınız şey sirr kimi aramızda qalmalıdır. Bilirəm, sizdən söz çıxmaz. Sizə güvənirəm. Aranızda birinin bu işin əxlaqi tərəfinə nəse deyəcəyi varsa, əmr edirəm, dərhal irəli çıxsın! – Dayandım. – Etiraz edən yoxdur ki? Lap yaxşı. Əgər bir baş kələm, yaxud istirdiyyənin bu məsələdən başçalarına

bəhs etdiyini eşitsəm, çəngəllə cəzalandıracam. Bunu belə bilin. İndi isə sizin hamınıza təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Uzun illər burada birlikdə canla-başla xidmət etmişik. Mən də sizin kimi bir xidmətçi olmuşam. Amma indi vəziyyət dəyişir. Artıq buranın sahibi mən oluram. Amma söz verirəm: yaxşı, mərhəmətli, qayğıkeş müdir olacağam. Vaxt yaxınlaşır, dostlar, pərdə qalxır... Əlvəda!” Süpürgəni əlimə alıb qapıya yaxınlaşanda öz səsimi – “Denni... Denni! Çıx, çıx qəlbimdən, beynimdən çıx!” dediyimi eşitdim. Dəhşətlə titrədim, sonra bütün vücudum süstləşdi. Qapını açmazdan əvvəl bir anlıq dayanıb süpürgəyə söykəndim.

Atamın saatındakı qısa, qalın əqrəb düz doqquzun üzərində, nazik, uzun olanı isə on ikidən altı dəqiqə geridə idi. Mən dəqiqələri sayarkən ovcumdakı saatın nəbzini, döyüntüsünü hiss edirdim.

XV FƏSİL

Pişiklər itlərdən, hər ikisi də xrizantemdən, yaxud qabaran dalğalardan, qızılıcadan fərqli olduğu kimi, bu gün də başqa günlərdən fərqli idi. Bir çox başqa ştatlarda, ələlxüsus bizim ştatda bayram günləri, bir qayda olaraq, yağışlı keçər. Sanki, yağış tətildəki insanları məxsusən islatmalı, keflərini pozmalıdır.

İyul günəşi lələk tək kiçik bulud parçalarını dəf edərək qərbdəki üfüqlərdə ara-sıra şimşək çaxar, Hadson çayı vadisindən üzü bu yana yavaş-yavaş qara buludlar axışar. Əgər hər şey qayda üzrə gedərsə, qara buludlar özünü qısar, yay libası, yay əhvalı içindəki insanların qarışqa sürüsü kimi şoselərə, çimərliklərə axışmağını gözləyər.

Başqa dükanların çoxu saat onun yarısınıacan açılmazdı. Di gəl ki, Maruello mənə dükanı yarım saat əvvəlcədən açırdı. Bu yolla da beş-on quruş qabağa düşmək istəyirdi. Amma mən bu qaydanı dəyişəcəyimi düşünmüşdüm. Çünki bu, əldə edilən mənfəətdən çox, ətrafdakı insanlarda bizə qarşı mənfəi hisslər doğururdu. Başqa

dükənlər bizi lələyün sayırdılar. Maruello özü də bunu hiss etmişdi, amma heç vecinə deyildi. Kimlərinsə gözündə o bir əcnəbi, dəyyus, cinayətkar, kasıb-kusub qanını içən, səkkizgöbək haramzadə, it uşağı itin biridir. Onu yıxdıqdan sonra, təbii ki, qüsurları, günahları mənə də şamil olunardı.

Atamın saatındakı uzun əqrəbin aram-aram irəlilədiyini hiss edirdim. Əzalarım gərilməmişdi. Narahət hərəkətlərlə səkini süpürərkən özümü ələ almağa çalışır və məqsədimə çatmaq üçün məndən sürət və dəqiqlik tələb edən o vədənin çatmasını gözləyirdim. Ağzımla nəfəs alırdım. Müharibədə hücumla keçməzdən əvvəl olduğu kimi, mədəmin ciyərlərimi sıxdığını hiss edirdim.

Dörd iyuldan əvvəlki həftəsonu, o şənbə səhərində küçədə çox az adam gözə dəydi. Bir əlində tilov, o birində isə yaşıl plastik balıqçı çantası olan tanımadığım qoca bir kişi mənə tərəf gəlirdi. Bütün günü tilovunu suya salıb gözləmək üçün sahilə – dalğacırana tərəf gedirdi. Yanımdan keçəndə başını qaldırmadı da. Amma mən onun diqqətini çəkməyə cəhd etdim.

– Uğurlar olsun! Yekə balıq tutasınız.

– Mən heç nə tutamıram.

– Deyirlər ki, xanı balığı çıxır indi. Bəlkə, sizə də rast gəldi.

– İnanmıram.

Qatı optimist bir adama bənzəyirdi, amma hər halda, diqqətini çəkmişdim.

Birdən səki boyunca süzərək gələn Ceni Sinql göründü. Sanki, ayaqlarının altına təkərcik qoymuşdular.

Bütün Nyu-Beytaunda ən az güvəniləcək şahid bu qadın olardı ancaq. Bir dəfə necə olubsa, Ceni sobanın kranını açıq qoyub, amma qazı yandırmayıb. Kibritin harada olduğunu xatırlaya bilsəymiş, evi havaya sovuracaqmış.

– Sabahınız xeyir, miss Ceni.

– Sabahın xeyir, Denni.

– Mən İtenəm.

– Hə, əlbəttə. Mən piroq bişirmək istəyirəm.

Onun yaddaşını qazımağa çalışdım:

– Hansından?

– Heç özüm də bilmirəm. Qutunun üstündəki etiketi düşüb. Deyəsən, “*Fannie Farmer*” idi. Heç özüm də bilmirəm hansındandır.

Atam Tanrım! Gör indi bunun şahidliyi necə olar... Bir də axı niyə mənə Denni dedi?

Səkinin üstündə bir parça folqa kağız süpürgənin önünə düşməməkdə inad etdi. Əyilib əlimlə götürməli oldum. Pişik Beykerin yoxluğunu fürsət bilən bank siçanları ürəklənmişdilər. Elə mənə də bu lazım idi. Doqquza düz bir dəqiqə qalmışdı ki, kafedən ley kimi çıxıb yolu qaçaraq keçdilər.

– Qaçın, qaçın! – səsləndim. Onlar da mənə gülüm-səyib bankın qapısına cumdular.

Vaxt yetişirdi. Hər şeyi yenidən düşünməli deyildim. Əvvəlcədən məşq etdiyim kimi – addım-addım getməliydim və hər addımım öz vaxtında, yerli-yerində olmalıydı. Nəfəsimi daraldan mədəmə güc gəlməyə, onu öz yerinə ötürməyə çalışdım. Öncə süpürgəni çöl tərəfdən qapının çərçivəsinə dayadım. Müntəzəm və sabit sürətlə hərəkət edirdim.

Gözucu küçənin başından bir maşın gəldiyini gördüm. Keçib-getməyini gözlədim.

– Mister Houli!

Kinolarda dalana dirənmiş qanqsterlər kimi bütün vücudumla geriye döndüm. Üstünü toz basmış yaşıl bir “*Chevrolet*” səkinin kənarına yanaşdı. Aman Tanrım! Maşından düşən adam həmin o nyu-yorklu məmur idi. Bir anlıq ürəyim ayağımın altına düşdü. Karıxmış vəziyyətdə düz mənə tərəf gələn adama baxırdım. Sanki, saniyələr əsrlərə bərabər idi. Yaman yerdə axtarılmışdım. Nə vaxtdan bəri qurduğum mükəmməl plan gözələrimin önündə məhv olmaq üzrəydi. Çoxdan basdırılmış bir meyit açıq havada yüngül bir toxunuşla necə ovular, necə dağılırsa, mənim də planım bax eləcə puç olurdu. Özümü tez-tələsik tualetə salmaq və düşüdüklərimi

yerinə yetirmək istədim. Amma dərhal da fikrimdən daşındım. “Bu iş olmayacaq”, – deyə düşündüm. Mörfinin qanununu ləğv edə bilməzdim. Belə vaxtda insan, sanki, işiq sürəti ilə düşünə bilir. Uzun müddət üzərində düşünülmüş bir plandan imtina etmək olduqca çətindir. Bu planı o qədər çox tətbiq etmişdim ki, onu yerinə yetirmək bir dəfə artıq təkrar etməkdən başqa bir şey olmayacaqdı. Amma mən fikrimdən daşındım, o planın üstündən birdəfəlik xətt çəkdim. Başqa yolum qalmamışdı və ağılımdan işiq sürəti ilə belə bir fikir keçdi: nə yaxşı ki, o adam bir dəqiqə sonra gəlmədi. Yoxsa bu, əsasən, detektiv romanlarda yazılan nəhs təsadüf, məşum bir xəta olacaqdı.

Bu müddət ərzində gənc adam səki üstündə taqqıltı ilə yeriyərək mənə doğru dörd addım da yaxınlaşdı.

Deyəsən, nəyə hiss etmişdi.

– Sizə nə olub, mister Houli? Xəstə kimi görünürsüz.

– Mədəm pozulub, – dedim.

– Olan şeydir, hamının başına gəlir. qaçın, qaçın! Mən gözləyəyəm.

Tez-tələsik tualetə girdim. Qapını örttdüm və şırıltı səsi gəlsin deyə sifonun zəncirini çəkib suyu açdım. İşığı yandırmadım. Orada qaranlıqda oturdum. Həyəcandan qanıma sancı dolmuşdu. Bir neçə dəqiqə ötdü və mən tədricən özümə gəldim. Artıq çıxmalıydım. Çölə çıxanda mədəm artıq rahatlamış, içimdəki həyəcan da azalmışdı. Elə oradaca Mörfinin qanunlarına birini də əlavə etdim: “Təhlükəli vəziyyətdə planı dəyiş – dərhal!”

Məndə əvvəllər də belə bir hal olub: çıxılmaz vəziyyətdə olanda, yaxud böyük təhlükə zamanı, sanki, öz vücudumu tərk edib, yad bir adam kimi kənardan özümə, hərəkətlərimə, düşüncələrimə diqqətlə nəzər salmağa çalışıram. Fəqət müşahidə etdiyim şeyə qarşı hissiz qalırım. Qaranlıqda oturarkən mən yenə özümdən ayrılıb özümə göz qoyurdum. Görürdüm ki, məndən çıxmış, məndən ayrılmış o “mən” öz mükəmməl planını dörd qatlayıb qutuya qoyur, qutunu örtür və sadəcə, göz önündən

deyil, ağılından da çıxarmağa çalışırdı. Qaranlıqda ayağa qalxıb şalvarımı çəkəndə, önlüyümü düzəldib nazik faner qapıdakı dəstəyə əl uzadanda artıq mən yenə yorucu bir iş gününə hazırlaşan adi baqqal satıcısı idim və bu, heç kimə sirr deyildi. Həqiqətən, belə idi. Bu gənc adamın məndən nə istədiyini başa düşə bilmirdim. Daxilən polislərə qarşı duyulan çəkingənlikdən başqa heç nə hiss etmirdim.

– Bağışlayın, sizl gözlətdim, – dedim. – Heç bilmirəm nə yedim ki, belə oldu.

– Azardır gəzir. Keçən həftə arvadım da yoluxmuşdu.

– Amma yaman azarmış. Özümü gücnən çətdirdim.

Mənə dair nə qulluğunuz?

Dərhal üzündəki ifadə dəyişərək bir az çəşqin, üzrxah və utancaq hala düşdü.

– Qəribədir, bəzən insan nələrə qadir olur, – dedi.

“Hər cür adam var” demək istəsəm də, özümü saxladım. Elə yaxşı da ki deməmişəm. Çünki sözünün ardı:

– İşimlə əlaqədar cürbəcür adamlarla rastlaşıram, – oldu.

Piştaxtanın arxasına keçdim. Dəri templyer şlyapasının aşağıdakı qutusunda ayağımla vurub qapağını örttdüm. Piştaxtaya dirsəklənib dayandım.

Çox qəribədir! Beş dəqiqə bundan əvvəl özümə başqalarının gözü ilə baxmağa çalışırdım. Buna ehtiyacım vardı. Onların nə gördüyünü bilmək mənim üçün çox vacib idi. Elə bu adam özü səki boyu mənə tərəf gələndə də gözümə bir bədheybət, kabus, qatı düşmə, adam-yeyən kimi görünmüşdü. Amma sonra planımdan vaz keçdikcə, beynimdən çıxardıqca mən bu adamı başqa bir varlıq olaraq görməyə başladım. Artıq mənə yaxşı və ya pis təsiri yox idi. Mənimlə həmyaşlıd olardı, amma hiss olunurdu ki, ayrı bir həyat tərz, xüsusi təlim və təhsil görmüş və bəlkə də, ayrı bir etiqada, əqidəyə malik olan adam idi. Uzunsov sifəti, səliqə ilə kəsilmiş, biz-biz duran saçları vardı. Ağ, qalın kətan köynək geyinmişdi. Yaxalığının küncləri də düymələnmiş, boynuna da, çox güman ki, arvadının seçdiyi və bağladığı, düynünü düzəltməliyi

bir qalstuk taxmışdı. Əynində qarayaçalan, tünd-boz rəngli kostyum vardı. Dırnaqları manikürsüz idi, amma səliqə ilə kəsilmişdi. Sol əlinin barmağında qızıl nişan üzüyü vardı. Pencəyinin yaxasına – həmin vaxtı üzərində daşımadığı ordeninin yerinə bəzək üçün kiçik bir lent sancmışdı. Ağzının və tünd-mavi gözlərinin kənarlarında sərtlik ifadə edən cizgilər vardı. Fəqət birdən-birə bu xətlərin yumşalması, üzündəki zəhmilliyi itirməsi mənə qəribə görünürdü. Elə bil, bu adamın qırışığı açılmışdı. Bir neçə ay bundan əvvəl sərt, konkret sualları, amiranə tərzilə araya poladdan sədd çəkən o deyildi, sanki.

– Bir dəfə də gəlmişdiniz, – dedim. – Nə işə baxırsız?

– Ədliyyə nazirliyindənəm.

– Demək, işiniz ədalət yaratmaqdır.

Gülümsədi.

– Bəli. Ən azından, bunu umuram, – dedi. – Amma indi bura rəsmi bir işlə əlaqədar gəlməmişəm. Doğrusu, heç inanmıram ki, mənim burada olmağımı işlədiyim şöbədə təqdir edələr. Hər halda, bu gün mən iziqliyəm.

– Mənə dair nə qulluğunuz?

– Bu iş məni yaman bərkə salıb. Heç özüm də bilmirəm nədən başlayım, necə deyim... Houli, mən on iki ildir bu işdə çalışıram. Başıma heç belə iş gəlməmişdi.

– Deyin görək nə olub. Bəlkə, nəsə kömək edə bilərəm.

Yenə gülümsədi.

– Söz tapa bilmirəm. Nyu-Yorkdan bura üç saat yol gəlmişəm. Bu tətil günü üç saat da geri qayıtmaq üçün maşın sürəcəm.

– Hə, zarafat deyil.

– Elədir.

– Səhv etmərsə, soyadınız Volderdir.

– Riçard Volder.

– Cənab Volder, bir azdan bu dükan müştəri ilə dolub-daşacaq. Doğrusu, heç bilmirəm niyə hələ gəlməyiblər. Sosiska və xardaldan ötrü burada, az qala, baş yanrlar. Yaxşı olar ki, uzatmayasız. Buyurun, sözünüzü deyın. Məni nəsə təhlükə gözləyir? Pis xəbərdir?

– Mənim məsləyimdə hər cür adama rast gəlmək olar. Yalançıya, fırıldaqça, oğruya, axmağa, ağıllıya – kimə desən. Başa düşürsüz də?

– Xeyr. Heç nə başa düşmürəm. Volder, deyin, axı nədir sizi narahat edən? Mən o qədər də axmaq adam deyiləm. O gün mən sizdən sonra banka gedib cənab Beykerlə danışdım. Xəbərim var, siz mənim şefim Maruellonu axtarırsız.

Alçaq səsle:

– Tapmışam artıq, – dedi.

– Bəs niyə axtarırdız?

– Ölkəyə qanunsuz girib. Bu təhqiqatı mən açmadım. Bir iş verdilər və mən də tələb olunan şeyi etdim. Onu mühakimə etməksə başqalarının işidir.

– Deportasiya edəcəklər?

– Bəli.

– Protest vermək istəyir? Mən ona kömək edə bilərəm?

– Xeyr. İstəmir. Təqsirini boynuna alır. Özü də getmək istəyir.

– İşə bax!

Birdən-birə içəri yeddi-səkkiz müştəri daxil oldu.

– Sizi xəbərdar etmişdim! – dedim ona. Müştərilərə ehtiyacları olan, yaxud lazım bildikləri şeyləri seçməkdə kömək etdim. Yaxşı ki, xeyli sosiska və hamburger bulkası almışdım.

Volder mənə səsləndi:

– Bu turşular neçəyədir?

– Yarıqların üstündə qiyməti yazılıb.

– Otuz doqquz sentdir, xanım – deyib yanındakı müştəriyə cavab verdi və tərəzidə çəkməyə, paketləməyə, hesablamaqda davam etdi. Çek vurmaq üçün kassaya doğru uzandı. O çəkilən kimi mən kağız paketlərdən birini götürüb siyirməni açdım. Oradakı revolveri kağıza bükdükdən sonra tualetə keçib tənəkə qabın içinə qoydum.

Geri qayıdanda:

– Əhsən sizə! Bu işi də bacarırsız, – dedim.

– Məktəbi bitirəndən sonra bir müddət “Grand Union”da¹ işləmişəm.

– Bəllidir.

– Nə əcəb köməkçiniz yoxdur?

– Oğlumunu gətirmək istəyirəm.

Müştərilər həmişə dəstə-dəstə gəlirdilər. Tək-tək gəldikləri heç olmurdu. Piştaxta arxasındakı satıcı gərək boş durmasın, aradakı boşluqdan istifadə edib növbəti basqına hazırlaşsın. Eyni işdə çalışan iki adam get-gedə bir-birinə bənzəyir. Düşüncə fərqi tədricən yox olur. Məsəl var, at atın yanına bağlananda həmrəng olmasa da, həmxiyyətlər olar.

Məlumdur ki, orduda xidmət edən ağlarla qaralar ümumi düşməyə qarşı birgə dayananda daha yaxşı yola gedirlər, ədavətə yol vermirlər. Volder bir kilo pomidor çəkməyə, yaxud kağız paketin üstündə hesablamağa başladığı vaxt daxilən polislərə qarşı duyduğum qorxunun azaldığını hiss etdim. Əvvəlki çəkingənliyim yox olmuşdu.

– Hə, tez ol, de görüm, məndən nə istəyirsən, – dedim.

– Maruelloya bura gələcəyimə söz vermişdim. Dükani sənə vermək istəyir.

– Axmaqlama! – dedim və o əsnada məni gözləyən müştəriyə baxdım. – Bağışlayın, xanım, dostumla danışırdım.

– Hə, başa düşdüm. Biz evdə beş nəfərik. Üç uşaq var. Neçə dənə sosiska götürsəm yaxşıdır?

– Uşaqların hərəsinə beş, ərinizə üç, sizə də iki. Cəmi iyirmi dənə bəs edər.

– Yəni deyirsiniz uşaqlar hərəyə beş dənə yeyər?

– Mən demirəm, onlara elə gəlir. Piknikə gedirsiniz?

– Aha.

– Elə isə beş dənə də artıq götürün. Çünki bir az da ocağa düşəcək.

– Vanna üçün tıxaclar haradadır?

– Arxada, təmizləyici və naşatırlar olan yerdə.

¹ ABŞ-da ərzaq mallarının satışı ilə məşğul olan mağazalar şəbəkəsi; vaxtilə bu sahədə ən böyük 10 firmadan biri olub.

Beləcə, aradakı çəkingənlik bu şəkildə pozulmuşdu. Belə də olmalıydı. Müştərilərlə danışmağı çıxsam, aramızdakı söhbət, təxminən, belə oldu:

– Mən hələ də özümə gələ bilmirəm. Sadəcə, işimi görməyə çalışıram. Əclaf adama çox rast gəlmişəm. O qədər fırıldaq, yalançı, oğru görmüşəm ki, namuslu, alimənab adama rast gələndə təəccüblənirəm.

– “Alicənab” deyəndə kimi nəzərdə tutursan? Mənim şəfimdən qışda qar ala bilməzsən. Bərkdımığın, xəsisin biridir.

– Bilirəm. Günah bizdədir. Onu biz o həddə gətirmişik. Özü mənə hər şeyi danışdı və mən ona inanıram. Hələ buralara gəlməmişdən Azadlıq abidəsi üzərində həkk olunmuş kəlmələri bircə-bircə öyrənibmiş. İstiqlal marşını da şivəsiylə əzbər bilir. İnsan haqları bəyannaməsini rıqqətlə söyləyirdi. Hər kəlməni deyəndə, sanki, nəfəsindən od qalxırdı. Amma çifayda... Yenə də qalmağına izin vermənilər. Rəhmli bir insan da ona, guya, kömək etmək istəyib – soğan kimi soyduqdan sonra onu limana yaxın bir yerdə maşından endirib, “necə istəyirsən, elə də et” deyib. Amma o, yenə də qaçmayıb. Amerikanın nə demək olduğunu uzun müddət anlamayıb. Amma sonradan öyrənə bilib. Həm də necə! Öyrənib ki, pul qazanmalısən! İlk növbədə, özünü fikirləşməlisən. Hər şeyi də bilirdi. Axmaqlıq etməyib. Hər şeydən əvvəl özünü fikirləşib.

Dükandakı müştərilər ucubatından söhbətimiz yarımqıq kəsilirdi. Mövzunu daha da dramatikləşdirmədən, qısa cümlələrlə xülasə etdik.

– Məhz elə buna görə satıldığını öyrənəndə o qədər də məyus olmadı.

– Satıldığını?

– Əlbəttə. Hər şey bir telefon zəngi ilə başlayıb.

– Onu kim satıb?

– Bilmirəm. Bizim şöbə maşın kimi işləyir. Düyməsini basırsan, vəssalam.

– Bəs niyə gizlənməyib?

– Yorulub. O qədər yorğundur ki, taqəti qalmayıb. Bezib həm də. Pulu var, Siciliyaya qayıtmaq istəyir.

– Dükanı mənə vermək istədiyini hələ də başa düşmürəm.

– O da mənim kimidir. Hər cür fırladaqla başa çıxıb bilərəm mən. İşim bunu tələb edir. Amma vicdanlı, dürüst insan həmişə məni çaşbaş salır, nə edəcəyimi biləmmirəm. Maruello da mənim kimi məəttəl qalıb. Deyir ki, yalnız bircə nəfər onu aldatmağa, malına xor baxmağa, kəf gəlməyə cəhd etməyib. Onu ayılmaq istəyib, bu azad ölkəmizdə iş-güc qurmağın, özü üçün gün-güzəran yaratmağın yolunu öyrətməyə çalışıb. Amma o öyrənməyib, bunu başa düşməyib. O kəs sənsən. Sən onu uzun müddət qorxutmusan. Səni sınaayıb, sənin barəndə çox düşünüb. Fəqət sonra dürüstlüyünə əmin olub.

– Bəlkə, o yanılır?

– Yanıldığına zənn etmir heç. Sən onun gözlərində çox müqəddəs, inanılmış bir məbədə çevrilmişən. Səni ucaltmaq istəyir o. Sənədlər maşındadır. Bir imzayla dükanın sahibi sən olacaqsan.

– Bu işdən heç baş açmıram.

– Doğrusu, mənə də qaranlıqdır. Sən onun nə cür danışıdığını bilirsən. Bildiyi beş-on sözlə ürəyindən keçənləri izah etməyə çalışırdı. Bilsən nələr dedi... Bu həyatda hər kəsin öz yolu var. Qoy dediklərini nəql eləyim. Deyir ki, hər kəs özü üçün müəyyən bir yol seçir və bu yolun yolçusuna çevrilir. Əgər o kəs birdən-birə yolunu, yönünü dəyişərsə, azmış olar, pis vəziyyətə düşər. Bunun yaxşı bir iş olmadığını mənə izah etməyə çalışırdı. Bunu o, işiqpulu ödəməyə bənzətdi. “Ödəməzsən, işiğini kəsərlər, üstəlik, cəza verilər”, – dedi. Özü də cəzasını ödədi və öz odunu sənə verdi. İşiq sönməsin deyə... Niyətin harasa, mənzilin də oradır. Təki o mənzildən işiq gəlsin, yanar odu heç sönməsin. Qoy heç kəs öz işiğindən, öz odundan ayrı düşməsin. Fəqət bura gəlməklə onun özünün də yolu dəyişib, yönü dəyişib. Gedərkən bu yeri, bu ocağı yalnız sənə layiq bildi. Nə edirsən elə, bu odu sən qoyma sənə.

– Səni bura gəlməyə nə vadar etdi?
– Özüm də bilmirəm. Mən buna məcburdum... Bəlkə də, odun sönməyinə qiymadım.

– Aman Tanrım!

Dükən birdən hay-küy salan uşaqlarla, tərləmiş arvadlarla doldu. Günortayacan bircə dəqiqə boş durmadım.

Volder dükəndən çıxıb maşınına tərəf getdi və az sonra qayıdıb piştaxta önündə çaxnaşma salan arvadların dəstəsini yararaq keçdi. Qayıtanla bağlanmış qalın zərfi piştaxtanın üstünə qoydu.

– Getməliyəm. Şose maşınla doludursa, dörd saata ancaq çataram. Bura gələndə arvadım bərk qəzəbləndi, “başqa vaxt gedərsən” dedi. Amma mən durammadım.

– Ay cənab, növbə mənə çatsın deyə on dəqiqədir gözləyirəm.

– Bu dəqiqə, mem.

– Sənə sözü olub-olmadığını soruşanda “Uğurlar olsun!” dedi. Ona səndən nə çatdınm?

– “Uğurlar olsun!” denən. Yolu açıq olsun.

Açgözlər yenə hücum keçdilər. Bu hücum lap yerinə düşdü. Zərfi kassanın altındakı siyirməyə atdım və elə sıxıntımı da orada saxladım.

XVI FƏSİL

Gün tez keçdi, amma yenə də sonu görünmürdü. Dükənin bağlanma vaxtının açılma vaxtına dəxli yoxdur. O qədər ertə açmışdım ki, güclə xatırlayırdım. Elə giriş qapısını bağlamaq istəyirdim ki, Coy gəlib çıxdı. Heç nə soruşmadan bir pivə açıb ona uzatdım. Birini də özümə açdım. Əvvəllər bunu etməmişdim. Ona Maruellodan, dükəndən danışmaq istədim. Amma bacarmadım. Hətta bildiyim həqiqəti də onunla bölüşə bilmədim.

– Yorğun görünürsən, – dedi.

– Elədir. Yaman yorğunam. Sən bu rəflərə bax. Hər şeyi silib-süpürdülər. Ehtiyacları olan-olmayan, ağıllarına gələn hər şeyi alıb getdilər.

Kassanı boz torbanın içinə boşaltdım. Cənab Beykerin gətirdiyi pulu da ora yerləşdirdim. Ən üstə də o qalın zər-fi qoyub ağzını iplə bağladım.

– Torbanı ortalıqda qoyma qalsın.

– Düz deyirsən. Gərək gizlədim. Pivə açım yenə?

– Əlbəttə.

– Mən də istədim.

– Bizimki tutur. Sən çox yaxşı həmsöhbətsən, – dedi.

– Sənə dediklərimə artıq mən özüm də inanmağa başlamışam.

– Nəyə?

– Məsələn, altıncı hissimə. Bu səhər yuxudan qəribə bir hisslə oyandım. Elə bil, yuxu görürdüm. Amma bu hiss çox qüvvətli idi. Ənsəmdəki tüklər biz-biz olmuşdu. Bu gün bankın soyulacağını hiss elədim, lap yəqin bildim. Yerimdən heç qalxmamış hər şey gözlərimin önünə gəlirdi. Bankda biz həyəcan siqnalına təsadüfən basmamaq üçün onların altına kiçik çivlər qoyuruq. Bu səhər ilk işim o çivləri yığışdırmaq oldu. Yəni buna o qədər əmin idim. Bütün günü hazır vəziyyətdə gözləyirdim. Sən buna nə deyirsən?

– Bəlkə, kimsə belə bir plan qurub və sən onun ağılından keçənləri oxuduğuna görə fikrindən daşınıb?

– Söz dedin də... Bəlkə, ona vicdan güc gəlib?

– Yaxşı, bəs sən özün necə izah edərsən?

– Heç nə bilmirəm. Yəqin, sənə görə, mən həddən artıq çoxbilmişəm. Hərçənd özümü buna inandıra bilmirəm. Amma yaman sarsıldım.

– Bilirsən, Coy, elə yorğunam ki... Heç ortalığı da yığışdırmayacam, qalsın sabaha.

– Torbanı burada qoyma, evə apar.

– Yaxşı, madam ki sən deyirsən.

– O yuxudan sonra hələ də özümə gəlməmişəm.

Dəri qutunu açıb pul torbasını şlyapanın yanına qoyandan sonra qutunun qapağını örttdüm. Coyun gözü məndə idi.

– Nyu-Yorka gedirəm, – dedi. – Oteldə qalacağam. *Times*-dakı fəvvarənin dövrəsində gəzişəcəm.

– Sevgilinlə?

– Yox. Bir şüşə viski və bir gözəlçə sifariş verəcəm. Çənəm salamat! Nə qızla danış, nə də viski ilə.

– Məncə, sənə demişdim. Biz də səyahətə çıxırıq.

– Düz edirsən. Sənə lazımdır. Gedirik?

– Bir az işim var. Sən get, Coy. Get dincəl.

Coy çıxan kimi Meriyə zəng vurdum. Bir az gecikəcəyimi dedim.

– Yaxşı. Amma çox yubanma, tez gəl, tez. Sürpriz var, sürpriz!

– İndi deyə bilməzsənmi, sevgilim?

– Xeyr. Özünü görmək istəyirəm.

“Mickey Mouse” maskasını rezin iplə kassanın üstündəki kiçik pəncərədən asdım ki, rəqəmlər görünməsin. Sonra pəncəyimi geyib şlyapamı başıma qoydum. İşıqları söndürdüm. Piştaxtanın üstündə oturub ayaqlarımı salladım. Soyulmuş qara banan budağı bir yandan böyrümə dəydikcə, kassa aparatı da qalın kitab cildi kimi sol çiynimə dirənirdi. Pərdələr açıq olduğundan axşamüstünün zərif işığı dəmir şəbəkə arasından içəriyə süzülürdü. Ətraf sakit və səssiz idi. Mənim də məhz buna ehtiyacım vardı. Kassaya dirənəndə sol cibimdə bərk bir şey olduğunu hiss etdim. Əlimi cibimə apardım. Talisman... Onu ovcumun içində tutub uzun-uzadı baxdım. Dünən ona çox ehtiyacım vardı. Yerinə qoymağı unutmuşdum... Yoxsa cibimdə təsadüfən qalmışdı? Bilmirəm.

Barmağımı üzərində gəzdirərkən, həmişəki kimi, yenə məni özünə bağladı. Bu daş günortalar çəhrayı bir gül rənginə çalar, axşam düşəndə də get-gedə tündləşər. İndi də belə idi. Sanki, içinə bircə damcı qan sızmışdı.

Mənə indi düşünməkdən daha çox, dəyişiklik lazım idi. Bütün planlarım dəyişməliydi. Sanki, özümü kimsəsiz bir evin qaranlıq bağçasında hiss edirdim. Yenidən toparlanmaq üçün sığınacaq tapmalıydım. Yenilliklər yavaş-yavaş yerləşənə, özlərini qəbul etdirənə qədər özümü işdən ayırmışdım. Bütün günü hücumla məruz qalan, ac qurdların səflərini dağıtdığı rəflərdəki boşluqlar

mühasirədə qalmış bir şəhərin top atəşindən sonrakı durumunu xatırladırdı.

“Gəlin indi aramızdan ayrılan dostlar üçün dua edək”, – dedim. – Əvvəla, bu qırmızı, nazik ketçuplar üçün... Aman Tanrım! Gör bu qırmızı mundirlərin sırası necə də seyrəlib! Cəsur turşulardan, ədəvalardan tutmuş balaca sirkə qablarıncan hər biri üçün dua oxuyaq. Məyus olmalı, gedənləri təqdis etməməliyik... Yox-yox, əsla! Müqəddəs bizik! Heç O da deyil¹. Yolun açıq olsun, Alfio! Ağrıyan canına şəfa diləyirəm. Əlbət bir qələt elədim. Amma hər işdə bir xeyir vardır. O isti Siciliyada ağrıyan qollarına məlhəm tapacaqsan. Əlvida, dostum! Fəda edil-sən də, yenə fədakarlıq göstərdin sən”.

Yoldan keçənlərin kölgəsi içəri düşən işığı səyridirdi. Günün son şəfəqlərinə qapanaraq Volderin sözlərini və bu sözləri söyləyərkən üzündəki ifadəni xatırlamağa çalışdım. “Cəzasını ödədi və öz odunu sənə verdi. İşıq sönməsin deyə...” Bunu Volder söylədi. Namussuzlar, fırladaqlarla dolu dünyasında ilk dəfə rastlaşdığı işıqdan gözləri qamaşmışdı, vahiməyə düşmüşdü o.

“Demək, işıq sönməyəcək... Alfio belə deyib?” – Volder dəqiq xatırlamadı, amma o, yəqin bildirdi ki, Maruello məhz bunu demək istəyib.

Barmağımı talismanın üstündəki ilanabənzər cizgilərə toxundurdu. Bu cizgilərin əvvəli ilə axırı bir idi. Necə də qədim işıqdır... Maruellolar üç min il bundan əvvəl sürüləri qurdlardan qoruyan tanrı Pana qurban vermək üçün Yuperkus günü əllərində məşəl tutub Palatin təpəsinə qalxıblar və görünür, o işıq hələ də sönməmişdi. Maruello eyni tanrıya eyni səbəblə qurban gətirmişdi. Gözümün önünə gəldi... Qat kəsmiş şişman boynu, ağrıyan çiyinləri üstündəki başını ağır-ağır qaldırdı. Məğrur başı, alovlu gözləri və bir də o işıq... Vaxt-vədə yetişəndə mən nədən keçəcəyəm? Görəsən, talismanı Köhnə Limana aparıb orada dənizə atsam, mənim də qurbanım qəbul olarmı?

¹ Linkolnun nitqindən

Pərdələri örtmədim. Uzun tətillər günlərində polislər içərini görsünlər deyər dükanın pərdələrini açıq saxlayınc. Anbar qaranlıq idi. Arxa qapını kilidləyib çıxdım. Yarı yolu gəlmişdim ki, piştaxtanın altında unuduğum şlyapa qutusu yadıma düşdü. Daha geri qayıtmadım – “qoy qalsın, nə olar-olar...” dedim. Külək get-gedə güclənirdi. Cənub-şərqdən əsən külək yağış buludlarını cəmləyirdi. Tətillər gedənlərin islanması üçün belə də olmalıydı. Çərşənbə axşamı boz pişik üçün qapının önünə bir az süd qoymağı, onu öz dükanımda qonaq etməyi düşündüm.

XVII FƏSİL

Başqa insanların daxili aləmləri mənə tam olaraq bəli deyil. Bəlkə də, hər biri müxtəlifdir, ya da ki bir-birinə bənzəyirlər. Mən bunları, sadəcə, təxmin edə bilirəm. Amma öz başıma gələnlərdən onu yəqin bilirəm ki, acı bir həqiqətdən canımı qurtarmaq üçün necə çapalamalı, necə əzab çəkməli oluram. Qaçılmaz olduğunu, əlimdən başqa bir şey gəlmədiyini dərk etdikdə isə – “öz-özünə həll olar” deyər unutmağa çalışıram. Bəs başqaları? Məncə, başqaları – “sabah, bir az dincələndən sonra fikirləşərəm” deyər və sonra da ümid dolu bir gələcək uğrunda keçmiş dəyişdirən planlar qurarlar... Yatmaq saatının labüdlüyündən qurtulmaq istəyən uşaqlar kimi.

Evə doğru sürünən addımlarım, sanki, həqiqətin minalanmış tarlasını qət edirdi. Bərkətli torpaqlardan sonra mənə tikan basmış gələcəyim gözləyirdi. De, bu halda keçmişinə sığınmaqdan daha təbii nə olardı? O yerdə ki həm də xalam Debora vardı, yolun tən ortasında dayanmışdı, sual dolu gözləri də işil-işil parlayırdı.

Zərgər dükanının qarşısında ayaq saxlayıb vitrindəki eynəklərə, uzanıb-qısalan saat bilərziklərinə baxdım. Ancaq çox sallanıb durmadan oradan uzaqlaşdım. O rütubətli, küləklə axşam şiddətli bir fırtınaya hamiləydi.

Ötən əsrin əvvəlləri mənim xalam Debora kimi bilik və müdriklilik dəryasında səf tutmuş adalar çox olub. Yal-

qızlıq, ya da bitib-tükənməyən – bəzən üç il, bəzən də əbədi olaraq gəmilərin gəlməyini gözləmək onları indi bizim çardağı da doldurmuş kitablara bağlamışdı. Böyüklərin ən böyüyü mənim xalam Debora idi. O bir öncəögrən, qeybdən xəbər verən kahin idi məndən ötrü. Mənə sehrli, mənasını bilmədiyim sözləri öyrədərdi. Mən də mənalarını tapmaq üçün o sözlərin izinə düşər və sonra da kəlmələrin sehiri ilə ovsunlanar, dərin-dərin dəryalarda qərç olardım.

“*Me beswac fah wrym thurh faegir word*” – deyirdi hərdən və mənə elə gəlirdi ki, ondan eşitdiyim bu sözlərdə nəsə bir nisgil vardı, kədər vardı. Yaxud da ki “*Seo leo gif heo blades onbirigth abit aereest hire ladteow*”¹ deyirdi. Bu sözlər, əlbət, sehrlidir, yoxsa indiyəcən yadımda qalmazdı.

Başını aşağı salıb iti addımlarla yanımdan keçən adam Nyu-Beytaunun meri idi. Yalnız mən salam verincə dilucu “axşamınız xeyir” dedi.

Hələ yarım kvartal məsafədən öz evimin – köhnə Houli evinin varlığını hiss edirdim. Dünən axşam, sanki, onun üzərinə qəmdən tor çəkilmişdi. Amma indi, tufana gəbə olan bu afət axşam fərəh yayılırdı ətrafa ondan. Mənim evim gün ərzində opal tək rəng dəyişir, hər ləhzədə gözəlləşir. Yolumu gözləyən Meri səkidəki ayaq səslərini eşidər-eşitməz alov dili kimi qapıdan çıxdı.

– İnanmazsan nə olub! – dedi və hər əlində bir boğça tutmuş kimi ovuclarını yumub qollarını yana açdı.

Cavab olaraq hələ də beynimdə hərlənən o sehrli sözləri söylədim:

– *Seo leo gif heo blades onbirigth abit aereest hire ladteow.*

¹ Hər iki sitat qədim ingilis dilindədir. Birinci sitat VII əsrdə yaşamış ingilis şairi Kedmonun əsərindən götürülmüşdür. Adəm və Həvvanın cənnətdən qovulmasından bəhs edir. Mənası: “Məlun ilan məni xoş sözləri ilə yoldan çıxartdı”. İkinci sitat isə IX əsr ingilis kralı Böyük Alfredin göstərişi ilə tərcümə olunmuş Roma filosofu və dövlət xadimi Boesiyanın yazılarından birində yer almış ifadədir: “Qana susamış dişli aslan hər şeydən öncə ona baxanı parçalayar”.

– Yaxşı dedin, amma tam deyil.

– Yəqin, mənə pərəstiş edən naməlum şəxs bizə dinozavr göndərib.

– Bilmədin. Amma həqiqətən, xoş xəbərdir. Gərək yuyunub tərtəmiz olasan ki, danışım – yoxsa demərəm.

– Əntər gədə, deyəsən, yenə sevgi mahnısı oxuyur.

– Yanılmamışdım. Səs qonaq otağından gəlirdi. Allen bütün ruhu ilə vəcdə gəlib hayqırırdı:

– “Əhdə vəfa etmədi yarım, baxışıyla etdi yara qəlbimi zalım”.

– Sevgilim, mən bu gədəni yandırmaq istəyirəm.

– İşin olmasın. Gir yuyun. Hələ xəbəri eşidəndən sonra mum kimi yumşalacaqsan.

– Olmaz ki indi deyəsən?

– Xeyr.

Qonaq otağına keçdim. Oğlum salamıma onu sərt və dərrakəli göstərən bir üz ifadəsi ilə cavab verdi. Hərçənd bu cür sifəti siz, adətən, saqqız çeynəyən adamın üzündə görürsünüz.

– Deyəsən, o tənha qalan, sevən qəlbə döşəmədən süpürüblər. Daha tapdalayıb keçən yoxdur?

– Hı?

– Hı yox – bəli! Deyəsən, qəlbini yaman tapdayıblar. Kimdirsə...

– Nömrə birdir! O müğənni Amerikada nömrə birdir. İki həftə ərzində iki milyon plastinkası satılıb.

– Əla! Demək, sənin gələcəyin yüz faiz təmin olunub.

Pilləkənləri çıxarkən mahnının nəqarəti dilimə düşdü: “Əhdə vəfa etmədi yarım, baxışıyla etdi yara qəlbimi zalım”.

Ellen əlində bir kitab məni gözləyirdi, barmağı da səhifələrin arasında. Onun kələyini dərhal anladım: o, mənə nəşə maraqlı sual verə, sonra da sözarası Merinin xəbərini, guya, ağzından qaçıra bilərdi. O xəbəri ilk çatdırmaq Ellen üçün qalib gəlmək kimi bir şey idi. Sözcükdürən qız deyil, amma bir az xəbərçilik vardır onda. Barmağımı silkələdim.

– Keçməz, sus!

– Eee, ata...

– Dedim keçməz, sus, sısqa qərənfil! – Qarını örtüb yüksək səslə: – Mənim vannam – mənim qəsrim deməkdir!¹ – Ellenin sözlərimə güldüyünü eşitdim. Uşaqlar zara-fatıma güləndə onlardan şübhələnirəm. Üz-gözümü yaxşı-yaxşı sabunladım. Dişlərimi damağım qanayanacan fırçaladım. Üzümü qırxdım. Təmiz köynək geyindim. Hələ Elleni qıcıqlandırmaq üçün onun zəhləsi gedən kəpənəkli qalstukunu da taxdım.

Mənim Merim səbirsizlikdən yerində dura bilmirdi.

– İnanmazsan!

– *Seo leo gif heo blades onbirigth. De görək.*

– Həqiqətən, Mərçi mənim ən yaxşı rəfiqəmdir.

– “Mus-mus” deyincə birdəfəlik “mustafa” de.

– İnanmazsan... Mərçi uşaqlara baxacaq ki, biz ikimiz rahat-rahat səyahət edək.

– Yenə nə hiyləsi var?

– Mən demədim. Özü təklif elədi.

– Bunlar onu diri-diri yeyərlər.

– Onlar Mərciyə heyrandırlar. Bazar günü qatarla Nyu-Yorka gedib, gecəni dostunun evində qalacaqlar. Bazar ertəsi də əlli ulduzlu yeni bayrağımızın Rokfeller mərkəzində ucaldılmasına, ardından da parada baxacaqlar.

– Qulaqlarıma inanmıram.

– Əladır, deyilmi?

– Lap əla. Biz də Montauk çəmənliyinə qaçarıq... hə, sincabım?

– Mən artıq zəng vurub yer saxlatmışam.

– Sevincdən ağılımı itirəcəm lap. Uçmağa, sadəcə, qanadım yoxdur.

Dükən məsələsini ona danışmaq istədim. Amma birdən-birə həddən artıq sevinmək yaxşı olmaz. Fikirləşdim ki, gözləyim, ona hər şeyi Montaukda danışaram.

Ellen tövşüyə-tövşüyə mətbəxə girdi.

¹ Burada “İngilisin evi onun qəsridir” atalar sözü təhrif olunur.

- Ata, o çəhrayı daş servantda yoxdur, – dedi.
- Məndədir. Burada, cibimdə. Al, apar qoy yerinə.
- Bəs bizə demişdin o daşı bayıra çıxarmaq olmaz?
- Yenə də deyirəm. Kim buna cürət etsə, özündən

küssün. Cəzası edamdır.

Acıqla daşı əlimdən qapdı və iki ovcunun içində qonaq otağına apardı.

Merinin gözləri qəribə, qayğılı bir şəkildə mənə zillənmişdi.

- İtən, o daşı niyə götürmüşdün?
- Uğur gətirsin deyə, sevgilim. Gətirdi də.

XVIII FƏSİL

Gözlənildiyi kimi iyulun üçü, bazar günü yağış yağdı. Həm də necə! Tut ucundan, göyə çıx. İri gilə damlalı, həmişəkindən də iti, qeyri-adi leysan idi. Yaş asfaltda soxulcan tək qıvrılaraq yavaş-yavaş irəliləyən maşınlarla qoşulanda bir balaca təşəxxüsə qapılacaq da, əslində, biz dar qəfəsdən yeni çıxmış, azadlığın dişlərindən qorxub-ürkən quşlar kimi çarəsiz və pəjmürdə idik. Yanımda dik oturmuş Meridən ütü dəymiş təzə kətan ətri gəlirdi.

- Məmnunsanmı? Sevinirsən?
- Fikrim uşaqların yanında qalıb.
- Bilirəm. Debora xalam bu cür hala “həzin sevinc” deyərdi. Bu sevincə qanadlan sən, uç göylərə, mənim sevimli quşcuğazım! Çiyinlərin üstündəki bu uzun yel-piklər də qanadların olsun sənin... Mənim modabaz gözəlim!

Gülümsəyərək mənə qısıldı.

- Gözəldir, amma hələ də fikrim uşaqların yanında-
dır. Görəsən, indi neynirlər?
- Nə desən edər, təkcə bizi düşünməzlər. Heç onların yadına da düşmürük biz.
- Hə, elədir. Biz onlara maraqlı deyilik.
- Gəl biz də kefirmizə baxaq. Ey Nil ilanı, mən sən

barkanı¹ görəkən həməən, dedim bizim günümüz də yeti-şib deyən. Bu gecə Oktavian yunan çobandan çörək dilə-nəcək, sən buna inan².

– Dəlisən sən. Allen yolu yeriyəndə önünə baxmır. Deyirəm uşaq birdən qırmızı işıqda qaçıb-eləyər.

– Hə, hə! Bəs o biri – əyriyəncə Ellen necə? Səni nara-hat eləmir? Düzdür, onun təmiz qəlbi, gözəl üzü var. Di gəl ki ayaqları əyridir. Bəlkə, ona kimsə qəlbən aşıq ola, ayaqlarının qüsuruna heç baxmaya. Baxsa, amputasiya edəcək.

– Ay səni! Qoymazsan bir az da xəyal qurum, həyə-canlanım. Elə olanda mən özümü daha yaxşı hiss edirəm.

– Qurub-quraşdırmağa yaxşısan. Gəl səninlə ən dəh-şətli ehtimalları təsəvvür edək.

– Nə dediyimi yaxşı başa düşdün. Övladımın mürüvvətini görəndə özümü daha xoşbəxt hiss edəcəm.

– Başa düşürəm. Amma bu hemofiliyanı ailəmizə siz özünüz gətirdiniz, zati-nəcabətli xanım. Yalnız ana tərəf-dən keçən bir şeydir. Sayənizdə indi bizim ailədə iki hemofiliyalı var.

– Heç bir ata övladlarını sənin qədər çox sevə bilməz.

– Günah məndədir! Öküzəm çünki.

– Sən mənim xoşuma gəliрсən.

– Hə, belə danış ki, mən də özümü yaxşı hiss edim. Sağ tərəfə bir bax. Görürsənmi o sarıgül, o süpürgə kol-larının altından qumlu sular kiçik və sərt dalğalara çevri-lərək yola necə çırpılır? Bax, yağışın yerə düşən damlala-rı necə geriye sıçrayır həməən... Bu xəff duman da onun ətrafa nur səpən zərrələridir. Mən həmişə bu yerlərin Dartmur və ya Exmura³ bənzədiyini düşünürdüm. Halbu-ki ikisini də ancaq şəkillərdə görmüşəm. İlk devon⁴ insan

¹ *Barka* – yastıdıbli, böyük çay gəmisi

² IX fəsilə olduğu kimi burada da İten Merini Kleopatra kimi təsəvvür edir. Bu ifadə Şekspirin “Antoni və Kleopatra” əsərindən Antoninin “Hanı mənim Nil ilanım?” sözləri ilə uzlaşır.

³ İngiltərənin cənub-şərqində Devonşir və Summersetşir qraflıq-larında yerləşən gözəl mənzərəli yerlər

⁴ *Devon dövrü* – Yer in tarixində paleozoy erasının üçüncü dövrü

belə özünü burada yad saymaz. Görəsən, buralara qul-yabanı hərlənir?

– Hərlənməsə də, sən onu əvəz edərsən.

– Səmimi söylənən komplimentdən xoşum gəlir.

– Yola fikir ver. Deyəsən, çatmışıq, sağ tərəfdə döngə olmalıdır. “*Moorcroft*” yazılı lövhə də var.

Lövhəni gördük. Mil kimi uzanan bu uzun, ensiz ada – Lonq-Aylendə, yaxşı ki, torpaq suyu canına çəkir və yağışdan sonra heç vaxt palçıq olmur.

Bizim üçün qəşəng bir yer ayırmışdılar. Tərtəmiz, səliqəli, kiçik bir ev idi. Qəzetlərdəki reklamlardan bildiyim qoşa çarpayıların üstündə tamam çit örtüklü, pərqu kimi yumşaq, qalın döşəklər vardı.

– Yataqlardan heç xoşum gəlmədi.

– Axmaqlama! Yanaşı qoyulub. Əlini uzatsan, çatar.

– Əlimi uzatmalıyam? Bura qədər gəlmişəm ki, əlimi uzadım? Fərsiz qız! İkisinin yerinə bir yekə taxt olsaydı, daha yaxşı olardı.

Yüngül nahar etdik – dəniz xərçəngi yedik, ağ şərab içdik. O qədər içdik ki, şərabın təsirindən Merimin gözləri parlayırdı. Öz başım dönənə qədər, hiylə ilə ona konyak da içirdim. Di gəl ki, tutduğumuz evin nömrəsini xatırlayan da, açarı kilidin dəliyinə tuş gətirə bilən də yenə Meri oldu. Sonradan içdiyimiz konyak mənə o qədər də təsir etmədi. Başım dumanlı deyildi. Məncə, Meri istəməsəydi, heç o qədər içməzdik.

Sonra xoşnudluqla gərnəşərək başını sağ qoluma qoydu. Gülümsədi. Yüngülcə əsnəyərək şirin, xəlif səs çıxardı.

– Səni nəyə narahat edir?

– Bu, haradan ağılına gəldi? Deyəsən, yatmamış yuxu görürsən.

– Məni məmnun etmək üçün səhərdən axşamacan işləyirsən... Bilmirəm nə olub. Amma sən nəyə narahatsan.

Qəribədir, yuxusu gəldikcə, elə bil, bəsrəti açılırdı.

– Hə, narahatam. Rازی qaldın? Di bəsdir çürükçülük elədin, yat. Nağıllar aləmi dağılacaq indi. Göydən üç alma düşdü – ikisi sənin, biri də mənim...

Dodaqlarında donmuş təbəssümlə şirin-şirin yuxuya getdi. Başının altından qolumu ehmalca çəkib ayağa qalxdım və iki yataq arasında dayandım. Yağış kəsmişdi. Sadəcə, damdan axan damcıların səsi gəlirdi. Bədirlənmiş ay işığı milyonlarla damlaların üzərində parlayırdı. *Beaux rêves*¹, mənim gözəlim. Göydən düşən almaların üçü də sənin olsun. Təki sən qoyma ki, göyün özü üstümüzə uçulsun!²

Yatağım sərin və həddən artıq yumşaq idi. Ayın zərif cizgilərini dənizə doğru irəliləyən buludların arasından seyr edirdim. Uzaqdan bir danquşunun məşum səsə çığırıldığını eşitdim. İki əlimlə barmaqlarımı çarpazladım. Zavallıyam mən – zavallının zavallısı... Satqınam, nankoram, naxələfəm... Kaş başıma bircə parça daş düşəydi!

Dan yeri söküləndə ildırım çaxmıssa belə, mən eşitmədim. Yuxudan oyananda səhərin qızılı şəfəqləri ilə ətrafın yaşıllığı bir-birinə qarışmışdı. Qıjılar, yoncalar lacivərdə, nəm qumlar sarımtıl-qırmızı rəngə çalırdı. Bir az aralıda Atlantik okeanı gümüş vərəq təki parlayırdı. Biz qaldığımız evin lap yanında, əyilmiş bir palıd ağacının kötüyü bozumtul rəngdə, yastıq yekəliyində şibyələr bağlamışdı. Kiçik evlərin arasından keçən, çınqıl tökülmüş dar cığır bu evlərə nisbətən daha böyük olan, bunqalo kirəmitli bir binaya aparıb çıxarırdı. Orada kontor – poçt kartları, markalar, suvenirilər satılan kiçik köşklər, habelə biz müştərilərin əyləşib nahar etməsi üçün masaları üzərinə göy damalı süfrələr salınmış səliqəli restoran da vardı.

Otelin müdiri öz otağında oturub nəsə hesab-kitabla məşğul idi. Bizi qeydə alanda ona diqqət yetirmişdim. Bu adamın üzünün tükü də saç kimi seyrək idi – hər gün üz çıxırmaq kimi bir problemi olmamalıydı. İti və diqqətli baxışlarla o da bizi süzmüşdü. Şən, nəşəli əhvalda olan aşıqlə məşuq kimi görünürdük. Ona sataşmaq üçün

¹ Yuxun şirin olsun! (*fr.*)

² Burada “göy uçulur” ifadəsi eyniadlı Amerika nağılından götürülmüşdür.

qeydiyyat kitabçasına, az qala, “Con Smit və arvadı” yazacaqdım. Köstəbək kimi yekə, uzun burnuyla, sanki, ətrafını görə bilirdi.

– Sabahınız xeyir, – dedim.

Bumunu mənə doğru uzatdı.

– Necə yatdınız?

– Əla. Arvadıma səhər yeməyini sinidə apara bilərəm?

– Biz ancaq restoranda servis edirik. Doqquzun yarısından onun yarısınıacan.

– Sinini mən özüm aparsam?

– Otelimizin qaydalarına ziddir.

– Bircə dəfə bu qaydalardan kənara çıxmaq olmaz?

Özünü də başadüşən adama oxşayırsız. – Bu sonuncu ifadəni məxsusən onu qılıqlamaq üçün dedim. Görünür, tərifdən xoşlanan idi. Hərifin lap gözləri işıldayır, bunu qımıldanırdı.

– Yəqin, xanımınız utancaqdır.

– Başa düşürsüz də...

– Amma bilmirəm aşpaz buna nə deyər.

– Siz onunla danışın və deyın ki, mənim bir dollar şax peşkəşim onu gözləyir.

Aşpaz bir yunan idi və görünür, bir dollar da ona şirnikdirici gəlmişdi. Bir neçə dəqiqə sonra mən üstünə salfet örtük salınmış iri bir sinini əlimə alıb qaldığımız evə doğru gəldim. Bağçadan keçərkən əlimdəki sinini taxta skamyalardan birinin üstünə qoydum və sevgilimin səhər yeməyini bəzəmək üçün tər çiçəklər topladım.

Bəlkə də, bayaqdan oyanmışdı, amma mən içəri girən kimi gözlərini açdı.

– Qəhvə iyi gəlir... Ooo! Nə qədər qayğıkeş ərim var mənim! Çiçək də düzmüsən.

Səhər yeməyini yeyib, doyunca qəhvə içdik. Mənim Merim arxasına yastıq qoyub çarpayıda oturmuşdu. Qızından da gənc, daha məsum görünürdü. Bir-birimizə necə rahat yatdıığımızdan danışdıq.

Sirri açmağın vaxtı çatmışdı.

– Rahat otur. Sənə bir şad, bir də bəd xəbərim var.

– Yaxşı! Bilirəm, alçaq dağları sən yaratmısan. Yəqin, indi okeanı da satın aldın.

– Maruellonun başına iş gəlib.

– Nə olub?

– Uzun illər bundan əvvəl Amerikaya qaçaq yolla, icazəsiz giribmiş.

– Necə yəni?

– Yəni indi ölkədən çıxmağını istəyirlər.

– Deportasiya edəcəklər?

– Hə.

– Bu, çox pis oldu.

– Elədir.

– Bəs indi biz nə edəcəyik? Sənin işin nə olacaq?

– Oyun başa çatdı artıq. O, dükanı mənə satdı. Daha doğrusu, sənə – sənin puluna. Buradakı mal-mülkünü satmaq məcburiyyətində idi. Bilirsən, mənə həmişə rəğbət bəsləyib. Demək olar ki, dükanı mənə havayı verdi. Cəmi üç min dollara.

– Aman Tanrım! Demək... demək, sən indi... dükan indi sənindir?

– Hə.

– Satıcı deyilsən? Daha satıcı deyilsən?!

Üzünü yastığa sıxıb boynundan dəmir halqa çıxarılmış bir qul kimi ağlamağa başladı.

Mən bayıra çıxdım. Evin qarşısındakı skamyada oturub onun hazır olmağını gözlədim. Əl-üzünü yuduqdan, saçlarını daradıqdan, xalatını geyindikdən sonra gəlib qapını açdı və məni çağırırdı. Bambaşqa olmuşdu və bir də heç vaxt əvvəlki kimi olmayacaqdı. Bu, gün kimi aydın idi. Boyunun duruşundan bilirdim. Artıq başını dik tuta bilərdi. Biz yenidən “kübar insanlar” kimi davranmağa başladıq.

– Cənab Maruelloya heç cür kömək edə bilmərik?

– Ağlım kəsmir.

– Axı necə oldu? Bunu kim üzə çıxartdı?

– Bilmirəm.

– Yaxşı insandır. Ona qarşı böyük haqsızlıq edilib. Görəsən, olanları özü necə qarşılayıb?

– Vüqarla... Şərəflə.

Nə vaxtsa xəyal etdiyimiz kimi əl-ələ tutub sahilədə gəzişir, qumun üstündə oturub alaca balıqqulağlarını seçib bir-birimizə göstərirdik. Möcüzəvi təbiətdən, dənizdən, işıqdan, küləkdən, günəşdən bəhs etdik. Sanki, bütün bu gözəllikləri yaradan özü bizdən iltifat gözləyirdi.

Merinin fikri dağınıq idi. Məncə, tezliklə evə dönmək, yeni qaydalarla yaşamaq, qadınların gözlərindəki fərqli baxışları görmək, Hai küçəsində onunla necə salamlaşacaqlarını bilmək, eşitmək istəyirdi. Artıq “zavallı Meri kəsiblik çəki” deməyəcəklər. O, indi missis İten Houlidir, özü də həmişəlik. Mən onu bu cür saxlamalıydım. Günü planlaşdırıldığı və pulu ödəndiyi üçün dəyişmədən yaşadıq. Fəqət hər şey artıq dəyişmişdi.

Nahar üçün restoranın göy dama-dama süfrəli masalarının birinin arxasında oturduq. Yemək vaxtı Merinin kübar hərəkətləri, onun özündənrazı təzi cənab Köstəbəyi heyretə gətirmişdi. Sanki, zövqlə qımıldanan, qəbahət qoxusu axtaran yekə burnu birdən-birə büzüşmüşdü. Masamıza yaxınlaşıb missis Houlinin telefona çağırıldığı xəbər verəndə də heyranlığı səngiməmişdi.

– Bura gəldiyimizdən kimin xəbəri var?

– Necə yəni kimin? Əlbəttə Mərcinin. Harada olduğumuzu bilməlidir axı, uşaqlar onunladır. Ah! İnşallah, salamatlıqdır. Gədə də yolu düz yerim.

Qayıdanda yarpaq kimi titrəyirdi.

– Ağlına gəlməzl Əsla inanmazsan!

– Yəqin, yaxşı xəbər almısan.

– Xəbərləri dinləmişən? Radioya qulaq asdın? – Səsindeki həyəcandan pis xəbər olmadığını anlamışdım.

– De görək nə olub.

– İnanmıram!

– Elə isə imkan ver, mən inanım.

– Allen müsabiqədə qalib gəlib!

– Kim? Allen? Yaxşı görək!

– İnşa müsabiqəsində. Həm də bütün Amerikada!

– Ola bilməzl

– Hə, hə! Cəmi beş nəfər qalib gəlib. Mükafat olaraq qol saati alacaq və bir də televiziya da çıxış edəcək. Təsəvvür edirsən? Ailəmizdə şöhrətli bir insan var!

– İnana bilmirəm. Yəni bütün o axmaq, malxulya tərz-i hiyləymiş? Əsl aktyordur. Demək, yerə atılmış tənha ürək, sevən qəlb də heç onunkü deyilmiş?

– Bəsdür lağ elədin. Bir fikirləş, oğlumuz bütün ölkə miqyasında dərəcə almış beş şagirddən biridir. Həm də televiziya da çıxacaq.

– Hələ saat da verəcəklər! Səncə, o, saata baxıb vaxtı deyə biləcək?

– İten, əgər bu şəkildə davam etsən, hamı elə bilər ki, sən öz oğluna paxıllıq edirsən.

– Mən, sadəcə, mat qalmışam. Məncə, onun yazı qabiliyyəti general Eyzenhauerlə eyni səviyyədədir. Gözə görünməz xəttat olsa, Allen üçün yazı yazmaz.

– İten, mən səni yaxşı tanıyıram. Bəzən uşaqları acılayırsan, amma əslində, onları ərköyünləşdirən də elə sənsən. Bilmək istəyirəm: bu yazını yazmaqda Allənə kömək etməmişən?

– Kömək?! O, mənə yazı göstərməyib heç.

– Bu, yaxşı oldu. Kömək etsəydin, yəqin, öcəşərdin ki, inşa səninkidir.

– Yox! Mənə çatmır... Demək, biz öz uşaqlarımızı çox az tanıyıraq. Ellen bu işə nə deyir?

– Sevincindən bilmir neyləsin. Mərçi həyəcandan danışa bilmirdi. Qəzetlər Alləndən müsahibə almaq istəyirlər. Televiziya da. Təsəvvür et, o, televiziya da çıxış edəcək! Amma ona baxmaq üçün bizim heç televizorumuz da yoxdur. Mərçi deyir ki, onun evində baxmaq. Ailədə məşhur bir insan var! İten, biz də televizor almalıyıq.

– Alarıq. Sabah ilk işim televizor almaq olacaq. İstəyirsən, sən sifariş et. Özləri gətirirlər.

– Ala bilərik? Ah, İten, dükan sahibi olduğunu unuduram. Yox, sən hələ başa düşmürsən. Şöhrət!

– Ümid edirəm ki, biz bu şöhrətli insanla bir dam altında yaşaya biləcəyik.

– Qoy nə istəyir, etsin. Biz evə qayıtmalıyıq. Onlar səkkizə on səkkiz dəqiqə işləmiş qatardan düşəcəklər. Gərək orada olaq. Axı onu qarşılamaq lazımdır.

– Tort da bişirməliyik.

– Mütləq bişirəcəm.

– Bir də büzməli kağızlardan zəncir hörüb asarıq, bəzək üçün.

– Paxıllıq etmirsən?

– Yox. Özümə gəldim. Büzməli kağızlardan zəncir hörmək gözəl olacaq. Bütün evi bəzəyərək.

– Amma çöldən yox. Bu lap ağ olar. Mərci məsləhət bildi ki, özümüzü xəbərsiz kimi göstərək. Qoy o özü hər şeyi danışsın.

– Razi deyiləm. Utanar. Sonra elə bilər ki, biz ona dəyər vermirik. Xeyr, onu təmtəraqla, bərbəzəkli evdə, hazır tortla qarşılamağı. Açıq olsa, dükandan fişəng də alaram.

– Yoldakı köşklərdə var.

– Hə, əlbəttə. Evə gedəndə alarıq. Əgər hamısını satıb qurtarmayıblarsa.

Meri dua oxuyan adamlar kimi başını bir az aşağı əydi.

– Sən dükən sahibi oldun. Allen müsabiqədə qalib gəldi... Bütün bunların ard-arda olacağı kimin ağılına gələrdi? İten, tez yola düşək. Onlar qayıdanda biz evdə olmalıyıq. Niyə elə baxırsan?

– Necə də qərībədir... İnsan başqaları haqqında çox az bilir. Hələ də heyrət içindəyəm. Yadımdadır, Milad bayramında hamı sevinərkən, mən özümə qarılırdım. Sanki, gəmilərim deryada qərç olmuşdu.

– Hansı gəmilər?

– Bir misaldır çəkirəm. Debora xalam bu halətə *Weltschmerz*¹ deyərdi.

– O nədir?

– Batmış gəmilərin xiffətini çəkmək.

¹ Dünya əzabı (*alm*). XVIII–XIX əsrlərdə Avropada yaranmış, ifrat bədbinliyi və ümitsizliyi ifadə edən əbədi cərəyan

– Aman! Xahiş edirəm, belə şeylər düşünmə. Bizim həyatımızda heç vaxt belə bir gün olmayıb. Nankorluq etməməliyik. Bu günün qədrini bilməliyik. İndi isə gülümsə və o gəmiləri də unut getsin. Aləmsən, İten! Sən get hesabı ödə. Mən də əşyalarımızı toplayım.

Sıx qatlanmış pulları cibimdən çıxarıb hesabı ödədim və cənab Köstəbəkdən:

– Sizin köşklərdə fişəng satılır? – soruşdum.

– Deyəsən, var. Qoy baxım. Hə, buyurun. Neçə dənə lazımdır?

– Nə qədər varsa, verin, – dedim. – Bizim oğlumuz məşhur olub.

– Doğrudan? Hansı mənada?

– Şöhrətin yalnız bir mənası var.

– Dik Klark¹ kimi?

– Elə Çesmən və ya Dillinger² kimi.

– Zarafat edirsiniz.

– Televiziyada çıxış edəcək.

– Hansı proqramda, haçan?

– Hələ mən özüm də bilmirəm.

– Mütləq baxacam. Oğlunuzun adı nədir?

– Elə mənim adım kimi, İten Allen Houli. Biz ona, sadəcə, Allen deyirik.

– Sizin və missis Allenin burada olması bizim üçün böyük şərəfdir.

– Mister Houli.

– Hə, bağışlayın. Ümid edirəm, yenə gələcəksiz. Burada çox məşhur insanlar istirahət edib. Hamı sakitlik axtarır.

Evə gedərkən yanımda dik oturmuş Meri çox məğrur görünürdü. Qızılı rəngə boyanmış şosedə ilan kimi sürünən, ağır-ağır irəliləyən maşın axınına qoşulduq.

¹ *Dik Klark* – Amerikada səsyazma firmasından və not nəşriyyatlarından rüşvət almaqda ittiham olunan bu adam radioda musiqi verilişlərinin aparıcısı olub.

² *Karl Çesmən* – çoxsaylı cinayət əməllərinə görə edam olunmuş amerikalı qanqster. Həbsdə olduğu 12 il ərzində yazdığı 4 bioqrafik kitabdan biri vaxtilə bestseller siyahısına düşmüşdür.

Con Dillinger – bank qarəti ilə məşğul olmuş amerikalı cinayətkar

- Bir qutu fişəng aldım; yüz dənədən çoxdur.
- Canım mənim, bax indi xoşuma gəldin. Görəsən, Beykergil qayıdıblar?

XIX FƏSİL

Oğlum özünü ləyaqətlə aparırdı. Bizə qarşı mülayim və nəzakətli idi. Acıq verməyə, sıxıntı yaratmağa cəhd etmədi. Bizim təbriklərimizi haqqı çatdığı bir şey kimi qəbul etdi. Özünü ciddi aparırdı, amma təvazökarlıq da etmirdi. Aldığım yüz fişəngi partlatmazdan öncə qonaq otağındakı kresloya əyləşib radiosunu açdı. Görünür, günahımızdan keçmişdi. Mən heç vaxt özündən bu qədər müştəbeh bir uşaq görməmişdim.

Doğrudan da, möcüzələrlə dolu bir gecəydi. Allenin göylərə yüksəlməsi nə qədər qəribədisə, Ellenin davranışı da bir o qədər heyrətləndirici idi. Neçə illərdir sürən daimi müşahidələrimə əsaslanaraq gözləyirdim ki, yaqın, Ellen hər vəchlə onu aşağılamağa çalışacaqdır. Amma zənnimdə yanlışmışdım. Elə hey qardaşını tərifləmək, zəfərini mədh etməklə məşğul idi.

Altmış yeddinci küçədə lüks bir apartamentdə rahatca oturub televizora baxdıqlarını və elə o arada *C.B.S*¹-in son xəbərlərində Allenin qalib gəldiyini eşitdiklərini, sevindən necə çığırdıqlarını bizə danışan da Ellen idi. Ellen qaradaşının digər dörd şaqirdlə birlikdə televiziya necə görünəcəyindən, milyonlarla insanın gözləri önündə necə inşa oxuyacağından bəhs edərkən Allen tamam etinasız oturmuşdu. Araya Merinin şən qəhqəhəsi qatıldı. Mərçi Yanq Hanta baxdım. Fala baxanda olduğu kimi yenə də öz ələminə qapılmışdı. Otağa qəfil bir sükut çökdü.

– Etiraz istəmirəm, – dedim. – Bu yerdə mütləq buzlu pivə içməliyik.

– Ellen indi gətirər. Hanı Ellen? – Qız yenə təzə çıxmış ay kimi gözdən itdi.

¹ *Columbia Broadcasting System* – 1928-ci ildə yaranmış bu şirkət vaxtilə Amerikanın ən böyük tele-radio şəbəkəsinə malik olmuşdur.

Mərci Yanq Hant tələşlə ayağa qalxdı.

– Bu, sizin ailə şənliyinizdir. Mən gərək gedim.

– Mərci, xahiş edirəm! Sən də bizimlə sevinirsən.

Ellen hara getdi?

– Meri, üz vurma, özümü bir az yorğun hiss edirəm.

Yol yorğunuyam.

– Yaxşı, əzizim. Lap unutmuşam. Amma biz elə yaxşı dincəldik ki! Sənin sayəndə. Çox çağ ol.

– Mənə də xoş idi. Sizə görə çox sevindim.

Mərci tez getmək, uzaqlaşmaq istəyirdi. Bizdən və Alləndən təşəkkür alıb qaçdı.

Meri astadan:

– Ona dükan barədə heç nə danışmadıq, – dedi.

– Lazım deyil. O, özü hər şeyi öyrənir. Bu gün əgər bizdən ötrü fal açsa, tuz ürək lap başda çıxar. Ellen harada qaldı?

– Yatmağa getdi, – dedi Meri. – Haqlısan, əzizim, düz deyirsən. Allen, sən bu gün çox həyəcanlı bir gün yaşadın. Gedib yatsan yaxşıdır.

– Yox, mən bir az da burada oturum, – Allen dilləndi.

– Amma sənə dincəlmək lazımdır.

– Mən belə də dincəlirəm.

Meri kömək uman baxışlarla mənə baxdı.

– Döz, döz, bu hələ harasıdır?! Neyləyim? Durum indi tozunu çırpım, yoxsa başımıza çıxmağını gözləyim? Kişinin oğlu qalib gəlib. Gərək güldən ağır söz deməyəm.

– O, hələ uşaqdır. Dincəlməyi lazımdır.

– Ona çox şey lazımdır, təkcə dincəlmək yox.

– Hamı bilir ki, uşaqların dincəlməyi çox vacibdir.

– Hamının bildiyi şey əksər hallarda yanlışdır. Sən heç hansısa uşağın yorğunluqdan öldüyünü eşitmisən? Xeyr... Yalnız yaşlılar bu səbəbdən ölə bilər. Uşaqlar çoxbilmiş olurlar. Dincəlmək lazım olanda onlar ancaq dincəlirlər.

– Gecə saat birdir artıq.

– Belədir, əzizim. Sabah o, günortayacan yatıb köpək, amma biz səhər altıda qalxmalıyıq.

– Yəni sən onu burada qoyub yatmağa gedirsən?

– Onu dünyaya gətirdiyimizçün bizdən qisas almalıdır.
– Nə demək istədiyini başa düşmürəm. Nə qisası?
– Görürəm əsəbiləşirsən. Gəl səninlə bəhsə girək.
– Hə, əsəbiləşirəm. Çünki axmaq-axmaq danışırsan.
– Biz yatmağa gedəndən sonra yarım saat ərzində otağına çıxmazsa, mən sənə qırx yeddi milyon səkkiz yüz iyirmi altı dollar iyirmi sent verəcəyəm.

Və mən uduzdu. Gəl indi o pulu tap, Meriyə ver. Sağollaşib ayrıldıqdan düz otuz beş dəqiqə sonra pilləkənlər bizim məşhurun addımları altında cınıldadı.

– Sən haqlı çıxanda mən lap qıvcıq oluram, – dedi Merim. Mənim inadıma bütün gecəni yatmayıb aşağına dinləyəcəkdi.

– Hə, sevgilim, yanıldım mən. Düz beş dəqiqə.

O saat da yuxuya getdi. Ellenin pilləkəni endiyini eşitmədi. Amma mən eşitdim. Qaranlıqda uzanıb gözlərim önündə sayrıyan sarı-qırmızı ləpələrə bağlanmışdım. Ellenin ardınca getmədim. Çünki servantin qapısının tıqqıltı ilə açıldığını eşitdim və anladım ki, qızım batareyasını doldurmaq üçün aşağı enib.

Sarı-qırmızı ləpələr daha iti sayrırdı. Diqqətimi cəmləşdirmək istəyəndə gördüm ki, bir yerdən başqa yerə qaçır, izlərini itirirlər. Qoca kapitan məndən qaçır. Pasxadan bəri mənə heç görünməmişdi. O, rəhmətlik Harriet xalam kimi “üzüyola” deyildi. Onu gətirmək üçün mən gərək israr edəydim. Bu, mənim üçün, bir növ, şəxsi əlaqələrimi sınaqdan keçirmək idi.

O gecə mən onu gəlməyə məcbur etdim. Çarpayının kənarında uzanmışdım və bütün vücudum gərilmişdi. Xüsusən də boynumun, çənəmin əzələləri sərtləşmişdi. Düyünlənmiş yumruqlarımı var gücümlə qarşıma sıxdım və nəhayət, o gəldi... Mən onun balaca, soyuq gözlərini, eşmə bığlarını aydın görürdüm. İrəli çıxmış çiyinləri vaxtilə çox qüvvətli adam olduğuna və qüvvəsindən tez-tez yararlandığına dəlalət edirdi. Mən hətta onu göy furajkasını başına qoymağa məcbur etdim. Qısa lak günlüyü və günlüyünün üstündə qızılı “H” hərfi olan bu furajkanı,

demək olar ki, o, heç vaxt qoymurdu. Qoca həvəssiz idi. Amma mən onu məcbur etdim. Gətirib Mağaranın yanındakı Köhnə Limanın məhəccəri üstündə oturdum. Onu ballast daşlara söykədim və əllərini balina sümüyündən oyulmuş çəliyinə üstündə çarpazladım. O çəliklə ki, bəlkə, fil qıçını da qırmaq olardı.

– Nifrət etmək istəyirəm. Rəhmli, başadüşən olmaq... bunlar hamısı boş şeylərdir. İcimdəki atəşi söndürəcək bir nifrət axtarıram.

İnsan yaddaşında xatirə ardınca xatirə doğur. Hansısa bir detaldan başlamaq kifayətdir ki, hər şey canlansın və sonra ardı gəlsin. Lap kino lenti kimi... İstəsən, irəliyə də, geriyə də çəkə bilərsən.

Qoca kapitan qımıldandı. Çəliyi ilə işarə edib dedi:

– Su qalxdığı vaxt dalğaqıranın arxasındakı üçüncü qayayla Porti burnunun ucunu birləşdir. Sonra o xətdən bir kanat boyu içəri gir. Bizimki orada yatır... Hərçənd daha ələ gəlməz.

– Bir kanat boyu nə qədərdir?

– Nə qədərdir? Əlbəttə ki, üç yüz fut. Ora lövbərləmişdik. Su qalxırdı... İki il idi işlərimiz pis gedirdi. Yağ çəlləklərinin yarısı boş idi. O, təxminən, gecəyarısı yanmağa başlayanda mən sahildəydim. Yağın alışmasıyla bütün şəhərcik gündüz kimi aydınlandı. Alov, az qala, Osprey burnuna çatırdı. Doklar yanar deyə qorxumuzdan sahilə də çəkmədik heç. Bir saatin içində su səviyyəsinə qədər yanıb kül oldu. Kili də, falşkili də oradadır indi... Şeltes adasındakı meşələrdən – iri, möhkəm palıdlardan kəsilmişdi.

– Yanğın necə başladı?

– Bilmirəm, mən sahildəydim.

– Onu yandırmaq axı kimə lazım idi?

– Necə kimə? Yiyələrinə.

– Yiyəsi ki siz idiniz.

– Ancaq yarı hissəsi mənim idi. Bir də ki gəmi yandırmağa mənim əlim gəlməzdi. Qalıqlarını görmək, nə vəziyyətdə olduğunu bilmək istərdim...

– Artıq gedə bilərsiz, cənab kapitan.
– Olan olub. Kin saxlamaq artıq şeydir.
– Artıq, ya əskik! Mən o kili ordan çıxaracam. Qoy varlanım... Bunu sizin üçün edəcəyəm. Demək, su qalxanda Porti burnuyla üçüncü qaya arasındakı xətdən üç yüz fut aralıda!”

Yatmırdım. Yumruqlarım və qollarım qarnıma sıxılmaqdan qıc olmuşdu. Qoca kapitanı saxlamaq üçün var gücümlə çırpınırdım. Amma ondan ayrılan kimi dərhal yuxuya getdim.

Deyirlər ki, Firon yuxu görəndə yuxuyozanlarını başına toplayarmış. Onlar da səltənətdə işlərin necə olduğunu, necə olacağını Firona deyərmiş. Hamısı da düz çıxarmış. Çünki səltənət nə idisə, Firon da elə o idi. Bizlərdən biri yuxu görəndə, yuxusunu qarışdıranda psixiatra müraciət edir və elə onlar da bizə gördükləri, bildikləri şeylərdən, məmləkətdə vəqə olan işlərdən danışirlər. Mən gördüyüm yuxu üçün psixiatr lazım deyil. Bir çox müasir insanlar kimi mən də sehrə, yaxud mistikaya inanmıram. Fəqət ömrümün yarısı kəhanət içində keçmişdir.

Yazda özünü tənha və əzilmiş hiss edən Allen birdən-birə Allaha və biz valideynlərinə qarşı qiyam edib özünü ateist elan elədi. Mən də ona məsləhət gördüm ki, cızığından çıxmasın, ateistsənsə, gərək qabağından qara pişik keçəndə sol çiyinin üstündən tüpürməyəsən, gecə vaxtı pilləkən altından keçməyə qorxmayasan, təzə çıxmış ay görəndə niyyət tutmayasan – bütən bu vərdişlərinə tərgidə biləsən.

Yuxu görməkdən qorxanlar özlərini inandırmağa çalışırlar ki, guya, onlar heç vaxt yuxu görmürlər. Mənim yuxularım asan yozulur, amma bu, o demək deyil ki qorxulu olmur.

Necə olduğunu bilmirəm... Kimsə mənə Denninin xahişini yetirmişdi. Guya, o, təyyarə ilə harasa uçmağa hazırlaşır və məndən bəzi şeyləri ona çatdırmağımı xahiş edir. Meriyə hədiyyə etmək üçün bir papaq istəyirdi – həm də tünd-qəhvəyi rəngdə, günlüyü beysbol kepkası

kimi uzun, üstü zamşalı, içərisi də qalın yunlu olmalıydı – lap mənim qoyun dərisindən tikilmiş çəkəklərim kimi. Bir də küləkölçən istəyirdi – o da hökmən balaca metal yelpazəli yox, məhz sərt kartondan əllə düzəldilmiş və bambuqla halqalanmış olmalıydı. Yola çıxmazdan əvvəl mənimlə görüşmək istəyirdi. Qoca kapitanın balina sümüyündən düzəldilmiş çəliyini də götürdüm – dəhlizdə, çətirləri qoyduğumuz fil ayağının içindəydi.

Bu fil ayağı bizə hədiyyə ediləndə mən onun iri, sarımtıl dırnaqlarına baxıb uşaqlarıma xəbərdarlıq etmişdim: “Kim bu dırnaqlara pedikür etməyə, lak çəkməyə cəhd etsə, möhkəm döyüləcək. Başa düşdüz?” Qorxudan sözlərimi qulaqlarında sırğa etdilər. Ona görə də dırnaqları Merinin hərəm masasından götürdüyüm açıq-qırmızı lakla mən özüm boyamalı oldum.

Denni ilə görüşməyə Maruellonun *Pontia*-sıyla getdim. Hava limanı da Nyu-Beytaunun poçtu idi. Maşını saxlayanda çəliyi arxa oturacağın üstünə qoydum. Elə bu vaxt üzlərindən zəhrimar yağan iki polis nəfəri xidməti maşınla mənə yaxınlaşdı.

- Oturacağın üstünə olmaz.
- Niyə? Qanuna ziddir?
- Söz güləşdirirsən? Yoxsa ağıllı çıxmısan?
- Xeyr, elə-belə soruşuram.
- Sənə deyildi ki, çəliyi ora qoymaq olmaz.

Denni poçtun arxa otağında idi. Deyəsən, orada paketləri ayırırdı. Qoyun dərisindən papağı başına qoydu. Küləkölçənin karton pərlərini fırlatdı. Üzü sısqalaşmış, dodaqları çatlamışdı. Əlləri isə şişmişdi – elə bil, arı sancmışdı.

Mənimlə görüşmək üçün əlini uzatdı. Sağ əlim, sanki, isti rezin kütləsinə toxundu. Əlimə bir şey qoydu – balaca, ağır və nəşə soyuqtəhər bir şey idi. Açar böyüklüyündə olardı, amma açar deyildi. Hamarca pardaqlanmış, qıraqları iti olan, nəşə metal bir şey idi. Bilmirəm nə idi, baxmadım, ancaq ovcumda hiss etdim. Uzanıb ağzından öpdüm. Dodaqlarının sərtliyini və çatlamış olduğunu hiss etdim.

O yerdə hövlnak oyandım. Üşüyürdüm, titrəyirdim. Artıq dan yeri sökülməyə başlamışdı. Divardan asılmış rəsmdə gölü görə bilirdim, amma dizlərinə qədər gölə girmiş inək mənə görünmürdü. Qurumuş, çatlaq dodaqları hələ də hiss edirdim. Dərhal yerimdən qalxdım. Çünki yatağımda uzanıb bu yuxunu düşünmək istəmirdim. Qəhvə də dəmləmədim. Dəhlizə çıxıb fil ayağına baxdım. Günahkar çəlik yerindəydi.

O həyəcanlı səhərdə hava isti və bürkülü idi. Çünki səhər küləyi hələ qalxmamışdı. Boz rəngli küçə, sanki, gümüşdən tökülmüşdü. Səkilərin üstü dünəndən qalan zirzibillə doluydu. *Foremaster*-də hələ açılmamışdı. Onsuz da, mən qəhvə içmək istəmirdim. Küçə boyunca yeriyib tını buruldum. Dükənin arxa qapısını açıb içəri girdim və dəri şlyapa qutusunu piştaxtanın arxasına necə qoymuşdumsa, elə gördüm. Tənəkə qablardakı qəhvələrdən birini açıb içindəkini zibil qutusuna boşaltdım. Qatılardınmış süd bankalarından birinin üstündə iki dəlik açdım. Südü tənəkə qaba boşaltdıqdan sonra aparıb arxa qapının kənarına qoydum. Qapını axıra qədər açıq saxladım. Pişik, əlbəttə ki, oradaydı. Amma mən dükənin qarşısına keçənə qədər südə yaxınlaşmadı. Dayandığım yerdən onu görə bilirdim. Boz rəngdəki bir küçədə o boz pişik xısın-xısın süd içirdi. Başını qabdan qaldıranda ağ süddən bıığı vardı. Sonra çömbəldi, ağzını və pəncələrini yalayaraq təmizlədi.

Şlyapa qutusunu açdım və oradan şənbə gününün bir-birinə sancaqlanmış çəklərini götürüm. Sonra sarımtıl bank zərfindən üç min dolları çıxartdım. Hər ehtimalla qarşı bu üç min dollar məndə qalmalıydı – ən azından dükənin gəliri, çıxarı düzələmə qədər. Qalan iki min dolları yenidən Merinin hesabına yatırmaq lazım idi. İmkan düşən kimi bu üç mini də düzəldib geri qaytarmalıydım. Otuz dənə yüzlük əsginası yeni portmariatıma yerləşdirib birtəhər arxa cibimə soxuşdurdum. Sonra anbardan qutuları və yeşikləri gətirməyə başladım. Boşalmış rəfləri doldurarkən bir yandan da sarğı kağızının üstündə sifa-

riş olunası malların siyahısını tuturdum. Boş qutuları zibil maşını gələndə götürsün deyə səkiyə yığdım. Qəhvə qabını yenidən südlə doldurdum, amma pişik gəlmədi: ya qarnı doymuşdu, ya da ancaq oğurluq yeməyi xoşlayırdı.

Gün günə bənzəmədiyi kimi, illər də bir-birinə bənzəmir – iqlim də, hava da, hal-əhval da fərqli olur. 1960-cı il dəyişiklik ili idi. Belə illərdə gizli qorxular faş olur, yatmış həyəcan oyanır və tədricən qəzəbə çevrilir. Bu, təkcə məndə, yaxud Nyu-Beytaunda belə deyildi. Qarşidan prezident seçkiləri gəlirdi. Havadakı həyəcan tədricən qəzəbə – həyəcanlı bir qəzəbə çevrilirdi. Təkcə bizim ölkə deyil, bütün dünya narahatlıq, qarışıqlıq və qəzəb içindəydi. Afrika, Kuba, Cənubi Amerika, Avropa, Asiya, Yaxın Şərqi həyəcan içində çırpınır, baryerə dirənmiş qaçağan atlar kimi fınxırırdılar.

Bilirdim ki, iyulun beşi, həftənin çərşənbə axşamı böyük gün olacaq. Həm də ilin bütün günlərindən böyük. Hətta mənə elə gəlirdi ki, baş verəcək hər şeyi əvvəlcədən bilirəm. Fəqət ağılıma gələnlər başıma gələndə də buna inana bilmirəm.

Sanki, mən əvvəlcədən bilirdim ki, on yeddi qaşlı, zərbəyədavamlı saat kimi dəqiq olan cənab Beyker bankın açılma vaxtından düz bir saat əvvəl dükanın qabağında bitəcək. Həqiqətən də, hələ mən işə başlamamış gəlib çıxdı. Onu içəri dəvət edib, arxadan qapını örttdüm.

– Dəhşət! – dedi. – Başım çıxmır, mən gedən kimi burada nə həngamə qopub?! Əlaqə də saxlaya bilmirdim. Uzaqdaydım. Eşidən kimi durub gəldim.

– Nədən danışırsız, nə həngamə, ser?

– Necə yəni nədən? Şəhərdə baş verənlərdən. Onlar mənim ən yaxın yoldaşlarım, köhnə dostlarımdır. Nəse bir əncam çəkmək lazımdır.

– Seçkiyə qədər istintaq başlamayacaq. Sadəcə, ittiham edirlər.

– Bilirəm. Deyirəm, bəlkə, günahsız olduqları barədə məqalə buraxdıraaq? Lazım gəlsə, qəzetə elan da verək.

– Hansı qəzetə, ser? “*Bay Harbor Messenger*”¹ həftənin cümə axşamı çıxır ancaq.

– Nəsə etmək lazımdır.

– Elədir.

Söhbətimiz çox formal idi. Mənim bildiyimi, yəqin, o da bilirdi. Amma gözümlün içinə baxa-baxa yenə də özünü elə aparırdı ki, guya, doğrudan, narahatdır.

– Nəsə etməsək, seçkidə hər şey bərbad olacaq. Yeni namizədlər tapmalıyıq. Başqa yolumuz yoxdur. Köhnə dostlara qarşı ağır olacaq bunu etmək. Amma gərək onlar da bizi başa düşələr. İmkan verə bilmərik ki, hansısa dilçirinin biri seçkini udub ixtiyar sahibi olsun.

– Niyə dostlarınızla görüşüb-məsləhətləşmirsiz?

– Onlar indi başlarını itiriblər. Maruello necə, gəlib çıxdı?

– Adam göndərmişdi. Dükanı üç min dollara aldım ondan.

– Əla. Çox ucuz almısan. Kağızlar səndədir?

– Hə.

– Əgər sözünü dəbbələsə, ya da birdən qaçıb-eləsə, pulların nömrələrini götürmüşəm, məndədir.

– Heç hara qaçmır. Özü getmək istəyir. Yorulub artıq.

– Mən ona heç vaxt inanmadım. Onun işlərindən əsla baş açmaq olmur.

– Sizcə, o, dələduzdu?

– Çox kələkbazdır. Həmişə ikibaşlı oynayırdı. Malmülkünü sata bilsə, kalan pul eləyir. Amma doğrusu, dükanı üç min dollara lap havayı almısan.

– O, məni çox istəyirdi. Həmişə mənə əl tutub.

– Elə də olmalıydı. Göndərdiyi adam mafiyadan idi?

– Hökumət adamıydı. Siz ki bilirsiniz Maruello mənə necə etibar edirdi.

Cənab Beyker qaşlarını çatıb bir qədər fikrə getdi.

– Necə də ağılıma gəlməyib... Sənsən! Axtardığım adam sənsən, yaxşı ailədən çıxmış, etibarlı, təminatlı,

¹ Uydurulmuş qəzet adıdır; burada: *Bay Harbor Sentinel*-ə ana-loq kimi verilib.

dükən sahibi, biznesmen, hamının sevimlisi. Düşmənin də yoxdur. Əlbəttə ki, sənsən!

– Mən? Nədən danışırırsız?

– Mer olmağa ən layiqli namizəd sənsən.

– Mən cəmi üçcə gündür biznesmenəm.

– Nə demək istədiyimi yaxşı bilirsən. Sənin ətrafına abırlı, hörmətli adamlar toplaya bilərik. Əla fikirdir.

– Baqqal satıcısından da şəhər meri olar?

– Sən bir Houlisən. Bu dükanı işlədən də, idarə edən də sən olmusan. Heç kim səni satıcı hesab etməyib.

– Amma mən etmişəm, Meri edib.

– İndi hər şey başqa cürdür. Vəziyyəti bu gün elan edək.

– Gərək mən yaxşı-yaxşı fikirləşim.

– Vaxt yoxdur.

– Daha əvvəl kimi seçmək fikrindəydiz?

– Nə vaxt?

– Şəhər bələdiyyəsi ləğv olunmazdan əvvəl. Yaxşı, biz bu barədə sonra danışarıq. Şənbə günü əlim yaman darda idi, az qalmışdı tərəzini də satım.

– Bu dükanı sən yaxşı vəziyyətə gətirə bilərsən, İten. Məsləhət görürəm ki, işini bir az da gücləndirib sonra onu satasan. Sən çox mötəbər bir adam, mövqə sahibi ola-caqsan. O halda gərək dükən işini buraxasan. Dennidən bir xəbər-ətər çıxmadı ki?

– Xeyr. Heç bir xəbər yoxdur.

– Nahaq ona pul verdin sən.

– Nə bilim... Bəlkə də. Niyyətim yaxşılıq etmək idi.

– Hə, əlbəttə.

– Cənab Beyker, ser... O vaxt “*Belle Adair*” nə oldu, xatırlayırsız?

– Necə yəni nə oldu? Yandı, əlbəttə.

– Limanda... Yangın necə başladı, ser?

– Sən də vaxt tapdın bu haqda soruşmağa. Mən ancaq eşitdiklərimi bilirəm. Balaca uşaq idim, yaxşı xatırlamıram. Köhnə gəmilər balina yağıyla dolu idi. Yəqin, matroslardan biri kibrit atıb. Kapitan sənin baban idi. Deyəsən, o da sahildəydi. Səfərdən təzəcə gəliblemiş.

- Həm də əliboş qayıdıblar.
- Hə, elə deyirdilər.
- Sığortanı almaqda çətinlik yaranmadı?
- Belə hallarda sığorta müfəttişləri gəlib hər şeyi yerli-yataqlı öyrənirlər. Yadıma düşdüyü qəclər, bir az vaxt apardı, amma biz – Houلیلər və Beykerlər payımıza düşən pulu ala bildik.
- Babam gəminin yandırıldığını düşünürdü.
- Aman Tanırım! Gəmini niyə yandırsınlar?
- Sığorta pulunu almaq üçün. Balinaçılıq bitmişdi artıq.
- Mən heç vaxt onun belə şey söylədiyini eşitmədim.
- Heç eşitmədiz?
- İten! Sən nə demək istəyirsən? Uzun illər bundan əvvəl olub-keçən, bitən bir şeyi indi niyə qaldırırsan?
- Gəmi yandırmaq çox pis işdir. Cinayətdir. Haçansa onun kilini sudan çıxaracam.
- Kilini?
- Harada olduğunu bilirəm. Sahildən üç yüz fut aralıda, suyun altındadır.
- Bu, sənin nəyinə lazımdır axı?
- Çürüyüb-çürümədiyinə baxmaq istəyirəm. O gəminin kili palıddan kəsilib, Selter adasındakı meşədən gətiribləmiş. Əgər kili salamatdısa, demək, tamamilə məhv olmayıb. Sizi də yubatdım. Deyəsən, artıq kassanı açmağın vaxtı çatıb. Gedin, bankdakılar sizi gözləyir. Mən də gərək dükanı açım.
- Bu sözlərdən sonra Beykerin çarxı hərəkətə gəldi. Tak-tuk, tak-tuk addımlarla banka doğru irəlilədi.
- Açığı, mən o gün Biqqersin də gəlməyini gözləyirdim. Zavallı bayaqdan dükanın qapısını güdürmüş. Bir küncdə dayanıb Beykerin çıxmağını gözləyib.
- Ümid edirəm ki, bu gün də ağzımdan vurub məni geri qaytarmazsınız.
- Elə niyə?
- O gün nəyə görə incidiyinizi başa düşürəm. Deyəsən, mən bir az... diplomatik davranmadım.
- Ola bilər.

- Təklifimi düşündünüz?
- Hə.
- Nə deyirsiniz, qərarınız nədir?
- Deyirəm ki, altı faiz beşdən daha sərfəlidir.
- Qorxuram firma razılaşmaya.
- Özləri bilər.
- Beş yarım olsaydı, yenə də...
- O yarımı da özünüzdən əlavə edin.
- Vay-vay-vay! Mən də elə bilirdim ki, yumşaq adama rast gəlmişəm. Sizə heç diş batmır!
- Hə-hə, yox-yox. Burada nə var ki?!
- Yaxşı, bəs sifariş nə qədər olacaq?
- Siyahı orada – kassanın yanında. Amma bu, hamısı deyil.

Vərəqi götürüb baxdı.

- Məni yaman qarmaqladız. Qorxuram bunun altını çəkəm. Olmaz ki, siyahını bu gün tamamlayıb verəsiniz?
- Sabaha qalsa, yaxşıdır. Həm də bir az böyüyər.
- Deməli, bütün sifarişləri bizə verəcəksiz?
- Yola getsək, elə olacaq.
- Hə, dost, yəqin, müdiri də mənğirlədik. Yola verə biləcəksiz?

– Vəziyyətə baxır.

- Nə deyirəm, sabah görüşək. Mən də bir yer var, ora dəyməliyəm. Bəlkə, bu gün elə burada qaldım. Həm də bir az cavanlıq edərəm. Amma qardaş, bu canıyanmış Mərci çox gözəldir. Siz də, elə bil, buz parçasısız.

– Arvadımla rəfiqədir.

- Hə, başa düşdüm. Evə yaxın olmağı yaxşı deyil – əl-qol açmaq olmur. Ağıllı adamsız. Mən indi başa düşdüm. Demək, altı faiz. Vay-vay-vay! Sabah səhər görüşürük.

– Çatdırsam, bəlkə, bu gün axşamüstü hazır ola.

– Sabaha qalsın.

Şənbə günü daha çox müştəri gəlmişdi. Amma bu gün çərşənbə axşamı olduğundan alverin tempi də tamam başqaydı. İnsanlar tələsmirdilər. Şəhərdəki qalmaqaldan, olanlardan danışmaq istəyirdilər. Nə qədər

təəssüfləndirici, iyrənc, bədnam, rüsvayçı olduğunu desələr də, sanki, olanlardan həzz alırdılar. Bizim şəhərdə çoxdandır bu cür rüsvayçılıq olmamışdı. Tezliklə Los-Ancelesdə keçiriləcək Milli Demokratlar Konqresi də heç kimin yadına düşmürdü – kimsə ağzını açıb bu barədə danışmırdı. Doğrudur, Nyu-Beytaun Respublikaçı bir şəhərdir, amma bizim camaatı bizimlə əlaqəli olaylar daha çox maraqlandırır. O tutulanlar bizim içimizdən çıxmış, hamımızın yaxından tanıdığımız adamlar idi. Amma yıxılmışdılar... Yıxılana da balta çalan çox olar.

Saat on iki radələrində polis rəisi Stounvel Cekson dükana girdi. Yorğun, qəmgin görünürdü. Onu görənin kimi yağ tənəkəsini piştaxtanın üstünə qoydum və bir parça məftillə revolveri çıxarıb dedim: “Buyur, rəis. Bu andırdan canımı qurtar. Burada qaldıqca narahat oluram”.

– Yaxşı. Sil təmizlə. Bu ki “İver Johnson”dur, köhnə model, iki dollara satırdılar. Qulaq as, səninlə bir az işim var. Dükanı kimə tapşıra bilərsən? Elə bir adam var?

– Xeyr.

– Bəs Maruello haradadır?

– Şəhərdə deyil.

– Bəlkə, bağlayasan? Çox çəkməz.

– Nə məsələdir, rəis?

– Bu səhər Çarli Prayrın oğlu evdən qaçıbmış. İçməyə soyuq nə var orada?

– Nə istəsəz... portağal şirəsi, qazlı su, limonad, koka-kola.

– Limonad ver. Çarli yaxşı adamdır. Oğlu Tomun səkiz yaşı var. Uşaq beyninə yeridib ki, guya, bütün dünya ona qarşı çıxır və belə qərara alıb ki, evdən qaçıb piratlara qoşulsun. Çarlinin yerinə başqası olsaydı, onu yaxşıca əzişdirərdi. Amma Çarli mülayim adamdır, uşağa dəyməyib. Limonadı açmayacaqsan?

– Bağışlayın, bu dəqiqə. Hə, Çarli yaxşı oğlandır, mülayimdir, mehribandır...

– Mən də onun xətrini çox istəyirəm. Amma başa düşmürəm, bunların mənə nə dəxli var?

– Çarlı başqaları kimi deyil, o, qeyri-adi insandır. Qərara gəlib ki, oğlu Tomu bu fantaziyadan qurtarmaq üçün ona kömək etsin. Onun fikrincə, bu, ən yaxşı çarədir. Oturub birlikdə səhər yeməyi yeyiblər, sonra da bir dəst adyalla yastıq, bir az da yemək götürüblər. Tom özünə bir də samuray qılıncı istəyib – deyib birdən ona hücum edən olar. Amma qılınc uzun olduğundan belində saxlaya bilməyib. Çarlı uşağın xətrinə dəyməmək üçün qılıncı da maşına qoyub və onu Teylor çəmənliliyinə aparıb. Teylorların köhnə yurd yerlərini tanıyırsan. Bu, təxminən, olub saat doqquz radələri. Çarlı bir müddət orada dayanıb uşağa baxıb. Tomun ilk işi oturub altı sendviçi və iki yumurtanı aşırmaq olub. Sonra boğçasını, qılıncını əlinə alıb girib Teylor otağına. Çarlı də qayıdıb evə.

Budur, oldu olacaq... Bilirdim, bilirdim. Sözü hara çəkdiyini anlamışdım.

– Təxminən, saat on birdə uşaq ağlaya-ağlaya yola çıxıb və oradan keçən bir maşınla evə qayıdıb.

– Başa düşdüm, Stoni... Denni?

– Hə. Neyləmək olar... Köhnə evin zirzəmisində tapıblar. Yanında da bir yeşik viski. Butulkalardan yalnız ikisi boş olub. Balaca bir şüşə qabda yuxu həbləri də varmış. İstəməzdim səndən bunu xahiş edirəm. Amma görünür, o, xeyli müddət orada qalıb. Üzü tanınmaz haldadır, yəqin, pişik cırmaqlayıb. Onun bədənində nəsə bir çapıq və ya nişanə olduğu yadına gəlir?

– Rəis, mən ona baxmaq istəmirəm.

– Yaxşı, bəs kim baxsın, kim tanısın? Heç olmasa, yadına sal, nəsə bir nəm-nişanını bilirsənmi?

– Sol ayağının dizdən bir az yuxarisında çapıq olmalıdır. Yadımdadır, tikanlı məftilə ilişmişdi. Bir də... – Qolumu çırmalayıb göstərdim. – Eynən bunun kimi ürək döyməsi var. Uşaq vaxtı etmişik. Ülgüc diliylə kəsib mürəkəb tökmüşdük. Hələ də qalır. Görürsüz?

– Hə... Bu çox vacib məlumatdır. Başqa nəyi var?

– Bir də sol böyründə çapıq var. Qabırğasının birini çıxarıblar. Ağ ciyər pərdəsinin iltibahı xəstəliyinə yolux-

muşdu. O vaxtlar indiki dərmanlar yox idi. İltihabı çəkmək üçün böyrünə fitil soxmuşdular.

– Kifayətdir. Heç mən özüm də ora getməyəcəm. Qoy bir az da müstəntiq narahat olsun, zəhmət çəkib yanını stuldan qaldırsın. Sənsə bu dediklərinin ona aid olduğuna and içməli olacaqsan.

– Yaxşı. Bircə məni ona baxmağa məcbur etməyin, Stoni. Axı o... Sən ki bilirsən... Biz dost olmuşuq.

– Bilirəm, İten. Bura bax, deyirlər, guya, sən mer olmaq istəyirsən. Düz eşitmişəm?

– Mən də səndən eşidirəm. Rəis, iki dəqiqə məni burada gözləyərsən?

– Getməliyəm axı.

– İkiçə dəqiqə. Qarşı tərəfə dəyib qayıdıram. İçmək istəyirəm.

– Hə... Başa düşdüm. Əlbəttə! Tez ol, get. Gərək təzə merlə aram yaxşı olsun.

Bir az içdim, sonra butulkanı da götürüb dükana qayıtdım. Stoni gedəndən sonra bir parça kartona iri hərf-lərlə “SAAT İKİDƏ QAYIDACAĞAM” yazdım. Qapıları bağlayıb pərdələri çəkdim.

Öz dükanımda, dükanımın yaşılaçalan toranlığında piş-taxta arxasındakı şlyapa qutusunun üstündə oturmuşdum.

XX FƏSİL

Saat üçə on dəqiqə qalmış arxa qapıdan çıxıb tini dönərək banka yaxınlaşdım. Mən içəri girəndə tunc qəfəs içində oturmuş Mörfi balaca çərçivədən bükümlərlə pulu, sanı bank zərflərini qəbul edir, çek yazır, order doldururdu. Sonra balaca bank dəftərinin vərəqlərini haça kimi açıq barmaqlarla tutur və xışıldayan pero ilə kiçik kvadrat damalara rəqəmlər yazırdı. Masadakı kitab-dəftəri bir kənara itələyib, sanki, dumanlı, amma diqqətli baxışlarla mənə baxdı.

– Deməyə söz tapmıram, İten. Bilirəm, o, sənin dostun idi.

– Sağ ol.

– Tələs, yoxsa bizim Kəllə indi səni haqlayacaq.

Amma artıq gec idi. Nə bilim, bəlkə də, Mörfi özü zəngi basıb xəbər verdi. Tutqun şüşəli qapı açıldı və cənab Beyker ixtiyari alçaq səslə, lakonik bir sual verdi:

– İten, olar səni?

İmtina etməyin yeri yox idi. Tutqun şüşəli, xüdməni kabinetə daxil oldum. Beyker arxamca qapını elə səssiz ördü ki, kilid heç şaqqıldamadı. Masasının üstü qalın şüşə ilə örtülmüşdü. Şüşənin altına salınmış bir vərəqdə makinada çap olunmuş telefon nömrələri sıralanmışdı. Onun hündür arxalıklı kreslosunun yanında yan-yana qoyulmuş qoşa qonaq kresloları balaca əkiz buzovlara bənzəyirdi. Onlar rahat, amma bir az alçaq idi – müdirin kreslosu daha hündür görünürdü. Mən oturanda cənab Beykerə aşağıdan-yuxarı baxmalı oldum və sanki, onun qarşısında iltimasçı vəziyyətinə düşdüm.

– Kədərlidir.

– Hə.

– Məncə, özünü günahkar saymağın doğru deyil. Olacağa çarə yoxdur. Belə olmalıydı, oldu da.

– Bəlkə də.

– Əminəm ki, sən öz dostuna yaxşılıq etmək istəyirdin.

– Ona kömək etdiyimi düşünürdüm.

– Hə, əlbəttə.

Hirs məni boğurdu. Nifrətim sarı öd kimi boğazıma gəlmişdi. Hirsimdən başqa mədəm də bulanırdı.

– Nə qədər faciəvi, bihudə ölüm olsa da, ardından bir sıra çətinliklər gətirdi. Bilmirsən, onun qohumları var?

– Mən biləni, heç kimi yoxdur.

– Pulu olan hər kəsin qohumu vardır.

– Onun pulu da yox idi.

– Amma dümdüz Teylor çəmənliyi onun adındadır.

Həm də tərtemiz... girov da qoyulmayıb.

– Doğrudan? Hə, elədir... Çəmənlikdir, bir də onun üstündəki zirzəmilə köhnə daxma.

– İten, sənə demişdim, biz bütün bölgəyə xidmət edəcək bir hava limanı tikmək istəyirik. Teylor çəmənliyi də tamamilə hamar, dümdüz yerdür. Oranı almasaq, təpələri dağıdıb düzləməliyik ki, bu da milyonlarla dollara başa gələcək. Varisi olmadığına görə bu işi gərək məhkəmədə həll eləyək. O da çox uzun prosesdir, aylarla vaxt aparır.

– Başa düşürəm.

Birdən partladı:

– Heç nə başa düşmürsən. Sənin xeyirxahlığın o torpağın qiymətini kəllə-çarxa çıxartdı lap. Hərdən mənə elə gəlir ki, xeyirxahlar ən təhlükəli insanlardır.

– Bəlkə də, haqlısız. Mən gərək qayıdım.

– Dükən artıq səninkidir.

– Hə, doğrudan! Heç öyrəşə bilmirəm. Hey unuduram.

– Təkcə bunu unutmursan. Ona verdiyin pul Merinin idi. Əldən çıxdı. Sən o pulları küçəyə atdın.

– Dənni Merini çox istəyirdi. O pulun Merinin olduğunu bilirdi.

– Yaxşı təsəllidir.

– Əvvəlcə mən elə bildim zarafat edir, amma bax, o, bunları mənə verdi.

Bu cür və bu məqamda təqdim edəcəyimi bildiyim üçün əvvəlcədən pəncəyimin iç cibinə qoyduğum o iki vərəq kağızı çıxardıb ona uzatdım.

Cənab Beyker vərəqləri şüşə örtüklü masasının üstündə açıb oxumağa başladı. Oxuyarkən sağ qulağının altındakı əzələ elə titrədi ki, qulağını tərptədi. Sonra vərəqlərə bir də nəzər saldı – bu dəfə, sanki, öcəşməyə bir bəhanə axtarırdı.

İt oğlu başını qaldırıb mənə baxanda gözlərində qorxu gördüm. Qarşısında oturmuş adamı bu vaxtaca heç tanıya bilməmişdi. Bu yad adama uyğunlaşmaq üçün bir dəqiqə bəs elədi. Özünü tez ələ aldı.

– Nə qədər istəyirsən?

– Əlli bir faizini.

– Nəyin?

– Korporasiya, yaxud şirkət paylarının, hər nədirsə.
 – Bu lap gülünc oldu.
 – Sizə hava limanı lazımdır. Yeganə əlverişli sahə də mənə məxsusdur.

Eynəyini “Kleenex” salfetlə ehmalca silib, yenidən gözünə taxdı. Mənə tərəf heç baxmırdı. Nəzərləri ətrafımda dövrə vurur, amma məndən yayınırdı. Nəhayət, soruşdu:

– İten, sən heç bilirsən neylədin?
 – Hə, bilirəm.
 – Tutduğun iş xoşuna gəlir? Özünü necə hiss edirsən?
 – Bir kağıza imza üçün Denniyə viski aparın kəs necə hiss edirdisə, mən də o cür.

– Bunu sənə o dedi?
 – Hə.
 – Yalançıydı.
 – Yalançı olduğunu heç özü də danmırdı. Ona inanmamağım üçün mənə xəbərdarlıq etdi. Bəlkə, elə bu kağızlarda da nəsə bir hiylə var. – Vərəqləri ehmalca öndündən götürüb ikiyə qatladım.

– Hiylə var, İten. Amma kağızlarda deyil. Bu sənədlər tam qaydasındadır – tarixi qoyulub, şahidlər də göstərilib. Bəlkə, o, sənə nifrət edirmiş. Bəlkə də, onun hiyləsi mənəviyyat pozmaqmış.

– Cənab Beyker, mən zətqırıq deyiləm. Mənim nəslimdən hələ heç kim gəmi yandırmayıb.

– İten, biz hələ çox söhbət edəcəyik. Birlikdə iş görüb pul qazanacağıq. O yamacın ətrafında şəhərcik salınacaq. Sən indi hökmən mer olmalısən.

– Xeyr, ser, bacarmaram. Maraqlar toqquşar. Əvvəlkilərin aqibəti göz qabağındadır.

Ah çəkdi. Elə ehtiyatla ah çəkdi ki, sanki, boğazında düyünlənmiş qəhərin açılmağından qorxdı.

Ayağa qalxdım. Əlimi yumşaq iltimasçı kreslolarından birinin əyri, dəri arxalığına söykədim.

– Ser, tez keçəcək... Məni axmaq yerinə qoymasanız, özünüzü daha yaxşı hiss edəcəksiz.

– Niyə mənə bildirmədin?
– Cinayət yoldaşı daim təhlükədir.
– Demək, cinayət törətdiyini qəbul edirsən...
– Xeyr. Cinayət dediyin başqa birinin törətdiyi əməldir. Daha mən gedim. Dükən özümün olsa belə, yenə də açmaq lazımdır.

Əlimi qapının cəftəsinə aparanda alçaq səslə dilləndi:
– Maruellonu kim satıb?
– Ser, mənəcə, onu siz satmışız. – Yerindən sıçrayıb ayağa qalxdı. Amma mən qapını arxamdan örtüb dükənə qayıtdım.

XXI FƏSİL

Qonaqlıqda və ya hansısa bir şadyanalıq məclisində heç kim mənim Merim qədər ecazkar ola bilməz. Onu bir mücəvhər tək parıldadan təkəcə əxz etdiyi yox, həm də bəxş etdiyidir. Gözləri parıldayır, gülümsəyən dodaqları, bülür kimi qəhqəhəsi istənilən ən soyuq zarafatı da canlandırır. Meri ilə bir məclisdə olan hər kəs özünü olduğundan daha sevimli, daha ağıllı hiss edər və bu, həqiqətən, belədir. Bütün bunlar Merinin bəxş etdikləridir, o özü də bundan artıq heç nə ummur.

Mən işdən qayıdanda Houli evi bayram təntənəsi ilə şəfəq saçırdı. Rəngbərəng plastik bayraqlar zəncirvari şəkildə çilçiraqdan kamizəcən uzadılmışdı, pilləkənin məhəccərlərindən al-əlvan qırçın kağızlar sallanırdı.

– İnanmazsan! – Meri məni görcək çığırdı, – Ellen bu bayraqları ta “Essor Servis” stansiyasından alıb. Corc Səndou bunları bizə nisyə verib.

– Bu təmtəraq nə üçündür?
– Hər şey üçün!.. Çox gözəldir.

Denni Teylorun ölüm xəbərini alıb-almadığını bilmirdim. Bəlkə də, bu xəbəri eşitmişdi, amma beynindən qovmuşdu. Əlbəttə, mən bilirdim ki, onun ruhu bizim evin ətrafında dolaşır. Onu ziyafətə dəvət etmədim. Çünki bilirdim ki, bir az sonra özüm gedib görüşəcəyəm...

– Sanki, müsabiqəni Ellen udub, – dedi Meri. – Özü qalib gəlsəydi, heç bu qədər sevinməzdi. Hələ sən onun bişirdiyi torta bir bax. – Üzərinə qırmızı, yaşıl, sarı və mavi hərflərlə *HERO*¹ yazılmış hündür, ağ bir tort idi. – Yeməyə də toyuq qızartması, toyuq bulyonu, toyuq içalatından sous və kartof püresi hazırlamışam.

– Çox gözəl, sevgilim, çox gözəl. Bəs bizim gənc məşhurumuz haradadır?

– O da xeyli dəyişib. Hamamları indi. Sonra əynini dəyişib süfrə arxasında oturacaq.

– Gün ha yandan çıxıb?! Əzizim, bu, xeyrə əlamət deyill! Baxarsan, ya qatır qulunlayacaq, ya da göy üzündə yeni bir gəzəyən görünəcəkdir. Yeməkdən əvvəl yuyunmaq... İşə bax ha!

– Sən də üst-başını dəyişsən, yaxşı olar. Şərab da var. Ancaq özümüz olacağıq. Uşağı təbrik edərik, sağlıq deyər, bir-iki qədəh qaldırırıq.

Meri evdə əsl bayram əhvalı yaratmışdı. Bir an əvvəl bu şənliyə qoşulmaq üçün tez yuxarı çıxıb hamamlanmaq, hazırlanmaq istədim. Allenin otağının qarşısından keçərkən qapını döydüm. O nəse mırıldadı və mən içəri girdim. Güzgünün qarşısında dayanmışdı. Profilini görmək üçün əlində də güzgü vardı. Nəsə qara bir şeylə, bəlkə də, Merinin kirpik tuşuyla özünə nazik qara bığ çəkmişdi, qaşlarını qaraltmış, şeytani bir ifadə vermək üçün uclarını azca yuxarı qaldırmışdı. Mən içəri girəndə ədalı baxışlarla güzgüyə baxıb arsız-arsız gülümsədiyini gördüm. Boynuna da mənim göy, ağ xallı kəpənək qalstukumu taxmışdı. Onun bu mütrüblüyünü gördüyümə zərəcə də pərt olmadı.

– Məşq edirəm, – deyib güzgünü masanın üstünə qoydu.

– Oğlum, bu qarışıqlıqda sənə sənənlə fəxr etdiyimi deyə bilmədim.

– Bu... bu, hələ başlanğıcdır.

¹ Qəhrəman (*ing.*)

– Düzünü desəm, prezident qədər yaxşı bir yazıçı olduğun ağılıma da gəlməzdi. Mən həm məmnun, həm də heyran qalmışam. Öz əsərini dünyaya nə vaxt oxuyaçaqsan?

– Bazar günü dörd otuzda bütün ölkəyə yayımlanacaq. Xüsusi təyyarə ilə Nyu-Yorka uçmalıyam.

– Yaxşı hazırlaşmısan?

– Narahat olmayın, bacararam. Bu, sadəcə, başlanğıcdır.

– Bütün ölkədən cəmi beşcə nəfər və onlardan da biri sənsən!

– Bütün telekanallarda göstərəcəklər, – dedi və bir az pambıq götürüb bıqlarını silməyə başladı. Bu vaxt mən onun qarşısında tam bir kosmetika dəsti gördüm – kirpik tuşu, dodaq pomadası, yağlı və yağsız kremlər.

– Bizimçün hər şey qəfil baş verdi. Dükanı aldığımı bilirsən?

– Hə, eşitdim.

– Bütün bu təmtəraq yığışandan sonra dükanda köməyinə ehtiyacım olacaq.

– Nə köməyi?

– Demişdim axı sənə... Dükanda mənə kömək edəcəksən.

– Xeyr, bacarmaram, – dedi və əlindəki balaca güzgüdə dişlərini diqqətlə gözdən keçirdi.

– Bacarmazsan?

– Bir neçə verilişdə qonaq qismində iştirak edəcəyəm.

– “*Bizim studiya*”da, “*Mənim ixtisasım*” və “*Əsrarəngiz qonaq*”da. Bir də tezliklə “*Gənc istedadlar*” adlı televiktorina başlayacaq. Hətta ola bilsin, bu verilişi xaricdə də göstərsinlər. Aparıcı mən olmalıyam. Görürsüz də, vaxtım heç olmayacaq, – dedi və plastik flkonu açıb saçına nəsə yapışqan kimi bir məhlul sürtdü.

– Demək, karyeranı təmin etmişən, hə?

– Dediyim kimi... Bu, hələ başlanğıcdır.

– Bu axşam səninlə öcəşmək fikrindən uzağam. Başqa vaxt danışarıq.

– NBC¹-dən bir nəfər neçə dəfə zəng vurub sizi soruşub. Yəqin, həddi-bülüğa çatmadığımı üçün müqaviləni sizinlə bağlamaq istəyirlər.

– Oğlum, sən heç məktəbini düşünmürsən?

– Müqavilə imzalandıqdan sonra məktəb nəyimə lazımdır?!

Tez otaqdan çıxıb qapını arxamca örttdüm. Vanna otağında soyuq suyu açıb bütün dərim buz kimi olanacan gözlədim. Hirsimi soyutmaq, vücudumu sarsıdan əsəblərimi cilovlaya bilmək üçün soyuğun canıma işləməyini gözlədim. Çimib paklandıqdan və Merinin xoşətirli parfümündən vurub oradan çıxandan sonra hirsim artıq soyumuşdu. Süfrə arxasında oturmazdan bir neçə dəqiqə əvvəl Ellen gəlib kreslomun qoltuğuna oturdu və oradan da qucağıma sürüşüb qollarını boynuma doladı.

– Atacan, mən sizi çox sevirəm, – dedi. – Çox həyəcanlı bir gündür, deyilmi? Əhsən Allenə! Sanki, məşhur olmaq üçün doğulub. – Bu sözləri olduqca xudbin və bir az da paxıl olduğuna inandığım qızımın dilindən eşidirdim.

Desert gəlməmişdən əvvəl gənc qəhrəmanımızın şərəfinə badə qaldırdım, ona xoşbəxtlik arzuladım və sözlərimi belə bitirdim:

– Həyəcanlarımızın qışı geridə qaldı. Biz York oğullarının üzünə yay günəşi şafəq saçdı.

– Bu, Şekspirdəndir, – dedi Ellen.

– Hə, elədir... Bəs hansı əsərdən, kim deyir, harada deyir?

– Mən bilmirəm, – dedi Allen. – Bunu ancaq əzbərcilər yaxşı bilir.

Qab-qacağı mətbəxə daşımağa kömək etdim. Meri hələ də şölə saçırdı.

– Sən hirsələnə, – dedi mənə. – Düzələcək, hələ uşaqdır, hər şey yaxşı olacaq. Xahiş edirəm, ona qarşı səbirlil ol.

¹ *National Broadcasting Company* – Milli Radio verilişləri Şirkəti

– Yaxşı. Sən narahat olma, mənim şumal bildirçinim.

– Kimsə Nyu-Yorkdan zəng vurmuşdu. Yəqin, Allenlə əlaqədardır. Təsəvvür edirsən, onun üçün təyyarə göndərəcəklər! Dükan sahibi olmağına heç cür öyrəşə bilmirəm. Bir də bütün şəhərə yayılıb ki, sən mer olacaqsan. Doğrudur?

– Xeyr, olmayacam.

– Hamı bundan danışıır.

– Mümkün deyil. Başqa işim var, ona görə. Əzizim, mən indi çıxmalyam. Tez qayıdacam. Bir adamla görüşməliyəm.

– Deyəsən, satıcı olduğun günlərin həsrətini çəkəcəyik. Heç olmasa, gecələri evdə olurdun. Bəs o adam yenə zəng vursa, necə?

– Gözləsin.

– Heç gözləmək istəmirdi. Gec qayıdarsan?

– Bilmirəm. İşin gedişinə baxır.

– Denni yazıq həyatını söndürdü. Çox kədərli dir. Plasını geyin.

– Hə, kədərli dir.

Salonda şlyapanı başıma qoydum və səbəbsiz yerə qoca kapitanın balına sümüyündən olan çəliyi fil ayağından çıxartdım. Ellen qəfil yanımda peyda oldu.

– Olar, mən də sizinlə gedim?

– Xeyr, indi olmaz.

– Atacan, mən sizi çox sevirəm.

Bir anlıq qızımın gözlərinə nəzər saldım.

– Mən də səni çox sevirəm, gözəl balam, – dedim.

– Sənə mücəvhər gətirəcəm. Ən çox hansını xoşlayırsan? Qımışaraq soruşdu:

– Siz artıq bu çəliklə gəzəcəksiz?

– Özümü qorumaq üçün, – dedim və burma dəyə-nəyi qəmə kimi havada oynatdım.

– Gec qayıdacaqsız?

– Xeyr, çox çəkməz.

– Çəliyi niyə götürürsüz?

– Yaraşlıq üçün, lovgalıqdan, həm də bir az qorxum-

dan... Məndə silaha arxaik həvəs var.

- Sizi gözləyəcəm. Olar mən o çəhrayı daşı götürüm?
- Yox, gözləmə, mənim balaca sırğagülüm. Çəhrayı daşı? Talismanı deyirsən? Əlbəttə, götürə bilərsən.
- Talisman nədir?
- Get lüğətə bax. Necə yazıldığını bilirsən?
- T-a-l-e-s-m-a-n.
- Xeyr, t-a-l-i-s-m-a-n.
- Nə demək olduğunu niyə mənə demirsiniz?
- Lüğətə baxsan, yaxşı yadında qalar.

Mənə sarılıb özünə sıxdı və tez də buraxdı. O gecənin rütubətli, kəfsimmiş toyuq bulyonu kimi havası vardı. Qarağac küçəsində qalın yarpaqlar arasında gizlənmiş çiraqlardan nəmli, haləli işıq süzülürdü.

İşlə məşğul olan kişi dünyanı normal gün işığında çox az görür. Ona görə də yeni-yeni xəbərləri, olub-keçən hər şeyi arvadından öyrənir. Qadın daim harada nə baş verdiyindən, bu barədə kimlərin nə dediyindən xəbərdardır. Lakin o, hər şeyə öz prizmasından baxır və adətən də, təhrif edir. Bu da o deməkdir ki, işdən başı ayılmayan kişilərin bir çoxu dünyanın gündüzünü arvadının gözü ilə görür. Yalnız axşamları, dükanı bağladıqdan, yaxud işi qurtardıqdan sonra yenə öz kişilik dünyasına qovuşa bilir – lakin o da az müddətə.

Balina sümüyündən düzəlmiş burma çəlik əlimə yaxşı yatırdı. Onun ağır gümüş sapı qoca kapitanın ovcunda cilalanıb ağarmışdı.

Bundan çox-çox əvvəl, boş-bikar gündüz həyatı sürdüyüm vaxtlarda dünya mənə gen gələrdi, tez-tez təbiətə, yaşıllığa üz tutardım. Çəmənliyin üstündə üzüqoylu uzanar, özümü yamyaşıl saplaqların arasında qarışqalar, mənənə və cücülərlə bütünləşən nəhəng kimi hiss edərdim. Mənə vəhşi cəngəllik kimi görünən çayır-ların arasında bihuş olar, sükunət içində rahatlıq tapardım.

O gecə hansısa bir qüvvə məni Köhnə Limana – mağaraya doğru çəkirdi. O yerdə ki suyun qabarması,

çəkilməsi ilə, sanki, həyat, zaman özü dövr eləyir, içimdəki sıxıntılar əriyirdi.

Yeyin addımlarla Hai küçəsinə çıxdım. “Foremaster”ın yanından keçəndə gözcü yolun o tayına, yaşıl pərdəli dükanıma baxdım. Yanğınsöndürmə məntəqəsinin qarşısında xidməti polis maşınında oturan Dovşan Villi qıpqırmızı pörtmüş, donuz kimi tərləmişdi.

– Yenə də ova gedirsən, İten?

– Aha.

– Denni Teylorə görə çox məyus oldum. Yaxşı oğlan idi.

– Hə, çox kədərli dir.

Bir neçə maşın yanımdan ötərək yüngülcə yel əsdirirdi. Amma bircə nəfər də olsun piyada görünmürdü. O bürküdə heç kim gəzməyə çıxıb tərləmək istəməzdi.

Abidəni dönüb Köhnə Limana doğru gədirdim. Sahildə yan-yana düzülmiş bir neçə yaxta və balıqçı qayığının lövbər işıqları yanırdı. Sonra birdən gördüm ki, kimsə Porlok küçəsindən çıxıb mənə tərəf gəlir. Yerişindən, əndamından gələnin Mərci Yanq Hant olduğunu anladım.

Qarşımda dayanıb yolumu kəsdi. Elə qadın var ki, isti gecəni də sərinləşdirir. Bəlkə də, mənə elə gəldi, çünki o yeridikcə nazik çit yubkası yüngül-yüngül yellənirdi.

– Yəqin, məni axtarırsan, – dedi və heç ehtiyac olmasa da, əli il saçlarını yana çəkdi.

– Niyə elə düşünürsən?

Dönüb əlimi tutdu və barmaqları ilə məni yeriməyə məcbur etdi.

– Mənə də ancaq düşünmək qalır. “Foremaster”da oturmuşdum. Səni görəndə bildim ki, məni axtarırsan. Məhəlləni dolanıb tutdum səni.

– Nə bildin ki, bu tərəfə dönəcəm?

– Bilmirəm... Hiss elədim. Eşidirsən? Cırcırma səsidir... Hava yaman bürküdür, külək də əsmir. Qorxma, İten, biz indi o qaranlıq yerdən keçməliyik. İstəyirsən, mənim evimə gedək. Sənə buz kimi soyuq içki verərəm. Uzunboy, atəşin bir qadın əlindən uzun bir qədəh...

Barmaqlarıyla əlimdən tutub məni qollu-budaqlı doq-quzdon kollarının arasıyla apardı. Torpaqdan azacıq boy qaldırmış bir cür sarı çiçəklər, sanki, qaranlığa işıq saçırdı.

– Odur mənim evim, qarajın üstündəki birqübbəli kaşanə.

– De görüm, haradan ağılına gəldi ki, səni axtarıram?

– Məni, ya da mənim kimi birini axtarırdın. İten, sən heç buğa döyüşlərinə baxmısan?

– Bir dəfə Arledə, müharibədən sonra.

– İkinci ərim məni də aparardı. Xəstəsiydi. Məncə, buğa döyüşləri cəsarətli olmayan, amma bunu həddən artıq arzulayan kişilər üçündür. Buğa döyüşü görmüsənsə, nə demək istədiyimi başa düşdün. Matador plaşı oynatdıqca buğa qarasına şığıyır, öldürmək üçün.

– Hə.

– Özünü itirir, nə edəcəyini bilmir, eləcə şiniyib cavab gözləyir. Xatırlayırsan? Bax elə həmin vaxt buğaya gərək bir at qurban versinlər, yoxsa ürəyi partlayar. Gərək buyuzlarına nəsə bərk bir şey keçsin ki, döyüşkən ruhu ölməsin. Bax mən də o at kimiyəm. Qarşımdakı kişilər də buğa kimi karıxmış və çaşqın olur. Məni buyuza keçirmək onlar üçün zəfər çalmaq deməkdir. Amma bu zəfər uzun sürmür, çünki buğalar yenə öz axurlarına qayıdırlar.

– Mərci!

– Bir dəqiqə. Açarı axtarıram. Sən də bir az kol-kos iylə.

– Amma mən yenicə zəfər çalmışam.

– Doğrudan? Plaşı yırtıb qum üstündə tapdaladın?

– Sən nə bildin?

– Bilirəm, mən yaxşı bilirəm kişilər məni, yaxud başqa bir Mərcini nə vaxt axtarırlar. Ehtiyatlı ol, pilləkən ensizdir. Gözlə, başın qapının pərvazına çarpılmasın. Hə, bu da işıq... Görürsənmi? Əsl zövq yuvasıdır – mülayim işıqlı, müşk-ənbər ətirli. Gün görməyən dəniz dərinliyidir.

– Sən, həqiqətən, cadugərsən.

– Falçı olduğumu yaxşı bilirsən. Bu kiçik şəhərin bəxtiqara falçısıyam... Burada otur, pəncərənin qarşısında.

Ventilyatoru da qoşuram indi. Özüm də gedim, necə deyərlər, əynimə yüngül bir şey keçirim. Sonra sən də uzun qədəh, soyuq meydən udumlayıb əfkar dağıdarsan.

– Bu ibarəni sən kimdən eşitmişən?

– Bilirsən kimdən eşitdiyimi.

– Onu yaxşı tanıyırdın?

– Bir az... Qadının bir kişini tanıya bildiyi qədər. Hər-dən onun ən yaxşı cəhətlərini öyrənirsən... Amma hər-dən, həmişə deyil. Bildiklərim Denninin yaxşı cəhətləridir. Mənə çox etibar edirdi.

Otaq, sanki, bir xatirə albomuydu. Sanki, başqa-başqa insanların həyatından parçalar sətiraltı qeydlər kimi bu albomda cəmlənmişdi. Pəncərənin yanındakı ventilyator fisıldayıb fırlanırdı.

Çox keçmədən Mərci mavi rəngli uzun, gen-bol, dalğa kimi ləpələnən bir libasda gəlib çıxdı. Özü ilə xoş bir ətir buludu da gətirmişdi. Qoxusunu aldığı kimi hiss edəndə belə dedi: “Narahat olma, Məri məndə bu ətirin olduğundan xəbərsizdir. Götür iç, cindir¹. İçinə bir az xinə qoydum. Qədəhi də nanə ilə yaxalamışam. Xalis cindir. Buzu qədəhdə yırğalasan, daha soyuq içəcəksən.

Qədəhi pivə kimi başıma çəkdim və hiss etdim ki, cinin quru istiliyi çiyinlərimdən aşağıya, qoluma qədər yayılaraq məni yaman ürpətdi.

– Sənin üçün lap yerinə düşdü, deyəsən. Məncə, içməyə ehtiyacın var idi.

– Məncə də.

– Səni çox cəsur buğa edəcəyəm mən. Bir az müqavimət görsən, özünü qalib hiss edərsən. Buğa üçün vacibdir bu.

Əllərimə baxdım. Qutu, yeşik ağzı açmaqdan cızıq-cızıq olmuşdu. Dırmaqlarım da bir o qədər təmiz deyildi.

Mərci mənim çəliyimi otağa girərkən qoyduğum yerdən, taxtın üstündən götürdü.

– Ümidvaram, zəifləyən ehtirasın ucbatından buna möhtac olmamisan.

¹ *Cin* – ingilis arığı

– Mənə düşmən kəsilmisən?

– Kim? Mən – Nyu-Beytaunun sərsəri gözəli sənin düşmənin?

O qədər uzun susdum ki, onun getdikcə böyüyən hüznüzlüyünü hiss etdim.

– Tələsmək lazım deyil, – dedi. – Cavab üçün kifayət qədər vaxtın var, düz bir ömür. Qoy sənə içki süzüm.

Dolu qədəhi ondan aldım. Dil-dodağım quruduğu üçün danışmazdan əvvəl bir qurtum içməli oldum, amma yenə də çətinlik çəkdim, sanki, boğazımda nəsə qabıq qalmışdı.

– Məndən nə istəyirsən?

– Sevişmək istəyirəm...

– Arvadını sevən bir kişiylə?

– Merini? Sən onu heç tanımırsan.

– Bilirəm ki o, mehriban, ürəyiyumşaq, çox zərif bir varlıqdır.

– Zərif? O ki lap çaxmaqdaşdır. Sən özün tükənəndən sonra belə o güclü qalacaq. Əsl qağayıdır sənin Merin, küləyin köməyi ilə havada süzən, əbəs yerə qanad çalmaq istəməyən bir qağayı.

– Bu doğru deyil.

– Sən yanıb kül olanda o, közünü yelləyəcək.

– Məndən nə istəyirsən?

– İstəmirsən? Hirsini mənimlə soyutmaq istəmirsən?

Yarıya qədər boşalmış qədəhi yanımdakı kətilin üstünə qoydum. İlan kimi iti hərəkətlə qədəhi dərhal oradan götürüb külqabının içinə qoydu və əli ilə kətilin üstünü sildi.

– Mərci, səni tanımaq istəyirəm.

– Yalan danışma! Sən öz hərəkətlərin haqqında mənim nə düşündüyümü bilmək istəyirsən.

– Gərək sən kim olduğunu öyrənim ki, məndən də nə istədiyini dərk eləyim.

– Görünür, ciddisən. Elə isə dinlə mənim hekayəmi... Yeni yetmə bir qızcığazdım – gözəl-göyçək, həm də ağıllı-kamallı. Rəqqasəlik edirdim. Günlərin birində özümdən keyli yaşlı bir kişiylə qarşılaşdım və ona ərə getdim. O,

məni dəli kimi sevirdi. Ağılı olan qız da bundan istifadə etməliydi. Rəqqasəlik etməyi xoşlamırdım. İşləməksə qəti mənlilik deyildi. O kişidən boşananda elə sarsılmışdı ki, ömrünün sonuna qədər, mən yenidən evlənsəm də, alimenti kəsməyəcəyinə dair sənəd imzaladı. Sonra başqasıyla evləndim. İkinci ərim əhli-kef idi. Hər gün əylənməklə, içib keflənməklə həyatını puç elədi, ölüb getdi. Artıq iyirmi ildir hər ayın biri çək gəlir. İyirmi ildir heyranlarımdan bir-iki hədiyyə almaqdan başqa heç bir iş görmürəm. İyirmi illə İnanmaq çətindir, amma mən artıq sevimli, gözəl-göyçək o qızcıgaz deyiləm.

O, öz balaca mətbəxinə keçdi. Əlində üç parça buz gətirib mənim qədəhimə atdı və üstünə cin süzdü. Pəncərənin yanında pırıldayan ventilyator qabaran suların sahələ atdığı dəniz artıqlarının qoxusunu içəri vururdu. Mərci alçaq səslə dilləndi:

- İten, sənənin kalan pulun olacaq.
- Sən hər şeyi bilirsən?
- Bəzən ən əsil zadəgan da əclaf çıxır.
- Davam et.

Əlini şəstlə elə yellədi ki, qədəh havaya uçdu, içindəki buz parçaları divardan qayıdib masanın üstündə zər kimi fırlandı.

– Eşitmişəm keçən həftə infarkt keçirib. Əgər ölsə, daha çəklər gəlməyəcək. Mənsə yaşlanıram, tənbelləşmişəm, üstəlik, qorxuram... Səni özümə arxa-dayaq istəyirdim, amma güvənmirəm. Sənin ipinin üstünə odun yığmaq doğru olmaz. Bir də gördün dürüstlüyün tutub, sevgidən-sədaqətdən dəm vurursan.

Ayağa qalxdım. Hiss etdim ki, ayaqlarım ağırlaşmış. Dizlərim əsmirdi, sadəcə, ayaqlarım uyuşmuşdu.

- Bəs indi fikrin nədir? Hansı işin qulpundan yapışacaqsan?
- Maruello da mənim dostumdur.
- Bilirəm.
- Mənimlə yatmaq istəmirsən? Yataqda yaxşıyam. Hər halda, mənə belə deyirlər.

- Xeyr, istəmirəm. Bunun üçün sənə nifrətim olmalıdır.
- Bax elə buna görə sənə güvənmirəm.
- Bir şey fikirləşərik. Beykerdən zəhləm gedir. Bəlkə, onu özünə calayasan, hə?
- O nə sözdür?! Deyəsən, cin başına vurub sənin.
- İçki mənə ancaq kefim kök olanda təsir edir.
- Beyker bilir, Dennyə sən neyləmişən? Xəbəri var?
- Hə.
- Necə qarşılıdı?
- Belə də... Təmkinlə. Amma istəməzdim məndən üz döndərsin.
- Səndən üz döndərməli olan Alfiodur.
- Nə demək istəyirsən?
- Sadəcə, təxmin etdiyimi. Amma mənim təxminlərim bir kitaba ancaq sığar. Maruello mənim dostumdur. Narahat olma, ona heç nə demərəm.
- Deyəsən, indi səni başa düşürəm... Əvvəlcə nifrətimi alışıdırmaq, sonra məni qılınclamaq istəyirsən. Amma unutma, Mərci, sənin əlindəki taxta qılınclıdır – o, məni kəsməz.
- Guya mən heç nə bilmirəm! İten, mənim hisslərim çox güclüdür. Hər şeyi qabaqcadan görürəm.
- Bildiklərini mənimlə bölüşərsən?
- Məmnuniyyətlə. Bəhsə girərəm ki, Houllilər sənə təpik atacaq, yıxıb-sürüyəcəklər. Onlar səni buraxanda boynuna salmağa nə yaş kəndir, nə də yarana basmağa duz tapacaqsan.
- Tutaq ki, lap elə olacaq, axı burada sənlik nə var?
- Ürəyini boşaltmaq üçün yaxın bir dostu, bir sirdaşa ehtiyacın olacaq. Bu dünyada məndən başqa heç kim səni dərk eləməz. İten, sirr çox ağır şeydir. Sənin sirlərini yalnız mən saxlaya, mən daşıya bilərəm. Mən sənə baha başa gəlmərəm. Əlindən tökülən qırın-qırtıq mənə bəs edlər.
- Məncə, getsəm yaxşıdır.
- İçkini bitir.
- İstəmirəm.

– Aşağı düşəndə başını pərvazəyə vurma, İten.
Pilləkənləri yarıya qədər düşmüşdüm ki, arxamca gəldi.

– Çəliyini bilərəkdən qoyub gedirsən?

– Yox, canıml Unutmuşam.

– Götür. Dedim, bəlkə, mənə nəzir gətirmisən.

Bayırda narın yağış çiləyirdi. Doqquzdon kollarının xırda çiçəklərinin zərif ətri gecə vaxtı ətrafı bürümüşdü. Yorğunluqdan ayaqlarım bir-birinə dolaşırdı. Yaxşı ki, fil sümüyündən çəliyi özümlə götürmüşdüm.

Maşında xıs basmış Dovşan Villi üz-gözündən axan təri silmək üçün yanındakı oturacağa bir rulon kağız sal-fet qoymuşdu.

– Bildim kimdir! Mərc gələrəm.

– Uduzmaq istəmirəm.

– Bura bax, İten, səni bir nəfər axtarırdı. Yekə bir “Chrysler”də, şoferiylə.

– Nə istəyirdi?

– Bilmirəm. Səni görüb-görmədiyimi soruşdu. Mən də sirr vermədim.

– Villi, Miladda yaxşı bir hədiyyə mənim boynuma.

– Ayaqlarına nə olub?

– Poker oynayırdım. Çox oturmuşam.

– Hə... Uyuşublar, əlbət. O adamı yenə görsəm, nə deyim?

– Denən sabah dükana gəlsin.

– “Chrysler Imperial”. Zalım oğlu nə boyda maşın sürür, elə bil, yük vaqonudur.

“Foremaster”in önündəki səkidə Coy Mörfi dayanmışdı – üst-başı islanmış, bir az əzgin görünürdü.

– Mən də dedim Mörfi, yəqin, Nyu-Yorkda soyuq viski gillədir indi.

– Dəhşət istidir! Havam çatmır. Gəl, İten, keçək içəri, bir şey içək. Özümü nəşə süstləşmiş hiss edirəm.

– Bu istidə heç içmək olar, Mörfi?

– Pivə də?

– Pivə mənə istilik gətirir.

– Bu nə həyatdır, yaşayıram! Bəxtim belədir! Bütün günü bankda çapalayıram, axşam düşəndə də özümə yer tapamıram. Danışmağa, dərdləşməyə kimsə yoxdur.

– Sən gərək evlənəsən.

– O lap pis.

– Bəlkə də, haqlısan.

– Bəs necə! Əlbəttə, haqlıyam. Bu dünyada evli olan, xüsusən də ev-eşiyə bağlı olan bir kəşidən daha yalnız məxluqat ola bilməz.

– Sən haradan bilirsən?

– Görürəm. Biri elə sən özün. Bəlkə, bir qutu soyuq pivə götürüb Mərci Yanq Hanta dəyim? Yəqin, indi onun da könlündən əylənmək keçir. Onsuz da gec yatır.

– Mörfi, mən bilən o, şəhərdə deyil. Meynə gedib. Yoldaşıma belə deyib. Hələ quyruq donanacan orada qalacaq.

– Cəhənnəmə ki! Mərcinin yoxluğu barmenin xeyri-nədir. Ona mən indi puç olmuş bir həyat hekayəti danışacağam. Sən də yolundan qalma, İten. Tanrıyla bir addımla! Meksikada belə sağollaşırlar.

Balina sümüyündən çəlik səki boyu taqqıldadıqca niyə Coya yalan satmış olduğuma təəccübüm də böyüyürdü. Mərci sirr verməzdi. Bu, onun öz oyununu poza bilirdi. Bilirəm ki, qumbaranın fitilini o, daim öz əlində saxlamaq istəyir.

Hai küçəsindən Porloka dönəndə qədim Houli evinin qarşısında, səkinin lap kənarında dayanmış “Chrysler”i gördüm. Yük vaqonundan daha çox, cənazə maşınına bənzəyirdi. Rəngi qara idi, amma yağış və yolboyu üstünə sıçramış çamırdan bomboz olmuşdu. Bulanıq faralarda közərən park işıqları yanılı qalmışdı.

Gecəyarını keçmiş olmalıydı. Porlok küçəsindəki yatmış evlərin heç birində işıq gözə dəymirdi. İslanmışdım və yəqin, haradasa bir gölməçəyə girmişdim ki, başmaqlarım hər addımda fırıldayırdı.

Sükanın arxasında oturmuş furajkalı sürücünü kənarından sezə bildim. O yekə maşının yanında dayanıb bar-

maqlarımın ucuyla yan şüşəsini döydüm. Və elektrikle işləyən pəncərə dərhal vızıldayaraq aşağı endi. Kondisionerin təbii olmayan, kəsifləşmiş sərin havası açıq pəncərədən üzümə vurdu.

– İten Houli mənəm. Siz məni axtarırsız? – Toranlıqda sürücünün yanında oturmuş adamın bizim küçə fənərindən işıq qapan, parıldayan dişləri göründü.

Qapı öz-özünə açıldı və maşından arıq bədən quruluşlu, geyimli-kecimli cavan bir adam çıxdı.

– Mən “DUNSCOMBE, BROCK & SHWIN” televiziya verilişindənəm. Sizinlə danışmalıyam. – Sonra dönüb sürücüyə tərəf baxdı. – Amma burada deyil. Sizin evə keçə bilərik?

– Nə deyirəm, buyurun. Məncə, bizimkilər hamısı yatıb. Bir az asta danışsanız...

Qalın qazonun içindən keçən daş düzülmüş cığırla arxamca düşdü. Salonunda gecə lampası yanırdı. Dəhlizə girən kimi balina sümüyündən çəliyi fil ayağının içinə qoydum.

Geniş yaylı kreslomun yanındakı lampanı yandırdım.

Ev səssiz idi. Lakin bu, başqa bir səssizlik, əsəbi səssizlik idi. Pilləkənin üzərindən yuxarıdakı yataq otaqlarının qapılarına baxdım.

– Bu vaxt gəldiyinizə görə vacib məsələ olmalıdır.

– Hə, elədir.

Onu indi daha aydın görə bildirdim. Yorğun, fəqət diqqətli gözləri ilə uyuşmayan dişləri üzünə təbəssüm qatmaqda aciz idi.

– İstəyirik bu söhbət aramızda qalsın. Siz də yaxşı bilirsiniz ki, il nə qədər ağır oldu. Viktorina ilə bağlı qalmaqallar üzündən başımız bərk ağrıdı. Konqresdən gələn komissiyalar da bir yandan zəhlə tökülür. Odur ki gərək diqqətli olaq. İndi çox təhlükəli bir dənəmdir.

– Sözlünüzün canı nədir? Bəlkə, deyəsiz, nə istəyirsiniz.

– Oğlunuzun “Mən Amerikanı sevirəm” adlı inşasını oxumusuz?

– Oxumamışam. O, mənə sürpriz etmək istəyirdi.

– Etdi də. Bilmirəm biz bunu niyə dərhal tutmamışıq. Amma yenə də fakt faktlığında qalır. – Əlindəki mavi qovluğu mənə uzatdı. – Altından xətt çəkilməmiş sətirləri oxuyun.

Kresloda oturub qovluğu açdım. Mətn ya makinada, ya da şriftləri maşınanındakı ilə eyni olan o yeni tipli mətbəə maşınlarının birində çap olunmuşdu. Səhifənin kənarları yağlı qara karandaşla qaralanıb korlanmışdı.

MƏN AMERİKANI SEVİRƏM

İten Allen Houli II

İnsan fərdi nə deməkdir? O bir atom – böyüdücü şüşə olmadan hələm-hələm görünməyən, kainatın üzündəki xal tək bir zərrəcikdir. O zərrəcik ki, əvvəli və sonu görünməyən əbədiyyət içində zamanın ölçülməyən saniyəsi, ümmanların nəhayətsiz dərinliyindən üzə çıxıb buxarlanan, küləklərlə uçuşan bir damla su, toz-tozanaq içində sovrulan bir qum dənəsi ilə belə müqayisəyə gəlməyəcək qədər kiçikdir. Bu qədər kiçik, bu qədər xırda, bu qədər fani bir varlıq axı əsrlərin süzɡəcindən keçib gələn və hələ bundan belə bizlərdən törəyəcək nəsillərlə əbədiyyən var olacaq böyük millət axınının – bu millətin irəliyə hərəkətinin qarşısında nəmənədir, nəkarədir? Gəlin bir ölkəmizə nəzər salaq, özümüzü təmənnasız, əsl vətənpərvər məqamına ucaldaq və ana vətəni təhdid edən təhlükədən qoruyaq. Vətəni uğrunda canından keçməyə hazır olmayan birinin və ya bizim dəyərimiz nədir ki?

Vərəqləri bir-bir çevirdim və hər yerdə qara karandaşın izlərini gördüm.

– Tanıdız?

– Xeyr. Amma tanış gəlir... Bu nəşə ötən əsrdən gələn bir şeydir.

– Doğrudur. Henri Kleydəndir¹. Min səkkiz yüz əllinci ildə səslənmiş nitqindən.

¹ *Henri Kley* (1777–1852) – ABŞ siyasi xadimi, Whig partiyasının rəhbəri, Nümayəndələr Palatasının üzvü, senator; güclü natiqlik qabiliyyəti ilə tanınmışdır.

– Bəs qalanı? Hamısı Kleydəndir?

– Xeyr. Oradan-buradan. Bir az Daniel Vebsterdən¹, bir az Ceffersondan² və həтта... Aman Tanrım! Linkolnun ikinci nitqindən³ də bir parça var. Bilmirəm necə olub bütün bunlar gözdən qaçıb. Yəqin, bunun səbəbi də göndərilən yazıların çoxluğudur, minlərlə yazı işi göndərilir. Yaxşı ki, vaxtında ayıldıq. Təsəvvür edin, bütün o viktori-na qalmaqalından, van Deron⁴ əhvalatından sonra bu nə demək olardı.

– O saat bilinir ki, uşaq üslubu deyil bu.

– Heç cür başa düşmürəm... Yəni biz o postkartı alma-saydıq, demək, elə bu cür də gedəcəkmis.

– Postkart?

– Üzərində “*Empire State Building*”in⁵ şəkilli olan postkart.

– Kim göndərib?

– Anonimdir.

– Haradan göndərilib? Baxmaq olar?

– Hər ehtimala qarşı biz onu seyfdə saxlamışıq, başı-mız cəncələ girməsin. Məncə, siz də buna yol verməz-siz. Elə deyilmi?

– Məndən istədiyiniz nədir?

– İstəyirəm ki, bütün bu olanları unudasız. Elə bilin ki, belə bir şey heç olmayıb. Əgər razılaşsaq, biz də elə edər-rik ki, guya, heç nə baş verməyib.

– Bunu unutmaq asan olmayacaq.

– Qulaq asın, sadəcə, dediyim odur ki, ağzınızı bərk tutun, başımıza iş açmayın. Bu il yaman nəhs gəlib. Seçki

¹ Daniel Webster (1782–1852) – ABŞ siyasi xadimi, dövlət katibi, senator.

² Tomas Cefferson (1743–1826) – ABŞ siyasi xadimi, istiqlaliyyət deklarasiyasının müəlliflərindən biri, ABŞ-ın 3-cü prezidenti

³ Avraam Linkolnun (1809–1865) ikinci dəfə ABŞ prezidenti seçilərkən inauqurasiya mərasimində söylədiyi nitq nəzərdə tutulur.

⁴ Van Deron – ABŞ-da keçirilmiş bir televiktorininin qalibi kimi geniş reklam olunan və sonradan kələk işlədiyi üzə çıxmaqla televizi-ya şirkətini pis vəziyyətdə qoyan məktəbli oğlan

⁵ Nyu Yorkda – Brodvey yaxınlığında, 54-cü küçədə yerləşən 102 mərtəbəli bina; vaxtilə dünyada ən uca tikili olub.

ili olduğundan hər şeydən bir “əmma” çıxartmağa çalışırlar.

Mavi cildli qəşəng qovluğu örtüb ona uzatdım.

– Narahat olmayın, başınıza iş açmaram. Məndən sizə xətər gəlməz.

Gülümsədi. Parıldayan dişləri iki sıra düzülmüş mirvari dənələrinə bənzəyirdi.

– Mən belə də bilirdim. Bura gələndə bizimkilərə də dedim. Sizin haqqınızda maraqlanmışam. Dosyenez yaxşıdır, əsilli-köklü ailədənsiz.

– Bəlkə, artıq çıxıb gedəsiniz?

– İnanın ki, sizi başa düşürəm mən.

– Təşəkkür edirəm. Mən də sizi... Ört-basdır etməyə çalışdığınız mövcud olmayan bir şeydir. Nə isə... Bir daş altda, bir daş üstə.

– İstəməzdim sizi bu vəziyyətdə tərk eləyim. Biz də nəsə bir şey fikirləşərik. Stipendiya, yaxud buna oxşar başqa bir şey. Nəsə ciddi, məqbul bir ölçüdə.

– Günahkar məgər tətillərdən fəhlədir ki, maaşını qaldırırsan? Yox-yox, çıxın gedin, xahiş edirəm!

Onu ötürdükdən sonra yenə də gəlib kreslodə oturdum. Lampanı söndürüb evimi dinlədim. Ürək kimi döyünürdü... Bu köhnə evdəki xışıltı səsi, bəlkə də, mənim öz qəlbimin hənirtisiydi. Servanta yaxınlaşıb talismanı əlimə almaq istədim. Ayağa durub qaranlıqda yeridim.

Qulağıma xırıltılı səs gəldi və sanki, ürkmüş bir dayca alçaqdan kişnədi o an. Qaranlıqda kimsə qaçdı, sonra yenə evin içini sükut qapdı. İslənmiş başmaqlarım pilləkəni çıxarkən də fırıldadı. Mən Ellenin otağına girib işığı yandırdım. Mələfənin altında yumaq kimi qısılmış, başını yastığı altına soxmuşdu. Yastığı qaldırmaq istəyəndə bərk-bərk yapışib buraxmadı. Və bu halda mən yastığı zorla çəkib aldım ondan. Ağzının kənarından qan axırdı.

– Hamamda ayağım sürüşdü.

– Görürəm. Çox əzildin?

– Yox. Elə də yox.

– Özü yığılan ağlamaz... Yəni təqsir özündədir, düz deyirəm?

– Mən istəmədim ki, onu həbsə salsınlar.

Allen öz otağında çarpayının kənarında oturmuşdu. Əynində qısa tumandan başqa heç nə yox idi. Gözləri... Gözləri mənə küncə qısnanmış, süpürgəylə çarpışmağa hazır olan bir siçanın gözlərini xatırlatdı.

– Murdar xəbərçi!

– Sən hər şeyi eşitdin?

– Mən ancaq o murdarın nə etdiyini eşitdim.

– Öz etdiyən qələti necə, eşitmədin?

Küncə qısnanmış siçan hücumu keçdi bu an.

– Nə böyük işmiş! Bunu hamı edir. Kiminki tutur, kiminki yox.

– Demək, sən buna inanırsan?

– Siz heç qəzet oxumursuz? Ta ən üst mövqelərəcən hamı, hər kəs... Qəzet oxusaz, biləcəksiz. Mənimlə işiniz olmasın, gedin qəzetlərə baxın, özünüzə baxın. Bunu hamı edir. Bəhsə girərəm ki, siz özünüz də nə vaxtsa etmişiz. Mən heç kimi qınamıram. Heç nə də vecimə deyil. Amma o murdarı bilirəm mən neynəyəcəm.

Merini oyatmaq asan deyil. Amma indi oyanmışdı. O, Ellenin otağında, çarpayının kənarında oturmuşdu. Küçə fənarının işığı üstünə düşür, yarpaqların kölgələri üzündə tərpəşirdi. O, sanki, bir qaya idi, yüksələn dalğalara qarşı duran böyük bir qaya... Hə, elədir, lap çaxmaqdaşı kimi – sərt, möhkəm və mötəbər.

– İten, gəlmirsən yatmağa?

Demək, o da hər şeyi eşitmişdi.

– Hələ yox, əzizim.

– Yenə harasa gedirsən?

– Hə... gəzişəcəm.

– Yat, yuxunu al. Yağış da kəsməyib heç. Hökmən getməlisən?

– Hə. Bir yer var, orada olmalıyam.

– Plaşını götür. Bayaq çıxanda da unutmuşdun.

– Yaxşı, əzizim.

Öpmədim onu. Öpə bilmədim, çünki o, mələfəyə bürünmüş yumağı qucaqlayıb uzanmışdı. Amma əlimi çiyinə qoydum, üzünə toxundum. Çaxmaqdaşı tək sərt idi.

Bir qutu ülgüc bıçağı götürməkçün bircə dəqiqəliyə vanna otağına girdim.

Merinin sözünü yerə salmadım. Salondakı şkafda plajımı axtararkən arxamda tappılı ilə yürüyən ayaq səslərini eşitdim. Ellen hıçqırıqla ağlayaraq üstümə atıldı. Qanayan burnunu sinəmə dikdi və mənə elə sarıldı ki, yanıma düşmüş qollarımı hərəkətsiz qoydu tamam. Balaca bədəni tir-tir əsirdi.

Mən onun kəkilindən tutub başını yuxarı qaldırdım.

– Məni də apar.

– Axmaqlama, olmaz. Gəl keçək mətbəxə, üzünü yuyum.

– Məni də özünlə apar. Sən qayıtmayacaqsan.

– O nə sözdür danışsən, ay yelbəsər? Əlbəttə, qayıdacam. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də qayıdacam. Sən də get yat, dincəl. Onda özünü daha yaxşı hiss edərsən.

– Aparmırsan?

– Səni ora buraxmazlar. Gecə vaxtı küçədə qalmaq istəyirsən?

– Getmə.

Yenə sarıldı mənə. Əlləri ilə qollarımı sığalladı, sonra balaca yumruqlarını ciblərimə saldı və mən qorxdum ki, əli birdən ülgüc bıçağına dəyər. O, özünü sevdiren qızıdır. Həmişə öz nəvazişi, naz-qəməzəsi ilə bizi heyrətə gətirir. Birdən məni buraxıb geriyə çəkildi. Başını dik tutdu. Göz yaş da qurumuşdu. Kiçik, kirlə yanağından öpdüm onun. Hiss etdim ki, qurumuş qana dəydi dodaqlarım. Sonra dönüb qapıya yaxınlaşdım.

– Çəliyini götürmürsən?

– Yox, Ellen. Bu gecə çəliksiz gedəcəm. Sən də get yat, gözəl balam. Get yat.

Tez-tələsik oradan uzaqlaşdım. Sanki, Elləndən və Meridən qaçırdım mən. Yalnız Merinin addım-addım pilləkəni endiyini eşidirdim. Başqa heç nə...

XXII FƏSİL

Dənizin qabaran vaxtıydı. İliq körfəz sulannda birtəhər irəliləyib mağaraya dırmaşdım. Yavaş-yavaş girişə qədər qalxan su ləpələnilib içəri girir, sonra geri qayıdırdı. Arxa cibimdə islanmış pulqabım ağırlığım altında yapırılmışdı. Yayda dənizdə qaynaşan, qarağat giləsi boyda bambalaca meduzalar saçaqlarını, gicitkən tək bığcıqlarını sallayaraq üzərimə daraşmışdı – qamımı, ayaqlarımı daladıqca köz kimi yandırırdı. Bu minvalla dalğalar da ağır-ağır, nəfəs almıuş kimi mağaraya girib-çıxırdı. Yağış indi narın duman pərdəsinə çevrilərək ulduzların və şəhərin işıqlarını öz içinə çəkmişdi. Bu işıqlar, sanki, hamar, cilasız bir lövhənin üzərinə yayılaraq sayrışırdı. Dalğaçıranın arxasından üçüncü qayanı gördüm. Amma mağaradan baxanda, elə bil ki, o qaya “*Belle Adair*”ın batmış kili ilə eyni xəttin üzərində deyildi. Nisbətən güclü dalğa ayaqlarımı qaldırdı və gözümə elə göründü ki, sanki, onlar bədənimdən biixtiyar, sərbəst halda ayrıldı. Və haradansa qopan inadkar külək önümdəki dumanı qoyun sürüsü kimi qovub dağıtdı. Sonra bir ulduz gördüm... Gec, çox gec doğan ulduz idi. Hansısa bir gəmi də fisildaya-fisildaya yan keçirdi – yelkənli idi, motorundan aram-aram, həşəmətlə taq-taq, tuq-tuq səs gəlirdi. Dalğaçıranın təkəmsəyrək dişləri üzərindən dor ağacındakı yaşıl işığı görə bildim. Amma gövdəsinin qırmızı işıqları mənə görünmədi.

Meduzalar dərimi yaman göynədirdi. Lövbər atıldığıni eşitdim. Sonra dor ağacı üstündəki işıq söndü.

Maruellonun işığı qoca kapitanın, Debora xalanın işıqları kimi hələ də yanırıdı. Deyirlər ki, işıqlar arasında birlik, ümumilik var. Guya, dünyanın işıqları bir tonqaldan alınmışdı – bu doğru deyil, ola bilməz. Çünki hər kəs öz odunu özü qalayır və onu özü tək, tənhalıq içində daşıyır ancaq.

Sahilboyu bir dəstə yem balığı şütüyərək ötüb-keçdi.

Mənim odum sönmüşdür... Yanmış fitildən də qara anladım ki, heç nə yoxdur bu həyatda.

Ürəyimdən keçirdi ki, evə qayıdım. Yox, evə yox, ev tərəfə... o yerə ki, işıq vardı, od yanırdı.

Bir işığın söndüyü vaxt heç yanmamış olduğundan daha betər qaranlıqdır. Dünya əzəldən üzüqara məzlumlarla dolu olubdur. Ən yaxşısını – Maruello kimi Qədim Roma əsillilər ta əzəldən yəqin edib öyrənilər. Görürsən ki, vaxt yetişib, vədə çatıb, gərək sakit, ləyaqətlə tərək edəsən – dramsız, heç kimi, nə özünü, nə də ki yaxınlarını incitmədən. Vidalaş özünlə, gir ilıq vannaya və aç venanı, yaxud da ki ilıq dəniz, bir də ülgüc bıçağı...

Qarşımda qabaran ağır ləpə yüksələrək mağaranı vurdu birdən – qollarımı, ayaqlarımı qaldıraraq məni geri itələdi və qayıdanbaş yanımdakı yaş plaşı özü ilə çəkib apardı.

Böyrü üstə uzanıb əlimi cibimə saldım ki, ülgücü çıxarım. Hiss etdim ki, o an nəşə şişkin, ağır bir şey dəydi mənim əlimə. Karıxdım heyrətdən... Talismanı nəvazişlə sığallayan, tumarlayan, nur daşıyan o əlləri xatırladım. Onu mən yaş cibimdən asanlıqla çıxarmadım – o, bir anlıq inad etdi. Çıxar-çıxmaz, bütün mövcud işıqların zərələrini öz üstündə cəmlədi və qıpqırmızı bir rəng aldı.

Üstümə şığıyan dalğa məni mağaranın ta içinə sürüklədi. Dənizin tempi hər an yüksəlirdi. Çıxmalıydım... Mağaradan çıxmaq üçün dalğalarla çarpışmaq zorundaydım. Amma mən çıxmalıydım. Handan-hana yuvarlanıb çırpındım, sinəmə qədər suya daldım. Azğın dalğalarsa məni geriye doğru itələyirdi.

Buradan çıxmalıydım, talismanı öz yeni sahibinə verməliydim.

Başqa bir od sönməsin deyə.

CON STEYNBKİN NOBEL NİTQİ

İsveç Akademiyasına təşəkkür edirəm ki, mənə belə böyük mükafata layiq görüb.

Hörmət bəslədiyim başqa yazıçılar arasında Nobel mükafatına mənəz mənim layiq görüləcəyimə şübhəm ola bilərdi, ancaq bu mükafatı alacağım təqdirdə qürur duyacağıma heç bir şübhə yox idi.

Adətən, bu mükafatı alanlar ədəbiyyat və ədəbiyyatın istiqaməti barədə şəxsi mülahizələrini söyləyirlər. Necə deyərlər, indiki vaxtda ədəbiyyatı yaradanların vəzifələrini və məsuliyyətini müzakirə etmək daha yaxşı olardı.

Belə nüfuzlu mükafatı alıb, bu kürsüdə dayanmağa imkan tapdığım vaxtda deməliyəm ki, burada səhvini başa düşən siçan kimi ciyildəmək yox, əksinə, öz sənətimlə və bu sənətdə illərlə qazandığım təcrübə ilə qürur duyaraq, şir kimi nəərə çəkmək lazımdır.

Ədəbiyyat boş kilsələrdə uzun-uzadı moizələr oxuyan din xadimləri, ruhanilər tərəfindən təbliğ olunmayıb, ədəbiyyat ümitsizlik koloniyasının lovğa dilənçiləri üçün arzu edilən qənimət də olmayıb. Ədəbiyyat nitq qədər qədimdir. Ədəbiyyat insanların ona olan ehtiyacından yaranıb və o ehtiyac dəyişməyib, əksinə, indi o daha böyükdür.

Şairlər, yazıçılar qeyri-adi, fərqli insanlar deyil. Onların vəzifələri, üzərlərinə düşən məsuliyyət doğulduqları ilk gündən diqtə edilib.

Bəşəriyyət hazırda kədərli qarmaqarışıqlıq yaşayır. Sələfim Uilyam Folkner burada, mən durduğum yerdə danışırkən, bu qarmaqarışıqlığı ümumdünya qorxu faciəsiylə əlaqələndirdi. Yalnız özü ilə mübarizə aparın insan bu haqda yazı bilər. Folkner insanın gücündən və zəifliyindən başqalarına nisbətən daha çox xəbərdar idi. O

billirdi ki, bu qorxunu dərk etmək və bu qorxunun səbəblərini aradan qaldırmaq yazıçıların işidir. Bu, yeni bir şey deyil, yazıçıların köhnə vəzifələri dəyişməyib. Yazıçılar müxtəlif günahlara, uğursuzluqlara düçar ola-ola daha da təkmilləşmək üçün yazmağa məhkumdurlar. Yazıçılar insan ruhunun gücünü, qəhrəmanlığı və sevgini vəsf etmək üçün göndərilmiş adamlardır.

Zəifliyə və ümitsizliyə qarşı müharibədə bunlar rəngli ümid və rəqabət bayrağıdır. Mən belə hesab edirəm ki, insanın daha da kamil, mükəmməl olacağına inanmayan yazıçının ədəbiyyata aidiyyəti yoxdur.

Hazırkı ümumbəşəri qorxu elmi nailiyyətlərin təhlükəli fəsadlarının maddi dünyamızda üzə çıxmasından yaranıb. İnsanlığın təbiətin amansızlıqlarına qarşı mübarizəsi göstərir ki, potensial qələbəni əldə etmədən meydana tərək etmək qorxaqlıq və axmaqlıq olardı.

Alfred Nobelin – nadir, kitablarda yazıldığı kimi, qayğıkeş insanın həyatını oxuyuram. Nobel elmi kəşflərin qanlı, amansız fəsadlarını görürdü. Ola bilsin ki, həтта o bu kəşflərin törədəcəyi son xarabalıqları da qabaqcadan görüb. Bəziləri deyir ki, o, laqəyd adam olub, ancaq buna inanmıram. Mən düşünürəm ki, o, dünyanı bu dağıdıcı qüvvədən qorumağa qadir bir detallı icad etməyə can atıb. Nəticədə bu qoruyucu qüvvəni insan beynində və insan ruhunda tapıb. Mənə görə, bu mükafatın verilmə kriteriyaları onun belə düşündüyünə sübut ola bilər. Bu mükafat insanın iç dünyasına nüfuz edən adamlara verilir. Bu mükafat bütün münafişələrin aqibəti olan sülh uğrunda mübarizə aparan adamlara verilir.

Onun ölümündən keçən əlli il müddətində təbiətin qapıları açılıb və biz insanlar təbiətin ağır yükünü daşmalı olmuşuq. Biz insanlar bir vaxtlar Tanrıya aid etdiyimiz sələhiyyətləri ələ keçirmişik. Qorxmuş və hazırlıqsız vəziyyətdə biz dünyadakı bütün canlı varlıqların ölümü və həyatı üzərində hökmranlığı öz üzərimizə götürmüşük.

Təhlükə, zəfər və seçim ən sonda insanda dayanır. İnsanın kamilləşməsi öz əlindədir.

Allaha aid səlahiyyətləri öz üzərimizə götürmüşüksə, biz özümüz də müdrikiyə və məsuliyyət hissinə malik olmalıyıq.

İnsan bizim həm ən böyük ümidimizə, həm də ən böyük təhlükəmizə çevrilib.

Bu gün, Con Steynbek fikrini öz sözləriylə belə ifadə edərdi: Son – sözdür, Söz – insandır və İnsan insanlardır.

MÜNDƏRİCAT

Dahilik mərtəbəsindən vida nəğməsi 5

ROMANLAR

Qəzəb salxımları (<i>tərc. Ülfət Kürçaylı</i>)	10
Həyəcənlərimizin qışı (<i>tərc. Müşfiq Babayev</i>)	562
<i>Con Steynbekin Nobel nitqi</i>	884

CON
STEYNBEK
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin məhsuludur.

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

Buraxılışa məsul Sevil İsmayılova

Dizaynerlər Nərgiz Əliyeva

Elşən Qurbanov

Texniki redaktor Gültəkin Cəfərova

Texniki direktor Allahverdi Kərimov

Nəşriyyat direktoru Rasim Müzəffərli

Çapa imzalanmışdır: __.10.2013. Format 54x84 1/16. Ofset çapı.

Fiziki çap vərəqi 55,5. Sifariş 13338. Tiraj 7000

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17

Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49

Nəşriyyat Evinin bütün kitablarının toplusu:

<http://www.eastwest.az/az/books/> ünvanında